આ બીજી આવૃત્તિ સંશોધિત સ્વરૂપમાં બહાર પાડવાના આશયથીજ મરહુમ મનઃસુખભાઈએ આ કામ હાથ ધરેલું. પણ કુદરતની ઈચ્છા એ નિર્માણની-સિદ્ધની જુદાઈ અને બીજી આવૃત્તિનું પુનઃમુદ્રણ પુરૂં થયું અને વિશેષ પત્રો ઈત્યાદિ સંશોધિત કરવાનું આવ્યું ત્યાં તો મનઃસુખભાઈ ચાલ્યા ગયા એટલે એ કામ અધુરૂં રહે છે તેને માટે તેમજ આ પુસ્તકમાં જે કાંઈ મુદ્રણના કે અન્ય દોષો રહ્યા હોય તેને માટે વાંચકવૃંદને ક્ષમા માંગીનેજ વિરમવાનું રહે છે.

રાજકોટ,
મહા શુદ ૧૦ શુક્રવાર.
સંવત ૧૯૮૦.

હેમચંદ ટોકરશી
મહેતા.

પ્રસ્તાવિક બે બોલ.

આ પુસ્તકની નવી આવૃત્તિની પ્રસ્તાવના લખી આપવાનો આગ્રહ ભાઇ હેમચંદે મારી પાસે કર્યો. હું યોગ્ય પ્રસ્તાવના લખવા તૈયાર નહોતો અને હજુ નથી. મારા વ્યવસાયો મને બીજાં મનપસંદ કાર્યો કરવા દેતાજ નથી તેમાં મારો મોહ હશે કે એજ મારૂં કર્તવ્ય છે એ વિષે મતભેદ હોય, પણ વસ્તુસ્થિતિ આવી છે. હું તો કર્તવ્ય સમજી વ્યવસાયોને વળગી રહ્યો છું. વાંચનાર તેને મોહદશા માને તો મારી દયા ખાય પણ મારી આવી સ્થિતિમાં હું શ્રીમદ્ રાજચંદ્રના લખાણોની પ્રસ્તાવના કેમ લખી શકું? આ વિચારો કર્યા કરતો હતો તેટલામાં મને ખ્યાલ આવ્યો કે મેં યરોડાની જેલમાં તેમનાં કેટલાંક સ્મરણો લખવાનો આરંભ કરેલો. તેમાંનું પહેલું પ્રકરણજ પ્રસ્તાવના રૂપેજ મૂકું તો તે કદાચ પ્રસ્તાવનાનો અર્થ સારે. આ દૃષ્ટિએ હું તે સ્મરણોનું પહેલું પ્રકરણ વાંચી ગયો ને મને તે પ્રકરણ ઠીક લાગવાથી નીચે આપું છું.

"જેના પવિત્ર સ્મરણો લખવાનો હું આરંભ કરૂં છું તે સ્વ૰ શ્રીમદ્ રાજચંદ્રની જન્મ તિથિનો આ દિવસ છે, એટલે કાર્તિક પુર્ણિમા, સં. ૧૯૭૯. મારો પ્રયત્ન શ્રીમદ્ રાજચંદ્રનું જીવનચરિત્ર લખવાનો નથી એ કાર્ય મારી શક્તિ બહાર છે. મારી પાસે સામગ્રી નથી. જીવનચરિત્ર લખવું હોય તો હું તેમની જન્મ ભૂમિ વવાણિઆમાં કેટલોક વખત ગાળું, તેમનું રહેવાનું મકાન તપાસું, તેમના રમવા ભમવાના સ્થાનો જોઉં, તેમના બાળમિત્રોને મળું, તેમની નિશાળમાં જઇ આવું, તેમના મિત્રો, અનુયાયીઓ, સગાંસંબંધીઓને મળું, તેમની પાસેથી જાણવાનું જાણી લઉં ને પછીજ લખવાનો આરંભ કરૂં. આમાંની કોઇ વસ્તુનો મને પરિચય નથી. પણ સ્મરણો લખવાની પણ મારી શક્તિ અથવા [illegible] વિષે મને શંકા ઉત્પન્ન થાય છે. અવકાશ હોય તો તેમના સ્મરણો લખું એવો ઉદ્ગાર મેં એકથી વધારે વખત કહાડેલો મને યાદ છે તેમના એક શિષ્ય કે જેમને આરૂં માટે મનમાં ઘણું માન છે, તેમણે એ સાંભળેલ અને આ આરંભ મુખ્યત્વે તેમને સંતોષવાને ખાતર છે. શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર જેમને હું રાયચંદભાઇ

અથવા કવિ એવા નામથી પ્રેમ અને માનપૂર્વક બોલાતાનો તેમના સ્મરણો લખી તેનું રહસ્ય મુમુક્ષુ પાસે મૂકવું એ મને ગમે, પણ મારી યોગ્યતા વિષે મને શંકા થઈ છે, એટલે હવે તો મારો પ્રયાસ કેવળ મિત્રને સંતોષવા પુરતો છે. તેમના સ્મરણોને હું ન્યાય આપી શકું તેને સારૂ મને જૈન માર્ગનો સારો પરિચય હોવો જોઈએ. મારે કબુલ કરવું જોઈએ કે તે નથી. તેથી મારૂં દ્રષ્ટિબિંદુ હું અત્યંત સંકુચિત રાખવાનો છું. જે જે સ્મરણો ની મારા જીવન ઉપર છાપ પડી છે તેની નોંધ અને તેમાંથી જે શિક્ષણ મને મળ્યું છે તેજ આપી હું સંતોષ માનીશ. કદાચ જે લાભ મને મળ્યો છે તે અથવા તેવો તે સ્મરણોમાંથી વાંચનાર મુમુક્ષુને પણ મળે.

મુમુક્ષુ શબ્દ મેં ઈરાદાપૂર્વક વાપર્યો છે. બધી જાતના વાંચનારને સારૂ આ પ્રયાસ નથી.

મારી ઉપર ત્રણ પુરૂષોએ ઉંડી છાપ પાડી છે તે ટૉલસ્ટોય, રસ્કિન અને રાયચંદભાઈ. ટૉલ્સ્ટોયની તેમના અમુક પુસ્તકદ્વારા અને તેમની સાથેના થોડા પત્ર વ્યવહારથી, રસ્કિનને તેના એકજ પુસ્તકથી જેનું ગુજરાતી નામ 'સર્વોદય' * એવું મેં પાડ્યું છે અને રાયચંદભાઈએ તેમની સાથેના ગાઢ પરિચયથી. હિંદુ ધર્મમાં મને શંકા પેદા થઈ તે સમયે મદદ કરનાર રાયચંદભાઈ હતા. સન ૧૮૯૩ ની સાલમાં દક્ષિણ આફ્રિકામાં ખ્રીસ્તી સજ્જનોના ખાસ સંબંધમાં હું આવેલો તેમનું જીવન સ્વચ્છ હતું. તે ધર્મ ચુસ્ત હતા બીજા ધર્મવાળાને ખ્રીસ્તી થવા સમજાવવા એ તેમનો મુખ્ય વ્યવસાય હતો. જો કે મારો તેમની સાથે સબંધ વ્યવહારિક કાર્યનેજ અંગે થયેલો તો પણ તેમણે મારા આત્માના કલ્યાણને અર્થે ચિંતા કરવા માંડી મારૂં એક કર્તવ્ય હું સમજી શક્યો. જ્યાં સુધી હિંદુધર્મનું રહસ્ય હું પુરેપુરૂં જાણી ન લઉં ને તેમાંથી મારા આત્માને અસંતોષ ન થાય ત્યાં સુધી મારા જન્મનો ધર્મ મારે નજ તજવો જોઈએ તેથી મેં ધર્મ પુસ્તક વાંચવા શરૂ કર્યાં. ખ્રિસ્તિ તથા મુસલમાની ધર્મ પુસ્તકો વાંચ્યા હિંદુ ધર્મ પુસ્તકો વાંચ્યા. લંડનમાં થયેલા ઇંગ્રેજી મિત્રો સાથે પત્ર વ્યવહાર ચલાવ્યા તેમની આગળ મારી શંકાઓ મૂકી, તેમજ હિંદુસ્થાનમાં જેઓની ઉપર મારી કંઈ પણ આસ્થા હતી તેમની સાથે પત્ર વ્યવહાર ચલાવ્યો એમાં રાયચંદભાઈ

---

* Unto This Last

બહુ ઉપસર્ગ કર્ત્તા પ્રત્યે પણ ક્રોધ નહીં,
વંદે ચક્રિ તથાપિ ન મળે માન જો;
દેહ જાય પણ માયા થાય ન રોમમાં,
લોભ નહીં છો પ્રબળ સિદ્ધિ નિદાન જો. અપૂર્વ.

નગ્નભાવ, મુંડભાવ સહઅસ્નાનતા,
અદંતધોવન આદિ પરમ પ્રસિદ્ધ જો;
કેશ, રોમ, નખ, કે અંગે શૃંગાર નહીં,
દ્રવ્યભાવ સંયમમય નિર્ગ્રંથ સિદ્ધ જો. અપૂર્વ.

શત્રુ મિત્ર પ્રત્યે વર્ત્તે સમદર્શીતા,
માન અમાને વર્ત્તે તેજ સ્વભાવ જો;
જીવિત, કે મરણે નહીં ન્યુનાધિકતા,
ભવ મોક્ષે પણ શુદ્ધ વર્ત્તે સમભાવ જો. અપૂર્વ.

એકાકી વિચરતો વળી શ્મશાનમાં,
વળી પર્વતમાં વાઘ સિંહ સંયોગ જો;
અડોલ આસનને મનમા નહીં ક્ષોભતા,
પરમ મિત્રનો જાણે પામ્યા યોગ જો. અપૂર્વ.

ઘોર તપશ્ચર્યામાં પણ મનને તાપ નહીં,
સરસ અન્ને નહીં મનને પ્રસન્નભાવ જો;
રજકણ, કે રિદ્ધિ વૈમાનિક દેવની,
સર્વે માન્યા પુદ્ગલ એક સ્વભાવ જો. અપૂર્વ.

એમ પરાજય કરીને ચારિત્રમોહનો,
આવું ત્યાં જ્યાં કરણ અપૂર્વ ભાવ જો,
શ્રેણી ક્ષપકતણી કરીને આરૂઢતા,
અનન્ય ચિંતન અતિશય શુદ્ધ સ્વભાવ જો. અપૂર્વ.

મોહસ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર તરી કરી,
સ્થિતિ ત્યાં જ્યાં ક્ષીણમોહગુણસ્થાન જો;
અંત સમય ત્યાં પૂર્ણસ્વરૂપ વીતરાગ થઇ,
પ્રગટાવું નિજ કેવળજ્ઞાન નિધાન જો. અપૂર્વ.

ચાર કર્મ ઘનઘાતી તે વ્યવચ્છેદ જ્યાં,
ભવના બીજતણો આત્યંતિક નાશ જો;

અંતિમ વચનો.

ઘણી ત્વરાથી પ્રવાસ પૂરો કરવાનો હતો; ત્યાં વચ્ચે સહરાનું રણ સંપ્રાપ્ત થયું. માથે ઘણો બોજો રહ્યો હતો તે આત્મવીર્યે કરી જેમ અલ્પકાળે વેદી લેવાય તેમ પ્રઘટના કરતાં પગે નિકાચિત ઉદયમાન થાક ગ્રહણ કર્યો.

જે સ્વરૂપ છે તે અન્યથા થતું નથી; એજ અદ્ભુત આશ્ચર્ય છે. અવ્યાબાધ સ્થિરતા છે.

પ્રકૃતિ ઉદયાનુસાર કંઇક અશાતા મુખ્યત્વે વેદી સાતા પ્રત્યે.

રાજકોટ,
ફાગણવદ ૩,
ગુરૂ. ૧૯૫૭.

ૐ શાંતિઃ

INDIANS OF TO-DAY.

We have already quoted a short account from the Bombay papers of Shrimad Rajchandra Ravjibhai, a rising Jain reformer, who died on April 9th, 1901, in Rajkot, Kathiawar, at the premature age of 33. Shrimad had the reputation of being the only *Shatavadhani* poet of India, when he was only nineteen. *Avadhana* means attention. *Shatavadhani* means attention to a hundred things at a time. A poet is styled *Shatavadhani*, when he stores up a hundred things in his memory,—be they verses in different languages whose words are recited to him at random or some games such as chess, cards &c., or any other things, and reproduces them in their proper order from memory. During the performance the strokes of a bell are counted and [illegible] the poet. This feat [illegible] to the *S*[illegible] to compose poetry [illegible] poet [illegible] also by sight than [illegible]

Shrimad Rajchandra was [illegible] instance of [illegible] was [illegible] greatest [illegible] and the [illegible] regard [illegible] this [illegible] Vayanya Kat[illegible]

As a boy at school he showed extraordinary powers of memory. He finished within two years the vernacular course of his studies, which generally requires six years to complete. His teachers regarded him as a prodigy of intellect and memory. At a very early age he showed a predilection foo poetry. At the Ago of nine, he wrote small *Ramayana* and *Mahabharata* in Padya (poetry.) At the age of twelve, he wrote three hundred stanzas on a clock in three days. This shows that Shrimad was a born poet. He also began to contribute to several monthly magazines and news-papers and wrote an essay on the importance of female education. When he was thirteen he went to Rajkot to study English. At the age of fourteen or fifteen he went to Morvi, and performed an *Ashtavadhana* (in which eight things are attended to at a time) feat before a circle of friends. He then increased the *Avadhanas* from eight to twelve and gave a public performance of the same. He grandually increased his powers of memory to such an extent that from twelve *Avadhanas* he began to perform sixteen and from sixteen fifty two and lastly one hundred, and thus at the age of nineteen he became a *Shatavadhani* poet. He went to Bombay and gave a public performance of his *Shatavadhanas* in the Framji Cowasji Institute and other places. For these wonderful feats of memory he was awarded a gold medal by the Bombay public and was given the name of *Sakshat Saraswati* (साक्षात् सरस्वति) Mr. Malabari, the well known social reformer, after witnessing the

performance wrote in his paper, the *Indian Spectator*, a very admirable article calling Shrimat, *'a prodigy of intellect and memory.'* Shortly after this, at the instance of the late Sir Charles Sargeant, the then Chief Justice of the High Court of Bombay, Dr. Peterson, Mr. Yajnik, and such other well-known citizens, a big public meeting was arranged to witness Shrimad's *Shatavadhana*. The public and the Press expressed their high appreciation and admiration of the young prodigy. Sir Charles advised him to visit Europe and exhibit his powers there, but he could not do so, as he thought, he could not live in Europe as a pure Jain ought to live.

After such public recognition a sudden change seemed to come over him. At the age of twenty, he completely disappeared from the public gaze. He determined to use his powers and abilities for the instruction and enlightment of his community and people at large. From his very early age he was a voracious reader. He studied the six schools of religions (षड्दर्शन) and other systems of Oriental and Western philosophy. Strange though it might seem it was a fact that a book was required to be read only once in order to be digested, and without any regular study of Sanskrit and Prakrit, he could accurately understand works in those languages and explain them to others as only learned scholars could be expected to do. Shrimad now began to inculcate his taste for knowledge in others and soon attracted a large number of disciples, whom

he guided to the proper study of the Jain philosophy. He found that the *Acharayas* (religious teachers) of the time held narrow and sectarian views, and did not appreciate the change of times. Again those who renounced the world were generally lacking in some of the good things of the world, and had some reason or other to be dissatisfied with their lot in the world, Such men could not impress their congregations by their example. He believed that if a man of wealth, and social position renounced the world, he could work real good by his example, convinced of his sincerity and disinterestedness, the people would more readily follow his guidance and profit by his preaching. Holding such views, he had believed that he had not sufficiently qualified himself to appear befor the public as an ascetic and a spiritual guide, and he continued steadily a man of the world, though his inclinations were all the other way.

When he was twenty one, he took to business and in a very short time gained the credit of being a capable jeweller. The cares of a flourishing business however, did not keep him from his favourite study of religion and philosophy. In the midst of his busy life, he was quietly extending his studies and was always found surrounded by his books. Again for some months of the year, he would leave Bombay with instructions to the members of the firm not to correspond with him, unless he wrote to them. He used to retire into the forests of Gujerat and there pass days and weeks in meditation

strongly believed. He thought of writing a convincing treatise on this theory, and a series of works on the principles taught by the Great Mahavira, but unfortunately he was prevented from doing so by his long illness. He had also solved several difficult problems of riligion. After careful study of the Jain and the Buddhist literature, he had come to the conclusion that both Mahavira and Buddha were different personages, their principles were quite different and the belief of European scholars that Jainism was the offspring of Buddhism was not well founded. He said that in the Jain manuscripts of more than two thousond years old, it was clearly stated that the great Mahavira and the Great Buddha were hard religious competitors.

Shrimad had also maintained that the two chief sects of Jainism,—the Digambara and the the Swetambara—were the outcome of irregular condition of the country.

The above short sketch of his life is sufficient to show that Shrimad Rajchandra was in every way a remarkable man. His mental powers were extraordinary. At the same time the moral elevation of his character was equally striking. His regard for truth, his adheraucе to the strictest moral principles in business, his determination to do what he believed to be right, in spite of all opposition and his lofty ideal of duty, inspired and elevated those who came in contact with him. His exterior was not imposing, but he had a serenity and gra-

spirit among the Jains in the Bombay Presidency. It is generally belived that and he lived long, he would have revolutionised the whole system of the present Jain religion, and would have taught the people what the Great Mahavira had actually taught. He wanted to do away with the numerous sects of the Jain religion in order to establish one common religion, founded by Mahavira. That such an useful life shoud have been cut short at this premature age was a distinct loss to the country.

His admirers have already collected about Rs. 11,000 to perpetuate his memory. A movement is still going on to increase the fund. It is expected that either an institution to collect old manuscripts and to publish the works of the Jain religion, which remain unpublished, in several *Bhudaras*, will be started, or a complete library of the Jain philosophy and literature will be established bearing his honoured name.

It is hoped that some one of his numerous disciples may give the public a comprehensive account of his life and work.—*The Pioneer, 22nd May 1901.*

આજના ભારતવાસીઓ.

—:૦:—

[અમદાવાદના 'પાયોનિયર' (૨૨મે ૧૯૦૧) પત્ર ઉપરથી.]

અમે મુંબઈના વર્તમાનપત્રોમાંથી શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર રવજીભાઇ (પ્રસિદ્ધિમાં સંત તરીકે જાણીતા થયેલા) એક ઉગતા જૈન સુધારક કે જે કાઠિયાવાડમાં આવેલ રાજકોટમાં ૩૩ વર્ષની અકાલ ઉમ્મરે ૧૯૦૧ ના એપ્રિલની નવમીએ ગત થયા તેનું ટુંક વર્ણન ઉતાર્યું છે. જ્યારે ૧૯ વર્ષના હતા ત્યારે દિવ્ય શતાવધાની કવિ તરીકે એક જે કે એવું માન શ્રીમદને મળ્યું હતું. અવધાન એટલે લક્ષ શતાવધાન એટલે એકી વખતે સો વસ્તુપર ધ્યાન આપવું તે. એક કવિ [illegible] પોતાની સ્મરણશક્તિમાં એક સો બાબતોનો સંગ્રહ કરી [illegible] તે શતાવધાની કહેવાય છે આ બાબતોમાં જુદી જુદી [illegible] [illegible] કહેવામાં [illegible] આગળ પાછળ ક્રમમાં ગમે તેમ કેટલીક [illegible] [illegible] કેટલીક રમતો અને બીજી [illegible] [illegible] કિવા [illegible] ઘંટ વગાડવામાં [illegible] [illegible] કરી આપે છે. [illegible] પુછવા કરતાં [illegible] [illegible] છે

મહાભારત લખ્યાં હતાં. બાર વર્ષની વયમાં ત્રણ દિવસમાં ઘટિકાયંત્રપર ત્રણસો છંદ લખ્યા હતા. આ દર્શાવે છે કે શ્રીમદ્ આજન્મસિદ્ધ કવિ હતા. તેમણે કેટલાક માસિક અને જાહેર વર્તમાનપત્રોમાં લખાણ લખવા માંડ્યાં હતાં, અને સ્ત્રી કેળવણીની ઉપયોગિતા ઉપર એક નિબંધ લખ્યો હતો. તેર વર્ષની ઉમરે તેઓ ઇંગ્લિશ ભાષાનો અભ્યાસ કરવા રાજકોટ ગયા. ૧૪ કે ૧૫ વર્ષની ઉમરે તેઓએ મોરબી જઇ મિત્રમંડળ પાસે અષ્ટાવધાન (એકી વખતે આઠ બાબતોમાં ચિત્ત રાખવાની ક્રિયા) કર્યાં. પછી આઠમાંથી બાર અવધાન કરવાની શક્તિ વધારી અને પછી તે બાર અવધાનો પ્રજા સમક્ષ કર્યાં. તેઓએ ધીમે ધીમે પોતાની સ્મરણશક્તિ એટલાં બધાં પ્રમાણમાં વધારી કે બારપરથી સોળ અવધાન કર્યાં. સોળમાંથી બાવન અવધાન કર્યાં. અને અંતે સો અવધાન કર્યાં. અને આવી રીતે ઓગણીશ વર્ષની ઉમરે તેઓ શતાવધાની કવિ થયા. તેઓએ મુંબઇ જઇ પોતાની શતાવધાન કરવાની શક્તિ ફ્રામજી કાવસજી ઇન્સ્ટીટ્યુટમાં અને અન્ય સ્થળોએ પ્રજા સંમુખ બતાવી. આ આશ્ચર્યભૂત સ્મરણ શક્તિની ક્રિયાઓથી તેઓને પ્રજાએ એક સુવર્ણચંદ્ર (ચાંદ) આપ્યો; અને 'સાક્ષાત્ સરસ્વતિ'નું બિરૂદ આપવામાં આવ્યું. પ્રસિદ્ધ સુધારક મી. મલબારીએ ઉપરોક્ત શતાવધાન-ક્રિયા જોઇ પોતાના પત્ર નામે 'ધી ઇન્ડિયન સ્પેક્ટેટર' મા તે વિષયે ઘણોજ સ્તુતિ-પ્રદર્શક લેખ લખ્યો; અને તેમાં શ્રીમદ્‌ને, 'બુદ્ધિ અને સ્મરણશક્તિ અદ્ભુત રીતે ચમત્કાર'-Prodigy of intellect and memory-કહ્યા. આ પછી થોડાક વખતમાં મુંબઇની હાઇકોર્ટના મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ સર ચાર્લ્સ સારજન્ટ, ડૉક્ટર પીટર્સન, મા. પાઠિક, અને અન્ય પ્રતિષ્ઠિત પુરૂષોની ફરમાશથી શ્રીમદ્‌ના શતાવધાન જોવાને માટે એક મહાન્ લોક સભા બોલાવવાને ભરાવા કરવામાં આવી. આ અસાધારણ શક્તિવાળા યુવકની સ્તુતિ અને કદર પ્રેક્ષકોએ અને પત્રકારોએ ઉત્તમ રીતે પ્રદર્શિત કરી. સર ચાર્લ્સે યુરોપમાં જઇ ત્યાં પોતાની શક્તિઓ દર્શાવવાને ભલામણ કરી; પણ તેઓ તેમ કરી શક્યા નહીં, કારણ કે તેઓએ વિચાર્યું કે, યુરપમાં પોતે જૈન-ધર્માનુસાર રહી શકે નહીં.

આવી રીતે સમગ્ર પ્રજામાં ખ્યાતિ થયા પછી તેઓના પર એકાએક નવું પરિવર્તન આવ્યું હોય એમ જણાયું. વીસ વર્ષની વયે પ્રજાની દૃષ્ટિમાં પૂર્ણ રીતે તેનો આરંભ થયો. પોતાની શક્તિ અને બુદ્ધિબળનો ઉપયોગ પોતાના સ્વરૂપ તરફ; અને નિરંતર સમય શાસ્ત્ર ચિંતન અને આનંદ

આપવામાં કરવા માટે તેઓએ નિશ્ચય કર્યો. તેઓ ઘણી નાની [illegible]
અતિશય પ્રમાણમાં વાંચનાર હતા. તેઓએ ષડ્દર્શનની પર્યાલોચના
અને તેની સાથે પૂર્વ તેમજ પશ્ચિમની શીલસૂરીનાં દર્શનો જોયાં. [illegible]
આશ્ચર્યકારક લાગશે પરંતુ આ તો વાસ્તવિક સત્ય છે કે, તેઓને પુસ્તકને
રીતે મદદ કરવાને માત્ર એકજ વખત વાંચવાની જરૂર રહેતી અને [illegible]
તથા પ્રાકૃતના નિયમિત અભ્યાસ વગર તેઓ તે ભાષાઓમાંનાં પુસ્[illegible]
મોટા પંડિતોની પેઠે સમજી શકતા અને બીજાઓને સમજાવી શકતા.

તેઓએ જોયું કે, ધર્મગુરૂઓ વર્તમાનમાં સાંપ્રદાયિક દૃષ્ટિથી સંકુચિ[illegible]
—ટુંક મર્યાદાવાળા વિચારો ધરાવે છે અને હાલના પરિવર્તન અનુસાર કે[illegible]
રીતે વર્તન કરવું જોઈએ તે ધ્યાનમાં લેતાં નથી. વિશેષ, જેઓ આ સંસારનો
ત્યાગ કરી ત્યાગદશા સ્વીકારે છે તે [illegible] કેટલાક સાંસારિક સંપત્તિઓના
અભાવે તથા સંસારથી એક વા બીજા કારણથી થયેલ અસંતોષને પરિણામે
તેમ કરે છે. આવા પુરૂષો પોતાના ચારિત્ર્યની અસર તેઓના સમુદાય પ્રત્યે
પાડી શકતા નથી. શ્રીમદની એવી માન્યતા હતી કે, ધનવાન અને સાંસારિક
સારી સ્થિતિવાળો પુરૂષ સંસારનો ત્યાગ કરે તો પોતાના ચારિત્ર્યથી સંગીન
હિત કરી શકે. જનસમાજ તેના સુહૃદય અને નિઃસ્વાર્થના સદ્ગુણોની પ્રતી[illegible]
થવાથી તેના [illegible] સમાજ દોરવવામાં ઘણી જ તત્પર રહે અને તેના ઉપ-
દેશથી લાભ મેળવતો થાય. આવા વિચારો શ્રીમદના હતા. અને તેની સાથે
જનસમાજ આગળ એક સાધુ અને ધાર્મિક નાયક તરીકે રજુ થવા યોગ્ય
સ્થિતિમાં [illegible] તેમ તેઓ માનતા હતા અને તેથી જ ગૃહસ્થદશામાં
જ જીવન [illegible] હતું. ત્યારે તેઓના આન્તરિક વિચારો
સંસાર પ્રત્યે [illegible] વર્તતા હતા

[illegible] વર્તતા હતા ત્યારે તેઓએ [illegible] પ્રયાણ કર્યું
અને [illegible] એક ભાગ [illegible] નામના મેળાવડા [illegible]
હતા [illegible] પણ [illegible] પોતાના પ્રિય
અભ્યાસમ [illegible] આવવા દેતા નહીં. [illegible] ઉદાસીન જીવનમાં
ગુપ્તપણાથી [illegible] હતા, તેમજ [illegible]
હતા [illegible] તો [illegible]
અને પોતાના [illegible] હતા
કોઈએ તેઓમાંથી [illegible] પણ [illegible] નહીં [illegible] ત્યાં સુધી
તેઓ એકાન્તવાસ ગાળતા અને ત્યાં રહી ચિંતવન અને [illegible]

અને અઠવાડીયાઓ વ્યતીત કરતા. તેઓ રૂપેને પોતે એકાંતમાં જાય અથવા પોતાના સ્થાનની ખબર પડી જાય તેથી માણસોથી છાના ગુપ્ત રહેવાનો પ્રયત્ન કરતા; છતાં તેઓ વારંવાર ઓળખાઇ જતા અને લોકોની મોટી સંખ્યા તેઓના ઉપદેશ અને શિક્ષાવચનો શ્રવણ કરવાની જિજ્ઞાસાપૂર્વક તેઓની પાછળ આવતા.

વ્યાપાર કર્યાને દશ વર્ષ થયાં પછી તેઓને લાગ્યું કે, જે હેતુથી વ્યાપાર-ધંધામાં પ્રયાણ કર્યું હતું તે હેતુ પોતે પૂર્ણ કર્યો હતો તેથી વ્યાપારની સાથેનો પોતાનો સંબંધ નિવૃત્ત કરવાની ઇચ્છા તેઓએ જણાવી. જ્ઞાન, ધનસંપત્તિ, સાંસારિક પદવી, કૌટુમ્બિક સુખ (કારણકે તેઓને હયાત માતા, પિતા, એક પરિણિત બંધુ, ચાર પરિણિત બહેનો, સ્ત્રી, બે પુત્રો અને બે પુત્રીઓ હતાં) પ્રાપ્ત કરી સંસારનો ત્યાગ કરી સાધુ-મુનિનું જીવન ગાળવાની તેઓએ તૈયારી કરી. એટલામાં બત્રીશમા વર્ષની વયે તેઓની શારીરિક પ્રકૃતિ નબળી પડી. અનેક કુશળ ડૉક્ટરોની સારવાર નીચે રાખવામાં આવ્યા અને એક વખત તો તેઓની પ્રકૃતિ સુધરી જવાની આશા દેખાઇ પરંતુ વ્યાધિએ ફરીવાર દેખાવ દીધો; અને કાળજીવાળી સારવાર તથા તેઓના પ્રશંસકોની માવજત છતાં એક વર્ષ કરતાં વધારે વખત બીછાના વશ રહીને કાઠિયાવાડના રાજકોટ શહેરમાં ગયા માસની નવમી તારીખે (૧૯૦૧ ના એપ્રીલ માસમાં) તેઓએ શાંતિથી દેહવિલય કર્યો.

તેઓની લાંબી અને તીવ્ર માંદગી દરમ્યાન તેઓએ કદીપણ નિશ્વાસ અથવા આર્તતા દાખવી નહોતી. જ્યારે તેઓના બીછાનાની આસપાસના બીજા બધાઓ ખેદયુક્ત થતા ત્યારે પણ તેઓ આનંદ સમેત રહેતા.

છૂટીછવાઇ કવિતા ઉપરાંત તેઓએ કેટલાક પુસ્તકો લખ્યા છે. તેઓની 'મોક્ષમાળા' ક્યારની પ્રસિદ્ધ થએલી છે. આ ગ્રંથ જૈનધર્મની કુંચી સમાન છે. આ તેઓએ સત્તર વર્ષની વયે રચ્યો હતો. તેઓના અપ્રસિદ્ધ ગ્રંથોમાં 'આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્ર' તથા 'પંચાસ્તિકાય' અને આત્માના વિષ[ય] પર કેટલાક નિબંધો છે. જૈનધર્મ તથા તેના તત્ત્વજ્ઞાનનો મુખ્ય સિદ્ધાંત કર્મવાદ છે. કર્મવાદમાં તેઓને અખંડ શ્રદ્ધા હતી. તેઓએ આ કર્મવાદ પ[ર] પ્રમાણો સાથે એક ગ્રંથ લખવાનો અને ભગવાન્ મહાવીરે પ્રકાશેલા સિદ્ધાં[તો] પર ગ્રંથમાળા લખવાનો વિચાર હતો; પરંતુ દુર્ભાગ્યે તેઓથી તેમ, લાંબ[ી] માંદગીના રૂપમાં થઇ શક્યું નહીં. વળી તેઓએ ધર્મના કેટલાક કઠિન સિદ્ધાં[તો]

પ્રતિપાદીત કર્યાં હતા. જૈન અને બૌદ્ધ સાહિત્ય શોધખોળપૂર્વક નિરીક્ષિત કર્યાં પછી તેઓ કેવા નિર્ણય પર આવ્યા હતા કે, મહાવીર અને બુદ્ધ બન્ને ભિન્ન મહાન પુરુષો હતા. તેઓના તત્ત્વજ્ઞાનના સિદ્ધાન્ત તદ્દન જુદા હતા. અને જૈનધર્મ એ બૌદ્ધધર્મની શાખા છે એવી યુરોપિયન પંડિતોની કે જર્મનીના હતી તે બરાબર પ્રમાણ સહિત નથી. તેઓ કહેતા હતા કે જૈનોના બે પ્રકાર વર્તતા પ્રધાન ધર્મ ભિન્ન પુસ્તકોમાં સ્પષ્ટ રીતે જણાવે છે કે, મહાન મહાવીર અને મહાન બુદ્ધ એ ભૌતિક પ્રતિસ્પર્ધિઓ હતા. શ્રીમદ્ આ પણ નિશ્ચિત રીતે પ્રતિપાદન કરતા કે, જૈનોના બે મુખ્ય શાખાઓ નામે દિગમ્બર અને શ્વેતામ્બર દેશની અનિશ્ચિત સ્થિતિને કારણે જન્મ પામેલ છે.

શ્રીમદ્ રાજચન્દ્ર દરેક રીતે સાધુચરિત વ્યક્તિ અને પુરુષ હતા એ કહેવાતાને તેઓના જીવનની ઉપર કહેલી રૂપરેખા પૂરતી છે. તેઓની આત્મિક શક્તિઓ અદ્ભુત રીતે સમતુલિતાથી હતી તેથી તેઓના ચારિત્રની નૈતિક ઉન્નતિ સહિત કરાવનાર હતી. સત્ય એ તેઓનો આદર્શ, અપારમાં જ્યાં જે ખરે તેઓ માનતા ન કરતા તેઓના નિશ્ચયતિ અને તેઓના કર્તવ્ય સબંધી ઉચ્ચ આદર્શ જેઓ તેઓના સહવાસમાં આવતા તેઓનામાં પ્રેરણા કરી તેઓને ઉન્નતિ શ્રેણી પર ચઢાવતા. તેઓની આકૃતિ ગૌરવવાળી ન હતી, પરન્તુ આત્મિક શાન્તિ અને ગાંભીર્ય તો તેઓના જ હતા. તેઓનું ધર્મ તથા તત્ત્વજ્ઞાન સબંધી વિશાળ અને પક્ષાન્તર તાર, તેઓની સમરણશક્તિ અદ્ભુત શક્તિ અને ઉપદેશ કરવાની તેઓની દિવ્ય પદ્ધતિ હોવાથી તેઓના ઉપદેશ પૂર્ણ લક્ષપૂર્વક સાંભળવામાં આવતા હતા. ઉપદેશ આપે ત્યારે પણ તેઓ, આમ છતાં એટલા બધા પૂર્ણ હતા. તેઓની સમજાવવાની શક્તિ જે હતી તેથી મહાન હતી અને તેઓની અસાધ્ય એટલી બધી તેઓ અલૌકિક હતી કે જેઓ તેઓના સાથે વાદવિવાદ કરી તેઓના ઉપર જય મેળવવાની બુદ્ધિએ આવતા તેઓ તદ્દન તેઓથી વશ થઈને તેઓની આદરપૂર્વક સ્તુતિ કરતા જતા હતા.

હિન્દની વર્તમાન સ્થિતિ શ્રીમદ્ રાજચન્દ્રને ... કરવાને હમેશા ... બનાવતા હતા. વર્તમાન સામાજિક અને ... અભિપ્રાય તેઓના ... ઉદાર હતા ... કહેતા કે, જેનમાં જાતિનું એવું કાંઈ પણ હોવું જોઈએ નહીં, કારણ કે જેટલા જેના છે તેઓને એક

જ પ્રકારનું જીવનવર્તન રાખવાનું હોય છે. બધા સુધારોમાં જે સુધારક પવિત્રતમ આશયથી અને દાંભિકવૃત્તિ વગર સુધારાનું કાર્ય કર્યાં જાય છે તેઓને શ્રીમદ્ ઉચ્ચતમ પંક્તિ આપતા. વર્તમાનકાળના ધર્મગુરૂઓની ભૂલ એ કારણથી તેઓ માનતા હતા કે તેઓ સ્વસંપ્રદાયના મોહથી આમથી ઉપદેશ કરી કાળના ફેરફારનો ખ્યાલ રાખતા નથી પોતાને પ્રભુના અવતાર તરીકે કહેવડાવવાની ઇચ્છાથી પોતાનું ખરું કર્તવ્ય વારંવાર ભૂલી જાય છે અને જે શક્તિ પોતામાં ન હોય ત્યાં તેનો દાવો કરવાનો ગર્વ રાખે છે. તેઓના પાછલા વર્ષોમાં એ તો સ્પષ્ટ જણાતું હતું કે, શ્રીમદ્ પોતાના જીવનનો સંદેશ ધર્મશિક્ષક તરીકે આપવાની તૈયારી કરતા હતા.: પરંતુ દુર્ભાગ્યે મરણે વચમાં પડી તે સંદેશ પૂર્ણ થતાં અટકાવ્યો છે; છતાં મુખ્યઇ ઇલાકાના જૈનોમાં એક નવીન જીવન ઉત્પન્ન કરવામાં શ્રીમદ્ વિજય પામ્યા છે. સાધારણ રીતે એવું મનાય છે કે, જો તેઓ વધુ વખત જીવ્યા હોત તો હાલના જૈનમાર્ગની સંપૂર્ણ દર્શનક્રાંતિ કરી હોત અને મહાન્ મહાવીરે જે વાસ્તવિક ઉપદેશ આપ્યો છે તે ઉપદેશ લોકોને શીખવ્યો હોત. જૈનોના અનેક ગચ્છ-ભેદો દૂર કરી મહાવીરે સ્થાપેલો એક સામાન્ય ધર્મ સ્થાપવાનો તેઓનો વિચાર હતો. આવું ઉપયોગી જીવન અપરિપક્વ વયે ઉપયોગમાં આવતું બંધ પડ્યું તેથી દેશનો ચોખ્ખો ગેરલાભ થયો છે.

તેઓનું નામ ચિરંજીવ રાખવાને તેઓના સ્તુતિપાઠકોએ આશરે રૂપીઆ ૧૧,૦૦૦ ક્યારનાય સંગ્રહ કર્યા છે. તે ફંડને વધારવાની હીલચાલ હજી પણ ચાલી રહી છે અને એવી આશા રખાય છે કે, જૂના હસ્ત લિખિત પુસ્તકોને એકત્ર કરી જૈનધર્મ-વિષયક પુસ્તકો કે જે કેટલાક ભંડારોમા અપ્રકટ દશામાં પડ્યા છે તેને પ્રકટ કરનારી સંસ્થા તેઓના માનવંતા નામ સાથે સ્થાપવામાં આવશે. આશા રહે છે કે, તેઓના અનુયાયીઓમાંના કોઇ શ્રીમદ્ના જીવન-વૃતાંત અને કાર્યનો સવિસ્તર અને સમજી શકાય તેવો હેવાલ પ્રજા સમક્ષ રજુ કરશે.

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર.

વર્ષ ૧૬ મા પહેલાં.

૧

પુષ્પમાળા.

[illegible]

૭ [illegible]

૧ [illegible]
૨ [illegible]
૩ [illegible]
૪ [illegible]
૫ [illegible]
૬ [illegible]

૮ [illegible]

૯ [illegible]

[illegible] ?

[illegible] !

[illegible]

૧૦ [illegible]

૧૧ [illegible]

૧૨ [illegible]

૧૩ [illegible]

૧૪ [illegible]

૧૫ [illegible]

૧૬ [illegible]

વર્ષ ૧૭ મા પહેલાં.

૧૭. તારા દુઃખ સુખના બનાવોની નોંધ આજે કોઈને દુઃખ આપવા ત[illegible] થાય તો સંભારી જા.

૧૮. રાજા હો કે રંક હો—ગમે તે હો, પરંતુ આ વિચાર વિચારી સદાચ[illegible] ભણી આવજો કે આ કાયાના પુદ્ગલ થોડા વખતને માટે મા[illegible] સાડાત્રણ હાથ ભૂમિ માંગનાર છે.

૧૯. તું રાજા હો તો ફીકર નહીં, પણ પ્રમાદ ન કર. કારણ નીચમાં નીચ, અધમમાં અધમ, વ્યભિચારનો, ગર્ભપાતનો, નિર્વંશનો, ચંડાલનો, કસાઈનો અને વેશ્યાનો એવો કણ તું ખાય છે. તો પછી!

૨૦. પ્રજાનાં દુઃખ, અન્યાય, કર એને તપાસી જઈ આજે ઓછું કર. તું પણ હે રાજન! કાળને ઘેર આવેલો પરોણો છે.

૨૧. વકીલ હો તો એથી અર્ધા વિચારને મનન કરી જજે.

૨૨. શ્રીમંત હો તો પૈસાના ઉપયોગને વિચારજે. રળવાનું કારણ આજે શોધીને કહે જો.

૨૩. ધાન્યાદિકમાં વ્યાપારથી થતી અસંખ્ય હિંસા સંભારી ન્યાયસંપન્ન વ્યાપારમાં આજે તારું ચિત્ત ખેંચ.

૨૪. જો તું કસાઈ હોય તો તારા જીવના સુખનો વિચાર કરી આજના દિવસમાં પ્રવેશ કર.

૨૫. જો તું સમજણો બાળક હોય તો વિદ્યા [illegible] દૃષ્ટિ કર.

૨૬. [illegible]

૨૭. [illegible]

૨૮. [illegible] આજના દિવસમાં પ્રવેશ કર.

૨૯. [illegible] દિવસમાં પ્રવેશ [illegible]

૩૦. [illegible]

૩૧. [illegible]

[illegible] આજના દિવસમાં [illegible]

[illegible] આત્મા [illegible] પ્રવેશ કરે.

[illegible] આત્મા [illegible] પ્રવેશ કરે.

[illegible] આત્મા [illegible] પ્રવેશ કરે.

[illegible]

૪૮. [illegible] ઇશ્વરને આત્માને [illegible] આપજે [illegible]
૪૯. [illegible] પ્રમાદ્ધમ અને વિયાગપિતમાં [illegible]
૫૦. [illegible] છે. [illegible]
૫૧. [illegible] ધર્મ [illegible] દિવસમાં [illegible]
૫૨. પવિત્રતાનું મૂળ સદાચાર છે.
૫૩. મન [illegible] —
૫૪. [illegible]
[illegible] દિવસમાં [illegible] પ્રતિજ્ઞા
૫૫. [illegible]
[illegible] પ્રમાદ
૫૬. [illegible]
૫૭. [illegible] — [illegible]
૫૮. [illegible]
૫૯. [illegible]
[illegible] ઉપાય છે.
[illegible] નહીં તો તેની
[illegible]
આભ્યન્તરમોહિની વધારીશ નહીં.

૮૨. સત્પુરુષ વિદુરના કહ્યા પ્રમાણે આજે એવું કૃત્ય કરજે કે રાત્રે સુખે સૂવાય.

૮૩. આજનો દિવસ સોનેરી છે, પવિત્ર છે—કૃતકૃત્ય થવા યોગ્ય છે, એમ સત્પુરુષોએ કહ્યું છે માટે માન્ય કર.

૮૪. જેમ બને તેમ આજના દિવસ સંબંધી, સ્વપત્નિ સંબંધી, પણ વિષયાસક્ત ઓછો રહેજે. આત્મિક અને શારીરિક શક્તિની દિવ્યતાનું તે મૂળ છે, જ્ઞાનીઓનું એમ અનુભવસિદ્ધ વચન છે.

૮૫. તમાકુ સૂંઘવા જેવું નાનું વ્યસન પણ હોય તો આજે પૂર્ણ કર.—

(૦) નવીન વ્યસન કરતાં અટક.

૮૬. દેશકાળ, મિત્ર એ સઘળાનો વિચાર સર્વ મનુષ્યોએ આ પ્રભાતમાં સ્વશક્તિ અર્થે કરવો ઉચિત છે.

૮૭. આજે કેટલા સત્પુરુષોનો સમાગમ થયો, આજે વાસ્તવિક આનંદસ્વરૂપ શું થયું? એ ચિંતવન વિરલા પુરુષો કરે છે.

૮૮. આજે તું ગમે તેવા ભયંકર પણ ઉત્તમ કૃત્યમાં તત્પર હો તો નાહિંમત થઈશ નહીં.

૮૯. શુદ્ધ સચ્ચિદાનંદ, કરુણામય પરમેશ્વરની ભક્તિ એ આજનાં તારાં સત્કૃત્યનું જીવન છે.

૯૦. તારું, તારા કુટુંબનું, મિત્રનું, પુત્રનું, પત્નિનું, માતાપિતાનું, ગુરુનું, વિદ્વાનનું, સત્પુરુષનું યથાશક્તિ હિત, સન્માન, વિનય, લાભનું કર્તવ્ય થયું હોય તો આજના દિવસની તે સુગંધી છે.

૯૧. જેના ઘેર આ દિવસ ક્લેશ વગરનો, સ્વચ્છતાથી, શૌચતાથી, ઐક્યથી, સંતોષથી, સૌમ્યતાથી, સ્નેહથી, સભ્યતાથી, સુખથી જશે તેને ઘેર પવિત્રતાનો વાસ છે.

૯૨. કુશળ અને આજ્ઞાંકિત પુત્ર, આજ્ઞાવલંબી ધર્મયુક્ત અનુચરો, સદ્ગુણી સુંદરી, [illegible] પોતાની, દશા [illegible] તેનો આજનો [illegible] નમ્રતાને વંદનીય છે.

૯૩. એ સર્વ [illegible] અસ્તવ્યસ્તતાથી પ્રયત્ન કરે છે, તેનો દિવસ [illegible]

૯૪. એથી અધિક [illegible] કદાચ દરિદ્રી [illegible]

૯૫. જો તારી આજીવિકા જેટલું તું પ્રાપ્ત કરતો હો, પરંતુ નિરુપાધિમય હોય તો ઉપાધિમય પેલું રાજસુખ ઇચ્છી તારો આજનો દિવસ અપવિત્ર કરીશ નહીં.

૯૬. કોઈએ તને કડવું કથન કહ્યું હોય તે વખતમાં સહનશીલતા-નિરુપયોગી પણ,—

૯૭. દિવસની ભૂલને માટે રાત્રે હસજે, પરંતુ તેવું હસવું ફરીથી ન થાય તે લક્ષમાં રાખજે.

૯૮. આજે કંઈ બુદ્ધિપ્રભાવ વધાર્યો હોય, આત્મિકશક્તિ ઉજ્જ્વળ કરી હોય, પવિત્ર કૃત્યની વૃદ્ધિ કરી હોય, તો તે,—

૯૯. અયોગ્ય રીતે આજે તારી એ શક્તિનો ઉપયોગ કરીશ નહીં;— મર્યાદાલોપનથી કરવો પડે તો પાપભીરુ રહેજે.

૧૦૦. સરળતા એ ધર્મનું બીજસ્વરૂપ છે. પ્રજ્ઞાએ કરી સરળતા સેવાઈ હોય તો આજનો દિવસ સર્વોત્તમ છે.

૧૦૧. બાઈ, રાજપત્ની હો કે દીનજનપત્ની હો, પરંતુ મને તેની કંઈ દરકાર નથી. મર્યાદાથી વર્તતી હો તો પણ પવિત્ર જ્ઞાનીઓએ પ્રશંસી છે.

૧૦૨. સદ્ગુણથી કરીને જે તમારા ઉપર જગતનો પ્રશસ્ત મોહ હશે તો હે બાઈ! તમને હું વંદન કરું છું.

૧૦૩. બહુમાન, નમ્રભાવ, વિશુદ્ધ અંતઃકરણથી પરમાત્માના ગુણસંબંધી ચિંતવન-શ્રવણ-મનન, કીર્તન, પૂજા-અર્ચા એ જ્ઞાની પુરુષોએ વખાણ્યાં છે, માટે આજનો દિવસ શોભાવજે.

૧૦૪. સત્શીલવાન સુખી છે, દુરાચારી દુઃખી છે, એ વાત જો માન્ય ન હોય તો અત્યારથી લક્ષ રાખી તે વાત વિચારી જુઓ.

૧૦૫. આ સઘળાંનો સહેલો ઉપાય આજે કહી દઉં છું કે દોષને ઓળખી દોષને ટાળવા.

૧૦૬.

૧૦૭.

૧૦૮. લાંબી ટૂંકી કે અનુક્રમ ગમે તે સ્વરૂપે આ મારી કહેલી, પવિત્રતાનાં પુષ્પોથી છવાયેલી માળા પ્રભાતના વખતમાં સાયંકાળે અને અન્ય અનુકૂળ નિવૃત્તિએ વિચારવાથી મંગળદાયક થશે. વિશેષ શું કહું!

૨

કાળ કોઈને નહિ મૂકે.

હરિગીત.

મોતી તણી માળા ગળામાં મૂલ્યવંતી મલકતી,
હીરા તણા શુભ હારથી બહુ કંઠકાંતિ ઝળકતી;
આભૂષણોથી ઓપતા ભાગ્યા મરણને જોઈને,
જન જાણીએ મન માનીએ નવ કાળ મૂકે કોઈને. ૧.

મણિમય મુગટ માથે ધરીને કર્ણ કુંડળ નાખતા;
કાંચન કડાં કરમાં ધરી કશીએ કચાશ ન રાખતા;
પળમાં પડ્યા પૃથ્વીપતિ એ ભાન ભૂતળ ખોઈને,
જન જાણીએ મન માનીએ નવ કાળ મૂકે કોઈને. ૨.

દશ આંગળીમાં માંગલિક મુદ્રાજડિત માણિક્યથી,
જે પરમ પ્રેમે પે'રતા પોંચી કળા બારીકથી;
એ વેઢ વીંટી સર્વ છોડી ચાલિયા મુખ ધોઈને,
જન જાણીએ મન માનીએ નવ કાળ મૂકે કોઈને. ૩.

મૂછ વાંકડી કરી ફાંકડા થઈ લીંબુ ધરતા તે પરે,
કાપેલ રાખી કાતરા હર કોઈનાં હૈયાં હરે;
એ સાંકડીમાં આવિયા છટક્યા તજી સહુ સોઈને,
જન જાણીએ મન માનીએ નવ કાળ મૂકે કોઈને. ૪.

છો ખંડના અધિરાજ જે ચંડે કરીને નિપજ્યા,
બ્રહ્માંડમાં બળવાન થઈને ભૂપ ભારે ઉપન્યા;
એ ચતુર ચક્રી ચાલિયા હોતા નહોતા હોઈને,
જન જાણીએ મન માનીએ નવ કાળ મૂકે કોઈને. ૫.

જે રાજનીતિનિપુણતામાં ન્યાયવંતા નીવડ્યા,
અવળા કર્યે જેના બધા સવળા સદા પાસા પડ્યા;
એ ભાગ્યશાળી ભાગિયા તે ખટપટો સૌ ખોઈને,
જન જાણીએ મન માનીએ નવ કાળ મૂકે કોઈને. ૬.

તરવાર બહાદુર ટેક ધારી પૂર્ણતામાં પેખિયા,
હાથી હણે હાથે કરી એ કેસરી સમ દેખિયા;

એવા ભલા ભડવીર તે અંતે રહેલા રોઈને,
જન જાણીએ મન માનીએ નવ કાળ મૂકે કોઈને. ૭.

૩

ધર્મ વિષે.

કવિત.

સાહ્યબી સુખદ હોય, માનતણો મદ હોય,
ખમા ખમા ખુદ હોય તે તે કશા કામનું?
જુવાનીનું જોર હોય, એશનો અંકોર હોય,
દોલતનો દોર હોય, એ તે સુખ નામનું;
વનિતા વિલાસ હોય, પ્રૌઢતા પ્રકાશ હોય,
દક્ષ જેવા દાસ હોય, હોય સુખ ધામનું;
વદે રાયચંદ એમ, સદ્ધર્મને ધાર્યાવિના,
જાણી લેજે સુખ એ તો, બેએજ બદામનું! ૧.

મોહ માન મોડવાને, ફૂલપણું ફોડવાને,
જાળફંદ તોડવાને, હેતે નિજ હાથથી:
કુમતિને કાપવાને, સુમતિને સ્થાપવાને,
મમત્વને માપવાને, સકળ સિદ્ધાંતથી;
મહા મોક્ષ માણવાને, જગદીશ જાણવાને,
અજન્મતા આણવાને, વળી ભલી ભાતથી;
અલૌકિક અનુપમ, સુખ અનુભવવાને,
ધર્મ ધારણાને ધારો, ખરે ખરી ખાંતથી. ૨.

દિનકર વિના જેવો, દિનનો દેખાવ દીસે,
શશિ વિના જેવી રીતે, શર્વરી સુહાય છે;
પ્રજાપતિ વિના જેવી, પ્રજા પુરતણી પેખો,
સુરસ વિનાની જેવી, કવિતા કહાય છે;
સલીલ વિહીન જેવી, સરિતાની શોભા અને,
ભર્તાર વિહીન જેવી, ભામિની ભળાય છે;
વદે રાયચંદ વીર, સદ્ધર્મને માર્ગ વિના,
માનવી મહાન તેમ, કુકર્મી કળાય છે. ૩.

ચતુરો ચોંપેથી ચાહી ચિંતામણિ ચિત્ત ગણે,
પંડિતો પ્રમાણે છે પારસમણિ પ્રેમથી;
કવિઓ કલ્યાણકારી, કલ્પતરુ કથે જેને,
સુધાનો સાગર કથે, સાધુ શુભ ક્ષેમથી;
આત્મના ઉદ્ધારને, ઉમંગથી અનુસરો જો,
નિર્મળ થવાને કાજે, નમો નીતિનેમથી;
વદે રાયચંદ વીર, એવું ધર્મરૂપ જાણી,
"ધર્મવૃત્તિ ધ્યાન ધરો, વિલખો ન વેમથી". ૧૧

---

૪. ૪.

૧. અયત્નાથી ચાલતાં પ્રાણભૂતની હિંસા થાય. (તેથી) પાપકર્મ બાંધે; તેનું કડવું ફળ પ્રાપ્ત થાય.

૨. અયત્નાથી ઊભા રહેતાં પ્રાણભૂતની હિંસા થાય. (તેથી) પાપકર્મ બાંધે; તેનું કડવું ફળ પ્રાપ્ત થાય.

૩. અયત્નાથી શયન કરતાં પ્રાણભૂતની હિંસા થાય. (તેથી) પાપકર્મ બાંધે; તેનું કડવું ફળ પ્રાપ્ત થાય.

૪. અયત્નાથી આહાર લેતાં પ્રાણભૂતની હિંસા થાય. (તેથી) પાપકર્મ બાંધે; તેનું કડવું ફળ પ્રાપ્ત થાય.

૫. અયત્નાથી બોલતાં પ્રાણભૂતની હિંસા થાય. (તેથી) પાપકર્મ બાંધે; તેનું કડવું ફળ પ્રાપ્ત થાય.

૬. કેમ ચાલે? કેમ ઊભો રહે? કેમ બેસે? કેમ શયન કરે? કેમ આહાર લે? કેમ બોલે? તો પાપકર્મ ન બાંધે?

૭. યત્નાથી ચાલે; યત્નાથી ઊભો રહે, યત્નાથી બેસે; યત્નાથી શયન કરે; યત્નાથી આહાર લે, યત્નાથી બોલે, તો પાપકર્મ ન બાંધે?

૮. સર્વ જીવને પોતાના આત્મા સમાન લેખે, મન વચન કાયાથી, સમ્યક્ પ્રકારે સર્વ જીવને જૂએ, પ્રીતિ આશ્રવથી આત્માને દમે તો પાપકર્મ ન બાંધે?

૯. તેમાં પ્રથમ જ્ઞાનમાં, મહાવીર દેવે સર્વ આત્માથી સંયમરૂપ, નિપુણ અહિંસા દેખીને ઉપદેશી.

૧૦. જગતમાં જેટલા ત્રસ અને સ્થાવર પ્રાણીઓ છે તેને જાણતાં-અજાણતાં હણવાં નહીં, તેમ જ હણાવવાં નહીં.

૧૧. સર્વ જીવ જીવિતને ઇચ્છે છે, મરણને ઇચ્છતા નથી; એ કારણથી પ્રાણિવધ [illegible] નિર્ગ્રંથ તજશે.

૧૨. પોતાને માટે ક્રોધથી કે ભયથી પ્રાણીઓને કષ્ટ થાય તેવું અસત્ય બોલવું નહીં, તેમજ બોલાવવું નહીં.

૧૩. મૃષાવાદને સર્વ સત્પુરુષોએ નિંદ્યો છે,—પ્રાણીને તે અવિશ્વાસ ઉપજાવે છે તે માટે તેનો ત્યાગ કરવો.

૧૪. સચિત્ત કે અચિત્ત, થોડો કે ઘણો, તે એટલા સુધી કે, દંતશોધન માટે એક સળી જેટલો પરિગ્રહ, તે પણ માગ્યા વિના લેવો નહીં.

૧૫. પોતે અદત્ત લેવું નહીં, તેમ બીજા પાસે લેવરાવવું નહીં; તેમજ અન્ય લેનારને ઠીક કર્યું એમ કહેવું નહીં;—

—જે સંયતિ પુરુષો છે તે એમ કરે છે.

૧૬. મહા રૌદ્ર એવું અબ્રહ્મચર્ય, પ્રમાદને રહેવાનું સ્થળ, ચારિત્રનો નાશ કરનાર, તે આ જગતમાં મુનિ આચરે નહીં.

૧૭. અધર્મનું મૂળ, મહા દોષની જન્મભૂમિકા એવા જે મૈથુનના આલાપ પ્રકાર તેનો નિર્ગ્રંથ ત્યાગ કરવો.

૧૮. [illegible], ઘી, તેલ [illegible] એ વગેરે આહારક પદાર્થો [illegible] જે મુનિઓ છે તે, સંનિધાન રાખે નહીં.

૧૯. [illegible] નહીં, જે [illegible] પદાર્થ સંનિધાન [illegible]

૨૦. [illegible] સંયમની રક્ષા માટે [illegible]

૨૧. [illegible] પરિગ્રહ ન કહેવો, [illegible] પરિગ્રહ કહેલ [illegible]

૨૨. [illegible] માટે [illegible] આચરે નહીં. ([illegible])

૨૩. [illegible]

૨. એકાંત ભાવી કે એકાંત ન્યાયદોષને સન્માન ન આપજે.
૩. કોઈનો પણ સમાગમ કરવો યોગ્ય નથી; જ્યાં સુધી તેવી દશા ન થાય ત્યાં સુધી સત્પુરુષનો સમાગમ અવશ્ય સેવવો ઘટે છે.
૪. જેને અંતઃકરણ આપ્યો નથી, અને તેનાથી ભિન્ન રાખ્યો નહીં. ભિન્ન રાખ્યો ત્યાં અંતઃકરણ આપ્યું તે જ આત્મા સમાન છે.
૫. એક ભોગ ભોગવે છે ત્યાં કંઈ ગતિ નથી કરતો, અને એક ભોગ નથી ભોગવતો ત્યાં કંઈ ગતિ કરે છે; એ આશ્ચર્યકારક પણ સમજવા યોગ્ય કથન છે.
૬. યોગાનુયોગે બનેલું કૃત્ય બહુ સિદ્ધિને આપે છે.
૭. આપણે જેનાથી અંતર પામ્યા તેને સર્વસ્વ અર્પણ કરતાં અટકશો નહીં.
૮. લોકાપવાદ સહન કરવા કે જેથી તે જ લોકો પોતે કરેલા અપવાદનો પુનઃ પશ્ચાત્તાપ કરે.
૯. હજારો ઉપદેશવચનો સાંભળવા કરતાં તેમાંના થોડાં વચનો પણ વિચારવાં તે વિશેષ કલ્યાણકારી છે.
૧૦. નિયમથી કરેલું કામ ત્વરાથી થાય છે, ધારેલી સિદ્ધિ આપે છે, આનંદના કારણરૂપ થઈ પડે છે.
૧૧. જ્ઞાનીઓએ એકત્ર કરેલા અદ્ભુત નિધિના ઉપભોગી થાઓ.
૧૨. સ્ત્રીજાતિમાં જેટલું માયા કપટ છે તેટલું ભોળપણ પણ છે.
૧૩. પઠન કરવા કરતાં મનન કરવા ભણી બહુ લક્ષ આપજે.
૧૪. મહાપુરુષનાં આચરણ જોવા કરતાં તેનું અંતઃકરણ જોવું એ વધારે પરીક્ષા છે.
૧૫. વચનસપ્તશતી પુનઃ પુનઃ સ્મરણમાં રાખો.
૧૬. મહાત્મા થવું હોય તો ઉપકારબુદ્ધિ રાખો, સત્પુરુષના સમાગમમાં રહો, આહાર, વિહારાદિમાં અલુબ્ધ અને નિયમિત રહો, સત્શાસ્ત્રનું મનન કરો, ઊંચી શ્રેણિમાં લક્ષ રાખો.
૧૭. એ એક ન હોય તો સમજીને આનંદ રાખતાં શીખો.
૧૮. વર્તનમાં બાળક થાઓ, સત્યમાં યુવાન થાઓ, જ્ઞાનમાં વૃદ્ધ થાઓ.
૧૯. રાગ કરવો નહીં, કરવો તો સત્પુરુષ પર કરવો. દ્વેષ કરવો નહીં, કરવો તો કુશીલ પર કરવો.
૨૦. અનંતજ્ઞાન, અનંતદર્શન, અનંતચારિત્ર અને અનંતવીર્યથી અભેદ એવા આત્માનો એક પળ પણ વિચાર કરો.

૨૧. મનને વશ કર્યું તેણે જગતને વશ કર્યું.

૨૨. આ સંસારને શું કરવા? અનંતવાર મૂકેલી માને આજે સ્ત્રીરૂપે ભોગવીએ છીએ.

૨૩. [illegible] પહેલાં પૂર્ણ વિચાર કરજો એ સહને [illegible] [illegible] અજ્ઞાનતા [illegible]

૨૪. [illegible] કલ્યાણનું [illegible] પોતાની પાસેથી બીજાને કહી શકાય પણ [illegible]

૨૫. [illegible] સ્વભાવને [illegible] તેનું રૂપ

[illegible] પાસ થાય છે એમ [illegible]

[illegible] જાતિથી ભિન્ન [illegible]

[illegible] ઉપમાર

[illegible] ચમત્કાર

[illegible]

[illegible] વિચાર તો પણ છે એમાં

[illegible]

[illegible] નિયમિત [illegible]

અનુચર, કુળદીપક પુત્ર, જીવનપર્યંત બાલ્યાવસ્થા, આત્મતત્ત્વનું ચિંતવન.

૪૧. એમ કોઈ કાળે થવાનું નથી, માટે હું તો મોક્ષને જ ઇચ્છું છું.

૪૨. સૃષ્ટિ સર્વ અપેક્ષાએ અમર થશે?

૪૩. શુક્લ નિર્જનાવસ્થાને હું બહુ માન્ય કરું છું.

૪૪. સૃષ્ટિલીલામાં શાંતભાવથી તપશ્ચર્યા કરવી એ પણ ઉત્તમ છે.

૪૫. એકાંતિક કથન કથનાર જ્ઞાની ન કહી શકાય.

૪૬. શુક્લ અંતઃકરણ વિના મારાં કથનોને કોણ દાદ આપશે?

૪૭. જ્ઞાતપુત્ર ભગવાનના કથનની જ બલિહારી છે.

૪૮. દેવ દેવીની તુષ્માનતાને શું કરીશું? જગતની તુષ્માનતાને શું કરીશું? તુષ્માનતા સત્પુરુષની ઇચ્છો.

૪૯. હું સચ્ચિદાનંદ પરમાત્મા છું.

૫૦. એમ સમજો કે તમે તમારા આત્માના હિત માટે પ્રવર્તવાની અભિલાષા રાખતાં છતાં એથી નિરાશા પ્રાપ્ત થાઓ તો તે પણ તમારું આત્મહિત જ છે.

૫૧. તમારા શુભ વિચારમાં પાર પડો: નહીં તો, સ્થિર ચિત્તથી પાર પડ્યા છો એમ સમજો.

૫૨. જ્ઞાનીઓ અનરંગ ખેદ અને હર્ષથી રહિત થાય છે.

૫૩. જ્યાંસુધી તે તત્ત્વની પ્રાપ્તિ નહીં થાય ત્યાંસુધી મોક્ષની તાત્પર્યતા મળશે નહીં.

૫૪. સંસારરૂપી કુટુંબને ઘેર આપણો આત્મા પરોણા દાખલ છે.

૫૫. એજ ભાગ્યશાળી, જે દુર્ભાગ્યશાળીની દયા ખાય છે.

૫૬. શુભદ્રવ્ય એ શુભ ભાવનું નિમિત્ત મહર્ષિઓ કહે છે.

૫૭. સ્થિર ચિત્ત કરીને ધર્મ અને શુક્લ ધ્યાનમાં પ્રવૃત્તિ કરો.

૫૮. પરિગ્રહની મૂર્છા પાપનું મૂળ છે.

૫૯. જે કૃત્ય કરવા વખતે વ્યામોહસંયુક્ત ખેદમાં છો, અને પરિણામે પણ પસ્તાઓ છો, તો તે કૃત્યને પૂર્વકર્મનો દોષ જ્ઞાનીઓ કહે છે.

૬૦. જડભરત અને જનક વિદેહીની દશા મને પ્રાપ્ત થાઓ.

૬૧. સત્પુરુષના અંતઃકરણે આચર્યો, કિંવા કહ્યો તે ધર્મ.

૬૨. અંતરંગ મોહગ્રંથિ જેની ગઈ તે પરમાત્મા છે.

૬૩. વ્રત લઈને ઉલ્લાસિત પરિણામે ભાંગશો નહીં.

૬૪. એક નિષ્ઠાએ જ્ઞાનીની આજ્ઞા આરાધતાં તત્ત્વજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે.

૬૪. ક્રિયા એ કર્મ, ઉપયોગ એ ધર્મ, પરિણામ એ બંધ, ભ્રમ એ મિથ્યાત્વ,
શોકને સંભારવો નહીં; આ ઉત્તમ વસ્તુ જ્ઞાનીઓએ મને આપી.

૬૬. જગત્ જેમ છે તેમ તત્ત્વજ્ઞાનની દ્રષ્ટિએ જુઓ.

૬૭. શ્રીગૌતમને ચાર વેદ પઠન કરેલા જોવાને શ્રીમત્ મહાવીરસ્વામીએ સમ્યક્નેત્ર આપ્યાં હતાં.

૬૮. ભગવતીમાં કહેલી પુદ્ગલ નામના પરિવ્રાજકની કથા તત્ત્વજ્ઞાનીઓનું કહેલું સુંદર રહસ્ય છે.

૬૯. વીરનાં કહેલાં શાસ્ત્રમાં સોનેરી વચનો છૂટક છૂટક અને ગુપ્ત છે.

૭૦. સમ્યક્નેત્ર પામીને તમે ગમે તે ધર્મશાસ્ત્ર વિચારો તોપણ આત્મહિત પ્રાપ્ત થશે.

૭૧. કુદરત, આ તારો પ્રબળ અન્યાય છે કે, મારી ધારેલી નીતિએ મારો કાળ વ્યતીત કરાવતી નથી. (કુદરત તે પૂર્વકર્મ.)

૭૨. માણસ પરમેશ્વર થાય છે એમ જ્ઞાનીઓ કહે છે.

૭૩. ઉત્તરાધ્યયન નામનું જૈનસૂત્ર તત્ત્વદ્રષ્ટિએ પુનઃ પુનઃ અવલોકો.

૭૪. જીવતાં મરાય તો પછી મરવું ન પડે એવું મરણ વાંછવા યોગ્ય છે.

૭૫. કૃતઘ્નતા જેવો એક મહા દોષ મને જણાતો નથી.

૭૬. જગતમાં માન ન હોત તો અહીં જ મોક્ષ હોત!

૭૭. વસ્તુને વસ્તુગતે જુઓ.

૭૮. ધર્મનું મૂળ વિનય છે.

૭૯. તેનું નામ વિદ્યા કે જેનાથી અવિદ્યા પ્રાપ્ત ન થાય.

૮૦. વીરના એક વાક્યને પણ સમજો.

૮૧. અહંપદ, કૃતઘ્નતા, ઉત્સૂત્રપ્રરૂપણા, અવિવેકધર્મ એ મલિન ગતિનાં લક્ષણો છે.

૮૨. દેહ અને દેહાર્થમમત્વ એ મિથ્યાત્વનું લક્ષણ છે.

૮૩. અભિનિવેશના ઉદયમાં ઉત્સૂત્રપ્રરૂપણા ન થાય તો તે મહાભાગ્ય, જ્ઞાનીઓના કહેવાથી.

૮૪. સ્યાદ્વાદ શૈલીએ જોતાં કોઈ મત અસત્ય નથી.

૮૫. સ્વાદનો ત્યાગ એ આહારનો ખરો ત્યાગ જ્ઞાનીઓ કહે છે.

૮૬. અભિનિવેશ જેવું એકે પાખંડ નથી.

૮૭. આ કાળમાં આટલું વધ્યું — ઘણા મત, ઘણા તત્ત્વજ્ઞાનીઓ, ઘણા માયાવી અને ઘણા પરિગ્રહી.

૮૮. આખા જગતના શિષ્ય થવારૂપ દૃષ્ટિ જેણે વેદી નથી તે સદ્‌ગુરુ થવાને યોગ્ય નથી.

૮૯. કોઈ પણ શુભાશુભ ધર્મકરણી કરતો હોય તો તેને કરવા દ્યો.

૯૦. આત્માનો ધર્મ આત્મામાં જ છે.

૯૧. મહાવીરે જે જ્ઞાનથી આ જગતને જોયું છે તે જ્ઞાન સર્વ આત્મામાં છે, પણ આવિર્ભાવ કરવું જોઈએ.

૯૨. બહુ છકી જાઓ તોપણ મહાવીરની આજ્ઞા તોડશો નહીં. ગમે તેવી શંકા થાય તોપણ મારી વતી વીરને નિઃશંક ગણજો.

૯૩. પાર્શ્વનાથ સ્વામીનું ધ્યાન યોગીઓએ અવશ્ય સ્મરવું જોઈએ છીએ. નિઃ૦ એ નાગની છત્રછાયા વેળાનો પાર્શ્વનાથ ઓર હતો!

૯૪. પવિત્ર પુરુષોની કૃપાદૃષ્ટિ એ જ સમ્યક્‌દર્શન છે.

૯૫. ભર્તૃહરિએ કહેલો ત્યાગ વિશુદ્ધબુદ્ધિથી વિચારતાં ઘણી ઉપ્રેતાનદશા થતાં સુધી વર્તે છે.

૯૬. શિથિલ બંધદૃષ્ટિથી નીચે આવીને જ વિખેરાઈ જાય. (જો નિર્જરામાં આવે તો—)

૯૭. સત્પુરુષો કહેતા નથી, કરતા નથી; છતાં તેની સત્પુરુષતા નિર્વિકાર મુખમુદ્રામાં રહી છે.

૯૮. સંસ્થાનવિચયધ્યાન પૂર્વધારીઓને પ્રાપ્ત થતું હશે એમ માનવું યોગ્ય લાગે છે. તમે પણ તેને ધ્યાવન કરો.

૯૯. આત્મા જેવો કોઈ દેવ નથી.

૧૦૦. કોણ ભાગ્યશાળી! "અવિરતી સમ્યક્‌દૃષ્ટિ કે વિરતી?"

૧૦૧. કોઈની આજીવિકા તોડશો નહીં.

૮.

ભાઈ, આટલું તારે અવશ્ય કરવા જેવું છે.—

૧. દેહમાં વિચાર કરનાર બેઠો છે તે દેહથી ભિન્ન છે? તે સુખી છે કે દુઃખી? એ સંભારી લે.

૨. દુઃખ લાગશે જ, અને દુઃખના કારણો પણ તને દૃષ્ટિગોચર થશે; તેમ છતાં કદાપિ ન થાય તો મારા કોઈ ભાગને વાંચજે, એટલે સિદ્ધ થશે; તે ટાળવા માટે જે ઉપાય છે તે એટલો જ કે, તેથી બાહ્યાભ્યંતર રહિત થવું.

૩. રહિત થવા પછી યોગ દશા અનુભવાય છે, એ પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક કહું છું.
૪. તે સાધન માટે સર્વસંગપરિત્યાગી થવાની આવશ્યકતા છે. "નિર્ગ્રંથ સદ્ગુરુનાં ચરણમાં જઈને પડવું યોગ્ય છે."
૫. જેવા ભાવથી પ્રથમ તેવા ભાવથી સર્વકાળ રહેવા માટેની વિચારણા પ્રથમ કરી લે. જો તને પૂર્વકર્મ બળવાન લાગતાં હોય તો અત્યાગી, દેશત્યાગી રહીને પણ તે વસ્તુને વિસારીશ નહીં.
૬. પ્રથમ ગમે તેમ કરી તું તારું જીવન જાણ. જાણવું શામાટે, કે ભવિષ્ય-સમાધિ થવા. અત્યારે અપ્રમાદી થવું.
૭. તે આયુષ્યનો માનસિક આત્મોપયોગ તો નિર્વેદમાં રાખ.
૮. જીવન બહુ ટૂંકું છે, ઉપાધિ બહુ છે, અને ત્યાગ થઈ શકે તેમ નથી તો, નીચેની વાત પુનઃ પુનઃ લક્ષમાં રાખ.
    ૧. જિજ્ઞાસા તે વસ્તુની રાખવી.
    ૨. સંસારને બંધન માનવું.
    ૩. પૂર્વકર્મ નથી એમ માની પ્રત્યેક ધર્મ સેવ્યા જજો. તેમ છતાં પૂર્વકર્મ નડે તો શોક કરવો નહીં.
    ૪. દેહની જેટલી ચિંતા રાખે છે તેટલી નહીં પણ એથી અનંતગણી ચિંતા આત્માની રાખ, કારણ અનંત ભવ એક ભવમાં ટાળવા છે.
    ૫. ન ચાલે તો પ્રતિભાની થા.
    ૬. જેમાંથી જેટલું થાય તેટલું કર.
    ૭. પરિણામિક વિચારવાળો થા.
    ૮. અનુત્તરવાસી થઈને વર્ત.
    ૯. છેવટનું સમયે સમયે ચૂકીશ નહીં. એજ ભલામણ, અને એજ ધર્મ.

સમજીને અલ્પભાષી થનારને પશ્ચાત્તાપ કરવાનો થોડો જ અવસર આવે.

૯

હે નાથ! સાતમી તમતમપ્રભા નરકની વેદના મળી હોત તો વખતે સંમત કરત, પણ જગતની મોહિની સંમત થતી નથી.

પૂર્વના અશુભ કર્મ ઉદય આવ્યે વેદતાં જો ક્ષોભ કરો છો તો હવે એ પણ ધ્યાન રાખો કે, નવાં બાંધતાં પરિણામે તેવાં તો બંધાતાં નથી!

એ બધામાં તારી લાગણી નથી, માટે જુદે જુદે સ્થળે તે સુખની કલ્પના કરી છે; હે મૂઢ!

એમ ન કર. એ તને તે હિત ક્યું. અંતરમાં સુખ છે.

૧. એક ભોગી થવાનો બોધ કરે છે.
૨. એક યોગી થવાનો બોધ કરે છે
૩. એ બેમાંથી કોને સમ્મત કરીશું?
૪. બન્ને શા માટે બોધ કરે છે?
૫. બન્ને કોને બોધ કરે છે?
૬. કોના પ્રેરવાથી કરે છે?
૭. કોઈને કોઈનો અને કોઈને કોઈનો બોધ કાં લાગે છે?
૮. એનાં કારણો શું છે?
૯. તેનો સાક્ષી કોણ છે?
૧૦. તમે શું વાંચ્છો છો?
૧૧. તે ક્યાંથી મળશે? વા શામાં છે.
૧૨. તે કોણ મેળવશે?
૧૩. ક્યાં થઈને લાવશો?
૧૪. લાવવાનું કોણ શીખવશે.
૧૫. વા શીખ્યા હો?
૧૬. શીખ્યા છો તો ક્યાંથી શીખ્યા છો?
૧૭. જીવન શું છે.
૧૮. જીવ શું છે?
૧૯. તમે શું છો?
૨૦. તમારી ઈચ્છા પૂર્વક કાં નથી થતું?
૨૧. તે કેમ કરી શકશો?
૨૨. બંધના પ્રિય છે કે નિબંધના પ્રિય છે?
૨૩. તે ક્યાં ક્યાં કેમ કેમ છે?
૨૪. એનો નિર્ણય કરો.

અંતરમાં સુખ છે. બહારમાં નથી. સત્ય કહું છું.

૧૫

જીવાજીવ વિભક્તિ. ૨

જીવ અને અજીવનો વિચાર એકાગ્ર મનથી શ્રવણ કરો. જે જાણવાથી ભિક્ષુઓ સમ્યક્‌પ્રકારે સંયમમાં યત્ન કરે.

જીવ અને અજીવ લોક કહેલો છે. અજીવના આકાશ નામના ભાગને અલોક કહેલો છે.

દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવ એ વડે કરીને જીવ તેમજ અજીવનો બોધ થઇ શકે છે.

ધર્માસ્તિકાય, તેનો દેશ, અને તેનો પ્રદેશ; અધર્માસ્તિકાય, તેનો દેશ, અને તેનો પ્રદેશ; આકાશ, તેનો દેશ, અને તેનો પ્રદેશ; અદ્ધસમયકાલ એમ અરૂપીના દશ પ્રકાર થાય.

ધર્મ અને અધર્મ એ બન્ને લોક પ્રમાણ કહેલા છે; આકાશ લોકાલોક-પ્રમાણ અને અદ્ધસમય-સમયક્ષેત્રપ્રમાણ છે.

ધર્મ, અધર્મ અને આકાશ એ અનાદિ અપર્યવસિત છે.

નિરંતરની ઉત્પત્તિ લેતાં સમયપણ એ જ પ્રમાણે છે; સંતતિ એક કાળની અપેક્ષાએ સાદિસાંત છે.

સ્કંધ, સ્કંધદેશ, તેના પ્રદેશ અને પરમાણુ એમ રૂપી અજીવ ચાર પ્રકારે છે

પરમાણુઓ એકત્ર થાય, પૃથક્ થાય તો સ્કંધ; તેનો વિભાગ તે દેશ; તેનો છેવટનો અભિન્ન અંશ તે પ્રદેશ.

લોકના એક દેશમાં તે ક્ષેત્રી છે; કાલના વિભાગ તેના ચાર પ્રકારે કહેવાય છે.

નિરંતર ઉત્પત્તિની અપેક્ષાએ અનાદિ અપર્યવસિત છે. એક ક્ષેત્રની સ્થિતિની અપેક્ષાએ સાદિસપર્યવસિત છે.

---

૧. ૨. અપૂર્ણ સ્થિતિમાં મળેલાં છે.—સરોજક.

વર્ષ ૧૬ મું.

૧૬

ભાવનાબોધ.—અનુપ્રેક્ષાવિચાર.[1]

અમે તેવા તુચ્છ વિષયમાં પ્રવેશ જ્યાં ઉજ્જ્વલ આત્માઓનો સ્વતઃવેગ વૈરાગ્યમાં ઝંપલાવાનું એ છે. બાહ્યદૃષ્ટિથી જ્યાં સુધી ઉજ્જ્વલ આત્માઓ સંસારના માયિક પ્રપંચમાં દર્શન દે છે ત્યાંસુધી, તે કથનની સિદ્ધતા ક્વચિત્ દુર્લભ છે; તોપણ સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી અવલોકન કરતાં એ કથનનું પ્રમાણ કેવળ સુલભ છે, એ નિઃસંશય છે.

એક નાનામાં નાના જંતુથી કરીને એક મદોન્મત્ત હાથી સુધીનાં સઘળાં પ્રાણીઓ, માનવીઓ, અને દેવ દાનવીઓ એ સઘળાંની સ્વાભાવિક ઇચ્છા સુખ અને આનંદ પ્રાપ્ત કરવામાં છે. એથી કરીને તેઓ તેના ઉદ્યોગમાં ગૂંથાયાં રહે છે, પણ વિવેકબુદ્ધિના ઉદય વિના તેમાં તેઓ વિભ્રમ પામે છે. તેઓ સંસારમાં નાનાપ્રકારના સુખનો આરોપ કરે છે. અતિ અવલોકનથી એમ સિદ્ધ છે કે તે આરોપ વૃથા છે. એ આરોપને અનારોપ કરવાવાળા વિરલા માનવીઓ વિવેકના પ્રકાશવડે અદ્ભુત પણ અન્ય વિષય પ્રાપ્ત કરવા કહેતાં આવ્યા છે. જે સુખ ભયવાળાં છે તે સુખ, સુખ નથી પણ દુઃખ છે. જે વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવામાં મહા તાપ છે; જે વસ્તુ ભોગવવામાં એથી પણ વિશેષ તાપ રહ્યા છે તેમજ પરિણામે મહાતાપ, અનંત શોક,

---

૧ 'સામાન્યમનન કરવામાં [illegible] ચારાનુપ્રેક્ષાવાદ્યપદં.' 'ભાવનાબોધ' નામના પુસ્તકની રચના [illegible] વર્ષની વય [illegible] છે તે [illegible]

અને અનંત ભય છે. જે વસ્તુનું સુખ તે માને છે તેમાં ભય છે. તે નથી જ. આમ હોવાથી તેવી અનુકૂળતા [illegible] કરતાં નથી. [illegible] માં પ્રત્યે સુજ્ઞાર્થે નિર્ભિન્ન [illegible] આ પણ, [illegible] [illegible] જણાવી તેનો ત્યાગ કરીને યોગમાં પરમાનંદ માની [illegible], પામર આત્માઓને ઉપદેશે છે કે—

> ભોગે રોગભયં કુલે ચ્યુતિભયં વિત્તે નૃપાલાદ્ભયં,
> માને દૈન્યભયં બલે રિપુભયં રૂપે તરુણ્યા ભયં;
> શાસ્ત્રે વાદભયં ગુણે ખલભયં કાયે કૃતાંતાદ્ભયં,
> સર્વં વસ્તુ ભયાન્વિતં ભુવિ નૃણાં વૈરાગ્યમેવાભયં.

ભાવાર્થ—ભોગમાં રોગનો ભય છે; કુળને પડવાનો ભય છે; લક્ષ્મીમાં રાજાનો ભય છે, માનમાં દીનતાનો ભય છે, બળમાં શત્રુનો ભય છે, રૂપથી સ્ત્રીને ભય છે; શાસ્ત્રમાં વાદનો ભય છે; ગુણમાં ખળનો ભય છે; અને કાયાપર કાળનો ભય છે; એમ સર્વ વસ્તુ ભયવાળી છે; માત્ર એક વૈરાગ્ય જ અભય છે.!!!

મહાયોગી ભર્તૃહરિનું આ કથન સૃષ્ટિમાન્ય એટલે સઘળા ઉજ્જ્વલ આત્માઓ સદૈવ માન્ય રાખે તેવું છે. એમાં આખા તત્ત્વજ્ઞાનનું દોહન કરવા એમણે સકળ તત્ત્વવેત્તાઓના સિદ્ધાંતરહસ્યરૂપ અને સ્વાનુભવી સંસારશોકનું તાદૃશ ચિત્ર આપ્યું છે. એમાં જે જે વસ્તુઓ ઉપર ભયની છાયા પ્રદર્શિત કરી તે તે વસ્તુ સંસારમાં મુખ્ય સુખરૂપ મનાય છે. સંસારનું સર્વોત્તમ સાહિત્ય જે ભોગ તે તો રોગનું ધામ ઠર્યું; મનુષ્ય ઉચ્ચ કુળથી સુખ માને તેવું છે ત્યાં પડતીનો ભય દેખાડ્યો; સંસારચક્રમાં વ્યવહારનો દોર ચલાવવા દંડરૂપ લક્ષ્મી તે રાજા ઇત્યાદિકના ભયથી ભરેલી છે. કોઈપણ કૃત્ય કરી યશકીર્તિથી માન પામવું કે માનવું એવી સંસારના પામર જીવોની અભિલાષા છે તો ત્યાં મહા દીનતા ને કંગાલિયતનો ભય છે. બળ પરાક્રમથી પણ એવાજ પ્રકારની ઉત્કૃષ્ટતા પામવી એમ ચાહવું રહ્યું છે તો ત્યાં શત્રુનો ભય રહ્યો છે; રૂપ, કાંતિ એ ભોગીને મોહિનીરૂપ છે તો ત્યાં તેને ધારણ કરનારી સ્ત્રીઓ નિરંતર ભયવાળી જ છે; અનેક પ્રકારે ગૂંથી કાઢેલી શાસ્ત્રજાળ તેમાં વિવાદનો ભય રહ્યો છે; કોઈપણ સાંસારિક સુખનો ગુણ પ્રાપ્ત કરવાથી જે આનંદ લેખાય છે, તે પણ મનુષ્યની નિંદાને લીધે ભયાન્વિત છે; જેમાં અનંત પ્રિયતા રહી છે એવી કાયા તે એક સમયે કાળરૂપ સિંહના મુખમાં પડવાના ભયથી ભરી છે. આમ

શું કરણી કરૂં કે જે કરણીથી કરી દુર્ગતિ પ્રતિ ન જાઉં ?" એ ગાથામાં એ ભાવથી પ્રશ્ન થતાં કપિલમુનિ પછી આગળ ઉપદેશ ચલાવે છે:—

અધુવે અસાસયંમિ—આ મહદ્ તત્ત્વજ્ઞાનપ્રાસાદિભૂત વચનો પ્રવૃત્તિમુક્ત યોગીશ્વરના સતતવૈરાગ્યવેગનાં છે. અતિ બુદ્ધિશાળીને સંસાર પણ ઉત્તમરૂપે માન્ય રાખે છે છતાં, તે બુદ્ધિશાળીઓ તેનો ત્યાગ કરે છે; એ તત્ત્વજ્ઞાનનો સ્તુતિપાત્ર ચમત્કાર છે. એ અતિ મેધાવિઓ અંતે પુરુષાર્થની સ્ફુરણા કરી મહાયોગ સાધી આત્માના તિમિરપટને ટાળે છે. સંસારને શોકાબ્ધિ-કહેવામાં તત્ત્વજ્ઞાનીઓની ભ્રમણા નથી, પરંતુ એ સઘળા તત્ત્વજ્ઞાનીઓ કંઇ તત્ત્વજ્ઞાનચંદ્રની સોળે કળાઓથી પૂર્ણ હોતા નથી; આ જ કારણથી સર્વજ્ઞ મહાવીરનાં વચન તત્ત્વજ્ઞાનને માટે જે પ્રમાણ આપે છે તે મહદ્ભુત, સર્વમાન્ય અને કેવળ મંગળમય છે. મહાવીરની તુલ્ય ઋષભદેવ જેવા જે જે સર્વજ્ઞ તિર્થંકરો થયા છે તેમણે નિસ્પૃહતાથી ઉપદેશ આપીને જગતહિતૈષીની પદ્વિ પ્રાપ્ત કરી છે.

સંસારમાં એકાંત અને જે અનંત ભરપુર તાપ છે તે તાપ ત્રણ પ્રકારના છે. આધિ, વ્યાધિ, અને ઉપાધી. એથી મુક્ત થવા માટે પ્રત્યેક તત્ત્વજ્ઞાનીઓ કહેતા આવ્યા છે. સંસારત્યાગ, શમ, દમ, દયા, શાંતિ, ક્ષમા, ધૃતિ, અપ્રભુત્વ, ગુરૂજનનો વિનય, વિવેક, નિસ્પૃહતા, બ્રહ્મચર્ય, સમ્યક્જ્ઞાન અને એનું સેવન કરવું; લોભ, દ્વેષ, માન, માયા, અનુરાગ, અણુરાગ, વિષય, હિંસા, શોક, અજ્ઞાન, મિથ્યાત્વ એ સઘળાંનો ત્યાગ કરવો. આમ સર્વ દર્શનોનો સામાન્ય રીતે સાર છે. નીચેના બે ચરણમાં એ સાર સમાવેશ પામી જાય છે:

"પ્રભુ ભજો નીતિ સજો, પરઠો પરોપકાર."

ખરે ! એ ઉપદેશ સ્તુતિપાત્ર છે. એ ઉપદેશ આપવામાં કોઇએ કોઇ પ્રકારની અને કોઇએ કોઇ પ્રકારની વિચક્ષણતા દર્શાવી છે. એ સઘળા ઉદ્દેસે તો સમતુલ્ય દરય થાય તેવું છે; પરંતુ સૂક્ષ્મ ઉપદેશક તરીકે શ્રમણ ભગવાન્ તે સિદ્ધાર્થ રાજાનો પુત્ર પ્રથમ પદવીનો ધણી થઇ પડે છે, નિવૃત્તિને માટે જે જે વિષયો પૂર્વે જણાવ્યા તે તે વિષયોનું ખરૂં સ્વરૂપ સમજીને સર્વાંશે મંગલમયરૂપે બોધવામાં એ રાજપુત્ર વધી ગયો છે. એ માટે એને અનંત ધન્યવાદ છાજે છે !

એ સઘળા વિષયોનું અનુકરણ કરવાનું શું પ્રયોજન વા શું પરિણામ ? એનો નિર્ણય હવે લઇએ. સઘળા ઉપદેશકો એમ કહેતા આવ્યા છે કે, એનું

પરિણામ મુક્તિ પ્રાપ્ત કરવી; અને પ્રયોજન દુઃખની નિવૃત્તિ. એ જ માટે સર્વ દર્શનમાં સામાન્યરૂપે મુક્તિને અનુપમ શ્રેષ્ઠ કહી છે. "સૂત્રકૃતાંગ" દ્વિતીયાંગના પ્રથમ શ્રુતસ્કંધના છઠ્ઠા અધ્યયનની ચોવીશમી ગાથાના ત્રીજા ચરણમાં કહ્યું છે કેઃ—

"નિવ્વાણ સેટ્ઠા જહ સવ્વધમ્મા."

બધાય ધર્મમાં મુક્તિને શ્રેષ્ઠ કહી છે.

સારાંશ મુક્તિ એટલે સંસારના શોકથી મુક્ત થવું. પરિણામમાં જ્ઞાનદર્શનાદિક અનુપમ વસ્તુઓ પ્રાપ્ત કરવી. જેમાં પરમસુખ અને પરમાનંદનો અખંડ નિવાસ છે, જન્મ મરણની વિટંબનાનો અભાવ છે. શોકનો ને દુઃખનો ક્ષય છે; એવા એ વિજ્ઞાની વિષયનું વિવેચન અન્ય પ્રસંગે કરીશું.

આ પણ વિના વિવાદે માન્ય રાખવું જોઈએ કે, તે અનંત શોક અને અનંત દુઃખની નીવૃત્તિ એના એ જ સાંસારિક વિષયથી નથી. રુધિરથી રુધિરનો ડાઘ જતો નથી; પણ જળથી તેનો અભાવ છે; તેમ શૃંગારથી મિશ્રિતધર્મથી સંસારની નિવૃત્તિ નથી; એ જ માટે વૈરાગ્યજળનું આવશ્યકપણું નિઃસંશય કરે છે. અને એ જ માટે વીતરાગનાં વચનોમાં અનુરક્ત થવું ઉચિત છે; નિદાન એથી વિષયરૂપ વિષનો જન્મ નથી. પરિણામે એ જ મુક્તિનું કારણ છે. એ વિતરાગ સર્વજ્ઞના વચનને વિવેકબુદ્ધિથી શ્રવણ, મનન ને નિદિધ્યાસન કરી હે માનવી! આત્માને ઉજ્જ્વલ કર.

* * * * *

વૈરાગ્યની અને આત્મહિતૈષી વિષયોની સુદૃઢતા થવા માટે બાર ભાવનાઓ તત્ત્વજ્ઞાની કહે છે.

૧ અનિત્યભાવનાઃ—શરીર, વૈભવ, લક્ષ્મી, કુટુંબ પરિવારાદિક સર્વ વિનાશી છે; જીવનો મૂળ ધર્મ અવિનાશી છે, એમ ચિંતવવું તે પહેલી અનિત્યભાવના.

૨ અશરણભાવનાઃ—સંસારમાં મરણ સમયે જીવને શરણ રાખનાર કોઈ નથી. માત્ર એક શુભ ધર્મનું જ શરણ સત્ય છે, એમ ચિંતવવું તે બીજી અશરણ ભાવના.

૩ સંસારભાવનાઃ—આ આત્માએ સંસાર સમુદ્રમાં પર્યટન કરતાં કરતાં સર્વ ભવ કીધા છે. એ સંસારી જંજીરથી હું ક્યારે છૂટીશ! એ સંસાર મારો નથી; હું મોક્ષમયી છું એમ જે ચિંતવવું તે ત્રીજી સંસારભાવના

૪ એકત્વભાવના:—આ મારો આત્મા એકલો છે, તે એકલો આવ્યો છે, એકલો જશે, પોતાનાં કરેલાં કર્મ એકલો ભોગવશે, અંતઃકરણથી એમ ચિંતવવું તે ચોથી એકત્વભાવના.

૫ અન્યત્વભાવના:—આ સંસારમાં કોઈ કોઈનું નથી; એમ ચિંતવવું તે પાંચમી અન્યત્વભાવના.

૬ અશુચિભાવના:—આ શરીર અપવિત્ર છે, મળમૂત્રની ખાણ છે, રોગ જરાનું નિવાસ ધામ છે, એ શરીરથી હું ન્યારો છું; એમ ચિંતવવું તે છઠ્ઠી અશુચિભાવના.

૭ આશ્રવભાવના:—રાગ, દ્વેષ, અજ્ઞાન, મિથ્યાત્વ, ઇત્યાદિક સર્વ આશ્રવ છે એમ ચિંતવવું તે સાતમી આશ્રવભાવના.

૮ સમ્વરભાવના:—જ્ઞાન, ધ્યાનમાં પ્રવર્તમાન થઈને જીવ નવાં કર્મ બાંધે નહીં તે આઠમી સમ્વરભાવના.

૯ નિર્જરાભાવના:—જ્ઞાનસહિત ક્રિયા કરવી તે નિર્જરાનું કારણ છે એમ ચિંતવવું તે નવમી નિર્જરાભાવના.

૧૦ લોકસ્વરૂપભાવના:—ચૌદ રાજલોકનું સ્વરૂપ વિચારવું તે દશમી લોકસ્વરૂપભાવના.

૧૧ બોધદુર્લભભાવના:—સંસારમાં ભમતાં આત્માને સમ્યક્જ્ઞાનની પ્રસાદી પ્રાપ્ત થવી દુર્લભ છે; વા સમ્યક્જ્ઞાન પામ્યો તો ચારિત્ર સર્વવિરતિપરિણામરૂપ ધર્મ પામવો દુર્લભ છે એમ ચિંતવવું તે અગિયારમી બોધદુર્લભભાવના.

૧૨ ધર્મદુર્લભભાવના:—ધર્મના ઉપદેશક તથા શુદ્ધ શાસ્ત્રના બોધક એવા ગુરુ અને એનું શ્રવણ મળવું દુર્લભ છે એમ ચિંતવવું તે બારમી ધર્મદુર્લભભાવના.

એમ મુક્તિ સાધ્ય કરવા માટે જે વૈરાગ્યની આવશ્યકતા છે, તે વૈરાગ્યની દૃઢ કરનારી બાર ભાવનાઓમાંથી કેટલીક ભાવનાઓ આ દર્શનાંતર્ગત વર્ણવીશું. કેટલીક ભાવનાઓ કેટલાક વિષયમાં વહેંચી નાખી છે; કેટલીક ભાવનાઓ માટે અન્ય પ્રસંગની આવશ્યકતા છે; એથી તે વિસ્તારી નથી.

—મોક્ષમાળા.[1]

નિર્ગ્રંથ પ્રવચનને અનુકૂળ થઈ સ્વકલ્પનાથી આ ગ્રંથ ગૂંથું છું. પ્રત્યેક શિક્ષાવિચારરૂપી મણિકાથી આ પૂર્ણાહુતિ પામશે. આ ગ્રંથનું નામ એજ ગ્રંથત્વનું કારણ છે, એમ સમજતાં જ્યાં પરિણામે અપ્રમત્ત રહેવું હોવાથી એમ કહેવું છે તે ઉચિત થાઓ! ઉત્તમ તત્ત્વજ્ઞાન અને પરમ સુશીલનો ઉપદેશ કરનાર પુરુષો કંઈ ઓછા થયા નથી; તેમ આ ગ્રંથ કંઈ તેથી ઉત્તમ વા સમાનતારૂપ નથી; પણ વિનયરૂપે તે ઉપદેશકોના ધુરંધર પ્રવચનો આગળ કનિષ્ઠ છે. આ પણ પ્રમાણભૂત છે કે પ્રધાન પુરુષની સમીપ અનુચરનું અવશ્ય છે; તેમ તેવા ધુરંધર ગ્રંથનું ઉપદેશબીજ રોપાવા અંતઃકરણ કોમળ કરવાં આવા ગ્રંથનું પ્રયોજન છે.

આ પ્રથમ દર્શન અને બીજાં અન્ય દર્શનોમાં તત્ત્વજ્ઞાન તેમ જ સુશીલની પ્રાપ્તિ માટે અને પરિણામે અનંત સુખતરંગ પ્રાપ્ત કરવા માટે જે જે સાધ્ય સાધનો શ્રમણ ભગવંત જ્ઞાતપુત્રે પ્રકાશ્યાં છે, તેનો સ્વકલ્પનાથી કિંચિત્ સંચય કરી, તેમાં મહાપુરુષોનાં નાનાં નાનાં ચરિત્રો એકત્ર કરી આ મોક્ષમાળાને વિભૂષિત કરી છે. તે—" વિદ્વન્મુખમંડનભવતુ."

પ્રથમ દર્શન.—પ્રથમ ચિત્ર.

અનિત્યભાવના.

વિદ્યુતલક્ષ્મી પ્રભુતા પતંગ, આયુષ્ય તે તો જળના તરંગ,
પુરંદરી ચાપ અનંગરંગ, શું રાચિયે ત્યાં ક્ષણનો પ્રસંગ!

વિશેષાર્થ:—લક્ષ્મી વીજળી જેવી છે. વીજળીનો ચમકારો જેમ થઈને ઓલવાઈ જાય છે, તેમ લક્ષ્મી આવીને ચાલી જાય છે. અધિકાર પતંગના રંગ જેવો છે. પતંગનો રંગ જેમ ચાર દિવસની ચટકી છે, તેમ અધિકાર માત્ર થોડો કાળ રહી હાથમાંથી જતો રહે છે. આયુષ્ય પાણીનાં

[1] શ્રીમદ્ રાજચંદ્રે સોળ વર્ષની વયે 'મોક્ષમાળા' નામક ગ્રંથ ગૂંથવાનો વિચાર કરી ગ્રંથ અપાતો આ '૧૬' મા આંકનો વિષય લખી તે વર્ષે છપાવવો શરૂ કર્યો હતો. એ ભાગ છપાતો હતો તે દરમ્યાનમાં 'મોક્ષમાળા'નો આકાર ૧૭ મા વર્ષમાં બંધાયેલ '૧૮' મા આંકના વિષયરૂપે કરવાથી '૧૮' મા આંકનો વિષય 'મોક્ષમાળા' ને નામે અને '૧૬' મા આંકનો આ વિષય 'ભાવનાબોધ' ને નામે સંવત્ ૧૯૪૩-૪૪ માં છપાઈ બહાર પડ્યાં હતાં.—સંશોધક

મોતી જેવું છે. પાણીનો હિલોળો આવ્યો કે ગયો તેમ જન્મ પામ્યા અને એક દેહમાં રહ્યા કે ન રહ્યા ત્યાં બીજા દેહમાં પડવું પડે છે. કામભોગ આકાશમાં ઉત્પન્ન થતાં ઈંદ્રના ધનુષ્ય જેવા છે. જેમ ઈંદ્રધનુષ્ય વર્ષાકાળમાં થઈને ક્ષણવારમાં લય થઈ જાય છે, તેમ યૌવનમાં કામના વિકાર ફલિભૂત થઈ જરાવયમાં જતા રહે છે; ટુંકામાં હે જીવ! એ સઘળી વસ્તુઓનો સંબંધ ક્ષણભર છે; એમાં પ્રેમબંધનની સાંકળે બંધાઈને શું રાચવું! તાત્પર્ય એ સઘળાં ચપળ અને વિનાશી છે, તું અખંડ અને અવિનાશી છે; માટે તારા જેવી નિત્ય વસ્તુને પ્રાપ્ત કર!

દૃષ્ટાંતઃ—એ અનિત્ય અને સ્વપ્નવત્ સુખપર એક દૃષ્ટાંત કહીએ છીએ. એક પામર ભીખારી જંગલમાં ભટકતો હતો, ત્યાં તેને ભૂખ લાગી, એટલે તે બિચારો લથડીઆં ખાતો ખાતો એક નગરમાં એક સામાન્ય મનુષ્યને ઘેર પહોંચ્યો; ત્યાં જઈને તેણે અનેક પ્રકારથી આજીજી કરી; તેના કાલાવાલાથી કરુણાર્દ્ર થઈ તે ગૃહપતિની સ્ત્રીએ તેને ઘરમાંથી જમતાં વધેલું મિષ્ટાન્ન ભોજન આણી આપ્યું. એવું ભોજન મળવાથી ભીખારી બહુ આનંદ પામતો પામતો નગરની બહાર આવ્યો. આવીને એક ઝાડ તળે બેઠો. ત્યાં જરા સ્વચ્છ કરીને એક બાજુએ અતિ વૃદ્ધતાને પામેલો એવો પોતાનો જળનો ઘડો મૂક્યો, એક બાજુએ પોતાની ફાટીતુટી મલીન ગોદડી મૂકી, અને પછી એક બાજુએ પોતે તે ભોજન લઈને બેઠો. રાજી રાજી થતાં કોઈ દિવસે તેણે નહીં દીઠેલું એવું ભોજન એણે ખાઈને પુરું કર્યું. ભોજનને સ્વધામ પહોંચ્યા પછી ઓશિકે એક પથ્થર મૂકીને તે સુતો. ભોજનના મદથી જરાવારમાં તેની આંખો મિંચાઈ ગઈ. તે નિદ્રાવશ થયો ત્યાં તેને એક સ્વપ્ન આવ્યું. પોતે જાણે મહા રાજઋદ્ધિ પામ્યો છે; તેથી તેણે સુંદર વસ્ત્રાભૂષણો ધારણ કર્યાં છે, દેશ આખામાં તેના વિજયનો ડંકો વાગી ગયો છે, સમીપમાં તેની આજ્ઞા અવલંબન કરવા અનુચરો ઉભા થઈ રહ્યા છે, આજુબાજુ છડીદારો " ખમા! ખમા! " પોકારે છે, એક ઉત્તમ મહાલયમાં સુંદર પલંગપર તેણે શયન કર્યું છે, દેવાંગના જેવી સ્ત્રીઓ તેને પદચંપન કરે છે, એક બાજુથી મનુષ્યો પંખાવડે સુગંધી પવન ઢોળે છે; એમ એને અપૂર્વ સુખની પ્રાપ્તિવાળું સ્વપ્ન પ્રાપ્ત થયું. સ્વપ્નાવસ્થામાં તેના રોમાંચ ઉલસી ગયા. તે જાણે ખરેખર પોતે તેવું સુખ ભોગવે છે, એવું તે માનવા લાગ્યો. એવામાં સૂર્યદેવ વાદળાંથી ઢંકાઈ ગયો; વીજળીના ઝબકારા થવા લાગ્યા; મેઘમહારાજ ચઢી આવ્યા, સર્વત્ર અંધકાર વ્યાપી ગયો, મુશળધાર વર્ષાદ

થયો જેવો દેખાવ ત્યાં મેઘ ગાજ્યા અને ગાજવીજથી એક પ્રબળ કડાકો થયો. કડાકાના પ્રબળ અવાજથી ભય પામીને પામર તે ભિખારી જાગૃત થઈ ગયો. જાગીને જુએ છે તો નથી તે દેશ કે નથી તે નગરી, નથી તે મહાલય કે નથી તે પલંગ, નથી તે ચામરછત્ર ધરનારા કે નથી તે છડીદારો નથી તે સ્ત્રીઓનાં વૃંદ કે નથી તે વસ્ત્રાલંકારો, નથી તે પંખા કે નથી તે પવન, નથી તે અનુચરો કે નથી તે આજ્ઞા, નથી તે સુખવિલાસ કે નથી તે મદોન્મત્તતા. જુએ છે તો જે સ્થળે પાણીનો જૂનો ઘડો પડ્યો હતો તે જ સ્થળે તે ઘડો પડ્યો છે. જે સ્થળે ઠીકરી પડી હતી તે સ્થળે તે ઠીકરી પડી છે. ભાઈ તો જેવા હતા તેવા દેખાયા. પોતે જેવાં મલીન અને અનેક જાળીઓવાળાં વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં તેવાંને તેવાં તે જ વસ્ત્ર શરીર ઉપર બિરાજે છે. નથી તલભાર વધ્યું કે નથી જવભાર ઘટ્યું. એ સઘળું જોઈને તે અતિ શોક પામ્યો. " જે સુખાડંબરવડે મેં આનંદ માન્યો તે સુખમાનું તો અહીં કશુંએ નથી. અરેરે! મેં સ્વપ્નાના ભોગ ભોગવ્યા નહીં અને મિથ્યા ખેદ મને પ્રાપ્ત થયો." વિચારે તે ભિખારી ગ્લાનિમાં આવી પડ્યો.

પ્રમાણશિક્ષા :—સ્વપ્નામાં જેમ તે ભિખારીએ સુખસમુદાય દીઠા ભોગવ્યા અને આનંદ માન્યો તેમ પામર પ્રાણીઓ સંસારના સ્વપ્નવત્ જે તે ભિખારીએ સુખસમુદાયને મહાનંદરૂપ માની બેઠા છે. જેમ તે સુખસમુદાય જાગૃતિમાં તે ભિખારીને મિથ્યા જણાયા, તેમ તત્ત્વજ્ઞાનરૂપી જાગૃતિવડે સંસારનાં સુખ તેવાં જણાય છે. સ્વપ્નાના ભોગ ન ભોગવ્યા છતાં જેમ તે ભિખારીને શોકની પ્રાપ્તિ થઈ, તેમ પામર ભવ્યો સંસારમાં સુખ માની બેસે છે અને ભોગવ્યાતુલ્ય ગણે છે, પણ તે ભિખારીની પેઠે પરિણામે ખેદ, પશ્ચાત્તાપ, અને અધોગતિને પામે છે. સ્વપ્નાની એક વસ્તુનું સત્યત્વ નથી, તેમ સંસારની એક વસ્તુનું સત્યત્વ નથી. બન્ને ચપળ અને શોકમય છે; આવું વિચારી બુદ્ધિમાન પુરુષો આત્મશ્રેયને શોધે છે.

ઇતિ શ્રી 'મોક્ષમાળા' ગ્રંથના પ્રથમ દર્શનનું પ્રથમ ચિત્ર અનિત્યભાવના એ વિષય પર સદૃષ્ટાંત વૈરાગ્યોપદેશાર્થે સમાપ્ત થયું.

દ્વિતીય ચિત્ર.

અશરણભાવના.

સર્વજ્ઞનો ધર્મ સુશર્ણ જાણી, આરાધ્ય આરાધ્ય પ્રભાવ આણી;
અનાથ એકાંત સનાથ થાશે, એના વિના કોઈ ન બાંહ્ય સ્હાશે.

વિશેષાર્થઃ—સર્વજ્ઞ જિનેશ્વર દેવે નિસ્પૃહિતાથી બોધેલો ધર્મ ઉત્તમ શરણરૂપ જાણીને મન, વચન અને કાયાના પ્રભાવવડે હે ચેતન! તેને તું આરાધ્ય, આરાધ્ય, તું કેવલ અનાથરૂપ છો તે સનાથ થઈશ. એના વિના ભવાટવિભ્રમણમાં તારી બાંહ્ય કોઈ સહાનાર નથી."

જે આત્માઓ સંસારનાં માયિક સુખને કે અવદર્શનને શરણરૂપ માને તે અધોગતિ પામે, તેમ જ સદૈવ અનાથ રહે એવો બોધ કરનારૂં ભગવાન અનાથી મુનિનું ચરિત્ર પ્રારંભીએ છીએ; એથી અશરણભાવના સુદૃઢ થશે.

દૃષ્ટાંતઃ—અનેક પ્રકારની લીલાથી યુક્ત મગધદેશનો શ્રેણિક રાજા અશ્વક્રીડાને માટે મંડિકુક્ષ એ નામના વનમાં નીકળી પડ્યો. વનની વિચિત્રતા મનોહારિણી હતી. નાનાં પ્રકારનાં તરુકુંજ ત્યાં આવી રહ્યાં હતાં, નાના પ્રકારની કોમલ વલ્લિકાઓ ઘટાટોપ થઈ રહી હતી, નાના પ્રકારનાં પંખીઓ આનંદથી તેનું સેવન કરતાં હતાં, નાના પ્રકારનાં પક્ષિયોનાં મધુરાં ગાયન ત્યાં સંભળાતાં હતાં, નાના પ્રકારનાં ફુલથી તે વન છવાઈ રહ્યું હતું, નાના પ્રકારનાં જલનાં ઝરણાં ત્યાં વહેતાં હતાં; ટુંકામાં સૃષ્ટિસૌંદર્યતાનાં પ્રદર્શનરૂપ હોઈને તે વન નંદનવનની તુલ્યતા ધરાવતું હતું. ત્યાં એક તરૂ તળે મહા સમાધિવંત પણ સુકુમાર અને સુખોચિત મુનિને તે શ્રેણિકે બેઠેલા દીઠા. એનું રૂપ દેખીને તે રાજા અત્યંત આનંદ પામ્યો. એ અતુલ્ય ઉપમારહિત રૂપથી વિસ્મય પામીને મનમાં તેની પ્રશંસા કરવા લાગ્યોઃ અહો! આ મુનિનો કેવો અદ્ભૂત વર્ણ છે! અહો! એનું કેવું મનોહરરૂપ છે! અહો! આ આર્યની કેવી અદ્ભુત સૌમ્યતા છે! અહો! આ કેવા વિસ્મયકારક ક્ષમાના ધરનાર છે! અહો! આના અંગથી વૈરાગ્યની કેવી ઉત્તમ સ્ફુરણા છે! અહો આની કેવી નિર્લોભતા જણાય છે! અહો! આ સંયતિ કેવું નિર્ભય અપ્રભુત્વ ધરાવે છે! અહો! એનું ભોગનું અસંગતિ પણું કેવું સુદૃઢ છે! એમ ચિન્તવતો ચિંતવતો, મુદિત થતો થતો, સ્તુતિ કરતો કરતો, ધીમેથી ચાલતો ચાલતો, પ્રદક્ષિણા દઈને તે મુનિને વંદન કરીને અતિ સમીપ નહી તેમ અતિ દૂર નહી એમ, તે બેઠો. પછી બે હાથની અંજલિ કરીને વિનયથી તેણે તે મુનિને પૂછ્યું: "હે આર્ય! તમે પ્રશંસા કરવાયોગ્ય એવા તરૂણ છો, ભોગવિલાસને માટે તમારૂં વય અનુકૂળ છે; સંસારમાં નાના પ્રકારનાં સુખ રહ્યાં છે; ઋતુ ઋતુના કામભોગ, જળસંબંધીના કામભોગ, તેમ જ મનોહારિણી સ્ત્રિયોનાં મુખવચનનું મધુર

શ્રવણ જ્યાં એ સઘળાંઓનો ત્યાગ કરીને મુનિત્વમાં તમે મહા ઉદ્યમ કરો છો એનું શું કારણ? તે મને અનુગ્રહથી કહો."

રાજાનાં વચનનો આવો અર્થ સાંભળીને મુનિએ કહ્યું: "હું અનાથ હતો. હે મહારાજા! મને અપૂર્વ વસ્તુનો પ્રાપ્ત કરાવનાર તથા યોગક્ષેમનો કરનાર, મારાપર અનુકંપા આણનાર, કરૂણાથી કરીને પરમ સુખનો દેનાર, સુહૃદ મિત્ર લેશમાત્ર પણ કોઇ ન થયો. એ કારણ અનાથીપણાનું હતું." શ્રેણિક, મુનિનાં ભાષણથી સ્મિત હસી પડ્યો: અરે! તમારે મહા રીદ્ધિવંતને નાથ કેમ ન હોય? લ્યો, કોઇ નાથ નથી તો હું થઉં છું. હે ભયંત્રાણ! તમે ભોગ ભોગવો. હે સંયતિ! મિત્ર જ્ઞાતિએ કરી દુર્લભ એવો તમારો મનુષ્યભવ સુલભ કરો!" અનાથીએ કહ્યું, "પરંતુ અરે શ્રેણિક, મગધદેશના રાજા! તું પોતે અનાથ છો તો મારો નાથ શું થઇશ! નિર્ધન તે ધનાઢ્ય ક્યાંથી બનાવે? અબુધ તે બુદ્ધિદાન ક્યાંથી આપે! અજ્ઞ તે વિદ્વતા ક્યાંથી દે? વંધ્યા તે સંતાન ક્યાંથી આપે? જ્યારે તું પોતે અનાથ છો, ત્યારે મારો નાથ ક્યાંથી થઇશ?" મુનિનાં વચનથી રાજા અતિ આકુલ અને અતિ વિસ્મિત થયો. કોઇ કાળે જે વચનનું શ્રવણ થયું નથી એવા વચનનું યતિમુખથી શ્રવણ થયું એથી તે શંકાગ્રસ્ત થયો. "હું અનેક પ્રકારના અશ્વનો ભોગી છું, અનેક પ્રકારના મદોન્મત હાથીઓનો ધણી છું, અનેક પ્રકારની સેના મને આધીન છે; નગર, અંતઃપુર અને ગ્રામ ચતુષ્પાદની મારે કંઇ ન્યુનતા નથી; મનુષ્ય સંબંધી સઘળા પ્રકારના ભોગ મેં પ્રાપ્ત કર્યા છે; અનુચરો મારી આજ્ઞાને રૂડી રીતે આરાધે છે; પાંચ પ્રકારની સંપત્તિ મારે ઘેર છે, સર્વ મનવાંછિત વસ્તુઓ મારી સમીપે રહે છે; આવો હું જાજવલ્યમાન છતાં અનાથ કેમ હોઉં? રખે હે ભગવાન! તમે મૃષા બોલતા હો." મુનિએ કહ્યું, "હે રાજા! મારા કહેલા અર્થની ઉપપત્તિને તું બરાબર સમજ્યો નથી. તું પોતે અનાથ છે, પરંતુ તે સંબંધી તારી અજ્ઞાનતા છે. હવે હું કહું છું તે અવ્યગ્ર અને સાવધાન ચિત્ત કરીને તું સાંભળ, સાંભળીને પછી તારી શંકાનું સત્યાસત્ય નિર્ણય કરજે. મેં પોતે જે અનાથપણાથી મુનિત્વ અંગીકૃત કર્યું છે તે હું પ્રથમ તને કહું છું—

"કૌશાંબી નામે અતિ જીર્ણ અને વિવિધ પ્રકારના ભેદની ઉપજાવનાર એક સુંદર નગરી છે. ત્યાં રિદ્ધિથી પરિપૂર્ણ ધનસંચય નામનો મારો પિતા રહેતો હતો. પ્રથમ યૌવન વયને વિષે હે મહારાજા! અતુલ્ય અને ઉપમારહિત મારી આંખોને વિષે વેદના ઉપજી. દુઃખપ્રદ દાહજ્વર આખા શરીરે મ

માન થયો. શસ્ત્રથી પણ અતિશય તીક્ષ્ણ તે રોગ વૈરીની પેઠે મારાપર કોપાયમાન થયો. મારૂં મસ્તક તે આંખની અસહ્ય વેદનાથી દુઃખવા લાગ્યું. ઈંદ્રના વજ્રના પ્રહાર સરખી, બીજાને પણ રૌદ્રભય ઉપજાવનારી, એવી તે અત્યંત પરમ દારૂણ વેદનાથી હું બહુ શોકાર્ત્ત હતો, શારીરિક વિદ્યાના નિપુણ, અનન્ય મંત્ર મૂલીના સુજ્ઞ વૈદરાજ મારી તે વેદનાનો નાશ કરવાને માટે આવ્યા. અનેક પ્રકારના ઔષધોપચાર કર્યા, પણ તે વૃથા ગયા. એ મહા નિપુણ ગણાતા વૈદરાજો મને તે દરદથી મુક્ત કરી શક્યા નહીં. એ જ હે રાજન! મારૂં અનાથપણું હતું. મારી આંખની વેદના ટાળવાને માટે મારા પિતાએ સર્વ ધન આપવા માંડ્યું; પરંતુ તેથી કરીને પણ મારી તે વેદના ટળી નહીં. હે રાજન! એ જ મારૂં અનાથપણું હતું. મારી માતા પુત્રના શોકે કરીને અતિ દુઃખાર્ત્ત થઇ, પરંતુ તે પણ મને તે દરદથી મુકાવી શકી નહીં; એ જ હે મહારાજા! મારૂં અનાથપણું હતું. એક ઉદરથી ઉત્પન્ન થયેલા મારા જ્યેષ્ઠ અને કનિષ્ઠ ભાઇઓ પોતાથી બનતો પરિશ્રમ કરી ચૂક્યા પણ પણ મારી વેદના ટળી નહીં. હે રાજા! એ જ મારૂં અનાથપણું હતું. એક ઉદરથી ઉત્પન્ન થયેલી મારી જ્યેષ્ઠા અને કનિષ્ઠા ભગિનીઓથી મારૂં દુઃખ ટળ્યું નહીં. હે મહારાજા! એ જ મારૂં અનાથપણું હતું, મારી સ્ત્રી જે પતિવ્રતા, મારા પર અનુરક્ત અને પ્રેમવંતી હતી તે આંખે પરિપૂર્ણ આંસુ ભરી મારા હૃદયને સિંચતાં ભીંજવતી હતી. અન્ન, પાણી અને નાના પ્રકારનાં અંઘોલણ ચુવાદિક સુગંધિ દ્રવ્ય, અનેક પ્રકારનાં ફૂલ, ચંદનાદિકનાં વિલેપન મને જાણતાં અજાણતાં કર્યા છતાં પણ હું તે યૌવનવંતી સ્ત્રીને ભોગવી ન શક્યો. મારી સમીપથી ક્ષણ પણ અળગી નહોતી રહેતી, અન્ય સ્થળે જતી નહોતી, હે મહારાજા! એવી તે સ્ત્રી પણ મારા રોગને ટાળી શકી નહીં. એ જ મારૂં અનાથપણું હતુ. એમ કોઇના પ્રેમથી, કોઇના વિલાપથી, કે કોઇના પરિશ્રમથી એ રોગ ઉપશમ્યો નહીં. મેં એ વેળા પુનઃ પુનઃ અસહ્ય વેદના ભોગવી.

" પછી હું અનંત સંસારથી ખેદ પામ્યો, એકવાર જો હું આ મહા-વિડંબનામય વેદનાથી મુક્ત થઉં તો ખંતી, દંતી અને નિરારંભી પ્રવજ્યાને ધારણ કરૂં એમ ચિંતવનો હું શયન કરી ગયો. જેટલે રાત્રી અતિક્રમી ગઇ, એટલે હે મહારાજા! મારી તે વેદના ક્ષય થઇ ગઇ; અને હું નિરોગી થયો. માત, તાત, અને સ્વજન બંધવાદિકને પ્રભાતે પૂછીને મેં મહા ક્ષમાવંત ઇંદ્રિયને નિગ્રહ કરવા વાળું આરંભોપાધિથી રહિત એવું અણગારત્વ ધારણ

અનાથ હતા, તેમ પ્રત્યેક આત્મા તત્ત્વજ્ઞાનની ઉત્તમ પ્રાપ્તિ વિના સદૈવ અનાથ જ છે! સનાથ થવા પુરુષાર્થ કરવો એ જ શ્રેય છે!

ઇતિ શ્રી 'મોક્ષમાળા' ગ્રંથના પ્રથમ દર્શનમાં દ્વિતીય ચિત્રે અશરણ ભાવનાના ઉપદેશાર્થે મહા નિર્ગ્રંથનું ચરિત્ર પરિપૂર્ણતા પામ્યું.

તૃતીય ચિત્ર.

એકત્વભાવના.

શરીરમાં વ્યાધિ પ્રત્યક્ષ થાય, તે કોઇ અન્યે લઇ ના શકાય,
એ ભોગવે એક સ્વઆત્મ પોતે, એકત્વ એથી નયસુજ્ઞ ગોતે.

વિશેષાર્થઃ—શરીરમાં પ્રત્યક્ષ દેખાતા રોગાદિક જે ઉપદ્રવ થાય છે તે સ્નેહી, કુટુંબી, જાયા કે પુત્ર કોઇથી લઇ શકાતા નથી; એ માત્ર એક પોતાનો આત્મા પોતે જ ભોગવે છે; એમાં કોઇપણ ભાગીદાર થતું નથી, તેમ જ પાપ પુણ્યાદિ સઘળા વિપાકો આપણો આત્મા જ ભોગવે છે. એ એકલો આવે છે, એકલો જાય છે; એવું પ્રસિદ્ધ કરીને વિવેકને ભલી રીતે જાણવાવાળા પુરુષો એકત્વને નિરંતર શોધે છે.

દૃષ્ટાંતઃ—મહાપુરુષના તે ન્યાયને અચલ કરનાર નમિરાજર્ષિ અને શક્રેંદ્રનો વૈરાગ્યોપદેશક સંવાદ અહીં આગળ પ્રદર્શિત કરીએ છીએ. નમિરાજર્ષિ મિથિલા નગરીના રાજેશ્વર હતા સ્ત્રી પુત્રાદિકથી વિશેષ દુઃખનો સમૂહ પામ્યા નહોતા જ્યાં એકત્વના સ્વરૂપને પરિપૂર્ણ પિછાનવામાં રાજેશ્વરે કિંચિત્ વિભ્રમ કર્યો નથી. શક્રેંદ્ર પ્રથમ નમિરાજર્ષિ જ્યાં નિવૃત્તિમાં વિરાજ્યા છે, ત્યાં વિપ્રરૂપે આવીને પરીક્ષાનિમિત્તે પોતાનું વ્યાખ્યાન શરૂ કરે છેઃ—

વિપ્રઃ—હે રાજા! મિથિલા નગરીને વિષે આજે પ્રબળ કોલાહલ વ્યાપી રહ્યો છે. હૃદયને અને મનને ઉદ્વેગકારી વિલાપના શબ્દોથી રાજમંદિર અને સામાન્ય ઘર છવાઇ ગયાં છે. માત્ર તારી દીક્ષા એ જ એ સઘળાનાં દુઃખનો હેતુ છે. પરના આત્માને જે દુઃખ આપણાથી ઉપજે થાય તે દુઃખ સંસાર-પરિભ્રમણનું કારણ માનીને તું ત્યાં જા, ભોળો ન થા.

નમિરાજઃ—(ગૌરવ ભરેલાં વચનોથી) હે વિપ્ર! તું જે કહે છે તે માત્ર અજ્ઞાનરૂપ છે. મિથિલા નગરીમાં એક બગીચો હતો તેની મધ્યમાં એક વૃક્ષ હતું, શીતળ છાયાથી કરીને તે રમણીય હતું, પત્ર, પુષ્પ અને ફળથી તે

નમિરાજ—હે વિપ્ર ! અજ્ઞાની મનુષ્ય અનેકવાર મિથ્યા દંડ દે છે. ચોરીના નહીં કરનાર જે શરીરાદિક પુદ્ગળ તે લોકને વિષે બંધાય છે; અને ચોરીના કરનાર જે ઇંદ્રિયવિકાર તેને કોઈ બંધન કરી શકતું નથી. તો પછી એમ કરવાનું શું અગત્ય ?

વિપ્ર—હે ક્ષત્રિ ! જે રાજાઓ તારી આજ્ઞાનું અવલંબન કરતા નથી અને જે નરાધિપો સ્વતંત્રતાથી વર્તે છે તેને તું તારે વશ કરીને પછી જજે.

નમિરાજ.—(હેતુ કારણ પ્રે૦) દશ લાખ સુભટને સંગ્રામમાં વિજય કરવા એ દુર્લભ ગણાય છે; તોપણ એવા વિજય કરનારા પુરુષો અનેક મળી આવે, પણ એક સ્વાત્માને જીતનાર મળનાર અનંત દુર્લભ છે. તે દશ લાખ સુભટથી વિજય મેળવનાર કરતાં એક સ્વાત્માને જીતનાર પુરુષ પરમોત્કૃષ્ટ છે. આત્મા સંઘાતે યુદ્ધ કરવું ઉચિત છે. બહિર યુદ્ધનું શું પ્રયોજન છે ? જ્ઞાનરૂપ આત્મા વડે ક્રોધાદિક આત્માને જીતનાર સ્તુતિપાત્ર છે. પાંચ ઇંદ્રિયોને, ક્રોધને, માનને, માયાને, તેમ જ લોભને જીતવાં દોહ્યલાં છે. જેણે મનોયોગાદિક જીત્યું તેણે સર્વ જીત્યું.

વિપ્ર—(હેતુ કારણ પ્રે૦) સમર્થ યજ્ઞો કરી, શ્રમણ, તપસ્વી, બ્રાહ્મણાદિકને ભોજન આપી, સુવર્ણાદિક દાન દઈ, મનોજ્ઞ ભોગ ભોગવી હે ક્ષત્રિ તું તારે પછી જજે.

નમિરાજ—(હેતુ કારણ પ્રે૦) મહિને મહિને જો દશ લાખ ગાયનું દાન દે તોપણ તે દશ લાખ ગાયના દાન કરતાં સંયમ ગ્રહણ કરી તે પરમ શ્રેય કરનારું છે. [illegible] દાન નથી કરતો પરંતુ જે પુરુષ સંયમને આરાધે છે તે [illegible] વિશેષ મંગળ પ્રાપ્ત કરે છે.

વિપ્ર—નિર્વાહ કરવા માટે ભિક્ષાથી સુશીલ પ્રવ્રજ્યામાં અસહ્ય પરિશ્રમ [illegible] છે; તેથી તે પ્રવ્રજ્યા ત્યાગ કરીને અન્ય પ્રવ્રજ્યામાં રુચિ થાય છે. માટે એ ઉપાધિ ટાળવા તું ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહી પૌષધાદિક વ્રતમાં તત્પર રહેજે. હે મનુષ્યના અધિપતિ ! હું ઠીક કહું છું.

નમિરાજ—(હેતુ કારણ પ્રે૦) હે વિપ્ર ! બાળ અવિવેકી ભલે [illegible] તપ કરે પરંતુ તે સમ્યક્‌શ્રુતધર્મ તથા ચારિત્રધર્મની તુલ્ય થઈ શકતો નથી. [illegible]

વિપ્ર—અહો ક્ષત્રિ ! સુવર્ણ, મણિ, મુક્તાફળ, વસ્ત્રાલંકાર અને અશ્વાદિકની વૃદ્ધિ કરીને પછી જજે.

સર્ગ ૧૬ મું.

નમિરાજ :—(હેતુ કારણ પ્રે૦) મેરુ પર્વત જેવા કદાચિત સોના રૂપાના અસંખ્યાતા પર્વત હોય તોપણ લોભી મનુષ્યની તૃષ્ણા છીપતી નથી. કિંચિત્ માત્ર તે સંતોષ પામતો નથી. તૃષ્ણા આકાશના જેવી અનંત છે. ધન, સુવર્ણ, ચતુષ્પાદ ઇત્યાદિક સકળ લોક ભરાય એટલું લોભી મનુષ્યની તૃષ્ણા ટાળવા સમર્થ નથી. લોભની એવી કનિષ્ટતા છે. માટે સંતોષનિવૃત્તિરૂપ તપને વિવેકી પુરુષો આચરે છે.

વિપ્ર :—(હેતુ કારણ પ્રે૦) હે ઋષિ ! મને અદ્‌ભુત આશ્ચર્ય ઉપજે છે કે, તું છતા ભોગને છોડે છે. પછી અછતા કામ-ભોગને વિષે સંકલ્પ વિકલ્પ કરીને હણાઈશ. માટે આ સઘળી મુનિત્વસંબંધીની ઉપાધી મૂક.

નમિરાજ :—(હેતુ કારણ પ્રે૦) કામભોગ છે તે શલ્ય સરખા છે, કામભોગ છે તે વિષ સરખા છે. કામભોગ છે તે સર્પની તુલ્ય છે. જેની વાંછનાથી જીવ નરકાદિક અધોગતિને વિષે જાય છે. તેમ જ ક્રોધ કરીને અને માને કરીને માઠી ગતિ થાય છે. માયાએ કરીને સદ્‌ગતિનો વિનાશ હોય છે; લોભ થકી આલોક પરલોકનો ભય હોય છે. માટે એ વિપ્ર ! એનો તું મને બોધ ન કર. [illegible] અભિરુચિ ધરાવનાર નથી. [illegible] કપટ [illegible] અમૃત જેવા વૈરાગ્યના [illegible] નિદ્રામાં આવનાર નથી.

[illegible]

પ્રમાણશિક્ષા:—વિપ્રરૂપે નમિરાજના વૈરાગ્ય તાવવામાં ઇંદ્રે શું ન્યૂનતા કરી છે? કંઈએ નથી કરી. સંસારની જે જે લલુતાઓ મનુષ્યને ચળાવનારી છે, તે તે લલુતા સંબંધી મહા ગૌરવથી પ્રશ્ન કરવામાં તે પુરંદરે નિર્મળ ભાવથી સ્તુતિપાત્ર ચાતુર્ય ચલાવ્યું છે. છતાં નિરીક્ષણ કરવાનું તો એ છે કે નમિરાજ કેવળ કંચનમય રહ્યા છે. શુદ્ધ અને અખંડ વૈરાગ્યના વેગમાં એમનું વહન એમણે ઉત્તરમાં દર્શિત કર્યું છે. હે પ્રિય! તું જે જે વસ્તુઓ મારી છે, એમ કહેવરાવે છે તે તે વસ્તુઓ મારી નથી. હું એક જ છું, એકલો જનાર છું; અને માત્ર પ્રશંસનીય એકત્વને જ ચાહું છું. આવા રહસ્યમાં નમિરાજ પોતાના ઉત્તરને અને વૈરાગ્યને દ્રઢીભૂત કરતા ગયા છે. એવી પરમ પ્રમાણશિક્ષાથી ભરેલું તે મહર્ષિનું ચરિત્ર છે. અને મહાત્માઓનો પરસ્પરનો સંવાદ શુદ્ધ એકત્વને સિદ્ધ કરવા તથા અન્ય વસ્તુઓનો ત્યાગ કરવાના ઉપદેશાર્થે અહીં દર્શિત કર્યો છે. એને પણ વિશેષ દ્રઢીભૂત કરવા નમિરાજ એકત્વ શાથી પામ્યા, તે વિષે કિંચિત્ માત્ર નમિરાજનો એકત્વ સંબંધ આપીએ છીએ

એક વિદેહ દેશ જેવા મહાન્ રાજ્યના અધિપતિ હતા. અનેક યૌવનવતિ મનોહારિણી સ્ત્રીઓના સમુદાયમાં તે ઘેરાએ રહ્યા હતા. દર્શન મોહિનીનો ઉદય ન છતાં એ સંસારલુબ્ધરૂપ દેખાતા હતા. કોઈ કાળે એના શરીરમાં દાહજ્વર નામના રોગની ઉત્પત્તિ થઈ. આખું શરીર જાણે પ્રજ્વલિત થઈ જતું હોય તેવી બળતરા વ્યાપ્ત થઈ ગઈ. રોમે રોમે સહસ્ર વીંછીની ડંશ વેદના સમાન દુઃખ ઉત્પન્ન થયું. વૈદ્યવિદ્યાના પ્રવીણ પુરુષોના ઔષધોપચારનું અનેક પ્રકારે સેવન કર્યું, પણ તે સઘળું વૃથા ગયું. લેશમાત્ર પણ એ વ્યાધિ ઓછો ન થતાં અધિક થતો ગયો. ઔષધમાત્ર દાહજ્વરનાં હિતૈષી થતાં ગયાં. કોઈ ઔષધ એવું ન મળ્યું કે જેને દાહજ્વરથી કિંચિત્ પણ દ્વેષ હોય! નિપુણ વૈદ્યો કાયર થયા, અને રાજેશ્વર પણ એ મહાવ્યાધિથી કંટાળો પામી ગયા. તેને ટાળનાર પુરુષની શોધ ચોપાસ ચાલતી હતી. મહાકુશળ એક વૈદ્ય મળ્યો. તેણે મલયાગિરિ ચંદનનું વિલેપન કરવા સૂચવન કર્યું. મનોરમા રાણીઓ તે ચંદનને ઘસવામાં રોકાઈ. તે ચંદન ઘસવાથી હાથમાં પહેરેલાં કંકણનો સમુદાય પ્રત્યેક રાણીઓ કને ખળભળાટ કરવા મંડી પડ્યો. મિથિલેશનાં અંગમાં એક દાહજ્વરની અસહ્ય વેદના તો હતી, અને બીજી આ કંકણના કોલાહલથી ઉત્પન્ન થઈ. ખળભળાટ એ સહી શક્યા નહીં, એટલે તેણે રાણીઓને આજ્ઞા કરી કે તમે ચંદન ન ઘસો; શાં ખળભળાટ કરો છો? મારાથી એ

ચતુર્થ ચિત્ર.

અન્યત્વભાવના.

ના મારાં તન રૂપ કાંતિ યુવતિ, ના પુત્ર કે ભ્રાત ના,
ના મારાં ભૃત સ્નેહિયો સ્વજન કે, ના ગોત્ર કે જ્ઞાત ના;
ના મારાં ધન ધામ યૌવન ધરા, એ મોહ અજ્ઞાત્વના,
રે! રે! જીવ વિચાર એમ જ સદા, અન્યત્વદા ભાવના.

વિશેષાર્થ:—આ શરીર તે મારૂં નથી, આ કાંતિ તે મારી નથી. આ સ્ત્રી તે મારી નથી, આ પુત્ર તે મારાં નથી, આ ભાઈઓ તે મારાં નથી, આ દાસ તે મારાં નથી, આ સ્નેહીઓ તે મારાં નથી, આ સંબંધીઓ તે મારાં નથી, આ ગોત્ર તે મારૂં નથી, આ જ્ઞાતિ તે મારી નથી, આ લક્ષ્મી તે મારી નથી, આ મહાલય તે મારાં નથી, આ યૌવન તે મારૂં નથી, અને આ ભૂમિ તે મારી નથી, માત્ર એ મોહ અજ્ઞાનપણાનો છે. સિદ્ધગતિ સાધવા માટે હે જીવ! અન્યત્વના બોધ દેનારી એવી તે અન્યત્વભાવનાનો વિચાર કર!

મિથ્યા મમત્વની ભ્રમણા ટળવા માટે, અને વૈરાગ્યની વૃદ્ધિને માટે પ્રભાવથી મનન કરવાયોગ્ય રાજરાજેશ્વર ભરતનું ચરિત્ર અહીં આગળ ટાંકીએ છીએ:—

દૃષ્ટાંત:—જેની અશ્વશાળામાં રમણીય, ચતુર, અને અનેક પ્રકારના તેજી અશ્વના સમૂહ શોભતા હતા; જેની ગજશાળામાં અનેક જાતિના મનોન્મત્ત હસ્તિઓ ઝુલી રહ્યા હતા; જેમના અંતઃપુરમાં નવયૌવના, સુકુમારિકા અને મુગ્ધા સ્ત્રિયો સહસ્ત્રગમે વિરાજી રહી હતી; જેના ધનનિધિમાં ચંચળા એ ઉપમાથી વિદ્વાનોએ ઓળખેલી સમુદ્રની પુત્રી લક્ષ્મી સ્થિરરૂપ થઈ હતી; જેની આજ્ઞાને દેવ દેવાંગનાઓ આધીન થઈને મુકુટપર ચડાવી રહ્યાં હતાં; જેને પ્રાશન કરવાને માટે નાનાં પ્રકારનાં ષટ્રસ ભોજનો પળે પળે નિર્મિત થતાં હતાં; જેનાં કોમળ કર્ણના વિલાસને માટે ઝીણાં અને મધુરસ્વરી ગાયનો કરનારી વારાંગનાઓ તત્પર હતી; જેને નિરીક્ષણ કરવા માટે અનેક પ્રકારનાં નાટક ચેટક હતાં; જેની યશકીર્તિ વાયુરૂપે પ્રસરી જઈ આકાશ જેવી વ્યાપ્ત હતી; જેના શત્રુઓને સુખથી શયન કરવાનો વખત આવ્યો નહતો; અથવા જેના વૈરીની વનિતાઓનાં નયનોમાંથી સદૈવ આંસુ ટપકતાં હતાં; જેનાથી કોઈ શત્રુતા દાખવવા તો સમર્થ નહોતુ, પણ સામા નિર્દોષતાથી આંગળી

સર્ગ ૧૬ મો.

[illegible] એની અમંદ અનેક મણીઓના સમુદાય [illegible] મનોહર
નિવાસીને પણ કોઈ સમર્થ નહોતું; તેની [illegible] તેનાં રૂપ, કાંતિ અને [illegible] ઉત્તમ હતાં.
તેની કૃપાની નિરંતર [illegible] હતા; [illegible] કાંતિ અને ઉચ્ચ [illegible] હતાં.
હતાં; તેને [illegible] મહાન [illegible] [illegible] આ[illegible] અને [illegible] હતાં.
[illegible] કરવાને માટે તેને અતિ [illegible] [illegible] હતાં. તેની સેનામાં [illegible]
તેને ત્યાં પ્રધાન [illegible] [illegible] હતાં; કે [illegible] ત્યાં પ્રવેશ કરે,
[illegible] થઈ [illegible] હતા; [illegible] મણિના [illegible] હતાં:
ત્યાં [illegible] [illegible] કરવાને [illegible] પણ નગરી રહેતી
તેના [illegible] [illegible] થતી ઉત્પત્તિ થઈ હતી:
હતાં; તેની [illegible] અતિ [illegible] [illegible] થતી [illegible] મહાન છે
તેને [illegible] [illegible] પ્રકાશમાન હતાં; [illegible] વિરાજિત હતો. [illegible]
[illegible] [illegible] અને [illegible] મુકુટ [illegible], તેના
[illegible] [illegible] તેના [illegible] તેના [illegible] પણ પ્રકારે [illegible]
[illegible] અને તેના [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] હતાં [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] થઈ [illegible] [illegible] પ્રસરી રહ્યા હતા:
[illegible] નાના પ્રકારના [illegible] [illegible] નાના પ્રકારના [illegible]
નાના પ્રકારના [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] હતો [illegible] [illegible] નિરીક્ષણ
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible]

આંગળીનો દેખાવ અશોભ્ય દેખાયો. અશોભ્ય દેખાવાથી રાજરાજેશ્વર અન્ય-
ત્વભાવનામાં ગદ્ગદિત થઈ એમ બોલ્યો:—

"અહોહો! કેવી વિચિત્રતા છે કે ભૂમિમાંથી ઉત્પન્ન થયેલી વસ્તુને
ટીપીને કુશળતાથી ઘડવાથી મુદ્રિકા બની; એ મુદ્રિકા વડે મારી આંગળી સુંદર
દેખાઈ; એ આંગળીમાંથી મુદ્રિકા નીકળી પડતાં એથી વિપરીત દેખાવ દીધો;
વિપરીત દેખાવથી આંગળીની અશોભ્યતા અને અડવાપણું ખેદરૂપ થયું. અશોભ્ય જણા-
વાનું કારણ માત્ર વીંટી નહીં એ જ કે? જો વીંટી હોત તો તો એવી
અશોભ્યતા હું ન જોત. એ મુદ્રિકાવડે મારી આ આંગળી શોભા પામી; એ
આંગળીવડે આ હાથ શોભે છે; અને એ હાથવડે આ શરીર શોભા પામે
છે. ત્યારે એમાં હું શોભા કોની માનું? અતિ વિસ્મયતા! મારી આ મનાતી
મનોહર કાંતિને વિશેષ દીપ્ત કરનાર તે માણેકાદિના અલંકારો અને રંગ
બેરંગી વસ્ત્રો ઠર્યાં. એ કાંતિ મારી ત્વચાની શોભા ઠરી; એ ત્વચા શરીરની
ગુપ્તતા ઢાંકી સુંદરતા દેખાડે છે; અહોહો! આ મહા વિપરીતતા છે! જે
શરીરને હું મારું માનું છું તે શરીર તે માત્ર ત્વચાવડે, તે ત્વચા કાંતિવડે,
અને તે કાંતિ વસ્ત્રાલંકારવડે શોભે છે; ત્યારે શું મારા શરીરની તો કંઈ શોભા
નહીં જ કે? રુધિર, માંસ, અને હાડનો જ કેવળ એ માળો કે? અને એ
માળાને તે હું કેવળ મારો માનું છું. કેવી ભૂલ! કેવી ભ્રમણા! અને કેવી
વિચિત્રતા છે! કેવળ હું પરપુદ્ગળની શોભાથી શોભું છું. કોઈથી રમણીયતા
ધરાવનારું શરીર તે મારું કેમ માનું? અને કદાપિ માનીને હું એમાં
મમત્વભાવ રાખું તે પણ કેવળ દુઃખપ્રદ અને વૃથા છે. આ મારા આત્માનો
એ શરીરથી એક વેળા વિયોગ છે! આત્મા જ્યારે બીજો દેહને ધારણ કરવા
જશે ત્યારે આ દેહ અહીં જ રહેશે એમાં કંઈ શંકા નથી. એ કાયા મારી ન
થઈ અને નહીં થાય ત્યારે હું એને મારી માનું છું કે માનું એ કેવળ મૂર્ખતા છે.
જેનો એક વેળા વિયોગ થવાનો છે, અને જે કેવળ અન્યત્વભાવ ધરાવે છે
તેમાં મમત્વપણું શું રાખવું? એ જ્યારે મારી થતી નથી, ત્યારે મારે
એનું થવું શું ઉચિત છે? નહીં નહીં. એ જ્યારે મારી નહીં ત્યારે હું એનો
નહીં. એમ વિચારું, દૃઢ કરું અને પ્રવર્તન કરું એમ વિવેકબુદ્ધિ બોધે
છે. આ સઘળી સૃષ્ટિ અનંત વસ્તુથી અને અનંત પદાર્થથી ભરી છે; તે
સઘળાં કરતાં એના જેવી કોઈપણ વસ્તુ મારી પ્રિયતમ નથી; તે
વસ્તુ જ મારી ન થઈ, તો પછી બીજી કઈ વસ્તુ મારી હોય! અહો! હું
બહુ ભૂલી ગયો. મિથ્યા મોહમાં ભમી પડ્યો. તે નવ યૌવનાઓ; તે માનેલા

કુળદીપક પુત્રો, એ અતુલ લક્ષ્મી, એ છ ખંડનું મહાન રાજ્ય, એ મારાં નથી. એમાંનું લેશમાત્ર પણ મારું નથી. એમાં મારો કિંચિત્ ભાગ નથી. જે કાયાથી હું એ સઘળી વસ્તુઓનો ઉપભોગ કરું છું, તે ભોગ્ય વસ્તુ જ્યારે મારી ન થઈ ત્યારે બીજી મારી માની લીધેલી વસ્તુ—સ્નેહી, કુટુંબી ઇત્યાદિ—મારાં શું થવાનાં હતાં? નહીં, કંઈ જ નહીં! એ મમત્વભાવ મારે જોઈતો નથી! એ પુત્ર, એ મિત્ર, એ કલત્ર, એ વૈભવ, અને એ લક્ષ્મીને મારે મારાં માનવાં જ નથી! હું એનો નથી; ને એ મારાં નથી! પુણ્યાદિક પ્રાપ્તિ વડે જે જે વસ્તુ પ્રાપ્ત કરી તે તે વસ્તુ મારી ન થઈ એ જેવું સંસારમાં કયું આશ્ચર્ય છે! મારાં ઉગ્ર પુણ્યત્વનું પરિણામ આ જ કે! અંતે એ સઘળાંનો વિયોગ જ કે? પુણ્યત્વનું ફળ પામીને એની વૃદ્ધિને માટે જે જે પાપ કર્યાં તે તે મારા આત્માએ ભોગવવાં જ કે! તે પણ એકલાએ જ કે! એમાં કોઈ ભાગીદારી નહીં જ કે? નહીં નહીં. એ અન્યત્વભાવવાળા માટે થઈને હું મમત્વભાવ દર્શાવી આત્માનો અહિતૈષી થઉં અને એને રૌદ્ર નરકનો ભોક્તા કરું એ જેવું કયું અજ્ઞાન છે? એવી કઈ ભ્રમણા છે? એવો કયો અવિવેક છે? ત્રેસઠશલાકા પુરુષમાંનો હું એક ગણાયો; ત્યાં આવાં કૃત્ય ટાળી શકું નહીં, અને પ્રાપ્ત કરેલી પ્રભુતાને ખોઈ બેસું, એ કેવળ અયુક્ત છે. એ પુત્રોનો, એ પ્રમદાઓનો, એ રાજવૈભવનો, અને એ વાહનાદિક સુખનો મારે કશો અનુરાગ નથી! મમત્વ નથી!

વૈરાગ્યનું રાજરાજેશ્વર ભરતના અંતઃકરણમાં આવું ચિત્ર પડ્યું કે તિમિરપટ ટળી ગયું, શુક્લધ્યાન પ્રાપ્ત થયું. અશેષ કર્મ બળીને ભસ્મીભૂત થયાં!!! મહાદિવ્ય અને સહસ્ર-કિરણથી પણ અનુપમ કાંતિમાન્ કેવળજ્ઞાન પ્રગટ થયું. તે જ વેળા એમણે પંચમુષ્ટિ કેશલોચન કર્યું. શાસન્ દેવીએ એને સંતસાજ આપ્યો, અને તે મહા વિરાગી સર્વજ્ઞ સર્વદર્શી થઈ, ચતુર્ગતિ, ચોવિશ દંડક, તેમ જ આધિ, વ્યાધિ, અને ઉપાધિથી વિરક્ત થયા. ચપળ સંસારનાં સકળ સુખવિલાસથી એણે નિવૃત્તિ કરી, પ્રિયાપ્રિય ગયું; અને તે નિરંતર સ્તવવા યોગ્ય પરમાત્મા થયા.

પ્રમાણશિક્ષા—એમ એ છ ખંડનો પ્રભુ, દેવના દેવ જેવો, અતુલ સામ્રાજ્ય લક્ષ્મીનો ભોક્તા, મહાયુનો ધણી, અનેક રત્નોનો ધારક, રાજરાજેશ્વર ભરત આદર્શભુવનને વિષે કેવળ અન્યત્વભાવના ઉપજવાથી શુદ્ધ વિરાગી થયો!

ખરેખર ભરતેશ્વરનું મનન કરવાયોગ્ય ચરિત્ર સંસારની શોકાર્તતા અને ઔદાસિન્યતાનો પુરેપુરો ભાવ, ઉપદેશ અને પ્રમાણ દર્શિત કરે છે. કહો ! એને ત્યાં કશી ખામી હતી ? નહોતી એને ત્યાં નવયૌવના સ્ત્રિયોની ખામી, કે નહોતી રાજરીદ્ધિની ખામી, નહોતી વિજયસિદ્ધિની ખામી, કે નહોતી નવનિધિની ખામી, નહોતી પુત્રસમુદાયની ખામી, કે નહોતી કુટુંબ પરિવારની ખામી, નહોતી રૂપ કાંતિની ખામી કે નહોતી યશકીર્તિની ખામી.

આગળ કહેવાઇ ગયેલી તેની રિદ્ધિનું એમ પુનઃ સ્મરણ કરાવી પ્રમાણથી શિક્ષાપ્રસાદીનો લાભ આપીએ છીએ કે, ભરતેશ્વરે વિવેકથી અન્યત્વના સ્વરૂપને જોયું, જાણ્યું, અને સર્પકંચુકવત્ સંસાર પરિત્યાગ કરી તેનું મિથ્યા મમત્વ સિદ્ધ કરી આપ્યું. મહા વૈરાગ્યની અચળતા, નિર્મમત્વતા, અને આત્મ-શક્તિનું પ્રફુલ્લિત થવું, આ મહા યોગીશ્વરનાં ચરિત્રમાં રહ્યું છે.

એક પિતાના સો પુત્રમાં નવાણું આગળ આત્મસિદ્ધિને સાધતા હતા. સોમા આ ભરતેશ્વરે સિદ્ધિ સાધી. પિતાએ પણ એ જ સિદ્ધિ સાધી. ભરતેશ્વરી-રાજ્યાસન-ભોગિઓ, ઉપરા ઉપર આવનાર એ જ આદર્શભુવનમાં તે જ સિદ્ધિને પામ્યા કહેવાય છે. એ સકળ સિદ્ધિ સાધક મંડળ અન્યત્વને જ સિદ્ધ કરી એકત્વમાં પ્રવેશ કરાવે છે. અભિવંદન હો તે પરમાત્માઓને !

> દેખી આંગળી આપ એક અડવી, વૈરાગ્યવેગે ગયા;
>
> છાંડી રાજ સમાજને ભરતજી, કૈવલ્ય જ્ઞાની થયા
>
> ચોથું ચિત્ર પવિત્ર એ જ ચરિતે, પામ્યું અહીં પૂર્ણતા
>
> જ્ઞાનીના મન તેહ રંજન કરો વૈરાગ્ય ભાવે યથા.

અર્થઃ—પોતાની એક આંગળી અડવી દેખીને વૈરાગ્યના પ્રવાહમાં જેણે પ્રવેશ કર્યો, રાજસમાજને છોડીને જેણે કૈવલ્ય જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું, એવા તે ભરતેશ્વરનું ચરિત્ર ધારણ કરીને આ ચોથું ચિત્ર પૂર્ણતા પામ્યું, તે જેવો જોઇએ તેવો વૈરાગ્યભાવ દર્શાવીને જ્ઞાની પુરુષના મનને રંજન કરનાર થાઓ !

પંચમ ચિત્ર.

અશુચિભાવના.

> ખાણ મૂત્ર ને મળની, રોગ જરાનું નિવાસનું ધામ;
>
> કાયા એવી ગણીને, માન ત્યજીને કર સાર્થક આમ.

નિદર્શનઃ—મળ ને મૂત્રની ખાણરૂપ રોગ જરાને રહેવાના

પૂછ્યું, અહો બ્રાહ્મણો ! ગઈ વેળા કરતાં આ વેળા તમે જુદા રૂપમાં મારું ધુણાવ્યું એનું શું કારણ છે ? તે મને કહો. ઉપયોગાનુસારે વિપ્રે કહ્યું કે, હે મહારાજ ! તે રૂપમાં અને આ રૂપમાં ભૂમિ આકાશના ફેર પડી ગયો છે. ચક્રવર્તીએ તે સ્પષ્ટ સમજાવવા કહ્યું. બ્રાહ્મણે કહ્યું, અધિરાજ ! પ્રથમ તમારી કોમળ કાયા અમૃત તુલ્ય હતી. આ વેળાએ ઝેરરૂપ છે તેથી જ્યારે અમૃત-તુલ્ય અંગ હતું ત્યારે આનંદ પામ્યા હતા. આ વેળા ઝેર તુલ્ય છે ત્યારે ખેદ પામ્યા. અમે કહીએ છીએ તે વાતની સિદ્ધતા કરવી હો તો હમણાં તાંબુલ થુંકો; તત્કાળ તે પર મક્ષિકા બેસશે અને પરધામ પ્રાપ્ત થશે.

સનત્કુમારે એ પરિક્ષા કરી તો સત્ય ઠરી; પૂર્વિત કર્મનાં પાપનો જે ભાગ, તેમાં આ કાયાના મદમંશોનું મેળવણ થવાથી એ ચક્રવર્તીની કાયા ઝેરમય થઈ ગઈ. વિનાશી અને અશુચિમય કાયાનો આવો પ્રપંચ જોઈને સનત્કુમારના અંતઃકરણમાં વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો. કેવળ આ સંસાર તજવા-યોગ્ય છે. આવીને આવી અશુચિ સ્ત્રી, પુત્ર, મિત્રાદિનાં શરીરમાં રહી છે. એ સઘળું મોહમાન કરવાયોગ્ય નથી એમ બોલીને તે છ ખંડની પ્રભુતા ત્યાગ કરીને ચાલી નીકળ્યા. સાધુરૂપે જ્યારે વિચરતા હતા ત્યારે મહારોગ ઉત્પન્ન થયો. તેના સત્યત્વની પરિક્ષા લેવાને કોઈ દેવ ત્યાં વૈદ્યરૂપે આવ્યો. સાધુને કહ્યું, હું બહુ કુશળ રાજવૈદ્ય છું; તમારી કાયા રોગનો ભોગ થયેલી છે; જો ઇચ્છા હોય તો તત્કાળ તે રોગને હું ટાળી આપું. સાધુ બોલ્યા, " હે વૈદ ! કર્મરૂપી રોગ મહોન્મત્ત છે; એ રોગ ટાળવાની તમારી જો સમર્થતા હોય તો ભલે મારો એ રોગ ટાળો. એ સમર્થતા ન હોય તો આ રોગ ભલે રહ્યો." દેવતાએ કહ્યું, એ રોગ ટાળવાની સમર્થતા હું ધરાવતો નથી. પછી સાધુએ પોતાની લબ્ધિના પરિપૂર્ણ બળવડે થુંકવાળી અંગુલિ કરી તે રોગને ખરડી કે તત્કાળ તે રોગ વિનાશ પામ્યો; અને કાયા પાછી હતી તેવી થઈ ગઈ. પછી તે વેળા દેવે પોતાનું સ્વરૂપ પ્રકાશ્યું; ધન્યવાદ ગાઈ વંદન કરી પોતાને સ્થાનકે ગયો.

પ્રમાણશિક્ષા:—રક્તપિત્ત જેવા સદૈવ લોહીપરુથી ગદગદતા મહા રોગની ઉત્પત્તિ જે કાયામાં છે, પળમાં વણસી જવાનો જેનો સ્વભાવ છે; જેના પ્રત્યેક રોમે પોણા બબ્બે રોગનો નિવાસ છે, તેવા સાડાત્રણ કરોડ રોમથી તે ભરેલી હોવાથી સવા પાંચ કરોડ રોગનો તે ભંડાર છે એમ વિવેકથી સિદ્ધ છે. અન્નાદિની ન્યુનાધિકતાથી તે પ્રત્યેક રોગ જે કાયામાં દેખાવ દે છે, મળ, રક્ત, નરક, હાડ, માંસ, પરુ અને શ્લેષ્મથી જેનું બંધારણ ટક્યું છે; તથાપિ

શીઘ્રમેવ નિવૃત્તિ એટલે મહા વૈરાગ્યને ધારણ કર, અને મિથ્યા કામભોગની પ્રવૃત્તિને બાળી દે!

એવી પવિત્ર મહાનિવૃત્તિને દૃઢીભૂત કરવા ઉચ્ચવિરાગી યુવરાજ મૃગાપુત્રનું મનન કરવા યોગ્ય ચરિત્ર અહીં આગળ પ્રત્યક્ષ છે. કેવા દુઃખને સુખ માન્યું છે? અને કેવા સુખને દુઃખ માન્યું છે? તાદૃશ્ય તે યુવરાજનાં મુખવચન સિદ્ધ કરશે.

દૃષ્ટાંત:— નાના પ્રકારનાં મનોહર વૃક્ષથી ભરેલાં ઉદ્યાનોવડે સુગ્રીવ એ નામે એક સુશોભિત નગર છે. તે નગરના રાજ્યાસનપર બળભદ્ર એ નામે એક રાજા થયો. તેની પ્રિયંવદા પટરાણીનું નામ મૃગા હતું. એ પતિપત્નીથી બળશ્રી નામે એક કુમારે જન્મ લીધો હતો; મૃગાપુત્ર એવું એનું પ્રખ્યાત નામ હતું. જનકજનેતાને તે અતિ વલ્લભ હતા. એ યુવરાજ ગૃહાશ્રમમાં રહ્યા છતાં સંયતિના ગુણને પામ્યા હતા; એથી કરીને દમીશ્વર એટલે યતિમાં અગ્રેસર ગણવાયોગ્ય હતા. તે મૃગાપુત્ર શિખરબંધ આનંદકારી પ્રાસાદને વિષે પોતાની પ્રાણપ્રિયા સહિત દોગુંદક દેવતાની પેરે વિલાસ કરતા હતા. નિરંતર પ્રમોદસહિત મનથી વર્તતા હતા. ચંદ્રકાંતાદિક મણિ તેમજ વિવિધ રત્નથી પ્રાસાદનો પટશાળ જડિત હતો. એક દિવસને સમયે તે કુમાર પોતાના ગોખને વિષે રહ્યા હતા. ત્યાં નગરનું નિરીક્ષણ પરિપૂર્ણ થતું હતું. જ્યાં ચાર રાજમાર્ગ એકત્વને પામતા હતા, એવા ચોકમાં ત્રણ રાજમાર્ગ એકઠા મળ્યા છે ત્યાં તેની દૃષ્ટિ દોરી. મહા તપ, મહા નિયમ, મહા સંયમ મહા શીલ, અને મહા ગુણના ધામરૂપ એક શાંત તપસ્વિ સાધુને ત્યાં તેણે જોયા. જેમ જેમ વેળા થતી જાય છે, તેમ તેમ તે મુનિને મૃગાપુત્ર નિરખી નિરખીને જુએ છે.

એ નિરીક્ષણ ઉપરથી તે એમ બોલ્યા: હું જાણું છું કે આવું રૂપ મેં ક્યાંક દીઠું છે. અને એમ બોલતા બોલતાં તે કુમાર શોભનિક પરિણામને પામ્યા. મોહપટ ક્ષય થયું; ને ઉપશમતા પામ્યા. જાતિસ્મૃતિજ્ઞાન પ્રકાશિત થયું. પૂર્વની જાતિની સ્મૃતિ ઉપજવાથી તે મૃગાપુત્ર, મહા રિદ્ધિના ભોક્તા, પૂર્વના ચારિત્રના સ્મરણને પણ પામ્યા. શીઘ્રમેવ તે વિષયને વિષે અણુરાગતા થયા; સંયમને વિષે રાગતા થયા. માતા પિતાની સમીપે આવીને તે બોલ્યા કે, "પૂર્વભવને વિષે મેં પાંચ મહાવ્રતને સાંભળ્યા હતાં. નરકને વિષે જે અનંત દુઃખ છે તે પણ મેં સાંભળ્યાં હતાં. તિર્યંચને વિષે જે અનંત દુઃખ છે તે પણ મેં સાંભળ્યા હતાં. એ અનંત દુઃખથી ખેદ પામીને હું તેનાથી નિવર્તવાનો

સંયતિએ મિત્રમાં અને શત્રુમાં સમભાવ રાખવો પડે છે; સંયતિને પોતાના આત્મા ઉપર અને પરાત્મા ઉપર સમબુદ્ધિ રાખવી પડે છે; અથવા સર્વ જગત્ ઉપર સમાન ભાવ રાખવો પડે છે. એવું એ પ્રાણાતિપાત વિરતિ પ્રથમ વ્રત, યાવત્ જીવનાં સુધી, પાળવું દુર્લભ તે પાળવું પડે છે; સંયતિને સર્વકાળ અપ્રમાદપણાથી મૃષા વચનનું વર્જવું, હિતકારી વચનનું ભાખવું, એવું પાળવું દુષ્કર બીજું વ્રત અવધારણ કરવું પડે છે; સંયતિને દાંત શોધવાને અર્થે એક સળીનું પણ અદત્ત વર્જવું, નિરવદ્ય અને દોષરહિત ભિક્ષાનું આચરવું, એવું પાળવું દુષ્કર ત્રીજું વ્રત અવધારણ કરવું પડે છે; કામભોગના સ્વાદને જાણવા અને અબ્રહ્મચર્યનું ધારણ કરવું તે ત્યાગ કરીને બ્રહ્મચર્યરૂપ ચોથું વ્રત સંયતિને અવધારણ કરવું તેમ જ પાળવું એ દુર્લભ છે; ધન ધાન્ય, દાસના સમુદાય, પરિગ્રહ મમત્વનું વર્જન, સઘળા પ્રકારના આરંભનો ત્યાગ, કેવળ એ નિર્મમત્વથી પાંચમું મહાવ્રત સંયતિને ધારણ કરવું અતિ વિકટ છે. રાત્રિભોજનનું વર્જન, ઘૃતાદિક પદાર્થનું વાસી રાખવાનું ત્યાગવું, તે અતિ દુષ્કર છે.

"હે પુત્ર તું ચારિત્ર ચારિત્ર શું કરે છે? ચારિત્ર જેવી દુઃખપ્રદ વસ્તુ બીજી કઈ છે? ક્ષુધાના પરિષહ સહન કરવા; તૃષાના પરિષહ સહન કરવા; ટાઢના પરિષહ સહન કરવા; ઉષ્ણ તાપના પરિષહ સહન કરવા; ડાંસ મચ્છરના પરિષહ સહન કરવા; આક્રોશ પરિષહ સહન કરવા; ઉપાશ્રયના પરિષહ સહન કરવા. તૃણાદિક સ્પર્શના પરિષહ સહન કરવા; મેલના પરિષહ સહન કરવા; નિશ્ચય માન કે હે પુત્ર! એવું ચારિત્ર કેમ પાળી શકાય? વધના પરિષહ, બંધના પરિષહ, કેવા વિકટ છે! ભિક્ષાચરી કેવી દુર્લભ છે! યાચના કરવી કેવી દુર્લભ છે! યાચના કરતાં છતાં ન પામીએ એ અલાભ-પરિષહ કેવો દુર્લભ છે! કાયર પુરુષના હૃદયને ભેદી નાખનારૂં કેશલોચન કેવું વિકટ છે! તું વિચાર કર, કર્મવૈરીપ્રતિ રૌદ્ર એવું બ્રહ્મચર્ય વ્રત કેવું દુર્લભ છે! ખરે! અધીરવન્ત આત્માને એ સઘળાં અતિ અતિ વિકટ છે.

"પ્રિય પુત્ર! તું સુખ ભોગવવાને યોગ્ય છે. અતિ રમણીય રીતે નિર્મળ સ્નાન કરવાને તારૂં સુકુમાર શરીર યોગ્ય છે, પ્રિય પુત્ર! નિશ્ચય તું ચારિત્ર પાળવાને સમર્થ નથી. યાવત્ જીવનાં સુધી એમાં વિસામો નથી. સંયતિના ગુણનો મહા સમુદાય લોઢાની પેઠે બહુ ભારે છે. સંયમનો ભાર વહન કરવો અતિ અતિ વિકટ છે. આકાશગંગાને સામે પુરે જવું જેમ દોહલું છે, તેમ યૌવન વયને વિષે સંયમ મહાદુષ્કર છે. પ્રતિસ્રોત જવું જેમ

દુર્લભ છે, તેમ યૌવનને વિષે સંયમ મહાદુર્લભ છે. ભુજાએ કરીને જેમ સમુદ્ર તરવો દુર્લભ છે, તેમ સંયમગુણસમુદ્ર તરવો યૌવનમાં મહાદુર્લભ છે. રેતીનો કવળ જેમ નિરસ છે, તેમ સંયમ પણ નિરસ છે. ખડ્ગધારા પર ચાલવું જેમ વિકટ છે, તેમ તપ આચરવું મહા વિકટ છે, જેમ સર્પ એકાંત દ્રષ્ટિથી ચાલે છે, તેમ ચારિત્રમાં ઈર્યાસમિતિ માટે એકાંતિક ચાલવું મહા દુર્લભ છે. હે પ્રિય પુત્ર! જેમ લોઢાના જવ ચાવવા દુર્લભ છે, તેમ સંયમ આચરવા દુર્લભ છે. જેમ અગ્નિની શિખા પીવી દુર્લભ છે, તેમ યૌવનને વિષે યતિપણું અંગીકાર કરવું મહા દુર્લભ છે. કેવળ મંદ સંઘયણના ધણી કાયર પુરુષે યતિપણું પામવું તેમ પાળવું દુર્લભ છે. જેમ ત્રાજવે કરી મેરૂ પર્વત તોળવો દુર્લભ છે, તેમ નિશ્ચળપણાથી, નિઃશંકતાથી દશવિધિ યતિધર્મ પાળવો દુષ્કર છે. ભુજાએ કરી સ્વયંભૂરમણસમુદ્ર જેમ તરવો દુષ્કર છે, તેમ જે ઉપશમરહિત તેને ઉપશમરૂપી સમુદ્ર તરવો દોહીલો છે.

"હે પુત્ર! શબ્દ, રૂપ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ એ પાંચ પ્રકારે મનુષ્ય સંબંધી ભોગ ભોગવીને ભુક્તભોગી થઈને વૃદ્ધપણામાં તું ધર્મ આચરજે."

માતાપિતાનો ભોગસંબંધી ઉપદેશ સાંભળીને તે મૃગાપુત્ર માતા-પિતાપ્રત્યે એમ બોલી ઉઠ્યા —

"વિષયની વૃત્તિ ન હોય તેને સંયમ પાળવો કશએ દુષ્કર નથી. આ આત્માએ શારીરિક તથા માનસિક વેદના અસાતારૂપે અનંતવાર સહી છે; ભોગવી છે. મહા દુઃખથી ભરેલી ભયને ઉપજાવનારી અતિ રૌદ્ર વેદના આ આત્માએ ભોગવી છે. જન્મ જરા મરણ એ ભયના ધામ છે. ચતુર્ગતિરૂપ સંસાર-અટવીમાં ભમતાં અતિ રૌદ્ર દુઃખો મેં ભોગવ્યાં છે. હે ગુરુજનો! મનુષ્યલોકમાં જે અગ્નિ અતિશય ઉષ્ણ મનાય છે તે અગ્નિથી અનંતગણી ઉષ્ણ તાપવેદના નરકને વિષે આ આત્માએ ભોગવી છે. મનુષ્યલોકમાં જે ટાઢ અતિ શીતળ મનાય છે, તે ટાઢથી અનંતગણી ટાઢ નરકને વિષે અસાતાએ આ આત્માએ ભોગવી છે. લોહમય ભાજનમાં ઉંચા પગ અને નીચું મસ્તક કરીને દેવતાએ વૈક્રિય કરેલા [illegible] અગ્નિમાં આક્રંદ કરતાં આ આત્માએ અત્યુગ્ર દુઃખ ભોગવ્યાં છે. મહાદવના અગ્નિ જેવા મરુ દેશમાં જેવી વેળુ છે તે વેળુ જેવી વજ્રમય વેળુ કદંબ નામે નદીની વેળુ છે તે સરખી ઉષ્ણ વેળુને વિષે પૂર્વે મારા આત્માને અનંતવાર બાળ્યો છે.

"આક્રંદ કરતાં પચનના ભાજનને વિષે પચવાને અર્થે મને અનંતીવાર નાખ્યો છે. નરકમાં મહા રૌદ્ર પરમાધામીઓએ મને મારા કડવા વિપાકને માટે અનંતીવાર ઉંચા વૃક્ષની શાખાએ બાંધ્યો હતો. બાંધવ રહિત એવા મને લાંબી કરવતે કરીને છેદ્યો હતો; અતિ તીક્ષ્ણ કંટકે કરીને વ્યાપ્ત ઉંચા શાલ્મલિ વૃક્ષને વિષે બાંધીને મહા ખેદ પમાડ્યો હતો. પાશે કરીને બાંધી આઘો પાછો ખેંચવે કરી મને અતિ દુઃખી કર્યો હતો. મહા અસહ્ય કોલ્હુને વિષે શેલડીની પેઠે આક્રંદ કરતો હું અતિ રૌદ્રતાથી પીલાયો હતો. એ ભોગવવું પડ્યું તે માત્ર મારાં અશુભ કર્મના અનંતીવારના ઉદયથીજ હતું. શ્વાનનેરૂપે સામનામાં પરમાધામીએ કીધો. શબલ નામના પરમાધામીએ તે શ્વાનરૂપે મને ભોંયપર પાડ્યો; જીર્ણ વસ્ત્રની પેરે ફાડ્યો; વૃક્ષની પેરે છેદ્યો; એ વેળા હું અતિ અતિ તરફડતો હતો."

"વિકરાળ ખડ્ગે કરી, ભાલાએ કરી, તથા બીજાં શસ્ત્રવડે કરી મને તે પ્રચંડીઓએ વિખંડ કર્યો હતો. નરકમાં પાપકર્મે જન્મ લઈને વિષમ જાતિના ખંડનું દુઃખ ભોગવવામાં મણા રહી નથી. પરતંત્રે કરી અનંત પ્રજ્વલિત રથમાં રોઝની પેઠે પરાણે મને જોતર્યો હતો. મહિષની પેઠે દેવતાના વૈક્રિય કરેલા અગ્નિમાં હું બળ્યો હતો. ભડથું થઈ અશાતાથી અત્યંત વેદના ભોગવતો હતો. ઢંક-ગિધ નામના વિકરાળ પક્ષિઓની સાણસા જેવી ચાંચથી ચુંથાઈ અનંત વલવલાટથી કાયર થઈ હું વિલાપ કરતો હતો. તૃષાને લીધે જળપાનનું ચિંતવન કરી વેગમાં દોડતાં, વૈતરણીનું છરપલાની ધાર જેવું અનંત દુઃખદ પાણી પામ્યો હતો. જેના પાંદડાં તીવ્ર ખડ્ગની ધાર જેવા છે, મહા તાપથી જે તપી રહ્યું છે, તે અસિપત્રવન હું પામ્યો હતો, ત્યાં આગળ પૂર્વકાળે મને અનંતવાર છેદ્યો હતો. મુદ્ગરથી કરી, તીવ્ર શસ્ત્રથી કરી, ત્રિશૂળથી કરી, મુશળથી કરી, તેમ જ ગદાથી કરીને મારા ગાત્ર ભાંગ્યા હતા. શરણરૂપ સુખ વિના અનંત દુઃખ પામ્યો હતો. વસ્ત્રની પેઠે મને છરપલાંથી, તીક્ષ્ણ છુરાથી કર્યો. પાશેએ કરી અને કૂટજાળે કરી ઝાલ્યો હતો. મારા ખંડખંડ કટકા કર્યા હતા. મને વિચ્છેદી નાખ્યો હતો. વાંસલે કરી મારી ત્વચા ઉતારી હતી. એમ હું અનંત દુઃખ પામ્યો હતો."

"પરવશતાથી મૃગની પેઠે અનંતવાર પાશમાં હું સપડાયો હતો. પરમાધામીએ મને મગરમચ્છને રૂપે જાળ નાખી અનંત વાર દુઃખ આપ્યું હતું. સિંચાણાને રૂપે પક્ષીની પેઠે જાળમાં ઝાલી અનંતવાર મને હણ્યો હતો. ફરસી ઇત્યાદિક શસ્ત્રથી કરીને મને અનંતીવાર વૃક્ષની પેઠે કુટ્યો. મારા સૂક્ષ્મ ટુકડા કર્યા હતા. લુહારના પ્રહારથી લોહકાર જેમ લોઢાને ટીપે તેમ મને પૂર્વે

મમત્વ ભાવ છેદીને જેમ મહાનાગ કંચુક ત્યાગી ચાલ્યો જાય છે, તેમ તે મૃગાપુત્ર સંસાર ત્યાગી સંયમધર્મમાં સાવધાન થયા. કંચન, કામિની, મિત્ર, પુત્ર, જ્ઞાતિ અને સગાંસંબંધીના પરિત્યાગી થયા. વસ્ત્રને ધુણીને જેમ રજ ખંખેરી નાખીએ તેમ તે સઘળા પ્રપંચ ત્યાગીને દીક્ષા લેવાને માટે નીકળી પડ્યા. પવિત્ર પાંચ મહાવ્રતયુક્ત થયા. પંચ સમિતિથી સુશોભિત થયા. ત્રિગુપ્તાનુગુપ્ત થયા. બાહ્યાભ્યંતરે દ્વાદશ તપથી સંયુક્ત થયા. મમત્વરહિત થયા; નિરહંકારી થયા; સ્ત્રિયાદિકના સંગરહિત થયા. સર્વાત્મભૂતમાં એનો સમાન ભાવ થયો. આહાર જળ પ્રાપ્ત થાઓ કે ન થાઓ, સુખ ઉપજો કે દુઃખ, જીવિતવ્ય હો કે મરણ હો, કોઈ સ્તુતિ કરો, કે કોઈ નિંદા કરો, કોઈ માન દ્યો કે અપમાન દ્યો, તે સઘળાંપર તે સમભાવી થયા; રિદ્ધિ, રસ અને સુખ એ ત્રિગારવના અહંપદથી તે વિરક્ત થયા; મનદંડ, વચનદંડ અને તનદંડ નિવર્તાવ્યા. ચાર કષાયથી વિમુક્ત થયા. માયાશલ્ય, નિદાનશલ્ય તથા મિથ્યાત્વ શલ્ય એ ત્રિશલ્યથી તે વિરાગી થયા. સપ્ત મહાભયથી તે અભય થયા. હાસ્ય અને શોકથી નિવર્ત્યા. નિદાનરહિત થયા. રાગદ્વેષરૂપી બંધનથી છૂટી ગયા. વાંછારહિત થયા; સર્વ પ્રકારના વિલાસથી રહિત થયા. કરવાલથી કોઈ કાપે અને કોઈ ચંદન વિલેપન કરે તેપર સમભાવી થયા. પાપ આવવાનાં સઘળાં દ્વાર તેણે રૂધ્યાં. શુદ્ધ અંતઃકરણસહિત ધર્મધ્યાનાદિક વ્યાપારે તે પ્રશસ્ત થયા. જિનેંદ્ર શાસનતત્વ પરાયણ થયા. જ્ઞાને કરી, આત્મચારિત્ર કરી, સમ્યક્ત્વ કરી, તપે કરી, પ્રત્યેક મહાવ્રતની પંચ ભાવના એમ પાંચ મહાવ્રતની પચીશ ભાવનાએ કરી અને નિર્મળતાએ કરી તે અનુપમ વિભૂષિત થયા. સમ્યક્ પ્રકારથી ઘણા વર્ષ સુધી આત્મચારિત્ર પરિસેવીને એક માસનું અનશન કરીને તે મહાજ્ઞાની યુવરાજ મૃગાપુત્ર પ્રધાન મોક્ષગતિએ પરવર્યા.

પ્રમાણશિક્ષાઃ—તત્વજ્ઞાનીઓએ સપ્રમાણ સિદ્ધ કરેલી દ્વાદશ ભાવનામાંની સંસારભાવનાને દૃઢ કરવા મૃગાપુત્રનું ચરિત્ર અહીં વર્ણવ્યું. સંસારાટવિમાં પરિભ્રમણ કરતાં અનંત દુઃખ છે એ વિવેકસિદ્ધ છે. અને એમાં પણ લેશમાત્ર જેમાં સુખ નથી એવી નરકાધોગતિનાં અનંત દુઃખ યુવજ્ઞાની યોગીંદ્ર મૃગાપુત્રે જનકજનેતા પ્રતિ વર્ણવ્યાં છે. તે કેવળ સંસારમુક્ત થવાનો વિરાગી ઉપદેશ પ્રદર્શિત કરે છે. આત્મચારિત્ર અવધારણ કરતાં તપપરિષહાદિકનાં બહિર્દુઃખને દુઃખ માન્યું છે, અને મહાધોગતિના પરિભ્રમણરૂપ અનંત દુઃખને બહિર્ભાવ મોહિનીથી સુખ માન્યું છે. એ જુઓ કેવી ભ્રમવિચિત્રતા છે! આત્મચારિત્રનું દુઃખ, તે દુઃખ નહીં પણ પરમ સુખ છે, અને પરિણામે

કુંડરિકની અવસ્થાને શાસ્ત્ર કે મુનિ પેઠે સ્વરૂપ ન જાણ્યાં, તેણે પ્રથમ જે કાળમાં પણ વર્તિત થયા તે તેને માટે ચિત્તમાં હતા. કુંડરિક રાજ્યમાં આવ્યા પછી અતિ આહાર કર્યો. વળિયે તેની અતિ ને અશુ પીડાએ અને ગમન થયું. અશાતાથી પાછો કોઈ આવ્યું નહીં, તેથી તેના મનમાં પ્રસંગમાં આવી તેણે નિયમ કર્યો કે, આ રાતથી મારો દેહ શાંતિ થાય તે પછી પ્રભાતે એ સવારે હું અંત સમય. તેટ અશુ દુઃખોથી મરીને સાતમા નરકે ગયો તે અપવાંભુ પાપે તેત્રીશ સાગરોપમને આયુષ્યે અનંત દુ:ખમાં ત્યાંને ઉત્કૃષ્ટ જેવી સ્થિતિ આશ્રવદ્વાર ! !

ઇતિ પ્રથમ ચિત્ર આશ્રવભાવના સમાપ્ત.

અષ્ટમ ચિત્ર.

સંવરભાવના.

સંવર્ ભાવના—ઉપર કહ્યાં તે આશ્રવદ્વાર; અને પાપપ્રણાલને સર્વ પ્રકારે રોકવાં તે સંવર્ દ્વાર—આશ્રવ કર્મ સમૂહને અટકાવવાં.)

દૃષ્ટાંત—(૧) (કુંડરિકનો અનુબંધ) પુંડરિકના મુખાદિ જ્ઞાનાદિક સાધ્યને ગ્રહણ કરીને પુંડરિકે નિયમ કર્યો કે, મારે અહીંથી ગુરુની પાસે જઈ અને ત્યાર પછી જ આહારજળ ગ્રહણ કરવાં. અડવાણે પગે ચાલતાં પગમાં કાંકરા, કંટક ખુંચવાથી લોહીની ધારાઓ ચાલી નીકળી તે ઉત્તમ ધ્યાને સમતા ભાવે રહ્યા. એથી એ મહાનુભાવ પુંડરિક અલ્પ સમયે સર્વાર્થસિદ્ધિ વિમાને તેત્રીશ સાગરોપમના અનુપમ આયુષ્યે દેવરૂપે ઉત્પન્ન થયા. આશ્રવથી શી કુંડરિકની દુ:ખદશા ! અને સંવરથી શી પુંડરિકની સુખદશા ! "

દૃષ્ટાંત: (૨)—શ્રી વજ્રસ્વામી કંચન કામિનીના દ્રવ્યભાવથી પરિત્યાગી હતા. એક શ્રીમંતની રુકિમણી નામની મનોહારિણી પુત્રી વજ્રસ્વામીના ઉત્તમ ઉપદેશને શ્રવણ કરીને મોહિત થઈ. ઘેર આવી માત પિતાને કહ્યું કે, જો હું આ દેહે પતિ કરું તો માત્ર વજ્રસ્વામીને જ કરું. અન્યની સાથે સંલગ્ન થવાની મારે પ્રતિજ્ઞા છે. રુકિમણીને તેના માતપિતાએ ઘણુંએ કહ્યું હતું ! વિચાર તો ખરી કે, મુનિરાજ તે વળી પરણે ! એણે તો આશ્રવદ્વારની સત્ય પ્રતિજ્ઞા ગ્રહણ કરી છે.' તો પણ રુકિમણીએ કહ્યું ન માન્યું. નિરુપાયે ધનાવા શેઠે કેટલુંક દ્રવ્ય અને સુરૂપ રુકિમણીને સાથે લીધી; અને જ્યાં વજ્રસ્વામી વિરાજતા હતા ત્યાં આવીને કહ્યું કે, આ લક્ષ્મી છે તેનો તમે

સ્નેહસંબંધ જોડ્યો. તે મંડળીના અગ્રેસરે તેને સ્વકામનો પરાક્રમી જાણીને પુત્ર
કરીને સ્થાપ્યો. એ વિપ્રપુત્ર દુષ્ટદમન કરવામાં દૃઢપ્રહારી જણાયો. એ ઉપરથી
એનું ઉપનામ દૃઢપ્રહારી કરીને સ્થાપ્યું. તે દૃઢપ્રહારી તસ્કરમાં અગ્રેસર થયો.
નગર ગામ ભાંગવામાં બળવત્તર છાતીવાળો ઠર્યો. તેણે ઘણા પ્રાણીઓના પ્રાણ
લીધા. એક વેળા પોતાના સંગતિસમુદાયને લઈને તેણે એક મહા નગર લૂંટ્યું.
દૃઢપ્રહારી એક વિપ્રને ઘેર બેઠો હતો. તે વિપ્રને ત્યાં ઘણા પ્રેમભાવથી ક્ષીર-
ભોજન કર્યું હતું. તે ક્ષીરભોજનનાં ભાજનને તે વિપ્રનાં મનોરથી બાળકો
વીંટાઈ વળ્યાં હતાં. દૃઢપ્રહારી તે ભાજનને અડકવા મંડ્યો, એટલે બ્રાહ્મણીએ
કહ્યું, 'એ મૂર્ખના મહારાજ! અભડાવ કાં? અમારે પછી કામ નહીં આવે,
એટલું પણ તું સમજતો નથી!' દૃઢપ્રહારીને આ વચનથી પ્રચંડ ક્રોધ આવ્યો
અને તેણે તે દીન સ્ત્રીને કાળધર્મ પમાડી. નહાતો નહાતો બ્રાહ્મણ સહાય-
તાએ ધાયો, તેને પણ તેણે પરભવ પ્રાપ્ત કર્યો. એટલામાં ઘરમાંથી ગાય દોડતી
આવી, અને તેને શીંગડે કરી દૃઢપ્રહારીને મારવા માંડ્યો. તે મહા દુષ્ટે તેને
પણ કાળને સ્વાધીન કરી. એ ગાયના પેટમાંથી એક વાછરડું નીકળી પડ્યું;
તેને તરફડતું દેખી દૃઢપ્રહારીના મનમાં બહુ બહુ પશ્ચાત્તાપ થયો. મને ધિક્કાર
છે કે મેં મહાઘોર હિંસાઓ કરી! મારો એ મહાપાપથી ક્યારે છુટકો થશે?
ખરે! આત્મસાર્થક સાધવામાં જ શ્રેય છે!

એવી ઉત્તમ ભાવનાએ તેણે પંચમુષ્ટિ કેશલોચન કર્યું. નગરની ભાગોળે
આવી ઉગ્ર કાયોત્સર્ગે રહ્યા. આખા નગરને પૂર્વે સંતાપરૂપ થયા હતા; એથી
લોકોએ એને બહુ રીતે સંતાપવા માંડ્યા. જતાં આવતાનાં ધૂળઢેફાં અને
પથ્થર, ઇંટાળા અને તરવારની મૂઠિકાવડે તે અતિ સંતાપ પ્રાપ્ત થયા. ત્યાં
આગળ લોકસમુદાયે દોઢ મહિના સુધી તેને પરાભવ્યા; પછી થાક્યા, અને
મૂકી દીધા. દૃઢપ્રહારી ત્યાંથી કાયોત્સર્ગ પાળી બીજી ભાગોળે એવા જ ઉગ્ર
કાયોત્સર્ગથી રહ્યા. તે દિશાના લોકોએ પણ એમ જ પરાભવ્યા; દોઢ મહિને
છંછેડી મૂકી દીધા. ત્યાંથી કાયોત્સર્ગ પાળી દૃઢપ્રહારી ત્રીજી પોળે રહ્યા. તેઓએ
પણ મહા પરાભવ આપ્યો ત્યાંથી દોઢ મહિને મૂકી દીધાથી ચોથી પોળે દોઢ
માસ સુધી રહ્યા. ત્યાં અનેક પ્રકારના પરિષહને સહન કરીને તે ક્ષમાધાર
રહ્યા. છઠે માસે અનંત કર્મસમુદાયને બાળી વિશોધી વિશોધીને તે કર્મરહિત
થયા. સર્વ પ્રકારના મમત્વનો તેણે ત્યાગ કર્યો. અનુપમ કૈવલ્યજ્ઞાન પામીને
તે મુક્તિનાં અનંત સુખાનંદ યુક્ત થયા. એ નિર્જરાભાવના દૃઢ થઈ. હવે—

દશમચિત્ર.

લોકસ્વરૂપભાવના.

એ ભાવનાનું સ્વરૂપ અહીં આગળ સંક્ષેપમાં કહેવાનું છે. જેમ પુરુષ બે હાથ કટે પગ પહોળા કરી ઊભો રહે તેમ લોકનાળ કિંવા લોક-સ્વરૂપ જાણવું. ત્રિચ્છ થાળને આકારે તે લોકસ્વરૂપ છે. કિંવા માદળને ઊભા મૂક્યા સમાન છે. નીચે ભુવનપતિ, વ્યંતર અને સાત નરક છે; ત્રિચ્છે અઢી દ્વીપ આવી રહ્યા છે. ઉંચે બાર દેવલોક, નવ ગ્રૈવેયક, પાંચ અનુત્તર વિમાન અને તે પર અનંત સુખમય પવિત્ર સિદ્ધગતિની પડોશી સિદ્ધશિલા છે. તે લોકાલોક પ્રકાશક સર્વજ્ઞ, સર્વદર્શી અને નિરૂપમ કેવળજ્ઞાનીઓએ ભાખ્યું છે. સંક્ષેપે લોકસ્વરૂપ ભાવના કહેવાઇ.

પાપ પ્રનાળને રોકવા માટે આશ્રવભાવના અને સમ્વરભાવના, તપ મહાફળી માટે નિર્જરાભાવના અને લોકસ્વરૂપનું કિંચિત્ તત્ત્વ જાણવા માટે લોકસ્વરૂપ ભાવના આ દર્શને આ ચાર ચિત્રે પૂર્ણતા પામી.

દશમચિત્ર સમાપ્ત.

જ્ઞાન, ધ્યાન, વૈરાગ્યમય
ઉત્તમ જહાં વિચાર;
એ ભાવે શુભ ભાવના,
તે ઉતરે ભવપાર.

વર્ષ ૧૭ મું.

૧૭

અવધાનમાં[1] આગલીથી રચેલાં શીઘ્ર કાવ્યો[2]

ધર્મ.— કવિત.

ધર્મ વિના ધન ધામ, ધાન્ય ધૂળધાણી ધારો,
ધર્મ વિના ધરણીમાં, ધિક્કતા ધરાય છે;
ધર્મ વિના ધીમંતની, ધારણાઓ ધોખો ધરે,
ધર્મ વિના ધાર્યું, ધૈર્ય, ધૂમ્ર થૈ ધમાય છે;
ધર્મ વિના ધરાધર, ધુતાશે ન ધામધૂમે,
ધર્મ વિના ધ્યાની ધ્યાન, ઢોંગ રંગે થાય છે;
ધારો ધારો ધવળ સુધર્મની ધુરંધરતા,
ધન્ય ધન્ય ધામે ધામે, ધર્મથી ધરાય છે.

---

૧. સોળ અને સત્તર વર્ષની વયમાં અવધાન-અવસરનો આરંભ થાય છે. પ્રથમ 'અષ્ટાવધાન' પછી અનુક્રમે 'બાર,' 'સોળ,' 'બાવન' અને છેવટે 'શતાવધાન' પર્યંત સિદ્ધિની, આત્મશક્તિના બળે નિશ્ચિત-ચોક્કસપણે કેવળ નિરભિમાન [illegible]

૨. 'અમે તેવા તુચ્છ વિષયમાં પ્રવેશ કરતા [illegible] અમારા સ્વતઃ[illegible] વેપારમાં ઉપયોગ [illegible]' એ [illegible] સિદ્ધિ આ કાવ્યોના પ્રસંગથી જણાય છે. અવધાનની અન્ય ક્રિયાઓ પ્રત્યે દ્રષ્ટિ રાખી, પરસ્પર વિરુદ્ધ પ્રસંગોની અવિરુદ્ધ સંબંધકારક પાદપૂર્તિ કરતા કે 'ઘડિયાળ,' 'વિદ્યાર્થી' તેવા નિર્દોષ વિષયો પર શીઘ્રકાવ્યરચના કરતા પણ પુનિત કર, 'ધર્મ' અને 'વૈરાગ્ય' દ્રષ્ટિ [illegible] [illegible] દ્રષ્ટિ [illegible]

" આકાશ-પુષ્પ ધરી વંધ્યસુતા વધાવી " એની પાદપૂર્તિ.

વસંતતિલકા વૃત્ત.

સંસારમાં મન અરે કયમ મોહ પામે?
વૈરાગ્યમાં ઝટ પડે મતિ એ જ જામે:
માયા અરે ગણી સદે દિલ આપ આવી.
" આકાશ-પુષ્પ ધરી વંધ્યસુતા વધાવી.

કાંકરો.— દોહરા.

એમ સૂચવે કાંકરો, દિલ ખોલીને દેખ:
મનખા કેરા મુલ્કમાં, વિના ધર્મનો લેખ.

રંગની પિચકારી.— શિખરીણી.

બનાવી છે કેવી, સુઘડ પિચકારી સુચવતી,
બધી જૂઠી માયા, મનન કર એવું મનવતી:
નથી સાચી મારી, ચટક સદ્ શિક્ષા કથનમાં.
ઉરે ધારી સજ્જન, વિનયઅરજી આ મથનમાં.

ગુચ્છો.— શાર્દૂલવિક્રીડિત વૃત્ત.

ગુચ્છાના ગુણ આ તમામ વદતા, રક્ષા કરે જંતુ
રાખે ત્તલવણી કરી શરીરની, આત્મા કને અંતુ
રે! રક્ષા કરવી ઘટે શરણની, એવું સદા સૂચવે,
જો ઇચ્છો તરવા ભવાબ્ધિ ધરો, તો તો ગુચ્છો

કર્મનીગતિ.— નારાચ.

વડોદરે વસેલ આ, સયાજીરાવ સાંભરે,
અધિપતિ નરાધિપની, ગતિ વતી થયો ખરે!
ધણી છતાં મલ્હારરાવ, કેદમાં ગયા અરે!
ગતિ વિચિત્ર કર્મની, તું હો શોક શું ધરે?

મુનિને પ્રણામ.— મનહર.

શાન્તિ કે સાગર અરુ, નીતિકે નાગર નેક,
દયા કે આગર જ્ઞાન, ધ્યાન કે નિધાન હો;

(૧)

[illegible] સિદ્ધ મત [illegible] નથી.

[illegible]

[illegible] પ્રમાણે

[illegible] અજ્ઞાન નિવૃત્ત થયું [illegible]

[illegible] સુખ દુઃખ, [illegible]

[illegible] નથી.

[illegible] નથી. અભિમાનને

[illegible] પ્રતિબંધ રહેવા

[illegible] આત્મામાં [illegible]

[illegible] ઉદાસીન

[illegible] ઉદાસીનપણું [illegible]

[illegible] થયું [illegible]

[illegible] જ્ઞાની

[illegible] થાય

[illegible] થયું છે માટે

[illegible] પ્રમાણે

[illegible] પ્રકારે [illegible]

[illegible] છે. [illegible]

[illegible]

[illegible] નિરંતર ચિત્ત [illegible]

[illegible]

(૯૩)[1]

મુનિ શ્રી............પ્રત્યે:

સહજ સમાગમ થઈ આવે અથવા એ લોકો ઇચ્છીને સમાગમ કરવા આવતા હોય તો સમાગમ કરવામાં શું થાય? કદાપિ વિરોધવૃત્તિથી એ લોકો સમાગમ કરવાનું કરતા હોય તો પણ શુ હાનિ છે? આપણે તો તેના પ્રત્યે કેવળ હિતકારીવૃત્તિથી–અવિરોધ દૃષ્ટિથી સમાગમમાં પણ વર્તવું છે. ત્યાં કંઈ પરાભવ છે? માત્ર ઉદીરણા કરીને સમાગમ કરવાનું હાલ કારણ નથી. તેમ સર્વે મુમુક્ષુઓના આચાર [illegible] તેમને કંઈ સંશય હોય, તો પણ વિકલ્પનો અવકાશ નથી.........સમાગમ...આદિનુ પ્રશ્ન કરે તો તેના ઉત્તરમાં તો એટલું જ કહેવું યોગ્ય છે કે "તમે [illegible] આત્મહિતની કામનાએ નીકળ્યા છીએ; અને કરવાયોગ્ય પણ તેજ છે. તે પુરુષના સમાગમમાં અમે આવ્યા છીએ; તેમના સમાગમમાં તમે આવીને પ્રતીતિ કરી જોજો કે તેમના આત્મની દશા કેમ છે?" અને તેઓ આપણુને કેવા ઉપકારના કર્તા છે. હાલ એ વાત આપ જવા દ્યો...... ..સુધી રહેજો પણ જવું થઈ શકે, અને આ તો વાત .. ઉપકારરૂપ પ્રસંગમાં જવું થયું છે એટલું આત્મા [illegible] વિકલ્પ કર્યા કરતા નથી. રાગદ્વેષ પરે [illegible] ઉપદેશે કંઈપણ સમજાય. પ્ર[illegible] ટલો એ તત્ત્વ. પુરુષની કેવા [illegible] તેમજ શાસ્ત્રાદિકો વિચારી નથી.

તમારો મુનિપણાનો સામાન્ય વ્યવહાર એવો છે કે, અન્ય અવિરતિ પુરુષ પ્રત્યે વંદનાદિ વ્યવહાર કર્તવ્ય નહીં. તે વ્યવહાર તમારે પણ સાચવવો. તે વ્યવહાર તમે [illegible] તેમ [illegible] નથી, કારણ કે શાસ્ત્રવિરુદ્ધ છે. ઘણા જીવોને સંશયનો હેતુ નહીં થવા અમને તો વંદનાદિની અપેક્ષા નથી.

"શ્રીમદ્ [illegible] આત્મવિચારમાં આગળ [illegible] હોય તો તમે [illegible] હિતકારી [illegible] નથી કેમ [illegible] કહેવું પડે તો કંઈ અને તેમના [illegible] એવું [illegible] તમના [illegible] અને તેમ [illegible] તથા ગ્રંથિએ વર્તવું તેમાં સંશય કર્તવ્ય નથી.

---

[1] આ પત્ર [illegible] છે [illegible] તે [illegible]
[illegible]

કરવામાં પણ તેમની સંભાળ લેવામાં પડવું પડે, અને પ્રતિબંધ થઇ સર્વિચારદશા બહુ આગળ ન વધે એટલે ગતિ તો તેમજ રહે, એવું મંદિ મંદિતપણું હોય ત્યાં સુધી બીજા જીવોના એટલે સામાન્ય સત્સમાગમાદિમાં પણ આવવું ન ઘટે માટે શું કરવું તે સૂઝતું નથી.

(૧૦૨)

જેમ છે તેમ નિજસ્વરૂપ સંપૂર્ણ પ્રકાશે ત્યાંસુધી નિજસ્વરૂપમાં નિદિધ્યાસનમાં સ્થિર રહેવાને જ્ઞાનીપુરુષનાં વચનો આધારભૂત છે. એમ પરમ પુરુષ શ્રી તીર્થંકરે કહ્યું છે.—તે સત્ય છે, બારમે ગુણસ્થાનકે વર્તતા આત્માને નિદિધ્યાસનરૂપ ધ્યાનમાં શ્રુતજ્ઞાન એટલે મુખ્ય એવા જ્ઞાનીના વચનોનો આશય ત્યાં આધારભૂત છે, એવું પ્રમાણ જિનમાર્ગને વિષે વારંવાર કહ્યું છે.

બોધબીજની પ્રાપ્તિ થયે નિર્વાણમાર્ગની યથાર્થ પ્રતીતિ થયે પણ તે માર્ગમાં યથાસ્થિત સ્થિતિ થવાને અર્થે જ્ઞાની પુરુષનો આશ્રય મુખ્ય સાધન છે, અને તે ઠેઠ પૂર્ણ દશા થતાં સુધી છે: નહીં તો જીવને પતીત થવાનો ભય છે એમ માન્યું છે તો પછી પોતાની મેળે અનાદિથી ભ્રાંત એવા જીવને સદ્ગુરુના યોગવિના નિજ સ્વરૂપનું ભાન થવું અશક્ય છે. એમાં સંશય કેમ હોય?

નિજસ્વરૂપનો દૃઢ નિશ્ચય વર્તે છે તેવા પુરુષને પ્રસક્ષ જગત્ વ્યવહાર ચૂકવી દે એવા પ્રસંગ પ્રાપ્ત કરાવે છે, તો પછી તેથી ન્યૂન દશામાં ચૂકી જવાય એમાં આશ્ચર્ય શું છે!

પોતાના વિચારબળે કરી—સત્સંગ—સત્શાસ્ત્રનો આધાર ન હોય તેવા પ્રસંગમાં આ જગત્ વ્યવહાર વિશેષ બળ કરે છે અને ત્યારે વારંવાર શ્રી સદ્ગુરુનું માહાત્મ્ય અને આશ્રયનું સ્વરૂપ તથા સાર્થકપણું અત્યંત અપરોક્ષ સત્ય દેખાય છે.

(૧૦૩)

શ્રી...... . પ્રત્યે સુધારસ સંબંધી વાતચિત કરવાનો અવસર તમને પ્રાપ્ત થાય તો કરશો.

જે દેહ યુવાવસ્થામા અને સંપૂર્ણ આરોગ્યતામાં દેખાતા છતાં પણ ક્ષણભંગુર છે તે દેહમાં પ્રીતિ કરીને શુ કરીએ?

જગતના સર્વ પદાર્થ કરતાં જે પ્રત્યે સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રીતિ છે એવો આ દેહ તે પણ દુઃખનો હેતુ છે, તો બીજા પદાર્થમા સુખના હેતુની શું કલ્પના કરવી!

[illegible] નથી. [illegible] માં [illegible]
[illegible] નથી, [illegible]

[illegible]

(૨૪)

[illegible] ઓ [illegible] માં
[illegible] જ્યાં
[illegible] નથી, [illegible] માટે [illegible]
[illegible] પ્રગ
[illegible] કરીશે?
[illegible] સમાગમ [illegible]
[illegible] તો આ
[illegible] ઉપાધિ
[illegible] છે.
[illegible] નથી. તોપણ
[illegible]
તે [illegible]

(૨૫)

[illegible] નથી આવતી હોય તોપણ તેઓને
[illegible] છે.
[illegible] હેતુભૂત એવી
[illegible] તેમનાથી પરિચય
[illegible] પામશે, અને તેવુ
[illegible]
[illegible] વચનો કહ્યાં
[illegible] વૃદ્ધિ કરે છે, અને બાકી
[illegible] થતી નથી.
[illegible] પણ [illegible] જણાવવાનું હોઉં
[illegible] 'જ્ઞાન' તેનું
[illegible] આ બધી ક્રિયા
નામ [illegible] મિથ્યા છે; એમ કહેવાનો મારો
[illegible]

જે પુરુષોએ વસ્ત્ર જેમ શરીરથી જુદું છે એમ આત્માથી શરીર જુદું છે એમ દીઠું છે તે તે પુરુષોને ધન્ય છે.

બીજાની વસ્તુ પોતાથી ગ્રહણ થઈ હોય તે જ્યારે એમ જણાય કે બીજાની છે ત્યારે તે આપી દેવાનું જ કાર્ય મહાત્મા પુરુષો કરે છે.

દુષમકાળ છે એમાં સંશય નથી.

તથારૂપ પરમજ્ઞાની આપ્ત પુરુષનો પ્રાયે વિરહ છે.

વીરલા જીવો સમ્યક્દૃષ્ટિપણું પમે એવી કાળસ્થિતિ થઈ ગઈ છે.

જ્યાં સહજ સિદ્ધ આત્મચારિત્ર દશા વર્તે છે એવું કેવળજ્ઞાન પામવું કઠણ છે એમાં સંશય નથી.

પ્રવૃત્તિ વિરામ પામતી નથી. વિરક્તપણું ઘણું વર્તે છે.

વનને વિષે અથવા એકાંતને વિષે સહજ સ્વરૂપને અનુભવનો એવો આત્મા નિર્વિષય કેવળ પ્રવર્તે એમ કરવામાં સર્વ ઇચ્છા રોકાણી છે.

(૧૦૪)

ત્યારપછી અર્ધી ઘડીમાં ભક્તિની, જગત ઉદ્ધાર કરનારા એવા પદો (આજ્ઞાનુસાર) ઉચ્ચારવાં.

અર્ધી ઘડીમાં કાયોત્સર્ગરૂપે "પરમગુરુ" શબ્દનું રટણ કરવું—તથા "સર્વજ્ઞ દેવ" એ નામની પાંચ માળા ગણવી.

ખાસ અધ્યયન કરવા યોગ્ય શાસ્ત્રો.—વૈરાગ્ય શતક, ઇંદ્રિયપરાજયશતક, શાંત સુધારસ અધ્યાત્મ કલ્પદ્રુમ. યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય, નવતત્વ, મૂળ પદ્ધતિ કર્મગ્રંથ ધર્મબિંદુ આત્માનુશાસન, ભાવનાબોધ, મોક્ષમાર્ગપ્રકાશ, મોક્ષમાળા, ઉપમિતિભવપ્રપંચ. શ્રી આનંદઘનજી ચોવીશીમાંથી નીચે લખેલાં સ્તવનો:—

૧-૩-૫-૭-૮-૯-૧૦-૧૩-૧૫-૧૬-૧૭-૧૮-૨૨.

(૧૦૫)

અથ સપ્તવ્યસન નામ ચોપાઈ.

૧ ૨ ૩ ૪ ૫ ૬ ૭

જુઆ આમિષ મદિરા દારી, આહેડક ચોરી પરનારી;
એહી સાત વ્યસન દુઃખદાઈ, દુરિત મૂલ દુર્ગતિ કે ભાઈ.
એ સાત વ્યસન ત્યાગ.

હેતુ તમે સમજો નહીં, તો હું તમને કંઇ કહેવા ઇચ્છું છું આમ જણાવી તેમને જણાવવું કે "આ જે કાંઇ આપણે કરીએ છીએ તેમાં કોઇ એવી વાત રહી જાય છે કે જેથી 'ધર્મ' અને 'જ્ઞાન' આપણને પોતાને રૂપે પરિણમતાં નથી; અને કષાય તેમજ મિથ્યાત્વ (સંદેહ) નું મંદત્વ થતું નથી, માટે આપણે જીવના કલ્યાણનો ફરી ફરી વિચાર કરવો યોગ્ય છે, અને તે વિચારે કંઇક આપણે ફળ પામ્યા વિના રહેશું નહીં. આપણે બધું જાણવાનું કરીએ છીએ, પણ આપણો 'સંદેહ' કેમ જાય? તે જાણવાનો પ્રયત્ન કરતાં નથી; એ જ્યાંસુધી નહીં કરીએ ત્યાંસુધી 'સંદેહ' કેમ જાય? અને સંદેહ હોય ત્યાં સુધી જ્ઞાન પણ નહોય: માટે સંદેહ જવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઇએ. એ સંદેહ એ છે કે આ જીવ ભવ્ય છે કે અભવ્ય? મિથ્યાદૃષ્ટિ છે કે સમ્યગ્દૃષ્ટિ? સુલભબોધી છે કે દુર્લભબોધી? તુચ્છસંસારી છે કે અધિકસંસારી? એ આપણને જણાય તેવો પ્રયત્ન કરવો જોઇએ" આવી જાતની જ્ઞાનકથાનો તેમનાથી પ્રસંગ રાખવો યોગ્ય છે.

(૮૬)

પરમ વીતરાગોએ આત્મસ્થ કરેલું યથાખ્યાત ચારિત્રથી પ્રગટેલું એવું પરમ અસંગપણું નિરંતર વ્યક્તાવ્યક્તપણે સંભારૂં છું.

(૮૭)

સત્સમાગમનો પ્રતિબંધ કરવાને જણાવે, તો તે પ્રતિબંધ ન કરવાની વૃત્તિ જણાવી તે યોગ્ય છે-યથાર્થ છે, તે પ્રમાણે વર્તશો. સત્સમાગમનો પ્રતિબંધ કરવો યોગ્ય નથી. તેમ સામાન્યપણે તેમની સાથે સમાધાન રહે એમ વર્તન થાય તેમ હિતકારી છે. પછી જેમ વિશેષ સંગમાં આવવું ન થાય એવા ક્ષેત્ર વિચરવું યોગ્ય છે. કે જે ક્ષેત્ર આત્મસાધન સુલભપણે થાય.

પરમ શાંત રસના વિચારમાં ઉદ્યાનમદપૂર્વક આત્મપ્રાપ્તિ સમ્યક્ સ્વરૂપસ્થિરતા અપૂર્વપણે પ્રગટ હો.

ૐ શાંતિઃ

(૮૮)

હે પરમકૃપાળુ દેવ! જન્મ, જરા, મરણાદિ સર્વ દુઃખોનો અત્યંત ક્ષય કરનારો એવો વીતરાગ પુરુષનો મૂળ ધર્મ અનંત કૃપા કરી આપ શ્રીમંતે મને આપ્યો, તે અનંત ઉપકારનો પ્રતિઉપકાર વાળવા હું સર્વથા અસમર્થ છું; વળી આપ શ્રીમદ્ કંઇ પણ લેવાને સર્વથા નિઃસ્પૃહ છો, જેથી હું મન, વચન, કાયાની એકાગ્રતાથી આપના ચરણારવિંદમાં નમસ્કાર કરૂં છું.

[illegible]

ૐ શાંતિ: શાંતિ: શાંતિ:

([illegible])

[illegible]

(૬૦)

[illegible]

શ્રી [illegible]
શ્રી [illegible]
શ્રી [illegible]
શ્રી [illegible]
શ્રી [illegible]
શ્રી [illegible]
શ્રી [illegible]
શ્રી [illegible]
શ્રી [illegible]

[illegible]

[illegible] જ્ઞાનીની [illegible]

[illegible] મિથ્યા [illegible]

[illegible] હોય તો તે [illegible]

[illegible]

(૯૪)

એ માર્ગ જ્ઞાનીને સુલભ છે, પણ તે પામવો વિકટ નથી. સીધો છે, પણ તે પામવો વિકટ છે.

ગીચ ઝાડીમાં ભૂલા પડેલા માણસને વનેચર જેવા દેખાડે કે, "જા, નીચે નીચે ચાલ્યો જા. રસ્તો સુલભ છે," પણ એ ભૂલા પડેલા માણસને જવું વિકટ છે; એ માર્ગે ચઢ્યું કે નહીં એ શંકા નડે છે.

શંકા કર્યા વિના જ્ઞાનીઓનો માર્ગ આરાધે તો તે પામવો સુલભ.

(૯૫)

વસ્તુતઃ બે વસ્તુઓ છે. જીવ અને અજીવ.

સુવર્ણનું નામ લોકોએ કલ્પિત આપ્યું. તેની ભસ્મ થયને પેટમાં વિષ્ટા પરિણમી ખાતર થયું, ક્ષેત્રમાં ઉગ્યું; ધાન્ય થયું; સોનાખ કાલાંતરે લોઢું થયું વસ્તુતઃ એક દ્રવ્યના જૂદા જૂદા પર્યાયોને કલ્પનાએ જૂદા નામ અપાયા. એક દ્રવ્યના ભિન્ન ભિન્ન પર્યાયો વડે લોકે ભ્રાંતિ પડી ગયું. એ ભ્રાન્તિએ મમતાને જન્મ આપ્યો.

રૂપીઆ વસ્તુતઃ છે, છતાં લેણદાર દેણદારને મિથ્યા ભ્રમ [illegible] લેણદારની અધીરાઈથી એને "મન" રૂપીઆ ગયા લાગે છે.

વસ્તુતઃ રૂપીઆ છે, તેમજ જૂદી જૂદી કલ્પનાએ ભ્રમજાળ રોપી છે તેમાંથી જીવ અજીવનો જડ ચૈતન્યનો ભેદ કરવો એ વિકટ થઈ પડ્યું.

ભ્રમજાળ યથાર્થ લક્ષમાં ઉતરે, તો જડ ચૈતન્ય ક્ષીરનીરવત્ ભિન્ન સ્પષ્ટ ભાસે.

---

(૯૬)

જ્ઞાનના બે બોલ.

પ્રશ્નો.	ઉત્તર.
૧ જગતમાં આદરવા યોગ્ય શું છે?	૧ સદ્ગુરુનું વચન.
૨ શીઘ્ર કરવા યોગ્ય શું?	૨ કર્મનો નિગ્રહ.
૩ મોક્ષતરુનું બીજ શું?	૩ ક્રિયા સહિત સમ્યગ્જ્ઞાન.

તમારાથી થઈ શકે તેટલી કરજો. પ્રત્યક્ષ નુકસાન દેખાતું હોય તો પાછી પડશો નહીં. મૂળમાં લાભ તેવું દેખાતું હોય અથવા સહજ નુકસાન જેવું દેખાતું હોય, અને તમારું ચિત્ત એક બીજાનું ચિત્ત જૂદું થવાના કારણથી ભય રાખતું હોય તો હા કહેજો. પણ તેમ તમા તો ના કહેશો કે હવે તરતમાં આવનાર છે એટલે તેમના આવ્યા પહેલાં હાથ કંઈ પણ કરવાનો વિચાર નથી. જ્યાંસુધી અને ત્યાંસુધી આમ વર્તશો તો ફાયદો છે. જો પણ આપણાપર તેથી લાભ છે, તેમ બીજે ભય—એટલે સંબંધ જુદી જવા વગેરેની કાળજી પ્રત્યે વિશેષ જઈ ભાગમાં પડવાનું કારણ નથી. તેમ છતાં તમારા પગ રાખવાનું કારણ એમ છે કે ગરજસાજ નાની રકમ હોય અને ચલાવવા ખાતર સંબંધમાં રહેવું એમ તમારા મનમાં આવે તો તેમ કરવા માટે લખ્યું છે.

રેવાશંકર જગજીવન પ્રથમથી ભય હોય કે તે જેવો [illegible] સ્થા કરજો; અને રેવાશંકરના ભાઈને વગર કારણે કરેલી નિવૃત્તિ [illegible] જેવું કરજો, કેમકે તેમની સ્વાભાવિક પ્રકૃતિ તેવી છે. [illegible] તો તેવું જ બન્યું છે.

[1]ધર્મપુસ્તકમાંકને [illegible] ઘણી [illegible] છે તેમાં [illegible] વગેરેને માટે [illegible] તેથી [illegible] છે. [illegible] કામની ઈચ્છા કરી [illegible] છે. [illegible] માનવું ન માનવું એ [illegible]

[illegible]

[illegible]

રાયચંદના પ્રણામ.

ॐ શ્રી;

[illegible]

શ્રી [illegible]

[illegible]

[illegible]

1 [illegible]

૪ સદા ત્યાગવા યોગ્ય શું?	૪ અકાર્ય કામ.
૫ સદા પવિત્ર કોણ?	૫ જેનું અંતઃકરણ પાપથી રહિત હોય તે.
૬ સદા યૌવનવંત કોણ?	૬ તૃષ્ણા (આશાદશા).
૭ શૂરવીર કોણ?	૭ જે સ્ત્રીના કટાક્ષથી વિષાદ નથી તે
૮ મહત્વનું મૂળ શું?	૮ કોઈની પાસે પ્રાર્થના (યાચના) ન કરવી તે.
૯ સદા જાગૃત કોણ?	૯ વિવેકી.
૧૦ આ દુનિયામાં નરક જેવું દુઃખ શું?	૧૦ પરતંત્રતા (પરવશ રહેવું તે).
૧૧ અસ્થિર વસ્તુ શું?	૧૧ યૌવન, લક્ષ્મી અને આયુષ્ય.
૧૨ આ જીવનમાં અતિ મદન શું?	૧૨ સ્ત્રીચરિત્ર અને તેથી તેથી વધારે પુરુષચરિત્ર.
૧૩ ચંદ્રમાના કિરણો સમાન અંતઃકાંતિને ધારણ કરનાર કોણ?	૧૩ સુમતિ ને સજ્જન.
૧૪ જેને ચોર પણ લઇ શકે નહીં તેવો ખજાનો શું?	૧૪ વિદ્યા, સત્ય અને શીયલવ્રત.
૧૫ જીવનું સદા અનર્થ કરનાર કોણ?	૧૫ આર્ત અને રૌદ્રધ્યાન.
૧૬ અંધ કોણ?	૧૬ કામી અને રાગી.
૧૭ બહેરો કોણ?	૧૭ જે હિતકારી વચનને સાંભળે નહીં તે.
૧૮ મુંગો કોણ?	૧૮ જે અવસર આવ્યે પ્રિયવચન ન બોલી શકે તે.
૧૯ શલ્યની પેઠે સદા દુઃખ દેનાર શું?	૧૯ છાનું કરેલું કર્મ.
૨૦ અવિશ્વાસ કરવા યોગ્ય કોણ?	૨૦ યુવતિ અને અસજ્જન (દુર્જન) માણસ.
૨૧ સદા ધ્યાનમાં રાખવા યોગ્ય શું?	૨૧ સંસારની અસારતા.
૨૨ સદા પૂજનીક કોણ?	૨૨ વીતરાગ દેવ, સુસાધુ અને સુધર્મ.

તા. ૧૪-૬-૯૦ સંવત્ ૧૯૪૬.

(૯૫)

શુભ બંધ મોળો હોય અને તેને કોઇ શુભ કર્મનો જોગ બને તો શુભ બંધ મૂળ મોળો હોય તેના કરતાં મોળો થાય છે.

શુભ બંધ મોળો હોય અને તેમાં કોઇ શુભ કર્મયોગનું મળવું થાય તો મૂળ કરતાં વધારે દૃઢ થાય છે, અથવા નિકાચિત થાય છે.

કોઇ અશુભ બંધ મોળો હોય અને તેને કોઇ એક શુભ કર્મનો જોગ બને તો મૂળ કરતાં અશુભ બંધ ઓછો મોળો થાય છે.

અશુભ બંધ મોળો હોય તેમાં અશુભ કર્મનું મળવું થાય તો અશુભ બંધ વધારે મજબુત થાય છે, અથવા નિકાચિત થાય છે.

અશુભ બંધને અશુભ કર્મ ટાળી ન શકે અને શુભ બંધને શુભ કર્મ ટાળી ન શકે.

શુભ કર્મબંધનું ફળ શુભ થાય, અને અશુભ કર્મબંધનું ફળ અશુભ થાય. બન્નેના ફળ તો થવાંજ જોઇએ. નિષ્ફળ ન થઇ શકે.

રોગ વગેરે છે તે ઓસડથી મટી શકે છે તેથી કોઇને એમ લાગે કે પાપવાળું ઓસડ કરવું તે અશુભ કર્મરૂપ છે, છતાં તેનાથી રોગ જે અશુભ કર્મનું ફળ તે મટી શકે છે, એટલે કે અશુભથી શુભ થઇ શકે છે: આવી શંકા થાય એવું છે, પણ એમ નથી. એ શંકાનો ખુલાસો નીચે પ્રમાણે છે:—

કોઇ એક પુદ્ગલના પરિણામથી થએલી વેદના (પુદ્ગલવિપાકીવેદના) તથા મંદ રસની વેદના કેટલાક સંજોગોથી ટળી શકે છે; અને કેટલાએક સંજોગોથી વધારે થાય છે, અથવા નિકાચિત થાય છે. તેવી વેદનાઓમાં ફેરફાર થવામાં બાહ્ય પુદ્ગલરૂપી ઓસડ વગેરે નિમિત્ત કારણ જોવામાં આવે છે; બાકી ખરી રીતે જોતાં તો તે બંધ પુરો થવા જ એવો બંધેલો છે કે, તે આવા ઓસડ વગેરેથી ટળી શકે. ઓસડ વગેરે મળવાનું કારણ એ છે કે, અશુભ બંધ મોળો બાંધ્યો હતો અને બંધ પણ એવો હતો કે, તેને તેવાં નિમિત્ત કારણ મળે તો ટળી શકે. પણ તેથી એમ કહેવું બરાબર નથી કે પાપ કરવાથી તે રોગનો નાશ થઇ શક્યો. અર્થાત્ પાપ કરવાથી પુણ્યનું ફળ મેળવી શક્યું. પાપવાળા ઓસડની ઇચ્છા, અને તે મેળવવા માટેની પ્રવૃત્તિથી અશુભ કર્મ બંધાવાયોગ્ય છે અને તે પાપવાળી ક્રિયા અશુભ ઉદય આવ્યે ભોગવવી પડે છે એટલે તે પાપવાળી ક્રિયાથી કંઇ શુભ ફળ થતું નથી. એમ ભાસે કે, અશુભ કર્મના ઉદયરૂપ અસાતાને તેણે ટાળ્યું તેથી તે શુભરૂપ થઇ

તેમનો તે પર હુંડી લખી નહોતી. ખરાજાતની વિગતઃ—

પાં. ૦-૦-૮ જતાં આવતાનો વીમો.

૦-૬-૯ તાર તથા પોસ્ટેજ.

૦-૮-૦ પાં ૪૦ નું વેચું કર્યું હતું તે પ્રમાણે આડત ટકા ૧ લેખે પાછું આવવાની

૧-૭-૮ પ્રત ૧-૩-૮ રૂા. ૧૮-૨-૦.

૧૬૦૨-૧૪-૬ ત્રણ ભાગ ખાતે ઉધારઃ સંઘન પાર્સલ નંબર ૬૩૫-૧૭ પાછાં આવ્યાં તેના રૂ. ભરવા પડ્યા તેની વિગતઃ—

પાં. ૧૦૦-૦-૦ અત્રેથી હુંડી લખી હતી તેનાં

[illegible] ત્યારે [illegible] કરીને [illegible]
[illegible]

[illegible] પુરુષના [illegible] પ્રકટ [illegible]
[illegible] નિર્ભય [illegible]
[illegible] ચારી [illegible]
[illegible] નિરંતર થાય છે.

[illegible] કરવા માત્ર છે. [illegible]
[illegible]

(૯૮)[1]

[[illegible]]

[illegible] રામના,
[illegible] કામના;
[illegible] પ્રભુ રામના,
[illegible] પ્રેમે પ્રભુ રામના. ૧.

[છપ્પય.]

[illegible]
[illegible] સુખકારી.
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] ૨.

[illegible]

[દોહરા.]

[illegible]
[illegible] ૧.
[illegible]

૧ આ કાવ્યો [illegible] માટે [illegible] વર્ષમાં [illegible] નથી આવતા, પરંતુ [illegible] "ભાવનાબોધ" અને "મોક્ષમાળા" ની રચના તેઓએ સંવત્ ૧૯૨૯ ની [illegible] પહેલાના વર્ષોમાં પ્રગટ [illegible]—સંશોધક.

અભિનંદન અભિનંદના, ભય ભંજન ભગવાન. ૨.

ધર્મ ધારણ તારણ, તરણ શરણ ચરણ સન્માન;
 વિઘ્ન હરણ પાવન કરણ, ભય ભંજન ભગવાન. ૩.

ભદ્ર ભરણ ભીતી હરણ, સુધા ઝરણ શુભવાન;
 ક્લેશ હરણ ચિંતા ચુરણ, ભય ભંજન ભગવાન. ૪.

અવિનાશી અરિહંત તું, એક અખંડ અમાન;
 અજર અમર અણ જન્મ તું, ભય ભંજન ભગવાન. ૫.

આનંદી અપવર્ગી તું, અકળ ગતી અનુમાન.
 આશિષ અનુકૂળ આપજે, ભયભંજન ભગવાન. ૬.

નિરાકાર નિર્લેપ છો, નિર્મળ નીતિ નિધાન;
 નિર્મોહક નારાયણા, ભયભંજન ભગવાન. ૭.

સચરાચર સ્વયંભૂ પ્રભુ, સુખદ સોંપજે સાન;
 સૃષ્ટિનાથ સર્વેશ્વરા, ભયભંજન ભગવાન. ૮.

સંકટ શોક સકળ હરણ, નૌતમ જ્ઞાન નિદાન;
 ઇચ્છા વિકળ અચળ કરો, ભયભંજન ભગવાન. ૯.

આધિવ્યાધિ ઉપાધિને, હરો તંત તોફાન;
 કરૂણાળુ કરુણા કરો, ભયભંજન ભગવાન ૧૦.

શિકારની સંકટ ભરી, જુલ્મ ભયંકર જાન;
 રાકજ તે સ્નેહે હરો, ભયભંજન ભગવાન. ૧૧.

શક્તિ શિશને આપજો, ભક્તિ મુક્તિનું દાન;
 તુજ જુક્તિ જાહેર છે, ભયભંજન ભગવાન. ૧૨.

નીતિ પ્રીતિ નમ્રતા, ભલી ભક્તિનું ભાન;
 આર્ય પ્રજાને આપજો, ભયભંજન ભગવાન. ૧૩.

દયા શાંતિ ઔદાર્યતા, ધર્મ મર્મ મન ધ્યાન;
 સંપ જંપ વણ કંપ દે, ભયભંજન ભગવાન. ૧૪.

હર આળસ એદીપણું, હર અઘ ને અજ્ઞાન;
 હર ભ્રમણા ભારત તણી, ભયભંજન ભગવાન. ૧૫.

તનમન ધનને અન્નનું, દે સુખ સુધા સમાન;
 આ અવનીનું કર ભલું, ભયભંજન ભગવાન. ૧૬.

વિનય વિનંતિ રાયની, ધરો કૃપાથી ધ્યાન;
 માન્ય કરો મહારાજને, ભયભંજન ભગવાન. ૧૭.

બીજા જેડે પ્રથમ જે કંઇ વ્યાપારાદિ મહચારીપણે કર્યું હોય તે માંડી વાળી એક બીજાએ તે પ્રતિબંધ રહિત થવું યોગ્ય છે. શ્રી છોટાલાલ આદિ સાથેના વેપાર પ્રસંગમાં રહેલો બાકીનો હિસાબ તથા તમારા પ્રસંગનો હીસાબ એ તરતમાં પ્રથમ માંડી વાળવો યોગ્ય છે. ત્યાર પછી શ્રી રેવાશંકર તથા અમારા સહચારીપણાનો હીસાબ માંડી વાળી જે કાંઇ રકમ આ નામ પર આવે તે શ્રી મનસુખને નામે શ્રી રેવાશંકરે જમે કરવી, અને શ્રી નમસુખની

આદિ મોતીના વ્યાપારના ભાગીદારથી હિસાબ સમજી પછી તેમની અર્થાત્ ભાઈ માણેકલાલજીની સાથેનો હિસાબ સમજી પછી ભાઈ રેવાશંકરભાઈની સાથેનો પોતાનો અર્થાત્ શ્રીમદ્‌ના સહચારીપણાના હિસાબ [illegible]

[illegible]

શિક્ષાપાઠ મ્હોડે કરવા-કરતાં જેમ બને તેમ મનન કરવા; તેનાં તાત્પર્ય અનુભવવાં. જેમની સમજણમાં ન આવતાં હોય તેમણે જ્ઞાતા શિક્ષક કે મુનિયોથી સમજવા. અને એ જોગવાઈ ન હોય તો પાંચ સાત વખત તે પાઠો વાંચી જવા. એક પાઠ વાંચી ગયા પછી અર્ધ ઘડી તે પર વિચાર કરી અંતઃકરણને પૂછવું કે શું તાત્પર્ય મળ્યું? તે તાત્પર્યમાંથી હેય, જ્ઞેય અને ઉપદેશ શું છે? એમ કરવાથી આખો ગ્રંથ સમજી શકાશે. હૃદય કોમળ થશે; વિચારશક્તિ ખીલશે; અને જૈન તત્ત્વપર રૂડી શ્રદ્ધા થશે. આ ગ્રંથ કંઈ પઠન કરવારૂપ નથી; મનન કરવારૂપ છે. અર્થરૂપ કેળવણી એમાં યોજી છે. "તે યોજના 'બાલાવબોધ' રૂપ છે. '**વિવેચન**' અને '**પ્રજ્ઞાવબોધ**' ભાગ ભિન્ન છે; આ એમાંનો એક કકડો છે; છતાં સામાન્ય તત્ત્વરૂપ છે. સ્વભાષા સંબંધી જેને સારું જ્ઞાન છે; અને નવતત્ત્વ તેમ જ સામાન્ય પ્રકરણ ગ્રંથો જે સમજી શકે છે; તેઓને આ ગ્રંથ વિશેષ બોધદાયક થશે. આટલી તો અવશ્ય ભલામણ છે કે નાના બાળકને આ શિક્ષાપાઠોનું તાત્પર્ય સમજણરૂપે સવિધિ આપવું. જ્ઞાનશાળાના વિદ્યાર્થિઓને શિક્ષાપાઠ મુખપાઠે કરાવવા. ને વારંવાર સમજાવવા, જે જે ગ્રંથોની એ માટે સહાય લેવી ઘટે તે લેવી, એક બે વાર પુસ્તક પૂર્ણ શીખી રહ્યા પછી અવળેથી ચલાવવું. આ પુસ્તક ભણી હું ધારું છું કે સુજ્ઞવર્ગ કટાક્ષ દૃષ્ટિથી નહીં જોતાં બહુ ઉંડા ઉતરતાં આ મોક્ષમાળા મોક્ષના કારણરૂપ થઈ પડશે' મધ્યસ્થતાથી એમાં તત્ત્વજ્ઞાન અને શીલ બોધવાનો ઉદ્દેશ છે. આ પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કરવાનો મુખ્ય હેતુ ઉછરતા બાળ યુવાનો અવિવેકી વિદ્યા પામી આ લોક[illegible] ભ્રષ્ટ થાય છે તે ભ્રષ્ટતા અટકાવવાનો પણ છે.

શિક્ષાપાઠ ૧. વાંચનારને ભલામણ—

[illegible] હું આજે તમારા હસ્તકમળમાં આવું છું. મને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

કેવા તથા નથારી દશા અને તેમાંથી દશા અત્યપરમ મહાચારી-
પણું રહેવાની ટેવ તે નથારે ઓળો દશાનુસાર કરું. એ પ્રકારે
ભાવની વિનંતિ છે.

(૯)[1]

× ×

બીજા ભેદ શુદ્ધ ૧ શુદ્ધનિજ આત્મના પ્રત્યે લખેલું પત્ર.

અને મને કાંઈ

જૈન માર્ગનું જાણવું છે તેમ આવ્યું આવે

આચાર્ય આવે પ્રશ્નો

કેટલી નિર્ણયમાંથી વર્તવાનું કારણ નથી એવા

ન વિષે સંક્ષેપમાં જણાવ આપે નામ માત્ર પણ

જૈનદર્શનની રીતિએ જૈના સમ્યગ્દર્શન અને વેદાન્તની રીતિએ

કેવળજ્ઞાનનું સ્વરૂપ

તેની કેવળજ્ઞાન આમને સંભવ છે. જૈનમાં

જણાવ્યું છે તે જ માત્ર સમજવું મુશ્કેલ થઇ પડે છે.

નિષેધ કર્યો છે; જેથી

વળી વર્તમાનમાં ન જ્ઞાનના સંજોગ

તત્સંબંધી પ્રયત્ન કરવું પણ સફળ ન દેખાય.

જૈન પ્રસંગમાં અમારો વધારે નિવાસ થયો છે તો કોઇ પણ

પ્રકારે તે માર્ગનો ઉદ્ધાર અમ જેવાને હાથે વિશેષ કરીને થઇ શકે,

કારણ તેનું સ્વરૂપ વિશેષ કરીને સમજાયું હોય એ આદિ.........

વર્તમાનમાં જૈનદર્શન એટલું બધું અવ્યવસ્થિત અથવા વિપરીત

સ્થિતિમાં જોવામાં આવે છે કે, તેમાંથી જાણે જિનના * * * છે,

અને લોકો માર્ગ પ્રરૂપે છે. બાહ્ય કડાકો બહુ બહુ વધારી દીધો

છે. અને અંત (અંતર !—) માર્ગનું ઘણું કરી જ્ઞાન વિચ્છેદ જેવું

થયું છે. વેદોક્ત માર્ગમાં બસે ચારસેં વર્ષે કોઇ કોઇ મોટા આચાર્ય

થયા દેખાય છે કે, જેથી લાખો માણસને વેદોક્ત રીતિ સચેત થઇ

પ્રાપ્ત થઇ હોય. વળી, સાધારણ રીતે કોઇ કોઇ આચાર્ય અથવા

તે માર્ગના જાણનારા પુરુષો થયા કરે છે, અને જૈનમાર્ગમાં ઘણાં

1. આ પત્ર ભાઇ માણેકલાલ ઉપર લખેલું હોય એમ લાગે છે. બીજા ભેદ શુદ્ધ ૧ ને રોજ રહચારીપણાની નિવૃત્તિનો જે પત્ર લખેલો તેના ઉત્તરમાં ભાઇ માણેકલાલને શ્રીમદને એવા આશયપૂર્વક લખેલું જણાય છે કે, ' શ્રીમદે સદ્દચારીપણાથી નિવૃત્ત ન થતાં સદ્દચારીપણું જેમ ચાલ્યું આવે છે તેમ ચાલવા આવવા દેવું, પરંતુ તેઓએ સદ્દચારીનો પ્રતિબંધ ન રાખવો ' ભાઇ માણેકલાલના આના ઉત્તરના પ્રત્યુત્તરમાં શ્રીમદે આ પત્ર લખી પોતાના જીવનનું મંતવ્ય શું છે તે જણાવ્યું હોય એમ લાગે છે; પત્ર પૂર્ણ લખ્યો જણાતો નથી.—સંશોધક.

૯૫ તારો સિદ્ધાંત જો તેમ નોતો વારંવાર ન ભણાવું.
૯૬ પ્રત્યેકને વાત્સલ્યના ઉપદેશું.
૯૭ નવથી કંટાળું નહીં.
૯૮ પવિત્ર પ્રત્યેક પ્રકારે મનન કરું.
૯૯ તત્ત્વજ્ઞાનનો અભ્યાસ કરું.
૧૦૦ કોઈ વસ્તુ ભેળું રાખું નહીં.
૧૦૧ આજીવિકા માટે ઉપદેશક થઉં નહીં.
૧૦૨ નાના નિયમને તોડું નહીં.
૧૦૩ શુદ્ધ ज्ञाननी वृद्धि करुं.
૧૦૪ નાના નિયમનું મંડન કરું નહીં.
૧૦૫ ક્રમભંગ થઉં નહીં.
૧૦૬ કષાય ધા. નહીં.
૧૦૭ ભૌમ ગાંઠું નહીં.
૧૦૮ સ્વપ્રશંસા ભેગું નહીં.
૧૦૯ આત્મ પરાત્મ સમાન માનું.
૧૧૦ કીર્તિ. લાગ લાગું નહીં
૧૧૧ જીવ ૬૦ ભાગનું કરું નહીં.
૧૧૨ કોઈ પાપ લેવું નહીં.
૧૧૩ અબંધ પાપ ક્ષમાવ.
૧૧૪ ક્ષમાવનામાં માન રાખું નહીં (નિમામાન્ય)
૧૧૫ ગુરુના ઉપદેશને તોડું નહીં.
૧૧૬ ગુરુનો અવિનય કરું નહીં.
૧૧૭ ગુરુનું આસન ભેગું નહીં.
૧૧૮ કોઈ પ્રકારની તથા મનના ભાગનું નહીં
૧૧૯ તેથી શુકલ હૃદયે તત્ત્વજ્ઞાનની વૃદ્ધિ કરું.
૧૨૦ મનને સ્થિતિસ્થાપક રાખું
૧૨૧ વચનને શમપાણ રાખું.
૧૨૨ કાયાને કુર્મ રાખું.
૧૨૩ હૃદયને ભ્રમરરૂપ રાખું.
૧૨૪ હૃદયને કમળરૂપ રાખું.
૧૨૫ હૃદયને પત્થરરૂપ રાખું.
૧૨૬ હૃદયને લીંબુરૂપ રાખું.
૧૨૭ હૃદયને જળરૂપ રાખું.
૧૨૮ હૃદયને તેલરૂપ રાખું.
૧૨૯ હૃદયને અગ્નિરૂપ રાખું.
૧૩૦ હૃદયને આદર્શરૂપ રાખું.
૧૩૧ હૃદયને સમુદ્રરૂપ રાખું.
૧૩૨ વચનને અમૃતરૂપ રાખું.
૧૩૩ વચનને નિદ્રારૂપ રાખું.
૧૩૪ વચનને તૃષારૂપ રાખું.
૧૩૫ વચનને સ્વાધીનરૂપ રાખું.
૧૩૬ કાયાને કમાનરૂપ રાખું.
૧૩૭ કાયાને સંચળરૂપ રાખું.
૧૩૮ કાયાને નિરપરાધી રાખું.
૧૩૯ બીજા પ્રકારની આજ્ઞા રાખું નહીં (પરમાર્થ)
૧૪૦ તપસ્વી થઉં; વનમાં તપશ્ચર્યા કરું છું. (તપસ્વિની ઇચ્છા)
૧૪૧ શીતળ છાયા લઉં છઉં.
૧૪૨ સમભાવે સર્વ સુખ સંપાદન કરું છઉં
૧૪૩ માયાથી દૂર રહું છઉં.
૧૪૪ પ્રપંચ ત્યાગું છઉં.
૧૪૫ સર્વ ત્યાગ વસ્તુને ત્યાગું છઉં.
૧૪૬ ખોટી પ્રશંસા કરું નહીં. (સામાન્ય)
૧૪૭ ખોટી વસ્તુ પ્રવીણ કરું નહીં.

બીજાં જેક પ્રથમ જે કંઇ વ્યાપારાદિ સહચારીપણે કર્યું હોય તે માંડી વાળી એક બીજાએ તે પ્રતિબંધ રહિત થવું યોગ્ય છે. શ્રી છોટાલાલ આદિ સાથેના વેપાર પ્રસંગમાં રહેલો બાકીનો હિસાબ તથા તમારા પ્રસંગનો હીસાબ એ તરતમાં પ્રથમ માંડી વાળવો યોગ્ય છે. ત્યાર પછી શ્રી રેવાશંકર તથા અમારા સહચારીપણાનો હીસાબ માંડી વાળી જે કાંઇ રકમ આ નામ પર આવે તે શ્રી મનસુખને નામે શ્રી રેવાશંકરે જમે કરવી, અને શ્રી નમસુખની

આદિ મોતીના વ્યાપારના ભાગીદારોથી હિસાબ સમજી થઇ પછી તેમની અર્થાત્ ભાઈ માણેકલાલની સાથેનો હિસાબ સમજી થઈ પછી ભાઈ રેવાશંકરભાઈની સાથેનો પોતાનો અર્થાત્ શ્રીમદ્‌ના સહચારીપણાનો હિસાબ સાથે જ ભાગીદારીનો સબંધ નિવૃત્તિને પમાડ્યો. જે સમયે વ્યાપારનું ફળ જે આર્થિક લાભ-વધાવ-તેની પ્રાપ્તિ થઈ છે તે જ સમયે તેનો ઉપભોગ ન ઈચ્છતાં તે વધાવપરનું પોતાનું સ્વામીત્વ છોડી દેવારૂપ વૃત્તિ આ પત્રથી વ્યક્ત થાય છે. તેઓના નીચેના શબ્દો આ વૃત્તિ સૂચવે છઃ—"ત્યાર પછી શ્રી રેવાશંકર તથા અમારા સહચારીપણાનો હિસાબ માંડીવાળી જે કાંઇ રકમ આ નામ પર આવે તે શ્રી મનસુખને નામે શ્રી રેવાશંકરે જમે કરવી, અને શ્રી મનસુખની ઈચ્છા તથા તમારી ઈચ્છા અને તેમની (શ્રી રેવાશંકરની) ઈચ્છા અરસ પરસ સહચારીપણે રહેવાની હોય તો તમારે સૌએ ઈચ્છાનુસાર કરવું." આર્થિક લાભ-વધાવ-હાથમાં આવતાંજ પોતાનું સ્વામીત્વ પોતાના એક ભાઇને સુપ્રત કરી આપવાની બુદ્ધિ થવી એ જગત્ વ્યવહારના સામાન્ય ક્રમ કરતાં કાંઈક વિલક્ષણતા વિશેષતા ગણાવા યોગ્ય છે કે નહીં તે વિચારવા અર્થે આ પત્ર અહીં સ્થિર કર્યો છે. એક અવિભક્ત કુટુમ્બના સભ્ય તરીકે, શ્રીમદે પોતાના ભાઈને, દ્રવ્ય સુપ્રત કરવાની બુદ્ધિ કરી ત્યાં બીજી કોઈ વિશેષતાનું સૂચન થાય છે? આ સમયે શ્રીમદ્‌ને એક પુત્રનું હોવા પણું હતું, વ્યવહારશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ રકમ પોતાના ભાઈના નામપર ચડાવતાં અવિભક્ત કુટુમ્બના નિયમોનું પાલન થતું હોય છતાં સગીર પુત્રના હિતની નિર્ભયતાને અર્થે ભાઇ અને પુત્રના સંયુક્ત નામપર ચડાવવાનું જગત્ ઈચ્છે એ વ્યવહારનો દૈનિક અનુભવ છે. વળી, આ સમયે પિતાશ્રીની વિદ્યમાનતા હતી, તો અવિભક્ત કુટુમ્બના નિયમોનું પાલન થાય, સગીર પુત્રનું હિત નિર્ભય રાખતાં, ભાઈને પણ પ્રોત્સાહન અને વિશ્વાસ દાખવે તેવું થવા અર્થે પિતાશ્રીના નામપર રકમ ચડાવવાનું ઈચ્છયું હોત, તો પણ સર્વ પ્રકારે યોગ્ય છતાં, શ્રીમદે પોતાના ભાઈના નામપર રકમ જમે કરવા લખ્યું તે, પ્રસંગો વિચારવાથી શ્રીમદ્ અને તેના ભાઈના પરસ્પરના સંબન્ધનો અને શ્રીમદ્‌ની દ્રવ્ય સંબન્ધી વિરક્ત મનોભાવનાનો કંઈક ખ્યાલ આવી શકશે.—સંયોજક.

૧૪૮ અસત્યથી રાચું નહીં. (૨)
૧૪૯ સ્થિતિનો ગર્વ કરું નહીં.
૧૫૦ સ્થિતિનો ખેદ કરું નહીં.
૧૫૧ ખોટો ઉદ્યમ કરું નહીં.
૧૫૨ અનુક્રમી ચડું છઉં.
૧૫૩ ખોટી સલાહ આપું નહીં.
૧૫૪ પાપી સલાહ આપું નહીં.
૧૫૫ ન્યાય વિરુદ્ધ કૃત્ય કરું નહીં (૨. ૩)
૧૫૬ ખોટી આશા કોઈને આપું નહીં
૧૫૭ અસત્ય વચન આપું નહીં.
૧૫૮ સત્ય વચન ભંગ કરું નહીં.
૧૫૯ પંચ સમિતિને ધારણ કરું.
૧૬૦ સ્વાર્થે કોઈના આજીવિકા તોડું નહીં
૧૬૧ યંત્રમંત્રની ક્રિયા કરું નહીં.
૧૬૨ [illegible]
૧૬૩ [illegible] વિચાર કરું નહીં
૧૬૪ [illegible] ધ્યાન [illegible]
૧૬૫ [illegible]
૧૬૬ [illegible]
૧૬૭ [illegible]
૧૬૮ [illegible]
૧૬૯ [illegible] કરું નહીં
૧૭૦ [illegible] કરું નહીં
૧૭૧ [illegible] કરું નહીં.
૧૭૨ [illegible]
૧૭૩ [illegible] નહીં

૧૭૪ અયોગ્ય કરાર કરાવું નહીં.
૧૭૫ નાસ્તિકતાનો ઉપદેશ આપું ન
૧૭૬ (શૃંગાર ?) પ્રતિમાને નિરખુ નહીં.
૧૭૭ (વીતરાગ ?) પ્રતિમાને નિંદુ ન
૧૭૮ (વીતરાગ ?) પ્રતિમાને પૂજું
૧૭૯ પાપથી ધર્મ માનું નહીં.
૧૮૦ સત્યવાદારને છેડું નહીં.
૧૮૧ ધ્યાન વિના એકાંતે રહું નહીં
૧૮૨ આત્માનીજ માત્ર ધર્મ કરણી માગવું.
૧૮૩ આત્મસ્વતંત્રતા ખોઉં નહીં.
૧૮૪ ચિંતનમાં પશ્ચાત્તાપ દેશાં વિચાર!
૧૮૫ અયોગ્ય નિદ્રા માંડું નહીં.
૧૮૬ બેધું પામું નહીં.
૧૮૭ નીતિ વિના સંસાર ભોગવું નહીં
૧૮૮ અયોગ્ય ઉપમા આપું નહીં.
૧૮૯ સ્વાર્થ માટે ક્રોધ કરું નહીં.
૧૯૦ વાદયુદ્ધ પ્રારંભ કરું નહીં.
૧૯૧ આપદશાથી ખેદ કરું નહીં.
૧૯૨ ધર્મ દ્રવ્યનો ઉપયોગ કરી શકું નહીં.
૧૯૩ દૃષ્ટાંત કે ધર્મમાં કહું.
૧૯૪ નહીં સંગર્ભસ્થાને કરું. (પરમાર્થ
૧૯૫ [illegible] આપેલો [illegible] ધર્મ [illegible] નહીં.
૧૯૬ સ્વાનંદ ભેદ કરું નહીં.
૧૯૭ આસ્તિક વિના બેસું નહીં.
૧૯૮ નાગો બેસું નહીં.
૧૯૯ [illegible]

ઇચ્છા તથા તમારી ઇચ્છા અને તેમની ઇચ્છા અરસપરસ સહચારી-પણે રહેવાની હોય તો તમારે સૌએ ઇચ્છાનુસાર કરવું. એ પ્રકારે અમારી વિનતિ છે.

(૯)[1]

બીજા જેઠ સુદ ૧ શનિએ આપના પ્રત્યે લખેલું પત્ર, × ×

જેમ ચાલ્યું આવ્યું છે તેમ ચાલ્યું આવે અને મને કોઇ કંઇ પ્રતિબંધથી વર્તવાનું કારણ નથી એવો ભાવાર્થ આપે લખ્યો તે વિષે સંક્ષેપમાં જણાવવા અર્થે નીચે લખું છું.

જૈનદર્શનની રીતિએ જોતાં સમ્યગ્દર્શન અને વેદાન્તની રીતિએ જોતાં કેવલજ્ઞાન અમને સંભવે છે. જૈનમાં કેવલજ્ઞાનનું સ્વરૂપ લખ્યું છે તે જ માત્ર સમજાવું મુશ્કેલ થઇ પડે છે.

વળી વર્તમાનમાં તે જ્ઞાનનો તેઓએ નિષેધ કર્યો છે; જેથી તત્સંબંધી પ્રયત્ન કરવું પણ સફળ ન દેખાય.

જૈન પ્રસંગમાં અમારો વધારે નિવાસ થયો છે તો કોઇ પણ પ્રકારે તે માર્ગનો ઉદ્ધાર અમ જેવાને દ્વારે વિશેષ કરીને થઇ શકે, કેમકે તેનું સ્વરૂપ વિશેષે કરીને સમજાયું હોય એ આદિ.........

વર્તમાનમાં જૈનદર્શન એટલું બધું અવ્યવસ્થિત અથવા વિપરીત સ્થિતિમાં જોવામાં આવે છે કે, તેમાંથી જાણે જિનના * * * છે, અને લોકો માર્ગ પ્રરૂપે છે. બાહ્ય કડાકો બહુ બહુ વધારી દીધો છે. અને અંતર (ભેદ!—) માર્ગનું ઘણું કરી જ્ઞાન વિચ્છેદ જેવું થયું છે. વેદોક્ત માર્ગમાં બસેં ચારસેં વર્ષે કોઇ કોઇ મોટા આચાર્ય થયા દેખાય છે કે, જેથી લાખો માણસને વેદોક્ત રીતિ સચેત થઇ પ્રાપ્ત થઇ હોય. વળી, સાધારણ રીતિ પ્રમાણે કોઇ કોઇ આચાર્ય અથવા તે માર્ગના જાણનારા પુરુષો થયા કરે છે, અને જૈનમાર્ગમાં ઘણાં

૧. આ પત્ર ભાઈ મોતીલાલ ઉપર લખેલું હોય એમ લાગે છે. બીજા જેઠ સુદ ૧ ને રોજ ૨ દબાણીપણાની નિવૃત્તિમાં એ પત્ર લખેલો તેના ઉત્તરમાં ભાઈ મોતીલાલને શ્રીમદે એવા આશયપૂર્વક લખેલું જણાય છે કે, 'શ્રીમદે સહચારી-પણાથી નિવૃત્ત ન થતાં સહચારીપણું જેમ ચાલતું આવે છે તેમ ચાલવા આપવા કહ્યું. પરંતુ તેઓએ સહચારીનો પ્રતિબંધ ન રાખવો.' ભાઈ મોતીલાલના આવા ઉત્તરના પ્રત્યુત્તરમાં શ્રીમદે આ પત્ર લખી પોતાનો દર્શનનું સંભવ શું છે તે જણાવ્યું હોય એમ લાગે છે. પત્ર પૂરું લખેલું મળ્યું નથી.—સંપાદક

૨૦૦ નવકોર સ્મરણ કરું.
૨૦૧ નિર્માલ્ય અધ્યયન કરું નહીં.
૨૦૨ વિચારશક્તિને ખીલવું.
૨૦૩ જ્ઞાન વિના તારે એ ધર્મ અંગીકૃત કરું નહીં.
૨૦૪ એકાન્તવાદ લઉં નહીં.
૨૦૫ નિરાગી અધ્યયનો મુખે કરું.
૨૦૬ ધર્મકથા શ્રવણ કરું.
૨૦૭ નિર્માલ્ય કર્તવ્ય થવું નહીં.
૨૦૮ અપરાધ શિક્ષા તોડું નહીં.
૨૦૯ યાચકની હાંસી કરું નહીં.
૨૧૦ સત્પાત્રે દાન આપું.
૨૧૧ દીનની દયા ખાઉં.
૨૧૨ દુઃખીની હાંસી કરું નહી
૨૧૩ ક્ષમાપના વગર શયન કરું નહીં.
૨૧૪ આગમને ઉત્તેજન આપું નહીં.
૨૧૫ નિગ્રંથનિશ્રાધન એ વિના સઘળું ત્યાગું નહીં.
૨૧૬ મર્મ લેખ કરું નહીં.
૨૧૭ પર દુઃખે દાઝું.
૨૧૮ અપરાધી પર ક્ષમા કરું.
૨૧૯ અયોગ્ય લેખ લખું નહીં.
૨૨૦ આશ્રિતનો વિનય જાળવું.
૨૨૧ ધર્મકર્તવ્યમાં દ્રવ્ય આપનાં માથા ન કરું.
૨૨૨ નમ્ર વાક્યથી તત્વ આપું.
૨૨૩ પરમહંસની હાંસી કરું નહીં.
૨૨૪ ક્લેશને ઉત્તેજન આપું નહીં.
૨૨૫ નિંદા કરું નહીં.
૨૨૬ કર્તવ્ય નિયમ ચૂકું નહીં.
૨૨૭ નિઃસ્પૃહના ગેરઉપયોગ કરું નહીં.
૨૨૮ ઉત્તમ શક્તિને સાધ્ય કરું.
૨૨૯ શક્તિ વગરનું કૃત્ય કરું નહીં.
૨૩૦ દેશ કાળાદિને ઓળખું.
૨૩૧ કૃત્યનું પરિણામ જોઉં.
૨૩૨ કોઈનો ઉપકાર ઓળવું નહીં.
૨૩૩ મિથ્યા સ્તુતિ કરું નહીં.
૨૩૪ ખોટા દેવ સ્થાપું નહીં.
૨૩૫ કલ્પિત ધર્મ ચલાવું નહીં.
૨૩૬ સૃષ્ટિ સ્વભાવને અધર્મ કહું નહીં.
૨૩૭ સર્વ શ્રેષ્ઠ તત્વ લોચનદાયક માનું.
૨૩૮ માનતા માનું નહીં.
૨૩૯ અયોગ્ય પૂજન કરું નહીં.
૨૪૦ માનની અભિલાષા રાખું નહીં.
૨૪૧ આલાપાદિ સેવું નહીં.
૨૪૨ તુચ્છ લક્ષ રાખું નહીં.
૨૪૩ ઉન્માદ સેવું નહીં.
૨૪૪ રૌદ્રાદિ રસનો ઉપયોગ કરું નહીં.
૨૪૫ શાંત રસને નિંદુ નહીં.
૨૪૬ સત્કર્મમાં આડો આવું નહીં.
૨૪૭ પાછો પાડવા પ્રયત્ન કરું નહીં.
૨૪૮ મિથ્યા હઠ લઉં નહીં.
૨૪૯ અવાચકને દુઃખ આપું નહીં.
૨૫૦ ખોટીશાંની સુખશાંતિ વધારું.
૨૫૧ નિર્ગ્રંથને માન આપું.
૨૫૨ હિંસક ધર્મને વળગું નહીં.
૨૫૩ અનાચારી ધર્મને વળગું નહીં.
૨૫૪ મિથ્યાવાદીને વળગું નહીં.
૨૫૫ શૃંગારી ધર્મને વળગું નહીં.
૨૫૬ અજ્ઞાન ધર્મને વળગું નહીં.
૨૫૭ કેવળ ભક્તને વળગું નહીં.
૨૫૮ કેવળ ઉપાસના સેવું નહીં.

થયાં તેવું બન્યું દેખાતું નથી. જૈનમાર્ગમાં પ્રજા પણ ઘણી થોડી રહી છે, અને તેમાં સેંકડો ભેદ વર્તે છે. એટલું જ નહીં પણ મૂળ માર્ગની સન્મુખની વાત પણ તેમને કાને નથી પડતી, અને ઉપદેશકના લક્ષમાં નથી. એવી સ્થિતિ વર્ત્તે છે. તેથી ચિત્તમાં એમ આવ્યા કરે છે કે, જો તે માર્ગ વધારે પ્રચાર પામે તો તેમ કરવું નહીં તો તેમાં વર્તતી પ્રજાને મૂળ લક્ષપણે દોરવી.

આ કામ ઘણું વિકટ છે. વળી, જૈન માર્ગ પોતે જ સમજવો તથા સમજાવવો કઠણ છે. સમજાવતાં આડાં કારણ આવીને ઘણું ઉભાં રહે તેવી સ્થિતિ છે એટલે તેવી પ્રવૃત્તિ કરતાં ડર લાગે છે તેની સાથે એમ પણ રહે છે કે જો આ કાર્ય આ કાળમાં અમારાથી કંઇ પણ બને તો બની શકે; નહીં તો હાલ તો મૂળ માર્ગ સનમુખ થવા માટે બીજાનું પ્રયત્ન કામ આવે તેવું દેખાતું નથી. ઘણું કરી મૂળ માર્ગ બીજાનાં લક્ષમાં નથી. તેમ તેવું દષ્ટાન્તે ઉપદેશવામાં પરમશ્રુત આદિ ગુણો જોઇએ છીએ, તેમજ અંતરંગ કેટલાક ગુણો જોઇએ છીએ તે અત્ર છે, એવું દઢ ભાસે છે.

એ રીતે જો મૂળ માર્ગ પ્રકટતામાં આણવો હોય તો પ્રકટ કરનારે સર્વસંગપરિત્યાગ કરવો યોગ્ય; કેમકે તેથી ખરેખરો સમર્થ ઉપકાર થવાનો વખત આવે. વર્તમાન દશા જોતાં સત્તાના કાર્યોપર દષ્ટિ દેતાં કેટલાક વખત પછી તે ઉદયમાં આવવો સંભવે છે. અમને સહજ સ્વરૂપે જ્ઞાન છે. જેથી યોગ સાધનની એટલી અપેક્ષા નહીં હોવાથી તેમાં પ્રવૃત્તિ કરી નથી; તેમ તે સર્વસંગપરિત્યાગમાં અથવા વિશુદ્ધ દેશ પરિત્યાગમાં સાધવા યોગ્ય છે. એથી લોકોને ઘણો ઉપકાર થાય છે; જો કે વાસ્તવિક ઉપકારનું કારણ તો આત્મજ્ઞાન વિના બીજું કાંઇ નથી.

હાલ બે વર્ષ સુધી તો તે યોગસાધન વિશેષ કરી ઉદયમાં આવે તેમ દેખાતું નથી. તેથી ત્યાર પછીની કલ્પના કરાય છે. અને ત્રણથી ચાર વર્ષ તે માર્ગમાં ગાળવામાં આવ્યાં હોય તો સર્વસંગ (પરિત્યાગી ?) ઉપદેશકનો વખત આવે; અને લોકોનું શ્રેય થવું હોય તો થાય. નાની વયે માર્ગનો ઉદ્ધાર કરવા સંબંધી જિજ્ઞાસા વર્તતી હતી. ત્યાર પછી જ્ઞાનદશા આવ્યે ક્રમે

પૃષ્ઠ.	લીટી.	અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.
૯૫	૨૩	ભક્ષણરૂપ સહીત	ભક્ષણરૂપ ગ્રહણ
૯૭	૧૧	ટાંક ભાવ	ટાંક ,ભાર
૯૮	૮	માર્દવ	માદક
૯૯	૨૩	મણીને	ભણીને
૧૦૫	૧૩	ભવ	ભાવ
૧૦૬	૫	માંને છે	માન દે છે
૧૧૯	૨૦	તેથી	નથી
૧૩૯	૨૭	ગાસ	ગાય
૧૪૦	૩	ચડે	ચળે
૧૪૩	૨૭	અવિવેકી	વિવેકી
૧૪૪	૨૩	જન્ય	જઘન્ય
,,	૩૦	ચેકના	લોકના
,,	૩૧	અનીતવાર	અનંતીવાર
૧૪૫	૮	જાતિરમંપણાદિક	જાતિસ્મરણાદિક
૧૪૯	૧૦	એણિક	શ્રેણિક
૧૫૦	૮	દેશસ્વરૂપે	દેહસ્વરૂપે
૧૬૦	૧૦	ઇન્દ્ર	ઇંદ્રિય
૧૬૪	૨૨	મનતે	મનને
૧૬૭	૨૫	વસ્તુ	દોષ
૧૬૯	૧૮	(ની વચ્ચે)	ઉ૦ ઘનઘાતી કર્મનો ક્ષય કરી શેષચાર કર્મને પાતળાં પાડી જે પુરૂષ ત્રયોદશ ગુણસ્થાકવર્તિ વેપાર કરે છે તે. પ્ર૦ ગુણસ્થાનક કેટલાં ?
૧૭૦	૨૯	આચરણ રૂપ	આચાર
૧૭૧	૭	અપૂર્	અપૂર્ણ
૧૮૨	૭	હક	હદ
૧૮૪	૨૭	વખનનો	વચનનો
૧૮૫	૪	આશા	ઘણુ
૧૮૬	૪	આર્યથી	આ કાર્યથી

કરીને તે ઉપશમ જોયો. ત્યાં પણ કોઈ કાળ લોકો પરિચયમાં આવેલા તેમને કેટલીક વિશેષતા ભાસવાથી કાંઇક મન માર્ગપર લઇ આવેલ; અને આ બાજુનો મેળો અથવા ઘણો ભાગ પ્રસંગમાં આવેલા, જેમાંથી કંઇક સમજવાળા તથા ઉપદેશક પ્રસંગ આગ્રહવાળા કેટલીક મનુષ્યો નીકળે. એ ઉપરથી એમ જોવામાં આવ્યું કે, લોકો તરવાના કામી વિશેષ છે, પણ તેમને તેવો યોગ બાઝતો નથી; જો ખરેખર ઉપદેશક પુરુષનો યોગ બને તો ઘણા જીવો મોક્ષ માર્ગ પામી શકે છે અને દયા આદિનો વિશેષ ઉદ્યોત થાય એવું છે એમ દેખાવાથી કાંઇક ચિત્તમાં આવે છે કે, આ કાર્ય કોઇક કરે તો ઘણું સારું. પણ દૃષ્ટિ કરતાં તેવો પુરુષ ધ્યાનમાં આવતો નથી એટલે કાંઇક લખનાર તરફ જ દૃષ્ટિ આવે છે. પણ લખનારનો જન્મથી લક્ષ એવો છે કે, એ જેવું એકે જોખમવાળું પદ નથી અને પોતાની તે કાર્યની યથાયોગ્યતા જ્યાં સુધી ન વર્તે ત્યાં સુધી તેની ઇચ્છા માત્ર પણ ન કરવી, અને ઘણું કરી હજુ સુધી તેમ વર્તવામાં આવ્યું છે. માર્ગનું કાંઇપણ સ્વરૂપ કોઇને સમજાવ્યું છે, તથાપિ કોઇને એક વ્રત પચ્ચખાણ આપ્યું નથી અથવા તમે મારા શિષ્ય છો અને અમે ગુરુ છીએ એવો ભેદ કરીને પ્રકાર દર્શિત થયો નથી. કહેવાનો હેતુ એવો છે કે, સર્વસંગપરિત્યાગ થયે તે કાર્યની પ્રવૃત્તિ સહજ સ્વભાવે ઉદયમાં આવે તો કરવી એવી માત્ર કલ્પના છે.

તેનો ખરેખરો આગ્રહ નથી. માત્ર અનુકંપાદિ તથા જ્ઞાન-પ્રભાવ વર્તે છે તેથી ક્યારેક તે વૃત્તિ ઊઠે છે અથવા અલ્પાંશે અંગમાં તે વૃત્તિ છે, તથાપિ સ્વવશ છે એમ ધારીએ છીએ. તેમ સર્વસંગપરિત્યાગ આદિ થાય તો હજારો માણસ મૂળ માર્ગને પામે અને હજારો માણસ તે સન્માર્ગને આરાધી સદ્ગતિને પામે એમ અમારાથી થવું સંભવે છે. અમારા સંગમાં ત્યાગ કરવાને ઘણા જીવને વૃત્તિ થાય એવો અંગમાં ત્યાગ છે. ધર્મ સ્થાપવાનું માન મોટું છે. તેની સ્પૃહાથી પણ વખતે આવી વૃત્તિ રહે; પણ આત્માને ઘણીવાર તાવી જોતાં તે સંભવ હવેની દશામાં ઓછો જ દેખાય છે અને કાંઇક સત્તાગત રહ્યો હશે તો તે ક્ષીણ થશે એમ ભાસ્યમાન થાય છે, કેમકે યથાયોગ્યતા વિના દેહ છૂટી જાય એવી

પૃષ્ઠ.	લીટી.	અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.
૧૮૯	૧૧	હેયોપાદેય	હેયોપાંદેય
૧૯૦	૪	એમજ	એમ સમજી
૧૯૫	૧૨	ઉપના	ધઉતા
,,	૧૫	આ	ખા
,,	૧૬	આત્મીરાની	આત્મીરાની
૨૧૪	૮	શક્તી	શક્તી નથી
,,	૧૧	ન	જ
૨૧૬	૨૨	ઉદ્દર્વ	ઉર્દ્વ
૨૨૨	૨૧	વસ્મુનો	વસ્તુનો
૨૨૩	૧૨	પ્રવૃત્તિનો ,	પ્રવૃત્તિનો
૨૨૯	૧૦	તેવટ	ઉવટ
૨૪૬	૧૬	અને	અરે
૨૫૮	૧૦	ઉતાશીનતાનો	ઉદાસીનતાનો
૨૭૧	૩૦	ખુશી	ખમી
૩૧૪	૨૮	સયમ	સંજમ
૩૩૨	૪	આબાધાએ	અબાધાએ
૩૩૫	૧૫	રમયસ્થિત ભાવ	રમસ્થિત ભાવ
૩૩૭	૬	પતિનૂમપણું	પરિનૂમપણું
૩૩૯	૧૭	રાગાદિ	શબ્દાદિ
૩૩૯	૫	ઉશ્વર	ઇશ્વર
૩૩૯	૧૨	નિકપટપણે	નિકપટપણે
૩૫૦	૧૩	થયુ છે	થયું નથી
૩૪૨	૩	દીજ	દીએ
૩૫૮	૧૯	ચમર	ચરમ
૩૫૮	૨૨	ચમર	ચરમ
૩૮૪	૧	પુર્વક પ્રવૃત્તિ	પ્રવૃત્તિ પુર્વક
૩૮૭	૧૭	હેને	તે તે
૩૮૮	૧૬	૨૮૬	૨૮૭
૩૯૫	૧૩	મુખમાં	દુઃખમાં
૪૦૦	૮	મુગમ	સંયમ

દૃઢ કલ્પના હોય તો પણ માર્ગ ઉપદેશવો નહીં એમ આત્મ-
નિશ્ચય નિત્ય વર્તે છે. એક એ બળવાન કારણથી પરિગ્રહાદિ
ત્યાગ કરવાનો વિચાર રહ્યા કરે છે મારા મનમાં એમ રહે છે કે,
વેદોક્ત ધર્મ પ્રકાશવો અથવા સ્થાપવો હોય તો મારી દશા યથા-
યોગ્ય છે, પણ જિનોક્ત માર્ગ સ્થાપવો હોય તો હજુ તેટલી
યોગ્યતા નથી, તો પણ વિશેષ યોગ્યતા છે એમ લાગે છે.

હે નાથ ! કાં ધર્મોન્નતિ કરવા [illegible] ઇચ્છા સહજપણે સમાવેશ પામે તેમ
થાઓ; કાં [illegible] ઇચ્છા અવશ્ય કાર્યરૂપ થાઓ. અવશ્ય કાર્યરૂપ
થવા [illegible] વિકટ છે, કેમકે અલ્પ અલ્પ વાતમાં મતભેદ થઈ
[illegible] ઘણા ઉંડા ગયેલા છે. મૂળ માર્ગથી લોકો
[illegible] નથી પણ મૂળ માર્ગની જિનાગમ
[illegible] પણ [illegible] કાળનો પરિચય થો
[illegible] મતી દુરાગ્રહાદિથી જડ પ્રધાનપણા
[illegible]

* * * * *

[illegible]
[illegible] નહિ [illegible] થાય.
[illegible] નહિ એ વાત [illegible]
[illegible] ધર્મ [illegible] એમ [illegible] સમુમાં આવે
[illegible]
[illegible]

પૃષ્ઠ.	લીટી.	અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.
૪૧૪	૧	બે	બોધ
૪૧૯	૨૮	વેદના	વેદના
૪૨૬	૨૧	સુતસંગ	સતસંગ
૪૩૪	૧૮	સ્વસ્થાને	સ્વસ્થતાને
૪૪૧	૧૬	સાંભળીને	સંભાળીને
૪૫૪	૭	વેદાદિ	દેહાદિ
૪૫૯	૧૬	દિગમૂઢ	દિશામૂઢ
૪૬૬	૩	વિદ્યા વિના	વેદ્યા વિના
૪૬૭	૧	જાગૃત	અજાગૃત
૪૭૨	૪	શ્વરણે	શ્રવણે
૪૭૨	૨૪	લાકનું	થકનું
૪૭૪	૭	વિચારવાની	વિચારવાનની
૪૭૯	૧૪	માખી	આખી
૪૭૯	૨૪	તુરે	ગુરુ
૪૮૦	૩	રતી !	રહી.
૪૯૦	૨૭	બુદ્ધનું	બુદ્ધિનું
૪૯૩	૧૩	પ્રકાણે	પ્રકારે
૫૦૫	૪	વિચરાવ	વિચરાવ
૫૧૧	૨૨	પરિણામે	પરિણામે
૫૧૯	૧૧	વાંચવાનો	વિચારવાનો
૫૧૮	૨૧	કર્મ બંનેનો હેતુ	કર્મ સંબંની નિર્વત્તિ
૫૧૮	૨૭	અબંધનપણું	અબંધપણું
૫૨૧	૬	અનિપરિણાીપણું	અનિપરિણામીપણું
૫૨૪	૧૭	આશ્રમના આચારને	આશ્રમનાં આચરણને
૫૨૬	૬	કરવામા	કહેવામાં
૫૩૧	૧૦	તૈજસ	તૈજસ
૫૩૧	૧૬	પ્રેરણની	પ્રેમની
૫૩૬	૧૧	હતું	નથી
૫૩૬	૩૦	જેવું કરવું	ના વિચારમાં પડવું
૫૩૭	૧૭	અ	અપૂર્વ

(૧)[1]

ૐ અનંત શાંતમૂર્તિ એવા ચંદ્રપ્રભુને નમોનમઃ

અનંત જ્ઞાન જ જેનું સ્વરૂપ છે તે પ્રભુની નિરંતર ગરજુ સેવા ગમ્યામ છ-ટો. નિજ સ્વરૂપ શાંતિ વિશેષ વખતસરે દેવારી જ્યાં આત્મા છે તેવા તેવા જિનશાસનને નમસ્કાર.

ૐ શાંતિ.

ચૈત્ર સુદ ૨, શુક્ર, ૧૯૫૭, રાજકોટ.

(૨)

ૐ અનંત શાંતિ એવા મહ પ્રભુ નમસ્કાર હો, નમસ્કાર હો.

દાસ શ્રુ હદીપ (વધાવસર

વૃદ્ધિપત્ર ૨ જું[3]

(૩)[4]

તે સબ વ્યાપક ચેતન છે!

તેના કેટલા ભાગમાં માયા સમજવી.

તેમાં જ્યાં જ્યાં તે માયા ત્યાં ત્યાં ચેતનને બંધ સમજવો કે કેમ? તેમાં જુદા જુદા જીવ શી રીતે માનવા? અને તે જીવને બંધ શી રીતે માનવો? તે બંધની નિવૃત્તિ થયે ચેતનનો અને તે બંધની નિવૃત્તિ શી રીતે માનવી? જે ભાગથી પૂર્ણ મુક્ત થયા હોય તેવા ભાગ માયારહિત થયા ગણાય? જે ભાગ કેટલો નિરાવરણપણું તે તે ભાગ નિરાવરણ સમજવો કે શી રીતે? અને ... ગ્રંથો લખાયાં છે.

1. ... શ્રીમદના દેહાંત પૂર્વ ... દિવસ આ બે ... હતો આ પત્રો સંવત્ ૧૯૫૮ ના ... શ્રીમદના ... પ્રકૃતિ નિર્બળતા પામી લખાતા ત્યારે ... છતાં ... હતી.—સંશોધક.

3. શ્રીમદના દર્શન ... કદાપાદ ... છે આ આવૃત્તિના પૃષ્ઠ ૬૫૦ ... પૂર્વે આ ... ના ... સુધારો કરતાં પહેલાં આ કદાપાદ લક્ષમાં લેવા યોગ્ય છે.—સંશોધક.

4. આ પત્ર સંવત્ ૧૯૪૪-૪૫ ના અરસામાં લખાયો છે.—સંશોધક.

તથા બીજે ઠેકાણે આવરણ, ત્રીજે ઠેકાણે નિરાવરણ એમ બને કે કેમ? તે ચિત્રોને વિચારો.

પ્રકાશસ્વરૂપધામ.

તેમાં અનંત અપ્રકાશ ભાસ્યમાન અંતઃકરણ તેથી શું થાય?

જ્યાં જ્યાં તે અંતઃકરણો વ્યાપે ત્યાં ત્યાં માયા ભાસ્યમાન થાય.

આત્મા અસંગ છતાં સંગવાન જણાય; અકર્તા છતાં કર્તા જણાય એ આદિ વિપરીતતા તેથી શું થાય?

આત્માને બંધની કલ્પના થાય તેનું શું કરવું?

અંતઃકરણનો સંબંધ જવા માટે તેનાથી પોતાનું જૂદાપણું સમજવું?

જૂદાપણું સમજ્યે શું થાય?

આત્મા સ્વસ્વરૂપ અવસ્થા ન વર્તે?

એક દેશ નિરાવરણ થાય કે સર્વ દેશ નિરાવરણ થાય?

(૪)

બીજું કંઈ શોધમા. માત્ર એક સત્પુરુષને શોધીને તેના ચરણકમળમાં સર્વભાવ અર્પણ કરી દઈ વર્ત્યો જા. પછી જો મોક્ષ ન મળે તો મારી પાસેથી લેજે.

સત્પુરુષ એ જ કે નિશદિન જેને આત્માનો ઉપયોગ છે. શાસ્ત્રમાં નથી અને સાંભળવામાં નથી છતાં અનુભવમાં આવે તેવું જેનું કથન છે. અંતરંગ સ્પૃહા નથી એવો જેનો ગુપ્ત આચાર છે. બાકી તો કંઈ કહી શકાય તેમ નથી.

અને આમ કહ્યા વિના તારો કોઈ કાળે છૂટકો થનાર નથી. આ અનુભવવચન પ્રમાણિક માન.

વિ૦ રાયચંદના પ્રણામ.

આસો વદ ૧૦, રવિ મોહમયી.

એક સત્પુરુષને રાજી કરવામાં તેની સર્વ ઇચ્છાને પ્રશંસવામાં, તેને જ સત્ય માનવામાં આખી જિંદગી ગઈ તો ઉત્કૃષ્ટ પંદરભવે અવશ્ય મોક્ષ જશો.

મિતિ અને લેખક એ જ.

પૃષ્ઠ.	લીટી.	અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.
૬૭૫	૨	વધે	સાધે
૬૮૪	૨૮	શરીર માળનો	શરીર મળનો
૬૮૬	૫	જડજ્ઞાનથી રહિત	જ્ઞાનથી રહિત જડ
૬૯૪	૧૨	આશ્રમમાં	આશ્રયમાં
૬૯૫	૧૯	મુનિગણ	મુનિગુણ
,,	૨૧	વિચારવાનો	વિચરવાનો
૭૦૮	૯	તું	હું
૭૦૯	૧૦	કરવાનો	મૂકવાનો
૭૧૮	૨૨	મનને	મનનને
૭૧૯	૧૧	આકારરૂપ	આકાશરૂપ
૭૨૦	૧૦	ઉપાયો	પર્યાયો
૭૨૪	૧૬	છદેશબંધથી	પ્રદેશબંધથી
૭૨૬	૧૩	(એકત્રાવગાહી)	(એકક્ષેત્રાવગાહી)
,,	૧૯	સ્કંધપ્રદેશ	સ્કંધદેશ
૭૨૭	૭	પ્રમોદરૂપ	પ્રમેદરૂપ
૭૩૪	૩	સ્વભાવ પ્રગટે છે	સ્વભાવ સિદ્ધ થતો જાય છે અને ક્રમે કરીને પૂર્ણ સ્થિરસ્વભાવ પ્રગટે છે.
૭૪૨	૧	આશ્રયને	આશ્રવને
૭૪૩	૮	વેદનામાં	વેદવામાં
૭૪૫	૧	નિવારણ	નિરાવરણ
૭૫૩	૯	મન.પર્વપર્યવ	મનઃપર્યવ
,,	૧૦	મનપર્યવમાં	મનઃપર્યવ જ્ઞાનમાં
૭૫૪	૧૩	ભાંગમા	ભાંગામાં
૭૬૪	૮	અરિતિપણું	વિરતિપણું
૭૬૪	૧૨	વિરહિતપણું	વિરતિપણું
૭૬૫	૨૨	ધર્મ નથી	ધર્મ છે.
૭૭૪	૪	ભાવે	ભાગે
૭૭૪	૨૪	આતા આપી	આજ્ઞા ન આપી
૭૭૫	૨૬	સ્થૂલદેસપ્રમાનુ	સ્થૂલદેહપ્રમાણ

પૃષ્ઠ.	લીટી.	અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.
૭૭૬	૪	કરે છે	કરે છે.
"	૭	શ્વેતાંબર	દિગંબર
૭૭૯	૧૮	રાગી	રાખી
૭૮૦	૨	કરે	પડે
૭૮૩	૩	સંબંધેનનું	સંબંધનું
૭૮૪	૨૬	સમભાર	આભાર
૭૮૫	૧૫	છે	તે
૭૮૬	૧૬	કાળથી અસંગપણું અને અસંગપણું	ક્ષેત્રથી અસંગપણું, કાળથી અસંગપણું અને ભાવથી અસંગપણું
૭૮૭	૨૨	દૈવ સંયોગમાં	દેહ સંયોગમાં
૭૮૮	૧૬	જ્ઞાના	શાતા
"	૩૧	ભવ્ય	તીવ્ર
૭૯૨	૭	મનને	મનનને
૮૧૮	૧૫	પમાય	અધ્યાય
"	૧૭	દમણાં	દલકાં
૮૨૦	૨૦	અપ્રપત્તને	અપ્રમત્તને
૮૨૨	૪	સ્વલોચનથી	સ્વલોચનાથી
૮૫૧	૨૦	સયમ મદણુ	સંયમ મદણુ
"		બળી	ચાલી
"	૨૧	જિન અવગાહના	નિજ અવગાહના
૮૫૬	૨૧	જહીં	નહીં
૮૭૨	૨૭	અભિનંદન	આત્માનંદન
૮૭૮	૧૦	આત્મા	આત્મા લોકાલોક પ્રકાશક છે પણ
૮૮૪	૮	નિરતપણે	વિવર્તપણે
૮૮૫	૩	જ્ઞાનરહિતપણું	જ્ઞાનરહિતપણું
"	૪	જ્ઞાનરહિતપણું	(કાઢી નાંખવું)
૮૮૮	૫	નિવારણ	નિરાવરણ
૮૯૮	૨	સમભિરૂપ	સમભિરૂઢ
૯૦૦	૨૭	દયા	ઉદય
૯૦૮	૨	થઇ?	કઇ?

૩૬ અસંભવિત કલ્પના કરું નહીં.
૩૭ લોક અહિત પ્રણીત કરું નહીં.
૩૮ જ્ઞાનીની નિંદા કરું નહીં.
૩૯ વૈરીના ગુણની પણ સ્તુતિ કરું.
૪૦ વૈરભાવ કોઈથી રાખું નહીં.
૪૧ માત પિતાને સુકૃત વાટે ચડાવું.
૪૨ રૂડી વાટે તેમને બદલો આપું.
૪૩ તેમની મિથ્યા આજ્ઞા માનું નહીં.
૪૪ સ્વસ્ત્રીમાં સમભાવથી વર્તું.
૪૫ ઉત્કંપિત અભિમાન કરું નહીં.
૪૬ ખોટો ઉલકો કરું નહીં.
૪૭ દ્વેષ માત્રનો ત્યાગ કરું
૪૮ રાગ દૃષ્ટિથી એકે વસ્તુ આગવું નહીં.
૪૯ વૈરીના સત્ય વચનને માન આપું.
૫૦ ખોટી ઉદારતા નેતુ નહીં.
૫૧ કૃપણ થઉં નહીં
૫૨ આજીવિકા માટે ધર્મ બોધું નહીં.
૫૩ સત્ય વસ્તુનું ખંડન કરું નહીં.
૫૪ તત્ત્વ આરાધના [illegible] કરું નહીં.
૫૫ તત્ત્વ આપ[illegible] કરું નહીં.
૫૬ સ્વાર્થને ધર્મ ભાખું નહીં.
૫૭ ચારે વર્ગને મંડન કરું.
૫૮ ધર્મ વડે સ્વાર્થ પેદા કરું નહીં.
૫૯ ધર્મ વડે અર્થ પેદા કરું
૬૦ [illegible] નિદ્રાને આશ્રય આપું નહીં.
૬૧ ભેદની સ્તુતિ આપું નહીં.
૬૨ મિથ્યાત્વને વિસર્જન કરું.
૬૩ અસત્યને સત્ય કહું નહીં.
૬૪ હિંસાકારક સ્વાર્થ સાધું નહીં.
૬૫ સૃષ્ટિનો ખેદ વધારું નહીં.
૬૬ વિનયને આરાધી રહું.
૬૭ માયા વિનાનો ત્યાગ કરું.
૬૮ દત્તા દાન લઉં નહીં.
૬૯ દત્તા અનીતિ લઉં નહીં.
૭૦ દુઃખી કરીને ધન લઉં નહીં.
૭૧ સમભાવથી મૃત્યુને જોઉં.
૭૨ મૌનથી હર્ષ માનીશ.
૭૩ કોઈના મોતથી હસવું નહીં.
૭૪ વિરોધી હૃદયને કરતો જોઉં.
૭૫ ગુરુનો ગુરુ બનું નહીં.
૭૬ અપૂજ્ય આચાર્યને પૂજું નહીં.
૭૭ ખોટું અપમાન તેને આપું નહીં.
૭૮ અકરણીય વ્યાપાર કરું નહીં.
૭૯ ગુણ વગરનું વક્તૃત્વ સેવું નહીં.
૮૦ તામસી તપ અકાલિક કરું નહીં.
૮૧ પોતાના મિથ્યા તર્કને ઉત્તેજન આપું નહીં.
૮૨ સર્વ પ્રકારના ક્ષમાને ચાહું.
૮૩ [illegible]ની પ્રશંસના કરું.
૮૪ દયા [illegible] કરું.
૮૫ [illegible] કરું.
૮૬ અનન્ય ઉપાસક થાઉં.
૮૭ નિરભિમાની થાઉં.
૮૮ મનુષ્ય જાતિનો ભેદ ન ગણું.
૮૯ [illegible] થાઉં.
૯૦ સામાન્યથી મિત્રભાવ રાખું.
૯૧ પ્રત્યેક વસ્તુનો નિયમ કરું.
૯૨ મનોનિગ્રહની વૃદ્ધિ કરું.
૯૩ પ્રત્યેક પરિષહ સહન કરું.
૯૪ આત્માને પરમેશ્વર માનું.

પૃષ્ઠ.	લીટી.	અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.
૬૦૮	૧૭	વિચારના	વિચરતા
૬૧૧		૧૧૧	૬૧૧
૬૧૨	૧૦	સાંપેદ	સાંતપદ
૬૨૦	૨૭	તેમને	એમ મને
૬૩૪	૨૨	૧૬૬૧	૧૬૫૨
૬૩૭	૧૬	ચાર	આઠ
૬૩૪	૩	વિચારના	વિચરતા
૬૪૫	૧૬	૧૬૫	૧૬૫૦
૬૪૭	૧૭	અભિજ્ઞાન	અભિમાન
૬૪૮	૫	મનિવાર	શનિવાર
૬૪૯	૬	નિરક્ષણી	નિરક્ષરી
૬૫૪	૧૨	અનાન	અસાના
.	૨૮	આવગ	અનગ
[illegible]	૨૬	[illegible]	[illegible]
૬૫૬	૨	[illegible]	...મના ચિત્તમાં રહેલો પાનુ...
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]

[illegible]

જારનાં, પણ સાંસા પડે છે. એક અગણિત લક્ષ્મીનો ઉપભોગ લે છે, એક ફુટી બદામ માટે થઈને ઘેર ઘેર ભટકે છે. એક મધુરાં વચનથી મનુષ્યનાં મન હરે છે, એક અવાચક જેવો થઈને રહે છે. એક સુંદર વસ્ત્રાલંકારથી વિભૂષિત થઈ ફરે છે, એકને ખરા શિયાળામાં ફાટેલું કપડું પણ ઓઢવાને મળતું નથી. એક રોગી છે, એક પ્રબળ છે. એક બુદ્ધિશાળી છે, એક જડભરત છે. એક મનોહર નયનવાળો છે, એક અંધો છે. એક લૂલો છે, એક પાંગળો છે. એક કીર્તિમાન છે, એક અપયશ ભોગવે છે. એક લાખો અનુચરો પર હુકમ ચલાવે છે, એક તેટલાના જ ટુંબા સહન કરે છે. એકને જોઈને આનંદ ઉપજે છે, એકને જોતાં વમન થાય છે. એક સંપૂર્ણ ઇંદ્રિયોવાળો છે, એક અપૂર્ણ છે. એકને દિન દુનિયાનું લેશ ભાન નથી, ને એકનાં દુઃખનો કિનારો પણ નથી.

એક ગર્ભાધાનથી હરાયો, એક જન્મ્યો કે મુઓ, એક મુએલો અવતર્યો, એક સો વર્ષનો વૃદ્ધ થઈને મરે છે. કોઈનાં મુખ, ભાષા અને સ્થિતિ સરખાં નથી. મૂર્ખ રાજગાદી પર ખમા ખમાથી વધાવાય છે, સમર્થ વિદ્વાનો ધક્કા ખાય છે!

આમ આખા જગતની વિચિત્રતા ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારે તમે જુઓ છો; એ ઉપરથી તમને કંઈ વિચાર આવે છે? મેં કહ્યું છે છતાં વિચાર આવતો હોય તો કહો તે શા વડે થાય છે? પોતાનાં બાંધેલા શુભાશુભ કર્મવડે. કર્મવડે આખો સંસાર ભમવો પડે છે. પરભવ નહીં માનનાર પોતે એ વિચાર શા વડે કરે છે? એ વિચારે તો આપણી આ વાત એ પણ માન્ય રાખે.

શિક્ષાપાઠ ૪. માનવદેહ.—

તમે સાંભળ્યું તો હશે કે વિદ્વાનો માનવદેહને બીજા સઘળા દેહ કરતાં ઉત્તમ કહે છે; પણ ઉત્તમ કહેવાનું કારણ તમારા જાણવામાં નહીં હોય માટે લો હું કહું.

આ સંસાર બહુ દુ:ખથી ભરેલો છે. એમાંથી જ્ઞાનીઓ તરીને પાર પામવા પ્રયોજન કરે છે. મોક્ષને સાધી તેઓ અનંત સુખમાં વિરાજમાન થાય છે. એ મોક્ષ બીજા કોઇ દેહથી મળનાર નથી. દેવ, તિર્યંચ કે નરક એ એકે ગતિથી મોક્ષ નથી, માત્ર માનવદેહથી મોક્ષ છે.

ત્યારે તમે પૂછશો કે સઘળાં માનવિનો મોક્ષ કેમ થતો નથી? એનો ઉત્તર પણ હું કહી દઉં. જેઓ માનવપણું સમજે છે, તેઓ સંસારશોકને તરી

અજ્ઞાનતા હોય છે ત્યાંસુધી આત્મસિદ્ધિ નથી. એ ત્રણ તત્ત્વ તે સદ્દેવ, સદ્ધર્મ, સદ્ગુરુ છે. આ પાઠમાં સદ્દેવસ્વરૂપ વિષે કંઈક કહું છું:

જેઓને કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન પ્રાપ્ત થાય છે; કર્મના સમુદાય મહોગ્રતપોપધ્યાનવડે વિશોધન કરીને જેઓ બાળી નાંખે છે. જેઓએ ચંદ્ર અને શંખથી ઉજ્જ્વળ એવું શુક્લધ્યાન પ્રાપ્ત કર્યું છે. ચક્રવર્તિ—રાજાધિરાજ કે રાજપુત્ર છતાં જેઓ સંસારને એકાંત અનંત શોકનું કારણ માનીને તેનો ત્યાગ કરે છે; કેવળ દયા, શાંતિ, ક્ષમા, નિરાગીત્વ અને આત્મસમૃદ્ધિથી ત્રિવિધ તાપનો લય કરે છે; સંસારમાં મુખ્યતા ભોગવતાં જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, મોહિનીય અને અંતરાય એ ચાર કર્મ ભસ્મિભૂત કરી જેઓ સ્વરૂપથી વિહાર કરે છે; સર્વ કર્મનાં મૂળને જેઓ બાળી નાંખે છે, કેવળ મોહિનીજનિત કર્મનો ત્યાગ કરી નિદ્રા જેવી તીવ્ર વસ્તુ એકાંત ટાળી જેઓ પાતળાં પડેલાં કર્મ રહ્યા સુધી ઉત્તમ શીલનું સેવન કરે છે, વિરાગતાથી કર્મગ્રીષ્મથી અકળાતા પામર પ્રાણીઓને પરમ શાંતિ મળવા જેઓ શુદ્ધ બોધબીજનો મેઘધારાવાણીથી ઉપદેશ કરે છે; કોઈ પણ સમયે કિંચિત માત્ર પણ સંસારી વૈભવવિલાસનો સ્વપ્નાંશ પણ જેને રહ્યો નથી; કર્મદળ ક્ષય કર્યા પ્રથમ શ્રીમુખવાણીથી જેઓ છદ્મસ્થના ગણી ઉપદેશ કરતા નથી; પાંચ પ્રકારના અંતરાય, હાસ્ય, રતિ, અરતિ, ભય, જુગુપ્સા, શોક, મિથ્યાત્વ, અજ્ઞાન, અપ્રત્યાખ્યાન, રાગ, દ્વેષ, નિદ્રા અને કામ એ અઢાર દૂષણથી રહિત, સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપથી વિરાજમાન અને મહા ઉદ્યોતકર બાર ગુણ જેઓમા પ્રગટે છે, જન્મ મરણ અને અનંત સંસાર જેનો ગયો છે; તેને સદ્દેવ નિર્ગ્રંથઆગમમાં કહ્યા છે. એ દોષરહિત શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપને પામેલા હોવાથી પૂજનીય પરમેશ્વર કહેવાય છે. અઢાર દોષમાંનો એક પણ દોષ હોય ત્યાં સદ્દેવનું સ્વરૂપ નથી. આ પરમતત્ત્વ ઉત્તમ સૂત્રોથી વિશેષ જાણવું અવશ્યનું છે.

શિક્ષાપાઠ ૯. સદ્ધર્મતત્ત્વ.—

અનાદિ કાળથી કર્મ જાળના બંધનથી આ આત્મા સંસારમાં રઝળ્યા કરેછે. સમય માત્ર પણ તેને ખરું સુખ નથી. અધોગતિને એ સેવ્યા કરે છે. અને અધોગતિમાં પડતા આત્માને ધરી રાખનાર જે વસ્તુ તેનું નામ ધર્મ કહેવાય છે. એ ધર્મતત્ત્વના સર્વજ્ઞ ભગવાને ભિન્ન ભિન્ન ભેદ કહ્યા છે. તેમાંના મુખ્ય બે છે: ૧. વ્યવહારધર્મ ૨. નિશ્ચયધર્મ

વ્યવહારધર્મમાં દયા મુખ્ય છે. ચાર મહાવ્રતો તે પણ દયાની રક્ષા વાસ્તે

સમજે કે, માનવમાત્ર વિકારોને એને કરો છે કે, જેનામાં વિવેકબુદ્ધિ ઉદય પામી હોય, તે સર્વ સમાનતાનો નિર્ણય સમજીને પ્રેમ તત્ત્વ, ઉત્તમ સ્વરૂપ અને માનવીનું સેવન કરીને [illegible] પ્રથમ મોટાને જાણે છે. મનુષ્યના શરીરના વિકાર ઉપરથી વિકારો તેને અસ્પર્શ કરેલા નથી પરંતુ તેના વિવેકને આશ્રયે કરે છે. [illegible] તે થાય. તે તેને અને [illegible] તેમ [illegible] નથી. [illegible] તેમ સમજીને [illegible] પણ તે પ્રમાણે સમજે નથી. માનવમાત્ર [illegible] આનન્દ [illegible]

[illegible] પ્રમાણ પામ્યો [illegible] માનવપ્રાણીને સમજવાથી મોટાને પામ્યા. [illegible] પ્રાણીને [illegible] મનથી [illegible]

[illegible] નથી અને [illegible] અજ્ઞાનમાં, [illegible]

[illegible]

સાધારણ [illegible]

[illegible]

પુત્ર—પિતાજી, એક વિદ્વાન અને સમજુ બ્રાહ્મણ છે.

પિતા—તેની વાણી, ચાલચલગત વગેરે કેવાં છે?

પુત્ર—એનાં વચન બહુ મધુરાં છે. એ કોઈને અવિવેકથી બોલાવતા નથી અને બહુ ગંભીર છે. બોલે છે ત્યારે જાણે મુખમાંથી ફુલ ઝરે છે. કોઈનું અપમાન કરતા નથી; અને અમને સમજણથી શિક્ષા આપે છે.

પિતા—તું ત્યાં શા કારણે જાય છે તે મને કહે જોઈએ.

પુત્ર—આપ એમ કેમ કહો છો પિતાજી? સંસારમાં વિચક્ષણ થવાને માટે યુક્તિઓ સમજું, વ્યવહારની નીતિ શીખું એટલા માટે થઈને આપ મને ત્યાં મોકલો છો.

પિતા—તારા એ શિક્ષક દુરાચરણી કે એવા હોત તો?

પુત્ર—તો તો બહુ માઠું થાત. અમને અવિવેક અને કુવચન બોલતાં આવડત; વ્યવહારનીતિ તો પછી શીખવે પણ કોણ?

પિતા—જો પુત્ર, એ ઉપરથી હું હવે તને એક ઉત્તમ શિક્ષા કહું. જેમ સંસારમાં પડવા માટે વ્યવહારનીતિ શીખવાનું પ્રયોજન છે, તેમ ધર્મતત્ત્વ અને ધર્મનીતિમાં પ્રવેશ કરવાનું પરભવને માટે પ્રયોજન છે. જેમ તે વ્યવહારનીતિ સદાચારી શિક્ષકથી ઉત્તમ મળી શકે છે, તેમ પરભવ શ્રેયસ્કર ધર્મનીતિ ઉત્તમ ગુરુથી મળી શકે છે. વ્યવહારનીતિના શિક્ષક અને ધર્મનીતિના શિક્ષકમાં બહુ ભેદ છે. એક બિલોરી કટકા જેમ વ્યવહારશિક્ષક અને અમૂલ્ય કૌસ્તુભ જેમ આત્મધર્મ શિક્ષક છે.

પુત્ર—શિરછત્ર! આપનું કહેવું વાજબી છે. ધર્મના શિક્ષકની સંપૂર્ણ અવશ્ય છે. આપે વારંવાર સંસારનાં અનંત દુઃખ સંબંધી મને કહ્યું છે; એથી પાર પામવા ધર્મ જ સહાયભૂત છે, ત્યારે ધર્મ કેવા ગુરુથી પામિયે તો શ્રેયસ્કર નીવડે તે મને કૃપા કરીને કહો.

શિક્ષાપાઠ ૧૧. સદ્ગુરુતત્ત્વ, ભાગ ૨.—

પિતા—પુત્ર! ગુરુ ત્રણ પ્રકારના કહેવાય છે. ૧. કાષ્ઠસ્વરૂપ. ૨. કાગળસ્વરૂપ. ૩. પથ્થરસ્વરૂપ. ૧. કાષ્ઠસ્વરૂપ ગુરુ સર્વોત્તમ છે, કારણ સંસારરૂપી સમુદ્રને કાષ્ઠસ્વરૂપી ગુરુ જ તરે છે—અને તારી શકે છે. ૨. કાગળસ્વરૂપ ગુરુ એ મધ્યમ છે. તે સંસાર સમુદ્રને પોતે તરી શકે નહીં; પરંતુ કંઈ પુણ્ય ઉપાર્જન કરી શકે. એ બીજાને તારી શકે નહીં. ૩. પથ્થરસ્વરૂપ તે પોતે

માબાપને ધર્મનો બોધ આપે છે.

યત્નાથી ઘરની સ્વચ્છતા, રાંધવું, સીંધવું, શયન ઈ૦ રખાવે છે.

પોતે વિચક્ષણતાથી વર્તી સ્ત્રી, પુત્રને વિનયી અને ધર્મી કરે છે.

સઘળા કુટુંબમાં સંપની વૃદ્ધિ કરે છે.

આવેલા અતિથિનું યથાયોગ્ય સન્માન કરે છે.

યાચકને ક્ષુધાતુર રાખતો નથી.

સત્પુરુષોનો સમાગમ અને તેઓનો બોધ ધારણ કરે છે.

સમર્યાદ, અને સંતોષયુક્ત નિરંતર વર્તે છે.

યથાશક્તિ શાસ્ત્રસંચય જેનાં ઘરમાં રહ્યો છે, અલ્પ આરંભથી જે વ્યવહાર ચલાવે છે.

આવો ગૃહસ્થાવાસ ઉત્તમ ગતિનું કારણ જ્ઞાનીઓ કહે છે.

શિક્ષાપાઠ ૧૩. જિનેશ્વરની ભક્તિ, ભાગ ૧.—

જિજ્ઞાસુ—વિચક્ષણ સત્ય ! કોઈ શંકરની, કોઈ બ્રહ્માની, કોઈ વિષ્ણુની, કોઈ સૂર્યની, કોઈ અગ્નિની કોઈ ભવાનીની, કોઈ પેગમ્બરની અને કોઈ ઈશુ ખ્રીસ્તની ભક્તિ કરે છે. એઓ ભક્તિ કરીને શું આશા રાખતા હશે?

સત્ય—પ્રિય જિજ્ઞાસુ, તે ભાવિક મોક્ષ મેળવવાની પરમ આશાથી એ દેવોને ભજે છે.

જિજ્ઞાસુ—કહો ત્યારે, એથી તેઓ ઉત્તમ ગતિ પામે એમ તમારું મત છે?

સત્ય—એઓની ભક્તિ વડે તેઓ મોક્ષ પામે એમ હું કહી શકતો નથી. જેઓને તે પરમેશ્વર કહે છે તેઓ કંઈ મોક્ષને પામ્યા નથી; તો પછી ઉપાસકને એ મોક્ષ ક્યાંથી આપે? શંકર વગેરે કર્મક્ષય કરી શક્યા નથી અને દૂષણ સહિત છે, એથી તે પૂજવાયોગ્ય નથી.

જિજ્ઞાસુ—એ દૂષણો ક્યાં ક્યાં તે કહો?

સત્ય—અજ્ઞાન, કામ, હાસ્ય, રતિ, અરતિ વગેરે મળીને અઢાર[1] દૂષણમાંનું એક દૂષણ હોય તોપણ તે અપૂજ્ય છે. એક સમર્થ પંડિત પણ કહી

---

૧. મોક્ષમાળાની દ્વિતીયાવૃત્તિ જે કે સંવત્ ૧૯૫૮ માં છપાઈ બહાર પડી. તથાપિ તે સંવત્ ૧૯૫૬-૫૭ માં શ્રીમદ્‌ના અસ્વાસ્થ્યસમયે છપાઈ હતી. તેઓની દ્રષ્ટિએ દ્વિતીયાવૃત્તિમાં કોઈ કોઈ સ્થળે શબ્દરચના અને વાક્યરચનામાં ફેરફાર કરેલો, તેમજ કોઈ કોઈ સ્થળે સુધારો વધારો પણ કરેલો. અને આવૃત્તિ 'પ્રથમાવૃત્તિ પ્રમાણે મુદ્રિત કરાવ્યું છે. પ્રથમાવૃત્તિમાં જે દોષ અને દૂષ

છે અને પરને પણ સુધારે. કાષ્ઠસ્વરૂપ ગુરુ માત્ર જિનેશ્વર ભગવાનના શાસ-
નમાં છે. બાકી બે પ્રકારના જે ગુરુ રહ્યા તે કર્માવરણની વૃદ્ધિ કરનાર છે.
આપણે બધા ઉત્તમ વસ્તુને ચાહિયે છીયે, અને ઉત્તમથી ઉત્તમ મળી શ-
કે છે. ગુરુ જો ઉત્તમ હોય તો તે ભવસમુદ્રમાં નાવિકરૂપ થઇ સદ્ધર્મનાવમાં
બેસાડી પાર પમાડે. તત્ત્વજ્ઞાનના ભેદ, સ્વસ્વરૂપભેદ, લોકાલોકવિચાર, સંસારસ્વરૂપ
એ સઘળું ઉત્તમ ગુરુ વિના મળી શકે નહીં. ત્યારે તને પ્રશ્ન કરવાની ઇચ્છા
થશે, કે એવા ગુરુનાં લક્ષણ કયાં ? તે હું કહું છું: જિનેશ્વર ભગવાનની
ભાખેલી આજ્ઞા તેને યથાર્થ જાણે, તેમજ બીજાને બોધે, કંચનકામિનીથી
સર્વ ભાવથી ત્યાગી હોય; વિશુદ્ધ આહારજળ લેતા હોય, બાવીશ પ્રકારના
પરિષહ સહન કરતા હોય, ક્ષાંત, દાંત, નિરારંભી અને જિતેંદ્રિય હોય, સિદ્ધાંતિક
જ્ઞાનમાં નિમગ્ન હોય, ધર્મ માટે થઇને માત્ર શરીરનો નિર્વાહ કરતા હોય,
નિર્ગ્રંથ પંથ પાળતાં કાયર ન હોય, સળી માત્ર પણ અદત્ત લેતા ન હોય,
સર્વ પ્રકારના આહાર રાત્રિએ ત્યાગ્યા હોય, સમભાવિ હોય, અને નિરાગતાથી
સત્યોપદેશક હોય. ટુંકામાં તેઓને કાષ્ઠસ્વરૂપ સદ્ગુરુ જાણવા. પુત્ર! ગુરુના
આચાર, જ્ઞાન એ સંબંધી આગમમાં બહુ વિવેકપૂર્વક વર્ણન કર્યું છે. જેમ
તું આગળ વિચાર કરતાં શીખતો જઇશ, તેમ પછી હું તને એ વિશેષ તત્ત્વો
બોધતો જઇશ.

પુત્ર—પિતાજી, આપે મને ટુંકામાં પણ બહુ ઉપયોગી અને કલ્યાણમય
કહ્યું; હું નિરંતર તે મનન કરતો રહીશ.

શિક્ષાપાઠ ૧૨. ઉત્તમ ગૃહસ્થ.—

સંસારમાં રહ્યા છતાં પણ ઉત્તમ શ્રાવકો ગૃહાશ્રમથી આત્મસાધનને સાધે
છે; તેઓનો ગૃહાશ્રમ પણ વખણાય છે.

તે ઉત્તમ પુરુષ, સામાયિક, ક્ષમાપના, ચોવિહાર (પ્રત્યાખ્યાન) ઇ૦ યમ
નિયમને સેવે છે.

પરપત્નિ ભણી માત્ર બહેનની દૃષ્ટિ રાખે છે.

યથાશક્તિ સત્પાત્ર દાન દે છે.

શાંત, મધુરી અને કોમળ ભાષા બોલે છે.

સત્શાસ્ત્રનું મનન કરે છે.

બને ત્યાંસુધી ઉપજીવિકામાં પણ માયા, કપટ, ઇ૦ કરતો નથી.

સ્ત્રી, પુત્ર, માત, તાત, મુનિ અને ગુરુ એ સઘળાંને યથાયોગ્ય સન્માન
દે.

[illegible]

શિક્ષાપાઠ ૧૪. જિનેશ્વરની ભક્તિ, ભાગ ૨.—

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

છે કે, 'પરમેશ્વર જડ' એમ મિથ્યા રીતે મનાવનારા પુરુષો પોતે પોતાને ઠગે છે: કારણ, પડખામાં સ્ત્રી હોવાથી તેઓ વિષયી ઠરે છે; શસ્ત્ર ધારણ કરેલાં હોવાથી દ્વેષી ઠરે છે. જપમાળા ધારણ કર્યાથી તેઓનું ચિત્ત વ્યગ્ર છે એમ સૂચવે છે. 'મારે શરણે આવ, હું બધાં પાપ હરી લઉં' એમ કહેનારા અભિમાની અને નાસ્તિક ઠરે છે. આમ છે તો પછી બીજાને તેઓ કેમ તારી શકે? વળી, કેટલાક અવતાર લેવારૂપે પરમેશ્વર કહેવરાવે છે તો ત્યાં અમુક કર્મનું પ્રયોજન તે વડેથી સિદ્ધ થાય છે.[1]

જિજ્ઞાસુ—ભાઇ, ત્યારે પૂજ્ય કોણ, અને ભક્તિ કોની કરવી કે જે વડે આત્મા સ્વશક્તિનો પ્રકાશ કરે?

સત્ય—શુદ્ધ સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ અનંત સિદ્ધની ભક્તિથી, તેમજ સર્વ દૂષણરહિત, કર્મમલહીન, મુક્ત, નિરાગી, સકળભયરહિત, સર્વજ્ઞ સર્વદર્શી જિનેશ્વર ભગવાનની ભક્તિથી આત્મશક્તિ પ્રકાશ પામે છે.[2]

જિજ્ઞાસુ—એઓની ભક્તિ કરવાથી આપણને તેઓ મોક્ષ આપે છે એમ માનવું ખરું?

સત્ય—ભાઇ જિજ્ઞાસુ, તે અનંતજ્ઞાની (ભગવાનતો) નિરાગી અને નિર્વિકાર

---

[*] પ્રથમાવૃત્તિમાં ન હોય તે અમે આવાં [ ] ચિહ્નોમાં મૂક્યું છે. અને દ્વિતીયાવૃત્તિમાં હોય અને પ્રથમાવૃત્તિમાં ન હોય તે અમે આવાં ( ) ચિહ્નોમાં મૂકેલ છે. પ્રથમાવૃત્તિ કરતાં દ્વિતીયાવૃત્તિમાં સુધારો વધારો થયો હોય તે અમે પાઠાન્તરરૂપે ટિપ્પણીમાં આપ્યો છે. જેમ આ સ્થળે:

પ્રથમાવૃત્તિમાં "અજ્ઞાન, કામ હાસ્ય, રતિ અરતિ વગેરે મળીને અઢાર દૂષણમાંનું" એમ રચના છે, અને દ્વિતીયાવૃત્તિમાં "અજ્ઞાન, નિદ્રા, મિથ્યાત્વ, રાગ, દ્વેષ, અવિરતિ, ભય, શોક, જુગુપ્સા, દાનાંતરાય, લાભાંતરાય, વીર્યાંતરાય, અને ઉપભોગાંતરાય, કામ, હાસ્ય, રતિ અને અરતિ એ અઢાર દૂષણમાંનું" એમ રચના છે. સંશોધક

1. દ્વિતીયાવૃત્તિમાં પાઠાન્તર "... તેઓને અમુક કર્મનું ભોગવવું બાકી છે એમ સિદ્ધ થાય છે." સંશોધક.

2. દ્વિતીયાવૃત્તિમાં પાઠાન્તર: "શુદ્ધ સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ સિદ્ધભગવાનની ભક્તિથી, તેમજ સર્વ દૂષણરહિત, કર્મમલહીન, મુક્ત, વીતરાગ, સકળ ભયરહિત, સર્વજ્ઞ, સર્વદર્શી જિનેશ્વર ભગવાનની ભક્તિથી આત્મશક્તિ પ્રકાશ પામે છે." સંશોધક

કરશો ક્ષય કેવળ રાગ કથા, ધરશો શુભ તત્ત્વસ્વરૂપ યથા;
નૃપચંદ્ર પ્રપંચ અનંત દહો, ભજીને ભગવંત ભવંત લહો.

શિક્ષાપાઠ ૧૬. ખરી મહત્તા.—

કેટલાક લક્ષ્મીથી કરીને મહત્તા મળે છે એમ માને છે; કેટલાક મહાન કુટુંબથી મહત્તા મળે છે એમ માને છે, કેટલાક પુત્ર વડે કરીને મહત્તા મળે છે એમ માને છે; કેટલાક અધિકારથી મહત્તા મળે છે એમ માને છે. પણ એ એમનું માનવું વિવેકથી જોતાં મિથ્યા છે. એઓ જેમાં મહત્તા ઠરાવે છે તેમાં મહત્તા નથી, પણ લઘુતા છે. લક્ષ્મીથી સંસારમાં ખાનપાન, માન, અનુચરોપર આજ્ઞા, વૈભવ, એ બધું મળે છે અને એ મહત્તા છે એમ તમે માનતા હશો; પણ એટલેથી એને મહત્તા માનવી જોઈતી નથી. લક્ષ્મી અનેક પાપ વડે કરીને પેદા થાય છે. આવ્યા પછી અભિમાન, બેભાનતા અને મૂઢતા આપે છે. કુટુંબસમુદાયની મહત્તા મેળવવા માટે તેનું પાલનપોષણ કરવું પડે છે. તે વડે પાપ અને દુઃખ સહન કરવાં પડે છે. આપણે ઉપાધિથી પાપ કરી એનું ઉદર ભરવું પડે છે. પુત્રથી કરીને કંઈ શાશ્વત નામ રહેતું નથી. એને માટે થઈને પણ અનેક પ્રકારનાં પાપ અને ઉપાધિ વેઠવી પડે છે, છતાં એથી આપણું મંગળ શું થાય છે? અધિકારથી પરતંત્રતા કે અમલમદ, અને એથી જુલમ, અનીતિ, લાંચ તેમ જ અન્યાય કરવા પડે છે; કે થાય છે, કહો, ત્યારે એમાંથી મહત્તા શાની થાય છે? માત્ર પાપજન્ય કર્મની. પાપી કર્મવડે કરી આત્માની નીચ ગતિ થાય છે; નીચ ગતિ છે ત્યાં મહત્તા નથી પણ લઘુતા છે.

આત્માની મહત્તા તો સત્ય વચન, દયા, ક્ષમા, પરોપકાર અને સમતામાં રહી છે. લક્ષ્મી ઇ૦ એ તો કર્મમહત્તા છે. એમ છતાં લક્ષ્મીથી શાણા પુરુષો દાન દે છે. ઉત્તમ વિદ્યાશાળાઓ સ્થાપી પરદુઃખભંજન થાય છે. એક સ્ત્રી કરીને તેમાં માત્ર વૃત્તિ રોકી પરસ્ત્રી તરફ પુત્રીભાવથી જુએ છે.[1] કુટુંબવડે કરીને અમુક સમુદાયનું હિતકામ કરે છે. પુત્રવડે તેને સંસારભાર આપી પોતે ધર્મમાર્ગમાં પ્રવેશ કરે છે. અધિકારથી ડહાપણવડે આચરણ કરી રાજા પ્રજા બન્નેનું હિત કરી–ધર્મનીતિનો પ્રકાશ કરે છે, એમ કરવાથી કેટલીક ખરી મહત્તા પમાય છે. છતાં એ મહત્તા ચોક્કસ નથી. મરણભય માથે રહ્યો છે. ધારણા ધરી રહે છે. યોજેલી યોજના કે વિવેક વખતે હૃદયમાંથી જતાં રહે

૧. દ્વિતીયાવૃત્તિમાં પાઠાન્તર. "એક પરણેલી સ્ત્રીમાં જ માત્ર વૃત્તિ રોકી પરસ્ત્રી તરફ પુત્રીભાવથી જુએ છે"–સંશોધક.

રહ્યું છે. વૈરાગ્યનું ચરિત્ર વૈરાગ્ય બોધે છે. અનંત ચોવીશીનાં અનંત નામ સિદ્ધ સ્વરૂપમાં સમાયે આવી જાય છે. વર્તમાનકાળનાં ચોવીશ તીર્થંકરનાં નામ આ કાળે લેવાથી કાળની સ્થિતિનું બહુ સૂક્ષ્મજ્ઞાન પણ સાંભરી આવે છે. જેમ એઓનાં નામ આ કાળમાં લેવાય છે, તેમ ચોવીશી ચોવીશીનાં નામ કાળ ફરતાં વળી ભેદરીથી ફરતાં લેવાતાં જાય છે, એટલે અમુક નામ લેવાં એમ કંઈ નિશ્ચય નથી; પરંતુ તેઓના ગુણ અને પુરુષાર્થ સ્મૃતિ માટે વર્તતી ચોવીશીની સ્મૃતિ કરવી એમ તત્ત્વ રહ્યું છે. તેઓનાં જન્મ, વિહાર, ઉપદેશ એ બધું નામ નિક્ષેપે જાણી શકાય છે. એ વડે આપણો આત્મા પ્રકાશ પામે છે. સર્પ જેમ મોરલીના નાદથી જાગૃત થાય છે, તેમ આત્મા પોતાની સત્ય ઋદ્ધિ સાંભળતાં મોહનિદ્રાથી જાગૃત થાય છે.

જિજ્ઞાસુ—મને તમે જિનેશ્વરની ભક્તિ સંબંધી બહુ ઉત્તમ કારણ કહ્યું. આધુનિક કેળવણીથી જિનેશ્વરની ભક્તિ કંઈ ફળદાયક નથી એમ મને આસ્થા થઈ હતી તે નાશ પામી છે. જિનેશ્વર ભગવાનની અવશ્ય ભક્તિ કરવી જોઈએ એ હું માન્ય રાખું છઉં.

સત્ય—જિનેશ્વર ભગવાનની ભક્તિથી અનુપમ લાભ છે. એનાં કારણ મહાન છે; [1]એના ઉપકારથી એની ભક્તિ અવશ્ય કરવી જોઈએ. એઓનાં પુરુષાર્થનું સ્મરણ થાય એથી કલ્યાણ થાય છે. વગેરે વગેરે મેં માત્ર સામાન્ય કારણો અહીં કહ્યાં છે; તે અન્ય ભાવિકોને પણ સુખદાયક થાઓ.

શિક્ષાપાઠ ૧૫. ભક્તિનો ઉપદેશ.—

શુભ શીતળતામય છાંય રહી, મનવાંછિત જ્યાં ફળપંક્તિ કહી;
જિનભક્તિ ગ્રહો તરુ કલ્પ અહો, ભજીને ભગવંત ભવંત લહો.

નિજ આત્મસ્વરૂપ મુદા પ્રગટે, મનતાપ ઉતાપ તમામ મટે;
અતિ નિર્જરતા વણ દામ ગ્રહો, ભજીને ભગવંત ભવંત લહો.

સમભાવિ સદા પરિણામ થશે, જડમંદ અધોગતિ જન્મ જશે;
શુભ મંગળ આ પરિપૂર્ણ ચહો, ભજીને ભગવંત ભવંત લહો.

શુભ ભાવવડે મન શુદ્ધ કરો, નવકાર મહા પદને સમરો;
નહિ એહ સમાન ન અન્ય કહો, ભજીને ભગવંત ભવંત લહો.

૧. દ્વિતીયાવૃત્તિમાં પાઠાન્તરઃ "જગતના જીવ ઉપકાર માટે પણ ભગવાનની ભક્તિ અવશ્ય કરવી જોઈએ. વળી તેઓના પુરુષાર્થનું સ્મરણ થતાં પણ શુભવૃત્તિઓ ઉદય થાય છે. જેમ જેમ શ્રીજિનનાં સ્વરૂપમાં વૃત્તિ લય પામે છે તેમ તેમ પરમ શાંતિ પ્રગટે છે. એમ જિન ભક્તિનાં કારણો અત્રે સંક્ષેપમાં કહ્યાં છે તે આત્માર્થીઓએ વિશેષપણે મનનકરવાયોગ્ય છે."—સંશોધક

મહોન્મત્ત હાથીપરથી હજુ ક્યાં ઉતર્યો છઉં? હવે એથી ઉતરવું એ જ મંગળકારક છે", એમ કહીને તેણે વંદન કરવાને માટે પગલું ભર્યું કે અનુપમ દિવ્ય કેવલ્યકમળાને પામ્યો.

વાંચનાર! જુઓ માન એ કેવી દુરિત વસ્તુ છે!!

શિક્ષાપાઠ ૧૮. ચાર ગતિ.

*શાતાવેદની આશાતાવેદની વેદતાં શુભાશુભ કર્મનાં ફળ ભોગવવા આ સંસારવનમાં જીવ ચાર ગતિમાં ભમ્યા કરે છે; એ ચારગતિ પ્રવીન જાણવી જોઈએ.

૧. નરકગતિ—મહારંભ, મદિરાપાન, માંસભક્ષણ ઇત્યાદિક તીવ્ર હિંસાના કરનાર જીવો અઘોર નરકમાં પડે છે. ત્યાં લેશ પણ શાતા વિશ્રામ કે સુખ નથી. મહા અંધકાર વ્યાપ્ત છે. અંગછેદન, (સહન કરવું પડે છે;) અગ્નિમાં બળવું (પડે છે.) અને છરપલાની ધાર જેવું જળ પીવું પડે છે. અનંત દુઃખથી કરીને જ્યાં પ્રાણીઓને સાંકડ, અશાતા અને વિલવિલાટ સહન કરવાં પડે છે. જે દુઃખને કેવળજ્ઞાનીઓ પણ કહી શકતા નથી. અહોહો! તે દુઃખ અનંતિવાર આ આત્માએ ભોગવ્યાં છે.

૨. તિર્યંચગતિ—છળ, જૂઠ, પ્રપંચ ઇત્યાદિક કરીને જીવ સિંહ, વાઘ, હાથી, મૃગ, ગાય, ભેંસ, બળદ ઇત્યાદિક શરીર ધારણ કરે છે. તે તિર્યંચગતિમાં ભુખ, તરશ, તાપ, વધબંધન, તાડન, ભાર વહન કરવા ઇત્યાદિકનાં દુઃખને સહન કરે છે.

૩. મનુષ્યગતિ—ખાદ્ય અખાદ્ય (તે) વિષે વિવેકરહિત છે, લજ્જાહીન, માતા પુત્રી સાથે કામગમન કરવામાં જેને પાપાપાપનું ભાન નથી. નિરંતર માંસભક્ષણ, ચોરી, પરસ્ત્રીગમન વગેરે મહા પાતક કર્યા કરે છે એ તો જાણે અનાર્યદેશના મનુષ્ય છે. આર્યદેશમાં પણ ક્ષત્રિય, બ્રાહ્મણ, વૈશ્ય પ્રમુખ મતિહીન દરિદ્રી, અજ્ઞાન અને રોગથી પીડિત મનુષ્યો છે. માન અપમાન ઇત્યાદિક અનેક પ્રકારનાં દુઃખ તેઓ ભોગવી રહ્યાં છે.

૪. દેવગતિ—પરસ્પર વેર, ઝેર, કલેશ, શોક, મત્સર, કામ, મદ, ક્ષુધા ઇત્યાદિકથી દેવતાઓ પણ આયુષ્ય વ્યતીત કરી રહ્યા છે, એ દેવગતિ (એમ) ચાર ગતિ સામાન્યપણે કહી.

* બીજી આવૃત્તિમાં પાઠાન્તર "સંસારવનમાં શુભાશુભ કર્મ શાતાવેદનીય, અશાતાવેદનીયવડે વેદતો કર્મનાં ફળ ભોગવવા આ ચાર ગતિમાં ભટક્યા કરે છે તો. એ ચાર ગતિ અવશ્ય જાણવી જોઈએ."—સંશોધક.

[illegible] નિઃસંશય [illegible] વચન, [illegible] નથી. [illegible]

[illegible]

[illegible] આબુજી.—

[illegible] નથી [illegible] પોતાની [illegible] આબુજીના [illegible] વિચાર કરતા હતા. [illegible] પોતાની [illegible] આબુજી [illegible] નથી [illegible]

[illegible] આબુજીને [illegible] નથી [illegible]

[illegible] વિચારનાં વિચારતાં [illegible]

અને તોફાનથી નાવ કે વહાણને જોખમ પહોંચાડે છે, તેમ સ્ત્રીઓરૂપી ભરખ અને કામરૂપી તોફાનથી સંસાર આત્માને જોખમ પહોંચાડે છે. સમુદ્ર જેમ અગાધ જળથી શીતળ દેખાતો છતાં વડવાનળ નામનો અગ્નિનો તેમાં વાસ છે, તેમ સંસારમાં માયારૂપી અગ્નિ બળ્યા જ કરે છે. સમુદ્ર જેમ ચોમાસામાં વધારે જળ પામીને ઊંડો ઊતરે છે તેમ પાપરૂપી જળ પામીને સંસાર ઊંડો ઊતરે છે, એટલે મજબૂત પાયા કરતો જાય છે.

૨. સંસારને બીજી ઉપમા અગ્નિની છાજે છે. અગ્નિથી કરીને જેમ મહા તાપની ઉત્પત્તિ છે. એમ સંસારથી પણ ત્રિવિધ તાપની ઉત્પત્તિ છે. અગ્નિથી બળેલો જીવ જેમ મહા વિલવિલાટ કરે છે તેમ સંસારથી બળેલો જીવ અનંત દુઃખરૂપ નરકથી અસહ્ય વિલવિલાટ કરે છે. અગ્નિ જેમ સર્વ વસ્તુનો ભક્ષ કરી જાય છે. તેમ સંસારના મુખમાં પડેલાનો તે ભક્ષ કરી જાય છે. અગ્નિમાં જેમ જેમ ઘી અને ઇંધન હોમાય છે તેમ તેમ વૃદ્ધિ પામે છે; તેમ [1] સંસારમાં તીવ્ર મોહિનીરૂપ ઘી અને વિષયરૂપ ઇંધન હોમાય છે તેમ તેમ તે વૃદ્ધિ પામે છે.

૩. સંસારને ત્રીજી ઉપમા અંધકારની છાજે છે. અંધકારમાં જેમ સીંદરી સર્પનું ભાન કરાવે છે તેમ સંસાર સત્યને અસત્યરૂપ બતાવે છે. અંધકારમાં જેમ પ્રાણીઓ આમ તેમ ભટકી વિપત્તિ ભોગવે છે તેમ સંસારમાં બેભાન થઈને અનંત આત્માઓ ચતુર્ગતિમાં આમ તેમ ભટકે છે. અંધકારમાં જેમ કાચ અને હીરાનું જ્ઞાન થતું નથી તેમ સંસારરૂપી અંધકારમાં વિવેક અવિવેકનું જ્ઞાન થતું નથી. જેમ અંધકારમાં પ્રાણીઓ છતી આંખે અંધ બની જાય છે તેમ છતી શક્તિએ સંસારમાં તેઓ મોહાંધ બની જાય છે. અંધકારમાં જેમ ઘુવડ ઇત્યાદિકનો ઉપદ્રવ વધે છે તેમ સંસારમાં લોભ, માયાદિકનો ઉપદ્રવ વધે છે. એમ અનેક ભેદે જોતાં સંસાર તે અંધકારરૂપ જ જણાય છે.

શિક્ષાપાઠ ૭૬. સંસારને ચાર ઉપમા, ભાગ ૨.—

૪. સંસારને ચોથી ઉપમા શકટચક્રની એટલે ગાડાનાં પૈડાની છાજે છે. ચાલતાં, શકટચક્ર જેમ ફરતું રહે છે તેમ સંસારમાં પ્રવેશ કરતાં તે ફરતો રહે છે. શકટચક્ર જેમ ધરી વિના ચાલી શકતું નથી તેમ સંસાર મિથ્યાત્વરૂપી ધરી વિના ચાલી શકતો નથી. શકટચક્ર જેમ આરાવડે કરીને રહ્યું છે, તેમ

૧. દ્વિતીયાવૃત્તિમાં પાઠાન્તર "તેવી જ રીતે સંસારરૂપ અગ્નિમાં તીવ્ર મોહિનીરૂપ ઘી અને વિષયરૂપ ઇંધન હોમાતાં તે [illegible] સંશોધક.

. . . [illegible] [illegible] જે [illegible] [illegible] જે, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] આવે છે. [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] નિર્ગમનમાં [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] થાય છે. જન્મ સમયે ગર્ભસ્થાનની વેદનાથી અનંતગુણી વેદના ઉત્પન્ન થાય છે. ત્યાર પછી બાલાવસ્થા પ્રમાદ છે. અજ્ઞાનપણું, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] તે બાલા-વસ્થા પૂર્ણ થાય છે ત્યાં યુવાવસ્થા આવે છે. ધન ઉપાર્જન કરવા માટે નાના પ્રકારનાં પાપમાં પડવું પડે છે. જ્યાંથી ઉત્પન્ન થયો છે ત્યાં એટલે વિષય-વિકારમાં વૃત્તિ જાય છે. ઉન્માદ, આળસ, અભિમાન, નિદ્રાદિ, સંયોગ, વિયોગ એમ ઘટમાળમાં યુવાવય ચાલી જાય છે. ત્યાં વૃદ્ધાવસ્થા આવે છે. શરીર કંપે છે, મુખે લાળ ઝરે છે. ત્વચાપર કરચલી પડી જાય છે, સૂંઘવું, સાંભળવું અને દેખવું એ શક્તિઓ કેવળ મંદ થઈ જાય છે. કેશ ધવલ થઈ ખરવા માંડે છે. ચાલવાની આય રહી નહીં. હાથમાં લાકડી લઈ લડથડીયાં ખાતાં ચાલવું પડે છે. કાં તો જીવનપર્યંત ખાટલે પડ્યાં રહેવું પડે છે. શ્વાસ, ખાંસી ઇત્યાદિક રોગ આવીને વળગે છે, અને થોડા કાળમાં કાળ આવીને કોળીઓ કરી જાય છે. આ દેહમાંથી જીવ ચાલી નીકળે છે. કાયા હતી નહતી થઈ જાય છે. મરણસમયે કેટલી બધી વેદના છે? ચતુર્ગતિના દુઃખમાં જે મનુષ્યદેહ શ્રેષ્ઠ તેમાં પણ કેટલાં બધાં દુઃખ રહ્યાં છે! તેમ છતાં ઉપર કહ્યા પ્રમાણે અનુક્રમે કાળ આવે છે એમ નથી. ગમે તે વખતે તે આવી જાય છે. માટે જ અપ્રમાદ વિના વિવેકીએ ધર્મનું આરાધન કરવું [illegible].

શિક્ષાપાઠ [illegible]. સંસારને ચાર ઉપમા. ભાગ ૧.—

મહાજ્ઞાનીઓ સંસારને એક સમુદ્રની ઉપમા પણ આપે છે. સંસારરૂપી સમુદ્ર અનંત અને અપાર છે. અહો લોકો! એનો પાર પામવા પુરુષાર્થનો ઉપયોગ કરો! ઉપયોગ કરો! આમ એઓનાં વચન છે. સંસારને સમુદ્રની ઉપમા છાજતી પણ છે. સમુદ્રમાં જેમ મોજાંની છોળો ઊછળ્યા કરે છે તેમ સંસારમાં વિષયરૂપી અનેક મોજાંઓ ઊછળે છે. સમુદ્રના જળનો ઉપરથી જેમ સપાટ દેખાવ છે તેમ સંસાર પણ સરળ દેખાવ દે છે. સમુદ્ર જેમ ક્યાંક બહુ ઊંડો છે, અને ક્યાંક ભમરીઓ ખવરાવે છે, તેમ સંસાર કામવિષયપ્રપંચા-દિકમાં બહુ ઊંડો છે તે મોહરૂપી ભમરીઓ ખવરાવે છે. થોડું જળ છતાં [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

ન્યાયુંહી: અથવા 'મહાવીરનો અને ધર્મદૃઢ, આ મારી વાત તું એને બતાવી આપીને મન ઠરી દેખાડ.'[1]" ધર્મદૃઢ કામદેવ તો તેના કાયોત્સર્ગમાં લીન રહ્યો. દેવતાએ હાથીનું રૂપ વૈક્રિય કર્યું; અને પછી કામદેવને ખૂબ ગુંદ્યો તો પણ તે અચળ રહ્યો. એટલે મુશળ જેવું અંગ કરીને કાળા વર્ણનો સર્પ થઈને ભયંકર ફૂંફાડા કર્યા. તેમ કામદેવ કાયોત્સર્ગથી લેશ ચળ્યો નહીં; પછી અટ્ટહાસ્ય કરતા રાક્ષસનો દેહ ધારણ કરીને અનેક પ્રકારના પરિષહ કર્યા, તોપણ કામદેવ કાયોત્સર્ગથી ચળ્યો નહિ. સિંહ વગેરેના અનેક ભયંકર રૂપ કર્યાં; તોપણ કાયોત્સર્ગમાં લેશ હીનતા કામદેવે આણી નહીં. એમ રાત્રિના ચાર પહોર દેવતાએ કર્યા કર્યું; પણ તે પોતાની ધારણામાં ફાવ્યો નહીં. પછી તેણે ઉપયોગે કરીને જોયું તો મેરુના શિખરની પેઠે તે અડોલ રહ્યો દીઠો. કામદેવની અદ્ભુત નિશ્ચલતા જાણી તેણે વિનયભાવથી પ્રણામ કરી દોષ ક્ષમાવીને તે દેવતા સ્વસ્થાનકે ગયો.

[2]કામદેવ શ્રાવકની ધર્મદૃઢતા આપણને શું બોધ કરે છે તે કહ્યા વગર પણ સમજાયું હશે. એમાંથી તત્ત્વવિચાર એ લેવાનો છે કે નિર્ગ્રંથપ્રવચનમાં પ્રવેશ કરીને દૃઢ રહેવું. કાયોત્સર્ગ ઇત્યાદિક જે ધ્યાન ધરવાનાં છે તે જેમ બને તેમ એકાગ્ર ચિત્તથી અને દૃઢતાથી નિર્દોષ કરવાં. ચળવિચળ ભાવથી કાયોત્સર્ગ બહુ દોષયુક્ત થાય છે. [3]પાઈને માટે ધર્મશાખ કાઢનાર ધર્મમાં દૃઢતા ક્યાંથી રાખે! અને રાખે તો કેવી રાખે! એ વિચારતાં ખેદ થાય છે.

શિક્ષાપાઠ ૨૩. સત્ય.—

સામાન્ય કથનમાં પણ કહેવાય છે કે સત્ય એ સૃષ્ટિનું[4] ધારણ છે. અથવા સત્યને આધારે આ સૃષ્ટિ[5] રહી છે. એ કથનમાંથી એવી શિક્ષા મળે છે કે ધર્મ, નીતિ, રાજ, અને વ્યવહાર એ સત્યવડે પ્રવર્તન કરી રહ્યાં છે; અને એ ચાર ન હોય તો જગતનું રૂપ કેવું ભયંકર હોય! એ માટે થઈને

1. પાઠાન્તર "[illegible] એક બુદ્ધિવાન પુરુષ [illegible] અભિમાન [illegible], અને કહ્યું કે જ્યાંસુધી પરિષહ [illegible] ત્યાંસુધી અનાર સહનશીલ અને ધર્મદૃઢ રહ્યા."—સંશોધક.

2. પાઠાન્તર "કામદેવ શ્રાવકની ધર્મદૃઢતા એવો બોધ કરે છે કે, સત્ય ધર્મ અને સત્ય પ્રતિજ્ઞામાં પરમ દૃઢ રહેવું, અને કાયોત્સર્ગાદિ જેમ બને તેમ એકાગ્ર ચિત્તથી અને સુદૃઢતાથી નિર્દોષ કરવા" —સંશોધક.

3. પાઠાન્તર "પાઈ જેવા દ્રવ્યલાભ માટે ધર્મશાખ કાઢનારની ધર્મમાં દૃઢતા ક્યાંથી રહી શકે? અને રહી શકે તો કેવી રહે?"—સંશોધક.

-૪-૫ "સૃષ્ટિ"ને બદલે "જગત્" દ્વિતીયાવૃત્તિમાં છે.—સંશોધક.

સંસાર રોગ પ્રમાદાદિક આરાથી રહ્યો છે. અનેક પ્રકારથી એમ. શંકરાની ઉપમા પણ સંસારને લાગી શકે છે.

(ગોપી. રીતે) સંસારને જેટલી અનેરીપમા આપો એટલી થોડી છે. એ ચાર ઉપમા આપણે અહીં. કહે તેમાંથી તત્ત્વ લેવું યોગ્ય છે.

૧. સાગર જેમ મજબૂત નાવ અને માહિતગાર નાવિકથી તરીને પાર પમાય છે તેમ સદ્ધર્મરૂપી નાવ અને સદ્ગુરુરૂપી નાવિકથી સંસારસાગર પાર પામી શકાય છે. સાગરમાં જેમ ડાહ્યા પુરુષોએ નિર્વિઘ્ન રસ્તો શોધી કાઢેલો હોય છે તેમ [૧]જિનેશ્વર ભગવાને તત્ત્વજ્ઞાનરૂપ ઉત્તમ રાહ બતાવ્યો છે; જે નિર્વિઘ્ન છે.

૨. અગ્નિ જેમ સર્વને ભક્ષ કરી જાય છે. પરંતુ પાણીથી બુઝાઈ જાય છે તેમ વૈરાગ્યજળથી સંસારઅગ્નિ બુઝાવી શકાય છે.

૩. અંધકારમાં જેમ દીવો લઈ જવાથી પ્રકાશ થઈ જોઈ શકાય છે, તેમ તત્ત્વજ્ઞાનરૂપી નિર્બુઝ દીવો સંસારરૂપી અંધકારમાં પ્રકાશ કરી સત્ય વસ્તુ બતાવે છે.

૪. શકટચક્ર જેમ બળદ વિના ચાલી શકતું નથી તેમ સંસારચક્ર રાગ, દ્વેષ વિના ચાલી શકતું નથી.

એમ એ [illegible] ઉપમાએ [illegible] માટે કહ્યું. તે આત્મદૃષ્ટિથી નિરંતર મનન [illegible] ઉચિત

શિક્ષાપાઠ ૨૬. બાર ભાવના.[૧]

શિક્ષાપાઠ ૨૭. કામદેવ શ્રાવક.

મહાવીર [illegible] કામદેવ [illegible] વિવેક [illegible] શિષ્ય [illegible] પ્રશંસા કરી [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] પણ [illegible]

વિવાદ કરતાં રાજા પાસે આવ્યાં. રાજા અજાણ થઈ પૂછવા લાગ્યો: શું છે પર્વત? પર્વતે કહ્યું: રાજાધિરાજ! 'અજ' તે શું? તે કહો. રાજાએ નારદને પૂછ્યું: તમે શું કહો છો? નારદે કહ્યું 'અજ' તે ત્રણ વર્ષની 'વ્રીહિ'. તમને ક્યાં નથી સાંભરતું? વસુરાજા બોલ્યો: 'અજ' એટલે 'બોકડો', પણ 'વ્રીહિ' નહીં. તે જ વેળા દેવતાએ સિંહાસનથી ઉછાળી હેઠો નાખ્યો; વસુ કાળપરિણામ પામ્યો.

[1]આ ઉપરથી આપણે સઘળાએ સત્ય તેમ જ રાજાએ સત્ય અને ન્યાય બન્ને ગ્રહણ કરવારૂપ છે એ મુખ્ય બોધ મળે છે.

જે પાંચ મહાવ્રત ભગવાને પ્રણીત કર્યાં છે; તેમાંનાં પ્રથમ મહાવ્રતની રક્ષાને માટે બાકીનાં ચાર વ્રત વાડરૂપે છે; અને તેમાં પણ પહેલી વાડ તે સત્ય મહાવ્રત છે; એ સત્યના અનેક ભેદ સિદ્ધાંતથી શ્રુત કરવા અવશ્યના છે.

શિક્ષાપાઠ ૨૪. સત્સંગ.—

સત્સંગ એ સર્વ સુખનું મૂળ છે; સત્સંગ (નો લાભ) મળ્યો કે તેના પ્રભાવવડે વાંછિત સિદ્ધિ થઈ જ પડી છે. ગમે તેવા પવિત્ર થવાને માટે સત્સંગ શ્રેષ્ઠ સાધન છે. સત્સંગની એક ઘડી જે લાભ દે છે તે કુસંગનાં એક કોટ્યાવધિ વર્ષ પણ લાભ ન દઈ શકતાં અધોગતિમય મહા પાપો કરાવે છે, તેમ જ આત્માને મલિન કરે છે. સત્સંગનો સામાન્ય અર્થ એટલો છે કે ઉત્તમનો સહવાસ. જ્યાં સારી હવા નથી આવતી ત્યાં રોગની વૃદ્ધિ થાય છે; તેમ જ્યાં સત્સંગ નથી ત્યાં આત્મરોગ વધે છે. દુર્ગંધથી કંટાળીને જેમ નાકે વસ્ત્ર આડું દઈએ છીએ તેમ કુસંગથી સહવાસ બંધ કરવાનું અવશ્યનું છે. સંસાર એ પણ એક પ્રકારનો સંગ છે; અને તે અનંત કુસંગરૂપ તેમ જ દુઃખદાયક હોવાથી ત્યાગવાયોગ્ય છે. ગમે તે જાતનો સહવાસ હોય પરંતુ જેવડે આત્મસિદ્ધિ નથી તે સત્સંગ નથી. આત્માને સત્ય રંગ ચઢાવે તે સત્સંગ. મોક્ષનો માર્ગ બતાવે તે મૈત્રી. ઉત્તમ શાસ્ત્રમાં નિરંતર એકાગ્ર રહેવું તે પણ સત્સંગ છે. સત્પુરુષોનો સમાગમ એ પણ સત્સંગ છે. મલિન વસ્ત્રને જેમ સાબુ તથા જળ સ્વચ્છ કરે છે, તેમ આત્માની મલિનતાને શાસ્ત્રબોધ અને સત્પુરુષોનો સમાગમ, ટાળી શુદ્ધતા આપે છે. જેનાથી હમેશનો પરિચય રહી રાગ રંગ, ગાન, તાન અને

---

૧. પાઠાન્તર "આ ઉપરથી સામાન્ય મનુષ્યોએ સત્ય, તેમ જ રાજાએ ન્યાયમાં અપક્ષપાત અને સત્ય બન્ને ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે એ મુખ્ય બોધ મળે છે."—સંશોધક.

હિંસા એ સુકૃત્યો[1] કારણ છે એમ કહેવું એ કેવળ અતિશયોક્તિ જેવું છે, નહીં માનવા જેવું નથી.

વસુરાજાનું એક શબ્દનું અસત્ય બોલવું કેટલું દુઃખદાયક થયું હતું તે[2] તત્ત્વવિચાર કરવા માટે અહીં હું કહું છું.

વસુરાજા, નારદ અને પર્વત એ ત્રણે એક જ પાસેથી વિદ્યા ભણતા હતા. પર્વત અધ્યાપકનો પુત્ર હતો. અધ્યાપકે કાળ કર્યો. એથી પર્વત તેની મા સહિત વસુરાજાના દરબારમાં આવ્યો[3] હતો. (એક) રાત્રે તેની મા પાસે બેઠી છે; અને પર્વત તથા નારદ શાસ્ત્રાભ્યાસ કરે છે. એમાં એક વચન પર્વત એવું બોલ્યો કે 'અજાન્હોતવ્યં' ત્યારે નારદ બોલ્યા: 'અજ' તે શું, પર્વત? પર્વતે કહ્યું: 'અજ' તે 'બોકડો.' નારદ બોલ્યા: "આપણે ત્રણે જણ તારા પિતા કને ભણતા હતા. તારા પિતાએ તો 'અજ' તે ત્રણ વર્ષની 'વ્રીહિ' કહી છે; અને તું અવળું શા માટે કહે છે?" એમ પરસ્પર વચનવિવાદ વધ્યો, ત્યારે પર્વતે કહ્યું: આપણને વસુરાજા કહે તે ખરું. એ વાતની નારદે પણ હા કહી[4] ત્યારપછી પર્વતની મા રાત્રે રાજા પાસે ગઈ અને પૂછ્યું: રાજા! 'અજ' એટલે શું? વસુરાજાએ સંક્ષેપપૂર્વક કહ્યું: 'અજ' એટલે 'વ્રીહિ' ત્યારે પર્વતની માએ રાજાને કહ્યું: મારા પુત્રથી બોકડો કહેવાયો છે માટે તેનો પક્ષ કરવો પડશે; તમને પૂછવા માટે તેઓ આવશે. વસુરાજા બોલ્યા: હું અસત્ય કેમ કહું! મારાથી એ બની શકે નહીં. પર્વતની માએ કહ્યું: પણ જો તમે મારા પુત્રનો પક્ષ નહિ કરો તો તમને હું હત્યા આપીશ. રાજા વિચારમાં પડી ગયો કે સત્યવડે કરીને હું મણિમય સિંહાસનપર અધ્ધર બેસું છું. લોકસમુદાયને ન્યાય આપું છું. લોક પણ એમ જાણે છે કે રાજા સત્ય ગુણે કરીને સિંહાસનપર અંતરિક્ષ બેસે છે. હવે કેમ કરવું? જો પર્વતનો પક્ષ ન કરું તો બ્રાહ્મણી મરે છે; એ વળી મારા ગુરુની સ્ત્રી છે. ન ચાલતાં છેવટે રાજાએ બ્રાહ્મણીને કહ્યું: તમે ભલે જાઓ; હું પર્વતનો પક્ષ કરીશ. આવો નિશ્ચય કરાવીને પર્વતની મા ઘેર આવી. પ્રભાતે નારદ, પર્વત અને તેની મા

---

1. પાઠાન્તર 'સુકૃત્ય'ને બદલે 'સ્વર્ગ' દ્વિતીયાવૃત્તિમાં છે.—સંશોધક.
2. પાઠાન્તર "પ્રથમ વિચાર કરવા માટે અહીં કહીશું."—સંશોધક.
3. પાઠાન્તર "આવી રહ્યો હતો"—સંશોધક.
4. "અને છતે તેને માટે અમુક સરત કરી. પર્વતની મા જે પાસે બેઠી હતી તેણે આ સાંભળ્યું 'અજ' એટલે 'વ્રીહિ' એમ તેને પણ યાદ હતું. શરતમાં પોતાનો પુત્ર હારશે એવા ભયથી પર્વતની મા રાત્રે રાજા પાસે ગઈ" આ પ્રમાણે દ્વિતીયાવૃત્તિમાં આ સ્થળે છે.—સંશોધક.

શિક્ષાપાઠ ૭૫. પરિગ્રહને સંકોચવો.—

જે પ્રાણીને પરિગ્રહની મર્યાદા નથી તે પ્રાણી સુખી નથી, તેને જે મળ્યું તે ઓછું છે; કારણ જેટલું મળતું જાય તેટલાથી વિશેષ પ્રાપ્ત કરવા તેની ઇચ્છા થાય છે. પરિગ્રહની પ્રબળતામાં જે કંઈ મળ્યું હોય તેનું સુખ તો ભોગવાતું નથી, પરંતુ હોય તે પણ વખતે જાય છે. પરિગ્રહથી નિરંતર ચળવિચળ અને પાપભાવના રહે છે. અકસ્માત્ યોગથી એવી પાપભાવનામાં આયુષ્ય પૂર્ણ થાય તો બહુધા અધોગતિનું કારણ થઈ પડે. કેવળ પરિગ્રહ તો મુનીશ્વરો ત્યાગી શકે; પણ ગૃહસ્થો એની અમુક મર્યાદા કરી શકે. મર્યાદા થવાથી ઉપરાંત પરિગ્રહની ઉત્પત્તિ નથી અને એથી કરીને વિશેષ ભાવના પણ બહુધા થતી નથી, અને વળી જે મળ્યું છે તેમાં સંતોષ રાખવાની પ્રથા પડે છે; એથી સુખમાં કાળ જાય છે. કોણ જાણે લક્ષ્મીઆદિકમાં કેવીએ વિચિત્રતા રહી છે કે જેમ જેમ લાભ થતો જાય છે તેમ તેમ લોભની વૃદ્ધિ થતી જાય છે. ધર્મસંબંધી કેટલુંક જ્ઞાન છતાં, ધર્મની દૃઢતા છતાં પણ પરિગ્રહના પાશમાં પડેલો પુરુષ કોઈક જ છૂટી શકે છે; વૃત્તિ એમાં જ લટકી રહે છે, પરંતુ એ વૃત્તિ કોઈ કાળે સુખદાયક કે આત્મહિતૈષી થઈ નથી. જેણે એની ટૂંકી મર્યાદા કરી નહીં તે બહોળાં દુઃખના ભોગી થયા છે.

છ ખંડ સાધી આજ્ઞા મનાવનાર રાજાધિરાજ, ચક્રવર્તિ કહેવાય છે. એ સમર્થ ચક્રવર્તિમા સંભુમ નામે એક ચક્રવર્તિ થઈ ગયો છે. એણે છ ખંડ સાધી લીધા એટલે ચક્રવર્તિપદથી તે મનાયો; પણ એટલેથી એની મનવાંછા તૃપ્ત ન થઈ; હજુ તે તરસ્યો રહ્યો. એટલે ધાતકી ખંડના છ ખંડ સાધવા એણે નિશ્ચય કર્યો. બધા ચક્રવર્તિ છખંડ સાધે છે; અને હું પણ એટલા જ સાધું તેમાં મહત્તા શાની? બારખંડ સાધવાથી ચિરકાળ હું નામાંકિત થઈશ. સમર્થ આજ્ઞા જીવનપર્યંત એ ખંડોપર મનાવી શકીશ. એવા વિચારથી સમુદ્રમાં ચર્મરત્ન મૂક્યું; તે ઉપર સર્વ સૈન્યાદિકનો આધાર રહ્યો હતો; ચર્મરત્નના એક હજાર દેવતા સેવક કહેવાય છે. તેમાં પ્રથમ એકે વિચાર્યું કે કોણ જાણે કેટલાય વર્ષે આમાંથી છુટકો થશે? માટે દેવાંગનાને તો મળી આવું એમ ધારી તે ચાલ્યો ગયો. પછી બીજો ગયો. ત્રીજો ગયો. અને એમ કરતાં કરતાં હજારે ચાલ્યા ગયા ત્યારે ચર્મરત્ન બૂડ્યું. અશ્વ, ગજ અને સર્વ સૈન્યસહિત સંભુમ નામનો તે ચક્રવર્તિ બૂડ્યો; પાપભાવનામાં મરીને તે અનંત દુઃખથી ભરેલી સાતમી તમતમપ્રભાનરકને વિષે જઈને પડ્યો. જુઓ!

યદિ જો ભોજન ભેળાતાં હોય તે તમને અમે તેવા પ્રિય હોય તો પણ નિશ્ચય જાનજે કે તે સંયોગ નથી, પણ ફ્રાંસ છે. સત્સંગથી પ્રાપ્ત થયેલું એક વચન અમૂલ્ય લાભ આપે છે. તત્ત્વજ્ઞાનીઓએ મુખ્ય બોધ એવો કર્યો છે કે, સર્વ સંગપરિત્યાગ કરી, અંતરંગ રહેલા સર્વ વિકારથી પણ વિરક્ત થઈ એકાંતનું સેવન કરો. તેમાં સત્સંગની સ્તુતિ આવી જાય છે. કેવળ એકાંત તે તો ધ્યાનમાં રહેવું કે યોગારૂઢપણામાં રહેવું એ છે. પરંતુ સમસ્વભાવીનો સમાગમ જેમાંથી એક જ પ્રકારની વર્તનાનો પ્રવાહ નીકળે છે તે, ભાવે એક જ રૂપ હોવાથી એક જ છે, અને ઘણા આત્માઓ છતાં અને પરસ્પરનો સહવાસ છતાં તે એકાંતરૂપ જ છે. અને તેવી એકાંત માત્ર સંતસમાગમમાં [illegible] છે. કદાપિ કોઈ એમ વિચારશે કે [illegible] સમાગમ [illegible] એકાંત [illegible] પરસ્પર વ્યાવહારિક અને [illegible] સમાગમ છે તે એક [illegible] સમસ્વભાવી સમાગમ તો પરમ [illegible] પુરુષનો પણ [illegible] સમસ્વભાવતા નથી; [illegible] ધ્યાનની [illegible] સ્વભાવ નથી [illegible] સદા દુર્લભ [illegible] નથી. સમાધાન [illegible] નામ જ [illegible] આત્માર્થિ [illegible] નિરંતર એવા નહીં [illegible] દુઃખની અને ન નિરંતર સમાગમ [illegible]

પણ અન્યથા [illegible]

સુજ્ઞ [illegible]

"દેવસીય પડિક્કમણું ઠાયમિ" એમ સંબંધ હોવાથી બોલાવવું પડતું. યોગાનુયોગે ઘણાંના આગ્રહથી એક દિવસ સંધ્યાકાળે ખેતસીને બોલાવવા બેસાર્યો, ખેતસીએ "જ્યાં દેવસીય પડિક્કમણું ઠાયમિ" એમ આવ્યું ત્યાં "ખેતસીપડિક્કમણું ઠાયમિ" એ વાક્યો લગાવી દીધાં. એ સાંભળી બધા હાસ્યગ્રસ્ત થયા અને પૂછ્યું આમ કાં? ખેતશી બોલ્યોઃ વળી આમ તે કેમ? ત્યાં ઉત્તર મળ્યો કે, "ખેતસી-પડિક્કમણું ઠાયમિ" એમ તમે કેમ બોલો છો? ખેતશીએ કહ્યું: "હું ગરીબ છઉં એટલે મારૂં નામ આવ્યું ત્યાં પાઘરી તકરાર લઇ બેઠા, પણ રાયસી અને દેવસી માટે તો કોઇ દિવસ કોઇ બોલતા પણ નથી. એ બન્ને કેમ 'રાઇ પડિક્કમણું ઠાયમિ' અને 'દેવસી પડિક્કમણું ઠાયમિ' એમ કહે છે. તો પછી હું 'ખેતસીપડિક્કમણું ઠાયમિ' એમ કાં ન કહું? એની ભદ્રિકતાએ તો બધાને વિનોદ ઉપજાવ્યો; પછી અર્થની કારણસહિત સમજણ પાડી એટલે ખેતશી પોતાનાં મુખપાઠી પ્રતિક્રમણથી શરમાયો.

આતો એક સામાન્ય વાત છે; પરંતુ અર્થની ખુબી ન્યારી છે. તત્ત્વજ્ઞ તેપર બહુ વિચાર કરી શકે. બાકી તો ગોળ ગળ્યો જ લાગે તેમ નિર્ગ્રંથવચનામૃતો પણ સત્ફળ જ આપે. અહો! પણ મર્મ પામવાની વાતની તો બલિહારી જ છે!

શિક્ષા ૧૩ ર૭. યત્ના.—

જેમ વિવેક એ ધર્મનું મૂળ તત્ત્વ છે તેમ યત્ના એ ધર્મનું ઉપતત્ત્વ છે. વિવેકથી ધર્મતત્ત્વ ગ્રહણ કરાય છે અને યત્નાથી તે તત્ત્વ શુદ્ધ રાખી શકાય છે; તે પ્રમાણે પ્રવર્તન કરી શકાય છે. પાંચ સમિતિરૂપ યત્ના તો બહુ શ્રેષ્ઠ છે; પરંતુ ગૃહાશ્રમીથી તે સર્વ ભાવે પળી શકાતાં નથી; છતાં જેટલા ભાવાંશે પળી શકાય તેટલા ભાવાંશે પણ અસાવધાનીથી પાળી શકતાં નથી. જિનેશ્વર ભગવાને બોધેલી સ્થૂળ અને સૂક્ષ્મ દયા પ્રત્યે જ્યાં બેદરકારી છે ત્યાં બહુ દોષથી પાળી શકાય છે. એ યત્નાની ન્યૂનતાને લીધે છે. ઉતાવળી અને વેગભરી ચાલ, પાણી ગળી તેનો સંખારો રાખવાની અપૂર્ણ વિધિ, કાષ્ઠાદિક ઇંધનનો વગર ખંખેર્યે, વગર જોયે ઉપયોગ; અનાજમાં રહેલા સૂક્ષ્મ જંતુઓની અપૂર્ણ તપાસ, પુંજ્યા પ્રમાર્જ્યા વગર રહેવા દીધેલાં ઠામ, અસ્વચ્છ રાખેલા ઓરડા, આંગણામાં પાણીનું ઢોળવું, એઠું રાખી મૂકવું, પાટલા વગર ધખધખતી થાળી નીચે મૂકવી. એથી પોતાને અસ્વચ્છતા, અગવડ, અનારોગ્યતા ઇત્યાદિક ફળ થાય છે; અને મહા પાપના કારણ પણ થઇ પડે છે. એ માટે

છ ખંડનું આધિપત્ય તો ભોગવવું રહ્યું; પરંતુ અકસ્માત્ અને 'ભયંકર' રીતે પરિગ્રહની પ્રીતિથી એ ચક્રવર્તિનું મૃત્યુ થયું, તો પછી બીજા માટે તો કહેવું જ શું? પરિગ્રહ એ પાપનું મૂળ છે. પાપનો પિતા છે. અન્ય એકાદશવ્રતને મહા દોષ દે એવો એનો સ્વભાવ છે. એ માટે થઈને આત્મહિતૈષીએ જેમ બને તેમ તેનો ત્યાગ કરી મર્યાદાપૂર્વક વર્તન કરવું.

શિક્ષાપાઠ ૨૯. તત્વ સમજવું.—

શાસ્ત્રોનાં શાસ્ત્રો મુખ પાઠ હોય એવા પુરુષો ઘણા મળી શકે; પરંતુ જેણે થોડાં વચનોપર પ્રૌઢ અને વિવેકપૂર્વક વિચાર કરી શાસ્ત્ર જેટલું જ્ઞાન હૃદયગત કર્યું હોય તેવા મળવા દુર્લભ છે. તત્વને પહોંચી જવું એ કંઈ નાની વાત નથી. કૂદીને દરિયો ઓળંગી જવો છે.

'અર્થ' એટલે 'લક્ષ્મી,' 'અર્થ' એટલે 'તત્વ' અને 'અર્થ' એટલે 'શબ્દનું બીજું નામ.' આવા (અર્થ શબ્દના ઘણા) અર્થ થાય છે. પણ 'અર્થ' એટલે 'તત્વ' એ વિષયપર અહીં આગળ કહેવાનું છે. જેઓ નિર્ગ્રંથપ્રવચનમાં આવેલાં પવિત્ર વચનો મુખપાઠ કરે છે તે તેઓના ઉત્સાહબળે સત્ફળ ઉપાર્જન કરે છે; પરંતુ જો તેનો મર્મ પામ્યા હોય તો એથી એ સુખ, આનંદ, વિવેક અને પરિણામે મહદ્ભુતફળ પામે છે. અભણ પુરુષ સુંદર અક્ષર અને તાણેલા મિથ્યા લીટા એ બેના ભેદને જેટલું જાણે છે તેટલું જ મુખપાઠી અન્ય ગ્રંથ વિચાર અને નિર્ગ્રંથપ્રવચનને ભેદરૂપ માને છે. કારણ તેણે અર્થપૂર્વક નિર્ગ્રંથ વચનામૃતો ધાર્યાં નથી; તેમ તે પર યથાર્થ તત્વવિચાર કર્યો નથી. યદિપ તત્વવિચાર કરવામાં સમર્થ બુદ્ધિપ્રભાવ જોઈએ છીએ; તોપણ કંઈ વિચાર કરી શકે; પથ્થર પીગળે નહીં તોપણ પાણીથી પલળે. તેમ જ જે વચનામૃતો મુખપાઠ કર્યાં હોય તે અર્થસહિત હોય તો બહુ ઉપયોગી થઈ પડે; નહીં તો પોપટવાળું રામનામ. પોપટને કોઈ પરિચયે રામનામ કહેતાં શીખવે; પરંતુ પોપટની બલા જાણે કે રામ તે દાડમ કે દ્રાક્ષ. સામાન્યાર્થ સમજ્યા વગર એવું થાય છે. કચ્છી વૈશ્યોનું દૃષ્ટાંત એક કહેવાય છે તે કંઈક હાસ્યયુક્ત છે ખરું, પરંતુ એમાંથી ઉત્તમ શિક્ષા મળી શકે તેમ છે એટલે અહીં કહી જઉં છું: કચ્છના કોઈ ગામમાં શ્રાવકધર્મ પાળતા રાયશી, દેવશી અને ખેતશી એમ ત્રણ નામધારી ઓસવાળ રહેતા હતા. નિયમિત રીતે તેઓ સંધ્યાકાળે, પ્રભાતે પ્રતિક્રમણ કરતા હતા. પ્રભાતે રાયશી, અને સંધ્યાકાળે દેવશી પ્રતિક્રમણ કરાવતા હતા. રાત્રિ સંબંધી પ્રતિક્રમણ રાયશી કરાવતો; અને સંબંધે "રાઇ પડિક્કમણું ઠાયમિ" એમ તેને બોલાવવું પડતું; તેમ જ દેવશીને

શિક્ષાપાઠ ૨૮. સર્વ જીવની રક્ષા, ભાગ ૧.—

દયા જેવો એકે ધર્મ નથી. દયા એ જ ધર્મનું સ્વરૂપ છે. જ્યાં દયા નથી ત્યાં ધર્મ નથી. જગતિતળમાં એવા અનર્થકારક ધર્મમતો પડ્યા છે કે જેઓ જીવને હણતાં લેશ પાપ થતું નથી, બહુ તો મનુષ્યદેહની રક્ષા કરો; એમ કહે છે. તેમ એ ધર્મમતવાળા ઝનૂની, મદાંધ અને દયાનું લેશ સ્વરૂપ પણ જાણતા નથી. એઓ જો પોતાનું હૃદયપટ પ્રકાશમાં મૂકીને વિચારે તો અવશ્ય તેમને જણાશે કે એક સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ જંતુને હણવામાં પણ મહાપાપ છે. 'જેવો મને મારો આત્મા પ્રિય છે તેવો તેને પણ તેનો આત્મા પ્રિય છે. હું મારા લેશ વ્યસન ખાતર કે લાભ ખાતર એવા અસંખ્યાતા જીવોને બેધડક હણું છું એ મને કેટલું બધું અનંત દુઃખનું કારણ થઈ પડશે.' તેઓમાં બુદ્ધિનું બીજ પણ નહીં હોવાથી (તેઓ) એવો વિચાર કરી શકતા નથી. પાપમાં ને પાપમાં નિશદિન મગ્ન છે. વેદ અને વૈષ્ણવાદિ પંથોમાં પણ સૂક્ષ્મ દયા સંબંધી કંઈ વિચાર જોવામાં આવતો નથી, તોપણ એઓ કેવળ દયાને નહીં સમજનારા કરતાં ઘણા ઉત્તમ છે. સ્થૂળ જીવોની રક્ષામાં એ ઠીક સમજ્યા છે; પરંતુ એ સઘળા કરતાં આપણે કેવા ભાગ્યશાળી કે જ્યાં એક પુષ્પપાંખડી દુભાય ત્યાં પાપ છે; એ ખરું તત્ત્વ સમજ્યા અને યજ્ઞયાગાદિક હિંસાથી તો કેવળ વિરક્ત રહ્યા છીએ. બનતા પ્રયત્નથી જીવ બચાવીએ છીએ, છતાં ચાહીને જીવ હણવાની આપણી લેશ ઇચ્છા નથી. અનંતકાય અભક્ષ્યથી બહુ કરી આપણે વિરક્ત જ છીએ. આ કાળે એ સઘળો પુણ્યપ્રતાપ સિદ્ધાર્થ ભૂપાળના પુત્ર મહાવીરના કહેલા પરમતત્ત્વબોધના યોગબળથી વધ્યો છે. મનુષ્યો ઋદ્ધિ પામે છે, સુંદર સ્ત્રી પામે છે, આજ્ઞાંકિત પુત્ર પામે છે, બહોળો કુટુંબપરિવાર પામે છે, માનપ્રતિષ્ઠા તેમ જ અધિકાર પામે છે અને તે પામવાં કંઈ દુર્લભ નથી, પરંતુ ખરું ધર્મતત્ત્વ કે તેની શ્રદ્ધા કે તેનો થોડો અંશ પણ પામવો મહાદુર્લભ છે. એ ઋદ્ધિ ઇત્યાદિક અવિવેકથી પાપનું કારણ થઈ અનંત દુઃખમાં લઈ જાય છે પરંતુ આ થોડી શ્રદ્ધાભાવના પણ ઉત્તમ પદવીએ પહોંચાડે છે. આમ દયાનું સત્પરિણામ છે. આપણે ધર્મતત્ત્વયુક્ત કુળમાં જન્મ પામ્યા છીએ તો હવે જેમ બને તેમ વિમળ દયામય વર્તનમાં આવવું. વારંવાર લક્ષમાં રાખવું કે સર્વ જીવની રક્ષા કરવી. બીજાને પણ એવો જ યુક્તિપ્રયુક્તિથી બોધ આપવો. સર્વ જીવની રક્ષા કરવા માટે એક બોધદાયક ઉત્તમ યુક્તિ બુદ્ધિશાળી અભયકુમારે કરી હતી તે આવતા પાઠમાં હું કહું છું. એમ જ તત્ત્વબોધ માટે યૌક્તિક ન્યાયથી અનાર્ય જેવા ધર્મમતવાદીઓને શિક્ષા આપવાનો વખત મળે તો આપણે કેવા ભાગ્યશાળી!

થઈને રહેવાનો બોધ દે. ચાલતામાં, બેસતામાં, ઉઠતામાં, જમતામાં અને બીજાં દરેક પ્રકારમાં યત્નાનો ઉપયોગ કરવો. એથી દ્રવ્યે અને ભાવે, બન્ને પ્રકારે લાભ છે. ચાલ ધીમી અને ગંભીર રાખવી. ઘર સ્વચ્છ રાખવાં, પાણી વિધિ-સહિત ગળાવવું, કાષ્ઠાદિક ઈંધન ખંખેરીને નાખવાં એ કંઇ આપણને અગવડ પડતું કામ નથી; તેમ તેમાં વિશેષ વખત જતો નથી. એવા નિયમો દાખલ કરી દીધા પછી પાળવા મુશ્કેલ નથી. એથી બિચારા અસંખ્યાત નિરપરાધી જંતુઓ બચે છે.

પ્રત્યેક કામ યત્નાપૂર્વક જ કરવું એ વિવેકી શ્રાવકનું કર્તવ્ય છે.

શિક્ષાપાઠ ૨૮. રાત્રિભોજન.—

અહિંસાદિક પંચમહાવ્રત જેવું ભગવાને રાત્રિભોજનત્યાગવ્રત કહ્યું છે. રાત્રિમાં જે ચાર પ્રકારના આહાર છે તે અભક્ષ્યરૂપ છે. જે જાતિનો આહારનો રંગ હોય છે તે જાતિનાં તમસ્કાય નામના જીવ તે આહારમાં ઉત્પન્ન થાય છે. રાત્રિભોજનમાં એ સિવાય પણ અનેક દોષ કહ્યા છે. રાત્રે જમનારને રસોઇને માટે અગ્નિ સળગાવવો પડે છે. ત્યારે સમીપની ભીંતપર રહેલા નિરપરાધી સૂક્ષ્મ જંતુઓ નાશ પામે છે. ઈંધનને માટે આણેલાં કાષ્ઠાદિકમાં રહેલા જંતુઓ રાત્રિએ નહીં દેખાવાથી નાશ પામે છે; તેમ જ સર્પનાં ઝેરનો, કરોળિયાની લાળનો અને મચ્છરાદિક સૂક્ષ્મ જંતુનો પણ ભય રહે છે. વખતે એ, કુટુંબાદિકને ભયંકર રોગનું કારણ પણ થઇ પડે છે.

રાત્રિભોજનનો પુરાણાદિક મતમાં પણ સામાન્ય આચારને ખાતર ત્યાગ કર્યો છે; છતાં તેઓમાં પરંપરાની રૂઢિથી કરીને રાત્રિભોજન પેસી ગયું છે. પણ એ નિષેધક તો છે જ.

શરીરની અંદર બે પ્રકારના કમળ છે. તે સૂર્યના અસ્તથી સંકોચ પામી જાય છે. એથી કરીને રાત્રિભોજનમાં સૂક્ષ્મ જીવ ભક્ષણરૂપ અહિત થાય છે, જે મહા રોગનું કારણ છે. એવો કેટલેક સ્થળે આયુર્વેદનો પણ મત છે.

મનુષ્યો તો દિવસ બે ઘડી બાકી રહે ત્યારે વાળુ કરે, અને બે ઘડી દિવસ ચઢ્યા પહેલાં ગમે તે જાતનો આહાર કરે નહીં. રાત્રિભોજનને માટે વિશેષ વિચાર મુનિસમાગમથી કે શાસ્ત્રથી જાણવા. એ સંબંધી બહુ સૂક્ષ્મ ભેદ જાણવા અવશ્યના છે.

ચારે પ્રકારના આહાર રાત્રિને વિષે ત્યાગવાથી મહત્ફળ છે. એ જિન-વચન છે.

[illegible] પામર પ્રાણિઓને પણ હોવું જોઇએ. આપણે સમજણવાળાં, બોલતાં ચાલતાં પ્રાણી છઇએ. ને બિચારાં અનાથ અને અણસમજણવાળાં પ્રાણીને [illegible] દુઃખ આપીએ એ કેવું પાપનું પ્રબળ કારણ છે? આપણે આ વચન નિરંતર લક્ષમાં રાખવું કે સર્વ પ્રાણીને પોતાનો જીવ વહાલો છે; અને સર્વ જીવની રક્ષા કરવી એ જેવો એકે ધર્મ નથી." અભયકુમારનાં ભાષણથી [illegible] મહારાજા સંતોષાયા. સઘળા સામંતો પણ બોધ પામ્યા. તેઓએ તે [illegible] માંસ ખાવાની પ્રતિજ્ઞા કરી, કારણ એક તો તે અભક્ષ્ય છે; અને [illegible] જીવ હણ્યા વિના તે આવતું નથી એ મોટો અધર્મ છે; માટે અભય [illegible] કથન માનીને તેઓએ અભયદાનમાં લક્ષ આપ્યું:—જે આત્માનાં [illegible] કરનારું છે.

શિક્ષાપાઠ ૩૧. પ્રત્યાખ્યાન.—

[illegible] શબ્દ વારંવાર તમારા સાંભળવામાં આવ્યો છે. [illegible] પ્રત્યાખ્યાન [illegible] અને તે અમુક વસ્તુ ભણી ચિત્ત ન કરવું [illegible] નિયમ [illegible] વપરાય છે. પ્રત્યાખ્યાન કરવાનો હેતુ મહા [illegible] પ્રત્યાખ્યાન નહીં કરવાથી ગમે તે વસ્તુ ન ખાઓ કે ન [illegible] નથી; કારણ કે તત્વરૂપે કરીને ઇચ્છાનું [illegible] નિયમ ન કરતા હોઇએ, પરંતુ તેનો જો [illegible] નિયમ ન કર્યો હોય તો તે ફળ ન આપે; કારણ આપણું [illegible] ઘરનું બારણું ઉઘાડું હોય અને શ્વાનાદિક જનાવર કે [illegible] ખુલ્લાં હોય તો તેમાં કર્મ પ્રવેશ કરે [illegible] છૂટથી જાય છે, તે કર્મ બંધનનું [illegible] એ ભણી દ્રષ્ટિ કરવાની ઇચ્છા [illegible] મોટું [illegible] જોવું પણ કરતા નથી. એમ પ્રકાર [illegible] નથી [illegible] હોઇ [illegible] કારણથી કેટલું [illegible]

[illegible]

શિક્ષાપાઠ ૩૪. સર્વ જીવની રક્ષા, ભાગ ૨.—

મગધ દેશની રાજગૃહી નગરીનો અધિરાજા શ્રેણિક એક વખતે સભા ભરીને બેઠો હતો. પ્રસંગોપાત વાતચીતના પ્રસંગમાં માંસલુબ્ધ સામંતો બોલ્યા કે હમણાં માંસની વિશેષ સસ્તાઈ છે. આ વાત અભયકુમારે સાંભળી. એ ઉપરથી એ હિંસક સામંતોને બોધ દેવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો. સાંજે સભા વિસર્જન થઈ. રાજા અંતઃપુરમાં ગયા. ત્યારપછી (કર્તવ્ય માટે) અભયકુમાર જેણે જેણે માંસની વાત ઉચ્ચારી હતી તેને તેને ઘેર ગયા. જેને ઘેર જાય ત્યાં સત્કાર [illegible] તેઓ [illegible] કે આપ શા માટે પરિશ્રમ [illegible] અભયકુમાર [illegible] મહારાજા શ્રેણિકને અકસ્માત [illegible] કે કાળજ [illegible] તમે રાજાનાં મનુષ્ય [illegible] સામંતે વિચાર્યું પ્રિયમાન્ય છે [illegible] અભયકુમારને કે કાળજાનું [illegible] અભયકુમારે કેટલુંક પૂછ્યું મહારાજ [illegible] પ્રત્યેક સામંત ઘેર પોતાની [illegible] સામંતોને ઘેર આવ્યા ત્યારે [illegible] પોતાની વાત અભયકુમાર [illegible] તે મરણ છુપાવ્યા [illegible] નિકળ્યા હતા. સામંતો પોતા[illegible] વાતથી સામંતો [illegible] મહારાજ નિશ્ચય [illegible] કાલે આપને [illegible] તેથી હું [illegible] પરંતુ [illegible] આયુ [illegible] ઉપાય જવા આપી દાકતર [illegible] મન હર્ષ નથી, પરંતુ [illegible] નિશ્ચિત આપવું [illegible] છે તેમ જ જીવનું [illegible] તેમ આપવું અમૂલ્ય વસ્તુઓ આપતા [illegible] તેમ ન

અપરાધ ક્ષમા કરજો. હું મારું મોતથી ડરું છું, મારી પાસે એક વિદ્યા છે તેના યોગથી હું એ કેરીઓ લઈ શક્યો." અભયકુમારે કહ્યું, "મારાથી ક્ષમા ન થઈ શકે, પરંતુ મહારાજા શ્રેણિકને એ વિદ્યા તું આપ તો તેઓને એવી વિદ્યા લેવાનો અભિલાષ હોવાથી તારા ઉપકારના બદલામાં હું અપરાધ ક્ષમા કરાવી શકું." ચંડાળે એમ કરવાની હા કહી. પછી અભયકુમારે ચંડાળને શ્રેણિકરાજા જ્યાં સિંહાસન પર બેઠા હતા ત્યાં લાવીને સામો ઊભો રાખ્યો; અને સઘળી વાત રાજાને કહી બતાવી. એ વાતની રાજાએ હા કહી. ચંડાળે પછી સામા ઊભા રહી થરથરતે પગે શ્રેણિકને તે વિદ્યાનો બોધ આપવા માંડ્યો; પણ તે બોધ લાગ્યો નહીં. ઝટપટ ઊભા થઈ અભયકુમાર બોલ્યા: "મહારાજા! આપને જો એ વિદ્યા અવશ્ય શીખવી હોય તો સામા આવી ઊભા રહો; અને એને સિંહાસન આપો." રાજાએ વિદ્યા લેવા ખાતર એમ કર્યું તો તત્કાળ વિદ્યા સાધ્ય થઈ.

આ વાત માત્ર બોધ લેવાને માટે છે. એક ચંડાળનો પણ વિનય કર્યા વગર શ્રેણિક જેવા રાજાને વિદ્યા સિદ્ધ ન થઈ, તો તેમાંથી તત્ત્વ એ ગ્રહણ કરવાનું છે કે, સદ્વિદ્યાને સાધ્ય કરવા વિનય કરવો. (આવશ્યક છે.) આત્મવિદ્યા પામવા નિર્ગ્રંથ ગુરુનો જો વિનય કરીએ તો કેવું મંગળદાયક થાય!

વિનય એ ઉત્તમ વશીકરણ છે. ઉત્તરાધ્યયનમાં ભગવાને વિનયને ધર્મનું મૂળ કહી વર્ણવ્યો છે. ગુરુનો, મુનિનો, વિદ્વાનનો, માતાપિતાનો અને પોતાથી વડાનો વિનય કરવો એ આપણી ઉત્તમતાનું કારણ છે.

શિક્ષાપાઠ ૩૩. સુદર્શન શેઠ.—

પ્રાચીન કાળમાં શુદ્ધ એકપત્નીવ્રતને પાળનારા અસંખ્ય પુરુષો થઈ ગયા છે. એમાંથી સંકટ સહી નામાંકિત થયેલો સુદર્શન નામનો એક સત્પુરુષ પણ છે. એ ધનાઢ્ય સુંદર મુખમુદ્રાવાળો કાંતિમાન અને મધ્ય વયમાં હતો. જે નગરમાં તે રહેતો હતો તે નગરના રાજદરબાર આગળથી કંઈ કામ પ્રસંગને લીધે તેને નીકળવું પડ્યું. એ જ્યારે ત્યાંથી નીકળ્યો ત્યારે રાજાની અભયા નામની રાણી પોતાના આવાસના ગોખમાં બેઠી હતી. ત્યાંથી સુદર્શન ભણી તેની દ્રષ્ટિ ગઈ. તેનું ઉત્તમ રૂપ અને કાયા જોઈને તેનું મન લલચાયું. એક અનુચરી મોકલીને કપટભાવથી નિર્મળ કારણ બતાવીને સુદર્શનને ઉપર બોલાવ્યો. કેટલાક પ્રકારની વાતચીત કર્યા પછી અભયાએ સુદર્શનને ભોગ ભોગવવા સંબંધીનું આમંત્રણ કર્યું. સુદર્શને કેટલોક ઉપદેશ આપ્યો તોપણ તેનું મન શાંત થયું નહીં. છેવટે કંટાળીને સુદર્શને યુક્તિથી કહ્યું, 'બહેન, હું

આ સઘળા સંસારની, રમણી નાયકરૂપ;
એ ત્યાગી, ત્યાગ્યું બધું, કેવળ શોકસ્વરૂપ.

એક વિષયને જીતતાં, જીત્યો સૌ સંસાર;
નૃપતિ જીતતાં જીતિયે, દળ, પુર ને અધિકાર.

વિષયરૂપ અંકુરથી, ટળે જ્ઞાન ને ધ્યાન;
લેશ મદિરાપાનથી, છાકે જ્યમ અજ્ઞાન.

જે નવવાડ વિશુદ્ધથી, ધરે શિયળ સુખદાઈ;
ભવ તેનો લવ પછી રહે, તત્ત્વવચન એ ભાઈ.

સુંદર શિયળસુરતરુ, મન વાણી ને દેહ;
જે નરનારી સેવશે, અનુપમ ફળ લે તેહ.

પાત્ર વિના વસ્તુ ન રહે, પાત્રે આત્મિક જ્ઞાન;
પાત્ર થવા સેવો સદા, બ્રહ્મચર્ય મતિમાન.

શિક્ષાપાઠ ૩૫. નવકાર મંત્ર—

નમો અરિહંતાણં,
નમો સિદ્ધાણં,
નમો આયરિયાણં,
નમો ઉવજ્ઝાયાણં,
નમો લોએ, સવ્વ સાહૂણં —

આ પવિત્ર વાક્યોને નિર્ગ્રંથપ્રવચનમાં નવકાર (નમસ્કાર) મંત્ર કે પંચપરમેષ્ઠિમંત્ર કહે છે.

અર્હત ભગવાનના બાર ગુણ, સિદ્ધ ભગવાનના આઠ ગુણ, આચાર્યના છત્રીસ ગુણ, ઉપાધ્યાયના પચીસ ગુણ અને સાધુના સત્તાવીસ ગુણ મળીને એકસો આઠ ગુણ થયા. અંગૂઠા વિના બાકીની ચાર આંગળીઓનાં બાર ટેરવાં થાય છે; અને એથી એ ગુણોનું ચિંતવન કરવાની યોજના હોવાથી બારને નવે ગુણતાં ૧૦૮ થાય છે. એટલે નવકાર એમ કહેવામાં સાથે એવું સૂચન રહ્યું જણાય છે કે હે ભવ્ય! તારાં એ આંગળીનાં ટેરવાંથી (નવકાર) મંત્ર નવ વાર ગણ—'કાર' એટલે 'કરનાર' એમ પણ થાય છે. બારને નવે ગુણતાં જેટલા થાય એટલા ગુણનો ભરેલો મંત્ર એમ નવકારમંત્ર તરીકે એનો અર્થ

પુરુષત્વમાં નથી!' તોપણ રાણીએ અનેક પ્રકારના હાવભાવ કર્યા. એ સઘળી કામચેષ્ટાથી સુદર્શન ચળ્યો નહીં; એથી કંટાળી જઈને રાણીએ તેને જતો કર્યો.

એક વાર એ નગરમાં ઉજાણી હતી. તેથી નગર બહાર નગરજનો આનંદથી આમ તેમ ભમતાં હતાં. ધામધૂમ મચી રહી હતી. સુદર્શન શેઠના છ દેવકુમાર જેવા પુત્રો પણ ત્યાં આવ્યા હતા. અભયા રાણી કપિલા નામની દાસી સાથે ઠાઠમાઠથી ત્યાં આવી હતી. સુદર્શનના દેવપૂતળાં જેવા છ પુત્રો તેના જોવામાં આવ્યા. કપિલાને તેણે પૂછ્યું, 'આવા રમ્ય પુત્રો કોના છે?' કપિલાએ સુદર્શન શેઠનું નામ આપ્યું. એ નામ સાંભળીને રાણીની છાતીમાં કટાર ભોંકાઈ; તેને કારી ઘા વાગ્યો. સઘળી ધામધૂમ વીતી ગયા પછી માયા કથન ગોઠવીને અભયાએ અને તેની દાસીએ મળી રાજાને કહ્યું. "તમે માનતા હશો કે મારા રાજ્યમાં ન્યાય અને નીતિ વર્તે છે, દુર્જનોથી મારી પ્રજા દુઃખી નથી, પરંતુ તે સઘળું મિથ્યા છે. અંતઃપુરમાં પણ દુર્જનો પ્રવેશ કરે ત્યાંસુધી હજુ અંધેર છે! તો પછી બીજા સ્થળ માટે પૂછવું પણ શું! તમારા નગરના સુદર્શન નામના શેઠે મારી કને ભોગનું આમંત્રણ કર્યું, નહીં કહેવા યોગ્ય કથનો મારે સાંભળવાં પડ્યાં; પણ મેં તેનો તિરસ્કાર કર્યો; એથી વિશેષ અંધેર કયું કહેવાય!" રાજા મૂળે કાનના કાચા હોય છે એ તો જાણે સર્વમાન્ય છે, તેમાં વળી સ્ત્રીના માયાવી મધુરાં વચન શું અસર ન કરે? તાતા તેલમાં ટાઢું જળ રેડ્યા જેવાં વચનથી રાજા ક્રોધાયમાન થયા. સુદર્શનને શૂળીએ ચઢાવવાની તત્કાળ તેણે આજ્ઞા કરી દીધી, અને તે પ્રમાણે સઘળું થઈ પણ ગયું. માત્ર સુદર્શન શૂળી પર બેસે એટલી વાર હતી.

ગમે તેમ હો પણ સૃષ્ટિના દિવ્ય ભંડારમાં અજવાળું છે. સત્યનો પ્રભાવ ઢાંક્યો રહેતો નથી. સુદર્શનને શૂળીએ બેસાર્યો કે શૂળી ફીટીને જાજ્વલ્યમાન સોનાનું સિંહાસન થયું; અને દેવદુંદુભિનો નાદ થયો; સર્વત્ર આનંદ વ્યાપી ગયો. સુદર્શનનું સત્યશીલ વિશ્વમંડળમાં ઝળકી ઊઠ્યું. સત્યશીલનો સદા જય છે.

શિયળ અને સુદર્શનની ઉત્તમ દૃઢતા એ બન્ને આત્માને પવિત્ર શ્રેણિએ ચઢાવે છે.

શિક્ષાપાઠ ૩૪. બ્રહ્મચર્ય વિષે સુભાષિત.—

નિરખીને નવયૌવના, લેશ ન વિષયનિદાન;
ગણે કાષ્ઠની પૂતળી, તે ભગવાનસમાન.

૧	૨	૩	૪	૫
૨	૧	૩	૪	૫
૧	૩	૨	૪	૫
૩	૨	૧	૪	૫
૨	૩	૧	૪	૫
૩	૨	૧	૪	૫

પિતા.—આવી જાતનાં કોષ્ટકથી ભરેલું એક નાનું પુસ્તક છે તે તેં જોયું છે?

પુત્ર.—હા, પિતાજી.

પિતા.—એમાં આડા અવળા અંક મૂક્યા છે તેનું કાંઈ પણ કારણ તારા સમજવામાં છે?

પુત્ર.—નહીં, પિતાજી. મારા સમજવામાં નથી માટે આપ તે કારણ કહો.

પિતા.—પુત્ર, પ્રત્યક્ષ છે કે મન એ[1] બહુ અવ્યવસ્થિત ચીજ છે; અને તેને એકાગ્ર કરવું બહુ બહુ વિકટ છે. તે જ્યાંસુધી એકાગ્ર થતું નથી ત્યાંસુધી આત્મમલિનતા જતી નથી. પાપના વિચારો ઘટતા નથી. એ એકાગ્રતાને માટે બાર પ્રતિજ્ઞાદિક અને મહાન્ સાધનો ભગવાને કહ્યાં છે. મનની એકાગ્રતાથી મહા યોગની શ્રેણિયે ચઢવા માટે અને મન કેટલાક પ્રકારથી નિર્મળ કરવા માટે સત્પુરુષોએ આ એક કોષ્ટકાવલી કરી છે. પંચપરમેષ્ઠિ મંત્રના પાંચ અંક એમાં પહેલા મૂક્યા છે; અને પછી લોમવિલોમસ્વરૂપમાં લક્ષપૂર્વક એના એ પાંચ અંક મૂકી ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારે કોષ્ટક કર્યાં છે. એમ કરવાનું કારણ પણ મનની એકાગ્રતા પામીને નિર્જરા કરી શકે.[2]

પુત્ર.—પિતાજી, અનુક્રમે લેવાથી એમ શા માટે ન થઈ શકે?

પિતા.—લોમ વિલોમ હોય તો તે ગોઠવતાં જવું પડે અને નામ સંભારવાં પડે. પાંચનો અંક મૂક્યા પછી બેનો આંકડો આવે કે 'નમો લોએ સવ્વસાહૂણં' પછી 'નમો અરિહંતાણં' એ વાક્ય મૂકીને 'નમો સિદ્ધાણં' એ

1. પાઠાન્તર: "એ એક બહુ ચંચળ ચીજ છે."—સંશોધક.

2. પાઠાન્તર: "એમ કરવાનું કારણ પણ મનની એકાગ્રતા થઈને નિર્જરા કરી શકાય એ જ."—સંશોધક.

મંત્ર કહી છે. અને પંચપરમેષ્ઠિ એટલે આ સકળ જગતમાં પાંચ વસ્તુઓ પરમોત્કૃષ્ટ છે. તે કઈ કઈ? તો કહી બતાવી કે અર્હંત, સિદ્ધ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુ. એને નમસ્કાર કરવાનો જે મંત્ર તે પરમેષ્ઠિ; અને પાંચ પરમેષ્ઠિને સાથે નમસ્કાર હોવાથી પંચપરમેષ્ઠિમંત્ર એવો શબ્દ થયો. આ મંત્ર અનાદિસિદ્ધ મનાય છે, કારણ પંચપરમેષ્ઠિ અનાદિસિદ્ધ છે. એટલે એ પાંચે પાત્ર આદ્યરૂપ નથી (પ્રવાહથી અનાદિ સિદ્ધ છે,) અને તેના જપનાર પણ અનાદિસિદ્ધ છે. એથી એ જાપ પણ અનાદિસિદ્ધ ઠરે છે.

પ્ર૦—એ પંચપરમેષ્ઠિમંત્ર પરિપૂર્ણ જાણવાથી મનુષ્ય ઉત્તમ ગતિને પામે છે એમ સત્પુરુષો કહે છે એ માટે તમારું શું મત છે?

ઉ૦—એ કહેવું ન્યાયપૂર્વક છે એમ હું માનું છઉં.

પ્ર૦—એને ક્યા કારણથી ન્યાયપૂર્વક કહી શકાય?

ઉ૦—હા. એ તમને હું સમજાવું: મનની નિગ્રહતા અર્થે એક તો સર્વોત્તમ જગદ્ભૂષણના સત્ય ગુણનું એ ચિંતવન છે. તત્ત્વથી જોતાં વળી અર્હંતસ્વરૂપ, સિદ્ધસ્વરૂપ, આચાર્યસ્વરૂપ, ઉપાધ્યાયસ્વરૂપ અને સાધુસ્વરૂપ એનો વિવેકથી વિચાર કરવાનું પણ એ સૂચવન છે. કારણ કે પૂજવા યોગ્ય એઓ શાથી છે એમ વિચારતાં એઓનાં સ્વરૂપ, ગુણ ઇ૦ માટે વિચાર કરવાની સત્પુરુષને તો ખરી અગત્ય છે. હવે કહો કે એ મંત્ર એથી કેટલો કલ્યાણકારક થાય[1] !

પ્રશ્નકાર—સત્પુરુષો મોક્ષનું કારણ નવકારમંત્રને કહે છે, એ આ વ્યાખ્યાનથી હું પણ માન્ય રાખું છઉં.

અર્હંત ભગવાન, સિદ્ધ ભગવાન, આચાર્યજી, ઉપાધ્યાયજી અને સાધુજી એઓનો એકેક પ્રથમ અક્ષર લેતા 'અસિઆઉસા' એવું મહદ્ભુત વાક્ય નીકળે છે. જેનું 'ૐ' એવું યોગબિંદુનું સ્વરૂપ થાય છે; માટે આપણે એ મંત્રનો અવશ્ય કરીને વિમળભાવથી જાપ કરવો.

શિક્ષાપાઠ ૩૬. અનાનુપૂર્વી.—

[નરકાનુપૂર્વી, દેવાનુપૂર્વી, એ અનુપૂર્વીઓ વિષેનો આ પાઠ નથી; પરંતુ એ નામનાં એક ગણવાના લઘુ પુસ્તકનાં મંત્રસ્મરણને માટે છે.][2]

---

1. પાઠાન્તર: "હવે કહો કે, એ મંત્ર કેટલો કલ્યાણકારક છે?"—સંશોધક
2. આ લીટીઓ દ્વિતીયાવૃત્તિમાં નથી.—સંશોધક.

૩. ધનવાંછાદોષ—ધનની ઇચ્છાએ સામાયિક કરવું તે 'ધનવાંછાદોષ.'

૪. ગર્વદોષ—મને લોકો ધર્મી કહે છે અને હું સામાયિક પણ તેવી જ કરું છઉં! એ 'ગર્વદોષ.'

૫. ભયદોષ—હું શ્રાવકકુળમાં જન્મ્યો છઉં, મને લોકો મોટા તરીકે માને છે, અને જો સામાયિક નહીં કરું તો કહેશે કે એટલું પણ નથી કરતો; એથી નિંદા થશે[1] એ 'ભયદોષ.'

૬. નિદાનદોષ—સામાયિક કરીને તેનાં ફળથી ધન, પુત્રાદિ મળવાનું ઇચ્છે તે 'નિદાનદોષ.'

૭. સંશયદોષ—સામાયિકનું પરિણામ હશે કે નહીં હોય? એવો વિકલ્પ તે 'સંશયદોષ.'

૮. કષાયદોષ—સામાયિક ક્રોધથી કરવા બેસી જાય કે કંઈ કારણથી પછી ક્રોધ, માન, માયા, લોભમાં વૃત્તિ ધરે એ 'કષાયદોષ.'

૯. અવિનયદોષ—વિનય વગર સામાયિક કરે તે 'અવિનયદોષ.'

૧૦. અબહુમાનદોષ—ભક્તિભાવ અને ઉમંગપૂર્વક સામાયિક ન કરે તે 'અબહુમાનદોષ.'

શિક્ષાપાઠ ૩૮. સામાયિકવિચાર. ભાગ, ૨.—

દશ દોષ મનના કહ્યા. હવે દશ વચનના દોષ કહું છઉં.

૧. કુબોલદોષ—સામાયિકમાં કુવચન બોલવું તે 'કુબોલદોષ.'

૨. સહસાત્કારદોષ—સામાયિકમાં સાહસથી અવિચારપૂર્વક વાક્ય બોલવું તે 'સહસાત્કારદોષ.'

૩. અસદારોપણદોષ—બીજાને ખોટો બોધ[2] આપે તે 'અસદારોપણદોષ.'

૪. નિરપેક્ષદોષ—સામાયિકમાં શાસ્ત્રની દરકાર વિના વાક્ય બોલે તે 'નિરપેક્ષદોષ.'

૫. સંક્ષેપદોષ—સૂત્રના પાઠ ઇત્યાદિક ટૂંકામાં બોલી નાખે; અને યથાર્થ ભાખે નહીં તે 'સંક્ષેપદોષ.'[3]

---

1. પાઠાન્તર: "આટલી ક્રિયા પણ નથી કરતો એમ નિંદાભયથી સામાયિક કરે એ 'ભયદોષ'" —સંશોધક.

2. પાઠાન્તર: "ખોટો બોધ આદિ આપવા તે 'અસદારોપણદોષ'" —સંશોધક

3. પાઠાન્તર: "યથાર્થ ઉચ્ચાર કરે નહીં તે 'સંક્ષેપદોષ'" —સંશોધક.

લક્ષ રાખવું પડે. એમ પુનઃ પુનઃ લક્ષની દૃઢતા રાખવાથી મન એકાગ્રતાને પહોંચે છે. અનુક્રમબંધ હોય તો તેમ થઈ શકતું નથી; કારણ કે વિચાર કરવો પડતો નથી; એ સૂક્ષ્મ વખતમાં મન પરમેષ્ઠિમંત્રમાંથી નીકળીને સંસારતંત્રની ખટપટમાં જઈ પડે છે; અને વખતે ધર્મ કરતાં ધાડ પણ કરી નાખે છે. એથી સત્પુરુષોએ અનાનુપૂર્વીની યોજના કરી છે. તે બહુ સુંદર અને આત્મશાંતિને આપનારી છે.

શિક્ષાપાઠ ૩૭. સામાયિકવિચાર ભાગ ૧—

આત્મશક્તિનો પ્રકાશ કરનાર, સમ્યક્‌જ્ઞાનદર્શનનો ઉદય કરનાર, શુદ્ધ સમાધિભાવમાં પ્રવેશ કરાવનાર, નિર્જરાનો અમૂલ્ય લાભ આપનાર, રાગદ્વેષથી મધ્યસ્થ બુદ્ધિ કરનાર એવું સામાયિક નામનું શિક્ષાવ્રત છે. 'સામાયિક' શબ્દની વ્યુત્પત્તિ 'સમ', 'આય' અને 'ઇક' એ શબ્દોથી થાય છે. 'સમ' એટલે રાગદ્વેષરહિત મધ્યસ્થ પરિણામ, 'આય' એટલે 'તે સમભાવથી ઉત્પન્ન થતો જ્ઞાનદર્શનચારિત્રરૂપ મોક્ષમાર્ગનો લાભ,' અને 'ઇક' કહેતાં 'ભાવ' એમ અર્થ થાય છે. એટલે 'જે વડે કરીને મોક્ષના માર્ગનો લાભદાયક ભાવ ઊપજે તે સામાયિક'. આર્ત અને રૌદ્ર એ બે પ્રકારનાં ધ્યાનનો ત્યાગ કરીને મન, વચન, કાયાના પાપભાવને રોકીને વિવેકી શ્રાવક[1] સામાયિક કરે છે.

મનનાં પુદ્‌ગલ તરંગી છે. સામાયિકમાં જ્યારે વિશુદ્ધ પરિણામથી રહેવું કહ્યું છે, ત્યારે પણ એ મન આકાશપાતાળના ઘાટ ઘડ્યા કરે છે. તેમ જ ભૂલ, વિસ્મૃતિ, ઉન્માદ ઇત્યાદિકથી વચનકાયામાં પણ દૂષણ આવવાથી સામાયિકમાં દોષ લાગે છે. મન, વચન અને કાયાના થઈને બત્રીશ દોષ ઉત્પન્ન થાય છે. દશ મનના, દશ વચનના અને બાર કાયાના એમ બત્રીશ દોષ જાણવા અવશ્યના છે. જે જાણવાથી મન સાવધાન રહે છે.

મનના દશ દોષ કહું છું.

૧. અવિવેકદોષ—સામાયિકનું સ્વરૂપ નહિ જાણવાથી મનમાં એવો વિચાર કરે કે આથી શું ફળ થવાનું હતું? આથી તો કોણ તર્યું હશે! એવા વિકલ્પનું નામ 'અવિવેકદોષ.'

૨. યશોવાંછાદોષ—પોતે સામાયિક કરે છે એમ અન્ય મનુષ્યો જાણે તો પ્રશંસા કરે તે ઇચ્છાએ સામાયિક કરે ઇ૦ યશોવાંછા ચાહે તે 'યશોવાંછાદોષ.'

---

૧. પાઠાન્તર "મનુષ્યો"—સંશોધક.

શિક્ષાપાઠ ૩૯. સામાયિકવિચાર, ભાગ ૩.—

એકાગ્રતા અને સાવધાની વિના એ બત્રીસ દોષમાંનો અમુક દોષ પણ આવી જાય છે. વિજ્ઞાનવેત્તાઓએ સામાયિકનું જઘન્ય પ્રમાણ બે ઘડીનું બાંધ્યું છે. એ વ્રત સાવધાનીપૂર્વક કરવાથી પરમશાંતિ આપે છે. કેટલાકનો એ બે ઘડીનો કાળ જ્યારે જતો નથી ત્યારે તેઓ બહુ કંટાળે છે. સામાયિકમાં નવરાશ લઈને બેસવાથી કાળ પણ ક્યાંથી જાય? આધુનિક કાળમાં સાવધાનીથી સામાયિક કરનારા બહુ જ થોડા છે. પ્રતિક્રમણ સામાયિકની સાથે કરવાનું હોય છે ત્યારે તો વખત જવો સુગમ પડે છે. જો કે એવા પામરો પ્રતિક્રમણ લક્ષપૂર્વક કરી શકતા નથી, તોપણ કેવળ નવરાશ કરતાં એમાં જરૂર કંઈક ફેર પડે છે સામાયિક પણ પુરૂં જેઓને આવડતું નથી તેઓ બિચારા સામાયિકમાં બહુ મૂંઝાય છે. કેટલાક ભારેકર્મીઓ એ અવસરમાં વ્યવહારના પ્રપંચો પણ ઘડી રાખે છે. આથી સામાયિક બહુ દૂષિત થાય છે.

વિધિપૂર્વક સામાયિક ન થાય એ બહુ ખેદકારક અને કર્મની બાહુલ્યતા છે. સાઠ ઘડીના અહોરાત્ર વ્યર્થ ચાલ્યા જાય છે. અસંખ્યાતા દિવસથી ભરેલાં અનંતા કાળચક્ર વ્યતીત કરતા પણ જે સાર્થક ન થયું તે બે ઘડીની વિશુદ્ધ સામાયિક સાર્થક કરે છે. લક્ષપૂર્વક સામાયિક થવા માટે સામાયિકમાં પ્રવેશ કર્યા પછી ચાર લોગસ્સથી વધારે લોગસ્સનો કાયોત્સર્ગ કરી ચિત્તની કંઈક સ્વસ્થતા આણવી, પછી સૂત્રપાઠ કે ઉત્તમ ગ્રંથનું મનન કરવું, વૈરાગ્યનાં ઉત્તમ કાવ્યો બોલવાં, પાછળનું અધ્યયન કરેલું સ્મરણ કરી જવું, નૂતન અભ્યાસ થાય તો કરવો. કોઈને શાસ્ત્રાધારથી બોધ આપવો. એમ સામાયિકી કાળ વ્યતીત કરવો. મુનિરાજનો જો સમાગમ હોય તો આગમવાણી સાંભળવી અને તે મનન કરવી. તેમ ન હોય અને શાસ્ત્રપરિચય ન હોય તો વિચક્ષણ અભ્યાસી પાસેથી વૈરાગ્યબોધક કથન શ્રવણ કરવું કિંવા કંઈ અભ્યાસ કરવો. એ સઘળી ગોઠવણ ન હોય તો કેટલોક ભાગ લક્ષપૂર્વક કાયોત્સર્ગમાં રોકવો; અને કેટલોક ભાગ મહાપુરુષોના ચરિત્રકથામાં ઉપયોગપૂર્વક રોકવો; પરંતુ જેમ બને તેમ વિવેકથી અને ઉત્સાહથી સામાયિકી કાળ વ્યતીત કરવો. કંઈ સાહિત્ય ન હોય તો પંચપરમેષ્ઠિમંત્રનો જાપ જ ઉત્સાહપૂર્વક કરવો. પણ વ્યર્થ કાળ કાઢી નાખવો નહીં. ધીરજથી, શાંતિથી અને યત્નાથી સામાયિક કરવું. જેમ બને તેમ સામાયિકમાં શાસ્ત્રપરિચય વધારવો.

સાઠ ઘડીના વખતમાં બે ઘડી અવશ્ય બચાવી સામાયિક તો સદ્ભાવથી કરવું.

૬. કલેશદોષ—ક્રોધથી કંકાસ કરે તે 'કલેશદોષ.'

૭. વિકથાદોષ—ચાર પ્રકારની વિકથા માંડી બેસે તે 'વિકથાદોષ.'

૮. હાસ્યદોષ—સામાયિકમાં કોઈની હાંસી મશ્કરી કરે તે 'હાસ્યદોષ.'

૯. અશુદ્ધદોષ—સામાયિકમાં સૂત્રપાઠ ન્યૂનાધિક અને અશુદ્ધ બોલે તે 'અશુદ્ધદોષ.'

૧૦. મુણમુણદોષ—ગડબડગોટાથી સામાયિકમાં સૂત્રપાઠ બોલે જે પોતે પણ પૂરું માંડ સમજે તે 'મુણમુણદોષ.'

એ વચનના દશ દોષ કહ્યા. હવે કાયાના બાર દોષ કહું છઉં.

૧. આસનદોષ—સામાયિકમાં પગપર પગ ચઢાવી બેસે એ ગુર્વાદિકનું અવિનયરૂપ આસન માટે એ પહેલો અયોગ્ય 'આસનદોષ.'

૨. ચલાસનદોષ—ડગમગતે આસને બેસી સામાયિક કરે, અથવા વારંવાર ત્યાંથી ઉઠવું પડે તેવે આસને બેસે એ 'ચલાસનદોષ.'

૩. ચલદૃષ્ટિદોષ—કાયોત્સર્ગમાં આંખો ચપળ રાખે એ 'ચલદૃષ્ટિદોષ.'

૪. સાવદ્યક્રિયાદોષ—સામાયિકમાં કંઈ પાપક્રિયા કે તેની સંજ્ઞા કરે તે 'સાવદ્યક્રિયાદોષ.'

૫. આલંબનદોષ—ભીંતાદિક ઓઠીંગણ દઈ બેસે બેસતાં ત્યાં બેઠેલા જંતુ આદિકનો નાશ અને પ્રમાદ થાય તે 'આલંબનદોષ.'

૬. આ [illegible]—[illegible] આદિ તે 'આ[illegible]દોષ.'

૭. આ[illegible] તે 'આ[illegible]દોષ.'

૮. મોટનદોષ—[illegible] તે 'મોટનદોષ.'

૯. મ[illegible] સામાયિકમાં [illegible] તે 'મ[illegible]દોષ.'

૧૦. વિમાસણદોષ—[illegible] 'વિમાસણદોષ.'

૧૧. નિદ્રાદોષ—સામાયિકમાં [illegible]

૧૨. [illegible]—[illegible] ગોઠવે ન.

એ [illegible] સામાયિકના બત્રીશ દોષ [illegible].

૧. [illegible]

[illegible]

'પ્રતિક્રમણસૂત્ર'ની યોજના બહુ સુંદર છે. એનાં મૂળતત્ત્વ બહુ ઉત્તમ છે. જેમ બને તેમ પ્રતિક્રમણ ધીરજથી, સમજાય એવી ભાષાથી, શાંતિથી, મનની એકાગ્રતાથી અને યત્નાપૂર્વક કરવું.

શિક્ષાપાઠ ૪૧. ૪૨. ભીખારીનો ખેદ, ભાગ ૧, ૨.[1]—

શિક્ષાપાઠ ૪૩. અનુપમ ક્ષમા.—

ક્ષમા એ અંતરશત્રુ જીતવામાં ખડ્ગ છે. પવિત્ર આચારની રક્ષા કરવામાં બખ્તર છે. શુદ્ધભાવે અસહ્ય દુઃખમાં, સમપરિણામથી ક્ષમા રાખનાર મનુષ્ય ભવસાગર તરી જાય છે.

કૃષ્ણ વાસુદેવના ગજસુકુમાર નામના નાના ભાઈ મહાસ્વરૂપવાન, સુકુમાર માત્ર બારવર્ષની વયે ભગવાન નેમનાથની પાસેથી સંસારત્યાગ થઈ સ્મશાનમાં ઉગ્ર ધ્યાનમાં રહ્યા હતા, ત્યારે તેઓ એક અદ્ભુત ક્ષમામય ચરિત્રથી મહાસિદ્ધિને પામી ગયા તે અહીં કહું છઉં.

સોમલ નામના બ્રાહ્મણની સુરૂપવર્ણસંપન્ન પુત્રિ વેરે ગજસુકુમારનું સગપણ કર્યું હતું; પરંતુ લગ્ન થયા પહેલાં ગજસુકુમાર તો સંસારત્યાગી ગયા. આથી પોતાની પુત્રિનું સુખ જવાના દ્વેષથી તે સોમલ બ્રાહ્મણને ભયંકર ક્રોધ વ્યાપ્યો. ગજસુકુમારની શોધ કરતો એ સ્મશાનમાં જ્યાં મહામુનિ ગજસુકુમાર એકાગ્ર વિશુદ્ધ ભાવથી કાયોત્સર્ગમાં છે ત્યાં આવી પહોંચ્યો. કોમળ ગજસુકુમારના માથાપર-ચીકણી માટીની વાડ કરી; અને અંદર ધખધખતા અંગારા ભર્યા, ઇંધન પૂર્યું એટલે મહા તાપ થયો. એથી ગજસુકુમારનો કોમળદેહ બળવા મંડ્યો એટલે તે સોમલ જતો રહ્યો. એ વેળા ગજસુકુમારનાં અસહ્ય દુઃખનું કહેવું પણ શું હોય! પરંતુ ત્યારે તે સમભાવપરિણામમાં રહ્યા. કિંચિત્ ક્રોધ કે દ્વેષ ઉત્પન્ન એના હૃદયમાં જન્મ પામ્યો નહીં. પોતાના આત્માને સ્થિતિસ્થાપક કરીને બોધ દીધો કે 'જો! તું એની પુત્રિને પરણ્યો હોત તો એ કન્યાદાનમાં તને પાઘડી આપત. એ પાઘડી થોડા વખતમાં ફાટી જાત તેવી અને પરિણામે દુઃખદાયક થાત. આ એનો બહુ ઉપકાર થયો કે એ પાઘડી બદલ એણે મોક્ષની પાઘડી બંધાવી.' એવા વિશુદ્ધ પરિણામથી અડગ રહી સમભાવથી તે અસહ્ય વેદના સહીને સર્વજ્ઞ સર્વદર્શી થઈ અનંત જીવન સુખને પામ્યા. કેવી અનુપમ ક્ષમા અને કેવું તેનું સુંદર પરિણામ! તત્ત્વજ્ઞાનીઓનાં

---

૧. આ પાઠોનો વિષય 'ભાવનાબોધ'માં આવી ગયો હોવાથી અત્ર પુનઃ આપેલ નથી.—સંશોધક.

શિક્ષાપાઠ ૪૦. પ્રતિક્રમણ વિચાર.—

પ્રતિક્રમણ એટલે સામું જવું—સ્મરણ કરી જવું, ફરીથી જોઈ જવું. એમ એનો અર્થ થઈ શકે છે. [1]જે દિવસે જે વખતે પ્રતિક્રમણ કરવા બેઠા; તે વખતની અગાઉ તે દિવસે જે જે દોષ થયા છે તે એક પછી એક જોઈ જવા અને તેનો પશ્ચાત્તાપ કરવો કે દોષનું સ્મરણ કરી જવું; વગેરે સામાન્ય અર્થ પણ છે.

ઉત્તમ મુનિઓ અને ભાવિક શ્રાવકો સંધ્યાકાળે અને રાત્રિના પાછળના ભાગમાં દિવસે અને અને રાત્રે એમ અનુક્રમે થયેલા દોષનો પશ્ચાત્તાપ કે ક્ષમાપના ઇચ્છે છે એનું નામ અહીં આગળ પ્રતિક્રમણ છે. એ પ્રતિક્રમણ આપણે પણ અવશ્ય કરવું. કારણ આ આત્મા મન, વચન અને કાયાના યોગથી અનેક પ્રકારનાં કર્મ બાંધે છે. પ્રતિક્રમણસૂત્રમાં એનું દોહન કરેલું છે; જેથી દિવસ રાત્રમાં થયેલાં પાપનો પશ્ચાત્તાપ તે વડે થઈ શકે છે. શુદ્ધભાવ વડે કરી પશ્ચાત્તાપ કરવાથી લેશ પાપ થતાં પરલોકભય અને અનુકંપા છૂટે છે, આત્મા કોમળ થાય છે; ત્યાગવાયોગ્ય વસ્તુનો વિવેક આવતો જાય છે. ભગવાનસાક્ષીએ અજ્ઞાન ઇ૦ જે જે દોષ વિસ્મરણ થયા હોય તેનો પશ્ચાત્તાપ પણ થઈ શકે છે. આમ એ નિર્જરા કરવાનું ઉત્તમ સાધન છે.

એનું 'આવશ્યક' એવું પણ નામ છે. આવશ્યક એટલે અવશ્ય કરીને કરવાયોગ્ય; એ સત્ય છે. તે વડે આત્માની મલિનતા ખસે છે. માટે અવશ્ય કરવા યોગ્ય જ છે.

સાંયકાળે જે પ્રતિક્રમણ કરવામાં આવે છે તેનું નામ 'દેવસીય પડિક્કમણું' એટલે દિવસસંબંધી પાપનો પશ્ચાત્તાપ અને રાત્રિના પાછલા ભાગમાં જે પ્રતિક્રમણ કરવામાં આવે તે 'રાઇપડિક્કમણું' કહેવાય છે. 'દેવસીય' અને 'રાઇ' એ પ્રાકૃત ભાષાના શબ્દો છે. પખવાડીએ કરવાનું પ્રતિક્રમણ તે 'પાક્ષિક' અને સંવત્સરે કરવાનું તે 'સાંવત્સરિક' કહેવાય છે. સત્પુરુષોએ યોજનાથી બાંધેલો એ સુંદર નિયમ છે.

કેટલાક સામાન્ય બુદ્ધિમાનો એમ કહે છે કે દિવસ અને રાત્રિનું સવારે પ્રાયશ્ચિત્તરૂપ પ્રતિક્રમણ કર્યું હોય તો કંઈ ખોટું નથી, પરંતુ એ કહેવું પ્રામાણિક નથી. રાત્રિએ અકસ્માત્ અમુક કારણ કે કાળધર્મ થઈ પડે તો દિવસ સંબંધી પણ રહી જાય.

---

૧. પાઠાન્તર: "સાયની અપેક્ષાએ જે દિવસે જે વખતે પ્રતિક્રમણ કરવાનું હોય"—[illegible]

દ્વાદશ વ્રત અને દીનતા ધરિ, સાત્વિક થાઉં સ્વરૂપ વિચારી;
એ મુજ નેમ સદા શુભ ક્ષેમક, નિત્ય અખંડ રહો ભવહારી.
તે ત્રિશલાતનયે મન ચિંતવી, જ્ઞાન, વિવેક, વિચાર વધારૂં;
નિત્ય વિશોધ કરી નવ તત્વનો, ઉત્તમ બોધ અનેક ઉચ્ચારૂં;
સંશયબીજ ઉગે નહીં અંદર, જે જિનનાં કથનો અવધારૂં.
રાજ્ય સદા મુજ એજ મનોરથ, ધાર, થશે અપવર્ગ ઉતારૂં.

શિક્ષાપાઠ ૪૬. કપિલમુની, ભાગ ૧.—

કૌશંબી નામની એક નગરી હતી. ત્યાંના રાજદરબારમાં રાજ્યનાં અલંકારરૂપ કાશ્યપ નામનો એક શાસ્ત્રી રહેતો હતો. એની સ્ત્રીનું નામ શ્રીદેવી હતું; તેના ઉદરથી કપિલ નામનો એક પુત્ર જન્મ્યો હતો. તે પંદર વર્ષનો થયો ત્યારે તેના પિતા પરધામ ગયા. કપિલ લાડપાલમાં ઉછરેલો હોવાથી કંઈ વિશેષ વિદ્વતા પામ્યો નહોતો; તેથી એના પિતાની જગો કોઈ બીજા વિદ્વાનને મળી. કાશ્યપશાસ્ત્રી જે પુંજી કમાઈ ગયા હતા તે કમાવામાં અશક્ત એવા કપિલે ખાઈને પુરી કરી. શ્રીદેવી એક દિવસ ઘરનાં બારણામાં ઉભી હતી ત્યાં બે ચાર નોકરો સહિત પોતાના પતિની શાસ્ત્રીય પદવી પામેલો વિદ્વાન જતો તેના જોવામાં આવ્યો. ઘણા માનથી જતા આ શાસ્ત્રીને જોઈને શ્રીદેવીને પોતાની પૂર્વ સ્થિતિનું સ્મરણ થઈ આવ્યું. 'જ્યારે મારા પતિ આ પદવીપર હતા ત્યારે હું કેવું સુખ ભોગવતી હતી ' એ મારૂં સુખ તો ગયું, પરંતુ મારો પુત્ર પણ પુરૂં ભણ્યોએ નહીં.' એમ વિચારમાં ડોલતાં ડોલતાં તેની આંખમાંથી દડ દડ આંસુ ખરવા મંડ્યાં. એવામાં ફરતો ફરતો કપિલ ત્યાં આવી પહોંચ્યો. શ્રીદેવીને રડતી જોઈ તેનું કારણ પૂછ્યું. કપિલના બહુ આગ્રહથી શ્રીદેવીએ જે હતું તે કહી બતાવ્યું. પછી કપિલ બોલ્યો: "જો મા ! હું બુદ્ધિશાળી છઉં, પરંતુ મારી બુદ્ધિનો ઉપયોગ જેવો જોઈએ તેવો થઈ શક્યો નથી. એટલે વિદ્યા વગર હું એ પદવી પામ્યો નહીં. તું કહે ત્યાં જઈને હવે હું મારાથી બનતી વિદ્યા સાધ્ય કરૂં." શ્રીદેવીએ ખેદ સાથે કહ્યું: "એ તારાથી બની શકે નહીં. નહીંતો આર્યાવર્તની મર્યાદાપર આવેલી શ્રાવસ્તિ નગરીમાં ઇંદ્રદત્ત નામનો તારા પિતાનો મિત્ર રહે છે, તે અનેક વિદ્યાર્થીઓને વિદ્યાદાન દે છે; જો તારાથી ત્યાં જવાય તો ધારેલી સિદ્ધિ થાય ખરી." એક બે દિવસ રોકાઈ સજ્જ થઈ અસ્તુ કહી કપિલજી પંથે પડ્યા.

---

૧. શ્રીમદના જૈનમાર્ગના પુનરુદ્ધારના મનોરથનો પરિચય પ્રથમ આ પ્રસંગે પ્રકટ કરે છે.—સંશોધક.

[illegible] છે કે, આત્મા [illegible] ભાષામાં [illegible] તે જેણ [illegible] છે [illegible] નાશિત ક્ષમા [illegible] વિશુદ્ધ [illegible] કરે છે.

હિતશિક્ષા ૪૮. રાગ.—

શ્રમણ ભગવાન મહાવીરના મુખ્ય ગણધર ગૌતમનું નામ તમે [illegible] સાંભળ્યું છે. ગૌતમ સ્વામીના [illegible] કેવળજ્ઞાન પામ્યા [illegible] ગૌતમ પોતે કેવળજ્ઞાન પામવા [illegible] કારણ કે ભગવાન મહાવીરના [illegible] ગૌતમને મોહ હતો. નિર્ગ્રંથ [illegible] રાગ કે મોહ અને મોહ [illegible] છે. ગૌતમના હૃદયથી એ રાગ [illegible] નહીં ત્યાંસુધી તેઓ કેવળજ્ઞાન પામ્યા નહીં. [illegible] શ્રમણ ભગવાન [illegible] અનુપમેય સિદ્ધિને પામ્યા ત્યારે ગૌતમ નગરમાંથી [illegible] હતા. ભગવાનના નિર્વાણસમાચાર [illegible] તેઓએ ખેદ પામ્યા. વિરહથી [illegible] અનુરાગ [illegible] હે ભગવાન! તમે મને સાથે તો ન લીધો, [illegible] નહીં. [illegible] સામું તમે દૃષ્ટિ કરી નહીં! આમ તમને [illegible] હું [illegible] નિરાગ-નિર્વિકારી અને નિરાગી [illegible] નિરાગીના [illegible] સમાન દૃષ્ટિ હતી. [illegible] પ્રમાણ લાગ્યું છે." [illegible] નિરાગી થયા. કેવળ અનંતજ્ઞાન [illegible] અને મોક્ષ નિરાબાધ પામ્યા.

ગૌતમમુનિનો રાગ આપણને [illegible] બોધ આપે છે. ભગવાનનો [illegible] મોહ [illegible] સંસારનો, તે ગૌતમ [illegible] હતો [illegible] સંસારનું [illegible] છે. [illegible] નીત કર્મબંધનનું [illegible] આત્માનંદ [illegible]

શિક્ષાપાઠ ૪૯. સામાન્ય મનોરથ.—

[illegible] નિજ [illegible] નયને પરનારી, [illegible] પરધન, નિર્મળ તાત્ત્વિક લોભ સમારી!

માંડ્યું. રક્ષપાળે ચોર જાણીને તેને પકડી રાખ્યો. એક કરતાં બીજું થઈ પડ્યું. પ્રભાત થયો એટલે રક્ષપાળે તેને લઈ જઈને રાજાની સમક્ષ ઉભો રાખ્યો. કપિલ બેભાન જેવો ઉભો રહ્યો. રાજાને તેનાં ચોરનાં લક્ષણ ભાસ્યાં નહીં. એથી તેને સઘળું વૃત્તાંત પૂછ્યું. ચંદ્રના પ્રકાશને સૂર્યસમાન ગણનાર ભદ્રિકતાપર રાજાને દયા આવી. તેની દરિદ્રતા ટાળવા રાજાની ઇચ્છા થઈ એથી કપિલને કહ્યું: "આશીર્વાદને માટે થઈ તારે જો એટલીબધી તરખટ થઈ પડી છે તો હવે તારી ઇચ્છાપૂરતું તું માગી લે. હું તને આપીશ. કપિલ થોડીવાર મૂઢ જેવો રહ્યો. એથી રાજાએ કહ્યું: 'કેમ વિપ્ર, કંઈ માગતો નથી?' કપિલે ઉત્તર આપ્યો: 'મારું મન હજુ સ્થિર થયું નથી; એટલે શું માગવું તે સૂઝતું નથી, રાજાએ સામેના બાગમાં જઈ ત્યાં બેસીને સ્વસ્થતાપૂર્વક વિચાર કરી કપિલને માગવાનું કહ્યું. એટલે કપિલ તે બાગમાં જઈને વિચાર કરવા બેઠો.

શિક્ષાપાઠ ૪૮. કપિલમુનિ, ભાગ ૩.—

બે માસા સોનું લેવાની જેની ઇચ્છા હતી તે કપિલ હવે તૃષ્ણાતરંગમાં ઘસડાયો. પાંચ મહોર માગવાની ઇચ્છા કરી તો ત્યાં વિચાર આવ્યો કે પાંચથી કંઈ પૂરું થનાર નથી માટે પચવીશ મહોર માગવી. એ વિચાર પણ ફર્યો. પચવીશ મહોરથી કંઈ આખું વર્ષ ઉતરાય નહીં માટે સો મહોર માગવી; ત્યાં વળી વિચાર ફર્યો. સો મહોરે બે વર્ષ ઉતરી, વૈભવ ભોગવી પાછાં દુઃખનાં દુઃખ માટે એક હજાર મહોરની યાચના કરવી ઠીક છે; પણ એક હજાર મહોરે છોકરાં છૈયાંનાં બેચાર ખર્ચ આવે કે એવું થાય તો પુરું પણ શું થાય? માટે દશ હજાર મહોર માગવી કે જેથી જીંદગીપર્યંત પણ ચિંતા નહીં. ત્યાં વળી ઇચ્છા ફરી. દશ હજાર મહોર ખવાઈ જાય એટલે પછી મુડી વગરના થઈ રહેવું પડે માટે એક લાખ મહોરની માગણી કરું કે જેના વ્યાજમાં બધા વૈભવ ભોગવું. પણ જીવ! લક્ષાધિપતિ તો ઘણાય છે. એમા આપણે નામાંકિત ક્યાંથી થવાના? માટે કરોડ મહોર માગવી કે જેથી મહાન્ શ્રીમંતતા કહેવાય. વળી પાછો રંગ ફર્યો. મહાન્ શ્રીમંતતાથી પણ ઘેર અમલ કહેવાય નહીં માટે રાજાનું અર્ધું રાજ્ય માગવું પણ જો અર્ધું રાજ્ય માગીશ તોય રાજાતુલ્ય ગણાઈશ અને વળી હું એનો યાચક પણ ગણાઈશ, માટે માગવું તો આખું રાજ્ય માગવું. એમ એ તૃષ્ણામાં ડુબ્યો, પરંતુ તુચ્છ સંસારી એટલે પાછો વળ્યો: "ભલા જીવ! આપણે એવી કૃતઘ્નતા શા માટે કરવી પડે કે

પ્રભાત થતાં કપિલ શ્રાવસ્તિએ શાસ્ત્રીજીને ઘેર આવી પહોંચ્યો. પ્રણામ કરીને પોતાનો ઇતિહાસ કહી બતાવ્યો. શાસ્ત્રીજીએ મિત્રપુત્રને વિદ્યાદાન દેવાને માટે બહુ આનંદ દેખાડ્યો, પણ કપિલ આગળ કંઈ પૂંજી નહોતી કે તેમાંથી ખાય અને અભ્યાસ કરી શકે; એથી કરીને તેને નગરમાં યાચવા જવું પડતું. યાચતાં યાચતાં બપોર થઈ જતા હતા. પછી રસોઈ કરે અને જમે ત્યાં સાંજનો થોડો ભાગ રહેતો હતો. એટલે કંઈ અભ્યાસ કરી શકતો નહોતો. પંડિતે તેનું કારણ પૂછ્યું ત્યારે કપિલે તે કહી બતાવ્યું. પંડિત તેને એક ગૃહસ્થ પાસે તેડી ગયા. એને હમેશાં ભોજન મળે એવી ગોઠવણ એક વિધવા બ્રાહ્મણીને ત્યાં તે ગૃહસ્થે કપિલની અનુકંપા ખાતર કરી દીધી, જેથી કપિલને એ એક ચિંતા ઓછી થઈ.

શિક્ષાપાઠ ૪૭. કપિલમુનિ, ભાગ ૨.—

એ નાની ચિંતા ઓછી થઈ ત્યાં બીજી મોટી જંજાળ ઊભી થઈ. ભદ્રિક કપિલ હવે યુવાન થયો હતો અને જેને ત્યાં તે જમવા જતો તે વિધવા બાઈ પણ યુવાન હતી. તેની સાથે તેના ઘરમાં બીજું કોઈ માણસ નહોતું. હમેશનો પરસ્પરનો વાતચિતનો સંબંધ વધ્યો. વધીને હાસ્યવિનોદરૂપે થયો. એમ કરતાં કરતાં બન્નેને પ્રીતિ બંધાઈ. કપિલ તેનાથી લુબ્ધાયો! એકાંત બહુ અનિષ્ટ ચિજ છે!!

વિદ્યા પ્રાપ્ત કરવાનું તે ભૂલી ગયો. ગૃહસ્થ તરફથી મળતાં સીધાંથી બન્નેનું માંડ પૂરું થતું હતું. પણ લૂગડાં લત્તાના વાંધા થયા. ગૃહસ્થાશ્રમ માંડી બેઠા જેવું કપિલે કરી મૂક્યું. ગમે તેવો છતાં હળુકર્મી જીવ હોવાથી સંસારની વિશેષ લેનાગની તેને માહિતી પણ નહોતી. એથી પૈસા કેમ પેદા કરવા તે બિચારો તે જાણતો પણ નહોતો. ચપળ સ્ત્રીએ તેને રસ્તો બતાવ્યો કે મૂંઝાવામાં કંઈ વળવાનું નથી. પરંતુ ઉપાયથી સિદ્ધિ છે. આ ગામના રાજાનો એવો નિયમ છે કે સવારમાં પહેલો જઈ જે બ્રાહ્મણ આશીર્વાદ આપે તેને તે બે માસા સોનું આપે છે. ત્યાં જો તમે જઈ શકો અને પ્રથમ આશીર્વાદ આપી શકો તો તે બે માસા સોનું મળે. કપિલે એ વાતની હા કહી. આઠ દિવસ સુધી આંટા ખાધા પણ વખત વીત્યા પછી જાય એટલે કંઈ વળે નહીં. એથી તેણે એક દિવસ એવો નિશ્ચય કર્યો કે જો હું ચોકમાં સૂઉં તો ચીવટ રાખીને ઉઠાશે. પછી તે ચોકમાં સૂતો. અધરાત ભાંગતા ચંદ્રનો ઉદય થયો. કપિલે પ્રભાત સમીપ જાણીને મુઠ્ઠીઓ વાળીને આશીર્વાદ દેવા માટે દોડતાં જવા

[illegible]

[illegible] (!)

[illegible]

૨.

[illegible]

પળ એ અમૂલ્ય ચીજ છે. ચક્રવર્તી પણ એક પળ પામવા આખી રીદ્ધિ આપે તો પણ તે પામનાર નથી. એક પળ વ્યર્થ ખોવાથી એક ભવ હારી જવા જેવું છે. એમ તત્ત્વની દૃષ્ટિએ સિદ્ધ છે !

શિક્ષાપાઠ ૫૧. વિવેક એટલે શું ?—

લઘુ શિષ્યો—ભગવાન્ ! આપ અમને સ્થળે સ્થળે કહેતા આવો છો કે વિવેક એ મહાન શ્રેયસ્કર છે. વિવેક એ અંધારામાં પડેલા આત્માને ઓળખવાનો દીવો છે. વિવેક વડે કરીને ધર્મ ટકે છે. વિવેક નથી ત્યાં ધર્મ નથી તો વિવેક એટલે શું ? તે અમને કહો.

ગુરુ—આયુષ્યમનો ! સત્યાસત્યને તેને સ્વરૂપે કરીને સમજવાં તેનું નામ વિવેક.

લઘુ શિષ્યો—સત્યને સત્ય અને અસત્યને અસત્ય કહેવાનું તો બધાય સમજે છે. ત્યારે મહારાજ એઓ ધર્મનું મૂળ પામ્યા કહેવાય ?

ગુરુ—તમે જે વાત કહો છો તેનું એક દૃષ્ટાંત આપો જોઈએ.

લઘુ શિષ્યો—અમે પોતે કડવાને કડવું જ કહીએ છીએ, મધુરાને મધુરું કહીએ છીએ. ઝેરને ઝેર, ને અમૃતને અમૃત કહીએ છીએ.

ગુરુ—આયુષ્યમનો ! એ બધા દ્રવ્ય પદાર્થ છે; પરંતુ આત્માને કઈ કડવાશ, કઈ મધુરાશ, કયું ઝેર, ને કયું અમૃત છે એ ભાવપદાર્થોની એથી કંઈ પરીક્ષા થઈ શકે ?

લઘુ શિષ્યો—ભગવાન્ ! એ સંબંધી તો અમારું લક્ષ પણ નથી.

ગુરુ—ત્યારે એ જ સમજવાનું છે કે જ્ઞાનદર્શનરૂપ આત્માના સત્ય ભાવ પદાર્થને અજ્ઞાન અને અદર્શનરૂપ અસત્ વસ્તુએ ઘેરી લીધા છે. એમાં એટલી બધી મિશ્રતા થઈ ગઈ છે કે પરીક્ષા કરવી અતિ અતિ દુર્લભ છે. સંસારનાં સુખો અનંતીવાર આત્માએ ભોગવ્યા છતાં તેમાંથી હજુ પણ મોહિની ટળી નહીં, અને તેને અમૃત જેવાં ગણ્યાં એ અવિવેક છે. કારણ સંસાર કડવો છે. કડવા વિપાકને આપે છે, તેમ જ વૈરાગ્ય જે એ કડવા વિપાકનું ઔષધ છે તેને કડવો ગણ્યો, આ પણ અવિવેક છે. જ્ઞાન દર્શનાદિ ગુણોને અજ્ઞાન અદર્શને ઘેરી જે મિશ્રતા કરી નાખી છે તે ઓળખી ભાવઅમૃતમાં આવવું એનું નામ વિવેક છે. કહો હવે વિવેક એ કેવી વસ્તુ ઠરી ?

લઘુ શિષ્યો—અહો ! વિવેક એ જ ધર્મનું મૂળ અને ધર્મરક્ષક કહેવાય છે તે સત્ય છે. આત્મ સ્વરૂપને વિવેક વિના ઓળખી શકાતું નથી એ પણ સત્ય છે. જ્ઞાન, શીલ, ધર્મ, તત્ત્વ અને તપ એ સઘળાં વિવેક વિના ઉદય ન

વળી કહ્યું છે.

ફેરી ગમે પામે આત્મા આ મે ત્યાં કેમ બેઠો છું,
હવે હારી જાશે થાય તો તો ફરી આવશે;
કાયને હજારી ત્યાં તો પ્રીછે છૂટે ફરવું છે,
જેના વિના કેમ આજ ત્યાગી અનુસારે!
અરે! શાન્તિ કૈંઈ કેમ આશાપાશ કેમ?
ક્યાં એ નથી કરી મનના મતે!

ઉપદેશપ્રાસાદ ૧૮૦. પ્રમાદ.—

ધર્મનો અનાદરપણું, ઉન્માદ, આળસ, કષાય એ સર્વમાં પ્રમાદનાં લક્ષણ છે.

સિદ્ધાંતમાં 'ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર'માં ગૌતમને કહ્યું છે, હે ગૌતમ! મનુષ્યનું આયુષ્ય ડાભની અણીઉપર રહેલા જળના બિંદુ જેવું છે. જેમ તે બિંદુને પડતાં વાર લાગતી નથી તેમ આ મનુષ્યાયુ જતાં વાર લાગતી નથી. એ ગાથાની સમાપ્તિમાં એટલી કહી સમયમાત્ર પ્રમાદ ન કરવો કહેલો છે: 'સમયં ગોયમ મા પમાયએ' એ પવિત્ર વાક્યનો એ અર્થ થાય છે, કે હે ગૌતમ! સમય એટલે અવસર પામીને પ્રમાદ ન કરવો અને બીજો એ કે મેષોન્મેષમાં સમય જતા અસંખ્યાતમા ભાગનો જે સમય કહેવાય છે તેટલો વખત પણ પ્રમાદ ન કરવો. કારણ કે ક્ષણભંગુર છે: કાળઆરી માથે ઝઝૂમી રહ્યો છે. ધર્મકર્તવ્ય કરવું જોઈએ કેમ કે વિલંબ થઈ ગયો છે; ત્યાં પ્રમાદથી અવિચક્ષણ પુરુષો સંસારના સંતાપથી ત્યાગીને અહોનિશ ધર્મમાં સાવધાન થાય છે, પળનો પણ પ્રમાદ કરતા નથી. વિચક્ષણ પુરુષો અહોરાત્રના થોડા ભાગને પણ નિરંતર ધર્મકર્તવ્યમાં ગાળે છે અને અવસરે અવસરે ધર્મકર્તવ્ય કરતા રહે છે; પણ જડ પુરુષો નિદ્રા, આહાર, મોજશોખ અને નિંદા તેમ જ રંગરાગમાં આયુ વ્યતીત કરી નાખે છે. એનું પરિણામ તેઓ અધિકનિરૂપ પામે છે.

જેમ બને તેમ જ્ઞાન અને ઉપયોગથી ધર્મને સાધ્ય કરતા જાય છે. આયુષીનાં અહોરાત્રમાં ચાર ઘડી તો નિદ્રામાં જાગીએ છીએ. બાકીના આશરે ઘડી ઉપાધિ, ટેલટપ્પા અને રંગરાગમાં ગાળીએ છીએ. એ આઠ ઘડીના વખતમાંથી બે ચાર ઘડી વિશુદ્ધ ધર્મકર્તવ્યને માટે ઉપયોગમાં લઈએ તો બની શકે એવું છે. એનું પરિણામ પણ કેવું સુંદર થાય;

તુચ્છ છે. બન્નેનાં શરીર પરુ માંસાદિકનાં છે. સંસારની આ ઉત્તમોત્તમ પદવી આવી રહી ત્યાં આવું દુઃખ, ક્ષણિકતા, તુચ્છતા, અંધપણું એ રહ્યું છે તો પછી બીજે સુખ શા માટે ગણવું જોઈએ? એ સુખ નથી જ્યાં સુખ ગણો તો જે સુખ ભયવાળાં અને ક્ષણિક છે તે દુઃખ જ છે. અનંત તાપ, અનંત શોક, અનંત દુઃખ જોઈને જ્ઞાનીઓએ એ સંસારને પૂંઠ દીધી છે તે સત્ય છે. એ ભણી પાછું વાળી જોવા જેવું નથી. ત્યાં દુઃખને દુઃખ જ છે. દુઃખનો એ સમુદ્ર છે.

વૈરાગ્ય એ જ અનંતસુખમાં લઈ જનાર ઉત્કૃષ્ટ ભોમિયો છે.

શિક્ષાપાઠ ૫૩. મહાવીરશાસન.—

હમણાં જે શાસન પ્રવર્તમાન છે તે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરનું પ્રણીત કરેલું છે. ભગવાન મહાવીરને નિર્વાણ પધાર્યાં ૨૪૧૪ વર્ષ થયાં. મગધદેશના ક્ષત્રિયકુંડ નગરમાં ત્રિશલાદેવી ક્ષત્રિયાણીની કૂખે સિદ્ધાર્થ રાજાથી ભગવાન મહાવીર જન્મ્યા. મહાવીર ભગવાનના મોટા ભાઈનું નામ નંદિવર્દ્ધમાન હતું. મહાવીર ભગવાનની સ્ત્રીનું નામ યશોદા હતું. ત્રીશ વર્ષ તેઓ ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહ્યા. એકાંતિક વિહારે સાડાબાર વર્ષ એક પક્ષ તપાદિક સમ્યક્આચારે, એમણે અશેષ ઘનઘાતી કર્મને બાળીને ભસ્મીભૂત કર્યાં; અને અનુપમેય કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન ઋજુવાલિકા નદીને કિનારે પામ્યા. એકંદર બહોતેર વર્ષની લગભગ આયુ ભોગવી સર્વ કર્મ ભસ્મીભૂત કરી સિદ્ધસ્વરૂપને પામ્યા. વર્તમાન ચોવીશીના એ છેલ્લા જિનેશ્વર હતા.

એઓનું આ ધર્મતીર્થ પ્રવર્ત્તે છે તે ૨૧,૦૦૦ હજાર વર્ષ એટલે પંચમકાળની પૂર્ણતા સુધી પ્રવર્તશે એમ 'ભગવતીસૂત્ર'માં પ્રવચન છે.

આ કાળ દશ અપવાદથી યુક્ત હોવાથી એ ધર્મતીર્થપર અનેક વિપત્તિઓ આવી ગઈ છે, આવે છે; અને [પ્રવચન પ્રમાણે] આવશે. [પણ ખરી.]

જૈનસમુદાયમાં પરસ્પર મતભેદ બહુ પડી ગયા છે. પરસ્પર નિંદાગ્રંથોથી જંજાળ માંડી બેઠા છે. વિવેક વિચારે મધ્યસ્થ પુરુષો મતમતાંતરમાં નહીં પડતાં જૈનશિક્ષાનાં મૂળ તત્ત્વપર આવે છે; ઉત્તમ શીલવાન મુનિઓપર ભાવિક રહે છે. સત્ય એકાગ્રતાથી પોતાના આત્માને દમે છે.

¹કાળપ્રભાવને લીધે વખતે વખતે શાસન કંઈ સામાન્ય પ્રકાશમાં આવે છે. [પણ તે હંમેશ એવું પ્રફુલ્લિત ન થઈ શકે.]

---

૧. પાઠાન્તર "કાળપ્રભાવને લીધે વખતે વખતે શાસન કંઈ ન્યૂનાધિક પ્રકાશમાં આવે છે."—સંશોધક.

નથી એ આપનું કહેવું યથાર્થ છે. જે વિવેકી નથી તે અજ્ઞાની અને મંદ છે. તે જ પુરુષ મતભેદ અને મિથ્યા દર્શનમાં લપટાઈ રહે છે. આપની વિવેક સંબંધીની શિક્ષા અમે નિરંતર મનન કરીશું.

શિક્ષાપાઠ ૫૨. જ્ઞાનીઓએ વૈરાગ્ય શા માટે બોધ્યો?—

સંસારના સ્વરૂપ સંબંધી આગળ કેટલુંક કહેવામાં આવ્યું છે તે તમને લક્ષમાં હશે.

જ્ઞાનીઓએ એને અનંત ખેદમય, અનંત દુઃખમય, અવ્યવસ્થિત, ચળવિચળ, અને અનિત્ય કહ્યો છે. આ વિશેષણો લગાડતાં પહેલાં એમણે સંસાર સંબંધી સંપૂર્ણ વિચાર કરેલો જણાય છે. અનંત ભવનું પર્યટન, અનંત કાળનું અજ્ઞાન, અનંત જીવનનો વ્યાઘાત, અનંત મરણ, અનંત શોક એ વડે કરીને સંસારચક્રમાં આત્મા ભમ્યા કરે છે. સંસારની દેખાતી ઇંદ્રવારણા જેવી સુંદર મોહિનીએ આત્માને તદ્રૂપ લીન કરી નાખ્યો છે. એ જેવું સુખ આત્માને ક્યાંય ભાસતું નથી. મોહિનીથી સત્યસુખ અને એનું સ્વરૂપ જોવાની એણે આકાંક્ષા પણ કરી નથી. પતંગની જેમ દીપક પ્રત્યે મોહ છે તેમ આત્માનો સંસાર સંબંધે મોહ છે. જ્ઞાનીઓ એ સંસારને ક્ષણભર પણ સુખરૂપ કહેતા નથી. તલ જેટલી જગ્યા પણ એ સંસારની ઝેર વિના રહી નથી. એક ભૂંડથી કરીને, એક ચક્રવર્તી સુધી ભાવ કરીને સરખાપણું રહ્યું છે. એટલે ચક્રવર્તિના સંસારે સંબંધમાં જેટલો મોહ છે તેટલો જ બલ્કે તેથી વિશેષ ભૂંડને છે. ચક્રવર્તી જેમ સમગ્ર પ્રજાપર અધિકાર ભોગવે છે તેમ તેની ઉપાધિ પણ ભોગવે છે. ભૂંડને એમાંનું કશુંએ ભોગવવું પડતું નથી. અધિકાર કરતાં ઉલટી ઉપાધિ વિશેષ છે. ચક્રવર્તિને પોતાની પત્નિ પ્રત્યેનો પ્રેમ જેટલો છે; તેટલો જ બલ્કે તેથી વિશેષ ભૂંડનો પોતાની ભૂંડણી પ્રત્યે પ્રેમ રહ્યો છે. ચક્રવર્તિ ભોગથી જેટલો રસ લે છે તેટલો જ રસ ભૂંડ પણ માની બેઠું છે. ચક્રવર્તિની જેટલી વૈભવની બહોળતા છે તેટલી જ ઉપાધિ છે. ભૂંડને એના વૈભવના પ્રમાણમાં છે. બન્ને જન્મ્યા છે અને મરવાના છે. આમ અતિ સૂક્ષ્મ વિચારે ક્ષણિકતાથી, રોગથી, જરાથી બન્ને ગ્રસિત છે. દ્રવ્યે ચક્રવર્તિ સમર્થ છે, મહા પુણ્યશાળી છે, શાતાવેદની ભોગવે છે અને ભૂંડ બિચારું અશાતાવેદની ભોગવી રહ્યું છે. બન્નેને અશાતા શાતા પણ છે; પરંતુ ચક્રવર્તિ મહા સમર્થ છે પણ જો તે જીવન પર્યંત મોહાંધ રહ્યો તો સઘળી બાજી હારી જવા જેવું કરે છે. ભૂંડને પણ તેમ જ છે. ચક્રવર્તિ શલાકાપુરુષ હોવાથી ભૂંડથી એની તુલના જ નથી, પરંતુ આ સ્વરૂપે છે. ભોગ ભોગવવામાં પણ બન્ને

શિક્ષાપાઠ ૫૭. અશુચિ કોને કહેવી ?—

જિજ્ઞાસુ:—મને જૈન મુનિઓનાં આચારની વાત બહુ રુચી છે. એઓના જેવો કોઇ દર્શનના સંતોમાં આચાર નથી. ગમે તેવા શીયાળાની ટાઢમાં અમુક વસ્ત્રે તેઓને રહેવું પડે છે, ઉનાળામાં ગમે તેવા તાપ તપતા છતાં પગમાં તેઓને પગરખાં કે માથા પર છત્રી લેવાતી નથી. ઉની રેતીમાં આતાપના લેવી પડે છે. યાવજ્જીવ ઉનું પાણી પીએ છે, ગૃહસ્થને ઘેર તેઓ બેસી શકતા નથી. શુદ્ધ બ્રહ્મચર્ય પાળે છે. ફુટી બદામ પણ પાસે રાખી શકતા નથી. અયોગ્ય વચન તેથી બોલી શકાતું નથી. વાહન તેઓ લઇ શકતા નથી. આવા પવિત્ર આચારો ખરે! મોક્ષદાયક છે. પરંતુ નવવાડમાં ભગવાને સ્નાન કરવાની ના કહી છે એ વાત તો મને યથાર્થ બેસતી નથી.

સત્ય—શા માટે બેસતી નથી ?

જિજ્ઞાસુ—કારણ એથી અશુચિ વધે છે.

સત્ય—કઇ અશુચિ વધે છે ?

જિજ્ઞાસુ—શરીર મલિન રહે છે એ.

સત્ય—ભાઇ, શરીરની મલિનતાને અશુચિ કહેવી એ વાત કંઇ વિચારપૂર્વક નથી. શરીર પોતે શાનું બન્યું છે એ તો વિચાર કરો. રક્ત, પિત્ત, મળ, મૂત્ર, શ્લેષ્મનો એ ભંડાર છે, તેપર માત્ર ત્વચા છે, છતાં એ પવિત્ર કેમ થાય ! વળી સાધુએ એવું કંઇ સંસારી કર્તવ્ય કર્યું ન હોય કે જેથી તેઓને સ્નાન કરવાની આવશ્યક રહે.

જિજ્ઞાસુ—પણ સ્નાન કરવાથી તેઓને હાનિ શું છે ?

સત્ય—એ તો સ્થૂળ બુદ્ધિનો જ પ્રશ્ન છે. નહાવાથી અકાયના જંતુનો વિનાશ, કામાગ્નિની પ્રદીપ્તતા, વ્રતનો ભંગ, પરિણામનું બદલવું એ સઘળી અશુચિ ઉત્પન્ન થાય છે અને એથી આત્મા મહા મલિન થાય છે. પ્રથમ એનો વિચાર કરવો જોઇએ. શરીરની જીવહિંસાયુક્ત જે મલિનતા છે તે અશુચિ છે. અન્ય મલિનતાથી તો આત્માની ઉજ્જ્વળતા થાય છે. એ તત્ત્વવિચારે સમજવાનું છે. નહાવાથી વ્રતભંગ થઇ આત્મા મલિન થાય છે. અને આત્માની મલિનતા એ જ અશુચિ છે.

જિજ્ઞાસુ—મને તમે બહુ સુંદર કારણ બતાવ્યું. સૂક્ષ્મ વિચાર કરતાં જિનેશ્વરનાં કથનથી બોધ અને અત્યાનંદ પ્રાપ્ત થાય છે. વારુ, ગૃહસ્થાશ્રમીઓએ શરીરની ઉપાધિ કે સંસારસંબંધી થયેલી અશુચિ ટાળવી જોઇએ કે નહીં !

શિક્ષાપાઠ ૫૬. ક્ષમાપના.—

હે ભગવાન્! હું બહુ ભૂલી ગયો. મેં તમારાં અમૂલ્ય વચનને લક્ષમાં લીધાં નહીં. તમારાં કહેલાં અનુપમ તત્વનો મેં વિચાર કર્યો નહીં. તમારાં પ્રણીત કરેલાં ઉત્તમ શાસ્ત્રને સેવ્યું નહીં. તમારાં કહેલાં દયા, શાંતિ, ક્ષમા અને પવિત્રતા મેં ઓળખ્યાં નહીં. હે ભગવાન્! હું ભૂલ્યો, આથડ્યો-રઝળ્યો અને અનંત સંસારની વિટંબનામાં પડ્યો છઉં. હું પાપી છઉં. હું બહુ મદોન્મત્ત અને કર્મરજથી કરીને મલિન છઉં. હે પરમાત્મા! તમારાં કહેલાં તત્વ વિના મારો મોક્ષ નથી. હું નિરંતર પ્રપંચમાં પડ્યો છઉં, અજ્ઞાનથી અંધ થયો છઉં. મારામાં વિવેકશક્તિ નથી અને હું મૂઢ છઉં, હું નિરાશ્રિત છઉં, અનાથ છઉં. નિરાગી પરમાત્મા! હવે હું તમારું, તમારા ધર્મનું અને તમારા મુનિનું શરણ ગ્રહું છઉં. મારા અપરાધ ક્ષય થઇ હું તે સર્વ પાપથી મુક્ત થઉં એ મારી અભિલાષા છે. આગળ કરેલાં પાપોનો હું હવે પશ્ચાતાપ કરૂં છઉં. જેમ જેમ હું સૂક્ષ્મ વિચારથી ઉંડો ઉતરૂં છઉં તેમ તેમ તમારા તત્વના ચમત્કારો મારા સ્વરૂપનો પ્રકાશ કરે છે. તમે નિરાગી, નિર્વિકારી, સચ્ચિદાનંદસ્વરૂપ, સહજાનંદી, અનંતજ્ઞાની, અનંતદર્શી, ત્રૈલોક્યપ્રકાશક છો. હું માત્ર મારા હિતને અર્થે તમારી સાક્ષીએ ક્ષમા ચાહું છઉં. એક પળ પણ તમારાં કહેલાં તત્વની શંકા ન થાય, તમારાં કહેલાં રસ્તામાં અહોરાત્ર હું રહું એ જ મારી આકાંક્ષા અને વૃત્તિ થાઓ! હે સર્વજ્ઞ ભગવાન્! તમને હું વિશેષ શું કહું? તમારાથી કંઇ અજાણ્યુ નથી. માત્ર પશ્ચાતાપથી હું કર્મજન્ય પાપની ક્ષમા ઇચ્છું છઉં. ૐ શાંતિઃ શાંતિઃ શાંતિઃ

શિક્ષાપાઠ ૫૯. વૈરાગ્ય એ ધર્મનું સ્વરૂપ છે.

એક વસ્ત્ર લોહીથી કરીને રંગાયું. તેને જો લોહીથી ધોઇએ તો તે ધોઇ શકનાર નથી, પરંતુ વિશેષ રંગાય છે. જો પાણીથી એ વસ્ત્રને ધોઇએ તો તે મલિનતા જવાનો સંભવ છે. એ દૃષ્ટાંત પરથી આત્માપર વિચાર કરીએ. આત્મા અનાદિકાળથી સંસારરૂપી લોહીથી મલિન થયો છે. [1]મલિનતા રોમ રોમ ઉતરી ગઇ છે! એ મલિનતા આપણે સંસારવડે ટાળવા ધારીએ તો ટળી શકે નહીં લોહીથી જેમ લોહી ધોવાતુ નથી; તેમ શૃંગારથી કરીને [2]વિષયજન્ય આત્મમલિનતા ટળનાર નથી એ જાણે નિશ્ચયરૂપ છે. અનેક ધર્મમતો

1. પાઠાન્તરઃ "મલિનતા પ્રદેશે પ્રદેશે વ્યાપી રહી છે."—સંશોધક.
2. પાઠાન્તરઃ "વિષયશૃંગારથી"—સંશોધક.

સત્ય—સમજણ પૂર્વક અશુચિ ટાળવી જ જોઈએ. જૈન જેવું એકે પવિત્ર દર્શન નથી અને[1] તે અપવિત્રતાનો બોધ કરતું નથી. શૌચાશૌચનો વિચાર પરંતુ થોડા જ કરે છે.

શિક્ષાપાઠ ૫૫. સામાન્ય નિત્યનિયમ.—

પ્રભાત પહેલાં ઊઠીને યત્નાથી રાત સંબંધી થયેલા દોષનું પ્રતિક્રમણ કરવું.[2]

પ્રતિક્રમણ કર્યા પછી સ્તુતિ, અને શિક્ષાવચન ઉચ્ચારી મનની બનતી શાંતિ કરી ઘેર આવવું.[3]

માતા પિતાનો વિનય કરી યત્નાથી સંસારી કામમાં પ્રયોજન કરવું.[4]

[5]આહાર વિહારનો નિયમિત વખત રાખવો; તેમજ શાસ્ત્રના અભ્યાસનો અને તાત્વિક ગ્રંથનાં મનનનો પણ નિયમિત વખત રાખવો.

સાંયકાળે સંધ્યાવશ્યક ઉપયોગપૂર્વક કરવું.

[ચોવિહારપ્રત્યાખ્યાન કરવું.]

નિયમિત નિદ્રા લેવી.

સુતા પહેલાં અઢાર પાપસ્થાનક, દ્વાદશવ્રતદોષ, અને સર્વ જીવને ક્ષમાવી પંચપરમેષ્ઠિમંત્રનું સ્મરણ કરી મહા શાંતિથી સમાધિભાવે શયન કરવું.

આ સામાન્ય નિયમો બહુ લાભદાયક થશે. એ તમને સંક્ષેપમાં કહ્યાં છે. સૂક્ષ્મવિચારથી એ વિશેષ મંગળદાયક થશે.

---

૧. પાઠાન્તર: "યથાર્થ પવિત્રતાનું બોધક તે છે; પરંતુ શૌચાશૌચનું સ્વરૂપ સમજવું જોઈએ."—સંશોધક.

૨. પાઠાન્તર: "પ્રભાત પહેલાં જાગૃત થઈ નમસ્કારમંત્રનું સ્મરણ કરી મન વિશુદ્ધ કરવું. પાપવ્યાપારની વૃત્તિ રોકી રાત્રિસંબંધી થયેલા દોષનું ઉપયોગપૂર્વક પ્રતિક્રમણ કરવું."—સંશોધક.

૩. પાઠાન્તર: "પ્રતિક્રમણ કર્યા પછી યથાવસર ભગવાનની ઉપાસના સ્તુતિ તથા સ્વાધ્યાયથી કરી મનને ઉજ્જ્વળ કરવું." સંશોધક.

૪. પાઠાન્તર: "માતાપિતાનો વિનય કરી સંસારી કામમાં આત્મહિતનો લક્ષ ભૂલાય જ નહીં, તેમ વ્યાવહારિક કાર્યના પ્રવર્તન કરવું."—સંશોધક

૫. પાઠાન્તર: "પોતે ભોજન કરતાં પહેલાં સત્પાત્રે દાન દેવાની પરમ આતુરતા રાખી તેવો યોગ મળતાં યથોચિત પ્રવૃત્તિ કરવી. આહાર વિહારાદિમાં નિયમ સહિત પ્રવર્તવું. સત્શાસ્ત્રના અભ્યાસનો નિયમિત વખત રાખવો."—સંશોધક.

એ ધર્મમ-સ્થાપકોએ એમ બોધ કર્યો જણાય છે કે અમે જે કહીએ છીએ તે સર્વજ્ઞવાણીરૂપ અને સત્ય છે. બાકીના સઘળા મતો અસત્ય અને કુતર્કવાદી છે. પરસ્પર તેથી તે મતવાદીઓએ યોગ્ય કે અયોગ્ય ખંડન કર્યું છે. વેદાંતના ઉપદેશક આ જ બોધ છે, સાંખ્યનો પણ એ જ બોધ છે, બૌધનો પણ આ જ બોધ છે, ન્યાયમતવાળાનો પણ આ જ બોધ છે, વૈશેષિકનો આ જ બોધ છે, શક્તિપંથીનો આ જ બોધ છે, વૈષ્ણવાદિનો આ જ બોધ છે, ઇસ્લામીનો આ જ બોધ છે, અને ક્રાઇસ્ટનો આ જ બોધ છે કે આ અમારું કથન તમને સર્વ સિદ્ધિ આપશે. ત્યારે આપણે હવે શું વિચાર કરવો ?

વાદી પ્રતિવાદી બન્ને સાચા હોતા નથી, તેમ બન્ને ખોટા હોતા નથી. બહુ તો વાદી કંઇક વધારે સાચો; અને પ્રતિવાદી કંઇક ઓછો ખોટો હોય. (અથવા પ્રતિવાદી કંઇક વધારે સાચો, અને વાદી કંઇક ઓછો ખોટો હોય) કેવળ બન્નેની વાત ખોટી હોવી ન જોઇએ. આમ વિચાર કરતાં તો એક ધર્મમત સાચો ઠરે અને બાકીના ખોટા ઠરે.

જિજ્ઞાસુ—એ એક આશ્ચર્યકારક વાત છે. સર્વને અસત્ય અને સર્વને સત્ય કેમ કહી શકાય ? જો સર્વને અસત્ય એમ કહીએ તો આપણે નાસ્તિક ઠરીએ અને ધર્મની સચ્ચાઇ જાય. આ[1] તો નિશ્ચય છે કે ધર્મની સચ્ચાઇ છે તેમ સૃષ્ટિપર તેની અવશ્ય છે. એક સત્ય અને બાકીના સર્વ અસત્ય એમ કહીએ તો તે વાત સિદ્ધ કરી બતાવવી જોઇએ. સર્વ સત્ય કહીએ તો તો એ રેતીની ભીંત કરી, કારણ તો આટલા બધા મતભેદ શા માટે પડે? સર્વ એક જ પ્રકારના મતો સ્થાપવા શા માટે યત્ન ન કરે ? એમ અન્યોન્યતા વિરોધાભાસ વિચારથી થોડીવાર અટકવું પડે છે.

[2]તોપણ તે સંબંધી યથામતિ હું કંઇ ખુલાસો કરું છઉં. એ ખુલાસો સત્ય અને મધ્યસ્થભાવનાનો છે. એકાંતિક કે મતાંતિક નથી. પક્ષપાતી કે

---

૧. પાઠાન્તર: "આ તો નિશ્ચય છે કે, ધર્મની સચ્ચાઈ છે, તેમ જગત્પર તેની અવશ્ય છે. એક ધર્મમત સત્ય અને બાકીના સર્વ અસત્ય એમ કહીએ..." —સંશોધક.

૨. પાઠાન્તર. "તોપણ તે સંબંધે અત્રે કંઇ સમાધાન કરીશું. એ સમાધાન સત્ય અને મધ્યસ્થ ભાવનાની દૃષ્ટિથી કર્યું છે. એકાંતિક કે મતાંતિક દૃષ્ટિથી કર્યું નથી. પક્ષપાતી કે અવિવેકી નથી; ઉત્તમ અને વિચારવા જેવું છે. દેખાવે એ સામાન્ય લાગશે, પરંતુ સૂક્ષ્મવિચારથી બહુ ભેદવાળું લાગશે."—સંશોધક.

આ જગતમાં આવે છે તે સંબંધી અપક્ષપાતે વિચાર કરતાં આપણાથી આટલું વિચારવું આવશ્યક છે કે જ્યાં સ્ત્રિયો ભોગવવાનો ઉપદેશ કર્યો હોય, લક્ષ્મીલીલાની શિક્ષા આપી હોય: રંગ, રાગ, ગુલતાન અને એશઆરામ કરવાનું તત્ત્વ બતાવ્યું હોય ત્યાંથી આપણા આત્માની સત્ શાંતિ નથી. કારણ એ ધર્મમત ગણીએ તો આખો સંસાર ધર્મમતયુક્ત જ છે. પ્રત્યેક ગૃહસ્થનું ઘર એ જ યોજનાથી ભરપૂર હોય છે. છોકરાંછૈયાં, સ્ત્રી, રંગ રાગ તાન ત્યાં જામ્યું પડ્યું હોય છે અને તે ઘર ધર્મમંદિર કહેવું, તો પછી અધર્મસ્થાનક કયું! અને જેમ વર્તીએ તેમ વર્તવાથી ખોટું પણ શું! કોઈ એમ કહે કે પેલાં ધર્મમંદિરમાં તો પ્રભુની ભક્તિ થઈ શકે છે તો તેઓને માટે ઉત્તર આટલો જ દેવાનો છે કે તે પરમાત્મતત્ત્વ અને તેની વૈરાગ્ય-ભક્તિ [illegible] જાણતા નથી. ગમે તેમ હો પણ આપણે આપણા સત્ય વિચાર પર આવવું જોઈએ. તત્ત્વજ્ઞાનની દૃષ્ટિએ આત્મા સંસારમાં વિષયાદિક મલિનતાથી પર્યટન કરે છે તે મલિનતાનો ક્ષય વિશુદ્ધ ભાવનાથી હોવો જોઈએ. તે અદ્ભુત કહેલા તત્ત્વરૂપ સાધુ અને વૈરાગ્યની જનાથી ઉત્તમ [illegible] નિર્ગ્રંથ ગુરુ છે. આમાં આચારરૂપ પથ્થરપર [illegible] આત્મત્વને [illegible] કરી શકતા નથી; જો વૈરાગ્યજળ ન હોય તો [illegible] અદ્ભુત પ્રણીત તત્ત્વ વૈરાગ્ય જ માટે વૈરાગ્યને ધર્મનું સ્વરૂપ કહી શકાય [illegible] તે તે જ ધર્મનું સ્વરૂપ એમ જાણું.

શિક્ષાપાઠ ૫૮. ધર્મના મતભેદ ભાગ ૧.—

૧આ જગતીતલપર અનેક પ્રકારથી ધર્મના મત પડેલા છે તેવા મતભેદ અનાદિકાળથી છે એ ન્યાયસિદ્ધ છે પણ એ મત [illegible] રૂપાંતર પામ્યા જાય છે એ સંબંધી કેટલાક વિચાર કરીએ.

કેટલાક પરસ્પર મળતા અને કેટલાક પરસ્પર વિરુદ્ધ છે. કેટલાક કેવળ નાસ્તિકના પાથરેલા [illegible] છે. કેટલાક સામાન્ય નીતિને ધર્મ કહે છે. કેટલાક જ્ઞાનને જ ધર્મ [illegible] કેટલાક અજ્ઞાન એ જ ધર્મમત કહે છે. કેટલાક ભક્તિને કહે છે. કેટલાક ક્રિયાને કહે છે. કેટલાક વિનયને કહે છે અને કેટલાક શરીર સાચવવું એને ધર્મમત કહે છે.

૧ [illegible] અનેક પ્રકારથી ધર્મના મત પડેલા છે તે મતભેદ અનાદિકાળથી છે તે ન્યાયસિદ્ધ છે પણ એ મતભેદ [illegible] રૂપાંતર પામે છે એ સંબંધી કેટલોક વિચાર કરીએ."—સંશોધક.

તેઓ કરતાં વિશેષ હોવાથી તેને પછી ભગવાનરૂપ જ માની લીધા. કેટલાકે વૈરાગ્યથી ધર્મમત ફેલાવી પાછળથી કેટલાંક સુખશીલિયાં સાધનનો બોધ બોધી દીધો. પોતાનો મત સ્થાપન કરવાની મહાન્ ભ્રમણાએ અને પોતાની અપૂર્ણતા ઇત્યાદિક ગમે તે કારણથી બીજાનું કહેલું પોતાને ન રુચ્યું એટલે તેણે જુદો જ રાહ કાઢ્યો. આમ અનેક મતમતાંતરની જાળ થતી ગઈ. ચાર પાંચ પેઢી એકનો એક ધર્મ[1] પાળ્યો એટલે પછી તે કુળધર્મ થઈ પડ્યો. એમ સ્થળે સ્થળે થતું ગયું.

શિક્ષાપાઠ ૬૦. ધર્મના મતભેદ, ભાગ ૩.—

જો એક દર્શન પૂર્ણ અને સત્ય ન હોય તો બીજા ધર્મમતને અપૂર્ણ અને અસત્ય કોઈ પ્રમાણથી કહી શકાય નહીં. એ માટે થઈને જે એક દર્શન પૂર્ણ અને સત્ય છે તેના તત્ત્વપ્રમાણથી બીજા મતોની અપૂર્ણતા અને એકાંતિકતા જોઈએ.

એ બીજા ધર્મમતોમાં તત્ત્વજ્ઞાન સંબંધી યથાર્થ સૂક્ષ્મ વિચારો નથી. કેટલાક જગત્કર્તાનો બોધ કરે છે, પણ જગત્કર્તા પ્રમાણવડે સિદ્ધ થઈ શકતો નથી. કેટલાક જ્ઞાનથી મોક્ષ છે એમ કહે છે; તેમ જ ક્રિયાથી મોક્ષ છે એમ કહેનારા પણ એકાંતિક છે. જ્ઞાન, ક્રિયા એ બન્નેથી મોક્ષ કહેનારા તેના યથાર્થ સ્વરૂપને જાણતા નથી; અને એ બન્નેના ભેદ શ્રેણિબંધ નથી કહી શક્યા એ જ એમની સર્વજ્ઞતાની ખામી જણાઈ આવે છે. સદ્દેવતત્ત્વમાં કહેલાં અષ્ટાદશ દૂષણોથી એ ધર્મમતસ્થાપકો રહિત નહોતા એમ એઓનાં ગુંથેલાં ચરિત્રોપરથી પણ તત્ત્વની દ્રષ્ટિએ દેખાય છે. કેટલાક મતોમાં હિંસા, અબ્રહ્મચર્ય ઇ૦ અપવિત્ર વિષયોનો બોધ છે, તે તો સહજમાં અપૂર્ણ અને સરાગીના સ્થાપેલાં જોવામાં આવે છે. કોઈએ એમાં સર્વવ્યાપક મોક્ષ, કોઈએ કંઈ નહીં એ રૂપ મોક્ષ, કોઈએ સાકારમોક્ષ અને કોઈએ અમુક કાળ સુધી રહી પતિત થવું એ રૂપે મોક્ષ માન્યો છે; પણ એમાંથી કોઈ વાત તેઓની સપ્રમાણ થઈ શકતી નથી. એઓના[2] અપૂર્ણ વિચારોનું ખંડન યથાર્થ જોવા જેવું છે; અને તે નિર્ગ્રંથ આચાર્યોના ગુંથેલા શાસ્ત્રોથી મળી શકશે.

વેદ સિવાયના બીજા મતોના પ્રવર્તકો, એમનાં ચરિત્રો, વિચારો ઇત્યાદિક

---

૧. પાઠાન્તર: 'ધર્મ રહ્યો.'—સંશોધક.

૨. પાઠાન્તર. 'એઓના વિચારોનું અપૂર્ણપણું નિસ્પૃહ તત્ત્વવેત્તાઓએ દર્શાવ્યું છે તે યથાર્થ જાણવું યોગ્ય છે.'—સંશોધક.

[illegible]

[illegible] ધર્મના [illegible] છે.—

[illegible]

શિક્ષાપાઠ ૬૨. સુખવિષે વિચાર ભાગ ૧.—

એક બ્રાહ્મણ દરિદ્રાવસ્થાથી કરીને બહુ પીડાતો હતો. તેણે કંટાળીને છેવટે દેવનું ઉપાસન કરી લક્ષ્મી મેળવવાનો નિશ્ચય કર્યો. પોતે વિદ્વાન હોવાથી ઉપાસન કરતાં પહેલાં વિચાર કર્યો કે કદાપિ દેવ તો કોઈ તુષ્માન થશે; પછી તેને આગળ સુખ કયું માગવું! તપ કરી પછી માગવામાં કંઈ સૂઝે નહીં, અથવા ન્યુનાધિક સૂઝે તો કરેલો તપ પણ નિરર્થક જાય; માટે એક વખત આખા દેશમાં પ્રવાસ કરવો. સંસારના મહત્પુરુષોનાં ધામ, વૈભવ અને સુખ જોવાં. એમ નિશ્ચય કરી તે પ્રવાસમાં નીકળી પડ્યો. ભારતનાં જે જે રમણીય અને રિદ્ધિમાન શહેરો હતાં તે જોયાં. યુક્તિપ્રયુક્તિએ રાજાધિરાજનાં અંતઃપુર, સુખ અને વૈભવ જોયાં. શ્રીમંતોનાં આવાસ, વહીવટ, બાગબગીચા અને કુટુંબપરિવાર જોયાં; પણ એથી તેનું કોઈ રીતે મન માન્યું નહીં. કોઈને સ્ત્રીનું દુઃખ, કોઈને પતિનું દુઃખ, કોઈને અજ્ઞાનથી દુઃખ, કોઈને વહાલાંના વિયોગનું દુઃખ, કોઈને નિર્ધનતાનું દુઃખ, કોઈને લક્ષ્મીની ઉપાધિનું દુઃખ, કોઈને શરીર સંબંધી દુઃખ, કોઈને પુત્રનું દુઃખ, કોઈને શત્રુનું દુઃખ, કોઈને જડતાનું દુઃખ, કોઈને માબાપનું દુઃખ, કોઈને વૈધવ્યદુઃખ, કોઈને કુટુંબનું દુઃખ, કોઈને પોતાના નીચ કુળનું દુઃખ, કોઈને પ્રીતિનું દુઃખ, કોઈને ઈર્ષાનું દુઃખ, કોઈને હાનિનું દુઃખ, એમ એક બે વિશેષ કે બધાં દુઃખ સ્થળે સ્થળે તે વિપ્રના જોવામાં આવ્યાં. એથી કરીને એનું મન કોઈ સ્થળે માન્યું નહીં. જ્યાં જુએ ત્યાં દુઃખ તો ખરું જ. કોઈ સ્થળે સંપૂર્ણ સુખ તેના જોવામાં આવ્યું નહીં. હવે ત્યારે શું માગવું? એમ વિચારતાં વિચારતાં એક મહાધનાઢ્યની [illegible] દ્વારિકામાં આવ્યો. [illegible] મહા રિદ્ધિમાન, [illegible]

[illegible]

દોષવાળી અપૂર્ણ છે એમ જણાઈ આવે છે. [1]વેદ, પુસ્તક ભિન્ન ભિન્ન કરી નાખી બોધકનારથી વાત મર્મમાં નાખી ગંભીર ડોળ પણ કર્યો છે; છતાં એમના પુષ્કળ મતો વાંચવાથી એ પણ અપૂર્ણ અને એકાંતિક જણાઈ આવશે.

જે પૂર્ણ દર્શન વિષે કહેવાનું છે તે જૈન એટલે નિરાગીનાં સ્થાપન કરેલા દર્શન વિષે છે. એના બોધદાતા સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી હતા. કાળભેદ છે તો પણ એ વાત સિદ્ધાંતિક જણાય છે. દયા, બ્રહ્મચર્ય, શીલ, વિવેક, વૈરાગ્ય, (જ્ઞાન ક્રિયાદિ) એનાં જેવાં પૂર્ણ એકએ વર્ણવ્યાં નથી. તેની સાથે શુદ્ધ આત્મજ્ઞાન, તેની કોટીઓ, જીવનાં ચ્યવન, જન્મ, ગતિ, વિગતિ, યોનિદ્વાર, પ્રદેશ, કાળ, તેનાં સ્વરૂપ એ વિષે એવો સૂક્ષ્મ બોધ છે કે જે વડે તેની સર્વજ્ઞતાની નિઃશંકતા થાય. કાળભેદે [2]કેવળજ્ઞાનાદિ જ્ઞાનો વિચ્છેદ છે, છતાં જે જે જિનેશ્વરનાં કહેલાં સિદ્ધાંતિક વચનો છે તે અખંડ છે. એક[3] વિચાર કરતાં જીંદગી વહી જાય તેવું છે. આગળ પર કેટલુંક એ સંબંધી કહેવાનું છે.

જિનેશ્વરના કહેલા ધર્મતત્ત્વથી કોઈ પણ પ્રાણીને લેશ ખેદ ઉત્પન્ન થતો નથી. સર્વ આત્માની રક્ષા અને સર્વાત્મશક્તિનો પ્રકાશ એમાં રહ્યો છે. એ ભેદો વાંચવાથી, સમજવાથી, અને તે પર અતિ અતિ સૂક્ષ્મ વિચાર કરવાથી આત્મશક્તિ પ્રકાશ પામી જૈનદર્શનની સર્વજ્ઞતાની[4] હા કહેવરાવે છે. બહુ[5] મનનથી સર્વ ધર્મમત જાણી પછી તોલન કરનારને માટે કથન અવશ્ય સિદ્ધ થશે.

[6]એ સર્વજ્ઞ દર્શનનાં મૂળતત્ત્વો અને બીજા મતનાં મૂળતત્ત્વો વિષે અહીં વિશેષ કહી શકાય એટલી જગ્યા નથી.

---

૧. પાઠાન્તર: "વર્તમાનમાં જે વેદો છે તે ઘણા પ્રાચીન ગ્રંથો છે તેથી તે મતનું પ્રાચીનપણું છે, પરંતુ તે પણ હિંસાએ કરીને દૂષિત હોવાથી અપૂર્ણ છે, તેમ જ સરાગીનાં વાક્ય છે એમ સ્પષ્ટ જણાય છે."—સંશોધક.

૨. પાઠાન્તર: "[illegible] પરંપરાઆમ્નાયથી કેવળજ્ઞાનાદિ જ્ઞાનો જોવામાં નથી આવતાં."—સંશોધક

૩. પાઠાન્તર: "તેઓના કેટલાક સિદ્ધાંતો એવા સૂક્ષ્મ છે કે, જે એકેક વિચારતાં આખી જીંદગી વહી જાય."—સંશોધક.

૪. પાઠાન્તર: "સર્વોત્કૃષ્ટપણાની."—સંશોધક

૫. પાઠાન્તર: "બહુ મનનથી સર્વ ધર્મમત જાણી પછી તુલના કરનારને આ કથન અવશ્ય સિદ્ધ થશે."—સંશોધક.

૬. પાઠાન્તર: "નિર્દોષ દર્શનનાં મૂળતત્ત્વો અને સદોષ દર્શનનાં મૂળતત્ત્વો વિષે બીજે પ્રસંગે વિસ્તારથી કહીશું."—સંશોધક.

તે તે સુખ ભારત સંબંધમાં ક્યાંય નથી એ આપે કહ્યું તો તેમ હશે; પણ ખરું એ મને સંભવતું નથી; [પરંતુ] મારો સિદ્ધાંત આવો છે કે જગતમાં કોઈ સ્થળે (વાસ્તવિક) સુખ નથી. જગત દુઃખથી કરીને દાઝતું છે.[1] હું પણ જે સ્વરૂપે તમે સુખી જુઓ છો તે સ્વરૂપથી ગણી શકાઉં નહીં.

વિપ્ર—આપનું એ કહેવું કોઈ અનુભવસિદ્ધ અને માર્મિક હશે. મેં અનેક શાસ્ત્રો જોયાં છે; છતાં મર્મપૂર્વક વિચારો આવા લક્ષમાં લેવા પરિશ્રમ જ લીધો નથી તેમ મને એવો અનુભવ સર્વને માટે થઈને થયો નથી. હવે આપને શું દુઃખ છે તે મને કહો.

ધનાઢ્ય—પંડિતજી, આપની ઇચ્છા છે તો હું કહું છું. તે લક્ષપૂર્વક મનન કરવા જેવું છે; એ ઉપરથી કંઈ રસ્તો પામવા જેવું છે.

શિક્ષાપાઠ ૬૩. સુખવિષે વિચાર, ભાગ ૩.—

જે સ્થિતિ હમણાં મારી આપ જુઓ છો તેવી સ્થિતિ લક્ષ્મી, કુટુંબ અને સ્ત્રી સંબંધમાં આગળ પણ હતી. જે વખતની હું વાત કરું છું તે વખતને લગભગ વીશ વર્ષ થયાં. વ્યાપાર, અને વૈભવની બહોળાશ એ સઘળું વહિવટ અવળો પડવાથી ઘટવા મંડ્યું. કોટ્યાધિપતિ કહેવાતો હું ઉપરા ઉપરી ખોટના ભાર વહન કરવાથી લક્ષ્મી વગરનો માત્ર ત્રણ વર્ષમાં થઈ પડ્યો. જ્યાં કેવળ સવળું ધારીને નાખ્યું હતું ત્યાં અવળું પડ્યું. એવામાં મારી સ્ત્રી પણ ગુજરી ગઈ. તે વખતમાં મને કંઈ સંતાન નહોતું. જબરી ખોટોને લીધે મારે અહીંથી નીકળી જવું પડ્યું. મારા કુટુંબીઓએ યથાશક્તિ રક્ષા કરી; પરંતુ તે આભ ફાટ્યાનું થીગડું હતું. અન્નને અને દાંતને વેર થવાની સ્થિતિએ હું બહુ આગળ નીકળી પડ્યો. જ્યારે હું ત્યાંથી ચાલ્યો ત્યારે મારાં કુટુંબીઓ મને રોકી રાખવા મંડ્યા કે તેં ગામનો દરવાજો પણ દીઠો નથી માટે તને જવા દઈ શકાય નહીં. તારું કોમળ શરીર કંઈ પણ કરી શકે નહીં અને તું ત્યાં જા અને સુખી થા તો પછી આવ પણ નહીં માટે એ વિચાર તારે માંડી વાળવો. ઘણા પ્રકારથી તેઓને સમજાવી, સારી સ્થિતિમાં આવીશ ત્યારે અવશ્ય અહીં આવીશ એમ વચન દઈ જાવાબંદર હું પર્યટને નીકળી પડ્યો.

પ્રારબ્ધ પાછાં વળવાની તૈયારી થઈ. દૈવયોગે મારી કને એક દમડી પણ રહી નહોતી. એક કે બે મહિના ઉદરપોષણ ચાલે તેવું સાધન નહોતું છતાં જાવામાં હું ગયો. ત્યાં મારી બુદ્ધિએ પ્રારબ્ધ ખીલવ્યું. જે

૧. પાઠાન્તરઃ "તમે મને સુખી જુઓ છો, પરંતુ વાસ્તવિક રીતે હું સુખી નથી."—સંશોધક

[illegible] કરવી, અને પોતે [illegible] આજ્ઞાધીન[illegible], [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

કે હું બીજા કરતાં સુખી છઉં. તોપણ એ શાતાવેદનીય છે; સત્સુખ નથી. જગતમાં બહુધા કરીને અશાતાવેદનીય છે. મેં ધર્મમાં મારો કાળ ગાળવાનો નિયમ રાખ્યો; શાસ્ત્રનાં મનન, સત્પુરુષોનો સમાગમ, યમનિયમ, એક મહિનામાં બાર દિવસ બ્રહ્મચર્ય, બનતું ગુપ્તદાન, સર્વ વ્યવહાર સંબંધી ઉપાધિમાંથી કેટલોક ભાગ બહુ અંશે મેં ત્યાગ્યો છે. પુત્રોને વ્યવહારમાં યથાયોગ્ય કરીને હું નિર્ગ્રંથ થવાની ઇચ્છા રાખું છઉં. હમણાં નિર્ગ્રંથ થઈ શકું તેમ નથી એમાં સંસારમોહ કે એવું કારણ નથી; પરંતુ તે પણ ધર્મસંબંધી કારણ છે. ગૃહસ્થધર્મનાં આચરણ બહુ કનિષ્ટ થઈ ગયાં છે અને મુનિઓ તે સુધારી શકતા નથી. ગૃહસ્થ ગૃહસ્થને વિશેષ બોધ કરી શકે, આચરણથી પણ અસર કરી શકે. એટલા માટે થઈને ધર્મસંબંધે ગૃહસ્થવર્ગને હું ઘણો ભાગ બોધી યમનિયમમાં આણું છઉં. દર સપ્તાહિકે આપણે ત્યાં પાંચસેં જેટલા સદ્‌ગૃહસ્થોની સભા ભરાય છે. આઠ દિવસનો નવો અનુભવ અને બાકીનો આગળનો ધર્માનુભવ એમને બે ત્રણ મુહૂર્ત બોધું છઉં. મારી સ્ત્રી ધર્મશાસ્ત્રનો કેટલોક બોધ પામેલી હોવાથી તે પણ સ્ત્રીવર્ગને ઉત્તમ યમનિયમનો બોધ કરી સપ્તાહિક સભા ભરે છે. પુત્રો પણ શાસ્ત્રનો બનતો પરિચય રાખે છે. વિદ્વાનોનું સન્માન, અતિથિનું સન્માન, વિનય, અને સભ્યતા, સામાન્ય સત્યતા, એક જ ભાવ એવા નિયમ બહુધા મારા અનુચરો પણ સેવે છે. એઓ બધા એથી શાતા ભોગવી શકે છે. લક્ષ્મીની સાથે મારી નીતિ, ધર્મ, સદ્‌ગુણ, વિનય એણે જનસમુદાયને બહુ સારી અસર કરી છે. રાજસહિત પણ મારી નીતિવાત અંગીકાર કરે તેવું થયું છે. આ સઘળું આત્મપ્રશંસા માટે હું કહેતો નથી એ આપ સ્મૃતિમાન રાખજો; માત્ર આપના પૂછેલા ખુલાસા દાખલ આ સઘળું સંક્ષેપમાં કહેતો જઉં છઉં.

શિક્ષાપાઠ ૬૫. સુખ વિષે વિચાર, ભાગ ૫.—

આ સઘળા ઉપરથી હું સુખી છઉં એમ આપને લાગી શકશે અને સામાન્ય વિચારે મને બહુ સુખી માનો તો માની શકાય તેમ છે. ધર્મ, શીલ અને નીતિથી તેમ જ શાસ્ત્રાવધાનથી મને જે આનંદ ઉપજે છે તે અવર્ણનીય છે. પણ તત્ત્વદૃષ્ટિથી હું સુખી ન મનાઉં. જ્યાંસુધી સર્વ પ્રકારે બાહ્ય અને અભ્યંતર પરિગ્રહ મેં ત્યાગ્યા નથી ત્યાંસુધી રાગ દ્વેષનો ભાવ છે; જો કે તે બહુ અંશે છે. નથી પણ છે; તો ત્યાં ઉપાધિ પણ છે. સર્વસંગપરિત્યાગ કરવાની મારી સંપૂર્ણ આકાંક્ષા છે; પણ જ્યાંસુધી તેમ થયું નથી ત્યાંસુધી ક્ષણમાં કંઈ કોઈ પ્રિયજનનો વિયોગ, વ્યવહારમાં હાનિ, કુટુંબીનું દુઃખ એ-

વહાણમાં હું બેઠો હતો તે વહાણના નાવિકે મારી ચંચળતા અને નમ્રતા જોઈને પોતાના શેઠ આગળ મારા દુઃખની વાત કરી. તે શેઠે મને બોલાવી અમુક કામમાં ગોઠવ્યો; જેમાં હું મારા પોષણથી ચોગણું પેદા કરતો હતો. વેપારમાં મારું ચિત્ત જ્યારે સ્થિર થયું ત્યારે ભારત સાથે એ વેપાર વધારવા મેં પ્રયત્ન કર્યો અને તેમાં ફાવ્યો. એ વર્ષમાં પાંચ લાખ જેટલી કમાઈ થઈ, પછી શેઠ પાસેથી રાજી ખુશીથી આજ્ઞા લઈ મેં કેટલોક માલ ખરીદી દ્વારિકા ભણી આવવાનું કર્યું. થોડે કાળે ત્યાં આવી પહોંચ્યો. ત્યારે બહુ લોક સન્માન આપવા મને સામા આવ્યા હતા. હું મારાં કુટુંબીઓને આનંદભાવથી જઈ મળ્યો. તેઓ મારા ભાગ્યની પ્રશંસા કરવા લાગ્યાં. જાવેથી લીધેલા માલે મને એકના પાંચ કરાવ્યા. પંડિતજી, ત્યાં કેટલાક પ્રકારથી મારે પાપ કરવાં પડતાં હતાં, પૂરું ખાવા પણ હું પામતો નહોતો પરંતુ એકવાર લક્ષ્મી સાધ્ય કરવાનો જે પ્રતિજ્ઞાભાવ કર્યો હતો તે પ્રારબ્ધયોગથી પળ્યો. જે દુઃખદાયક સ્થિતિમાં હું હતો તે દુઃખમાં શું ખામી હતી! સ્ત્રી, પુત્ર એ તો જાણે નહોતાં જ, માબાપ આગળથી પરલોક પામ્યાં હતાં. કુટુંબીઓના વિયોગવડે અને વિના દમડીએ જાવે જે વખતે હું ગયો તે વખતની સ્થિતિ અજ્ઞાનદ્રષ્ટિથી આંખમાં આંસુ આણી દે તેવી છે: આ વખતે પણ ધર્મમાં લક્ષ રાખ્યું હતું. દિવસનો અમુક ભાગ તેમાં રોકતો હતો. તે લક્ષ્મી કે એવી લાલચે નહીં, પરંતુ સંસાર-દુઃખથી એ તારનાર સાધન છે એમ ગણીને. મોતનો ભય ક્ષણ પણ દૂર નથી માટે એ કર્તવ્ય જેમ બને તેમ કરી લેવું એ મારી મુખ્ય નીતિ હતી. દુરાચારથી કંઈ સુખ નથી, મનની તૃપ્તિ નથી અને આત્માની મલિનતા છે એ તત્ત્વ ભણી મેં મારું લક્ષ દોરેલું હતું

શિક્ષાપાઠ ૬૮. સુખ વિષે વિચાર, ભાગ ૪.—

અહીં આવ્યા પછી હું સારા ઠેકાણાની કન્યા પામ્યો. તે પણ સુલક્ષણી અને મર્યાદશીલ નીવડી. એ વડે કરીને મારે ત્રણ પુત્ર થયા. વહિવટ પ્રબળ હોવાથી અને નાણું નાણાંને વધારતું હોવાથી દશ વર્ષમાં હું મહાકોટ્યાધિપતિ થઈ પડ્યો. પુત્રની નીતિ, વિચાર અને બુદ્ધિ ઉત્તમ રહેવા મેં બહુ સુંદર સાધનો ગોઠવ્યાં. જેથી, તેઓ આ સ્થિતિ પામ્યા છે. મારાં કુટુંબીઓને યોગ્ય યોગ્ય સ્થળે ગોઠવી તેઓની સ્થિતિને સુધારતી કરી. દુકાનના મેં અમુક નિયમો બાંધ્યા. ઉત્તમ ધામનો આરંભ પણ કરી લીધો. આ ફક્ત એક મમત્વ ખાતર કર્યું. ગયેલું પાછું મેળવ્યું; અને કુળપરંપરાનું નામાંકિતપણું જતું અટકાવ્યું. એમ કહેવરાવા માટે આ સઘળું મેં કર્યું. એને હું સુખ માનતો નથી. જો-

અંગીકાર કરવા રાજી બનાવું છઉં. હું ઉપાધીને ચ્હાતો નથી. લક્ષ્મીએ કરી ઉપાધિ જ આપે છે. આપનું અનુભવસિદ્ધ કથન મને બહુ રૂચ્યું છે. સંસાર બળતો જ છે, એમાં સુખ નથી. આપે નિરૂપાધિક મુનિસુખની પ્રશંસા કરી તે સત્ય છે. [1]પરિણામે સર્વોપાધિ, આધિ, વ્યાધિ અને સર્વ અજ્ઞાન ભાવ રહિત થઇ શાશ્વત મોક્ષરૂપ છે.

શિક્ષાપાઠ ૬૬. સુખ વિષે વિચાર, ભાગ ૬.—

ધનાઢ્યઃ—આપને મારી વાત રૂચી એથી હું નિરાભિમાનપૂર્વક આનંદ પામું છઉં. આપને માટે હું યોગ્ય યોજના કરીશ. મારા સામાન્ય વિચારો કથનરૂપ અહીં હું કહેવાની આજ્ઞા લઉં છઉં.

જેઓ કેવળ લક્ષ્મીને ઉપાર્જન કરવામાં કપટ, લોભ અને માયામાં મુંઝાયા પડ્યા છે તે બહુ દુઃખી છે, તેનો તે પુરો ઉપયોગ કે અધુરો ઉપયોગ કરી શકતા નથી. માત્ર ઉપાધિ જ ભોગવે છે. તે અસંખ્યાત પાપ કરે છે. કાળ અચાનક લઇને ઉપાડી જાય છે. અધોગતિ પામી તે જીવ અનંત સંસાર વધારે છે. મળેલા મનુષ્યદેહ એ નિર્માલ્ય કરી નાખે છે. જેથી તે નિરંતર દુઃખી જ છે.

[2]જેણે પોતાનાં ઉપજીવિકા જેટલાં સાધન માત્ર અલ્પારંભથી રાખ્યાં છે, શુદ્ધ એક પત્નિવ્રત, સંતોષ, પરઆત્માની રક્ષા, યમ, નિયમ, પરોપકાર, અલ્પરાગ, અલ્પદ્રવ્યમાયા અને સત્ય તેમ જ શાસ્ત્રાધ્યયન રાખ્યું છે, સત્પુરૂષોને સેવે છે, નિર્ગ્રંથતાનો મનોરથ રાખ્યો છે, બહુ પ્રકારે કરીને સંસારથી જે

---

૧. પાઠાન્તરઃ "તે સન્માર્ગ સર્વોપાધિ, આધિ, વ્યાધિથી તેમજ સર્વ અજ્ઞાનભાવથી રહિત એવા શાશ્વત્ મોક્ષનો હેતુ છે."—સંશોધક.

૨. પાઠાન્તરઃ "જેઓએ પોતાનાં ઉપજીવિકા જેટલાં સાધન માત્ર અલ્પારંભથી રાખ્યાં છે, શુદ્ધ એક પતિવ્રત, સંતોષ, પરાત્માની રક્ષા, યમ, નિયમ, પરોપકાર, અલ્પરાગ, અલ્પ દ્રવ્ય, માયા અને સત્ય તેમજ શાસ્ત્રાધ્યયન રાખેલ છે, સત્પુરુષોને સેવે છે, નિર્ગ્રંથતાનો મનોરથ રાખ્યો છે; બહુ પ્રકારે કરીને સંસારથી જે ત્યાગી જેવા છે, જેનાં વૈરાગ્ય અને વિવેક ઉત્કૃષ્ટ છે તેવા પુરુષો પવિત્રતામાં સુખપૂર્વક કાળ નિર્ગમન કરે છે.

સર્વ પ્રકારના આરંભ અને પરિગ્રહથી જેઓ રહિત થયા છે, દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી, કાળથી અને ભાવથી જેઓ અપ્રતિબંધપણે વિચરે છે, શત્રુ, મિત્ર પ્રત્યે સમાન દ્રષ્ટિવાળા અને શુદ્ધ આત્મધ્યાનમાં જેમનો કાળ નિર્ગમન થાય છે, અથવા સ્વાધ્યાય, ધ્યાનમાં લીન છે, જીતેંદ્રિય, જિતકષાય એવા નિર્ગ્રંથો પરમ સુખી છે.
—સંશોધક

અંગે ગમે ઉપાધિ આવી શકે. પોતાના દેહપર મોહ સિવાય પણ નાનાં
રના રોગનો સંભવ છે. માટે કેવળ નિર્ગ્રંથ, બાહ્યાભ્યંતર પરિગ્રહનો ત્યાગ,
ારંભનો ત્યાગ એ સઘળું નથી થયું ત્યાંસુધી હું મને કેવળ સુખી માનતો
ી. હવે આપને તત્ત્વની દૃષ્ટિએ વિચારતાં માલુમ પડશે કે લક્ષ્મી, સ્ત્રી,
ત્ર કે કુટુંબ એવડે સુખ નથી અને એને સુખ ગણું તો જ્યારે મારી સ્થિતિ
લિન થઇ હતી ત્યારે એ સુખ ક્યાં ગયું હતું? જેનો વિયોગ છે, ક્ષણભંગુર
અને એકત્વ નથી તે સુખ સંપૂર્ણ નથી. એટલા માટે પણ હું મને સુખી
ી નથી શકતો. હું બહુ વિચારી વિચારી વ્યાપાર વહિવટ કરતો હતો તોપણ
ારે આરંભોપાધિ, અનીતિ અને લેશ પણ કપટ સેવવું પડ્યું નથી એમ તો
નથી જ. અનેક પ્રકારના આરંભ, અને કપટ મારે સેવવાં પડ્યાં હતાં. આપ
જો માનતા હો કે દેવોપાસનથી લક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરી તો તે જો પુણ્ય ન હોય
તો કોઈ કાળે મળનાર નથી. પુણ્યથી લક્ષ્મી પામી મહારંભ, કપટ અને
માનપ્રમુખ વધારવાં તે મહાપાપનાં કારણ છે. પાપ નરકમાં નાખે છે. પાપથી
આત્મા પામેલો મહાન મનુષ્યદેહ એળે ગુમાવી દે છે. એક તો જાણે પુણ્યને
ખાઈ જવાં; બાકી વળી પાપનું બંધન કરવું; લક્ષ્મીની અને તે વડે આખા
સંસારની ઉપાધિ ભોગવવી તે હું ધારૂં છઉં કે વિવેકી આત્માને માન્ય ન હોય.
મેં જે કારણથી લક્ષ્મી ઉપાર્જન કરી હતી તે કારણ મેં આગળ આપને
જણાવ્યું હતું. જેમ આપની ઇચ્છા હોય તેમ કરો. આપ વિદ્વાન છો, હું
વિદ્વાનને ચાહું છઉં, આપની અભિલાષા હોય તો ધર્મધ્યાનમાં પ્રસક્ત થઇ
સહકુટુંબ અહીં ભલે રહો. આપની ઉપજીવિકાની સરળ યોજના જેમ કહો
તેમ હું રુચિપૂર્વક કરાવી આપું. અહીં શાસ્ત્રાધ્યયન અને સત્ વસ્તુનો ઉપદેશ
કરો. મિથ્યારંભોપાધિની લોલુપતામાં હું ધારૂં છઉં કે ન પડો. પછી આપની
જેવી ઇચ્છા.

પંડિત—આપે આપના અનુભવની બહુ મનન કરવા જેવી આખ્યાયિકા
કહી. આપ અવશ્ય કોઈ મહાત્મા છો. પુણ્યાનુબંધી પુણ્યવાન જીવ છો.
વિવેકી છો. આપની શક્તિ અદ્ભુત છે. હું દરિદ્રતાથી કંટાળીને જે ઇચ્છા
રાખતો હતો તે એકાંતિક હતી. આવા સર્વ પ્રકારના વિવેકી વિચાર મેં કર્યા
નહોતા. આવો અનુભવ, આવી વિવેકશક્તિ હું ગમે તેવો વિદ્વાન છઉં છતાં
મારામાં નથી જ એ હું સત્ય જ કહું છઉં. આપે મારે માટે જે યોજના
દર્શાવી તે માટે આપનો બહુ ઉપકાર માનું છઉં અને નમ્રતાપૂર્વક એનો હું

૩

નિર્દોષ સુખ નિર્દોષ આનંદ, લ્યો ગમે ત્યાંથી ભલે;
એ દિવ્ય શક્તિમાન જેથી જંજીરેથી નીકળે!!
પર વસ્તુમાં નહિ મૂંઝવો, એની દયા મુજને રહી;
એ ત્યાગવા સિદ્ધાંત કે પશ્ચાત્ દુઃખ તે સુખ નહીં.

૪

હું કોણ છું? ક્યાંથી થયો? શું સ્વરૂપ છે મારું ખરું?
કોના સંબંધે વળગણા છે? રાખું કે એ પરહરું?
એના વિચાર વિવેકપૂર્વક શાંતભાવે જો કર્યાં;
તો સર્વ આત્મિક જ્ઞાનના સિદ્ધાંતતત્ત્વ અનુભવ્યાં.

૫

તે—પ્રાપ્ત કરવા વચન કોનું સત્ય કેવળ માનવું?
નિર્દોષ નરનું કથન માનો "તેહ" જેણે અનુભવ્યું;
રે! આત્મ તારો! આત્મ તારો! શીઘ્ર એને ઓળખો;
સર્વાત્મમાં સમદ્રષ્ટિ દ્યો આ વચનને હૃદયે લખો.

શિક્ષાપાઠ ૬૮. જિતેંદ્રિયતા.—

જ્યાંસુધી જીભ સ્વાદિષ્ટ ભોજન ચાહે છે, જ્યાંસુધી નાસિકા સુગંધી ચાહે છે; જ્યાંસુધી કાન વારાંગનાનાં ગાયન અને વાજિંત્ર ચાહે છે, જ્યાંસુધી આંખ વનોપવન જોવાનું લક્ષ રાખે છે, જ્યાંસુધી ત્વચા સુગંધીલેપન ચાહે છે ત્યાંસુધી તે મનુષ્ય નિરાગી, નિર્ગ્રંથ, નિઃપરિગ્રહી, નિરારંભી અને બ્રહ્મચારી થઈ શકતો નથી. મનને વશ કરવું એ સર્વોત્તમ છે. એના વડે સઘળી ઇંદ્રિયો વશ કરી શકાય છે. મન જીતવું બહુ બહુ દુર્ઘટ છે. એક સમયમાં અસંખ્યાતા યોજન ચાલનાર અશ્વ તે મન છે. એને થકાવવું બહુ દુર્લભ છે. એની ગતિ ચપળ અને ન ઝાલી શકાય તેવી છે. મહા જ્ઞાનીઓએ લગામ-વડે કરીને એને સ્થંભિત રાખી સર્વ જય કર્યો છે.

'ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર' માં નમિરાજ મહર્ષિએ શક્રેંદ્રપ્રત્યે એમ કહ્યું કે 'દશ લાખ સુભટને જીતનારા કેટલાક પડ્યા છે. પરંતુ સ્વાત્માને જીતનારા બહુ દુર્લભ છે અને તે દશ લાખ સુભટને જીતનાર કરતાં અત્યુત્તમ છે.'

મન જ સર્વોપાધિની જન્મદાતા ભૂમિકા છે. મન જ બંધ અને મોક્ષનું કારણ છે. મન જ સર્વ સંસારની મોહિનીરૂપ છે. એ વશ થતાં આત્મસ્વરૂપને પામવું લેશ દુર્લભ નથી.

સાગી જેવો છે. જેના ઉત્કૃષ્ટ વૈરાગ્ય અને વિવેક છે, તે પવિત્રતામાં કાળ નિર્ગમન કરે છે.

સર્વ ઘાતકી કર્મનો ક્ષય જેણે કર્યો છે, ચાર કર્મ પાતળાં જેનાં પડ્યાં છે, જે મુક્ત છે, જે અનંતજ્ઞાની અને અનંતદર્શી છે, તે તો સંપૂર્ણ સુખી જ છે. મોક્ષમાં તેઓ [illegible] જીવનનાં અનંત સુખમાં સર્વ કર્મવિરક્તતાથી વિરાજે છે.

આમ [illegible] મત મને માન્ય છે. પહેલો તો મને ત્યાજ્ય છે. બીજો, દમાદ, માન્ય છે અને ઘણે ભાગે એ ગ્રહણ કરવાનો મારો બોધ છે. ત્રીજો બહુમાન્ય છે અને ચોથો તો સર્વમાન્ય અને સચ્ચિદાનંદસ્વરૂપ જ છે.

એમ [illegible] આપની અને મારી [illegible] સંબંધી વાતચિત થઈ. પ્રસંગોપાત [illegible] વિચાર કરીશ આ વિચારો આપને [illegible] તેવા વિચારોને અનુકૂળ થવા એથી કહ્યાથી [illegible] એમ વાતચિત કરતાં કરતાં હર્ષભેર વર્ગી આનંદની [illegible] તેમ [illegible] થયા.

[illegible] વિચાર [illegible] તેમજ [illegible] નિરાગી અને [illegible] સુ આત્માનંદ [illegible] દયા શાન્તિ [illegible] નિશ્ચયના [illegible]

શિક્ષાપાઠ ૬૭. અમૂલ્ય તત્ત્વવિચાર.—

બહુ પુણ્ય કેરા પુંજથી શુભ દેહ માનવનો મળ્યો,
તોયે અરે! ભવચક્રનો આંટો નહિ એક્કે ટળ્યો;
સુખ પ્રાપ્ત કરતાં સુખ ટળે છે લેશ એ લક્ષે લહો,
ક્ષણ ક્ષણ ભયંકર ભાવમરણે કાં અહો રાચી રહો?

લક્ષ્મી અને અધિકાર વધતાં, શું વધ્યું તે તો કહો?
શું કુટુંબ કે પરિવારથી વધવાપણું, એ નય ગ્રહો;
વધવાપણું સંસારનું નર દેહને હારી જવો,
એનો વિચાર નહીં અહોહો! એક પળ તમને હવો!!!

૨. કથા—કેવળ એકલી સ્ત્રીઓને જ કે એક જ સ્ત્રીને ધર્મોપદેશ બ્રહ્મચારીએ ન કરવો. કથા એ મોહની ઉત્પત્તિરૂપ છે. સ્ત્રીના રૂપ સંબંધી ગ્રંથો, કામવિલાસ સંબંધી ગ્રંથો કે જેથી ચિત્ત ચળે એવા પ્રકારની ગમે તે શૃંગાર સંબંધી કથા બ્રહ્મચારીએ ન કરવી.

૩. આસન—સ્ત્રીઓની સાથે એક આસને ન બેસવું જ્યાં સ્ત્રી બેઠી હોય ત્યાં બે ઘડી સુધીમાં બ્રહ્મચારીએ ન બેસવું. એ સ્ત્રીઓની સ્મૃતિનું કારણ છે. વિકારની ઉત્પત્તિ છે. એમ ભગવાને કહ્યું છે.

૪. ઇંદ્રિયનિરીક્ષણ—સ્ત્રીઓનાં અંગોપાંગ બ્રહ્મચારી સાધુએ ન જોવાં. એનાં અમુક અંગપર દૃષ્ટિ એકાગ્ર થવાથી વિકારની ઉત્પત્તિ થાય છે.

૫. કુડ્યાંતર—ભીંત, કનાત કે ત્રાટના અંતરપટમાં સ્ત્રી પુરુષ જ્યાં મૈથુન સેવે ત્યાં બ્રહ્મચારીએ રહેવું નહીં, કારણ શબ્દ, ચેષ્ટાદિક વિકારનાં કારણ છે.

૬. પૂર્વક્રીડા—પોતે ગૃહસ્થાવાસમાં ગમે તેવી જાતના શૃંગારથી વિષયક્રીડા કરી હોય તેની સ્મૃતિ કરવી નહીં. તેમ કરવાથી બ્રહ્મચર્ય ભંગ થાય છે.

૭. પ્રણીત—દૂધ, દહીં, ઘૃતાદિક મધુરા અને ચીકાશવાળા પદાર્થોનો બહુધા આહાર ન કરવો. એથી વીર્યની વૃદ્ધિ અને ઉન્માદ થાય છે અને તેથી કામની ઉત્પત્તિ થાય છે. માટે બ્રહ્મચારીએ તેમ કરવું નહીં.

૮. અતિમાત્રાહાર—પેટ ભરીને આહાર કરવો નહીં, તેમ અતિ માત્રાની ઉત્પત્તિ થાય તેમ કરવું નહીં. એથી પણ વિકાર વધે છે

૯ વિભૂષણ—સ્નાન, વિલેપન, પુષ્પાદિક બ્રહ્મચારીએ ગ્રહણ કરવું નહીં. એથી બ્રહ્મચર્યને હાનિ ઉત્પન્ન થાય છે.

એમ ભગવાને નવવાડ વિશુદ્ધ બ્રહ્મચર્યને માટે કહી છે. બહુધા એ તમારા સાંભળવામાં આવી હશે, પરંતુ ગૃહસ્થાવાસમાં અમુક અમુક દિવસ બ્રહ્મચર્ય ધારણ કરવામાં અભ્યાસીઓને લક્ષમાં રહેવા અહીં આગળ કંઈક સમજણપૂર્વક કહી છે.

[1]શિક્ષાપાઠ ૭૦. ૭૧. સનત્કુમાર, ભાગ ૧, ૨,—

શિક્ષાપાઠ ૭૨. બત્રિશ યોગ.—

સત્પુરુષો નીચેના બત્રિશ યોગનો સંગ્રહ કરી આત્માને ઉજ્જવળ કરવાનું કહે છે:

---

૧. શિક્ષાપાઠ ૭૦–૭૧ નો વિષય 'ભાવનાબોધ' માં આવી ગયો હોવાથી અત્ર પુનઃ આપેલ નથી.—સંશોધક.

મનવડે ઇંદ્રિયોની લોલુપતા છે. ભોજન, વાજિંત્ર, સુગંધી, સ્ત્રીનું નિરીક્ષણ, સુંદર વિલેપન એ સઘળું મન જ માગે છે. એ મોહિની આડે તે ધર્મને સંભારવા પણ દેતું નથી. સંભાર્યા પછી સાવધાન થવા દેતું નથી. સાવધાન થયા પછી પતિતતા કરવામાં પ્રવૃત્ત-લાગુ-થાય છે. એમાં નથી ફાવતું ત્યારે સાવધાનીમાં કંઈ ન્યૂનતા પહોંચાડે છે. જેઓ એ ન્યૂનતા પણ ન પામતાં અડગ રહીને મન જીતે છે તે સર્વ સિદ્ધિને પામે છે.

મન અકસ્માત્ કોઈથી જ જીતી શકાય છે, નહીં તો ગૃહસ્થાશ્રમે અભ્યાસ કરીને જ જિતાય છે. એ અભ્યાસ નિર્ગ્રંથતામાં બહુ થઈ શકે છે; છતાં સામાન્ય પરિચય કરવા માગીએ તો તેનો મુખ્ય માર્ગ આ છે કે જે દુરિચ્છા કરે તેને ભૂલી જવી, તેમ કરવું નહીં. તે જ્યારે શબ્દસ્પર્શાદિ વિલાસ ઇચ્છે ત્યારે આપવા નહીં. ટૂંકામાં આપણે એથી દોરાવું નહીં, પણ આપણે એને દોરવું; તે [1]પણ મોક્ષમાર્ગમાં. જિતેંદ્રિયતા વિના સર્વ પ્રકારની ઉપાધિ ઊભી જ રહે છે. ત્યાગ ન ત્યાગ્યા જેવો થાય છે. લોકલજ્જાએ તેને સેવવો પડે છે; માટે અભ્યાસે કરીને પણ મનને જીતી સ્વાધીનતામાં લઈ અવશ્ય આત્મહિત કરવું.

શિક્ષાપાઠ ૬૯. બ્રહ્મચર્યની નવવાડ.—

જ્ઞાનીઓએ થોડા શબ્દોમાં કેવા ભેદ અને સ્વરૂપ બતાવ્યું છે! એ વડે કેટલી બધી આત્મોન્નતિ થાય છે! બ્રહ્મચર્ય જેવા ગંભીર વિષયનું સ્વરૂપ સંક્ષેપમાં અતિ ચમત્કારિક રીતે આપ્યું છે. બ્રહ્મચર્યરૂપી એક સુંદર ઝાડ અને તેને રક્ષા કરનારી જે નવ વિધિઓ તેને વાડનું રૂપ આપી આચાર પાળવામાં વિશેષ સ્મૃતિ રહી શકે એવી સરળતા કરી છે. એ નવવાડ જેમ છે તેમ અહીં કહી જઉં છઉં.

૧. વસતિ—જે બ્રહ્મચારી સાધુ છે તેમણે સ્ત્રી, પશુ પંડગ એથી કરીને જે સંયુક્ત વસતિ હોય ત્યાં રહેવું નહીં. સ્ત્રી બે પ્રકારની છેઃ મનુષ્યિણી અને દેવાંગના. એ પ્રત્યેકના પાછા બબ્બે ભેદ છે. એક તો મૂળ અને બીજી સ્ત્રીની મૂર્તિ કે ચિત્ર. એ પ્રકારનો જ્યાં વાસ હોય ત્યાં બ્રહ્મચારી સાધુએ ન રહેવું. પશુ એટલે તિર્યંચિણી ગાય ભેંસ ઇત્યાદિક જે સ્થળે હોય તે સ્થળે ન રહેવું, અને પંડગ એટલે નપુંસક એનો વાસ હોય ત્યાં પણ ન રહેવું. એવા પ્રકારનો વાસ બ્રહ્મચર્યની હાનિ કરે છે. તેઓની કામચેષ્ટા હાવભાવ ઇત્યાદિક વિકારો મનને ભ્રષ્ટ કરે છે.

---

૧. પાઠાંતરઃ "મોક્ષમાર્ગે ચિંતવનમાં દોરવું."—પ્રકાશક

૨૭. હમેશાં આત્મચારિત્રમાં સૂક્ષ્મ ઉપયોગથી વર્તવું.

૨૮. ધ્યાન, જીતેંદ્રિયના અર્થે એકાગ્રતાપૂર્વક કરવું.

૨૯. મરણાંત દુઃખથી પણ ભય પામવો નહીં.

૩૦. સ્ત્રિયાદિકના સંગને ત્યાગવો.

૩૧. પ્રાયશ્ચિત વિશુદ્ધિ કરવી.

૩૨. મરણકાળે આરાધના કરવી.

એ એકેક યોગ અમૂલ્ય છે. સઘળા સંગ્રહ કરનાર પરિણામે અનંત સુખને પામે છે.

શિક્ષાપાઠ ૭૩. મોક્ષનાં સુખ.—

આ [1]સૃષ્ટિમંડળપર પણ કેટલીક એવી વસ્તુઓ અને મનેચ્છા રહી છે કે જે કેટલાક અંશે જાણતાં છતાં કહી શકાતી નથી. છતાં એ વસ્તુઓ કંઈ સંપૂર્ણ શાશ્વત કે અનંત ભેદવાળી નથી. એવી વસ્તુનું જ્યારે વર્ણન ન થઈ શકે ત્યારે અનંત સુખમય મોક્ષ સંબંધી તો ઉપમા ક્યાંથી જ મળે! ભગવાનને ગૌતમસ્વામીએ મોક્ષના અનંત સુખવિષે પ્રશ્ન કર્યું ત્યારે ભગવાને ઉત્તરમાં કહ્યું; "ગૌતમ! એ અનંત સુખ હું જાણું છઉં; પણ તે કહી શકાય એવી અહીં આગળ કંઈ ઉપમા નથી. જગતમાં એ સુખના તુલ્ય કોઈપણ વસ્તુ કે સુખ નથી." એમ વદી એક ભીલનું દૃષ્ટાંત નીચેના ભાવમાં આપ્યું હતું.

એક જંગલમાં એક ભદ્રિક ભીલ તેનાં બાળબચ્ચાં સહિત રહેતો હતો. શહેર વગેરેની સમૃદ્ધિની ઉપાધિનું તેને લેશ પણ ભાન નહોતું. એક દિવસે કોઈ રાજા અશ્વક્રીડા માટે ફરતો ફરતો ત્યાં નીકળી આવ્યો. તેને બહુ તૃષા લાગી હતી; જેથી કરીને સાનવડે ભીલ આગળ પાણી માગ્યું. ભીલે પાણી આપ્યું. શીતળ જળથી રાજા સંતોષાયો. પોતાને ભીલ તરફથી મળેલાં અમૂલ્ય જળદાનનો પ્રત્યુપકાર કરવા માટે થઈને ભીલને સમજાવીને સાથે લીધો. નગરમાં આવ્યા પછી ભીલે જિંદગીમાં નહીં જોયેલી વસ્તુઓમાં તેને રાખ્યો. સુંદર મહેલમાં, કને અનેક અનુચરો, મનોહર છત્ર પલંગ અને સ્વાદિષ્ટ ભોજનથી, મંદમંદ પવનમાં, સુગંધી વિલેપનમાં તેને આનંદ આનંદ કરી આપ્યો. વિવિધ જાતિનાં હીરામાણેક, મૌક્તિક, મણિરત્ન અને રંગબેરંગી અમૂલ્ય ચીજો નિરંતર તે ભીલને જોવા માટે મોકલ્યા કરે. બાગબગીચામાં ફરવા હરવા મોકલે. એમ રાજા તેને સુખ આપ્યા કરતો હતો. કોઈ રાત્રે બધાં સૂઈ રહ્યાં હતાં ત્યારે તે

---

૧. પાઠાન્તર: "જગત્ મંડળપર"—[illegible]

૧. શિષ્ય પોતાના જેવા દોષ હોય તેને માટે તેને આલોચનાદિક ત્યાગ આપવું.[1]

૨. પોતાના આચાર્યપણાનું જે જ્ઞાન હોય તેનો અન્યને બોધ આપવો અને પ્રકાશ કરવો.[2]

૩. આપત્તિમાં પણ ધર્મનું દઢપણું ત્યાગવું નહીં.

૪. લોક, પરલોકનાં સુખનાં ફળની વાંછના વિના તપ કરવો.

૫. શિક્ષા મળી તે પ્રમાણે યત્નાથી વર્તવું અને નવી શિક્ષા વિવેકથી ગ્રહણ કરવી.

૬. મમત્વનો ત્યાગ કરવો.

૭. ગુપ્ત તપ કરવો.

૮. નિર્લોભતા રાખવી.

૯. પરિષહ ઉપસર્ગને જીતવા.

૧૦. સરળ ચિત્ત રાખવું.

૧૧. આત્મસંયમ શુદ્ધ પાળવો.

૧૨. સમ્યક્ત્વ શુદ્ધ રાખવું.

૧૩. ચિત્તની એકાગ્ર સમાધિ રાખવી.

૧૪. કપટરહિત આચાર પાળવો.

૧૫. વિનય કરવાયોગ્ય પુરુષોનો યથાયોગ્ય વિનય કરવો.

૧૬. સંતોષથી કરીને તૃષ્ણાની મર્યાદા ટુંકી કરી નાંખવી.

૧૭. વૈરાગ્યભાવનામાં નિમગ્ન રહેવું.

૧૮. માયારહિત વર્તવું.

૧૯. શુદ્ધ કરણીમાં સાવધાન થવું.

૨૦. સંવરને આદરવો અને પાપને રોકવા.

૨૧. પોતાના દોષ સમભાવપૂર્વક ટાળવા.

૨૨. સર્વ પ્રકારના વિષયથી વિરક્ત રહેવું.

૨૩ મૂળ ગુણે પંચમહાવ્રત વિશુદ્ધ પાળવાં.

૨૪ ઉત્તર ગુણે પંચમહાવ્રતને વિશુદ્ધ પાળવાં.

૨૫. ઉત્સાહપૂર્વક કાયોત્સર્ગ કરવો.

૨૬. પ્રમાદરહિત જ્ઞાન ધ્યાનમાં પ્રવર્તન કરવું.

---

૧. પાઠાન્તર. "મોક્ષસાધક યોગ માટે શિષ્ય આચાર્ય પાસે આલોચના કરે."—સંશોધક.

૨. પાઠાન્તર: "આલોચના બીજા પાસે પ્રકાશવી નહીં"—સંશોધક.

છે. શ્રુતજ્ઞાનના ભેદ જાણવા માટે, શાસ્ત્રવિચારમાં કુશળ થવા માટે, નિર્ગ્રંથ પ્રવચનનું તત્ત્વ પામવા માટે સત્પુરુષોએ સેવવા યોગ્ય, વિચારવા યોગ્ય અને ગ્રહણ કરવા યોગ્ય ધર્મધ્યાનના મુખ્ય સોળ ભેદ કહ્યા છે, પહેલાં ચાર ભેદ કહું છઉં: ૧. આણાવિજય (આજ્ઞાવિચય) ૨. અવાયવિજય (અપાયવિચય) ૩. વિવાગવિજય (વિપાકવિચય) ૪. સંઠાણવિજય (સંસ્થાનવિચય) ૧. આજ્ઞાવિચય. 'આજ્ઞા એટલે સર્વજ્ઞ ભગવાને ધર્મતત્ત્વ સંબંધી જે જે કહ્યું છે તે તે સત્ય છે, એમાં શંકા કરવા જેવું નથી. કાળની હીનતાથી, ઉત્તમ જ્ઞાનના વિચ્છેદ જવાથી, બુદ્ધિની મંદતાથી કે એવા અન્ય કોઈ કારણથી મારા સમજવામાં તે તત્ત્વ આવતું નથી; પરંતુ અર્હંત ભગવાને અંશ માત્ર પણ માયાયુક્ત કે અસત્ય કહ્યું નથી જ. કારણ એઓ નિરાગી, ત્યાગી, અને નિસ્પૃહી હતા; મૃષા કહેવાનું કંઇ કારણ એમને હતું નહીં; તેમ એઓ સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી હોવાથી અજ્ઞાનથી પણ મૃષા કહે નહીં. જ્યાં અજ્ઞાન જ નથી ત્યાં એ સંબંધી મૃષા ક્યાંથી હોય?, એવું જે ચિંતન કરવું તે આજ્ઞાવિચય નામે પ્રથમ ભેદ છે. ૨. અપાયવિચય. 'રાગ, દ્વેષ, કામ, ક્રોધ એથી જે દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે તેનું જે ચિંતન કરવું તે અપાયવિચય નામે બીજો ભેદ છે. અપાય એટલે દુઃખ. ૩. વિપાકવિચય. 'હું જે જે ક્ષણે ક્ષણે દુઃખ સહન કરું છઉં, ભવાટવિમાં પર્યટન કરું છઉં, અજ્ઞાનાદિક પામું છઉં તે સઘળું કર્મના ફળના ઉદય વડે કરીને છે.' એ ધર્મ ધ્યાનનો ત્રીજો ભેદ છે. ૪. સંસ્થાનવિચય. ત્રણ લોકનું સ્વરૂપ ચિંતવવું તે. 'લોકસ્વરૂપ સુપ્રતિષ્ઠિકને આકારે છે. જીવ અજીવે કરીને સંપૂર્ણ ભરપુર છે, અસંખ્યાત યોજનની કોટાનુકોટીએ તીરછો લોક છે. અસંખ્યાતા દ્વીપ સમુદ્ર છે, અસંખ્યાતા જ્યોતિષી, વાણવ્યંતરાદિકના નિવાસ છે, ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રુવતાની વિચિત્રતા એમાં લાગી પડી છે. અઢી દ્વીપમાં જઘન્ય તીર્થંકર ૨૦, ઉત્કૃષ્ટા એકસો સિત્તેર હોય. તથા કેવળી ભગવાન અને નિર્ગ્રંથ મુનિરાજ વિચરે છે. તેઓને વંદામિ, નમંસામિ, સક્કારેમિ, સમ્માણેમિ, કલ્લાણં, મંગલં, દેવયં, ચેઇયં પજ્જુવાસામિ તેમ જ ત્યાં વસતા શ્રાવક શ્રાવિકાનાં ગુણગ્રામ કરીએ; તે તિરછાલોકથકી અસંખ્યાત ગુણો અધિક ઊર્ધ્વ લોક છે, ત્યાં અનેક પ્રકારના દેવતાઓના નિવાસ છે પછી ઇષત્ પ્રાગ્ભારા છે; તે પછી મુક્તાત્માઓ વિરાજે છે તેને વંદામિ યાવત્ પજ્જુવાસામિ. તે ઊર્ધ્વ લોકથી કંઇક વિશેષ અધોલોક છે ત્યાં અનંત દુઃખથી ભરેલા નરકાવાસ અને ભુવનપતિના ભુવનાદિક છે, એ ત્રણ લોકનાં સર્વ સ્થાનક આત્માએ સમ્યક્ત્વરહિત કરણીથી અનંતવાર જન્મમરણ કરી સ્પર્શી મૂ

ભીલને બાગબગીચા સાંભરી આવ્યાં એટલે તે ત્યાંથી કંઈ લીધા કર્યા વિના એકાએક નીકળી પડ્યો. જઈને પોતાનાં કુટુંબીને મળ્યો. તે બધાંએ મળીને પૂછ્યું કે 'તું ક્યાં હતો?' ભીલે કહ્યું 'બહુ સુખમાં. ત્યાં મેં બહુ વખાણવા લાયક વસ્તુઓ જોઈ.'

કુટુંબીઓ—પણ તે કેવી? તે તો અમને કહે.

ભીલ—શું કહું? અહીં એવી એકે વસ્તુ જ નથી.

કુટુંબીઓ—એમ હોય કે? આ શંખલાં, છીપ, કોડાં કેવાં મજાનાં પડ્યાં છે; ત્યાં કોઈ જોવા લાયક વસ્તુ હતી?

ભીલ—નહીં, નહીં ભાઈ, એવી ચીજ તો અહીં એકે નથી. એના સોમા ભાગની કે હજારમા ભાગની પણ મનોહર ચીજ અહીં નથી.

કુટુંબીઓ—ત્યારે તો તું બોલ્યા વિના બેઠો રહે. તને ભ્રમણા થઈ છે. આથી તે પછી સારું શું હશે?

હે ગૌતમ! જેમ એ ભીલ રાજવૈભવસુખ ભોગવી આવ્યો હતો, તેમ જ જાણતો હતો; છતાં ઉપમાયોગ્ય વસ્તુ નહીં મળવાથી તે કંઈ કહી શકતો નહોતો; તેમ અનુપમેય મોક્ષને, સચ્ચિદાનંદસ્વરૂપમય નિર્વિકારી મોક્ષનાં સુખના અસંખ્યાતમા ભાગને પણ યોગ્ય ઉપમેય નહીં મળવાથી હું તને કહી શકતો નથી.

મોક્ષના સ્વરૂપ વિષે શંકા કરનારા તો કુતર્કવાદી છે. એઓને ક્ષણિક સુખસંબંધી વિચાર આડે સત્સુખનો વિચાર નથી. કોઈ આત્મિકજ્ઞાનહીન એમ પણ કહે છે કે આથી કોઈ વિશેષ સુખનું સાધન ત્યાં રહ્યું નહીં એટલે અનંત અવ્યાબાધ સુખ કહી દે છે. આ એનું કથન વિવેકી નથી. નિદ્રા પ્રત્યેક માનવીને પ્રિય છે; પણ તેમાં તેઓ કંઈ જાણી કે દેખી શકતા નથી; અને જાણવામાં આવે તો માત્ર સ્વપ્નોપાધિનું મિથ્યાપણું આવે, જેની કંઈ અસર પણ થાય. એ સ્વપ્ના વગરની નિદ્રા જેમાં સૂક્ષ્મ સ્થૂળ સર્વ જાણી અને દેખી શકાય અને નિરુપાધિથી શાંત ઊંઘ લઈ શકાય તો તેનું તે વર્ણન શું કરી શકે? એને ઉપમા પણ શી આપે? આ તો સ્થૂળ દ્રષ્ટાંત છે; પણ બાળ અવિવેકી એ પરથી કંઈ વિચાર કરી શકે એ માટે કહ્યું છે.

ભીલનું દ્રષ્ટાંત, સમજાવવારૂપ ભાષાભેદે ફેરફારથી તમને કહી બતાવ્યું.

શિક્ષાપાઠ ૭૪. ધર્મધ્યાન, ભાગ ૧.—

ભગવાને ચાર પ્રકારનાં ધ્યાન કહ્યાં છે. આર્ત, રૌદ્ર, ધર્મ અને શુક્લ. પહેલાં બે ધ્યાન ત્યાગવાયોગ્ય છે. પાછળનાં બે ધ્યાન આત્મસાર્થકરૂપ

કરીને સહિત શુદ્ધ ગુરુથી વારંવાર સત્કાર કરીને તેનું નામ [illegible] કરવું. ૪. ધર્મકથા. વીતરાગ ભગવાને જે ભાવ જેવા પ્રણીત કર્યા છે તે ભાવ તેવા [illegible] વિશે કરીને વિચાર કરીને, શંકા, કંખા અને વિચિકિત્સારહિતપણે, પોતાની નિર્જરાને અર્થે સભામધ્યે તે ભાવ તેવા પ્રણીત કરીએ તેને ધર્મકથાનુપ્રેક્ષા કહીએ. [illegible] અને [illegible] ભગવાનની આજ્ઞાના આરાધક થાય [illegible] આલંબન કહીએ. ધર્મધ્યાનની ચાર અનુપ્રેક્ષા [illegible] એકત્વાનુપ્રેક્ષા [illegible] અનિત્યાનુપ્રેક્ષા ૩. અશરણાનુપ્રેક્ષા ૪. સંસારાનુપ્રેક્ષા [illegible] ભાવનાના [illegible]

[illegible]

શિક્ષાપાઠ ૭૫. ધર્મધ્યાન. ભાગ ૨.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

શિક્ષાપાઠ ૭૮. જ્ઞાન સંબંધી બે બોલ, ભાગ, ૨.

૨. હવે જ્ઞાનપ્રાપ્તિનાં સાધનો વિષે કંઈ વિચાર કરીએ. અપૂર્ણ પર્યાપ્તિ વડે પરિપૂર્ણ આત્મજ્ઞાન સાધ્ય થતું નથી. એ માટે થઈને છ પર્યાપ્તિયુક્ત જે દેહ તે આત્મજ્ઞાન સાધ્ય કરી શકે એવો દેહ તે એક માનવદેહ છે. આ સ્થળે પ્રશ્ન ઊઠશે કે માનવદેહ પામેલા અનેક આત્માઓ છે, તો તે સઘળા આત્મજ્ઞાન કાં પામતા નથી? એનાં ઉત્તરમાં આપણે માની શકીશું કે જેઓ સંપૂર્ણ આત્મજ્ઞાનને પામ્યાં છે તેઓનાં પવિત્ર વચનામૃતની તેઓને શ્રુતિ નહીં હોય. શ્રુતિ વિના સંસ્કાર નથી. જો સંસ્કાર નથી તો પછી શ્રદ્ધા ક્યાંથી હોય? અને જ્યાં એ એકે નથી ત્યાં જ્ઞાનપ્રાપ્તિ શાની હોય? એ માટે માનવદેહની સાથે સર્વજ્ઞવચનામૃતની પ્રાપ્તિ અને તેની શ્રદ્ધા એ પણ સાધનરૂપ છે. સર્વજ્ઞવચનામૃત અકર્મભૂમિ કે કેવળ અનાર્યભૂમિમાં મળતાં નથી તો પછી માનવદેહ શું ઉપયોગનો? એ માટે થઈને આર્યભૂમિમાં એ પણ સાધનરૂપ છે. તત્ત્વની શ્રદ્ધા ઉપજવા અને બોધ થવા માટે નિર્ગ્રંથ ગુરુની અવશ્ય છે. દ્રવ્યે કરીને જે મિથ્યાત્વિ છે તે કુળમાં થયેલો જન્મ પણ આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્તિની હાનિરૂપ જ છે; કારણ ધર્મમતભેદ એ અતિ દુઃખદાયક છે. પરંપરાથી પૂર્વજોએ ગ્રહણ કરેલું જે દર્શન તેમાં જ સત્યભાવના બંધાય છે; એથી કરીને પણ આત્મજ્ઞાન અટકે છે; એ માટે ભલું કુળ. એ સઘળાં પ્રાપ્ત કરવા માટે થઈને ભાગ્યશાળી થવું. તેમાં સત્પુણ્ય એટલે પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય ઇત્યાદિક ઉત્તમ સાધનો છે. એ દ્વિતીય સાધન ભેદ કહ્યો.

૩. જો સાધન છે તો તેને અનુકૂળ દેશ કાળ છે? એ ત્રીજા ભેદનો વિચાર કરીએ. ભારતમાં મહાવિદેહ ઇ૦ કર્મભૂમિ અને તેમાં પણ આર્યભૂમિ એ દેશભાવે અનુકૂળ છે. જિજ્ઞાસુ ભવ્ય તમે સઘળા આ કાળે ભારતમાં છો માટે ભારતદેશ અનુકૂળ છે. કાળભાવ પ્રમાણે મતિ અને શ્રુત પ્રાપ્ત કરી શકાય એટલી અનુકૂળતા છે; કારણ આ દુઃસમ પંચમકાળમાં પરમાવધિ, મનઃપર્યવ અને કેવળ એ પવિત્ર જ્ઞાન વિચ્છેદ છે.[1] એટલે કાળની પરિપૂર્ણ અનુકૂળતા નથી.

---

૧. જ્યારે 'મોક્ષમાળા'ની દ્વિતીયાવૃત્તિનો આ ભાગ છપાતો હતો ત્યારે શ્રીમદ્‌ની શરીરપ્રકૃતિ વિશેષ નંબીરપણે નરમ થયેલી એટલે તેઓશ્રીની દૃષ્ટિતળેથી મનુષ્કરી આ ભાગ નીકળ્યો નહીં હતો, અને તેથી કરી પ્રથમાવૃત્તિમાં 'આ કાળમાં પરમાવધિ, મનઃપર્યવ અને કેવળજ્ઞાન વિચ્છેદ છે' એમ હતું, તેને બદલે દ્વિતીયા-

અનંત ભંગે કરીને છે, પરંતુ મુખ્ય વસ્તુત્વ સ્વરૂપે તેની બે શ્રેણિઓ છેઃ જીવ અને અજીવ. વિશેષ વસ્તુત્વસ્વરૂપે નવતત્ત્વ કિંવા ષડ્દ્રવ્યની શ્રેણિએ જાણવારૂપ થઈ પડે છે. જે શ્રેણિએ ચડતાં ચડતાં સર્વ ભાવે જણાઈ લોકાલોકસ્વરૂપ હસ્તામલકવત્ જાણી દેખી શકાય છે. એટલા માટે થઈને જાણવારૂપ પદાર્થ તે જીવ અને અજીવ છે. એ જાણવારૂપ મુખ્ય બે શ્રેણિઓ કહેવાઈ.

શિક્ષાપાઠ ૮૦. જ્ઞાનસંબંધી બે બોલ, ભાગ ૪.—

૪. એના ઉપભેદ સંક્ષેપમાં કહું છું. એ ચૈતન્યલક્ષણે એક રૂપ છે. દેહસ્વરૂપે અને દ્રવ્યસ્વરૂપે અનંતાનુઅનંત છે. દેહસ્વરૂપે તેના ઇંદ્રિયાદિક જાણવારૂપ છે. તેની ગતિ, વિગતિ ઇત્યાદિક જાણવારૂપ છે. તેની સંસર્ગ રીદ્ધિ જાણવારૂપ છે. તેમ જ અજીવ, તેના રૂપી અરૂપી પુદ્ગલ આકાશાદિ વિચિત્ર ભાવ કાળચક્ર ઇ૦ જાણવારૂપ છે. જીવાજીવ જાણવાની પ્રકારાંતરે સર્વજ્ઞ સર્વદર્શીએ નવ શ્રેણીરૂપ નવતત્ત્વ કહ્યાં છે.

જીવ,	અજીવ,	પુણ્ય,
પાપ,	આશ્રવ,	સંવર,
નિર્જરા,	બંધ,	મોક્ષ.

એમાંનાં કેટલાંક ગ્રાહ્યરૂપ, કેટલાંક જાણવારૂપ, કેટલાંક ત્યાગવારૂપ છે. સઘળાંએ તત્ત્વો જાણવારૂપ તો છે જ.

૫. જાણવાનાં સાધન. સામાન્ય વિચારમાં એ સાધનો જો કે જાણ્યાં છે, તોપણ વિશેષ કંઈક જાણીએ. ભગવાનની આજ્ઞા અને તેનું શુદ્ધ સ્વરૂપ યથાતથ્ય જાણવું. સ્વયં કોઈક જ જાણે છે. નહીં તો નિર્ગ્રંથજ્ઞાની ગુરુ જણાવી શકે. નિરાગી જ્ઞાતા સર્વોત્તમ છે. એટલા માટે શ્રદ્ધાનું બીજ રોપનાર કે તેને પોષનાર ગુરુ એ સાધનરૂપ છે. એ[1] સાધનાદિક અન્ય સાધનો છે. એ સાધનો પ્રાપ્ત કરવાની વાટ કહીએ તોપણ ચાલે.

૬. એ જ્ઞાનનો ઉપયોગ કે પરિણામના ઉત્તરનો આશય ઉપર આવી ગયો છે; પણ કાળભેદે કંઈ કહેવાનું છે અને તે એટલુંજ કે દિવસમાં બે ઘડીનો વખત પણ નિયમિત રાખીને જિનેશ્વર ભગવાનનાં કહેલાં તત્ત્વબોધની પર્યટના કરો. વીતરાગના એક સિદ્ધાંતિક શબ્દપરથી જ્ઞાનાવરણીયનો બહુ ક્ષયોપશમ થશે એમ હું વિવેકથી કહું છઉં.

---

૧. પાઠાન્તરઃ "એ સાધનાદિકને માટે સંસારની નિવૃત્તિ એટલે શમ, દમ બ્રહ્મચર્યાદિક અન્ય સાધનો છે."—સંશોધક.

પુત્રમાં પ્રેમ વધશે; એક પતિવ્રત નિયમપૂર્વક પાળનારી સુંદરીઓ થઈ જશે. સ્નાનથી પવિત્રતા મનાશે; અને ધનથી ઉત્તમ કુળ ગણાશે. ગુરુથી શિષ્યો અવળા ચાલશે. ભૂમિનો રસ ઘટી જશે. સંક્ષેપમાં કહેવાનો ભાવાર્થ કે ઉત્તમ વસ્તુની ક્ષીણતા છે; અને કનિષ્ટ વસ્તુનો ઉદય છે. પંચમકાળનું સ્વરૂપ આમાંનું પ્રત્યક્ષ સૂચન પણ કેટલું બધું કરે છે !

મનુષ્ય સત્ધર્મતત્વમાં પરિપૂર્ણ શ્રદ્ધાવાન્ નહીં થઈ શકે; સંપૂર્ણ તત્વજ્ઞાન નહીં પામી શકે; જંબુસ્વામીના નિર્વાણ પછી દશ નિર્વાણી વસ્તુ આ ભરતક્ષેત્રથી વ્યવચ્છેદ ગઈ.

પંચમકાળનું આવું સ્વરૂપ જાણીને વિવેકી પુરુષો તત્વને ગ્રહણ કરશે; કાળાનુસાર ધર્મતત્વશ્રદ્ધા પામીને ઉચ્ચ ગતિ સાધી પરિણામે મોક્ષ સાધશે. નિર્ગ્રંથપ્રવચન, નિર્ગ્રંથ ગુરુ ઇ૦ ધર્મતત્વ પામવાનાં સાધનો છે. એની આરાધનથી કર્મની વિરાધના છે.

શિક્ષાપાઠ ૮૨. તત્વાવબોધ, ભાગ ૧.—

'દશ વૈકાળિકસૂત્ર'માં કથન છે કે જેણે જીવાજીવના ભાવ નથી જાણ્યા તે અબુધ સંયમમાં સ્થિર કેમ રહી શકશે? એ વચનામૃતનું તાત્પર્ય એમ છે કે તમે આત્મા, અનાત્માનાં સ્વરૂપને જાણો, એ જાણવાની પરિપૂર્ણ અવશ્ય છે.

આત્મા અનાત્માનું સત્ય સ્વરૂપ નિર્ગ્રંથપ્રવચનમાંથી પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. અનેક મતોમાં એ બે તત્વો વિષે વિચારો દર્શાવ્યા છે; તે યથાર્થ નથી. મહા પ્રજ્ઞાવંત આચાર્યોએ કરેલાં વિવેચનસહિત પ્રકારાંતરે કહેલાં મુખ્ય નવતત્વને વિવેકબુદ્ધિથી જે જ્ઞેય કરે છે તે સત્પુરુષ આત્મસ્વરૂપને ઓળખી શકે છે.

સ્યાદ્વાદશૈલી અનુપમ અને અનંત ભેદ ભાવથી ભરેલી છે; એ શૈલીને પરિપૂર્ણ તો સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી જ જાણી શકે. છતાં એઓનાં વચનામૃતાનુસાર આગમઉપયોગથી યથામતિ નવ તત્વનું સ્વરૂપ જાણવું અવશ્યનું છે. એ નવતત્વ પ્રિય શ્રદ્ધા ભાવે જાણવાથી પરમ વિવેકબુદ્ધિ, શુદ્ધ સમ્યક્ત્વ અને પ્રભાવિક આત્મજ્ઞાનનો ઉદય થાય છે. નવ તત્વમાં લોકાલોકનું સંપૂર્ણ સ્વરૂપ આવી જાય છે. જે પ્રમાણે જેની બુદ્ધિની ગતિ છે તે પ્રમાણે તેઓ તત્વજ્ઞાન સંબંધી દૃષ્ટિ પહોંચાડે છે; અને ભાવાનુસાર તેઓના આત્માની ઉજ્વળતા થાય છે. તે વડે કરીને તેઓ આત્મજ્ઞાનનો નિર્મળ રસ અનુભવે છે. જેનું તત્વજ્ઞાન ઉત્તમ અને સૂક્ષ્મ છે તેમ જ સુશીલયુક્ત જે તત્વજ્ઞાનને સેવે છે તે પુરુષ મહદ્ભાગી છે.

પહોંચતાં સુધી વાટમાં જે જે ગામ આવવાનાં હોય તેનો રસ્તો પણ પૂછવો પડે છે; નહીં તો જ્યાં જવાનું છે ત્યાં ન પહોંચી શકાય. એ ગામ જેમ પૂછ્યાં પણ ત્યાં વાસ કર્યો નહીં તેમ પાપાદિક તત્ત્વો જાણવાં પણ ગ્રહણ કરવાં નહીં. જેમ વાટમાં આવતાં ગામનો ત્યાગ કર્યો તેમ તેનો પણ ત્યાગ કરવો અવશ્યનો છે.

શિક્ષાપાઠ ૮૪. તત્ત્વાવબોધ, ભાગ ૩.—

નવતત્ત્વનું કાળભેદે જે સત્પુરુષો ગુરુગમ્યતાથી શ્રવણ, મનન અને નિદિધ્યાસનપૂર્વક જ્ઞાન કરે છે તે સત્પુરુષો મહા પુણ્યશાળી તેમ જ ધન્યવાદને પાત્ર છે. પ્રત્યેક સુજ્ઞ પુરુષોને મારો વિનયભાવભૂષિત એ જ બોધ છે કે નવ તત્ત્વને સ્વબુદ્ધ્યાનુસાર યથાર્થ જાણવાં.

મહાવીર ભગવાનનાં શાસનમાં બહુ મતમતાંતર પડી ગયાં છે એનું મુખ્ય આ એક કારણ પણ છે કે તત્ત્વજ્ઞાન ભણીથી ઉપાસક વર્ગનું લક્ષ ગયું. માત્ર ક્રિયાભાવ પર રાચતા રહ્યા; જેનું પરિણામ દૃષ્ટિગોચર છે. અમેરિકાના શોધમાં આવેલી પૃથ્વીની વસતી એક અબજ અને ચાળીસ કરોડની ગણાઈ છે; તેમાં સર્વ ગચ્છની મળીને જૈનપ્રજા માત્ર વીસ લાખ છે. એ પ્રજા તે શ્રમણોપાસકની છે. એમાંથી હું ધારું છઉં કે નવતત્ત્વને પઠનરૂપે બે હજાર પુરુષો પણ માંડ જાણતા હશે; મનન અને વિચારપૂર્વક તો આંગળીને ટેરવે ગણી શકીએ તેટલા પુરુષો પણ નહીં હશે. જ્યારે આવી પતિત સ્થિતિ તત્ત્વજ્ઞાન સંબંધી થઈ ગઈ છે ત્યારે જ મતમતાંતર વધી પડ્યા છે. એક લૌકિક કથન છે કે 'સો શાણે એક મત' તેમ અનેક તત્ત્વવિચારક પુરુષોના મતમાં ભિન્નતા બહુધા આવતી નથી.

એ નવતત્ત્વવિચાર સંબંધી પ્રત્યેક મુનિઓને મારી વિજ્ઞપ્તિ છે કે વિવેક અને ગુરુગમ્યતાથી એનું જ્ઞાન વિશેષ વૃદ્ધિમાન કરવું. એથી તેઓનાં પવિત્ર પંચમહાવ્રત દૃઢ થશે. જિનેશ્વરના વચનામૃતના અનુપમ આનંદની પ્રસાદી મળશે. મુનિત્વઆચાર પાળવામાં સરળ થઈ પડશે. જ્ઞાન અને ક્રિયા વિશુદ્ધ રહેવાથી સમ્યક્ત્વનો ઉદય થશે. પરિણામે ભવાંત થઈ જશે.

શિક્ષાપાઠ ૮૫. તત્ત્વાવબોધ, ભાગ ૪.—

જે જે શ્રમણોપાસક નવતત્ત્વ પઠનરૂપે પણ જાણતા નથી તેઓએ અવશ્ય જાણવાં. જાણ્યા પછી બહુ મનન કરવાં. સમજાય તેટલા ગંભીર આશય ગુરુગમ્યતાથી સદ્ભાવે કરીને સમજવા. આત્મજ્ઞાન એથી ઉજ્જ્વળતા પામશે અને યમનિયમાદિકનું બહુ પાલન થશે.

આખી સૃષ્ટિનું[1] જ્ઞાન આવી જાય છે, પરંતુ યથાર્થ સમજવાની શક્તિ જોઈએ. પછી તેઓએ એ કથનનું પ્રમાણ માગ્યું, ત્યારે આઠ કર્મ મેં કહી બતાવ્યાં; તેની સાથે એમ સૂચવ્યું કે એ સિવાય એનાથી ભિન્ન ભાવ દર્શાવે એવું નવમું કર્મ શોધી આપો. પાપની અને પુણ્યની પ્રકૃતિઓ કહીને કહ્યું આ સિવાય એક પણ વધારે પ્રકૃતિ શોધી આપો. એમ કહેતાં કહેતાં અનુક્રમે વાત લીધી. પ્રથમ જીવના ભેદ કહી પૂછ્યું: એમાં કંઇ ન્યુનાધિક કહેવા માગો છો? અજીવદ્રવ્યના ભેદ કહી પૂછ્યું: કંઇ વિશેષતા કહો છો? એમ નવતત્વ સંબંધી વાતચિત થઇ ત્યારે તેઓએ થોડીવાર વિચાર કરીને કહ્યું આ તો મહાવીરની કહેવાની અદ્ભુત ચમત્કૃતિ છે કે જીવનો એક નવો ભેદ મળતો નથી, તેમ પાપપુણ્યાદિકની એક પ્રકૃતિ વિશેષ મળતી નથી અને નવમું કર્મ પણ મળતું નથી. આવાં આવાં તત્વજ્ઞાનસિદ્ધાંતો જૈનમાં છે એ મારા લક્ષમાં નહોતું. આમાં આખી સૃષ્ટિનું[2] તત્વજ્ઞાન કેટલેક અંશે આવી શકે ખરૂં.

શિક્ષાપાઠ ૮૭. તત્વાવબોધ, ભાગ ૬.—

એનો ઉત્તર આ ભણીથી એમ થયો કે હજુ આપ આટલું કહો છો તે પણ જૈનના તત્વવિચારો આપના હૃદયે આવ્યા નથી ત્યાંસુધી, પરંતુ હું મધ્યસ્થતાથી સત્ય કહું છઉં કે એમાં જે વિશુદ્ધ જ્ઞાન બતાવ્યું છે તે ક્યાંય નથી અને સર્વ મતોએ જે જ્ઞાન બતાવ્યું છે તે મહાવીરના તત્વજ્ઞાનના એક ભાગમાં આવી જાય છે. એનું કથન સ્યાદ્વાદ છે. એકપક્ષી નથી. તમે એમ કહ્યું કે કેટલેક અંશે સૃષ્ટિનું[3] તત્વજ્ઞાન એમાં આવી શકે ખરૂં, પરંતુ એ મિશ્રવચન છે. અમારી સમજાવટની અલ્પજ્ઞતાથી એમ બને ખરૂં, પરંતુ એથી એ તત્વોમાં કંઇ અપૂર્ણતા છે એમ તો નથી જ. આ કંઇ પક્ષપાતી કથન નથી. વિચાર કરી આખી સૃષ્ટિમાંથી[4] એ સિવાયનું એક દશમું તત્વ શોધતાં કોઇ કાળે તે મળનાર નથી એ સંબંધી પ્રસંગોપાત આપણે જ્યારે વાતચિત અને મધ્યસ્થ ચર્ચા થાય ત્યારે નિઃશંકતા થાય.

ઉત્તરમાં તેઓએ કહ્યું કે, આ ઉપરથી મને એમ તો નિઃશંકતા છે કે જૈન અદ્ભુત દર્શન છે. શ્રેણિપૂર્વક તમે મને કેટલાક નવતત્વના ભાગ કહી

૧. પૃષ્ઠ ૧૪૮ ની ફુટનોટના દર્શાવ્યું તેમ શ્રીમદ્‌ની શરીરપ્રકૃતિના કારણે આ ભાગ પણ તેઓશ્રીની દ્રષ્ટિ તળે નહીં મૂકાયાથી 'સૃષ્ટિ'ને બદલે 'લોકાલોક' શબ્દ તેઓશ્રીએ રાખવાના ભાગમાં મૂકાયેલો તે આ સ્થળે મૂકાયો નહી હોય એમ જણાય છે. —સંશોધક.

૨-૩-૪. પાઠાન્તર "લોકાલોક"—સંશોધક.

નવતત્ત્વ એટલે તેનું એક સામાન્ય ગૂંથનપુસ્તક હોય તે નહીં, પરંતુ જે જે સ્થળે જે જે વિચારો જ્ઞાનીઓએ પ્રણીત કર્યા છે તે તે વિચારો નવતત્ત્વમાંના અમુક એક બે કે વિશેષ તત્ત્વના હોય છે. કેવળી ભગવાને એ શ્રેણિઓથી સકળ જગતમંડળ દર્શાવી દીધું છે; એથી જેમ જેમ નયાદિ ભેદથી એ તત્ત્વજ્ઞાન મળશે તેમ તેમ અપૂર્વ આનંદ અને નિર્મળતાની પ્રાપ્તિ થશે. માત્ર વિવેક, ગુરુગમ્યતા અને અપ્રમાદ જોઈએ. એ નવતત્ત્વજ્ઞાન મને બહુ પ્રિય છે. એના રસાનુભવિઓ પણ મને સદૈવ પ્રિય છે.

કાળભેદે કરીને આ વખતે માત્ર મતિ અને શ્રુત એ બે જ્ઞાન ભરતક્ષેત્રે વિદ્યમાન છે. બાકીનાં ત્રણ જ્ઞાન વ્યવચ્છેદ છે;[1] છતાં જેમ જેમ પૂર્ણ શ્રદ્ધાભાવથી એ નવતત્ત્વજ્ઞાનના વિચારોની ગુફામાં ઉતરાય છે તેમ તેમ તેના અંદર અદ્ભુત આત્મપ્રકાશ, આનંદ, સમર્થ તત્ત્વજ્ઞાનની સ્ફુરણા, ઉત્તમ વિનોદ અને ગંભીર ચળકાટ દિંગ કરી દઈ શુદ્ધ સમ્યક્‌જ્ઞાન તે વિચારો બહુ ઉદય કરે છે. સ્યાદ્વાદવચનામૃતના અનંત સુંદર આશય સમજવાની શક્તિ આ કાળમાં આ ક્ષેત્રથી વિચ્છેદ ગયેલી છતાં તે પરત્વે જે જે સુંદર આશયો સમજાય છે તે તે આશયો અતિ અતિ ગંભીર તત્ત્વથી ભરેલા છે. પુનઃપુનઃ તે આશયોનું મનન કરતાં ચાર્વાકમતિના ચંચળ મનુષ્યને પણ સદ્ધર્મમાં સ્થિર કરી દે તેવા છે. સંક્ષેપમાં સર્વ પ્રકારની સિદ્ધિ, પવિત્રતા, મહાશીલ, નિર્મળ, ઉંડા અને ગંભીર વિચાર, સ્વચ્છ વૈરાગ્યની ભેટ એ તત્ત્વજ્ઞાનથી મળે છે.

શિક્ષાપાઠ ૮૯. તત્ત્વાવબોધ, ભાગ ૫.—

એક વખત એક સમર્થ વિદ્વાનથી નિર્ગ્રંથપ્રવચનની ચમત્કૃતિ સંબંધી વાતચીત થઈ. તેના સંબંધમાં તે વિદ્વાને જણાવ્યું કે આટલું હું માન્ય રાખું છું કે મહાવીર એ એક સમર્થ તત્ત્વજ્ઞાની પુરુષ હતા. એમણે જે બોધ કર્યો છે તે ઝીલી લઈ પ્રજ્ઞાવંત પુરુષોએ અંગ, ઉપાંગની યોજના કરી છે. તેના જે વિચારો છે તે ચમત્કૃતિ ભરેલા છે, પરંતુ એ ઉપરથી આખી સૃષ્ટિનું[2] જ્ઞાન એમાં રહ્યું છે એમ હું કહી ન શકું. એમ છતાં તમે કંઈ એ સંબંધી પ્રમાણ આપતા હો તો હું એ વાતની કંઈ શ્રદ્ધા લાવી શકું. એના ઉત્તરમાં મેં એમ કહ્યું કે હું કંઈ જૈનવચનામૃતને યથાર્થ તો શું પણ વિશેષ ભેદે કરીને પણ જાણતો નથી. પણ જે સામાન્યભાવે જાણું છું એથી પણ પ્રમાણ આપી શકું ખરો. પછી નવતત્ત્વવિજ્ઞાન સંબંધી વાતચીત નીકળી. મેં કહ્યું એમાં

---

૧. પૃષ્ઠ ૧૮૮ની [illegible] —સં.૧૯૫૮.
૨. પાઠાંતર: [illegible] —સં.૧૯૫૮.

એના પુનરૂપે જ દોષ, એટલે સર્વાંગે ચૌદ દોષ. કેવળ ધ્રુવતા જતાં તીર્થંકરનાં વચન ત્રુટી જાય એ પંદરમો દોષ. ઉત્પત્તિધ્રુવતા લેતાં કર્તાની સિદ્ધિ થતાં સર્વજ્ઞ વચન ત્રુટી જાય એ સોળમો દોષ. ઉત્પત્તિવિનાશરૂપે પાપપુણ્યાદિકનો અભાવ એટલે ધર્માધર્મ સઘળું ગયું એ સત્તરમો દોષ. ઉત્પત્તિ વિનાશ અને સામાન્ય સ્થિતિથી (કેવળ અચળ નહીં) ત્રિગુણાત્મક માયા સિદ્ધ થાય છે એ અઢારમો દોષ.

શિક્ષાપાઠ ૮૯. તત્ત્વાવબોધ, ભાગ ૮.—

એટલા દોષ એ કથનો સિદ્ધ ન થતાં આવે છે. એક જૈનમુનિએ મને અને મારા મિત્રમંડળને એમ કહ્યું હતું કે 'જૈનસપ્તભંગી નય અપૂર્વ છે અને એથી સર્વ પદાર્થ સિદ્ધ થાય છે. નાસ્તિ અસ્તિના એમાં અગમ્યભેદ રહ્યા છે.' આ કથન સાંભળી અમે બધા ઘેર આવ્યા. પછી યોજના કરતાં કરતાં આ લબ્ધિવાક્યની જીવ પર યોજના કરી. હું ધારું છું કે એવા નાસ્તિ અસ્તિના બન્ને ભાવ જીવ પર નહીં ઉતરી શકે. લબ્ધિવાક્યો પણ ક્લેશરૂપ થઈ પડશે. યદિ એ ભણી મારી કંઈ તિરસ્કારની દૃષ્ટિ નથી.

આના ઉત્તરમાં અમે કહ્યું કે આપે જે નાસ્તિ અને અસ્તિ નય જીવ પર ઉતારવા ધાર્યો તે સનિક્ષેપ શૈલીથી નથી. એટલે વખતે એકાંતિક પક્ષ લઈ જવાય. તેમ વળી હું કંઈ સ્યાદ્વાદ શૈલીનો યથાર્થ જાણનાર નથી. મંદમતિથી લેશ ભાગ જાણું છું. નાસ્તિ અસ્તિ નય પણ આપે શૈલીપૂર્વક ઉતાર્યો નથી એટલે હું તર્કથી જે ઉત્તર દઈ શકું તે આપ સાંભળો:

ઉત્પત્તિમાં "ના" એવી જે યોજના કરી છે ને એમ યથાર્થ થઈ શકે છે કે જીવ અનાદિ અનંત છે.

વિનાશમાં "ના" એવી જે યોજના કરી છે તે એમ યથાર્થ થઈ શકે કે એનો કોઈ કાળે નાશ નથી.

ધ્રુવતામાં "ના" એવી જે યોજના કરી છે તે એમ યથાર્થ થઈ શકે કે એક દેહમાં તે સદૈવને માટે રહેનાર નથી.

શિક્ષાપાઠ ૯૦. તત્ત્વાવબોધ, ભાગ ૯.—

ઉત્પત્તિમાં "હા" એવી જે યોજના કરી છે તે એમ યથાર્થ થઈ શકે કે જીવનો મોક્ષ થતાં સુધી એક દેહમાંથી ચ્યવન પામી તે બીજા દેહમાં ઉપજે છે.

વિનાશમાં "હા" એવી જે યોજના કરી છે તે એમ યથાર્થ થઈ શકે કે તે જે દેહમાંથી આવ્યો ત્યાંથી વિનાશ પામ્યો; વા ક્ષણ ક્ષણ પ્રતિ એની

બતાવ્યા ત્યાર પછી એમ નિર્દિષ્ટ કરી કહ્યું જે કે 'મહાવીર જેમ બોધને પામેલા પુરુષ હતો' એમ સહજસાર વાત કરીને 'ઉપન્નેવા,' 'વિગમેવા' અને 'ધુવેવા' એ લબ્ધિવાક્ય મને તેઓએ કહ્યું. તે કહી બતાવ્યા પછી તેઓએ એમ જણાવ્યું કે આ શબ્દોના સામાન્ય અર્થમાં તો કંઈ ચમત્કૃતિ દેખાતી નથી. ઉપજવું, નાશ થવું અને અચળતા. એમ એ ત્રણે શબ્દોનો અર્થ છે; પરંતુ શ્રીમાન ગણધરોએ તો એમ દર્શિત કર્યું છે કે એ વચનોનું ગુરુમુખથી શ્રવણ કરતાં આગળના ભાવિક શિષ્યોને દ્વાદશાંગીનું આશયભરિત જ્ઞાન થતું હતું. એ માટે મેં કંઈક વિચારો પહોંચાડી જોયા છતાં મને તો એમ લાગ્યું કે એ બનવું અસંભવિત છે, કારણ અતિ અતિ સૂક્ષ્મ માનેલું સિદ્ધાંતિક જ્ઞાન એમાં ક્યાંથી સમાય? એ સંબંધી તમે કંઈ લક્ષ પહોંચાડી શકશો?

શિક્ષાપાઠ ૮૮. તત્ત્વાવબોધ, ભાગ ૭.—

ઉત્તરમાં મેં કહ્યું કે, [1]'આ કાળમાં ત્રણ મહા જ્ઞાન ભારતથી વ્યવચ્છેદ છે, તેમ છતાં હું કંઈ સર્વજ્ઞ કે મહાપ્રજ્ઞાવંત નથી; છતાં મારું જેટલું સામાન્ય લક્ષ પહોંચે તેટલું પહોંચાડી કંઈ સમાધાન કરી શકીશ એમ મને સંભવ રહે છે. ત્યારે તેમણે કહ્યું, જો તેમ સંભવ થતો હોય તો એ ત્રિપદી ઉપર "ના" ને "હા" વિચારે ઉતારો. તે એમ કે જીવ શું ઉત્પત્તિરૂપ છે? તો કે ના. જીવ શું વિનાશરૂપ છે? તો કે ના. જીવ શું ધ્રુવતારૂપ છે? તો કે ના. આમ એક વખત ઉતારો અને બીજી વખત જીવ શું ઉત્પત્તિરૂપ છે? તો કે હા. જીવ શું વિનાશરૂપ છે? તો કે હા. જીવ શું ધ્રુવરૂપ છે? તો કે હા. આમ ઉતારો. આ વિચારો આખા મંડળે એકત્ર કરી યોજ્યા છે. એ જો યથાર્થ કહી ન શકાય તો અનેક પ્રકારથી દૂષણ આવી શકે. વિનાશરૂપે હોય એ વસ્તુ ધ્રુવરૂપે હોય નહીં. એ પહેલી શંકા. જો ઉત્પત્તિ, વિનાશ અને ધ્રુવતા નથી તો જીવ કયા પ્રમાણથી સિદ્ધ કરશો?' એ બીજી શંકા. વિનાશ અને ધ્રુવતાને પરસ્પર વિરોધાભાસ એ ત્રીજી શંકા. જીવ કેવળ ધ્રુવ છે તો ઉત્પત્તિમાં હા કહી એ અસત્ય અને ચોથો વિરોધ. ઉત્પન્નરૂપ જીવનો ધ્રુવભાવ કહો, તો ઉત્પન્ન કોણે કર્યો એ પાંચમો વિરોધ. અનાદિપણું જતું રહે છે એ છઠ્ઠી શંકા. કેવળ ધ્રુવ વિનાશરૂપે છે એમ કહો તો ચાર્વાકમિશ્ર વચન થયું એ સાતમો દોષ. ઉત્પત્તિ અને વિનાશરૂપે કહેશો તો કેવળ ચાર્વાકનો સિદ્ધાંત એ આઠમો દોષ. ઉત્પત્તિની ના, વિનાશની ના અને ધ્રુવતાની ના કહી પાછી ત્રણેની હા કહી

---

૧. પૃષ્ઠ ૬૧ ની ટિપ્પણી જુઓ—સંશોધક.

સમાધાન જો એ થયું હોય તો કહો. પછી તેઓ તરફથી મનમાનતો ઉત્તર મળ્યો, અને એક બે વાત જે કહેવાની હોય તે સહર્ષ કહો એમ તેઓએ કહ્યું.

પછી મેં મારી વાત સંજીવન કરી લબ્ધિ સંબંધી કહ્યું. આપ એ લબ્ધિ સંબંધી શંકા કરી કે એને પ્રભુરૂપ કહો તો એ વચનોને અન્યાય મળે છે. એમાં અતિ અતિ ઉજ્જ્વળ આત્મિક શક્તિ, ગુરુગમ્યતા અને વૈરાગ્ય જોઈએ છીએ. જ્યાંસુધી તેમ નથી ત્યાં સુધી લબ્ધિ વિષે શંકા રહે ખરી, પણ હું ધારું છું કે આ વેળા એ સંબંધી કહેલા બે બોલ નિરર્થક નહીં જાય. તે એ કે જેમ આ યોજના નાસ્તિ અસ્તિપર યોજી જોઈ તેમ એમાં પણ બહુ સૂક્ષ્મ વિચાર કરવાના છે. દેહે દેહની પૃથક્ પૃથક્ ઉત્પત્તિ ચ્યવન, વિશ્રામ, ગર્ભાધાન, પર્યાપ્તિ, ઇન્દ્રિય, સત્તા, જ્ઞાન, સંજ્ઞા આયુષ્ય વિષય ઇ૦ અનેક કર્મપ્રકૃતિ પ્રત્યેક ભેદે લેતાં જે વિચારો એ લબ્ધિથી નીકળે તે અપૂર્વ છે. જ્યાંસુધી લક્ષ પહોંચે ત્યાંસુધી સઘળા વિચાર કરે છે; પરંતુ દ્રવ્યાર્થિક નયે આખી સૃષ્ટિ[૧] એ ત્રણ શબ્દોમાં રહી છે. તેનો વિચાર કોઈ જ કરે છે તે સદ્‌ગુરુ મુખની પવિત્ર લબ્ધિરૂપે જ્યારે આવે ત્યારે દ્વાદશાંગી જ્ઞાન શા માટે ન થાય? જગત્ એમ કહેતાં જેમ મનુષ્ય એક ઘર, એક વાસ, એક ગામ, એક શહેર, એક દેશ, એક ખંડ, એક પૃથ્વી એ સઘળું મૂકી દઈ અસંખ્યાત દ્વીપ સમુદ્રયુક્તાદિકથી ભરપૂર વસ્તુ એકદમ કેમ સમજી જાય છે! એનું કારણ માત્ર એટલું જ કે તે એ શબ્દની બહોળતાને સમજ્યું છે, કિંવા લક્ષની અમુક બહોળતાને સમજ્યું છે. જેથી જગત્ એમ કહેતાં એવડો મોટો મર્મ સમજી શકે છે, તેમ જ ઋજુ અને સરળ સત્પાત્ર શિષ્યો નિર્ગ્રંથ ગુરુથી એ ત્રણ શબ્દોની ગમ્યતા લઈ દ્વાદશાંગી જ્ઞાન પામતા હતા અને તે લબ્ધિ અલ્પજ્ઞતાથી વિવેકે જોતા ક્લેશરૂપ પણ નથી.

શિક્ષાપાઠ ૯૨. તત્ત્વાવબોધ, ભાગ ૧૧.—

એમ જ નવતત્ત્વ સંબંધી છે. જે મધ્ય વયના ક્ષત્રિપુત્રે જગત્ અનાદિ છે એમ બેધડક કહી કર્તાને ઉડાડ્યો હશે તે પુરુષે શું કંઈ સર્વજ્ઞતાના ગુપ્ત ભેદ વિના કર્યું હશે? તેમ એની નિર્દોષતા વિષે જ્યારે આપ વાંચશો ત્યારે નિશ્ચય એવો વિચાર કરશો કે એ પરમેશ્વર હતા. કર્તા નહોતો અને જગત્ અનાદિ હતું તો તેમ કહ્યું એના અપક્ષપાતિ અને કેવળ તત્ત્વમય વિચારો આપે અવશ્ય વિશોધવા યોગ્ય છે. જૈનદર્શનના અવર્ણવાદીઓ માત્ર જૈનને

---

૧ પાઠાન્તરઃ "લોકાલોક."—સંશોધક.

આત્મિક સિદ્ધિ વિગેરેક પ્રકરણે સંધાઈ રહી છે; એ રૂપે ત્રિપદી યોજી શકાય છે.

ધ્રુવતામાં "ધ્ર" એવી જે યોજના કહી છે તે એમ યથાર્થ થઈ શકે કે જ્યારે કરી જીવ કોઈ કાળે નાશરૂપ નથી. ત્રિકાળ સિદ્ધ છે.

હવે એથી કરીને યોજેલો દોષ પણ હું ધારૂં છઉં કે ટળી જશે.

૧. જીવ વિનાશરૂપે નથી માટે ધ્રુવતા સિદ્ધ થઈ એ પહેલો દોષ ટળ્યો.

૨. ઉત્પત્તિ, વિગતા અને ધ્રુવતા એ ભિન્ન ભિન્ન ન્યાયે સિદ્ધ થઈ એટલે જીવનું સત્યત્વ સિદ્ધ થયું, એ બીજો દોષ ગયો.

૩. જીવનાં સત્યસ્વરૂપે ધ્રુવતા સિદ્ધ થઈ એટલે વિગતા ગઈ એ ત્રીજો દોષ ગયો.

૪. દ્રવ્ય ભાવે જીવની ઉત્પત્તિ અસિદ્ધ થઈ એ ચોથો દોષ ગયો.

૫. અનાદિ જીવ સિદ્ધ થયો એટલે ઉત્પત્તિ સંબંધીનો પાંચમો દોષ ગયો.

૬. ઉત્પત્તિ અસિદ્ધ થઈ એટલે કર્તા સંબંધીનો છઠ્ઠો દોષ ગયો.

૭. ધ્રુવતા સાથે વિગતા લેતાં અબાધ થયું એટલે ચાર્વાક મિશ્રવચનનો સાતમો દોષ ગયો.

૮. ઉત્પત્તિ અને વિગતા પૃથક્ પૃથક્ દેહે સિદ્ધ થઈ માટે કેવળ ચાર્વાક સિદ્ધાંત એ નામનો આઠમો દોષ ગયો.

૯–૧૪. શંકાનો પરસ્પરનો વિરોધાભાસ જતાં ચૌદસુધીના દોષ ગયા.

૧૫. અનાદિ અનંતતા સિદ્ધ થતાં સ્યાદ્વાદવચન સત્ય થયું એ પંદરમો દોષ ગયો.

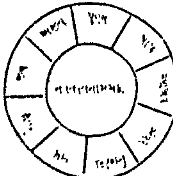
૧૬. કર્તા નથી એ સિદ્ધ થતાં જિનવચનની સત્યતા રહી એ સોળમો દોષ ગયો.

૧૭. ધર્માધર્મ, દેહાદિક પુનરાવર્તન સિદ્ધ થતાં સત્તરમો દોષ ગયો.

૧૮. એ સર્વ વાત સિદ્ધ થતાં ત્રિગુણાત્મક માયા અસિદ્ધ થઈ એ અઢારમો દોષ ગયો.

શિક્ષાપાઠ ૯૧. તત્ત્વાવબોધ, ભાગ ૧૦.—

આપની યોજેલી યોજના હું ધારૂં છઉં કે આથી સમાધાન પામી હશો. આ કંઈ યથાર્થ શૈલી ઉતારી નથી, તોપણ એમાં કંઈ પણ વિનોદ મળી શકે તેમ છે. એ ઉપર વિશેષ વિવેચનને માટે બહુ વખત જોઈએ એટલે વધારે કહેતો નથી; પણ એક બે ટૂંકી વાત આપને કહેવાની છે તે જો આ

નથી જાણતા એટલે અન્યાય આપે છે તે હું ધારું છઉં કે મમત્વથી અધોગતિ સેવશે.

આ પછી કેટલીક વાતચિત થઇ. પ્રસંગોપાત એ તત્ત્વ વિચારવાનું વચન લઇને સહર્ષ હું ત્યાંથી ઉઠ્યો હતો.

તત્ત્વાવબોધના સંબંધમાં આ કથન કહેવાયું. અનંતભેદથી ભરેલા એ તત્ત્વવિચારો જેટલા કાળભેદથી જેટલા જ્ઞેય થાય તેટલા જ્ઞેય કરવા, ગ્રાહ્યરૂપ થાય તેટલા ગ્રહવા; અને ત્યાગરૂપ દેખાય તેટલા ત્યાગવા.

એ તત્ત્વોને જે યથાર્થ જાણે છે તે અનંત ચતુષ્ટયથી વિરાજમાન થાય છે એ હું સત્યતાથી કહું છઉં. એ નવતત્ત્વનાં નામ મૂકવામાં પણ બહુ સૂચન મોક્ષની નિકટતાનું જણાય છે!

શિક્ષાપાઠ ૯૭. તત્ત્વાવબોધ ભાગ ૧૬.—

એ તો તમારા લક્ષમાં છે કે જીવ, અજીવ એ અનુક્રમથી છેવટે મોક્ષ નામ આવે છે. હવે તે એક પછી એક મૂકી જઇએ તો જીવ અને મોક્ષને અનુક્રમે આદ્યંત રહેવું પડ્યું.

જીવ.
અજીવ.
પુણ્ય.
પાપ.
આશ્રવ.
સંવર.
નિર્જરા.
બંધ.
મોક્ષ.

મેં આગળ કહ્યું હતું કે એ નામ મૂકવામાં જીવ અને મોક્ષને નિકટતા છે. છતાં આ નિકટતા તો ન થઇ, પણ જીવ અજીવને નિકટતા થઇ. પરંતુ એમ નથી. અજ્ઞાનવડે તો એ બન્નેને જ નિકટતા રહી છે. જ્ઞાનવડે જીવ અને મોક્ષને નિકટતા રહી છે. જેમ—

શિક્ષાપાઠ ૯૬. તત્વાવબોધ, ભાગ ૧૫.—

અંપરાંત આટલું મારે પણ માન્ય રાખવું જોઈએ કે જ્યારે એક દર્શનને પરિપૂર્ણ કહી વાત સિદ્ધ કરવી હોય ત્યારે પ્રતિપક્ષની મધ્યસ્થ બુદ્ધિથી અપૂર્ણતા દર્શાવવી જોઈએ અને એ બે વાતપર વિવેચન કરવા જેટલી અહીં જગ્યા નથી; તોપણ થોડું થોડું કહેતો આવ્યો છઉં. મુખ્યત્વે જે વાત છે તે આ છે કે એ મારી વાત જેને રુચિકર થતી ન હોય કે અસંભવિત લાગતી હોય તેણે જૈનતત્વવિજ્ઞાની શાસ્ત્રો અને અન્યતત્વવિજ્ઞાની શાસ્ત્રો મધ્યસ્થ બુદ્ધિથી મનન કરી ન્યાયને કાંટે તોલન કરવું. એ ઉપરથી અવશ્ય એટલું મહાવાક્ય નીકળશે કે જે આગળ નગારાપર દાંડી ઠોકીને કહેવાયું હતું તે ખરું હતું.

જગત્ ગાડરિયો પ્રવાહ છે. ધર્મના મતભેદ સંબંધીના શિક્ષાપાઠમાં દર્શિત કર્યા પ્રમાણે અનેક ધર્મમતની જાળ લાગી પડી છે. વિશુદ્ધ આત્મા કોઈક જ થાય છે. વિવેકથી તત્વને કોઈક જ શોધે છે. એટલે મને કંઈ વિશેષ ખેદ નથી કે જૈનતત્વને અન્યદર્શનિયો શા માટે જાણતા નથી? એ (ખેદ કે) આશંકા જ કરવારૂપ નથી.

છતાં મને બહુ આશ્ચર્ય લાગે છે કે કેવળ શુદ્ધ પરમાત્મતત્વને પામેલા, સકળ દૂષણરહિત, મૃષા કહેવાનું જેને કંઈ નિમિત્ત નથી એવા પુરુષનાં કહેલાં પવિત્ર દર્શનને તમે પોતે તો જાણ્યુ નહીં, પોતાના આત્માનું હિત તો કર્યું નહીં; પણ અવિવેકથી મતભેદમાં આવી જઈ કેવળ નિર્દોષ અને પવિત્ર દર્શનને નાસ્તિક શા માટે કહ્યું હશે? યદિ હું સમજું છઉં કે એ કહેનારા એના તત્વને જાણતા નહોતા; વળી એના તત્વને જાણવાથી પોતાની શ્રદ્ધા ફરશે ત્યારે લોકો પછી પોતાના આગળ કહેલા મતને ગાંઠશે નહીં. જે લૌકિક મતમાં પોતાની આ જીવિકા રહી છે એવા વેદોની મહત્તા ઘટાડવાથી પોતાની મહત્તા ઘટશે; પોતાનું મિથ્યા સ્થાપિત કરેલું પરમેશ્વરપદ ચાલશે નહીં. એથી જૈનતત્વમાં પ્રવેશ કરવાની રુચિને મૂળથી બંધ કરવા લોકોને એવી ભ્રમભુરકી આપી કે જૈન નાસ્તિક છે. લોકો તો બિચારા ગભરુ ગાડર છે; એટલે પછી વિચાર પણ ક્યાંથી કરે? એ કહેવું કેટલું અનર્થકારક અને મૃષા છે તે જેઓ વીતરાગપ્રણીત સિદ્ધાંતો વિવેકથી જાણ્યા છે તે જાણે. મારું કહેવું મંદબુદ્ધિઓ કદાપિ પક્ષપાતમાં લઈ જાય.

નહોતા એ શા ઉપરથી જણાય? તો તેના ઉત્તરમાં એઓના પવિત્ર સિદ્ધાંતોના રહસ્યને મનન કરવાનું કહું છઉં, અને એમ જે કરશે તે તો પુનઃ આશંકા લેશ પણ નહીં કરે. જૈનમતપ્રવર્તકોએ મને કંઈ ભૂરસીદક્ષિણા આપી નથી; તેમ એ મારા કંઈ કુટુંબપરિવારી પણ નથી કે એ માટે પક્ષપાતે હું કંઈ પણ તમને કહું. તેમ જ અન્યમતપ્રવર્તકોને મારે કંઈ વૈરબુદ્ધિ નથી કે મિથ્યા એનું ખંડન કરું. બન્નેમાં હું તો મંદમતિ મધ્યસ્થરૂપ છઉં. બહુ બહુ મનનથી અને મારી મતિ જ્યાંસુધી પહોંચી ત્યાંસુધીના વિચારથી હું વિનયથી એમ કહું છઉં કે પ્રિય ભવ્યો! જૈન જેવું એકે પૂર્ણ અને પવિત્ર દર્શન નથી; વીતરાગ જેવો એકે દેવ નથી. તરીને અનંત દુઃખથી પાર પામવું હોય, તો એ સર્વ દર્શનરૂપ કલ્પવૃક્ષને સેવો.

શિક્ષાપાઠ ૯૫. તત્વાવબોધ, ભાગ ૧૪.—

જૈન એ એટલી બધી સૂક્ષ્મ વિચારસંકલનાથી ભરેલું દર્શન છે કે જેમાં પ્રવેશ કરતાં પણ બહુ વખત જોઈએ. ઉપર ઉપરથી કે કોઈ પ્રતિપક્ષીના કહેવાથી અમુક વસ્તુ સંબંધી અભિપ્રાય બાંધવો કે આપવો એ વિવેકીનું કર્તવ્ય નથી. એક તળાવ સંપૂર્ણ ભર્યું હોય તેનું જળ ઉપરથી સમાન લાગે છે, પણ જેમ જેમ આગળ ચાલીએ છીએ તેમ તેમ વધારે વધારે ઉંડાપણું આવતું જાય છે, છતાં ઉપર તો જળ સપાટ જ રહે છે; તેમ જગતના સઘળા ધર્મમતો એક તળાવરૂપ છે. તેને ઉપરથી સામાન્ય સપાટી જોઈને સરખા કહી દેવા એ ઉચિત નથી. એમ કહેનારા તત્વને પામેલા પણ નથી. જૈનના એકેક પવિત્ર સિદ્ધાંત પર વિચાર કરતાં આયુષ્ય પૂર્ણ થાય તોપણ પાર પામીએ નહીં તેમ રહ્યું છે. બાકીના સઘળા ધર્મમતોના વિચાર જિનપ્રણિત વચનામૃતસિંધુ આગળ એક બિંદુરૂપ પણ નથી. જૈન જેણે જાણ્યો અને સેવ્યો તે કેવળ નિરાગી અને સર્વજ્ઞ થઈ જાય છે. એના પ્રવર્તકો કેવા પવિત્ર પુરુષો હતા! એના સિદ્ધાંતો કેવા અખંડ, સંપૂર્ણ અને દયામય છે! એમાં દૂષણ કોઈ જ નથી. કેવળ નિર્દોષ તો માત્ર જૈનનું દર્શન છે, એવો એકે પારમાર્થિક વિષય નથી કે જે જૈનમાં નહીં હોય અને એવું એકે તત્વ નથી કે જે જૈનમાં નથી. એક વિષયને અનંત ભેદે પરિપૂર્ણ કહેનાર તે જૈનદર્શન છે. પ્રયોજનભૂત તત્વ એના જેવું ક્યાંય નથી. એક દેહમાં બે આત્મા નથી; તેમ આખી સૃષ્ટિમાં બે જૈન એટલે જૈનના તુલ્ય એકે દર્શન નથી. આમ કહેવાનું કારણ શું? તો માત્ર તેની પરિપૂર્ણતા, નિરાગીતા, સત્યતા અને જગત્‌હિતસ્વિતા.

રે (એમ કહેવા માંડ્યું) પણ એ ઈશ્વરને કોઈ એમ કહે કે મહેરબાની [illegible] વિવેચન તમે પછી કરો. એવા શબ્દો કહેવામાં કંઈ વચન વિવેક કે જ્ઞાન જેવું નથી; પણ આનો ઉત્તર આપો કે જૈન વેદથી કઈ વસ્તુમાં ઉતરતો છે; એનું જ્ઞાન, એનો બોધ, એનું રહસ્ય અને એનું સશીલ કેવું છે તે એક વાર કહો. આપના વેદ વિચારો કઈ બાબતમાં જૈનથી ચડે છે? આમ જ્યારે મર્મસ્થાન પર આવે ત્યારે મૌનતા સિવાય તેઓ પાસે બીજું કંઈ સાધન રહે નહીં. જે સત્પુરુષોના વચનામૃત અને યોગબળથી આ સૃષ્ટિમાં સત્ય, દયા, તત્ત્વજ્ઞાન અને મહાશીલ ઉદય પામે છે તે પુરુષો કરતાં જે પુરુષો શૃંગારમાં રચેલા પડ્યા છે, સામાન્ય તત્ત્વજ્ઞાનને પણ નથી જાણતા, જેનો આચાર પણ પૂર્ણ નથી તેને ચડતા કહેવા—પરમેશ્વરને નામે સ્થાપવા અને સત્ય સ્વરૂપની નિંદા કરવી, પરમાત્મસ્વરૂપ પામેલાને નાસ્તિક કહેવા એ એમની કેટલી બધી કર્મની બહોળતાનું સૂચવન કરે છે! પરંતુ જગત્ મોહાંધ છે; મતભેદ છે ત્યાં અંધારું છે; મમત્વ કે રાગ છે ત્યાં સત્ય તત્ત્વ નથી એ વાત આપણે શા માટે ન વિચારવી?

હું એક મુખ્ય વાત તમને કહું છું કે જે મમત્વ વિનાની અને ન્યાયની છે. તે એ છે કે ગમે તે દર્શનને તમે માનો, ગમે તો પછી તમારી દૃષ્ટિમાં આવે તેમ જૈનને કહો. સર્વ દર્શનના શાસ્ત્રતત્ત્વને જુઓ તેમ જૈનતત્ત્વને પણ જુઓ. સ્વતંત્ર આત્મશક્તિએ જે યોગ્ય લાગે તે અંગીકાર કરો. મારું કે બીજા કોઈનું ભલે એકદમ તમે માન્ય ન કરો પણ તત્ત્વને વિચારો.

શિક્ષાપાઠ ૯૯. સમાજની અગત્ય.—

આંગ્લભૌમિઓ સંસારસંબંધી અનેક કળાકૌશલ્યમાં શાથી વિજય પામ્યા છે? એ વિચાર કરતાં આપણને તત્કાળ જણાશે કે તેઓનો બહુ ઉત્સાહ અને એ ઉત્સાહમાં અનેકનું મળવું. કળાકૌશલ્યના એ ઉત્સાહી કામમાં એ અનેક પુરુષોએ ઊભી કરેલી સભા કે સમાજે પરિણામમાં લક્ષ્મી, કીર્તિ અને અધિકાર મેળવ્યાં. એઓના એ ઉદાહરણ ઉપરથી એ જ કળાકૌશલ્ય શોધવાનો હું અહીં બોધ કરતો નથી; પરંતુ સર્વજ્ઞ ભગવાનનું કહેલું ગુપ્ત તત્ત્વ પ્રમાદસ્થિતિમાં આવી પડ્યું છે તે પ્રકાશવા તથા પૂર્વાચાર્યનાં ગૂંથેલાં મહાન શાસ્ત્રો એકઠાં કરવા, પડેલા ગચ્છના મતમતાંતરને ટાળવા તથા ધર્મવિદ્યાને પ્રફુલ્લિત કરવા સદાચારી શ્રીમાન અને ધીમાન બન્નેએ મળી એક મહાન સમાજ [illegible] કે એમ કહેવું પડે. પવિત્ર સ્યાદ્વાદમતના ઢંકાયેલા તત્ત્વ પ્રસિદ્ધિમાં [illegible]

શિક્ષાપાઠ ૯૭. તત્ત્વાવબોધ, ભાગ ૧૬.—

પવિત્ર જૈન દર્શનને નાસ્તિક કહેવરાવવામાં તેઓ એક દલીલથી મિથ્યા હારવા ઇચ્છે છે કે જૈનદર્શન આ જગતના કર્તા પરમેશ્વરને માનતું નથી; અને જે પરમેશ્વરને નથી માનતા તે તો નાસ્તિક જ છે. આ વાત ભદ્રિક જનોને શીઘ્ર ચોંટી રહે છે, કારણ તેઓમાં યથાર્થ વિચાર કરવાની પ્રેરણા નથી. જો એ ઉપરથી એમ વિચારમાં આવે કે જૈન જગતને ત્યારે અનાદિ અનંત કહે છે તે કયા ન્યાયથી કહે છે? જગત્કર્તા નથી એમ કહેવામાં એમનું નિમિત્ત શું છે? એમ એક પછી એક ભેદરૂપ વિચારથી તેઓ જૈનની પવિત્રતા પર આવી શકે. જગત્ રચવાની પરમેશ્વરને અવશ્ય શી હતી? રચ્યું તો તો સુખ દુઃખ મૂકવાનું કારણ શું હતું? રચીને મોત શા માટે મૂક્યું? એ લીલા બતાવવી કોને હતી? રચ્યું તો કયા કર્મથી રચ્યું? તે પહેલાં રચવાની ઇચ્છા કાં નહોતી? ઇશ્વર કોણ? જગતના પદાર્થ કોણ? અને ઇચ્છા કોણ? રચ્યું તો જગતમાં એક જ ધર્મનું પ્રવર્તન રાખવું હતું; આમ ભ્રમણામાં નાખવાની અવશ્ય શી હતી? કદાપિ એ બધું માનો કે એ બિચારાની ભૂલ થઈ! હશે! ક્ષમા કરીએ પણ એવું દોઢ ડહાપણ ક્યાંથી સૂઝ્યું કે એને જ મૂળથી ઉખેડનાર એવા મહાવીર જેવા પુરુષોને જન્મ આપે! એનાં કહેલાં દર્શનને જગતમાં વિદ્યમાનતા આપે! પોતાના પગપર હાથે કરીને કુહાડો મારવાની એને શું અવશ્ય હતી? એક તો જાણે એ પ્રકારે વિચાર, અને બાકી બીજા પ્રકારે એ વિચાર કે જૈનદર્શનપ્રવર્તકોને એનાથી કંઇ દ્વેષ હતો! એ જગત્કર્તા હોત તો એમ કહેવાથી એઓના લાભને કંઇ હાનિ પહોંચતી હતી! જગત્કર્તા નથી, જગત્ અનાદિ અનંત છે એમ કહેવામાં એમને કંઇ મહત્તા મળી જતી હતી! આવા અનેક વિચારો વિચારતાં જણાઈ આવશે કે જેમ જગતનું સ્વરૂપ હતું તેમ જ તે પવિત્ર પુરુષોએ કહ્યું છે. એમાં ભિન્નભાવ કહેવા એમને પ્રયોજન નહોતું. સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ જંતુની રક્ષા જેણે પ્રણીત કરી છે, એક રજકણથી કરીને આખા જગતના વિચારો જેણે સર્વ ભેદે કહ્યા છે, તેવા પુરુષોના પવિત્ર દર્શનને નાસ્તિક કહેનારા કઇ ગતિને પામશે એ વિચારતાં દયા આવે છે!

શિક્ષાપાઠ ૯૮. તત્ત્વાવબોધ, ભાગ ૧૭.—

જે ન્યાયથી જય મેળવી શકતો નથી તે પછી ગાળો ભાંડે છે. તેમ પવિત્ર જૈનના અખંડ તત્ત્વસિદ્ધાંતો શંકરાચાર્ય, દયાનંદ સન્યાસી વગેરે જ્યારે તોડી ન શક્યા ત્યારે પછી જૈન નાસ્તિક હૈ, સો ચાર્વાકમેંસે ઉત્પન્ન હુઆ

૨. જે મનુષ્ય સત્પુરુષોનાં ચરિત્રરહસ્યને પામે છે તે મનુષ્ય પરમેશ્વર થાય છે.

૩. ચંચળ ચિત્ત એ જ સર્વ વિષમ દુઃખનું મૂળિયું છે.

૪. ઝાઝાનો મેળાપ અને થોડા સાથે અતિ સમાગમ એ બન્ને સમાન દુઃખદાયક છે.

૫. સમસ્વભાવિનું મળવું એને જ્ઞાનીઓ એકાંત કહે છે.

૬. ઇંદ્રિયો તમને જીતે અને સુખ માનો તે કરતાં તેને તમે જીતવામાં જ સુખ, આનંદ અને પરમપદ પ્રાપ્ત કરશો.

૭. રાગવિના સંસાર નથી અને સંસાર વિના રાગ નથી.

૮. યુવાવયનો સર્વસંગપરિત્યાગ પરમપદ આપે છે.

૯. તે વસ્તુના વિચારમાં પહોંચો કે જે વસ્તુ અતીંદ્રિયસ્વરૂપ છે.

૧૦. ગુણીના ગુણમાં અનુરક્ત થાઓ.

શિક્ષાપાઠ ૧૦૨. વિવિધ પ્રશ્નો, ભાગ ૧.—

આજે તમને હું કેટલાંક પ્રશ્નો નિર્ગ્રંથપ્રવચનાનુસાર ઉત્તર આપવા માટે પૂછું છઉં. કહો ધર્મની અગત્ય શી છે?

ઉ૦—અનાદિ કાળથી આત્માની કર્મજાળ ટાળવા માટે.

પ્ર૦—જીવ પહેલો કે કર્મ?

ઉ૦—બન્ને અનાદિ છે જ. જીવ પહેલો હોય તો એ વિમળ વસ્તુને મળ વળગવાનું કંઈ નિમિત્ત જોઈએ. કર્મ પહેલાં કહો તો જીવ વિના કર્મ કર્યાં કોણે? એ ન્યાયથી બન્ને અનાદિ છે જ.

પ્ર૦—જીવ રૂપી કે અરૂપી?

ઉ૦—રૂપી પણ ખરો અને અરૂપી પણ ખરો.

પ્ર૦—રૂપી કયા ન્યાયથી અને અરૂપી કયા ન્યાયથી તે કહો.

ઉ૦—દેહનિમિત્તે રૂપી અને સ્વસ્વરૂપે અરૂપી.

પ્ર૦—દેહનિમિત્ત શાથી છે?

ઉ૦—સ્વકર્મના વિપાકથી.

પ્ર૦—કર્મની મુખ્ય પ્રકૃતિઓ કેટલી છે?

ઉ૦—આઠ.

પ્ર૦—કઈ કઈ?

ઉ૦—જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, વેદનીય, મોહનીય, નામ, ગોત્ર, આયુષ્ય અને અંતરાય.

જ્યાંસુધી પ્રયોજન નથી ત્યાંસુધી શાસનની ઉન્નતિ પણ નથી. લક્ષ્મી, કીર્તિ અને અધિકાર સંસારી કળાકૌશલ્યથી મળે છે, પરંતુ આ ધર્મકળાકૌશલ્યથી તો સર્વ સિદ્ધિ સાંપડશે. મહાન્ સમાજના અંતર્ગત ઉપસમાજ સ્થાપવા. મત-મતાંતર તજી, વાડામાં બેસી રહેવા કરતાં એમ કરવું ઉચિત છે. હું ઇચ્છું છું કે તે કૃત્યની સિદ્ધિ થઈ જૈનાંતર્ગચ્છમતભેદ ટળો, સત્ય વસ્તુ ઉપર મનુષ્ય-મંડળનું લક્ષ આવો અને મમત્વ જાઓ!

શિક્ષાપાઠ ૧૦૦. મનોનિગ્રહનાં વિઘ્ન.—

વારંવાર જે બોધ કરવામાં આવ્યો છે તેમાંથી મુખ્ય તાત્પર્ય નીકળે છે તે એ છે કે આત્માને તારો અને તારવા માટે તત્ત્વજ્ઞાનનો પ્રકાશ કરો, તથા સત્શીલને સેવો. એ પ્રાપ્ત કરવા જે જે માર્ગ દર્શાવ્યા તે તે માર્ગ મનોનિગ્રહતાને આધીન છે. મનોનિગ્રહતા થવા લક્ષની બહોળતા કરવી યથોચિત છે, એ બહોળતામાં વિઘ્નરૂપ નીચેના દોષ છે.

૧. આળસ.	૧૧. તુચ્છ વસ્તુથી આનંદ.
૨. અનિયમિત ઊંઘ.	૧૨. રસગારવલુબ્ધતા.
૩. વિશેષ આહાર.	૧૩. અતિભોગ.
૪. ઉન્માદ પ્રકૃતિ.	૧૪. પારકું અનિષ્ટ ઇચ્છવું.
૫. માયાપ્રપંચ.	૧૫. કારણવિનાનું રળવું.
૬. અનિયમિત કામ.	૧૬. ઝાઝાનો સ્નેહ.
૭. અકરણીય વિલાસ.	૧૭. અયોગ્ય સ્થળે જવું.
૮. માન.	૧૮. એકે ઉત્તમ નિયમ સાધ્ય ન કરવો.
૯. મર્યાદા ઉપરાંત કામ.	
૧૦. આપવડાઈ.	

અષ્ટાદશ પાપસ્થાનક ત્યાંસુધી ક્ષય થવાનાં નથી કે જ્યાંસુધી આ અષ્ટાદશ વિઘ્નથી મનનો સંબંધ છે. આ અષ્ટાદશ દોષ જવાથી મનોનિગ્રહતા અને ધારેલી સિદ્ધિ થઈ શકે છે. એ દોષ જ્યાંસુધી મનથી નિકટતા ધરાવે છે ત્યાંસુધી કોઈ પણ મનુષ્ય આત્મસાર્થક કરવાનો નથી. અતિ ભોગને સ્થળે સામાન્ય ભોગ નહીં પણ કેવળ ભોગત્યાગવ્રત જેણે ધર્યું છે તેમ જ એ એકેક દોષનું મૂળ જેના હૃદયમાં નથી તે સત્પુરુષ મહદ્ભાગી છે.

શિક્ષાપાઠ ૧૦૧ સ્મૃતિમાં રાખવાયોગ્ય મહાવાક્યો.—

૧. એક ભેદે નિયમ એ જ આ જગતનો પ્રવર્તક છે.

પ્ર૦—તીર્થંકર પર્યટન કરીને શા માટે ઉપદેશ આપે છે? એ નીરાગી છે?

ઉ૦—તીર્થંકરનામકર્મ જે પૂર્વે બાંધ્યું છે તે વેદવા માટે તેઓને કરવું પડે છે.

પ્ર૦—હમણાં પ્રવર્તે છે તે શાસન કોનું છે?

ઉ૦—શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરનું.

પ્ર૦—મહાવીર પહેલાં જૈનદર્શન હતું?

ઉ૦—હા.

પ્ર૦—તે કોણે ઉત્પન્ન કર્યું હતું?

ઉ૦—તે પહેલાંનાં તીર્થંકરોએ.

પ્ર૦—તેઓના અને મહાવીરના ઉપદેશમાં કંઇ ભિન્નતા ખરી કે?

ઉ૦—તત્વસ્વરૂપે એક જ. પાત્રને લઇને ઉપદેશ હોવાથી અને કો કાળભેદ હોવાથી સામાન્ય મનુષ્યને ભિન્નતા લાગે ખરી; પરંતુ ન્યાયથી જોતાં એ ભિન્નતા નથી.

પ્ર૦—એઓનો મુખ્ય ઉપદેશ શું છે?

ઉ૦—આત્માને તારો, આત્માની અનંત શક્તિઓનો પ્રકાશ કરો અને કર્મરૂપ અનંત દુઃખથી મુક્ત કરો.

પ્ર૦—એ માટે તેઓએ કયાં સાધનો દર્શાવ્યાં છે?

ઉ૦—વ્યવહારનયથી સદ્દેવ, સદ્ધર્મ અને સદ્દગુરૂનું સ્વરૂપ જાણવું; સદ્દેવના ગુણગ્રામ કરવા ત્રિવિધે ધર્મ આચરવો અને નિર્ગ્રંથ ગુરૂથી ધર્મની ગમ્ય પામવી.

પ્ર૦—ત્રિવિધ ધર્મ કયો?

ઉ૦—સમ્યગ્જ્ઞાનરૂપ, સમ્યગ્દર્શનરૂપ અને સમ્યક્ચારિત્રરૂપ.

શિક્ષાપાઠ ૧૦૫. વિવિધ પ્રશ્નો, ભાગ ૪.—

પ્ર૦—આવું જૈનદર્શન જ્યારે સર્વોત્તમ છે ત્યારે સર્વ આત્માઓ એના બોધને કાં માનતા નથી?

ઉ૦—કર્મની બાહુલ્યતાથી, મિથ્યાત્વના જમેલાં દળીયાંથી, અને સત્સમાગમના અભાવથી

પ્ર૦—જૈનના મુનિઓના મુખ્ય આચરણરૂપ શું છે?

ઉ૦—પાંચ મહાવ્રત દર્શાવિધ યતિધર્મ, સપ્ત દશવિધિ સંયમ, દશવિધિ વૈયાવચ્ચ, નવવિધિ બ્રહ્મચર્ય, દ્વાદશ પ્રકારનો તપ, ક્રોધાદિક ચાર પ્રકારે

પ્ર૦—પરંતુ સમર્થ વિદ્વાનો પોતાની મૃષા વાતને પણ દ્રષ્ટાંતાદિકથી સિદ્ધાંતિક કરી દે છે એથી એ તુટી શકે નહીં પણ સત્ય કેમ કહેવાય!

ઉ૦—પણ આને કંઇ મૃષા કથવાનું પ્રયોજન નહોતું, અને પળભર એમ માનો કે એમ આપણને શંકા થઇ કે એ કથન મૃષા હશે! તો પછી જગત્કર્તાએ એવા પુરુષને જન્મ પણ કાં આપ્યો! નામબોળક પુત્રને જન્મ આપવા શું પ્રયોજન હતું! તેમ વળી એ સત્પુરુષો સર્વજ્ઞ હતા; જગત્કર્તા સિદ્ધ હોત તો એમ કહેવાથી તેઓને કંઇ હાનિ નહોતી.

શિક્ષાપાઠ ૧૦૭. જિનેશ્વરની વાણી.—

અનંત અનંત ભાવ ભેદથી ભરેલી ભલી,
અનંત અનંત નય નિક્ષેપે વ્યાખ્યાની છે;
સકળ જગતહિતકારિણી હારિણી મોહ,
તારિણી ભવાબ્ધિ મોક્ષ ચારિણી પ્રમાણી છે.
ઉપમા આપ્યાની જેને, તમા રાખવી તે વ્યર્થ,
આપવાથી નિજ મતિ મપાઇ મેં માની છે;
અહો રાજચંદ્ર! બાલ, ખ્યાલ નથી પામતા એ,
જિનેશ્વર તણી વાણી, જાણી તેણે જાણી છે.

શિક્ષાપાઠ ૧૦૮. પૂર્ણમાલિકા મંગલ.—

તપોપધ્યાને રવિરૂપ થાય,
એ સાધિને સોમ રહી સુહાય;
મહાન્ તે મંગળ પંક્તિ પામે,
આવે પછી બુધનાં પ્રણામે;
નિર્ગ્રંથ જ્ઞાતા ગુરૂ સિદ્ધ દાતા,
કાં તો સ્વયં શુક્ર પ્રપૂર્ણ ખ્યાતા,
ત્રિયોગ ત્યાં કેવળ મંદ પામે;
સ્વરૂપ સિદ્ધે વિચરી વિરામે.

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર

વ. ૧૯ મું સંવત ૧૯૪૩, અવધાન સમય.

૨૧.[1]

કુટુંબરૂપી કાજળની કોટડીના વાસથી સંસાર વધે છે. ગમે તેટલી તેની સુધારણા કરો તોપણ એકાંતથી જેટલો સંસાર ક્ષય થવાનો છે, તેનો સોમો હિસ્સો પણ તે કાજળગૃહમાં રહેવાથી થવાનો નથી. કષાયનું તે નિમિત્ત છે, મોહને રહેવાનો અનાદિકાળનો પર્વત છે; પ્રત્યેક અંતરગુફામાં તે જાજ્વલ્યમાન છે, સુધારણા કરતાં વખતે શ્રાદ્ધોત્પત્તિ થવી સંભવે; ત્યાં અલ્પભાષી થવું, અલ્પહાસી થવું, અલ્પપરિચયી થવું, અલ્પઆવકારી થવું, અલ્પ ભાવના દર્શાવવી, અલ્પસહચારી થવું, અલ્પગુરુ થવું, પરિણામ વિચારવું; એ જ શ્રેયસ્કર છે.

૨૨.[2]

એકાંતવાદ એ જ જ્ઞાનની અપૂર્ણતાની નિશાનિ, હે વાદીઓ! મને તમારે માટે દર્શાવે છે. કારણ 'શિખાઉ' કવિઓ જેમ તેમ ખામી ટાળવા 'જ' શબ્દનો ઉપયોગ કરે છે તેમ, તમે પણ "જ" એટલે "નિશ્ચયતા," 'શિખાઉ' જ્ઞાન વડે કહો છો. મહારો મહાવીર એમ કોઈ કાળે કહે નહીં; એ જ એની સત્કવિની પેઠે ચમત્કૃતિ છે!!!

૨૩.[3]

જિજ્ઞાસુ.—

આપના પ્રશ્નને ઉત્તર, મારી યોગ્યતા પ્રમાણે, આપનો પ્રશ્ન ટાંકીને લખું છું:—"વ્યવહારશુદ્ધિ કેમ થઈ શકે?"

વ્યવહારશુદ્ધિની આવશ્યકતા આપના લક્ષમાં હશે; છતાં વિષયની પ્રારંભતા માટે અવશ્ય કહેવું યોગ્ય છે કે, આલોકમાં સુખનું કારણ અને પરલોકમાં સુખનું કારણ જે સંસારપ્રવૃત્તિથી થાય, તે (સંસારપ્રવૃત્તિ) નું નામ વ્યવહારશુદ્ધિ; સર્વે સુખના જિજ્ઞાસુ છે; વ્યવહારશુદ્ધિથી જ્યારે સુખ છે, ત્યારે તેની આવશ્યકતા નિ[illegible] છે.

---

૧. શ્રીમદ્‌ના જે પત્રો મળી શક્યા છે તેમાં મુખ્યપણે મિતિઓ છે, કેટલાકમાં નથી; પણ તેનો સમયનિર્ણીત થઈ શક્યો છે. આ ૨૧ મા આંક નીચેનો પત્ર, બીજા પ્રકારની મિતિનો છે. આવા લેખ, 'સમયનિર્ણીત પત્ર' છે એમ દર્શાવવા અર્થે તેની સમીપમાં હવે આવું * ચિહ્ન મૂકાશે.—સંશોધક.

૨. આ આત્મિક હોય જણાય છે. ૩. આ સમયનિર્ણીત પણ લખતાં અધૂરો મૂકી દીધેલો અને નહીં મોકલેલો પત્ર છે.—સંશોધક

૨૫.[1]

(૧)

વિશાળ બુદ્ધિ, મધ્યસ્થતા, સરળતા અને જિતેંદ્રિયપણું આટલા ગુણો જે આત્મામાં હોય તે, તત્ત્વ પામવાનું ઉત્તમ પાત્ર છે.

અનંત જન્મમરણ કરી ચૂકેલા આ આત્માની કરુણા તેવા અધિકારીને ઉત્પન્ન થાય છે, અને તે કર્મમુક્ત થવાના જિજ્ઞાસુ કહી શકાય છે; તે પુરુષ યથાર્થ પદાર્થને યથાર્થ સ્વરૂપે સમજી મુક્ત થવાના પુરુષાર્થમાં યોગ્ય છે.

જે આત્મા મુક્ત થયા છે, તે આત્મા કંઈ સ્વચ્છંદ વર્તનથી મુક્ત થયા નથી પણ આપ્ત પુરુષે બોધેલા માર્ગના પ્રબળ અવલંબનથી મુક્ત થયા છે.

અનાદિ કાળના મહાશત્રુરૂપ રાગ, દ્વેષ અને મોહના બંધનમાં તે પોતા સંબંધી વિચાર કરી શક્યા નથી. મનુષ્યત્વ, આર્યદેશ, ઉત્તમ કુળ, શારીરિક સંપત્તિ એ અપેક્ષિત સાધન છે અને અંતરંગ સાધન માત્ર મુક્ત થવાની સાચી જિજ્ઞાસા એ છે.

એમ જો સુલભબોધિપણાની યોગ્યતા આત્મામાં આવી હોય તો તે, જે રૂપે મુક્ત થયા છે, અથવા વર્તમાનમાં મુક્તપણે કે આત્મજ્ઞાનદશાએ વિચરે છે તેમણે ઉપદેશેલા માર્ગમાં નિઃશંકપણે શ્રદ્ધાશીલ થાય.

રાગ, દ્વેષ અને મોહ એ જેનામાં નથી તે પુરુષ, તે ત્રણ દોષથી રહિત માર્ગ ઉપદેશી શકે; અને તે જ પદ્ધતિએ નિઃસંશયપણે પ્રવર્તનારા સત્પુરુષો પણ તે માર્ગ ઉપદેશી શકે.

સર્વ દર્શનની શૈલીનો વિચાર કરતાં એ રાગ, દ્વેષ અને મોહરહિત પુરુષનું બોધેલું નિર્ગ્રંથદર્શન વિશેષ માનવાયોગ્ય છે.

---

[1] આ લેખ [illegible] લેખ [illegible] સ્થિતિમાં પ્રાપ્ત થયો છે તે ઉપરથી અનુમાન થાય છે કે, આ વિષય પરત્વે એક ગ્રંથ યોજવો હોય અથવા યોજવાનો પ્રારંભ કર્યો હોય, કેમકે આ પ્રથમ લેખ તેના ગ્રંથનો એક ભાગ છે. [illegible] પ્રારંભ કર્યો હોય એ પ્રકારનું અનુમાન કરતાં, [illegible] બે પ્રકારનું અનુમાન, [illegible] 'જીવની મહામાર્ગ' [illegible] વિચારતાં [illegible] વિશેષ [illegible] તથાપિ કેવળ નિર્ણીત થઈ શકતું નથી. [illegible] આ લેખ [illegible] છે, તે જ સ્વરૂપમાં અત્ર આપ્યો છે.—સંશોધક

જે રૂપે બોધ થયો, અથવા તે સંબંધી મને જે અલ્પ શંકા હતી તે નીકળી ગઈ, તે (વસ્તુ) નું કંઇ પણ પ્રતિપાદન થવાથી કોઇ પણ આત્મા તે સંબંધી વિચાર કરી શકશે; અને તે વસ્તુની સિદ્ધિ જણાય તો, તે સંબંધી મતભેદ તેને ટળી જાય; તે સુલભબોધીપણાનું કાર્ય થાય એમ ગણી, ટુંકામાં કેટલાક વિચારો પ્રતિમાસિદ્ધિ માટે દર્શાવું છું:

મારી પ્રતિમામાં શ્રદ્ધા છે માટે, તમે સઘળા કરો એ માટે મારૂં કહેવું નથી; પણ વીરભગવાનની આજ્ઞાનું આરાધન તેથી થતું જણાય તો તેમ કરવું. પણ આટલું સ્મૃતિમાં રાખવાનું છે કે,—

૧. કોઇ પણ વીતરાગની આજ્ઞાનું પાલન થાય તેમ પ્રવર્તવું એ, મુખ્ય માન્યતા છે.

૨. પ્રથમ પ્રતિમા નહીં માનતો અને હવે માનું છું તેમાં પક્ષપાતી કારણ નથી, પણ મને તેની સિદ્ધિ જણાઇ તેથી માન્ય રાખું છું. અને સિદ્ધિ છતાં નહીં માનવાથી પ્રથમની માન્યતાની પણ સિદ્ધિ નથી અને તેમ થવાથી આરાધકતા નથી.

૩. મને આ મત કે તે મતની માન્યતા નથી, પણ રાગદ્વેષરહિત થવાની પરમાકાંક્ષા છે અને તે માટે જે જે સાધન હોય તે ઇચ્છવાં, કરવાં એમ માન્યતા છે, અને એ માટે મહાવીરના વચન પર મને પૂર્ણ વિશ્વાસ છે.

૪. ચાલતી એટલી પ્રસ્તાવના માત્ર કરી, મને પ્રતિમા સંબંધી અનેક પ્રકારથી દૃઢાયેલી જે સિદ્ધિ તે હવે કહું છું. તે સિદ્ધિને મનન કરતાં પહેલાં વાચનારે નીચેના વિચાર કૃપા કરીને લક્ષમાં લેશો.

(અ) તમે પણ તરવાના ઇચ્છક છો, અને હું પણ છું. બન્ને મહાવીરના બોધ—આત્મહિતૈષી બોધ—ને ઇચ્છીએ છીએ, અને તે ન્યાયમાં છે માટે, જ્યાં સત્યતા આવે ત્યાં, બન્નેએ અપક્ષપાતે સત્યતા કહેવી.

(આ) કોઇ પણ વાત જ્યાંસુધી યોગ્ય રીતે ન સમજાય ત્યાંસુધી સમજવી—તે સંબંધી કંઇ કહેતાં મૌન રાખવું.

(ઇ) અમુક વાત સિદ્ધ થાય તો જ ઠીક એમ ન ઇચ્છવું. પણ સત્ય, સત્ય થાય એમ ઇચ્છવું.

(ઇ—૧.) પ્રતિમા પૂજવાથી જ મોક્ષ છે, કિંવા તે નહીં માનવાથી મોક્ષ છે, એ બન્ને વિચારથી, આ પુસ્તક યોગ્ય પ્રકારે મનન કરતાં સુધી મૌન રહેવું.

૧. આગમપ્રમાણ—

આગમ કોને કહેવાય એની પ્રથમ વ્યાખ્યા થવાની જરૂર છે. જેના પ્રતિપાદક મૂળ પુરુષ આપ્ત હોય તે વચનો જેમાં રહ્યાં છે તે આગમ છે.

કેટલાંક પ્રમાણો—આગમના—સિદ્ધ થવા માટે પરંપરા અનુભવ ઇત્યાદિની આવશ્યકતા છે. કુતર્કથી જો તમે કહેતા હો તો, આખા જૈનદર્શનનું પણ ખંડન કરી દર્શાવું. પણ તેમાં કલ્યાણ નથી. સત્ય વસ્તુ જ્યાં પ્રમાણથી, અનુભવથી સિદ્ધ થઈ, ત્યાં જિજ્ઞાસુ પુરુષો પોતાનો અને તેનો હઠ મૂકી દે છે.

ગણધરોએ અર્થની યોજના કરી ટૂંકામાં વીતરાગદેવનાં બોધેલાં મુખ્ય વચનોને લીધાં; તે આગમ—સૂત્ર એ નામથી ઓળખાય છે. સિદ્ધાંત, શાસ્ત્ર એ તેનાં બીજાં નામ છે.

તીર્થંકરદેવે બોધેલાં પુસ્તકોની યોજના દ્વાદશાંગીરૂપે ગણધરદેવે કરી. તે બાર અંગનાં નામ કહી જાઉં છું: આચારાંગ, સૂત્રકૃતાંગ, સ્થાનાંગ, સમવાયાંગ, ભગવતી, જ્ઞાતાધર્મકથાંગ, અંતગડદશાંગ, ઉપાસકદશાંગ, અણુત્તરોવવાઈ, પ્રશ્નવ્યાકરણ, વિપાક અને દૃષ્ટિવાદ.

* * *

(૨)

લેખકની ભલામણ.

હવે એ વિષયને સંક્ષેપમાં પૂર્ણ કર્યો. પ્રતિમાથી એકાંત ધર્મ છે એમ કહેવા માટે, અથવા પ્રતિમાના પૂજનનો જ ભાગ સિદ્ધ કરવા, મેં આ લઘુ ગ્રંથમાં કલમ ચલાવી નથી. પ્રતિમા માટે મને જે જે પ્રમાણો જણાયાં હતાં તે, ટૂંકામાં જણાવી દીધાં; તેમાં વ્યાજબી—ગેરવ્યાજબીપણું, શાસ્ત્રવિચક્ષણ અને ન્યાયસંપન્ન પુરુષે જોવાનું છે. અને પછી જેમ સપ્રમાણ લાગે તેમ પ્રવર્તવું કે પ્રરૂપવું; એ તેમના આત્મા પર આધાર રાખે છે. આ પુસ્તકને હું પ્રસિદ્ધ કરત નહીં, કારણ કે જે મનુષ્યે એકવાર પ્રતિમાપૂજનથી પ્રતિકૂળતા બતાવી હોય, તે જ મનુષ્ય જ્યારે તેની અનુકૂળતા બતાવે ત્યારે, પ્રથમ પક્ષવાળાને તે માટે બહુ ખેદ અને ત્રાસ આવે છે. આપ પણ હું ધારું છું કે, મારા ભણી થોડા વખત પહેલાં એવી સ્થિતિમાં આવી ગયા હતા, તે વેળા જો આ પુસ્તકને મેં પ્રસિદ્ધિ આપી હોત તો, આપનાં અંતઃકરણો વધારે દુભાત અને દુભાવવાનું નિમિત્ત હું થાત; એટલા માટે મેં તેમ કર્યું નહીં. કેટલોક વખત વીત્યા પછી, મારા અંતઃકરણમાં એક એવા વિચારે જન્મ લીધો કે, તારા માટે તે ભાઈઓને સંક્લેશ વિચારો આવતા હશે; તે જે પ્રમાણથી

(ઇ—ઈ.) શાસ્ત્રની શૈલી વિરુદ્ધ, કિંવા પોતાના માનની જાળવણી અર્થે કદાગ્રહી થઇ કંઇ પણ વાત કહેવી નહીં.

(ઉ) એક વાતને અસત્ય અને એકને સત્ય એમ માનવામાં જ્યાંસુધી અચૂક કારણ ન આપી શકાય ત્યાંસુધી, પોતાની વાતને મધ્યસ્થ વૃત્તિમાં રોકી રાખવી.

(ઊ) ધર્મ માનનાર કોઇ આખો સમુદાય મોક્ષે જશે એવું શાસ્ત્રકારનું કંઇ કહેવું નથી, પણ જેનો આત્મા ધર્મત્વ ધારણ કરશે તે સિદ્ધિપ્રાપ્ત થશે એમ કહેવું છે. માટે સ્વાત્માને ધર્મબોધની પ્રથમ પ્રાપ્તિ કરાવવી જોઇએ. તે (પ્રાપ્તિનાં સાધનો) માંનું એક આ પણ સાધન છે; તે પરોક્ષ—પ્રત્યક્ષ અનુભવ્યા વિના ખંડી નાંખવાયોગ્ય નથી.

(એ) જો તમે પ્રતિમાને માનનાર હો તો, તેનાથી જે હેતુ પાર પાડવા પરમાત્માની આજ્ઞા છે તે, પાર પાડી લેજો; અને જો તમે પ્રતિમાના ઉત્થાપક હો તો, આ પ્રમાણોને યોગ્ય રીતે વિચારી જોજો. બન્નેએ મને શત્રુ કે મિત્ર કંઇ માનવો નહીં. ગમે તે કહેનાર છે એમ ગણી, ગ્રંથ વાંચી જવો.

(ઐ) આટલું જ ખરું અથવા આટલામાંથી જ પ્રતિમાની સિદ્ધિ થાય તો અમે માનીએ, એમ આગ્રહી ન થશો, પણ વીરનાં બોધેલાં શાસ્ત્રોથી સિદ્ધિ થાય તેમ ઇચ્છજો.

(ઓ) એટલા જ માટે વીરનાં બોધેલાં શાસ્ત્રો કોને કહી શકાય અથવા માની શકાય તે સંબંધી પ્રથમ ધ્યાનમાં લેવું પડશે; અને એથી જ એ સંબંધી પ્રથમ હું કહીશ.

(ઔ) મને સંસ્કૃત કે માગધી કોઇ ભાષાનો મારી યોગ્યતા પ્રમાણે પરિચય નથી એમ ગણી, મને અપ્રમાણીક ઠરાવશો તો ન્યાયથી પ્રતિકૂળ જવું પડશે, માટે મારું શાસ્ત્ર અને આત્મા મધ્યસ્થતાથી તપાસજો.

(અં) યોગ્ય લાગે નહીં એવા, મારા કોઇ વિચાર હોય તો, સહર્ષ પૂછજો પણ તે પહેલાં તે વિષે તમારી ભ્રમણાથી સંશયરૂપ નિર્ણય કરી બેસશો નહીં.

(અઃ) ટુંકામાં કહેવાનું એ, કે, જેમ કલ્યાણ થાય તેમ પ્રવર્તવા સંબંધમાં મારું કહેવું અન્યાય લાગતું હોય, તો તે માટે યથાર્થ વિચાર કરી, પછી જેમ હોય તેમ માન્ય કરવું.

ટુંકામાં પાંચ પ્રકારના પ્રમાણથી એ વાત હું સિદ્ધ કરું છુંઃ

૧. આગમપ્રમાણ. ૨. ઇતિહાસપ્રમાણ. ૩. પરંપરપ્રમાણ. ૪. અનુભવપ્રમાણ. ૫. પ્રમાણપ્રમાણ.

પણ ગ્રહી હોય એમ નહીં હોવાથી, પોતાને જે કાંઇ અનુભવગમ્ય થયું છે તેમાંનો કંઇ પણ બોધ લોકોને મર્યાદાપૂર્વક જણાવી દેવા એ, તેમની જિજ્ઞાસાથી આ ગ્રંથની ઉત્પત્તિ છે. અને એમ હોવાથી જ, ભાષા કે છંદની ટાપટીપ અથવા યુક્તિપ્રયુક્તિનું વિસ્તારે દર્શન, આ ગ્રંથમાં જોઇ શકતા નથી.

જગત્ જ્યારે અનાદિ અનંત માટે (–?) છે, ત્યારે પછી તેની વિચિત્રતા ભાગી વિસ્મયતા શું કરીએ? આજ કદાપિ જડવાદ માટે સંશોધન ચાલી રહી, આત્મવાદને ઉડાવી દેવાનું પ્રયત્ન છે; તો એવા પણ કાળ આવ્યા છે કે, આત્મવાદનું પ્રાધાન્યપણું હતું—તેમ જડવાદ માટે પણ હતું. તત્ત્વજ્ઞાનીઓ એ માટે કંઇ વિચારમાં પડી જતા નથી, કારણ જગતની એવી સ્થિતિ છે ત્યાં, વિકલ્પથી આત્માને દુઃખવવો કાં? પણ સર્વ વાસનનો ત્યાગ કર્યા પછી, જે વસ્તુનો અનુભવ થયો તે વસ્તુ શું? અર્થાત્ પોતે અને બીજું શું? કે પોતે તે પોતે, એ વાતનો નિર્ણય લીધો. ત્યાર પછી તો ભેદવૃત્તિ રહી નહીં એટલે દર્શન કે સમ્યક્તાથી તેઓને એ જ સમ્મતિ રહી કે, મોહાધીન આત્મા પોતે પોતાને ભૂલી જઇ જડપણું સ્વીકારે છે તેમાં, કંઇ આશ્ચર્ય નથી. વળી, તેનું સ્વીકારવું શબ્દની તકરારમાં

---

(૨)

વર્તમાન સૈકામાં અને વળી તેના પણ કેટલાક વર્ષ વ્યતીત થતાં સુધી, ચિદાનંદજી આત્મજ્ઞાનું વિદ્યમાનપણું હતું. ઘણોજ સમીપનો વખત હોવાથી, જેમને તેમનાં દર્શન થયેલાં, સમાગમ થયેલો—અને જેઓને તેમની દશાનો અનુભવ થયેલો, તેમાંના કેટલાક પ્રતીતિવાળા મનુષ્યોથી તેમને માટે જાણી શકાયું છે; તેમ હજુ પણ તેવા મનુષ્યોથી જાણી શકાય તેવું છે.

જૈનમુનિ થયા પછી પોતાની પરમ નિર્વિકલ્પ દશા થઇ જવાથી, તેઓ હવે ક્રમપૂર્વક દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવથી યમ, નિયમ પાળી શકશે નહીં એમ તેમને લાગ્યું. જે પદાર્થની પ્રાપ્તિ માટે યમનિયમનું ક્રમપૂર્વક પાલન રહેવું છે, તે વસ્તુની પ્રાપ્તિ થઇ તો પછી તે શ્રેણિએ પ્રવર્તવું અને ન પ્રવર્તવું બન્ને સમાન છે; આમ તત્ત્વજ્ઞાનીઓની માન્યતા છે. જેને અપ્રમત્તગુણસ્થાનકે રહેલો મુનિ એમ, નિર્ગ્રંથપ્રવચનમાં માનેલું છે, એમાંની સર્વોત્તમ જાતિ માટે કંઇ કહેવાઇ શકાતું નથી. પણ એક માત્ર તેમનાં વચનનો મારા અનુભવજ્ઞાનને લીધે પરિચય થતાં એમ કહેવાનું બની શક્યું છે કે, તેઓ મધ્યમ-અપ્રમત્તદશામાં પ્રાયે હતા. વળી, યમનિયમનું પાલન ગૌણતાએ તે દશામાં આવી જાય છે એટલે, જ્યારે આત્માનંદ માટે તેમણે એ દશા માન્ય રાખી,

૩૦૧

બે પ્રકારે વર્તવાનો ધર્મ, તીર્થંકરે બે પ્રકારનો કહ્યો છે.	જ્ઞાનનો ઉદ્ધાર.—
૧. સર્વસંગપરિત્યાગી. ૨. દેશપરિત્યાગી.	શ્રુતજ્ઞાનનો ઉદય કરવો જોઈએ.

સર્વપરિત્યાગી.—

ભાવ અને દ્રવ્ય

તેનો અધિકારી — પાત્ર, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ.

પાત્ર.—વૈરાગ્યાદિક લક્ષણ, ત્યાગનું કારણ, અને પરિણામિક ભાવ જાણી આપવું.

ક્ષેત્ર.—તે પુરુષની જન્મભૂમિકા ત્યાગભૂમિકા, એ બે.

કાળ.—અધિકારીની વય, મુખ્ય વર્તતો કાળ.

ભાવ.—વિનયાદિક, તેની યોગ્યતાદિક, તેને ગુરુએ પ્રથમ શું ઉપદેશ કરવો, 'દશવૈકાલિક', 'આચારાંગ' ઇ૰ સંબંધી વિચાર—તેની નવ દીક્ષિત કાળનું તેને સ્વતંત્ર વિહાર કરવા દેવાની આજ્ઞા ઇ૰

નિત્યચર્યા.

વર્તારૂપ

ઊંચી અવસ્થા.

—એ સંબંધી પરમ આવશ્યકતા છે.

દેશત્યાગી.—

અવશ્ય ક્રિયા. — નિત્ય કર્મ.

ભક્તિ. — અણુવ્રત.

દાન, શીલ, તપ, ભાવનું સ્વરૂપ—જ્ઞાનને માટે—, તેનો અધિકાર.

—એ સંબંધી પરમ આવશ્યકતા છે.

ગ્રામસંબંધી ગ્રંથો, — ત્યાગ સંબંધી ગ્રંથો,

પ્રક્રિયા સંબંધી ગ્રંથો, — અધ્યાત્મ સંબંધી ગ્રંથો,

ધર્મ સંબંધી ગ્રંથો, — ઉપદેશ ગ્રંથો,

આખ્યાન ગ્રંથો, — દ્રવ્યાનુયોગી ગ્રંથો,

—ઇત્યાદિક વહેંચવા જોઈએ;

—તેનો ક્રમ અને ઉદય કરવો જોઈએ.

નિર્ગ્રંથ ધર્મ,	ગચ્છ,
આચાર્ય,	પ્રવચન,
ઉપાધ્યાય,	દ્રવ્યલિંગી,
મુનિ,	અન્યદર્શન સંબંધી,
ગૃહસ્થ,	

—આ સઘળું યોજવું જોઈએ.

મતમતાંતર. — માર્ગની શૈલી.

તેનું સ્વરૂપ. — જીવનનું ગાળવું.

તેને સમજાવવા. — ઉદ્યોત.

—એ વિચારવા

[અપૂર્ણ]

૧. જુઓ આ આંકની અંદર [illegible]

આ પત્રને જન્મ આપવાનું ગમે પ્રકારનું પ્રયોજન દેખાડી દીધું છે; તેને કંઈક સ્ફુરણા આપવી યોગ્ય છે. આ જગતમાં વિચિત્ર પ્રકારના દેહધારીઓ છે. અને પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ પ્રમાણથી એમ સિદ્ધ થઈ શક્યું છે કે, તેમાં મનુષ્યરૂપે પ્રવર્તતા દેહધારી આત્માઓ એ ચારે વર્ગ માંથી શ્રેષ્ઠપણાને વિશેષ યોગ્ય છે. મનુષ્યજાતિમાં જેટલા આત્માઓ છે, તેટલા બધા સરખી વૃત્તિના, સરખા વિચારના કે સરખી જિજ્ઞાસા અને ઇચ્છાવાળા નથી; એ આપણે પ્રત્યક્ષ જોઈ શકીએ છીએ. પ્રત્યેક પ્રત્યેક સૂક્ષ્મ દ્રષ્ટિએ જોતાં વૃત્તિ, વિચાર, જિજ્ઞાસા અને ઇચ્છાની એટલી બધી વિચિત્રતા લાગે છે કે આશ્ચર્ય! બહુ પ્રકારે અવલોકન કરતાં, સર્વ પ્રાણીની–અપવાદ સિવાય–સુખપ્રાપ્તિ કરવાની જે ઇચ્છા તે બહુ અંશે મનુષ્યદેહમાં સિદ્ધ થઈ શકે છે; તેવું છતાં તેઓ સુખને બદલે દુઃખ લઈ લે છે; એમ માત્ર મોહદ્રષ્ટિથી થયું છે.

૩૪.[૧]

આર્ય ગ્રંથકર્તાઓએ બોધેલા ચાર આશ્રમ જે કાળમાં દેશની વિભૂતિરૂપે પ્રવર્તતા હતા તે કાળને ધન્ય છે!

ચાર આશ્રમમાં પ્રથમ બ્રહ્મચર્યાશ્રમ, પછી ગૃહસ્થાશ્રમ, પછી વાનપ્રસ્થાશ્રમ અને પછી સન્યાસાશ્રમ, એમ અનુક્રમ છે.

પણ આશ્ચર્ય એ કહેવું પડે છે કે, તેવો અનુક્રમ જો જીવનનો હોય તો ભોગવવામાં આવે, સરાસરિ સો વર્ષના આયુષ્યવાળો, તેવી જ વૃત્તિએ ચાલ્યો આવ્યો, તો તે આશ્રમનો ઉપભોગ લઈ શકે. પ્રાચીન કાળમાં અકાળિક મોત ઓછાં થતાં હોય, એમ એ આશ્રમના બાંધા પરથી સમજાય છે.

૩૫.[૨]

આર્યભૂમિ પર પ્રાચીન કાળમાં ચાર આશ્રમ પ્રચલિત હતા, એટલે કે, આશ્રમધર્મ મુખ્ય કરીને પ્રવર્તતો હતો. પરમાર્ષિ નાભિપુત્રે ભારતમાં નિર્ગ્રંથધર્મને જન્મ આપવા પ્રથમ તે કાળના લોકોને વ્યવહારધર્મનો ઉપદેશ, એ જ આશયથી કર્યો. કલ્પવૃક્ષથી મનોવાંચ્છિતપણે ચાલતો તે લોકોનો વ્યવહાર હવે ક્ષીણ થતો જતો હતો; તેઓમા ભદ્રપણું અને વ્યવહારની પણ અજ્ઞાનતા હોવાથી, કલ્પવૃક્ષની સમૂળગી ક્ષીણતા વેળા બહુ દુઃખ પામશે એમ અપૂર્વ

૧.—૨. આ દર્શનોદ્ધારની યોજનારૂપ લેખો અપૂર્ણ સ્થિતિમાં મળેલ છે. પ્રાકળની છેલ્લી નોંધ જુઓ.—સંશોધક.

૩૧.૧

ધર્મ, અર્થ, કામની એકત્રતા પ્રાયે એક પીરજ઼—એક સમુદાયમાં, કેટલાક ઉત્કૃષ્ટ સાધનોથી કોઈ જેવા શ્રેષ્ઠ પુરુષ (થયા હશે છે તો) સાધારણ કેન્દ્રિમાં લાવવાનો પ્રયત્ન કરે,—અને તે પ્રયત્ન નિરાશ ભાવે

---

૧. ધર્મનું પ્રથમ સાધન.
૨. પછી અર્થનું સાધન
૩. કામનું સાધન.
૪ મોક્ષનું સાધન.

---

૩૨. ૨

ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ, એવા ચાર પુરુષાર્થ પ્રાપ્ત કરવાનો સત્પુરુષોનો ઉપદેશ છે. એ ચાર પુરુષાર્થ નીચેના બે પ્રકારથી સમજવામાં આવ્યા છેઃ—

૧. વસ્તુના સ્વભાવને 'ધર્મ' કહેવામાં આવ્યો છે.
૨. જડ—ચૈતન્ય સંબંધીના વિચારોને 'અર્થ' કહ્યો છે.
૩. ચિત્તનિરોધને 'કામ'
૪ સર્વ બંધનથી મુક્ત થવું તે 'મોક્ષ'

—એમ સર્વ-સંગપરિત્યાગીની અપેક્ષાએ ઘટી શકે છે.

સામાન્ય રીતે નીચે પ્રમાણે —

ધર્મ—[illegible] અધોગતિમાં પડતાં અટકાવીને ધરી રાખનાર તે 'ધર્મ'
અર્થ—[illegible], ઉપજીવનમાં સાંસારિક સાધન.
કામ—નિયમિત રીતે સ્ત્રી પરિચય
મોક્ષ—સર્વ [illegible] મુક્તિ તે 'મોક્ષ'

'ધર્મ'ને [illegible] હેતુ એટલો જ છે કે, 'અર્થ' અને 'કામ' એવાં હોવાં જોઈએ કે, 'ધર્મ' જેનું મૂળ હોય એટલા જ માટે 'અર્થ' અને 'કામ' પછી મૂકવામાં આવ્યા છે.

ગૃહસ્થાશ્રમ [illegible] ધર્મનાશક [illegible] તો તેમ ન થઈ શકે, સર્વસંગપરિત્યાગ [illegible] અને ગૃહસ્થાશ્રમ [illegible] જેવા નથી.

---

૩૩. ૩

"[illegible] ધર્મ [illegible] કામ અને મોક્ષ [illegible] કરી શકવાને [illegible] આ ચાર પુરુષાર્થની પ્રાપ્તિ

[illegible] આ દર્શનધારણી [illegible] થવું", એ વાક્યનાં મા આપનું નામ કહ્યું [illegible] સ્થિતિના [illegible]

[illegible] વિચારવાથી [illegible]—સંબંધમાં.

કંટાળો થઇ ગયું હોય તો 'ધર્મકથાનુયોગ' વિચારવો યોગ્ય છે. જડ થઇ ગયું હોય તો 'ગણિતાનુયોગ' વિચારવો યોગ્ય છે. કોઇ પણ કામની નિરાશા ઇચ્છવી; પરિણામે પછી જેટલી સિદ્ધિ થઇ તેટલો લાભ એમ કરવાથી સંતોષી રહેવાશે.

૯. પૃથ્વી સંબંધી કલેશ પેદા થાય તો, એમ સમજી લેજે કે, તે સાથે આવવાની નથી; ઉલટો હું તેને દેહ આપી જવાનો છું; વળી તે કંઇ મૂલ્યવાન નથી. સ્ત્રી સંબંધી કલેશ, શંકા, ભાવ થાય તો આમ સમજી અન્ય ભોક્તા પર દાઝજે કે, તે મળમૂત્રની ખાણમાં મોહી પડયો. (જે વસ્તુનો નિત્ય આપણે ત્યાગ કરીએ છીએ તેમાં) ધન સંબંધી નિરાશા કે કલેશ થાય તો તે ઉંચી જાતના કાંકરા છે એમ સમજી, સંતોષ રાખજે; તો તું ક્રમે કરીને નિસ્પૃહી થઇ શકીશ.

૧૦. તેનો તું બોધ પામ કે જેનાથી સમાધિમરણની પ્રાપ્તિ થાય.

૧૧. એક વાર જો સમાધિમરણ થયું તો સર્વકાળનાં અસમાધિમરણ ટળશે.

૧૨. સર્વોત્તમપદ સર્વત્યાગીનું છે.

૩૭.

હજી મારા દર્શનને જગત્માં પ્રવર્તન કરવાને કેટલોક વખત છે. હજી હું સંસારમાં તમારી ધારેલી કરતાં વધારે મુદત રહેવાનો છું. જીંદગી સંસારમાં કાઢવા અવશ્ય પડશે, તેમ કરીશું. લાચાર નો એથી વિશેષ મુદત રહેવાનું બની શકશે. ધર્મસંબંધી તમારા વિચાર દર્શાવવા પરિશ્રમ લીધો તે ઉત્તમ કર્યું છે. પ્રવર્તન કરવામાં દેશકાળમાં જે જે ચમત્કારો જોઇએ છીએ, તે એકત્ર છે, અને થતા જાય છે. હમણાં એ સઘળા વિચારો કેવળ પવનથી પણ ગુપ્ત રાખજે.

તમારા મુદતે માટે તેમ જ દર્શનસાધના ધર્મ ૪૦ સંબંધી વિચારો સમાગમે દર્શાવીશ.

હું થોડા વખતમાં સંસારી થવા ત્યાં આવવાનો છું.[1]

મુંબઇ, સંવત્ ૧૯૪૩.[2] વિ. રાયચંદ.

---

૧. શ્રીમદે સંવત્ ૧૯૪૪ (પ્રથમાવૃત્તિમાં ૧૯૪૩ જણાવેલ છે તે ભૂલ છે.) ના મહા સુદ ૧૨ ને રોજ ગૃહસ્થાશ્રમમાં પ્રવેશ કર્યો હતો.—સંશોધક.

૨. સંવત્ ૧૯૪૩ ની સાલમાં શ્રીમદ્‌ની સ્થિતિ મુંબઇને વિષે હતી. આ સમયે તેઓની શતાવધાન [illegible] અને કેટલાંક વર્તમાનપત્રોમાં જે અભિપ્રાયો પ્રસિદ્ધ થયેલા તેમાંથી અમને જે મળી શક્યા તે [illegible] આપીએ છીએ:—

જ્ઞાની ઋષભદેવજીએ જોયું. તેમની પરમ કરુણાદૃષ્ટિથી તેમના વ્યવહારની ક્રમમાલિકા પ્રભુએ બાંધી દીધી.

તીર્થંકરરૂપે જ્યારે ભગવંત વિહાર કરતા હતા, ત્યારે તેમના પુત્ર ભરતે વ્યવહારશુદ્ધિ થવા માટે તેમના ઉપદેશને અનુસરી, ચાર વેદની તત્સમયી વિદ્વાનો સમીપે યોજના કરાવી; ચાર આશ્રમના ધર્મ તેમાં દાખલ કર્યા; તેમજ ચાર વર્ણની નીતિ રીતિ તેમાં દાખલ કરી. પરમ કરુણાથી ભગવાને જે લોકોને ભવિષ્યે ધર્મ પ્રાપ્તિ થવા માટે વ્યવહારશિક્ષા અને વ્યવહારમાર્ગ બતાવ્યો હતો, તેમને ભરતજીના આ કાર્યથી પરમ સુગમતા થઈ.

એ પરથી ચાર વેદ, ચાર આશ્રમ, ચાર વર્ણ અને ચાર પુરુષાર્થ સંબંધી અહીં કેટલોક વિચાર કરવા ઇચ્છા છે. તેમાં પણ મુખ્ય કરીને ચાર આશ્રમ અને ચાર પુરુષાર્થ સંબંધી વિચાર કરીશું, અને છેવટે હેયોપાદેય વિચાર વડે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ જોઈશું.

ચાર વેદ, જેમાં આર્યગૃહધર્મનો મુખ્ય ઉપદેશ હતો, તે આ પ્રમાણે હતો:

૩૬.

૧. પ્રમાદને લીધે, આત્મા મળેલું સ્વરૂપ ભૂલી જાય છે.

૨. જે જે કાળે જે જે કરવાનું છે, તેને સદા ઉપયોગમાં રાખ્યા રહો.

૩. ક્રમે કરીને પછી તેની સિદ્ધિ કરો.

૪. અલ્પ આહાર, અલ્પ વિહાર, અલ્પ નિદ્રા, નિયમિત વાચા, નિયમિત કાયા, અને અનુકૂળ સ્થાન એ મનને વશ કરવાનાં ઉત્તમ સાધનો છે.

૫. શ્રેષ્ઠ વસ્તુની જિજ્ઞાસા કરવી એ જ આત્માની શ્રેષ્ઠતા છે; કદાપિ તે જિજ્ઞાસા પાર ન પડી તોપણ જિજ્ઞાસા તે પણ તે જ અંશવત્ છે.

૬. નવાં કર્મ બાંધવાં નહીં, અને જૂનાં ભોગવી લેવાં, એવી જેની અચળ જિજ્ઞાસા છે તે, તે પ્રમાણે વર્તી શકે છે.

૭. જે કૃત્યનું પરિણામ ધર્મ નથી, તે કૃત્ય મૂળથી જ કરવાની ઇચ્છા રહેવા દેવી જોઈતી નથી.

૮. મન જો શંકાશીલ થઈ ગયું હોય તો 'દ્રવ્યાનુયોગ' વિચારવો યોગ્ય છે; પ્રમાદી થઈ ગયું હોય તો 'ચરણકરણાનુયોગ' વિચારવો યોગ્ય છે, અને

એ શક્તિઓ ખરેખર અદ્ભુત અને આશ્ચર્યકારક છે. અને તે કેમ બની છે તથા શું બને છે તેની તપાસ કરી તેનો લાભ લેવાની [illegible] છે. આટલું તો ખરું છે કે, એવી શક્તિ કુદરતની એક અંશ માત્ર છે. અને તે કેવળ આત્માની [illegible] હોય છે, પણ તે [illegible] નહીં, અને મનુષ્ય [illegible] તથા [illegible] નહીં તે [illegible] કરવાની જરૂર છે. કેટલીક વસ્તુઓ જેનું માન- [illegible]

[illegible]

તેઓ ખાડું કરી મુકેલ [illegible] છે. એવા પુરુષો મુકેલ [illegible] રહી જાય એ જેમ તેમના [illegible] વાત છે, તેમ દેશીઓની [illegible] ની શક્તિ વિષે [illegible] પણ છે. એવા પુરુષો જો યુરોપ કે અમેરિકામાં હોય, તો તેઓ [illegible] અને [illegible] પોશાક તથા [illegible] અને [illegible] તેમને ઉત્તેજન આપી [illegible] વધારવા વગર રહે નહીં. અને પણ તેમજ થયું જોઈએ છે, અને તેમ થવા તેજ એવા નામીચા પુરુષોને [illegible] ત્યારે થશે. આ વાત [illegible]

[illegible]

[illegible] The Indian [illegible] ૧૮૮૭ [illegible]

તમારી પ્રતિજ્ઞા પહોંચી હતી. વૈરાગ્યને લીધે જોઈતા પ્રમાણમાં લખી શક્યો નથી. હું કેવળ હૃદયથી છઉં એટલી મુદતમાં કંઈક અદ્ભુત કરવાને તત્પર છઉં. તમારાથી કંટાળ્યો છઉં.

દુનિયા મનકલ્પના બંધનથી નિરંતર પામી શકતા નથી. ખરું સુખ અને સત્ય આનંદ તેઓમાં નથી. ને સ્થાપન થવા એક ખરો ધર્મ ચલાવવા માટે આત્માએ સંપાદ્યું છે.

મુંબઈ, ૧૮૮૭. ત્યાગી ના યથા૦

---

[૧]

મુંબઈસમાચાર' પત્ર પોતાના તા. ૪, ડીસેમ્બર, ૧૮૮૬ (સંવત ૧૯૪૩ ના માગશર શુદ ૮ શનિ ના અંકમાં) નીચે પ્રમાણે એક મુખ્યલેખ Leading Article) લખે છે —

અદ્ભુત સ્મરણશક્તિ તથા કવિતાશક્તિ ધરાવનાર એક જવાન હિંદુની અજબ પરાક્રમશક્તિ. અને તેના તરફથી થતા સતાવધાનના પ્રયોગ.

[illegible]

...જણાય છે; પણ હમણાં આવેલો અષ્ટ પ્રકારની નેમો કરતાં અગ્રતાની શક્તિના કહેવાય છે. એટલે બીજઓ જ્યારે અષ્ટાવધાન એટલે એકી વેળા આઠ પ્રકારના પ્રયોગો કરી બતાવે છે, ત્યારે આ શતાવધાની એટલે એકસો પ્રયોગો કરી દેખાડનારા સમજવામાં આવે છે. તેમનામાં [illegible] શક્તિની [illegible]

[illegible]

આવી યુગમાં તાળીઓના અવાજથી તેઓને વધાવી લેવામાં આવ્યા હતા. માંજના કલાક ને સુમારે તેણે પોતાનું કાર્ય શરૂ કરતાં જણાવ્યું હતું કે, "દુનિયામાં માણસ કલમ યાદદાસ્તશક્તિ, કાવ્યશક્તિ અને હસ્તચમત્કૃતિ માટે વખણાય છે. આ ત્રણમાંની પહેલી બેનું મને સેહજસાજ જ્ઞાન છે; અને છેલ્લીથી હું બીન વાકેફ છું. હસ્તશક્તિનો તીર, બાણ, તલવાર બંદુક વગેરેમાં સમાસ થાય છે, કે જેમાં હિંદુઓમાં જાણીતા થઇ ગએલા પાંડવો મશહુર છે. સ્મરણશક્તિ વિષે હું પણ કંઇક જાણું છું. તે મારી અલ્પશક્તિ જેટલું તમો ગૃહસ્થો હજુર કરી સંભળાવીશ."

તે પછી સભાના ગૃહસ્થોને વાકેફ કરવામાં આવ્યા હતા કે, જુદી જુદી આઠ ભાષાઓનું એકેક જણે એવું વાક્ય બનાવવું કે તેમાં ૭ શબ્દો આવે. તે મુજબ (૧) **સ્પેનીશ**, (૨) **અંગ્રેજી**, (૩) **જર્મન**, (૪) **ફ્રેંચ**, (૫) **લેટીન**, (૬) **ઝંદ**, (૭) **સંસ્કૃત**, અને (૮) **બંગાલી**, ભાષા જાણનારા જુદા જુદા ગૃહસ્થોએ એક કાગળના કટકાપર આગમચથી ૭ ૭ શબ્દોનું વાક્ય લખી રાખ્યું હતું અને નવમી **ફારસી** ભાષા રહી જવાથી તેની માંગણી થતા તે પણ **મંજુર રખાઇ હતી.**

કવિરાજે તે પછી જણાવ્યું હતું કે "જુદી જુદી ભાષા જાણનાર એકેક શખ્સે પોતાના ૭ માં, ત્રીજા વાક્યનો એકેક બોલ ગમે તેવા ગમે તેમ તેમને કહી સંભળાવવો. અનુક્રમે તે વાક્યોના શબ્દો કહેવાની કંઇ જરૂર નથી. જુદા જુદા શબ્દો જુદી જુદી ભાષામાં બોલાશે, તે હું અંતરમાં ધરી કાગળપર લખ્યા મુજબ વાક્યોના અનુક્રમે શબ્દો છેવટે તમને કહી સંભળાવીશ. તેમજ વળી અવકાશમાં હું જુદા જુદા બે રાગની કવિતા રચીશ. એકેક લીટી જોડી મારે સદા તેમાં ભાગ લેવાનો." અત્રે સભાના એક ગૃહસ્થ તરફથી એવી માંગણી થઇ કે એક કવનમાં 'રુસ્તમજી' નામ તથા બીજામાં આજની સભાનું વર્ણન આવે એવી મતલબ સમાવવી. કવિરાજે તે સ્વીકારી જણાવ્યું કે, પહેલી કવિતાની લીટી હું એવી બોલીશ કે તેમાં 'રુસ્તમજી' નામ આવી જશે. તે પછી કવિરાજે સ્થિર ચિત્તથી અવધાન તથા શીઘ્ર કવિતાનું કામ શરૂ કર્યું હતું. જુદી જુદી ભાષા જાણનારા ગૃહસ્થો પોતે લખી રાખેલાં વાક્યોના અનુક્રમ વગર છુટક છુટક શબ્દો કહેતા જતા હતા. ને કવિ યાદ રાખતા હતા. ને તે કવિતા પણ કરે જતા હતા. સઘળા શબ્દો પૂરા થતાં અકેકવ વાક્યોમાં તેઓ નીચે મુજબ બોલી ગયા હતા.

લગભગ એક મિનિટ લેતો હતા. વળી તે અરસામાં કવિતા પણ જોડતા; અને એકેક લીટી લખાવતા; બોસ જેગે જૂદી જૂદી ભાષાના શબ્દો બોલનારામાંનું કોઇ ભૂલ ખાઇ જતું, તો તરતજ તેને ભૂલ કરી છે એવું તેઓ કહી આપતો હતા; જૂદી જૂદી ભાષાનાં વાક્ય નીચેના ગૃહસ્થોએ ગોઠવ્યાં હતાં:— ઈંગ્રેજી, સ્પેનીશ, તથા જર્મન, મી૦ વાઇ હાઉગ, યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સના કાઉન્સલ-જનરલ; ફ્રેંચ એક ફ્રેંચ ગૃહસ્થ; ફારસી, મી- ખોદાબક્ષ શીરમહમદ; ઝંદ, મી૦ રૂસ્તમજી કેરસાજી મોદી, લૅટીન મી૦ ફ્લાસ; સંસ્કૃત મી૦ જનાર્દન ડી૦ કાલીલકર; બંગાળી ડાક્ટર ર.મ૦ એ ગૃહસ્થોએ એકેક બોલ ગુંચવણ ભરેલી રીતે ફેર ફેર કહ્યા પછી આ યુવાન ગૃહસ્થે કાંઇ પણ ભૂલચૂક વગર આખાં વાક્ય મોઢેથી રજુ કર્યાં હતાં."

(૫)

The Times of India (ટાઇમ્સ ઑફ ઇંડિયા) પત્ર પોતાના તા૦ ૨૪, જાન્યુઆરી ૧૮૮૭ ના અંકમા બીજી એક મજાનુ વર્ણન આ પ્રમાણે આપે છે.—

Exhibition of Mnemonic powers:—A large number of native gentlemen assembled on Saturday at the Framji Cowasji Institution to witness an exhibition of the mnemonic powers of a Young Hindoo, named Rajchandra Ravjibhai of about 19 years of age. Dr. Peterson presided on the occassion. Ten Gentlemen of different castes, and creeds were selected from the audience to form a committee, and they all wrote out sentences composed of six words into as many different languages. Each one then gave in his turn one word of their sentence, often times varying the order of the words. After a time the young Hindu reproduced to the surprise of his audience the entire sentences, giving the order of words from memory. The young man also seemed to have, a remarkable sense of of perception by touch of

વર્ષ ૧૯-૧૬ મું

૧. [illegible] [illegible]
[illegible]

૨. [illegible] [illegible]
[illegible]

૩. [illegible] [illegible]
[illegible]

૪. [illegible] [illegible]
[illegible]

૫. [illegible] [illegible]
[illegible]

૬. [illegible] [illegible]
[illegible]

૭. [illegible] [illegible]
[illegible]

૮. [illegible] [illegible]
[illegible]

૯. [illegible] [illegible]
[illegible]

[illegible]

[illegible] સુધારો [illegible]
[illegible] નિરૂપણ.
[illegible]
[illegible] વર્ણન
[illegible]

ગઇ કાલ રોજ સાંજે અત્રેના ફ્રામજી કા૦ ઇન્સ્ટીટ્યુશનમાં કાઠિયાવાડના શીઘ્રકવિ રાયચંદ રવજીએ શતાવધાન પ્રયોગ કરી બતાવ્યો હતો. શરૂઆતમાં ગીંથી, અંગ્રેજી, તેલંગુ, કેનેડી, મગધી, સંસ્કૃત, જર્મન, ફારસી, ફ્રેંચ, પોર્ટુગીઝ એ દશ ભાષાના ૭ શબ્દનાં દશ વાક્યો ઉલટે ઉત્તર આડાં અવળાં કરી બનાવેલાં તે કવિએ સ્મરણમાં રાખી મી૦ પીટરસનના પ્રમુખપણા નીચે યથાર્થ કરી સંભળાવી સભાને રંજન કરી હતી; કવિની અદ્ભુત સ્મરણશક્તિથી હરકોઇ અચરતીની નજરે જોતું હતું. પહેલો પ્રયોગ પુરો થતાં વાર કવિએ વિધાનવિધિ વચ્ચે રચેલી કવિતા નીચે પ્રમાણે કરી સંભળાવી હતીઃ—

- ભાસતો અહીં મળ્યા,
- મહાન જે સુભાગિયા;
- પ્રજા સુજ્ઞાનિ નામી,
- પ્રમુખરૂપ આ ભલા.

ત્યાર બાદ મી૦ પીટરસને કવિની ટુંકામાં પ્રશંસા કરી જૈનમંડળ તરફથી તેઓને એક સોનાનો ચાંદ ભેટ આપ્યો, અને બીજા કેટલાક ગૃહસ્થોએ પણ યથાશક્તિ ભેટ આપી હતી. પ્રયોગના બીજા ભાગમાં આંખે પાટા બાંધી ચોપડીઓ ઓળખી કાઢી; અને આરબ્બદ હર્ષના પોકારો વચ્ચે પ્રયોગ પૂરો કરી કવિ એક રસીલું ભાષણ કરી વિધાનવિધિ વિષે તથા સ્મરણશક્તિની કેળવણી વિષે થોડું બોલ્યા હતા. સભામાં આશરે ૫૦૦ ગૃહસ્થો બિરાજ્યા હતા, અને કવિએ પોતાની અદ્ભુત શક્તિ બતાવી સર્વ કોઇને આનંદાશ્ચર્યમાં ગરકાવ કર્યા હતા. મેળાવડો છેવટે સાડા ૧૦ વાગે વિસર્જન થયો હતો.

[૭]

જામે-જમશેદ (તા૦ ૨૬ જાન્યુઆરી ૧૮૮૭) ના નીચેના હેવાલ ઉપરથી જણાય છે કે, આ સભામાં સ્મૃતિમાં રાખેલા દશ ભાષાના શબ્દો અર્ધા કલાકમાં મનન કર્યાં હતાઃ—

"એ પછી કમિટીના ગૃહસ્થોએ વારા ફરતી પોતાના વાક્યોના બોલો હેરફેર રીતે કવિને કહ્યા હતા; અને તે થોડા થોડા વાર મનમાં છૂટા તેવણે ગોખ્યા હતા. વળી તેજ વખતે તેવણે એક કવિતાના છૂટા છૂટા અધુરા બોલો એક જણને લખાવ્યા જતા. અર્ધો કલાક એ રીતે ગોખવા પછી સભાની જોસભર તાળીઓ વચ્ચે સઘળાં વાક્યો કવિ અગાઉ બોલી ગયા હતા. તેવણ ફતેહમંદીથી એક વાક્ય પુરો કરનાર જોસભર તાળીઓનો આવકાર તેવણને મળતો હતો.

"ડાક્ટર પીટરસને પોતાને આ અખતરાથી બેહદ અચરતી પામેલા જણાવ્યા હતા....

ગંજીફે રમતાં જવું, સોળ ભાષાઓના અક્ષરો યાદ રાખતાં જવું, બે કોઠા-માં આદ્યઅવળા અક્ષરથી કવિતાઓ માગેલા વિષયની કરાવતા જવું, આઠ ભિન્ન ભિન્ન માગેલી સમસ્યાઓ પૂર્ણ કરતાં જવું, સોળ જૂદા જૂદાં માગે-લાં વૃત્તોમાં માગેલા વિષયો તૈયાર કરાવતાં જવું. એમ બાવન કામની શરૂઆત એક વખતે સાથે કરવી, એક કામનો કંઇક ભાગ કરી બીજા કામનો કંઇક ભાગ કરવો, પછી ત્રીજા કામનો કંઇક કરવો, પછી ચોથા કામનો કંઇક ભાગ કરવો, પછી પાંચમાનો એમ બાવને કામનો થોડો થોડો ભાગ કરવો, ત્યાર પછી વળી પાછું પહેલા કામ તરફ આવવું; અને તેનો થોડો ભાગ કરવો, બીજાનો કરવો, ત્રીજાનો કરવો, એમ સઘળાં કામ પૂર્ણ થતાં સુધી કર્યા જવું. એક સ્થળે બેસી આસને એકાગ્રતાએ આ બધાં કામમાં મન અને દૃષ્ટિ પ્રેરિત કરવી, લખવું નહીં કે બીજીવાર પૂછવું નહીં. અને સઘળું સ્મરણભૂત રાખી એ બાવને કામ પૂર્ણ કરવાં, તે અવધાન આ પ્રમાણે મશહુર છે.—

૧. ચોપાટે રમતાં જવું:— જણ જણા ચોપાટે બાજી રમતા હતા તેની સાથે ચોપાટે રમતા જતા અને વચ્ચે બીજા બાવન કામ કરતાં જતાં છેવટે લીલી, પીળી, લાલ અને કાળી એ ચાર રંગની સોગઠીઓ ધ્યાનમાં રાખી કહી આપી હતી. ચોપાટ વચ્ચેથી ઉપાડી લેવામાં આવી હતી.

૨. ગંજીફે રમતાં જવું:— ચોપાટનો પાસો નાંખ્યા પછી બીજા ત્રણની સાથે કવીશ્વર ગંજીફે રમતા જતા હતા, અને છેવટે પોતાનાં તેરે પત્તાં કહી આપ્યાં હતાં. એ પત્તાં કવિને એકવાર જોવા આપી લઇ લેવામાં આવ્યાં હતાં.

૩. શેતરંજે રમતાં જવું:— તેજ વખતે શેતરંજ રમવા બીજા એક જણની સાથે ચિત્ત પરોવ્યું હતું. અવધાનની સમાપ્તિ વચ્ચેથી ઉપાડી લીધેલ શેતરંજનાં પાનાં ફેર, અશ્વ, હાથી આદિ વજીર બાદશાહ નંબરવાર કવિએ કહી આપ્યા હતા.

૪. ટકોરા ગણવા:— એ વખતે એક જણ બહાર ઉભો રહી ઝ-ણના ટકોરા વગાડતો હતો તે કવિએ સઘળા સ્મરણભૂત રાખી છેવટે કહી આપ્યા હતા.

૫. પડતી ચણોઠી ગણવી:— કવિની પાસે વચ્ચે વચ્ચે તે કામની સાથે ચણોઠીઓ નાખવામાં આવી હતી તે કેટલી થઇ તે અવધાનની

સુશોભિત છે; મિત્રોને આનંદ આપે છે.

જાદુનું વિલોમ સ્વરૂપ.

વ	મુ	રી	તે	છ	લ	ના	વિ	તા
૨	મો	ભ	છ	ન	વ	ઙ	મા	મ
અ	કી	મુ	ન	ના	કે	રી	ક	૫
રી	ના	ક	તો	ો	ર	ન	૦	૦

કવિએ આનું મુળ સ્વરૂપ કહી આપ્યું હતું તેઃ-

મુંબા પિલોજન તો અમે ન તો. મૂકે હી ઠીક પડે ન તો. પાપ તાજ મરજી. હી સારો ચાલાવ!

અહીં તો અમે મત્ર ત્રણ ભાષાનાં લોમવિલોમસ્વરૂપ આપી શકતા છીએ. પરંતુ પોતે જાણતા ન હોતા એવા સોળ ભાષાના શબ્દો, વિલોમરૂપ મારી ખરા રૂપમાં મૂકેલા હતા.

૨૮. એ જણ એ વિધિ કોઠકમાં આડા અવળા અક્ષરથી માગેલા પુરા કરાવવા ઇચ્છા ધરે, તે કવિ કેવા રૂપથી પૂર્ણ કરતા તેનો એક નમૂનો અહીં આગળ આપ્યો છે. માગનાર જે અક્ષર માગે તે આપી કરિને કાવ્ય પૂર્ણ કરતા.

કવિતાને હિમ્મત—ભુજંગી.

૩૩ ભ	૧૬ ક્રી	૦૭ કાં	૪૫ રિ	૮ સા	૧૯ સ	૩૬ ધ	૬૬ ે	૧૧ ુ	૨૩ ઠ	૨૧ ઈ	૨૦ તા
૧૦ પ	૧૮ ક્રી	૩૧ શો	૭ ક	૪૦ આં	૨૯ ક	૨ મ	૬૩ ઉ	૩૫ કા	૧૨ બ	૨૮ મા	૩૮ ત્રા
૨૮ ઙ	૨૬ ને	૩૦ જો	૧૫ મ	[illegible] ને	૪૩ જે	૩ ડ	૪૦ તાં	૧૩ ઢ	૪૫ ં	૨૧ દે	૪૩ જે
૯ ક	૧૭ પા	૪૮ ડું	૨૫ ક	૨૬ રી	૫ મ	૪ જા	૪૧ સ	૧૯ ભા	૧ ળ	૩૪ વિ	૨૪ જે

અમુક ઉપર જે આ પ્રમાણે અંક આ મૂકેલા છે તે પ્રમાણે અક્ષરો મૂકેલ હતા, તેમાંથી કવિતાની કવિતા થઈ ગઈ હતી.

૩૬. આટ સુધી પુરી નમૂને આપી હતી. તે પણ પાને પાને એકેક કરી લખાતી પૂર્ણ કરી હતી ઉપરાંત આડે મમસ્યાઓ કવિએ પૂરી કરી હતી.

૩૬ થી ૫૨. એમ જ બીજાએ જુદા જુદા વિષયોની જુદા જુદા વૃત્તમાં કવિતા માગી હતી. જે પ્રમાણે તાની એકેકી કડી અકેક કામ કરતાં કવિએ પૂર્ણ કરાવી હતી; અને છેવટે તે પછી સોળ નવી કવિતાઓ કવિતા માટે થઈ ગઈ હતી. તે કવિએ કહી બનાવી હતી. શીઘ્ર કવિતાના ત્રણ નમૂના આપીએ છીએ.—

"ચંદના રથને હરણીયાં શું મ... જોડ્યા છે! તે માટે તર્ક દોડાવે અને ઉપરની એ કડી પછી વાણી ઉપર ઉભાની એ રીતે.

શાર્દૂલવિક્રીડિત.

"અંગે શોભે દમામ નામ ન મળે,
મના કહીં ના જરી!
એના કામરનાપણો અધિક છે,
રાસે કથા એ ખરી,"
ભાગી જાય જરૂર તે જગ જોઈ,
રે! દેખતા કેસરી,
તે માટે રથ ચંદને હ જોયાં,
જોડી દીધાં શ્રી હરી!!!

બાપનામના બોળી બેઠા,
ધિક ધિક એના આ અંશ!
મરો બુડીને નરો આયશા,
ઢાંકણીમાં નાખીને નીર!
આર્ય કીર્તિને ઝાંખપ દીધી,
એનો અર્ઘ્ય તમને શીર.

... ...

શું પ્રાચિન પૂર્વજ સંભારૂં,
આંખે આંસુ આવે નીર!
શી! હિમ્મત એના હૈયાની,
રે શા એનાં નૈનમ નીર!!

... ...

આગળના ક્ષત્રીઓનું સ્મરણ
કરતાં કહે છે કે:—

રાજ્યમંદિર આગાર નારી
[illegible] પૂર્ણ,
સંભારક જે પ્રતાપમના
દુશ્મનદળ કરનારા ચૂર્ણ,
[illegible] નહીં,
પાછો પગ દેનારા [illegible]
[illegible] હિંદના આજ ગયા ક્યાં,
રહિઆળા એવા રણધીર.
ધન્ય ધન્ય તે [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

અરે હિંદના આજ ગયા ક્યાં!
રહિઆળા એવા રણધીર.

હનુમાનસ્તુતિ.

હરિગીત.

સમરૂં સદા સંમરણ કરીને,
શાન્તતામાં મન ધરી,
ધરૂં ધ્યાન આઠે જામને,
પરણામ પ્રેમેથી કરી,
તુજ સાંયથી મુજ કામ થાશે,
હામ પુરી મન તણી.
મહાવીરથી હનુમાન તમને
વંદના મારી ઘણી. ૧

શ્રીરામદેવ કામ કર્યાં
નામ રાખ્યું જગતમાં;
સમરણ કરી જગનાથનું,
પ્રથમે પુજાણા જગતમાં;
અંજની દેવથી આશિષ પામ્યા
બાલના જન્મથી,
મહાવીર શ્રી હનુમાન
તમને વંદના મારી ઘણી. ૨

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
મહાવીર શ્રી હનુમાન તમને
વંદના મારી ઘણી. ૩

[illegible]
[illegible] મન થયું.

આવા ક્ષત્રીરત્નોના [illegible] છે, [illegible] નથી.

કવિશમારે હિંદુઓને તિરસ્કાર.

મનહર.

ફુલેલજપર બેઠી, દમ હાથે કરી દેખિ;
જ્યથળ થુગ કેમ ? કર્યાં નિજ આશિક.
કેને કો કસાઇપણી એ રાખાર સ્વાર્થ ભાટ,
નક્કી એ નવાબના ભવાઇ સુખટાળિકા.
થેનો એનો એનો કે ચતુર નર એનો ચિત્ત,
ભાઇ નહીં હાથે કરી ભાજ અને ભાળિકા,
એવા શાદચંદ્ર કર્યાં કેમ કરી માને એવ,
ચાલી બેઠી એને કાંધે, ક્રોધ ધરી કાળિકા!!!

"કવિનું પોતાનું તેમના પિતાજી એહિન નામ આપે અને એક દયારામ. મહાત્માને પ્રણામ થાય" તે વિષય.

દોહરો.

દાખે થયા ચંદોદયે, મેરુ થયુ વિવિધ નામ.
સેવા નરને પ્રેમથી, નામ કરે પરણામ.

પંદર સોલ વરસનો વય હતેલ કાંઇક હાથો અગાઉ સુરત રહી ગએલા અત્ર સૂર્યાં છે:-

તોટક.

અતિ તેજ થયા ગણ સાગરને,
કર ગોખ હરામ જુનાગરને
સુખ દીજ્ઞ પશે નહીં ભાખ મને,
ભાગ્યે ચેગરદા ભરો નિકટે ''!

અહો પ્રભાકર! સાગરના એક બ્રહ્મસ્તર્ત રોગ થયો છે. તે રોગને ટાળવા માટે તું ચતુર અને ભલા હકીમને ઝટ શોધી કાઢ: એને મુખે શીઘ્ર વાત કરે છે, અને બીલકુલ સુખ જણાતું નથી. પોતાનું એથી ઘણુ મોટે શીઘ્ર પણે તે છે માટે ઉપાયમાં સાવધાન થા. (આમાં ધ્વનિ બીજો છે.)

અવસાનોમાં 'ચોપારનો તિરસ્કાર' એ વિષે ભુજંગી આપેલ હતો. જે અહીં આગળ પ્રસંગે છે.

ભુજંગી.

ક્યું રાજ્ય ને ધર્મનું ધુળધાણી,
વળી કેરવું કોરેલ શીર પાણી!
તઈ તું પ્રતાપે નહીં નિત્ય રાણી,
હવે લોક ચોપાટ તારી કમાણી!!!!

એ જ અવસાનમાં "વંધ્યાપુત્ર મારવાને કોઈ ચાલ્યો જાય છે." એ સમસ્યા પૂર્ણ કરવાની હતી, તે આવી રીતે પૂર્ણ કરી હતી.

કવિત-મનહર.

પ્રેમ ધરી પૂછ્યું એક, કવિ કને કામિનીએ,
ખલકનો ખેલ અહો! અજબ દેખાય છે,
ગર્ભેન સંતાનસુખ, સંસારમાં સાંપડે છે,
એમજ માત વંધ્યાતણા, જીવ નરખાય છે,
કહો કવિરાજ એનું ઉપાયો કારણ મને.
કહે કવે ત્યારે થાય એનુ આમ થાય છે,
ઉદર પ્રવેશ પેઠાં, મળીને ત્યાંથી પધાવી. વંધ્યાપુત્ર મારવાને, કોઈ ચાલ્યો જાય છે.

સર્વૈયા એકત્રિશા.

પાની પુર્વજનું ખોનાત,
નથી આવી એને ટેક!

તે સમયે સમયે પૂર્વોપાર્જિત મોહનીય (કર્મ) ને ભસ્મીભૂત કરી શકે. આ અનુભવગમ્ય પ્રવચન છે.

પણ પૂર્વોપાર્જિત હજુસુધી મને પ્રવર્તે છે, ત્યાંસુધી મારી શી દશાથી શાંતિ થાય? એ વિચારમાં મને નીચે પ્રમાણે સમાધાન થયું: . . .

* * * * * * * *

સ્ત્રીના સંબંધમાં કોઇ પણ રાગ, દ્વેષ રાખવા મારી અંશ માત્ર ઇચ્છા નથી, પણ પૂર્વોપાર્જનથી ઇચ્છાના પ્રવર્તનમાં અટક્યો છું.

[અપૂર્ણ]

૩૮.

૧. નિયમ પાળવાનું દઢ કરતાં છતાં નથી પળતો, એ પૂર્વકર્મનો જ દોષ છે, એમ જ્ઞાનીઓનું કહેવું છે.
૨. સ્ત્રીનું કોઇ અંગ લેશ માત્ર સુખદાયક નથી, છતાં મારી દેહ ભોગવે છે.
૩. તત્ત્વાભિલાષાથી મને પૂછો તો હું તમને નિરાગી ધર્મ બોધી શકું ખરો.
૪. મારા પર સઘળા સરલ ભાવથી હુકમ ચલાવો તો હું રાજી છું.
૫. હું સંસારથી લેશ પણ રાગયુક્ત નથી, છતાં તેને જ ભોગવું છું. કાંઇ મેં ત્યાગ્યું નથી.
૬. નિર્વિકારી દશાથી મને એકલો રહેવા દો.
૭. ગજસુકુમારની ક્ષમા અને રાજેમતી રહનેમીને બોધે છે તે બોધ, મને પ્રાપ્ત થાઓ.
૮. ભોગ ભોગવતાં સુધી (જ્યાં સુધી તે કર્મ છે ત્યાંસુધી) મને યોગ જ પ્રાપ્ત રહો!
૯. સર્વ શાસ્ત્રનું એક તત્ત્વ મને મળ્યું છે, એમ કહું તો મારું અહંપદ નથી.
૧૦. ન્યાય મને બહુ પ્રિય છે. વીરની શૈલી એજ ન્યાય છે, સમજવું દુર્લભ છે.
૧૧. કોઇ ધર્મથી હું વિરુદ્ધ નથી. સર્વ ધર્મ હું પાળું છું. તમે સર્વ ધર્મથી વિરુદ્ધ છો, એમ કહેવામાં મારો ઉત્તમ હેતુ છે.
૧૨. તમારો માનેલો ધર્મ મને કયા પ્રમાણથી બોધો છો, તે મારે જાણવું જરૂરનું છે.
૧૩. કોઇ પણ શાસ્ત્રમાં મને શંકા ન હો.
૧૪. દુઃખના માર્યા વૈરાગ્ય લઇ જગતને આ લોકો ભમાવે છે.

૪૦.

જગતને રૂડું દેખાડવા અનંતવાર પ્રયત્ન કર્યો, તેથી રૂડું થયું નથી. કેમકે પરિભ્રમણ અને પરિભ્રમણના હેતુઓ હજુ પ્રત્યક્ષ રહ્યા છે. એક ભવ જો આત્માનું રૂડું થાય તેમ વ્યતીત કરવામાં જશે, તો અનંત ભવનું સાટું વળી રહેશે, એમ હું લઘુત્વભાવે સમજ્યો છું; અને તેમ કરવામાં જ મારી પ્રવૃત્તિ છે. આ મહાબંધનથી રહિત થવાથી જે જે સાધન-પરિષહ ભોગ આપે, તે સઘળા યોગ્ય માન્યા છે, તો પછી તે માટે જગતની આડંબરતા-પ્રતિષ્ઠા શું કરવી? તે અમે તેમ જોઈએ, પણ આત્મા જો બંધનરહિત થતો હોય, સર્વ-વિભાવ દશા પામતો હોય, તો તેમ કરી લેવું; એવી રીતિ-અરીતિની [illegible]

[illegible]

૧૫. અત્યારે હું કોણ છું એનું, મને પૂર્ણ ભાન નથી.
૧૬. તું સત્પુરુષનો શિષ્ય છે.
૧૭. એ જ મારી આકાંક્ષા છે.
૧૮. મને કેવા ગજસુકુમાર જેવો વખત આવો.
૧૯. કોઇ રાજેમતિ જેવો વખત આવો.

[અંગત.

૩૯.

હે જીવ! તું ભૂલ મા.

સુખ અંતરમાં છે, તે બહાર શોધવાથી નહીં મળે.

અંતરનું સુખ અંતરની સ્થિતિમાં છે. સ્થિતિ થવા માટે બાહ્યપદાર્થોનું આશ્ચર્ય ભૂલ.

સ્થિતિ રહેવી બહુ વિકટ છે, નિમિત્તાધીન ફરી ફરી વૃત્તિ ચલિત થઇ જાય છે; એનો દૃઢ ઉપયોગ રાખવો જોઇએ.

એ ક્રમ યથાયોગ્ય ચલાવ્યો આવીશ તો તું મૂંઝાઇશ નહીં, નિર્ભય થઇશ.

હે જીવ! તું ભૂલ મા.

વખતે વખત ઉપયોગ ચૂકી કોઇને રંજન કરવામાં, કોઇથી રંજન થવામાં, વા મનની નિર્બળતાને લીધે અન્ય પાસે મંદ થઇ જાય છે;—એ ભૂલ થાય છે. તે ન કર.

હે જીવ! તું ભ્રમા મા, તને હિત કહું છું.

અંતરમાં સુખ છે. બહાર શોધવાથી મળશે નહીં.

અંતરનું સુખ અંતરની સમશ્રેણિમાં છે. સ્થિતિ થવા માટે બાહ્યપદાર્થોનું વિસ્મરણ કર, આશ્ચર્ય ભૂલ.

સમશ્રેણિ રહેવી બહુ દુર્લભ છે, નિમિત્તાધીન વૃત્તિ ફરી ફરી ચલિત થઇ જશે, ન થવા અચળ ગંભીર ઉપયોગ રાખ.

આ ક્રમ યથાયોગ્યપણે ચાલ્યો આવ્યો તો, તું જીવન ત્યાગ કરતો રહીશ, મૂંઝાઇશ નહીં, નિર્ભય થઇશ.

[અંગત.

૪૫.

સત્પુરુષોને નમસ્કાર.

વૈરાગ્યમયીના મારા આત્મવર્તન વિષે પૂછો છો, તે પ્રશ્નનો ઉત્તર કયા શબ્દોમાં લખું ! અને તેને માટે તમને પ્રમાણ શું આપી શકીશ? તો પણ ટુંકામાં એમ જ્ઞાનીનું જે માન્ય કરેલું (તત્ત્વ?) સંમત કરીએ છે, ઉદય આવેલાં પ્રાચીન કર્મો ભોગવતાં; નવાં ન બંધાય એમાં જ આપણું આત્મહિત છે. એ શ્રેણિમાં વર્તન કરવા મારી અપૂર્વ આકાંક્ષા છે; પણ તે જ્ઞાનીગમ્ય હોવાથી માત્ર પ્રાપ્તિ હજુ તેનો એક અંશ પણ થઈ શકતી. અંતરપ્રવૃત્તિ અને તેટલી નિયમ શ્રેણિમાંથી વગેરી હોય. પણ બાહ્યનું-અાદીનું હજી બહુ વર્તવું પડે એ દેખીતું છે. બોલતાં, ચાલતાં, ઉઠતાં અને કાંઈ પ. કામ કરતાં લૌકિક શ્રેણિને અનુસરીને ચાલવું પડે. જો એમ ન થઈ શકે, તો લોક કુતર્કમાં ન જાય એમ મને સંભવ છે. તોપણ દઢ પ્રવૃત્તિ કરવી રાખી છે. તમારા સત્પુરુષોનું માનવું મારી (વૈરાગ્યમયી) વર્તનાને માટે કાંઈ વાંધા જેવું છે; તેમ જ કોઈનું માનવું મારી તે શ્રેણિને માટે શંકાજેવું પણ હોય. એટલે તમે ઇત્યાદિ વૈરાગ્યમાં જેટલો અટકાવ પ્રયત્ન કરો, અને શંકાવાળા તે વૈરાગ્યના ઉપદેશિત થઈ ગણાશે નહીં; એવી ખેદ પામી સંસારની વૃદ્ધિ કરવી પડે એવા મારું માન્ય એમ જ છે કે, સત્ય . . . . ભૂમિ તો અંતઃકરણ દર્શાવવાની પ્રાપ્ય . . . .

બહુ જ થોડી જ[illegible] [illegible] [illegible] આત્માનું આ મામાં સમાપ્તિ જીવનપર્યંત [illegible] ચિંતવન [illegible], તો પણ [illegible] ગ [illegible] ના તે ભેદમાં પડવું જ નહીં. હમણાં તો તમે જુઓ છો તેમ છઉં. સંસારી પ્રવર્તને થાય છે તે ક્યું નહીં. હમણાં તો તમે જુઓ છો તેમ છઉં. ધર્મસંબંધી મારી વર્તના તે સર્વજ્ઞ પરમાત્માના જ્ઞાનમાં દશ્ય થઈ હોય તે ખરી. પૃચ્છી જોઈતી ન હોતી પૂછતા કરી શકાય તેવી પણ નથી સહજ ઉત્તર આપવા માટે તે આપ્યો છે. શું થાય છે અને પાત્રતા ક્યાં છે એ જોઉં છઉં. ઉદય આવેલાં કર્મો ભોગવું છઉં. ખરી સ્થિતિમાં હજુ એકાદઅંશ પણ આવ્યો હોઉં એમ કહેવું તે આત્મપ્રશંસારૂપ જ સંભવે છે.

ભગવાની પ્રભુભક્તિ, સત્સંગ, સત્યવ્યવહારની આધિ ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચાર પુરુષાર્થ પ્રાપ્ત કરતા રહો. પ્રયત્ને જેમ આત્મા ઊર્ધ્વગતિ પરિણામી થાય તેમ કરો.

વર્ષ ૨૨ મું.

૪૧.

જગતમાં નિરાગીત્વ, વિનયતા અને સત્પુરુષની આજ્ઞા એ નહીં મળવાથી આ આત્મા અનાદિકાળથી રખડ્યો; પણ નિરુપાયતા થઇ તે થઇ. હવે આપણે પુરુષાર્થ કરવો ઉચિત છે; જય થાઓ.

માગશર શુદ ૧૨, ૧૯૪૫.

૪૨.

મારા ભણી મોહદશા નહીં રાખો. હું તો એક અલ્પ શક્તિવાળો પામર મનુષ્ય છું. સૃષ્ટિમાં અનેક સત્પુરુષો ગુપ્તરૂપે રહ્યા છે, તેમના ગુણને સ્મરો, તેઓનો પવિત્ર સમાગમ કરો, અને આત્મિક લાભવડે મનુષ્યભવને સાર્થક કરો, એ મારી નિરંતર પ્રાર્થના છે.

માર્ગ૦ વદી ૭, ૧૯૪૫. બોમ્બે — લી૦ રાયચંદના પ્રણામ વાંચશો.

૪૩.

સત્પુરુષોને નમસ્કાર.

આત્માની એ દશાને જેમ બને તેમ અટકાવી, યોગ્યતાને આધીન થઇ, તે સર્વેના મનનું સમાધાન કરી, આ સંગતને ઇચ્છો, અને આ સંગત કે આ પુરુષ તે પરમાત્મામાં લીન રહે, એ આશીર્વાદ આપ્યા જ કરો. તન, મન, વચનને આત્મસ્થિતિને જગાવો, ધર્મધ્યાન ધ્યાવન કરવા ભલામણ છે.

મહા વદ ૭, ૧૯૪૫ વવાણિયા. — લિ૦ રાયચંદના પ્રણામ.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

પ્રશમ સમય સ્વરૂપની ભક્તિ લીનતામાં એ પ્રમાદ કરીએ છીએ:
એ જ આત્મકલ્યાણ

વવાણિયા બંદર, ભાદરવ, વ ૧૩, ૧૯૪૫ નિયમ.

લિ૰ રાયચંદના યથાયોગ્ય નમસ્કારપૂર્વક પ્રણામ.

૮૫.

નિરાગી પુરુષોને નમસ્કાર.

નિર્ગ્રંથ ભગવાનના પ્રણીત પવિત્ર ધર્મ માટે જે જે ઉપમા આપીએ તે તે ન્યૂન જ છે. આત્મા અનંતકાળ રખડ્યો તે માત્ર એના નિરુપમ ધર્મના અભાવે. જેના એક રોમમાં કિંચિત્ પણ અજ્ઞાન, મોહ કે અસમાધિ રહી નથી, તે સત્પુરુષનાં વચન અને બોધ માટે કંઈપણ નહીં કહી શકતાં, તેનાં વચનમાં પ્રસન્નભાવે પુનઃ પુનઃ પ્રણામ થયું, એ પણ આપણું સર્વોત્તમ શ્રેય છે. આ એની કેવી! ત્યાં આત્માને વિશ્રામ થવાને અનંતાંશ પણ રહ્યો નથી. શુદ્ધ સચ્ચિદ, શ્રીજી અને ચંદ્રથી ઉજ્જ્વલ શુક્લધ્યાનની શ્રેણિથી પ્રત્યક્ષ નીકળેલાં તે નિર્ગ્રંથનાં પવિત્ર વચનોની મને—તમને ત્રિકાળ શ્રદ્ધા પ્રાપ્ત થાઓ! હે! જે જ પરમાત્માના ભાવમય અગાધ પ્રભાવના!

સં૰ ૧૯૪૫ ના. ભાદ્ર. વદ ૧૦. સોમે. વવાણિયા બંદર.

૮૬.

નિરાગી મહાત્માઓને નમસ્કાર.

મોક્ષના માર્ગ બે નથી. જે જે પુરુષો મોક્ષરૂપ પરમશાંતિને ભૂતકાળે પામ્યા, તે તે સઘળા સત્પુરુષો એક જ માર્ગથી પામ્યા છે. વર્તમાનકાળે પણ તે જ પામે છે, ભવિષ્યકાળે પણ તે જ પામશે. તે માર્ગમાં મતભેદ નથી, તે અસરળ નથી, તે ઉન્મત્ત નથી, ભેદાભેદ નથી, માન્યામાન્ય નથી, તે સરળ માર્ગ છે, તે સમાધિ માર્ગ છે તથા તે સ્થિર માર્ગ છે અને સ્વાભાવિક શાંતિસ્વરૂપ છે. સર્વ કાળે તે માર્ગનું હોવાપણું છે. માર્ગના મર્મને પામ્યા વિના કોઈ ભૂતકાળે મોક્ષ પામ્યા નથી, વર્તમાનકાળે પામતા નથી અને ભવિષ્યકાળે પામશે નહીં. શ્રી જિને સહસ્ર ક્રિયાઓ અને સહસ્ર ઉપદેશો એ એક જ માર્ગને પામવા માટે કહ્યાં છે, તે માર્ગને અર્થે ક્રિયાઓ અને ઉપદેશો સફળ છે, અને એ માર્ગને ભૂલી જઈ તે ક્રિયાઓ અને તે ઉપદેશ ગ્રહણ નહીં થતાં સફળ છે, અને તે સૌ નિષ્ફળ છે. શ્રી મહાવીર જે વાટેથી તર્યા તે વાટેથી

૫૦૯.

સત્પુરૂષોને નમસ્કાર.

પરમાત્માને ધ્યાવાથી પરમાત્મા થવાય છે, પણ તે ધ્યાન, આત્મા સત્પુરૂષના ચરણકમળની વિનયોપાસના વિના પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી; એ નિર્ગ્રંથ ભગવાનનું સર્વોત્તમ વચનામૃત છે.

તમને મેં મારે ભાવના માટે આગળ કંઈક સૂચન કર્યું હતું. તે સૂચન અહીં વિશેષતાથી કંઈક લખું છું: આત્માને અનંત ભ્રમણાથી સ્વરૂપમય પવિત્ર શ્રેણિમાં આણવો એ કેવું નિરૂપમ સુખ છે! તે કહ્યું કહેવાતું નથી, લખ્યું લખાતું નથી અને મને વિચાર્યું વિચારાતું નથી.

આ કાળમાં શુક્લધ્યાનની મુખ્યતાનો અનુભવ ભારતમાં અસંભવિત છે. તે ધ્યાનની પરોક્ષ કથારૂપ અમૃતતાનો રસ કેટલાક પુરુષો પ્રાપ્ત કરી શકે છે; પણ મોક્ષના માર્ગની અનુકૂળતાની શ્રેણી [illegible]

...ની જે અનાદિની સિદ્ધિ છે, તે અનાદિની સિદ્ધિ [illegible] કરી શકાય અનંત... [illegible] તો સત્યાસત્ય કહ્યું નથી, અને કાં તો સત્પુરુષ (જેમાં સાગુરુત્વ, [illegible] અને [illegible] છે) માન્યા નથી. નહીં તો નિશ્ચય છે કે, એમ [illegible] સિદ્ધિમાં છે. [illegible] કેટલી સિદ્ધિ, પૃથ્વી પર ભાર પડી છે,—એને [illegible] શાસ્ત્ર પણ પ્રમાણ છે (મનન કરજો.) અને આ કથન નિશ્ચયસિદ્ધ છે.

ફાગણ સુદ ૬ રવિ ૧૯૪૫

[illegible] પ્રમાદ [illegible] ઉપયોગ [illegible] નિર્વિઘ્નપણે. પ્રમાદ એટલે [illegible] [illegible] નિમગ્નપણે [illegible] [illegible] નિરાકુળપણે [illegible] [illegible] [illegible] દયામય અને [illegible] [illegible]

ચૈત્ર વદ [illegible] ૧૯૪૫ [illegible]

વિદ—[illegible]

[illegible] નમસ્કાર [illegible] [illegible] ધર્મના સત્પુરુષોનાં [illegible] [illegible] પામે છે અને [illegible] [illegible] નિર્વિઘ્નબુદ્ધિ [illegible] [illegible] ઉદય [illegible]

નિરંતર [illegible]

[illegible]

હું અર્થે કે વયસંબંધમાં વૃદ્ધ સ્થિતિવાળો નથી; તોપણ કંઈક જ્ઞાનવૃદ્ધતા પામવા માટે આપના જેવા—સત્સંગને, તેમના વિચારો અને સત્પુરુષની ચરણરજને સેવવાનો અભિલાષી છઉં. મારું આ બાલવય એ અભિલાષામાં વિશેષ ભાગે ગયું છે; તેથી કંઈ પણ સમજાયું હોય, તો (તે) બે શબ્દો સમયાનુસાર આપ જેવાની સમીપ મૂકી આત્મહિત વિશેષ કરી શકું, એ પ્રયાચના આ પત્રથી છે.

આ કાળમાં પુનર્જન્મનો નિશ્ચય આત્મા શા વડે, કયા પ્રકારે; અને શ્રેણિમાં કરી શકે, એ સંબંધી કંઈ મારાથી સમજાયું છે તે જો આપની આજ્ઞા હોય તો આપની સમીપ મૂકીશ.

વવાણીઆ, વૈશાખ શુદ ૬, ૧૯૪૫ સોમ.

વિ૰ આપના મધ્યસ્થ વિચારોના અભિલાષી,
રાયચંદ રવજીભાઈના પંચાંગી પ્રશસ્તભાવે પ્રણામ.

૫૩.

पक्षपातो न मे वीरे, न द्वेषो कपिलादिषु
युक्तिमद्वचनं यस्य तस्य कार्यः परिग्रहः॥
—हरिभद्राचार्यः ।

આપનું ધર્મપત્ર વૈશાખ વદ ૬ નું મળ્યું. આપના વિશેષ અવકાશ માટે વિચાર કરી ઉત્તર લખવામાં આટલો મેં વિલંબ કર્યો છે; જે ક્ષમાપાત્ર છે.

તે પત્રમાં આપ દર્શાવો છો કે, કોઈપણ માર્ગથી આધ્યાત્મિક જ્ઞાન સંપાદન કરવું; એ જ્ઞાનીઓનો ઉપદેશ છે. આ વચન મને પણ સંમત છે. પ્રત્યેક દર્શનમાં આત્માનો જ બોધ છે; અને મોક્ષ માટે સર્વનું પ્રયત્ન છે; તોપણ આટલું તો આપ પણ માન્ય કરી શકશો કે, જે માર્ગથી આત્મા આત્મત્વ-સમ્યગ્જ્ઞાન—યથાર્થદૃષ્ટિ—પામે તે માર્ગ સત્પુરુષની આજ્ઞાનુસાર સંમત કરવો જોઈએ. અહીં કોઈ પણ દર્શન માટે બોલવાની ઉચિતતા નથી; છતાં આમ તો કહી શકાય કે જે પુરુષનું વચન પૂર્વાપર અખંડિત છે, તેનું બોધેલું દર્શન તે પૂર્વાપર હિતકારી છે. આત્મા જ્યાંથી 'યથાર્થદૃષ્ટિ' કિંવા 'વસ્તુધર્મ' પામે ત્યાંથી સમ્યક્જ્ઞાન સંપ્રાપ્ત થાય એ સર્વમાન્ય છે.

આત્મત્વ પામવા માટે શું હેય? શું ઉપાદેય? અને શું જ્ઞેય છે? તે વિષે પ્રસંગોપાત સત્પુરુષની આજ્ઞાનુસાર આપની સમીપ કંઈ કંઈ મૂકતો રહીશ. જ્ઞેય, હેય, અને ઉપાદેયરૂપે કોઈ <u>પદાર્થ—એક</u> <u>પણ</u> પરમાણુ <u>નથી</u>

દાન ભાગ છે, નિશ્ચયમાં નિશ્ચયનયની અપૂર્વ યોજના સત્પુરુષના અંતરમાં રહે છે. જ્ઞાનીઓ જ્યારે કરતાં એવાં સત્પુરુષની આજ્ઞાથી પ્રવર્તમાન છે, તો [illegible] આત્મામાં પરિણમે [illegible] કર્મ ઉપાર્જન છે. [illegible] છે કે જ્યાં ધ્યાન(ના)[illegible] [illegible] છે. તેમાં જે [illegible] અને [illegible] તેની બે સિદ્ધિ છે: [illegible] [illegible]. તેની તેના બે [illegible] છે: [illegible] અને [illegible] [illegible] [illegible] છે. અહીં [illegible] વિષય સંબંધી એટલું કહ્યું છું

૫૧.

જે પદ્માસન વાળીને સ્થિર ચિત્તે આસનથી બેસી શકાતું હોય, (સ[illegible] શકતું હોય તો પણ ચાલે, પણ સ્થિરત કરીએ.) [illegible] દેહ ન થયો હોય [illegible] આંખો મીંચી નાભિના ભાગ પર દ્રષ્ટિ પહોંચાડી, પછી છાતીના મ[illegible] ભાગમાં આવી કપાળના મધ્ય ભાગમાં તે દ્રષ્ટિ રોકવી, સર્વ જગત શૂન્યાકાર [illegible] ચિંતવી, પોતાના દેહમાં સર્વ સ્થળે એક તેજ વ્યાપ્યું છે, એવું [illegible] તે રૂપે પાર્શ્વનાથાદિક અર્હંતની પ્રતિમા સ્થિરાસન હોય છે, તેવું [illegible] [illegible] મધ્ય ભાગમાં [illegible] થી ૯૯ ધ્યાન ન થઈ શકતું હોય તો [illegible] [illegible] પાંચ વાર [illegible], [illegible] ચિંતવવી અને [illegible] ચિંતવ[illegible] તે તો કરવું, નહીં તો ૯૯ પણ નહીં ચિંતવતાં, [illegible] એ શબ્દો [illegible] ચિંતવતાં અહીં એકત્ર [illegible] પરમ કલ્યાણ [illegible] એક સિદ્ધિ થશે [illegible] એક [illegible] કર પગ અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્ત સ્થિતિ રાખવી.

વૈશાખ સુદ ૫, ૧૯૪૫   વિ० રાયચંદ.

૫૨.

સત્પુરુષોને નમસ્કાર.

આપનાં દર્શન મને અહીં લગભગ સવા માસ પહેલાં થયાં હતાં. ધા[illegible] [illegible] કેટલીક મુખચર્યા [illegible] આપને [illegible] માં છે એમ ગણી [illegible] [illegible] કંઈ વિશેષ કહેવાની આજ્ઞા લેતા નથી.

ધર્મસંબંધી મધ્યસ્થ, ઉચ્ચ અને અદંભી [illegible] વિચારોથી આપનાપર કં[illegible] મારી વિશેષ પ્રશસ્ત અનુરાગતા થવાથી [illegible] [illegible] આધ્યાત્મિક શૈલીસંબંધી [illegible] આપની સમીપ મૂકવાની આજ્ઞા લેવાને [illegible] આપને પરિશ્રમ આપું છું. યોગ્ય લ[illegible]

જ્યાંસુધી ભૂતભવ અનુભવગમ્ય ન થાય ત્યાંસુધી ભવિષ્યકાળનું ધર્મપ્રયત્ન શંકાસહ આત્મા કર્યા કરે છે; અને શંકાસહ પ્રયત્ન તે યોગ્ય સિદ્ધિ આપતું નથી,

(આ) 'પુનર્જન્મ છે;' આટલું પરોક્ષે-પ્રત્યક્ષે નિઃશંકત્વ જે પુરુષને પ્રાપ્ત થયું નથી, તે પુરુષને આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું હોય એમ શાસ્ત્રશૈલી કહેતી નથી. પુનર્જન્મને માટે શ્રુતજ્ઞાનથી મેળવેલો આશય મને જે અનુભવગમ્ય થયો છે તે કંઇક અહિં દર્શાવી જઉં છઉં.

(૧) 'ચૈતન્ય' અને 'જડ' એ બે ઓળખવાને માટે તે બન્ને વચ્ચે જે ભિન્ન ધર્મ છે તે પ્રથમ ઓળખાવો જોઇએ; અને તે ભિન્ન ધર્મમાં પણ મુખ્ય ભિન્ન ધર્મ જે ઓળખવાનો છે તે આ છે કે, 'ચૈતન્ય'માં 'ઉપયોગ' (કોઇ પણ વસ્તુનો જેવડે બોધ થાય તે વસ્તુ) રહ્યો છે, અને 'જડ' માં 'તે' નથી. અહિં કદાપિ આમ કોઇ નિર્ણય કરવા ઇચ્છે કે, 'જડ' માં શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગંધ એ શક્તિઓ રહી છે; અને ચૈતન્યમાં તે નથી; પણ એ ભિન્નતા આકાશની અપેક્ષા લેતાં ન સમજાય તેવી છે, કારણ તેવા કેટલાક ગુણો આકાશમાં પણ રહ્યા છે; જેવા કે, નિરંજન, નિરાકાર, અરૂપી ઇ૦ તો તે આત્માની સદૃશ ગણી શકાય, કારણ ભિન્ન ધર્મ ન રહ્યા: પરંતુ ભિન્ન ધર્મ "ઉપયોગ" નામનો આગળ કહેલો ગુણ તે દર્શાવે છે, અને પછીથી જડ ચૈતન્યનું સ્વરૂપ સમજવું સુગમ પડે છે.

(૨) જીવનો મુખ્ય ગુણ, વા લક્ષણ છે તે 'ઉપયોગ' (કોઇ પણ વસ્તુસંબંધી લાગણી; બોધ; જ્ઞાન). અશુદ્ધ અને અપૂર્ણ ઉપયોગ જેને રહ્યો છે તે જીવ "વ્યવહારની અપેક્ષાએ-" આત્મા સ્વરૂપે પરમાત્મા જ છે. પણ જ્યાંસુધી સ્વરૂપ યથાર્થ સમજ્યો નથી ત્યાંસુધી (આત્મા) છદ્મસ્થ જીવ છે-પરમાત્મદશામાં આવ્યો નથી. શુદ્ધ અને સંપૂર્ણ યથાર્થ ઉપયોગ જેને રહ્યો છે તે પરમાત્મદશાને પ્રાપ્ત થયેલો આત્મા ગણાય. અશુદ્ધ ઉપયોગી હોવાથી જ આત્મા કલ્પિત જ્ઞાન (અજ્ઞાન) ને સમ્યક્જ્ઞાન માની રહ્યો છે; અને સમ્યક્જ્ઞાન વિના પુનર્જન્મનો નિશ્ચય કોઇ અંશે પણ યથાર્થ થતો નથી. અશુદ્ધ ઉપયોગ થવાનું કંઇ પણ નિમિત્ત હોવું જોઇએ, તે નિમિત્ત અનુપૂર્વિએ ચાલ્યાં આવતાં બાહ્યભાવે ગ્રહેલાં કર્મપુદ્ગલ છે. (તે કર્મનું યથાર્થ સ્વરૂપ સૂક્ષ્મતાથી સમજવા જેવું છે, કારણ આત્માને આ

ન્તે, તે ક્યાં સ્થાને પણ જણાતો નથી. મહાવીરના બોધેલા "આચારાંગ" સૂત્રમાં એક સિદ્ધાંતિક વચનમાં આમ કહ્યું છે કે, "જે એગં જાણઇ સે સવ્વં જાણઇ, જે સવ્વં જાણઇ સે એગં જાણઇ"—એકને જાણ્યો તેણે સર્વ જાણ્યું. એ વચનામૃત એમ ઉપદેશે છે કે, અનેક પ્રકારનું જાણપણું જાણવા માટે પ્રયત્ન કરીશું, ત્યારે સર્વ જાણવાનું પ્રયત્ન એક આત્મા જાણવા માટે છે; નિયમ એ છે કે જગતનું પ્રયત્ન એક આત્મા જાણવાથી થાય છે, તે આત્માને જાણતો નથી. આ વિવિધ જગતનું સ્વરૂપ કહેવું જાણવું નથી ને નિષ્ફળ કહ્યો નથી.

આત્મા ક્યાંથી, કેમ, અને કેવા પ્રકારે બંધાયો છે? આ જ્ઞાન જેને થયું નથી, તેને તે ક્યાંથી, કેમ અને કેવા પ્રકારે મુક્ત થાય? એનું જ્ઞાન પણ થયું નથી, અને ન થાય તો વચનામૃત પણ પ્રમાણભૂત છે. મહાવીરના ઉપદેશનો મુખ્ય પાયો ઉપરના વચનામૃતથી શરૂ થાય છે; અને એનું સ્વરૂપ એમણે સર્વોત્તમ દર્શાવ્યું છે. તે માટે આપની અનુકૂળતા હશે તો આગળ ઉપર જણાવીશ.

અહિં એક આ પણ વિજ્ઞાપના આપને કરવી યોગ્ય છે કે, મહાવીર કે કોઈ પણ બીજા ઉપદેશકના પક્ષપાત માટે મારું કંઈ પણ કથન અથવા માનવું નથી; પણ આત્મત્વ પામવા માટે જેનો બોધ અનુકૂળ છે તેને માટે પક્ષપાત (!)—દૃષ્ટિરાગ—પ્રશસ્ત રાગ, કે માનતા છું; અને તેને આધારે વર્તતો છું, તો આ મનને આવા હેતુ એનું કોઈ પણ મારું કથન હોય, તો દર્શાવી ઉપકાર કરવા કહેલો. મધ્યસ્થ સંયોગનો તો અધિકારી છું; અને તે પુણ્યાનુબંધી પુણ્યનું ફળ છે. આ જન્મથી પરોક્ષ સત્સંગ જ્ઞાનીદર્શનાનુસાર અથવા કર્મો જાણ્યાં પણ માત્ર આત્માનો ઉદય જ છે.

૨. નિગ્રંથ શાસન જ્ઞાનરહિતને સર્વોત્તમ રહિત કહે છે. ભક્તિરહિતતા, પર્યાયરહિતતા એવા રહિતતાના અનેક ભેદ છે, પણ જ્ઞાનરહિતતાવિના એ સઘળી રહિતતા તે નામરહિતતા છે, ક્રિયા શૂન્યરહિતતા છે.

૩. પુનર્જન્મ અત્યારે માત્ર વિચાર દર્શાવવા આપે લખ્યું તે માટે અહિં પ્રસંગ પુરતું સંક્ષેપમાં દર્શાવું છું—

(આ) મારે કેટલાક નિર્ણયપરથી આમ માનવું થયું છે કે, આ કાળમાં પણ કોઈ કોઈ મહાત્માઓ ગતભવને જાતિસ્મરણજ્ઞાનવડે જાણી શકે છે; જે જાણવું કલ્પિત નહીં, સમ્યક્ હોય છે. ઉત્કૃષ્ટ સંવેગ—જ્ઞાનયોગ—અને સત્સંગથી પણ એ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે. એટલે કે ભૂતભવ પ્રત્યક્ષાનુભવરૂપ થાય છે.

માં આપે દર્શાવેલી નિર્જનાવસ્થા, તેની ખામી, સમાગમવિનાનો વાસ, સ્વમત અને અયથાર્થ દૃષ્ટિ એ છે.

ફરી એ વિષે વિશેષ આપને અનુકૂળતા હશે, તો દર્શાવીશ. આથી મને આત્મોજ્જ્વલતાનો પરમ લાભ છે તેથી આપને અનુકૂળ થશે જ. વખત હોય તો બે ચાર વખત આ પત્ર મનન થવાથી મારો કહેલો અલ્પ આશય આપને બહુ દૃષ્ટિગોચર થશે. શૈલીને માટે થઈને વિસ્તારથી કંઈક લખ્યું છે; છતાં જેવું જોઈએ તેવું સમજાવાયું નથી એમ મારૂં માનવું છે. પણ હળવે હળવે હું ધારૂં છું કે, તે આપની પાસે સરળ રૂપે મૂકી શકીશ.

બુદ્ધ ભગવાનનું જન્મચરિત્ર મારી પાસે આવ્યું નથી. અનુકૂળતા હોય તો મોકલવા સૂચના કરશો. સત્પુરુષનાં ચરિત્ર એ દર્પણરૂપ છે. બુદ્ધ અને જૈનના બોધમાં મહાન્ તફાવત છે.

સર્વ દોષની ક્ષમા ઇચ્છી આ પત્ર પૂરૂં (અપૂર્ણ સ્થિતિએ) કરૂં છઉં. આપની આજ્ઞા હશે, તો એવો વખત મેળવી શકાશે કે, આત્મત્વ દૃઢ થાય.

અનુક્રમતાથી લેખ દોષિત થયો છે, પણ કેટલીક નિરૂપાયતા હતી. નહીં તો સરળતા વાપરવાથી આત્મત્વની પ્રફુલ્લિતતા વિશેષ થઈ શકે.

વવાણીઆ બંદર જ્યેષ્ઠ. શુદ ૪, ૧૯૪૫, રવિ.

વિ૦ ધર્મજીવનના ઇચ્છક,

રાયચંદ રવજીભાઇના વિનયભાવે પ્રશસ્ત પ્રણામ.

૫૩.

આપને મેં વવાણીઆ બંદરથી પુનર્જન્મસંબંધી પરોક્ષજ્ઞાનની અપેક્ષાએ એકાદ બે વિચારો દર્શાવ્યા હતા; અને એ વિષે અવકાશ લઇ કેટલુંક દર્શાવી પછી પ્રત્યક્ષ અનુભવગમ્ય જ્ઞાનથી તે વિષયનો નિશ્ચય મારા સમજવામાં જે કંઇ આવ્યો છે તે દર્શાવવાની ઇચ્છા રાખી છે.

એ પત્ર જ્યેષ્ઠ શુદ ૫ મે આપને મળેલું હોવું જોઇએ. અવકાશ પ્રાપ્ત કરી કંઇ ઉત્તર ઘટે, તો ઉત્તર; નહીં તો પહોંચ માત્ર આપી પ્રસન્ન કરશો એ વિજ્ઞાપના છે

નિર્ગ્રંથના બોધેલાં શાસ્ત્રના શોધ માટે અહિં માનેક દિવસ થયાં મારૂં આવવું થયું છે.

અમદાવાદ, જ્યેષ્ઠ વદ ૧૨, ભોમ, ૧૯૪૫.

ધર્મોપજીવનના ઇચ્છક,

રાયચંદ રવજીભાઇના યથાવિધિ પ્રણામ.

કશું કાંઈ પણ નિમિત્તથી જ હોવી જોઈએ; અને તે નિમિત્ત [illegible] જે [illegible] કે તે પ્રકારે ન [illegible] સંબંધી જે [illegible] જવું છે તે મારી [illegible] તેનો પ્રારંભ [illegible] ઉપદેશ. નિકળતા ન થાય.) એનું પરિણામ વિપરીત હોય તેનો [illegible] વિના ન [illegible] ન થાય, અને [illegible] ઉપદેશ [illegible] પણ [illegible] કરતા નથી. અને તથા-[illegible] આપણે [illegible] પણ [illegible] આ [illegible]. (તે ભિન્ન [illegible], તો પ્રત્યેક પણ ભિન્ન ભિન્ન સ્વરૂપે [illegible] ભિન્ન થવાનું કારણ શું હોવું જ). એક આપણે [illegible] પણ ન [illegible] ભિન્ન [illegible] મારે ન [illegible]. [illegible] બાબત [illegible] બીજું મિલન પણ [illegible] જોઈએ. અને જો [illegible] થાય, અને મિલન થયું તો પછી તેનું કારણ જોઈએ. [illegible] તે [illegible] પણ [illegible] થયો છે તેથી ક્રમ કહી શકું છું કે, [illegible] કર્મો [illegible] જોઈએ કેવા કર્મો તો કહી શકીએ છે. [illegible] કર્મો: કઈ [illegible] તેની પ્રકૃતિઓ તો કહીએ છે. પુનર્જન્મો (પુનર્જન્મની [illegible] પ્રકૃતિ છે.) [illegible] કારણ [illegible] કહી શકાશે. પુનર્જન્મનો [illegible] તેવી [illegible] થયો તેનું કારણ [illegible] વિસ્તારનાં [illegible] અનુપૂર્વીએ તેનું [illegible] છે. [illegible] કહેવાની મારી [illegible] પુનર્જન્મ સિદ્ધ થશે. [illegible] આત્માને જે બોધ થયો તે મન પણ થાય. [illegible] થયો [illegible] તેમ આત્માને જે બોધ થયો તે મન [illegible] ન કહી શકે. વચનનો કથન યથાર્થ ન [illegible] વચન યથાર્થ ન કહી શકે. [illegible] આ [illegible] પણ [illegible] ન [illegible]. [illegible] અપૂર્ણ [illegible] [illegible] અનુમાનપ્રમાણ [illegible] પ્રત્યક્ષપ્રમાણ [illegible] [illegible] પછી [illegible] આપના [illegible], [illegible] વચનો અહીં પ્રસંગ-[illegible] નથી [illegible] —

૧. [illegible] આત્મજ્ઞાન [illegible] છે
૨. [illegible] નિશ્ચય છે
૩. [illegible] આત્મજ્ઞાન [illegible] છે
૪. [illegible] છે
૫. 'પુનર્જન્મ [illegible] અનેક [illegible] સિદ્ધ થાય.'

આ [illegible] પુસ્તકને નિઃશંકતા નથી થતી. તેનાં કારણો માત્ર સાત્વિકતાની ન્યૂનતા, ત્રિવિધતાપની મળતા, 'શ્રી મોક્ષમાર્ગ[illegible]'

સદ્ગુરુના ઉપદેશ વિના અને જીવની સત્પાત્રતા વિના એમ થવું અટક્યું છે. તેની પ્રાપ્તિ કરીને સંસારતાપથી અત્યંત તપાયમાન આત્માને શીતળ કરવો, એ જ કૃતકૃત્યતા છે.

"ધર્મ" એ વસ્તુ બહુ ગુપ્ત રહી છે. બાહ્યસંશોધનથી મળવાની નથી; અપૂર્વ અંતર્સંશોધનથી તે પ્રાપ્ત થાય છે. જે અંતર્સંશોધન, કોઈક મહાભાગ્ય, સદ્ગુરુ-અનુગ્રહે પામે છે.

એક ભવના થોડા સુખ માટે અનંત ભવનું અનંત દુઃખ નહીં વધારવાનું પ્રયત્ન સત્પુરુષો કરે છે.

સ્યાત્પદ આ વાત પણ માન્ય છે કે, બનનાર છે તે ફરનાર નથી અને ફરનાર છે તે બનનાર નથી; તો પછી ધર્મપ્રયત્નમાં-આત્મહિતમાં અન્ય ઉપાધિને આધીન થઈ પ્રમાદ શું ધારણ કરવો? આમ છે છતાં, દેશ, કાળ, પાત્ર, ભાવ જોવાં જોઈએ. સત્પુરુષોનું યોગબળ જગત્નું કલ્યાણ કરો.

સં. ૧૯૪૫, શ્રાવણ વદ ૧૦, બુધવાર.

૫૭.

સત્પુરુષ એ જ કે નિશદિન જેને આત્માનો ઉપયોગ છે; શાસ્ત્રમાં નથી અને સાંભળ્યામાં નથી, છતાં અનુભવમાં આવે તેવું જેનું કથન છે; અંતરંગ સ્પૃહા નથી એવો જેનો ગુપ્ત આચરણ છે. બાકી તો કહ્યું જાય તેમ નથી.—

અને આમ કર્યા વિના તારો કોઈ કાળે છૂટકો થનાર નથી; આ અનુભવપ્રવચન પ્રમાણિક ગણ.—

સં. ૧૯૪૫, આસો વદ ૧૦, શનિ. મોહમયી.

વિ૦ રાયચંદના પ્રણામ

૫૮.

નિરાબાધપણે જેની મનોવૃત્તિ વહ્યા કરે છે. સંકલ્પ-વિકલ્પની મંદતા જેને થઈ છે; પંચ વિષયથી વિરક્ત બુદ્ધિના અંકુરો જેને ફૂટ્યા છે, ક્લેશનાં કારણ જેણે નિર્મૂળ કર્યાં છે; અનેકાંતદૃષ્ટિયુક્ત એકાંતદૃષ્ટિને જે સેવ્યા કરે છે; જેની માત્ર એક શુદ્ધ વૃત્તિ જ છે તે પ્રતાપી પુરુષ જયવાન વર્તો.

આપણે તેવું થવાનું પ્રયત્ન કરવું જોઈએ

૫૫.

ભગવતીજીના પાઠ સંબંધી નીચે ટૂંકો ખુલાસો આપ્યો છેઃ—

સુહ જોગં પડુચ્ચ અણારંભી, અસુહજોગં,
પડુચ્ચ આયારંભી, પરારંભી, તદુભયારંભી.

શુભ યોગની અપેક્ષાએ અનારંભી; અશુભ યોગની અપેક્ષાએ આત્મારંભી, પરારંભી, તદુભયારંભી (આત્મારંભી અને પરારંભી). અહીં શુભનો અર્થ, પારિણામિક શુભથી લેવા જોઈએ, એમ મારી દ્રષ્ટિ છે. પારિણામિક એટલે જે પરિણામે શુભ વા જેવું હતું તેવું રહેતું છે તે. અહીં યોગનો અર્થ, મન, વચન અને કાયા છે. શાસ્ત્રકારનો એ વ્યાખ્યાન આપવાનો મુખ્ય હેતુ યથાર્થ દર્શાવવાનો અને શુભ યોગમાં પ્રવૃત્તિ કરાવવાનો છે. પાઠમાં બોધ ઘણો સુંદર છે. યથાર્થ ઉપદેશ જેમણે કર્યો છે એવા વીતરાગના ઉપદેશમાં પરાયણ રહો એ, મારી વિનયપૂર્વક તમને—અને ભાઈઓને—અને બીજાઓને ભલામણ છે.

મોહાધીન એવો મારો આત્મા બાહ્યોપાધિથી કેટલે પ્રકારે ઘેરાયો છે તે, તમે જાણો છો, એટલે અધિક શું લખું? હાલ તો તમે જ તમારાથી ધર્મશિક્ષા લ્યો, યોગ્ય પાત્ર થાઓ, હું પણ યોગ્ય પાત્ર થાઉં; આગળ વધારે જોઈશું.

મુંબાઈ. તા. ૨૨, ૬, ૯૦; અશાડ શુદ ૫, રવિ, ૧૯૪૬.

વિ૦ રાયચંદના પ્રણામ.

૫૬.

અનંતાનુબંધી ક્રોધ, અનંતાનુબંધી માન, અનંતાનુબંધી માયા અને અનંતાનુબંધી લોભ, એ ચાર તથા મિથ્યાત્વ મોહનીય, મિશ્ર મોહનીય, સમ્યક્ત્વ મોહનીય, એ ત્રણ, એમ સાત પ્રકૃતિ જ્યાંસુધી ક્ષયોપશમ, ઉપશમ કે ક્ષય થતી નથી ત્યાંસુધી, સમ્યગ્દૃષ્ટિ થવું સંભવતું નથી. એ સાત પ્રકૃતિ જેમ જેમ મંદતાને પામે, તેમ તેમ સમ્યક્ત્વનો ઉદય થાય છે. તે પ્રકૃતિઓની ગ્રંથી છેદવી પરમ દુર્લભ છે. જેની તે ગ્રંથી છેદાઇ તેને, આત્મા હસ્તગત થવો સુલભ છે. તત્ત્વજ્ઞાનીઓએ એ જ ગ્રંથીને ભેદવાનો ફરી ફરીને બોધ કર્યો છે. જે આત્મા અપ્રમાદપણે તે ભેદવા ભણી દૃષ્ટિ આપશે, તે આત્મતત્વને પામશે, એ નિઃસંદેહ છે.

કોઇ કોઇ વાર સંગીઓ અને પરસંગીઓ તુચ્છ નિમિત્ત થઇ પડે છે; તે વેળા તે વિવેકપર કોઇ જાતિનું આવરણ આવે છે; ત્યારે આત્મા બહુ જ મુંઝાય છે; જીવનરહિત થવાની–દેહત્યાગ કરવાની–દુઃખદ સ્થિતિ કરતાં તે વેળા ભયંકર સ્થિતિ થઇ પડે છે; પણ એવું ઝાઝો વખત રહેતું નથી, અને એમ જ્યારે રહેશે ત્યારે, ખચિત દેહત્યાગ કરીશ; પણ અસમાધિથી નહીં વર્તું, એવી અત્યારસુધીની પ્રતિજ્ઞા કાયમ ચાલી આવી છે.

૬૦.

અહોહો! કર્મની કેવી વિચિત્ર બંધસ્થિતિ છે! જેને સ્વપ્ને પણ ઇચ્છતો નથી, જે માટે પરમ શોક થાય છે; એ જ અગાંભિર્ય દશાથી પ્રવર્તવું પડે છે.

તે જિન–વર્દ્ધમાનાદિ સત્પુરુષો કેવા મહાન્ મનોજયી હતા! તેને મૌન રહેવું-અમૌન રહેવું બન્ને સુલભ હતું; તેને સર્વે અનુકૂલ-પ્રતિકુલ દિવસ સરખા હતા; તેને લાભ-હાનિ સરખી હતી; તેનો ક્રમ માત્ર આત્મસમતાર્થે હતો. કેવું આશ્ચર્યકારક કે, એક કલ્પનાનો જય એક કલ્પે થવો દુર્લભ, તેવી તેમણે અનંત કલ્પનાઓ કલ્પના અનંતમાં ભાગે શમાવી દીધી!

[અંગત.

૬૧.[1]

દુખિયા મનુષ્યોનું પ્રદર્શન કરવામાં આવ્યું હોય તો, ખચિત તેના શિરોભાગમાં હું આવી શકું.

આ મારાં વચનો વાંચીને કોઇ વિચારમાં પડી જશે, ભિન્ન ભિન્ન કલ્પનાઓ કરશે, અને કાંતો ભ્રમ ગણી વાળશે. પણ તેનું સમાધાન અહીં જ ટપકાવી દઉં છું.

તમે મને સ્ત્રી સંબંધી કંઇ દુઃખ લેખશો નહીં, લક્ષ્મી સંબંધી લેખશો નહીં, પુત્ર સંબંધી લેખશો નહીં, કીર્તિ સંબંધી લેખશો નહીં, ભય સંબંધી લેખશો નહીં, કાયા સંબંધી લેખશો નહીં, અથવા સર્વથી લેખશો નહીં, મને દુઃખ બીજી રીતિનું છે. તે દરદ વાતનું નથી, કફનું નથી કે પિત્તનું નથી; તે શરીરનું નથી, વચનનું નથી કે મનનું નથી. ગણો તો બધાંયનું છે અને

---

1. પોતાનાં મૂકી દીધેલાં કથચિત્ સૂચક પ્રબંધક.—સંશોધક.

' ઘરે ઘર છુ.

૫૯.*

આજે આપનું એક પત્ર મળ્યું. ચિત્ત શાંત અનુકૂળ છે. તે ભણીની કામકુશળતા ઇચ્છું છું.

આપને જે પત્ર પાઠવવું મારી ઇચ્છામાં હતું, તે જ અધિક વિસ્તાર- થી લખવાની અવશ્ય હોવાથી, તેમજ તેમ કરવાથી તેનું ઉપયોગીપણું પણ અધિક હતું તેવાથી તેમ કરવા ઇચ્છા હતી, અને હજુ પણ છે; તથાપિ કાર્યોપાધિનું એવું ભમણ રૂપ છે કે જેટલો શાંત અવકાશ મળી શકતો નથી મળી શકયા નહિ, અને હજુ થોડા વખત મળવા પણ સંભવિત નથી. આપને આ સમયમાં જે પત્ર અલ્પ હોત ન વધારે વધારે ઉપયોગી થાત; તોપણ હવે પછી પણ તેનું ઉપયોગીપણું તો અધિક જ આપ પણ માની શકશો. આપને [illegible] કાંઈક સમાધિ રહે તે પત્રનું આખ્યાન આપ્યું છે. [illegible] કાંઈક વધારે

આપના [illegible] સત્સંગ કે ગૃહાશ્રમમાં જેને સહેજ [illegible] આપના [illegible] પરિચય પડ્યો [illegible] માનાએ [illegible] નથી [illegible] ઉપરામી થાય છે [illegible] ઉદાસીન [illegible]

[illegible]

તેને ઉપરનાં કારણોથી જોવાં પડે છે, એ મહા ખેદ છે. અંતરંગચર્ચા પણ કોઇ સ્થળે ખોલી શકાતી નથી. એવાં પાત્રોની દુર્લભતા મને થઇ પડી એ જ મહા દુખમના કરો.

૬૨.

જગતમાં ભિન્ન ભિન્ન મત અને દર્શન જોવામાં આવે છે તે દૃષ્ટિભેદ છે.

ભિન્ન ભિન્ન મત દેખીએ, ભેદદૃષ્ટિનો એહ;
એક તત્ત્વના મૂળમાં, વ્યાપ્યા માનો તેહ.— ૧.
તેહ તત્ત્વરૂપવૃક્ષનું, આત્મધર્મ છે મૂળ:
સ્વભાવની સિદ્ધિ કરે, ધર્મ તે જ અનુકૂળ.— ૨.
પ્રથમ આત્મસિદ્ધિ થવા, કરીએ જ્ઞાનવિચાર:
અનુભવી ગુરૂને સેવીએ, બુધજનનો નિર્ધાર.— ૩.
ક્ષણ ક્ષણ જે અસ્થિરતા, અને વિભાવિકમોહ:
તે જેનામાંથી ગયા, તે અનુભવી ગુરુ જોય.— ૪.
બાહ્ય તેમ અભ્યંતરે, ગ્રંથ ગ્રંથી નહીં હોય;
પરમ પુરુષ તેને કહો, સરળ દૃષ્ટિથી જોય.— ૫.
બાહ્ય પરિગ્રહગ્રંથિ છે, અભ્યતર મિથ્યાત્વ;
સ્વભાવથી પ્રતિકૂળતા— ૬.

૬૩

અત્રે કુશળતા છે, આપના તરફની ઇચ્છું છું. આજે આપનું જિજ્ઞાસુ પત્ર મળ્યું. તે જિજ્ઞાસુ પત્રના ઉત્તર બદલ જે પત્ર મોકલવું જોઇએ તે પત્ર આ છે.

આ પત્રમાં આશ્રમસંબંધી મારા કેટલાક વિચારો આપની સમીપ મૂકું છું. એ મૂકવાનો હેતુ માત્ર એટલોજ કે, કોઇ પણ પ્રકારના ઉત્તમ ક્રમે આપનું જીવન-વહન થાય; અને ક્રમ જ્યારથી આરંભવો જોઇએ તે કાળ હમણાં જ આપની પાસે આરંભાયો છે; એટલે તે ક્રમ જણાવવાનો ઉચિત સમય છે; તેમ જણાવેલા ક્રમના વિચારો ઘણા સાંસારિક હેતુને પણ ઉ નીકળ્યા છે; આપને તેમ જ કોઇ પણ આત્મોન્નતિ વા પ્રશસ્ત ક્રમે ઇચ્છનારને તે અચિત વધારે ઉપયોગી થઇ પડશે, એમ માન્યતા છે.

[illegible]

[illegible] નથી [illegible] છે.

[illegible]

[illegible] નથી [illegible] છે.

[illegible] નથી. [illegible]

[illegible] નથી [illegible] તેવું [illegible]

[illegible] નથી, [illegible] પરમાત્મા રહે છે.

ભાગ્યની મંદતા છે; સંતોની કૃપાદૃષ્ટિ દૃષ્ટિગોચર નથી; સત્સંગની ખામી છે; ત્યાં કદાચ—

તોપણ તે ક્રમનું બીજ હૃદયમાં અવશ્ય રોપાયું છે, અને એ જ સુખકર થયું છે. સૃષ્ટિના રાજ્યથી જે સુખ મળવા આશા નહોતી, તેમ જ કોઇ પણ રીતે ગમે તેવા ઔષધથી, સાધનથી, સ્ત્રીથી, પુત્રથી, મિત્રથી કે બીજાં અનેક ઉપચારથી જે અંતર્શાંતિ થવાની નહોતી, તે થઇ છે. નિરંતરની ભવિષ્યકાળની બીતિ ગઇ છે; અને એક સાધારણ ઉપજીવનમાં પ્રવર્તતો એવો આ તમારો મિત્ર એને લઇને જીવે છે, નહીં તો જીવવાની ખચિત શંકા જ હતી; વિશેષ શું કહેવું? આ ભ્રમણા નથી, વહેમ નથી; ખચિત સત્ય જ છે. ત્રિકાળમાં એક જ પરમપ્રિય અને જીવનવસ્તુની પ્રાપ્તિ, તેનું બીજ—રોપણ, કેમ વા કેવા પ્રકારથી થયાં, એની વ્યાખ્યાનો પ્રસંગ અહીં નથી, પરંતુ ખચિત એ જ મને ત્રિકાળ સમ્મત હો! એટલું જ કહેવાનો પ્રસંગ છે, કારણ લેખસમય બહુ દૂર છે.

એ પ્રિયજીવન સર્વ પામી જાય, સર્વ એને યોગ્ય હોય, સર્વને એ પ્રિય લાગે, સર્વને એમાં રુચિ થાય એવું, ભૂતકાળે બન્યું નથી, વર્તમાનકાળે બનતું નથી અને ભવિષ્યકાળે પણ બનવું અસંભવિત છે;—અને એ જ કારણથી આ જગતની વિચિત્રતા ત્રિકાળ છે!

મનુષ્ય સિવાયની પ્રાણીની બીજી જાતિ જોઇએ છીએ, તેમાં તો એ વસ્તુનો વિવેક જણાતો નથી. હવે જે મનુષ્ય રહ્યાં, તે સર્વ મનુષ્યમાં પણ તેમ દેખી શકશો નહીં.

૧૪.[1]

સંવત્ ૧૯૨૪ ના કાર્તિક શુદિ ૧૫, રવિએ મારો જન્મ હોવાથી આજે મને સામાન્ય ગણતરીથી બાવીસ વર્ષ પુરાં થયાં. બાવીસ વર્ષની અલ્પવયમાં મેં અનેક રંગ આત્મા સંબંધમાં, મન સંબંધમાં, વચન સંબંધમાં, તન સંબંધમાં અને ધન સંબંધમાં દીઠા છે. નાના પ્રકારની સૃષ્ટિરચના, નાના પ્રકારનાં સંસારી મોજાં, અનંતદુઃખતા, એ બધાંનો અનેક પ્રકારે મને અનુભવ થયો છે. સમર્થ તત્ત્વજ્ઞાનીઓએ અને સમર્થ નાસ્તિકોએ જે જે વિચારો

---

૧. આ સ્વાત્મવૃત્તાંત (Autobiography) અપૂર્ણ સ્થિતિમાં મળેલ છે. —પ્રકાશક.

તત્ત્વજ્ઞાનની ઊંડી ગુફાનું દર્શન કરવા જઈએ તો, આ નેપથ્યમાંથી એવો ધ્વનિ જ નીકળશે કે, તમે કોણ છો? ક્યાંથી આવ્યા છો? કેમ આવ્યા છો? તમારી આસપાસ આ બધું શું છે? તમારી તમને પ્રતીતિ છે? ... વિનાશી, અવિનાશી આ કોણ વિચારી છો? એવા અનેક પ્રશ્નો હૃદયમાં ... ત્યાં તે ધ્વનિથી પ્રવેશ કરો અને એ પ્રશ્નોથી ... વાર ... તે વિચારોથી ... વિચારોના ... સુખની ... [illegible]

અજાવનાર હતી કે જેવી સ્મૃતિ બહુ જ થોડા મનુષ્યોમાં આ કાળે, આ ક્ષેત્રે હશે. અભ્યાસમાં પ્રમાદી બહુ હતો. વાતડાહ્યો, રમતિયાળ અને આનંદી હતો. પાઠ માત્ર શિક્ષક વંચાવે તે જ વેળા વાંચી તેનો ભાવાર્થ કહી જતો. એ બાજુની નિશ્ચિંતતા હતી. તે વેળા પ્રીતિ–સરળ વાત્સલ્યતા–મારામાં બહુ હતી; સર્વથી ઐક્ય ઇચ્છતો; સર્વમાં ભ્રાતૃભાવ હોય તો જ સુખ, એ મને સ્વાભાવિક આવડ્યું હતું. લોકોમાં કોઇ પણ પ્રકારથી જુદાઇના અંકુરે જોતો કે મારૂં અંતઃકરણ રડી પડતું. તે વેળા કલ્પિત વાતો કરવાની મને બહુ ટેવ હતી. આઠમા વર્ષમાં મેં કવિતા કરી હતી; જે પાછળથી તપાસતાં સમાપ હતી.

અભ્યાસ એટલી ત્વરાથી કરી શક્યો હતો કે, જે માણસે મને પ્રથમ પુસ્તકનો બોધ દેવો શરૂ કર્યો હતો, તેને જ ગુજરાતી કેળવણી ઠીક પામીને તે જ ચોપડીનો પાછો મેં બોધ કર્યો હતો. ત્યારે કેટલાક કાવ્યગ્રંથો મેં વાંચ્યા હતા. તેમજ અનેક પ્રકારના બોધગ્રંથો–નાના–આડા અવળા મેં જોયા હતા, જે પ્રાયે હજુ સ્મૃતિમાં રહ્યા છે.

ત્યાંસુધી મારાથી સ્વાભાવિક રીતે ભદ્રિકપણું જ સેવાયું હતું. હું માણસ જાતનો બહુ વિશ્વાસુ હતો, સ્વાભાવિક સૃષ્ટિરચના પર મને બહુ પ્રીતિ હતી.

મારા પિતામહ કૃષ્ણની ભક્તિ કરતા હતા. તેમની પાસે તે વયમાં કૃષ્ણકીર્તનનાં પદો મેં સાંભળ્યાં હતાં. તેમ જ જુદા જુદા અવતારો સંબંધી ચમત્કારો સાંભળ્યા હતા જેથી મને ભક્તિની સાથે તે અવતારોમાં પ્રીતિ થઇ હતી, અને રામદાસજી નામના સાધુની સમીપે મેં બાળલીલામાં કંઠી બંધાવી હતી. નિત્ય કૃષ્ણનાં દર્શન કરવા જતો. વખતોવખત તેઓની કથાઓ સાંભળતો. વારંવાર અવતારો સંબંધી ચમત્કારોમાં હું મોહ પામતો; અને તેને પરમાત્મા માનતો, જેથી તેનું રહેવાનું સ્થળ જોવાની પરમ જિજ્ઞાસા હતી. તેના સંપ્રદાયના મહંત હોઇએ, સ્થળે સ્થળે ચમત્કારથી હરિકથા કરતા હોઇએ અને ત્યાગી હોઇએ તો કેટલી મજા પડે? એ જ કલ્પના થયા કરતી. તેમ જ કોઇ વૈભવી ભૂમિકા જોતો કે સમર્થ વૈભવી થવાની ઇચ્છા થતી. 'પ્રવીણસાગર' નામનો ગ્રંથ તેવામાં મેં વાંચેલો હતો તે વધારે સમજ્યો નહોતો; છતાં સ્ત્રીસંબંધી સુખમાં લીન હોઇએ, અને નિરુપાધિપણે કથાશ્રવણ કરતા હોઇએ તો કેવી આનંદદાયક દશા, એ મારી તૃષ્ણા હતી. ગુજરાતી ભાષાની વાંચનમાળામાં જગતકર્તા સંબંધી કેટલેક સ્થળે બોધ કર્યો છે, તે મને દૃઢ થઇ ગયો હતો, જેથી જૈન લોક

ર્યાં છે, તે અર્થિના અનેક વિચારો તે સ્વરૂપ વયમાં મેં કરેલા છે. મહાન્ પુરુષોએ કરેલા ગુપ્તના વિચાર, અને એવા નિર્મળી મહાત્માઓએ કરેલા નૈષ્ઠાના વિચાર એ કર્યા છે. અમરત્વની સિદ્ધિ અને ક્ષણિકત્વની સિદ્ધિ પણ વિચારી છે. અલ્પવયમાં મહત્ વિચારો કરી નાખ્યા છે. મહત્ વિચિત્રતાની પ્રાપ્તિ થઈ છે. એ બધાંને બહુ ગંભીર ભાવથી આજે હું દૃષ્ટિ દઈ જોઉં છું તો, પ્રથમની મારી ઊગતી વિચારશ્રેણિ, આત્મદશા અને આજની આત્મદશા પ્રમાણનું અંતર છે; તેનો છેડો અને આનો છેડો કોઈ કાળે જાણે મળ્યા ભળે તેમ નથી. પણ ચિંતવન કરું છું કે, એટલી બધી વિચિત્રતાનું કોઈ સ્થળે લેખ-ચિત્રણ કર્યું છે કે કેમ નહીં? તો ત્યાં એટલું જ કહી શકાય છે, લેખન-ચિત્રણ ગયાનું સ્મૃતિના ચિત્રપટમાં છે. બાકી પત્ર, લેખિનીનો સમાગમ કરી જગતમાં દર્શાવવાનું પ્રયત્ન કર્યું નથી. યદિ હું એમ સમજી શકું છું કે, તે વય-ચર્યા જનસમૂહને બહુ ઉપયોગી, પુનઃ પુનઃ મનન કરવા યોગ્ય અને પરિણામે તેઓ બહુમાની અને શ્રેયની પ્રાપ્તિ થાય તેવી છે; પણ મારી સ્મૃતિએ તે પરિશ્રમ લેવાની મને ચોખ્ખી ના કહી હતી, એટલે નિરુપાયતાથી ક્ષમા ઇચ્છી લઉં છું. પારિણામિક વિચારથી તે સ્મૃતિની ઇચ્છાને દબાવી, એજ સ્મૃતિને સમજાવી, તે વય-ચર્યા ધીરે ધીરે બનશે તો, અવશ્ય ધવલ-પત્ર પર મૂકીશ. તોપણ

સમુચ્ચયવય-ચર્યા

[illegible] કહી જઉં છું—

સાત વર્ષ સુધી એકાંત બાળવયની રમત ગમત સેવી હતી. એટલું મને તે વેળા આત્મ સ્મૃતિમાં છે કે, વિચિત્ર કલ્પના-કલ્પનાનું સ્વરૂપ કે હેતુ સમજ્યા વગર-ભાગ આત્મામાં થયા કરતી હતી. રમત ગમતમાં પણ વિજય મેળવવાની અને રાજેશ્વર જેવી ઊંચી પદવી મેળવવાની પરમ જિજ્ઞાસા હતી. વસ્ત્ર પહેરવાની, સ્વચ્છ રાખવાની, ખાવાપીવાની, સૂવાબેસવાની, બધી વિદેહી દશા હતી, છતાં અંતઃકરણ કોમળ હતું. તે દશા હજુ બહુ સાંભરે છે. અત્યારનું વિવેકી જ્ઞાન તે વયમાં હોત તો, મને મોક્ષ માટે બહુ જિજ્ઞાસા રહેત નહીં. એવી નિરપરાધિ દશા હોવાથી પુનઃ પુનઃ તે સાંભરે છે.

સાત વર્ષથી અગિયાર વર્ષ સુધીનો કાળ કેળવણી લેવામાં ગયો. આજે મારી સ્મૃતિ જેટલી ખ્યાતિ ભોગવે છે, તેટલી ખ્યાતિ ભોગવનારી તે કંઈક અપરાધિ સ્મૃતિ હોવાથી એક જ વાર પાઠનું અવલોકન કરવું પડતું હતું; છતાં ખ્યાતિનો હેતુ નહોતો, એટલે ઉપાધિ બહુ ઓછી હતી. સ્મૃતિ એવી

૬૬.

પરમસત્ય છે. પરમસત્ય છે. પરમસત્ય છે.	ત્રિકાળે એમ જ છે.

વ્યવહારના પ્રસંગને સાવધાનપણે, મંદ ઉપયોગે, સમતાભાવે નિભાવ્યો આવજે.

બીજાં તારૂં કેમ માનતાં નથી? એવો પ્રશ્ન તારા અંતરમાં ન ઉઠો.
બીજાં તારૂં માને છે, એ ઘણું યોગ્ય છે, એવું સ્મરણ તને ન થાઓ.
તું સર્વ પ્રકારે તારાથી પ્રવર્તો; જીવન—અજીવન પર સમવૃત્તિ હો.
જીવન હો તો એ જ વૃત્તિએ પૂર્ણ હો.

ગૃહવાસ જ્યાંસુધી સર્જિત હો ત્યાંસુધી વ્યવહારપ્રસંગમાં પણ સત્ય તે સત્ય હો.

ગૃહવાસમાં તેમાં જ લક્ષ હો.

ગૃહવાસમાં પ્રસંગિયોને ઉચિત વૃત્તિ રાખતાં શીખવ, સઘળાં સમાન ભાન; ત્યાંસુધીનો તારો કાળ ઘણો જ ઉચિત જાઓ:

અમુક વ્યવહાર પ્રસંગનો કાળ.
તે સિવાયનો તત્સંબંધી કાર્યકાળ.
પૂર્વિક કર્મોદય કાળ.
નિદ્રાકાળ.

જો તારી સ્વતંત્રતા અને તારા ક્રમથી તારા ઉપજીવન—વ્યવહાર સંબંધ સંતોષિત હોય તો, ઉચિત પ્રકારે તારે વ્યવહાર પ્રવર્તાવવો.

તેની એથી બીજાં ગમે તે કારણથી સંતોષિત વૃત્તિ ન રહેતી હોય તો તારે તેના કહ્યા પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરી તે પ્રસંગ પૂરો કરવો, અર્થાત્ પ્રસંગની પૂર્ણાહુતી સુધી એમ કરવામાં તારે વિરામ થવું નહીં.

તારા ક્રમથી તેઓ સંતોષિત રહે તો ઔદાસીન્યવૃત્તિ ધરે; નિરાગ્રહભાવે તેઓનું સારૂં થાય તેમ કરવાનું સાવધાનપણું તારે રાખવું. [અપૂર્ણ

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] [illegible]

[illegible] [illegible]

[illegible] [illegible]

[illegible]

[illegible]

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર

વર્ષ ૨૩ મું. સંવત ૧૯૪૭ ધ્યાનાવસ્થા.

૧૯.

(૧)

લોક પુરુષ સંસ્થાને કહ્યો, એનો ભેદ તમે કંઇ લહ્યો?
એનું કારણ સમજ્યા કાંઇ, કે સમજાવ્યાની ચતુરાઇ.

શરીર પરથી એ ઉપદેશ, જ્ઞાન, દર્શન કે ઉદ્દેશ;
જેમ જણાવો, શુણિયે તેમ, કાંતો લઇએ દઇએ ક્ષેમ.

(૨)

શું કરવાથી પોતે સુખી, શું કરવાથી પોતે દુઃખી;
પોતે શું? ક્યાંથી છે આપ; એનો માગો શીઘ્ર જવાપ.

(૩)

જ્યાં શંકા ત્યાં ગણ સંતાપ, જ્ઞાન તહાં શંકા નહીં સ્થાપ;
પ્રભુ-ભક્તિ ત્યાં ઉત્તમ જ્ઞાન, પ્રભુ મેળવવા ગુરુ ભગવાન.

ગુરુ ઓળખવા ઘટ વૈરાગ્ય, તે ઉપજવા પૂર્વિક ભાગ્ય;
તેમ નહીં તો કંઇ સત્સંગ, તેમ નહીં તો કંઇ દુઃખરંગ.

(૪)

જે ગાયો તે સઘળે એક, સકળ દર્શને એ જ વિવેક;
સમજાવ્યાની શૈલી કરી, સ્યાદ્વાદસમજણ પણ ખરી.

મૂળ સ્થિતિ જો પૂછો મને તો સોંપી દઉં યોગી કને;
પ્રથમ અંતને મધ્યે એક, લોકરૂપ અલોકે દેખ.

(૫)

જીવાજીવ સ્થિતિને જોઇ, ટળ્યો ઓરનો શંકા ખોઇ;
એમ જ સ્થિતિ ત્યાં નહીં ઉપાય, "ઉપાય કાં નહીં" શંકા જાય.

એ આશ્ચર્ય જાણે તે જાણ, જાણે જ્યારે પ્રકટે ભાણ;
સમજે બંધમુક્તિયુક્ત જીવ, નિરખી ટાળે શોક સદૈવ.

(૬)

બંધયુક્ત જીવ કર્મ સહિત, પુદ્ગળરચના કર્મ ખચિત;
પુદ્ગળજ્ઞાન પ્રથમ લે જાણ, નર દેહે પછી પામે ધ્યાન.

જો કે પુદ્ગળનો એ દેહ, તોપણ ઓર સ્થિતિ ત્યાં છેહ;
સમજણ બીજી પછી કહીશ, જ્યારે ચિત્ત સ્થિર થઇશ.

વર્ષ ૨૩ મું

૧૩૧.

નિરંતર સમાધિભાવમાં [illegible] છું [illegible] નમારી [illegible] છું એમ [illegible] એમ [illegible] [illegible] દર્શનનું [illegible] ધ્યાન [illegible] આત્મદર્શનમાં [illegible] [illegible] આત્મપ્રવતા [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] નથી

[illegible]

[illegible] સ્વભાવ [illegible] દશા [illegible]

[illegible]

[illegible] પ્રત્યે તેમના પ્રત્યે હમારા [illegible]

ઇંદ્રિયો છે, ધર્મ જ જેનું કર્મ છે, ધર્મ જ જેનું વચન છે, ધર્મ જ જેનું બેસવું છે, ધર્મ જ જેનું ઊઠવું છે, ધર્મ જ જેનું ઊંધુ રહેવું છે, ધર્મ જ જેનું શયન છે, ધર્મ જ જેની જાગૃતિ છે, ધર્મ જ જેનો આહાર છે, ધર્મ જ જેનો વિહાર છે, ધર્મ જ જેનો નિહાર (!) છે, ધર્મ જ જેનો વિકલ્પ છે, ધર્મ જ જેનો સંકલ્પ છે, ધર્મ જ જેનું સર્વસ્વ છે, એવા પુરુષની પ્રાપ્તિ દુર્લભ છે, અને તે મનુષ્યદેહે પરમાત્મા છે. એ દશાને શું આપણે નથી ઇચ્છતા? ઇચ્છિયે છિયે, તથાપિ પ્રમાદ અને અસત્સંગ નડે તેમાં દૃષ્ટિ નથી દેતા.

વવાણીઆ, પ્ર૦ ભા૦ શુદ ૧૧, ભોમે, ૧૯૪૬.

૭૪.

બાહ્યભાવે જગત્માં વર્તો અને અંતરંગમાં એકાંત શીતળીભૂત-નિર્લેપ રહો; એજ માન્યતા અને ભાવના છે.

ભરૂચ, શ્રાવણ શુદ ૧૦, ૧૯૪૬.

૭૫.

'जण्णं जण्णं दिसं इच्छइ तण्णं तण्णं दिसं अपडिबद्धे'

જે જે દિશા ભણી જવું ઇચ્છે છે, તે તે દિશા જેને અપ્રતિબદ્ધ અર્થાત્ ખુલ્લી છે. (રોકી શકતી નથી.)

—:o.—

આવી દશાનો અભ્યાસ જ્યાંસુધી નહીં થાય, ત્યાંસુધી યથાર્થ ત્યાગની ઉત્પત્તિ થવી કેમ સંભવે? પૌદ્ગલિક રચનાએ આત્માને રંજિત કરવો ઉચિત નથી.

શ્રા૦ વ૦ ૫ ભોમે, ૧૮૯૦. વિ૦ રાયચંદના યથાયોગ્ય

૭૬.

આજે મતાંતરથી ઉત્તમ થવાનાં પગલાં પણ આરંભાયાં. આવતા માસમાં બીજાં આરંભાશે. સત્કૃદૃષ્ટિથી મન ઉપર દૂર મૂકી જોતાં એજ મતાંતર એવડા દુઃખનું કારણ છે, કારણ એવડો ધર્મ સંપાદન કરી શકાશે.——ચિત શુદ્ધાને યોગ્ય થઇ ગયુ છે. કર્મરચના વિચિત્ર છે.

વવાણીઆ, ૧૩, ઑગસ્ટ, ૧૮૯૦. વિ૦ રાયચંદના યથા૦

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]

[illegible]

૯૦.

આ ક્ષેત્રમાં આ કાળે આ દેહધારીનો જન્મ થવો યોગ્ય નહોતો, જો કે સર્વ ક્ષેત્રે જન્મવાની તેણે ઇચ્છા રૂંધિ જ છે, તથાપિ થયેલા જન્મ માટે શોક દર્શાવવા આમ...લખ્યું છે. કોઇ પણ પ્રકારે વિદેહી દશા! ત્રામનું–યથાયોગ્ય જીવન-મુક્તદશા વગરનું–યથાયોગ્ય નિર્ગ્રંથદશા વગરનું–ક્ષણ એકનું જીવન પણ ભાળતું, જીવને સુલભ લાગતું નથી, તો પછી બાકી રહેલું અધિક આયુષ્ય કેમ જશે? એ વિટંબના આત્મેચ્છાની છે.

યથાયોગ્ય દશાનો હજી મુમુક્ષુ છું: કેટલીક પ્રાપ્તિ છે, તથાપિ સર્વ પૂર્ણતા પ્રાપ્ત થયા વિના આ જીવ શાંતિને પામે એવી એની દશા જણાતી નથી. એક પર રાગ અને એક પર દ્વેષ એવી સ્થિતિ એક રોમમાં પણ તેને પ્રિય નથી. અધિક શું કહેવું? પરના પરમાર્થ સિવાયનો દેહ જ ગમતો નથી તો?—આત્મકલ્યાણમાં પ્રવૃત્તિ કરશો.

બી૦ ભા૦ શુદ ૮, રવિ, વવાણીઆ. વિ૦ રાયચંદના યથાયોગ્ય.

૯૧.

અત્ર જે ઉપાધિ છે તે, એક અમુક કામથી ઉત્પન્ન થઇ છે; અને તે ઉપાધિ માટે શું થશે, એવી કંઇ કલ્પના પણ થતી નથી, અર્થાત્ તે ઉપાધિ સંબંધી કંઇ ચિંતા કરવાની વૃત્તિ રહેતી નથી એ ઉપાધિ કળિકાળના પ્રસંગે એક આગળની સંગતિથી ઉત્પન્ન થઇ છે, અને જેમ તે માટે થવું હશે તેમ થોડા કાળમાં થઇ રહેશે, એવી ઉપાધિઓ આ સંસારમાં આવતી, એ કંઇ નવાઇની વાત નથી;

ઇશ્વર પર વિશ્વાસ રાખવો એ એક સુખદાયક માર્ગ છે. જેનો દૃઢ વિશ્વાસ હોય છે, તે દુઃખી હોતો નથી, અથવા દુઃખી હોય તો દુઃખ વેદતો નથી; દુઃખ ઉલટું સુખરૂપ થઇ પડે છે. આત્મેચ્છા એવી જ વર્તે છે કે, સંસારમાં પ્રારબ્ધાનુસાર ગમે તેવા શુભાશુભ ઉદય આવો, પરંતુ તેમાં પ્રીતિ અપ્રીતિ કરવાનો આપણે સંકલ્પ પણ ન કરવો.

રાત્રિ અને દિવસ એક પરમાર્થ વિષયનું જ મનન રહે છે; આહાર પણ એ જ છે; નિદ્રા પણ એ જ છે, સ્વપ્ન પણ એ જ છે; ભય પણ એ જ છે; ભોગ પણ એ જ; પરિગ્રહ પણ એ જ છે; ચલન પણ એ જ છે; આસન પણ એ જ છે; અધિક શું કહેવું! હાડ, માંસ અને તેની

દુઃસાધ્ય જ છે. કોઇ એવો યથાયોગ્ય સમય આવી રહેશે કે જ્યારે ઇચ્છિત વસ્તુની પ્રાપ્તિ થઇ રહેશે. નિરંતર વૃત્તિઓ લખતા રહેશો. જિજ્ઞાસાને ઉત્તેજન આપતા રહેશો, અને નીચેની ધર્મકથા શ્રવણ કરી હશે, તથાપિ ફરી ફરી તેનું સ્મરણ કરશો.

સમ્યક્દશાનાં પાંચ લક્ષણો છેઃ—

શમ.
સંવેગ.
નિર્વેદ.
આસ્થા.
અનુકંપા.

ક્રોધાદિક કષાયોનું સમાઇ જવું, ઉદય આવેલા કષાયોમાં મંદતા થવી વાળી લેવાય તેવી આત્મદશા થવી, અથવા અનાદિ કાળની વૃત્તિઓ સમાઇ જવી તે 'શમ.'

મુક્ત થવા શિવાય બીજી કોઇ પણ પ્રકારની ઇચ્છા નહીં,—અભિલાષા નહીં તે 'સમ્વેગ.'

જ્યારથી એમ સમજાયું કે, ભ્રાંતિમાં જ પરિભ્રમણ કર્યું. ત્યારથી હવે ઘણી થઇ, અને, જીવ! હવે થોભ, એ 'નિર્વેદ.'

મહાત્મ્ય જેનું પરમ છે એવા નિસ્પૃહી પુરુષોનાં વચનમાં જ તલ્લિનતા તે 'શ્રદ્ધા'—'આસ્થા.'

એ સઘળાં વડે જીવમાં સ્વાત્મતુલ્ય બુદ્ધિ તે 'અનુકંપા.'

આ લક્ષણો અવશ્ય મનન કરવા યોગ્ય છે, સ્મરવા યોગ્ય છે, ઇચ્છવા યોગ્ય છે, અનુભવવા યોગ્ય છે. અધિક અન્ય પ્રસંગે.

વિ૦ રાયચંદ.

વવાણીઆ, બી. ભા. શુદ ૧૪, ૧૯૪૬.

૮૩.

પ્રથમ સંવત્સરી અને આજ દિવસ પર્યંત કોઇ પણ પ્રકારે તમારો અવિનય. આશાતના, અસમાધિ મારા મન, વચન, કાયાના કોઇ પણ યોગાધ્યવસાયથી થઇ હોય તેને માટે પુનઃ પુનઃ ક્ષમાવું છું. અંતર્જ્ઞાનથી સ્મરણ કરતાં એવો કોઇ કાળ જણાતો નથી, વા સાંભરતો નથી કે જે કાળમાં, જે સમયમાં, આ જીવે પરિભ્રમણ ન કર્યું હોય; સંકલ્પ-વિકલ્પનું રટણ ન કર્યું હોય, અને એ વડે 'સમાધિ' ન ભૂલ્યો હોય. નિરંતર એ સ્મરણ રહ્યાં કરે છે, અને એ મહા વૈરાગ્યને આપે છે.

આત્માને એક જ રંગનું દર્શન છે: એક રોમ પણ એનો જ ભણે વિચાર કરે છે; અને તેને લીધે નથી કંઈ જોવું ગમતું; નથી કંઈ સૂંઘવું ગમતું; નથી કંઈ સાંભળવું ગમતું; નથી કંઈ ચાખવું ગમતું કે નથી કંઈ સ્પર્શવું ગમતું; નથી કંઈ બોલવું ગમતું કે નથી મૌન રહેવું ગમતું; નથી બેસવું ગમતું કે નથી ઊઠવું ગમતું; નથી સૂવું ગમતું કે નથી જાગવું ગમતું; નથી ખાવું ગમતું કે નથી ભૂખ્યું રહેવું ગમતું; નથી અસંગ ગમતો કે નથી સંગ ગમતો; નથી લક્ષ્મી ગમતી કે નથી અલક્ષ્મી ગમતી; એમ છે; તથાપિ તે પ્રત્યે આશા નિરાશા કાંઈ ઉગવું જણાતું નથી; તે હો તો પણ ભલે; અને ન હો તો પણ ભલે; એ કંઈ દુઃખનાં કારણ નથી. દુઃખનાં કારણ માત્ર વિષમાત્મા છે, અને તે જો સમ છે, તો સર્વે સુખ જ છે; એ વૃત્તિને લીધે સમાધિ રહે છે, તથાપિ બહારથી ગૃહસ્થપણાની પ્રવૃત્તિ નથી થઈ શકતી; દેહભાવ દેખાડવો પાલવતો નથી; આત્મભાવથી પ્રવૃત્તિ નથી થઈ શકતી; બાહ્યથી કરવાને કેટલોક અંતરાય છે. ત્યારે હવે કેમ કરવું! ક્યા પર્વતની ગુફામાં જવું! અને અલોપ થઈ જવું! એ જ રટણ છે; તથાપિ બહારથી અમુક સંસારી પ્રવૃત્તિ કરવી પડે છે; તે માટે શોક તો નથી, તથાપિ સહન કરવા જીવ ઇચ્છતો નથી! પરમાનંદ ત્યાગી એને ઇચ્છે પણ કેમ! અને એ જ કારણથી જ્યોતિષાદિક તરફ હાલ ચિત્ત નથી. ગમે તેવાં ભવિષ્યજ્ઞાન અથવા સિદ્ધિઓની ઇચ્છા નથી. તેમ તેઓનો ઉપયોગ કરવામાં ઉદાસીનતા રહે છે,—તેમાં પણ હાલ તો અધિક જ રહે છે; માટે એ જ્ઞાન સંબંધે ચિત્તની સ્વસ્થતાએ વિચારી, માગેલા પ્રશ્નો મળેથી લખીશ; અથવા સમાગમે જણાવીશ.

જે પ્રાણીઓ એવા પ્રશ્નના ઉત્તર પામવાથી આનંદ માને છે, તેઓ મોહાધીન છે, અને તેઓ પરમાર્થનાં પાત્ર થવાં દુર્લભ છે, એમ માન્યતા છે; તો તેવા પ્રસંગમાં આવવું પણ ગમતું નથી. પણ પરમાર્થહેતુએ પ્રવૃત્તિ કરવી પડશે તો પ્રસંગે કંઈ કરીશ; ઇચ્છા તો થતી નથી.

વવાણીઆ, ભાદરવા સુદ ૨, ભોમ સં० ૧૯૪૬

વિ० રાયચંદના પ્રણામ

૮૨

મુમુક્ષુતાના અંશોએ ગ્રહાયેલું તમારું હૃદય પરમ સંતોષ આપે છે. અનાદિ કાળનું પરિભ્રમણ હવે સમાપ્તતાને પામે એવી જિજ્ઞાસા એ પણ

જીવનકાળ એક સમય માત્ર હો, અને દુર્નિમિત હો, પણ એમ કરવું જ. ત્યાંસુધી હે જીવ! છૂટકો નથી." આમ નેપથ્યમાંથી ઉત્તર મળે છે, અને તે યથાયોગ્ય લાગે છે.

ક્ષણે ક્ષણે પલટાતી સ્વભાવવૃત્તિ નથી જોઇતી; અમુક કાળ સુધી શૂન્યસિવાય કંઇ નથી જોઇતું; તે ન હોય તો અમુક કાળ સુધી સંત સિવાય કંઇ નથી જોઇતું; તે ન હોય તો અમુક કાળ સુધી સત્સંગ સિવાય કંઇ નથી જોઇતું; તે ન હોય તો અમુક કાળ સુધી આર્યાચરણ સિવાય કંઇ નથી જોઇતું; (આર્યાચરણ આર્ય પુરુષોએ કરેલાં આચરણ.) તે ન હોય તો જિનભક્તિમાં અતિ શુદ્ધભાવે લીનતા સિવાય કંઇ નથી જોઇતું; તે ન હોય તો પછી માગવાની ઇચ્છા પણ નથી.

ગમ પડ્યા વિના આગમ અનર્થકારક થઇ પડે છે; સત્સંગ વિના ધ્યાન તે તરંગરૂપ થઇ પડે છે; સંત વિના અંતની વાતમાં અંત પમાતો નથી. લોકસંજ્ઞાથી લોકાગ્રે જવાતું નથી; લોકત્યાગ વિના વૈરાગ્ય યથાયોગ્ય પામવો દુર્લભ છે. એ જ વિજ્ઞાપના.

વવાણિઆ, પ્ર. ભા. શુદ ૬, ૧૯૪૬.

વિ૦ રાયચંદના યથાયોગ્ય.

૮૪.

તમારૂં સંવેગ ભરેલું પત્ર પહોંચ્યુ. પત્રોથી અધિક શું જણાવું? જ્યાંસુધી આત્મા આત્મભાવથી અન્યથા એટલે દેહભાવે વર્તશે, 'હું કરૂં છું' એવી બુદ્ધિ કરશે, 'હું રિદ્ધિ ઇત્યાદિકે અધિક છું' એમ માનશે, શાસ્ત્રને જાળરૂપે સમજશે, મર્મને માટે મિથ્યા મોહ કરશે, ત્યાંસુધી તેની શાંતિ થવી દુર્લભ છે, એ જ આ પત્રથી જણાવું છું. તેમાં જ બહુ સમાયું છે. ઘણે સ્થળેથી વાંચ્યું હોય, સાંભળ્યુ હોય, તોપણ આ પર અધિક લક્ષ રાખશો.

બીજ ભા૦ શુદિ ૧૪, રવિ, ૧૯૪૬, વવાણીઆ.

રાયચંદ

૮૫.

આત્મશાંતિમાં પ્રવર્તજો. યોગ્યતા મેળવો;—એમ જ મળશે. પાત્રતાપ્રાપ્તિનો પ્રયાસ અધિક કરો.

મોરબી, અષાડ વદ, ૫, ૪૬.

વળી રમરણ થાય છે કે; એ પરિભ્રમણ કેવળ સ્વચ્છંદથી કરતાં જીવને ઉદાસીનતા કેમ ન આવી ? બીજા જીવોપરત્વે ક્રોધ કરતાં, માન કરતાં, માયા કરતાં, લોભ કરતાં, કે અન્યથા કરતાં તે માઠું છે એમ યથાયોગ્ય કાં ન જાણ્યું ? અર્થાત્ એમ જાણવું જોઈતું હતું; જ્યાં ન જાણ્યું. એ વળી ફરી પરિભ્રમણ કરવાનો વૈરાગ્ય આવે છે.

વળી રમરણ થાય છે કે, જેના વિના એક પળ પણ હું નહીં જીવી શકું એવા કેટલાક પદાર્થો (સ્ત્રીઆદિક) તે અનંતવાર છોડતાં, તેનો વિયોગ થયો, અનંત કાળ પણ થઈ ગયો; તથાપિ તેના વિના જીવાયું એ કંઈ થોડું આશ્ચર્યકારક નથી: અર્થાત્ જે જે વેળા તેવો પ્રીતિભાવ કર્યો હતો, તે તે વેળા તે કલ્પિત હતો. એવો પ્રીતિભાવ કાં થયો ! એ ફરી ફરી વૈરાગ્ય આપે છે.

વળી જેનું મુખ કોઈ કાળે પણ નહીં જોઉં, જેને કોઈ કાળે હું ગ્રહણ નહીં જ કરું; તેને ઘેર પુત્રપણે, સ્ત્રીપણે, દાસપણે, દાસીપણે, નાના જંતુપણે, શા માટે જન્મ્યો ? અર્થાત્ એવા દ્વેષથી એવા રૂપે જન્મવું પડ્યું, અને તેમ કરવાની તો ઇચ્છા નહોતી. કહો, એ રમરણ થતાં આ ક્લેશિત આત્મા પરત્વે જુગુપ્સા નહીં આવતી હોય ? અર્થાત્ આવે છે.

વધારે શું કહેવું ? જે જે પૂર્વના ભવાંતરે ભ્રાંતિપણે ભ્રમણ કર્યું, તેનું રમરણ થતાં હવે કેમ જીવવું ! એ ચિંતના થઈ પડી છે. ફરી ન જ જન્મવું અને ફરી એમ ન જ કરવું, એવું દૃઢત્વ આત્મામાં પ્રકાશે છે; પણ કેટલીક નિરુપાયતા છે; ત્યાં કેમ કરવું !

જે દૃઢતા છે તે પૂર્ણ કરવી—જરૂર પૂર્ણ પડવી, એ જ રટન છે; પણ જે કંઈ આડું આવે છે, તે કોરે કરવું પડે છે, અર્થાત્ ખસેડવું પડે છે, અને તેમાં કાળ જાય છે. જીવન ચાલ્યું જાય છે, એને ન જવા દેવું. જ્યાં સુધી યથાયોગ્ય જય ન થાય ત્યાંસુધી એમ દૃઢતા છે; તેનું કેમ કરવું ?

કદાપિ કોઈ રીતે તેમાંનું કંઈ કરીએ તો તેવું સ્થાન ક્યાં છે કે જ્યાં જઈને એ દશામાં બે

જઈને રહીએ ? અર્થાત્ તેવા સંતો ક્યાં છે કે જ્યાં જઈને એ દશામાં

તેનું પોષણ પામીએ. ત્યારે હવે કેમ કરવું !

" ગમે તેમ હો—ગમે એટલા દુઃખ વેઠો, ગમે તેટલા પરિસહ સ

કરો, ગમે તેટલા ઉપસર્ગ સહન કરો, ગમે તેટલી વ્યાધિઓ સહન કરો, ગમે તેટલી આધિઓ આવી પડો, ગમે તેટલી ઉપાધિઓ આવી પડો, ગમે તેટલી

એ વાતનું સમાધાન કેમ ? એનો ઉત્તર જે મારા હૃદયમાં છે, તેજ જણાવી દઉં છું: એ જ્ઞાનધ્યાન બીજું; અને એ પ્રસંગ પણ બીજો છે. જ્ઞાનધ્યાન એટલે સામાન્યપણે, પણ, મૂળ વસ્તુનું જ્ઞાન; અતિશય સંક્ષેપમાં છતાં સિદ્ધાન્ત બીજરૂપ છે એટલા માટે એમ કહ્યું. અને 'એકદેશે ઊણું' એવું ચૌદપૂર્વધારીનું જ્ઞાન તે એક મૂળ વસ્તુના જ્ઞાન સિવાય બીજું બધું જાણનાર થયું; પણ દેહદેવળમાં રહેલો શાશ્વત પદાર્થ જાણનાર ન થયું, અને એ ન થયું તો પછી લક્ષ વગરનું ફેંકેલું તીર લક્ષ્યાર્થનું કારણ નથી તેમ આ પણ થયું. જે વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવા ચૌદપૂર્વનું જ્ઞાન જિને બોધ્યું છે, તે વસ્તુ ન મળી તો, પછી ચૌદપૂર્વનું જ્ઞાન અજ્ઞાનરૂપ જ થયું. અહીં 'દેશે ઊણું' ચૌદપૂર્વનું જ્ઞાન સમજવું. 'દેશે ઊણું' કહેવાથી આપણી સાધારણ મતિથી એમ સમજાય કે, ભણી ભણીને ચૌદ પૂર્વને છેડે આવી પહોંચતાં એકાદ અધ્યયન કે તેવું રહી ગયું; અને તેથી રખડ્યા; પરંતુ એમ તો નહીં. એટલા બધા જ્ઞાનનો અભ્યાસી એક અલ્પ ભાગ માટે અભ્યાસમાં પરાભવ પામે, એ માનવા જેવું નથી. અર્થાત્ કંઈ ભાષા અઘરી અથવા અર્થ અઘરો નથી કે સ્મરણમાં રાખવું તેમને દુર્લભ પડે. માત્ર મૂળ વસ્તુનું જ્ઞાન ન મળ્યું એટલી જ 'ઊણપ', તેનું ચૌદપૂર્વનું બાકીનું જ્ઞાન નિષ્ફળ કર્યું. એક નયથી એવી વિચારણા પણ થઈ શકે છે કે, શાસ્ત્ર—લખેલાં—નાં પાનાં ઉપાડવા અને ભણવાં એમાં કાંઈ અંતર નથી—જો તત્ત્વ ન મળ્યું તો; કારણ કે બેયે બોજો જ ઉપાડ્યો. પાનાં ઉપાડ્યાં તેણે કાયાએ બોજો ઉપાડ્યો. ભણી ગયા હતા તેણે મને બોજો ઉપાડ્યો. પરંતુ વાસ્તવિક લક્ષાર્થ વિના તેનું નિરુપયોગીપણું થાય એમ સમજણ છે. જેને ઘેર આખો લવણસમુદ્ર છે તે, તૃષાતુરની તૃષા મટાડવા સમર્થ નથી; પણ જેને ઘેર એક મીઠા પાણીની વીરડી છે તે, પોતાની અને કેટલાક બીજાની તૃષા મટાડવા સમર્થ છે; અને જ્ઞાનદૃષ્ટિએ જોતાં મહત્ત્વ તેનું જ છે; તોપણ બીજા નય પર હવે દૃષ્ટિ કરવી પડે છે. અને તે એ કે કોઈ રીતે પણ શાસ્ત્રાભ્યાસ હશે તો, કંઈ પાત્ર થવાની જિજ્ઞાસા થશે, અને કાળે કરીને પાત્રતા પણ મળશે, અને પાત્રતા બીજાને પણ આપશે, એટલે શાસ્ત્રાભ્યાસનો નિષેધ અહીં કરવાનો હેતુ નથી, પણ મૂળ વસ્તુથી દૂર જવાય એવા શાસ્ત્રાભ્યાસનો નિષેધ કરીએ તો એકાંતવાદી નહીં કહેવાઈએ.

ટૂંકામાં એમ એ બે પ્રશ્નોના ઉત્તર લખું છું. લેખન કરતાં વાચાએ અધિક સમજાવવાનું બને છે, તોપણ આશા છે કે, આથી સમાધાન થશે,

૮૬.

આ રુચકપ્રદેશ સંબંધીનું. પ્રથમ નવાઈ પ્રશ્ન છે. ઉત્તરાધ્યયનમાં સર્વ પ્રદેશે કર્મવર્ગણા બતાવી એ તેનું એવું સમાધાન છે કે: એ કહેવું ઉપદેશાર્થે છે. સર્વ પ્રદેશ કહેવાથી શાસ્ત્રકર્તા આઠ રુચકપ્રદેશ કર્મ રહિત નથી, એવો નિષેધ કરે છે, એમ સમજવું નથી. અસંખ્યાત પ્રદેશી આત્મામાં જ્યારે માત્ર આઠ જ પ્રદેશ કર્મ રહિત છે ત્યારે અસંખ્યાત પ્રદેશ પાસે તે કંઈ ગણતિમાં છે? અસંખ્યાત આગળ તેનું એટલું બધું લઘુત્વ છે કે, શાસ્ત્રકારે ઉપદેશની અધિકતા માટે એ વાત અંતઃકરણમાં રાખી બહારથી આ પ્રમાણે ઉપદેશ કર્યો—અને એવી શૈલી નિરંતર શાસ્ત્રકારની છે. અંતર્મુહૂર્ત એટલે બે ઘડીની અંદરનો ગમે તે વખત, એમ સાધારણ રીતે અર્થ થાય છે. પરંતુ શાસ્ત્રકારની શૈલી પ્રમાણે એનો અર્થ એમ કરવો પડે છે કે, આઠ સમયથી ઉપરાંત અને બે ઘડીની અંદરના વખતને અંતર્મુહૂર્ત કહેવાય છે. પણ રૂઢિમાં તો જેમ આગળ બતાવ્યું તેમ જ સમજાય છે; તથાપિ શાસ્ત્રકારની શૈલી જ માન્ય છે. જેમ અહીં આઠ સમયની વાત બહુ લઘુત્વાથી [illegible] શાસ્ત્રમાં બતાવી નથી, તેમ આઠ રુચકપ્રદેશની વાત પણ [illegible] એમ મારા સમજવામાં [illegible] સમજવું તો એમ [illegible] શાસ્ત્રમાં વાત [illegible] શાસ્ત્રમાં કહેલી [illegible] એમ સમજવું. [illegible] જ [illegible] એમ સમજવું [illegible] હોય તો, વાત [illegible] શાસ્ત્રમાં [illegible] મનુષ્યને [illegible] જ કથન [illegible] અનિષિદ્ધ [illegible] એમ [illegible] કેટલીક [illegible] એમ મારી સમજણ [illegible] એ વાત [illegible]

[illegible] નિગોદમાં [illegible]

બીજું પ્રશ્ન [illegible]

[illegible]

ચાર એ પાંચમું મેળવવાનાં સહાયક છે. પાંચમા અભ્યાસ સિવાયનો,-તેની પ્રાપ્તિ સિવાયનો, બીજો કોઈ નિર્વાણ-માર્ગ મને સૂઝતો નથી, અને બધાય મહાત્માઓને પણ એમ જ સૂઝ્યું હશે-સૂઝ્યું છે.

હવે જેમ તમને યોગ્ય લાગે તેમ કરો. એ બધાની તમારી ઇચ્છા છે, તોપણ અધિક ઇચ્છાએ ઉતાવળ ન કરો. જેટલી ઉતાવળ તેટલી કચાશ, અને કચાશ એટલી ખટાશ; આ અપેક્ષિત વચનનું સ્મરણ કરો.

સં૦ ૧૯૪૬, ભાદરવો.

૮૮.

વ્યાસભગવાન્ વદે છે કે:—

इच्छाद्वेषविहीनेन, सर्वत्र समचेतसा
भगवद्भक्तियुक्तेन,प्राप्ता भागवती गतिः ।

'ઇચ્છા અને દ્વેષ વગર સર્વ ઠેકાણે સમદૃષ્ટિથી જોનાર એવા પુરુષો, ભગવાનની ભક્તિથી યુક્ત થઈને ભાગવતી ગતિને પામ્યા, અર્થાત્ નિર્વાણ પામ્યા.'

—:o:—

આપ જુઓ, એ વચનમાં કેટલો બધો પરમાર્થ તેમણે સમાવ્યો છે! પ્રસંગવશાત્ એ વાતનું સ્મરણ થવાથી લખ્યું.

વવાણીઆ, ભાદરવા સુદ ૧૨ શુક્ર, ૧૯૪૬.

૮૯.

આત્માનું વિસ્મરણ કેમ થયું હશે?

—:o:—

તમે અને બીજા જે જે ભાઈઓ મારી પાસેથી કંઈ આત્મલાભ ઇચ્છો છો તે તે, તે લાભ પામો એ મારી અંતઃકરણથી ઇચ્છા જ છે, તથાપિ તે લાભ આપવાની જે યથાયોગ્ય પાત્રતા તેમાં મને હજુ કંઈક આવરણ છે, અને તે લાભ લેવા ઇચ્છનારની પણ કેટલીક રીતે યોગ્યતાની મને ન્યૂનતા લાગ્યા કરે છે, એટલે એ બન્ને યોગ જ્યાંસુધી પરિપક્વતાને નહિ પામે ત્યાંસુધી ઇચ્છિત સિદ્ધિ વિલંબમાં રહી છે, એમ માન્યતા છે. ફરી ફરી અનુકંપા આવી જાય છે, પણ નિરુપાય આગળ શું કરું? પોતાની કંઈ ન્યૂનતાને પૂર્ણતાને કેમ કહું?

એ ઉપરથી કોઈ ઇચ્છા રહ્યા કરે છે, હમણાં તો જેમ તમે અદ

અને તે પાત્રપણાના કોઈ પણ અંશોને ધરાવશો, સૈદ્ધાંતિક દ્રષ્ટિએ ધરાવશો, એમ માનતા છે.

અહો! અનંત ભવનાં પર્યટને, કોઈ સત્પુરુષના પ્રતાપે આ દશા પામેલા એવા આ દેહધારીને તમે ઇચ્છો છો, તેની પાસેથી ધર્મ ઇચ્છો છો; અને તે તો હજુ કોઈ આશ્ચર્યકારક ઉપાધિમાં છે. નિવૃત્ત હોત તો બહુ ઉપયોગી થઈ પડત. વારુ, તમને તેને માટે આટલી બધી શ્રદ્ધા રહે છે, તેનું કંઈ મૂળ કારણ સમજાયું છે? એના પર ગુપ્તની શ્રદ્ધા, એનો કહેલો ધર્માનુભવ, અને અનર્થકારક તો નહીં થાય કે? અર્થાત્ હજુ તેની પૂર્ણ કસોટી કરજો, અને એમ કરવામાં તે રાજી છે; તેની સાથે તમને ચાહનાનું કારણ છે.—અને કદાપિ પૂર્વાપર પણ નિઃશંક શ્રદ્ધા જ રહેશે એમ હોય તો, તેમ જ રાખવામાં કલ્યાણ છે, એમ સ્પષ્ટ કહી દેવું આજે આજની ક્ષમામાં કહી દીધું છે.

આજના પત્રની ભાષા ઘણી જ ગ્રામિક વાપરી છે, તથાપિ તેનો ઉદ્દેશ એક પરમાર્થ જ છે.

મોરબી, બી. ભા. વદ ૭, રવિ, ૧૯૪૬.

આગમના ઉલ્લાસની વૃદ્ધિ કરજો—જરૂર.

તમારા સમાગમના ઇચ્છક,
રાયચંદ (અનામ) ના પ્રણામ.

૮૭.

નીચેના અભ્યાસ તો રાખ્યા કરો:—

૧. ગમે તે પ્રકારે પણ ઉદય આવેલા અને આવવાના કષાયોને શમાવો;

૨. સર્વ પ્રકારની અભિલાષાની નિવૃત્તિ કરતા રહો.

૩. આટલા કાળ સુધી જે કર્યું તે બધાથી નિવૃત્ત થાઓ:—એ કરતાં હવે અટકો.

૪. તમે પરિપૂર્ણ સુખી છો એમ માનો અને બાકીના પ્રાણીઓ ઉપર અનુકંપા રાખ્યા કરો.

૫. કોઈ એક સત્ પુરુષ શોધો અને તેના ગમે તેવાં વચનમાં શ્રદ્ધા રાખો.

એ પાંચે અભ્યાસ અવશ્ય યોગ્યતાને આપે છે. પાંચમામાં વળી ચા સમાવેશ પામે છે, એમ અવશ્ય માનો. અધિક શું કહું? ગમે તે કાળે પ એ પંચમું પ્રાપ્ત થયા વિના આ પર્યટનનો કિનારો આવવાનો નથી. બાકી

મળ્યું; અને મૂળપદનું અતિશય સ્મરણ થયું; એકતાન થઈ ગયું; એકાકાર વૃત્તિનું વર્ણન શબ્દે કેમ કરી શકાય! દિવસના બાર બજ્યાસુધી રહ્યું. અપૂર્વ આનંદ તો તેવો ને તેવો જ છે, પરંતુ બીજી વાર્તા (જ્ઞાનની) કરવામાં ત્યાર પછીનો કાળક્ષેપ કર્યો. 'કેવળ જ્ઞાન હવે પામશું, પામશું, પામશું, પામશું રે-કે૦'[1] એવું એક પદ કર્યું. હૃદય બહુ આનંદમાં છે.

વવાણીઆ, આશો સુદ ૧૧, શુક્રે ૧૯૪૬.

૯૪.

સંસારમાં રહેવું, એક મોક્ષ થવા કહેવું, એ બનવું અસુલભ છે.—

ઉદાસીનતા એ અધ્યાત્મની જનની છે.

વવાણીઆ, આશો શુદ ૧૨, શનિ, ૧૯૪૬. [વિ૦ રાયચંદના યથા૦

૯૫.

સતને નમોનમઃ

—:o:—

"વાંછા"—"ઇચ્છા" ના અર્થ તરીકે "કામ" શબ્દ વપરાય છે. તેમ જ પંચેંદ્રિયના વિષયના અર્થ તરીકે પણ વપરાય છે.

"અનન્ય' એટલે જેના જેવા બીજો નહી,—સંવાર્ઢ "અનન્ય ભક્તિભાવ" એટલે જેના જેવા બીજો નહી એવા ભક્તિપૂર્વક ઉત્કૃષ્ટ ભાવ

જેના વચનબળે જીવ નિર્વાણમાર્ગને પામે છે. એવા સજીવન મૂર્તિ પૂર્વકાળમાં જીવને જોગ ઘણીવાર થઇ ગયો છે, પણ તેનુ ઓળખાણ થયું નથી; જીવે ઓળખાણ કરવા પ્રયત્ન કવચિત કર્યું પણ હશે, તથાપિ જીવે વિષે અહી રાખેલી સિદ્ધિ-યોગાદિ, રિદ્ધિ-યોગાદિ અને બીજી તેવી કામનાએ પોતાની દૃષ્ટિ મલિન હતી. દૃષ્ટિ જો મલિન હોય તો તેથી સત્-મૂર્તિ પ્રત્યે પણ બાહ્ય લક્ષ રહે છે. જેથી ઓળખાણ પડતુ નથી, અને જ્યારે ઓળખાણ પડે છે ત્યારે, જીવને અપૂર્વ સ્નેહ આવે છે, તે એવો કે તે મૂર્તિના વિયોગે ઘડી એક આયુષ્ય ભોગવવું તે પણ તેને વિટંબના લાગે છે,—અર્થાત્ તેના વિયોગે તે ઉદાસીન ભાવે તેમાં જ વૃત્તિ રાખીને જીવે છે. બીજા પદાર્થોનો સંયોગ અને મૃત્યુ એ બન્ને એને સમાન થઇ ગયાં હોય છે. આવી સ્થિતિ જ્યારે આવે છે ત્યારે, જીવને માર્ગ બહુ નિકટ હોય છે એમ જાણવું. એ

1. આ પદ અમને મળી શક્યું નથી—સંશોધક.

[illegible]

[illegible]

—કે જ નિશ્ચયના અન્તર નથી. • અથવા તે પાળવા [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

૯૮.

સત્પુરુષના એકેક વાક્યમાં,-એકેક શબ્દમાં, અનંત આગમ રહ્યાં છે, એ વાત કેમ હશે ?

—:૦:—

નીચેનાં વાક્યો પ્રત્યેક મુમુક્ષુએને મેં અસંખ્ય સત્પુરુષોની સંમતિથી મંગળરૂપ માન્યાં છે-મોક્ષના સર્વોત્તમ કારણરૂપ માન્યાં છેઃ—

૧. માયિક સુખની સર્વ પ્રકારની વાંછા ગમે ત્યારે પણ છોડ્યા વિના છૂટકો થવો નથી તો, જ્યારથી એ વાક્ય શ્રવણ કર્યું ત્યારથી જ તે ક્રમનો અભ્યાસ કરવો યોગ્ય જ છે, એમ સમજવું.

૨. કોઈ પણ પ્રકારે સદ્ગુરુનો શોધ કરવો; શોધ કરીને તેના પ્રત્યે તન, મન, વચન અને આત્માથી અર્પણબુદ્ધિ કરવી; તેની જ આજ્ઞાનું સર્વ પ્રકારે નિઃશંકતાથી આરાધન કરવું; અને તો જ સર્વ માયિક વાસનાનો અભાવ થશે, એમ સમજવું.

૩. અનાદિકાળના પરિભ્રમણમાં અનંતવાર શાસ્ત્રશ્રવણ, અનંતવાર વિદ્યાભ્યાસ, અનંતવાર જિનદીક્ષા, અનંતવાર આચાર્યપણું પ્રાપ્ત થયું છે; માત્ર 'સત્' મળ્યા નથી, 'સત્' સુણ્યું નથી, અને 'સત્' શ્રદ્ધ્યું નથી, અને એ મળ્યે, એ સુણ્યે, અને એ શ્રદ્ધ્યે જ છૂટવાની વાર્તાનો આત્માથી ભણકાર થશે.

૪. મોક્ષનો માર્ગ બહાર નથી, પણ આત્મામાં છે.

૫. એ અક્ષરમાં માન રહ્યો છે, અને અનાદિકાળથી એટલું બધું છતાં ત્યાં શા માટે પ્રાપ્ત થતો નથી તે વિચારો.

મુંબઈ, કાર્તિક સુદિ ૫ સોમ. ૧૯૪૭.

૯૯.

આત્મા જ્ઞાન પામ્યો એ તો નિઃસંશય છે. ગ્રંથિભેદ થયો એ ત્રણે કાળમાં સત્ય વાત છે. સર્વ જ્ઞાનીઓએ પણ એ વાત સ્વીકારી છે. હવે ઉત્તરની નિર્વિકલ્પ સમાધિ પામવી છે, જે સુલભ છે, અને તે પામવાનો હેતુ પણ એ જ છે કે, કોઈ પણ પ્રકારે અમૃતસાગરનું અવલોકન કરતાં અલ્પ પણ માયાનું આવરણ બાધ કરે નહીં; 'શુદ્ધિ' 'શુદ્ધિ' વિના બીજી રટના રહે નહીં. માયિક એક પણ ભયનો, મોહનો, સંકલ્પનો કે વિકલ્પનો અંશ રહે નહીં. એ એકવાર જો યથાયોગ્ય આવી જાય તો પછી ગમે ત્યાં

...આત્મામાં માયાની સંગતિ બહુ વિડંબનામય છે; પણ એજ દશા આજની ...એવો ભેદ નિશ્ચય છે તેને, ઘણું કરીને થોડા વખતમાં તે દશા પ્રાપ્ત ...થાય છે.

તમે બધાએ હાલ તો એક પ્રકારનું અમને બંધન કરવા માંડ્યું છે; તે માટે અમારે શું કરવું તે કાંઇ સૂઝતું નથી. સજીવન મૂર્તિથી માર્ગ મળે એવો ઉપદેશ કરતાં પોતે પોતાને બંધન કર્યું છે, કે જે ઉપદેશનો લક્ષ તમે અમારા ઉપર જ માંડ્યો. અમે તો સજીવન મૂર્તિના લક્ષ કરીએ; યથાયોગ્ય દશામાં કેવળ કહીએ. અમારી એવી અલૌકિક દશા પણ ક્યાં છે કે જે દશામાં જેવા પ્રત્યક્ષ હોય તેવો છે. અમારી ઉપાધિયોગ તો તમે પ્રત્યક્ષ દેખો છો. અમને હવે અસંગતા જ ગમે છે!

આ બે છેલ્લી વાત તો તમારા બધાને માટે મેં લખી છે. બીજું એ જણાવવાનું છે કે, તમે અમારે માટે કંઇ હવે કોઇને કહેશો નહીં. ઉદયકાળ તમે જાણો છો. એવું બંધન થાય તેમ કરવા બધાને વિનંતિ છે.

૯૬.

આવા પ્રકારે તારો સમાગમ મને શા માટે થયો? ક્યાં તારું ગુપ્ત [અંગત રહેવું થયું હતું!

સર્વગુણાંશ તે સમ્યક્ત્વ.

૯૭.

પ્રભુપ્રતાપે ઉપાધિજન્ય વર્તન છે. ભગવાન પરિપૂર્ણ—સર્વગુણસંપન્ન—કહેવાય છે, તથાપિ એમાંય અપલક્ષણ કંઇ ઓછાં નથી! વિચિત્ર કરવું એજ એની લીલા ત્યાં અધિક શું કહેવું!

સર્વ સમર્થ પુરુષો...તે પ્રાપ્ત થયેલા જ્ઞાનને જ ગાઇ ગયા છે. એ જ્ઞાનની દિન પ્રતિદિન આ આત્માને પણ વિશેષતા થતી જાય છે. હું ધારું છું કે, કેવળજ્ઞાન સુધીની મહેનત કરી અલેખે તો નહીં જાય. મોક્ષની કાંઇ જરૂર નથી; નિઃશંકપણાની, નિર્ભયપણાની, નિર્મૂર્છપણાની અને નિઃસ્પૃહપણાની જરૂર હતી; તે ઘણે અંશે પ્રાપ્ત થઇ જણાય છે, અને પૂર્ણ અંશે પ્રાપ્ત કરાવવાની કરુણાસાગર શુભ વૃત્તિની કૃપા થશે એમ આશા રહે છે; જ્યાં વળી એથી કંઇ અલૌકિક દશાની ઇચ્છા રહે છે; ત્યાં વિશેષ શું કહેવું!

અનંતરૂપ પ્રતિમા મળે નહીં પણ ગાડી ઘોડાની ઉપાધિ ગ્રહણનું સ્વપ્ન આવે છે. નિવૃત્તિ વિના સર્વ બીજાનું અપૂર્વ લાગે છે! જગતને, જગતની લીલાને, બેઠા બેઠા મફતમાં જોઇએ છીએ! વિ° રા°

મુંબઇ, કાર્તિક શુદિ ૫, સોમ, ૧૯૪૭.

પ્રમાણે કરવા ઇચ્છા છે; એટલી બધી ઉન્મત્તતા આવી ગઈ છે; તેને સમાવવાની શક્તિ પણ આવી ગઈ છે, પણ ચાહીને સમાવવાની ઇચ્છા રાખી નથી.

આપને વિજ્ઞાપન છે કે ગ્રંથમાંથી સુજ્ઞાન થવું, અને આ અલખવાર્તાના અમેસર આગળ અમેસર થવું.—થોડું લખ્યું ઘણું કરી જાણશો.

ગુણસ્થાનક એ સમજવા માટે કહેલાં છે. ઉપશમ અને ક્ષપક એ બે જાતની શ્રેણિ છે. ઉપશમમાં પ્રત્યક્ષ દર્શનનો સંભવ નથી; ક્ષપકમાં છે. પ્રત્યક્ષ દર્શનના સંભવને અભાવે અગિયારમેથી જીવ પાછો વળે છે. ઉપશમ શ્રેણિ બે પ્રકારે છે. એક આજ્ઞારૂપ; એક માર્ગ જાણ્યા વિના સ્વભાવરૂપ ઉપશમ થવારૂપ. આજ્ઞારૂપ પણ આજ્ઞાઆરાધન સુધી પતિત થતો નથી. પાછળનો દેહ ગયા પછી માર્ગના અજાણપણાને લીધે પડે છે. આ ન કહેવાતી, આત્માએ અનુભવેલી વાત છે. કોઈ શાસ્ત્રમાંથી નીકળી આવશે; ન નીકળે તો કંઈ બાધ નથી. તીર્થંકરના હૃદયમાં આ વાત હતી, એમ અમે જાણ્યું છે.

દશપૂર્વધારી ઇત્યાદિકની આજ્ઞાનું આરાધન કરવાની મહાવીરદેવની શિક્ષા વિષે આપે જણાવ્યું તે ખરું છે. એઓ તો ઘણુંય કહી ગયા; પણ રહ્યું છે કેટલું? અને પ્રકાશક પુરુષ ગૃહસ્થાશ્રમમાં છે.

હાલ તો આધુનિક મુનિઓનાં સૂત્રાર્થ શ્રવણને પણ અનુકૂળ નથી; સૂત્ર લઈ ઉપદેશ કરવાની આગળ જરૂર પડશે નહીં. સૂત્ર અને તેનાં પર્યાય સઘળું જાણ્યા છે. એ જ વિનંતિ.

રાયચંદ.

૧૦૦.

—એનું સ્વપ્ને જો દર્શન પામે રે, તેનું મન ન ચઢે બીજે ભામે રે;
થાય કૃષ્ણનો લેશ પ્રસંગ રે, તેને ન ગમે સંસારનો સંગ રે.

—હસતાં રમતાં પ્રગટ હરિ દેખું રે, મારું જીવ્યું સફળ તવ લેખું રે;
મુક્તાનંદનો નાથ વિહારી રે, ઓધા જીવનદોરી અમારી રે.

[illegible]

પ્રવર્તે; અને તેમ બોલાય; અને તેમ આચાર, વિચાર કરાય, તથાપિ તેને કોઈ પણ જાતની બાધા નથી; પરમાત્મા પણ તેને પૂરી કરનાર નથી. તેનું કહેવું થઈ શકતું છે, આથી દયા ખાવાથી પરમાર્થ માટે કંઈક પ્રયત્ન માગ થાય છે; અને એવી દશા થયા વિના પ્રગટ-માર્ગ પ્રકાશવાનો પરમ આવી આશા નથી એમ મને લાગે છે; માટે દૃઢ નિશ્ચય કર્યો છે કે, એ દશાને પામી, પછી પ્રગટ-માર્ગ કહેવા-પરમાર્થ પ્રકાશવું, ત્યાંસુધી નહીં. અને એ દશાને હવે કંઈ ઝાઝો વખત પણ નથી. પંદર અંશે તો પહોંચી જવાયું છે. નિર્વિકલ્પતા તો છે જ, પરંતુ નિવૃત્તિ નથી તો બીજાના પરમાર્થ માટે શું કરવું તે વિચારી શકાય; ત્યાર પછી ત્યાગ જોઈએ, અને ત્યાર પછી ત્યાગ કરાવવા જોઈએ.

મહાન્ પુરુષોએ કેવી દશા પામી માર્ગ પ્રકાશ્યો છે; શું શું કરીને માર્ગ પ્રકાશ્યો છે; એ વાતનું આત્માને સારી રીતે સ્મરણ રહે છે; અને એ જ પ્રગટ-માર્ગ કહેવા દેવાની ઈશ્વરી ઇચ્છાનું લક્ષણ જણાય છે. એક એ જ પ્રગટ-માર્ગ કહેવા દેવાની ઇચ્છા ગુપ્ત થઈ જવું જ યોગ્ય છે.

આટલા માટે હમણાં તો કેવળ ગુપ્ત થઈ જવું જ યોગ્ય છે. આપની ઇચ્છા જાગવા અત્યારે એ વિષે વાત કરવા ઇચ્છા થતી નથી. આપની ઇચ્છા જાગતા પ્રસંગે એ વિષે વાત કરવા ઇચ્છા થતી નથી. અથવા ઘણા પરિચયમાં આવેલા યોગ્ય પુરુષની પ્રસંગે પ્રસંગે પ્રવર્તન છે, અથવા લેખ કરાય છે; બાકી સર્વ પ્રકારે ઇચ્છા માટે કંઈક આશ્ચર્યકારક અથવા લેખ કરાય છે; બાકી સર્વ પ્રકારે ગુપ્તતા કરી છે. અજ્ઞાની થઈને વાસ કરવાની ઇચ્છા બાંધી રાખી છે, તે એવી કે અપૂર્વ કાળે જ્ઞાન પ્રકાશતાં બાધ ન આવે.

આટલાં કારણથી • • • • • માટે કંઈ લખતો નથી. ગુણગ્રામ પ્રશસ્તિનો ઉત્તર લખતો નથી. મને અસંતોષ નથી. વારંવાર સાચવવા કોઈ ગૃહસ્થના પાનાં ફેરવું છું. બાકી બાહ્ય પથ્થર પર પાણીના ચિત્ર જેવું કરી મૂક્યું છે. તન્મય આત્મયોગમાં પ્રવેશ છે, ત્યાં જ ઉલ્લાસ છે; ત્યાં જ યાચના છે, અને યોગ (મન, વચન અને કાયા) બહાર પૂર્વકર્મ ભોગવે છે. વેદોદયનો નાશ થતાં સુધી ગૃહવાસમાં રહેવું યોગ્ય લાગે છે. પરમેશ્વર આદિ વૈરાગ્ય રાખે છે, કારણ પચમકાળમાં પરમાર્થની વર્ષાઋતુ થવા દેવાની તેમની થોડી જ ઇચ્છા લાગે છે.

તીર્થંકર જે સમજ્યા તે અને પામ્યા તે • • • આ કાળમાં સમજી શકે અથવા ન પામી શકે તેવું કંઈ નથી. આ નિર્ણય ઘણા વખત થયાં કરી રાખ્યો છે. જો કે તીર્થંકર થવા ઇચ્છા નથી, પરંતુ તીર્થંકરે કર્યા

દશા તેઓએ પ્રાપ્ત કરી છે; અને તે દશાના પ્રકાશ વડે દિવ્ય થએલા આત્માએ વાણીદ્વારા સર્વોત્તમ આધ્યાત્મિક વચનામૃતોને પ્રદર્શિત કર્યાં છે; જેને આપ જેવાં સત્પાત્ર મનુષ્યો નિરંતર સેવે છે; અને એ જ અનંત ભવનું આત્મિક દુઃખ ટાળવાનું પરમૌષધ છે.

સર્વ દર્શન પારિણામિક ભાવે મુક્તિનો ઉપદેશ કરે છે, એ નિઃશંસ છે, પણ યથાર્થ દૃષ્ટિ થયા વિના સર્વ દર્શનનું તાત્પર્યજ્ઞાન હૃદયગત થતું નથી જે થવા માટે સત્પુરુષોની પ્રશસ્ત ભક્તિ, તેના પાદપંકજ અને ઉપદેશનું અવલંબન, નિર્વિકાર જ્ઞાનયોગ, જે સાધનો તે શુદ્ધ ઉપયોગ વડે સંમત થવાં જોઇએ.

પુનર્જન્મના પ્રત્યક્ષ નિશ્ચય, તેમ જ અન્ય આધ્યાત્મિક વિચારો હવે પછી પ્રસંગાનુકૂળ દર્શાવવાની આજ્ઞા લઉં છઉં.

બુધભગવાનનું ચરિત્ર મનન કરવા જેવું છે; એ જાણે નિષ્પક્ષપાતી કથન છે.

કેટલાંક આધ્યાત્મિક તત્ત્વ ભરેલાં વચનામૃતો હવે લખી શકીશ.

બજાણા, કાઠિયાવાડ, અશાડ શુદ ૧૫, શુક્ર, ૧૯૪૫.

ધર્મોપજીવન ઇચ્છક રાયચંદના વિનયયુક્ત પ્રણામ.

૧૦૩.

બજાણા નામના ગામથી મારૂં લખેલું એક વિનયપત્ર આપને પ્રાપ્ત થયું હશે.

હું મારી નિવાસભૂમિકાથી આશરે બે માસ થયાં સત્યોગ, સત્સંગની પ્રવર્દ્ધનાર્થે પ્રવાસરૂપે કેટલાક સ્થળોમાં વિહાર કરૂં છઉં. પ્રાયે કરીને એક સપ્તાહમાં મારૂં ત્યાં આપના દર્શન અને સમાગમની પ્રાપ્તિ કરી શકે એમ આગમન થવા સંભવ છે. . . . .

. . . .

સર્વ શાસ્ત્રના બોધનું, ક્રિયાનું, જ્ઞાનનું, યોગનું અને ભક્તિનું પ્રયોજન સ્વસ્વરૂપ પ્રાપ્તિને અર્થે છે; અને એ સમ્યક્ શ્રેણિઓ આત્મગત થાય, તો તેમ થવું પ્રત્યક્ષ સંભવિત છે; પણ એ વસ્તુઓ પ્રાપ્ત કરવા સર્વસંગપરિત્યાગની અવશ્ય છે. નિર્જનાવસ્થા યોગભૂમિકામાં વાસ,-સહજ સમાધિની પ્રાપ્તિ નથી તે સર્વસંગપરિત્યાગમાં નિયમા વાસિત છે. દેશ (ભાગ) સંગપરિત્યાગમાં ભજના સંભવે છે. જ્યાંસુધી ગૃહવાસ પૂર્વકર્મના બળથી ભોગવવો રહ્યો છે

શાસ્ત્ર એ પરોક્ષમાર્ગ છે; અને......પ્રત્યક્ષમાર્ગ છે. આ વેળા બે શબ્દો મૂકી આ પત્ર વિનયભાવે પૂર્ણ કરું છઉં.

વિ० આ० રાયચંદ રવજીભાઈના પ્ર०

આ ભૂમિકા તે શ્રેષ્ઠ યોગભૂમિકા છે, અહીં એક સત્મુનિ ધ० નો મને પ્રસંગ રહે છે.

ભરુચ, શ્રાવણ શુદ ૩, બુધ, ૧૯૪૬. (હાલારી).

૧૦૪.

'અષ્ટક' અને 'યોગબિંદુ' એ નામનાં બે પુસ્તકો આ સાથે આપની દ્રષ્ટિતળ નીકળી જવા હું મોકલું છઉં. 'યોગબિંદુ'નું બીજું પાનું શોધતાં મળી શક્યું નથી; તોપણ બાકીનો ભાગ સમજી શકાય તેવો હોવાથી તે પુસ્તક મોકલ્યું છે.

'યોગદ્રષ્ટિસમુચ્ચય' પાછળથી મોકલીશ.

પરમતત્ત્વને સામાન્ય બોધમાં ઉતારી દેવાની હરિભદ્રાચાર્યની ચમત્કૃતિ સ્તુત્ય છે. કોઇ સ્થળે ખંડન મંડન ભાગ સાપેક્ષ હશે. તે ભણી આપની દ્રષ્ટિ નહીં હોવાથી મને કલ્યાણ છે.

અથથી ઇતિસુધી અવલોકન કરવાનો વખત મેળવ્યાથી મારાપર એક કૃપા થશે. (જૈન એ મોક્ષના અખંડ ઉપદેશનું કરતુ, અને વાસ્તવિક તત્ત્વમાં જ જેની શ્રદ્ધા છે એવું દર્શન છતાં કોઇ 'નાસ્તિઃ' એ ઉપનામથી તેનું આગળ ખંડન કરી ગયા છે તે યથાર્થ થયુ નથી: એ આપને દ્રષ્ટિમાં આવી જવાનું પ્રાયે બનશે તેથી.)

જૈનસંબંધી આપને કંઇ પણ મારો આગ્રહ દર્શાવતો નથી. તેમ આત્મ જે રૂપે હો તે રૂપે ગમે તેથી થાઓ એ સિવાય બીજી મારી અંતરંગ જિજ્ઞાસા નથી; એ કંઇ કારણથી કહી જઉં જૈન પણ એક પવિત્ર દર્શન છે: એ કહેવાની આજ્ઞા લઉં છઉં. તે માત્ર જે વસ્તુ જે રૂપે સ્વાનુભવમાં આવી હોય તે રૂપે કહેવી એમ સમજીને.

સર્વે સત્પુરુષો માત્ર એકજ વાટથી તર્યા છે, અને તે વાટ વાસ્તવિક આત્મજ્ઞાન અને તેની અનુચારિણી દેહસ્થિતિપર્યંત સત્ક્રિયા કે રાગ દ્વેષ અને મોહ વગરની દશા થવાથી તે તત્ત્વ તેમને પ્રાપ્ત થયુ હોય એમ મારા આધીન મત છે.

ત્યાંસુધી મને, અમે, કેવળ કામ ઉપાધિ-કેવળીએ અને મોક્ષનો ગોચર છે. આત્માને પ્રત્યક્ષપ્રમિતિ ત્યાં અંતરંગ નિંબધપ્રમિતિ ... અને ત્યાં તેમ થયું છે ત્યાં મને સિદ્ધિ છે. મારી ... તે ... ઘણાં વર્ષે છે. ધર્મોપદેશની ... કેટલીક ... આત્માને થાય છે; આ ... પણ ... નથી, પણ પ્રત્યક્ષ ... સિદ્ધિ ... અપેક્ષા નથી. ત્યાં તો ... જ છે અને ત્યાં ... વધ ... કરતાં અન્ય દર્શનના

નિબંધના ઉપદેશને અવલંબીને અને વિશેષ ... કરતાં ... દર્શનથી કલ્યાણ ઉપદેશમાં આપવાના પ્રિય છે. અમે તે વાટે, અને અમે તે દર્શનથી ... નથી. આત્મત્વ થયું હોય, તો ... અપેક્ષા ... પ્રાપ્ત થાય તે અનુપ્રેક્ષા, તે તે અનુપ્રેક્ષાથી, જે દર્શનથી, કે જે જ્ઞાનથી ... તરે છે, દર્શન, કે તે જ્ઞાન ... છે. અને ... આપણે એ સર્વ ભાવ ... તરીકે તે સર્વ એ એક જ ભાવને ... માત્ર છે.

પામીએ એ ... અનુભવ ... માત્ર છે.

કેટલાક જ્ઞાનવિચારના ... ભાવની ગતિ થઈ જવાથી ... નથી ... શકાતું. એ ... શકાતું નથી અને તેમ ... કહેવાને નથી ... શકાતું.

કોઈ નું કારણ

નાનાપ્રકારના વિચાર ... અનુક્રમવિહીન આપના ... માટે-અતિશયને માટે પણ-ક્ષમા તો તેને યોગ્યતાપૂર્વક ... કરવા ... આપને ભાવ જ આપશો

આ ... એક પ્રશ્ન કરવાની આજ્ઞા ... આપને ... અનુપયોગ) થી, ... આત્માની ... આત્માની ... પણ એ ... થાય. આમાંથી એક ... અવકાશ ... આપના વિચાર આમાંથી ... સહજ ...

ધર્મોપદેશ ... પ્રાપ્ત ... વિચાર ... છે, પણ સામાન્ય ... વિચાર ... આપવા, તેમ રહ્યું છે.

વેળા આપ કંઇ અધિક કહેતાં નહીં રચંગો એમ વિજ્ઞાપન છે.

નાગદેવી, રસ્તા, મુંબઇ, અશાડ વદ ૦)) ૧૯૪૬.

વિ૦ આજ્ઞાકિંત રાયચંદના વિનયપૂર્વક પ્રણામ.

૧૦૬.

આપના દર્શનનો લાભ લીધાં લગભગ એકમાસ ઉપર કંઇ વખત થયો.
મુંબઇ,મૂકયાં એક પખવાડિયું થયું.
મુંબઇનો એક વર્ષનો નિવાસ ઉપાધિગ્રાહ્ય રહ્યો. સમાધિરૂપ એક
આપનો સમાગમ, તેનો જેવો જોઇએ તેવો લાભ પ્રાપ્ત ન થયો.
જ્ઞાનીઓએ કલ્પેલો ખરેખરો આ કળિકાળ જ છે. જનસમુદાયની
વૃત્તિઓ વિષયકષાયાદિકથી વિષમતાને પામી છે. એનું બળવત્તરપણું પ્રત્યક્ષ
છે. રાજનીતિવૃત્તિનું અનુકરણ તેમને પ્રિય થયું છે. તાત્પર્ય વિવેકીઓની અને
યથાયોગ્ય ઉપશમપાત્રની છાયા પણ મળતી નથી. એવા વિષમકાળમાં
જન્મેલો આ દેહધારી આત્મા અનાદિકાળના પરિભ્રમણના થાકથી વિશ્રાંતિ
લેવા આવતાં અવિશ્રાંતિ પામી સપડાયો છે. માનસિક ચિંતા ક્યાંય કહી
શકાતી નથી. કહેવાનાં પાત્રોની પણ ખામી છે; ત્યાં હવે શું કરવું!

જો કે યથાયોગ્ય ઉપશમભાવને પામેલો આત્મા સંસાર અને મોક્ષપર
સમવૃત્તિવાળો હોય છે, એટલે અપ્રતિબદ્ધપણે વિચરી શકે છે; પણ આ
આત્માને તો હજુ તે દશા પ્રાપ્ત થઇ નથી. તેનો અભ્યાસ છે. ત્યાં તેને
પડખે આ પ્રવૃત્તિ શા માટે ઉભી હશે?

જેની નિરૂપાયતા છે તેની સહનશીલતા સુખદાયક છે અને એમ
પ્રવર્તન છે; પરંતુ જીવન પૂર્ણ થતાં પહેલાં યથાયોગ્યપણે નીચેની દશ
આવવી જોઇએ:—

૧. મન, વચન અને કાયાથી આત્માનો મુક્તભાવ.
૨. મનનું ઉદાસીનપણે પ્રવર્તન.
૩. વચનનું સ્યાદ્વાદપણું (નિરાગ્રહપણું).
૪. કાયાની વૃક્ષદશા (આહાર વિહારની નિયમિતતા).
અથવા સર્વ સંદેહની નિવૃત્તિ; સર્વ ભયનું છૂટવું: અને સર્વ અજ્ઞાનનો નાશ
અનેક પ્રકારે મહાત્માઓએ શાસ્ત્રદ્વારે તેનો માર્ગ કહ્યો છે. સાધનો બતાવ
છે. યોગાદિકથી થયેલો પોતાનો અનુભવ કહ્યો છે; તથાપિ તેથી યથાયો

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

૧૦૮

ૐ

[illegible]

[illegible]

ઉપશમભાવ આવેલો પૂર્ણ છે. તે ખરો છે. પરંતુ ઉપશમભાવની અપેક્ષાએ [illegible] સ્થિતિ [illegible] ઉપશમભાવની અપેક્ષાએ સ્થિતિ [illegible] [illegible] ને નથી.

[illegible] થવાથી જ કે [illegible] [illegible] [illegible] ના ક્ષાયોપશમ [illegible] ન થઈ શકે. [illegible] [illegible] ક્ષયોપશમ [illegible] ન થઈ શકે. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ન ન થઈ શકતા તેને માટે [illegible] [illegible] [illegible] નથી. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] નથી. પણ [illegible]

[illegible]

[illegible]

કહેવાનું કે, સ્વપ્નનો સમય હવે કયો કહેવો! બાલાવસ્થા! યુવાવસ્થા! જરાવસ્થા? નિરોગાવસ્થા? રોગાવસ્થા? ધનાવસ્થા! નિર્ધનાવસ્થા! ગૃહસ્થાવસ્થા! અગૃહસ્થાવસ્થા!

એ સર્વ પ્રકારની બાહ્ય મહેનત વિના અનુભવ અંતરંગ વિચારણાથી જે વિવેક થયો તે જ આપણને બીજી દ્રષ્ટિ કરાવી, સર્વ કાળને માટે સુખી કરે છે એટલે કયું શું? તો કે ગમે તે જણાયું તો પણ સુખી, એવું જણાયું તો પણ સુખી, પ્રથમ જન્મનું હોય તો પણ સુખી, ન જન્મનું હોય તો પણ સુખી.

માગશર શુદ ૧-૨, રવિ, ૧૯૪૬.

હે ગૌતમ! તે કાળ અને તે સમયમાં છદ્મસ્થ અવસ્થાએ હું એકાદશ વર્ષની પર્યાયે છઠ્ઠ છઠ્ઠે, સાવધાનપણે, નિરંતર તપશ્ચર્યા અને સંયમથી આત્મતા ભાવતાં પૂર્વાનુપૂર્વિએ ચાલતાં, એક ગામથી બીજે ગામ જતાં, જ્યાં સુસુમારપુર નગર, જ્યાં અશોક વનખંડ બાગ, જ્યાં અશોકવર પાદપ, જ્યાં પૃથ્વિશિલાપટ્ટ ત્યાં આવ્યો, આવીને અશોકવર પાદપની નીચે, પૃથ્વિશિલાપટ્ટ પર અઠ્ઠમભક્ત ગ્રહણ કરીને બન્ને પગ સંકોચીને, લાંબા કર કરીને, એક પુદ્ગલમાં દ્રષ્ટિ અડગ સ્થાપીને અનિમેષ નયનથી જરા નીચું આગળ મૂકી રાખીને, યોગની સમાધિથી, સર્વ ઇંદ્રિયા ગુપ્ત કરીને એક રાત્રિની મહા પ્રતિમા ધારણ કરીને વિચરતો હતો. (ચમર)

૧૯૪૬, પોષ શુદ ૩, બુધ.

નીચેના નિયમોપર બહુ લક્ષ આપવું જોઇએ.

૧. એક વાત કરતાં તેની અપૂર્ણતામાં અવશ્યવિના બીજી વાત ન કરવી જોઇએ.

૨. કહેનારની વાત પૂર્ણ સાંભળવી જોઇએ.

૩. પોતે ધીરજથી તેનો સદ્-ઉત્તર આપવો જોઇએ.

૪. જેમાં આત્મશ્લાઘા કે આત્મહાનિ ન હોય તે વાત ઉચ્ચારવી જોઇએ.

૫. ધર્મસંબંધી હમણાં બહુ જ ઓછી વાત કરવી.

૬. લોકોથી ધર્મવ્યવહારમાં પડવું નહીં.

૭.

વૈશાખ વદ ૪, ગુરુ, ૧૯૪૬.

આજ મને ઉછરંગ અનુપમ, જન્મકૃતાર્થ જોગ જણાયો; વાસ્તવ્ય વસ્તુ વિવેક વિવેચક તે ક્રમ સ્પષ્ટ સુમાર્ગ ભણાયો.

૧. કાર્યપ્રવૃત્તિ ૨. સાધારણ ભાષણ–સકારણ. ૩. બન્નેના અંતઃકરણની નિર્મળ પ્રીતિ. ૪. ધર્માનુષ્ઠાન. ૫. વૈરાગ્યની તીવ્રતા.

જેઠ વદ ૧૧, શુક્ર, ૧૯૪૧.

તને તારું હોવાપણું માનવામાં ક્યાં શંકા છે? શંકા હોય તો તે ખરી પણ નથી.

જેઠ વદ ૧૨, શનિ, ૧૯૪૧.

ગઇ કાલ રાત્રે એક અદ્ભુત સ્વપ્ન આવ્યું હતું, જેમાં બે એક પુરુષોની સમીપે આ જગતની રચનાનું સ્વરૂપ વર્ણવ્યું હતું: પ્રથમ સર્વે ભુલાવી પછી જગતનું દર્શન કરાવ્યું હતું. સ્વપ્નમાં મહાવીરદેવની શિક્ષા સપ્રમાણ થઇ હતી. એ સ્વપ્નનું વર્ણન ઘણું સુંદર અને ચમત્કારિક હોવાથી પરમાનંદ થયો હતો. હવે પછી તે સંબંધી અધિક.

આશાડ શુદ ૪, શનિ, ૧૯૪૧.

કળિકાળે મનુષ્યને સ્વાર્થપરાયણ અને મોહવશ કર્યાં.

જેનું હૃદય શુદ્ધ, સંતની બતાવેલી વાટે ચાલે છે તેને ધન્ય છે.

સત્સંગના અભાવથી ચઢેલી આત્મશ્રેણિ ઘણું કરીને પતિત થાય છે.

આશાડ શુદ, ૫, રવિ, ૧૯૪૧.

જ્યારે આ વ્યવહારોપાધિ ગ્રહણ કરી ત્યારે તે ગ્રહણ કરવાનો હેતુ આ હતો. "ભવિષ્યકાળે જે ઉપાધિ ઘણો વખત રોકશે, તે ઉપાધિ વધારે દુઃખદાયક થાય તોપણ થોડા વખતમાં ભોગવી લેવી એ વધાર શ્રેયસ્કર છે."

એ ઉપાધિ નીચેના હેતુથી સમાધિરૂપ થશે એમ માન્યુ હતુ.

"ધર્મ સંબંધી વધારે વાત્ચિત આ કાળમાં ગૃહવાસ પર્યંત ન આવે તો સારું."

ભલે તને વસમું લાગે, પણ એ જ ક્રમમા પ્રવર્ત–ખચિત કરીને એ ક્રમમાં પ્રવર્ત–દુઃખને સહન કરી ક્રમની સાચવણીના પરિષહને સહન કરી, અનુકૂળ–પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગને સહન કરી તું અચળ રહે. અત્યારે કદાપિ સખત, અધિતર લાગશે, પણ પરિણામે તે વસમું, સમું થશે. ઘેગમા ઘેરાઇશ નહીં. ફરિ ફરી કહું છું–ઘેરાઇશ નહીં. દુઃખી થઇશ. પશ્ચાત્તાપ કરીશ. એ કરતાં અત્યારથી આ વચનો હૃદયમાં ઉતાર–પ્રીતિપૂર્વક ઉતાર.

વૈશાખ વદ ૪, શુક્ર, ૧૯૪૬.

ઇચ્છાવગરનું કોઇ પ્રાણી નથી. વિવિધ આશાથી તેમાં પણ મનુષ્ય પ્રાણી રોકાયલું છે. ઇચ્છા, આશા જ્યાં સુધી અતૃપ્ત છે; ત્યાં સુધી તે પ્રાણી અધોગતિવત્ છે. ઇચ્છાજયવાળું પ્રાણી ઊર્ધ્વગામીવત્ છે.

જેઠ શુદ ૪, ગુરુ, ૧૯૪૬.

પરિચયી! તમને હું ભલામણ કરું છું કે, તમે યોગ્ય થવાની તમારામાં ઇચ્છા ઉત્પન્ન કરો. હું તે ઇચ્છા પૂર્ણ કરવામાં સહાયક થઇશ.

તમે મારાં અનુયાયી થયાં, અને તેમાં મને પ્રધાનપદ જન્માંતરના યોગથી હોવાથી તમારે મારી આજ્ઞાનું અવલંબન કરી પ્રવર્તવું એ ઉચિત ગણ્યું છે.

અને હું પણ તમારી સાથે ઉચિતપણે પ્રવર્તવા ઇચ્છું છું. બીજી રીતે નહીં.

જો તમે પ્રથમ જીવનસ્થિતિ પૂર્ણ કરો તો ધર્માર્થે મને ઇચ્છો. એવું કરવું ઉચિત ગણું છું; અને જો હું કરું તો ધર્મપાત્ર તરીકે મારું સ્મરણ થાય એમ થવું જોઇએ.

બન્ને ધર્મમૂર્તિ થવા પ્રયત્ન કરીએ. મોટા હર્ષથી પ્રયત્ન કરીએ.

તમારી ગતિ કરતાં મારી ગતિ શ્રેષ્ઠ થશે એમ અનુમાન્યું છે—'મતિમાં'— તેનો લાભ તમને આપવા ઇચ્છું છું; કારણ ઘણા નિકટના તમે સંબંધી છો. તે લાભ તમે લેવા ઇચ્છતા હો, તો બીજી કલમમાં કહ્યા પ્રમાણે જરૂર કરશો એવી આશા રાખું છું.

તમે સ્વચ્છતાને બહુ જ ઇચ્છજો. વીતરાગભક્તિને બહુ જ ઇચ્છજો. મારી ભક્તિને સમભાવથી ઇચ્છજો. તમે જે વેળા મારી સંગતિમાં હો તે વેળા સર્વ પ્રકારે મને આનંદ થાય એમ રહેજો.

વિદ્યાભ્યાસી થાઓ.

વિદ્યાયુક્ત વિનોદી સંભાષણ મારાથી કરજો.

હું તમને યુક્ત બોધ આપીશ. તમે રૂપસંપન્ન, ગુણસંપન્ન, અને રિદ્ધિ તેમ જ બુદ્ધિસંપન્ન તેથી થશો. પાછી એ દશા જોઇ હું પરમ પ્રસન્ન થઇશ.

જેઠ શુદ ૧૧, બુધ, ૧૯૪૬.

સવારના છ થી આઠ સુધીનો વખત સમાધિયુક્ત ગયો હતો. અધ્યાત્મના વિચારો ઘણાં સ્વસ્થ ચિત્તથી વાંચ્યા હતા, મનન કર્યા હતા.

જેઠ શુદ ૧૨, શનિ, ૧૯૪૬.

આવતી કાલે રેવાશંકરજી આવનાર છે માટે ત્યારથી નીચેનો ક્રમ પ્રભુ પાર્શ્વે સમર્પાવે.

મુંબઈ, વદ ૪, રવિવાર, ૧૯૪૬.

વિચારથી વધી, આત્મા યોગ્યતા માટે પ્રયત્ન કરવો છે.

મુંબઈ, વદ ૧૧, રવિવાર, ૧૯૪૬.

૧. આત્મા, ગમે તેવાનું આ જગત્ નો જુઓ—

મુંબઈ, વદ ૧૧, રવિવાર, ૧૯૪૬.

દૃષ્ટિ એવી સ્વચ્છ કરો કે જેમાં સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ દોષ પણ દેખાઈ શકે, અને દેખાવાથી ક્ષય થઈ શકે.

આસો સુદ ૧૦, ગુરુવાર, ૧૯૪૬.

બહિર જ્ઞાન રહિત તે કેવળ જ્ઞાન.	ભગવાન મહાવીર.

કંઈ પણ કલ્યાણ એવું આ સ્વરૂપ નથી.

નાભિ ૯૦૧૧૨.

૧ :

٭

· ૪

આ જીવો નિર્વાણમાં ગયા કહે?

અને જ્ઞાનરૂપ ભાવ જેવો ભાસ સાથે તેમ વ્યાખ્યા કરી.

ભગવાન મહાવીર

૧ ૬.૮૦૫૪૪,૩૨૧.

આસો સુદ, ૧૧, ગુરુ, ૧૯૪૬.

આ અંગવિદ્યા પામે છે એવું એમ કાં ન કહી દેવું?

એવી કોને ઇચ્છા રહી છે કે તેમ થવા દે છે?

જિનનાં વચનની રચના અદ્ભુત છે, એમાં તો ના નહીં.

પણ પામેલા પદાર્થનું સ્વરૂપ કેમ શાસ્ત્રોમાં કાં નહીં?

શું તેને આશ્ચર્ય નહીં લાગ્યું હોય, કાં ગુપ્ત કર્યું.

૧. કોઈના પણ દોષ જો નહીં. તારા પોતાના દોષથી જે કંઈ થાય છે તે, થાય છે એમ માન.

૨. તારી (આત્મ) પ્રશંસા કરીશ નહીં; અને કરીશ તો તું જ હલકો છે એમ હું માનું છું.

૩. જેમ બીજાને પ્રિય લાગે તેવી તારી વર્તણૂક કરવાનું પ્રયત્ન કરજે. એકદમ તેમાં તને સિદ્ધિ નહીં મળે વા વિઘ્ન નડશે, તથાપિ દૃઢ આગ્રહથી ધીમે ધીમે તે ક્રમપર તારી નિષ્ઠા ચાલી મૂકજે.

૪. તું વ્યવહારમાં જેનાથી જોડાયો હો તેનાથી અમુક પ્રકારે વર્તવાનો નિર્ણય કરી તેને જણાવ. તેને અનુકૂળ આવે તો તેમ, નહીં તો તે જણાવે તેમ વર્તજે. સાથે જણાવજે કે તમારા કાર્યમાં (જે મને સોંપ્યા તેમાં) બાહ્ય [illegible] કલ્પના [illegible] નહીં મને [illegible] સંબંધી અન્યથા લાગણી નથી. તેમ હું તમારાથી [illegible] ઇચ્છતો નથી એટલું જ નહીં, પણ [illegible] વિપરિતાચરણ મન વચન કાયાએ થયું, તો તે માટે પશ્ચાત્તાપી થઈશ, એમ નહીં કરવા [illegible] ગંભીર [illegible] નિરભિમાની [illegible] તમે સોંપેલું કામ કરતાં [illegible] તે [illegible] કોઈપણ [illegible] અન્યથા કલ્પના કરીશ નહીં તમને [illegible] સંબંધી [illegible] તમારા ઉપકાર માનીશ, અને તેના [illegible] ખુલાસો [illegible] પણ અસત્ય બોલીશ નહીં. માત્ર [illegible] કોઈપણ પ્રકારે તમે મને નિમિત્ત [illegible] નહીં તમારી [illegible] તમે વર્તજો. [illegible] નથી માત્ર મને મારી નિવૃત્તિ [illegible] દૂર કરશો નહીં અને [illegible] કરીને મને આગ્રહથી જણાવી [illegible] નિવૃત્તિશ્રેણિ [illegible] તમારી સમીપ- [illegible] મળે પણ તેવી ઇચ્છા રાખીને પુરુષાર્થ કરજો.

ચિત્તમાં ઉગેલી વાત ઘણું નયયુક્ત હોય છે, અને તે લેખમાં આવી શકતી નથી; જેથી ચિત્ત વૈરાગ્ય પામી જાય છે.

આપે એકવાર ભક્તિના સંબંધમાં પ્રશ્ન કર્યો હતો; તે સંબંધમાં વધારે વાત તો સમાગમે થઇ શકે તેમ છે; અને ઘણું કરીને બધી વાતને માટે સમાગમ ઠીક લાગે છે, તોપણ ઘણું જ ટુંકા ઉતાર લખું છું. પરમાત્મા અને આત્માનું એકરૂપ થઇ જવું (!) તે પરાભક્તિની છેવટની હદ છે. એક એ જ લય રહેવી તે પરાભક્તિ છે. પરમ મહાત્મા ગોપાંગનાઓ મહાત્મા વાસુદેવની ભક્તિમાં એ જ પ્રકારે રહી હતી. પરમાત્માને નિરંજન અને નિર્દેહરૂપે ચિંતવ્યે જીવને એ લય આવવી વિકટ છે એટલા માટે, જેને પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર થયો છે એવો દેહધારી પરમાત્મા તે પરાભક્તિનું પરમ કારણ છે. તે જ્ઞાની પુરુષનાં સર્વ ચરિત્રમાં ઐક્યભાવનો લક્ષ થવાથી તેના હૃદયમાં વિરાજમાન પરમાત્માનો ઐક્યભાવ હોય છે અને એ જ પરાભક્તિ છે. જ્ઞાની પુરુષ અને પરમાત્મામાં અંતર જ નથી; અને જે કોઇ અંતર માને છે, તેને માર્ગની પ્રાપ્તિ પરમ વિકટ છે. જ્ઞાની તો પરમાત્મા જ છે; અને તેની ઓળખાણ વિના પરમાત્માની પ્રાપ્તિ થઇ નથી, માટે સર્વ પ્રકારે ભક્તિ કરવા યોગ્ય એવી દેહધારી દિવ્યમૂર્તિ–જ્ઞાનીરૂપ પરમાત્માની–ને નમસ્કારાદિક ભક્તિથી માંડી પરાભક્તિના અંત સુધી એક લયે આરાધવી", એવો શાસ્ત્રલક્ષ છે. પરમાત્મા આ દેહધારીરૂપે થયો છે, એમ જ જ્ઞાની પુરુષ પ્રત્યે જીવને બુદ્ધિ થયે ભક્તિ ઉગે છે, અને તે ભક્તિ ક્રમે કરી પરાભક્તિરૂપ થાય છે. આ વિષે શ્રીમદ્ ભાગવતમાં–ભગવદ્ગીતામાં ઘણા ભેદ પ્રકાશિત કરી એ જ લક્ષ પ્રશંસ્યો છે. અધિક શું કહેવું? જ્ઞાની તીર્થંકરદેવમાં લક્ષ થવા જૈનમાં પણ પંચપરમેષ્ઠિમંત્રમાં 'નમો અરિહંતાણં'–પદ પછી 'સિદ્ધ'ને નમસ્કાર કર્યો છે, એ જ ભક્તિમાટે એમ સૂચવે છે કે, પ્રથમ જ્ઞાની પુરુષની ભક્તિ, એ જ પરમાત્માની પ્રાપ્તિ અને ભક્તિનું નિદાન છે.

બીજું એક પ્રશ્ન આપે (એકથી અધિકવાર) એમ લખ્યું હતું કે, વ્યવહારમાં વેપારાદિ વિષે આ વર્ષ જેવું જોઇએ તેવું લાભરૂપ લાગતું નથી; અને કઠણાઇ રહ્યા કરે છે. પરમાત્માની ભક્તિ જ જેને પ્રિય છે એવા પુરુષોને એવી કઠણાઇ ન હોય તો પછી ખરા પરમાત્માની તેને ભક્તિ જ નથી, એમ સમજવું; અથવા તો ચાલીને પરમાત્માની ઇચ્છારૂપ માયાએ તેવી કઠણાઇ મોકલવાનું કાર્ય વિસ્મરણ કર્યું છે. જનકવિદેહી અને મહાત્મા કૃષ્ણ વિષે માયાનું વિસ્મરણ થયું લાગે છે. તથાપિ તેમ નથી. જનકવિદેહીની કઠણાઇ વિષે કંઇ અત્ર કહેવું જોગ નથી, કારણ કે તે અપ્રગટ કઠણાઇ છે; અને મહાત્મા કૃષ્ણની સંકટરૂપ કઠણાઇ પ્રગટ જ છે, તેમ અર્જુનાદિક અને

વર્ષ ૨૪ મું.

૧૦૯

देहाभिमाने गलिते विज्ञाते परमात्मनि;
यत्र यत्र मनो याति तत्र तत्र समाधयः

[illegible] એ વગેરે [illegible] દેહનું અભિમાન [illegible] પરમાત્માને [illegible] છે. —

[illegible] પ્રથમ [illegible] તે [illegible] ઉપર [illegible] પડે [illegible] થી [illegible] વર્તી [illegible] [illegible] [illegible] પ્રમાણ [illegible] [illegible] [illegible] કરવું [illegible]

[illegible] નથી. [illegible] કરવું [illegible] રહ્યું છે.

૧૧૮.

આ કાગળના પત્રમાં સહજ વ્યવહારચિંતા જણાવી; તો તે માટે સર્વ પ્રકારે નિર્ભય રહેવું. રોમ રોમ ભક્તિ તો એ જ છે કે, એવી દશા આવે અધિક પ્રસન્ન રહેવું. માત્ર બીજા જીવોને કચવાવાનું કારણ આત્મા થાય ત્યાં ચિંતા સહજ કરવી; દશાજ્ઞાનની પ્રાપ્તિનું એ જ લક્ષણ છે.

રોમ રોમ ખુમારી ચઢશે, અમરવરમય જ આત્મદૃષ્ટિ થઈ જશે, એક 'હુંદિ તુંદિ' મનન કરવાનો પણ અવકાશ નહીં રહે ત્યારે, અમરરસના આનંદનો અનુભવ થશે. અત્ર એ જ દશા છે. રામ હૃદે વસ્યા છે, અનાદિનાં ખસ્યાં છે. સુરતી ઇત્યાદિક હરવાં છે. આ પણ એક વાક્યની વેડ કરી છે. હમણાં તો ભાગી જવાની વૃત્તિ છે. આ શબ્દનો અર્થ જુદો થાય છે.

નીચે એક વાક્યને સહજ સ્યાદ્વાદ કર્યું છે.

"આ કાળમાં કોઈ મોક્ષે ન જ જાય."

"આ કાળમાં કોઈ આ ક્ષેત્રેથી મોક્ષે ન જ જાય."

"આ કાળમાં કોઈ આ કાળનો જન્મેલો આ ક્ષેત્રેથી મોક્ષે ન જાય."

"આ કાળમાં કોઈ આ કાળનો જન્મેલો સર્વથા ન મુકાય."

"આ કાળમાં કોઈ આ કાળનો જન્મેલો સર્વ કર્મથી મોક્ષ ન મુકાય."

હવે એ ઉપર સહજ વિચાર કરીએ. પ્રથમ એક માણસ બોલ્યો કે, આ કાળમાં કોઈ મોક્ષે ન જ જાય. જેવું એ વાક્ય નીકળ્યું કે શંકા થઈ: 'આ કાળમાં શું મહાવિદેહથી મોક્ષે ન જ જાય?' ત્યાંથી તો જાય. માટે ફરી વાક્ય બોલો. ત્યારે બીજીવાર કહ્યું 'આ કાળમાં કોઈ આ કાળનો જન્મેલો આ ક્ષેત્રેથી મોક્ષે ન જાય.' ત્યારે પ્રશ્ન કર્યું કે જંબુ, સુધર્માસ્વામી ઇત્યાદિક કેમ ગયા? એ પણ આ જ કાળ હતો. એટલે ફરી વળી માણસ પુનઃ વિચારીને બોલ્યો: 'આ કાળમાં કોઈ આ કાળનો જન્મેલો આ ક્ષેત્રેથી મોક્ષે ન જાય.' ત્યારે પ્રશ્ન કર્યું કે, કોઈનું મિથ્યાત્વ જતું હશે કે નહીં? ઉત્તર આપ્યો કે જાય. ત્યારે ફરી કહ્યું કે જો મિથ્યાત્વ જાય તો મિથ્યાત્વ જવાથી મોક્ષ થયો કહેવાય કે નહીં? ત્યારે તેણે હા કહી કે એમ તો થાય. ત્યારે કહ્યું: એમ નહીં પણ એમ હશે કે આ કાળમાં કોઈ આ કાળનો જન્મેલો સર્વ કર્મથી ન મુકાય. આમાં પણ ઘણા ભેદ છે, પણ આટલા સુધી કદાપિ સાધારણ સ્યાદ્વાદ માનીએ તો [illegible] માટે [illegible] થયા નથી. [illegible] ઇત્યાદિક કે આ [illegible] માટે [illegible] છે, માટે [illegible] [illegible] જાણ્યું છે; ત્યાર પછી અનાદિ [illegible]

૧૧૪.

આનંદમૂર્તિ સત્સ્વરૂપને અભેદ ભાવે ત્રણે કાળ નમસ્કાર કરું

—:૦:—

પરિભ્રમણ કરતો જીવ અનાદિકાળથી અત્યાર સુધીમાં અપૂર્વને પામ્ નથી; જે પામ્યો છે તે બધું પૂર્વાનુપૂર્વ છે. એ સઘળાંની વાસનાનો ત્ કરવાનો અભ્યાસ કરશો. દૃઢ પ્રેમથી અને પરમોલ્લાસથી એ અત્યંત ક અને તે કાળે કરીને મહા પુરુષના યોગે અપૂર્વની પ્રાપ્તિ કરાવશે.

સર્વ પ્રકારની ક્રિયાનો, યોગનો, જપનો, તપનો અને તે સિવા પ્રકારનો લક્ષ એવો રાખજો કે, આત્માને છોડવા માટે સર્વ છે; બંધનને મ નથી; જેથી બંધન થાય એ બધાં (ક્રિયાથી કરીને સઘળા યોગાદિક પર્ય ત્યાગવા યોગ્ય છે.

માર્ગશીર્ષ શુદ ૧૪, ગુરુ, ૧૯૪૭.

: મિથ્યાનામધારીના ય

૧૧૫.

પ્રાપ્ત થયેલા સ્વરૂપને અભેદ ભાવે, અપૂર્વ સમાધિમાં સ્મરું છું

—:૦:—

ઈશ્વરનું સ્વરૂપ સમજાયામાં, અનુભવાયામાં અલ્પ પણ ન્યૂનતા ર નથી; જેમ છે તેમ સર્વ પ્રકારે સમજાયું છે. સર્વ પ્રકારનો એક દેશ મ કરતાં બાકી સર્વ અનુભવાયું છે એક દેશ સમજાયા વિના રહ્યો નથી; પ યોગ (મન, વચન, કાયા)થી અસંગ થવા વનવાસની આવશ્યકતા છે, એમ થયે એ દેશ અનુભવાશે, અર્થાત્ તેમાં જ રહેવાશે; પરિપૂર્ણ લોકાલો જ્ઞાન ઉત્પન્ન થશે. અને એ ઉત્પન્ન કરવાની (તેમ) આકાંક્ષા રહી નથી, ઉત્પન્ન કેમ થશે? એ વળી આશ્ચર્યકારક છે! પરિપૂર્ણસ્વરૂપજ્ઞાન તો ઉ થયું જ છે, અને એ સમાધિમાંથી નીકળી લોકાલોક-દર્શન પ્રત્યે જવું બનશે! એ પણ એક મને નહીં પણ પત્ર લખનારને વિકલ્પ થાય છે.

કણબી અને કોળી જેવી જ્ઞાતિમાં પણ માર્ગને પામેલા થોડાં વર્ષ ઘણા પુરુષો થઇ ગયા છે. તે મહાત્માઓની જનમંડળને અપિછાન હોવ સંધિ કારક જ તેનાથી સાર્થક સાધી શક્યા છે; જીવને મહાત્મા પ્રત્યે એક ન આવ્યો એ કેવી ઈશ્વરી અદ્ભુત નિયતિ છે?

એઓ સર્વ છેલ્લે ઈશ્વરના જ્ઞાનને પ્રાપ્ત થયા નહોતા; પરંતુ તે મ તેમને બહુ સમીપમાં હતું. એવા પુરુષો પ્રત્યે રોમાંચ બહુ ઉલ્લસે છે, જાણે નિરંતર તેઓની ચરણસેવા જ કરીએ; એ એક આકાંક્ષા રહે

૧૧૭.

"જીવને માર્ગ મળ્યો નથી એનું શું કારણ?" એ વારંવાર વિચા[illegible] યોગ્ય લાગે ત્યારે સાથેનું પત્ર વાંચજો.

... ...

અમને લાગે છે કે માર્ગ સુલભ છે, પણ પ્રાપ્તિનો યોગ મળ[illegible] દુર્લભ છે.

ભાવઅપ્રતિબદ્ધતાથી નિરંતર વિચરે છે એવા જ્ઞાની પુરુષોની આજ્ઞા[illegible] તથા તેના વિચારની સમ્યક્ પ્રતીતિ આવ્યા વિના, તથા અચળ સ્નેહ [illegible] વિના સતસ્વરૂપના વિચારની યથાર્થ પ્રાપ્તિ થતી નથી, અને તેની દ[illegible] આવેથી તેનાં ચરણારવિંદ જેણે સેવ્યાં છે તે પુરુષ, તેની દશાને ક્રમે કરી[illegible] પામે છે. એ માર્ગ આરાધ્યા વિના જીવે અનાદિ કાળથી પરિભ્રમણ ક[illegible] જ્યાં સુધી જીવને સ્વચ્છંદરૂપી અંધત્વ છે ત્યાંસુધી, એ માર્ગનું દર્શન થ[illegible] નથી. તે અંધત્વ ટળવા માટે જીવે એ માર્ગનો વિચાર કરવો, દૃઢ મોક્ષેચ્છ[illegible] વિચારમાં અપ્રમત્ત રહેવું, તો માર્ગની પ્રાપ્તિ થઇ અંધત્વ ટળે છે. અના[illegible] કાળથી જીવ અવળે માર્ગ ચાલ્યો છે.—જો કે તેણે જપ, તપ, શાસ્ત્રાધ્ય[illegible] વગેરે અનંતવાર કર્યાં છે, તથાપિ જે કંઇ પણ અવશ્ય કરવા યોગ્ય હતું [illegible] તેણે કર્યું નથી, જે કે અમે પ્રથમજ જણાવ્યું છે 'સૂયગડાંગસૂત્ર'[illegible] ઋષભદેવજીભગવાને જ્યાં અઠ્ઠાણું પુત્રોને ઉપદેશ્યા છે—મોક્ષ માર્ગે ચઢા[illegible] છે ત્યાં, આમ ઉપદેશ કર્યો છે:—

(હે આયુષ્માનો!) આ જીવ સર્વ કર્યું છે; એક આ વિના. તે [illegible] તો કે' નિશ્ચય કહીએ છીએ કે, સત્પુરુષનું કહેલું વચન, તેનો ઉપદેશ, [illegible] સાંભળ્યા નથી, અથવા રૂડે પ્રકારે કરી તે ઉઠાવ્યાં નથી: અને એનેજ અ[illegible] મુનિઓનું સામાયિક (આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ) કહ્યું છે.

સુધર્માસ્વામી જંબુસ્વામીને ઉપદેશે છે કે, જગત્ આખાનું જેણે દ[illegible] કર્યું છે એવા મહાવીરભગવાન્ તેણે અમને આમ કહ્યું છે. "ગુરુને આ[illegible] થઇ વર્તતા એવા અનંત પુરુષો માર્ગ પામીને મોક્ષપ્રાપ્ત થયા."

એક આ સ્થળે નહીં પણ સર્વ સ્થળે અને સર્વ શાસ્ત્રમાં એ[illegible] વાત કહેવાનો લક્ષ છે.

આણાએ ધમ્મો આણાએ તવો.

'આજ્ઞાનું આરાધન એજ ધર્મ, આજ્ઞાનું આરાધન એજ તપ'

જ્ઞાની કરતાં એવા મુમુક્ષુ પર અતિશય ઉલ્લાસ આવે છે; તેનું કારણ એ જ કે તેઓ જ્ઞાનીના ચરણને નિરંતર સેવે છે; અને એ જ એમનું દાસત્વ અમારું તેમના પ્રત્યે દાસત્વ થાય છે,—તેનું કારણ છે. ભોજો ભગત, નિરાંત કોળી ઇત્યાદિક પુરુષો યોગી (પરમયોગ્યતાવાળા) હતા.

નિરંજનપદને બૂઝનારા નિરંજન કેવી સ્થિતમાં રાખે છે, એ વિચારતાં અકળ ગતિ પર ગંભીર સમ વિપુલ હાસ્ય આવે છે!

હવે અમે અમારી દશા કોઈ પણ પ્રકારે કહી શકવાના નથી; તો લખી ક્યાંથી શકાશે? (કંઈ) મુક્તિએ નથી જોઈતી અને જૈનનું કેવળજ્ઞાન જે પુરુષને નથી જોઈતું તે પુરુષને પરમેશ્વર હવે કયું પદ આપશે? એ કંઈ આપના વિચારમાં આવે છે? આવે તો આશ્ચર્ય પામજો; નહીં તો અહીંથી તો કોઈ રીતે કંઈએ બહાર કાઢી શકાય તેમ બને તેવું લાગતું નથી.

આપ જે કંઈ વ્યવહારધર્મપ્રશ્નો લખો છો, તે ઉપર હાલ લક્ષ અપાતું નથી; તેના અક્ષર પણ પૂરા વાંચવા ઇચ્છા થતી નથી; તો પછી તેનો ઉત્તર ન લખી શકાયો હોય તો આપ શા માટે રાહ જુઓ છો? અર્થાત્ તે હવે ક્યારે બનશે તે કહી શકાતું નથી.

વારંવાર જણાવો છો કે આતુરતા—દર્શન માટે—બહુ છે, પરંતુ પંચમકાળ મહાવીરદેવે કહ્યો છે, કળિયુગ વ્યાસભગવાને કહ્યો છે, તે ક્યાંથી ઉપાધિમુક્ત રાખે!

આસો વદ ૦)), ૧૯૪૭.

૩૩૬.[1]

—અલખ નામ ધુનિ લગી ગગનમેં, મગન ભયા મન મેરા જી.
આસન મારી સુરત દૃઢ ધારી, દિયા અગમ ઘર ડેરા જી,
દરસ્યા અલખ દેદારા જી.—

મુંબઈ, પો૦ ૧૯૪૮ પોષ વદ ૫, ગુરુ.

---

૧ પદ લખતી વેળા [illegible] આત્મોપયોગ [illegible] વિચારમાં વર્તતા હોય. તે અંકિત [illegible] વિચારો [illegible] હોય, [illegible] વિચારો [illegible] આ ૩૩૬ મા [illegible] આ અંકિત [illegible] —[illegible].

૧૧૯.

...જીવને બે મોટાં બંધન છે; એક સ્વચ્છંદ અને બીજું પ્રતિબંધ. સ્વચ્છંદ ટાળવાની ઇચ્છા જેની છે તેણે, જ્ઞાનીની આજ્ઞા આરાધવી જોઇએ; અને પ્રતિબંધ ટાળવાની ઇચ્છા જેની છે તેણે, સર્વ સંગથી ત્યાગી થવું જોઇએ. આમ ન થાય તો બંધનનો નાશ થતો નથી. જેનો સ્વચ્છંદ છેદાયો છે તેને જે પ્રતિબંધ છે તે, અવસર પ્રાપ્ત થયે તરત નાશ પામે છે; આટલી શિક્ષા સ્મરણ કરવારૂપ છે.

વ્યાખ્યાન કરવું પડે તો કરવું, પણ 'આ કર્તવ્યની દશા મારી યોગ્યતા નથી, અને આ મને પ્રતિબંધ છે,' એમ સમજતાં જતાં ઉદાસીન ભાવે કરવું. ન કરવા માટે જેટલાં સામાને રુચિકર અને યોગ્ય પ્રયત્ન થાય તેટલા કરવાં. અને તેમ છતાંય જો કરવું પડે તો ઉપર પ્રમાણે ઉદાસીન ભાવે સમજીને કરવું.

મુંબઇ, ફેબ્રુઆરી ૧૪, ૧૮૯૧.

૧૨૦.

જ્ઞાનનાં 'પરોક્ષ' 'અપરોક્ષ' વિષે પત્રથી લખી શકાય તેમ નથી, પણ સુધાની ધારા પછીનાં કેટલાક દર્શન થયાં છે; અને જો અસંગતાની સાથે...તો સત્પ્રેમ હોય તો ઈશ્વરનું પરિપૂર્ણ પ્રકાશે તેમ છે; કારણ કે તે ઘણું કરીને સર્વ પ્રકારે જાણ્યું છે, અને તે જ વાટ તેના દર્શનની છે. આ ઉપાધિયોગમાં એ દર્શન ભગવત્ થવા દેશે નહીં એમ, તે મને પ્રેરે છે, માટે એકાંતવાસીપણે જ્યારે થવાશે ત્યારે ચાહીને ભગવતે રાખેલો પડદો એક થોડા પ્રયત્નમાં ટળી જશે.

મુંબઇ, ફેબ્રુઆરી, ૧૬, ૧૮૯૧.

૧૨૧.

'સત્'ને અભેદભાવે નમોનમઃ

—:o:—

બીજી બધી પ્રવૃત્તિ કરતાં જીવને યોગ્યપણું પ્રાપ્ત થાય તેવી વિચારણા કરવી યોગ્ય છે; અને તેનું મુખ્ય સાધન સર્વ પ્રકારના કામભોગથી વૈરાગ્ય સમેત સત્સંગ છે.

સત્સંગ (સમવયી પુરુષોનો-સમગુણી પુરુષોનો-યોગ) માં 'સત્'નો જેને સાક્ષાત્કાર છે એવા પુરુષના વચનોનું પારાયણ કરવું કે જેમાંથી કાળે કરીને 'સત્'ની પ્રાપ્તિ થાય છે.

જે જે સાધનોની પ્રાપ્તિ કરવી યોગ્ય છે, તે પ્રાપ્ત કરવા નિત્ય પ્રતિ નિવૃત્તિ કેળવવી જોઈએ. નિવૃત્તિના અભ્યાસ વિના જીવની પ્રવૃત્તિ ન ટળે એ પ્રત્યક્ષ સમજાય તેવી વાત છે.

ધર્મને રૂપે મિથ્યા વાસનાઓથી જીવને બંધન થયું છે, એ મહા લક્ષ રાખી તેવી મિથ્યા વાસના કેમ ટળે, એ માટે વિચાર કરવાનો પરિચય રાખજો.

મહા શુદ ૧૧, ગુરુ, મુંબઈ ૧૯૪૭.

૧૨૩.

કેવળ નિર્વિકાર છતાં પરબ્રહ્મ પ્રેમમય પરાભક્તિને વશ છે એ હૃદયમાં જેણે અનુભવ કર્યો છે એવા જ્ઞાનીઓની ગુપ્ત શિક્ષા છે.

——:o:——

અત્ર પરમાનંદ છે. અસંગવૃત્તિ હોવાથી સમુદાયમાં રહેવું બહુ વિકટ છે. જેનો કોઈ પણ પ્રકારે યથાર્થ આનંદ કહી શકાતો નથી એવું જે સત્સ્વરૂપ તે જેના હૃદયમાં પ્રકાશ્યું છે એવા મહાભાગ્ય જ્ઞાનીઓની અમારા ઉપર કૃપા વર્તો; અમે તો ચરણરજ છીએ, અને ત્રણે કાળ એ પ્રેમની નિરંજનદેવ પ્રત્યે યાચના છે.

આજના પ્રભાતથી નિરંજનદેવનો કોઈ અદ્ભુત અનુગ્રહ પ્રકાશ્યો છે; આજે ઘણા દિવસ થયાં ઇચ્છેલી પરાભક્તિ કોઈ અનુપમ રૂપમાં ઉદય પામી છે. ગોપીઓ ભગવાન વાસુદેવ (કૃષ્ણચંદ્ર) ને મહીની મટુકીમાં નાખી વેચવા નીકળી હતી એવી એક શ્રીમદ્ભાગવતમાં કથા છે; તે પ્રસંગ આજે બહુ સ્મરણમાં રહ્યો છે. અમૃત પ્રવહે છે ત્યાં, સહસ્રદળકમળ છે, એ મહીની મટુકી છે; અને આદિ પુરુષ તેમાં બિરાજમાન છે તે ભગવાન વાસુદેવ છે. તેની પ્રાપ્તિ સત્પુરુષની ચિત્તવૃત્તિરૂપ ગોપીને થતાં તે ઉલ્લાસમાં આવી જઈ બીજા કોઈ મુમુક્ષુ આત્મા પ્રત્યે "કોઈ માધવ લ્યો હાં રે કોઈ માધવ લ્યો" એમ કહે છે. અર્થાત્ તે વૃત્તિ કહે છે કે, આદિપુરુષની અમને પ્રાપ્તિ થઈ, અને એ એક જ પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય છે બીજું કશુંય પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય નથી, માટે તમે પ્રાપ્ત કરો. ઉલ્લાસમાં ફરી ફરી કહે છે, "તમે તે પુરાણપુરુષને પ્રાપ્ત કરો, અને જો તે પ્રાપ્તિને અચળ પ્રેમથી ઇચ્છો તો અમે તમને તે આદિપુરુષ આપી દઈએ. મટુકીમાં નાખીને વેચવા નીકળ્યાં છીએ, ગ્રાહક દેખી આપી દઈએ છીએ, કોઈ ગ્રાહક બનો, અચળ પ્રેમે કોઈ ગ્રાહક થાઓ, વાસુદેવની પ્રાપ્તિ કરાવીએ." મટુકીમાં નાખીને વેચવા નીકળવાનો અર્થ સહસ્રદળકમળમાં અમને વાસુદેવભગવાન મળ્યા છે.

તેમાં આમતિ થઈ નથી ત્યાં સુધી, માગ લિને અંતરમાં સમજી રાખજો: અને અમે તેવા મુમુક્ષુઓને પણ કંઈ નામપૂર્વક જણાવશો નહીં. હાલ, એવી દશાએ રહેવું અમને ગમ્યું છે.

..........ને આપે પણ અમી માટે મહાત્મ્ય પ્રગટ કર્યું, પણ તેમ તે હાલ થવું જોઈતું નથી: તે પ્રત્યે પ્રગટ થઈ પ્રતિબોધ કરશો મને યોગ્ય નથી લાગતો.

મુંબઈ, મહા વદ ૭, ૧૯૪૭.

૨૨૬.*

પરમાર્થ ઉપર પ્રીતિ થવામાં સત્સંગ એ સર્વોત્કૃષ્ટ અને અનુપમ સાધન છે. પણ આ કાળમાં તેવો જોગ બનવો બહુ વિકટ છે; માટે જીવે એ વિકટતામાં રહી પાર પાડવામાં વિકટ પુરુષાર્થ કરવો યોગ્ય છે;—અને તે એ કે "અનાદિ કાળથી જેટલું જાણ્યું છે તેટલું બધુંય અજ્ઞાન જ છે; તેનું વિસ્મરણ કરવું."

૨૨૭.

तत्र को मोहः कः शोक एकत्वमनुपश्यतः

'તેને મોહ શો! અને તેને શોક શો! કે જે સર્વત્ર એકત્વ (પરમાત્મસ્વરૂપ) ને જ જુએ છે.'

વાસ્તવિક સુખ જો જગતની દૃષ્ટિમાં આવ્યું હોત, તો જ્ઞાની પુરુષોએ નિયત કરેલું એવું મોક્ષસ્થાન ઉર્ધ્વલોકમાં હોત નહીં; પણ આ જગત જ મોક્ષ હોત. જ્ઞાનીને સર્વત્ર મોક્ષ છે, આ વાત જો કે યથાર્થ છે, તોપણ જ્યાં માયાપૂર્વક પરમાત્માનું દર્શન છે, એવું જગત્ વિચારી પગ મૂકવા જેવું તેને પણ કંઈ લાગે છે, માટે અમે અસંગતાને ઇચ્છીએ છીએ.

મુંબઈ, મહા વદ ૧૧, ૧૯૪૭.

૨૨૮.*

'સત્' સત્ જ છે, સરલ છે, સુગમ છે, સર્વત્ર તેની પ્રાપ્તિ હોય છે; પણ 'સત્'ને બતાવનાર 'સત્' જોઈએ.—

નય અનંતા છે, એકેક પદાર્થમાં અનંત ગુણ-ધર્મ-છે. તેમાં અનંતા નય પરિણમે છે, તો એક અથવા બે ચાર નયપૂર્વક બોલી શકાય એવું ક્યાં

કામતા સુધીની સર્વ સમાધિ, તેનું સત્પુરુષ જ કારણ છે. આટલી બધી સમર્થતા છતાં જેને કંઈ પણ સ્પૃહા નથી, ઉન્મત્તતા નથી, પોતાપણું નથી, ગર્વ નથી, ગારવ નથી, એવા આશ્ચર્યની પ્રતિમારૂપ સત્પુરુષને અમે ફરી ફરી નામરૂપે સ્મરીએ છીએ.

ત્રિલોકના નાથ વશ થયા છે જેને, એવા છતાં પણ એવી કોઈ અટપટી દશાથી વર્તે છે કે જેનું સામાન્ય મનુષ્યને ઓળખાણ થવું દુર્લભ છે; એવા સત્પુરુષને અમે ફરી ફરી સ્તવીએ છીએ.

એક સમય પણ કેવળ અસંગપણાથી રહેવું એ ત્રિલોકને વશ કરવા કરતાં પણ વિકટ કાર્ય છે. તેવા અસંગપણાથી ત્રિકાળ જે રહ્યા છે એવા સત્પુરુષોના અંતઃકરણ, તે જોઈ અમે પરમાશ્ચર્ય પામી નમીએ છીએ.

હે પરમાત્મા! અમે તો એમ જ માનીએ છીએ કે, આ કાળમાં પણ જીવનો મોક્ષ હોય; તેમ છતાં જૈન—ગ્રંથોમાં ક્વચિત્ પ્રતિપાદન થયું છે તે પ્રમાણે, આ કાળે મોક્ષ ન હોય તો, આ ક્ષેત્રે એ પ્રતિપાદન તું રાખ—અને અમને મોક્ષ આપવા કરતાં સત્પુરુષના જ ચરણનું ધ્યાન કરીએ અને તેની સમીપ જ રહીએ એવો યોગ આપ.

હે પુરુષપુરાણ! અમે તારામાં અને સત્પુરુષમાં કંઈ ભેદ હોય એમ સમજતા નથી; તારા કરતાં અમને તો સત્પુરુષ જ વિશેષ લાગે છે, કારણ કે તું પણ તેને આધીન જ રહ્યો છે; અને અમે સત્પુરુષને ઓળખ્યા વિના તને ઓળખી શક્યા નહીં; એ જ તારું દુર્ઘટપણું અમને સત્પુરુષ પ્રત્યે પ્રેમ ઉપજાવે છે, કારણ કે તું વશ છતાં પણ તેઓ ઉન્મત્ત નથી અને તારાથી પણ સરળ છે, માટે હવે તું કહે તેમ કરીએ?

હે નાથ! તારે ખોટું ન લગાડવું કે અમે તારા કરતાં પણ સત્પુરુષને વિશેષ સ્તવીએ છીએ; જગત્ આખું તને સ્તવે છે, તો પછી અમે એક તારા સામા બેઠા રહીશું તેમાં તને ક્યાં સ્તવનની આકાંક્ષા છે; અને ક્યાં તને ન્યૂનપણું પણ છે.

જ્ઞાની પુરુષો ત્રિકાળની વાત જાણતાં છતાં પ્રગટ કરતા નથી એમ આપે પૂછ્યું તે સંબંધમાં એમ જણાય છે કે, ઈશ્વરી ઇચ્છા જ એવી છે કે અમુક પારમાર્થિક વાત સિવાય જ્ઞાની બીજી ત્રિકાળિક વાત પ્રસિદ્ધ ન કરે અને જ્ઞાનીની પણ અંતર્ ઇચ્છા તેવી જ જણાય છે. જેની કંઈ પણ પ્રકારની આકાંક્ષા નથી એવા, જ્ઞાની પુરુષને કંઈ કર્તવ્યરૂપ નહીં હોવાથી જે કંઈ ઉદયમાં આવે તેટલું જ કરે છે. અમે તો કંઈ તેવું જ્ઞાન ધરાવતા નથી

"વર્તે છે.

ત્રિક માટે નિષ્પ્રિયમાં સમતાવાન રહેવું. જ્ઞાનીઓની એ જ 'ઇચ્છા' વર્તે છે, તે જ્ઞાનીને નમસ્કાર હો !

૧૦૯

સત્સ્વરૂપને અભેદભાવે નમોનમઃ

---:○:---

જે લખ્યું, તે તો કંઈ ખુલ્લું નથી, કારણ કે જ્યાં સુધી તેવા પ્રકારે કોઈ આત્મા થાય તેની વાંચના હશે તો ઓળખીશ. સમાગમ ઉપર નથી; એમ તેની ભક્તિ હો, ત્યારે મર્યે સ્ફુરણા વિશેષ કરી પ્રાર્થના તો—અમે જાણે કાળને માટે રાહ જ જોઈએ છીએ. એટલું જ કામ તો કરવાનું છે કે જેવું મરવા વિના છૂટકો નથી, અને એ મરવા યોગ્ય જ છે, એમ દૃઢ કરવું—માટે પ્રાપ્તિ દુર્લભ છે.

મુંબઈ, મહા વદ ૦)), ૧૯૪૭.

૧૧૦

પુરાણપુરુષને નમોનમઃ

---:○:---

આ લોક ત્રિવિધ તાપથી આકુળ વ્યાકુળ છે. ઝાંઝવાનાં પાણીને લેવા દોડી તૃષા છીપાવવા ઇચ્છે છે એવો દીન છે. અજ્ઞાનને લીધે સ્વરૂપનું વિસ્મરણ થઈ જવાથી ભયંકર પરિભ્રમણ તેને પ્રાપ્ત થયું છે. સમયે સમયે અતુલ ખેદ, જ્વરાદિક રોગ, મરણાદિક ભય, વિયોગાદિક દુઃખને તે અનુભવે છે. એવી અશરણતાવાળા આ જગતને એક સત્પુરુષ જ શરણ છે. સત્પુરુષની વાણી વિના કોઈ એ તાપ અને તૃષા છેદી શકે નહીં એમ નિશ્ચય છે. માટે, ફરી ફરી તે સત્પુરુષના ચરણનું અમે ધ્યાન કરીએ છીએ.

સંસાર કેવળ અશાતામય છે. જો કોઈ પણ પ્રાણીને અલ્પ પણ શાતા છે, તો તે પણ સત્પુરુષનો જ અનુગ્રહ છે. કોઈ પણ પ્રકારના પુણ્ય વિના શાતાની પ્રાપ્તિ નથી; અને એ પુણ્ય પણ સત્પુરુષના ઉપદેશ વિના કોઈએ જાણ્યું નથી. ઘણે કાળે ઉપદેશેલું તે પુણ્ય રૂઢીને આધીન થઈ પ્રવર્તે છે, તેથી જાણે તે ગ્રંથાદિથી પ્રાપ્ત થયેલું લાગે છે; પણ એનું મૂળ એક સત્પુરુષ જ છે; માટે અમે એમ જ જાણીએ છીએ કે, એક અંશ શાતાથી

૧૩૩.

સર્વાત્મા હરિને નમસ્કાર.

———:૦:———

'સત્' સત્ છે, સરલ છે, સુગમ છે; તેની પ્રાપ્તિ સર્વત્ર હોય છે.

'સત્' છે, કાળથી તેને બાધા નથી, તે સર્વને અધિષ્ઠાન છે, વાણીથી અકથ્ય છે, તેની પ્રાપ્તિ હોય છે; અને તે પ્રાપ્તિનો ઉપાય છે.—

ગમે તે સંપ્રદાય-દર્શન—ના મહાત્માઓનો લક્ષ એક 'સત્' જ છે. વાણીથી અકથ્ય હોવાથી મુંગાની શ્રેણુ સમજાવ્યું છે; જેથી તેઓના કથનમાં કંઇક ભેદ લાગે છે; વાસ્તવિક રીતે ભેદ નથી.

લોકનું સ્વરૂપ સર્વ કાળ એક સ્થિતિનું નથી; ક્ષણે ક્ષણે તે રૂપાંતર પામ્યા કરે છે; અનેક રૂપ નવાં થાય છે; અનેક સ્થિતિ કરે છે; અને અનેક લય પામે છે; એક ક્ષણ પહેલાં જે રૂપ બાહ્યજ્ઞાને જણાતું નહોતું, તે દેખાય છે; અને ક્ષણમાં ઘણાં દીર્ઘ વિસ્તારવાળાં રૂપ લય પામ્યાં જાય છે. મહાત્માની વિદ્યમાને વર્તતું લોકનું સ્વરૂપ અજ્ઞાનીના અનુગ્રહને અર્થે કંઇક રૂપાંતરપૂર્વક કહ્યું જાય છે; પણ સર્વ કાળ જેની એક સ્થિતિ નથી એવું એ રૂપ 'સત્' નહીં હોવાથી ગમે તે રૂપે વર્ણવી, તે કાળે ભ્રાંતિ ટાળી છે; અને એને ફરી સર્વત્ર એ સ્વરૂપ હોય જ એમ નથી; એમ સમજાય છે. બાળ જીવ તો તે સ્વરૂપને શાશ્વતરૂપ માની લઇ ભ્રાંતિમાં પડે છે, પણ કોઇ જોગ જીવ એવી અનેકતાની કહેણીથી મુંઝાઇ જઇ 'સત્' તરફ વળે છે; ઘણું કરીને સૌ મુમુક્ષુઓ એમ જ માર્ગ પામ્યા છે 'ભ્રાંતિ'નું રૂપ એવું આ જગત્ વારંવાર વર્ણવવાનો મોટા પુરૂષનો એ જ ઉદ્દેશ છે કે, તે સ્વરૂપને વિચાર કરતાં પ્રાણી ભ્રાંતિ પામે કે 'ખરૂં શું? આમ અનેક પ્રકારે કહ્યું છે, તેમાં શું માનું! અને મને શું કલ્યાણકારક?' એમ વિચારતા વિચારતાં અને એક (ભ્રાંતિ)નો વિષય જાણી જ્યાંથી 'સત્' ની પ્રાપ્તિ હોય છે એવા સંતના શરણ વગર છૂટકો નથી નથી એમ સમજી તે શોધી, શરણાપન્ન થઇ, 'સત્' પામી 'સત્' રૂપ હોય છે.

અમે તેમ હો, પણ આ કાળમાં જૈનમાં તીર્થંકરના માર્ગને ગવેષવાની આકાંક્ષાવાળો પ્રાણી થવો દુર્લભ સંભવે છે, કારણ કે ખરાબે ચઢેલું વહાણ —અને તે પણ જુનું—એ ભયંકર છે, તેમ જ જૈનની કથની ઘસાઇ જઇ, ભ્રાંતિરૂપ ખરાબે તે વહાણ ચઢ્યુ છે.

છે. અમારૂં ચિત્ત નિઃસ્પૃહ અતિશય છે, અને જગત્‌માં સ્પૃહ તરીકે વર્તીએ છીએ; એ કળિયુગની કૃપા છે.

મુંબાઇ, ફાગણ વદ ૧૩, ૧૯૪૭.

૧૩૭.

આપને સ્મરણ રહેવા લખું છું કે, જ્યાંસુધી ઇશ્વરેચ્છા નથી ત્યાંસુધી, અમારાથી કાંઇ પણ થઇ શકનાર નથી; તણખલાંના બે કટકા કરવાની શક્તિ પણ અમે ધરાવતા નથી; અધિક શું કહેવું?

મુંબઇ, ચૈત્ર શુદ ૪ રવિ, ૧૯૪૭.

૧૩૮.*

અનંતા નય છે; એકેક પદાર્થ અનંત ગુણથી અને અનંત ધર્મથી યુક્ત છે. એકેક ગુણ અને એકેક ધર્મ પ્રત્યે અનંત નય પરિણામે છે, માટે એ વાટે પદાર્થનો નિર્ણય કરવા માગીએ તો થાય નહીં; એની વાટ કોઇ બીજી હોવી જોઇએ, ઘણું કરીને આ વાતને જ્ઞાની પુરુષો જ જાણે છે; અને તેઓ તે નયાદિક માર્ગ પ્રત્યે ઉદાસીન વર્તે છે; જેથી કોઇ નયનું એકાંત ખંડન થતું નથી, અથવા કોઇ નયનું એકાંત મંડન થતું નથી જેટલી જેની યોગ્યતા છે, તેટલી તે નયની સત્તા જ્ઞાની પુરુષોને સમ્મત હોય છે. માર્ગ જેને નથી પ્રાપ્ત થયો એવાં મનુષ્યો નયનો આગ્રહ કરે છે; અને એથી વિષમ ફળની પ્રાપ્તિ હોય છે. કોઇ નય જ્યાં દુભાતો નથી, એવાં જ્ઞાનીનાં વચનોને અમે નમસ્કાર કરીએ છીએ.

જેણે જ્ઞાનીના માર્ગની ઇચ્છા કરી હોય એવાં પ્રાણીએ નયાદિકમાં ઉદાસીન રહેવાનો અભ્યાસ કરવો, કોઇ નયમાં આગ્રહ કરવો નહીં; અને કોઇ પ્રાણીને એ વાટે દુભાવવું નહીં; અને એ આગ્રહ જેને મટ્યો છે, તે કોઇ વાટે પણ પ્રાણીને દુભાવવાની ઇચ્છા કરતો નથી.

૧૩૯.*

વાસનાના ઉપસમાર્થે તેમનુ વિજ્ઞાપન છે; અને તેનો સર્વોત્તમ ઉપાય તો જ્ઞાની પુરુષનો જોગ મળવો તે છે. મુમુક્ષુતા હોય, અને અમુક કાળસુધી તેનો જોગ મળ્યો હોય, તો જરતું કલ્યાણ થઇ જાય.

જવાનો સંભવ; તે અનંત સંસારનું કારણ.........ને થાય એમ જાણીને જેમ બને તેમ ચિત્તનું સમાધાન કરી તે મજુરી જેવું કામ પણ કર્યા જવું એમ હાલ તો ધાર્યું છે.

આ કામની પ્રવૃત્તિ કરતી વખતે જેટલી અમારી ઉદાસીન દશા હતી તેથી આજ વિશેષ છે, અને તેથી અમે ઘણું કરીને તેમની વૃત્તિને ને અનુસરી શકીએ એવું છે; તથા જેટલું બન્યું છે તેટલું અનુસરણ તો જેમ તેમ ચિત્ત સમાધાન કરી રાખ્યા કર્યું છે.

કોઇ પણ જીવ પરમાર્થને ઇચ્છો અને વ્યાવહારિક સંગમાં પ્રીતિ રાખે ને પરમાર્થ પ્રાપ્ત થાય એમ તો કોઇ કાળે બને જ નહીં. આ કામની નિવૃત્તિ પૂર્વકર્મ જોતાં તો હાલ થાય તેવું દેખાતું નથી.

આ કામ પછી 'ત્યાગ' એવું અમે તો ધ્યાનમાં જોયું હતું; અને હાલ આવું સ્વરૂપ દેખાય છે, એટલી આશ્ચર્યવાર્તા છે. અમારી વૃત્તિમાં પરમાર્થ આડે અવકાશ નથી, તેમ છતાં ઘણોખરો કાળ આ કામમાં ગાળીએ છીએ; અને તેનું કારણ માત્ર તેમને દોષબુદ્ધિ ન આવે એટલું જ છે; તથાપિ અમારી વર્તના જ એવી છે કે, જીવ તેનો જો ખ્યાલ ન કરી શકે તો તેટલું કામ કરતાં છતાં પણ દોષબુદ્ધિ જ રહ્યા કરે.

૧૪૧.*

અનંત કાળથી જીવને અસત્ વાસનાનો અભ્યાસ છે. તેમાં એકદમ 'સત્' સંબંધી સંસ્કાર સ્થિત થતા નથી. જેમ મલિન દર્પણને વિષે યથાયોગ્ય પ્રતિબિંબદર્શન થઇ શકતું નથી, તેમ અસત્ વાસનાવાળા ચિત્તને વિષે પણ 'સત્' સંબંધી સંસ્કાર યથાયોગ્ય પ્રતિબિંબિત થતા નથી; ક્વચિત્ અંશે થાય છે, ત્યાં પાછો અનંતકાળનો જે મિથ્યા અભ્યાસ છે તેના વિકલ્પમાં પડી જાય છે, એટલે તે ક્વચિત્–સત્ના અંશોપર આવરણ આવે છે. 'સત્' સંબંધી સંસ્કારોની દૃઢતા થવા સર્વ પ્રકારે લોકલજ્જાની ઉપેક્ષા કરી સત્સંગનો પરિચય કરવો શ્રેયસ્કર છે. લોકલજ્જા તો કોઇ મોટા કારણમાં સર્વ પ્રકારે ત્યાગવી પડે છે, સામાન્ય રીતે સત્સંગનો લોકસમુદાયમાં તિરસ્કાર નથી, જેથી લજ્જા દુઃખદાયક થતી નથી; માત્ર ચિત્તને વિષે સત્સંગના લાભનો વિચાર કરી નિરંતર અભ્યાસ કરવો; તો પરમાર્થને વિષે દૃઢતા થાય છે.

અપરિણામી મન એ સર્વ શાંતિનું કારણ છે. આત્મપરિણતિ એ
અને શુદ્ધ રાગ વાણી એ શુચિ છે. વિ૦ સુખલાલ

---

૧૪૪ *

સત્સ્વરૂપને અભેદરૂપે અનન્ય ભક્તિએ નમસ્કાર.

—:૦:—

માર્ગની ઇચ્છા જેને ઉત્પન્ન થઈ છે, તેણે બધા વિકલ્પો મૂકીને આ એક વિકલ્પ ફરી ફરી સ્મરણ કરવો આવશ્યક છે:—"અનંત કાળથી જીવનું પરિભ્રમણ થવા છતાં તેની નિવૃત્તિ કાં થતી નથી? અને તે શું કરવાથી થાય"?

આ વાક્યમાં અનંત અર્થ સમાયેલો છે, અને એ વાક્યમાં કહેલી ચિંતના કર્યા વિના, તેને માટે દૃઢ થઈ ઝૂર્યા વિના, માર્ગની દિશાનું પણ અલ્પ ભાન થતું નથી, પૂર્વે થયું નથી, અને ભવિષ્યકાળે પણ નહીં થાય. અમે તો એમ જાણ્યું છે, માટે તમારે બધાએ એ જ શોધવાનું છે. પછી બીજું શું જાણવું તે જણાય છે.

૧૪૫.

૧. જીવ પોતાને ભૂલી ગયો છે, અને તેથી સત્ સુખનો તેને વિયો
એમ સર્વ ધર્મસંમત કહ્યું છે.

૨. પોતાને ભૂલીગયારૂપ અજ્ઞાન, જ્ઞાન મળવાથી નાશ થાય છે; એ
નિઃશંક માનવું.

૩. જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ જ્ઞાની પાસેથી થવી જોઈએ, એ સ્વાભાવિક સમજ
છે; છતાં જીવ લોકલજ્જાદિ કારણોથી અજ્ઞાનીનો આશ્રય છોડતો ન
એ જ અનંતાનુબંધી કષાયનું મૂળ છે.

૪. જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ જેણે ઇચ્છવી તેણે, જ્ઞાનીની ઇચ્છાએ વર્તવું એ
જિનાગમાદિ સર્વ શાસ્ત્ર કહે છે. પોતાની ઇચ્છાએ પ્રવર્તતાં અના
કાળથી રખડ્યો.

૫. જ્યાં સુધી પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનીની ઇચ્છાએ, વિચરવા અજ્ઞાને નહીં વ
ત્યાં સુધી, અજ્ઞાનની નિવૃત્તિ થવી સંભવતી નથી.

૬. જ્ઞાનીની આજ્ઞાનું આરાધન તે કરી શકે કે જે એક નિષ્ઠાએ ત
મન, ધનની આસક્તિનો ત્યાગ કરી તેની ભક્તિમાં જોડાય

[illegible]

[illegible]

[illegible]

૮. જૈને કે સાંખ્ય આદિ ઉપદેશ નથી, પરંતુ વેદાન્તાદિને જે કહ્યાં તેના ઉપદેશ અભિપ્રાયો નથી અને અન્ય તથા નિદિધ્યાસનાદિના હેતુ થતો નથી; માટે મુમુક્ષુએ જ્ઞાનીની આજ્ઞા આરાધ્ય કહેલ છે, એમ આપુરુષોએ કહ્યું છે.

૯.

૯. આત્મહિતાર્થે આત્મ પુરુષો લાગ્યો મોક્ષ થવાનો તે જ ઉપદેશ કર્યો હતો.

૧૦. પરિચિત સત્સંગે મુમુક્ષુતાએ તે જ ઉપદેશ કર્યો છે.

૧૧. અનંતકાળથી જીવ નિજસ્વરૂપ ભાવી પરિભ્રમ કરે, તેમાંથી છૂટે પોતાથી જ્ઞાન થાય નહીં, પરંતુ જ્ઞાનીનો આત્માનો અનુભવ અંતર્મુહૂર્તમાં પણ કેવળજ્ઞાન થાય.

૧૨. જ્ઞાનમાર્ગ, જ્ઞાની આત્માએ પરોક્ષ છે, અને તે જીવને અધિકારી થવા માટે કહ્યો છે. મોક્ષ થવા માટે પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનીની આજ્ઞા આરાધવી યોગ્ય છે.

૧૮

[illegible] આત્મ [illegible] પ્રત્યક્ષ [illegible] પણ કઠિન [illegible] પરિગ્રહ જ્ઞાન વિરક્ત [illegible] કરવું તે [illegible] થાય છે.

[illegible] આત્મામાંથી પરમાર્થ [illegible] [illegible]

[illegible] આત્માર્થે [illegible] આત્માએ પ્રયત્ન કરવું.

સંવત ૧૯૪૭.

૧૯.

[illegible] પ્રેમ [illegible] [illegible] પરમ [illegible] માત્ર [illegible] વિચારમાં પણ આત્મા સુપ્રતિષ્ઠિત થાય તે તે પ્રકારે પ્રવર્તવાનો પુરુષાર્થ વારંવાર, સમયે સમયે અને

અનંત જ્ઞાની પુરુષે અનુભવ કરેલો એવો આ શાશ્વત, સુગમ મોક્ષમાર્ગ જીવને લક્ષમાં નથી આવતો, એથી ઉત્પન્ન થયેલું ખેદસહિત આશ્ચર્ય તે પણ અત્રે શમાવીએ છીએ. સત્સંગ, સદ્વિચારથી શમાવા સુધીનાં સર્વ પદ અનંત સાચાં છે, સુગમ છે, સુગોચર છે, સહજ છે, અને નિઃસંદેહ છે.

ૐ ૐ ૐ ૐ.

સં० ૧૯૪૭.

૧૪૯.*

—હમ પરદેશી પંખી સાધુ, આરે દેશકે નાહિ રે.

——:०:——

ૐ સત્.

સામાન્ય ઉપદેશમાં કાળ શું ખાય છે? તેનો ઉત્તર એ છે કે, તે પ્રાણી માત્રનું આયુષ્ય ખાય છે! વ્યવહારનયથી કાળ 'જૂનું' ખાય છે. નિશ્ચયનયથી કાળ પદાર્થ માત્રને રૂપાંતર આપે છે;—પર્યાયાંતર કરે છે.—

છેલ્લા બે ઉત્તર વધારે વિચારવાથી બંધ બેસી શકશે. વ્યવહારનયથી કાળ 'જૂનું' ખાય છે, એમ જે લખ્યું છે, તે વળી નીચે વિશેષ સ્પષ્ટ કર્યું છે:—

"કાળ 'જૂનું' ખાય છે."—'જૂનું' એટલે શું? એક સમય જે ચીજને ઉત્પન્ન થયાં થઇ, બીજે સમય વર્તે છે, તે જૂની ગણાય છે. (જ્ઞાનીની અપેક્ષાથી) તે ચીજને ત્રીજે સમયે ચોથે સમયે, એમ સંખ્યાત અસંખ્યાત સમયે—અનંત સમયે કાળ બદલાવ્યા જ કરે છે. બીજા સમયમાં તે જેવી હોય તેવી ત્રીજામાં ન હોય, એટલે કે બીજા સમયમાં પદાર્થનું જે સ્વરૂપ હતું, તે ખાઇ જઇ ત્રીજે સમયે કાળે પદાર્થને બીજાું રૂપ આપ્યું: અર્થાત 'જૂનું' તે ખાઇ ગયો. પહેલે સમયે પદાર્થ ઉત્પન્ન થયો. અને તે જ વેળા કાળ તેને ખાઇ જાય એમ વ્યવહારનયથી બને નહીં. પહેલે સમયે પદાર્થનું નવાપણું ગણાય, પણ તે વેળા કાળ તેને ખાઇ જતો નથી, બીજે સમયે બદલાવે છે, માટે જૂનાપણાને તે ખાય છે, તેમ કહ્યું છે.

નિશ્ચયનયથી પદાર્થ માત્ર રૂપાંતર જ પામે છે. 'કોઇ પણ પદાર્થ કોઇ પણ કાળમાં કેવળ નાશ પામે જ નહીં,' એવો સિદ્ધાંત છે; અને જો પદાર્થ કેવળ નાશ પામતો હોત, તો આજ કંઇ પણ હોત નહીં, માટે આ કાળ ખાતો નથી, પણ રૂપાંતર કરે છે એમ કહ્યું છે. ત્રણ પ્રકારના ઉત્તરમાં પહેલો ઉત્તર સર્વને સમજવો દુર્લભ છે.

૧૪૮.૯

જેમ છે તેમ આત્મસ્વરૂપ જાણ્યું તેનું નામ સમજવું છે; તેથી ઉપયોગ અન્ય વિકલ્પ રહિત થયો તેનું નામ શમાવું છે; વસ્તુતાએ બન્ને એક જ છે. જેમ છે તેમ સમજવાથી ઉપયોગ સ્વરૂપમાં શમાયો, અને આત્મા સ્વભાવ-મય થઇ રહ્યો, એ પ્રથમ વાક્ય "સમજીને શમાઇ રહ્યા" તેનો અર્થ છે.

અન્ય પદાર્થના સંયોગમાં જે અધ્યાસ હતો, અને તે અધ્યાસમાં આત્માપણું માન્યું હતું, તે અધ્યાસરૂપ આત્માપણું શમાઇ ગયું, એ બીજું વાક્ય "સમજીને શમાઇ ગયા" તેનો અર્થ છે.

પર્યાયાંતરથી અર્થાંતર થઇ શકે છે; વાસ્તવ્યમાં બન્ને વાક્યનો પરમાર્થ એક જ વિચારવા યોગ્ય છે.

જે જે સમજ્યા તેણે તેણે મારું તારું એ આદિ અહંત્વ મમત્વ શમાવી દીધું, કેમકે કોઇ પણ નિજસ્વભાવ તેવો દીઠો નહીં; અને નિજસ્વભાવ તો અચિંત્ય અવ્યાબાધસ્વરૂપ,–કેવળ ન્યારો–જોયો એટલે તેમાં જ સમાવેશ પામ્યા. આત્મા સિવાય અન્યમાં સ્વમાન્યતા હતી તે ટાળી પરમાર્થે મૌન થયા; વાણીએ કરી 'આ આનું છે' એ આદિ કહેવાનું બનવારૂપ વ્યવહાર વચનાદિ યોગસુધી ક્વચિત્ રહ્યો, તથાપિ આત્માથી આ મારું છે, એ વિકલ્પ વગ શમાઇ ગયો; જેમ છે તેમ અચિંત્ય સ્વાનુભવગોચરપદમાં લીનતા થઇ. ે બન્ને વાક્ય લોકભાષામાં પ્રવર્ત્યાં છે; તે આત્મભાષામાંથી આવ્યાં છે. જે ઉપર કહ્યા તે પ્રકારે ન શમાયા તે સમજ્યા નથી; એમ એ વાક્યનો સાર-ભૂત અર્થ થયો; અથવા જેટલે અંશે શમાયા તેટલે અંશે સમજ્યા, અને જે કારે શમાયા તે પ્રકારે સમજ્યા, એટલો વિભાગાર્થ થઇ શકવા યોગ્ય છે, થાપિ મુખ્યાર્થમાં ઉપયોગ વર્તાવવો ઘટે છે.

અનંત કાળથી યમનિયમ શાસ્ત્રાવલોકનાદિ કાર્ય કર્યાં છતાં સમજવું, ને શમાવું એ પ્રકાર આત્મામાં આવ્યો નહીં, અને તેથી પરિભ્રમણ-ત્તિ ન થઇ.

સમજવા અને શમાવાનું જે કોઇ ઐક્ય કરે, તે સ્વાનુભવપદમાં વર્તે; ં પરિભ્રમણ નિવૃત્ત થાય. સદ્ગુરુની આજ્ઞા વિચાર્યા વિના જીવે તે પરમાર્થ જાણ્યો નહીં; જાણવાને પ્રતિબંધક અસત્સંગ, સ્વચ્છંદ અને અવિચાર તેનો રોધ કર્યો નહીં. જેથી સમજવું અને શમાવું તથા બન્નેનું ઐક્ય ન બન્યું એવો નિયમ પ્રસિદ્ધ છે. અહીંથી આગળી ઉપર ઉપરની ભૂમિકા ઉપાસે તો જીવ સમજીને શમાય; એ નિઃસંદેહ છે.

ક્યાંથી હોય? આમ ન હોય તેથી મને એવાં કાર્યના ઉદયને જેમ સમભાવે તેમ ભોગવી—સર્વ પ્રકારે એ વિષેની નિવૃત્તિ કરી, યોગ્ય વ્યવહારમાં આવવાનું પ્રયત્ન કરવું ઉચિત છે. ન આવવાનાં કારણો તોડીએ, અને તે પણ પ્રારબ્ધવશાત્ નિરુપમ બુદ્ધિથી એવો જે વ્યવહાર, તેને યોગ્ય વ્યવહાર માનજો. અત્ર ઈશ્વરાનુગ્રહ છે.

મુંબઈ, ચૈત્ર સુદ ૯, ગુરુ ૧૯૪૭.

વિ૦ રાયચંદના પ્રણામ.

૧૫૨.

જંબુસ્વામીનું દૃષ્ટાંત પ્રસંગને પ્રબળ કરનારું, અતિ સારું આનંદકારક આપ્યું છે. સુંદરી તેઓની ઇચ્છા જ્યાં લોકપ્રવાહ એમ માને કે, ચોર સહ ગયાના કારણે જંબુનો લાભ છે, તો તે પરમાર્થને કલંકરૂપ છે, એવો જે મહાત્મા જંબુનો આશય તે સત્ય હતો. એ વાત એમ ટુંકી કરી હવે આપને પ્રશ્ન કરવો યોગ્ય છે કે, ચિત્તની માયાના પ્રસંગોમાં આકુળ-વ્યાકુળતા હોય, અને તેમાં આત્મા ચિંતિત રહ્યા કરે એ, ઈશ્વરપ્રસન્નતાનો માર્ગ છે કે કેમ? અને પોતાની બુદ્ધિએ નહીં, તથાપિ લોકપ્રવાહને લઈને પણ કુટુંબાદિકને કારણે શોચનીય થવું એ, વાસ્તવિક માર્ગ છે કે કેમ? આપણે આકુળ થવાથી કંઈ કરી શકીએ છીએ કે કેમ? અને જો કરી શકીએ છીએ તો પછી ઈશ્વર પર વિશ્વાસ શું ફળદાયક છે? જ્યોતિષ જેવા કલ્પિત વિષયનો સાંસારિક પ્રસંગમાં નિસ્પૃહ પુરુષો લક્ષ કરતા હશે કે કેમ? અમે જ્યોતિષ જાણીએ છીએ, અથવા કંઈ કરી શકીએ છીએ, એમ ન માનો તો સારું, એવી હાલ ઇચ્છા છે.

મુંબઈ, ચૈત્ર સુદ ૧૦, ૧૯૪૭.

૧૫૩.

સર્વાત્મસ્વરૂપને નમસ્કાર.

—:o:—

પોતાનું અથવા પારકું જેને કંઈ રહ્યું નથી, એવી કોઈ દશા તેની પ્રાપ્તિ હવે સમીપ જ આ દેહે છે; અને તેને લીધે પરેચ્છાથી વર્તીએ છીએ. પૂર્વે જે જે વિદ્યા, બોધ, જ્ઞાન ક્રિયાની પ્રાપ્તિ થઈ ગઈ છે, તે તે સઘળાં આ દેહે જ વિસ્મરણ કરી નિર્વિકલ્પ થયા વિના છૂટકો નથી; અને તેને

...અત્ર પણ દશાના પ્રમાણમાં બાહ્ય ઉપાધિ વિશેષ છે. આજે કેટલાંક વ્યવહારિક-પ્રશ્નો (જો કે શાસ્ત્ર સંબંધી)-આવેલાં-લખ્યાં હતાં, પણ ચિત્ત તેવું વાંચવામાં પણ હાલ પૂરું રહેતું નથી એટલે ઉત્તર શી રીતે લખી શકાય!

ચૈત્ર ૧૯૪૭.

૧૫૦.

મહાત્મા કબીરજી તથા નરસિંહ મહેતાની ભક્તિ અનન્ય, અલૌકિક, અદ્ભુત, અને સર્વોત્કૃષ્ટ હતી; તેમ છતાં તે નિઃસ્પૃહ હતી. સ્વપ્ને પણ તેમણે એવી દુઃખી સ્થિતિ છતાં આજીવિકા અર્થે-વ્યવહારાર્થે પરમેશ્વર પ્રત્યે દીનપણું કર્યું નથી; તેમ કર્યાં સિવાય જો કે ઈશ્વરેચ્છાથી વ્યવહાર ચાલ્યો ગયો છે, તથાપિ તેમની દારિદ્રાવસ્થા હજુસુધી જગત-વિદિત છે; અને એ જ એમનું સબળ માહાત્મ્ય છે. પરમાત્માએ એમના 'પરચા' પૂરા કર્યા છે તે, એ ભક્તોની ઇચ્છાથી ઉપરવટ થઈને. ભક્તોની એવી ઇચ્છા ન હોય, અને તેવી ઇચ્છા હોય તો રહસ્ય-ભક્તિની તેમને પ્રાપ્તિ પણ ન હોય. આપ હજારો વાતો લખો પણ જ્યાંસુધી નિઃસ્પૃહ નહીં હો (નહીં થાઓ) ત્યાંસુધી, વિટંબના જ છે.

મુંબઈ, ચૈત્ર શુદ ૮, ૧૯૪૭.

૧૫૧.

પરેચ્છાનુચારીને શબ્દ-ભેદ નથી.

જો કે અમને ઉપાધિયોગ છે, તથાપિ અવકાશ નથી મળતો એમ કહું છું નહીં, પણ દશા એવી વર્તે છે કે જેમાં પરમાર્થ વિષે કંઈ ન થઈ શકે; અને રુચિ પણ હાલ તો તેમ જ રહે છે.

માયાનો પ્રપંચ ક્ષણે ક્ષણે બાધકર્તા છે. તે પ્રપંચમાં તાપની નિવૃત્તિ કોઈ કલ્પદ્રુમની છાયા છે; અને કાં કેવળદશા છે; તથાપિ કલ્પદ્રુમની છાયા પ્રશસ્ત છે. તે સિવાય એ તાપની નિવૃત્તિ નથી; અને એ કલ્પદ્રુમને વાસ્તવિક ઓળખવા જીવ યોગ્ય થવું પ્રશસ્ત છે. તે યોગ્ય થવામાં બાધકર્તા એવો એ માયાપ્રપંચ છે; જેનો પરિચય જેમ ઓછો હોય તેમ વર્યા વિના યોગ્યતાનું આવરણ ભંગ થતું નથી. પગલે પગલે ભયવાળી અજ્ઞાન ભૂમિકામાં જીવ વગર વિચારે કોટચાવધિ યોજનો ચાલ્યા કરે છે, ત્યાં યોગ્યતાનો અવકાશ

વાળાં પુસ્તકો, અને વૈરાગી, સરલ ચિત્તવાળા મનુષ્યનો સંગ અને પોતાની ચિત્તશુદ્ધિ એ સારાં કારણો છે. એ જ મેળવવા રટણ રાખવું કલ્યાણકારક છે.

મુંબઇ, ૧૯૪૭, ચૈત્ર વદ ૩, રવિ.

૧૫૬.

—આપ્યું સૌને તે અક્ષરધામ રે.

——:o:——

જો કે ઉપાધિસંયુક્ત કાળ ઘણો જાય છે. ઇશ્વરેચ્છા પ્રમાણે સઘળું શ્રેયસ્કર છે, અને યોગ્ય છે. એટલે જેમ ચાલે છે તેમ ઉપાધિ હો તો ભલે ન હો તોપણ ભલે; જે હોય તે સમાન જ છે.

એમ તો સમજાય છે કે ભેદનો ભેદ ટળ્યે વાસ્તવિક સમજાય છે. પરમ અભેદ એવું 'સત્' સર્વત્ર છે.

મુંબઇ, ચૈત્ર વદ ૭, ગુરુ, ૧૯૪૭.

૧૫૭.

જેને લાગી છે, તેને જ લાગી છે, અને તેણે જ જાણી છે; તે જ "પિયુ પિયુ" પોકારે છે. એ બ્રાહ્મી વેદના કહી કેમ જાય! કે જ્યાં વાણીનો પ્રવેશ નથી. વધારે શું કહેવું? લાગી છે તેને જ લાગી છે. તેના જ ચરણસંગથી લાગે છે; અને લાગે છે: ત્યારે જ છૂટકો હોય છે. એ વિના બીજો સુગમ મોક્ષમાર્ગ છે જ નહીં; તથાપિ કોઇ પ્રયત્ન કરતું નથી, મોહ બળવાન છે!

મુંબઇ, મે, ૭, ૧૮૯૧.

૧૫૮.

પરબ્રહ્મ આનંદમૂર્ત્તિ છે; તેનો ત્રણે કાળને વિષે અનુગ્રહ ઇચ્છીએ છીએ.

——:o:——

કેટલેક નિવૃત્તિનો વખત મળ્યા કરે છે. પરબ્રહ્મવિચાર તો એમને એમ રહ્યા જ કરે છે. ક્યારેક તો તે માટે આનંદકિરણો બહુ સ્ફુરી નીકળે છે અને કંઇની કંઇ (અભેદ) વાત સમજાય છે; પણ કોઇને કહી શકાતી

લીધે જ આમ વર્તીએ છીએ; તથાપિ આપની અધિક આકુળતા જોઈ કંઈક આપને ઉત્તર આપવો પડ્યો છે; તે પણ સ્વેચ્છાથી નહીં; એમ હોવાથી આપને વિનંતિ છે કે, એ સર્વ માયિક વિદ્યા અથવા માયિક માર્ગ ગણી આપના તરફથી મારી બીજી દશા થતાંસુધી સ્મરણ ન મળવું જોઈએ; એ એમ યોગ્ય છે.

મુંબઈ, એપ્રિલ, ૧૮, ૧૮૯૧.

૧૫૪.

જ્ઞાનની પરિપક્વ અવસ્થા (દશા) થયે સર્વ પ્રકારે રાગ, દ્વેષની નિવૃત્તિ હોય એમ અમારી માન્યતા છે.

મુંબઈ એપ્રિલ ૨૧, ૧૮૯૧.

૧૫૫

તે પૂર્ણપદને જ્ઞાનીઓ પરમ પ્રેમથી ઉપાસે છે.

———:૦:———

ચારેક દિવસ પહેલાં આપનો પત્ર મળ્યો. પરમસ્વરૂપના અનુગ્રહથી અત્ર સમાધિ છે. આપની ઇચ્છા સદ્‌વૃત્તિઓ થવા રહે છે, એ વાંચી વારંવાર આનંદ થાય છે. ચિત્તનું સરળપણું, 'સત્' પ્રાપ્ત હોવાની જિજ્ઞાસા; એ પ્રાપ્ત થવાં પરમ દુર્લભ છે. અને તેની પ્રાપ્તિને વિષે પરમ કારણરૂપ એવો 'સત્સંગ' તે પ્રાપ્ત થવો એ તો પરમ પરમ દુર્લભ છે. મોટા પુરુષોએ આ કાળને કઠણ કાળ કહ્યો છે, તેનું મુખ્ય કારણ તો એ છે કે 'સત્સંગ'નો જોગ થવો જીવને બહુ કઠણ છે અને એમ હોવાથી કાળને પણ કઠણ કહ્યો છે. માયાઅગ્નિથી આ લોક પ્રજ્વલિત છે. તે માયામાં જીવની બુદ્ધિ રાચી રહી છે; અને તેથી જીવ પણ તે ત્રિવિધ તાપ—અગ્નિ—થી બળ્યા કરે છે. તેને પરમ કારુણ્યમૂર્તિનો બોધ એ જ પરમ શીતળ જળ છે. તથાપિ જીવને ચારે બાજુથી અપૂર્ણ પુણ્યને લીધે તેની પ્રાપ્તિ હોવી દુર્લભ થઈ પડી છે.

પણ એ જ વસ્તુની ચિંતના રાખવી. 'સત્' ને વિષે પ્રીતિ, 'સત્' રૂપ 'સંત' ને વિષે પરમ ભક્તિ, તેના માર્ગની જિજ્ઞાસા, એ જ નિરંતર સંભારવા યોગ્ય છે. તે સ્મરણ રહેવામાં ઉપયોગી એવાં વૈરાગ્યાદિક ચરિત્-

નિરંકુશ થઈ રહી છે; અને તે નિરંકુશતા પ્રાપ્ત થવામાં હરિનો પરમ અનુગ્રહ કારણ છે, એમ માનીએ છીએ. જે નિરંકુશતાને પૂર્ણતા આપ્યા સિવાય ચિત્ત યથોચિત સમાધિયુક્ત નહીં થાય એમ લાગે છે; અત્યારે તો બધુંય ગમે છે અને બધુંય ગમતું નથી; એવી સ્થિતિ છે. જ્યારે બધુંય ગમશે, ત્યારે નિરંકુશતાની પૂર્ણતા થશે, એ 'પૂર્ણકામતા' પણ કહેવાય છે; જ્યાં હરિ જ સર્વત્ર સ્પષ્ટ ભાસે છે.—અત્યારે કંઈક અસ્પષ્ટ ભાસે છે, પણ સ્પષ્ટ છે, એવો અનુભવ છે.

જે રસ જગતનું જીવન છે, તે રસનો અનુભવ થવા પછી હરિ પ્રત્યે અતિશય લય થઈ છે; અને તેનું પરિણામ એમ આવશે કે જ્યાં જેવે રૂપે ઇચ્છીએ ત્યાં તેવે રૂપે હરિ—

. . . .

આવશે એવો ભવિષ્યકાળ ઈશ્વરેચ્છાને લીધે લખ્યો છે.

અમે અમારો અંતરંગ વિચાર લખી શકવાને અતિશય અશક્ત થઈ ગયા છીએ; જેથી સમાગમને ઇચ્છીએ છીએ, પણ ઈશ્વરેચ્છા હજુ તેમ કરવામાં અસમ્મત લાગે છે; જેથી વિયોગે જ વર્તીએ છીએ.

તે પૂર્ણસ્વરૂપ હરિમાં જેની પરમ ભક્તિ છે; એવો કોઈ પણ પુરુષ હાલ નથી દેખાતો, તેનું શું કારણ હશે? તેમ તેવી 'અતિ તીવ્ર' અથવા 'તીવ્ર મુમુક્ષુતા'— કોઈની જોવામાં આવી નથી, તેનું શું કારણ હશે? ક્વચિત્ 'તીવ્ર મુમુક્ષુતા' જોવામાં આવી હશે, તો ત્યાં અનંતગુણ ગંભીર જ્ઞાનવાન પુરુષનો લક્ષ કેમ જોવામાં આવ્યો નહીં હોય? બીજું મોટું આશ્ચર્યકારક તો એ છે કે, આપ જેવાને સમ્યક્‌જ્ઞાનના બીજની—પરાભક્તિના મૂળની-પ્રાપ્તિ છતાં ત્યાર પછીનો ભેદ કેમ પ્રાપ્ત નથી હોતો? તેમ હરિ પ્રત્યે અખંડ લયરૂપ વૈરાગ્ય જેટલો જોઈએ તેટલો કેમ વર્ધમાન નથી થતો? એનું જો કંઈ કારણ સમજાતું હોય તો લખશો.

અમારી ચિત્તની અવસ્થા એવી થઈ જવાને લીધે કોઈ કામમાં જેવો જોઈએ તેવો ઉપયોગ રહેતો નથી, સ્મૃતિ રહેતી નથી; અથવા ખબર પણ રહેતી નથી, તે માટે શું કરવું? શું કરવું એટલે કે વ્યવહારમાં બેઠા છતાં એવી મસ્તામ દશા બીજા કોઈને દુઃખરૂપ ન થવી જોઈએ, અને અમારા આચાર એવા છે કે વખતે તેમ થઈ જાય. બીજા કોઈને પણ આનંદરૂપ લાગવાવિષે હરિને ચિંતા રહે છે; માટે તે રાખશે. અમારું કામ તો તે દશાની પૂર્ણતા કરવાનું છે, એમ માનીએ છીએ. તેમ બીજા કોઈને સંતાપ

સમાધિ મુમુક્ષુ પુરુષને ક્યાંથી પ્રાપ્ત હોય? અને અમુક કાળ વ્યતીત થયા છતાં જ્યારે તેવી સમાધિ પ્રાપ્ત નથી થતી, ત્યારે મુમુક્ષુતા પણ કેમ રહે? ઘણું કરીને જીવ જે પરિચયમાં રહે છે, તે પરિચયરૂપ પોતાને માને છે. જેનો પ્રગટ અનુભવ પણ થાય છે કે અનાર્ય કુળમાં પરિચય કરી રહેલો જીવ અનાર્યરૂપે પોતાને દૃઢ માને છે, અને આર્યત્વને વિષે મતિ કરતો નથી. માટે મોટા પુરુષોએ અને તેને લઈને અમે એવો દૃઢ નિશ્ચય કર્યો છે કે જીવને સત્સંગ એ જ મોક્ષનું પરમ સાધન છે.

પોતાની યોગ્યતા જેવી છે, તેવી યોગ્યતા ધરાવનાર પુરુષોનો સંગ તે સત્સંગ કહ્યો છે. મોટા પુરુષના સંગમાં નિવાસ છે તેને અમે 'પરમ સત્સંગ' કહીએ છીએ, કારણ એના જેવું કોઈ હિતસ્વિ સાધન આ જગતમાં અમે જોયું નથી, અને સાંભળ્યું નથી. પૂર્વે થઈ ગયેલા મોટા પુરુષનું ચિંતન કલ્યાણકારક છે, તથાપિ સ્વરૂપસ્થિતિનું કારણ હોઈ શકતું નથી, કારણ કે જીવે શું કરવું? તે તેવા સ્મરણથી નથી સમજાતું. પ્રત્યક્ષયોગે વગર સમજાવ્યે પણ સ્વરૂપસ્થિતિ થવી સંભવિત માનીએ છીએ, અને તેથી એમ નિશ્ચય થાય છે કે, તે યોગનું અને તે પ્રત્યક્ષ ચિંતનનું ફળ મોક્ષ હોય છે, કારણ કે 'મૂર્તિમાન મોક્ષ' તે સત્પુરુષ છે. મોક્ષે ગયા છે એવા (અર્હંતાદિ) પુરુષનું ચિંતન ઘણા કાળે ભાવાનુસાર મોક્ષાદિક ફળદાતા હોય છે. સમ્યક્ત્વ પામ્યા છે એવા પુરુષનો નિશ્ચય થયે અને યોગ્યતાના કારણે જીવ સમ્યક્ત્વ પામે છે.

જેઠ સુદ ૭ શનિ ૧૯૪૭, મુંબઈ.

૧૬૩.

હરીઈચ્છાથી જીવવું છે. અને પરેચ્છાથી ચાલવું છે. અધિક શું કહેવું?
મુંબઈ, જુન, ૨૬, ૯૧.

૧૬૪.

નિઃશંકતાથી નિર્ભયતા ઉત્પન્ન હોય છે; અને તેથી નિઃસંગતા પ્રાપ્ત હોય છે.

——:૦:——

પ્રકૃતિના વિસ્તારથી જીવનાં કર્મ અનંત પ્રકારની વિચિત્રતાથી પ્રવર્તે છે, અને તેથી દોષના પ્રકાર પણ અનંત ભાસે છે; કિંપણ સર્વથી મોટો દોષ

૧૬૫.

સુખના સિંધુ શ્રી સહજાનંદજી, જગજીવન કે જગવંદજી; શરણાગતના સદા સુખકંદજી, પરમસ્નેહી છો (!) પરમાનંદજી

હરિકૃપાથી અમે પરમપ્રસન્નપદમાં છીએ; તમારો સત્સંગ નિરંતર ઇચ્છીએ છીએ.

અમારી દશા હાલમાં કેવી વર્તે છે, તે જાણવાની આપની ઇચ્છા રહે છે; પણ જેવી વિગતથી જોઈએ, તેવી વિગતથી, લખી શકાય નહીં એવી છે; એટલે વારંવાર લખી નથી, અત્રે ટૂંકામાં લખીએ છીએ.

એક પુરાણપુરુષ અને પુરાણપુરુષની પ્રેમસંપત્તિ વિના અમને કંઈ ગમતું નથી; અમને કોઈ પદાર્થમાં રુચિ માત્ર રહી નથી; કંઈ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા થતી નથી; વ્યવહાર કેમ ચાલે છે, એનું ભાન નથી; જગત શું સ્થિતિમાં છે, તેની સ્મૃતિ રહેતી નથી; શત્રુ, મિત્ર કોઈમાં ભેદભાવ રહ્યો નથી; કોણ શત્રુ છે, અને કોણ મિત્ર છે; એની ખબર રખાતી નથી; અમે દેહધારી છીએ કે કેમ? તે સંભારીએ ત્યારે માંડ જાણીએ; અમારે શું કરવાનું છે, તે કોઈથી કળાય તેવું નથી; અમે બધાય પદાર્થોથી ઉદાસ થઈ જવાથી ગમે તેમ વર્તીએ છીએ; વ્રત નિયમનો કંઈ નિયમ રાખ્યો નથી; જાતભાતનો કંઈ પ્રસંગ નથી; અમારાથી વિમુખ જગતમાં કોઈ માન્યું નથી; અમારાથી સન્મુખ એવા સત્સંગી નહીં મળતા ખેદ રહે છે; સંપત્તિ પૂર્ણ છે એટલે સંપત્તિની ઇચ્છા નથી; શબ્દાદિક વિષયો અનુભવ્યા સ્મૃતિમાં આવવાથી —અથવા ઈશ્વરેચ્છાથી તેની ઇચ્છા રહી નથી; પોતાની ઇચ્છાએ થોડી જ પ્રવૃત્તિ કરવામાં આવે છે. જેમ હરિએ ઇચ્છેલો ક્રમ દોરે તેમ દોરાઈએ છીએ; હૃદય પ્રાયે શૂન્ય જેવું થઈ ગયું છે; પાંચે ઇન્દ્રિયો શૂન્યપણે પ્રવર્તવારૂપ જ રહે છે. નય, પ્રમાણ વગેરે શાસ્ત્રભેદ સાંભરતા નથી; કંઈ વાંચતાં ચિત્ત રહેતું નથી, ખાવાની, પીવાની, બેસવાની, સૂવાની, ચાલવાની અને બોલવાની વૃત્તિઓ પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તે છે; મન પોતાને સ્વાધીન છે કે કેમ? એનું યથાયોગ્ય ભાન રહ્યું નથી. આમ સર્વ પ્રકારે વિચિત્ર એવી ઉદાસીનતા આવવાથી ગમે તેમ વર્તાય છે. એક પ્રકારે પૂર્ણ ઘેલછા છે. એક પ્રકારે તે ઘેલછા કંઈક છુપાવીએ છીએ; અને જેટલી છુપાવાય છે, તેટલી હાનિ છે. યોગ્ય વર્તીએ છીએ કે અયોગ્ય, એનો કંઈ હિસાબ

[illegible]

[illegible] 'નીર ક્ષુધાતુના' [illegible] 'ક્ષુધાતુના' [illegible]

[illegible]

[illegible] 'નીર ક્ષુધાતુનાની' [illegible]

[illegible]

તમને અમારો યથાયોગ્ય પહોંચે.

આદિ પુરુષને વિષે અખંડ પ્રેમ સિવાય બીજા મોક્ષાદિક પદાર્થોમાંની આકાંક્ષાનો ભંગ થઈ ગયો છે; આટલું બધું છતાં મનમાનતી ઉદાસીનતા નથી એમ, માનીએ છીએ; અખંડ પ્રેમખુમારી જેવી પ્રવહવી જોઈએ તેવી પ્રવહતી નથી એમ, જાણીએ છીએ. આમ કરવાથી તે અખંડ ખુમારી પ્રવહે એમ નિશ્ચયપણે જાણીએ છીએ; પણ તે કરવામાં કાળ કારણભૂત થઈ પડ્યો છે, અને એ સર્વનો દોષ અમને છે કે હરિને છે, એનો ચોક્કસ નિશ્ચય કરી શકાતો નથી; એટલી બધી ઉદાસીનતા છતાં વેપાર કરીએ છીએ, લઈએ છીએ, દઈએ છીએ, લખીએ છીએ, જાગીએ છીએ અને ખેદ પામીએ છીએ; વળી હસીએ છીએ.—જેનું ઠેકાણું નથી એવી અમારી દશા છે; અને તેનું કારણ માત્ર હરિની સુખદ ઇચ્છા જ્યાંસુધી માની નથી ત્યાંસુધી ખેદ મટવો નથી.

સમજાય છે, સમજીએ છીએ; સમજશું; પણ હરિ જ સર્વત્ર કારણરૂપ છે.

જે મુનિને આપ સમજાવવા ઇચ્છો છો, તે હાલ જોગ છે એમ અમે જાણતા નથી. અમારી દશા મંદજોગને હાલ લાભ કરે તેવી નથી. અમે એવી જંજાળ હાલ ઇચ્છતા નથી; રાખી નથી. અને તેઓ બધાનો વહીવટ કેમ ચાલે છે, એનું સ્મરણ નથી. તેમ જ્યાં અમને એ બધાની અનુકંપા આવ્યાં કરે છે; તેમનાથી અથવા પ્રાણીમાત્રથી ભિન્નભાવ રાખ્યો નથી; અને રાખ્યો રહે તેમ નથી.

ભક્તિવાળાં પુસ્તકો ક્વચિત્ વાંચીએ છીએ, પણ જે સઘળું કરીએ છીએ તે, ઠેકાણા વગરની દશાથી કરીએ છીએ.

પ્રભુની પરમ કૃપા છે; અમને કોઈથી ભિન્નભાવ રહ્યો નથી; કોઈ વિષે દોષબુદ્ધિ આવતી નથી; મુનિ વિષે અમને કંઈ હલકો વિચાર નથી, પણ હરિની પ્રાપ્તિ ન થાય એવી પ્રવૃત્તિમાં તેઓ પડ્યા છે; એકલું 'બીજજ્ઞાન' જ તેમનું કલ્યાણ કરે એવી, એમની અને બીજા ઘણા મુમુક્ષુઓની દશા નથી; 'સિદ્ધાંતજ્ઞાન' સાથે જોઈએ; એ 'સિદ્ધાંતજ્ઞાન' અમારા હૃદયને વિષે આવરણરૂપે પડ્યું છે. જો તે પ્રગટ થવા દેવાની હરીચ્છા હશે તો થશે. અમારો દેશ હરિ છે, જાત હરિ છે, કાળ હરિ છે, દેહ હરિ છે, રૂપ હરિ છે, નામ હરિ છે સર્વ હરિ છે; અને તેમ છતાં આમ વહીવટમાં છીએ, એ એની ઇચ્છાનું કારણ છે.

મુંબઈ, અષાડ શુદ ૧૧, ૧૯૪૭. ઓમ્ શાંતિઃ શાંતિઃ શાંતિઃ

કાળદોષ કળિથી થયો, નહિ મર્યાદા ધર્મ;
તોયે નહિ વ્યાકુળતા, જુઓ પ્રભુ મુજ કર્મ. ૯.
સેવાને પ્રતિકૂળ જે, તે બંધન નથી ત્યાગ;
દેહેંદ્રિય માને નહિ, કરે બાહ્યપર રાગ. ૧૦.
તુજ વિયોગ સ્ફુરતો નથી, વચન, નયન, યમ નાંહિ
નહિ ઉદાસ અનભક્તથી, તેમ ગૃહાદિક માંહિ. ૧૧.
અહંભાવથી રહિત નહિ. સ્વધર્મસંચય નાંહિ;
નથી નિવૃત્તિ નિર્મળપણે, અન્ય ધર્મની કાંઇ. ૧૨.
એમ અનંત પ્રકારથી, સાધન રહિત હુંય;
નહિ એક સદ્ગુણ પણ, મુખ બતાવું શુંય? ૧૩.
કેવળ કરુણા-મૂર્ત્તિ છો, દીનબંધુ, દીનનાથ;
પાપી પરમ અનાથ છું, ગ્રહો પ્રભુજી હાથ. ૧૪.
અનંત કાળથી આથડ્યો, વિના ભાન ભગવાન;
સેવ્યા નહિ ગુરૂ સંતને, મૂક્યું નહિ અભિમાન. ૧૫.
સંતચરણઆશ્રય વિના, સાધન કર્યાં અનેક;
પાર ન તેથી પામિયો, ઉગ્યો ન અંશ વિવેક. ૧૬.
સહુ સાધન બંધન થયાં, રહ્યો ન કોઇ ઉપાય;
સત સાધન સમજ્યો નહિ, ત્યાં બંધન શું જાય? ૧૭.
પ્રભુ પ્રભુ લય લાગી નહિ, પડ્યો ન સદ્ગુરૂ પાય.
દીઠા નહિ નિજ દોષ તો, તરિયે કોણ ઉપાય! ૧૮.
અધમાધમ અધિકો પતિત, સકળ જગતમાં હુંય;
એ નિશ્ચય આવ્યા વિના, સાધન કરશે શુંય? ૧૯.
પડી પડી તુજ પદપંકજે, ફરિ ફરિ માગું એજ;
સદ્ગુરૂ. સંત, સ્વરૂપ તુજ, એ દૃઢતા કરિ દેજ. ૨૦.

ભાદરવા શુદ ૮, ૧૯૪૭.

૧૭૧.

આત્મ. સત્.

———:o:———

યમ નિયમ સંયમ આપ કિયો, પુનિ ત્યાગ વિરાગ અથાગ લહ્યો;
વનવાસ લયો મુખ મૌન રહ્યો, દૃઢ આસન પદ્મ લગાય દિયો. ૧.

મનપૌનનિરોધ સ્વબોધ કિયો, હઠજોગ-પ્રયોગ સુતાર ભયો;
જપભેદ જપે તપ ત્યૌંહિ તપે, ઉરસેંહિ ઉદાસિ લહી સબપેં. ૨.

સબ શાસ્ત્રનકે નય ધારિ હિયે, મત મંડન ખંડન ભેદ લિયે;
વહ સાધન બાર અનંત કિયો, તદપિ કછુ હાથ હજૂ ન પર્યો. ૩.

અબ ક્યોં ન બિચારત હૈ મનસેં, કછુ ઔર રહા ઉન સાધનસેં?
બિન સદ્ગુરુ કોય ન ભેદ લહે, મુખ આગલ હૈં કહ બાત કહે? ૪.

કરુના હમ પાવત હૈ તુમકી, વહ બાત રહી સુગુરુ ગમકી;
પલમેં પ્રગટે મુખ આગલસેં, જબ સદ્ગુરુચર્ન સુપ્રેમ બસેં. ૫.

તનસેં, મનસેં, ધનસેં, સબસેં, ગુરુદેવકિ આન સ્વઆત્મ બસેં;
તબ કારજ સિદ્ધ બને અપનો, રસ અમૃત પાવહિ પ્રેમ ઘનો. ૬.

વહ સત્ય સુધા દરસાવહિંગે, ચતુરાંગુલ હે દૃગસેં મિલ હે;
રસ દેવ નિરંજનકો પિવહી, ગહિ જોગ જુગોજુગ સો જિવહી. ૭.

પર પ્રેમ પ્રવાહ બઢે પ્રભુસેં, સબ આગમભેદ સુ ઉર બસેં;
વહ કેવલકો બિજ જ્ઞાનિ કહે, નિજકો અનુભૌ બતલાઈ દિયે. ૮.

૧૯૪૭, ભાદરવા સુદ ૮.

૧૭૨,

બિના નયન પાવે નહીં, બિના નયનકી બાત;
સેવે સદ્ગુરુકે ચરન, સો પાવે સાક્ષાત. ૧.

બૂઝી ચહત જો પ્યાસ કો, હૈ બૂઝનકી રીત,
પાવે નહિ ગુરુ ગમ બિના, એહી અનાદિ સ્થીત. ૨.

એહિ નહિ હૈ કલ્પના, એહ નહિ વિભંગ
કઈ નર પંચમકાલમેં દેખી વસ્તુ અભંગ ૩.

નહિ દે તુ ઉપદેશકું, પ્રથમ લેહિ ઉપદેશ.
સબસે ન્યારા અગમ હૈ, વો જ્ઞાનીકા દેશ ૪.

જપ, તપ, ઔર વ્રતાદિ સબ તહાં લગી ભ્રમરૂપ
જહાં લગી નહિ સંતકી પાઈ કૃપા અનૂપ ૫.

પાયાકી એ બાત હૈ, નિજ છંદનકો છોડ
પિછે લાગ સત્પુરુષકે તો સબ બંધન તોડ. ૬.

૧૯૪૭.

૧૭૩.

જડભાવે જડ પરિણમે, ચેતન ચેતન ભાવ;
કોઇ કોઇ પલટે નહીં, છોડી આપ સ્વભાવ. ૧.
જડ તે જડ ત્રણકાળમાં, ચેતન ચેતન તેમ;
પ્રગટ અનુભવરૂપ છે, સંશય તેમાં કેમ? ૨.
જો જડ ત્રણકાળમાં, ચેતન ચેતન હોય;
બંધ મોક્ષ તો નહિ ઘટે, નિવૃત્તિ પ્રવૃત્તિ ન્હોય. ૩.
બંધ મોક્ષ સંયોગથી, જ્યાંલગ આત્મ અભાન;
પણ ત્યાગ સ્વભાવનો; ભાખે જિન ભગવાન. ૪.
વર્તે બંધપ્રસંગમાં, તે નિજપદ અજ્ઞાન;
પણ જડતા નહિ આત્મને, એ સિદ્ધાંત પ્રમાણ. ૫.
ગ્રહે અરૂપી રૂપીને, એ અચરજની વાત;
જીવ બંધન જાણે નહિ, કેવો જિનસિદ્ધાંત? ૬.
પ્રથમ દેહદૃષ્ટિ હતી, તેથી ભાસ્યો દેહ;
હવે દૃષ્ટિ થઇ આત્મમાં, ગયો દેહથી નેહ. ૭.
જડ, ચેતન સંયોગ આ, ખાણ અનાદિ અનંત;
કોઇ ન કર્તા તેહનો, ભાખે જીન ભગવંત. ૮.
મૂળ દ્રવ્ય ઉત્પન્ન નહિ, નહિ નાશ પણ તેમ;
અનુભવથી તે સિદ્ધ છે, ભાખે જીનવર એમ. ૯.
હોય તેહનો નાશ નહિ, નહિ તેહ નહિ હોય;
એક સમય તે સૌ સમય, ભેદ અવસ્થા જોય. ૧૦.
પરમપુરૂષ પ્રભુ સદ્ગુરૂ, પરમજ્ઞાન સુખ ધામ;
જેણે આપ્યું ભાન નિજ તેને સદા પ્રણામ. ૧૧.

૧૯૪૭, રાળજ.

૧૭૪.

ૐ સત્.

શ્રીમાન પુરૂષોત્તમની અનન્ય ભક્તિને અવિચ્છિન્ન ઇચ્છું છું.

એવો એક જ પદાર્થ પરિચય કરવા યોગ્ય છે, કે જેથી એવા અનંત પ્રકારનો પરિચય નિવૃત્ત થાય છે: તે કયો? અને કેવા પ્રકારે? તેનો વિચાર મુમુક્ષુઓ કરે છે.

વવાણીઆ, ભાદ્રપદ વદ ૪, ભોમ, ૧૯૪૭.

સત્માં અભેદ.

મનપૌનનિરોધ સ્વબોધ કિયો, હઠજોગ-પ્રયોગ સુતાર ભયો;
જપભેદ જપે તપ ત્યૌંહિ તપે, ઉરસેંહિ ઉદાસિ લહી સબપેં. ૨.
સબ શાસ્ત્રનકે નય ધારિ હિયે, મત મંડન ખંડન ભેદ લિયે;
વહ સાધન બાર અનંત કિયો, તદપિ કછુ હાથ હજૂ ન પર્યો. ૩.
અબ ક્યોં ન બિચારત હૈ મનસેં, કછુ ઓર રહા ઉન સાધનસેં?
બિન સદ્ગુરુ કોય ન ભેદ લહે, મુખ આગલ હૈ કહ બાત કહે? ૪.
કરુના હમ પાવત હૈ તુમકી, વહ બાત રહી સુગુરુ ગમકી;
પલમેં પ્રગટે મુખ આગલસેં, જબ સદ્ગુરુચર્ન સુપ્રેમ બસેં. ૫.
તનસેં, મનસેં, ધનસેં, સબસેં, ગુરુદેવકી આન સ્વઆત્મ બસેં;
તબ કારજ સિદ્ધ બને અપનો, રસ અમૃત પાવહિ પ્રેમ ઘનો. ૬.
વહ સત્ય સુધા દરશાવહિંગે, ચતુરાંગુલ હૈ દ્રગસેં મિલ હૈ;
રસ દેવ નિરંજનકો પિવહી, ગહિ જોગ જુગોજુગ સો જીવહી. ૭.
પર પ્રેમ પ્રવાહ બઢે પ્રભુસેં, સબ આગમભેદ સુ ઉર બસેં;
વહ કેવલકો બીજ જ્ઞાનિ કહે, નિજકો અનુભૌ બતલાઈ દિયે. ૮.

૧૯૪૭, ભાદરવા સુદ ૮.

૨૭૨,

બિના નયન પાવે નહીં, બિના નયનકી બાત;
સેવે સદ્ગુરુકે ચરન, સો પાવે સાક્ષાત. ૧.
બૂઝી ચહત જો પ્યાસકો, હૈ બૂઝનકી રીત;
પાવે નહિ ગુરુગમ બિના, એહી અનાદિ સ્થિત. ૨.
એહિ નહિ હૈ કલ્પના, એહી નહિ બિભંગ;
કઈ નર પંચમકાલમેં, દેખી વસ્તુ અભંગ. ૩.
નહિ દે તુ ઉપદેશકું, પ્રથમ લેહિ ઉપદેશ;
સબસે ન્યારા અગમ હૈ, વો જ્ઞાનીકા દેશ. ૪.
જપ, તપ, ઓર વ્રતાદિ સબ, તહાં લગી ભ્રમરૂપ;
જહાં લગી નહિ સંતકી, પાઈ કૃપા અનૂપ. ૫.
પાયાકી એ બાત હૈ, નિજ છંદનકો છોડ;
પિછે લાગ સત્પુરુષકે, તો સબ બંધન તોડ. ૬.

૧૯૪૭

સ્થિતિ કાં તમે જાણો છો; કાં સ્થિતિ સ્થિતિ ગઇ છે તે જાણે છે; અને હરિ જાણે છે.

ભા૦ વદ ૭, ૧૯૪૭.

૧૭૯.*

"આત્મામાં રમણ કરી રહ્યા છે, એવા નિર્ગ્રંથ મુનિઓ પણ નિષ્કારણ ભગવાનની ભક્તિમાં પ્રવર્તે છે, કારણ કે ભગવાનના ગુણો જ એવા છે."
—શ્રીમદ્ભાગવત.

ભાદરવા વદ ૧૦, રવિ, ૧૯૪૭.

૧૮૦.

જીવને જ્યાંસુધી સંતનો જોગ ન થાય ત્યાંસુધી, મતમતાંતરમાં મધ્યસ્થ રહેવું યોગ્ય છે.

સં૦ ૧૯૪૭ ના ભાદ્રપદ વદ ૧૧, સોમે વવાણીઆ.

૧૮૧.

જણાવ્યા જેવું તો મન છે, કે જે સત્સ્વરૂપ ભણી અખંડ સ્થિર થયું છે—(નાગ જેમ મોરલી ઉપર). તથાપિ તે દશા વર્ણવવાની સત્તા સર્વાધાર હરિએ વાણીમાં પૂર્ણ મૂકી નથી; અને લેખમાં તો તે વાણીનો અનંતમો ભાગ માંડ આવી શકે; એવી તે દશા તે સર્વનું કારણ એવું જે પુરુષોત્તમસ્વરૂપ તેને વિષે અમને તમને અનન્ય પ્રેમભક્તિ અખંડ રહો; તે પ્રેમભક્તિ પરિપૂર્ણ પ્રાપ્ત થાઓ. એ જ પ્રયાચના ઇચ્છી અત્યારે અધિક લખતો નથી.

ભાદરવા વદ ૧૨, ભોમે, ૧૯૪૭.

૧૮૨

મહાત્મા વ્યાસજીને જેમ થયું હતું, તેમ અમને હમણા વર્તે છે. આત્મદર્શન પામ્યા છતાં પણ વ્યાસજી આનંદસંપન્ન થયા નહોતા, કારણ કે હરિરસ અખંડપણે ગાયો નહોતો. અમને પણ એમ જ છે. અખંડ એવો હરિરસ પરમ પ્રેમે, અખંડપણે અનુભવતાં હજુ કયાંથી આવડે! અને જ્યાંસુધી તેમ નહીં થાય, ત્યાંસુધી અમને જગતમાંની વસ્તુનું એક અણુ પણ ગમતું નથી.

ભગવાનના વ્યાસજી જે યુગમાં હતા, તે યુગ બીજો હતો; આ કળિયુગ છે. એમાં હરિસ્વરૂપ, હરિનામ અને હરિજન દષ્ટિએ નથી આવતાં, એ ત્રણેમાંના

જે મહત્ પુરુષનું અમે તેવું આચરણ પણ વંદન યોગ્ય જ છે, એવા ક્રમમાં પ્રાપ્ત થયે, નિર્વિકલ્પપણે ન જ વર્તી શકાય તેમ તે વર્તતો હોય, તો મુમુક્ષુઓએ કેવી દૃષ્ટિ રાખવી? એ વાતો સમજવા જેવી છે.

વવાણિયા, ભાદરવા વદ ૪, સોમ, ૧૯૪૭.   અભેદાત્મા રાય.

૧૭૬.

કળિયુગમાં અપાર કષ્ટે કરીને સત્પુરુષનું ઓળખાણ પડે છે; છતાં પણ કંચન અને કાંતાનો મોહ, તેનાં પરમ પ્રેમ આવવા ન દે તેમ છે; ઓળખાણ પડ્યે અનન્યપણે ન રહી શકે એવી જીવની વૃત્તિ છે; અને આ કળિયુગ છે; તેમાં જે નથી મુંઝાતા તેને નમસ્કાર.

ભાદ્રપદ ૫, બુધે, ૧૯૪૭, વવાણિયા.

૧૭૭.

'સત્' હોય તો કેવળ અપ્રગટ રહ્યું, દેખાય છે. જુદી જુદી ચેષ્ટાએ તે પણ પ્રગટ જેવું માનવામાં આવે છે; (યોગાદિ સાધન, આત્માનું ધ્યાન, અધ્યાત્મચિંતન, વેદાંત-શુષ્ક વગેરેથી) પણ તે તેવું નથી. જિનનો સિદ્ધાંત છે કે, 'જડ કોઈ કાળે જીવ ન થાય; અને જીવ કોઈ કાળે જડ ન થાય' તેમ "સત્" કોઈ કાળે 'સત્' સિવાયનાં બીજાં કોઈ સાધનથી ઉત્પન્ન હોય એ જ નહીં. આવી દેખીતી સમજાય તેવી વાતમાં મુંઝાઈ જીવ પોતાની કલ્પનાએ 'સત્' કરવાનું કહે છે, પ્રરૂપે છે, બોધે છે; એ આશ્ચર્ય છે.

જગતમાં રૂડું દેખાડવા માટે મુમુક્ષુ કંઈ આચરે નહીં, પણ રૂડું હોય તે જ આચરે.

ભાદરવા વદ ૫, બુધ, ૧૯૪૭, વવાણિયા.

૧૭૮.

ચિત્ત ઉદાસ રહે છે; કંઈ ગમતું નથી; અને જે ગમતું નથી તે જ બધું નજરે પડે છે; તે જ સંભળાય છે; ત્યાં હવે શું કરવું? મન કોઈ કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરી શકતું નથી, જેથી પ્રત્યેક કાર્ય મુલતવાં પડે છે; કંઈ વાંચન, લેખન કે જનપરિચયમાં રુચિ આવતી નથી; ચાલતા મનના પ્રકારની વાત કાને પડે છે કે, હૃદયને વિષે મૃત્યુથી અધિક વેદના થાય છે.

ઉપાધિ એવી છે કે, આ કામ થતું નથી. પરમેશ્વરને નહીં પાલવતું હોય ત્યાં શું કરવું?

૧૯૪૭.

વિ૦ રાયચંદના

૧૮૯.

૧. 'પરસમય' જાણ્યા વિના 'સ્વસમય' જાણ્યો છે એમ કહી શકાય નહીં.

૨. 'પરદ્રવ્ય' જાણ્યા વિના 'સ્વદ્રવ્ય' જાણ્યું છે, એમ કહી શકાય નહીં.

૩. 'સમ્મતિતર્ક' માં શ્રી સિદ્ધસેનદિવાકરે કહ્યું છે કે, જેટલા વચનમાર્ગ છે તેટલા 'નયવાદ' છે, અને જેટલા 'નયવાદ છે' તેટલા જ 'પરસમય' છે.

૪. અક્ષય ભગત કવિએ કહ્યું છે કે,—

કર્તા મટે તો છૂટે કર્મ, એ છે મહા ભજનનો મર્મ:
જો તું જીવ તો કર્તા હરી, જો તું શિવ તો વસ્તુ ખરી;
તું છો જીવને, તું છો નાથ, એમ કહી અખે ઝટકયા હાથ.

૧૯૪૫, વવાણીઆ.

૧૯૦

કાળ વિષમ આવી ગયો છે, સત્સંગનો જોગ નથી, અને વીતરાગતા વિશેષ છે, એટલે ક્યાંય સાતું નથી. અર્થાત્ મન વિશ્રાંતિ પામતું નથી. અનેક પ્રકારની વિટંબનાઓ અમને નથી, તથાપિ સત્સંગ નહીં, એ મોટી વિટંબના છે. લોકસંગ રુચતો નથી.

૧૯૧.

જગત્ આત્મરૂપ માનવામાં આવે, જે થાય તે યોગ્ય જ માનવામાં આવે; પરના દોષ જોવામાં ન આવે; પોતાના ગુણનું ઉત્કૃષ્ટપણું સહન કરવામાં આવે, તો જ આ સંસારમાં રહેવું યોગ્ય છે.

કાર્તિક સુદ ૮, સોમ, ૧૯૪૮.

વિ૦ રાયચંદના પ્રણામ.

૧૬૩.[1]

સંસારકાળથી તે અત્ર ક્ષણ સુધીમાં તમ પ્રત્યે કોઈ પણ અવિનય, અભક્તિ, અસત્કાર કે તેવા બીજા અન્ય પ્રકાર સંબંધી કોઈ અપરાધ મન, વચન, કાયાના પરિણામથી થયા હોય તે સર્વ અત્યંત તે સર્વ અપરાધોના અત્યંત ક્ષયપરિણામરૂપ આત્મસ્થિતિએ કરી, હું સર્વ પ્રકારે કરી ક્ષમાવું છું; અને તે ક્ષમાવવાને યોગ્ય છું. તમને કોઈ પ્રકારે તે અપરાધાદિનો અનુપયોગ હોય તોપણ, અત્યંતપણે અમારી તેવી [illegible] સંબંધીની કોઈ પ્રકારે પણ સંભાવના જાણી અત્યંતપણે ક્ષમા આપવા યોગ્ય આત્મસ્થિતિ કરવા અત્ર ક્ષણ લઘુતાથી વિનંતિ છે.

મુંબઈ, કારતક સુદ ૧૦, ગુરુ, ૧૯૪૮.

---

૧. આ પત્ર ધર્મજીવન પ્રત્યે, તેના દેહાંત સમયે, ક્ષમાપના અર્થે લખેલો—પ્રકાશક

૧૯૭.

ગમે તેટલી વિપત્તિઓ પડે, તથાપિ જ્ઞાનીદ્વારા સાંસારિક ફળની ઇચ્છા કરવી યોગ્ય નથી.

ઉદય આવેલો અંતરાય સમપરિણામે વેદવા યોગ્ય છે. વિષમપરિણામે
વેદવા યોગ્ય નથી.

યથાર્થ જ્ઞાન જેને છે, એવો પુરુષ અન્યથા આચરે નહીં; માટે તમે જે
આકુળતાને લઇ ઇચ્છા જણાવી, તે નિવૃત્ત કરવા યોગ્ય છે.

જ્ઞાની પાસે સાંસારિક વૈભવ હોય, તોપણ મુમુક્ષુએ કોઇ પણ પ્રકારે
તે ઇચ્છવા યોગ્ય નથી, ઘણું કરીને જ્ઞાની પાસે તેવો વૈભવ હોય છે તો, તે
મુમુક્ષુની વિપત્તિ ટાળવા માટે ઉપયોગી થાય છે. પારમાર્થિક વૈભવથી જ્ઞાની,
મુમુક્ષુને સાંસારિક ફળ આપવાનું ઇચ્છે નહીં, કારણ કે અકર્તવ્ય તે જ્ઞાની
કરે નહીં.

ધીરજ ન રહે એવા પ્રકારની તમારી સ્થિતિ છે એમ અમે જાણીએ
છીએ; તેમ જ્યાં ધીરજમાં એક અંશનું પણ ન્યૂનપણું ન થવા દેવું તે, તમને
યોગ્ય છે, અને એ યથાર્થ બોધ પામવાનો મુખ્ય માર્ગ છે.

કોઇપણ પ્રકારે ભવિષ્યનો સાંસારિક વિચાર છોડી, વર્તમાનમાં સમપણે
પ્રવર્તવાનો દૃઢ નિશ્ચય કરવો એ, તમને યોગ્ય છે; ભવિષ્યમાં જે થવા યોગ્ય
હો તે થશે,—તે અનિવાર્ય છે, એમ જાણી પરમાર્થ-પુરુષાર્થ સન્મુખ થવું યોગ્ય
છે. ગમે તે પ્રકારે પણ એ લોકલજ્જારૂપ ભયનું સ્થાનક એવું જે ભવિષ્ય,
તે વિસ્મરણ કરવા યોગ્ય છે. તેની ચિંતાએ પરમાર્થનું વિસ્મરણ હોય
છે, અને એમ થાય, તે મહા આપત્તિરૂપ છે. માટે તે આપત્તિ આવે નહીં
એવું યથાયોગ્ય વિચારવા યોગ્ય છે. ઘણાં વર્ષ થયાં લોકલજ્જાનો ખેદ
તમને અંતરમાં એકઠો થયો છે તે [illegible] નિશ્ચયપણું [illegible]
કરવું યોગ્ય છે. ફરી ફરી એમ [illegible] એમ
મુખ્ય માર્ગ છે. એમ [illegible] યોગ્ય નથી. સત્સંગ અને આત્મવિચાર
મિથ્યા છે, કુટુંબાદિનું મમત્વ રાખશો તોપણ, જે થવાનું હશે તે થશે. તેમાં
સમપણું રાખશો તોપણ, જે થવા યોગ્ય હશે તે થશે. માટે નિઃશંકપણું
નિરભિમાની થવું યોગ્ય છે. અને એ જ અમારો બોધ છે. [illegible]
[illegible] પરિણમે ત્યાંસુધી યથાર્થ બોધ પણ પરિણમે નહીં.

સુધાને વિષે અમને સંદેહ નથી. તમે તેનું સ્વરૂપ સમજો: જ કૃપા છે.

માગશર શુદિ ૧૪ ભોમે, ૧૯૪૮.

પ્રણામ પહોંચે.

૧૫૬.

—અનુક્રમે સંયમ સ્પર્શતોજી, પામ્યો ક્ષાયકભાવ રે;
સંયમ શ્રેણિ ફૂલડેજી, પૂજું પદ નિષ્પાવ રે.

—મુનિ શ્રી યશોવિજયજી

(આત્માની અભેદચિંતનારૂપ) સંયમના એક પછી એક ક્રમે અનુભવે ક્ષાયકભાવ (જડપરિણતિનો ત્યાગ)ને પામીને એવો જે શ્રી સિદ્ધપદ, તે નિર્મળ ગુણસ્થાનને સમશ્રેણિરૂપ કરવાથી પૂર્ણ થયું.

ઉપરનાં વચનો અતિશય ગંભીર છે.

માગશર વદ ૦)) ગુરુ, ૧૯૪૮, મુંબઈ.

યથાર્થ બોધસ્વરૂપના યથા.

૧૫૭.

જ્ઞાનીના આત્માને અવલોકીએ છીએ; અને તેમ થઈએ છીએ

—:o—

અમે જેવા દેશકાળને વિષે યથાયોગ્ય રહેવું,—યથાયોગ્ય રહેવા ઇચ્છા જ કરતું.

કોઈ એવા પ્રકારનો ઉદય છે કે અપૂર્વ વીતરાગતા છતાં વેપાર સંબંધી થોડું પ્રવર્તન કરી શકીએ છીએ, તેમ જ બીજાં પણ ખાવા, પીવા વગેરેનાં પ્રવર્તન માંડ માંડ કરી શકીએ છીએ. મન ક્યાંય વિરામ પામતું નથી; ઘણું કરીને અત્ર કોઈનો સમાગમ ઇચ્છતું નથી, કંઈ લખી શકાતું નથી; વધારે પરમાર્થવાક્ય વદવા ઇચ્છા થતી નથી, કોઈએ પૂછેલાં પ્રશ્નોનો ઉત્તર જાણતાં છતાં લખી શકાતા નથી; ચિત્તનો પણ ઘણો સંગ નથી; આત્મા આત્મભાવે વર્તે છે.

સમયે સમયે અનંતગુણવિશિષ્ટ આત્મભાવ વધતો હોય એવી દશા રહે છે, જે ઘણું કરીને જાણવા દેવામાં આવતી નથી.—અથવા જાણી શકે તેવાનો

પ્રકારનાં પરિણામ તો અનુભવસિદ્ધ છે; તેમાંનું એક પરિણામ બે દ્રવ્ય મળીને કરી શકે નહીં, અર્થાત્ જીવ અને જડ મળી કેવળ ચેતન પરિણામે પરિણમી શકે નહીં, અથવા કેવળ અચેતનપરિણામે પરિણમી શકે નહીં. જીવ ચેતન પરિણામે પરિણમે, અને જડ અચેતનપરિણામે, પરિણમે એમ વસ્તુસ્થિતિ છે માટે જિન કહે છે કે, એક પરિણામ બે દ્રવ્ય કરી શકે નહીં. જે જે દ્રવ્ય છે, તે તે પોતાની સ્થિતિમાંજ હોય, અને પોતાના સ્વભાવમાં પરિણમે તેમ જ.

—દોય પરિનામ એક દ્રવ્ય ન ધરતુ હૈ;

એક દ્રવ્ય બે પરિણામે પરિણમી શકે નહીં, એવી વસ્તુસ્થિતિ છે. એક જીવદ્રવ્ય તે ચેતન અને અચેતન એ બે પરિણામે પરિણમી શકે નહીં. અથવા એક પુદ્ગળદ્રવ્ય અચેતન અને ચેતન એ બે પરિણામે પરિણમી શકે નહીં, માત્ર પોતે પોતાનાંજ પરિણામમાં પરિણમે; ચેતનપરિણામ તે અચેતન પદાર્થને વિષે હોય નહીં; અને અચેતનપરિણામ તે ચેતન પદાર્થને વિષે હોય નહીં; માટે બે પ્રકારનાં પરિણામે એક દ્રવ્ય પરિણમે નહીં—બે પરિણામને ધારણ કરી શકે નહીં. માટે

—એક કરતૂતિ દોઇ દર્બ કબ હો ન કરૈ;

એક ક્રિયા તે બે દ્રવ્ય ક્યારે પણ કરે નહીં. બે દ્રવ્યનું મળવું એકાંતે હોવું યોગ્ય નથી. જો બે દ્રવ્ય મળીને એક દ્રવ્ય ઉપજતું હોય, તો વસ્તુ પોતાના સ્વરૂપનો કેવળ ત્યાગ કરે. જ્યારે એમ બનતું નથી, ત્યારે બે દ્રવ્ય કેવળ એક પરિણામને પામ્યા વિના એક ક્રિયા પણ ક્યાંથી કરે ! અર્થાત્ ન જ કરે.

—દોઇ કરતૂતિ એક દર્બ ન ધરતુ હૈ;

તેમ જ બે ક્રિયા એક દ્રવ્ય ધારણ પણ કરે નહીં; એક સમયને વિષે બે ઉપયોગ હોઇ શકે નહીં. માટે

—જીવ પુદ્ગલ એક ખેત અવગાહી દોઉ;

જીવ અને પુદ્ગલ કદાપિ એક ક્ષેત્રને રોકી રહ્યાં હોય, તોપણ

—અપને અપને રૂપ, કોઉ ન ટરતુ હૈ;

પોતપોતાના સ્વરૂપથી કોઇ અન્ય પરિણામ પામતું નથી, અને તેથી કરીને એમ કહીએ છીએ કે,

૨૦૭

[illegible] તિરસ્કાર દૈવાથી અનગાર જાવે [illegible] [illegible] મોક્ષભૂમિકાનું સેવન થયથી તે [illegible] અર્થાત્ [illegible] નિયમ દેવાથી [illegible] [illegible] સુધી સેવન, તે [illegible]

[illegible] સંભાવ્ય થત છે, અને [illegible] અથવા નથી અને [illegible] એવું ધ્યાન. [illegible]

કહ્યો છે, તે જ સ્વરૂપે-પ્રતીતિ થાય, તે જ પરિણામે આત્મા સાક્ષાત્ ત્યારે તેને ' પરમાર્થ—સમ્યકત્વ ' છે, એવો શ્રીતીર્થંકરનો અભિપ્રાય છે. સ્વરૂપ જેને ભાસ્યું છે, તેવા પુરુષને વિષે 'નિષ્કામ શ્રદ્ધા' છે જેને, તે 'બીજરુચિ-સમ્યકત્વ' છે. તેવા પુરુષની 'નિષ્કામ ભક્તિ' આ ભાવે થાય, એવા ગુણો જે જીવમાં હોય, તે જીવ 'માર્ગાનુસારી' હોય, એમ જિન કહે છે.

અમારો અભિપ્રાય કંઇ પણ દેહ પ્રત્યે હોય, તો તે માત્ર એક આત્માર્થે જ, અન્ય અર્થે નહીં. બીજા કોઇ પણ પદાર્થ પ્રત્યે અભિપ્રાય હોય તો તે પદાર્થ અર્થે નહીં પણ આત્માર્થે છે. તે આત્માર્થ તે પદાર્થની પ્રાપ્તિ અપ્રાપ્તિને વિષે જ એમ, અમને લાગતું નથી "આત્માપણું" એ ધ્વનિ સિવાય બીજો કોઇ ધ્વનિ કોઇ પણ પદાર્થના ગ્રહણ-ત્યાગમાં સ્મરણયોગ નથી, અનવકાશ આત્મપણું જાણ્યાવિના—તે સ્થિતિ વિના, અન્ય સર્વ ક્લેશરૂપ છે.

મુંબઇ, મહા વદ ૧૦, ભોમ, ૧૯૪૮.

૨૦૮.

અત્ર સમાધિ છે. પૂર્ણજ્ઞાને કરીને યુક્ત એવી જે સમાધિ તે વારંવાર સાંભરે છે.

'પરમસત્'નું ધ્યાન કરીએ છીએ. (ઉદાસપણું વર્તે છે.)

મહા વદ ૧૨. રવિ ૧૯૪૮.

૨૦૯.+

—લેવેકો ન રહી ઠોર, ત્યાગિવેકો નાહિ ઓર;
બાકી કહા ઉબર્યો જુ, કારજ નવીનકે ?

સ્વરૂપનું ભાન થવાથી પૂર્ણકામપણું પ્રાપ્ત થયું; એટલે હવે બીજું કોઈ કંઈ પણ લેવાને માટે રહ્યું નથી. સ્વરૂપનો તો કોઇ કાળે ત્યાગ કરવાને મૂર્ખ પણ ઇચ્છે નહીં. અને જ્યાં કેવળ સ્વરૂપસ્થિતિ છે, ત્યાં તો પછી બીજું કંઇ રહ્યું નથી, એટલે ત્યાગવાપણું પણ રહ્યું નથી. હવે જ્યારે એમ છે, ત્યારે એમ નિગ્રન્થ થઇ ગયું ત્યારે બીજું કોઇ નવીન કાર્ય કરવાને માટે શું ઉગર્યું! અથવા એમ થયું એટલે નમ થયું, ત્યાં પછી બીજી કંઇ કર્તવ્યતાની કલ્પના ક્યાંથી હોય ' એટલે કહે છે કે, અહીં પૂર્ણકામના પ્રાપ્ત થઇ.

સં૦ ૧૯૪૮ ના મહા વદ ૦)) રવિ, મુંબઇથી.

૨૨૪.

સમકિતની ફરસના થઇ ક્યારે ગણાય? કેવી દશા વર્તતી હોય?

——:o:——

સંસારી ઉપાધિનું જેમ થવું હોય તેમ થવા દેવું: કર્તવ્ય એ જ છે: અભિપ્રાય એ જ રહ્યા કરે છે: ધીરજથી ઉદયને વેદવો યોગ્ય છે.

ચૈત્ર શુદિ ૧૪, રવિ, ૧૯૪૮.

———

૨૨૫.

પ્રતિબંધપણું દુઃખદાયક છે.

ચૈત્ર વદ ૧, બુધ ૧૯૪૮.

સ્વરૂપસ્થના યથાયોગ્ય

———

૨૨૬.

ઉપાધિયોગનો જે ઉદય તે પણ વેદવા વિના ઉપાય નથી. જગતમાં બીજા પદાર્થો તો અમને કંઇ રૂચિનાં કારણ રહ્યાં નથી. જે કંઇ રૂચિ રહી છે, તે માત્ર એક 'સત્'નું ધ્યાન કરનારા એવા સંત પ્રત્યે, જેમાં આત્માને વર્ણવ્યો છે એવાં 'સત્શાસ્ત્ર' પ્રત્યે, અને પરેચ્છાએ પરમાર્થનાં નિમિત્ત કારણ એવા 'દાનાદિ' પ્રત્યે રહી છે, આત્મા તો કૃતાર્થ સમજાય છે.

ચૈત્ર વદ ૬, રવિ, ૧૯૪૮.

———

૨૨૭.

જગતના અભિપ્રાય પ્રત્યે જોઇને જીવ પદાર્થનો બોધ પામ્યો છે; જ્ઞાનીના અભિપ્રાય પ્રત્યે જોઇને પામ્યો નથી. જે જીવ જ્ઞાનીના અભિપ્રાયથી બોધ પામ્યો છે, તે જીવને સમ્યક્દર્શન થાય છે.

——:o:——

માર્ગ બે પ્રકારનો જાણીએ છીએ; એક 'ઉપદેશ થવા અર્થેનો માર્ગ,' એક 'વાસ્તવ્ય માર્ગ.' 'વિચારસાગર' ઉપદેશ થવા અર્થે વિચારવા યોગ્ય છે. જ્યારે જૈનશાસ્ત્ર વાંચવા જણાવીએ, ત્યારે જૈની કરવા જણાવતા નથી; તેમ વેદાંતશાસ્ત્ર વાંચવા જણાવીએ, ત્યારે વેદાંતી કરવાને જણાવતા નથી; તેમ જ અન્ય શાસ્ત્ર વાંચવા જણાવીએ, ત્યારે અન્ય થવા નથી જણાવતા. માત્ર

૨૧૦.૪

શબ્દના વિચારે ક્યારે, શબ્દનાથે કેવી કરે;
શબ્દનાથે સિદ્ધ નહીં અમૃત ધારા વરસે.—

૨૧૧.

આરંભ અને પરિગ્રહનો જેમ જેમ મોહ મટે છે, જેમ જેમ તેને વિષેથી પોતાપણાનું અભિમાન મંદપરિણામને પામે છે, તેમ તેમ મુમુક્ષુતા વર્ધમાન થયા કરે છે. અનંત કાળના પરિચયવાળું એ અભિમાન પ્રાયે એકદમ નિવૃત્ત થતું નથી. તેટલા માટે, તન, મન, ધનાદિ જે કંઈ પોતાપણે વર્તતાં હોય છે તે, જ્ઞાની પ્રત્યે અર્પણ કરવામાં આવે છે; પ્રાયે જ્ઞાની કંઈ તેને ગ્રહણ કરતા નથી, પણ તેમાંથી પોતાપણું મટાડવાનું ઉપદેશે છે, અને કરવા યોગ્ય પણ તેમ જ છે કે, આરંભ, પરિગ્રહને વારંવારના પ્રસંગે વિચારી વિચારી પોતાના થતાં અટકાવવાં; ત્યારે મુમુક્ષુતા નિર્મળ હોય છે.

મુંબઈ, માર્ગ ૨, ૪૮.

૨૧૨.

પરિણામમાં અત્યંત ઉદાસીનતા પરિણમ્યા કરે છે; જેમ જેમ તેમ થાય છે, તેમ તેમ પ્રવૃત્તિપ્રસંગ પણ વધ્યા કરે છે. જે પ્રવૃત્તિનો પ્રસંગ અમે એમ નહીં ધારેલું, તે પણ પ્રાપ્ત થયા કરે છે. અને એથી એમ માનીએ છીએ કે, ઉપાર્જેલાં પૂર્વે નિબંધન કરેલાં એવાં કર્મો નિવૃત્ત થવાને માટે ઉદયમાં આવે છે.

ફાગણ સુદ ૧૩, શુક્ર, ૧૯૪૮.

૨૧૩.

દુષમકાળનું મોટામાં મોટું ચિહ્ન શું? અથવા દુષમકાળ કોને કહેવાય અથવા કયાં મુખ્ય લક્ષણે તે ઓળખી શકાય? એ જ વિજ્ઞાપન.

ફાગણ વદ ૬ શનિ, ૧૯૪૮.

વિ૦ આબાળજી.

૨૧૪.

ઘણું ઉપાધિ ઉદયપણે પ્રવર્તે છે.

ફાગણ વદ ૧૦, ગુ ૧૯૪૮.

૨૩૧.

હાલ તો અનુક્રમે ઉપાધિયોગ વિશેષ વર્ત્યા કરે છે.—

અનંતકાળ વ્યવહાર કરવામાં વ્યતીત કર્યો છે, ત્યાં તેની જંજાળમાં પરમાર્થ વિસર્જન ન કરાય એમ જ વર્તવું; એવો જેનો નિશ્ચય છે તેને, તેમ હોય છે; એમ અમે જાણીએ છીએ.

વનને વિષે ઉદાસીનપણે સ્થિત એવા જે યોગીઓ–તીર્થંકરાદિ–તેનું આત્મત્વ સાંભરે છે.

મુંબઇ, સ૦ ૧૯૪૮, વૈશાખ શુદિ ૬, રવિ.

૨૩૨.

જે જ્ઞાને કરીને ભવાંત થાય છે, તે જ્ઞાન પ્રાપ્ત થવું જીવને ઘણું દુર્લભ છે, તથાપિ તે જ્ઞાન, સ્વરૂપે તો અત્યંત સુગમ છે, એમ જાણીએ છીએ. તે જ્ઞાન સુગમપણે પ્રાપ્ત થવામાં જે દશા જોઇએ છીએ, તે દશા પ્રાપ્ત થવી ઘણી ઘણી કઠણ છે અને એ પ્રાપ્ત થવાનાં જે બે કારણ છે, તે મળ્યા વિના જીવને અનંતકાળ થયાં રખડવું પડ્યું છે. જે બે કારણ મળ્યે મોક્ષ હોય છે.

મુંબઇ, ૧૩, ૯૨ (રવિ).

પ્રણામ.

૨૩૩.

જ્ઞાનીને વિષે જો કોઇ પણ પ્રકારે ધનાદિની વાંછા રાખવામાં આવે છે, તો જીવને દર્શનાવરણીય કર્મનો પ્રતિબંધ વિશેષ ઉત્પન્ન થાય છે. ઘણું કરીને જ્ઞાની તેવો પ્રતિબંધ કોઇને પોતાથકી ઉત્પન્ન ન થાય એમ વર્તે છે.

જ્ઞાની પોતાનું ઉપજીવન—આજીવિકા—પણ પૂર્વકર્માનુસાર કરે છે; જ્ઞાનને વિષે પ્રતિબદ્ધતા થાય એમ કરી આજીવિકા કરતા નથી, અથવા કરવાનો પ્રસંગ ઇચ્છતા નથી; એમ જાણીએ છીએ.

જ્ઞાની પ્રત્યે જેને કેવળ નિસ્પૃહ ભક્તિ છે, પોતાની ઇચ્છા તે થકી પૂર્ણ થતી ન દેખીને પણ જેને દોષ આવતા નથી, એવા જે જીવ છે તેને જ્ઞાનીને આશ્રયે ધીરજથી વર્તતાં આપત્તિનો નાશ હોય છે; અથવા ઘણું મંદપણું થઇ જાય છે, એમ જાણીએ છીએ, તથાપિ તેવી ધીરજ રહેવી આ કાળને વિષે બહુ વિકટ છે, અને તેથી ઉપર જણાવ્યું છે, એવું

જે જાણીએ છીએ, તે તમ સર્વને ઉપદેશ લેવા અર્થે જણાવીએ છીએ; જૈન અને વેદાંતી આદિનો ભેદ ત્યાગ કરો, આત્મા તેવો નથી.

મુંબઈ, એપ્રિલ ૧૭, ૯૨.

૨૨૮.

જ્યાં પૂર્ણકામપણું છે, ત્યાં સર્વજ્ઞતા છે.

જેને બોધબીજની ઉત્પત્તિ હોય છે, તેને સ્વરૂપસુખથી કરીને પરિતૃપ્તપણું વર્તે છે; અને વિષય પ્રત્યે અપ્રયત્ન દશા વર્તે છે.

જે જીવિતવ્યમાં ક્ષણિકપણું છે, તે જીવિતવ્યમાં જ્ઞાનીઓએ નિત્યપણું પ્રાપ્ત કર્યું છે, એ અચરજની વાત છે. જો જીવને પરિતૃપ્તપણું વર્યા કરતું ન હોય તો, અખંડ એવો આત્મબોધ તેને સમજવો નહીં.

સં. ૧૯૪૮, ચૈત્ર વદ ૧૨, રવિ.

૨૨૯.

આત્મસમાધિ છે, બાહ્યઉપાધિ છે. જે આત્માને ગૌણ કરી શકે એવી સ્થિતિની છે, તથાપિ સમાધિ વર્તે છે.

અક્ષયતૃતિયા. ૧૯૪૮.

૨૩૦

જે પ્રમાણે જ્ઞાનનું પ્રકાશવું છે, તે પ્રમાણે રાગાદિ વ્યાવહારિક પદાર્થને વિષે નિઃસ્પૃહપણું વર્તે છે. આત્મસુખે કરી પરિતૃપ્તપણું વર્તે છે. અન્ય સુખની જે ઇચ્છા નહિ થવી તે, પૂર્ણજ્ઞાનનું લક્ષણ છે.

જ્ઞાની અનિત્ય જીવનમાં નિત્યપણું પ્રાપ્ત કરે છે, એમ જે લખ્યું છે તે એવા આશયથી લખ્યું છે કે, તેને જીવનને માટે નિર્ભયપણું વર્તે છે. જેને એમ હોય તેને પછી અનિત્યપણા વિષે ખેદ છે એમ ક્યાંય નહીં; તે વાત સત્ય છે.

જેને આત્મજ્ઞાન થાય છે તેને 'હું અન્યભાવનો અકર્તા છું' એવો બોધ ઉત્પન્ન થઈ અહંપ્રત્યયિબુદ્ધિ તે વિલય પામે છે એવું જે આત્મજ્ઞાન તે વારંવાર ઉજ્જ્વળપણે વર્ત્યા કરે છે, તથાપિ જેમ ઇચ્છીએ તેમ તો નહીં.

૧૯૪૮ વૈશાખ સુદ ૪, શનિવાર

વિચારથી વર્તી, પોતાને વિષે લઘુપણું માન્ય કરી, પોતાના જોવામાં આવે તે દોષ પ્રત્યે નિવૃત્તિ ઇચ્છી, સરળપણે વર્ત્યા કરવું; અને જે કાર્યે કરી તે ભાવનાની ઉત્પત્તિ થાય, એવી જ્ઞાનવાર્ત્તા, કે જ્ઞાનલેખ કે ગ્રંથનું કંઈ કંઈ વિચારવું રાખવું તે, યોગ્ય છે.

ઉપર જણાવી છે જે વાર્ત્તા તેને વિષે બાધ કરનાર એવા ઘણા પ્રસંગ તમ જીવોને વર્તે છે, એમ જાણીએ છીએ, તથાપિ તે તે બાધ કરનાર પ્રસંગ પ્રત્યે જેમ બને તેમ સદ્ઉપયોગે વિચારી વર્તવાનું ઇચ્છવું. અનુક્રમે બને એવું છે, કોઇ પ્રકારે મનને વિષે સંતાપ પામવા યોગ્ય નથી. પુરુષાર્થ જે કંઇ બને તે કરવાની દઢ ઇચ્છા રાખવી યોગ્ય છે; અને પરમ એવું જે બોધસ્વરૂપ છે, તેનું જેને ઓળખાણ છે એવા પુરુષે તો, નિરંતર તેમ વર્ત્યાના પુરુષાર્થને વિષે મુંઝાવું યોગ્ય નથી.

અનંતકાળે જે પ્રાપ્ત થયું નથી, તે પ્રાપ્તપણાને વિષે અમુક કાળ વ્યતીત થાય, તો હાનિ નથી. માત્ર અનંતકાળે જે પ્રાપ્ત થયું છે, તેને વિષે ભ્રાંતિ થાય, ભૂલ થાય, તે હાનિ છે. જો પરમ એવું જ્ઞાનીનું સ્વરૂપ ભાસ્યમાન થયું છે, તો પછી તેના માર્ગને વિષે અનુક્રમે જીવનું પ્રવેશપણું થાય, એ સુગમ પ્રકારે સમજાય એવી વાર્તા છે.

રૂડે પ્રકારે મન વર્તે એમ વર્તો. વિયોગ છે, તો તેમાં કલ્યાણનો પણ વિયોગ છે, એ વાર્ત્તા સત્ય છે, તથાપિ જો જ્ઞાનીના વિયોગમાં પણ તેને જ વિષે ચિત્ત વર્તે છે, તો કલ્યાણ છે. ધીરજનો ત્યાગ કરવાને યોગ્ય નથી.

મુંબઇ, વૈશાખ વદ ૧૩, ભોમ, ૧૯૪૮.

શ્રી સ્વરૂપના યથાયોગ્ય.

૨૩૫.

"મનને લઇને આ બધું છે," એવો જે અત્યારસુધીનો થયેલો નિર્ણય લખ્યો તે સામાન્ય પ્રકારે તો યથાતથ્ય છે, તથાપિ 'મન' 'તેને' લઇને અને 'આ બધું,' અને 'તેનો નિર્ણય' એવા જે ચાર ભાગ એ વાક્યના થાય છે, તે ઘણા કાળના બોધે જેમ છે તેમ સમજાય છે, એમ જાણીએ છીએ. જેને તે સમજાય છે, તેને મન વશ વર્તે છે, એ વાત નિશ્ચયરૂપ છે, તથાપિ ન વર્તતું હોય, તોપણ તે આત્મસ્વરૂપને વિષે જ વર્તે છે.

એ મન વશ થવાનો ઉત્તર ઉપર લખ્યો છે; તે સર્વથી મુખ્ય એવો લખ્યો છે. જે વાક્ય લખવામાં આવ્યાં છે તે, ઘણા પ્રકારે વિચારવાને યોગ્ય છે.

પરિણામ-પ્રણીતારે આવતું અટકી જાય છે. અમારા વિષે વર્તતો પરમ
પ્રપંચ વ્યવહારને વિષે ક્યારેક મન ભળવા દેતો નથી. અને વ્યવહારનો
પ્રતિબંધ તો આખો દિવસ રાખવો પડે છે. હાલ તો એવા ઉદય સ્થિતિમાં
વર્તે છે, તેથી સંભવ થાય છે કે, તે પણ સુખનો હેતુ છે.

અમે તો પાંચ માસ થયાં જગત્, ઈશ્વર અને અન્યભાવ એ સર્વને
વિષે ઉદાસીનપણે વર્તીએ છીએ, તથાપિ તે વાત તમને ગાઢપણે રહી
જણાતી નથી. તમે જે પ્રકારે ઈશ્વરાદિ વિષે શ્રદ્ધાશીલ છો, તેમ વર્તવું તમને
કલ્યાણરૂપ છે. અમને તો કોઈ જાતનો ભેદભાવ નહીં ઉત્પન્ન થતો હોવાથી
સર્વ જંજાળરૂપ વર્તે છે. એટલે ઈશ્વરાદિ સમેતમાં ઉદાસપણું વર્તે છે, આવું જે
અમારું લખવું તે વાંચી, કોઈ પ્રકારે સંદેહને વિષે પડવાને તમે યોગ્ય નથી.
હાલ તો અમને અગમપણે વર્તીએ છીએ, એટલે કોઈ પ્રકારની જાન-
વાર્તા પણ જણાવી શકાતી નથી. પણ મોક્ષ તો કેવળ અમને નિકટપણે
વર્તે છે. એતો નિઃશંક વાર્તા છે. અમારું જે ચિત્ત તે આત્મા સિવાય અન્ય
એકે પ્રતિબદ્ધતા પામતું નથી ક્ષણ પણ અન્યભાવને વિષે સ્થિર થતું નથી;
[illegible] વિષે સ્થિર રહે છે. એવું જે અમારું આશ્ચર્યકારક સ્વરૂપ તે હાલ
[illegible] સ્વભાવ કહ્યું જતું નથી. ઘણા માસ વિત્યાથી તમને લખી સંતોષ
[illegible]નીએ છીએ.

મુંબઈ, વૈશાખ વદ [illegible], સોમ ૧૯૪૮.

૨૬૪

ૐ

નિરંતર જેને અભેદધ્યાન વર્તે છે, એવા શ્રી બોધપુરુષના યથાયોગ્ય
[illegible]. અત્ર બાહ્ય પ્રત્યે તે સમાધિ વર્તે છે અને આત્મ પ્રત્યે ઉપાધિરહિત
[illegible] નમઃ [illegible]. [illegible] થાય થયા છે, અને [illegible] પ્રત્યુત્તર
નથી.

[illegible] ક્ષણનું નિરાશપણું એવું [illegible] જેને વિષે ક્ષણ પણ [illegible] નથી [illegible]
[illegible] હોય તો જીવને વિશેષ [illegible] એવી થાય અથવા સત્
[illegible] આત્મજ્ઞાનીને [illegible] પરમાત્મભાવના [illegible] જીવને ઉલ્લાસ
[illegible] થય નહીં અને ત્યાં નથી [illegible] ઉ
[illegible] સેવન જે નિરંતર [illegible] છે, એવા [illegible] જીવને [illegible]
[illegible] સિદ્ધ રહે [illegible], [illegible]

જડ પરિનામનિકો, કરતા હૈ પુદ્ગલ,
ચિદાનંદ ચેતન સુભાવ આચરતુ હૈ—

જેઠ વદ ૧ ગુરૂ ૧૯૪૮. — સમયસાર.

[illegible]

જેની પ્રાપ્તિ પછી અનંતકાળનું યાચકપણું મટી, સર્વ કાળને માટે અયાચકપણું પ્રાપ્ત હોય છે, એવો જો કોઈ હોય, તો તે તરણ તારણ જાણીએ છીએ: તેને ભજો.

[illegible] નથાપિ સંસારનો પ્રસંગ [illegible] વિનામ પામતા નથી. [illegible] છે હાલ તો નિર્ભય [illegible]

અમને [illegible] નથી, અને લખવા વિષે બુદ્ધિ થતી નથી [illegible] મુક્ત થતી નથી: માત્ર આત્માર્થે [illegible] પ્રસંગ, [illegible] બુદ્ધિ રહે છે, અને પ્રસંગ [illegible]

[illegible] પ્રાપ્ત થાય છે, [illegible] નથી, પણ [illegible]

[illegible] નમસ્કાર પહોંચે.

[illegible] વિના [illegible] જે આ [illegible] સમાધાને [illegible] નથી [illegible] તેને [illegible] કાને [illegible] મુમુક્ષુ [illegible]

—ઇણ વિધ પરખી મન વિસરામી, જિનવર ગુણ જે ગાવે રે;
દીનબંધુની મહેરનજર થકી આનંદઘન પદ પાવે રે.
મલ્લિજિન સેવક કેમ અવગણિયે હો.—

—જીન થઈ જીનવર જે આરાધે, તે સહી જીનવર હોવે રે;
ભૃંગી ઇલીકાને ચટકાવે, તે ભૃંગી જગ જોવે રે
—શ્રી આનંદઘન.

શ્રાવણ શુદ ૧૦, બુધ, ૧૯૪૮.

૨૪૩.
ૐ નમઃ
—:o:—

નિષ્કામ યથાયોગ્ય.—જે ઉપાર્જિત કર્મ ભોગવતાં ઘણો વખત આવ્યાં વ્યતીત થશે, તે બળવાનપણે ઉદયમાં આવી ક્ષયપણાને પામતાં હોય, તો તેમ થવા દેવા યોગ્ય છે, એમ ઘણાં વર્ષનો સંકલ્પ છે.

વ્યાવહારિક પ્રસંગ સંબંધી ચારે તરફથી ચિંતા ઉત્પન્ન થાય, એવાં કારણો જોઈને પણ નિર્લેપતાના આશ્રય રાખવા યોગ્ય છે.

અમે વિશેષ કંઈ લખી શકતા નથી, માટે ક્ષમા માગીએ છીએ, એજ વિનંતિ.

—નાગર સુખ પામર નવી જાણે, વલ્લભ સુખ ન કુમારી રે;
અનુભવ વિણ તેમ ધ્યાનતણું સુખ, કોણ જાણે નરનારી રે.

—મન મહિલાનું વહાલા ઉપરે, બીજાં કામ કરંત રે;
૧૯૪૮ ના શ્રાવણ શુદ ૧૦ બુધ.

૨૪૪.

—મન મહિલાનું વહાલા ઉપરે, બીજાં કામ કરંત રે;
તેમ શ્રુતધર્મે મન દૃઢ ધરે, જ્ઞાનાક્ષેપકવંત રે-(ધન૦)

ઘર સંબંધી બીજાં સમસ્ત કાર્ય કરતાં છતાં પણ જેમ પતિવ્રતા (-'મહિલા' શબ્દનો અર્થ) સ્ત્રીનું મન પોતાના પ્રિય એવા ભર્તારને વિષે લીન છે, તેમ સમ્યક્દૃષ્ટિ એવા જીવનું ચિત્ત સંસારમાં રહી સમસ્ત કાર્યપ્રસંગે વર્તવું પડતાં છતાં જ્ઞાની સંબંધી શ્રવણ કર્યો છે એવો જે ઉપદેશધર્મ તેને વિષે લીનપણે વર્તે છે.

નિદ્રા સિવાયનો બાકીનો જે વખત તેમાંથી એકાદ કલાક સિવાય બાકીનો વખત મન, વચન, કાયાથી ઉપાધિને જોગે વર્તે છે; ઉપાય નથી, એટલે સમ્યક્ પરિણતિએ સંવેદન કરવું યોગ્ય છે.

મોટા આશ્ચર્યને પમાડનારા એવા જળ, વાયુ, ચંદ્ર સૂર્ય, અગ્નિ આદિ પદાર્થોના જે ગુણો તે સામાન્ય પ્રકારે પણ જેમ જીવોની દૃષ્ટિમાં આવતા નથી, અને પોતાનું જે નાનું ઘર અથવા કંઇ ચીજો તેને વિષે કોઇ જાતનું જાણે આશ્ચર્યકારક સ્વરૂપ દેખી અહંત્વ વર્તે છે એ જોઇ, એમ થાય છે કે, લોકોને દૃષ્ટિભ્રમ અનાદિ કાળનો મટ્યો નથી; જેથી મટે એવો જે ઉપાય, તેને વિષે જીવનું અલ્પ પણ જ્ઞાન પ્રવર્તતું નથી, અને તેનું ઓળખાણ થયે પણ સ્વેચ્છાએ વર્તવાની જે બુદ્ધિ તે વારંવાર ઉદય પામે છે; એમ ઘણા જીવોની સ્થિતિ જોઇ આ લોક અનંતકાળ રહેવાનો છે એમ જાણો.

અષાડ શુદ ૯, ૧૯૪૮, મુંબઇ.

૨૪૦.

શાન્તિઃ

ઉપાધિને વિષે વિક્ષેપરહિતપણે વર્તવું, એ વાત અત્યંત વિકટ છે. જે વર્તે છે, તે થોડા કાળને વિષે પરિપક્વ સમાધિરૂપ હોય છે.

અષાડ વદ ૦)), ૧૯૪૮.

૨૪૧.

"જગત્ જ્યાં સુવે છે ત્યાં જ્ઞાની જાગે છે. જ્ઞાની જાગે છે, ત્યાં જગત સુવે છે. જગત્ જાગે છે, ત્યાં જ્ઞાની સુવે છે" એમ શ્રીકૃષ્ણ કહે છે.

શ્રાવણ શુદ ૩, બુધ, '૯૪૮, મુંબઇ.

આત્મપ્રદેશસમસ્થિતિએ નમસ્કાર.

૨૪૨.

અસત્સંગમાં ઉદાસીન રહેવા માટે જીવને વિષે અપ્રમાદપણે નિશ્ચય થાય છે, ત્યારે 'સત્સંગ' સમજાય છે. તે પહેલાં પ્રાપ્ત થએલા યોગને ઘણા પ્રકારના અંતરાય રહ્યા હોય છે.

જગત અને મોક્ષનો માર્ગ એ બે એક નથી. જેને જગતની ઇચ્છા રુચિ, ભાવના તેને મોક્ષને વિષે અનિચ્છા, અરુચિ, અભાવના હોય, એમ જણાય છે.

પણ જીવે ભક્તિપ્રધાનદશા આરાધવા યોગ્ય છે; એવો નિશ્ચય જ્ઞાનીઓએ કર્યો જણાય છે. (અમને એમ લાગે છે; અને એમ જ છે.)

હૃદયને વિષે જેવા દર્શન કરવાની તમને ઇચ્છા છે, તેને પ્રતિબંધ કરનારી એવી પ્રારબ્ધસ્થિતિ છે; અને તે સ્થિતિને પરિપક્વ થવાની હજુ વાર છે; વળી તેના પ્રસક્તપણામાં તો હાલ ગૃહાશ્રમ વર્ત્તે છે, અને ચિત્તપટને વિષે સંન્યસ્તાશ્રમ વર્ત્તે છે, એ એક ધ્યાનનો મુખ્ય એવો બીજો પ્રતિબંધ છે, તે મૂર્ત્તિથી તે આત્મસ્વરૂપપુરુષની દશા ફરી ફરી તેનાં વાક્યાદિનાં અનુસંધાને વિચારવાને યોગ્ય છે, અને તેનું તે હૃદયદર્શનથી પણ મોટું ફળ છે; આ વાતને અત્ર સંક્ષેપ કરવી પડે છે.

—ભ્રંગી ઇલીકાને ચટકાવે, તે ભ્રંગી જગ જોવે રે.

એ વાક્ય પરંપરાગત છે: એવું થવું કોઇ પ્રકારે સંભવિત છે, તથાપિ પ્રોફેસરનાં ગવેષણ પ્રમાણે ધારીએ કે તેમ થવું નથી, તોપણ અત્ર કંઇ હાનિ નથી, કારણ કે દૃષ્ટાંત તેવી અસર કહેવાને યોગ્ય છે, તો પછી સિદ્ધાંતનો જ અનુભવ કે વિચાર કર્ત્તવ્ય છે. ઘણું કરીને એ દૃષ્ટાંત સંબંધી કોઇને જ વિકલ્પ હશે, એટલે તે દૃષ્ટાંત માન્ય છે એમ જણાય છે; લોકદૃષ્ટિએ અનુભવગમ્ય છે એટલે સિદ્ધાંતને વિષે તેનું બળવાનપણું લાગી મહત્ પુરુષો તે દૃષ્ટાંત આપતા આવ્યા છે, અને કોઇ પ્રકારે તેમ થવું સંભાવ્ય પણ જાણીએ છીએ. એક સમય પણ કદાપિ તે દૃષ્ટાંત સિદ્ધ ન થાય એવું છે એમ ઠરે, તોપણ, ત્રણે કાળને નિરાબાધ-અખંડ સિદ્ધ-એવી વાત તેના સિદ્ધાંતપદની તો છે. (જિનસ્વરૂપ થઇ જિનને આરાધે, તે સહી જિનવર હોવે રે.)

આનંદઘનજી અને બીજા બધા જ્ઞાનીપુરુષો એમજ કહે છે, અને જિન વળી બીજો પ્રકાર કહે છે કે, અનંતવાર જિનસંબંધી જે ભક્તિ તે કરવા છતાં જીવનું કલ્યાણ થયું નહીં. જિનમાર્ગને વિષે ઓળખાતાં એવાં સ્ત્રી પુરુષો એમ કહે છે કે, અમે જિનને આરાધીએ છીએ, અને તે આરાધવા જાય છે, અથવા આરાધન ;કરવાને વિષે ઉપાય લે છે, તેમ છતાં જિનવર થયેલા એવા તે દેખાતા નથી; ત્રણે કાળને વિષે અખંડ એવો એ સિદ્ધાંત તો અત્ર ખંડપણાને પામે છે, ત્યારે હવે એ વાત વિકલ્પ કરવા યોગ્ય કેમ નથી ? !

શ્રાવણ વદ ૧૦, ૧૯૪૮.

અને તેનાં કારણો તમને હાલ સ્પષ્ટ જણાવવાં તે યોગ્ય લાગતું નથી; તથાપિ તે અનુક્રમે જો અનુસરવામાં વિસર્જન થવાય છે, તો બીજા જીવોને કલ્યાણનું કારણ થવાય છે, તે પણ હવે "ક્ષાયકની ચર્ચા" વગેરેના પ્રસંગથી તમને અનુભવમાં આવેલ છે જે કારણો જીવને પ્રાપ્ત થવાથી કલ્યાણનું કારણ થાય. તે કારણોની પ્રાપ્તિ તે જીવોને આ ભવને વિષે થતી અટકે છે, કેમકે તે તે પોતાના અજ્ઞાનપણાથી, નથી ઓળખાણ પડ્યું એવા સત્પુરુષ સંબંધીની તથા વગેરેથી પ્રાપ્ત થયેલી વાતથી તે સત્પુરુષ પ્રત્યે વિમુખપણાને પામે છે; તેને વિષે આગ્રહપણે અન્ય અન્ય ચેષ્ટા કલ્પે છે; અને ફરી તેવો જોગ થયે તેવું વિમુખપણું ઘણું કરીને બળવાનપણાને પામે છે. એમ ન થવા દેવા, અને આ ભવને વિષે તેમને તેવો જોગ જો અજાણપણે પ્રાપ્ત થાય તો, વખતે કલ્યાણને પામે, એમ ધારણા રાખી, અંતરંગમાં એવા સત્પુરુષને પ્રગટ રાખી અમુક પ્રદેશે ગુપ્તપણું રાખવું વધારે યોગ્ય છે. તે ગુપ્તપણું માયા કપટ નથી, કારણ કે તેમ વર્તવા વિષે માયા કપટનો હેતુ નથી,—તેના ભવિષ્યકલ્યાણનો હેતુ છે. જે તેમ હોય તે માયા કપટ ન હોય એમ જાણીએ છીએ.

જેને દર્શનમોહનીય ઉદયપણે બળવાનપણે વર્તે છે, એવા જીવને માત્ર સત્પુરુષાદિકનાં અવર્ણવાદ બોલવાનો પ્રસંગ આપણાથી પ્રાપ્ત ન થાય એટલે ઉપયોગ રાખી વર્તવું, એ તેનું અને ઉપયોગ રાખનાર એ બંનેના કલ્યાણનું કારણ છે.

જ્ઞાની પુરુષની અવજ્ઞા બોલવી તથા તેવા પ્રકારના પ્રસંગમાં ઉત્સાહી થવું, એ જીવનું અનંતસંસાર વધવાનું કારણ છે, એમ તીર્થંકર કહે છે તે પુરુષના ગુણગ્રામ કરવા, તે પ્રસંગમાં ઉલ્લાસી થવું અને તેની આજ્ઞાએ સરળ પરિણામે પરમ ઉપયોગ દૃષ્ટિએ વર્તવું, એ અનંત સંસારને નાશ કરનારું તીર્થંકર કહે છે. અને તે વાક્યો જિનાગમને વિષે છે. ઘણા જીવો તે વાક્યો શ્રવણ કરતા હશે, તથાપિ પ્રથમ વાક્યને અફળ અને બીજા વાક્યને સફળ કર્યું હોય, એવા જીવો તો ક્વચિત્ જ જોવામાં આવે છે; પ્રથમ વાક્યને સફળ, અને બીજા વાક્યને અફળ, એમ જીવે અનંતવાર કર્યું છે. તેવાં પરિણામમાં આવતાં તેને વખત લાગતાં નથી, કારણ કે અનાદિકાળથી મોહ નામનો મદિરા તેના આત્મામાં પરિણામ પામ્યો છે; માટે વારંવાર વિચારી તેવા તેવા પ્રસંગમાં યથાશક્તિ યથાયોગ્યતાએ ઉપર દર્શિત કર્યા છે જે પ્રકારે તે પ્રકારે વર્તવું યોગ્ય છે.

૨૪૬.

આત્મસ્વરૂપને વિષે સ્થિતિ છે જેની એવા જે • • • • • •
તેના નિષ્કામ સ્મરણે યથાયોગ્ય વાંચશો. તે તરફના "આત્મે સાધક સમર્થ
ન હોય" એ પ્રશ્નો સંબંધી વ્યાખ્યાનના પ્રસંગનું તમે લિખિત પત્ર આપ્યું
છે. જે જીવો તે તે પ્રકારે પ્રતિપાદન કરે છે, ઉપદેશે છે, અને તે
સંબંધી નિશ્ચયપણે જીવોને પ્રેરણા કરે છે, તે જીવો હવે તેટલી પ્રેરણા-
[illegible] કલ્યાણને વિષે કરશે, તો તે પ્રશ્નનું સમાધાન થવાને પ્રારંભ
[illegible] પ્રસંગ પ્રાપ્ત થશે. એવા જીવો પ્રત્યે દોષદૃષ્ટિ કરવી યોગ્ય નથી;
[illegible] કરી માત્ર તે જીવો કેવા ભાવે છે [illegible]
સંબંધી વિચાર [illegible] યોગ્ય નથી [illegible] પ્રકારનો તે
[illegible] કરવા યોગ્ય નથી, કેમકે તે જીવોને ઉપદેશ કરી સમજાવવાની
તમને [illegible] તેમના
નિષ્પક્ષ [illegible] વર્તમાન દશાએ કેવા તો
પરિણામ [illegible] અને સમતાપૂર્વક [illegible] જીવો પ્રત્યે સરળ
રાખવા યોગ્ય છે [illegible] છે, એમ નિશ્ચય

[illegible]

છે; પ્રાપ્તિ તે પ્રાપ્તિ છે; એમ સત્પુરુષનો નિશ્ચય છે. બંધ તે મોક્ષ મોક્ષ તે બંધ નથી. જે, જે છે, તે તે છે; જે જે સ્થિતિમાં છે, તે તે છે. બંધબુદ્ધિ ટળી નથી, અને મોક્ષ, જીવનમુક્તતા માનવામાં આવે, તો જેમ સફળ નથી, તેમ અક્ષાયકદશાએ ક્ષાયક માનવામાં આવે, તો તે સફળ નથી; માનવાનું ફળ નથી, પણ દશાનું ફળ છે. જ્યારે એ પ્રકારે ત્યારે હવે આપણો આત્મા કઇ દશામાં હાલ છે, અને તે ક્ષાયક સમ્યક્ જીવની દશાનો વિચાર કરવાને યોગ્ય છે કે કેમ? અથવા તેનાથી ઉતર અથવા તેથી ઉપરની દશાનો વિચાર આ જીવ યથાર્થ કરી શકે એમ છે કે કેમ? તે જ વિચારવું જીવને શ્રેયસ્કર છે; પણ અનંતકાળ થયાં જીવે તેવું વિચાર્યું નથી, તેને તેવું વિચારવું યોગ્ય છે, એવું ભાસ્યું પણ નથી; અને નિષ્ફળપણે સિદ્ધપદ સુધીના ઉપદેશ જીવ અનંતવાર કરી ચૂક્યો છે; તે ઉપદેશ જણાવ્યો છે તે પ્રકાર વિચાર્યા વિના, કરી ચૂક્યો છે. વિચારીને-યથાર્થ વિચારીને-કરી ચૂક્યો નથી. જેમ પૂર્વે જીવે યથાર્થ વિચાર વિના તેમ કર્યું છે, તેમ જ તે દશા (યથાર્થ વિચારદશા) વિના વર્તમાને તેમ કરે છે. પોતાના બોધનું બળ જીવને ભાનમાં આવશે નહીં ત્યાંસુધી, હવે પછી પણ તે તેમ કરશે; કોઇ પણ મહાપુરુષને યોગે જીવ, ઓસરીને તથા તેવા મિથ્યા ઉપદેશના પ્રવર્તનથી પોતાનું બોધબળ આવરણને પામ્યું છે એમ જાણી, તેને વિષે સાવધાન થઇ, નિરાવરણ થવાનો વિચાર કરશે ત્યારે તેવો ઉપદેશ કરતાં, બીજાને પ્રેરતાં આગ્રહે કહેતાં અટકશે. વધારે શું કહીએ? એક અક્ષર બોલતાં અતિશય અતિશય એવી પ્રેરણાએ પણ વાણી મૌનપણાને પ્રાપ્ત થશે, અને તે મૌનપણું પ્રાપ્ત થયા પહેલાં જીવને એક અક્ષર સત્ય બોલાય એમ બનવું અશક્ય છે. આ વાત કોઇ પણ પ્રકારે ત્રણે કાળને વિષે સંદેહપાત્ર નથી. એમ તીર્થંકરે પણ એમજ કહ્યું છે; અને તે તેના આગમમાં પણ હાલ છે, એમ જણવામાં છે; કદાપિ આગમને વિષે એમ કહેવાયેલો અર્થ રહ્યો હોત નહીં, તોપણ ઉપર જણાવ્યા છે તે શબ્દો આગમ જ છે-જિનાગમ જ છે. રાગ, દ્વેષ, અજ્ઞાન એ ત્રણે કારણથી રહિતપણે એ શબ્દો પ્રગટ લેખપત્ર પામ્યા છે, માટે સેવનીય છે. થોડાં વાક્યોમાં લખી વાળવા ધારેલો આ પત્ર વિસ્તાર પામ્યો છે, અને ઘણું જ ટુંકામાં તે લખ્યો છે, છતાં કેટલાક પ્રકારે અપૂર્ણ સ્થિતિએ આ પત્ર અત્ર પરિસમાપ્ત કરવો પડે છે.

આ પત્ર તમને તથા તમારા જેવા બીજા જે જે ભાઇઓને પ્રસંગ છે તેમને, પ્રથમ ભાગ વિશેષ કરી તેવા પ્રસંગે સ્મરણમાં રાખવા યોગ્ય છે,

[illegible]

[illegible] છે, [illegible] ને [illegible] છે, [illegible] ને [illegible] છે, [illegible] ને પરિણામ

પરંપરાએ તે ઉપદેશ પણ ક્ષીણપણાને પામે છે, એટલે પરમાર્થ માર્ગ અનુક્રમે વ્યવચ્છેદ થવા જોગ કાળ આવે છે. આ કાળને વિષે અને એમાં પણ હમણાં લગભગના સૈકાથી મનુષ્યની પરમાર્થવૃત્તિ બહુ ક્ષીણપણાને પામી છે; એ વાત પ્રત્યક્ષ છે. મનુષ્યોમાં જે સરળ વૃત્તિ હતી, તે અને આજની સરળ વૃત્તિ એમાં મોટો તફાવત થઈ ગયો છે. ત્યાંસુધી મનુષ્યોની વૃત્તિને વિષે કંઈ કંઈ આજ્ઞાંકિતપણું, પરમાર્થની ઇચ્છા, અને તે સંબંધી નિશ્ચયમાં દૃઢતા એ જેવાં હતાં તેવાં આજે નથી; તેથી તો આજે ઘણું ક્ષીણપણું થયું છે,—જો કે હજુ આ કાળમાં પરમાર્થવૃત્તિ કેવળ વ્યવચ્છેદપ્રાય થઈ નથી, તેમ સત્પુરુષરહિત ભૂમિ થઈ નથી; તોપણ કાળ તે કરતાં વધારે વિષમ—છે; બહુ વિષમ છે; એમ જાણીએ છીએ.

આવું કાળનું સ્વરૂપ જોઈને મોટી અનુકંપા હૃદયને વિષે અખંડપણે વર્તે છે. જીવોને વિષે કોઈ પણ પ્રકારે અત્યંત દુઃખની નિવૃત્તિનો ઉપાય એવો જે સર્વોત્તમ પરમાર્થ, તે સંબંધી વૃત્તિ કંઈ પણ વર્ધમાનપણાને પ્રાપ્ત થાય, તો જ તેને સત્પુરુષનું ઓળખાણ થાય છે, નહીં તો થતું નથી. તે વૃત્તિ સજીવન થાય, અને કોઈ પણ જીવોને—ઘણા જીવોને—પરમાર્થસંબંધી જે માર્ગ તે પ્રાપ્ત થાય તેવી અનુકંપા અખંડપણે રહ્યા કરે છે, તથાપિ તેમ થવું બહુ દુર્લભ જાણીએ છીએ, અને તેનાં કારણો પણ ઉપર જણાવ્યાં છે. જે પુરુષનું દુર્લભપણું ચોથા કાળને વિષે હતું, તેવા પુરુષનો જોગ આ કાળમાં થાય એમ થયું છે, તથાપિ પરમાર્થસંબંધી ચિંતા જીવોને અત્યંત ક્ષીણ થઈ ગઈ છે, એટલે તે પુરુષનું ઓળખાણ થવું અત્યંત વિકટ છે, તેમાં પણ જે ગૃહવાસાદિ પ્રસંગમાં તે પુરુષની સ્થિતિ છે, તે જોઈ જીવને પ્રતીતિ આવવી દુર્લભ છે, અત્યંત દુર્લભ છે, અને કદાપિ પ્રતીતિ આવી તો તેમનો જે પ્રારબ્ધપ્રકાર હાલ વર્તે છે, તે જોઈ નિશ્ચય રહેવો દુર્લભ છે, અને કદાપિ નિશ્ચય થાય તોપણ તેનો સત્સંગ રહેવો દુર્લભ છે, અને જે પરમાર્થનું મુખ્ય કારણ તે તો તે છે, તે આવી સ્થિતિમાં જોઈ ઉપર જણાવ્યાં છે જે કારણો તેને વધારે બળવાનપણે દેખીએ છીએ, અને એ વાત જોઈ ફરી ફરી અનુકંપા ઉત્પન્ન થાય છે.

ઈશ્વરેચ્છાથી જે કોઈ પણ જીવોનું કલ્યાણ વર્તમાનમાં પણ થવું સર્જિત હશે તે તો તેમ થશે, અને તે બીજેથી નહીં પણ અમથકી જ એમ પણ અત્ર માનીએ છીએ. ગંગા યમુનાદિના પ્રદેશને વિષે જો આ દેહ ઉત્પન્ન થયો હોત, ત્યાં વર્ધમાનપણું પામ્યો હોત, તો તે એક બળવાન કારણ હતું;

એમ [illegible] કહીએ; બીજું આત્મામાં [illegible] ન હોય અને [illegible], [illegible] હોત, તો તે [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] પ્રકાશ [illegible] તેમ હોત, અને [illegible] ન હોત, તો તે [illegible] પરમાર્થને [illegible], [illegible] તે [illegible] જેનું [illegible] [illegible] ને [illegible] [illegible] તેનું [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] તેમ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] સ્થિતિમાં છે, [illegible] તે આત્માનો [illegible] [illegible]
[illegible] સ્થિતિ છે, [illegible], તો [illegible] [illegible] [illegible] તેમાં તે પ્રકાશનો [illegible] પરિણામ [illegible], તો તેમ [illegible] [illegible] છે, અને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે, એમ [illegible] છે અને [illegible] [illegible] [illegible] કરે છે.

[illegible] [illegible] પ્રકારના [illegible] [illegible] [illegible] પ્રકારે [illegible] [illegible] નથી [illegible] [illegible] [illegible] અને [illegible] [illegible] [illegible] છે [illegible] તે [illegible] [illegible] [illegible] વિષે [illegible] છે.

આત્માકાર સ્થિતિ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] એમ [illegible] નથી [illegible] તે [illegible] પ્રકારે [illegible] [illegible] થાય, તે [illegible] પ્રકારે [illegible] છે [illegible] [illegible] છે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે [illegible] નથી [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] નથી [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] નથી [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] રીતે [illegible] [illegible], અને [illegible] [illegible]

તે પ્રારબ્ધના ઉદયમાં જે પ્રકારે પ્રાપ્ત થઈ શકવા છે, તે પ્રકારે
ત્યાંસુધી નિવૃત્તિ ગ્રહણ કરતાં પણ જીવ ઉદાસીન રહે છે. એમાં કંઈ પ્ર
અમારૂં સકામપણું નથી; અને એ મર્મમાં નિષ્કામ જ છીએ. એમ
તથાપિ પ્રારબ્ધ તેવા પ્રકારનું બંધન રાખવારૂપ ઉદયે વર્તે છે. એ
બીજા મુમુક્ષુની પરમ.વૃત્તિ ઉત્પન્ન કરવાને વિષે રોધરૂપ લાગીએ છીએ

આ વાર્તા કે જે ઉપર અનુક્રમે લખી છે, તે જણાવવાની
હતી, પણ તેનો ઉદય તે તે પ્રકારમાં હતો નહીં, એટલે તેમ બન્યું ન
હમણાં તે ઉદય જણાવવાયોગ્ય થવાથી સંક્ષેપે જણાવ્યો છે, —જે વાર
વિચારવાને અર્થે તમને લખ્યો છે. બહુ વિચાર કરી સૂક્ષ્મપણે હૃદય
નિર્ધાર રાખવાયોગ્ય પ્રકાર એમાં સૈન્નિત થયા છે. કોઈ વાતમાં સ
સંક્ષેપપણાથી એમ ભાગી નહીં એવું હોય કે, અમને કોઈ પ્રકારની કંઈ
સંસારસુખવૃત્તિ છે, તો તે અર્થ ફરી વિચારવાયોગ્ય છે. નિશ્ચય છે કે
કાળને વિષે અમારા સંબંધમાં તે ભાસવું આરોપિત જાણવાયોગ્ય છે; અ
સંસારસુખવૃત્તિથી નિરંતર ઉદાસપણું જ છે. આ વાક્યો કંઈ તમસંબંધી
ઓછો નિશ્ચય એમ પ્રયે છે, અથવા હશે તો નિવૃત્ત થશે એમ જાણી
લખ્યાં નથી અન્ય હેતુએ લખ્યાં છે એ પ્રકારે એ વિચારવાયોગ્ય, વારંવાર
વિચારી હૃદયમાં નિર્ધાર કરવાયોગ્ય વાર્તા સંક્ષેપે કરી અહીં તો પરિસમાપ્ત
થાય છે.

જગતમાં કોઈ પણ પ્રકારથી જેની કોઈપણ જીવપ્રત્યે ભેદદૃષ્ટિ નથી એવા

૧૯૪૮ ના શ્રા૦ વદ ૧૪, રવિ.

શ્રી…નિષ્કામ આત્મસ્વરૂપના નમસ્કાર પ્રાપ્ત થાય.

"ઉદાસીન" શબ્દનો અર્થ સમપણું છે.

૨૪૭.

કોઈને ઉદાસપણું ભજશો નહીં.

—:o:—

ચાના આરંભકાળ (?) થી તે આજ દિનપર્યંત તમ પ્રત્યે જે
અભક્તિ અને અપરાધ કંઈ હોય ઉપયોગપૂર્વક કે અનુપયોગે થયો
અત્યંત નમ્રપણે ક્ષમાવું છું. શ્રી તીર્થંકરે જેને મુખ્ય એવું ધર્મપર્વ
માન્ય ગણ્યું છે, એવી સંવત્સરી–આ વર્ષ સંબંધી–વ્યતીત થઈ. કોઈ

એમ જાણીએ છીએ; બીજું પ્રારબ્ધમાં ગૃહવાસ બાકી ન હોત, અને બ્રહ્મચર્ય, વનવાસ હોત, તો તે બળવાન કારણ હતું, એમ જાણીએ છીએ; કદાપિ ગૃહવાસ બાકી છે તેમ હોત, અને ઉપાધિજોગરૂપ પ્રારબ્ધ ન હોત, તો તે ત્રીજું પરમાર્થને બળવાન કારણ હતું, એમ જાણીએ છીએ; તેવાં બે કારણો તો થઈ ચૂક્યાં છે, એટલે હવે તેનું નિવારણ નથી; ત્રીજું ઉપાધિજોગરૂપ જે પ્રારબ્ધ તે શીઘ્રપણે નિવૃત્ત થાય, વેદન થાય—અને તે નિષ્કામકરુણાના હેતુથી—તો તેમ થવું હજુ બાકી છે, તથાપિ તે પણ હજુ વિચાર યોગ્ય સ્થિતિમાં છે, એટલે કે તે પ્રારબ્ધનો સહેજે પ્રતીકાર થઈ જાય એમ જ ઇચ્છાની સ્થિતિ છે, અથવા તો વિશેષ ઉદયમાં આવી જઈ થોડા કાળમાં તે પ્રકારનો ઉદય પરિસમાપ્ત થાય, તો તેમ નિષ્કામકરુણાની સ્થિતિ છે; અને એ બે પ્રકારમાં તો હાલ ઉદાસીનપણે એટલે સામાન્યપણે રહેવું છે, એમ આત્મસંભાવના છે; અને એ સંબંધીનો મોટો વિચાર વારંવાર રહ્યા કરે છે.

પરમાર્થ કેવા પ્રકારના સંપ્રદાયે કહેવો એ પ્રકાર જ્યાંસુધી ઉપાધિજોગ પરિસમાપ્ત નહીં થાય ત્યાંસુધી, મૌનપણામાં અને અવિચાર અથવા નિર્વિચારમાં રાખ્યો છે, અર્થાત્ તે વિચાર હાલ કરવા વિષે ઉદાસપણું વર્તે છે.

આત્માકાર સ્થિતિ થઈ જવાથી ચિત્ત ઘણું કરીને અંશ પણ ઉપાધિજોગ વેદવાને યોગ્ય નથી, તથાપિ તે તો જે પ્રકારે વેદવું પ્રાપ્ત થાય, તે જ પ્રકારે વેદવું છે, એટલે તેમાં સમાધિ છે; પરંતુ પરમાર્થ સંબંધી કોઈ કોઈ જીવોને પ્રસંગ પડે છે, તેને તે ઉપાધિજોગના કારણથી અમારી અનુકંપા પ્રમાણે લાભ મળતો નથી, અને પરમાર્થ સંબંધી કંઈ તમ લિખિતાદિ વાર્તા આવે છે, તે પણ ચિત્તમાં માંડ પ્રવેશ થાય છે, કારણ કે તેનો હાલ ઉદય નથી. આથી પત્રાદિ પ્રસંગથી તમ સિવાયના બીજા જે મુમુક્ષુ જીવો તેમને ઇચ્છિત અનુકંપાએ પરમાર્થવૃત્તિ આપી શકાતી નથી, એ પણ ચિત્તને ઘણીવાર લાગી જાય છે.

ચિત્ત બંધનવાળું થઈ શકતું નહીં હોવાથી જે જીવો સંસારસંબંધે સ્ત્રીઆદિરૂપે પ્રાપ્ત થયા છે, તે જીવોની ઇચ્છા પણ દુભાવવાની ઇચ્છા થતી નથી, અર્થાત્ તે પણ અનુકંપાથી, અને માબાપાદિનાં ઉપકારાદિ કારણોથી ઉપાધિજોગને બળવાન રીતે વેદીએ છીએ, અને જેની જે કામના છે, તે

તે પ્રારબ્ધના ઉદયમાં જે પ્રકારે પ્રાપ્ત થતી સ્થિતિ છે, તે પ્રકારે થાય ત્યાંસુધી નિવૃત્તિ ગ્રહણ કરતાં પણ જીવ ઉદાસીન રહે છે. એમાં કોઇ પ્રકારનું અમારૂં સકામપણું નથી; અમે એ સર્વમાં નિષ્કામ જ છીએ. એમ છે, તથાપિ પ્રારબ્ધ તેવા પ્રકારનું બંધન રાખવારૂપ ઉદયે વર્તે છે, એ પણ બીજા મુમુક્ષુની પરમ વૃત્તિ ઉત્પન્ન કરવાને વિષે રોધરૂપ જાણીએ છીએ.

આ વાર્તા કે જે ઉપર અનુક્રમે લખી છે, તે જણાવવાની ઇચ્છા હતી, પણ તેનો ઉદય તે તે પ્રકારમાં હતો નહીં, એટલે તેમ બન્યું નહીં; હમણાં તે ઉદય જણાવવાયોગ્ય થવાથી સંક્ષેપે જણાવ્યો છે,—જે વારંવાર વિચારવાને અર્થે તમને લખ્યો છે. બહુ વિચાર કરી સૂક્ષ્મપણે હૃદયમાં નિર્ધાર રાખવાયોગ્ય પ્રકાર એમાં લેખિત થયેલ છે. કોઇ વાતમાં શબ્દોના સંક્ષેપપણાથી એમ ભાસી શકે એવું હોય કે, અમને કોઇ પ્રકારની કંઇ હજુ સંસારસુખવૃત્તિ છે, તો તે અર્થ ફરી વિચારવાયોગ્ય છે. નિશ્ચય છે કે ત્રણે કાળને વિષે અમારા સંબંધમાં તે ભાસવું આરોપિત જાણવાયોગ્ય છે; અર્થાત્ સંસારસુખવૃત્તિથી નિરન્તર ઉદાસપણું જ છે. આ વાક્યો કંઇ તમસંબંધીનો ઓછો નિશ્ચય એમ પ્રત્યે છે, અથવા હશે તો નિવૃત્ત થશે એમ જાણી લખ્યાં નથી અન્ય હેતુએ લખ્યાં છે એ પ્રકારે એ વિચારવાયોગ્ય, વારંવાર વિચારી હૃદયમાં નિર્ધાર કરવાયોગ્ય વાતના સંક્ષેપે કરી અહીં તો પરિસમાપ્ત થાય છે.

જગતમાં કોઇ પણ પ્રકારથી જેની કોઇપણ જીવપ્રત્યે ભેદદૃષ્ટિ નથી એવા

૧૯૪૮ ના શ્રા૦ વદ ૧૪, રવિ.

શ્રી નિષ્કામ આત્મસ્વરૂપના નમસ્કાર પ્રાપ્ત થાય.

"ઉદાસીન" શબ્દનો અર્થ સમપણું છે.

૨૪૭.

ઉદય જોઇને ઉદાસપણું ભજશો નહીં.

સંસાર ભજવાના આરંભકાળ (!) થી તે આજ દિનપર્યંત તમ પ્રત્યે જે કંઇ અવિનય, અભક્તિ અને અપરાધાદિ દોષ ઉપયોગપૂર્વક કે અનુપયોગે થયો હોય, તે સર્વ અત્યંત નમ્રપણે ખમાવું છું. શ્રી તીર્થંકરે જેને મુખ્ય એવું ધર્મપર્વ ગણ્યું છે, એવી મંગલ તિથિ—આ વર્ષની સંવત્સરી—વ્યતીત થઇ. કોઇ

પણ જીવ પ્રત્યે, કોઈ પણ પ્રકારે, કોઈ પણ કાળને વિષે, અત્યંત અલ્પ પણ રોષ કરવા યોગ્ય નથી. એવી વાત જેનાથી પરમોત્કૃષ્ટપણે નિર્ધાર થઈ છે, એવા આ જિનને નમસ્કાર કરીએ છીએ, અને તે જ વાક્ય માત્ર સ્મરણ યોગ્ય એવા તમને લખ્યું છે. કે જે વાક્ય નિઃશંકપણે તમે જાણો છો.

"કવિતાદિ તમને પત્ર લખીશ." એમ જણાવ્યું હતું, તથાપિ તેમ થઈ શક્યું નથી [illegible]

[illegible] ૧૯૪૮ — સહજસ્વરૂપ.

[illegible]

[illegible]

૨૫૦.

'સત્' એક પ્રદેશ પણ દૂર નથી, તથાપિ તે પ્રાપ્ત થવાને વિષે લોક પણ જે પ્રત્યેક જીવના લોકે અનંત અંતરાય રહ્યા છે. જ્ઞાને કર્તવ્ય એ છે કે, [illegible] મનન નિદિધ્યાસન કરવાનો અખંડ નિશ્ચય રાખવો.

[illegible] નમ સર્વને નિષ્કામપણે યથા૦

[illegible]

[illegible] તે પ્રકાર ધર્મના છે. આત્મા જે પ્રકારે [illegible] ધર્મરૂપ નથી. [illegible] જે નિદ્રા [illegible] ન નિદ્રા એવ [illegible] આત્માને પ્રાપ્ત થઇ, [illegible] અથવા [illegible] અન્ય [illegible], કે આરાધવા [illegible] નથી [illegible] જ આત્મા કે આત્મધર્મ [illegible]

[illegible]

૨૫૨.

ૐ નમસ્કાર.

[illegible] એ જ્ઞાની [illegible] ઉદયબળ વર્તે [illegible] પ્રતિનો [illegible] એમાં કોઇ પણ પ્રકારની [illegible] થતી નથી, અને એમ [illegible] તથાપિ જેમાં સ્નેહ રહ્યો નથી, અથવા [illegible] નિવૃત્ત થઇ છે, અથવા નિવૃત્ત થવા આવી છે તેવા આ જગતમાં કાંઇપણ કારણપણે પ્રવર્તવાની ઇચ્છા રહી નથી [illegible] નિવૃત્તપણું જ આત્માને [illegible] છે, તેમ છતાં પણ તેના અનેક પ્રકારના જગપ્રસંગમાં પ્રવર્તવું પડે એવું પૂર્વે કોઇ આરબ્ધ ઉપાર્જન થયું છે, જે સમપરિણામે વેદન કરીએ છીએ,

પણ ઉત્ત પ્રત્યે, કોઈ પણ પ્રકારે, કંઈ પણ કાળને વિષે, અત્યંત અલ્પ પણ દોષ કરવા યોગ્ય નથી, એવી જેમ જેનાથી પરમોત્કૃષ્ટપણે નિર્ધાર થયો છે, એવા આ ચિત્તને નમસ્કાર કરીએ છીએ, અને તે જ વાક્ય માત્ર સ્મરણ યોગ્ય એવા તમને લખ્યું છે, કે જે વાક્ય નિઃશંકપણે તમે જાણો છો.

"રવિવારે તમને પત્ર લખીશ" એમ જણાવ્યું હતું, તથાપિ તેમ થઈ શક્યું નથી, તે ક્ષમા કરવા યોગ્ય છે. તમે વ્યવહારપ્રસંગની વિગતસંબંધી પત્ર લખ્યો હતો, તે વિગત ચિત્તમાં ઉતારવા અને વિચારવાની ઇચ્છા હતી તથાપિ તે ચિત્તના આત્માકારપણાથી નિષ્ફળપણાને પ્રાપ્ત થઈ છે, અને હાલ કંઈ લખવું બનવી શક્ય એમ જણાતું નથી; જે માટે અત્યંત નમ્રપણે ક્ષમા ઇચ્છી આ પત્ર પરિસમાપ્ત કરું છું.

ભાદરવા સુદિ ૭, સોમ, ૧૯૪૮. સહજસ્વરૂપ.

૨૪૮.

પરમાર્થ શીઘ્ર પ્રકાશ પામે તેમ થવા વિષે તમ બન્નેનો આગ્રહ પ્રાપ્ત થયો, અને તેમાં પણ સકામપણું નિવેદન કર્યું, તે પણ આગ્રહરૂપે પ્રાપ્ત થએલ છે. હાલ તો એ સર્વ વિસર્જન કરવારૂપ ઉદાસીનતા વર્તે છે, અને તે સર્વ ઈશ્વરેચ્છાધીન સોંપવા યોગ્ય છે. હાલ એ એવ વાત અમે ફરી ન લખીએ ત્યાંસુધી વિસ્મરણ કરવા યોગ્ય છે.

૧૯૪૮ ના ભાદરવા સુદ ૧૨, રવિ.

૨૪૯.

૬૯ વિશ્વામથી માનવ ; કે આને વ્યવહારનું બંધન ઉદયકાળમાં ન હોત, તો તમને અને બીજા કેટલાક મનુષ્યોને અપૂર્વ હિતનો આપનાર થાત. પ્રવૃત્તિ છે, તો તેને અર્થે કંઈ અસમર્થતા માની નથી; પરંતુ નિવૃત્તિ હોત, તો બીજા આત્માઓને માર્ગ મળવાનું કારણ થાત. હજુ તેને વિલંબ હશે. પંચમકાળની પણ પ્રવૃત્તિ છે; આ કાળે મોક્ષે જવા જેવા મનુષ્યોનો સંભવ પણ ઓછો છે; ઇત્યાદિ કારણોથી એમ જ બન્યું હશે.

મુંબઈ, શ્રાવણ વદ ૩, સોમ. વિ૦ રાયચંદના યથા૦

તે જ આશય સત્પુરુષે કરી તે ગમ્ય કરવાયોગ્ય છે, અને તે જ આત્મ-સ્થિતિનો ઉપાય છે.

મુંબઇ, આશો શુદ દશેરા, ૧૯૪૮.

૨૫૫.

લોકવ્યાપક એવા અંધકારને વિષે સ્વયં કરી પ્રકાશિત એવા જ્ઞાની પુરુષ જ યથાતથ્ય દેખે છે. લોકની શબ્દાદિ કામના દેખતાં છતાં ઉદાસીન રહી જે માત્ર સ્પષ્ટપણે પોતાને દેખે છે, એવા જ્ઞાનીને નમસ્કાર કરીએ છીએ, અને જ્ઞાને સ્ફુરિત એવા આત્મભાવને અત્યારે આટલું લખી તટસ્થ કરીએ છીએ.

આશો વદ ૮, ૧૯૪૮, મુંબઇ.

૨૫૬.*

શ્રી.................જિજ્ઞાસુઅર્થે—શ્રી મોહમયી અમોહસ્વરૂપ એવા શ્રી • • • • ના આત્મસ્વરૂપ ભાવની સ્મૃતિએ યથાયોગ્ય વાંચશો. હાલ અત્રે આત્મપ્રવૃત્તિનો જોગ વિશેષપણે રહે છે. જ્ઞાનીનો દેહ ઉપાર્જિત કરેલાં એવાં પૂર્વકર્મ નિવૃત્ત કરવા અર્થે અને અન્યની અનુકંપાને અર્થે હોય છે.

જે ભાવે કરી સંસારની ઉત્પત્તિ હોય છે, તે ભાવ જેને વિષેથી નિવૃત્ત થયો છે, એવા જ્ઞાની પણ આત્મપ્રવૃત્તિના નિબંધનને, અને અસમા-ધિના નિબંધનને ઇચ્છે છે. તે જ્યાંસુધી ઉદયપણું પ્રાપ્ત ન હોય ત્યાંસુધી, અવિષમપણે પ્રારબ્ધસ્થિતિએ વર્તે છે એવા જે જ્ઞાની તેના ચરણાર-વિંદની ફરી ફરી સ્મૃતિ થઇ આવવાથી પરમ વિશિષ્ટભાવે તેમને નમસ્કાર કરીએ છીએ.

હાલ જે પ્રવૃત્તિજોગમાં રહીએ છીએ, તે તો ઘણા પ્રકારના પરેચ્છાના કારણથી રહીએ છીએ. આત્મ દૃષ્ટિનું અખંડપણું એ પ્રવૃત્તિજોગથી બાધ નથી પામતું માટે ઉદય આવેલો એવો તે જોગ આરાધીએ છીએ. અમારો પ્રવૃત્તિ જોગ જિજ્ઞાસુ પ્રત્યે કલ્યાણ પ્રાપ્ત થવા વિષે વિયોગપણે કોઇ પ્રકારે વર્તે છે.

જેને વિષે સત્સ્વરૂપ વર્તે છે એવા જે જ્ઞાની તેને વિષે લોકસ્પૃહાદિ ત્યાગ કરી, ભાવે પણ જે આશ્રિતપણે વર્તે છે, તે નિકટપણે કલ્યાણને પામે છે; એમ માનીએ છીએ.

નિવૃત્તિના સમાગમને ઘણા પ્રકારે ઇચ્છીએ છીએ, કારણ કે એ પ્રકારનો જે અમારો રાગ તે અને કેવળ નિવૃત્ત થયો નથી. કાંઇ ઇચ્છાપણ

તથાપિ હજુ પણ તે કેટલાક વખત સુધી ઉદયગત છે, એમ જાણી કંઈક ખેદ પામીએ છીએ, અને તે ખેદનું કારણ વિચારી જોતાં તો પરાનુકંપારૂપ જણાય છે. હાલ તો તે આત્મા સ્વાભાવિક ઉદયપ્રમાણે વેદન કર્યા સિવાય અન્ય ઇચ્છા ઉત્પન્ન થતી નથી, તથાપિ તે ઉદયમાં બીજા કોઈને સુખ, દુઃખ, રાગ, દ્વેષ, લાભ અલાભના કારણરૂપે બીજાને ભાસીએ છીએ, તે ભાસવાને વિષે લોક પ્રસંગની વિચિત્ર રુચિ જોઈ ખેદ થાય છે. જે સંસારને વિષે 'સાક્ષીકર્તા' તરીકે મનાય છે, તે સંસારમાં તે સાક્ષીએ સાક્ષીરૂપ રહેવું, અને કર્તા તરીકે ભાસમાન થવું તે, બેધારી તરવાર ઉપર ચાલવા બરાબર છે.

એમ છતાં પણ કોઈને ખેદ, દુઃખ અલાભનું કારણ તે સાક્ષીપુરુષ ભ્રાંતિમાન લોકોને ન ભાસે તો, તે પ્રસંગમાં તે સાક્ષીપુરુષનું અત્યંત વિકટપણું નથી; અમને તો અત્યંત વિકટપણાના પ્રસંગનો ઉદય છે; એમાં પણ ઉદાસીનપણું એ જ સનાતન ધર્મ જાણીએ છીએ. ('ધર્મ' શબ્દ આચરણને બદલે છે.)

એકવાર એક તણખલાના બે ભાગ કરવાની ક્રિયા કરી શકવાની શક્તિ પણ ઉપશમ થાય, ત્યારે જે ઈશ્વરેચ્છા હશે તે થશે.

સં. ૧૯૪૭ ના ભાદરવા વદ ૮, મુંબઈ.

અભિન્નપરાસ્વરૂપ.

૨૫૩.

પ્રગટ આત્મસ્વરૂપ અવિચ્છિન્નપણે ભજવા યોગ્ય છે. વાસ્તવિક તો એમ છે કે, કરેલાં કર્મ ભોગવ્યા વિના નિવૃત્ત થાય નહીં. અને નહીં કરેલું એવું કર્મરૂપ કંઈ પ્રાપ્ત થતું નથી; કોઈ કોઈ વખત અકસ્માત્ કોઈનું શુભ, અથવા અશુભ 'વર' અથવા 'શાપ'થી થયેલું દેખવામાં આવે છે, તે કંઈ નહીં કરેલાં કર્મનું ફળ નથી; કોઈ પણ પ્રકારે કરેલાં કર્મનું ફળ છે. એકેન્દ્રિયનું એકાવતારીપણું અપેક્ષાએ જાણવાયોગ્ય છે.

૧૯૪૮, આસો શુદ ૭, સોમ.

૨૫૪.

'ભગવતી' વગેરે સિદ્ધાંતોને વિષે જે કોઈ કોઈ જીવોના ભવાંતરનું વર્ણન કર્યું છે, તેમાં કંઈ સંશયાત્મક થવા જેવું નથી. તીર્થંકર તો પૂર્ણ

તે જ આશય સત્પુરુષે કરી તે ગમ્ય કરવાયોગ્ય છે, અને તે જ આત્મસ્થિતિનો ઉપાય છે.

મુંબઈ, આશો શુદ દશેરા, ૧૯૪૮.

૨૫૫.

લોકવ્યાપક એવા અંધકારને વિષે સ્વપ્રે કરી પ્રકાશિત એવા જ્ઞાની પુરુષ જ યથાતથ્ય દેખે છે. લોકની શબ્દાદિ કામના દેખતાં છતાં ઉદાસીન રહી જે માત્ર સ્પષ્ટપણે પોતાને દેખે છે, એવા જ્ઞાનીને નમસ્કાર કરીએ છીએ, અને જ્ઞાને સ્ફુરિત એવા આત્મભાવને અત્યારે આટલું લખી તટસ્થ કરીએ છીએ.

આશો વદ ૮, ૧૯૪૮, મુંબઈ.

૨૫૬.*

શ્રી..................જિજ્ઞાસુપ્રત્યે–શ્રી મોહમયી અમોહસ્વરૂપ એવા શ્રી ૦ ૦ ૦ ના આત્મસમાન ભાવની સ્મૃતિએ યથાયોગ્ય વાંચશો. હાલ અત્રે બાહ્યપ્રવૃત્તિનો જોગ વિશેષપણે રહે છે. જ્ઞાનીનો દેહ ઉપાર્જન કરેલાં એવાં પૂર્વકર્મ નિવૃત્ત કરવા અર્થે અને અન્યની અનુકંપાને અર્થે હોય છે.

જે ભાવે કરી સંસારની ઉત્પત્તિ હોય છે, તે ભાવ જેને વિશેષથી નિવૃત્ત થયો છે, એવા જ્ઞાની પણ બાહ્યપ્રવૃત્તિના નિવૃત્તપણાને, અને સત્સમાગમના નિવાસપણાને ઇચ્છે છે. તે જોગનું જ્યાંસુધી ઉદયપણું પ્રાપ્ત ન હોય ત્યાંસુધી, અવિષમપણે પ્રાપ્તસ્થિતિએ વર્તે છે એવા જે જ્ઞાની તેના ચરણારવિંદની ફરી ફરી સ્મૃતિ થઇ આવવાથી પરમ વિશિષ્ટભાવે તેમને નમસ્કાર કરીએ છીએ.

હાલ જે પ્રવૃત્તિજોગમાં રહીએ છીએ, તે તો ઘણા પ્રકારના પરેચ્છાના કારણથી રહીએ છીએ. આત્મ દૃષ્ટિનું અખંડપણું એ પ્રવૃત્તિજોગથી બાધ નથી પામતું માટે ઉદય આવેલો એવો તે જોગ આરાધીએ છીએ. અમારો પ્રવૃત્તિજોગ જિજ્ઞાસુ પ્રત્યે કલ્યાણ પ્રાપ્ત થવા વિષે વિયોગપણે કોઇ પ્રકારે વર્તે છે.

જેને વિષે સત્સ્વરૂપ વર્તે છે એવા જે જ્ઞાની તેને વિષે લોકસ્પૃહાદિનો ત્યાગ કરી, ભાવે પણ જે આશ્રિતપણે વર્તે છે, તે નિકટપણે કલ્યાણને પામે છે; એમ જાણીએ છીએ.

નિવૃત્તિના સમાગમને ઘણા પ્રકારે ઇચ્છીએ છીએ, કારણ કે એ પ્રકારનો જે અમારો રાગ તે અમે કેવળ નિવૃત્ત કર્યો નથી. કાળનું કલિસ્વરૂપ

...ર જે આત્મપણું, માનેલ મિથ્યાભાસ ટળે, ...

...જુવાના ઉપાય તે પ્રત્યે ઉદાસીનપણે વર્તનો પણ જ્ઞાનીના ...છે, તે અનંત નિષ્પપણે કલ્યાણ પામે છે, એમ જાણીએ છીએ. ...આત્મગતિસંબંધી પ્રશ્ન તે અમારા ઘણા વિશેષ સમાગમે સમજવા ... પ્રકારનો વિચાર (કોઇ કોઇ સમયે) કરવામાં હાનિ નથી; ...તર કદાપિ અમુક કાળસુધી પ્રાપ્ત ન થાય તો તેથી ધીરજનો ...વિષે જતી એવી જે મતિ તે રોકવા યોગ્ય છે.

...પણે જ્યાં આત્મધ્યાન વર્તે છે, એવા જે '<u>શ્રી રાયચંદ</u>' ને ... નમસ્કાર કરી આ પત્ર અત્યારે પુરૂં કરીએ છીએ.

૨૫૭.*

...સ્વરૂપ જાણ્યા સિવાય છૂટકો નથી; ત્યાંસુધી યથાયોગ્ય સમાધિ ...વા માટે ઉત્તમ યથાયોગ્ય મુમુક્ષુતા અને જ્ઞાનીનું ઓળખાણ ...ી જે યથાયોગ્યપણે ઓળખે છે, તે જ્ઞાની થાય છે,—ક્રમે કરી ... આનંદઘનજીએ એક સ્થળે એમ કહ્યું છે કેઃ—

...જિન થઇ જિનને જે આરાધે, તે સહી જિનવર હોવે રે;
...ભૃંગી ઇલીકાને ચટકાવે, તે ભૃંગી જગ જોવે રે.

...ધર્ને એટલે સાંસારિક ભાવને વિષેથી આત્મભાવ ત્યાગીને, જે ...એટલે કેવલજ્ઞાનીને-વીતરાગને-આરાધે છે, તે નિશ્ચે જિનવર ...દયુક્ત હોય છે.

...ભૃંગી અને ઇયળનું પ્રત્યક્ષ સમજાય એવું દૃષ્ટાંત આપ્યું છે. ...અને ઉપાધિજોગ વર્તે છેઃ અન્યભાવને વિષે જોકે આત્મભાવ ...નથી અને એ જ મુખ્ય સમાધિ છે.

૨૫૮.*

ૐ

વીતરાગપણે-અત્યંત વિનયપણે પ્રણામ.

—:o:—

...ત્તપણે સુખસ્વરૂપ ભાસે છે એવા સંસારી પ્રસંગ અને પ્ર... ...ને વસવાસ વર્તે છે, ત્યાંસુધી જીવને પોતાનું સ્વરૂપ...

અસંભવિત છે; અને સત્સંગનું માહાત્મ્ય પણ તથારૂપપણે આત્મભાન થયું અસંભવિત છે. જ્યાંસુધી તે સંસારગત વાસના અસંસારગત વાસનાને પ્રાપ્ત ન થાય, ત્યાંસુધી ખચિત કરી અપ્રમત્તપણે વારંવાર પુરુષાર્થનો સ્વીકાર યોગ્ય છે. આ વાત ત્રણે કાળને વિષે અવિસંવાદ જાણી નિષ્કામપણે લખી છે.

૧૯૪૮.

૨૫૬.

જિનાગમ છે તે, ઉપશમસ્વરૂપ છે. ઉપશમસ્વરૂપ એવા પુરુષોએ ઉપશમને અર્થે તે પ્રરૂપ્યાં-ઉપદેશ્યાં-છે. તે ઉપશમ આત્માર્થે છે, અન્ય કોઈ પ્રયોજન અર્થે નથી. આત્માર્થમાં જો તેનું આરાધન કરવામાં ન આવ્યું, તો તે જિનાગમનું શ્રવણ, વાંચન નિષ્ફળરૂપ છે. એ વાર્તા અમને તો નિઃસંદેહ યથાર્થ લાગે છે.

દુઃખની નિવૃત્તિને સર્વ જીવ ઇચ્છે છે, અને દુઃખની નિવૃત્તિ, દુઃખ જેનાથી જન્મ પામે છે એવા રાગ, દ્વેષ અને અજ્ઞાનાદિ દોષની નિવૃત્તિ થયા વિના થવી સંભવતી નથી. તે રાગાદિની નિવૃત્તિ એક આત્મજ્ઞાન સિવાય બીજા કોઈ પ્રકારે ભૂતકાળમાં થઈ નથી, વર્તમાનકાળમાં થતી નથી, ભવિષ્યકાળમાં થઈ શકે તેમ નથી; એમ સર્વ જ્ઞાની પુરુષોને ભાસ્યું છે. માટે તે આત્મજ્ઞાન જીવને પ્રયોજનરૂપ છે. તેનો સર્વ શ્રેષ્ઠ ઉપાય સદ્ગુરુવચનનું શ્રવણવું કે સત્શાસ્ત્રનું વિચારવું એ છે. જે કોઈ જીવ દુઃખની નિવૃત્તિ ઇચ્છતો હોય-સર્વથા દુઃખથી મુક્તપણું તેને પામવું હોય-તેને એ જ એક માર્ગ આરાધ્યા સિવાય અન્ય બીજો કોઈ ઉપાય નથી, માટે જીવે સર્વ પ્રકારના મતમતાંતરનો, કુળધર્મનો, લોકસંજ્ઞારૂપ ધર્મનો, ઓઘસંજ્ઞારૂપ ધર્મનો ઉદાસભાવ ભજી એક આત્મવિચાર કર્તવ્યરૂપ ધર્મ ભજવો યોગ્ય છે.

એક મોટી નિશ્ચળ વાત તો મુમુક્ષુ જીવે એ જ કરવી કે, સત્સંગ જેવું કલ્યાણનું કોઈ બળવાન કારણ નથી, અને તે સત્સંગમાં નિરંતર સમય સમય નિવાસ ઇચ્છવો, અસત્સંગનું ક્ષણે ક્ષણે વિપરિણામ વિચારવું એ શ્રેયરૂપ છે. બહુ બહુ કરીને આ વાત અનુભવમાં આણવા જેવી છે.

યથાપ્રારબ્ધ સ્થિતિ છે, એટલે બળવાન ઉપાધિના યોગે વિષમતા આવતી નહીં; કંટાળો અત્યંત આવી જાય [illegible] ઉપાધિયોગ રહેવું પડે છે, ત્યાં નિરુપાય વિચારી [illegible] વર્તાય છે. અત્યંત

વર્તે છે, તેને વિષે જે અવિષમપણે, માર્ગની જિજ્ઞાસાએ કરી, જીવો જીવન જે અન્ય આયુષ્યના ઉપાય તે પ્રત્યે ઉદાસીનપણે વર્તે પણ જ્ઞાનીના સમાગમે રહે છે, તે અનંત નિરુપણે કલ્યાણ પામે છે, એમ જાણીએ છીએ.

અત્રે, ૧ અગ્નિહોત્રીના પ્રશ્ન તે અત્યારે થતા નિરંતર સમાગમે સમજવા યોગ્ય છે. એવા પ્રકારનો વિચાર (કોઈ કોઈ સમયે) કરવામાં હાનિ નથી; તેનો યથાર્થ ઉત્તર કદાપિ અમુક કાળસુધી પ્રાપ્ત ન થાય તો તેથી ધીરજનો ત્યાગ કરવાને વિષે જતી એવી જે મતિ તે રોકવા યોગ્ય છે.

અવિષમપણે જ્યાં આત્મધ્યાન વર્તે છે, એવા જે 'શ્રી રાયચંદ' તે પ્રત્યે ફરી ફરી નમસ્કાર કરી આ પત્ર અત્યારે પુરું કરીએ છીએ.

૧૯૪૮.

૨૫૭.*

જીવને સ્વરૂપ જાણ્યા સિવાય છૂટકો નથી; ત્યાંસુધી યથાયોગ્ય સમાધિ નથી. તે જાણવા માટે ઉત્કંઠા થયેલ મુમુક્ષુના અને જ્ઞાનીનું ઓળખાણ એ છે. જ્ઞાનીને જે યથાયોગ્યપણે ઓળખે છે, તે જ્ઞાની થાય છે,—ક્રમે કરી જ્ઞાની થાય છે. આનંદઘનજીએ એક સ્થળે એમ કહ્યું છે કે:—

—જિન થઈ જિનને જે આરાધે, તે સહી જિનવર હોવે રે;
ભૃંગી ઈલીકાને ચટકાવે, તે ભૃંગી જગ જોવે રે.

જિન થઈને એટલે સાંસારિક ભાવને વિષેથી આત્મભાવ ત્યાગીને, જે કોઈ જિનને એટલે કેવળજ્ઞાનીને-વીતરાગને-આરાધે છે, તે નિશ્ચે જિનવર એટલે કેવળપદયુક્ત હોય છે.

તેને ભમરી અને ઈયળનું પ્રત્યક્ષ સમજાય એવું દૃષ્ટાંત આપ્યું છે.

અમને પણ સ્વત્ર ઉપાધિજોગ વર્તે છે; અન્યભાવને વિષે જતાં આત્મભાવ ઉત્પન્ન થતો નથી; અને એ જ મુખ્ય સમાધિ છે.

૧૯૪૮.

૨૫૮.*

ૐ

વીતરાગપણે-અત્યંત વિનયપણે પ્રણામ.

આલિંગનપણે સુખસ્વરૂપ ભાસે છે એવા સંસારી પ્રસંગ અને પ્ર જ્યાંસુધી જીવને વહાલપ વર્તે છે, ત્યાંસુધી જીવને પોતાનું સ્વરૂપ

કલ્પિત અભિપ્રાય દર્શાવી યથાર્થ અભિપ્રાયનો બોધ કરી, યથાર્થ માર્ગ વિના છુટકો નથી, ગર્ભપણું ટળે નહીં, જન્મ ટળે નહીં, મરણ ટળે નહીં, દુઃખ ટળે નહીં, આધિ, વ્યાધિ, ઉપાધિ કંઇ ટળે નહીં, અને અમે ઉપર જે કહી ગયા છીએ એવા મતવાદિઓ તે સૌ તેવા પ્રકારને વિષે વસ્યા છે કે જેથી જન્મ, જરા મરણાદિનો નાશ થાય નહીં એવો વિશેષ ઉપદેશરૂપ આગ્રહ કરી પ્રથમાધ્યયન સમાપ્ત કર્યું છે. ત્યાર પછી અનુક્રમે તેથી વર્દ્ધમાન પરિણામે ઉપશમકલ્યાણ—આત્માર્થ બોધ્યો છે. તે લક્ષમાં રાખી વાચન, શ્રવણ ઘટે છે. કુળધર્માર્થે સૂત્રકૃતાંગનું વાંચન, શ્રવણ નિષ્ફળ છે.

દીર્ઘકાળસુધી યથાર્થ બોધનો પરિચય થવાથી બોધબીજની પ્રાપ્તિ હોય છે; અને એ બોધબીજ તે પ્રાયે 'નિશ્ચય સમ્યક્ત્વ' હોય છે.

જિને બાવીશ પ્રકારના પરિસહ કહ્યા છે, તેમાં 'દર્શનપરિસહ' નામે એક પરિસહ કહ્યો છે. તેમ જ એક બીજો 'અજ્ઞાનપરિસહ' નામનો પરિસહ પણ કહ્યો છે. એ બન્ને પરિસહનો વિચાર કરવાયોગ્ય છે,—એ વિચાર કરવાની તમારી ભૂમિકા છે અર્થાત્ ભૂમિકા (ગુણસ્થાનક) વિચારવાથી કોઇ પ્રકારે તમને યથાર્થ ધીરજ આવવાનો સંભવ છે.

કોઇ પણ પ્રકારે પોતા વિષે મનમાં સંકલ્પ્યું હોય કે, આવી દશામાં આવીએ અથવા આવા પ્રકારનું ધ્યાન કરીએ, તો સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થાય, તો તે સંકલ્પેલું પ્રાય (જ્ઞાનીનું સ્વરૂપ સમજાય) બાધક છે, એમ જણાય છે. યથાર્થ બોધ એટલે શું? તેનો વિચાર કરી—અનેકવાર વિચાર કરી—પોતાની કલ્પના નિવૃત્ત કરવાનું જ્ઞાનીઓએ કહ્યું છે

'અધ્યાત્મસારનું વાચન શ્રવણ ચાલે છે તે સારું છે એ ગ્રંથ વંચાયાની ચિંતા નહીં પણ કોઇ પણ પ્રકારે તેનું અનુપ્રેક્ષણ દીર્ઘકાળ સુધી રહ્યા કરે એમ કરવું યોગ્ય છે

પરમાર્થ પ્રાપ્ત થવા વિષે કોઇ પણ પ્રકારનું આકુળવ્યાકુળપણું રાખવું—થવું—તેને 'દર્શનપરિસહ' કહ્યો છે એ પરિસહ ઉત્પન્ન થાય તે તો સુખકારક છે, પણ જો ધીરજથી તે વેદન થાય તો તેમ થવા દર્શનની ઉત્પત્તિ થવાનો સંભવ થાય છે. તમે દર્શનપરિસહમાં કોઇ પણ પ્રકારે વર્તો છો એમ જો તમને લાગતું હોય, તો તે ધીરજથી વેદવા યોગ્ય છે એમ ઉપદેશ છે. દર્શનપરિસહમાં તમે પ્રાયે છો, એમ અમે જાણીએ છીએ.

કોઇ પણ પ્રકારની આકુળતા વિના વૈરાગ્યભાવનાએ, વીતરાગભાવે, જ્ઞાની વિષે પરમ ભક્તિભાવે સત્શાસ્ત્રાદિક અને સત્સંગનો પરિચય કરવો હાલ

અર્જન, માહાત્મ્ય પૂર્વક કથન કર્યું છે; તે ફરી ફરી સ્મૃતિરૂપ થાય છે; અને નિરંતર અખંડપણે તે આત્મા સ્મૃતિ રહ્યા કરે છે.

જ્યાંસુધી આ ઉપાધિયોગનો ઉદય છે ત્યાંસુધી, સમવસ્થાને તે નિર્વાહવો એ પ્રારબ્ધ છે; તથાપિ જે કાળ જાય છે, તે તેના ત્યાગભાવમાં ઘણું કરી જાય છે.

નિવૃત્તિ જેવા ક્ષેત્રે ચિત્તસ્થિરતાએ હાલ 'સૂત્રકૃતાંગ' સૂત્રનું શ્રવણ કરવા ઇચ્છા હોય, તો કરવામાં બાધ નથી; માત્ર જીવને ઉપશમાર્થે તે કરવું યોગ્ય છે. કયા મતનું વિશેષપણું છે, કયા મતનું ન્યૂનપણું છે; એવા અન્યાર્થમાં પડવા અર્થે તેમ કરવું યોગ્ય નથી. તે 'સૂત્રકૃતાંગ'ની રચના જે પુરુષોએ કરી છે, તે આત્મસ્વરૂપ પુરુષ હતા, એવો અમારો નિશ્ચય છે.

"કયા કર્મરૂપ ક્લેશ જે જીવને પ્રાપ્ત થયો છે, તે કેમ ત્રુટે?" એવું પ્રશ્ન મુમુક્ષુ શિષ્યને ઉદ્ભવ કરી, "બોધ પામવાથી ત્રુટે" એવું તે સૂત્રકૃતાંગનું પ્રથમ વાક્ય છે. "તે બંધન શું? અને શું જાણવાથી તે ત્રુટે?" એવું બીજું પ્રશ્ન ત્યાં શિષ્યને સંભવે છે; અને "તે બંધન વીરસ્વામીએ શા પ્રકારે કહ્યું છે" એવા વાક્યથી તે પ્રશ્ન મૂક્યું છે. અર્થાત્ શિષ્યના પ્રશ્નમાં તે વાક્ય મૂકી, ગ્રંથકાર એમ કહે છે કે, આત્મસ્વરૂપ એવા શ્રી વીરસ્વામીનું કહેલું તમને કહીશું, કેમકે આત્મસ્વરૂપ પુરુષ આત્મસ્વરૂપાર્થે અત્યંત પ્રતીતિયોગ્ય છે; તે બંધનનું સ્વરૂપ ત્યાર પછી ગ્રંથકાર કહે છે, તે ફરી ફરી વિચારવાયોગ્ય છે. ત્યાર પછી તેના વિશેષ વિચારે ગ્રંથકારને સ્મૃતિ થઇ કે આ જે સમાધિમાર્ગ તે આત્માના નિશ્ચય વિના ઘટે નહીં, અને જગતવાસી જીવે અજ્ઞાની ઉપદેશકોથી જીવનું સ્વરૂપ અન્યથા જાણી—કલ્પી—જીવનું સ્વરૂપ અન્યથા જાણી—અન્યથાનો યથાર્થપણે નિશ્ચય કર્યો છે; તે નિશ્ચયનો ભંગ થયા વિના—તે નિશ્ચયમાં સંદેહ પડ્યા વિના—અમે જે અનુભવ્યો છે એવો સમાધિમાર્ગ તે તેમને કોઇ પ્રકારે સંભળાવ્યો શી રીતે ગુણીભૂત થશે, એવું જાણી ગ્રંથકાર કહે છે કે, 'આવા માર્ગનો ત્યાગ કરી કોઇ એક શ્રમણ બ્રાહ્મણ અજાણપણે—વગર વિચાર્યે—અન્યથા પ્રકારે—માર્ગ કહે છે, એમ કહેતા હતા.' તે અન્યથા પ્રકાર પછી ગ્રંથકાર નિવેદન કરે છે કે, પંચમહાભૂતનું જ કોઇ અસ્તિત્વ માને છે,—આત્માનું ઉત્પન્ન થવું તેથી માને છે; જેમ ઘટતું નથી; એમ જણાવી 'આત્માનું નિત્યપણું' પ્રતિપાદન કરે છે. 'જો જીવે પોતાનું નિત્યપણું જાણ્યું નથી, તો પછી, નિર્વાણનું પ્રયત્ન શા અર્થે થાય?' એવો અભિપ્રાય કરી 'નિત્યતા' દર્શાવી છે. ત્યાર પછી ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારે

તે ગુણનું અનુકરણ કરો, અને જે પ્રકારે તેઓ ગુણગ્રામકરવાયોગ્યના
અવર્ણવાદ બોલવાનો પ્રસંગ ન પામે તેમ યોગ્ય માર્ગ ગ્રહણ કરો. એ ભલામણ

અમે પોતે ઉપાધિપ્રસંગમાં રહ્યા હતા, અને રહ્યા છીએ, તે
સ્પષ્ટ જાણીએ છીએ કે, તે પ્રસંગમાં કેવળ આત્મભાવે પ્રવર્તવું એ
છે, માટે નિરૂપાધિવાળાં દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવનું સેવન અવશ્યનું છે.
જાણતાં છતાં પણ હાલ તો એમ જ કહીએ છીએ કે, તે ઉપાધિ
કરતાં જતાં નિરૂપાધિને વિસર્જન ન કરાય એમ થાય તેમ કર્યા રહો.

અમ જેવા સત્સંગને નિરંતર ભજે છે, તો તે તમને કેમ અભજત્ય
તે જાણીએ છીએ પણ હાલ તો પૂર્વકર્મને ભજીએ છીએ. એટલે તમને
માર્ગ કેમ બતાવીએ તે તમે વિચારો.

એક ક્ષણવાર પણ આ સંસર્ગમાં રહેવું ગમતું નથી, તેમ છતાં
કાળ થયા સેવ્યા આવીએ છીએ, સેવીએ છીએ; અને હજુ અમુક
સેવવાનું ધારી રાખવું પડ્યું છે, અને તમને તે જ ભલામણ કરવી
મની છે. જેમ બને તેમ વિનયાદિ સાધનસંપન્ન થઇ સત્સંગ, સત્શાસ્ત્રાભ્યાસ
અને આત્મવિચારમાં પ્રવર્તવું; એમ કરવું એ જ શ્રેયસ્કર છે.

સમય માત્ર પણ પ્રમાદ કરવાની તીર્થંકરદેવની આજ્ઞા નથી.

૧૯૪૮.

૨૧૧.*

કોઇ પણ પ્રકારનું દર્શન થાય તેને સમ્યક્‌જ્ઞાન મોટા પુરુષોએ ગણ્યું
એમ સમજવાનું નથી, પદાર્થનો બોધ પ્રાપ્ત થાય તેને સમ્યક્‌જ્ઞાન ગણવામાં
આવ્યું છે.

૧૯૪૮.

૨૧૨.*

ૐ

—તેમ શ્રુતધર્મે મન દૃઢ ધરે, જ્ઞાનાક્ષેપકવંત રે;

"ગ્રંથિપરહિત એવું જેનું વિચારજ્ઞાન થયું છે, એવા આત્મકલ્યાણની
ઇચ્છાવાળો પુરુષ" (જ્ઞાનક્ષેપકવંત) હોય તે, જ્ઞાની મુખેથી શ્રવણ થયો,
એવો જે આત્મકલ્યાણરૂપ ધર્મ, તેને વિષે નિશ્ચળ પરિણામે મનને ધારણ કરે
એ, સામાન્ય ભાવ ઉપરનાં પદનો છે.

કોઈ પણ પ્રકારે પરમાર્થસંબંધે મનથી કરેલા સંકલ્પ પ્રમાણે ઇચ્છા
, અર્થાત્ કોઈ પણ પ્રકારના દિવ્યતેજયુક્ત પદાર્થો ઇત્યાદિ દેખાવા
ઇચ્છા, મનોકલ્પિત ધ્યાનાદિ, એ સર્વ સંકલ્પની જેમ બને તેમ
રવી. 'શાંતસુધારસ'માં કહેલી 'ભાવના,' 'અધ્યાત્મસાર'માં કહેલો
અધ્યાધિકાર' એ ફરી ફરી મનન કરવાયોગ્ય છે.

આત્મા છે,' એમ જે પ્રમાણથી જણાય; 'આત્મા નિત્ય છે,'
પ્રમાણથી જણાય; 'આત્મા કર્તા છે,' એમ જે પ્રમાણથી જણાય;
ભોક્તા છે,' એમ જે પ્રમાણથી જણાય; 'મોક્ષ છે,' એમ જે
જણાય; અને 'તેનો ઉપાય છે.' એમ જે પ્રમાણથી જણાય; તે
વિચારવાયોગ્ય છે. 'અધ્યાત્મસાર'માં અથવા બીજા ગમે તે ગ્રંથમાં
હોય તો વિચારવામાં બાધ નથી—કલ્પનાનો ત્યાગ કરી વિચારવા-

નકર્વિદેહિની વાત હાલ જાણવાનું ફળ તમને નથી.
૯૮

૨૬૦.*

મુમુક્ષુ જન સત્સંગમાં હોય તો નિરંતર ઉલ્લાસિત પરિણામમાં રહી
સન અલ્પકાળમાં કરી શકે છે; એ વાર્તા યથાર્થ છે, તેમ જ
અભાવમાં સમપરિણતિ રહેવી એ વિકટ છે, તથાપિ એમ કરવામાં
મસાધન કહ્યું હોવાથી ગમે તેવા મોટા નિમિત્તમાં પણ જે પ્રકારે
ણતિ આવે તે પ્રકારે પ્રવર્તવું એ જ યોગ્ય છે. જ્ઞાનીના આશ્રયમાં
વાસ હોય, તો સહજ સાધનવડે પણ સમપરિણામ પ્રાપ્ત હોય છે;
ા નિર્વિવાદના છે. પણ જ્યારે પૂર્વકર્મના નિબંધથી અનુકૂળ નહીં
નિમિત્તમાં નિવાસ પ્રાપ્ત થયો છે, ત્યારે ગમે તેમ કરીને પણ તેના
દ્વેષ પરિણામ રહે એમ પ્રવર્તવું, એજ અમારી વૃત્તિ છે, અને એ
ા છે.

તેના ગુણગ્રામ કરવાથી જીવ ભવમુક્ત હોય છે, તેના ગુણગ્રામથી
ના પ્રાણી દોષભાવે પ્રવર્તવું, એ જીવને મોટો મહાદુઃખદાયક છે, એમ
. છીએ, અને તેવા પ્રકારમાં જ્યારે તેઓનું આવી જવું થાય છે ત્યારે
. છીએ કે, જીવને કોઈ તેવા પૂર્વકર્મનું નિબંધન હશે; અમને તો તે
દ્વેષ જ પરિણામ છે, અને તેમના પ્રત્યે કરુણા આવે છે. તમે પણ

પણ પ્રકારે જીવને જાણ્યું થાય, તે આત્મભાવરૂપ જાણી, તેમાં પરમપ્રેમ વર્તે તો નિષ્કારણ અથવા અમુક અનુક્રમે આત્માનું સ્વાભાવિકપણું પ્રગટ થાય.
૧૯૪૮, મુંબઈ.

૩૬૧.

ૐ.

અન-અવકાશ એવું આત્મસ્વરૂપ વર્તે છે, જેમાં પ્રારબ્ધોદય સિવાય બીજો કોઈ અવકાશયોગ નથી.

તે ઉદયમાં ક્વચિત્ પરમાર્થભાષા કહેવારૂપ યોગ ઉદય આવે છે, ક્વચિત્ પરમાર્થભાષા લખવારૂપ યોગ ઉદય આવે છે, ક્વચિત્ પરમાર્થભાષા સમજાવવારૂપ યોગ આવે છે, વિશેષપણે વૈશ્યદશારૂપ યોગ હાલ તો ઉદયમાં વર્તે છે; અને જે કંઈ ઉદયમાં નથી આવતું તે કરી શકવાનું હાલ તો અસમર્થપણું છે.

ઉદયાધીન માત્ર જીવિતવ્ય કરવાથી-થવાથી-વિષમપણું મટ્યું છે તમ પ્રત્યે, પોતા પ્રત્યે, અન્ય પ્રત્યે કોઈ, જાતનો વિભાવિક ભાવ પ્રાયે ઉદયપ્રાપ્ત થતો નથી, અને એ જ કારણથી પત્રાદિ કાર્યકરવારૂપ પરમાર્થભાષાયોગે અવકાશ પ્રાપ્ત નથી એમ લખ્યું છે.-તે તેમ જ છે.

પૂર્વોપાર્જિત એવો જે સ્વાભાવિક ઉદય તે પ્રમાણે દેહસ્થિતિ છે; આત્માપણે તેનો અવકાશ અત્યંત અભાવરૂપ છે.

જે તે પુરુષના સ્વરૂપને જાણે છે, તેને સ્વાભાવિક-અત્યંત શુદ્ધ-એવું આત્મસ્વરૂપ પ્રગટે છે. એ પ્રગટ થવાનું કારણ તે પુરુષ જાણી સર્વ પ્રકારની સંસારકામના પરિત્યાગી-અસંસાર-પરિત્યાગરૂપ કરી-શુદ્ધ ભક્તિએ તે પુરુષસ્વરૂપ વિચારવા યોગ્ય છે.

"મન મહિલાનું વ્હાલા ઉપરે, બીજાં કામ કરંત રે," એ પદના વિસ્તારવાળા અર્થને આત્મપરિણામરૂપ કરી તે પ્રેમભક્તિ સત્પુરુષને વિષે અખંડપણે કરવા યોગ્ય છે એમ સર્વ તીર્થંકરોએ કહ્યું છે, વર્તમાન કહે છે, અને ભવિષ્યે પણ એમ જ કહેવાના છે.

જે પુરુષથી પ્રાપ્ત થયેલી એવી તેની આત્મપદ્ધતિસૂચક ભાષા તેમાં અક્ષેપક થવું છે વિચારવાન જેવું એવા પુરુષ, તે આત્મકલ્યાણનો અર્થ તે પુરુષ, જાણી, તે શ્રુત (શ્રવણ) ધર્મમાં, મન (આત્મા) ધારણ-તે રૂપે પરિણામ-કરે છે. તે પરિણામ કેવું કરવા યોગ્ય છે? તે દૃષ્ટાંત-મન મહિલાનું વહાલા ઉપરે, બીજાં કામ કરંત રે-આપી સમર્થ કર્યું છે. ઘટે છે તો એમ કે પુરુષ પ્રત્યે સ્ત્રીનો જે કામ્યપ્રેમ તે સંસારના બીજા ભાવોની અપેક્ષાએ શિરોમણિ છે, તથાપિ તે પ્રેમથી અનંત ગુણવિશિષ્ટ એવો પ્રેમ સત્પુરુષ

તે નિર્મળ પરિણામનું સ્વરૂપ ત્યાં કેવું ઘટે છે? તે પ્રથમ જ જણાવ્યું છે કે, પ્રિય એવા પોતાના સ્વામીને વિષે બીજાં ગૃહકામને વિષે પ્રવર્તન છતાં પણ પતિવ્રતા એવી સ્ત્રીનું મન વર્તે છે તે પ્રકારે—જે પદનો વિશેષ અર્થ આગળ લખ્યો છે, તે સ્મરણમાં લાવી સિદ્ધાંતરૂપ એવા ઉપરના પદને વિષે સંનિભૂત કરવું યોગ્ય છે. કારણ કે, "મન મહિલાનું વ્હાલા ઉપરે" એ પદ છે તે દૃષ્ટાંતરૂપ છે.

અત્યંત સમર્થ એવો સિદ્ધાંત પ્રતિપાદન કરતાં—જીવના પરિણામમાં તે સિદ્ધાંત સ્થિત થવાને અર્થે સમર્થ; એવું દૃષ્ટાંત દેવું ઘટે છે એમ જાણી, ગ્રંથકર્તા તે સ્થળે જગતમાં—સંસારમાં—પ્રાયે મુખ્ય એવો જે પુરુષ પ્રત્યેનો ક્લેશાદિભાવરહિત એવો કામ્યપ્રેમ—સ્ત્રીનો—તે જ પ્રેમ સત્પુરુષથી શ્રવણ થયો હોય, જે ધર્મ તેને વિષે પરિણમિત કરવા કહે છે. તે સત્પુરુષદ્વારા શ્રવણ પ્રાપ્ત થયો છે જે ધર્મ, તેમાં સર્વ—બીજા—જે પદાર્થ પ્રત્યે પ્રેમ રહ્યો છે તેથી ઉદાસીન થઈ એક લક્ષપણે, એક ધ્યાનપણે, એક લયપણે, એક સ્મરણપણે, એક શ્રેણિપણે, એક ઉપયોગપણે, એક પરિણામપણે સર્વ વૃત્તિમાં રહેલો જે કામ્યપ્રેમ તે મટાડી, શ્રુતધર્મરૂપ કરવાનો ઉપદેશ કર્યો છે. એ કામ્યપ્રેમથી અનંતગુણ વિશિષ્ટ એવો શ્રુતપ્રત્યે પ્રેમ કરવો ઘટે છે; તથાપિ દૃષ્ટાંત પરિસીમા કરી શક્યું નથી, જેથી દૃષ્ટાંતની પરિસીમા જ્યાં થઈ ત્યાં સુધીનો પ્રેમ કહ્યો છે. સિદ્ધાંત ત્યાં પરિસીમાપણાને પામતો નથી.

અનાદિથી જીવને સંસારરૂપ અનંત પરિણતિ પ્રાપ્ત થવાથી અસંસારપણારૂપ કોઈ અંશ પ્રત્યે તેને બોધ નથી. ઘણાં કારણોનો યોગ પ્રાપ્ત થયે તે અંશદૃષ્ટિ પ્રગટવાનો યોગ પ્રાપ્ત થયો તો તે વિષમ એવી સંસારપરિણતિ આડે તેને તે અવકાશ પ્રાપ્ત થતો નથી. જ્યાંસુધી તે અવકાશ પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાંસુધી, જીવને સ્વરૂપાભિમાન ઘટતું નથી; જ્યાંસુધી તે પ્રાપ્તિ ન થાય ત્યાંસુધી, જીવને કંઈ સુખ કહેવું ઘટતું નથી—દુઃખી કહેવા ઘટે છે; એમ દેખી આર્ત અનંત કરુણા પ્રાપ્ત થઈ છે જેને એવા આપ્તપુરુષે દુઃખ મટવાનો માર્ગ જાણ્યો છે; જે તે કહેતા હતા; કહે છે; ભવિષ્યકાળે કહેશે. તે માર્ગ એક, જીવનું સ્વાભાવિકપણું પ્રગટવું છે જેને વિષે જીવનું સ્વાભાવિક સુખ પ્રગટ્યું છે જેને વિષે, એવા જ્ઞાનીપુરુષ તે જ તે અજ્ઞાનપરિણતિ અને તેથી પ્રાપ્ત થયું જે દુઃખપરિણામ તેથી આત્માને સ્વાભાવિકપણે સમજાવી શકવા યોગ્ય છે; કહી શકવાને યોગ્ય છે, અને તે વચન સ્વાભાવિક આત્મા જાણ્યાપૂર્વક હોવાથી, તે દુઃખ મટાડી શકવાને બળવાન છે, માટે તે વચન જો કોઈ

તેજને સ્થાપન કરવું; અને પછી અખંડ દિવ્યાકાર એવી અગ્નિની જ્યોતિનું સ્થાપન કરવું.

૧૨. તે ભાવના દૃઢ થયે પૂર્ણ છે જેનું જ્ઞાન, દર્શન અને આત્મચરિત્ર એવા શ્રી વીતરાગદેવ તેની પ્રતિમા મહાતેજોમય સ્વરૂપે તેને વિષે ચિંતવવી.
૧૩. તે પરમ દિવ્ય પ્રતિમા નહીં બાળ, યુવાન, અને વૃદ્ધ એવા દિવ્યસ્વરૂપે ચિંતવવી.
૧૪. સંપૂર્ણ જ્ઞાન, દર્શન ઉત્પન્ન થવાથી સ્વરૂપસમાધિને વિષે શ્રી વીતરાગ દેવ અત્ર છે, એમ ભાવવું.
૧૫. સ્વરૂપસમાધિને વિષે સ્થિત એવા તે વીતરાગ આત્માના સ્વરૂપમાં જ તદાકાર છે, એમ ભાવવું.
૧૬. તેમના મૂર્ધસ્થાનને વિષેથી તે વખતે ૐકારનો ધ્વનિ થયા કરે છે એમ ભાવવું.
૧૭ તે ભાવનાઓ દૃઢ થયે તે ૐકાર સર્વ પ્રકારના વક્તવ્ય જ્ઞાનને ઉપદેશે છે, એમ ભાવવું.
૧૮. જે પ્રકારના સમ્યક્‌માર્ગે કરી વીતરાગદેવ વીતરાગ નિષ્પન્નતાને પામ્યા એવું જ્ઞાન, તે ઉપદેશનું રહસ્ય છે એમ ચિંતવતાં તે જ્ઞાન તે શું, એમ ભાવવું.
૧૯. તે ભાવના દૃઢ થયા પછી તેમણે જે દ્રવ્યાદિ પદાર્થો કહ્યા છે, તેનું ભાવન કરી આત્માને સ્વરૂપમાં ચિંતવવો–સર્વાંગ ચિંતવવો.

ધ્યાનના ઘણા ઘણા પ્રકાર છે. એ સર્વમાં શ્રેષ્ઠ એવું તો આત્મા જેમાં મુખ્યપણે વર્તે છે તે ધ્યાન કહેવાય છે; અને એ જ આત્મધ્યાનની પ્રાપ્તિ ઘણું કરીને આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ વિના થતી નથી એવું જે આત્મજ્ઞાન તે યથાર્થ બોધની પ્રાપ્તિ સિવાય ઉત્પન્ન થતું નથી; એ યથાર્થ બોધની પ્રાપ્તિ ઘણું કરીને ક્રમે કરીને ઘણા જીવોને થાય છે. અને તેનો મુખ્ય માર્ગ તે બોધસ્વરૂપ એવા જ્ઞાની પુરુષનો આશ્રય કે સંગ અને તેને વિષે બહુ માન–પ્રેમ–એ છે. જ્ઞાની પુરુષનો તેવો તેવો સંગ જીવને અનંતકાળમાં ઘણીવાર થઈ ગયો છે; તથાપિ આ પુરુષ જ્ઞાની છે, માટે હવે તેનો આશ્રય ગ્રહણ કરવો એ જ કર્તવ્ય છે, એમ જીવને આવ્યું નથી અને તે જ કારણ જીવને પરિભ્રમણનું થયું છે; એમ અમને તો દૃઢ કરીને લાગે છે.

જ્ઞાની પુરુષનું ઓળખાણ નહીં થવામાં ઘણું કરીને જીવના ત્રણ મોટા દોષ જાણીએ છીએ. એક તો 'હું જાણું છું,' 'હું સમજું છું,' એવા પ્રકારનું જે માન જીવને રહ્યા કરે છે તે માન. બીજું, પરિગ્રહાદિકને વિષે જ્ઞાની પુરુષપર રાગ કરતાં પણ વિશેષ રાગ. ત્રીજું, લોકભયને લીધે, અપકીર્તિભયને લીધે અને અપમાનભયને લીધે જ્ઞાનીથી વિમુખ રહેવું, તેના પ્રત્યે જેવું વિનયાન્વિત થવું જોઈએ તેવું ન થવું. એ ત્રણ કારણો જીવને

એથી પ્રાપ્ત થયે જે આત્મસ્વરૂપ પ્રત્યક્ષ તેને વિષે [illegible] છે; પરંતુ તે સિદ્ધનું સ્વરૂપ ત્યાં અદ્વૈતપણાને પામે છે, ત્યાં એઓનો અવકાશ નહીં એમ જાણી પ્રતિબિંબાત્મક એવું તે પ્રત્યક્ષપણે આપે [illegible] પ્રકારના એકાદ કાર્યકર્મનું દર્શન કર્યું છે. સિદ્ધાંત ત્યાં પરિક્ષીણતા પામતો નથી. આત્મા ચારે ગતિનાં પરિણામને પામે છે, અને આત્મવર્ણિતમાં [illegible] છે;—એમ છે.

૧૯૪૮, મુંબઈ.

૨૬૪.

જે પ્રકારે અહીં કહેવામાં આવ્યું હતું, તે પ્રકારથી પણ પ્રથમ એવું ધ્યાનનું સ્વરૂપ અહીં લખ્યું :

૧. નિર્મળ એવા કોઈ પદાર્થને વિષે દૃષ્ટિ સ્થાપન કરવાનો અભ્યાસ કરીને પ્રથમ તેને અચપળ સ્થિતિમાં આણવી.
૨. એવું કેટલુંક અચપળપણું પ્રાપ્ત થયા પછી જમણા ચક્ષુને વિષે સૂર્ય અને ડાબા ચક્ષુને વિષે ચંદ્ર સ્થિત છે એવી ભાવના કરવી.
૩. એ ભાવના, જ્યાંસુધી તે પદાર્થના આકારાદિનાં દર્શનને આપે નહીં ત્યાંસુધી સુદૃઢ કરવી.
૪. તેવી સુદૃઢતા થયા પછી ચંદ્રને જમણા ચક્ષુને વિષે અને સૂર્યને વામ ચક્ષુને વિષે સ્થાપન કરવા.
૫. એ ભાવના, જ્યાંસુધી તે પદાર્થના આકારાદિ દર્શનને આપે નહીં ત્યાંસુધી સુદૃઢ કરવી.—
આ, જે દર્શન કહ્યું છે તે, ભ્રમમાન દર્શન સમજવું.
૬. એ બે પ્રકારની ઊલટ સૂલટ ભાવના સિદ્ધ થયે ભ્રકુટીના મધ્યભાગને વિષે તે બન્નેનું ચિંતન કરવું.
૭. પ્રથમ તે ચિંતન, દૃષ્ટિ ઉઘાડી રાખી કરવું.
૮. ઘણા પ્રકારે તે ચિંતન દૃઢ થવા પછી દૃષ્ટિ બંધ રાખવી—તે પદાર્થના દર્શનની ભાવના કરવી.
૯. તે ભાવનાથી દર્શન સુદૃઢ થયા પછી તે બન્ને પદાર્થો એક અષ્ટદળકમળનું ચિંતન કરી હૃદયને વિષે અનુક્રમે સ્થાપિત કરવા.
૧૦. હૃદયને વિષે એવું એક અષ્ટદળકમળ માનવામાં આવ્યું છે, તથાપિ તે વિમુખમુખે રહ્યું છે, એમ માનવામાં આવ્યું છે, જેથી સન્મુખમુખે તેને ચિંતવવું-અર્થાત્ સૂલટું ચિંતવવું.
૧૧. તે અષ્ટદળકમળને વિષે પ્રથમ ચંદ્રના તેજને સ્થાપન કરવું, પછી સૂર્યના

સંસારસંબંધી તમને જે ચિંતા છે તે, જેમ ઉદયમાં આવે, તેમ વેદવી-સહન કરવી. એ ચિંતા થવાનું કારણ એવું કોઈ કર્મ નથી કે જે ટાળવા માટે જ્ઞાની પુરુષને પ્રવૃત્તિ કરતાં બાધ ન આવે. જ્યારથી યથાર્થ બોધની ઉત્પત્તિ થઈ છે ત્યારથી, કોઈ પણ પ્રકારના સિદ્ધિયોગે કે વિદ્યાના યોગે સાંસારિક સાધન પોતાસંબંધી કે પરસંબંધી કરવાની પ્રતિજ્ઞા છે; અને એ પ્રતિજ્ઞામાં એક પળ પણ મંદપણું આવ્યું હોય એમ હજુસુધીમાં થયું છે એમ સાંભરતું નથી. તમારી ચિંતા જાણીએ છીએ, અને અમે તે ચિંતાનો કોઈ પણ ભાગ જેટલો બને તેટલો વેદવા ઇચ્છીએ છીએ, પણ એમ તો કોઈ કાળે બન્યું નથી, તે કેમ બને? અમને પણ ઉદયકાળ એવો વર્તે છે કે, હાલ રિદ્ધિયોગ હાથમાં નથી.

પ્રાણીમાત્ર પ્રાય આહાર-પાણી પામી રહે છે, તો તમજેવા પ્રાણીના કુટુંબને માટે નથી વિપર્યય પરિણામ આવે એવું જે ધારવું તે યોગ્ય જ નથી; કુટુંબની લાજ વારંવાર આડી આવી જે આકુળતા આપે છે, તે ગમે તો રાખીએ, અને ગમે તો ન રાખીએ તે બન્ને સરખું છે, કેમકે જેમાં પોતાનું નિરુપાયપણું રહ્યું, તેમાં તો જે થાય તે યોગ્ય જ માનવું એ દૃષ્ટિ સમ્યક્ છે. જે લખ્યું તે જણાવ્યું છે.

અમને જે નિર્વિકલ્પ નામની સમાધિ છે, તે તો આત્માની સ્વરૂપ-પરિણતિ વર્તતી હોવાને લીધે છે. આત્માના સ્વરૂપસંબંધી તો પ્રાયે નિર્વિકલ્પ-પણું જ રહેવાનું અમને સંભવિત છે, કારણ કે અન્યભાવને વિષે મુખ્યપણે અમારી પ્રવૃત્તિ જ નથી.

બંધ, મોક્ષની યથાર્થ વ્યવસ્થા જે દર્શનને વિષે યથાર્થપણે કહેવામાં આવી છે, તે દર્શન, નિકટ મુક્તપણાનું કારણ છે અને એ યથાર્થ વ્યવસ્થા કહેવાને યોગ્ય જો કોઈ અમે વિશેષપણે માનતા હોઈએ, તો તે શ્રી તીર્થંકર-દેવ છે અને એ જે શ્રી તીર્થંકરદેવનો અંતર આશય તે પ્રાયે મુખ્યપણે અત્યારે કોઈને વિષે આ ક્ષેત્રે હોય તો તે અમે હોઈશું એમ અમને દૃઢ કરીને ભાસે છે, કારણ કે, જે અમારું અનુભવજ્ઞાન તેનું ફળ વીતરાગપણું છે, અને વીતરાગનું કહેલું જે શ્રુતજ્ઞાન તે પણ તે જ પરિણામનું કારણ લાગે છે માટે અમે તેના અનુયાયિ ખરેખરા છીએ,—સાચા છીએ.

વન અને ઘર એ બન્ને કોઈ પ્રકારે અમને સમાન છે, તથાપિ વનમાં પૂર્ણ વીતરાગભાવને અર્થે રહેવું વધારે રુચિકર લાગે છે; સુખની ઇચ્છા નથી, પણ વીતરાગપણાની ઇચ્છા છે.

જગતના કલ્યાણને અર્થે પુરુષાર્થ કરવાવિષે લખ્યું, તો તે પુરુષાર્થ કરવાની ઇચ્છા કોઈ પ્રકારે રહે પણ છે, તથાપિ ઉદયને અનુસરીને ચાલવું

'ક્રમે કરી નિવર્તતો જાય છે.' જ્ઞાનીને વિષે પ્રત્યક્ષભાવ કરવાની ચેષ્ટા કરે છે; પોતાની કલ્પના પ્રમાણે સ્વેચ્છાના વિકલ્પનું, આત્માનું ભાન કરવામાં આવે છે, કં.ઈ પણ ક્ષયોપશમથી વાંચનાદિ જ્ઞાન મળવાથી ઘણા પ્રકારે તે દોષોની પ્રાપ્તિ ઉત્પન્ન થયા કરે છે એ વગેરે જે દોષ તે ઉપર જણાવ્યા એવા જે ઘણુ દોષ તેને વિષે આધાર છે, અને એ મુખ્ય દોષના ઉપાદાન કારણ એવો તો એક 'સ્વચ્છંદ' નામનો મહાદોષ છે, અને તેનું નિમિત્તકારણ અસત્સંગ છે.

જેને તમારા પ્રત્યે તમને પરમાર્થની કોઈ પ્રકારે કંઈ પણ પ્રાપ્તિ માત્ર એ હેતુ સિવાય બીજી સ્પૃહા નથી, એવો હું તે આ સ્પષ્ટ સ્પષ્ટ જણાવવા ઇચ્છું છું. અને તે એ કે, ઉપર જણાવેલા દોષો જે વિષે હજુ તમને પ્રેમ વર્તે છે: 'હું જાણું છું,' 'હું સમજું છું,' એ દોષ ઘણીવાર વર્તમાનમાં વર્તે છે, અસાર એવા પરિગ્રહાદિને વિષે પણ મહત્તાની ઇચ્છા રહે છે; એ વગેરે જે દોષો તે ધ્યાન, જ્ઞાન એ સર્વેનું કારણ જે જ્ઞાની પુરુષ અને તેની આજ્ઞાને અનુસરવું તેને આડા આવે છે માટે, જેમ બને તેમ આત્મવૃત્તિ કરી તેને ઓછા કરવાનું પ્રયત્ન કરવું; અને લૌકિક ભાવનાના પ્રતિબંધથી ઉદાસ થવું એ જ કલ્યાણકારક છે.—એમ જાણીએ છીએ.

સંવત્ ૧૯૪૮.

૨૫૫.

લૌકિક દૃષ્ટિએ તમે અમે પ્રવર્તશું, તો પછી અલૌકિક દૃષ્ટિએ કોણ પ્રવર્તશે?

આત્મા એક છે, કે અનેક છે; કર્તા છે, કે અકર્તા છે, જગતનો કોઈ કર્તા છે, કે જગત્ સ્વતઃ છે, એ વગેરે ક્રમે કરીને સત્સંગે સમજવાયોગ્ય છે, એમ જાણીને પત્રદ્વારે તે વિષે ખાસ લખવામાં આવ્યું નથી.

સમ્યક્‌પ્રકારે જ્ઞાનીને વિષે અખંડ વિશ્વાસ રાખવાનું ફળ નિશ્ચયે મુક્તપણું છે.

સંસાર સંબંધી તમને જે જે ચિંતા છે, તે ચિંતા પ્રાયે અમને જણાયામાં છે, અને તે વિષે અમુક અમુક તમને વિકલ્પ રહે છે, તે પણ જાણીએ છીએ; તેમ જ પરમાર્થચિંતા પણ સત્સંગના વિયોગને લીધે રહે છે, તે પણ જાણીએ છીએ; બેય પ્રકારનો વિકલ્પ હોવાથી તમને આકુળ-વ્યાકુળપણું પ્રાપ્ત હોય એમાં પણ આશ્ચર્ય લાગતું નથી, અથવા અસંભવરૂપ લાગતું નથી. હવે એ બેય પ્રકારને માટે ચોખ્ખા શબ્દોમાં નીચે જે કંઇ મનને વિષે છે તે, લખવાનું પ્રયત્ન કર્યું છે.

તેમ છે; માત્ર પ્રસંગની મર્યાદા ઉપરાંત લોકોનું જ્ઞાન નથી, એટલે પોતાની જેવી તે પ્રસંગને વિષે દશા થઈ શકે તેવી દશા જ્ઞાનીને વિષે કલ્પે છે; અને એ કલ્પના જ્ઞાનીનું પરમ એવું જે આત્મપણું, પરિતોષપણું, મુક્તપણું, તે જીવને જાણવા દેતી નથી; એમ જાણવાયોગ્ય છે.

જે પ્રકારે પ્રારબ્ધનો ક્રમ ઉદય હોય, તે પ્રકારે હાલ તો વર્તીએ છીએ; અને એમ વર્તવું કોઈ પ્રકારે તો સુગમ ભાસે છે.

જોકે, અમારું ચિત્ત નેત્ર જેવું છે; નેત્રને વિષે બીજાં અવયવની પેઠે એક રજકણ પણ સહન થઈ શકે નહીં. બીજાં અવયવોરૂપ અન્ય ચિત્ત છે. તેને વિષે વાણીનું ઉઠવું, સમજાવવું આ કરવું, અથવા આ ન કરવું, એવી વિચારણા કરવી, તે માંડ માંડ બને છે. ઘણી ક્રિયા તો શૂન્યપણાની પેઠે વર્તે છે; આવી સ્થિતિ છતાં ઉપાધિજોગ તો બળવાનપણે આરાધીએ છીએ; એ વેદવું ઓછું વિકટ લાગતું નથી, કારણ કે આંખની પાસે જમીનની રેતી ઉપડાવવાનું કાર્ય થવારૂપ થાય છે. તે જેમ દુઃખે–અત્યંત દુઃખે–થવું વિકટ છે, તેમ ચિત્તને ઉપાધિ તે પરિણામરૂપ થવા બરાબર છે. સુગમપણાએ સ્થિત ચિત્ત હોવાથી વેદનાને સમ્યક્પ્રકારે વેદે છે. અખંડ સમાધિપણે વેદે છે. આ વાત લખવાનો આશય તો એમ છે જે આવા ઉત્કૃષ્ટ વૈરાગ્યને વિષે આવા ઉપાધિજોગ વેદવાનો જે પ્રસંગ છે તે કેવો ગણવો ? અને આ બધું શા અર્થે કરવામાં આવે છે ? જાણતાં છતાં તે મૂકી કેમ દેવામાં આવતો નથી ? એ બધું વિચારવાયોગ્ય છે.

ઇશ્વરેચ્છા જેમ હશે તેમ થશે. વિકલ્પ કરવાથી ખેદ થાય; અને તે તો જ્યાંસુધી તેની ઇચ્છા હોય ત્યાંસુધી તે પ્રકારે જ પ્રવર્તે. સમ રહેવું યોગ્ય છે.

બીજી તો કંઈ સ્પૃહા નથી; કોઈ પ્રારબ્ધરૂપ સ્પૃહા પણ નથી. સત્તારૂપ કોઈ પૂર્વે ઉપાર્જન કરેલી ઉપાધિરૂપ સ્પૃહા તે તો અનુક્રમે સંવેદન કરવી છે. એક સત્સંગ–તમરૂપ સત્સંગ–ની સ્પૃહા વર્તે છે. રુચિમાત્ર સમાધાન પામી છે. એ આશ્ચર્યરૂપ વાત ક્યાં કહેવી ! આશ્ચર્ય થાય છે. આ જે દેહ મળ્યો તે પૂર્વે કોઈવાર મળ્યો ન હોય તો, ભવિષ્યકાળે પ્રાપ્ત થવો નથી. ધન્યરૂપ–કૃતાર્થરૂપ–એવા જે અમે તેને વિષે આ ઉપાધિજોગ જોઈ લોકમાત્ર ભૂલે એમાં આશ્ચર્ય નથી, અને પૂર્વે જો સત્પુરુષનું ઓળખાણ પડતું નથી, તો તે આવા યોગના કારણથી છે. વધારે લખવું સૂઝતું નથી. નમસ્કાર પહોંચે.

સંવત્ ૧૯૪૮. સમસ્વરૂપ શ્રી રાયચંદના યથાયોગ.

એ આત્માની સહજ દશા થઈ છે, અને તેનો ઉદયકાળ હાલ સંભવમાં જણાતો નથી; તો તે ઉદેરી આણવાનું બને એવી દશા અમારી નથી."

"આગી ખાઈને ગુજરાન ચલાવીશું પણ ખેદ નહીં પામીએ, જ્ઞાનના અનંત આનંદ આગળ તે દુઃખ તૃણમાત્ર છે." આ ભાવાર્થનું જે વચન લખ્યું છે, તે વચનને અમારો નમસ્કાર હો; એવું જે વચન તે ખરી યોગ્યતા વિના નીકળવું સંભવિત નથી.

"જીવ એ પુદ્ગલી પદાર્થ નથી, પુદ્ગલ નથી; તેમ પુદ્ગલનો આધાર નથી; તેના રંગવાળો નથી; પોતાની સ્વરૂપસત્તા સિવાય જે અન્ય તેનો તે સ્વામી નથી, કારણ કે પરની ઐશ્વર્યતા સ્વરૂપને વિષે હોય નહીં; વસ્તુત્વધર્મે જોતાં તે કોઈ કાળે પણ પરસંગી પણ નથી." એ પ્રમાણે સામાન્ય અર્થ "જીવ નવી પુગ્ગલી" વગેરે પદોનો છે.

> દુઃખ-સુખરૂપ કરમફળ જાણો, નિશ્ચય એક આનંદો રે;
> ચેતનતા પરિણામ ન ચૂકે, ચેતન કહે જિનચંદો રે,
>
> —આનંદઘન વાસુપૂજ્યસ્તવન.

૨૬૬.

ઘણું કરી આત્મમાં એમ જ રહ્યા કરે છે કે, જ્યાંસુધી આ વેપારપ્રસંગે કામકાજ કરવું રહ્યા કરે, ત્યાંસુધી ધર્મકથાદિ પ્રસંગે, અને ધર્મના જાણનારરૂપે કોઈ પ્રકારે પ્રગટપણામાં ન અવાય એ યથાયોગ્ય પ્રકાર છે. વેપારપ્રસંગે રહેતાં જ્યાં જેનો ભક્તિભાવ રહ્યા કર્યો છે, તેનો પ્રસંગ પણ એવા પ્રકારમાં કરવા યોગ્ય છે કે જ્યાં આત્માને વિષે ઉપર જણાવેલો પ્રકાર રહ્યા કરે છે, તે પ્રકારને બાધ ન થાય.

જિને કહેલાં મેરુ વગેરે વિષે તથા અંગ્રેજે કહેલ પૃથ્વીઆદિ સંબંધે સમાગમપ્રસંગમાં વાતચિત કરશો.

અમારું મન ઘણું ઉદાસ રહે છે, અને પ્રતિબંધ એવા પ્રકારનો રહે છે કે, તે ઉદાસપણું સાવ ગુપ્ત જેવું કરી, ન ખમી શકાય એવા વેપારાદિ પ્રસંગમાં ઉપાધિજોગ વેદવા પડે છે, જો કે વાસ્તવ્યપણે તો સમાધિપ્રત્યયી આત્મા છે.

સંવત્ ૧૯૪૮.

૨૬૭.

સૂર્ય ઉદય-અસ્તરહિત છે, માત્ર લોકોને ચક્ષુમર્યાદાથી બહાર વર્તે ત્યારે અસ્ત, અને ચક્ષુમર્યાદાને વિષે વર્તે ત્યારે ઉદય એમ ભાસે છે; પણ સૂર્યને વિષે તો ઉદયઅસ્ત નથી. તેમ જ જ્ઞાની છે તે, બધા પ્રસંગને વિષે જેમ છે,

૨૭૦

ૐ

તમો સર્વ મુમુક્ષુજનને નમ્રપણે યથાયોગ્ય પ્રાપ્ત થાય. જ્ઞાનીપુરૂષની સેવાના ઇચ્છાવાન એવા અમે છીએ, તથાપિ આ દુષમ કાળને વિષે તો તેની પ્રાપ્તિ પરમ દુર્લભ દેખીએ છીએ, અને તેથી જ્ઞાનીપુરૂષના આશ્રયને વિષે સ્થિર બુદ્ધિ છે જેની, એવા મુમુક્ષુજનને વિષે સત્સંગપૂર્વક ભક્તિભાવે રહેવાની પ્રાપ્તિ તે મહાભાગ્યરૂપ જાણીએ છીએ, તથાપિ હાલ તો તેથી વિપર્યય પ્રારબ્ધોદય વર્તે છે, તથાપિ ઉદયાધીન સ્થિતિ છે; અને તે એવા પરિણામે હાલ વર્તે છે કે, તમ મુમુક્ષુજનનાં પત્રની પહોંચ માત્ર વિલંબેથી અપાય છે. અમે તે સ્થિતિમાં પણ અપરાધયોગ્ય પરિણામ નથી.

મુંબઇ, જાન્યુઆરી ૨૫, ૯૩.

૨૭૧.

કોઇ પણ જીવ પરમાર્થ પ્રત્યે માત્ર અંશપણે પણ પ્રાપ્ત થવાનાં કારણોને પ્રાપ્ત થાય એમ, નિષ્કારણ કરૂણાશીલ એવા ઋષભાદિ તીર્થંકરોએ પણ કર્યું છે, કારણ કે સત્પુરૂષોના સંપ્રદાયની સનાતન એવી કરૂણાવસ્થા હોય છે કે, સમયમાત્રના અનવકાશે આખો લોક આત્માવસ્થાપ્રત્યે હો, સ્વરૂપપ્રત્યે હો, આત્મસમાધિપ્રત્યે હો; અન્ય અવસ્થાપ્રત્યે ન હો, અન્ય સ્વરૂપપ્રત્યે ન હો, અન્ય આધિપ્રત્યે ન હો; જે જ્ઞાનથી સ્વાત્મસ્થ પરિણામ હોય છે, તે જ્ઞાન સર્વ જીવોપ્રત્યે પ્રગટ હો, અનવકાશપણે સર્વ જીવ તે જ્ઞાન-પ્રત્યે રૂચિપણે હો. એવો જ જેનો કરૂણાશીલ સહજ સ્વભાવ છે, તે સંપ્રદાય સનાતન સત્પુરૂષોનો છે આપના અંતઃકરણમાં એવી કરૂણાવૃત્તિથી પ્રભાવ વિશેનો વિચાર વારંવાર આવ્યા કરે છે, અને આપના વિચારનું એક અંશ પણ ફળપ્રાપ્ત થાય, અથવા તે ફળ પ્રાપ્ત થવાનું એક અંશ પણ કારણ ઉત્પન્ન થાય, તો આ પંચમકાળમાં તીર્થંકરનો માર્ગ બહુ અંશે પ્રગટ થવા બરોબર છે તથાપિ તેમ થવું સંભવિત નથી. એનો જે માર્ગ છે તે, હાલ તો પ્રવૃત્તિના ઉદયમાં છે, અને તે કારણ જ્યાંસુધી તેમને સદ્ગુરૂગત નહીં થાય ત્યાંસુધી બીજા ઉપાય તે પ્રતિબંધરૂપ છે,—નિઃસંશય પ્રતિબંધરૂપ છે. જીવ જો અજ્ઞાન—પરિણામી હોય, તો તે અજ્ઞાન નિયમિતપણે આરાધવાથી જેમ કલ્યાણ નથી, તેમ મોહરૂપ એવો એ માર્ગ—અથવા એવો એ લોકસંબંધી માર્ગ, તે માત્ર સંસાર છે; તે પછી અમે તે આકારમાં મૂક્યો તોપણ સંસાર છે.

વર્ષ ૨૬ મું.

૨૬૮.

ઓછો પ્રમાદ થવાનો ઉપયોગ એ જીવને માર્ગના વિચારમાં સ્થિતિ કરાવે છે. એ વાત ફરી ફરી વિચારી તે પ્રયત્ન ત્યાં વિયોગે પણ કોઈ પ્રકારે કરવું ઘટે છે, એ વાત ભૂલવાજોગ નથી.

મુંબઈ, કારતક વદ ૯, ૧૯૪૯.

૨૬૯.

"પુનર્જન્મ છે, જરૂર છે, એ માટે હું અનુભવથી હા કહેવામાં અચળ છું." એ વાક્ય પૂર્વભવના કોઈ જોગનું સ્મરણ થતી વખતે સિદ્ધ થયેલું લખ્યું છે. જેણે-પુનર્જન્માદિ ભાવ કર્યા છે, તે પદાર્થ-કોઈ પ્રકારે જાણીને તે વાક્ય લખાયું છે.

મુંબઈ, નવેમ્બર ૧૬, — પ્રણામ પ્રાપ્ત થાય.

૨૭૫.

સ્વરૂપ સહજમાં છે. જ્ઞાનીના ચરણસેવનવિના અનંત કાળસુધી પણ પ્રાપ્ત ન થાય એવું વિકટ પણ છે. આત્મસંયમને સંભારીએ છીએ. યથારૂપ વીતરાગની પૂર્ણતા ઇચ્છીએ છીએ.

પોષ સુદ ૧૧, સંવત ૧૯૪૯, મુંબઈ.

એવો પણ હતો કે, એમ કહેવું એ પણ તેનો અભિપ્રાય ઉત્પન્ન થતાં પહેલાં તેને દીક્ષા આપવી છે; તે કલ્યાણ નથી. જેમાં તીર્થંકરદેવ આવા વિચારથી વર્ત્યા છે, તેમાં આપણે ૭ ૭ માસ દીક્ષા લેવાનો ઉપદેશ જારી રાખી તેને શિષ્ય કરીએ છીએ, તે માત્ર શિષ્યાર્થે છે, આત્માર્થે નથી. પુસ્તક છે તે, જ્ઞાનના આરાધનને અર્થે, સર્વ પ્રકારના પોતાના મમત્વભાવરહિત રખાય તો જ આત્માર્થે છે; નહીં તો મહાન્ પ્રતિબંધ છે. તે પણ વિચારવાયોગ્ય છે. આ ક્ષેત્ર આપણું છે, અને તે ક્ષેત્ર જાળવવા ચાતુર્માસ ત્યાં રહેવા માટે જે વિચાર કરવામાં આવે છે, તે ક્ષેત્રપ્રતિબંધ છે. તીર્થંકરદેવ તો એમ કહે છે કે, દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી, કાળથી અને ભાવથી એ ચારે પ્રતિબંધથી જો આત્માર્થ થતો હોય, અથવા નિર્ગ્રંથ થવાતું હોય, તો તે તીર્થંકરદેવના માર્ગમાં નહીં, પણ સંસારના માર્ગમાં છે. એજ.

મહા વદ ૦)), બૃહસ્પતવાર, ૧૯૪૯. મુંબઈ

લા૦ રાયચંદના પ્રણામ.

૨૭૩.

આત્માને વિભાવથી અવકાશિત કરવાને અર્થે, અને સ્વભાવમાં અનવકાશપણે રહેવાને અર્થે કોઈ પણ મુખ્ય ઉપાય હોય, તો આત્મારામ એવા જ્ઞાની પુરુષનો નિષ્કામબુદ્ધિથી ભક્તિયોગરૂપ સંગ છે. તે સફળ થવાને અર્થે નિવૃત્તિક્ષેત્રમાં તેવો જોગ પ્રાપ્ત થવો એ કોઈ મોટા પુણ્યનો જોગ છે; અને તેવો પુણ્યજોગ ઘણા પ્રકારના અંતરાયવાળો પ્રાયે આ જગતને વિષે દેખાય છે, માટે અમે સમીપમાં છીએ એમ વારંવાર સંભારી જેમાં આ સંસારનું ઉદાસીનપણું કહ્યું હોય તે, હાલ વાંચી વિચારો.

આત્મા કેવળ આત્માપણે વર્તે, એમ જે ચિંતવન રાખવું તે લક્ષ છે, —શ્રુતના પરમાર્થરૂપ છે.

આ આત્માએ પૂર્વે અનંતકાળ વ્યતીત કર્યે જાણ્યો નથી, તે ઉપરથી એમ લાગે છે કે, તે જાણવાનું કાર્ય સૌથી વિકટ છે; અથવા તો જાણવાના તથારૂપ યોગો પરમ દુર્લભ છે. જે રૂપે જીવ છે, તે રૂપનું નિરંતર વિસ્મરણ ચાલ્યું આવે છે. એ વાત બહુ બહુ પ્રકારે વિચારવાયોગ્ય છે,—અને તેનો ઉપાય પણ બહુ પ્રકારે વિચારવાયોગ્ય છે.

મુંબઈ, ફેબ્રુઆરી ૨૩, ૯૩

તે સંસારપરિણામથી રહિત કરવા અસંસારગત વાણીનો અસ્વચ્છંદપરિણામે જ્યારે આધાર પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે તે સંસારનો આકાર નિરાકારતાને પ્રાપ્ત થતો જાય છે. બીજા પ્રતિબંધ તેમની દૃષ્ટિપ્રમાણે કર્યા કરે છે. તેમ જ જ્ઞાનીનાં વચન પણ તેની તે દૃષ્ટિએ આરાધે તો કલ્યાણ થવા યોગ્ય લાગતું નથી. માટે તમે ત્યાં એમ જાણજો કે તમે કોઈ કલ્યાણનાં કારણ નિકટ થવાના ઉપાયની ઇચ્છા કરતા હો, તો તેના પ્રતિબંધ ઓછા થવાના ઉપાય કરો, અને નહીં તો કલ્યાણની તૃષ્ણાનો ત્યાગ કરો. તમે એમ જાણતા હો કે અમે જેમ વર્તીએ છીએ તેમ કલ્યાણ છે–માત્ર અવ્યવસ્થા થઈ ગઈ છે, તે જ માત્ર અકલ્યાણ છે એમ જાણતા હો, તો તે યથાર્થ નથી. વાસ્તવ્યપણે તમારું જે વર્તવું છે, તેથી કલ્યાણ ભિન્ન છે, અને તે તો જ્યારે જ્યારે જે જે જીવને તેવો તેવો ભવસ્થિત્યાદિ સમીપજોગ હોય, ત્યારે ત્યારે તેને તે પ્રાપ્ત થવાયોગ્ય છે. આખા સમૂહને વિષે કલ્યાણ માની લેવા યોગ્ય નથી, અને એમ જો કલ્યાણ થતું હોય તો તેનું ફળ સંસારાર્થ છે, કારણ કે પૂર્વે એમ કરી જીવ, સંસારી રહ્યા કર્યો છે; માટે તે વિચાર તો જ્યારે જેને આવવો હશે, ત્યારે આવશે. હાલ તમે તમારી રુચિ અનુસાર અથવા તમને જે ભાસે તે કલ્યાણ માની પ્રવર્તો છો તે વિષે, સહજ કોઈ જાતના માનની ઇચ્છા વગર, સ્વાર્થની ઇચ્છા વગર, તમારામાં ક્લેશ ઉત્પન્ન કરવાની ઇચ્છા વગર મને જે કાંઈ ચિત્તમાં લાગે છે તે જણાવું છું.

કલ્યાણ જે વાટે થાય છે, તે વાટનાં મુખ્ય બે કારણ જોવામાં આવે છે. એક તો જે સંપ્રદાયમાં આત્માર્થે બધી અસંગપણાવાળી ક્રિયા હોય, અને નિરંતર જ્ઞાનદશા ઉપર જીવોનું ચિત્ત હોય; તેમાં અવશ્ય કલ્યાણ જન્મવાનો જોગ જાણીએ છીએ. એમ ન હોય તો તે જોગનો સંભવ થતો નથી; અત્ર તો લોકસંજ્ઞાએ, ઓઘસંજ્ઞાએ, માનાર્થે, પૂજાર્થે, મતના મહત્વાર્થે, શ્રાવકાદિના પોતાપણાર્થે, કે એવા બીજા કારણથી જપતપાદિ, વ્યાખ્યાનાદિ કરવાનું પ્રવર્તન થઈ ગયું છે. તે આત્માર્થે કોઈ રીતે નથી, આત્માર્થના પ્રતિબંધરૂપ છે, માટે જો તમે કંઈ ઇચ્છા કરતા હો, તો તેનો ઉપાય કરવા માટે બીજું જે કારણ કહીએ છીએ તે અસંગપણાથી સાધ્ય થયે કોઈ દિવસે પણ કલ્યાણ થવા સંભવ છે. અસંગપણું એટલે આત્માર્થ સિવાયના સંગપ્રસંગમાં પડવું નહીં; સંસારના સંગીના સંગમાં વાતચીતાદિ પ્રસંગ, શિષ્યાદિ કરવાનાં કારણે ગખવો નહીં. શિષ્યાદિ કરવા સાથે ગૃહવાસી વેષવાળાને ફેરવવા નહીં. 'દીક્ષા લે તો તારું કલ્યાણ થશે,' એવાં વાક્ય તીર્થંકરદેવ કહેતા નહોતા, તેનો હેતુ એક

પ્રકારે તેની સ્થિતિ છે. કોઇ પણ કાળે તેનું અસંખ્યાત પ્રદેશાત્મકપણું, ચૈતન્યપણું, અરૂપીપણું, એ આદિ સમસ્ત સ્વભાવ તે છૂટવા ઘટતા નથી; એવું જે 'સમપણું' 'સમતા'–તે જેનામાં લક્ષણ છે, તે 'જીવ' છે.

પશુ, પક્ષી, મનુષ્યાદિ દેહને વિષે, વૃક્ષાદિને વિષે, જે કંઇ રમણીયપણું જણાય છે, અથવા જેનાવડે તે સર્વે પ્રગટ સ્ફુર્તિવાળાં જણાય છે, પ્રગટ સુંદરપણા સમેત લાગે છે, તે–'રમણીયપણું'–'રમતા છે'–લક્ષણ જેનું, તે 'જીવ' નામનો પદાર્થ છે,–જેના વિદ્યમાનપણા વિના આખું જગત્ શૂન્યવત્ સંભવે છે, એવું રમ્યપણું જેને વિષે છે,–તે લક્ષણ જેને વિષે ઘટે–તે 'જીવ' છે.

કોઇ પણ જાણનાર, ક્યારે પણ, કોઇ પણ પદાર્થને પોતાના અવિદ્યમાનપણે જાણે એમ બનવાયોગ્ય નથી. પ્રથમ પોતાનું વિદ્યમાનપણું ઘટે છે, અને કોઇ પણ પદાર્થનું ગ્રહણ, ત્યાગાદિ કે ઉદાસીન જ્ઞાન થવામાં પોતે જ [illegible] છે. [illegible] પદાર્થના [illegible] તેના અલ્પમાત્ર પણ જ્ઞાનમાં પ્રથમ [illegible] થ [illegible] પ્રથમ [illegible] જે પદાર્થ, તે જીવ [illegible] તેને [illegible] પણ જાણવા [illegible] તો તે બનવાયોગ્ય નથી; માત્ર [illegible] જાણી શકાય એવો એ પ્રગટ [illegible] થી શ્રી તીર્થંકર [illegible]

૨૭૪.

ૐ

જેને વિષે પરમાર્થધર્મની પ્રાપ્તિનાં કારણો પ્રાપ્ત થવાં અત્યંત દુસમ થાય, તે કાળને તીર્થંકરદેવે દુસમ કહ્યો છે, અને આ કાળને વિષે તે વાત સ્પષ્ટ દેખાય છે. સુગમમાં સુગમ એવો કલ્યાણનો ઉપાય તે, જીવને પ્રાપ્ત થવો આ કાળને વિષે અત્યંત દુષ્કર છે. મુમુક્ષુપણું, સરળપણું, નિવૃત્તિ, સત્સંગઆદિ સાધનો આ કાળને વિષે પરમ દુર્લભ જાણી, પૂર્વના પુરુષોએ આ કાળને 'હુંડઅવસર્પિણી' કાળ કહ્યો છે; અને તે વાત સ્પષ્ટ પણ છે. પ્રથમનાં ત્રણ સાધનોનો સંયોગ તો ક્વચિત્ પણ પ્રાપ્ત થવો બીજા અમુક કાળમાં સુગમ હતો, પરંતુ સત્સંગ તો સર્વ કાળમાં દુર્લભ જ દેખાય છે, તો પછી આ કાળને વિષે સત્સંગ સુલભ ક્યાંથી હોય! પ્રથમનાં ત્રણ સાધન કોઈ રીતે આ કાળમાં જીવ પામે, તોપણ ધન્ય છે. કાળસંબંધી તીર્થંકરવાણી સત્ય કરવાને અર્થે આવો ઉદય અમને વર્તે છે, અને તે સમાધિરૂપ કરવા-યોગ્ય છે.

કા૦ શુદ ૧૪, ૧૯૪૮. આત્મસ્વરૂપ.

૨૭૫.

ૐ

—સમતા, રમતા, ઉરધતા, જ્ઞાયકતા, સુખભાસ;
વેદકતા, ચૈતન્યતા, એ સબ જીવ વિલાસ.

શ્રી તીર્થંકર એમ કહે છે કે, આ જગતમાં આ 'જીવ' નામના પદાર્થને જેમ તે પ્રકારે કહ્યો હોય તે પ્રકાર તેની સ્થિતિમાં હો, તેને વિષે અમારું ઉદાસીનપણું છે. જે પ્રકારે નિરાબાધપણે તે 'જીવ' નામનો પદાર્થ અમે જાણ્યો છે, તે પ્રકારે કરી તે અમે પ્રગટ કહ્યો છે; જે લક્ષણે કહ્યો છે, તે સર્વ પ્રકારના બાધે કરી રહિત એવો કહ્યો છે અમે તે આત્મા એવો જાણ્યો છે, જોયો છે, સ્પષ્ટ અનુભવ્યો છે, પ્રગટ તે જ આત્મા છીએ. તે આત્મા 'સમતા' નામને લક્ષણે યુક્ત છે, વર્તમાન સમયે જે અસંખ્ય પ્રદેશાત્મક ચૈતન્યસ્થિતિ તે આત્માની છે તે, તે પહેલાંના એક, બે, ત્રણ, ચાર, દસ, સંખ્યાત, અનંત, સમય હતી વર્તમાને છે. હવે પછીના કાળને વિષે પણ તે જ

૨૭૧.

આરંભ, પરિગ્રહ, અસત્સંગ આદિ કલ્યાણને પ્રતિબંધ કરનારાં કારણોનો જેમ બને તેમ ઓછો પરિચય થાય, તથા તેમાં ઉદાસીનતા પ્રાપ્ત થાય, તે વિચાર હાલ મુખ્યપણે રાખવાયોગ્ય છે.

૧૯૪૯ ના ચૈત્ર શુદ ૮, મુંબઈ

૨૭૨[1]

સર્વ પરમાર્થના સાધનમાં પરમ સાધન તે સત્સંગ છે—સત્પુરુષના ચરણ સમીપનો નિવાસ છે. [illegible] અને આવા વિષમ-કાળમાં તેનું અત્યંત દુર્લભપણું [illegible]

જ્ઞાનીપુરુષોની [illegible] તથા [illegible] જેમ અભિપ્રાય [illegible] પ્રતીત છે તથાપિ જ્ઞાનીપુરુષ પણ [illegible] છે કે [illegible] આરાધન કરેલા એવા [illegible] અને સત્સંગાદિ જ્ઞાનીપુરુષને પ્રતીતમાં [illegible] તથાપિ ઉદયવશ પ્રારબ્ધને જ્ઞાની અનુસરે છે. [illegible] વખત અત્ર વખત નિયમિત નથી.

કલ્યાણના [illegible] પ્રતિબંધ [illegible] વિચારવા યોગ્ય છે [illegible] છે અને તે માર્ગને [illegible] અજ્ઞાન એ, અનાદિના [illegible] યથાયોગ્ય વિચાર થવા [illegible] ભગવાન [illegible] યોગ્ય વિચાર થતાં [illegible] ક્ષમા, પોતાના [illegible] મટવાના સાધન [illegible] છે.

જ્ઞાનીપુરુષના સમાગમના [illegible] તે જ્ઞાનીપુરુષની દશા, ચેષ્ટા અને વચનો [illegible] યોગ્ય છે. વળી તે સમાગમના [illegible]

૧ આ પત્ર [illegible] વખતે અનુક્રમે જૂદા જૂદા ચાર પત્રો (૨૭૨-૨૭૫) છપાયો છે.—સંશોધક.

તો અત્યંત સ્પષ્ટ છે; તે જેનેથી ભાસે છે તે,—તે લક્ષણ—' જીવ ' ન
પદાર્થ સિવાય બીજે ક્યાંય જોયું નથી.

આ મોળું છે, આ મીઠું છે, આ ખાટું છે, આ ખારું છે,
સ્થિતિમાં છું, ટાઢે ઠરું છું, તાપ પડે છે, દુઃખી છું, દુઃખ અનુભ
એવું જે સ્પષ્ટ જ્ઞાન—વેદનજ્ઞાન—અનુભવજ્ઞાન—અનુભવપણું—તે જો કોઈમાં
હોય, તો તે આ 'જીવપદને વિષે છે, અથવા તે જેનું લક્ષણ હોય છે
પદાર્થ ' જીવ ' હોય છે;—એ જ તીર્થંકરાદિનો અનુભવ છે.

'સ્પષ્ટ પ્રકાશપણું.'—અનંત અનંત કોટી તેજસ્વી દીપક, મણિ,
સૂર્યાદિની કાંતિ જેના પ્રકાશવિના પ્રગટવા સમર્થ નથી, અર્થાત્
પોતપોતાને જાણવા અથવા જણાવા યોગ્ય નથી; જે પદાર્થના પ્રકાશને
ચૈતન્યપણાથી તે પદાર્થો જણવા જાય છે, તે પદાર્થો પ્રકાશ પામે છે,
ભાસે છે; તે પદાર્થ જે કોઈ છે તે, જીવ છે; અર્થાત્ તે લક્ષણ
પ્રકાશમાન અચળ એવું નિરાબાધ પ્રકાશમાન ચૈતન્ય—તે ' જીવ
' જીવ ' પ્રત્યે ઉપયોગ વાળતાં પ્રગટ-પ્રગટપણે દેખાય છે

એ જે લક્ષણો કહ્યાં તે, ફરી ફરી વિચારી ' જીવ ' નિરાબ
જણ્યો જાય છે. જે જાણવાથી ' જીવ ' જણ્યો છે તે લક્ષણો, એ
તીર્થંકરાદિએ કહ્યાં છે.

ચૈત્ર સુદ ૧, ૧૯૪૯.

૨૭૫.

ઉપાધિનો જોગ વિશેષ રહે છે. જેમ જેમ નિવૃત્તિના જોગની
ઇચ્છા થઈ આવે છે, તેમ તેમ ઉપાધિની પ્રાપ્તિનો જોગ વિશેષ દેખ
ચારે બાજુથી ઉપાધિનો ભીડો છે કોઈ એવી બાજુ અત્યારે જણાતી
કે અત્યારે જ એમાંથી છૂટી ચાલ્યા જવું હોય તો કોઈનો અપરાધ
ગણાય. છૂટવા જતાં કોઈના મુખ્ય અપરાધમાં આવી જવાનો સ્પષ્ટ
દેખાય છે; અને આ વર્તમાન અવસ્થા ઉપાધિરહિતપણાને અત્યંત યો
આરંભની વ્યવસ્થા એવી પ્રબંધ કરી હશે,

૧૯૪૯, ચૈત્ર સુદ ૫, ગુરૂ.

લિ૦ રાયચંદના પ્ર

નહીં: નિગ્રંથના ક્ષેત્રનો પ્રસંગ ન્યૂન થતા રહેતા યોગ્ય નહીં: શ્રમના પૂર્વ
પ્રાપ્તિ યોગ્ય નહીં; એમ વિચારી જેમ બને તેમ અપ્રમત્તતાને, પરસ્પર
સમાગમને, નિગ્રંથના ક્ષેત્રને અને પ્રગતિના ઉદાસીનપણાને આરાધવાં
પ્રાપ્તિ અત્ર ઉદયમાંથી, ને બીજે કાંઈથી મળ્યા જતાં. પણ ન છોડી શકા
એવી છે. વેદવાયોગ્ય છે, માટે તેને અનુસરીએ છીએ, તથાપિ. અત્યારે
સ્થિતિને વિષે જેવું ને તેવું સાધ્ય છે.

આજે આ આખું પત્રું લખીએ છીએ. તે સૌ તમ સર્વ જિજ્ઞાસુભાઈ
ઓના વારંવાર વિચારવાને અર્થે લખાયાં છે. જિન એવા ઉદયનાંજ કયારે
વર્તે છે. આજે તેના અનુક્રમે ઉદય થવાથી તે ઉદય પ્રમાણે લખ્યું છે. અ
સત્સંગની તથા નિવૃત્તિની કામના રાખીએ છીએ, તો પછી તમ સર્વને એ
રાખવી ઘટે એમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી. અમે અલ્પારંભને, અલ્પ પરિગ્રહને
વ્યવહારમાં એવા પ્રારબ્ધનિવૃત્તિરૂપે ઇચ્છીએ, તો પછી તમારે તેમ વર્તવું ઘ
એમાં કંઈ સંશય કર્તવ્ય નથી. અત્યારે સમાગમ થવાના જોગનો નિયમિત
વખત લખી શકાય એમ સૂઝતું નથી. એ જ વિનંતી.

મુંબઈ, માર્ચ ૨૧, ૯૩

૨૭૯.

—ધાર તરવારની સોહલી, દોહલી ચૌદમા જિનતણી ચરણસેવા;
ધાર પર નાચતા દેખ બાજીગરા, સેવના-ધારપર રહે ન દેવા.

—આનંદઘન. અનંતજિનસ્તવન

એવું માર્ગનું અત્યંત દુષ્કર પણું શા કારણે કહ્યું ' તે વિચારવાયોગ્ય છે.

ચૈત્ર વદ ૧, રવિ, ૧૯૪૯, મુંબઈ.

આત્મપ્રણામ.

૨૮૦.

સંસાર સંબંધી કારણના પદાર્થોની પ્રાપ્તિ સુગમપણે નિરંતર પ્રાપ્ત થયા કરે, અને બંધન ન થાય એવા કોઈ પુરુષ હોય, તો તે તીર્થંકર કે તીર્થંકર જેવા જાણીએ છીએ. પણ પ્રાયે એવી સુગમ પ્રાપ્તિના જોગથી જીવને અલ્પકાળમાં સંસાર પ્રત્યેથી અત્યંત એવો વૈરાગ્ય થતો નથી, અને સ્પષ્ટ આત્મજ્ઞાન ઉદય થતું નથી એમ જાણી, જે કંઈ તે સુગમ પ્રાપ્તિને હાનિ કરનાર જોગ બને છે તે, ઉપકારક જાણી, સુખે રહેવાયોગ્ય છે.

ચૈત્ર વદ ૯, રવિ ૧૯૪૯, મુંબઈ.

પણ રાખવું ઘટે છે, કારણ કે એક તો સમાગમનું બળ નથી. અને બીજો અનાદિ અભ્યાસ છે જેનો, એવી સહજાકાર પ્રવૃત્તિ છે; જેથી જીવ આવરણ-પ્રાપ્ત હોય છે. ઘરનું, જ્ઞાતિનું, કે બીજાં તેવાં કામનું કારણ પડ્યે ઉદાસીન ભાવે, પ્રતિબંધરૂપ જાણી, પ્રવર્તન ઘટે છે. તે કારણોને મુખ્ય કરી કોઈ પ્રવર્તન કરવું ઘટતું નથી; અને એમ થયા વિના પ્રવૃત્તિનો અવકાશ પ્રાપ્ત થાય નહીં.

આત્માને ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારની કલ્પનાવડે વિચારવામાં લોકસંજ્ઞા, ઓઘસંજ્ઞા અને અસત્સંગ એ કારણો છે;—જે કારણોમાં ઉદાસીન થયાવિના, નિઃસત્વ એવી લોકસંબંધી જપતપાદિ ક્રિયામાં સાક્ષાત્ મોક્ષ નથી,—પરંપરા મોક્ષ નથી,—એમ માન્યાવિના, નિઃસત્વ એવાં અસત્શાસ્ત્ર અને અસદ્ગુરુ જે આત્મસ્વરૂપને આવરણનાં મુખ્ય કારણો છે તેને, સાક્ષાત્ આત્મઘાતી જાણ્યા-વિના જીવને જીવના સ્વરૂપનો નિશ્ચય થવો બહુ દુર્લભ છે;—જ્ઞાનીપુરુષનાં પ્રગટ આત્મસ્વરૂપને કહેતાં એવાં વચનો પણ તે કારણોને લીધે જીવને સ્વરૂપનો વિચાર કરવાને બળવાન થતાં નથી. હવે એવો નિશ્ચય કરવો ઘટે છે કે, જેને આત્મસ્વરૂપ પ્રાપ્ત છે, પ્રગટ છે, તે પુરુષવિના બીજો કોઈ તે આત્મ-સ્વરૂપ યથાર્થ કહેવા યોગ્ય નથી; અને તે પુરુષથી આત્મા જાણ્યાવિના બીજો કોઈ કલ્યાણનો ઉપાય નથી. તે પુરુષથી આત્મા જાણ્યાવિના આત્મા જાણ્યો છે એવી કલ્પના, મુમુક્ષુ જીવે સર્વથા ત્યાગ કરવી ઘટે છે. તે આત્મારૂપ પુરુષના સત્સંગની નિરંતર કામના રાખી, ઉદાસીનપણે લોકધર્મસંબંધી અને કર્મસંબંધી પરિણામે છૂટી શકાય એવી રીતે વ્યવહાર કરવો; જે વ્યવહાર કર્યામાં જીવને પોતાના મહત્ત્વાદિની ઇચ્છા હોય, તે વ્યવહાર કરવો યથા-યોગ્ય નથી.

અમારા સમાગમનો હાલ અંતરાય જાણી નિરાશતાને પ્રાપ્ત થવાય છે, તથાપિ તેમ કરવાને વિષે ઈશ્વરેચ્છા જાણી, સમાગમની કામના રાખી, પરસ્પર મુમુક્ષુભાઈઓનો સમાગમ બને તેટલો કરવો; જેટલું બને તેટલું પ્રવૃત્તિમાંથી વિરક્તપણું રાખવું; સત્પુરુષનાં ચરિત્રો, અને માર્ગાનુસારી (સુંદરદાસ, પ્રીતમ, અખા, કબીર આદિ) જીવનાં વચનો અને જેનો ઉદ્દેશ આત્માને મુખ્ય કહેવાવિષે છે, એવા ગ્રંથોનો પરિચય રાખવો, અને એ સૌ સાધનમાં મુખ્ય સાધન એવો જે સત્પુરુષનો સમાગમ સમજવો.

અમારા સમાગમનો અંતરાય જાણી, ચિત્તને પ્રમાદનો અવકાશ આપવો યોગ્ય નથી; પરસ્પર મુમુક્ષુભાઈઓનો સમાગમ અવ્યવસ્થિત થવા દેવો યોગ્ય

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

૨૮૧.

ચારિત્ર-(શ્રી જિનના અભિપ્રાયમાં શું છે? તે વિચારી યથાસ્થાન વસ્તુ)-દશાસંબંધી અનુપ્રેક્ષા કરવાથી જીવમાં સ્વરૂપના ઉત્પન્ન થાય છે. જ્યારે ફરી ઉત્પન્ન થયેલી ચારિત્રપરિણામસ્વરૂપ સ્વરૂપના વિના જ્ઞાન અફળ છે, એવો જિનનો અભિપ્રાય તે અબાધ્ય સત્ય છે. તે સંબંધી અનુપ્રેક્ષા ઘણીવાર રહ્યા કરતાં, સંયમ પરિણતિનો હેતુ એવો ઉપાધિયોગ તીવ્ર ઉદયરૂપ હોવાથી ચિત્તમાં ઘણું કરી ખેદ જેવું રહે છે, અને તે ખેદથી ચિત્તવિક્ષેપ ઉત્પન્ન થઈ વિશેષ લખાવવાનું થઈ શકતું નથી. આથી, કંઈ લખાવવા વિષે તો ચિત્તમાં ઘણીવાર રહે છે. એ જ વિનંતિ.

ચૈત્ર વદ ૧૪, બુધ, ૧૯૪૯.

૨૮૨.

સંસારીપણે વસતાં કઈ સ્થિતિએ વર્તીએ તો સારું એમ કદાપિ લાગે, તોપણ તે વર્તવાનું પ્રારબ્ધાધીન છે. કોઈ પ્રકારનું કંઈ રાગ, દ્વેષ કે અજ્ઞાનના કારણથી જે ન થતું હોય, તેનું કારણ ઉદય જણાય છે.

જળમાં સ્વાભાવિક શીતળપણું છે, પણ સૂર્યાદિના તાપને યોગે ઉષ્ણપણાને તે ભજતું દેખાય છે; તે તાપનો યોગ મટવાથી તે જ જળ શીતળ જણાય છે; વચ્ચે શીતળપણાથી રહિત તે જળ જણાય છે તે, તાપના યોગથી છે; એમ આ પ્રવૃત્તિજોગ અમને છે. પણ અત્યારે તે પ્રવૃત્તિ વિષે હાલ તો વેદ્યા સિવાય અન્ય ઉપાય નથી.

ચૈત્ર વદ ૦)), ૪૯. મુંબઈ.

૨૮૩.

શ્રી મહાવીરદેવને ગૌતમાદિ મુનિજન એમ પૂછતા હતા કે, હે પૂજ્ય! 'માહણ,' 'શ્રમણ,' 'ભિક્ષુ' અને 'નિર્ગ્રંથ' એ ચાર શબ્દનો અર્થ શો છે તે, અમને કહો. તે અર્થ ત્યાર પછી શ્રી તીર્થંકર વિસ્તારથી કહેતા હતાં. ઘણા પ્રકારની વીતરાગ અવસ્થાઓ તે ચારની અનુક્રમે વિશેષથી વિશેષ કરી કહેતા હતાં, અને એમ તે શબ્દનો અર્થ શિષ્યો ધારતા હતા. નિર્ગ્રંથની ઘણી દશાઓ કહેતાં એક "આત્મવાદ પ્રાપ્ત" એવો શબ્દ તે નિર્ગ્રંથનો તીર્થંકર કહેતા હતા. ટીકાકાર શીલાંકાચાર્ય તે "આત્મવાદ પ્રાપ્ત" શબ્દનો અર્થ એમ

તો જરૂર સંભવે છે. કોઇ પ્રકારનો સિદ્ધિજોગ અમે પ્રા પણ સાધવાનો આખી જીંદગીમાં અલ્પ પણ વિચાર કર્યો સાંભરતો નથી, એટલે સાધને કરી તેવો જોગ પ્રગટ્યો હોય એવું, જણાતું નથી; આત્માના વિશુદ્ધપણાને કારણે જો કંઇ તેવું ઐશ્વર્ય હોય, તો તેનું નહીંહોવાપણું કહી શકાતું નથી; તે. ઐશ્વર્ય કેટલેક અંશે સંભવે છે, તથાપિ આ પત્ર લખતી વખત એ ઐશ્વર્યની સ્મૃતિ થઇ છે, નહીંતો ઘણા કાળ થયાં તેમ થવું સ્મરણમાં નથી; તો પછી તે સ્ફુરિત કરવા વિષેની ઇચ્છા કયારેય થઇ હોય એમ કહી શકાય નહીં, એ સ્પષ્ટ વાર્તા છે. તમે, અમે કંઇ દુઃખી નથી; જે દુઃખ છે તે, રામના ચૌદ વર્ષનાં દુઃખનો એક દિવસ પણ નથી; પાંડવના તેર વર્ષનાં દુઃખની એક ઘડી નથી; અને ગજસુકુમારના ધ્યાનની એક પળ નથી; તો પછી અમને એ અત્યંત કારણ કયારેય જણાતું સંભવતું નથી: તમે શોચ કરવા યોગ્ય નથી. માત્ર જે થાય તે જોયા કરવું, એવો નિશ્ચય રાખવાનો વિચાર કરો; ઉપયોગ કરો; અને સાક્ષી રહો. એ જ ઉપદેશ છે.

સં૦ ૧૯૪૯ ના જેઠ શુદ ૧૫, ભોમે, મુંબઇથી.

નમસ્કાર પહોંચે.

૨૮૭.

ગયા સાલના માર્ગશીર્ષ માસમાં અત્રે આવવું થયું ત્યારથી, ઉત્તરોત્તર ઉપાધિયોગ વિશેષાકાર થતો આવ્યો છે, અને ઘણું કરીને ઉપાધિયોગ વિશેષાકાર પ્રકારે કરી ઉપયોગથી વેદવો પડ્યો છે.

આ કાળ સ્વભાવે કરી તીર્થંકરાદિએ દુસમ કહ્યો છે. તેમાં વિશેષ કરી પ્રયોગે અનાર્યપણે યોગ્ય થયેલાં એવાં, આવાં ક્ષેત્રો વિષે તે કાળ બળવાનપણે વર્તે છે. લોકોની આત્મપ્રત્યયયોગ્ય બુદ્ધિ અત્યંત હણાઇજવાયોગ્ય થઇ છે એવા સર્વ પ્રકારના દુસમયોગને વિષે વ્યવહાર કરતાં પરમાર્થનું વિસરવું અત્યંત સુલભ છે, અને પરમાર્થનું અવિસરવું અત્યંત અત્યંત દુર્લભ છે. આનંદઘનજીએ ચૌદમા જિનના સ્તવનને વિષે કહ્યું છે તેમાં, આવા ક્ષેત્રોનું દુસમપણું એટલી વિશેષતા છે, અને આનંદઘનજીના કાળ કરતાં વર્તમાનકાળ વિશેષ દુસમપરિણામી વર્તે છે, તેમાં જો કોઇ આત્મપ્રત્યયી પુરુષને બચવા યોગ્ય ઉપાય હોય, તો તે એક માત્ર નિરંતર અવિચ્છિન્ન ધારાએ સત્સંગનું ઉપાસવું એ જ, જણાય છે.

કેટલાક આત્માકારતાપુરુષો, અને અજ્ઞાન યોગીપુરુષોને વિષે પણ સિદ્ધિ લબ્ધિ હોય છે. ઘણું કરી તેમના ચિત્તની અત્યંત સ્વચ્છતાથી, અથવા સિદ્ધિયોગાદિને અભાવે એવી ઋદ્ધિ આત્માથી તે પ્રવર્તે છે.

સમ્યગ્દૃષ્ટિપુરુષો, કે જેનો ચોથે ગુણસ્થાને સંભવ છે, તેવા જ્ઞાની પુરુષોને વિષે કવચિત્ સિદ્ધિ હોય છે, અને કવચિત્ સિદ્ધિ હોતી નથી. જેને વિષે હોય છે, તેને તે સ્ફુરણાવિષે પ્રાયે ઇચ્છા થતી નથી, અને ઘણું કરી જ્યારે ઇચ્છા થાય છે ત્યારે, દર્શનમોહનો ઉદય હોય છે, થાય છે; અને જો તેવી ઇચ્છા થઈ તો સમ્યક્ત્વથી પડવાપણું તેને થાય છે. પ્રાયે પાંચમે, છઠ્ઠે ગુણસ્થાને પણ ઉત્કૃષ્ટ સિદ્ધિયોગનો વિશેષ સંભવ થતો જાય છે, અને ત્યાં પણ જો પ્રમાદાદિ યોગે સિદ્ધિમાં ઇચ્છા થઈ તો, પ્રથમ ગુણસ્થાનને વિષે સ્થિતિ થવી સંભવે છે. સાતમે ગુણસ્થાને, આઠમે ગુણસ્થાને, નવમે, દશમે પણ ઘણું કરી પ્રમાદનો અવકાશ ઓછો છે, અગિયારમે ગુણસ્થાને સિદ્ધિયોગનો લોભ સંભવિત થઈ, પ્રથમ ગુણસ્થાને સ્થિતિ હોવી સંભવે છે. બાકી જેટલાં સમ્યક્ત્વનાં સ્થાનક છે, અને જ્યાંસુધી સમ્યક્પરિણામી આત્મા છે ત્યાં સુધી, તે કોઈ યોગને વિષે ઇચ્છાને પ્રાપ્ત થયો સંભવતો નથી.

જે સમ્યગ્જ્ઞાનીપુરુષોથી સિદ્ધિયોગના ચમત્કાર લોકોએ જાણ્યા છે, કે તે જ્ઞાનીપુરુષનાં કરેલાં સંભવતાં નથી, સ્વભાવે કરી સિદ્ધિયોગ પરિણામ પામ્યા હોય છે. બીજા કોઈ કારણથી જ્ઞાનીપુરુષને વિષે તે યોગ કહ્યો જતો નથી.

અમારા જાણવામાં છે કે સમ્યગ્દૃષ્ટિપુરુષના અત્યંત પ્રબળ પરિણામથી તેમના વચનાનુસાર કેટલીવાર બને છે, જાણવાપૂર્વક કહેલા હોય છે તેવા તે આવરણના ઉદય માત્રમાં નહીં. તે સિદ્ધિયોગ આપોઆપ હોય છે. જ્ઞાનીપુરુષથી તો માત્ર સ્વાભાવિક સ્ફુરે તો હોય છે, અન્ય પ્રકારે નહીં. જે જ્ઞાનીથી સ્વાભાવિક સિદ્ધિયોગ પરિણામી હોય છે, તે જ્ઞાનીપુરુષ આપે જે કહીએ છીએ તેવા, અને તે આદિ બીજા ઘણા પ્રકારના ચારિત્રને પ્રતિબંધક કારણોથી મુક્ત હોય છે, કે જે કારણે આત્માનું અત્યંત વિશેષ સ્ફુરિત થઈ, મનાદિ યોગમાં સિદ્ધિના સ્વાભાવિક પરિણામને પામે છે. કવચિત્ એમ પણ જાણીએ છીએ કે, કોઈ પ્રસંગે જ્ઞાનીપુરુષે પણ સિદ્ધિયોગ પરિણામી કર્યો હોય છે, તથાપિ તે કારણ અત્યંત બળવાન હોય છે, અને તે પણ સંપૂર્ણ જ્ઞાનદશાનું કાર્ય નથી. અને આજે લખ્યું છે તે બહુ વિચારથી સમજાશે.

અમારા વિષે માર્ગાનુસારી જેવું કહેવું ઘટતું નથી. અજ્ઞાન યોગીપણું તો આ દેહ ધર્યો ત્યારથી જ નહીં હોય એમ લાગે છે. સમ્યગ્દૃષ્ટિપણું

૨૯૯.

સંસાર સ્પષ્ટ પ્રીતિથી કરવાની ઇચ્છા થતી હોય, તો તે પુરુષે જ્ઞાનીનાં વચન સાંભળ્યાં નથી, અથવા જ્ઞાનીપુરુષનાં દર્શન પણ તેણે કર્યાં નથી, એમ તીર્થંકર કહે છે.

જેની કેડનો ભંગ થયો છે, તેનું પ્રાયે બધું બળ પરિક્ષીણપણાને ભજે છે. જેને જ્ઞાનીપુરુષનાં વચનરૂપ લાકડીનો પ્રહાર થયો છે, તે પુરુષને વિષે તે પ્રકારે સંસારસંબંધી બળ હોય છે, એમ તીર્થંકર કહે છે.

"જ્ઞાનીપુરુષને જોયા પછી સ્ત્રીને જોઈ જો રાગ ઉત્પન્ન થતો હોય, તો જ્ઞાનીપુરુષને જોયા નથી એમ, તમે જાણો."

"જ્ઞાનીપુરુષનાં વચનોને સાંભળ્યા પછી સ્ત્રીનું સજીવન શરીર અજીવનપણે ભાસ્યાવિના રહે નહીં."

"ખરેખર પૃથ્વીનો વિકાર, ધનાદિસંપત્તિ ભાસ્યાવિના રહે નહીં."

"જ્ઞાનીપુરુષ સિવાય તેનો આત્મા બીજે ક્યાંય પણ ક્ષણભર સ્થાયી થવાને વિષે ઇચ્છે નહીં."

એ આદિ વચનો તે પૂર્વે જ્ઞાનીપુરુષો માર્ગાનુસારી પુરુષને બોધતા હતા.
એ જાણીને-સાંભળીને તે સરળ જીવો આત્માને વિષે અવધારતા હતા.
પ્રાણત્યાગ જેવા પ્રસંગને વિષે પણ તે વચનોને અપ્રધાન ન કરવાનો જાણતા હતા-વર્તતા હતા.

તમ સૌ મુમુક્ષુભાઈઓને અમારા ભક્તિભાવે નમસ્કાર પહોંચે. અમારો આવો ઉપાધિયોગ જોઈ ક્ષણમાં ક્લેશ પામ્યા વિના જેટલો બને તેટલો આત્મસંબંધી અભ્યાસ વધારવાનો વિચાર કરજો. સર્વથી સ્મરણયોગ્ય વાત તો એ છે, તથાપિ સંસારમાં સાવ ઉદાસીનતા, પરના અલ્પ ગુણમાં પણ પ્રીતિ, પોતાના અલ્પદોષને વિષે પણ અત્યંત ક્લેશ, દોષના વિલયમાં અત્યંત વીર્યનું સ્ફુરવું, એ વાતો સત્સંગમાં અખંડ એક શરણાગતપણે ધ્યાનમાં રાખવા યોગ્ય છે. જેમ બને તેમ નિવૃત્તિ, નિવૃત્તિક્ષેત્ર, નિવૃત્તિકાળ, અને નિવૃત્તિભાવને ભજજો. તીર્થંકર ગૌતમ જેવા જ્ઞાનીપુરુષને પણ સંબોધતા હતા કે, સમય માત્ર પણ પ્રમાદ યોગ્ય નથી.

મુંબઈ; પ્રથમ અષાડ વદ ૪, સોમ, ૧૯૪૯. [illegible]

પ્રાયે સર્વ કામના પ્રત્યે ઉદાસીનપણું છે, એવા અમને પણ આ સર્વ વ્યવહાર અને કાળાદિ ગળકાં ખાતો ખાતો સંસારસમુદ્ર માંડ તરવા દે છે, તથા સમયે સમયે તે પરિશ્રમનો અત્યંત પ્રસ્વેદ ઉત્પન્ન થયા કરે છે; અને ઉતાપ ઉત્પન્ન થઈ સત્સંગરૂપ જળની તૃષા અત્યંતપણે રહ્યા કરે છે; અને એ જ દુઃખ લાગ્યા કરે છે.

એમ છતાં પણ, આવો વ્યવહાર ભજતાં દ્વેષપરિણામ તે પ્રત્યે કરવા યોગ્ય નથી. એવો જે સર્વજ્ઞાની—અભિપ્રાય તે, તે વ્યવહાર પ્રાયે સમતાપણે કરાવે છે. આત્મા તેને વિષે જાણે કંઈ કરતો નથી, એમ લાગ્યા કરે છે.

આ જે ઉપાધિ ઉદયવર્તી છે, તે સર્વ પ્રકારે કષ્ટરૂપ છે, એમ પણ વિચારતાં લાગતું નથી. પૂર્વોપાર્જિત પ્રારબ્ધ જેવડે શાંત થાય છે, તે ઉપાધિ પરિણામે આત્મપ્રત્યયી કહેવા યોગ્ય છે.

મનમાં એમને એમ રહ્યા કરે છે કે, અલ્પકાળમાં આ ઉપાધિયોગ મટી બાહ્યાભ્યંતર નિર્ગ્રંથતા પ્રાપ્ત થાય તો, વધારે યોગ્ય છે; તથાપિ તે વાત અલ્પકાળમાં બને એવું સૂઝતું નથી, અને જ્યાંસુધી તેમ ન થાય ત્યાંસુધી, તે ચિંતના મટવી સંભવતી નથી.

બીજો બધો વ્યવહાર વર્તમાનમાં જ મૂકી દીધો હોય, તો તે બને એવું છે. બે ત્રણ ઉદયવ્યવહાર એવા છે કે, જે ભોગવ્યે જ નિવૃત્ત થાય એવા છે; અને કષ્ટે પણ તે વિશેષ કાળની સ્થિતિમાંથી અલ્પકાળમાં વેદી શકાય નહીં એવા છે; અને તે કારણે કરી <u>મૂર્છાના પેઠે આ વ્યવહાર ભજ્યા કરીએ છીએ.</u>

કોઈ દ્રવ્યમાં, કોઈ ક્ષેત્રમાં, કોઈ કાળમાં, કોઈ ભાવમાં સ્થિતિ થાય એવો પ્રસંગ જાણે ક્યાંય દેખાતો નથી. કેવળ સર્વ પ્રકારનું તેમાંથી અપ્રતિબદ્ધપણું જ યોગ્ય છે, તથાપિ નિવૃત્તિક્ષેત્ર અને નિવૃત્તિકાળને, સત્સંગને અને આત્મવિચારને વિષે અમને પ્રતિબદ્ધ રુચિ રહે છે.

તે યોગ કોઈ પ્રકારે, પણ જેમ બને તેમ થોડા કાળમાં થાય તે જ ચિંતના અહોરાત્ર વર્તે છે.

પ્રથમ અષાડ વદ ૪, રવિ, ૧૯૪૯, મુંબઈ.

જીવ તે ન હોય. પરમાર્થમાર્ગનું લક્ષણ એ છે કે, અપરમાર્થને ભજતાં જીવ બધા પ્રકારે કાયર થયા કરે, સુખે અથવા દુઃખે. દુઃખમાં કાયરપણું કદાપિ બીજા જીવોનું પણ સંભવે છે, પણ સંસારસુખની પ્રાપ્તિમાં પણ કાયરપણું-તે સુખનું અણગમતાપણું-નિરસપણું-પરમાર્થમાર્ગી પુરુષને હોય છે. તેનું નિરસપણું જીવને પરમાર્થજ્ઞાને અથવા પરમાર્થજ્ઞાનીપુરુષનાં નિશ્ચયે થવું સંભવે છે, બીજા પ્રકારે થવું સંભવતું નથી. પરમાર્થજ્ઞાને અપરમાર્થરૂપ એવો આ સંસાર જાણી પછી તે પ્રત્યે તીવ્ર એવો ક્રોધ, માન, માયા, કે લોભ કોણ કરે? કે ક્યાંથી થાય? જે વસ્તુનું મહાત્મ્ય દૃષ્ટિમાંથી ગયું તે વસ્તુને અર્થે અત્યંત ક્લેશ થતો નથી. સંસારને વિષે ભ્રાંતિપણે જાણેલું સુખ તે પરમાર્થજ્ઞાને ભ્રાંતિ જ ભાસે છે, અને જેને ભ્રાંતિ ભાસી છે, તેને પછી તેનું મહાત્મ્ય શું લાગે? એવી મહાત્મ્યદૃષ્ટિ પરમાર્થજ્ઞાનીપુરુષના નિશ્ચયવાળા જીવને હોય છે, તેનું કારણ પણ એ જ છે. કોઈ જ્ઞાનના આવરણને કારણે જીવને વ્યવચ્છેદકજ્ઞાન થાય નહીં, તથાપિ સામાન્ય એવું જ્ઞાન જ્ઞાનીપુરુષની શ્રદ્ધારૂપે થાય છે. વડનાં બીજની પેઠે પરમાર્થ થવાનું બીજ એ છે. તીવ્ર પરિણામે, ભવભયરહિતપણે જ્ઞાનીપુરુષ કે સમ્યક્‌દૃષ્ટિ જીવને ક્રોધ, માન, માયા કે લોભ હોય નહીં. જે સંસાર અર્થે અનુબંધ કરે છે, તે કરતાં પરમાર્થને નામે, ભ્રાંતિગત પરિણામે અસદ્ ગુરુ-દેવ-ધર્મને ભજે છે, તે જીવને ઘણું કરી અનંતાનુબંધી ક્રોધ, માન, માયા, લોભ થાય છે, કારણ કે બીજી સંસારની ક્રિયાઓ ઘણું કરી અનંત અનુબંધ કરવાવાળી નથી. માત્ર અપરમાર્થને પરમાર્થ જાણી આગ્રહે જીવ ભજ્યા કરે તે; પરમાર્થ-જ્ઞાની એવા પુરુષપ્રત્યે, દેવપ્રત્યે, ધર્મપ્રત્યે નિરાદર છે, એમ કહેવામાં ઘણું કરી યથાર્થ છે. તે સદ્ગુરુ, દેવ, ધર્મને અસદ્ ગુરુઆદિકના આગ્રહથી-માઠા બોધથી આશાતનાએ, ઉપેક્ષાએ પ્રવર્તે એવો સંભવ છે. તેમ જ તે માઠા સંગથી તેની સંસારવાસના પરિચ્છેદ નહીં થતી હોય છતાં તે પરિચ્છેદ માની પરમાર્થને ઉલ્લંઘન કરે છે એ જ અનંતાનુબંધી ક્રોધ, માન, માયા, લોભનો આકાર છે.

[illegible] આ૦ વદ ૧. ૧૯૫૨.

૨૬૧.

ૐ

[illegible]

૨૫૯.

ઘણું કરીને પ્રાણીમાત્ર આશાથી જીવે છે. જેમ જેમ સંજ્ઞા વિશેષ હોય છે, તેમ તેમ વિશેષ આશાના બળથી જીવવું થાય છે. એક માત્ર જ્યાં આત્મવિચાર અને આત્મજ્ઞાનનો ઉદ્ભવ થાય છે ત્યાં, સર્વ પ્રકારની આશાની સમાધિ થઈ જીવના સ્વરૂપથી જીવાય છે. જો કોઈ પણ મનુષ્ય ઇચ્છે છે, તે ભવિષ્યમાં તેની પ્રાપ્તિ ઇચ્છે છે, અને તે પ્રાપ્તિની ઇચ્છારૂપ આશાએ તેની કલ્પનાનું જીવવું છે, અને તે કલ્પના ઘણું કરી કલ્પના જ રહ્યા કરે છે; જો તે કલ્પના જીવને ન હોય અને જ્ઞાન પણ ન હોય, તો તેની દુઃખકારક ભયંકર સ્થિતિ અકથ્ય હોવી સંભવે છે. સર્વ પ્રકારની આશા, તેમાં પણ આત્મા સિવાય બીજા અન્ય પદાર્થની આશામાં સમાધિ કેવી પ્રકારે થાય તે, કહો.

મુ૦ આષાઢ વદ ૧૪, બુધ ૧૯૪૬.

૨૬૦.

શ્રીકૃષ્ણાદિકની ક્રિયા ઉદાસીન જેવી હતી. જે જીવને સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન થાય, તેને સર્વ પ્રકારની સંસારી ક્રિયા તે જ સમયે ન હોય, એવો કંઈ નિયમ નથી. સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન થયા પછી સંસારી ક્રિયા રસરહિતપણે થવી સંભવે છે. ઘણું કરી એવી કોઈ પણ ક્રિયા તે જીવની હોતી નથી, કે જેથી પરમાર્થને વિષે ભ્રાંતિ થાય, અને જ્યાંસુધી પરમાર્થને વિષે ભ્રાંતિ થાય નહીં ત્યાંસુધી, બીજી ક્રિયાથી સમ્યક્ત્વને બાધ થાય નહીં. સર્પને આ જગતમાં લોકો પૂજે છે, તે વાસ્તવિકપણે પૂજ્યબુદ્ધિથી પૂજતાં નથી, પણ ભયથી પૂજે છે, અંતરથી પૂજતાં નથી; અને ઇષ્ટદેવને લોકો અત્યંતભાવે પૂજે છે. એમ સમ્યક્દૃષ્ટિ જીવ તે સંસારને ભજતો દેખાય છે, તે પૂર્વે નિબંધન કરેલાં એવાં પ્રારબ્ધ કર્મથી દેખાય છે. વાસ્તવ્યપણે ભાવથી તે સંસારમાં તેનો પ્રતિબંધ ઘટે નહીં; પૂર્વકર્મના ઉદયરૂપ ભયથી ઘટે છે. જેટલે અંશે ભાવ-પ્રતિબંધ ન હોય, તેટલે અંશે જ સમ્યક્દૃષ્ટિપણું તે જીવને હોય છે. અનંતાનુબંધી ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ સમ્યક્ત્વ સિવાય ગયા સંભવે નહીં એમ જે કહેવાય છે તે, યથાર્થ છે. સંસારી પદાર્થોને વિષે જીવને તીવ્ર સ્નેહ વિનાં એવાં ક્રોધ, માન માયા અને લોભ હોય નહીં, કે જે કારણે તેને અનંત સંસારનો અનુબંધ થાય. જે જીવને સંસારી પદાર્થો વિષે તીવ્ર સ્નેહ વર્તતો હોય, તેને કોઈ પ્રસંગે પણ અનંતાનુબંધી ચતુષ્કમાંથી કોઈ પણ ઉદય થવો સંભવે છે, અને જ્યાંસુધી તીવ્ર સ્નેહ તે પદાર્થોમાં હોય ત્યાંસુધી અવશ્ય પરમાર્થમાર્ગવાળો

અને આત્મજ્ઞાન તે આત્મગતિનું કારણ છે. તેનો પ્રથમ સાક્ષાત્ ઉપાય જ્ઞાની પુરુષની આજ્ઞાને વિચારવી એ જ, જણાય છે.

મુંબઈ, બીજા અશાડ વદ ૧૦, સોમે ૧૯૪૬. પ્રણામ પોંચે.

૨૬૨.

કોઈ જીવ સામાન્ય મુમુક્ષુ થાય છે, તેને પણ આ સંસારના પ્રસંગમાં પ્રવર્તવા પ્રત્યેનું વીર્ય મંદ પડી જાય છે, તો અમને તે પ્રત્યે ઘણી મંદતા વર્તે તેમાં આશ્ચર્ય લાગતું નથી, તથાપિ કોઈ પૂર્વે પ્રારબ્ધ ઉપાર્જન થયાનો એવો જ પ્રકાર હશે, કે જેથી તે પ્રસંગમાં પ્રવર્તવાનું રહ્યા કરે, પણ તે કેવું રહ્યા કરે છે? કે જે ખાસ સંસારસુખની ઇચ્છાવાળા હોય તેને પણ તેવું કરવું ન પોષાય એવું રહ્યા કરે છે. જો કે એ વાતનો ખેદ યોગ્ય નથી, અને ઉદાસીનતાજ ભજીએ છીએ, તથાપિ તે કારણે એક બીજો ખેદ ઉત્પન્ન થાય છે, તે એ કે, સત્સંગ, નિવૃત્તિનું અપ્રધાનપણું રહ્યા કરે છે, અને પરમ રૂચિ છે જેને વિષે, એવું આત્મજ્ઞાન અને આત્મવાર્તા, તે કોઈ પણ પ્રકારની ઇચ્છા વિના ક્વચિત્ સાચવવાં રાખવાં પડે છે. આત્મજ્ઞાન વેદક હોવાથી મુંઝાવું થતી પણ આત્મવાર્તાનો વિયોગ તે, મુંઝવે છે.

પ્રણામ.

૧૯૪૬ ના શ્રાવણ શુદ ૪, ભોમ.

૨૬૩

જ્વાહિરી લોકોનું એમ માનવું છે કે, એક સાધારણ સોપારી જેવું સારા રંગનું, પાણીનું અને ઘાટનું માણેક (પન્નુ) એબરહિત હોય, તો તેની કરોડો રૂપિયા કીમત ગણીએ, તો તે પણ ઓછું છે. જો વિચાર કરીએ તો માત્ર તેમાં આંખનું ઠરવું, અને મનની ઇચ્છાની કલ્પિત માન્યતા વિના બીજું કંઈ નથી, તથાપિ એક આંખની ઠરવાની એમાં મોટી ખૂબીને માટે, અને દુર્લભ પ્રાપ્તિને કારણે, જીવો તેનું અદ્ભુત માહાત્મ્ય કહે છે અને અનાદિ દુર્લભ—જેમાં આત્મા ઠરી રહે છે, એવું જે અનંતસ્વરૂપ સાધન તેને વિષે કંઈ આગ્રહ, રૂચિ નથી, તે આશ્ચર્ય વિચારવાયોગ્ય છે.

સં. ૧૯૪૬, શ્રાવણ શુદ ૫, મુંબઈ.

[illegible] આત્મગુણી ભાવનું [illegible], અથવા [illegible], અથવા [illegible] પ્રગટ [illegible], [illegible]

[illegible] પ્રણામ પ્રાપ્ત.

૩૬૫.

[illegible] આત્મગુણી [illegible] અથવા [illegible]

[illegible]

૩૬૬.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

૩૬૪.

ૐ

ગઈ સાલના માગશર શુદ ૬ ઠે અત્રે આવવાનું થયું હતું; ત્યારથી આજ દિવસપર્યંતમાં ઘણા પ્રકારનો ઉપાધિયોગ વેદવાનું બન્યું છે, અને જો ભગવત્ કૃપા ન હોય, તો આ કાળને વિષે તેવા ઉપાધિયોગમાં માથું ધડ ઉપર રહેવું કઠણ થાય. એમ થતાં થતાં ઘણીવાર દેખ્યું છે; અને આત્મસ્વરૂપ જેણે જાણ્યું છે એવા પુરુષને, અને આ સંસારને મેળ ખાય નહીં, એવો અધિક નિશ્ચય થયો છે. જ્ઞાનીપુરુષ પણ અત્યંત નિશ્ચય ઉપયોગે વર્તતાં વર્તતાં કદાચિત્ પણ મંદ પરિણામ પામી જાય, એવી આ સંસારની રચના છે. આત્મસ્વરૂપસંબંધી બોધનો તો જો કે નાશ ન થાય, તથાપિ આત્મસ્વરૂપના બોધના વિશેષ પરિણામ પ્રત્યે એક પ્રકારનું આવરણ થવારૂપ ઉપાધિયોગ થાય છે. અમે તો તે ઉપાધિયોગથી હજુ ત્રાસ પામ્યા કરીએ છીએ. અને તે તે યોગે હૃદયમાં અને મુખમાં મધ્યમવાચાએ પ્રભુનું નામ રાખી, માંડ કંઈ પ્રવર્તન કરી સ્થિર રહી શકીએ છીએ. સમ્યક્ત્વને વિષે, અર્થાત્ બોધને વિષે ભ્રાંતિ પ્રાયે થતી નથી, પણ બોધના વિશેષ પરિણામનો અનવકાશ થાય છે, એમ તો સ્પષ્ટ દેખાય છે, અને તેથી ઘણીવાર આકુળ-વ્યાકુળપણાને પામી ત્યાગને ભજતો હતો; તથાપિ ઉપાર્જિત કર્મની સ્થિતિને સમપરિણામે અદીનપણે, અવ્યાકુળપણે વેદવી એ જ જ્ઞાનીપુરુષોનો માર્ગ છે, અને તે જ ભજવો છે, એમ સ્મૃતિ થઈ સ્થિરતા રહેતી આવી છે; એટલે આકુળાદિ ભાવની થતી વિશેષ મુંઝવણ સમાપ્ત થતી હતી.

આખો દિવસ, નિવૃત્તિના યોગે કાળ નહીં જાય ત્યાંસુધી સુખ રહે નહીં, એવી અમારી સ્થિતિ છે. 'આત્મા-આત્મા,' 'તેનો વિચાર' 'જ્ઞાનીપુરુષની સ્મૃતિ,' 'તેના માહાત્મ્યની કથા-વાર્તા,' 'તે પ્રત્યે અત્યંત ભક્તિ,' 'તેમના અનવકાશ આત્મચારિત્ર પ્રત્યે મોહ' એ અમને હજુ આકર્ષ્યા કરે છે: અને તે કાળ ભજીએ છીએ. પૂર્વકાળમાં જે જે જ્ઞાનીપુરુષના પ્રસંગો વ્યતીત થયા છે, તે કાળ ધન્ય છે, તે ક્ષેત્ર અત્યંત અત્યંત ધન્ય છે. તે શ્રવણને, શ્રવણના કર્તાને, અને તેમાં ભક્તિભાવવાળા જીવોને ત્રિકાળ દંડવત્ છે. તે આત્મસ્વરૂપમાં ભક્તિ, ચિંતન, આત્મવ્યાખ્યાની જ્ઞાની-પુરુષની વાણી, અથવા જ્ઞાનીનાં શાસ્ત્રો કે માર્ગાનુસારી, જ્ઞાનીપુરુષના સિદ્ધાંત, તેની અપૂર્વતાને પ્રણામ, અતિભક્તિએ કરીએ છીએ. અખંડ આત્મધુનના એકતાર પ્રવાહપૂર્વક તે વાત અમને હજુ ભજવાની અત્યંત આતુરતા

જેવી આ આત્માની સહજાનંદ સ્થિતિ ઇચ્છીએ છીએ, તેવી જ સર્વ આત્મા-પ્રત્યે ઇચ્છીએ છીએ; જે જે આ આત્મા માટે ઇચ્છીએ છીએ, તે તે સર્વ આત્મા માટે ઇચ્છીએ છીએ; જેવો આ દેહપ્રત્યે ભાવ રાખીએ છીએ, તેવો જ સર્વ દેહપ્રત્યે ભાવ રાખીએ છીએ; જેવો સર્વ દેહ પ્રત્યે વર્તવાનો પ્રકાર રાખીએ છીએ, તેવો જ આ દેહપ્રત્યે પ્રકાર વર્તે છે. આ દેહમાં વિશેષ-બુદ્ધિ અને બીજા દેહપ્રત્યે વિષમ-બુદ્ધિ ઘણું કરીને ક્યારેય થઇ શકતી નથી. જે સ્ત્રી આદિનો સ્વપણે સંબંધ ગણાય છે,—છે, તે સ્ત્રીઆદિપ્રત્યે જે કંઇ સ્નેહાદિક છે, અથવા સમતા છે, તેવાં જ પ્રાયે સર્વપ્રત્યે વર્તે છે. આત્મારૂપપણાના કાર્ય માત્ર પ્રવર્તન હોવાથી જગતના સર્વ પદાર્થ પ્રત્યે જેમ ઉદાસીનતા વર્તે છે તેમ, સ્વપણે ગણાતા સ્ત્રીઆદિ પદાર્થોપ્રત્યે વર્તે છે. પ્રારબ્ધપ્રબંધે સ્ત્રીઆદિ-પ્રત્યે જે કંઇ ઉદય હોય તેથી વિશેષ વર્તના ઘણું કરીને આત્માથી થતી નથી; કદાપિ કરુણાથી કંઇ તેવી વિશેષ વર્તના થતી હોય, તો તેવી તે જ ક્ષણે તેવા ઉદયપ્રતિબંધ આત્માઓપ્રત્યે વર્તે છે, અથવા સર્વ જગત્પ્રત્યે વર્તે છે. કોઇ પ્રત્યે કંઇ વિશેષ કરવું નહીં, કે ન્યુન કરવું નહીં; અને કરવું તો તેવું એક ધારાનું વર્તન સર્વ જગત્પ્રત્યે કરવું એવું જ્ઞાન; આત્માને ઘણા કાળ થયા દૃઢ છે,—નિશ્ચયસ્વરૂપ છે. કોઇ સ્થળે ન્યુનપણું, વિશેષપણું કે કંઇ તેવી સમ, વિષમ ચેષ્ટાએ વર્તવું દેખાતું હોય, તો જરૂર તે આત્મસ્થિતિએ—આત્મબુદ્ધિએ થતું નથી, એમ લાગે છે. પૂર્વપ્રબંધી પ્રારબ્ધના યોગે કંઇ તેવું ઉદયભાવપણે થતું હોય, તો તેને વિષે પણ સમતા છે. કોઇપ્રત્યે ઓછાપણું, અધિકપણું કંઇ પણ આત્માને રૂચતું નથી; ત્યા પછી બીજી અવસ્થાનો વિકલ્પ હોવા-યોગ્ય નથી, એમ તમને શું કહીએ!

સૌથી અભિન્ન ભાવના છે. જેટલી યોગ્યતા જેની વર્તે છે, તે પ્રત્યે તેટલી અભિન્ન ભાવની સ્ફુર્તિ થાય છે. કવચિત્ કરુણાબુદ્ધિથી વિશેષ સ્ફુર્તિ થાય છે. પણ વિષમપણાથી કે વિષયપરિણામાદિ કારણપ્રત્યયથી તે પ્રત્યે વર્તવાનો કંઇ આત્માનો સંકલ્પ જણાતો નથી, અવિકલ્પરૂપ સ્થિતિ છે. વિશેષ શું કહીએ! અમારે કંઇ અમારૂં નથી, બાજનું નથી, કે બીજું નથી; જેમ છે, તેમ છે. જેવી સ્થિતિ આત્માની છે, તેવી સ્થિતિ છે. સર્વ પ્રકારની વર્તના નિષ્કપટપણાથી ઉદયની છે.

સમ, વિષમતા નથી.

સહજાનંદ સ્થિતિ છે

બીજી બાજુએથી જ્ઞાનીપુરુષનો જો યથાર્થ નિશ્ચય થયો હોય, તો કોઈ વિકલ્પને ઉત્પન્ન કરવાવાળી એવી જ્ઞાનીની ઉન્મત્તાદિ ભાવવાળી ચેષ્ટા પ્રત્યક્ષ દીઠામાં આવે તોપણ બીજી બાજુના નિશ્ચયના બળને લીધે ચેષ્ટા અવિકલ્પપણાને ભજે છે; અથવા જ્ઞાનીપુરુષની ચેષ્ટાનું કોઈ અગમ્યપણું જ એવું છે કે, અધુરી અવસ્થાએ કે અધુરા નિશ્ચયે જીવને વિભ્રમ તથા વિકલ્પનું કારણ થય છે, પણ વાસ્તવ્યપણે તથા પુરા નિશ્ચયે, તે વિભ્રમ અને વિકલ્પ ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય નથી; માટે આ જીવનો અધુરો જ્ઞાનીપુરુષ પ્રત્યેનો નિશ્ચય છે, એ જ આ જીવનો દોષ છે. જ્ઞાની પુરુષ બધી રીતે અજ્ઞાની પુરુષથી ચેષ્ટાપણે સરખા હોય નહીં અને જો હોય, તો પછી જ્ઞાની નથી, એવો નિશ્ચય કરવો તે યથાર્થ કારણ છે, તથાપિ જ્ઞાની અને અજ્ઞાની પુરુષમાં કોઈ એવાં વિલક્ષણ કારણોનો ભેદ છે કે, જેનાથી જ્ઞાનીનું, અજ્ઞાનીનું એકપણું કોઈ પ્રકારે થાય નહીં. અજ્ઞાની છતાં જ્ઞાનીનું સ્વરૂપ જે જીવ મનાવતો હોય, તે તે વિલક્ષણપણા-દ્વારાએ નિશ્ચયમાં આવે છે; માટે જ્ઞાનીપુરુષનું જે વિલક્ષણપણું છે, તે તો પ્રથમ નિશ્ચય વિચારવાયોગ્ય છે, અને જો તેવા વિલક્ષણ કારણનું સ્વરૂપ જાણી જ્ઞાનીનો નિશ્ચય થાય છે, તો પછી અજ્ઞાની જેવી ક્વચિત્ જે જે જ્ઞાનીપુરુષની ચેષ્ટા જોવામાં આવે છે, તેને વિષે નિર્વિકલ્પપણું પ્રાપ્ત હોય છે; તેમ નહીં તો જ્ઞાની પુરુષની તે ચેષ્ટા તેને વિષે ભક્તિ અને સ્નેહનું કારણ થાય છે.

પ્રત્યેક જીવ—એટલે જ્ઞાની, અજ્ઞાની જો બધી અવસ્થામાં સરખા જ હોય, તો પછી જ્ઞાની અજ્ઞાની એ નામ માત્ર થાય છે, પણ તેમ હોવાયોગ્ય નથી. જ્ઞાનીપુરુષ અને અજ્ઞાનીપુરુષને વિષે અવશ્ય વિલક્ષણપણું હોવાયોગ્ય છે. જે વિલક્ષણપણું યથાર્થ નિશ્ચય થયે જીવને સમજવામાં આવે છે; જેનું કંઈક સ્વરૂપ અત્રે જણાવવાયોગ્ય છેઃ જ્ઞાનીપુરુષ અને અજ્ઞાનીપુરુષનું વિલક્ષણપણું મુમુક્ષુ જીવને તેમની એટલે જ્ઞાની, અજ્ઞાની પુરુષની દશાદ્વારા સમજાય છે. તે દશાનું વિલક્ષણપણું જે પ્રકારે થાય છે, તે જણાવવાયોગ્ય છેઃ એક તો મૂળદશા, અને બીજી ઉત્તરદશા. એવા એવા બે ભાગ જીવની દશાના થઇ શકે છે.

ભાદરવા સુદ ૧૨, ૧૯૪૫.

૨૬૮.

જેવી દ્રષ્ટિ આ આત્માપ્રત્યે છે, તેવી દ્રષ્ટિ જગતના સર્વ આત્માને વિષે છે. જેવો સ્નેહ આ આત્માપ્રત્યે છે, તેવો સ્નેહ સર્વે આત્માપ્રત્યે વર્તે છે.

રોધ કરે છે તો તેને તે કારણથી જે સ્થિરતા આવે છે, તે આત્માને પ્રગટવાનો હેતુ થાય છે. શ્વાસોચ્છ્વાસની સ્થિરતા થવી એ એક પ્રકારે ઘણી કઠણ વાત છે; તેનો સુગમ ઉપાય મુખરસ એકતાર કરવાથી થાય છે, માટે તે વિશેષ સ્થિરતાનું સાધન છે. સુધારસસ્થિરતા પણ તે અજ્ઞાનપણે ફળીભૂત થતી નથી, એટલે કલ્યાણરૂપ થતી નથી. તેમ તે બીજજ્ઞાનનું ધ્યાન પણ અજ્ઞાનપણે કલ્યાણરૂપ થતું નથી, એવો વિશેષ નિશ્ચય અમને ભાસ્યા કરે છે: જેણે વેદનપણે આત્મા જાણ્યો છે, તે જ્ઞાનીપુરુષોની આજ્ઞાએ તે કલ્યાણરૂપ થાય છે; અને આત્મા પ્રગટવાનો અત્યંત સુગમ ઉપાય થાય છે. એક બીજી અપૂર્વ વાત પણ આ સ્થળે લખવાનું સૂઝે છે:—આત્મા છે તે ચંદનવૃક્ષ છે. તેની સમીપે જે જે વસ્તુઓ વિશેષપણે રહી હોય, તે તે વસ્તુ તેની સુગંધનો (?) વિશેષ બોધ કરે છે. જે વૃક્ષ ચંદનથી વિશેષ સમીપ હોય તે વૃક્ષમાં, ચંદનની ગંધ વિશેષપણે સ્ફુરે છે. જેમ જેમ આઘેનાં વૃક્ષ હોય, તેમ તેમ સુગંધ મંદ પરિણામને ભજે છે. અને અમુક મર્યાદા પછી અસુગંધરૂપ વૃક્ષોનું વન આવે છે; અર્થાત્ ચંદન, પછી તે સુગંધપરિણામ કરતું નથી. તેમ આ આત્મા વિભાવ પરિણામને ભજે છે ત્યાંસુધી, તેને ચંદનવૃક્ષ કહીએ છીએ; અને સૌથી તેનો અમુક અમુક સૂક્ષ્મ વસ્તુનો સંબંધ છે, તેમાં તેની છાયા(?) રૂપ સુગંધ વિશેષ પડે છે; જેનું ધ્યાન જ્ઞાનીની આજ્ઞાએ થવાથી આત્મા પ્રગટે છે. પવન કરતાં પણ સુધારસ છે તેમાં. આત્મા વિશેષ સમીપપણે વર્તે છે; માટે તે આત્માની વિશેષ છાયા (?) સુગંધનો ધ્યાન કરવાયોગ્ય ઉપાય છે. આ પણ વિશેષપણે સમજવાયોગ્ય છે.

મુંબઈ, આસો શુદ ૬, બુધ ૧૯૪૬.

૩૦૦

સર્વ પ્રકારના કર્તવ્યને વિષે ઉદાસીન એવા અમારાથી કંઈ પણ થતું હોય, તો તે એક જ થઈ શકે છે કે, પૂર્વોપાર્જિતનું સમતાપણે વેદન કરવું; અને જે કંઈ કરાય છે તે, તેના આધારે કરાય છે, એમ વર્તે છે.

અમને એમ આવી જાય છે કે અમે જ અપ્રતિબંધપણે રહી શકીએ એમ છીએ, છતાં સંસારના બાહ્યપ્રસંગને, અંતરપ્રસંગને, કુટુંબાદિ સ્નેહને ભજવા ઇચ્છતા નથી, તો તમજેવા માર્ગેચ્છાવાનને તે ભજવાનો અત્યંત ત્રાસ અહોરાત્ર કેમ નથી છૂટતો? કે જેને પ્રતિબંધમાત્રરૂપ ભયંકર યમનું સહચારીપણું વર્તે છે.

જ્યાં તેમ હોય ત્યાં, અન્ય પદાર્થમાં આસક્તબુદ્ધિ ધરે નહીં,–હોય નહીં.
૧૯૪૬ ભાદરવા ૦)). (૦ ૦ ૦ ૦)

૨૫૯.

અમારો આશય ને જ્ઞાન વિષે લખવાનો વિશેષપણે અત્રે લખ્યો છેઃ જે જ્ઞાનીપુરુષે સ્પષ્ટ એવો આત્મા કોઈ અપૂર્વ લક્ષણે, ગુણે, અને વેદનપણે અનુભવ્યો છે, અને તે જ પરિણામ જેના આત્માનું થયું છે, જ્ઞાનીપુરુષે, જો તે સુધારસસંબંધી જ્ઞાન આપ્યું હોય, તો તેનું પરિણામ પરમાર્થે પરમાર્થસ્વરૂપ છે; અને જે પુરુષ તે સુધારસને જ આત્મા જાણે છે, તેનાથી તે જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ હોય, તો તે વ્યવહારે પરમાર્થસ્વરૂપ છે. તે જ્ઞાન કદાપિ પરમાર્થ-પરમાર્થસ્વરૂપ એવા જ્ઞાનીએ ન આપ્યું હોય, તોપણ તે જ્ઞાનીપુરુષે, સન્માર્ગ સન્મુખ આકર્ષે એવો જે જીવને ઉપદેશ કર્યો હોય તે જીવનું જ્ઞાન, તે પરમાર્થ-વ્યવહારસ્વરૂપ છે; અને તે સિવાય શાસ્ત્રાદિ જાણનાર સામાન્ય પ્રકારે માર્ગાનુસારી જેવી ઉપદેશક વાત કરે, તેની શ્રદ્ધાય, તે વ્યવહારે વ્યવહારસ્વરૂપ છે. સુગમપણે સમજવા એમ ચાર પ્રકાર થાય છે. પરમાર્થ—પરમાર્થસ્વરૂપ એ નિકટ મોક્ષનો ઉપાય છે. પરમાર્થ-વ્યવહારસ્વરૂપ એ અનંતર-પરંપરસંબંધે મોક્ષનો ઉપાય છે. વ્યવહાર-પરમાર્થસ્વરૂપ તે, ઘણા કાળે કોઈ પ્રકારે પણ મોક્ષના સાધનના કારણભૂત થવાનો ઉપાય છે. વ્યવહાર—વ્યવહારસ્વરૂપનું ફળ આત્મપ્રત્યયી નથી સંભવતું. આ વાત હજુ કોઈ પ્રસંગે વિશેષપણે લખીશું એટલે વિશેષપણે સમજાશે, પણ આટલી સંક્ષેપતાથી વિશેષ ન સમજાય તો મુંઝાશો નહીં. લક્ષણથી, ગુણથી, અને વેદનથી જેને આત્મસ્વરૂપ જાણ્યું છે તેને, ધ્યાનનો એ એક ઉપાય છે, કે જેથી આત્મપ્રદેશની સ્થિરતા થાય છે; અને પરિણામ પણ સ્થિર થાય છે. લક્ષણથી, ગુણથી, અને વેદનથી જેણે આત્મસ્વરૂપ જાણ્યું નથી, એવા મુમુક્ષુ તેને, તે જ્ઞાનીપુરુષે બતાવેલું જો આ જ્ઞાન હોય, તો અનુક્રમે લક્ષણાદિનો બોધ સુગમપણે થાય છે. મુખરસ અને તેનું ઉત્પત્તિક્ષેત્ર એ કોઈ અપૂર્વ કારણરૂપ છે, એમ તમે નિશ્ચયપણે નિર્ધારજો. જ્ઞાનીપુરુષનો તે પછીનો જે માર્ગ, તે ન કળાય એવો તમને પ્રસંગ થયો છે, તેથી તેનો નિશ્ચય રાખવા જણાવ્યું છે. પછીનો માર્ગ જો કળાયો હોય અને તેને વિષે કોઈ તે અપૂર્વ કારણરૂપે નિશ્ચય થયો હોય, તો તે કોઈ પ્રકારે પાછો નિશ્ચય ફેરવ્યે જ ઉપકારરૂપ થાય છે એવો અમારા આત્મામાં લક્ષ રહે છે. એક અજ્ઞાનપણે પવનની સ્થિરતા કરે છે, પણ શ્વાસોચ્છ્વાસનિરોધ, નથી તેને કલ્યાણનો હેતુ થતો નથી. અને એક જ્ઞાનીની આજ્ઞાપૂર્વક શ્વાસોચ્છ્વાસનો

એવું પ્રારબ્ધકર્મ છે; જે કંઇ ઉદય આવે તે, અવિસંવાદપરિણામે વેદવું એવું જે જ્ઞાનીનું બોધન છે તે, અમારે વિષે નિશ્ચળ છે, એટલે તે પ્રકારે વેદીએ છીએ; તથાપિ ઇચ્છા તો એમ રહે છે કે, અલ્પકાળને વિષે-એક સમયને વિષે-જો તે ઉદય અસત્તાને પામતો હોય, તો અમે આ બધામાંથી ઉઠી ચાલ્યા જઇએ; એટલી આત્માને મોકળાશ વર્તે છે, તથાપિ નિદ્રાકાળ, ભોજનકાળ, તથા અમુક છૂટક કાળસિવાય ઉપાધિનો પ્રસંગ રહ્યા કરે છે, અને કંઇ ભિન્નાંતર થતું નથી, તોપણ આત્મોપયોગ કોઇ પ્રસંગે પણ અપ્રધાનપણું ભજતો જોવામાં આવે છે, અને પ્રસંગે મૃત્યુના શોકથી અત્યંત અધિક શોક થાય છે, એમ નિઃસંદેહ છે.

એમ હોવાથી અને ગૃહસ્થપ્રત્યયી પ્રારબ્ધ જ્યાંસુધી ઉદયમાં વર્તે ત્યાંસુધીમાં, સર્વથા અયાચકપણાને ભજતું ચિત્ત રહેવામાં જ્ઞાનીપુરુષોનો માર્ગ રહેતો હોવાથી, આ ઉપાધિ ભજીએ છીએ. જો તે માર્ગની ઉપેક્ષા કરીએ તોપણ જ્ઞાનીને વિરાધીએ નહીં એમ છે, છતાં ઉપેક્ષા થઇ શકતી નથી. જો ઉપેક્ષા કરીએ તો ગૃહસ્થપણું પણ વનવાસીપણે ભજાય એવો આકરો વૈરાગ્ય વર્તે છે.

૧૯૪૯.

૩૦૪.*

ૐ

તીર્થંકર, વારંવાર નીચે કહ્યો છે તે, ઉપદેશ કરતા હતાઃ—

"હે જીવો! તમે બુઝો, સમ્યક્ પ્રકારે બુઝો, મનુષ્યપણું મળવું ઘણું દુર્લભ છે; અને ચારે ગતિને વિષે ભય છે એમ જાણો. અજ્ઞાનથી સદ્વિવેક પામવો દુર્લભ છે એમ, સમજો. આખો લોક એકાંત દુઃખે કરીને બળે છે એમ, જાણો. અને સર્વ જીવ પોતપોતાના કર્મે કરી વિપર્યાસપણું અનુભવે છે, તેનો વિચાર કરો."—સૂયગડાંગ, અધ્યયન ૭ મું, [illegible]

સર્વ દુઃખથી મુક્ત થવાનો અભિપ્રાય જેનો થયો હોય, તે પુરુષે આત્માને ગવેષવો, અને આત્મા ગવેષવો હોય તેણે, યમનિયમાદિક સર્વ સાધનનો આગ્રહ અપ્રધાન કરી, સત્સંગને ગવેષવો, તેમ જ ઉપાસવો. સત્સંગની ઉપાસના કરવી હોય તેણે સંસારને ઉપાસવાનો આત્મભાવ સર્વથા ત્યાગવો. પોતાના સર્વ અભિપ્રાયનો ત્યાગ કરી, પોતાની સર્વ શક્તિએ તે સત્સંગની આજ્ઞાને ઉપાસવી. તીર્થંકર એમ કહે છે કે, જે કોઇ તે આજ્ઞા ઉપાસે છે તે

જ્ઞાનીપુરુષને ભજીને જે સંસારને ભજે છે તેને, તીર્થંકર પોતાના માર્ગથી બહાર કહે છે.

કદાપિ જ્ઞાનીપુરુષને ભજીને સંસાર ભજે છે તે સર્વે તીર્થંકરના માર્ગથી બહાર કહેવા યોગ્ય હોય તો શ્રેણિકાદિકને વિષે મિથ્યાત્વનો સંભવ થાય છે– અને વિસંવાદપણું પ્રાપ્ત થાય છે. તે વિસંવાદપણાથી યુક્ત એવું વચન જો તીર્થંકરનું હોય તો તે તીર્થંકર કહેવાયોગ્ય નથી.

જ્ઞાનીપુરુષને ભજીને જે આત્મભાવે, સ્વચ્છંદપણે, કામનાએ કરી, રસે કરી, જ્ઞાનીમાં વચનની ઉપેક્ષા કરી, અનુપયોગ પરિણામી થઈ સંસારને ભજે છે, તે પુરુષ તીર્થંકરના માર્ગથી બહાર છે; એમ કહેવાનો તીર્થંકરનો આશય છે.

૧૯૪૯.

૩૦૨.*

ૐ

આટલી વાતનો નિશ્ચય રાખવો યોગ્ય છે કે, જ્ઞાનીપુરુષને પણ પ્રારબ્ધકર્મ ભોગવ્યા વિના નિવૃત્ત થતાં નથી, અને અભોગવ્યે નિવૃત્ત થવાને વિષે જ્ઞાનીને કંઈ ઇચ્છા નથી. જ્ઞાની સિવાય બીજા જીવને પણ એવાં કેટલાંક કર્મ છે, કે જે ભોગવ્યે જ નિવૃત્ત થાય. અર્થાત્ તે પ્રારબ્ધ જેવાં હોય છે; તથાપિ ભેદ એટલો છે કે, જ્ઞાનીની પ્રવૃત્તિ પૂર્વોપાર્જિત કારણથી માત્ર છે, અને બીજાની પ્રવૃત્તિમાં ભવિષ્યસંસારનો હેતુ છે; માટે જ્ઞાનીનું પ્રારબ્ધ જૂદું પડે છે. એ પ્રારબ્ધનો એવો નિર્ધાર નથી, કે તે નિવૃત્તિરૂપે જ ઉદય આવે. જેમ શ્રીકૃષ્ણાદિક જ્ઞાનીપુરુષ, કે જેને પ્રવૃત્તિરૂપ પ્રારબ્ધ છતાં જ્ઞાનદશા હતી;–જેમ ગૃહઅવસ્થામાં શ્રી તીર્થંકર. પ્રારબ્ધ નિવૃત્ત થવું તે માત્ર ભોગવ્યાથી સંભવે છે. કેટલીક પ્રારબ્ધસ્થિતિ એવી છે, કે જે જ્ઞાનીપુરુષને વિષે તેના સ્વરૂપ માટે જીવોને અંદેશાનો હેતુ થાય. અને તે માટે થઈ જ્ઞાનીપુરુષો ઘણું કરી જડ–મૌન–દશા રાખી પોતાનું જ્ઞાનીપણું અસ્પષ્ટ રાખે છે. તથાપિ પ્રારબ્ધવશાત્ તે દશા કોઈને સ્પષ્ટ જાણવામાં આવે તો પછી તે જ્ઞાનીપુરુષનું વિચિત્ર પ્રારબ્ધ, તેને અંદેશાનો હેતુ થતું નથી.

૧૯૪૯.

૩૦૩.*

ૐ

જે કંઈ ઉપાધિ કરાય છે, તે કંઈ સ્વપણાને કારણે કરવામાં આવતી નથી, તેમ કરાતી નથી. જે કારણે કરાય છે તે કારણ અનુક્રમે વેદવાયોગ્ય

ચિત્તને વિષે જેવું આ ઉપાધિયોગ આરાધિએ છીએ, ત્યારથી મુક્તપણું વર્તે છે, તેવું મુક્તપણું અનુપાધિપ્રસંગમાં પણ વર્તતું નહોતું. એવી નિશ્ચલદશા માગશર શુદ ૬ થી એક ધારાએ વર્તી આવી છે.

સંવત ૧૯૪૯.

૩૦૬.*

ॐ

અમારા ચિત્તમાં તો એમ આવે છે કે, મુમુક્ષુજીવને આ કાળને વિષે સંસારની પ્રતિકૂળ દશાઓ પ્રાપ્ત થવી તે, તેને સંસારથી તરવા બરાબર છે. અનંતકાળથી અભ્યાસેલો એવો આ સંસાર, સ્પષ્ટ વિચારવાનો વખત પ્રતિકૂળ પ્રસંગે વિશેષ હોય છે; એ વાત નિશ્ચય કરવાયોગ્ય છે.

વ્યાવહારિક પ્રસંગોનું નિત્ય ચિત્રવિચિત્રપણું છે. માત્ર કલ્પનાએ તેમાં સુખ અને કલ્પનાએ દુઃખ, એવી તેની સ્થિતિ છે. અનુકૂળ કલ્પનાએ અનુકૂળ ભાસે છે; પ્રતિકૂળ કલ્પનાએ તે પ્રતિકૂળ ભાસે છે અને જ્ઞાનીપુરુષે તે બેય કલ્પના કરવાની ના કહી છે. વિચારવાનને શોક ઘટે નહીં, એમ શ્રી તીર્થંકર કહેતા હતા.

સંવત ૧૯૪૯.

૩૦૭.*[1]

—સમતા રમતા, ઊરધતા જ્ઞાયકતા, સુખભાસ,

વેદકતા ચૈતન્યતા, એ સબ જીવવિલાસ.

[illegible] જે પ્રકારે તે [illegible] તે તીર્થંકરને શ્રી [illegible]

[illegible]

[illegible] નમસ્કાર [illegible]

[illegible] તીર્થંકરનું [illegible]

1 [illegible]

અવશ્ય સત્સંગને ઉપાસે છે; એમ જે સત્સંગને ઉપાસે છે તે, અવશ્ય આત્માને ઉપાસે છે; અને આત્માને ઉપાસનાર સર્વ દુઃખથી મુક્ત થાય છે.
—દ્વાદશાંગીનું અખંડ સૂત્ર.

પ્રથમમાં જે અભિપ્રાય દર્શાવ્યો છે, તે ગાથા સૂયગડાંગમાં નીચે પ્રમાણે છે:—

> संबुज्झहा जंतवो माणुसत्तं, दुट्ठुंभयं बालिसेणं अलंभो;
> एगंतदुक्खे जरिएव लोए, सक्कम्मणा विप्परियासुवेति.

સર્વ પ્રકારની ઉપાધિ, આધિ, વ્યાધિથી મુક્તપણે વર્તતા હોઈએ, તો પણ સત્સંગને વિષે રહેલી ભક્તિ, તે અમને મટવી દુર્લભ જણાય છે. સત્સંગનું સર્વોત્તમ અપૂર્વપણું અહોરાત્ર એમ અમને વસ્યા કરે છે, તથાપિ ઉદયજોગ પ્રારબ્ધથી તેનો અંતરાય વર્તે છે. ઘણું કરી કોઈ વાતનો ખેદ અમારા આત્માને વિષે ઉત્પન્ન થતો નથી, તથાપિ સત્સંગના અંતરાયનો ખેદ અહોરાત્રપણે ઘણું કરી વર્ત્યા કરે છે. સર્વ ભૂમિઓ, સર્વ માણસો, સર્વ કામો, સર્વ વાતચિતાદિ પ્રસંગો અજાણ્યા જેવા—સાવ પરના—ઉદાસીન જેવા, અરમણીય, અમોહકર અને રસરહિત સ્વાભાવિકપણે ભાસે છે. માત્ર જ્ઞાનીપુરુષો, મુમુક્ષુપુરુષો કે માર્ગાનુસારી પુરુષોનો સત્સંગ તે જાણીતો, પોતાનો, પ્રીતિકર, સુંદર, આકર્ષનાર અને સ્વસ્વરૂપ ભાસે છે; એમ હોવાથી અમારું મન ઘણું કરી અપ્રતિબંધપણું ભજતું ભજતું તમ જેવા માર્ગેચ્છાવાન પુરુષોને વિષે પ્રતિબંધપણું પામે છે.

૧૯૪૯, મુંબઈ.

૩૭૫*

તે પુરુષ નમન કરવા યોગ્ય છે.

કીર્તન કરવા યોગ્ય છે.

પરમ પ્રેમે ગુણગ્રામ કરવા યોગ્ય છે.

ફરી ફરી વિશિષ્ટ આત્મપરિણામે ધ્યાવન કરવા યોગ્ય છે.

કે,

જે પુરુષને દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી, કાળથી અને ભાવથી કોઈ પણ પ્રકારનું પ્રતિબંધપણું વર્તતું નથી.

આપના ઘણા પત્રો મળ્યા છે. ઉપાધિજન્ય એવા પ્રકારે રહે છે કે, તેના વિદ્યમાનપણામાં પત્ર લખવાયોગ્ય અવકાશ રહેતો નથી, અથવા તે ઉપાધિ ઉદયરૂપ જાણી મુખ્યપણે આરાધતાં તમારા જેવા પુરુષને પણ ઇચ્છિત પત્ર લખેલ નથી, તે માટે ક્ષમા કરવાયોગ્ય છે.

૩૧૦.

આત્માને સમાધિ થવા માટે-આત્મસ્વરૂપમાં સ્થિતિ માટે-સુધારસ કે
મુખને વિષે વરસે છે, તે એક અપૂર્વ આધાર છે, માટે કોઇ રીતે તેને બ
જ્ઞાન કહો તો હરકત નથી; માત્ર એટલો ભેદ છે કે, તે જ્ઞાન જ્ઞાનીપુરુષ,
જે તેથી આગળ આત્મા છે એમ, જાણનાર હોવો જોઇએ.

દ્રવ્યથી દ્રવ્ય મળતું નથી, એમ જાણનારને કંઇ કર્તવ્ય કહી શકાય ન
પણ તે ક્યારે? સ્વદ્રવ્ય દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવે યથાવસ્થિત સમજાયે-સ્વદ
સ્વરૂપ પરિણામે પરિણમી અન્ય દ્રવ્ય પ્રત્યે કેવળ ઉદાસ થઇ, કૃતકૃત્ય થ
કંઇ કર્તવ્ય રહેતું નથી; એમ ઘટે છે;-અને એમ જ છે.

મુંબઇ, સં૦ ૧૯૫૦ ના કારતક શુદ ૬.

૩૧૧.

"માથે રાજા વર્તે છે," એટલા વાક્યના ઇહાપોહ (વિચાર) થી ગ
શ્રીમંત એવા શ્રી શાલીભદ્ર, તે કાળથી સ્ત્રિયાદિ પરિચયને ત્યાગરૂપ પ્રાર
ભજતા હવા.

"નિત્ય પ્રત્યે એકેક સ્ત્રીને ત્યાગી, અનુક્રમે બત્રીસ સ્ત્રીઓને ત્યાગ
ઇચ્છે છે એવા, બત્રીસ દિવસ સુધીનો કાળપારધીનો ભરૂસો, શ્રીશાલીભદ્ર ક
છે, એ મોટું આશ્ચર્ય છે," એવાં વચનો શ્રીધનાભદ્રથી સ્વાભાવિક વૈરાગ
ઉદ્ભવ થતાં હવાં.

"તમે એમ કહો છો, તે જો કે મને માન્ય છે, તથાપિ તે પ્રક
આપ પણ ત્યાગવાને દુર્લભ છો;" એવાં સહજ વચન તે ધનાભદ્રપ્રત્યે શાલી
ભદ્રની બ્હેન અને તે ધનાભદ્રની પત્ની કહેતી હવી. જે સાંભળી કોઇ પ્રકારન
ચિત્તક્લેશ પરિણમવા વગર તે શ્રીધનાભદ્ર તે જ સમયે ત્યાગને ભજતા હવા
અને શ્રી શાલીભદ્ર કહેતા હવા કે 'તમે શા વિચારે કાળના વિશ્વાસને ભજે
છો?' તે શ્રવણ કરી જેનું ચિત્ત આત્મારૂપ છે, એવા તે શ્રી શાલીભદ્ર અ
ધનાભદ્ર 'જાણે કોઇ દિવસ કંઇ પોતાનું કર્યું નથી,' એમ પ્રકારથી ગૃહાદિ
ત્યાગ કરી ચાલ્યા જતા હવા. આવા સત્પુરુષના વૈરાગ્યને સાંભળ્યા છતાં આ
જીવ ઘણા વર્ષોના આગ્રહે કાળનો વિશ્વાસ કરે છે, તે કિયા બળે કરતો હશે?
તે વિચારી જોવાયોગ્ય છે.

મુંબઇ, કારતક શુદ ૯, શુક્ર, ૧૯૫૦.

ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારે તે જીવનો વિચાર થવા અર્થે—તે જીવ પ્રાપ્ત થવા અર્થે—યોગાદિક અનેક સાધનોનો બળવાન પરિશ્રમ કર્યે છતે, પ્રાપ્તિ ન થઈ, તે જીવ જેવડે સહજ પ્રાપ્ત થાય છે, તે જ કહેવા વિષે જેનો ઉદ્દેશ છે, તે તીર્થંકરનાં ઉપદેશવચનને નમસ્કાર કરીએ છીએ.

સંવત્ ૧૯૪૯.

૩૦૮*

કોઈ પણ જાતનાં અમારાં આત્મિક બંધનને લઈને અમે સંસારમાં રહ્યા નથી. સ્ત્રી જે છે તેનાથી પૂર્વે બંધાયેલું ભોગકર્મ નિવૃત્ત કરવું છે; કુટુંબ છે તેનું, પૂર્વનું કરેલું કરજ આપી નિવૃત્ત થવા અર્થે રહ્યા છીએ; તે સિવાયના જે જે કંઈ પ્રસંગ છે, તે તેની અંદર સમાઈ જાય છે. તનને અર્થે, ધનને અર્થે, ભોગને અર્થે, સુખને અર્થે, સ્વાર્થને અર્થે કે કોઈ જાતનાં આત્મિકબંધનથી અમે સંસારમાં રહ્યા નથી. આવો જે અંતરનો ભેદ, તે જે જીવને નિકટપણે મોક્ષ વર્તતો ન હોય તે જીવ કેમ સમજી શકે!

દુઃખના ભયથી પણ સંસારમાં રહેવું રાખ્યું છે, એમ નથી. માન અપમાનનો તો, કંઈ ભેદ છે તે, નિવૃત્ત થઈ ગયો છે.

સંવત્ ૧૯૪૯.

૩૦૯.

“જ્ઞાનીપુરુષપ્રત્યે અભિન્ન બુદ્ધિ થાય એ, કલ્યાણવિષેનો મોટો નિશ્ચય છે,” એવો સર્વ મહાત્મા પુરુષોનો અભિપ્રાય જણાય છે. તમે તથા તે અન્ય વેદ જેનો દેહ હાલ વર્તે છે, તે બેય જ્ઞાનીપુરુષપ્રત્યે જેમ અભિન્નતા વિશેષ નિર્મળપણે આવે તે પ્રકારની વાત પ્રસંગોપાત કરો તે, યોગ્ય છે; અને પરસ્પરમાં એટલે, તેઓ અને તમ વચ્ચે, નિર્મળ હેત વર્તે તેમ પ્રવર્તવામાં બાધ નથી, પણ તે હેત જાત્યાંતર થવું યોગ્ય છે. જેવું સ્ત્રી, પુરુષને કામાદિકારણે હેત હોય છે, તેવું હેત નહિ. પણ જ્ઞાનીપુરુષપ્રત્યે બન્નેનો ભક્તિરાગ છે એવું. બેય, એક ગુરુપ્રત્યેનું શિષ્યપણું જોઈ, અને નિરંતરનો સત્સંગ રહ્યા કરે છે એમ જાણી, ભાઈ જેવી બુદ્ધિએ—તેવે હેતે—વર્તો તે વાત વિશેષ યોગ્ય છે. જ્ઞાનીપુરુષપ્રત્યેનો ભિન્નભાવ સાવ ટાળવા યોગ્ય છે.

મુંબઈ, ઑક્ટોબર ૧૯,૧૮૯૩.

જ્ઞાનીપુરુષોનો નિર્ધાર છે, એમ અમને લાગે છે. જ્વરાદિ રોગમાં કંઇ સ્નેહ જેમ ચિત્તને નથી થતો, તેમ આ બાબતોને વિષે પણ વર્તે છે,—લગભગ સ્પષ્ટ વર્તે છે, અને તેના પ્રતિબંધના રહિતપણાનો વિચાર થયા કરે છે.

મુંબઇ પોશ વદ ૧૪, રવિ, ૧૯૫૦.

૩૧૪.

તમારાં પત્રો પોંચ્યાં છે તે સાથે પ્રશ્નોની ટીપ ઉતારીને બીડી તે પણ પોંચી છે. તે પ્રશ્નોમાં જે વિચારો જણાવ્યા છે તે, પ્રથમ વિચારભુમિકામાં વિચારવા જેવા છે જે પુરુષે તે ગ્રંથ કર્યો છે તેણે, વેદાંતાદિ શાસ્ત્રના અમુક ગ્રંથના અવલોકન ઉપરથી તે પ્રશ્નો લખ્યાં છે. અત્યંત આશ્ચર્યયોગ્ય વાર્તા એમાં લખી નથી. એ પ્રશ્નો તથા તે જ્ઞાનિના વિચાર ઘણા વખત પહેલાં વિચાર્યા હતા; અને એવા વિચારની વિચારણા કરવા વિષે તમને તથા …………ને જણાવ્યું હતું. તેમ જ બીજા તેવા મુમુક્ષુને એવા વિચારના અવલોકન વિષે કહ્યું હતું; અથવા કહેવાનું થઇ આવે છે કે, જે વિચારોની વિચારણા ઉપરથી અનુક્રમે સદ્અસદ્નો પૂરો વિવેક થઇ શકે.

હાલ માત્ર આઠ દિવસ થયાં શારીરિક સ્થિતિ જ્વરગ્રસ્ત હતી; હમણાં બે દિવસ થયાં ઠીક છે.

કવિતા બાંધી તે પહોંચી છે. તેમાં આશાપિક તરીકેના ભેદમાં તમારૂં નામ બનાવ્યું છે. આ કવિતા કરવામાં જે કંઇ વિચક્ષણતા જોઇએ, તે બનાવવાનો વિચાર રાખ્યો છે. કવિતા ઠીક છે. કવિતા કવિતાર્થે આરાધવાયોગ્ય નથી,—સંસારાર્થે આરાધવાયોગ્ય નથી. ભગવદ્ભજનાર્થે—આત્મકલ્યાણાર્થે—જો તેનું પ્રયોજન થાય તો જીવને તે ગુણની ક્ષયોપશમતાનું ફળ છે. જે વિદ્યાથી ઉપશમ ગુણ પ્રગટ્યો નહીં, વિવેક આવ્યો નહીં, કે સમાધિ થઇ નહીં, તે વિદ્યાને વિષે રૂડા જીવે આગ્રહ કરવા યોગ્ય નથી.

હાલ હવે ધારૂં કરી મોતીની ખરીદી બંધ રાખી છે. વિલાયતમાં છે તેનો, અનુક્રમે વેચવાનો વિચાર રાખ્યો છે. જો આ પ્રસંગ ન હોત, તો તે પ્રસંગમાં ઉદ્ભવ થતી જંજાળ, અને તેનું ઉપશમાવવું બન્ત નહીં. હવે તે સ્વાભાવિકરૂપે અનુક્રમે આવે છે. તે પણ એક પ્રકારનું પ્રારબ્ધ—નિવર્તનાર્થ છે.

સુગમ જાણવાના, હવે પત્ર લખશો, તો ઘણું કરી તેનો ઉત્તર લખીશું.

સં૦ ૧૯૫૦ ના માહ વદ ૪, શુક્ર. મોહમયી. [illegible]

વર્ષ ૨૭ મું.

૩૧૨

વાણીનું સંયમન શ્રેયરૂપ છે, તથાપિ વ્યવહારનો સંબંધ એવા પ્રકારનો વર્તે છે કે, કેવળ તેનું સંયમન રાખીએ તો પ્રસંગમાં આવતા જીવોને ક્લેશનો હેતુ થાય; માટે બહુ કરી સપ્રયોજન સિવાયમાં સંયમન રાખવું થાય, તો તેનું પરિણામ કોઈ પ્રકારે શ્રેયરૂપ થવું સંભવે છે.

"જીવનું મૂઢપણું ફરી ફરી, ક્ષણે ક્ષણે પ્રસંગે પ્રસંગે, વિચારવામાં જો સચેતપણું ન રાખવામાં આવ્યું, તો આવો જોગ બન્યો તે, વૃથા છે."

મુંબઈ, માગશર શુદ ૩, ૧૯૫૦.

૩૧૩.

હાલ વિશેષપણે કરી લખવાનું થતું નથી તેમાં, ઉપાધિ કરતાં ચિત્તનું સંક્ષેપપણું વિશેષ કારણરૂપ છે. (ચિત્તનું ઇચ્છારૂપમાં ઓછું પ્રવર્તન થવું, પ્રાયે સંક્ષેપ–ન્યૂન–થાય તે સંક્ષેપપણું અત્ર લખ્યું છે.) અત્રે એમ વેદવું છે કે, જ્યાં કંઈ પણ પ્રમત્તદશા હોય છે ત્યાં, જગત્પ્રત્યયી કામનો આત્માને વિષે અવકાશ ઘટે છે. જ્યાં કેવળ અપ્રમત્તતા વર્તે છે, ત્યાં આત્મા સિવાય બીજા કોઈ પણ ભાવનો અવકાશ વર્તે નહીં. જો કે તીર્થંકરાદિક, સંપૂર્ણ એવું જ્ઞાન પામ્યા પછી, કોઈ વચનના દેહક્રિયાએ સહિત દેખાવાનું બન્યું છે, તથાપિ આત્મા, એ ક્રિયાનો અવકાશ પામે તો જ કરી શકે એવી કોઈ ક્રિયા, તે જ્ઞાન પછી હોઈ શકે નહીં; અને જો હોય ત્યાં સંપૂર્ણ જ્ઞાન ઘટે; એવો અવિરુદ્ધ

ધૈર્ય અને આશ્ચર્યનું પ્રતિપાદન વિશેષ સમ્યક્ પ્રકારે છે; જે વિચારી મુમુક્ષુ જીવે સ્વગુણ કરવા યોગ્ય છે. શ્રીકૃષ્ણાદિનો પ્રસંગ એમાં જે જે આવે છે તે, ક્વચિત્ સંદેહનો હેતુ થાય એવો છે. તથાપિ તેમાં શ્રીકૃષ્ણનું સ્વરૂપ સમજ્યાફેર ગણી, ઉપેક્ષિત રહેવાયોગ્ય છે. કેવળ હિતબુદ્ધિથી વાંચવા-વિચારવામાં મુમુક્ષુનું પ્રયોજન હોય છે.

મુંબઈ, ફાગણ વદ ૧૦, ૧૯૫૦. પ્રણામ.

૩૧૬.

'શ્રી શિક્ષાપત્ર ગ્રંથ' વાંચવા-વિચારવામાં હાલ કંઇ અડચણ નથી. જ્યાં કોઇ અતિશયોનો હેતુ હોય, ત્યાં વિચારવું અથવા સમાધાન પૂછવાયોગ્ય હોય, તો પૂછવામાં પ્રતિબંધ નથી.

સુદર્શન શેઠ પુરુષધર્મમાં હતા, તથાપિ રાણીના સમાગમમાં તે અવિકારી હતા. અત્યંત આત્મબળે કામ ઉપશમાવવાથી કામેંદ્રિયને વિષે અજાગૃતપણું જ સંભવે છે, અને તે વખતે રાણીએ, કદાપિ તેના દેહનો પરિચય કરવા ઇચ્છા કરી હોત તો કામની જાગૃતિ શ્રી સુદર્શનમાં જોવામાં આવત નહીં એમ, અમને લાગે છે.

મુંબઈ, ફાગણ વદ ૧૦, ૧૯૫૦.

૩૧૭

જે મુમુક્ષુ જીવ, ગૃહસ્થવ્યવહારમાં વર્તતા હોય, તેણે તો અખંડ નીતિનું મૂળ પ્રથમ આત્મામાં સ્થાપવું જોઇએ. નહીં તો ઉપદેશાદિનું નિષ્ફળપણું થાય છે. દ્રવ્યાદિ ઉત્પન્ન કરવા આદિમાં સાંગોપાંગ ન્યાયસંપન્ન રહેવું તેનું નામ 'નીતિ' છે. એ નીતિ મૂકતાં પ્રાણ જાય એવી દશા આવ્યે ત્યાગ, વૈરાગ્ય ખરા સ્વરૂપમાં પ્રગટે છે, અને તે જ જીવને સત્પુરુષનાં વચનનું તથા આજ્ઞાધર્મનું અદ્ભુત સામર્થ્ય, મહાત્મ્ય અને રહસ્ય સમજાય છે અને સર્વ વૃત્તિઓ નિજપણે વર્તવાનો માર્ગ સ્પષ્ટ સિદ્ધ થાય છે.

દેશ, કાળ, સંગ આદિનો વિપરીત જોગ ઘણું કરીને તમને વર્તે છે. માટે વારંવાર-પળે પળે, તથા કાર્યે કાર્યે સાવચેતીથી નીતિ આદિ ધર્મોમાં વર્તવું ઘટે છે. તમારી પેઠે જે જીવ કલ્યાણના આકાંક્ષી છે, અને પ્રત્યક્ષ સત્પુરુષનો નિશ્ચય છે તેને, પ્રથમ ભૂમિકામાં એ નીતિ મુખ્ય આધાર છે. જે જીવ સત્પુરુષનો નિશ્ચય થયો છે એમ માને તે તેને વિષે ઉપર કહી તે

૩૧૫.

આવેલા ઉપાધિયોગમાં કંઈક વિશેષ અવલંબનથી વર્તવું પડે એવી, મોક્ષમાર્ગ સંબંધી આત્માને વિષે ગુણનું વિશેષ સ્પષ્ટપણું થઈ શકે, એવું કરીએ છીએ; તે અને તે નિષ્ફળપણે કર્ત ગતિયોગમાં સમયો.

સં. ૧૯૪૭ ના મહા વદ ૮ ગુરુ, મોહમયી. **આ૦ સ્વ૦ પ્રણામ.**

૩૧૬.

વારંવાર કંટાળી જઈએ છીએ, તથાપિ પ્રારબ્ધયોગથી ઉપાધિથી દૂર થઈ શકાતું નથી. એ જ વિજ્ઞાપન.

ફાગણ સુદ ૪, રવિ, ૧૯૪૭ મુંબઈ. **આત્મસ્વરૂપ પ્રણામ.**

૩૧૭.

ૐ

"પ્રમાદને તીર્થંકરદેવ 'કર્મ' કહે છે, અને અપ્રમાદને તેથી બીજું એટલે અકર્મરૂપ એવું 'આત્મસ્વરૂપ' કહે છે. તેવા ભેદના પ્રકારથી અજ્ઞાની અને જ્ઞાનીનું સ્વરૂપ છે. (કહ્યું છે.)" **સૂયગડાંગ સૂત્ર વીર્ય અધ્યયન.**

"જે કુળને વિષે જન્મ થયો છે, અને જેના સહવાસમાં જીવ વસ્યો છે ત્યાં, અજ્ઞાની એવો આ જીવ તે, મમતા કરે છે, અને તેમાં નિમગ્ન રહ્યા કરે છે."—**સૂયગડાંગ, પ્રથમાધ્યયન.**

"જે જ્ઞાનીપુરુષો ભૂતકાળને વિષે થઈ ગયા છે, અને જે જ્ઞાનીપુરુષો ભવિષ્યકાળને વિષે થશે, તે સર્વે પુરુષોએ 'શાંતિ' (બધા વિભાવપરિણામથી થાકવું—નિવર્તવું તે)ને સર્વ ધર્મનો આધાર કહ્યો છે. જેમ ભૂતમાત્રને પૃથ્વી આધારભૂત છે. અર્થાત્ પ્રાણીમાત્ર પૃથ્વીના આધારથી સ્થિતિવાળાં છે—તેનો આધાર પ્રથમ તેમને હોવો યોગ્ય છે-તેમ, સર્વ પ્રકારનાં કલ્યાણનો આધાર, પૃથ્વીની પેઠે, 'શાંતિ'ને જ્ઞાનીપુરુષે કહ્યો છે."—**સૂયગડાંગ.**

મુંબઈ ફાગણ સુદ ૧૧, રવિ, ૧૯૪૭.

૩૧૮.

'શિક્ષાપત્ર ગ્રંથ' માં ભક્તિનું પ્રયોજન છે ભક્તિના આશ્રયરૂપ એવા વિવેક, ધૈર્ય અને આશ્રય એ ત્રણ ગુણનું તેમાં વિશેષ પોષણ કર્યું છે, તેમાં

કરે છે. તે પ્રારબ્ધની નિવૃત્તિ થતાં સુધી તો વ્યવહારનો પ્રતિબંધ રહેવો ઘટે છે, માટે સમચિત્ત થઈ, સ્થિતિ રહે છે.

તમારૂં લખેલું પત્ર ૧ સંપ્રાપ્ત થયું છે. 'યોગવાસિષ્ઠાદિ' ગ્રંથની વાંચના થતી હોય, તો તે હિતકારી છે. જિનાગમમાં 'પ્રત્યેક આત્મા' માની પરિણામમાં 'અનંત આત્મા' કહ્યા છે, અને વેદાંતમાં 'પ્રત્યેક' કહેવામાં આવી, 'સર્વત્ર ચેતનસત્તા દેખાય છે તે, એક જ આત્માની છે, અને આત્મા એક જ છે.' એમ પ્રતિપાદન કર્યું છે; તે બેય વાત મુમુક્ષુ પુરુષે જરૂર કરી વિચારવા જેવી છે, અને યથાપ્રયત્ને તે વિચારી, નિર્ધાર કરવા યોગ્ય છે; એ વાત નિઃસંદેહ છે, તથાપિ જ્યાંસુધી પ્રથમ વૈરાગ્ય અને ઉપશમનું બળ દૃઢપણે જીવમાં આવ્યું ન હોય ત્યાં સુધી, તે વિચારથી ચિત્તનું સમાધાન થવાને બદલે ચંચળપણું થાય છે, અને તે વિચારનો નિર્ધાર પ્રાપ્ત થતો નથી, તથા ચિત્ત વિક્ષેપ પામી યથાર્થપણે પછી વૈરાગ્ય, ઉપશમને ધારણ કરી શકતું નથી; માટે તે પ્રશ્નનું સમાધાન જ્ઞાની પુરુષોએ કહ્યું છે તે સમજવા આ જીવમાં વૈરાગ્ય, ઉપશમ અને સત્સંગનું બળ હાલ તો વધારવું ઘટે છે, એમ જીવમાં વિચારી વૈરાગ્યાદિ બળ વધવાના સાધન આરાધવાને નિત્યપ્રતિ વિશેષ પુરુષાર્થ યોગ્ય છે.

વિચારની ઉત્પત્તિ થયા પછી વર્દ્ધમાનસ્વામી જેવા મહાત્માપુરુષે ફરી ફરી વિચાર્યું કે, આ જીવનું અનાદિ કાળથી ચાર ગતિ વિષે અનંતાઅનંત વાર જન્મમરણ, [illegible] હજુ ન જન્મ મરણાદિ સ્થિતિ ક્ષીણ થતી નથી; તે હવે કેવા પ્રકારે ક્ષીણ કરવી? અને એવી કઈ ભૂલ આ જીવની રહ્યા કરી છે કે જેથી આજ સુધી પરિભ્રમણ થયું છે? આ પ્રકારે ફરી ફરી અત્યંત એકાગ્ર [illegible] વર્દ્ધમાનપરિણામે વિચારતાં વિચારતાં જે ભૂલ [illegible] તે જિનાગમમાં [illegible] કહી છે.–કે જે ભૂલ [illegible] અનંતવિશેષ [illegible] છે. [illegible] પ્રથમમાં પ્રથમ વિચારવી ઘટે છે, કે જે [illegible] વિચાર [illegible] નો વિચાર થાય છે; અને જે ભૂલના મટવાથી [illegible] છે [illegible] જીવ કદાપિ નાના પ્રકારે ભૂલનો વિચાર કરી તે ભૂલથી [illegible] છે, અને તેવી અનેક ભૂલથી [illegible] કરવું થાય છે.

શાસ્ત્રમાં જે જ્ઞાન [illegible] છે [illegible] પ્રકારમાં વિચારવા યોગ્ય છે. એક પ્રકાર ઉપદેશનો, અને બીજો પ્રકાર સિદ્ધાંતનો. "જન્મ મરણાદિ

[illegible]નું જેમ અનવકાશપણું ન હોય, અને કલ્પનાથી [illegible] કે તેથી [illegible] છે, તે, તે નિશ્ચય આત્મ [illegible] બાંધવા [illegible] છે, તેને કે, [illegible] છે, [illegible] છે, તેને [illegible] છે કે નહીં, પણ [illegible] પ્રકારે પ્રવ-[illegible] ન [illegible] હોય, ત્યારે [illegible] અન્યથા [illegible] તે [illegible], [illegible] છે, [illegible] ન [illegible] કરવા, [illegible] છે, અને [illegible] છે.

[illegible] ૧૯૪૮ ના [illegible] ૧૪, [illegible]

[illegible]

'[illegible]' [illegible] નથી. આત્માને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે એમ, [illegible] છે. [illegible] છે, તે [illegible] નથી. [illegible] તો [illegible] છે કે, [illegible] પણ તે [illegible] [illegible] છે તે [illegible] છે; અને અમે તે પ્રકારે પણ [illegible] પ્રથમ [illegible] છે.

મુંબઈ, સં. ૧૯૪૮ ના વૈશાખ સુદ ૧ [illegible].

[illegible]

જે [illegible] કરી [illegible] આનંદનું [illegible] ન થાય, તે [illegible] પ્રતિબંધોને [illegible] હોય, તો તે ફરી ફરી [illegible], 'આવું [illegible] [illegible] ફરી ફરી વિચારીને અને '[illegible] ફરી [illegible] પ્રતિબંધ છે, એમ ફરી ફરી નિશ્ચય કરીને, [illegible], [illegible] [illegible] પ્રકાશ [illegible], [illegible].

સં. ૧૯૪૮ ના વૈશાખ સુદ ૬ બુધવાર.

[illegible]

[illegible] ઉપાધિરૂપ [illegible] છે. [illegible] કરી આત્મસમાધિનો [illegible] રહે છે. તોપણ તે વ્યવહારના પ્રતિ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

સ્વરૂપ જોઈ, તેની નિવૃત્તિ વિષે અમને બોધ થયો છે. જે બોધવડે જીવમાં શાન્તિ આવી, સમાધિદશા થાય તે બોધ, આ જગતમાં કોઈ અનંત પુણ્યજોગે જીવને પ્રાપ્ત થાય છે; એમ મહાત્મા પુરુષો ફરી ફરી કહી ગયા છે. આ દુષમ કાળને વિષે અંધકાર પ્રગટી બોધના માર્ગને આવરણ પ્રાપ્ત થયા જેવું થયું છે, તે કાળમાં અમને દેહજોગ બન્યો, તેથી કોઈ રીતે ખેદ થાય છે, તથાપિ પરમાર્થથી તે ખેદ પણ સમાધાન રાખ્યા કર્યો છે; પણ તે દેહજોગમાં કોઈ કોઈ વખત કોઈ મુમુક્ષુપ્રત્યે વચને લોકમાર્ગનો પ્રતિકાર ફરી ફરી કહેવાનું થાય છે; જે જોગમાંનો જોગ તમારા અને શ્રી........સંબંધમાં સહેજે બન્યો છે; પણ તેથી તમે અમારું કહેવું માન્ય કરો એવા આગ્રહ માટે કંઈ પણ નથી કહેવાનું થતું; માત્ર હિતકારી જાણી તે વાતનો આગ્રહ થયો હોય છે, કે થાય છે એટલો લક્ષ રહે, તો સંગનું ફળ કોઈ રીતે થવું સંભવે છે. જેમ બને તેમ જીવના પોતાના દોષપ્રત્યે લક્ષ કરી, અન્ય જીવપ્રત્યે નિર્દોષદૃષ્ટિ રાખી વર્તવું, અને વૈરાગ્યોપશમનું આરાધન થાય તેમ કરવું એ, પ્રથમ સ્મરણયોગ્ય વાત છે.

મુંબઈ, વૈશાખ શુદ ૯, રવિ, ૧૯૫૨.

આ૦ સ્વ૦ નમસ્કાર પ્રાપ્ત થાય.

૬૨૯.

સામાન્યપણે જિનાગમમાં 'સર્વવિરતિ' એવા સાધુને પત્ર-સમાચારાદિ લખવાની આજ્ઞા નથી, અને જો તેમ, સર્વવિરતિ ભૂમિકામાં રહી કરવા ઇચ્છે, તો તે અતિચારયોગ્ય ગણાય. આ પ્રમાણે સાધારણપણે શાસ્ત્રઉપદેશ છે; અને તે ધોરીમાર્ગે તો યથાયોગ્ય લાગે છે; તથાપિ જિનાગમની રચના પૂર્વાપર અવિરોધ જણાય છે, અને તેવો અવિરોધ રહેવા, પત્ર-સમાચારાદિ લખવાની આજ્ઞા કોઈ પ્રકારે જિનાગમમાં છે; તે તમને વિદિત થવા માટે અત્રે લખું છું.

જિનની જે જે આજ્ઞા છે તે આજ્ઞા [illegible]

[illegible]

ક્લેશવાળા આ સંસારને ત્યાગવો ઘટે છે; અનિત્ય પદાર્થમાં વિવેકીને રુચિ કરવી હોય નહીં; માત, પિતા સ્વજનાદિક સર્વનો સ્વાર્થરૂપ સંબંધ છતાં આ જીવ તે આશ્રય કર્યા કરે છે, એ જ તેનો અવિવેક છે; પ્રત્યક્ષ રીતે ત્રિવિધતાપરૂપ આ સંસાર જણાતાં છતાં મૂર્ખ એવો જીવ તેમાં જ વિશ્રાંતિ ઇચ્છે છે; પરિગ્રહ, આરંભ અને સંગ એ સૌ અનર્થના હેતુ છે;" એ આદિ જે શિક્ષા છે, તે 'ઉપદેશજ્ઞાન' છે. 'આત્માનું હોવાપણું,' 'નિત્યપણું,' 'એકપણું' અથવા 'અનેકપણું,' 'બંધાદિ ભાવ,' 'મોક્ષ,' 'આત્માની સર્વ પ્રકારની અવસ્થા,' 'પદાર્થ' અને 'તેની અવસ્થા' એ આદિને, દૃષ્ટાંતાદિથી, કરી જે પ્રકારે સિદ્ધ કર્યા હોય છે, તે 'સિદ્ધાંતજ્ઞાન' છે. વેદાંત અને જિનાગમ એ સૌનું અવલોકન પ્રથમ તો ઉપદેશજ્ઞાનપ્રાપ્તિ અર્થે જ મુમુક્ષુ જીવે કરવું ઘટે છે; કારણ કે 'સિદ્ધાંતજ્ઞાન' જિનાગમ અને વેદાંતમાં પરસ્પર ભેદ પામતું જોવામાં આવે છે; અને તે પ્રકારે જોઈ મુમુક્ષુ જીવ અંદેશો-શંકા-પામે છે; અને તે શંકા ચિત્તનું અસમાધિપણું કરે છે; એવું ઘણું કરીને બનવા યોગ્ય જ છે, કારણ કે, 'સિદ્ધાંતજ્ઞાન' તો જીવને કોઈ અત્યંત ઉજ્જ્વળ ક્ષયોપશમે અને સદ્‌ગુરુના વચનની આરાધનાએ ઉદ્‌ભવે છે. 'સિદ્ધાંતજ્ઞાન'નું કારણ 'ઉપદેશજ્ઞાન' છે. સદ્‌ગુરુથી કે સત્શાસ્ત્રથી પ્રથમ જીવમાં એ જ્ઞાનનું દૃઢ થવું ઘટે છે, કે જે ઉપદેશજ્ઞાનનાં ફળ 'વૈરાગ્ય' અને 'ઉપશમ' છે. વૈરાગ્ય અને ઉપશમનું બળ વધવાથી જીવને વિષે સહેજે ક્ષયોપશમનું નિર્મળપણું થાય છે; અને સહેજ સહેજમાં 'સિદ્ધાંતજ્ઞાન' થવાનું કારણ થાય છે જો જીવમાં અસંગદશા આવે, તો આત્મસ્વરૂપ સમજવું સાવ સુગમ થાય છે; અને તે અસંગદશાનો હેતુ 'વૈરાગ્ય,' 'ઉપશમ' છે; જે ફરી ફરી જિનાગમમાં તથા વેદાંતાદિ ઘણાં શાસ્ત્રોમાં કહ્યું છે,-વિસ્તાર્યું છે; માટે નિઃસંશયપણે વૈરાગ્ય, ઉપશમના હેતુ એવા 'યોગવાસિષ્ઠાદિ' સદ્‌ગ્રંથો વિચારવા યોગ્ય છે. અમારી પાસે આવવામાં કદાપિ કોઈ રીતે તમારી ઇચ્છાના પરિણામમાં...... નું મન અટકતું હતું; અને તેમ અટકવું થવું સ્વાભાવિક છે કારણ કે અમારા વિષે અદ્યાપિ સહેજે ઉત્પન્ન થાય એવો વ્યવહાર પ્રારબ્ધવશાત્ અમને ઉદયમાં વર્તે છે; અને તેવા વ્યવહારનો ઉદય દેખી ધર્મ સંબંધી સંગમાં અમે લૌકિક, લોકોત્તર પ્રકારે જણાવાપણું કર્યું નથી કે જેથી તેમને અમારા વ્યવહારનો પ્રસંગ વિચારવાનો પ્રસંગ ઓછો આવે. તમને અથવા ......ને અથવા કોઈ બીજા મુમુક્ષુને કોઈ પ્રકારની અમે પરમાર્થ સંબંધી વાર્તા કરી હોય તેમાં માત્ર પરમાર્થ સિવાય અન્ય કોઈ હેતુ નથી. વિષમ અને ભયંકર, આ સંસારનું

નગ્નત્વરૂપ ભગવાને જ્યાં જોયાં ત્યાં પણ બીજા જીવના હિતાર્થે ક[illegible]
અને તેમાં તેના ત્યાગ જેવો દેખાય તેવો એવો અપવાદ પણ આત્મહિ[illegible]
કહ્યો છે અર્થાત્ એક પરિણામ હોવાથી ત્યાગ કરેલી ક્રિયા ગ્રહણ કર[illegible]
મૈથુનત્યાગમાં જે અપવાદ નથી, તેનો હેતુ એવો છે કે, રાગ-દ્વેષવિના [illegible]
ભંગ થઈ શકે નહીં; અને રાગ-દ્વેષ છે તે, આત્માને અહિતકારી [illegible]
જેથી, તેમાં કોઈ અપવાદ ભગવાને કહ્યો નથી. નદીનું ઊતરવું રાગ-દ્વે[illegible]
પણ થઈ શકે; પુસ્તકાદિકનું ગ્રહણ પણ તેમ થઈ શકે; પણ મૈથુનસે[illegible]
ન થઈ શકે; માટે ભગવાને અનપવાદ એ વ્રત કહ્યું છે; અને બી[illegible]
અપવાદ આત્મહિતાર્થે કહ્યા છે. આમ હોવાથી જિનાગમ જેમ જીવનું-[illegible]
-રક્ષણ થાય તેમ કહેવાને અર્થે છે. પત્ર લખવાનું, કે સમાચારાદિ કહે[illegible]
જે નિષિદ્ધ કર્યું છે તે પણ એ જ હેતુએ છે. લોકસમાગમ વધે, [illegible]
અપ્રીતિનાં કારણો વધે. સ્ત્રીઆદિ પરિચયમાં આવવાનો હેતુ થાય, [illegible]
શિથિલ થાય, તે તે પ્રકારનો પરિચય વિના કારણે અંગીકૃત થાય. એવાં [illegible]
[illegible] સંવ્યવહારમાં ત્યાગ કરી છે, [illegible] તથાપિ તે પણ [illegible]
[illegible] હેતુએ ત્યાં [illegible]
[illegible]

[illegible]

[illegible] છે, [illegible] નિત્ય [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible],
[illegible] [illegible], [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible]
[illegible], [illegible]" [illegible] છે, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે, [illegible]
'[illegible] નિત્ય છું,' 'અને પ્રકારના [illegible] નિત્ય છું,'
'અને પ્રકારના [illegible] નિત્ય છું,' 'અને પ્રકારના [illegible] નિત્ય છું,'
અને અને પ્રકારના [illegible] નિત્ય છું' 'અને પ્રકારના [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] નિત્ય છું, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે કે, 'અને [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] છે, તથાપિ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] આત્મા [illegible] છે, [illegible] આત્મા [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે. 'અને પ્રકારના
[illegible] નિત્ય છું,' [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] આત્મા [illegible] [illegible] છે; [illegible] આત્મા [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] છે. તે, [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
છે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] છે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] આત્મા [illegible] છે તથાપિ 'અને પ્રકારના [illegible] નિત્ય છું,
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે. [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] છે.
'[illegible] [illegible] [illegible] છું' [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] છે [illegible] [illegible] [illegible] છે તે [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે; અને તેથી
[illegible] [illegible] [illegible] છે [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] છે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible]-
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે; અર્થાત્
[illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible]-[illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

શ્રી.........ને પૂછીને લખશો. કે જેથી તમને ગુણ ઉત્પન્ન થવામાં ઓછો થાય.

તમે.........ને પત્ર લખવા વિષેમાં લખ્યું હતું તે, એને જે પચ્ચખાણ થયું નથી, તમને કોઈ પ્રાયશ્ચિત આપે, તો તે લેવું. પણ કોઈ ગચ્છના સમુદાય સંબંધી લખાણમાં તમારે ઉલ્લેખ કરવો ન જોઈએ, એમ મને યથાર્થ નિર્મળ અંતઃકરણથી જણાવવું યોગ્ય છે, કે જે તમ ઉભય જીવના હિતને અર્થે કરવા માટે છે. પર્યુષણાદિમાં પત્રવ્યવહાર સાધુઓ લખાવીને કરે છે; જેમાં આત્મહિત જેવું થોડું જ હોય છે, તથાપિ તે રૂઢી થઈ હોવાથી તેનો કોઈ નિષેધ કરતા નથી, તેમ તે રૂઢિને અનુસરી વર્તવાનું રાખશો, તોપણ હરકત નથી, એટલે તમને પત્ર લખવામાં અડચણ નહીં પડેલે, અને લોકોને અદેખો નહીં થાય.

અમને ઉપમાનું કંઈ પ્રયોજન નથી; માત્ર તમારી ચિત્તસમાધિ અર્થે તમને લખવાનો પ્રતિબંધ કર્યો નથી, એ જ.

મુંબઈ, વૈશાખ વદ ૭ ૧૯૫૦. આત્મસ્વરૂપ પ્રણામ.

૩૨૫.

પત્ર પ્રાપ્ત થયું છે, તેની સાથે ૩ પ્રશ્નો છૂટાં લખ્યાં છે, તે પણ પ્રાપ્ત થયાં છે. જે ૩ પ્રશ્નો લખ્યાં છે, તે પ્રશ્નો મુમુક્ષુ જીવને વિચારવા હિતકારી છે.

જીવ, કાયા પદાર્થપણે જુદા છે, પણ સંબંધપણે સહચારી છે, કે જ્યાં સુધી તે દેહથી જીવને કર્મનો ભોગ છે. શ્રી જિને જીવ અને કર્મનો ક્ષીર, નીરની પેઠે સંબંધ કહ્યો છે તેનો હેતુ પણ એ જ છે કે, ક્ષીર અને નીર એકત્ર થયાં સ્પષ્ટ દેખાય છે, છતાં પરમાર્થે તે જુદાં છે; પદાર્થપણે ભિન્ન છે; અગ્નિપ્રયોગે તે પાછાં સ્પષ્ટ જુદાં પડે છે. તેમ જ જીવ અને કર્મનો સંબંધ છે; કર્મનો મુખ્ય આકાર કોઈ પ્રકારે દેહ છે અને જીવ ઇંદ્રિયાદિદ્વારા ક્રિયા કરતો જાણી જીવ છે એમ સામાન્યપણે કહેવાય છે, પણ જ્ઞાનદશા આવ્યા વિના જીવ કાયાનું જે સ્પષ્ટ જુદાપણું છે તે; જીવને ભાસવામાં આવતું નથી. તથાપિ ક્ષીરનીરવત્ જુદાપણું છે. જ્ઞાનસંસ્કારે તે જુદાપણું સાવ સ્પષ્ટ થાય છે.

હવે ત્યાં એમ પ્રશ્ન કર્યું છે કે, " જો જ્ઞાને કરી જીવ ને કાયા જુદાં જાણ્યાં છે, તો પછી વેદનાનું વેદવું અને માનવું શાથી થાય છે? તે પછી થવું ન જોઈએ. " એ પ્રશ્ન જો કે થાય છે તથાપિ તેનું સમાધાન આ પ્રકારે છેઃ—

પણ થઈ છે, તથાપિ બીજા લૌકિક જીવનાં કારણોમાં તે માત્ર નિર્વિવ અભ-
ન્તર છે. ત્યાં કાળ ક્ષેત્ર સ્વાધ્યાય છે કે, જેમાં આત્મ દ્રષ્ટિથી પણ વિષમ
પરિણામ આવે. લૌકિકમાં વર્તતા જીવો માત્ર એ હિતના મનમાં એ વ્યવહાર
કર્યાનો નાશ કરનાર આત્મધ્યાન થાય તે, અંગીકૃત છે. તેમ આ કાર્ય અમ-
લવવાથી પણ અનુક્રમે, વગર કારણે, પત્ર-સમાચારાદિ લખવું થાય, કે જેથી
વગર કારણે આધારરૂપ કલ્યાણ પણ કદાચ મૂકું ત્યાગી એ વ્યવહાર પણ-
ઈ.........થી પણ કરવા નહીં, કારણ કે તેમ કરવાથી પણ અવ્યક્ત
થવા સંભવ છે. તમને એવું પચ્ચખાણ હોય, તો પછી પત્ર ન લખવાનાં
જે પચ્ચખાણ સાધુએ આપ્યાં છે તે અપાય નહીં, તથાપિ આપ્યાં તોપણ
રદ્દ કરવાં જરૂરી નહીં; તે પચ્ચખાણ પણ જ્ઞાની પુરુષની વાણીથી રૂપાંતર થયાં
હોત તો રદ્દ ન હોતી, પણ આધારરૂપપણે રૂપાંતર થયાં છે, તે યથાર્થ નથી
થયું. મૂળ-સ્વભાવાદિક-પચ્ચખાણનો અત્રે વ્યાખ્યાનપ્રસંગ નથી. લોક પચ્ચ-
ખાણની વાતનો અવસર છે, તથાપિ તે પણ આધારરૂપપણે પોતાની ઇચ્છાએ
તોડવાં ઘટે નહીં; એવો હમણાં તો દૃઢ વિચાર જ રાખજો. ગુણ પ્રગટવાના
સાધનમાં જ્યારે રોધ થતો હોય ત્યારે, તે પચ્ચખાણ જ્ઞાની પુરુષની વાણીથી
કે મુમુક્ષુ જીવના પ્રસંગથી મર્યાદા આગારેર થવા દઈ, રત્નાકર લાવવાં,
કારણ કે વગર કારણે લોકોમાં શંકા થવા દેવાની વાર્તા યોગ્ય નથી. બીજા
પામર જીવને વગર કારણે તે જીવ અનહિતકારી થાય છે, એ વગેરે ઘણા
હેતુ ધારી જ્ઞાનીપુરુષો પત્રાદિ વ્યવહાર ઓછો કરવો એ જ યોગ્ય છે. આમ-
તેવે ક્યારેક તેવો વ્યવહાર તમને હિતકારીરૂપ છે, માટે કરવો યોગ્ય લાગતો
હોય, તો તે પત્ર શ્રી.........જેવા કોઈ સત્સંગીને વંચાવીને મોકલવો, કે
જેથી જ્ઞાનચર્ચા સિવાય એમાં કાંઈ બીજી વાર્તા નથી એવું તેમનું સાક્ષીપણું
તે નમાવ અમને બીજા પ્રકારનો પત્રવ્યવહાર કરતા અટકાવવાને સંભવિત
થાય. મારા વિચાર પ્રમાણે એવા પ્રકારમાં શ્રી... .....વિરોધ નહીં સમજે;
કદાપિ તેમને તેમ લાગતું હોય, તો કોઈ પ્રસંગમાં તેમનો તે ખેદ અમે
નિવૃત્ત કરીશું. તથાપિ તમારે મર્યાદી વિશેષ પત્રવ્યવહાર કરવો યોગ્ય નહીં
તે લખ્યું, સુગમ નહીં. યાનુક્રી શબ્દનો અર્થ માત્ર હિતકારી પ્રસંગે પત્રનું
કારણ કર્યું છે તેને બાધ ન થાય તે છે વિશેષ પત્રવ્યવહાર કરવાથી, તે
જ્ઞાનચર્ચારૂપ હશે તોપણ, લોકવ્યવહારમાં ઘણા શંકાનો હેતુ થશે. માત્ર જે
પ્રમાણે પ્રસંગે ધર્મને આત્માહિતાર્થે હોય તે વિચારવું. અને વિમાસવું યોગ્ય
છે. અમપ્રત્યે કોઈ જ્ઞાનપ્રશ્નાર્થે પત્ર લખવાની તમારી ઇચ્છા હોય, તો તે

"સૂર્યથી તપેલા એવા પથ્થર તે સૂર્યના અસ્ત થયા પછી પણ અમુક વખત સુધી તપ્યા રહે છે, અને પછી સ્વરૂપને ભજે છે; તેમ પૂર્વના અજ્ઞાન સંસ્કારથી ઉપાર્જિત કરેલાં એવાં વેદનાદિ તાપ તેનો આ જીવને સંબંધ છે. જ્ઞાનયોગનો કોઇ હેતુ થયો, તો પછી અજ્ઞાન નાશ પામે છે અને તેથી ઉત્પન્ન થનારૂં એવું ભાવિકર્મ નાશ પામે છે, પણ તે અજ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થયેલું એવું વેદનીયકર્મ તે અજ્ઞાનના સૂર્યની પેઠે અસ્ત થયા પછી પથ્થરરૂપ એવા આ જીવને સંબંધમાં છે; જે આયુષ્યકર્મના નાશથી નાશ પામે છે. ભેદ એટલો છે કે, જ્ઞાનીપુરુષને કાયાને વિષે આત્મબુદ્ધિ થતી નથી; અને આત્માને વિષે કાયાબુદ્ધિ થતી નથી; બેય સ્પષ્ટ ભિન્ન તેના જ્ઞાનમાં વર્તે છે. માત્ર પૂર્વ સંબંધ—જેમ પથ્થરને સૂર્યના તાપનો પ્રસંગ છે તેની પેઠે—હોવાથી વેદનીયકર્મ આયુષ પૂર્ણતાસુધી અવિષમ ભાવે વેદવું થાય છે, પણ તે વેદના વેદતાં જીવને સ્વરૂપજ્ઞાનનો ભંગ થતો નથી, અથવા જો થાય છે તો, તે જીવને તેવું સ્વરૂપજ્ઞાન સંભવતું નથી. આત્મજ્ઞાન હોવાથી પૂર્વોપાર્જિત વેદનીયકર્મ નાશ જ પામે એવો નિયમ નથી. તે તેની સ્થિતિએ નાશ પામે; વળી તે કર્મ જ્ઞાનને આવરણ કરનારૂં નથી; અવ્યાબાધપણાને આવરણરૂપ છે; અથવા ત્યાંસુધી સંપૂર્ણ અવ્યાબાધપણું પ્રગટતું નથી; પણ સંપૂર્ણ જ્ઞાન સાથે તેને વિરોધ નથી. સંપૂર્ણ જ્ઞાનીને આત્મા અવ્યાબાધ છે એવો નિજરૂપ અનુભવ વર્તે છે, તથાપિ સંબંધપણે જોતાં તેનું અવ્યાબાધપણું વેદનીય કર્મથી અમુક ભાવે રોકાયેલ છે,—જો કે તે કર્મમાં જ્ઞાનીને આત્મબુદ્ધિ નહીં હોવાથી અવ્યાબાધ ગુણને પણ માત્ર સંબંધ—આવરણ છે; સાક્ષાત્—આવરણ નથી.

વેદના વેદતા જીવને કંઇ પણ વિષમભાવ થતાં તે, અજ્ઞાનનું લક્ષણ છે, પણ વેદના છે તે અજ્ઞાનનું લક્ષણ નથી. પૂર્વોપાર્જિત અજ્ઞાનનું ફળ છે; વર્તમાનમાં તે માત્ર પ્રારબ્ધરૂપ છે. તેને વેદતાં જ્ઞાનીને અવિષમપણું છે, એટલે જીવ ને કાયા જૂદાં છે, એવો જે જ્ઞાનયોગ, તે—જ્ઞાનીપુરુષને—અબાધ જ રહે છે માત્ર વિષમભાવરહિતપણું છે, એ પ્રકાર જ્ઞાનને અવ્યાબાધ છે. વિષમભાવ છે તે, જ્ઞાનને બાધકારક છે. દેહમાં દેહબુદ્ધિ, અને આત્મામાં આત્મબુદ્ધિ, દેહથી ઉદાસીનતા અને આત્મામાં સ્થિતિ છે, એવા જ્ઞાનીપુરુષનો વેદનાઉદય તે પ્રારબ્ધ વેદનારૂપ છે; નવાં કર્મનો હેતુ નથી.

બીજું પ્રશ્ન. "પરમાત્મસ્વરૂપ સર્વ ઠેકાણે સરખું છે; સિદ્ધ અને સંસારી જીવ સરખા છે; ત્યારે સિદ્ધની સ્તુતિ કરતાં કંઇ બાધ છે કે કેમ? એ પ્રકારનું પ્રશ્ન છે.—પરમાત્મસ્વરૂપ પ્રથમ વ્યાખ્યાયોગ્ય છે. વ્યાપકપણે પરમાત્મ-

હોય એમ નથી. અને આત્માર્થે પણ નથી. પ્રારબ્ધાનુસાર એવો ...
એવા તીર્થંકરની આજ્ઞા તો ફક્ત આત્માર્થમાં જ સમાય છે ...
અને આ જે તે પૂછેલો કે આત્માર્થે આપેલો નથી, ...
નિરુપાયપણે આપેલો આપેલો છે. તે ...
આત્માર્થે ન થાય, અને ... 'આત્માર્થે આપું છું' એવું ...

[illegible]

ન હોય એટલે તેનો અભ્યાસ ન થાય એ, સ્પષ્ટ અનુભવરૂપ છે. ઘણીવાર, પૂર્વ-કાળે યોગીઓના ઉપશમનનું, તથા નિવર્તનનું જીવે અભિમાન કર્યું છે, પણ તેવું કાંઈ સાધન કર્યું નથી; અને હજુસુધી તે પ્રકારમાં કંઈ ઠામ ઠેકાણું કરતો નથી; અર્થાત્ હજુ તેને તે અભ્યાસમાં કંઈ રસ દેખાતો નથી, તેમ કડવાશ લાગતાં છતાં, તે કડવાશ ઉપર પગ દઈ આ જીવ ઉપશમન, નિવર્તનમાં પ્રવેશ કરતો નથી. આ વાત વારંવાર આ દુષ્ટ-પરિણામી જીવે વિચારવાયોગ્ય છે;—વિસર્જન કરવાયોગ્ય કોઈ રીતે નથી.

પુત્રાદિ સંપત્તિમાં જે પ્રકારે આ જીવને મોહ થાય છે, તે પ્રકાર કેવળ નીરસ અને નિંદવાયોગ્ય છે. જીવ જો જરાય વિચાર કરે, તો સ્પષ્ટ દેખાય એવું છે કે, કોઈને વિષે પુત્રપણું માની, આ જીવે માઠું કરવામાં મણા રાખી નથી; અને કોઈને વિષે પિતાપણું માનીને પણ તેમ જ કર્યું છે; અને કોઈ જીવ હજુસુધી તો પિતા, પુત્ર થઈ શક્યા દીઠા નથી. સૌ કહેતા આવે છે કે, આનો આ પુત્ર, અથવા આનો આ પિતા, પણ વિચારતાં આ વાત કોઈ પણ કાળે ન બની શકે તેવી, સ્પષ્ટ લાગે છે. અનુત્પન્ન એવો આ જીવ તેને પુત્રપણે ગણવો કે ગણાવવાનું ચિત્ત રહેવું એ, સૌ જીવની મૂઢતા છે;—અને તે મૂઢતા કોઈ પણ પ્રકારે સત્સંગની ઇચ્છાવાળા જીવને ઘટતી નથી.

જે મોહાદિ પ્રકાર વિષે તમે લખ્યું તે, બન્નેને ભ્રમણાનો હેતુ છે;—અત્યંત વિટંબનાનો હેતુ છે. જ્ઞાનીપુરુષ પણ એમ વર્તે, તો જ્ઞાનઉપર પગ મૂકવા જેવું છે, અને સર્વ પ્રકારે અજ્ઞાનનિદ્રાનો તે હેતુ છે; એ પ્રકારને વિ-ચારે બન્નેએ સીધો ભાવ કર્તવ્ય છે. આ વાત અલ્પકાળમાં ચેતવાયોગ્ય છે. જેટલો બને તેટલો તમે કે બીજા તમસંબંધી સત્સંગી નિવૃત્તિનો અવકાશ લેશો; તે જ જીવને હિતકારી છે.

મુંબઈ, અષાઢ શુદ ૫, રવિ, ૧૯૫૦.

૫૨૭.

આપનો સવિગત કાગળ ૧ તથા પત્ર ૧ પ્રાપ્ત થયું છે. તેમાં લખેલાં પ્રશ્નો મુમુક્ષુજીવે વિચારવા યોગ્ય છે.

જે જે સાધન આ જીવે પૂર્વકાળે કર્યાં છે, તે તે સાધન જ્ઞાનીપુરુષની આજ્ઞાથી થયાં જણાતાં નથી; એ વાત સંદેહરહિત લાગે છે, જો એમ થયું હોત, તો જીવને સંસારપરિભ્રમણ હોય નહીં. જ્ઞાનીપુરુષની આજ્ઞા છે તે, ભવમાં જતાને આડા પ્રતિબંધ જેવી છે, કારણ જેને આત્માર્થ સિવાય બીજો

૩૨૮.

ॐ

" ભગવાને, ચૌદ રાજલોકમાં કાજળના કુપાની પેરે સૂક્ષ્મ એકેંદ્રિય જીવ ભર્યાં છે એમ, કહ્યું છે:—કે જે જીવ બાળ્યા બળે નહીં, છેદ્યા છેદાય નહીં, માર્યા મરે નહીં એવા કહ્યા છે. તે જીવને ઔદારિક શરીર નહીં હોય, તેથી તેને અગ્નિ આદિ વ્યાઘાત થતો નહીં હોય? ઔદારિક શરીર છતાં તેને અગ્નિ આદિ વ્યાઘાત નહીં થતો હોય? જો ઔદારિક શરીર હોય, તો તે શરીર અગ્નિ આદિ વ્યાઘાત કેમ ન પામે?" એ પ્રકારનું પ્રશ્ન એ કાગળમાં લખ્યું તે, વાંચ્યું છે. [illegible] ને અર્થે સંક્ષેપમાં તેનું અત્ર સમાધાન લખ્યું છે કે, એક દેહ ત્યાગી, બીજો દેહ ધારણ કરવી [illegible] જીવ જ્યારે વાટે વહેતો હોય છે ત્યારે અથવા અપર્યાપ્તપણે, માત્ર તેને તૈજસ અને કાર્મણ એ બે શરીર હોય છે: બાકી સર્વ [illegible] સ્થિતિમાં [illegible] સ્થિતિમાં સર્વ જીવને ત્રણ શરીરનો સંભવ શ્રી જિને કહ્યો છે: કાર્મણ, તૈજસ, [illegible] કે વૈક્રય એ બેમાંનું કોઇ એક. ફક્ત વાટે વહેતા જીવને કાર્મણ, તૈજસ એ બે શરીર હોય છે: અથવા અપર્યાપ્ત-સ્થિતિ જીવની [illegible] તેને કાર્મણ, તૈજસ શરીરથી નિર્વાહ થઇ [illegible], પણ અપર્યાપ્ત-સ્થિતિ [illegible] ભિન્ન શરીરનો નિયમિત સંભવ છે. પર્યાપ્ત [illegible] સ્થિતિ [illegible] કે, આહારાદિનું ગ્રહણ કરવારૂપ અગમ્ય સામર્થ્ય—અને [illegible] આહારાદિ [illegible] તે, ત્રીજા શરીરનો પ્રારંભ છે, અર્થાત્ તેજ [illegible] સમજવા યોગ્ય છે ભગવાને જે સૂક્ષ્મ એકેંદ્રિય કહ્યા [illegible] પર્યાપ્ત-સૂક્ષ્મ એકેંદ્રિય હોવાથી [illegible] ઔદારિક શરીર છે તે. એકલા સૂક્ષ્મ [illegible] ન થઇ શકે. અગ્નિઆદિનું જે મહત્વ છે, [illegible] એવાં પ્રકારનાં છે કે, જેને એક [illegible] સંબંધ થાય એમ કહીએ, તોપણ [illegible] અવકાશમાંથી તે એકેંદ્રિય જીવોનું [illegible] તે જીવનો નાશ થઇ શકે, કે તેને [illegible] સંબંધ તેને થતો નથી. જો તે જીવોની [illegible], અથવા અગ્નિ આદિનું અત્યંત સૂક્ષ્મપણું હોય, કે [illegible], તો તે એકેંદ્રિય જીવને વ્યાઘાત કરવાને [illegible] તેમ નથી અહીં તો જીવોનું અત્યંત સૂક્ષ્મત્વ છે, [illegible] મહત્વ [illegible] સંબંધ થતો નથી, એમ

[illegible] અનાદિકાળથી [illegible] થયું છે. જેમ ઘણું [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] પ્રીતિ, [illegible] [illegible], [illegible] તે [illegible] ઘણું [illegible] [illegible] [illegible] આવે [illegible] છે, તેમ અજ્ઞાનનાં [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] જીવન [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] કહ્યું છે. [illegible] [illegible] [illegible] છે કે, [illegible] [illegible] [illegible] જીવન [illegible] હોય, તો પછી [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ઘણું નિરત ન [illegible] હોય [illegible] [illegible] નિરતવા આવેલ હોય, ત્યાં [illegible] [illegible] [illegible] સ્થિતિનો [illegible] હોય, [illegible] [illegible] [illegible] કહી છે, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], ન આવે, [illegible] તે ઘણું તે [illegible] નિરત થવા પ્રથમ [illegible] તે જ સ્થિતિનું [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] પ્રથમ [illegible] [illegible]; [illegible] [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] તે જ સ્થિતિનું [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] નહીં, કારણ કે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] સ્થિતિ છે. તેમ [illegible] સ્થિતિ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] તે [illegible] [illegible] [illegible] છે, તેરમાના [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] ([illegible]) આદિ; તે પ્રથમ [illegible] નહીં. અને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] તે [illegible] [illegible] [illegible] નહીં; [illegible] સ્થિતિ છે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] આવે છે [illegible] તે તે [illegible] સ્થિતિ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] અને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] તે [illegible] છે – [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે. આ [illegible] [illegible] આપને [illegible] છે, તે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] સમાધાન [illegible] અને [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] સમાધાન [illegible].

[illegible] છે તે [illegible] [illegible] ઉપાય છે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] તે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે અને [illegible] છે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] તો [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] વિનતી.

૧૯૫૦ અષાડ શુદ ૫, રવિ. આ૦ સ્વ૦ પ્રણામ.

વેદાંત એક બ્રહ્મસ્વરૂપે સર્વ સ્થિતિ છે એમ કહે છે. જિનાગમમાં તેથી બીજે પ્રકાર કહ્યો છે. 'સમયસાર' વાંચતાં પણ કેટલાક જીવોને એક બ્રહ્મની માન્યતારૂપનો સિદ્ધાંત થઇ જાય છે. સિદ્ધાંતનો વિચાર ઘણા સત્સંગથી તથા વૈરાગ્ય અને ઉપશમનું બળ વિશેષપણે વધ્યા પછી કર્તવ્ય છે. જો એમ નથી કરવામાં આવતું, તો જીવ બીજા પ્રકારમાં ચડી જઇ, વૈરાગ્ય અને ઉપશમથી હીન થાય છે. 'એક બ્રહ્મસ્વરૂપ' વિચારવામાં અડચણ નથી· અથવા 'અનેક આત્મા' વિચારવામાં અડચણ નથી, અને તમને અથવા કોઇ મુમુક્ષુને પોતાના સ્વરૂપનું જાણવું એ મુખ્ય કર્તવ્ય છે, પણ તે જાણવાનાં સાધન શમ, સંતોષ, વિચાર અને સત્સંગ છે. તે સાધન સિદ્ધ થયે, વૈરાગ્ય, ઉપશમ વર્દ્ધમાન પરિણામી થયે, 'એક આત્મા' કે 'અનેક આત્મા છે' એ આદિ પ્રકારે સ્વરૂપ વિચારવા યોગ્ય છે. એ જ વિનંતી.

મોહમયી, શ્રાવણ શુદ ૧૧, રવિ, ૧૯૫૦. આ૦ સ્વ૦ પ્રણામ.

૩૩૦.

નિઃસારપણું અત્યંતપણે જાણ્યા છતા વ્યવસાયનો પ્રસંગ આત્માર્થીને કંઇ પણ મંદતાનો હેતુ થાય છે, તે છતાં તે વ્યવસાય કરીએ છીએ; આત્માથી ખમવા યોગ્ય નહીં તે ખમીએ છીએ. એ જ વિનંતી.

૧૯૫૦ના શ્રાવણ શુદ ૧૪. મુંબઇ. આ૦ પ્ર૦

૩૩૧.

જેમ આત્મબળ અપ્રમાદિ થાય તેમ સત્સંગ, સદ્વાંચનનો પ્રસંગ નિત્ય પ્રત્યે કરવાયોગ્ય છે. તેને વિષે પ્રમાદ કર્તવ્ય નથી.—અવશ્ય એમ કર્તવ્ય નથી.

સંવત ૧૯૫૦, શ્રાવણ શુદ ૧૪ બુધે મુંબઇ.

આ૦ સ્વ૦ પ્રણામ.

૩૩૨.[1]

પાણી સ્વભાવે શીતળ છતાં કોઇ વાસણમાં નાખી નીચે અગ્નિ સળગતો રાખ્યો હોય, તો તેની નિરીચ્છા હોય છતાં તે પાણી ઉષ્ણપણું ભજે છે, તેવો આ વ્યવસાય, સમાધિએ શીતળ એવા પુરુષને ઉષ્ણપણાનો હેતુ થાય છે, એ વાત અમને તો સ્પષ્ટ લાગે છે. વર્દ્ધમાનસ્વામીએ ગૃહવાસમાં પણ—

---

૧. આ પત્ર અનુક્રમે ત્રણ પત્રથી લખાયો છે.—સંશોધક.

ભગવાને કહ્યું છે. તેથી ઔદારિક શરીર અવિનાશી કહ્યું છે એમ નથી; સ્વ
કરી તે વિપરિણામ પામી, અથવા ઉપાર્જિત કરેલાં એવાં તે દ્રવ્યોનાં પૂ
પરિણામ પામી, ઔદારિક શરીરનો નાશ કરે છે. કંઇ તે શરીર બીજાથ
નાશ પમાડયું હોય તો જ પામે એવો પણ નિયમ નથી.

વૈરાગ્ય, ઉપશમનું બળ વધે તે પ્રકારનો સત્સંગ, સત્શાસ્ત્રનો પરિચય
એ, જીવને પરમ હિતકારી છે. બીજો પરિચય જેમ બને તેમ નિવર્તનયોગ્ય

અત્રે હાલમાં વ્યાપાર સંબંધી પ્રયોજન રહે છે તેથી, વખતમાં થોડા
માટે પણ નીકળી શકવું દુર્લભ છે, કારણ કે પ્રસંગ એવો છે કે, જેમાં
વિદ્યમાનપણાની અવશ્ય, પ્રસંગના લોકો ગણે છે. તેમનું મન ન દુભાય
અથવા તેમના કામને અત્રેથી મારા દૂર થવાથી કોઇ બળવાન હાનિ ન થઇ
એવો વ્યવસાય થાય, તો તેમ કરી થોડો વખત આ પ્રવૃત્તિથી અવકાશ
ચિત્ત છે, તથાપિ તમારી તરફ આવવાથી લોકોના પરિચયમાં જરૂર કરી
નું થાય, એ સંભવિત હોવાથી, તે તરફ આવવાનું ચિત્ત થવું મુશ્કેલ છે. લો
પરિચયમાં આવવા પ્રસંગ રહ્યા છતાં, ધર્મપ્રસંગે આવવું થાય તે, વિશેષ અરુચિ
જણાયું, જેમ બને તેમ તે પરિચયથી-ધર્મપ્રસંગને નામે-દૂર રહેવાનું ચિત્ત
પણે રહ્યા કરે છે. વૈરાગ્ય, ઉપશમનું બળ વધે, તે પ્રકારનો સત્સંગ-સત્શા
પરિચય કરવો એ, જીવને પરમ હિતકારી છે. બીજો પરિચય જેમ બને
નિવર્તનયોગ્ય છે.

મોહમયી સં૦ ૧૯૫૦, અષાડ સુદ ૧૫, સોમ.

આ૦ સ્વ૦ પ્ર

૩૨૯.

ૐ

'યોગવાસિષ્ઠાદિ' ગ્રંથો વાંચવા-વિચારવામાં બીજી અડચણ નથી.
આગળ લખ્યું હતું કે, ઉપદેશગ્રંથ સમજી એવા ગ્રંથ વિચારવાથી જીવ
પ્રગટે છે. ઘણુંકરી તેવા ગ્રંથો વૈરાગ્ય અને ઉપશમને અર્થે છે. સિદ્ધાં
સત્પુરુષમાં જાણવાયોગ્ય જાણીને જીવમાં સરળતા, નિરભિમાનતાદિ ગુણો
થવાને અર્થે 'યોગવાસિષ્ઠ,' 'ઉત્તરાધ્યયન,' 'સૂત્રકૃતાંગાદિ' વિચારવામાં
નથી; એથી અતિ

૩૩૪.

પ્રસંગના થારે આજુના પ્રારબ્ધવશાત્ દમાણુથી કેટલાંક વ્યવમાથી કાર્ય થઇ આવે છે, પણ ચિત્તપરિણામ સાધારણ પ્રસંગમાં પ્રવૃત્તિ કરતાં વિશેષ સંકોચાયલાં રહ્યાં કરતાં હોવાથી આ પ્રકારના પત્રાદિ લખવા વગેરેનું બની શક્યું નથી; જેથી વધારે નથી લખાયું તે માટે, અન્ને ક્ષમા આપવ યોગ્ય છે.

૧૯૫૦ ના શ્રાવણ વદ ૯, શનિ.

૩૩૫.[1]

જે કારણ વિષે લખ્યું હતું, તે કારણના વિચારમાં હજુ ચિત્ત છે, અને તે વિચ૨ હજી સુધી ચિત્તસમાધાનરૂપ એટલે પૂરો, થઇ શક્યો ન હોવાથી તમને પત્ર લખવાનું થયુ નથી. વળી કોઇ પ્રમાદદોષ જેવો કોઇ પ્રસંગદોષ વર્તે છે, કે જેને લીધે કંઇ પણ પરમાર્થવાત લખવા સંબંધમાં ચિત્ત મુંઝાઇ, લખતાં સાવ અટક્યું થાય છે. તેમ જ જે કાર્યપ્રવૃત્તિ છે, તે કાર્યપ્રવૃત્તિમાં અને અપરમાર્થપ્રસંગમાં ઉદાસીન બળ યથાયોગ્ય જાણે મારાથી થતુ નથી, એમ લાગી આવી પોતાના દોષવિચારમાં પડી જઇ, પત્ર લખતુ અટકી જાય છે, અને ઘણુંકરી, ઉપર જે વિચારનુ સામાધાન થયુ નથી એમ લખ્યું છે, તે તે જ કારણ છે.

જો કોઇ પણ પ્રકારે બને તો આ ત્રાસરૂપ સંસારમાં વધનો વ્યવસાય ન કરવો; સત્સંગ કરવો યોગ્ય છે. મને એમ લાગે છે કે, જીવને મૂળપણે જોતાં જો મુમુક્ષુતા આવી હોય, તો નિત્યપ્રત્યે તેનુ સંસારબળ ઘટયા કરે; સંસારમાં ધનાદિ સંપત્તિ ઘટે, કે નહીં, તે અનિયત છે; પણ સંસારપ્રત્યેની જે જીવની જે ભાવના, તે મોળી પડ્યા કરે,—અનુક્રમે નાશ પામવાયોગ્ય થાય. આ કાળમાં એ વાત ઘણું-કરી જોવામાં આવતી નથી. કોઇ જુદા સ્વરૂપમાં મુમુક્ષુ, અને જુદા સ્વરૂપમાં મુનિ વગેરે જોઇ, વિચાર થાય છે કે, આવા સંગે કરી જીવની ઉર્ધ્વદશા થતી ઘટે નહીં; પણ અધમદશા થતી ઘટે. વળી સત્સંગનો કંઇ પ્રસંગ થયો છે, એવા જીવની વ્યવસ્થા પણ કાળદોષથી પલટતા વાર નથી લાગતી.

એવુ પ્રગટ જોઇ ચિત્તમા ખેદ થાય છે, અને મારા ચિત્તની વ્યવસ્થા જોતાં મને પણ એમ થાય છે કે, મને કોઇ પ્રકારે આ વ્યવસાય ઘટતો નથી;—અવશ્ય ઘટતો નથી. જરૂર—અત્યંત જરૂર—આ જીવનો કોઇ પ્રમાદ છે; નહીંતો પ્રગટ જાણ્યુ છે એવુ જે ઝેર, તે પીવાને વિષે જીવની પ્રવૃત્તિ કેમ

૧. આ પત્ર અનુક્રમે ચાર પત્રોથી લખાયો છે.—સંશોધન.

આ સર્વે વ્યવસાય અસાર છે; કર્તવ્યરૂપ નથી; એમ જાણ્યું હતું; તેમ છતાં તે ગૃહવાસને ત્યાગી મુનિચર્યા ગ્રહણ કરી હતી ને મુનિપણામાં પણ આત્મબળે સમર્થ છતાં તે ત્યાગ કરતાં પણ અનંત વચના અગાની જરૂર છે એમ જાણી, માનપૂર્વક અને આનંદપણે ગાઢાગાર વર્યાં ક્રમશમ બન્યું છે, કે જેથી વ્યવસાયરૂપ અગ્નિ તો પ્રાયે થયા કરે નહીં. જે વર્દ્ધમાનસ્વામી ગૃહવાસમાં છતાં અભોગી જેવા હતા, અવ્યવસાયી જેવા હતા, નિસ્પૃહ હતા, અને સહજ સ્વભાવે મુનિ જેવા હતા, આત્માકાર પરિણામી હતા તે વર્દ્ધમાનસ્વામી પણ સર્વ વ્યવસાયમાં અસારપણું જાણીને-નિરસ જાણીને- દૂર પ્રવર્ત્યાં તે વ્યવસાય બીજા જીવે કરી કયા પ્રકારથી સમાધિ રાખવી ધારી છે તે, વિચારવા યોગ્ય છે;

તે વિચારીને ફરી ફરી તે ચર્યા કાર્યે કાર્યે, પ્રવર્તને પ્રવર્તને, સ્મૃતિમાં લાવી, વ્યવસાયના પ્રસંગમાં વર્તતી એવી રુચિ વિલય કરવા યોગ્ય છે. જો એમ ન કરવામાં આવે, તો એમ ઘણુંકરીને લાગે છે કે, હજુ આ જીવની યથાયોગ્ય જિજ્ઞાસા મુમુક્ષુપણે વિષે થઈ નથી, અથવા તો આ જીવ લોકસંજ્ઞાએ માત્ર કલ્યાણ થાય એવી ભાવના કરવા ઇચ્છે છે; પણ કલ્યાણ કરવાની તેને જિજ્ઞાસા ઘટતી નથી, કારણ કે બેય જીવનાં સરખાં પરિણામ હોય અને એક બંધાય, બીજાને અબંધતા થાય એમ ત્રિકાળમાં બનવાયોગ્ય નથી.

મુંબઈ, શ્રાવણ વદ ૧, ૧૯૫૦.

૩૩૩.

'યોગવાસિષ્ઠ,' જીવમાં જેમ ત્યાગ, વૈરાગ્ય અને ઉપશમ ગુણ પ્રગટે-ઉદય પામે-તે પ્રકારે લક્ષમાં રાખવાના ખબર લખ્યા તે પત્ર પ્રાપ્ત થયું છે.

એ ગુણો જ્યાંસુધી જીવને વિષે સ્થિરતા પામશે નહીં, ત્યાંસુધી આત્મ-સ્વરૂપનો વિચાર જીવથી યથાર્થપણે થવો કઠણ છે. 'આત્મા રૂપી છે?' 'અરૂપી છે?' એ આદિ વિકલ્પ તે પ્રથમમાં જે જે વિચારાય છે તે, કલ્પના જેવા છે. જીવ કંઇક પણ ગુણ પામીને જો શીતળ થાય, તો પછી તેને વિશેષ વિચાર કર્તવ્ય છે. આ આત્મદર્શનાદિ પ્રસંગ તીવ્ર મુમુક્ષુતા ઉત્પન્ન થયા પહેલાં ઘણુંકરીને કલ્પિતપણે સમજાય છે; જેથી હાલ તે સંબંધી પ્રશ્ન શમાવવાયોગ્ય છે, એ જ વિનંતી.

સં૦ ૧૯૫૦, શ્રાવણ વદ ૯ બુધ.

પરમાર્થેથી તેની સેવા અસેવાથી જીવને કંઇ જાતિ—(   )—ભેદ થ
નથી, માટે તે કંઇ સફળકારણરૂપે જ્ઞાનીપુરૂષોએ સ્વીકારી નથી; એ
જણાય છે.

ઘણાં પ્રત્યક્ષ વર્ત્તમાનોપરથી એમ પ્રગટ જણાય છે કે, આ કાળ
વિષમ, કે દુષમ કાળ છે, અથવા કળિયુગ છે. કાળચક્રના પરાવર્તનમાં
અનંતવાર દુષમકાળ પૂર્વે આવી ગયા છે, તથાપિ આવો દુષમકાળ કોઇક
વખત આવે છે. શ્વેતામ્બર–સંપ્રદાયમાં એવી પરંપરાગત વાત ચાલી આ
છે કે, 'અસંયતી–પૂજા' નામે આશ્ચર્યવાળો 'હુંડ'–ધીટ—એવો આ પંચમકા
અનંતકાળે આશ્ચર્યસ્વરૂપે તીર્થંકરાદિકે ગણ્યો છે: એ વાત અમને અહુ
અનુભવમાં આવે છે.—સાક્ષાત એમ જાણે ભાસે છે.

કાળ એવો છે. ક્ષેત્ર ઘણુંકરી અનાર્યજેવું છે ત્યાં, સ્થિતિ છે. પ્રસં
દ્રવ્યકાળાદિ કારણથી સરળ છતાં, લોકસંજ્ઞાપણે ગણવા ઘટે છે. ભાવ, દ્ર
ક્ષેત્ર અને કાળના આલંબન વિના નિરાધારપણે જેમ આત્માપણું ભજાય તે
ભજે છે. બીજો શો ઉપાય?

૩૩૭.

જ્ઞાનવાર્ત્તાના પ્રસંગમાં ઉપકારી એવાં કેટલાંક પ્રશ્નો તમને થાય
તે, તમે અમને લખી જણાવો છો, અને તેના સમાધાનની તમારી ઇચ્
વિશેષ રહે છે તેથી, કોઇ પણ પ્રકારે જો તમને તે પ્રશ્નોનાં સમાધ
લખાય તો સારૂં, એમ ચિત્તમાં રહ્યા કરતાં છતાં, ઉદયયોગથી તેમ બન
નથી. પત્ર લખવામાં ચિત્તની સ્થિરતા ઘણી જ ઓછી રહે છે, અથવા ચિ
તે કાર્યમાં અલ્પમાત્ર છાંયાજેવો પ્રવેશ કરી શકે છે, જેથી તમને વિ
વિગતથી પત્ર લખવાનું થઇ આવતું નથી. એક કાગળ લખતાં દશ દ
પાંચ પાંચ વખત બબ્બે ચારચાર લીટી લખી તે કાગળ અધુરા મૂકવ
ચિત્તની સ્થિતિને લીધે બને છે. ક્રિયાને વિષે રુચિ નહીં, તેમ પ્રારબ્ધ
પણ તે ક્રિયામાં હાલ વિશેષ ઉદયમાન નહીં હોવાથી તમને તેમ જ બીજા
મુમુક્ષુઓને વિશેષપણે કંઇ જ્ઞાનચર્ચા લખી શકાતી નથી. ચિત્તમાં એ વિ
ખેદ રહે છે, તથાપિ તેને હાલ તો ઉપશમ કરવાનું જ ચિંત રહે છે; એ
જ કોઇ આત્મદશાની સ્થિતિ હાલ વર્ત્તે છે. ઘણુંકરીને જાણીને કરવામાં
આવતું નથી, અર્થાત્ પ્રમાદાદિ દોષે કરી તે ક્રિયા નથી બનતી;—એ
જણાતું નથી.

હોય ? અથવા એમ નદીનો ઉદાસીન પ્રવૃત્તિ હોય, તોપણ તે પ્રવૃત્તિએ હવે બીજે કોઈ પ્રકારે પણ પરિણામપામ્યું આવે એમ યથાયોગ્ય છે; નદીનો જરૂર, ઇચ્છનો કોઈ પણ પ્રકારે હોય છે.

વધારે લખવાનું થઈ શકતું નથી; એટલે ચિત્તમાં ખેદ થાય છે, નદીનો પ્રગટપણે કોઈ મુમુક્ષુને આ ઇચ્છના હોય પણ જેટલા અને તેટલા પ્રકારે વિચિત્ર કરી, ઇચ્છનો તેટલો તો ખેદ લાગશે, અને તે વિચિત્ર-હોવાની પરિસમાપ્તિ માટે તેનો એકરૂપ ઉપકાર ઇચ્છવો. વારંવાર, અને મારા હોય માટે એમ લાગે છે; કે જે હોયનું અળ પરમાર્થથી જેતાં મેં કર્યું છે; પણ બીજા આધુનિક જીવોના હોય આગળ મારા હોયનું અત્યંત અલ્પપણું લાગે છે; જો કે એમ માનવાની કંઈ બુદ્ધિ નથી, તથાપિ સ્વભાવે એમ કંઈ લાગે છે; જ્યાં હોય વિશેષ અપરાધીની પેઠે જ્યાંસુધી અમે આ વ્યવહાર કરીએ છીએ ત્યાંસુધી, અમારા આત્મામાં લાગ્યા કરીશું. તમને અને તમારા સંગમાં વર્તતા કોઈ પણ મુમુક્ષુને કંઈ પણ વિચારવાજોગ, જરૂર, આ વાત લાગે છે.

૧૯૫૦.

૩૩૬.*

મનનો, વચનનો તથા કાયાનો વ્યવસાય ધારીએ તે કરતાં હમણાં વિશેષ વર્ત્યા કરે છે, અને એ જ કારણથી તમને પત્રાદિ લખવાનું બની શકતું નથી. વ્યવસાયનું બહોળાપણું ઇચ્છવામાં આવતું નથી, તથાપિ પ્રાપ્ત થયા કરે છે, અને એમ જણાય છે કે, કેટલાક પ્રકારે તે વ્યવસાય વેદવા યોગ્ય છે કે, જેના વેદનથી, ફરી તેની ઉત્પત્તિયોગ મટશે;–નિવૃત્ત થશે; કદાપિ બળવાનપણે તેનો નિરોધ કરવામાં આવે, તોપણ તે નિરોધરૂપ ક્લેશને લીધે, આત્મા આત્માપણે વિસ્રસા પરિણામ જેવા પરિણમી શકે નહીં, એમ લાગે છે; માટે તે વ્યવસાયનો જે પ્રકારે અનિચ્છાપણે પ્રાપ્ત થાય તે વેદવો; એ કોઈ પ્રકારે વિશેષ સમ્યક્ લાગે છે.

કોઈ પ્રગટ કારણને અવલંબી–વિચારી–પરોક્ષ ચાલ્યા આવતા સર્વજ્ઞ પુરુષને માત્ર સમ્યક્‌દૃષ્ટિપણે પણ ઓળખાય, તો તેનું મહત્ ફળ છે, અને તેમ ન હોય, તો સર્વજ્ઞને સર્વજ્ઞ કહેવાનું કંઈ આત્માર્થસંબંધી ફળ નથી, એમ અનુભવમાં આવે છે પ્રત્યક્ષ પુરુષને પણ કોઈ કારણે–વિચારે–અવલંબને, સમ્યક્‌દૃષ્ટિસ્વરૂપપણે પણ ન જાણ્યા હોય, તો તેનું આત્મપ્રત્યયી ફળ નથી,

પણ કેટલાક મુમુક્ષુ જીવોને એ પ્રકારનો ખેદ રહે છે; એ રીતે જાણીને જ્યાં અને તમ સૌનો એ ખેદ દૂર કરાય તો સારું એમ મનમાં રહેતાં છતાં પ્રારબ્ધ વેદીએ છીએ. વળી અમારા ચિત્તમાં એ વિષે અત્યંત બળવાન ખેદ છે,—જે ખેદ એક દિવસપ્રત્યે ઘણા ઘણા પ્રસંગે સ્ફુર્યા કરે છે, અને તે ઉપશમાવવાનું કરવું પડે છે; અને ઘણું કરી તમ વગેરેને પણ અમે વિશેષ પણે તે ખેદ વિષે લખ્યું નથી કે, જણાવ્યું નથી; પણ હાલ શ્રી......ને જણાવવાથી, પ્રસંગથી જણાવવાનું થયું છે. તમને અને......ને જે ખેદ રહે છે તેથી, તે પ્રકારવિષે અમને અસંખ્યાત ગુણ વિશેષ ખેદ રહેતો હશે એમ લાગે છે. કારણ કે જે જ પ્રસંગે બધા પ્રદેશ શિથિલ જેવા થઈ જાય છે. અને જીવનો 'નિત્ય' સ્વભાવ' હોવાથી જીવ આવો ખેદ રાખતાં છતાં જીવે છે; એવા પ્રકારના ખેદથી પ્રાય થાય છે. વળી પરિણામાંતર થઈ થોડા અવકાશે પણ તેની તે વાત, પ્રસંગે પ્રસંગે સ્ફુરી નીકળે છે, અને તેથી તેવી દશા થઈ આવે છે તથાપિ આત્મા પર અત્યંત દૃષ્ટિ કરી, તે પ્રકારે હાલ તો ઉપશમાવવા જ ઘટે છે એમ જાણી, ઉપશમાવવામાં આવે છે.

શ્રી......ના કે તમારા ચિત્તમાં એમ આવતું હોય કે, બાહ્ય કારણોને લીધે અમે એ પ્રકારની પ્રવૃત્તિ કરતા નથી તે, યોગ્ય નથી, એ પ્રકારે જો હેતુ હોય, તો ઘણું કરી તેમ નથી એમ, અમને લાગે છે. નિત્યપ્રત્યે તે વાતનો વિચાર કરતા છતાં હજુ બળવાન કારણોનો તે પ્રત્યે સંબંધ છે એમ જાણી, જે પ્રકારની તમારી ઇચ્છા પ્રમાણેના હેતુમાં છે, તે રહે [illegible]

જે [illegible] છે તેમાં, અમારે [illegible] નથી. તેમ જ [illegible] નિવૃત્તિ તથા અનુકૂળ છે

જે સુભાગ્ય એવી જ્ઞાન વિષે 'સમયસાર' ગ્રંથના કવિત્વમાં તેમ મને મતે હોય તે તેમ જ છે, એમ માનું છે, એમ કહેવા હેતુ નથી. બનારસીદાસે 'સમયસાર ગ્રંથ' હિંદીભાષામાં કરતાં કેટલાક કવિત, સવૈયા વગેરે તેમાં નવીન જ રચ્યાં છે, અને તે પૈકી કોઈ 'બીજજ્ઞાન' ને સમજી જણાય છે, તથાપિ સ્પષ્ટ સ્થાન જેવું મૂળ ઉપમાપણું પણ આવે છે. 'સમયસાર' બનારસીદાસે કર્યો છે તેમાં, તે પહેલાં ત્યાં ત્યાં આત્મા છે, ત્યાં ત્યાં બીજે સ્થળે ઉપમાપણું છે એમ, જણાવ્યું નથી; પણ કેટલેક સ્થળે વસ્તુપણું કહ્યું છે એમ, લાગે છે. જેથી એ વાત કરેક અલગ અને ખાસી આવી હોય એમ છે, જેટલે તમે જે બીજ જ્ઞાનમાં કારણ માન્યું છે તેથી કંઈક અલગ થયેલી વાત, અથવા તે વાત વિશેષ જ્ઞાને તેમાં અંગીકાર કરી જણાય છે.

બનારસીદાસને કંઈ તેવો યોગ બન્યો હોય એમ 'સમયસાર' ગ્રંથની રચનાપરથી જણાય છે. 'મૂળ સમયસાર'માં જેટલી બધી સ્પષ્ટતાથી 'બીજ જ્ઞાન' વિષે કહી નથી જણાતી, અને બનારસીદાસે તો પણ કેટલેક વસ્તુપણે અને ઉપમાપણે તે વાત કહી છે. જે ઉપરથી એમ જણાય છે કે બનારસીદાસે પણ પોતાના આત્માના વિષે જે કંઈ અનુભવ થયો છે, તેનો પણ કેમ તે પ્રકારે પ્રકાશ કર્યો છે, કે કોઈ વિચક્ષણ જીવના અનુભવને તે વાત આધારભૂત થાય,-વિશેષ સ્થિર કરનાર થાય.

એમ પણ લાગે છે કે, બનારસીદાસે લક્ષણાદિ ભેદથી જીવનો વિશેષ નિર્ધાર કર્યો હતો, અને તે તે લક્ષણાદિનું સતત મનન થયા કર્યાથી આત્મસ્વરૂપ કંઈક તીક્ષ્ણપણે તેમને અનુભવમાં આવ્યું છે, અને અવ્યક્તપણે આત્મદ્રવ્યનો પણ તેમને લક્ષ થયો છે, અને તે 'અવ્યક્ત લક્ષ'થી તે 'બીજજ્ઞાન' તેમણે ગાયું છે. અવ્યક્ત લક્ષનો અર્થ અત્રે એવો છે કે, ચિત્તવૃત્તિ આત્મવિચારમાં વિશેષપણે લાગી રહેવાથી પરિણામની નિર્મળ ધારા બનારસીદાસને જે અંશે પ્રગટી છે તે નિર્મળ ધારાને લીધે પોતાને દ્રવ્ય આ જ છે એમ જો કે સ્પષ્ટ જાણવામાં નથી તોપણ અસ્પષ્ટપણે એટલે સ્વાભાવિકપણે પણ તેમના આત્મામાં [illegible] ભાસમાન થયું છે, અને જેને લીધે એ વાત તેમના મુખથી નીકળી શકી [illegible] અને સહજ આગળ વધતાં તે વાત તેમને [illegible] થયા ન અપ કરવા તેમની પ્રાપ્તે રહી છે.

શ્રી [illegible] ના અંતરમાં જે બીજ છે તે, કોઈ રીતે પોતે છે, અને તે બીજ પાછળથી તમને [illegible] જાણવામાં છે. તેમ જ બીજ-

સમ, સંવેગ, નિર્વેદ, આસ્થા અને અનુકંપા ઇત્યાદિક સદ્ગુણોથી યોગ્યતા મેળવવી; અને કોઇ વેળા મહાત્માના યોગે તે ધર્મ મળી રહે. સત્સંગ, સત્શાસ્ત્ર, અને સદ્વ્રત એ, ઉત્તમ સાધન છે.

૩૩૯.*

'સૂયગડાંગ સૂત્ર' નો જોગ હોય, તો તેનું બીજું અધ્યયન, તથા ઉદકપેઢાલવાળું અધ્યયન વાંચવાનો પરિચય રાખજો. તેમ જ 'ઉત્તરાધ્યયન' માં કેટલાંક વૈરાગ્યાદિક ચરિત્રવાળા અધ્યયન વાંચતા રહેજો. અને પ્રભાતમાં વહેલા ઉઠવાનો પરિચય રાખજો. એકાંતમાં સ્થિર બેસવાનો પરિચય રાખજો. માયા એટલે 'જગત્-લોક' નું જેમાં વધારે વર્ણન કર્યું છે, એવાં પુસ્તકો વાંચવા કરતાં જેમાં સત્પુરુષનાં ચરિત્રો અથવા વૈરાગ્યકથા વિશેષ કરીને રહી છે, તેવાં પુસ્તકોનો ભાવ રાખજો.

૩૪૦.*

જે વડે વૈરાગ્યની વૃદ્ધિ થાય તે વાંચન વિશેષ કરીને રાખવું. મત-મતાંતરનો ત્યાગ કરવો; અને જેથી મતમતાંતરની વૃદ્ધિ થાય તેવું વાંચન લેવું નહીં. અસત્સંગાદિકમાં રુચી ઉત્પન્ન થતી મટવાનો વિચાર વારંવાર કરવો યોગ્ય છે.

---

૩૪૧ *

શ્રી જિન આત્મપરિણામની સ્વસ્થતાને સમાધિ, અને આત્મપરિણામની અસ્વસ્થતાને અસમાધિ કહે છે તે, અનુભવજ્ઞાને જોતાં પરમ સત્ય છે. અસ્વસ્થ કાર્યની પ્રવૃત્તિ કરવી, અને આત્મપરિણામ સ્વસ્થ રાખવાં એવી વિષમ પ્રવૃત્તિ શ્રી તીર્થંકર જેવા જ્ઞાનીથી બનવી કઠણ કહી છે, તો પછી બીજા જીવને વિષે તે વાત સંભવિત કરવી કઠણ હોય એમાં, આશ્ચર્ય નથી. કોઇ પણ પરપદાર્થને વિષે ઇચ્છાની પ્રવૃત્તિ છે, અને કોઇ પણ પરપદાર્થના વિયોગની ચિંતા છે તેને, શ્રી જિન આર્તધ્યાન કહે છે—તેમાં સંદેહ ઘટતો નથી.

ત્રણ વર્ષના ઉપાધિયોગથી ઉત્પન્ન થયો એવો વિક્ષેપભાવ તે મટાડવાનો વિચાર વર્તે છે. દૃઢ વૈરાગ્યવાનના ચિત્તને જે પ્રવૃત્તિ બાધ કરી શકે એવી છે. તે પ્રવૃત્તિ અદૃઢ વૈરાગ્યવાન જીવને કલ્યાણ સન્મુખ થવા ન દે એમાં, આશ્ચર્ય નથી. જેટલી સંસારને વિષે આત્મપરિણતિ ગનાય તેટલી આત્મજ્ઞાનની ન્યૂનતા

લોકોમાં તે પ્રતીતિ કર્યા માનભંગ થવાનો પ્રસંગ આવે, તો તે માનભંગ પણ સહન ન થઈ શકે એમ હોવાથી પ્રભાવના હેતુની ઉપેક્ષા કરવામાં આવતી હોય એમ પણ લાગતું નથી, કારણ કે, તે માનામાન વિષે ચિત્ત ઘણું ઉદાસીન જેવું છે, અથવા તે પ્રકારમાં ચિત્તને વિશેષ ઉદાસીન કર્યું હોય તો થઈ શકે એમ છે.

શબ્દાદિ વિષયો પ્રત્યેનું કોઈ બળવાન કારણ પણ અવરોધક હોય એમ જણાતું નથી. કેવળ તે વિષયોનો ક્ષાયક-ભાવ છે એમ જોકે કહેવા પ્રસંગ નથી, તથાપિ તેમાં વિરસપણું બહુપણે ભાસી રહ્યું છે. ઉદયથી પણ ક્યારેક મંદરુચિ જન્મતી હોય તો તે પણ વિશેષ અવસ્થા પામ્યા પ્રથમ નાશ પામે છે. અને તે મંદરુચિ વેદતાં પણ આત્મા ખેદમાં જ રહે છે, એટલે તે રુચિ અનાધાર થતી જતી હોવાથી બળવાન કારણરૂપ નથી.

બીજા કેટલાક પ્રભાવક થયા છે તે કરતાં, કોઈ રીતે વિચારદશાદિનું બળવાનપણું પણ હશે, એમ લાગે છે કે, તેવા પ્રભાવક પુરુષ આજે જણાતા નથી, અને માત્ર ઉપદેશકપણે નામજેવી પ્રભાવનાએ પ્રવર્તતા કોઈ જોવામાં, સાંભળવામાં આવે છે. તેમના વિદ્યમાનપણાને લીધે અમને કોઈ અવરોધકપણું હોય એમ પણ જણાતું નથી.

અત્યારે તો આટલું લખવાનું બન્યું છે. વિશેષ સમાગમ પ્રસંગે જણાવીશું. આ વિષે તમે અને શ્રી........ જે કંઈ પણ વિશેષ જણાવવા ઇચ્છતા હો, તો ખુશીથી જણાવશો. વળી અમારાં લખેલાં કારણો સાવ બહાનારૂપ છે એમ વિચારવાયોગ્ય નથી; એટલો લક્ષ રાખજો.

મુંબઈ, શ્રાવણ વદ૦)), ગુરુવાર, ૧૯૫૦.

૩૩૮.*

પ્રભુભક્તિમાં જેમ બને તેમ તત્પર રહેવું. મોક્ષનો એ ધુરંધર માર્ગ મને લાગ્યો છે. ગમે તો મનથી પણ સ્થિર થઈને એવી પ્રભુભક્તિ અવશ્ય કરવી યોગ્ય છે.

મનની સ્થિરતા થવાનો મુખ્ય ઉપાય હમણાં તો પ્રભુભક્તિ સમજો. આગળ પણ તે, અને તેવું જ છે, તથાપિ સ્થૂળપણે એને લખી જણાવવી વધારે યોગ્ય લાગે છે.

'ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર'માં બીજા ઇચ્છિત અધ્યયન વાંચશો. બત્રીસમાંની ચોવીસ ગાથા, મોઢા આગળની, મનન કરશો.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

ત્યાં દીપિકાએ કરી છે. પરિણામ ફેર હોય એવો સિદ્ધાંત નથી. ચેતનને ચેતન-પરિણામ હોય અને અચેતનને અચેતન પરિણામ હોય, એમ જિને અનુભવ કર્યો છે. કોઈ પણ પદાર્થ પરિણામ કે પર્યાયવિના હોય નહીં; એમ, શ્રી જિને કહ્યું છે—જે તે સત્ય છે. શ્રી જિને જે આત્મ-અનુભવ કર્યા છે, અને પદાર્થના પ્રત્યક્ષ સાક્ષાત્કાર કરી જે નિરૂપણ કર્યું છે તે, અર્થ મુમુક્ષુ જીવે પરમ કલ્યાણને અર્થે નિરંતર વિચારવા યોગ્ય છે. જિને કહેલા સર્વે પદાર્થના ભાવો એક આત્મા પ્રગટ કરવાને અર્થે છે, અને મોક્ષમાર્ગમાં પ્રવૃત્તિ બેની થાય છે: એક જ્ઞાનીની અને એક જ્ઞાનીના આશ્રયવાનની; એમ શ્રી જિને કહ્યું છે.

'આણાએ ધમ્મો, વિસ્સરેવા, નિંદ્યાસવા અનુભવેશ' એવો એક જેની શ્રુતિ છે, અર્થાત્ જે એક એ જ પ્રવૃત્તિ કરવામાં આવે, તો છૂટ નથી પાર પામે એવું લાગે છે. આથી તો માત્ર કોઈ શ્રી તીર્થંકર જેવા જ્ઞાની વીના અર્થે આ પ્રવૃત્તિ કરતાં કલ્યાણનો વિચાર કરવો, અને નિશ્ચય થવો, તથા આત્મસ્વસ્થતા થવી દુર્લભ છે એ જ વિનંતિ.

૬૪૨.[1]

જીવને જ્ઞાની પુરુષનું ઓળખાણ થયે, તથા પ્રકારે અનંતાનુબંધી ક્રોધ, માન, માયા, લોભ મોળાં પડવાનો પ્રકાર બનવા યોગ્ય છે, કે જેમ બની અનુક્રમે તે પરિક્ષીણપણાને પામે છે. સત્પુરુષનું ઓળખાણ જેમ જેમ જીવને થાય છે; તેમ તેમ મતાભિનિવેશ, દુરાગ્રહતાદિ ભાવ મોળા પડવા લાગે છે; અને પોતાના દોષ જોવાભણી ચિત્ત વળી આવે છે, વિકથાદિ ભાવમાં નીરસપણું લાગે છે, કે જુગુપ્સા ઉત્પન્ન થાય છે, જીવને અનિત્યાદિ ભાવના ચિંતવવાપ્રત્યે બળવીર્ય સ્ફુરવા વિષે, પંચવિષયાદિને વિષે જે પ્રકારે જ્ઞાનીપુરુષ સમીપે સાંભળ્યું છે, તેથી પણ વિશેષ બળવાન પરિણામથી તે–

પંચવિષયાદિને વિષે અનિત્યાદિ ભાવ દૃઢ કરે છે, અર્થાત્ સત્પુરુષ મળ્યે, આ સત્પુરુષ છે. એટલું જાણી, સત્પુરુષને જાણ્યા પ્રથમ જેમ આત્મા પંચવિષયાદિને વિષે રક્ત હતો તેમ, ત્યાર પછી, નથી રહેતો, અનુક્રમે તે રક્તભાવ મોળો પડે એવા વૈરાગ્યમાં જીવ આવે છે; અથવા સત્પુરુષનો યોગ થયા પછી આત્મજ્ઞાન કાંઈ દુર્લભ નથી, તથાપિ સત્પુરુષને વિષે, તેના વચનને વિષે, તે વચનના આશયને વિષે, પ્રીતિ-ભક્તિ થાય નહીં ત્યાં સુધી,

1. આ પત્ર અનુક્રમે ચાર પત્રાથી લખાયો છે—સંશોધક.

સ્પર્શ સંબંધવાળી છે, અને પાછાં જેવાં કરી શકાય છે તે, તે જ કારણથી છે. પણ તેનાનું મૂળ સ્વરૂપ જોઈએ તો અનંત પરમાણુસમુદાય છે. જે પ્રત્યેક પ્રત્યેક પરમાણુઓ છે, તે સૌ પોતપોતાના સ્વરૂપમાં જ રહ્યાં છે. કોઈ પણ પરમાણુ પોતાનું સ્વરૂપ તજી કે, બીજા પરમાણુપણે કોઈ પણ રીતે પરિણમતા પરમ નથી [illegible] એક જાતિ હોવાથી અને તેને વિષે સ્પર્શગુણ હોવાથી [illegible] વિભાગ તેનું મળવું થઈ શકે છે, પણ તે મળવું કે એવું નથી [illegible] પરમાણુઓ પોતાનું સ્વરૂપ તજ્યું હોય. કરોડો પ્રકારે [illegible] પરમાણુના સ્કંધને એકરૂપપણે કરો, તો પણ સૌ સૌ [illegible] પોતાના [illegible] સ્વરૂપમાં રહે છે. પોતાનાં દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ તજતા નથી, [illegible] રીતે અનુભવ થઈ શકતો નથી [illegible] પ્રમાણે સિદ્ધ અનંતની અવગાહના મળે તો અડચણ નથી [illegible] કોઈ પણ બીજાની સાથે કેવળ [illegible] કહ્યું છે એમ, છે જ નહીં. તો નિજભાવમાં સ્થિતિ [illegible] જીવની જાતિ એક હોય તેથી કંઈ એક જીવ [illegible] જીવોના સમુદાયમાં ભળી સ્વરૂપનો ત્યાગ કરી દે એમ [illegible] કહ્યું છે? તેનાં પોતાનાં દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ, કર્મબંધ અને [illegible] અનાદિથી ભિન્ન છે, અને મુક્તાવસ્થામાં પાછા તે દ્રવ્ય, [illegible] ત્યાગ કરે, તો પછી તેનું પોતાનું સ્વરૂપ શું રહ્યું? [illegible] અને પોતાનું સ્વરૂપ જવાથી તેની કર્મથી મુક્તિ થઈ, [illegible] મુક્તિ થઈ, એ પ્રકાર વિચારવા યોગ્ય છે. એ આદિ [illegible] નિષેધ્યું છે. અત્યારે વખત નહીં હોવાથી એટલું [illegible] કરવું પડે છે. એ જ વિનંતી.

સં૦ ૧૯૫૦, ભાદરવા શુદ ૪, સોમ.

આ૦ સ્વ૦ પ્રણામ.

૩૪૪.

આ આત્મભાવ છે, અને આ અન્યભાવ છે, એવું બોધબીજ આત્માને વિષે પરિણમિત થવાથી અન્યભાવને વિષે સહેજે ઉદાસીનતા ઉત્પન્ન થાય છે, અને તે ઉદાસીનતા અનુક્રમે તે અન્યભાવથી સર્વથા મુક્તપણું કરે છે. નિજ પરભાવ જેણે [illegible] એવા જ્ઞાનીપુરુષને ત્યારપછી પરભા-

દિનપ્રત્યે, પ્રસંગે પ્રસંગે, ઘણીવાર ક્ષણે ક્ષણે, સત્સંગ આરાધવાની જ ઇચ્છા વર્દ્ધમાન થયા કરે છે. એ જ વિનંતી.

સં૦ ૧૯૫૦ ના ભાદ્રપદ શુદ ૧૦, રવિવાર. આ૦ સ્વ૦ પ્રણામ.

૩૪૫.

'યોગવાસિષ્ઠાદિ' જે જે રૂડા પુરુષોનાં વચનો છે, તે સૌ અહંવૃત્તિનો પ્રતિકાર કરવાપણે જ પ્રવર્તે છે. જે જે પ્રકારે પોતાની ભ્રાંતિ કલ્પાઇ છે, તે તે પ્રકારે તે ભ્રાંતિ સમજી તે સંબંધી અભિમાન નિવૃત્ત કરવું એ જ, સર્વ તીર્થંકરાદિ મહાત્માનું કહેવું છે; અને તે જ વાક્ય ઉપર જીવે વિશેષ કરી સ્થિર થવાનું છે;–વિશેષ વિચારવાનું છે;–અને તે જ વાક્ય અનુપ્રેક્ષાયોગ્ય મુખ્યપણે છે. તે કાર્યની સિદ્ધિને અર્થે સર્વ સાધન કહ્યાં છે. અહંતાદિ વધવાને માટે, બાહ્યક્રિયા, કે મતના આગ્રહ માટે, સંપ્રદાય ચલાવવા માટે, કે પૂજાશ્લાઘાદિ પામવા અર્થે, કોઇ મહાપુરુષનો કંઇ ઉપદેશ છે નહીં; અને તે જ કાર્ય કરવાની સર્વથા આજ્ઞા જ્ઞાનીપુરુષની છે. પોતાને વિષે ઉત્પન્ન જોઇને ફરી ફરી પશ્ચાત્તાપમાં પડવું ઘટે છે. અને વિનાપ્રમાદે તેથી પાછું ફરવું ઘટે છે; એ લક્ષણ જ્ઞાનીપુરુષના વચનોમાં સર્વત્ર રહી છે; અને તે ભાવ આવવા માટે સત્સંગ સદ્ગુરુ અને સત્શાસ્ત્રાદિ સાધન કહ્યાં છે;–જે અનન્ય નિમિત્ત છે. તે સાધનની આરાધના જીવને નિજ સ્વરૂપ કરવાના હેતુએ જ છે, તથાપિ જીવ જો ત્યાં પણ વંચનાબુદ્ધિએ પ્રવર્તે, તો કોઇ દિવસ કલ્યાણ થાય નહીં. વંચનાબુદ્ધિ એટલે સત્સંગ સદ્ગુરુ આદિને વિષે ખરા આત્મભાવે મહાત્મ્યબુદ્ધિ ઘટે તે મહાત્મ્યબુદ્ધિ નહીં, અને પોતાના આત્માને અજ્ઞાનપણું જ વર્યા કર્યું છે માટે તેની અલ્પજ્ઞતા–લઘુતા–વિચારી અમહાત્મ્યબુદ્ધિ નહિ, –તે સત્સંગ સદ્ગુરુ આદિને વિષે આરાધના નહીં પણ વંચનાબુદ્ધિ છે, ત્યાં પણ જીવ લઘુતા ધારણ ન કરે તો પ્રત્યક્ષપણે જીવ ભવપરિભ્રમણથી ભય નથી પામતો એમ જ વિચારવા યોગ્ય છે. ત્યારે વસ્તુ તો પ્રથમ જીવને જો આ થાય તો સર્વ શાસ્ત્રાર્થ અને આત્માર્થ સહેજે સિદ્ધ થવા સંભવે છે. એ જ વિજ્ઞાપન.

મુંબઇ, ભાદરવા વદ ૫ ગુ, ૧૯૫૦

૩૪૬.

સ્વપ્ને જેને સંસારસુખની ઇચ્છા રહી નથી, અને સંપૂર્ણ નિ:સારપણે જેને સંસારનું સ્વરૂપ ભાસ્યું છે, એવા જ્ઞાનીપુરુષ પણ વારંવાર આત્માવસ્થા

નિરૂપમ એવું જે આત્મધ્યાન તીર્થંકરાદિકે કર્યું છે એ, પરમ આશ્ચર્યકારક છે. તે કાળ પણ આશ્ચર્યકારક હતો. વધારે શું કહેવું? "વનની મારી કોયલ" ના કહેવત પ્રમાણે આ કાળમાં, અને અને આ પ્રવૃત્તિમાં અમે છીએ

૩૪૮.*

અત્રેથી પ્રસંગે પ્રસંગે લખેલા ચાર પ્રશ્નોના ઉત્તર લખ્યા તે, વાંચ્યા છે. પ્રથમના બે પ્રશ્નના ઉત્તર સંક્ષેપમાં છે, તથાપિ યથાયોગ્ય છે. ત્રીજા પ્રશ્નનો ઉત્તર લખ્યો તે, સામાન્યપણે યોગ્ય છે, તથાપિ વિશેષ સૂક્ષ્મ આલોચનથી તે પ્રશ્નનો ઉત્તર લખવા યોગ્ય છે. તે ત્રીજો પ્રશ્ન આ પ્રમાણે છે: "ગુણના સમુદાયથી જૂદું એવું ગુણીનું સ્વરૂપ હોવા યોગ્ય છે કે કેમ?" અર્થાત્ "બધા ગુણનો સમુદાય તે જ ગુણી એટલે દ્રવ્ય? કે તે ગુણના સમુદાયને આધારભૂત એવું પણ કંઇ દ્રવ્યનું બીજું હોવાપણું છે?" તેના ઉત્તરમાં એમ લખ્યું છે કે, આત્મા ગુણી છે; તેના ગુણ જ્ઞાન દર્શન વગેરે જૂદા છે; એમ ગુણી અને ગુણની વિવિક્ષા કરી, તથાપિ ત્યાં વિશેષ કરી ધટે છે. જ્ઞાનદર્શનાદિ ગુણથી જૂદું એવું બાકીનું આત્માપણું શું? તે પ્રશ્ન છે, માટે યથાશક્તિ તે પ્રશ્નની પરિચર્યા કરવા યોગ્ય છે. ચોથો પ્રશ્ન: "કેવળજ્ઞાન આ કાળમાં હોવા યોગ્ય છે કે કેમ?" તેનો ઉત્તર એમ લખ્યો કે, પ્રમાણથી જોતાં તે હોવાયોગ્ય છે. એ ઉત્તર પણ સંક્ષેપથી છે,—જે પ્રત્યે ઘણો વિચાર કરવો યોગ્ય છે. એ ચોથા પ્રશ્નનો વિશેષ વિચાર થવાને અર્થે તેમાં આટલું વિશેષ ગ્રહણ કરશો કે, જે પ્રમાણે જૈનાગમમાં કેવળજ્ઞાન માન્યું છે, અથવા કહ્યું છે, તે કેવળજ્ઞાનનું સ્વરૂપ યથાતથ્ય કહ્યું છે, એમ ભાસ્યમાન થાય છે કે કેમ? અને તેવું કેવળજ્ઞાનનું સ્વરૂપ હોય એમ ભાસ્યમાન થતું હોય, તો તે સ્વરૂપ આ કાળમાં પણ પ્રગટવા યોગ્ય છે કે કેમ? કિંવા જૈનાગમ કહે છે, તેનો હેતુ કહેવાનો, જૂદો કહ્યો છે? અને કેવળજ્ઞાનનું સ્વરૂપ બીજા કોઇ પ્રકારે હોવા યોગ્ય છે? તથા સમજવા યોગ્ય છે? આ વાર્તાપર યથાશક્તિ અનુપ્રેક્ષા કરવા યોગ્ય છે. તેમ જ ત્રીજો પ્રશ્ન છે, તે પણ ઘણા પ્રકારે વિચારવા યોગ્ય છે વિશેષ અનુપ્રેક્ષા કરી, એ બન્ને પ્રશ્નના ઉત્તર લખવાનું બને તો કરશો. પ્રથમના બે પ્રશ્ન છે, તેના ઉત્તર સંક્ષેપમાં લખ્યા છે, તે વિશેષતાથી લખવાનું બની શકે એમ હોય તો તે પણ લખશો.

તમે પાંચ પ્રશ્નો લખ્યા છે, તેમાના ત્રણ પ્રશ્નના ઉત્તર અત્રે સંક્ષેપમાં લખ્યા છે,

સંયોગી સંયોગીને ઉદય હોય તે પ્રારબ્ધ વેદે છે, પણ આત્માવસ્થાને વિષે
પ્રમાદ થવા દેતા નથી. પ્રમાદના અવકાશયોગે જ્ઞાનીને પણ અંશે વ્યામોહ
થવાનો સંભવ. જે સંસારથી ડર્યો છે, તે સંસારમાં સાધારણ જીવે રહીને,
તેનો વ્યવસાય લૌકિકભાવે કરીને આત્મહિત ઇચ્છવું એ, નહીં બનવા જેવું
જ કાર્ય છે, કેમકે લૌકિક ભાવ આડે આત્માને નિવૃત્તિ ત્યાં નથી આવતી,
ત્યાં હિતવિચારણા બીજી રીતે થવી સંભવતી નથી. એકની નિવૃત્તિ, તો
બીજાનું પરિણામ થવું સંભવે છે, અહિતહેતુ એવો સંસારસંબંધી પ્રસંગ,
લૌકિકભાવ, લોકચેષ્ટા એ સૌની સંભાળ જેમ બને તેમ ત્વરી કરીને-તેને
સંક્ષેપીને-આત્મહિતને અવકાશ આપવો ઘટે છે. આત્મહિત માટે સત્સંગ જેવું
બળવાન બીજું નિમિત્ત કોઈ જણાતું નથી, છતાં, તે સત્સંગ પણ, જે જીવ
લૌકિકભાવથી અવકાશ લેતો નથી તેને, પ્રાયે નિષ્ફળ જાય છે, અને સહેજ
સફળ થયો હોય તોપણ જો વિશેષ વિશેષ લોકાવેશ રહેતો હોય,
[illegible] આત્મ-
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

ત્રીજે પ્રશ્ન—"જૈનમતવાદીઓની રીતે જગત [illegible]

[illegible]

૩૬૫

ૐ નમઃ શ્રી સદ્‌ગુરુને નમસ્કાર.

[illegible]

પ્રથમ પ્રશ્નઃ–" જાતિસ્મરણજ્ઞાનવાન પાછળનો ભવ કેવી રીતે દેખે છે?" તેનો ઉત્તર આ પ્રમાણે વિચારશોઃ—

નાનપણે કોઇ ગામ, વસ્તુઆદિ જોયાં હોય, અને મોટપણે કોઇ પ્રસંગે તે ગામાદિનું આત્મામાં સ્મરણ થાય છે તે વખતે, તે ગામાદિનું આત્મામાં જે પ્રકારે ભાન થાય છે, તે પ્રકારે 'જાતિસ્મરણજ્ઞાનવાન'ને પૂર્વભવનું ભાન થાય છે. કદાપિ આ ઠેકાણે એમ પ્રશ્ન થશે કે, " પૂર્વભવમાં અનુભવેલા એવા દેહાદિનું આ ભવમાં ઉપર કહ્યું તેમ ભાન થાય એ વાત યથાતથ્ય માનીએ, તોપણ પૂર્વભવમાં અનુભવેલા એવા દેહાદિ, અથવા કોઇ દેવલોકાદિ નિવાસસ્થાન અનુભવ્યાં હોય તે અનુભવની સ્મૃતિ થઇ છે, અને તે અનુભવ યથાતથ્ય થયો છે એ શા ઉપરથી સમજાય?" તો એ પ્રશ્નનું સમાધાન આ પ્રમાણે છેઃ અમુક અમુક ચેષ્ટા અને લિંગ તથા પરિણામ આદિથી પોતાને તેનું સ્પષ્ટ ભાન થાય છે; પણ તેની બીજા કોઇ જીવને પ્રતીતિ થવા માટે તો નિયમિતપણું નથી. ક્વચિત્ અમુક દેશમાં, અમુક ઘેર, પૂર્વે દેહ ધારણ થયો હોય અને તેનાં ચિહ્નો બીજા જીવને જણાવવાથી તે દેહાદિનું અથવા તેના નિશાનાદિનું કંઇ પણ વિદ્યમાનપણું હોય, તો બીજા જીવને પણ પ્રતીતિનો હેતુ થવા સંભવે. અથવા 'જાતિસ્મૃતિજ્ઞાનવાન' કરતાં જેનું વિશેષજ્ઞાન છે તે જાણે. તેમ જ જેને 'જાતિસ્મૃતિજ્ઞાન' છે તેની, પ્રકૃત્યાદિને જાણનાર એવા કોઇ વિચારવાન પુરુષ પણ જાણે કે, આ પુરુષને તેવા જ્ઞાનનો કંઇ સંભવ છે, અથવા 'જાતિસ્મૃતિ' હોવી સંભવે છે, અથવા જેને 'જાતિસ્મૃતિજ્ઞાન' છે, તે પુરુષના સંબંધમાં કોઇ જીવ પૂર્વભવે આવ્યો છે,— વિશેષે કરીને આવ્યો છે, તેને તે સંબંધ જણાવતાં કંઇ પણ સ્મૃતિ થાય તો તેવા જીવને પણ પ્રતીતિ આવે.

બીજો પ્રશ્ન –" જીવ સમયે સમયે મરે છે તે, કેવી રીતે સમજવું?" તેનો ઉત્તર આ પ્રમાણે વિચારશોઃ—

જેમ આત્માને સ્થૂળ દેહનો વિયોગ થાય છે તેને, મરણ કહેવામાં આવે છે, તેમ સ્થૂળદેહના આયુષ્યાદિ સૂક્ષ્મપર્યાયનો પણ, સમયે સમયે હાનિ પરિણામ થવાથી, વિયોગ થઇ રહ્યો છે, તેથી તેનું સમયે સમયે મરણ કહેવા યોગ્ય છે. આ મરણ તે વ્યવહાર નયથી કહેવાય છે; નિશ્ચયથી તો આત્માને સ્વાભાવિક એવા જ્ઞાનદર્શનાદિ ગુણપર્યાયની, વિભાવ–પરિણામના યોગને લીધે, હાનિ થયા કરે છે, અને તે હાનિ આત્માના નિત્યપણાદિ સ્વરૂપને પણ ગ્રહી રહે છે; તે સમયે સમયે મરણ છે.

[illegible] થઈ શકી નથી, [illegible] પણ [illegible] છે. અને [illegible] હતા. અને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ઉત્તર લખું છું. જે પ્રશ્નોના ઉત્તર વિચારવાને વિશેષ [illegible] આવશ્યકતા છે, તે ઉત્તર સંક્ષેપમાં લખાયાનું થયું છે તેથી, [illegible] સંબંધી નિવૃત્તિ પામવી [illegible] કઠણ પડશે, તોપણ આપ ચિત્તમાં [illegible] છો કે, [illegible] વચન પ્રત્યે [illegible] પણ [illegible] વિશ્વાસ છે તેથી, તમને [illegible] થઈ શકશે, અને પ્રશ્નોનું [illegible] સમાધાન થવાને અનુક્રમે [illegible] થશે, એમ મને લાગે છે. તમારા પત્રમાં ૨૭ પ્રશ્નો છે, તેના સંક્ષેપે નીચે ઉત્તર લખું છું.

૧. પ્રશ્ન:- આત્મા શું છે? તે કંઈ કરે છે? અને તેને કર્મ નડે છે કે નહીં?

ઉત્તર:- (૧) જેમ ઘટપટાદિ જડ વસ્તુઓ છે તેમ આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપ વસ્તુ છે. ઘટપટાદિ અનિત્ય છે; ત્રિકાળ એક સ્વરૂપે સ્થિતિ કરી શકે એવાં નથી. આત્મા એક સ્વરૂપે ત્રિકાળ સ્થિતિ કરી શકે એવો નિત્ય પદાર્થ છે. જે પદાર્થની ઉત્પત્તિ કોઈ પણ સંયોગથી થઈ શકતી ન હોય તે પદાર્થ નિત્ય હોય છે. આત્મા કોઈ પણ સંયોગથી બની શકે એમ જણાતું નથી. કેમકે જડના હજારોગમે સંયોગ કરીએ તોપણ તેથી ચેતનની ઉત્પત્તિ નહીં થઈ શકવા યોગ્ય છે. જે ધર્મ જે પદાર્થમાં હોય નહીં, તેવા ઘણા પદાર્થો ભેળા કરવાથી પણ તેમાં જે ધર્મ નથી, તે ઉત્પન્ન થઈ શકે નહીં, એવો સૌને અનુભવ થઈ શકે એમ છે. જે ઘટપટાદિ પદાર્થો છે, તેને વિષે જ્ઞાનસ્વરૂપતા જોવામાં આવતી નથી. તેવા પદાર્થોના, પરિણામાંતર કરી, સંયોગ કર્યો હોય, અથવા થયા હોય, તોપણ તે તેવી જ જાતિના થાય, અર્થાત્ જડસ્વરૂપ થાય, પણ જ્ઞાનસ્વરૂપ ન થાય. તો પછી તેવા પદાર્થના સંયોગે આત્મા, કે જેને

૪. પ્રં૦—" મોક્ષ મળશે કે નહિ તે ચોક્કસ રીતે આ દેહમાં જ જાણી શકાય ? "

ઉ૦—એક દોરડીના ઘણા બંધથી હાથ બાંધવામાં આવ્યો હોય, તેમાંથી અનુક્રમે જેમ જેમ બંધ છોડવામાં આવે, તેમ તેમ તે બંધના સંબંધની નિવૃત્તિ અનુભવમાં આવે છે, અને તે દોરડી વળ મૂકી છૂટી ગયાના પરિણામમાં વર્તે છે એમ, જણાય છે,-અનુભવાય છે. તેમ જ અજ્ઞાનભાવનાં અનેક પરિણામરૂપ બંધનો પ્રસંગ આત્માને છે તે, જેમ જેમ, છૂટે છે, તેમ તેમ મોક્ષનો અનુભવ થાય છે; અને તેનું ઘણું જ અલ્પપણું જ્યારે થાય છે ત્યારે, સહજે આત્મામાં નિજભાવ પ્રકાશી નીકળીને અજ્ઞાનભાવરૂપ બંધથી છૂટી શકવાનો પ્રસંગ છે:-એવો સ્પષ્ટ અનુભવ થાય છે. તેમ જ કેવળ અજ્ઞાનાદિભાવથી નિવૃત્તિ થઇ કેવળ આત્મભાવ આ જ દેહને વિષે સ્થિતિમાન છતાં પણ આત્માને પ્રગટે છે, અને સર્વ સંબંધથી કેવળ પોતાનું ભિન્નપણું અનુભવમાં આવે છે:-અર્થાત્ મોક્ષપદ આ દેહમાં પણ અનુભવમાં આવવા યોગ્ય છે.

૫. પ્ર૦—" એમ વાંચવામાં આવ્યું છે કે, માણસ દેહ છોડી કર્મપ્રમાણે જનાવરોમાં અવતરે પથરો પણ થાય, ઝાડ પણ થાય. આ બરાબર છે? "

ઉ૦—દેહ છોડી ઉપાર્જિત કર્મપ્રમાણે જીવની ગતિ થાય છે, તેથી તે તીર્યચ (જનાવર) પણ થાય છે અને પૃથ્વીકાય એટલે પૃથ્વીરૂપ શરીર ધારણ કરી બાકીની બીજી ચાર ઇંદ્રિયોવિના કર્મ ભોગવવાનો જીવને પ્રસંગ પણ આવે છે, તથાપિ કેવળ પથ્થર કે પૃથ્વી થઇ જાય છે એવું કંઇ નથી. પથ્થરરૂપ કાયા ધારણ કરે અને તેમાં પણ અવ્યક્તપણે જીવ જીવપણે જ હોય છે. બીજી ચાર ઇંદ્રિયોનું ત્યાં અવ્યક્ત-અપ્રગટ-પણું હોવાથી ' પૃથ્વીકાયરૂપ જીવ ' કહેવા યોગ્ય છે. અનુક્રમે તે કર્મ ભોગવી જીવ નિવૃત્ત થાય છે ત્યારે, ફક્ત પથ્થરનું દળ પરમાણુરૂપે રહે છે, પણ જીવ તેના સંબંધથી ચાલ્યો જવાથી આહારાદિ સંજ્ઞા તેને હોતી નથી. અર્થાત્ જડ એવો પથ્થર જીવ થાય છે એવું નથી. કર્મના વિષમપણાથી ચાર ઇંદ્રિયોનો પ્રસંગ અવ્યક્ત થઇ ફક્ત એક સ્પર્શેદ્રિયપણે દેહનો પ્રસંગ જીવને જે કર્મથી થાય છે, તે કર્મ ભોગવતાં તે પૃથ્વીઆદિમાં જન્મે છે, પણ કેવળ પૃથ્વીરૂપ કે પથ્થરરૂપ થઇ જતો નથી, જનાવર થતાં કેવળ જનાવર પણ થઇ જતો નથી. દેહ છે તે, જીવને વેષધારીપણું છે; સ્વરૂપપણું નથી.

વેદના-રૂપ થાય છે. તેથી આત્માને ક્રોધાદિ ભાવના કર્તાપણાએ જન્મ જરા મરણાદિ વેદનારૂપ પરિણામ થાય છે. આ વિચારને તમે વિશેષપણે વિચારશો, અને તે પરત્વે જે કંઇ પ્રશ્ન થાય તે લખશો, કેમકે જે પ્રકારની સમજ તેથી નિવૃત્ત થવારૂપ કાર્ય કર્યે જીવને મોક્ષદશા પ્રાપ્ત થાય છે.

૨. પ્ર૦–"ઇશ્વર શું છે? તે જગત્કર્તા છે એ ખરૂં છે?"

ઉ૦–(૧)અમે તમે કર્મબંધમાં વસી રહેલા જીવ છીએ. તે જીવનું સહજસ્વરૂપ એટલે કર્મરહિતપણે–માત્ર એક આત્મત્વપણે–જે સ્વરૂપ છે તે ઇશ્વરપણું છે. જ્ઞાનાદિ ઐશ્વર્ય જેને વિષે છે, તે ઇશ્વર કહેવા યોગ્ય છે; અને તે ઇશ્વરતા આત્માનું સહજસ્વરૂપ છે. જે સ્વરૂપ કર્મપ્રસંગે જણાતું નથી, પણ તે પ્રસંગ અન્યસ્વરૂપ જાણી, જ્યારે આત્માભણી દૃષ્ટિ થાય છે ત્યારે, અનુક્રમે સર્વજ્ઞતાદિ ઐશ્વર્યપણું તે જ આત્મામાં જણાય છે: અને તેથી વિશેષ ઐશ્વર્યવાળો કોઇ પદાર્થ, સમસ્ત પદાર્થો નિરખતાં પણ અનુભવમાં આવી શકતો નથી: જેથી ઇશ્વર છે તે, આત્માનું બીજું પર્યાયિક નામ છે; એથી કોઇ વિશેષ સત્તાવાળો પદાર્થ ઇશ્વર છે એમ નથી; એવા નિશ્ચયમાં મારો અભિપ્રાય છે. (૨) તે જગત્કર્તા નથી, અર્થાત્ પરમાણુ, આકાશાદિ પદાર્થ નિત્ય હોવા યોગ્ય છે, તે કોઇ પણ વસ્તુમાંથી બનવા યોગ્ય નથી; કદાપિ એમ ગણીએ કે, તે ઇશ્વરમાંથી બન્યા છે, તો તે વાત પણ યોગ્ય લાગતી નથી, કેમકે ઇશ્વરને જો ચેતનપણે માનીએ, તો તેથી પરમાણુ, આકાશ વગેરે ઉત્પન્ન કેમ થઇ શકે? કેમકે ચેતનથી જડની ઉત્પત્તિ થવી જ સંભવતી નથી. જો ઇશ્વરને જડ સ્વિકારવામાં આવે તો સહેજે તે અનૈશ્વર્યવાન ઠરે છે. તેમ જ તેથી જીવરૂપ 'ચેતનપદાર્થની ઉત્પત્તિ પણ થઇ શકે નહીં. જડ ચેતન ઉભયરૂપ ઇશ્વર ગણીએ, તો પછી જડ ચેતન ઉભયરૂપ જગત્ છે તેનું, ઇશ્વર એવું બીજું નામ કહી સંતોષ રાખી લેવા જેવું થાય છે;–અને જગતનું નામ ઇશ્વર રાખી સંતોષ રાખી લેવો તે કરતાં જગતને જગત્ કહેવું, એ વિશેષ યોગ્ય છે. કદાપિ પરમાણુ, આકાશાદિ ગણીએ અને ઇશ્વરને કર્માદિને ફળ આપનાર ગણીએ, તોપણ તે વાત સિદ્ધ જણાતી નથી. એ વિચારપર 'ષટ્દર્શનસમુચ્ચય'માં સારાં પ્રમાણો આપ્યાં છે.

૩. પ્ર૦–"મોક્ષ શું છે?"

ઉ૦– જે ક્રોધાદિ અજ્ઞાનભાવમાં–દેહાદિમાં આત્માને પ્રતિબંધ છે, તેથી સર્વથા નિવૃત્તિ થવી, મુક્તિ થવાથી તે, મોક્ષપદ જ્ઞાનીઓએ કહ્યું છે; જે સહજ વિચારતાં પ્રમાણભૂત લાગે છે

ઉ૦—(૧) ઘણા કાળ પહેલાં વેદ થયા સંભવે છે. (૨) પુસ્તકપણે કોઈ પણ શાસ્ત્ર અનાદિ નથી; તેમાં કહેલાં અર્થ પ્રમાણે તો સૌ શાસ્ત્ર અનાદિ છે, કેમકે તેવા તેવા અભિપ્રાય જુદા જુદા જીવો જુદે જુદે રૂપે કહેતા આવ્યા છે. એ એમ જ સ્થિતિ સંભવે છે. ક્રોધાદિ ભાવ પણ અનાદિ છે, અને ક્ષમાભાવ પણ અનાદિ છે. હિંસાદિ ધર્મ પણ અનાદિ છે, અને અહિંસાદિ ધર્મ પણ અનાદિ છે. માત્ર જીવને હિતકારી શું છે એટલું વિચારવું કાર્યરૂપ છે. અનાદિ તો બેય છે. પછી ક્યારેક ઓછા પ્રમાણમાં અને ક્યારેક વિશેષ પ્રમાણમાં કોઈનું બળ હોય છે.

૧૦. પ્ર૦—"ગીતા કોણે બનાવી? ઈશ્વરકૃત તો નથી? જો તેમ હોય તો તેનો કાંઈ પુરાવો?"

ઉ૦—(૧) ઉપર આપેલા ઉત્તરોથી કેટલુંક સમાધાન થઈ શકવા યોગ્ય છે કે, ઈશ્વરનો અર્થ જ્ઞાની—સંપૂર્ણજ્ઞાની—એવો કરવાથી તે ઈશ્વરકૃત થઈ શકે, પણ નિત્ય અક્રિય એવા આકાશની પેઠે વ્યાપક ઈશ્વરને સ્વીકારવે તેવા પુસ્તકાદિની ઉત્પત્તિ થવી સંભવતી નથી, કેમકે તે તો સાધારણ કાર્ય છે, કે જેનું કર્તાપણું આરંભપૂર્વક હોય છે, અનાદિ નથી હોતું. (૨) ગીતા વેદવ્યાસજીનું કરેલું પુસ્તક મનાય છે અને મહાત્મા શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને તેવો બોધ કર્યો હતો, માટે મુખ્યપણે કર્તા શ્રીકૃષ્ણ કહેવાય છે; જે વાત સંભવિત છે. ગ્રંથ શ્રેષ્ઠ છે. ભાવાર્થે અનાદિથી ચાલ્યો આવે છે પણ તે જ શ્લોકો અનાદિથી ચાલ્યા આવે એમ, બનવા યોગ્ય નથી; તેમ અક્રિય ઈશ્વરથી પણ તેની ઉત્પત્તિ હોય એમ બનવા યોગ્ય નથી. સક્રિય એટલે કોઈ દેહધારીથી તે ક્રિયા બનવા યોગ્ય છે. માટે સંપૂર્ણ જ્ઞાની તે ઈશ્વર છે, અને તેનાથી બોધાયલાં શાસ્ત્રો તે ઈશ્વરીશાસ્ત્ર છે, એમ માનવામાં અડચણ નથી.

૧૧. પ્ર૦—"પશુઆદિના યજ્ઞથી જરાય પુણ્ય છે ખરું?"

ઉ૦—પશુના વધથી, હોમથી, કે જરાય તેને દુઃખ આપવાથી પાપ જ છે,—તો પછી યજ્ઞમાં કરો, કે ગમે તો ઈશ્વરના ધામમાં બેસીને કરો. પણ યજ્ઞમાં જે દાનાદિ ક્રિયા થાય છે તે, કંઈક પુણ્યવાળી છે, તથાપિ હિંસામિશ્રિત હોવાથી તે પણ અનુમોદવાયોગ્ય નથી.

૧૨. પ્ર૦—"જે ધર્મ ઉત્તમ છે એમ કહો તેનો પુરાવો માગી શકાય ખરો?"

ઉ૦—પુરાવો માગતાં ન આવે, અને ઉત્તમ છે એમ, વગર પુરાવે પ્રતિપાદન કરવામાં આવે તો તો અર્થ, અનર્થ, ધર્મ, અધર્મ સૌ ઉત્તમ જ ઠરે.

૬ ઠ્ઠા પ્રશ્નનું પણ આમાં સમાધાન આવ્યું છે.

ઉ૦ આ પ્રશ્નનું પણ સમાધાન આવ્યું છે કે, કેવળ પથ્થર કે કેવળ માટી કંઇ કર્મના કર્તા નથી; તેમાં આવીને ઉપજેલો એવો જીવ કર્મનો કર્તા છે અને તે પણ દૂધ અને પાણીની પેઠે છે. જેમ તે બન્નેનો સંયોગ થતાં પણ દૂધ તે દૂધ છે, અને પાણી તે પાણી છે, તેમ એકેંદ્રિયાદિ કર્મબંધે જીવને પથ્થરપણું-જડપણું-જણાય છે, તોપણ તે જીવ અંતર્ તો જીવપણે જ છે, અને ત્યાં પણ તે આહાર ભયાદિ સંજ્ઞા-(જે અવ્યક્ત જેવી છે તે)-પૂર્વક છે.

૮. પ્ર૦—"આર્યધર્મ તે શું? બધાની ઉત્પત્તિ વેદમાંથી જ છે શું?

ઉ૦—(૧) આર્યધર્મની વ્યાખ્યા કરવામાં સૌ પોતાના પક્ષને 'આર્યધર્મ' કહેવા ઇચ્છે છે. જૈન જૈનને, બૌદ્ધ બૌદ્ધને, વેદાંતી વેદાંતને 'આર્યધર્મ' કહે એમ સાધારણ છે, તથાપિ જ્ઞાનીપુરુષો તો જેથી આત્માને નિજસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થાય એવો જે આર્ય (ઉત્તમ) માર્ગ તેને 'આર્યધર્મ' કહે છે; અને એમ જ યોગ્ય છે. (૨) બધાની ઉત્પત્તિ વેદમાંથી થવી સંભવતી નથી. વેદમાં જેટલું જ્ઞાન કહ્યું છે, તેથી સહસ્રગણું આશયવાળું જ્ઞાન શ્રી તીર્થંકરાદિ મહાત્માઓએ કહ્યું છે એમ, મારા અનુભવમાં આવે છે, અને તેથી હું એમ જાણું છું કે, અલ્પ વસ્તુમાંથી સંપૂર્ણ વસ્તુ થઇ શકે નહીં; એમ હોવાથી વેદમાંથી સર્વની ઉત્પત્તિ કહેવી ઘટતી નથી. વૈષ્ણવાદિ સંપ્રદાયોની ઉત્પત્તિ તેના આશ્રયથી માનતાં અડચણ નથી. જૈન, બૌદ્ધના છેલ્લા મહાવીરાદિ મહાત્માઓ થયા પહેલાં, વેદ હતા એમ જણાય છે; તેમ તે ઘણા પ્રાચીન ગ્રંથ છે એમ પણ જણાય છે, તથાપિ જે કંઇ પ્રાચીન હોય તે જ સંપૂર્ણ હોય, કે સત્ય હોય, એમ કહી શકાય નહીં; અને પાછળથી ઉત્પન્ન થાય તે અસંપૂર્ણ અને અસત્ય હોય એમ પણ કહી શકાય નહીં. બાકી વેદ જેવો અભિપ્રાય અને જૈન જેવો અભિપ્રાય અનાદિથી ચાલ્યો આવે છે. સર્વ ભાવ અનાદિથી છે. માત્ર રૂપાંતર થાય છે. કેવળ ઉત્પત્તિ, કે કેવળ નાશ થતા નથી. વેદ, જૈન અને બીજા સૌના અભિપ્રાય અનાદિ છે, એમ માનવામાં અડચણ નથી; ત્યાં પછી વિવાદ શાનો રહે? તથાપિ એ સૌમાં વિશેષ બળવાન—સત્ય—અભિપ્રાય કોનો કહેવાયોગ્ય છે તે વિચારવું એ, અમને તમને સૌને યોગ્ય છે.

૯. પ્ર૦—"વેદ કોણે કર્યા? તે અનાદિ છે? જો અનાદિ હોય તો અનાદિ એટલે શું?"

ઉ૦—એમ હોય તોપણ તેથી તે બન્ને શાસ્ત્રવિષે વિચાર કરવો પડે છે. તેમ જ એવું ભવિષ્ય તે પણ ઇસુને ઇશ્વરાવતાર કહેવામાં બળવાન પ્રમાણ નથી, કેમકે જ્યોતિષાદિકથી પણ મહાત્માની ઉત્પત્તિ જાણી શકાય છે, અથવા ભલે કોઇ જ્ઞાનથી તેની વાત જણાવી હોય, પણ તેવા ભવિષ્યવેત્તા સંપૂર્ણ એવા મોક્ષમાર્ગના જાણનાર હતા તે વાત, જ્યાંસુધી યથાસ્થિત પ્રમાણરૂપ ન થાય ત્યાંસુધી, તે ભવિષ્ય વગેરે એક શ્રદ્ધાગ્રાહ્ય પ્રમાણ છે, તેમ બીજાં પ્રમાણોથી તે હાનિ ન પામે એવું ધારણામાં નથી આવી શકતું.

૧૬. પ્ર૦—માં "ઇસુખ્રીસ્તના ચમત્કાર" વિષે લખ્યું છે."

ઉ૦—કેવળ, કાયામાંથી જીવ ચાલ્યો ગયો હોય, તે જ જીવ તે જ કાયામાં દાખલ કર્યો હોય, અથવા કોઇ બીજા જીવને તેમાં દાખલ કર્યો હોય, તો તે બની શકે એવું સંભવતું નથી; અને એમ થાય તો પછી કર્માદિની વ્યવસ્થા પણ નિષ્ફળ થાય. બાકી યોગાદિની સિદ્ધિથી કેટલાક ચમત્કાર ઉત્પન્ન થાય છે, અને તેવા કેટલાક ઇસુને હોય. તો તેમાં તદ્દન ખોટું છે, કે અસંભવિત છે એમ, કહેવાય નહીં, તેવી સિદ્ધિઓ આત્માના ઐશ્વર્ય આગળ અલ્પ છે, આત્માના ઐશ્વર્યનું તેથી અનંતગુણ મહત્વ સંભવે છે. આ વિષયમાં સમાગમે પૂછવા યોગ્ય છે.

૧૭. પ્ર૦—"આગળ ઉપર શો જન્મ થશે તેની આ ભવમાં ખબર પડે? અથવા અગાઉ શું હતા તેની?"

ઉ૦—તેમ બની શકે. નિર્મળ જ્ઞાન જેનું થયું હોય તેને તેવું બનવું સંભવે છે. વાદળાં વગેરેનાં ચિન્હોપરથી વર્ષાનું અનુમાન થાય છે, તેમ આ જીવની આ ભવની ચેષ્ટા ઉપરથી તેના પૂર્વકારણો કેવાં હોવાં જોઇએ, તે પણ સમજી શકાય;—થોડે અંશે વખતે સમજાય. તેમ જ તે ચેષ્ટા ભવિષ્યમાં કેવું પરિણામ પામશે, તે પણ તેના સ્વરૂપપરથી જાણી શકાય; અને તેને વિશેષ વિચારતાં કેવો ભવ થવા સંભવે છે, તેમ જ કેવો ભવ હતો, તે પણ વિચારમાં સારી રીતે આવી શકવાયોગ્ય છે.

૧૮. પ્ર૦—"પડી શકે તો કોને?" આનો ઉત્તર ઉપર આવી ગયો છે.

૧૯ પ્ર૦—મોક્ષ પામેલાનાં નામ આપ આપો છો તે શા આધાર ઉપર?"

ઉ૦—મને, આ પ્રશ્ન ખાસ સંબોધીને પૂછો તો તેના ઉત્તરમાં એમ કહી શકાય કે, અત્યંત સંસારદશા પરિક્ષીણ જેની થઇ છે તેનાં વચનો આવાં

પ્રમાણથી જ ઉત્તમ, અનુભવ થાય છે, જે ધર્મે સંસાર પરિક્ષીણ કરવામાં સર્વથી ઉત્તમ હોય, અને નિજસ્વભાવમાં સ્થિતિ કરાવવાને બળવાન હોય, તે જ ઉત્તમ અને તે જ બળવાન છે.

૧૩. પ્ર૦—" ખ્રીસ્તિધર્મ વિષે આપ શું જાણો છો ? તે જાણતા હો તો આપના વિચાર જણાવશો ? "

ઉ૦—ખ્રીસ્તિધર્મ વિષે સામાન્યપણે હું જાણું છું: ભરતખંડના મહાત્મા-ઓએ જેવો ધર્મ શોધ્યો છે—વિચાર્યો છે, તેવો ધર્મ બીજા દેશથી વિચારાયો નથી, એમ તો કંઈક અલ્પ અભ્યાસે સમજી શકાય તેવું છે: જીવનું સદાય પરવશપણું કહ્યું છે; અને મોક્ષમાં પણ તે દશા તેવી જ રાખી છે; જીવના અનાદિ સ્વરૂપનું વિવેચન જેમાં યથાયોગ્ય નથી; કર્મસંબંધી વ્યવસ્થા અને તેની નિવૃત્તિ પણ યથાયોગ્ય કહી નથી, તે ધર્મ વિષે મારો અભિપ્રાય, " સર્વોત્તમ તે ધર્મ છે" એમ થવો સંભવ નથી. ખ્રીસ્તિધર્મમાં મેં જે ઉપર કહ્યા તેવા પ્રકારોનું યથાયોગ્ય સમાધાન દેખાતું નથી. આ વાક્ય મતભેદવશે કહ્યું નથી. વધારે પૂછવા યોગ્ય લાગે તો પૂછશો તો વિશેષ સમાધાન કરવાનું બની શકશે.

૧૪. પ્ર૦—" તેઓ એમ કહે છે: બાઈબલ ઈશ્વરપ્રેરિત છે; ઈસુ તે ઈશ્વરનો અવતાર, તેનો દીકરો છે, ને હતો ? "

ઉ૦—એ વાત તો શ્રદ્ધાથી માન્યાથી માની શકાય. પણ પ્રમાણથી સિદ્ધ નથી. જેમ ગીતા અને વેદના ઈશ્વરપ્રેરિતપણા માટે મેં ઉપર લખ્યું છે, તેમ જ બાઈબલ સંબંધમાં પણ સમજવું. જે જન્મમરણથી મુક્ત થયા તે ઈશ્વર, અવતાર લે તે બનવા યોગ્ય નથી, કેમકે રાગ દ્વેષાદિ પરિણામ જ જન્મનો હેતુ છે; તે જેને નથી એવો ઈશ્વર, અવતાર ધારણ કરે એ વાત વિચારતાં યથાર્થ લાગતી નથી. ઈશ્વરનો દીકરો છે—ને હતો, તે વાત પણ કોઈ રૂપક તરીકે વિચારીએ તો વખતે બંધબેસે, નહીં તો પ્રત્યક્ષ-પ્રમાણથી બાધ પામતી છે. મુક્ત એવા ઈશ્વરનો દીકરો હોય એમ શી રીતે કહેવાય ? અને કહીએ તો તેની ઉત્પત્તિ શી રીતે કહી શકીએ ? બન્નેને અનાદિ માનીએ તો પિતાપુત્રપણું શી રીતે બંધબેસે ? એ વગેરે વાત વિચારવા યોગ્ય છે; જે વિચાર્યેથી મને એમ લાગે છે કે, તે વાત યથાયોગ્ય નહીં લાગે.

૧૫. પ્ર૦—" જુના કરારમાં જે ભવિષ્ય ભાખ્યું છે, તે બધું ઇસામાં ખરૂં પડયું છે ? "

પ્રલય એટલે સર્વ પદાર્થનું ઈશ્વરાદિને વિષે લીનપણું તો કોઈ અભિપ્રાયમાં તે વાતનો સ્વીકાર છે; પણ મને તે સંભવિત લાગતું નથી, કેમકે સર્વ પદાર્થ-સર્વ જીવ એવાં સમપરિણામ શી રીતે પામે કે એવો યોગ બને? અને જો તેવાં સમ-પરિણામ શી રીતે પામે કે એવો યોગ બને? અને જો તેવાં સમપરિણામનો પ્રસંગ આવે તો પછી ફરી વિષમપણું થવું બને નહીં. અવ્યક્તપણે જીવમાં વિષમપણું અને વ્યક્તપણે સમપણું એ રીતે પ્રલય સ્વીકારિયે તોપણ દેહાદિ સંબંધ વિના વિષમપણું શા આશ્રયે રહે? દેહાદિ સંબંધ માનીએ, તો સર્વને એકેંદ્રિયપણું માનવાનો પ્રસંગ આવે,—અને તેમ માનતાં તો વિનાકારણે બીજી ગતિઓનો અસ્વીકાર કર્યો ગણાય. અર્થાત્ ઉંચી ગતિના જીવને તેવા પરિણામને પ્રસંગ મટવા આવ્યો હોય તે પ્રાપ્ત થવાનો પ્રસંગ આવે; એ આદિ ઘણા વિચાર ઉદ્ભવે છે. સર્વ જીવઆશ્રયી પ્રલય સંભવતો નથી.

૨૪ પ્ર૦—"અભણને ભક્તિથીજ મોક્ષ મળે ખરો, કે?"

ઉ૦—ભક્તિ જ્ઞાનનો હેતુ છે. જ્ઞાન મોક્ષનો હેતુ છે. અક્ષરજ્ઞાન ન હોય તેને, અભણ કહ્યા હોય, તો તેને ભક્તિ પ્રાપ્ત થવી અસંભવિત છે એવું કંઈ છે નહીં. જીવમાત્ર જ્ઞાનસ્વભાવી છે. ભક્તિના બળે જ્ઞાન નિર્મળ થાય છે. નિર્મળ જ્ઞાન મોક્ષનો હેતુ થાય છે. સંપૂર્ણ જ્ઞાનની આવૃત્તિ થયા વિના સર્વથા મોક્ષ હોય એમ મને લાગતું નથી; અને જ્યાં સંપૂર્ણ જ્ઞાન હોય ત્યાં સર્વ ભાષા (લિપિ) જ્ઞાન સમાય એમ કહેવાની પણ જરૂર નથી. ભાષાજ્ઞાન મોક્ષનો હેતુ છે. તે જેને ન હોય તેને આત્મજ્ઞાન ન થાય એવો કંઈ નિયમ સંભવતો નથી.

૨૫. પ્ર૦—કૃષ્ણાવતાર ને રામાવતાર એ ખરી વાત છે? એમ હોય તો તે શું? એ સાક્ષાત્ ઈશ્વર હતા, કે તેના અંશ હતા? તેમને માનીને મોક્ષ ખરો?

ઉ૦—બન્ને મહાત્મા પુરુષ હતા, એવો તો મને પણ નિશ્ચય છે. આત્મા હોવાથી તેઓ ઈશ્વર હતા. સર્વ આવરણ તેમને મટ્યાં હોય તો તેનો મોક્ષ પણ સર્વથા માનવામાં વિવાદ નથી. ઈશ્વરનો અંશ કોઈ જીવ છે એમ મને લાગતું નથી, કેમકે તેથી વિરોધ આવે છે. એવાં ઘણાં પ્રમાણ દૃષ્ટિમાં આવે છે. ઈશ્વરનો અંશ જીવને માનવાથી બંધ, મોક્ષ બધાં વ્યર્થ થાય. કેમકે ઈશ્વર જ અજ્ઞાનાદિનો કર્તા થયો. એમ અજ્ઞાનાદિનો જે કર્તા થાય તે પછી, સહેજે ઈશ્વર હોય તેય, ઈશ્વરપણું મૂકી બેસે અર્થાત્ ઊલટું જીવનું સ્વામીપણું થતાં ઈશ્વરને નુકસાન આવવાનો પ્રસંગ આવે તેવું છે. તેમ જ ઈશ્વરનો અંશ માન્યા પછી પુરુષાર્થ કરવો તેમ શી રીતે બને?

હોય, આવી તેની ચેષ્ટા હોય એ આદિ અંશે પણ પોતાનાં આત્મામાં અનુભવ થાય છે, અને તેને આશ્રયે તેના મોક્ષપરત્વે કહેવાય; અને ઘણું કરી તે યથાર્થ હોય એમ માનવામાં પ્રમાણો પણ શાસ્ત્રાદિથી જાણી શકાય.

૨૦ પ્ર૦—"બુદ્ધદેવ પણ મોક્ષ નથી પામ્યા એ શા ઉપરથી આપ કહો છો?"

ઉ૦—તેના શાસ્ત્રસિદ્ધાંતોના આશ્રયે. જે પ્રમાણે તેમનાં શાસ્ત્રસિદ્ધાંતો છે, તે જ પ્રમાણે જો તેમનો અભિપ્રાય હોય, તો તે અભિપ્રાય પૂર્વાપર વિરુદ્ધ પણ દેખાય છે;—અને તે લક્ષણ સંપૂર્ણ જ્ઞાનનું નથી. સંપૂર્ણ જ્ઞાન જ્યાં ન હોય, ત્યાં સંપૂર્ણ રાગદ્વેષ નાશ પામવા સંભવિત નથી. જ્યાં તેમ હોય ત્યાં, સંસારનો સંભવ છે; એટલે કેવળ મોક્ષ તેને હોય એમ કહેવું બની શકે એવું નથી; અને તેમનાં કહેલાં શાસ્ત્રોમાં જે અભિપ્રાય છે, તે સિવાય બીજો તેમનો અભિપ્રાય હતો, તે બીજી રીતે જાણવું અમને તમને કઠણ પડે તેવું છે. અને તેમ છતાં કહીએ કે, બુદ્ધદેવનો અભિપ્રાય બીજો હતો તો, કારણપૂર્વક કહેવાથી પ્રમાણભૂત ન થાય એમ કંઈ નથી.

૨૧. પ્ર૦—"દુનિયાની છેવટ શી સ્થિતિ થશે?"

ઉ૦—કેવળ મોક્ષરૂપે સર્વ જીવોની સ્થિતિ થાય, કે કેવળ આ દુનિયાનો નાશ થાય તેવું બનવું મને પ્રમાણરૂપ લાગતું નથી. આવાને આવા પ્રવાહમાં તેની સ્થિતિ સંભવે છે, કોઈ ભાવ, રૂપાંતર પામી ક્ષીણ થાય, તો કોઈ વર્દ્ધમાન થાય; તે એક ક્ષેત્રે વધે, તો બીજે ક્ષેત્રે ઘટે; એ આદિ આ સૃષ્ટિની સ્થિતિ છે. તે પરથી અને ઘણા જ ઉંડા વિચારમાં ગયા પછી એમ જણાવું સંભવિત લાગે છે કે, કેવળ આ સૃષ્ટિ નાશ થાય, કે પ્રલયરૂપ થાય એ ન બનવા યોગ્ય છે. સૃષ્ટિ એટલે એક આજ પૃથ્વી એવો અર્થ નથી.

૨૨. પ્ર૦—"આ અનીતિમાંથી સુનીતિ થશે ખરી?"

ઉ૦—આ પ્રશ્નનો ઉત્તર સાંભળી જે જીવ અનીતિ ઇચ્છે તેને, તે (ઉત્તર) ઉપયોગી થાય એમ થવા દેવું યોગ્ય નથી. સર્વ ભાવ અનાદિ છે: નીતિ-અનીતિ. તથાપિ તમે અમે અનીતિ ત્યાગી નીતિ સ્વીકારીએ તો તે સ્વીકારી શકાય એવું છે, અને એ જ આત્માને કર્તવ્ય છે. સર્વ જીવઆશ્રયી અનીતિ મટી નીતિ સ્થપાય એવું વચન કહી શકાતું નથી, કેમકે એકાંતે તેવી સ્થિતિ થઈ શકવા યોગ્ય નથી.

૨૩. પ્ર૦ "દુનિયાનો પ્રલય છે?"

ઉ૦—પ્રલય એટલે જો 'કેવળ નાશ' એવો અર્થ કરવામાં આવે, તો તે વાત ઘટતી નથી. કેમકે સર્વ પદાર્થનો કેવળ નાશ થઈ જવો સંભવતો જ નથી.

હવે સંક્ષેપમાં આ ઉત્તરો લખી પત્ર પૂરો કરું છું. 'ષડ્દર્શનસમુચ્ચય' વિશેષ સમજવાનો યત્ન કરશો. આ પ્રશ્નોના ઉત્તરમાં ઘણા સંક્ષેપના મોટે તમને સમજવું વિશેષ મૂંઝવણકારક થાય તેવું કદાચ પણ હોય તોપણ તે વિશેષતાથી વિચારશો, અને કંઈ પણ પત્રદ્વારાએ પૂછવા જેવું લાગે તે પૂછશો તો ઘણું કરી તેનો ઉત્તર લખીશ. વિશેષ સમાગમે સમાધાન થવા યોગ્ય વધારે ભાસે છે. એ જ વિનંતિ.

લિ૦ આત્મજાગૃતિ

નિત્ય નિકટના હેતુભૂત
એવા વિચારની ચિંતામાં રહેનાર.

સંવત ૧૯૫૦ ના આસો વદ ૬, શનિ, મુંબઈ. રાયચંદના પ્રણામ.

૪૫૦.

શ્રી સત્પુરુષોને નમસ્કાર.

શ્રી મોહમયી ભૂમિથી જીવન્મુક્તદશાઇચ્છક શ્રી ૦ ૦ ૦ ૦ ના આત્મસ્મૃતિપૂર્વક યથાયોગ્ય પ્રાપ્ત થાય. વિશેષ વિનંતિ કે, તમારાં લખેલાં ત્રણ પત્રો થોડા થોડા દિવસને અંતરે પહોંચ્યા છે.

આ જીવ અલ્પત્વ ભાવના આવરણે દિગમૂઢ થયો છે, અને તે યોગે કરી તેની પરમાર્થ-દૃષ્ટિ ઉદય પ્રકાશતી નથી. અપરમાર્થને વિષે પરમાર્થનો દૃઢાગ્રહ થયો છે અને તેથી બોધ પ્રાપ્ત થવાના યોગે પણ તેમાં બોધ પ્રવેશ થાય એવો ભાવ સ્ફુરતો નથી, એ આદિ જીવની વિષમદશા કહી, પ્રભુપ્રત્યે દીનત્વ કહ્યું છે કે, 'હે નાથ! હવે મારી કોઈ ગતિ (માર્ગ) મને દેખાતી નથી, કેમકે સર્વસ્વ લુટાયા જેવો યોગ મેં કર્યો છે. અને સહજ ઐશ્વર્ય છતાં પ્રયત્ન કર્યે છતે તે ઐશ્વર્યથી વિપરીત એવા જ માર્ગે મેં આચર્યું છે; તે તે યોગથી મારી નિવૃત્તિ કર, અને તે નિવૃત્તિનો સર્વોત્તમ સદુપાય એવો જે સદ્ગુરુ પ્રત્યેનો શરણભાવ તે ઉત્પન્ન થાય એવી કૃપા કર' એવા ભાવના વીશ દોહરા કે જેમા પ્રથમ વાક્ય ' હે હરિ! હે હરિ શું કહું, દીનાનાથ દયાળ." છે, તે દોહરા તમને સ્મરણમા હશે, તે દોહરાની વિશેષ અનુપ્રેક્ષા થાય તેમ કરશો, તો વિશેષ ગુણવૃત્તિનો હેતુ છે.

બીજા આઠ ત્રોટક છંદ તે સાથે અનુપ્રેક્ષા કરવાયોગ્ય છે, કે જેમાં આ જીવને શું આચરવું બાકી છે, અને જે જે પરમાર્થને નામે આચરણ

કેમકે તે રીતે તો કંઈ કર્તાપણું હોઈ શકે નહીં; એ આદિ વિરોધથી ઈશ્વરના અંશ તરીકે કોઈ જીવને સ્વીકારવાની પણ મારી બુદ્ધિ થતી નથી; તો પછી શ્રીકૃષ્ણ કે રામ જેવા મહાત્માને તેવા પ્રસંગમાં ગણવાની બુદ્ધિ કેમ થાય? તે બન્ને 'અવ્યક્ત ઈશ્વર' હતા, એમ માનવામાં અડચણ નથી; તથાપિ તેમને વિષે સંપૂર્ણ ઐશ્વર્ય પ્રગટ્યું હતું કે કેમ? તે વાત વિચારવાયોગ્ય છે.
(૨) 'તેમને માનીને મોક્ષ ખરો કે?' એનો ઉત્તર સહજ છે. જીવને સર્વ રાગ, દ્વેષ, અજ્ઞાનનો અભાવ અર્થાત્ તેથી છૂટવું તે મોક્ષ છે. તે જેના ઉપદેશે થઈ શકે તેને માની, અને તેનું પરમાર્થસ્વરૂપ વિચારી સ્વાત્માને વિષે પણ તેવી જ નિષ્ઠા થાય, તે જ મહાત્માના આત્માને આકારે (સ્વરૂપે) પ્રતિષ્ઠાન થાય ત્યારે મોક્ષ થવો સંભવે છે. બાકી ઉપાસના કેવળ મોક્ષનો હેતુ નથી. તેના સાધનનો હેતુ થાય છે. તે પણ નિશ્ચય થાય જ એમ કહેવા યોગ્ય નથી.

૨૬. પ્ર૦—"બ્રહ્મા, વિષ્ણુ ને મહેશ્વર તે કોણ?"

ઉ૦—સૃષ્ટિના હેતુરૂપ ત્રણ ગુણ ગણી તે આશ્રયે રૂપ આપ્યું હોય, તો તે વાત બંધબેસતી થઈ શકે છે, તથા તેવાં બીજાં કારણોથી તે બ્રહ્માદિનું સ્વરૂપ સમજાય છે; પણ પુરાણમાં જે પ્રકારે તેમનું સ્વરૂપ કહ્યું છે, તે પ્રકારે સ્વરૂપ છે, એમ માનવા વિષેમાં મારું વિશેષ વલણ નથી, કેમકે તેમાં કેટલાંક ઉપદેશાર્થે રૂપક કહ્યાં હોય એમ પણ લાગે છે; તથાપિ આપણે પણ તેનો ઉપદેશ તરીકે લાભ લેવા, અને બ્રહ્માદિના સ્વરૂપનો સિદ્ધાંત કરવાની જંજાળમાં ન પડવું; એ મને વિશેષ ઠીક લાગે છે.

૨૭. પ્ર૦—"મને સર્પ કરડવા આવે ત્યારે તેને મારે કરડવા દેવો કે મારી નાંખવો? તેને બીજી રીતે દૂર કરવાની મારામાં શક્તિ ન હોય એમ ધારીએ છીએ."

ઉ૦—સર્પ તમારે કરડવા દેવો એવું કામ બતાવતાં વિચારમાં પડાય તેવું છે, તથાપિ તમે જો 'દેહ અનિત્ય છે' એમ જાણ્યું હોય, તો પછી આ અસારભૂત દેહના રક્ષણાર્થે, જેને તેમાં પ્રીતિ રહી છે એવા સર્પને, તમારે મારવો કેમ યોગ્ય હોય? જેણે આત્મહિત ઇચ્છવું હોય તેણે તો ત્યાં પોતાના દેહને જતો કરવો એ જ યોગ્ય છે. આત્મહિત ઇચ્છવું ન હોય તેણે કેમ કરવું?' તો તેનો ઉત્તર એ જ અપાય કે તેણે નરકાદિમાં પરિભ્રમણ કરવું. અર્થાત્ સર્પને મારવો એવો ઉપદેશ ક્યાંથી કરી શકીએ? અનાર્યવૃત્તિ હોય તો મારવાનો ઉપદેશ કરાય; તે તો અમને તમને સ્વપ્ને પણ ન હો એ જ ઇચ્છવા યોગ્ય છે.

રાખવી, સત્સંગ-સત્પુરુષનો યોગ વિશેષ કરી આરાધવો; તો અનુક્રમે નિવૃત્તિ થશે; કેમકે નિશ્ચય જે ઉપાય છે; અને જીવને નિવૃત્ત છે, તો પછી તે અજ્ઞાન નિરાધાર થયું જ્યું શી રીતે રહી શકે? એક પૂર્વકર્મયોગ શિવાય ત્યાં કોઈ તેને આધાર નથી. તે તો જે જીવને સત્પુરુષનો યોગ થયો છે, અને પૂર્વકર્મનિવૃત્તિપ્રત્યે પ્રયોજન છે તેને ક્રમે ટળવા જ યોગ્ય છે એમ વિચારી, તે અજ્ઞાનથી થતું આકુળવ્યાકુળપણું તે જીવે ધીરજથી સહન કરવું. એ પ્રમાણે પરમાર્થ કહીને પરિસહ કહ્યો છે. અત્રે અમે સંક્ષેપમાં તે બેય પરિસહનું સ્વરૂપ લખ્યું છે. આ પરિસહનું સ્વરૂપ જાણી, સત્સંગ-સત્પુરુષના યોગે જે અજ્ઞાનથી મુંઝવણ થાય છે, તે નિવૃત્ત થશે એવો નિશ્ચય રાખી, યથાઉદય જાણી, ધીરજ રાખવાનું ભગવાન તીર્થંકરે કહ્યું છે; પણ તે ધીરજ એવા અર્થમાં કહી નથી, કે સત્સંગ-સત્પુરુષના યોગે પ્રમાદ હેતુએ વિલંબ કરવો તે ધીરજ છે, અને ઉદય છે તે વાત પણ વિચારવાન જીવે સ્મૃતિમાં રાખવાયોગ્ય છે.

શ્રી તીર્થંકરાદિએ ફરી ફરી જીવોને ઉપદેશ કર્યો છે, પણ જીવ દિશામૂઢ રહેવા ઇચ્છે છે ત્યાં, પ્રવર્તી શકે નહીં. ફરી ફરી ઠોકી ઠોકીને કહ્યું છે કે, એક આ જીવ સમજે તો સહજ મોક્ષ છે, નહીં તો અનંત ઉપાયે પણ નથી—અને તે સમજવું પણ કંઈ વિકટ નથી, કેમકે જીવનું સહજ જે સ્વરૂપ છે, તે જ માત્ર સમજવું છે, અને તે કંઈ બીજાના સ્વરૂપની વાત નથી; કે વખતે ગોપવે, કે ન જણાવે તેથી સમજવી ન બને. પોતાથી પોતે ગુપ્ત રહેવાનું શી રીતે બનવાયોગ્ય છે! પણ સ્વપ્નદશામાં જેમ ન બનવાયોગ્ય એવું પોતાનું મૃત્યુ પણ જીવ જુએ છે તેમ અજ્ઞાનદશારૂપ સ્વપ્નરૂપયોગે આ જીવ પોતાને, પોતાના નહીં એવા બીજા દ્રવ્યને વિષે સ્વપણે માને છે; અને એ જ માન્યતા તે સંસાર છે, તે જ અજ્ઞાન છે. નરકાદિગતિનો હેતુ તે જ છે; તે જ જન્મ છે મરણ છે, અને તે જ દેહ દેહના વિકાર છે. તે જ પુત્ર, તે જ પિતા, તે જ શત્રુ, તે જ મિત્રાદિ ભાવ કલ્પનાના હેતુ છે. અને તેની નિવૃત્તિ થઈ ત્યાં સહજ મોક્ષ છે, અને એ જ નિવૃત્તિ અર્થે સત્સંગ—સત્પુરુષાદિ સાધન કહ્યાં છે, અને તે સાધન પણ જીવ જો પોતાના પુરુષાર્થને તેમાં ગોપવ્યા વિના પ્રવર્તાવે તો જ સિદ્ધ છે. વધારે શું કહીએ! આટલો જ સંક્ષેપ જીવમાં પરિણામ પામે તો તે સર્વ વ્રત, યમ, નિયમ, જપ, યાત્રા, ભક્તિ શાસ્ત્રજ્ઞાન આદિ કરી છૂટ્યો, એમાં કંઈ સંશય નથી. એ જ વિનંતિ.

મુંબઈ કારતક શુદ ૭ ૧૯૫૨.   આ૦ સ્વ૦ પ્રણામ.

જ્યાં ને આચારસૂત્રી જ્યાં થયાં, ને તે આચરણને વિષે વિપર્યાસ છે તે, નિવૃત્ત કરવાનો બોધ કર્યો છે, તે પણ અનુપ્રેક્ષા કરતાં જીવને પુરુષાર્થ-સિદ્ધિનો હેતુ છે.

'યોગવાસિષ્ઠ'ની વાંચના પૂરી થઈ હોય, તો થોડો વખત તેનો અવકાશ રાખી એટલે ક્રમમાં ફરી વાંચવાનું બંધ રાખી, 'ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર' વિચારશો, પણ તે કુળ-સંપ્રદાયના આગ્રહાર્થે નિવૃત્ત કરવાને વિચારશો. કેમકે જીવને કુળયોગે સંપ્રદાય પ્રાપ્ત થયો હોય છે તે, પરમાર્થરૂપ છે કે કેમ ? એમ વિચારતાં દૃષ્ટિ આવતી નથી; અને સહેજે તે જ પરમાર્થ માની રાખી, જીવ પરમાર્થથી ચૂકે છે. માટે મુમુક્ષુ જીવને તો એમ જ કર્તવ્ય છે કે, જીવને સદ્ગુરુયોગે કલ્યાણની પ્રાપ્તિ અલ્પકાળમાં થાય તેનાં સાધન, વૈરાગ્ય અને ઉપશમ અર્થે 'યોગવાસિષ્ઠ' 'ઉત્તરાધ્યયનાદિ' વિચારવાયોગ્ય છે; તેમ જ પ્રત્યક્ષ -પુરુષનાં વચનોનું પૂર્વાપર અવિરોધપણું જાણવાને અર્થે વિચારવાયોગ્ય છે.

સં૦ ૧૯૫૧, કારતક શુદ ૩, બુધે. આ૦ સ્વ૦ પ્રણામ.

૩૫૧.

શ્રી સત્પુરુષોને નમસ્કાર.

—:૦:—

મુમુક્ષુ જીવને એટલે વિચારવાન જીવને આ સંસારને વિષે અજ્ઞાન સિવાય બીજો કોઈ ભય હોય નહીં. એક અજ્ઞાનની નિવૃત્તિ ઇચ્છવી એ રૂપ જે ઇચ્છા તે સિવાય વિચારવાન જીવને બીજી ઇચ્છા હોય નહીં; અને પૂર્વ કર્મના બળે તેવો કોઈ ઉદય હોય તોપણ વિચારવાનના ચિત્તમાં સંસાર કારા-ગ્રહ છે, સમસ્ત લોક દુઃખે કરી આર્ત છે, ભયાકુળ છે, રાગદ્વેષના પ્રાપ્ત-ફળથી બળતો છે એવો વિચાર નિશ્ચયરૂપ જ વર્તે છે. અને 'જ્ઞાનપ્રાપ્તિનો કંઇ અંતરાય છે માટે તે કારાગ્રહરૂપ સંસાર મને ભયનો હેતુ છે, અને લોકનો પ્રસંગ કરવાયોગ્ય નથી.' એ જ એક ભય વિચારવાનને ઘટે છે. મહાત્મા શ્રી તીર્થંકરે 'નિર્ગ્રંથ' ને પ્રાપ્ત-પરિસહ સહન કરવાની ફરી ફરી ભલામણ આપી છે. પરિસહનું સ્વરૂપ પ્રતિપાદન કરતા 'અજ્ઞાનપરિસહ,' અને 'દર્શનપરિસહ' એવા બે પરિસહ પ્રતિપાદન કર્યા છે, કે કોઇ ઉદયયોગનું બળવાનપણું હોય અને સત્સંગ-સત્પુરુષનો યોગ થયા છતાં જીવને અજ્ઞાનનાં કારણો ટાળવામાં હિમ્મત ન ચાલી શકતી હોય, મુંઝવણ આવી જતી હોય, તોપણ ધીરજ

૬૫૨.

બે પ્રકારની દશા મુમુક્ષુ જીવને વર્તે છે, એક 'વિચારદશા' અને બીજી 'સ્થિતપ્રજ્ઞદશા.' સ્થિતપ્રજ્ઞદશા વિચારદશા લગભગ પૂરી થયે અથવા સંપૂર્ણ થયે પ્રગટે છે. તે સ્થિતપ્રજ્ઞદશાની પ્રાપ્તિ આ કાળમાં કઠણ છે, કેમકે આત્મપરિણામને વ્યાઘાતરૂપ યોગ આ કાળમાં પ્રધાનપણે વર્તે છે; અને તેથી વિચારદશાનો યોગ પણ સદ્ગુરુ-સત્સંગના અંતરાયથી પ્રાપ્ત થતો નથી. તેવા કાળમાં..........વિચારદશાને ઇચ્છે એ, વિચારદશા પ્રાપ્ત થવાનું મુખ્ય કારણ છે, અને તેવા જીવને ભય, ચિંતા, પરાભવાદિ ભાવમાં નિજબુદ્ધિ કરવી ઘટે નહીં; તોપણ ધીરજથી તેમને સમાધાન થવા દેવું: અને નિર્ભય ચિત્ત રાખવું ઘટે છે.

સં ૧૯૫૧ ના કાર્તક સુદ ૧૪, શનિ, મુંબઈ.

૬૫૩.

સર્વ જીવ આત્માપણે સમસ્વભાવિક છે. બીજા પદાર્થમાં જીવ જો નિજબુદ્ધિ કરે તો પરિભ્રમણદશા પામે છે, અને નિજને વિષે નિજબુદ્ધિ થાય, તો પરિભ્રમણદશા [illegible] છે. જેના ચિત્તમાં એવો માર્ગ વિચારવા આવ્યો છે તેણે, તે માર્ગ જેના આત્મામાં પ્રકાશ પામ્યો છે તેની, દાસાનુદાસપણે અનન્ય ભક્તિ કરવી એ પરમ શ્રેય છે અને તે દાસાનુદાસ ભક્તિમાનની ભક્તિ પામ્યે જેમાં કંઈ વિષમતા આવતી નથી, તે જ્ઞાનીને ધન્ય છે. તેટલી સર્વાંશદશા જ્યાં સુધી પ્રગટી ન હોય ત્યાં સુધી, આત્માને કોઈ ગુરૂપણે આરાધે ના, એમ તે [illegible] દાસાનુદાસપણું કરવું ઘટ છે.

કાર્તક સુદ ૧૪ શનિ, ૧૯૫૧.

તેવા જોગે સમર્થ અંતરાયથી જીવને તે પ્રતિબંધ રહ્યો છે; અને તેનું મુખ્ય કારણ અસત્સંગની વાસનાએ જન્મ પામ્યું એવું નિજેચ્છાપણું, અને અસત્દર્શનને વિષે સત્ દર્શનરૂપ ભ્રાંતિ તે છે. "આત્મા નામનો કોઇ પદાર્થ નથી" એવો એક અભિપ્રાય ધરાવે છે; "આત્મા નામનો પદાર્થ સંયોગિક છે" એવો અભિપ્રાય કોઇ બીજા દર્શનનો સમુદાય સ્વીકારે છે. 'આત્મા દેહસ્થિતિ રૂપ છે, દેહની સ્થિતિ પછી નથી" એવો અભિપ્રાય કોઇ અન્ય દર્શનનો છે. "આત્મા અણુ છે," "આત્મા સર્વવ્યાપક છે," "આત્મા શૂન્ય છે," "આત્મા સાકાર છે," "આત્મા પ્રકાશરૂપ છે," "આત્મા સ્વતંત્ર નથી," "આત્મા કર્તા નથી," "આત્મા કર્તા છે, ભોક્તા નથી," "આત્મા કર્તા નથી, ભોક્તા છે," "આત્મા કર્તા નથી, ભોક્તા નથી," "આત્મા જડ છે," "આત્મા કૃત્રિમ છે," એ આદિ અનંત નય જેના થઇ શકે છે એવા અભિપ્રાયની ભ્રાંતિનું કારણ એવું અસદ્દર્શન, તે આરાધવાથી પૂર્વે આ જીવે પોતાનું સ્વરૂપ તે જેમ છે તેમ જાણ્યું નથી; તે તે–ઉપર જણાવ્યાં એકાંત અયથાર્થપદે જાણી આત્માને વિષે અથવા આત્માને નામે ઇશ્વરાદિ વિષે પૂર્વે જીવે આગ્રહ કર્યો છે; એવું જે અસત્સંગ, નિજેચ્છાપણું, અને મિથ્યાદર્શનનું પરિણામ તે જ્યાંસુધી મટે નહીં ત્યાં સુધી આ જીવ ક્લેશરહિત એવો શુદ્ધ અસંખ્ય પ્રદેશાત્મક મુક્ત થવા ઘટતો નથી અને તે અસત્સંગાદિ ટાળવાને અર્થે સત્સંગ જ્ઞાનીની આજ્ઞાનું અત્યંત અંગીકૃતપણું, અને પરમાર્થસ્વરૂપ એવું જે આત્માપણું તે, જાણવાયોગ્ય છે. પૂર્વે થયા એવા જે તીર્થંકરાદિ જ્ઞાનીપુરુષો તેમણે ઉપર કહી તેવી જે ભ્રાંતિ તેનો અત્યંત વિચાર કરી,—અત્યંત એકાગ્રપણે, તન્મયપણે જીવસ્વરૂપને વિચારી–જીવસ્વરૂપે શુદ્ધ-સ્થિતિ કરી છે. તે આત્મા–અને બીજા સર્વ પદાર્થો, તે શ્રી તીર્થંકરાદિએ સર્વ પ્રકારની ભ્રાંતિરહિતપણે જાણવાને અર્થે અત્યંત દુષ્કર એવો પુરુષાર્થ આરાધ્યો છે. આત્માને એકપણ અણુના આહાર—પરિણામથી અનન્ય ભિન્ન કરી આ દેહને વિષે સ્પષ્ટ એવો 'અનાહારી આત્મા' સ્વરૂપથી જીવનાર એવો જોયો છે, તે જોનાર એવા જે તીર્થંકરાદિ જ્ઞાની પોતે જ શુદ્ધાત્મા છે. તો ત્યાં ભિન્નપણે જોવાનું કહેવું જો કે ઘટતું નથી, તથાપિ વાણીધર્મે એમ કહ્યું છે. એવો જે અનંત પ્રકારે વિચારીને પણ જાણવાયોગ્ય 'ચૈતન્યઘન જીવ' તે બે પ્રકારે તીર્થંકરે કહ્યો છે, કે જે સત્પુરુષથી જાણી, વિચારી, સત્કારીને જીવ, પોતે તે સ્વરૂપને વિષે સ્થિતિ કરે. પદાર્થ માત્ર તીર્થંકરાદિ જ્ઞાનીએ 'વક્તવ્ય' અને 'અવક્તવ્ય' એવા બે વ્યવહારધર્મવાળા માન્યા છે. અવક્તવ્યપણે જે છે તે,

વર્ષ ૨૮ મું.

—:o:—

૩૫૪.

ૐ.

આ જગતને વિષે જેને વિષે વિચારશક્તિ વાચાસહિત વર્તે છે, એવાં મનુષ્યપ્રાણી કલ્યાણનો વિચાર કરવાને સર્વથી અધિક યોગ્ય છે; તથાપિ પ્રાયે જીવને અનંતવાર મનુષ્યપણું મળ્યા છતાં તે કલ્યાણસિદ્ધ થયું નથી, જેથી વર્તમાનસુધી જન્મ–મરણનો માર્ગ આરાધવો પડ્યો છે; અનાદિ એવા આ લોકને વિષે જીવની અનંત કોટિ સંખ્યા છે; સમયે સમયે અનંત પ્રકારની જન્મ–મરણાદિ સ્થિતિ તે જીવોને વિષે વર્ત્યા કરે છે, એવો અનંતકાળ પૂર્વે વ્યતીત થયો છે. અનંત કોટિ જીવના પ્રમાણમાં આત્મકલ્યાણ જેણે આરાધ્યું છે, કે પ્રાપ્ત થયું છે એવા જીવ અત્યંત થોડા થયા છે, વર્તમાને તેમ છે, અને હવે પછીના કાળમાં પણ તેવીજ સ્થિતિ સંભવે છે.—તેમ જ છે. અર્થાત્ કલ્યાણની પ્રાપ્તિ જીવને ત્રણે કાળને વિષે અત્યંત દુર્લભ છે, એવો જે તીર્થંકરાદિ જ્ઞાનીનો ઉપદેશ તે સત્ય છે. એવો જીવ સમુદાયની જે ભ્રાંતિ તે, અનાદિ સંયોગે છે એમ ઘટે છે. એમજ છે. તે ભ્રાંતિ જે કારણથી વર્તે છે, તે કારણના મુખ્ય બે પ્રકાર જણાય છે. એક 'પારમાર્થિક' અને એક 'વ્યાવહારિક' અને તે બે પ્રકારનો એકત્ર અભિપ્રાય જે છે તે એ છે કે આ જીવને ખરી મુમુક્ષુતા આવી નથી. એક અક્ષર સત્ય પણ તે જીવમાં પરિણામ પામ્યું નથી સત્પુરુષનાં દર્શન પ્રત્યે જીવને રુચિ થઈ નથી. તેવા

ભજે છે. આકાશ પણ અનંત પર્યાયી છે, અને સિદ્ધપણ અનંત પર્યાયિ છે એવો જિનનો અભિપ્રાય છે, તે વિરોધી લાગતો નથી અને ઘણુંકરી સમજાય છે; પણ વિશેષપણે લખવાનું થઇ શકયું નહીં હોવાથી તમને તે વાત વિચારવામાં કારણ થાય એમ ઉપર ઉપરથી લખ્યું છે. ચક્ષુને વિષે મેષોન્મેષ અવસ્થા છે તે, પર્યાય છે. આત્માની સંકલ્પવિકલ્પ દશા, કે જ્ઞાનપરિણતિ તે પર્યાય છે, તેમ વર્ણ, ગંધ, પલટનપણું પામે તે, પરમાણુના પર્યાય છે. જો તેવું પલટણપણું થતું ન હોય તો આ જગત આવા વિચિત્રપણાને પામી શકે નહીં, કેમકે એક પરમાણુમાં પર્યાયપણું ન હોય, તો સર્વ પરમાણુમાં પણ ન હોય. સંયોગ—વિયોગ, એકત્વ—પૃથકત્વ એ આદિ પરમાણુના પર્યાય છે—અને તે સર્વ પુરમાણુમાં છે તે ભાવ સમય સમયે તેમાં પલટનપણું પામે તોય પરમાણુનો વ્યય (નાશ) થાય નહીં જેમ મેષોન્મેષથી ચક્ષુનો થતો નથી તેમ

માગસર વદ ૩, શુક્ર, ૧૯૫૧.

૩૫૫.

પ્રત્યક્ષ કારણ જ્યાં તેના ત્યાગને વિષે [illegible] નહીં અથવા અત્યાગરૂપ શિથિલતા ત્યાગી શકે નહીં, કે ત્યાગબુદ્ધિ [illegible] ત્યાગના [illegible] કારણરૂપ કરવાનું થાય, તે સૌ વિચાર કેવી રીતે દૂર કરવા ' અપકારણ તેમ કેવી રીતે બને, તે વિષે તે પત્રમાં લખવાનું થાય, તો [illegible], એ [illegible] વિનતિ

મુંબઇ, પોશ શુદ ૧૦, રવિ.

૩૫૬.

અત્રેથી નિવર્તવા પછી ઘણુંકરી કાઠિયાવાડમાં, એટલે આ જન્મભૂમિમાં સાધારણ વ્યાવહારિક પ્રસંગે જવાનું કારણ છે. ચિત્તમાં ઘણા પ્રકારે તે પ્રસંગથી છૂટી શકવાનું વિચારતાં છૂટી શકાય તેમ પણ બને, તથાપિ, કેટલાક જીવોને અલ્પ કારણમાં વિશેષ અસમાધાન થવાનો સંભવ રહે છે; જેથી અપ્રતિબંધ—ભાવને વિશેષ દૃઢ કરી જવાનો વિચાર રહે છે. ત્યાં ગયે વખતે એક માસથી વિશેષ વખત જવાનો સંભવ છે. વખતે બે માસ પણ થાય. ત્યાર પછી પાછું ત્યાંથી વળી આ ક્ષેત્ર તરફ આવવાનું કરવું પડે તેમ છે, જ્યાં અને ત્યાં શુમા વચ્ચે એકેક મહિના એકાંત જેવો નિવાસ—જેમ બને, તો તેમ કરવાની ઇચ્છા રહે છે, અને તે જેમ અપ્રતિબંધપણે થઇ શકે તે માટે વિચારું છું

અહીં 'અનંતતા' છે; વ્યાખ્યાએ જે જીવધર્મ છે તે સર્વ પ્રકારે તીર્થંકરાદિ કહેવા સમર્થ છે; અને તે માત્ર જીવના વિશુદ્ધ પરિણામે અથવા સત્પુરુષે કરી જણાય એવો જીવધર્મ છે, અને તે જ ધર્મ તે લક્ષણે કરી અમુક મુખ્ય પ્રકારે કરી તે દોહાને વિષે કહ્યો છે. અત્યંત પરમાર્થના અભ્યાસે તે વ્યાખ્યા અત્યંત સ્ફુટ સમજાય છે; અને તે સમજાયે આત્માપણું પણ અત્યંત પ્રગટે છે, તથાપિ યથાવકાશ તેનો અર્થ લખ્યો છે.

'જેનું મધ્ય નથી, અર્ધ નથી, અચ્છેદ્ય અભેદ્ય એ આદિ પરમાણુની વ્યાખ્યા શ્રી જિને કહી છે, ત્યારે તેને અનંત પર્યાય શી રીતે ઘટે? અથવા પર્યાય તે એક પરમાણુનું બીજું નામ હશે કે શી રીતે?" એ પ્રશ્નનું પત્ર પહોંચ્યું હતું. તેનું સમાધાન.–પ્રત્યેક પદાર્થને અનંત પર્યાય (અવસ્થા) છે; અનંત પર્યાયવિનાનો કોઈ પદાર્થ હોઈ શકે નહીં એવો શ્રી જિનનો અભિમત છે, અને તે યથાર્થ લાગે છે; કેમકે પ્રત્યેક પદાર્થ સમયે સમયે અવસ્થાંતરના પામતા હોવા જોઈએ એવું પ્રત્યક્ષ દેખાય છે. ક્ષણે ક્ષણે જેમ આત્માને વિષે સંકલ્પવિકલ્પ–પરિણતિ થઈ અવસ્થાંતર થયા કરે છે તેમ પરમાણુને વિષે વર્ણ, ગંધ, રૂપ અવસ્થાંતરપણું ભજે છે; તેવું અવસ્થાંતરપણું ભજવાથી તે પરમાણુના અનંત ભાગ થયા કહેવા યોગ્ય નથી, કેમકે તે પરમાણુ પોતાનું એકપ્રદેશક્ષેત્ર–અવગાહીપણું ત્યાગ્યા સિવાય તે અવસ્થાંતર પામે છે. એક પ્રદેશક્ષેત્ર–અવગાહીપણાના તે અનંત ભાગ થઈ શકતા નથી. એક સમુદ્ર છતાં તેમાં જેમ તરંગ ઊઠે છે, અને તે તરંગ તેમાં જ સમાય છે, તરંગપણે તે સમુદ્રની અવસ્થા જુદી થયા કરતાં છતાં પણ સમુદ્ર પોતાના અવગાહક ક્ષેત્રને ત્યાગતો નથી, તેમ કંઈ સમુદ્રના અનંત જુદા જુદા કટકા થતા નથી, માત્ર પોતાના સ્વરૂપમાં તે રમે છે. તરંગપણું એ સમુદ્રની પરિણતિ છે, જો જળ શાંત હોય તો શાંતપણું એ તેની પરિણતિ છે, કંઈ પણ પરિણતિ તેમાં થવી જ જોઈએ. તેમ વર્ણગંધાદિ પરિણામ પરમાણુમાં બદલાય છે, પણ તે પરમાણુના કંઈ કટકા થવાનો પ્રસંગ થતો નથી, અવસ્થાંતરપણું પામ્યા કરે છે. જેમ સોનું કુંડળપણું ત્યાગી મુગટપણું પામે, તેમ પરમાણુ આ સમયની અવસ્થાથી બીજા સમયની અવસ્થા કંઈ અંતરવાળી પામે છે. જેમ સોનું બે પર્યાયને ભજતાં સોનું જ રહે છે, તેમ પરમાણુ પણ પરમાણુ જ રહે છે. એક પુરુષ (જીવ) બાળકપણું ત્યાગી યુવાન થાય, યુવાનપણું ત્યાગી વૃદ્ધ થાય, પણ પુરુષ તેનો તે જ રહે, તેમ પરમાણુ પર્યાયને

નિરાગ્રહ પ્રણામ. આપ [illegible] આવ્યું છે, એ વાંચીને
મુમુક્ષુ જીવે [illegible] અને પ્રતિ પ્રતિ સમય સ્મરવા યોગ્ય
મુમુક્ષુ રહેલી વૃત્તિ છે, અને તેની દશા વિચારીને મુમુક્ષુપણું સમજીએ
નહીં. આપ વિષયમાં મુખ્ય વિચાર [illegible] તે જ [illegible].

૧૯૪૮ના મહા સુદ ૨, રવિ, મુંબઈ

આ૰ રાયચંદના પ્ર૰

૩૫૮.

જે પ્રારબ્ધ વેદ્યા વિના બીજો કોઈ ઉપાય નથી તે પ્રારબ્ધ જ્ઞાનીને
પણ વેદવું પડે છે. અંત સુધી જ્ઞાની આત્મઅર્થનો ત્યાગ કરવા ઇચ્છે નહીં.
એવું [illegible] જ્ઞાનીને [illegible] એમ [illegible] પૂર્વોક્ત કહ્યું છે, તે સત્ય છે.

૧૯૪૮, મહા સુદ ૩, સોમ, મુંબઈ

૩૫૯

નમો સ્તવમ. જે કંઈ થાય છે [illegible] વિચાર કરવાથી આકૃતિ
જાણવાથી જેમાં [illegible] અનુવિવેક [illegible] દેખ એવા શાસ્ત્રો અને
[illegible] અથવા વિચારવાથી તથા [illegible] પ્રતીતિથી જે
[illegible] ઉપશમભાવના થતી [illegible]

મુંબઈ મહા સુદ ૮ રવિ ૧૯૪૮

૧

આરંભ એવા સમાગમ વિના નિવૃત્તબુદ્ધિએ આરંભ કરતા જેને લોક
જાણતો ન હોય, અને [illegible] નિવૃત્ત કરતા તથા આજીવિકા કરતાં,
વિશેષ કાળ વ્યતીત થયા કરતા હોય [illegible] કરવા માટે
જીવને શું કરવું ઘટે? સમસ્ત જગત [illegible] આરંભ [illegible] તે શાસ્ત્રોનો
હેતુ થાય એવું કરવું તે [illegible] વિચારવા શ્રી તીર્થંકરે
જણાવ્યું પણ તેવા નિવૃત્ત [illegible] સંસારના
મુખ્ય કારણો પ્રેમબંધન તથા [illegible] તેથી મુક્ત
થવું જીવને નિજ-વિચાર કરવાના અવકાશ પ્રાપ્ત થતા નથી. અથવા થાય
એવા યોગ તે અંતરના કારણથી આત્મામાં [illegible] નથી અને તે જ
પ્રમાદનો હેતુ છે, અને [illegible] સમયમાત્ર [illegible] પણ નિર્ણય રહેવું.

ફરી [illegible] આ જીવ અન્ય પરિણામથી પાછો વળે, તો [illegible]
[illegible] અસંયોગ-પ્રયોગનો [illegible] છે, અને આ જીવ
[illegible] તેથી [illegible] પ્રાપ્ત કરવા, તેની
નિવૃત્તિ કરવા, જેમ બને તેમ સત્સંગનો આશ્રય કરે, તો [illegible] રીતે [illegible]
[illegible] પ્રકારે [illegible], આ સંસારનું [illegible]
[illegible] એ પ્રકારે ફરી [illegible] આ ઉપાધિઓથી
[illegible]

[illegible]

...આરંભ કરવું તે આ જીવનું અતિશય નિર્બળપણું છે, અવિવેકતા છે, ભ્રાંતિ છે, અને ટાળતાં અત્યંત કઠણ એવો ખેદ છે. સમસ્ત સંસાર બે પ્રકારથી બંધાય છે: પ્રેમથી અને દ્વેષથી. પ્રેમથી વિરક્ત થયા વિના દ્વેષથી છૂટાય નહીં, અને પ્રેમથી વિરક્ત થાય તેણે, સર્વસંગથી વિરક્ત થયા વિના વ્યવહારમાં વર્તી અપ્રેમ (ઉદાસ) દશા રાખવી તે 'ભયંકર-વ્રત છે.' જો કેવળ પ્રેમનો ત્યાગ કરી વ્યવહારમાં પ્રવર્તવું કરાય, તો કેટલાક જીવોની દયાનો, ઉપકારનો, અને સ્વાર્થનો, ભંગ કરવા જેવું થાય છે; અને તેમ વિચારી જો દયા, ઉપકારાદિ કારણે કંઈ પ્રેમદશા રાખતાં ચિત્તમાં વિશેષે ક્લેશ પણ થયા વિના રહેવો ન જોઈએ, ત્યારે તેનો વિશેષ વિચાર કયા પ્રકારે કરવો!

મુંબઈ, માર્ગ ૧૦, ૬૫.

૩૬૧.

સર્વ ક્લેશથી અને સર્વ દુઃખથી મુક્ત થવાનો ઉપાય એક આત્મજ્ઞાન છે. વિચાર વિના આત્મજ્ઞાન થાય નહીં, અને અસત્સંગ તથા અસત્-પ્રસંગથી જીવનું વિચારબળ પ્રવર્તતું નથી; એમાં કિંચિત્‌માત્ર સંશય નથી.

આરંભ, પરિગ્રહનું અલ્પત્વ કરવાથી અસત્પ્રસંગનું બળ ઘટે છે; અસત્સંગનું બળ ઘટવાથી આત્મવિચાર થવાનો અવકાશ પ્રાપ્ત થાય છે. આત્મવિચાર થવાથી આત્મજ્ઞાન થાય છે.

અને આત્મજ્ઞાનથી નિજસ્વભાવસ્વરૂપ સર્વ ક્લેશ અને સર્વ દુઃખથી રહિત એવો મોક્ષ થાય છે, એ વાત કેવળ સત્ય છે. જે જીવો મોહનિદ્રામાં સૂતા છે તે અમુનિ છે. નિરંતર આત્મવિચારે કરી મુનિ તો જાગૃત રહે. પ્રમાદીને સર્વથા ભય છે; અપ્રમાદીને કોઈ રીતે ભય નથી, એમ શ્રી જિને કહ્યું છે. સર્વ પદાર્થ જાણવાનો હેતુ માત્ર આત્મજ્ઞાન કરવું એ છે. જો આત્મજ્ઞાન ન થાય, તો સર્વ પદાર્થના જ્ઞાનનું નિષ્ફળપણું છે. જેટલું આત્મજ્ઞાન થાય એટલી આત્મસમાધિ પ્રગટે. કોઈ પણ તથારૂપ જોગને પામીને જીવને એક ક્ષણ પણ અંતર્ભેદજાગૃતિ થાય તો તેને મોક્ષ વિશેષ દૂર નથી. અન્ય-પરિણામમાં જેટલી તાદાત્મ્યવૃત્તિ છે, તેટલો જીવથી મોક્ષ દૂર છે. જો કોઈ આત્મયોગ બને તો આ મનુષ્યપણાનું મૂલ્ય કોઈ રીતે ન થઈ શકે તેવું છે. પ્રાયે મનુષ્યદેહ વિના આત્મયોગ બનતો નથી એમ જાણી, અત્યંત નિશ્ચય કરી, આ જ દેહમાં આત્મયોગ ઉત્પન્ન કરવો ઘટે. વિચારની નિર્મળતાએ

વિષે કાંઈ [illegible] છે તેથી, [illegible] કોઈપણ નિવૃત્તિનો સમય [illegible] પ્રાપ્ત થઈ [illegible] [illegible] તેવો સ્વભાવ થાય છે. [illegible]

[illegible] ના ફાગણ વદ ૫, શનિ, [illegible]

આ૦ સ્વ૦ પ્રણામ.

૫૬૨.

સર્વ વિભાવથી ઉદાસીન, અને અત્યંત શુદ્ધ નિજપર્યાયને સહજપણે આત્મા ભજે, તેને શ્રી જિને તીવ્ર જ્ઞાનદશા કહી છે. જે દશા આવ્યા સિવાય કોઈપણ જીવ બંધનમુક્ત થાય નહીં, એવો સિદ્ધાંત શ્રી જિને પ્રતિપાદન કર્યો છે, જે અખંડ સત્ય છે.

કોઈક જ જીવને આ દશાનો વિચાર થાય તેવું છે, કેમકે અનાદિથી અત્યંત અજ્ઞાનદશાએ આ જીવે પ્રવૃત્તિ કરી છે, તે પ્રવૃત્તિ એકદમ અસત્ય અને અસાર સમજાઈ, તેની નિવૃત્તિ સૂઝે એમ બનવું બહુ કઠણ છે; માટે જ્ઞાનીપુરુષનો આશ્રય કરવારૂપ ભક્તિમાર્ગને જિને નિરૂપણ કર્યો છે, કે જે માર્ગ આરાધ્યાથી સુલભપણે જ્ઞાનદશા ઉત્પન્ન થાય છે.

જ્ઞાનીપુરુષના ચરણને વિષે મન સ્થાપ્યા વિના એ ભક્તિમાર્ગ સિદ્ધ થતો નથી, જેથી ફરી ફરી જ્ઞાનીની આજ્ઞા આરાધવાનું જિનાગમમાં ઠેકાણે ઠેકાણે કથન કર્યું છે.

જ્ઞાનીપુરુષના ચરણમાં મનનું સ્થાપવું પ્રથમ કઠણ પડે છે, પણ વચનની અપૂર્વતાથી, તે વચનનો વિચાર કરવાથી તથા જ્ઞાનીપ્રત્યે અપૂર્વ દૃષ્ટિએ જોવાથી, મનનું સ્થાપન થવું સુલભ થાય છે.

જ્ઞાનીપુરુષના આશ્રયમાં વિરોધ કરનારાં પંચવિષયાદિ દોષો છે. તે દોષ થવાનાં સાધનથી જેમ બને તેમ દૂર રહેવું, અને પ્રાપ્ત સાધનમાં પણ ઉદાસીનતા રાખવી, અથવા તે તે સાધનમાંથી અહંબુદ્ધિ છોડી દઈ રોગરૂપ જાણી પ્રવર્તવું ઘટે. અનાદિ દોષનો એવા પ્રસંગમાં વિશેષ ઉદય થાય છે, કેમકે આત્મા તે દોષને વમવા માટે સન્મુખ થાય છે કે તે સ્વરૂપાંતર કરી તેને આકર્ષે છે; અને જાગૃતિમાં શિથિલ કરી નાખી પોતાને વિષે એકાગ્રબુદ્ધિ કરાવી દે છે. તે એકાગ્રબુદ્ધિ એવા પ્રકારની હોય છે કે "મને આ પ્રવૃત્તિથી તેવો વિશેષ બાધ નહીં થાય, હું અનુક્રમે તેને છોડીશ; અને કરતાં જાગૃત રહીશ" એ આદિ ભ્રાંતદશા તે દોષ કરે છે, જેથી તે દોષનો સંબંધ જીવ છોડતો નથી, અથવા તે દોષ વધે છે, તેનો લક્ષ તેને આવી શકતો નથી.

૩૬૨.

સુજ્ઞભાઈ શ્રી ગાંધીજી પ્રત્યે, શ્રી ડરબન.

પત્ર ૧ મળ્યું છે. જેમ જેમ ઉપાધિનો ત્યાગ થાય, તેમ તેમ સમાધિ-સુખ પ્રગટે છે. જેમ જેમ ઉપાધિનું ગ્રહણ થાય, તેમ તેમ સમાધિસુખ હાનિ પામે છે. વિચાર કરીએ તો આ વાત પ્રત્યક્ષ અનુભવરૂપ થાય છે.

જો કંઈ પણ આ સંસારના પદાર્થોનો વિચાર કરવામાં આવે, તો તે પ્રત્યે વૈરાગ્ય આવ્યા વિના રહે નહીં, કેમકે માત્ર અવિચારે કરીને તેમાં મોહબુદ્ધિ રહે છે.

"આત્મા છે," "આત્મા નિત્ય છે," "આત્મા કર્મનો કર્તા છે," "આત્મા કર્મનો ભોક્તા છે," "તેથી તે નિવૃત્ત થઈ શકે છે," "અને નિવૃત્ત થઈ શકવાનાં સાધન છે," એ છ કારણો જેને વિચાર કરીને સિદ્ધ થાય, તેને 'વિવેકજ્ઞાન' અથવા 'સમ્યક્‌દર્શનની પ્રાપ્તિ' ગણવી એમ શ્રી જિને નિરૂપણ કર્યું છે. જે નિરૂપણ મુમુક્ષુ જીવે વિશેષકરી અભ્યાસ કરવાયોગ્ય છે.

પૂર્વના કોઈ વિશેષ અભ્યાસબળથી એ છ કારણોનો વિચાર ઉત્પન્ન થાય છે, અથવા સત્સંગના આશ્રયથી તે વિચાર ઉત્પન્ન થવાનો યોગ બને છે.

અનિત્ય પદાર્થપ્રત્યે મોહબુદ્ધિ હોવાને લીધે આત્માનું 'અસ્તિત્વ,' 'નિત્યત્વ,' અને 'અવ્યાબાધ સમાધિસુખ' ભાનમાં આવતું નથી. તેની મોહબુદ્ધિમાં જીવને અનાદિથી એવું એકાગ્રપણું ચાલ્યું આવે છે કે, તેનો વિવેક કરતાં જીવને મૂંઝાઈને પાછું વળવું પડે છે, અને તે મોહગ્રંથી છેદવાનો વખત આવવા પહેલાં તે વિવેક છોડી દેવાનો યોગ પૂર્વે ઘણીવાર બન્યો છે, કેમકે જેનો અનાદિકાળથી અભ્યાસ છે, તે અત્યંત પુરુષાર્થ વિના અલ્પકાળમાં છોડી શકાય નહીં માટે ફરી ફરી સત્સંગ સત્શાસ્ત્ર અને પોતામાં સરળ વિચારદશા કરી તે વિષયમાં વિશેષ શ્રમ લેવા યોગ્ય છે, કે જેના પરિણામમાં 'નિત્ય' 'શાશ્વત,' 'સુખસ્વરૂપ' એવું આત્મજ્ઞાન થઈ સ્વરૂપ-આવિર્ભાવ થાય છે. એમાં પ્રથમથી ઉત્પન્ન થતા સંશય ધીરજથી અને વિચારથી શાંત થાય છે. અધીરજથી અથવા આડી કલ્પના કરવાથી માત્ર જીવને પોતાના હિતનો ત્યાગ કરવાનો વખત આવે છે અને અનિત્ય પદાર્થનો રાગ રહેવાથી તેના કારણે ફરી ફરી સંસારપરિભ્રમણનો યોગ રહ્યા કરે છે.

કંઈ પણ આત્મવિચાર કરવાની ઇચ્છા તમને વર્તે છે એમ જાણી મહા સંતોષ થયો છે, તે સંતોષમાં મારો કંઈ સ્વાર્થ નથી. માત્ર તમે સમા

૩૬૬.

આજે પત્ર ૧ પહોંચ્યું છે. પત્ર લખતાં લખતાં, અથવા કંઈ કહેતાં કહેતાં વારંવાર ચિત્તની અપ્રવૃત્તિ થાય છે.—અને 'કલ્પિતનું આટલું બધું મહાત્મ્ય શું? કહેવું શું? જાણવું શું? શ્રવણ કરવું શું? પ્રવૃત્તિ શી?' એ આદિ વિક્ષેપથી ચિત્તની તેમાં અપ્રવૃત્તિ થાય છે; અને પરમાર્થ સંબંધી કહેતાં લખતાં, તેથી બીજા પ્રકારના વિક્ષેપની ઉત્પત્તિ થાય છે. જે વિક્ષેપમાં મુખ્ય અનિચ્છાપ્રવૃત્તિના નિરોધ વિના તેમાં—પરમાર્થકથનમાં—પણ અપ્રવૃત્તિ થાય શ્રેયભૂત લાગે છે. આ કારણ વિષે આગળ એક પત્ર સંક્ષિપ્ત લખ્યું છે. એટલે વિશેષ લખવા જેવું અત્રે નથી; માત્ર ચિત્તમાં અત્રે વિશેષ સ્મૃતિ થવાથી લખ્યું છે.

મોતીના વેપાર વગેરેની પ્રવૃત્તિ જ્યારે ન કરવી સંબંધીનું બને તો સારું એમ ચિત્તની નિત્ય ઇચ્છા એમ રહ્યા કરે છે. લોભહેતુથી તે પ્રવૃત્તિ થાય છે કે કેમ? એમ વિચારતાં લોભનું નિદાન જણાતું નથી. વિષયાદિની ઇચ્છાએ પ્રવૃત્તિ થાય છે એમ પણ જણાતું નથી. તથાપિ પ્રવૃત્તિ થાય છે એમાં સંદેહ નથી. જગત્ જો સેવાને માટે પ્રવૃત્તિ કરે છે; આ પ્રવૃત્તિ દેહને માટે થતી હશે એમ લાગે છે. અને એ લાગે છે તે, યથાર્થ હશે કે કેમ? તે માટે વિચારવાન પુરુષ જે કહે તે પ્રમાણ છે. એ જ વિનંતિ.

સં૦ ૧૯૫૧ ના ચૈત્ર સુદ ૬ મુંબઈ સ૦ રાયચંદના પ્રણામ.

૩૬૭.

જ્ઞાનને [illegible] હોય. એ જ [illegible] છે [illegible] પરિણામ થાય છે તે તે યથાર્થ છે. [illegible]

લખવાનું [illegible] નથી. કેટલાક વિચારો [illegible] પ્રવૃત્તિ [illegible] નથી [illegible] નથી. [illegible] વિચાર થાય છે; [illegible] તે [illegible] એ જ વિનંતિ.

સંવત્ ૧૯૫૧ ચૈત્ર વદ [illegible] મુંબઈ પ્રણામ.

નહીં આવવા વિષે જો કંઇ વાત નહીં ઉચ્ચારવાનું-અને તેમ કરવા વિનંતિ છે.

સં૦ ૧૯૫૧ ના ચૈત્ર વદ ૮, મુંબઇથી. વિ૦ રાયચંદના પ્ર૦

૩૬૯.

સર્વ કરતાં જેમાં અધિક સ્નેહ રહ્યા કરે છે એવી આ કાયા તે, રોગ, જરાદિથી સ્વાત્મને જ દુઃખરૂપ થઇ પડે છે, તો પછી તેથી દૂર એવાં ધનાદિથી જીવને તથારૂપ (યથાયોગ્ય) સુખદ તે થાય એમ માનતાં વિચારવાની બુદ્ધિ જરૂર ક્ષોભ પામવી જોઇએ; અને કોઇ બીજા વિચારમાં જવી જોઇએ; એવો જ્ઞાની પુરુષોએ નિર્ણય કર્યો છે તે, યથાતથ્ય છે.

૧૯૫૧, વૈશાખ સુદ ૧૫, બુધ, મુંબઇ,

૩૭૦.

આત્મા અત્યંત-સહજ-સ્વસ્થતા પામે એ જ સર્વ જ્ઞાનનો સાર શ્રી સર્વજ્ઞે કહ્યો છે

અનાદિ કાળથી જીવે અસ્વસ્થતા નિરંતર આરાધી છે; જેથી સ્વસ્થતા પ્રત્યે આવવું તેને દુર્ગમ પડે છે. શ્રી જિને એમ કહ્યું છે કે, યથાપ્રવૃત્તિકરણ સુધી જીવ અનંતિવાર આવ્યો છે, પણ જે સમયે ગ્રંથીભેદ થવા સુધી આવવાનું થાય છે ત્યારે, ક્ષોભ પામી પાછો સંસારપરિણામી થયા કર્યો છે. ગ્રંથીભેદ થવામાં જે વીર્યગતિ જોઇએ તે થવાને અર્થે જ જીવે નિત્યપ્રત્યે સત્સમાગમ, સદ્વિચાર અને સદ્ગ્રંથનો પરિચય નિરંતરપણે કરવો શ્રેયભૂત છે

આ દેહનું આયુષ્ય પ્રત્યક્ષ ઉપાધિયોગે વ્યતીત થયું જાય છે. એ માટે અત્યંત શોક થાય છે. અને તેનો અલ્પકાળમાં જો ઉપાય ન કર્યો તો અમજેવા અવિચારી પણ થોડા સમજવા.

જે જ્ઞાનથી કામ નાશ પામે તે જ્ઞાનને અત્યંત ભક્તિએ નમસ્કાર હો. એ જ વિનંતિ.

૧૯૫૧ ના વૈશાખ સુદ ૧૫ બુધ, મુંબઇ. આ૦ સ્વ૦ યથા૦

૩૭૧.

વધારેમાં વધારે એક સમયે ૧૦૮ જીવ મુક્ત થાય. એથી વિશેષ ન થાય એવી લોકસ્થિતિ જિનાગમમાં સ્વીકારેલી છે. અને પ્રત્યેક સમયે એકસો આઠ જીવ મુક્ત થયા જ કરે છે એમ ગણીએ, તો પરિણામે ત્રણે કાળમાં જેટલા જીવ મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય તેટલા જીવની જે અનંત સંખ્યા થાય, તે કરતાં સંસારનિવાસી જીવોની સંખ્યા અનંતપણે જિનાગમમાં નિરૂપી છે; અર્થાત્

વર્ષ ૨૮ મું.

૫૧૮

...સત્તાવાચામાં અને ...વાચામાં [illegible] વિચાર કરી પ્રવર્તવું ઘટે છે.—

[illegible]

ત્રીજું પદઃ— "આત્મા કર્તા છે." સર્વ પદાર્થ અર્થક્રિયાસંપન્ન છે. કંઈને કંઈ પરિણામક્રિયાસહિત જ સર્વ પદાર્થ જોવામાં આવે છે. આત્મા પણ ક્રિયાસંપન્ન છે. ક્રિયાસંપન્ન છે, માટે કર્તા છે. તે કર્તાપણું ત્રિવિધ શ્રી જિને વિવેચ્યું છે. પરમાર્થથી સ્વભાવપરિણતિએ 'નિજસ્વરૂપનો કર્તા છે.' અનુપચરિત (અનુભવમાં આવવા યોગ્ય-વિશેષ સંબંધ સહિત) વ્યવહારથી તે આત્મા 'કર્મનો કર્તા છે.' ઉપચારથી 'ઘર, નગર આદિનો કર્તા છે'

ચોથું પદઃ—"આત્મા ભોક્તા છે." જે જે કંઇ ક્રિયા છે તે તે સર્વ સફળ છે, નિરર્થક નથી. જે કંઇ પણ કરવામાં આવે છે તેનું ફળ ભોગવવામાં આવે એવો પ્રત્યક્ષ અનુભવ છે. વિષ ખાવાથી વિષનું ફળ સાકર ખાવાથી સાકરનું ફળ; અગ્નિ સ્પર્શથી તે અગ્નિસ્પર્શનું ફળ; હીમને સ્પર્શ કરવાથી હિમસ્પર્શનું જેમ ફળ થયા વિના રહેતું નથી, તેમ કષાયાદિ કે અકષાયાદિ જે કંઇ પણ પરિણામે આત્મા પ્રવર્તે તેનું ફળ પણ થવા યોગ્ય જ છે, અને તે થાય છે. તે આત્મા કર્તા હોવાથી ભોક્તા છે.'

પાંચમું પદઃ—"મોક્ષપદ છે." જે અનુપચરિત-વ્યવહારથી જીવને કર્મનું કર્તાપણું નિરૂપણ કર્યું, કર્તાપણું હોવાથી ભોક્તાપણું નિરૂપણ કર્યું, તે કર્મનું ટાળવાપણું પણ છે, કેમકે પ્રત્યક્ષ કષાયાદિનું તીવ્રપણું હોય પણ તેના અનભ્યાસથી-તેના અપરિચયથી-તેને ઉપશમ કરવાથી-તેનું મંદપણું દેખાય છે. તે ક્ષીણ થવાયોગ્ય દેખાય છે: ક્ષીણ થઇ શકે છે. તે તે બંધભાવ ક્ષીણ થઇ શકવા યોગ્ય હોવાથી તેથી રહિત એવો જે શુદ્ધ-આત્મસ્વભાવ તેરૂપ 'મોક્ષપદ છે.'

છઠ્ઠું પદઃ—"તે મોક્ષનો ઉપાય છે" જો કદી કર્મબંધ માત્ર થયા કરે એમજ હોય તો તેની નિવૃત્તિ કોઇ કાળે સંભવે નહીં: પણ કર્મબંધથી વિપરિત સ્વભાવવાળા એવા જ્ઞાન, દર્શન, સમાધિ, વૈરાગ્ય, ભક્ત્યાદિ સાધન પ્રત્યક્ષ છે. જે સાધનના બળે કર્મબંધ શિથિલ થાય છે,-ઉપશમ પામે છે-ક્ષીણ થાય છે. 'માટે તે જ્ઞાન, દર્શન, સંયમાદિ મોક્ષપદના ઉપાય છે.'

એવું કાળમાં મુમુક્ષુત્વ જેટલા થાય તે કરતાં સંસારમાં અનંતગણા જીવ વધે. કેમકે તેનું પરિમાણ એટલું વિશેષ છે; અને તેથી મોક્ષમાર્ગનો પ્રવાહ વધતા કરતાં સંસારમાંથી ઉચ્છેદ થઈ જતો સંભવતો નથી, અને તેથી બંધ-મોક્ષવ્યવસ્થામાં વિપર્યય થતું નથી. આ વિષે વધારે ચર્ચા સમાગમમાં કરવાનો અવકાશ નથી.

જીવના બંધ-મોક્ષની વ્યવસ્થા વિષે સંક્ષેપમાં પત્ર લખ્યું છે.

આ કરતાં વિચારવા યોગ્ય વાત તો હાલ એજ છે કે, ઉપાધિ કરવામાં આવે, અને કેવળ અસંગતા રહે એમ બનવું અત્યંત કઠણ છે; અને ઉપાધિ કરતાં આત્મપરિણામ ચંચળ ન થાય એમ બનવું અસંભવિત જેવું છે. ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનીને બાદ કરતાં આપણે સૌએ તો આત્મામાં જેટલું અસંપૂર્ણ અસમાધિપણું વર્તે છે તે અથવા વર્તી શકે તેવું હોય તે, ઉચ્છેદ કરવું એ વાત લક્ષમાં વધારે લેવા યોગ્ય છે.

સં૦ ૧૯૫૧, વૈશાખ વદ ૭, શનિ, મુંબઇ.

૪૯૨.

અનન્ય શરણના આપનાર એવા શ્રી સદ્‌ગુરુદેવને અત્યંત ભક્તિથી નમસ્કાર.

શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપને પામ્યા છે, એવા જ્ઞાનીપુરુષોએ નીચે કહ્યાં છે. તે ૭ પદને સમ્યગ્‌દર્શનના નિવાસનાં સર્વોત્કૃષ્ટ સ્થાનક કહ્યાં છે.

પ્રથમપદઃ—"આત્મા છે." જેમ ઘટપટઆદિ પદાર્થો છે તેમ આત્મા પણ છે. અમુક ગુણ હોવાને લીધે જેમ ઘટપટઆદિ હોવાનું પ્રમાણ છે તેમ સ્વપરપ્રકાશક એવી ચૈતન્ય-સત્તાનો પ્રત્યક્ષ ગુણ જેને વિષે છે એવો આત્મા હોવાનું પ્રમાણ છે.

બીજું પદ—"આત્મા નિત્ય છે." ઘટપટઆદિ પદાર્થો અમુક કાળવર્તિ છે. આત્મા ત્રિકાળવર્તિ છે. ઘટપટાદિ સંયોગે કરી પદાર્થ છે આત્મા 'સ્વભાવે કરીને' પદાર્થ છે, કેમકે તેની ઉત્પત્તિ માટે કોઇપણ સંયોગો અનુભવયોગ્ય થતા નથી. કોઇપણ સંયોગી દ્રવ્યથી ચેતન-સત્તા પ્રગટ થવા યોગ્ય નથી, માટે અનુત્પન્ન છે. અસંયોગી હોવાથી અવિનાશી છે. કેમકે જેની કોઇ સંયોગથી ઉત્પત્તિ ન હોય તેનો કોઇને વિષે લય પણ હોય નહીં.

શીતલતાથી આપ્યો; એમ છતાં પણ જેણે અન્ય જીવ વિષે 'આ મારો શિષ્ય છે, અથવા ભક્તિનો કર્તા છે, માટે મારો છે,' એમ કદી જોયું નથી; એવા જે સત્પુરુષ, તેને અત્યંત ભક્તિએ ફરી ફરી નમસ્કાર હો!

જે સત્પુરુષોએ સદ્ગુરુની ભક્તિ નિરૂપણ કરી છે, તે ભક્તિ માત્ર શિષ્યના કલ્યાણને અર્થે છે. જે ભક્તિને પ્રાપ્ત થવાથી સદ્ગુરુના આત્માની ચેષ્ટાને વિષે વૃત્તિ રહે, અપૂર્વ ગુણ દૃષ્ટિગોચર થઇ અન્ય સ્વચ્છંદ મટે, અને સહેજે આત્મબોધ થાય એમ જાણીને જે ભક્તિનું નિરૂપણ કર્યું છે, તે ભક્તિને અને તે સત્પુરુષોને ફરી ફરી ત્રિકાળ નમસ્કાર હો!

જો કદી પ્રગટપણે વર્તમાનમાં કેવળજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થઇ નથી, જેના વચનના વિચારયોગે શક્તિપણે કેવળજ્ઞાન છે એમ સ્પષ્ટ જાણ્યું છે, શ્રદ્ધાપણે કેવળજ્ઞાન થયું છે, વિચારદશાએ કેવળજ્ઞાન થયું છે, ઇચ્છાદશાએ કેવળજ્ઞાન થયું છે, મુખ્ય નયના હેતુથી કેવળજ્ઞાન વર્ત્તે છે, તે કેવળજ્ઞાન–સર્વ અવ્યાબાધ સુખનું પ્રગટ કરનાર–જેનાયોગે સહજમાત્રમાં જીવ પામવાયોગ્ય થયો, તે સત્પુરુષના ઉપકારને સર્વોત્કૃષ્ટ ભક્તિએ નમસ્કાર હો! નમસ્કાર હો!!

વેદાંતાદિમાં આત્મસ્વરૂપની જે વિચારણા કહી છે, તે વિચારણા કરતાં શ્રી જિનાગમમાં જે આત્મસ્વરૂપની વિચારણા કહી છે તેમાં, ભેદ પડે છે. સર્વ વિચારણાનું ફળ આત્માનું સહજસ્વભાવે પરિણામ થવું એજ છે. સંપૂર્ણ રાગદ્વેષના ક્ષય વિના સંપૂર્ણ આત્મજ્ઞાન પ્રગટે નહીં એવો નિશ્ચય જિને કહ્યો છે તે, વેદાંતાદિ કરતાં બળવાન પ્રમાણભૂત છે.

મુંબઇ, વૈશાખ વદ ૭, ગુરુ, ૧૯૫૧.

૬૧૭.

ૐ.

"અલ્પકાળમાં ઉપાધિરહિત થવા ઇચ્છનારે આત્મપરિણતિને કેવા વિચારમાં આણવી ઘટે છે, કે જેથી તે ઉપાધિરહિત થઇ શકે?" એ પ્રશ્ન અમે લખ્યું હતું. તેના ઉત્તરમાં તમે લખ્યું કે, જ્યાંસુધી રાગબંધન છે ત્યાંસુધી, ઉપાધિરહિત થવાતું નથી, અને તે બંધન આત્મપરિણતિથી ઓછું પડી જાય તેવી પરિણતિ રહે, તો અલ્પકાળમાં ઉપાધિરહિત થવાય. એ પ્રમાણે ઉત્તર લખ્યો તે, યથાર્થ છે. અહીં પ્રશ્નમાં વિશેષતા એટલી છે કે "પરાણે ઉપાધિયોગ પ્રાપ્ત થતો હોય, તે પ્રત્યે રાગદ્વેષાદિ પરિણતિ ઓછી હોય ઉપાધિ કરવા ચિત્તમાં વારંવાર ખેદ રહેતો હોય, અને તે ઉપાધિને

નો સંભવ છે. મુખ્ય કરીને અહીં કહ્યાં છે તે સ્થાનકે તે કષાયનો વિશેષ સંભવ છેઃ સદ્દેવ, સદ્ગુરૂ અને સદ્ધર્મનો જે પ્રકારે દ્રોહ થાય, અવજ્ઞા થાય, તથા વિમુખભાવ થાય, એ આદિ પ્રવૃત્તિથી, તેમ જ અસદ્દેવ, અસદ્‌ગુરૂ તથા અસત્ધર્મનો જે પ્રકારે આગ્રહ થાય, તે સંબંધી કૃતકૃત્યતા માન્ય થાય, એ આદિ પ્રવૃત્તિથી પ્રવર્તતાં 'અનંતાનુબંધી-કષાય' સંભવે છે, અથવા જ્ઞાનીના વચનમાં સ્ત્રીપુત્રાદિ ભાવોને જે મર્યાદા પછી ઇચ્છતાં નિર્ધ્વંસપરિણામ કહ્યાં છે, તે પરિણામે પ્રવર્તતાં પણ 'અનંતાનુબંધી' હોવાયોગ્ય છે. સંક્ષેપમાં 'અનંતાનુબંધી-કષાય'ની વ્યાખ્યા એ પ્રમાણે જણાય છે.

જે પુત્રાદિ વસ્તુ લોકસંજ્ઞાએ ઇચ્છવા યોગ્ય છે, તે વસ્તુ દુઃખદાયક અને અસારભૂત જાણી, પ્રાપ્ત થયા પછી નાશ પામ્યા છતાં પણ ઇચ્છવા યોગ્ય લાગતી નહોતી, તેવા પદાર્થની હાલ ઇચ્છા ઉત્પન્ન થાય છે, અને તેથી અનિત્યભાવ જેમ બળવાન થાય તેમ કરવાની જીજ્ઞાસા ઉદ્‌ભવે છે, એ આદિ ઉદાહરણ સાથે લખ્યું તે, વાંચ્યું છે. જે પુરૂષની જ્ઞાનદશા સ્થિર રહેવા યોગ્ય છે, એવા જ્ઞાનીપુરૂષને પણ સંસાર પ્રસંગનો ઉદય હોય, તો જાગ્રતપણે પ્રવર્તવું ઘટે છે, એમ વીતરાગે કહ્યું છે, તે અન્યથા નથી; અને આપણે સૌએ જાગ્રતપણે પ્રવર્તવું કરવામાં કંઇ શિથિલતા રાખીએ, તો તે સંસારપ્રસંગથી બાધ થતાં વાર ન લાગે એવો ઉપદેશ એ વચનોથી આત્મામાં પરિણામી કરવા યોગ્ય છે; એમાં સંશય ઘટતો નથી. પ્રસંગની 'સાવ નિવૃત્તિ' અશક્ય થતી હોય, તો પ્રસંગ સંક્ષેપ કરવો ઘટે, અને ક્રમે કરીને 'સાવ નિવૃત્તિરૂપ' પરિણામ આણવું ઘટે; એ મુમુક્ષુપુરૂષનો ભૂમિકાધર્મ છે. સત્સંગ-સત્શાસ્ત્રના યોગથી તે ધર્મનું આરાધન વિશેષકરી સંભવે છે.

૧૯૫૧, અશાડ શુદ ૧૧, બુધે. મુંબઇ.

૩૮૩.

શ્રીમદ્ વીતરાગને નમસ્કાર.

———:o:———

સત્સમાગમ અને સત્શાસ્ત્રના લાભને ઇચ્છતા એવા મુમુક્ષુઓને આરંભ, પરિગ્રહ અને રસસ્વાદાદિ પ્રતિબંધ સંક્ષેપ કરવા યોગ્ય છે, એમ શ્રી જિનાદિ મહાપુરુષોએ કહ્યું છે. જ્યાંસુધી પોતાના દોષોને વિચારી સંક્ષેપ કરવાને પ્રવૃત્તમાન ન થવાય ત્યાંસુધી, સત્પુરુષને કહેલો માર્ગ પરિણામ પામવો કઠણ છે. આ વાતપર મુમુક્ષુ જીવે વિશેષ વિચાર કરવો ઘટે છે.

સં૦ ૧૯૫૧, અશાડ વદ ૨, રવિ, મુંબઇ.

લાગ કરવામાં પરિણામ રહ્યાં કરતાં હોય, તેમ જ્યાં ઉદયબળથી ઉપાધિ-પ્રસંગ વર્તતો હોય, તો તે શા ઉપાયે નિવૃત્ત કરી શકાય?" એ પ્રશ્ન વિશે જો લક્ષ પહોંચે તે લખશો.

'આત્માર્થપ્રકાશ' ગ્રંથ અમે વાંચ્યો છે. તેમાં સંપ્રદાયના વિવાદનું કેટલુંક સમાધાન થઈ શકે એવી રચના કરી છે. પણ તારતમ્યે વાસ્તવ-જ્ઞાનવાનની રચના નથી, એમ મને લાગે છે.

શ્રી........એ "અભે પુરુષ એક વરખ હૈ" એ સવૈયો લખાવ્યો તે, વાંચ્યો છે. શ્રી........ને એવા સવૈયાનો વિશેષ અનુભવ છે, તથાપિ એવા સવૈયામાં પણ ઘણુંકરીને છાંયાજેવો ઉપદેશ જોવામાં આવે છે, અને તેથી અમુક નિર્ણય કરી શકાય, અને કદી નિર્ણય કરી શકાય તો તે પૂર્વાપર અવિરોધ રહે છે એમ, ઘણુંકરીને લક્ષમાં આવતું નથી. જીવના પુરુષાર્થધર્મને કેટલીક રીતે એવી વાણી બળવાન કરે છે. એટલો તે વાણીનો ઉપકાર કેટલાક જીવોપ્રત્યે થવો સંભવે છે.

તમારા આગલા પત્રમાં ઉપર શ્રી........એ જે સાખી લખાવી છે "બનવાના બાગ પાંદડે પાંદડે પરજળી" એ પદ જેમાં પહેલું છે તે યથાર્થ છે. ઉપાધિથી ઉદાસ થયેલા ચિત્તને ધીરજનો હેતુ થાય એવી છે. એ જ વિનંતિ.

સં. ૧૯૫૧. ના વૈશાખ વદ ૧૦, રવિ. મુંબઈ.

આ૦ સ્વ૦ પ્ર૦

૬૭૪.

શરણ (આશ્રય), અને નિશ્ચય કર્તવ્ય છે. અધીરજથી ખેદ કર્તવ્ય નથી. ચિત્તને દેહાદિ ભયનો વિક્ષેપ પણ કરવો યોગ્ય નથી અસ્થિર પરિણામ ઉપશમાવવા યોગ્ય છે.

મુંબઈ, વૈશાખ વદ ૧૨, બુધ. ૧૯૫૧.

આ૦ સ્વ૦ પ્ર૦

૬૭૫.

વિચારવાનને દેહ છૂટવા સંબંધી હર્ષવિષાદ ઘટે નહીં. આત્મપરિણામનું વિભાવપણું તે જ હાનિ, અને તે જ મુખ્ય મરણ છે. સ્વભાવસન્મુખપણું, તથા તેની દૃઢ ઇચ્છા પણ તે હર્ષવિષાદને ટાળે છે.

મુંબઈ, જેઠ ૧૦, ૧૯૫૧

શ્રાવણ શુદ ૫-૬ ઉપર અત્રેથી નિવૃત્તવાનું બને એમ જણાય છે. પણ અહીંથી જતી વખતે વચ્ચે રોકાવું યોગ્ય છે કે કેમ ? તે હજુસુધી વિચારમાં આવી શક્યું નથી, કદાપિ જતી, કે વળતી વખત વચ્ચે રોકાવું થઇ શકે, તો તે કયે ક્ષેત્રે થઇ શકે તે, હાલ સ્પષ્ટ વિચારમાં આવતું નથી. જ્યાં ક્ષેત્રસ્પર્શના હશે ત્યાં, સ્થિતિ થશે. એ જ વિનંતિ.

સં૦ ૧૯૫૧ ના અશાડ વદ ૭, રવિવાર.

આ૦ સ્વ૦ પ્રણામ.

૩૮૫.

જે વિચારવાન પુરૂષની દૃષ્ટિમાં સંસારનું સ્વરૂપ નિત્યપ્રત્યે ક્લેશસ્વરૂપ ભાસમાન થતું હોય, સંસારિક ભોગપભોગ વિષે વિરસપણાજેવું છેને વર્તતું હોય, તેવા વિચારવાનને બીજી તરફ લોકવ્યવહારદિ-વ્યાપારાદિ ઉદય વર્તતા હોય, તો તે ઉદયપ્રતિબંધ, ઇંદ્રિયના સુખને અર્થે નહીં પણ આત્મહિતાર્થે ટાળવો હોય, તો ટાળી શકવાના શા ઉપાય હોવા જોઇએ ? તે સંબંધી કંઇ જણાવવાનું થાય તો કરશો. એ જ વિનંતિ.

સં૦ ૧૯૫૧, અશાડ વદ ૧૧, ગુરૂવાર, મુંબઇ.

આ૦ સ્વ૦ યથા૦

૩૮૬.

જન્મથી જેને મતિ, શ્રુત અને અવધિ એ ત્રણ જ્ઞાન હતાં અને, આત્મોપયોગી એવી વૈરાગ્યદશા હતી, અલ્પકાળમાં ભોગકર્મ ક્ષીણ કરી સંયમને ગ્રહણ કરતાં મનપર્યવ નામનું જ્ઞાન પામ્યા હતા, એવા શ્રીમદ્ મહાવીરસ્વામી, તે પણ બાર વર્ષ અને સાડાછ માસ સુધી મૌનપણે વિચર્યા. આ પ્રકારનું તેમનું પ્રવર્તન તે ઉપદેશમાર્ગ પ્રવર્તાવતાં કોઇ પણ જીવે અત્યંતપણે વિચારી પ્રવર્તવાયોગ્ય છે એવી અખંડ શિક્ષા પ્રતિબોધે છે. તેમ જ જિનજેવાએ જે પ્રતિબંધની નિવૃત્તિ માટે પ્રયત્ન કર્યું, તે પ્રતિબંધમાં અજાગ્રત રહેવાયોગ્ય કંઇ જીવ ન હોય એમ જણાવ્યું છે; તથા અનંત આત્માર્થીનો તે પ્રવર્તનથી પ્રયત્ન કર્યો છે. જેવા પ્રકારપ્રત્યે વિચારવું વિશેષ સ્થિરપણું વર્તે છે-વર્તાવું ઘટે છે.

જે પ્રકારનું પૂર્વપ્રારબ્ધ ભોગવ્યે નિવૃત્ત થવાયોગ્ય છે, તે પ્રકારનું પ્રારબ્ધ ઉદાસીનપણે વેદવું ઘટે, જેથી તે પ્રકારપ્રત્યે પ્રવર્તતાં જે કંઇ પ્રસંગ

૭૮૪.

ॐ નમોવીતરાગાય.

સત્સંગ નૈષ્ઠિક શ્રી,—

તમારૂં તથા શ્રી........નું લખેલું પત્ર મળ્યું છે. 'આ ભરતક્ષેત્રને વિષે આ કાળમાં કેવળજ્ઞાન સંભવે કે કેમ?' એ વગેરે પ્રશ્નો લખ્યાં હતાં. તેના ઉત્તરમાં તમારા તથા શ્રી........ના વિચાર મળેલાં પત્રથી વિશેષકરી જાણ્યા છે. એ પ્રશ્નોપર તમોને તથા શ્રી......ને વિશેષ વિચાર કર્તવ્ય છે. અન્યદર્શનમાં જે પ્રકારે કેવળજ્ઞાનાદિનાં સ્વરૂપ કહ્યાં છે તેમાં, અને જૈનદર્શનમાં તે વિષયનાં સ્વરૂપ કહ્યાં છે તેમાં, કેટલો મુખ્ય ભેદ જોવામાં આવે છે તે સાંપ્રતમાં વિચાર થઈ, સમાધાન થાય, તો આત્માને કલ્યાણનાં અંગભૂત છે; માટે એ વિષયપર વધારે વિચાર થાય તો સારૂં.

'અસ્તિ' એ પદથી માંડીને આત્માર્થે સર્વ ભાવ વિચારવાયોગ્ય છે. તેમાં જે સ્વરૂપપ્રાપ્તિના હેતુ છે તે, મુખ્યપણે વિચારવાયોગ્ય છે; અને તે વિચાર માટે અન્ય પદાર્થના વિચારની પણ અપેક્ષા રહે છે તે અર્થે, તે પણ વિચારવાયોગ્ય છે.

એક બીજાં દર્શનોમાં મોટો ભેદ આવે છે. તે સર્વની તુલના કરી અમુક દર્શન સાચું છે એવો નિર્ધાર બધા મુમુક્ષુથી થવો દુષ્કર છે, કેમકે તે તુલના કરવાની ક્ષયોપશમશક્તિ કોઈક જીવને હોય છે. વળી એક દર્શન સર્વાંશે સત્ય, અને બીજાં દર્શન સર્વાંશે અસત્ય, એમ વિચારમાં સિદ્ધ થાય, તો બીજાં દર્શનોની દશા આદિ વિચારવાયોગ્ય છે, કેમકે વૈરાગ્ય, ઉપશમ જેનાં બળવાન છે તેણે, કેવળ અસત્યનું નિરૂપણ કેમ કર્યું હોય? એ આદિ વિચારવાયોગ્ય છે. પણ સર્વ જીવથી આ વિચાર થવો દુર્લભ છે, અને તે વિચાર કાર્યકારી પણ છે, કરવાયોગ્ય છે; પણ તે કોઈ મહાત્મ્યવાનને થવા યોગ્ય છે. ત્યારે બાકી જે મોક્ષના ઇચ્છક જીવો છે તેણે તે સંબંધી શું કરવું ઘટે? તે પણ વિચારવાયોગ્ય છે.

સર્વ પ્રકારના સર્વાંગ-સમાધાન વિના સર્વકર્મથી મુક્ત થવું અશક્ય છે, એવો વિચાર અમારા ચિત્તમાં રહે છે; અને સર્વ પ્રકારનું સમાધાન થવા માટે અનંતકાળ પુરુષાર્થ કરવો પડતો હોય તો ધાગ્ગુંકરી કોઈ જીવ મુક્ત થઈ શકે નહીં. તેથી એમ જણાય છે કે, અલ્પકાળમાં તે સર્વ પ્રકારના સમાધાનના ઉપાય હોવાયોગ્ય છે. જેથી મુમુક્ષુ જીવને નિરાશાનું કારણ પણ નથી.

૩૮૮.

'નિમિત્તવાસી આ જીવ છે' એવું એક સામાન્ય વચન છે; તે સંગપ્રસંગથી થતી જીવની પરિણતી વિષે જોતાં પ્રાયે સિદ્ધાંતરૂપ લાગે છે.

વવાણીઆ, શ્રાવણ શુદ ૧૨, શુક્ર, ૧૯૫૧.

સહજાત્મસ્વરૂપે યથા૦

૩૮૯.

પ્રથમપદમાં એમ કહ્યું છે કે "હે મુમુક્ષુ! એક આત્માને જાણતાં સમસ્ત લોકાલોકને જાણીશ, અને સર્વ જાણવાનું ફળ પણ એક આત્મપ્રાપ્તિ છે; માટે આત્માથી જુદા એવા બીજા ભાવો જાણવાની વારંવારની ઇચ્છાથી તું નિવૃત્ત, અને એક નિજસ્વરૂપને વિષે દૃષ્ટિ દે, કે જે દૃષ્ટિથી સમસ્ત સૃષ્ટિ જ્ઞેયપણે તારે વિષે દેખાશે; તત્ત્વસ્વરૂપ એવાં સત્શાસ્ત્રમાં કહેલા માર્ગનું પણ આ તત્ત્વ છે એમ, તત્ત્વજ્ઞાનીઓએ કહ્યું છે, તથાપિ ઉપયોગપૂર્વક તે સમજાવું દુર્લભ છે; એ માર્ગ જુદો છે, અને સ્વરૂપ પણ જુદું છે, જેમ માત્ર 'કથનજ્ઞાનીઓ' કહે છે, તેમ નથી; માટે ઠેકાણે ઠેકાણે જઈને શા માટે પૂછે છે? કેમકે, તે અપૂર્વ ભાવનો અર્થ ઠેકાણે ઠેકાણેથી પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય નથી."

બીજા પદનો સંક્ષેપ અર્થ:—" હે મુમુક્ષુ! યમનિયમાદિ જે સાધનો શાસ્ત્રમાં કહ્યાં છે તે ઉપર કહેલા અર્થથી નિષ્ફળ ઠરશે એમ પણ નથી, કેમકે તે પણ કારણને અર્થે છે. તે કારણ આ પ્રમાણે છે: આત્મજ્ઞાન રહી શકે એવી પાત્રતા પ્રાપ્ત થવા તથા તેમાં સ્થિતિ થાય તેવી યોગ્યતા આવવા, એ કારણો ઉપદેશ્યા છે. તત્ત્વજ્ઞાનીએ એવી—એવા હેતુથી—એ સાધનો કહ્યાં છે, પણ જીવની સમજણમાં સામર્થ્ય ફેર હોવાથી તે સાધનોમાં જ અટકી રહ્યો, અથવા તે સાધન પણ અભિનિવેશપરિણામે ગ્રહ્યાં. આંગળીથી જેમ ચાંદ્રને બતાવે તેમ તત્ત્વજ્ઞાનીઓએ એ તત્ત્વનું લક્ષ કહ્યું છે."

સંવત્ ૧૯૫૧, શ્રાવણ વદ ૧૪, વવાણીઆ.

૩૯૦.

"શ્રી [illegible]

પ્રાપ્ત થાય છે, તે તે પ્રસંગમાં સ્વાત્મ ઉપયોગ ન હોય, તો ઇચ્છેલ સમાધિ-વિરાધના થતાં વાર ન લાગે તે માટે જેણે અસંગભાવને બળપણે પરિણમાવી કરી, ઉપાધિવિના ન રહી શકે એવા પ્રસંગમાં પ્રવૃત્તિ થવા દેવી ઘટે; તેપણ તે પ્રકાર કરતાં સમાધિ-ભાવના ક્રમથી તે પ્રકાર જાણવા ઘટે.

કેટલાક વખત થયાં 'સહજ-પ્રવૃત્તિ' અને ઉદીરણ-પ્રવૃત્તિ એમ વિભાગે પ્રવૃત્તિ વર્તે છે. મુખ્યપણે સહજ-પ્રવૃત્તિ વર્તે છે. સહજ-પ્રવૃત્તિ એટલે પ્રારબ્ધોદયે ઉત્પન્ન થાય તે પણ જેમાં કર્તૃત્વ-પરિણામ નહીં. બીજી ઉદીરણ-પ્રવૃત્તિ જે પરમાર્થાદિ યોગે કરવી પડે તે. હાલ બીજી પ્રવૃત્તિ થવામાં આત્મા સંક્ષેપ થાય છે, કેમકે અપૂર્વ એવા સમાધિયોગને તે કારણથી પણ પ્રતિબંધ થાય છે, એમ સાંભળ્યું હતું, તથા જાણ્યું હતું. અને હાલ તેવું સ્પષ્ટાર્થે વેદ્યું છે. તે તે કારણોથી વધારે સમાગમમાં આવવાનું, પત્રાદિથી કંઈ પણ પ્રશ્નોત્તરાદિ લખવાનું તથા બીજા પ્રકારે પરમાર્થાદિ લખવા કરવાનું પણ સંક્ષેપ થવાના પરિણામે આત્મા વર્તે છે, એવા પરિણામને અવલંબ્યાવિના અપૂર્વ સમાધિને હાનિ સંભવતી હતી. એમ છતાં પણ યથાયોગ્ય એવી સંક્ષેપ-પ્રવૃત્તિ થઈ નથી.

મુંબઈ, અષાડ વદ ૦)), સોમ, ૧૯૫૧.

૩૮૭.

'અનંતાનુબંધી'નો બીજો પ્રકાર લખ્યો છે તે વિષે વિશેષાર્થ નીચે લખ્યાથી જાણશો:—

ઉદયથી અથવા ઉદાસભાવસંયુક્ત મંદપરિણતબુદ્ધિથી ભોગાદિને વિષે પ્રવૃત્તિ થાય ત્યાંસુધી જ્ઞાનીની આજ્ઞાપર પગ મૂકીને પ્રવૃત્તિ થઈ ન સંભવે. પણ જ્યાં ભોગાદિને વિષે તીવ્ર-તન્મયપણે-પ્રવૃત્તિ થાય ત્યાં, જ્ઞાનીની આજ્ઞાની કંઈ અંકુશતા સંભવે નહીં, નિર્ભયપણે ભોગપ્રવૃત્તિ સંભવે. જે નિર્ધ્વંસ પરિણામ કહ્યા છે, તેવાં પરિણામ વર્તે ત્યાં પણ 'અનંતાનુબંધી' સંભવે છે. તેમ જ 'હું સમજું છું, મને બાધ નથી' એવાને એવા ભ્રમમાં રહે; અને 'ભોગથી નિવૃત્તિ ઘટે છે.' અને વળી કંઈ પુરુષત્વ કરે તો થઈ શકવા યોગ્ય છતાં પણ મિથ્યાજ્ઞાનથી જ્ઞાનદશા માની ભોગાદિમાં પ્રવર્તના કરે ત્યાં પણ 'અનંતાનુબંધી' સંભવે છે. જાગ્રતમાં જેમ ઉપયોગનું શુદ્ધપણું થાય, તેમ તેમ સ્વપ્નદશાનું પરિક્ષીણપણું સંભવે.

મુંબઈ, અષાડ વદ ૦)), ૧૯૫૧.

૩૯૪.

કરવાયોગ્ય કંઈ કહ્યું હોય તે, વિસ્મરણયોગ્ય ન હોય એટલો ઉપયોગ કરી, ક્રમે કરીને પણ તેમાં અવશ્ય પરિણતિ કરવી ઘટે. ત્યાગ, વૈરાગ્ય, ઉપશમ, અને ભક્તિ મુમુક્ષુ જીવે સહજ સ્વભાવરૂપ કરી મૂક્યા વિના આત્મદશા કેમ આવે? પણ શિથિલપણાથી, પ્રમાદથી, એ વાત વિસ્મૃત થઈ જાય છે.

મુંબઈ, આસો સુદ ૧૩, ૧૯૫૧.

૩૯૫.

અનાદિથી વિપરીત અભ્યાસ છે, તેથી વૈરાગ્ય ઉપશમાદિ ભાવોની પરિણતિ એકદમ ન થઈ શકે, કિંવા થવી કઠણ પડે; તથાપિ નિરંતર તે ભાવોપ્રત્યે લક્ષ રાખ્યે અવશ્ય સિદ્ધિ થાય છે. સત્સમાગમનો યોગ ન હોય ત્યારે, તે ભાવો જે પ્રકારે વર્દ્ધમાન થાય તે પ્રકારનાં દ્રવ્ય, ક્ષેત્રાદિ ઉપાસવાં. સત્શાસ્ત્રનો પરિચય કરવો યોગ્ય છે. સર્વ કાર્યની પ્રથમભૂમિકા વિકટ હોય છે. તે અનંતકાળથી અનભ્યસ્ત એવી મુમુક્ષુતા માટે તેમ હોય એમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી.

મુંબઈ, આસો વદ ૩, રવિ, ૧૯૫૧.

સહજાત્મસ્વરૂપે પ્રણામ.

૩૯૬.

“સમજ્યા તે શમાઈ રહ્યા,” તથા “સમજ્યા તે શમાઈ ગયા,” એ વાક્યમાં કંઈ અર્થાન્તર થાય છે કે કેમ? તથા બેમાં કયું વાક્ય વિશેષાર્થવાચક જણાય છે? તેમ જ સમજવા યોગ્ય શું? તથા શમાવું શું? તથા સમુચ્ચય વાક્યનો એક પરમાર્થ શો? તે વિચારવાયોગ્ય છે;—વિશેષપણે વિચારવાયોગ્ય છે, અને વિચારગત હોય તે, તથા વિચારતાં તે વાક્યોને વિશેષ પરમાર્થ લક્ષગત થતો હોય તે, લખવાનું બને તો લખશો. એ જ વિનંતિ.

આસો વદ ૧૧, સં૦ ૧૯૫૧, શ્રી મોહમયી.

સહજાત્મસ્વરૂપે યથાર્થ

છે; તેમ તે જ્ઞાનને વિકારના હેતુ એવાં નિમિત્તો મળે છે; અને પૂર્વભવે તેવા વિકારના સંસ્કાર રહ્યા છે તેથી, તે નિમિત્તાદિ યોગ પામી વિશેષ પરિણામ પામે છે. જેમ બીજ છે તે, તથારૂપ કારણો પામી ક્રમે વૃક્ષાકારે પરિણમે છે તેમ, પૂર્વના બીજભૂત સંસ્કારો ક્રમે કરી વિશેષાકારે પરિણમે છે.

વવાણીઆ, શ્રાવણ વદ ૧૪, સોમ. ૧૯૫૨ (હાલારી).

૩૬૧.

વેદાંત કહે છે કે, આત્મા અસંગ છે. જિન પણ કહે છે કે, 'પરમાર્થનયથી આત્મા તેમ જ છે. એ જ અસંગતા સિદ્ધ થવી-પરિણત થવી-તે મોક્ષ છે. પરભારી તેવી અસંગતા સિદ્ધ થવી ઘણું કરીને અસંભવિત છે, અને એ જ માટે જ્ઞાની-પુરુષોએ સર્વ દુઃખ ક્ષય કરવાની ઇચ્છા છે જેને એવા મુમુક્ષુને સત્સંગની નિત્ય ઉપાસના કરવી એમ જે કહ્યું છે તે, અનંત સત્ય છે.

આસો સુદ ૧૧, ૧૯૫૧, મુંબઈ.

૩૬૨.

“દેખતભૂલી ટળે તો સર્વ દુઃખનો ક્ષય થાય,” એવો સ્પષ્ટ અનુભવ થાય છે. તેમ છતાં તે જ 'દેખતભૂલી'ના પ્રવાહમાં જ જીવ વહ્યો જાય છે; એવા જીવોને આ જગતને વિષે કોઈ એવો આધાર છે કે જે આધારથી-આશ્રયથી-તે પ્રવાહમાં ન વહે? એ જ વિનંતિ.

આસો સુદ ૧૨, સોમ. ૧૯૫૧, મુંબઈ.

૩૬૩.

સમસ્ત વિશ્વ ઘણું કરીને પરકથા, અને પરવૃત્તિમાં વહ્યું જાય છે. તેમાં રહી સ્થિરતા ક્યાંથી પ્રાપ્ત થાય?

આવા અમૂલ્ય મનુષ્યપણાનો એક સમય પણ પરવૃત્તિએ જવા દેવો યોગ્ય નથી; અને કંઈ પણ તેમ થયા કરે છે. તેનો ઉપાય કંઈ વિશેષે કરી ગવેષવા યોગ્ય છે.

જ્ઞાનીપુરુષનો નિશ્ચય થઈ, અંતર્ભેદ ન રહે. તો આત્મપ્રાપ્તિ સાવ સુલભ છે, એવું જ્ઞાની પોકારી ગયા છતાં કેમ લોકો ભૂલે છે!

મુંબઈ, આસો સુદ ૧૫, ભોમ, ૧૯૫૧.

અંશે ન્યૂન જાણ્યાં છે એવા જ્ઞાનીપુરુષને પણ અનંતકાળ પરિભ્રમણ થયું છે. માટે જેની વ્યવહારને વિષે અનાસક્તબુદ્ધિ થઈ હોય એવા પુરુષે પણ જો તેનો ઉદયનું પ્રારબ્ધ હોય, તો તેની ક્ષણે ક્ષણે નિવૃત્તિ ચિંતવવી, અને નિજ આત્માની જાગૃતિ રાખવી. આ પ્રકારે જ્ઞાનીપુરુષને મહાજ્ઞાની એવા શ્રી તીર્થંકરાદિએ ભલામણ દીધી છે; તો પછી, જેને માર્ગાનુસારી અવસ્થામાં હજુ પ્રવેશ થયો નથી, એવા જીવને તો આ સર્વ વ્યવહારથી વિશેષ નિવૃત્તભાવ રાખવો; અને વિચાર-જાગૃતિ રાખવી યોગ્ય છે. એમ જણાવવા જેવું પણ રહેતું નથી, કેમકે તે તો સમજાયમાં સહેજે આવી શકે એવું છે.

બોધ બે પ્રકારથી જ્ઞાનીપુરુષોએ કર્યો છે; એક તો 'સિદ્ધાંતબોધ,' અને બીજો તે સિદ્ધાંતબોધ થવાને કારણભૂત એવો 'ઉપદેશબોધ.' જો ઉપદેશબોધ જીવના અંતઃકરણમાં સ્થિતિમાન થયો ન હોય, તો સિદ્ધાંતબોધનું માત્ર તેને શ્રવણ થાય તો ભલે, પણ પરિણમન થઈ શકે નહીં. 'સિદ્ધાંતબોધ' એટલે પદાર્થનું જે સિદ્ધ થયેલું સ્વરૂપ છે-જ્ઞાનીપુરુષોએ નિષ્કર્ષ કરી જે પ્રકારે છેવટે પદાર્થ જાણ્યો છે, તે પ્રકારથી વાણીદ્વારાએ જણાવવા યોગ્ય જણાવ્યો છે-તેવો જે બોધ છે તે 'સિદ્ધાંતબોધ' છે. પણ પદાર્થના નિર્ણયને પામવા જીવને અંતરાયરૂપ તેની અનાદિ વિપર્યાસભાવને પામેલી એવી બુદ્ધિ છે, કે જે વ્યક્તપણે અવ્યક્તપણે, વિપર્યાસ પદાર્થસ્વરૂપને નિર્ધારી લે છે. તે વિપર્યાસબુદ્ધિનું બળ ઘટવા, યથાવત્ વસ્તુસ્વરૂપ જાણવાને વિષે પ્રવેશ થવા જીવને વૈરાગ્ય અને ઉપશમ સાધનો કહ્યાં છે; અને એવાં જે જે સાધનો જીવને સંસારભય દૃઢ કરાવે છે, તે તે સાધનો સંબંધી જે ઉપદેશ કહ્યો છે તે, 'ઉપદેશબોધ' છે. આ ઠેકાણે એવો ભેદ ઉત્પન્ન થાય કે, 'ઉપદેશબોધ' કરતાં 'સિદ્ધાંતબોધ'નું મુખ્યપણું જણાય છે, કેમકે 'ઉપદેશબોધ' પણ તેને જ અર્થે છે, તો પછી સિદ્ધાંતબોધનું જ પ્રથમથી અવગાહન કર્યું હોય, તો જીવને પ્રથમથી જ ઉન્નતિનો હેતુ છે. આ પ્રકારે જો વિચાર ઉઠે તો તે વિકલ્પ છે કેમકે 'સિદ્ધાંતબોધનો જન્મ' 'ઉપદેશબોધ'થી થાય છે. જેને વૈરાગ્ય ઉપશમસંબંધી ઉપદેશબોધ થયો નથી, તેને બુદ્ધિનું વિપર્યાસપણું ઘટે નહીં; અને જ્યાં સુધી બુદ્ધિનું વિપર્યાસપણું હોય ત્યાં સુધી, સિદ્ધાંતનું વિચારવું પણ વિપર્યાસપણે જ થાય છે, કેમકે ચક્ષુને વિષે જેટલી ઝાંખપ છે, તેટલી ઝાંખપ પદાર્થ ન દેખે છે અને જો અતિ પટળ હોય તો તેને સમસ્ત પદાર્થ દેખાતો નથી; તેમ જેને અશુદ્ધ વિચારવાળી બુદ્ધિ છે તેને સિદ્ધાંત પણ વિપરીતપણે

૩૯૭.

શ્રી વીતરાગને પરમભક્તિએ નમસ્કાર.

---:o:---

બે તાર, બે પત્ર તથા બે પત્તાં મળ્યાં છે. શ્રી જિનનો પુરો ગૃહવાસમાં જે પ્રતિબંધ કર્યો નથી તે પ્રતિબંધ ન થવા, આવવાનું કે પત્ર લખવાનું થયું નથી તે માટે અત્યંત દીનપણે ક્ષમા ઇચ્છું છઉં. સંપૂર્ણ વીતરાગના નહીં હોવાથી આ પ્રમાણે વર્તતાં અંતરમાં વિક્ષેપ થયો છે; જે વિક્ષેપ પણ શમાવવો ઘટે એ જ્ઞાનીએ માર્ગ દીઠો છે. જે આત્માનો અંતવ્યાપાર (અંતર્પરિણામની ધારા) તે બંધ અને મોક્ષની (કર્મથી આત્માનું બંધાવું અને તેથી આત્માનું છૂટવું) વ્યવસ્થાનો હેતુ છે; માત્ર શરીરચેષ્ટા બંધ-મોક્ષની વ્યવસ્થાનો હેતુ નથી. વિશેષ રોગાદિ યોગે જ્ઞાનીપુરુષના દેહને વિષે પણ નિર્બળપણું, મંદપણું, મ્લાનતા, કંપ, સ્વેદ, મૂર્છા, બાહ્યવિભ્રમાદિ દૃષ્ટ થાય છે, તથાપિ જેટલું જ્ઞાને કરીને, બોધે કરીને, વૈરાગ્યે કરીને આત્માનું નિર્મળપણું થયું છે, તેટલા નિર્મળપણાએ કરી તે રોગને અંતર્પરિણામે જ્ઞાની વેદે છે, અને વેદતાં કદાપિ બાહ્યસ્થિતિ ઉન્મત્ત જોવામાં આવે, તોપણ અંતર્પરિણામ પ્રમાણે કર્મબંધ અથવા નિવૃત્તિ થાય છે.

આત્મા જ્યાં અત્યંત શુદ્ધ એવા નિજપર્યાયને સહજ ભજે ત્યાં[1] ———

૩૯૮.*

શ્રી તીર્થંકરાદિ મહાત્માઓએ કહ્યું છે કે, જેને વિપર્યાસ મટી દેહાદિને વિષે થયેલી આત્મબુદ્ધિ, અને આત્મભાવને વિષે થયેલી દેહબુદ્ધિ તે મટી છે; એટલે આત્મા આત્મપરિણામી થયો છે તેવા જ્ઞાનીપુરુષને પણ જ્યાંસુધી પ્રારબ્ધવ્યવસાય છે ત્યાંસુધી, જાગ્રતિમાં રહેવું યોગ્ય છે; કેમકે, અવકાશ પ્રાપ્ત થયે અનાદિ વિપર્યાસ ભયનો હેતુ ત્યાંપણ અમે જાણ્યો છે. 'ચાર ઘનઘાતી કર્મ' જ્યાં છિન્ન થયાં છે એવા સહજસ્વરૂપ પરમાત્માને વિષે તો સંપૂર્ણ જ્ઞાન, અને સંપૂર્ણ જાગ્રતિરૂપ તુર્યાવસ્થા છે; એટલે ત્યાં અનાદિ વિપર્યાસ નિર્બીજપણાને પ્રાપ્ત થવાથી કોઇ પણ પ્રકારે ઉદ્ભવ થઇ શકે જ નહીં; તથાપિ તેથી ન્યૂન એવા વિરત્યાદિ ગુણસ્થાનકે વર્તતા એવા જ્ઞાનીને તો સર્વ, અને ક્ષણે ક્ષણે આત્મજાગ્રતિ યોગ્ય છે. પ્રમાદવશે ચૌદપૂર્વ

---

1. આ પત્ર આ સ્થળેથી અપૂર્ણ સ્થિતિમાં મૂકી દીધેલો પ્રાપ્ત થયો છે.—સંશોધક.

આરંભ અને પરિગ્રહનું બળ જણાવી પછી તેથી નિવર્તવું કેમ છે એમ ઉત્તર ત્યાં આ પ્રકારે કીધો કહ્યો છે.

૧, જીવને મતિજ્ઞાનાવરણીય ક્યાંસુધી ?
જ્યાંસુધી આરંભ અને પરિગ્રહ હોય ત્યાંસુધી.

૨, જીવને શ્રુતજ્ઞાનાવરણીય ક્યાંસુધી હોય ?
જ્યાંસુધી આરંભ અને પરિગ્રહ હોય ત્યાંસુધી.

૩, જીવને અવધિજ્ઞાનાવરણીય ક્યાંસુધી હોય ?
જ્યાંસુધી આરંભ અને પરિગ્રહ હોય ત્યાંસુધી.

૪, જીવને મનપર્યવજ્ઞાનાવરણીય ક્યાંસુધી હોય ?
જ્યાંસુધી આરંભ અને પરિગ્રહ હોય ત્યાંસુધી.

૫, જીવને કેવળજ્ઞાનાવરણીય ક્યાંસુધી હોય ?
જ્યાંસુધી આરંભ અને પરિગ્રહ હોય ત્યાંસુધી.

એમ કહી દર્શનાદિના ભેદ જણાવી સત્તરવાર તેને તે વાત જણાવી છે કે, તે આવરણો ત્યાંસુધી હોય કે જ્યાંસુધી, આરંભ અને પરિગ્રહ હોય. આવું આરંભપરિગ્રહનું બળ જણાવી ફરી અપાપ્તિરૂપે પાછું તેનું ત્યાં જ કથન કર્યું છે.

૧, જીવને મતિજ્ઞાન ક્યારે ઉપજે ? આરંભપરિગ્રહથી નિવર્તે.
૨, જીવને શ્રુતજ્ઞાન ક્યારે ઉપજે ? આરંભપરિગ્રહથી નિવર્તે.
૩, જીવને અવધિજ્ઞાન ક્યારે ઉપજે ? આરંભપરિગ્રહથી નિવર્તે.
૪, જીવને મનપર્યવજ્ઞાન ક્યારે ઉપજે ? આરંભપરિગ્રહથી નિવર્તે.
૫, જીવને કેવળજ્ઞાન ક્યારે ઉપજે ? આરંભપરિગ્રહથી નિવર્તે.

એમ સત્તર પ્રકાર ફરીથી કહ્યા આરંભ પરિગ્રહની નિવૃત્તિનું ફળ જ્યાં છેવટે કેવળજ્ઞાન છે ત્યાંસુધી કીધું છે, અને પ્રવૃત્તિનું ફળ કેવળજ્ઞાનસુધીના આવરણના હેતુપણે કહી તેનું અત્યંત બળવાન પણું કહી જીવને તેથી નિવૃત્ત થવાનો જ ઉપદેશ કર્યો છે. ફરીફરીને જ્ઞાનીપુરુષોનાં વચનો એ ઉપદેશનો જ નિશ્ચય કરવાની જીવને પ્રેરણા કરવા ઇચ્છે છે; તથાપિ અનાદિ અસત્સંગથી ઉત્પન્ન થયેલી એવી દુષ્ટ ઇચ્છાદિ ભાવમાં મૂઢ થયેલો એવો જીવ પ્રતિ બુઝતો નથી, અને તે ભાવોની નિવૃત્તિ કર્યાવિના, અથવા નિવૃત્તિનું પ્રયત્ન કર્યાવિના શ્રેય ઇચ્છે છે, કે જેનો સંભવ ક્યારે પણ થઇ શક્યો નથી, વર્તમાનમાં થતો નથી, અને ભવિષ્યમાં થશે નહીં.

છે. તેમ જે જીવને વિષે આદિ વિપર્યાસબુદ્ધિ છે તેને, તો કોઈ રીતે 'સિદ્ધાંતબોધ' વિચારમાં આવી શકે નહીં, જેની વિપર્યાસબુદ્ધિ મંદ થઈ છે તેને, તે પ્રમાણમાં સિદ્ધાંતનું અવગાહન થાય, અને જેણે તે વિપર્યાસબુદ્ધિ વિશેષપણે ક્ષીણ કરી છે એવા જીવને વિશેષપણે સિદ્ધાંતનું અવગાહન થાય. ગૃહકુટુંબપરિગ્રહાદિ ભાવને વિષે જે અહંતા, મમતા છે, અને તેની પ્રાપ્તિ અપ્રાપ્તિ પ્રસંગમાં જે રાગદ્વેષ કષાય છે, તે જ વિપર્યાસબુદ્ધિ છે. અને અહંતા, મમતા તથા કષાય જ્યાં વૈરાગ્ય, ઉપશમ ઉદ્ભવે છે ત્યાં, મંદ પડે છે,—ત્યાં અનુક્રમે નાશ પામવાયોગ્ય થાય છે. ગૃહકુટુંબાદિ ભાવને વિષે અનાસક્તબુદ્ધિ થવી તે, 'વૈરાગ્ય' છે. અને તેની પ્રાપ્તિ અપ્રાપ્તિ નિમિત્તે ઉત્પન્ન થતો એવો જે કષાયક્લેશ તેનું મંદ થવું તે, 'ઉપશમ' છે, એટલે તે બે ગુણ વિપર્યાસબુદ્ધિને પર્યાયાંતર કરી સદ્બુદ્ધિ કરે છે; અને તે સદ્બુદ્ધિ કરે છે; અને તે સદ્બુદ્ધિ જીવાજીવાદિ પદાર્થની વ્યવસ્થા જેથી જણાય છે એવા સિદ્ધાંતની વિચારણા કરવા યોગ્ય થાય છે, કેમકે ચક્ષુને પડળાદિ અંતરાય મટવાથી જેમ પદાર્થ યથાતથ દેખાય છે, તેમ અહંતાદિ પડળનું મંદપણું થવાથી જીવને જ્ઞાનીપુરુષે કહેલા એવા સિદ્ધાંતભાવ—આત્મભાવ—વિચારચક્ષુએ દેખાય છે. જ્યાં વૈરાગ્ય અને ઉપશમ બળવાન છે ત્યાં, વિવેક બળવાનપણે હોય છે. વૈરાગ્ય, ઉપશમ બળવાન ન હોય, ત્યાં વિવેક બળવાન હોય નહીં—અથવા યથાતથ વિવેક હોય નહીં. સહજ આત્મસ્વરૂપ છે એવું કેવળજ્ઞાન તે પણ પ્રથમ મોહનીય કર્મના ક્ષયાંતરે પ્રગટે છે, અને તે વાતથી ઉપર જણાવ્યો છે તે સિદ્ધાંત, સ્પષ્ટ સમજી શકાશે. વળી જ્ઞાનીપુરુષોની વિશેષ શીખામણ વૈરાગ્ય, ઉપશમપ્રતિ બોધની જોવામાં આવે છે. જિનના આગમપર દૃષ્ટિ મૂકવાથી એ વાત વિશેષ સ્પષ્ટ જણાઈ શકશે. 'સિદ્ધાંતબોધ' એટલે જીવાજીવ પદાર્થનું વિશેષપણે કથન. તે (કથન) આગમમાં જેટલું કર્યું છે તે કરતાં વિશેષપણે—વિશેષપણે—વૈરાગ્ય અને ઉપશમને કથન કર્યો છે, કેમકે તેના સિદ્ધ થયા પછી વિચારની નિર્મળતા સહેજે થશે; અને વિચારની નિર્મળતા સિદ્ધાંતરૂપ કથનને સહેજે, કે થોડા પરિશ્રમે અંગીકાર કરી શકે છે, એટલે તેની પણ સહેજે સિદ્ધિ થશે; અને તેમ જ થવું હોવાથી ઠામ ઠામ તે જ અધિકારનું વ્યાખ્યાન કર્યું છે. જો જીવને આરંભપરિગ્રહનું પ્રવર્તન વિશેષ રહેતું હોય, તો વૈરાગ્ય અને ઉપશમ હોય તો તે પણ ચાલ્યા જવા સંભવે છે, કેમકે આરંભપરિગ્રહ તે અવૈરાગ્ય અને અનુપશમનાં મૂળ છે—વૈરાગ્ય અને ઉપશમના કાળ છે. 'શ્રીઠાણાંગસૂત્ર'માં

થમાં જાણી ઘણા પ્રકારે 'અવિકલ્પ સમાધિ'ને જ અનુભવીએ છીએ. એક જ્યાં વારંવાર વનવાસ સાંભરે છે. કોઈ પ્રકારનો લોકપરિચય રુચિકર થતો નથી; સત્સંગમાં સુરતિ રહ્યા કરે છે; અને અવ્યવસ્થિત દશાએ ઉપાધિયોગમાં રહીએ છીએ.

એક અવિકલ્પસમાધિ સિવાય બીજું ખરી રીતે સ્મરણ રહેતું નથી, ચિંતવન રહેતું નથી, રુચિ રહેતી નથી, અથવા કંઈ કામ કરાતું નથી. 'જ્યોતિષાદિ વિદ્યા' કે 'અણિમાદિ સિદ્ધિ' એ માયિક પદાર્થો જાણી આત્માને તેનું સ્મરણ પણ ક્વચિત્ જ થાય છે. તે વાટે કોઈ વાત જાણવાનું, અથવા સિદ્ધ કરવાનું, ક્યારેય યોગ્ય લાગતું નથી, અને એ વાતમાં કોઈ પ્રકારે હાલ તો ચિત્તપ્રવેશ પણ રહ્યો નથી.

પૂર્વનિબંધન જે જે પ્રકારે ઉદય આવે તે તે પ્રકારે • • • અનુક્રમે વેદન કરવાં એમ કરવું યોગ્ય લાગે છે. તમે પણ તથા અનુક્રમમાં અને તેવા ધીરજ અને પ્રવર્તાય તોપણ તેમ પ્રવર્તવાનો અભ્યાસ રાખજો; અને કોઈ પણ કામના પ્રસંગમાં વધારે ચિંતામાં પડવાનો અભ્યાસ ઓછો કરજો. એમ કરવું અથવા થવું એ, જ્ઞાનીની અવસ્થામાં પ્રવેશ કરવાનું દ્વાર છે.

કોઈ પણ પ્રકારનો ઉપાધિપ્રસંગ લખો છો, તે જો કે વાંચવામાં આવે છે તથાપિ તે વિષે ચિત્તમાં કંઈ આભાસ પડતો નહીં હોવાથી ઘણું કરીને ઉત્તર લખવાનું પણ બનતું નથી, એ ક્ષમા કરવા યોગ્ય છે. સાંસારિક ઉપાધિ અમને પણ ઓછી નથી તથાપિ તેમાં સ્વપણું રહ્યું નહીં હોવાથી તેથી ગભરાટ ઉત્પન્ન થતો નથી. તે ઉપાધિના ઉદયકાળને લીધે હાલ તો સમાધિ [illegible] વર્તે છે [illegible] ભાવના [illegible] કરે છે.

સંવત ૧૯૪૯ લિ૦ વીતરાગભાવના યથાયોગ્ય.

૬૦૧.

ॐ સદ્ગુરુપ્રસાદ.

[illegible]

૩૯૯

....[1]

.... અને જે આચાર્યે આત્મજ્ઞાન કહેનાર નહીં હોવાથી તેમને નિરંતર સંકટમાં બંધાયા છે. અથવા કોઇ ફળ પૂર્વાપર સાધનાભાવ કરી પ્રારબ્ધોદયે વર્તમાનમાં મંદાધિકારપણામાત્ર હેતુ પામી કંઇ કાંઇ નહીં જાણતો, એવો કોઇ ઉપદેશક જાણીતી ઉપદેશ સંજ્ઞાના પૂર્વસંસ્કારથી, જેના આગ્રહપણાથી એવો વિચાર પામે કે, આ મુમુક્ષુતાદિ કોઇના હેતુ ન થાય, કેમકે એમપણું તે માર્ગ કરે છે, અથવા આ ઉપદેશ દેનારો ફળ પોતે અપરિણામી કરી ઉપદેશ કરે છે તે, અસત્યાનંદ છે, એમ વિચારના પૂર્વાપરમાં [illegible] થાય અને ઉદય પણ થાય, ફરી ભજના કરે, તેથી નિમિત્તરૂપ કલ્યાણ કરી તેવા ઉપદેશકો પણ તારે અને બીજાને તારે એમ સંસારી જીવ સમાગમ કર્યા હોય એમ લાગે છે. પોતે તરે અને બીજાને તારી તે શી તીર્થંકરાદિ. એવા જંતુ—પોતે તરે પણ નહીં, અને બીજાને તારી પણ ન કરે તે 'અભવ્ય' કે દુર્લભ કરે એ પદાર્થનું સમાધાન કર્યું હોય તો જિનાગમ વિરોધ નહીં પામે, આ માટે વિશેષ પૂછવા ઇચ્છા હોય તો પૂછજો.

૪૦૦.

ન સમજી શકાય એવું ઘણુંવાર કરવાને પણ કોઇ ઇચ્છતું નથી, તથાપિ તે કરવું પડે છે એ, એમ સ્પષ્ટ છે કે, પૂર્વકર્મનું નિબંધન અવશ્ય છે. અવિકલ્પ સમાધિનું ધ્યાન ક્ષણવાર પણ મટતું નથી, તથાપિ અનેક વર્ષો થયાં વિકલ્પરૂપ ઉપાધિનું આરાધ્યા જઇએ છીએ. જ્યાંસુધી સંસાર છે ત્યાંસુધી કોઇ જાતની ઉપાધિ હોવી તો સંભવ છે; તથાપિ * અવિકલ્પ સમાધિમાં સ્થિત એવા જ્ઞાનીને તો તે ઉપાધિ પણ અબાધ છે; અર્થાત્ સમાધિ જ છે.

આ દેહ ધારણકરીને જો કે કોઇ મહાન શ્રીમંતપણું ભોગવ્યું નથી, શબ્દાદિ વિષયોના પૂર્ણ વૈભવ પ્રાપ્ત થયા નથી, કોઇ વિશેષ એવા રાજ્યાધિકારસહિત દિવસ ગાળ્યા નથી, પોતાના ગણાય છે એવાં કોઇ ધામ, આરામ સેવ્યા નથી, અને હજુ યુવાવસ્થાનો પહેલો ભાગ વર્તે છે; તથાપિ એ કોઇની આત્મભાવે અમને કંઇ ઇચ્છા ઉત્પન્ન થતી નથી એ, એક મોટું આશ્ચર્ય જાણી વર્તીએ છીએ-અને એ પદાર્થો પ્રાપ્તિ અપ્રાપ્તિ બન્ને સમાન

---

1 આ પત્રનો પ્રથમ ભાગ અમને મળી શક્યો નથી.—સંશોધક.

૪૦૪.

આત્મહેતુભૂત એવો સંગવિના સર્વ સંગ મુમુક્ષુ જીવે સંક્ષેપ કરવા ઘટે છે, કેમકે તે વિના પરમાર્થ આવિર્ભૂત થવો કઠણ છે, અને તે કારણે આચાર—દ્રવ્ય—સંયમરૂપ સાધુત્વ શ્રી જિને ઉપદેશ્યું છે.

મુંબઈ, કારતક શુદ ૧૩, ગુરૂ.

સહજાત્મસ્વરૂપ.

૪૦૫.

ગયા પરમ દિવસે લખેલા પત્રમાં જે ગંભીર આશય લખ્યો છે તે વિચારવાન જીવને આત્માના પરમ હિતસ્વી થાય તેવો આશય છે. એ ઉપદેશ અમે તમને ઘણી વાર સહેજસાજ કર્યો છે, છતાં તે ઉપદેશને આજીવિકાના કષ્ટક્લેશથી તમને ઘણીવાર વિસર્જન થયો છે અથવા થઈ જાય છે. અમારા પ્રત્યે માવિત્ર જેટલો તમારો ભક્તિભાવ છે. એટલે લખવામાં અડચણ નથી એમ ગણીને, તથા દુઃખ સહન કરવાની અસમર્થતાને લીધે અમારી પાસેથી તેવા વહેવારની યાચના બે પ્રકારે તમારાથી થઈ છે,—એક તો કંઈ સિદ્ધિયોગથી દુઃખ મટાડી શકાય તેવા આશયની, અને બીજી યાચના કંઈ વેપાર રોજગારાદિની. બેમાંની એકે યાચના તમારી અમારી પાસે થાય, તે તમારા આત્માને હિતનું કારણ રોધનાર, અને અનુક્રમે મલિન વાસનાનો હેતુ થાય, કેમકે જે ભૂમિકામાં જે ઘટે નહીં તે જીવ તે કરે તો તે ભૂમિકાનો તેને સહેજે ત્યાગ થાય, એમાં કંઈ સંદેહ નથી. તમારી અમારાપ્રત્યે નિષ્કામ ભક્તિ જોઈએ, અને તમને ગમે તેટલું દુઃખ હોય છતાં તેને ધીરજથી વેદવું જોઈએ. તેમ ન બને તોપણ એક અક્ષર અમારી પાસે તો તેની સૂચના પણ ન કરવી જોઈએ. એ તમને સર્વાંગ યોગ્ય છે. અને તમને તેવી જ સ્થિતિમાં જોવાને જેટલી મારી ઇચ્છા છે, અને જેટલું તમારૂં તે સ્થિતિમાં હિત છે, તે પત્રથી કે વચનથી અમારાથી જણાવી શકાય તેવું નથી. પણ પૂર્વના કોઈ તેવા જ ઉદયને લીધે તમને તે વાત વિસર્જન થઈ, પાછી અમને જણાવવાની ઇચ્છા થયા કરે છે. તે બે પ્રકારની યાચનામાં પ્રથમ જણાવી છે તે યાચના તો કોઈ પણ નિકટભવીને કરવી ઘટે જ નહીં, અને અલ્પમાત્ર હોય તોપણ તેને મૂળથી છેદવી ઘટે, કેમકે લોકોત્તર મિથ્યાત્વનું તે બીજ છે એવો તીર્થંકરાદિનો નિશ્ચય છે; તે અમને તો સપ્રમાણ લાગે છે. બીજી યાચના છે તે પણ કર્તવ્ય નથી, કેમકે તે પણ અમને પરિશ્રમનો હેતુ છે.

ક્યાંસુધી માયા (એટલે કષાયાદિનો સંભવ) રહ્યા કરે એમ, શ્રી......ને લાગે છે; તે અભિપ્રાય પ્રાયે (ઘણુંકરીને) તો યથાર્થ છે. તોપણ કોઈ પુરુષવિશેષને વિષે કેવળ–સર્વ પ્રકારના–સંજ્વલનાદિ કષાયનો અભાવ થઈ શકવા યોગ્ય લાગે છે;–અને થઈ શકવામાં સંદેહ થતો નથી. તેથી કાયા છતાં પણ કષાયરહિતપણું સંભવે; અર્થાત્ સર્વથા રાગદ્વેષરહિત પુરુષ હોઈ શકે. રાગદ્વેષરહિત આ પુરુષ છે, એમ બાહ્યચેષ્ટાથી સામાન્ય જીવો જાણી શકે એમ બની શકે નહીં એથી, તે પુરુષ કષાયરહિત–સંપૂર્ણ વીતરાગ–ન હોય એવો અભિપ્રાય વિચારવાન સિદ્ધ કરતા નથી, કેમકે બાહ્યચેષ્ટાથી આત્મદશાની સર્વથા સ્થિતિ સમજાય શકે એમ ન કહી શકાય.

શ્રી સુંદરદાસે આત્મજાગ્રતદશામાં 'શૂરાતનઅંગ' કહ્યું છે. તેમાં વિશેષ ઉલ્લાસપરિણતિથી 'શૂરવીરતાનું' નિરૂપણ કર્યું છે:—

મારે કામ ક્રોધ સબ લોભ મોહ પીસિ ડારે, ઇંદ્રિહુ કતલ કરી કિયો રજપૂતો હૈ,
માર્યો મહા મત્ત મન મારે અહંકાર મીર, મારે મદ મછર હૂ ઐસો રન રૂતો હૈ;
મારી આશા તૃષ્ણા પુનિ પાપિની સાપિની દોઉ, સબકો પ્રહાર કરિ નિજપદ પહૂતો હૈ;
સુંદર કહત ઐસો કોઉ શૂરવીર નાહિં,–વૈરિ સબ મારિકે નિચિંત હોઇ સૂતો હૈ. ૧

શ્રી સુંદરદાસ, શૂરાતનઅંગ ૧૧ મું

૪૦૨*

ૐ

—આત્મભાવના ભાવતાં જીવ લહે કેવળજ્ઞાન રે.

૪૦૩.

શ્રી જિને નિરૂપણ કરેલાં એવાં મુમુક્ષુ જીવનાં લક્ષણો તથા શ્રી જિને નિરૂપણ કરેલા એવા સમ્યક્દૃષ્ટિ જીવના લક્ષણો સાંભળવાયોગ્ય છે;–તથારૂપ યોગ ન હોય તો વાંચવાયોગ્ય છે–વિશેષપણે મનન કરવા યોગ્ય છે–આત્મામાં પરિણામવાયોગ્ય છે. પોતાનું ક્ષયોપશમબળ ઓછું જાણીને, અહંમમતાદિનો પરાભવ થવા નિત્ય પોતાનું ન્યૂનપણું દેખવું. વિશેષ સંગપ્રસંગ સંક્ષેપવા યોગ્ય છે એ જ વિનંતિ.

મુંબઈ, કાર્તિક સુદ ૬, સોમવાર, ૧૯૫૨.

ક્યાંક જીવની ગુણનિષ્પન્નતાર્થે ગમ્યો છે. તે અમારા અંગના વિચારો છે અને તેની આચરણા સત્પુરુષને નિષેધ નથી, પણ કોઇ રીતે કર્તવ્ય છે. માત્ર સામા જીવને પરમાર્થનો રોધ કરનાર તે વિષય કે સેવા ચાકરી થતી હોય તો તેને સત્પુરુષે પણ ઉપશમાવવો જોઇએ.

૧૯૫૧ ના માગશર વદ ૧૧, રવિ.

પ્રણામ પ્રાપ્ત થાય.

૪૦૬.

ૐ

વધારે વિચારનું સાધન થવા આ પત્ર લખ્યું છે.

પૂર્ણ જ્ઞાની શ્રીઋષભાદિ પુરુષોને પણ પ્રારબ્ધોદય ભોગવ્યે ક્ષય થયો છે; તો અમજેવાને તે પ્રારબ્ધોદય ભોગવવો જ પડે એમાં કંઇ સંશય નથી. માત્ર ખેદ એટલો થાય છે કે, અમને આવા પ્રારબ્ધોદયમાં શ્રીઋષભાદિક જેવી અવિષમતા રહે એટલું બળ નથી. અને તેથી પ્રારબ્ધોદય છતાં વારંવાર તેથી અપરિપક્વ કાળે છૂટવાની કામના થઇ આવે છે કે, જો આ વિષમ પ્રારબ્ધોદયમાં કંઇ પણ ઉપયોગની યથાતથ્યતા ન રહી તો ફરી આત્મસ્થિરતા થતાં વળી અવસર શોધવો જોઇશે; અને પશ્ચાત્તાપપૂર્વક દેહ છૂટશે એવી ચિંતા ઘણીવાર થઇ આવે છે.

આ પ્રારબ્ધોદય મટી નિવૃત્તિકર્મ વેદવારૂપ પ્રારબ્ધનો ઉદય થવા આશય રહ્યા કરે છે, પણ તે તરતમાં એટલે એકથી દોઢ વર્ષમાં થાય એમ તો દેખાતું નથી, અને પળ પળ જવી કઠણ પડે છે. એકથી દોઢ વર્ષ પછી પ્રવૃત્તિકર્મ વેદવારૂપ ઉદય કેવળ પરિક્ષીણ થશે, એમ પણ લાગતું નથી. કંઇક ઉદય વિશેષ મોળો પડશે, એમ લાગે છે.

આત્માની કંઇક અસ્થિરતા રહે છે તથા વર્ષનો મોતીસંબંધી [illegible] વ્યાપાર સમજીને પનવા આવ્યા છે આ વર્ષનો મોતીસંબંધી વ્યાપાર [illegible] વર્ષ કરતાં [illegible] થતો જ તથા વર્ષ જેવું તેમાં પરિણામ [illegible] કરણ છે. [illegible] કરતાં [illegible] છે. અને આ વર્ષે પણ તેવું [illegible] વર્ષ જેવું નહીં [illegible] ઠીક પરિણામ આવશે, એમ સંભવ રહે [illegible] પણ [illegible] તના વિચારમાં અલીન થવા જેવું થાય છે; અને તે [illegible] કેવળ થાય છે કે, આ એક પરમાર્થની સમતાના ભગવાન પ્રસંગ [illegible]

અમને વહેવારનો પરિશ્રમ આપીને વહેવાર નિભાવવો એ આ જીવની સદ્‌વૃત્તિનું ઘણું જ અલ્પત્વ બતાવે છે; કેમકે અમારા અર્થે પરિશ્રમ વેઠી તમારે વહેવાર ચલાવી દેવો પડતો હોય તો તે તમને હિતકારી છે, અને અમને તો દુષ્ટ નિમિત્તનું કારણ નથી; એવી સ્થિતિ છતાં પણ અમારા ચિત્તમાં એવો વિચાર રહે છે કે, જ્યાંસુધી અમારે પરિગ્રહાદિનું. લેવું દેવું થાય, એવો વહેવાર ઉદયમાં હોય ત્યાંસુધી જાતે તે કાર્ય કરવું, અથવા વહેવારીક સંબંધી ધારકાદિથી કરવું, પણ તે સંબંધી મુમુક્ષુ પુરુષને તો પરિશ્રમ આપીને ન કરવું, કેમકે જીવને મલિન વાસના તેવા કારણે ઉદ્‌ભવ થવી સંભવે; કદાપિ અમારું ચિત્ત શુદ્ધ જ રહે એવું છે; તથાપિ કાળ એવો છે કે, જો શુદ્ધિ દ્રવ્યથી પણ રાખીએ તો સામા જીવને વિષમતા ઉદ્‌ભવ ન થાય; અને અશુદ્ધ વૃત્તિવાન જીવ પણ તેમ વર્તી પરમપુરુષોના માર્ગનો નાશ ન કરે.—એ આદિ વિચારપર મારું ચિત્ત રહે છે. તો પછી જેનું અમારાથી પરમાર્થબળ, કે ચિત્તશુદ્ધિપણું ઓછું હોય તેણે તો જરૂર તે માર્ગણા બળવાનપણે રાખવી, એ જ તેને બળવાન શ્રેય છે,—અને તમ જેવા મુમુક્ષુ પુરુષે તો અવશ્ય તેમ વર્તવું ઘટે; કેમકે તમારું અનુકરણ સહેજે બીજા મુમુક્ષુઓને હિતાહિતનું કારણ થઈ શકે. પ્રાણ જવા જેવી વિષમ અવસ્થાએ પણ તમને નિષ્કામતા જ રાખવી ઘટે છે, એવો અમારો વિચાર તે તમારા આજીવિકાથી ગમે તેવા દુઃખની અનુકંપા પ્રત્યે જતાં પણ મટતો નથી; પણ સામો વધારે બળવાન થાય છે. આ વિષયપરત્વે તમને વિશેષ કારણો આપી નિશ્ચય કરાવવાની ઇચ્છા છે, અને તે થશે એમ અમને નિશ્ચય રહે છે.

આ પ્રમાણે તમારા અથવા બીજા મુમુક્ષુ જીવના હિતના અર્થે મને જે યોગ્ય લાગ્યું તે લખ્યું છે. આટલું જણાવ્યા પછી મારો પોતાનો મારા આત્માર્થે તે સંબંધમાં કાંઈ બીજો પણ વિચાર રહે છે તે લખવો ઘટતો નહોતો. પણ તમારા આત્માને કંઈક અમે દૂભવવા જેવું લખ્યું છે, ત્યારે તે લખવો ઘટારત ગણી લખ્યો છે. તે આ પ્રમાણે છે કે, જ્યાંસુધી પરિગ્રહાદિનું લેવું દેવું થાય તેવો વહેવાર અમને ઉદયમાં હોય ત્યાંસુધી જે કોઈ પણ નિષ્કામ મુમુક્ષુ કે સત્પાત્ર જીવની, કે તેની અમારાથી અનુકંપાયોગની જે કાંઈ અમારાથી તેને જણાવ્યા સિવાય સેવાચાકરી થઈ શકે તે દ્રવ્યાદિ પદાર્થથી પણ કરવી. કેમકે એવો માર્ગ ઋષભાદિ મહાપુરુષે પણ ક્યાંક

તેમ વર્તે ત્યાંસુધી તો જરૂર તેમ વર્તવું ઘટે છે. એમ જાણી ઘણી આત્મહિત વાત લખવા, કરવા, કહેવાની ટેવ નીકળી ગઇ છે. માત્ર જે આત્મગતિ વ્યાપારમાં તીવ્ર પ્રારબ્ધોદયે પ્રવૃત્તિ છે ત્યાં, કંઇક પ્રવૃત્તિ થાય છે. જો કે તેનું પણ અયથાર્થપણું જણાય છે.

શ્રી જિન વીતરાગે દ્રવ્યભાવ સંયોગથી ફરી ફરી છૂટવાની ભલામણ કરી છે, અને તે સંયોગનો વિશ્વાસ પરમ જ્ઞાનીને પણ કર્તવ્ય નથી; એમ નિરૂપણ માર્ગ કર્યો છે તે શ્રી જિન વીતરાગનાં ચરણકમળને વિષે અત્યંત નમ્ર પરિણામથી નમસ્કાર છે.

જે પ્રશ્ન આપના પત્રમાં બીજા છે તેનો સમાગમે ઉત્તર પૂછશો.— દર્પણ, જળ, દીપક, સૂર્ય અને ચક્ષુના સ્વરૂપપર વિચાર કરશો તો કેવળ જ્ઞાનથી પદાર્થનું જે પ્રકાશવાપણું થાય છે એમ જિને કહ્યું છે તે સમજવાને કંઇક સાધન થશે.

૧૯૫૧ ના ચૈત્ર વદ ૧૪, રવિ, મુંબઇથી.

[illegible]

ॐ

[illegible]

[illegible]

થાય છે, ને ગભરાવવું પડે છે; અને કંઈક કરવું પડે એવો કાળ રહે છે. હવે જેમ તેમ કરી ને પ્રારબ્ધોદય નષ્ટ થાય તો સારું એમ મનમાં ઘણીવાર આવી રહ્યા કરે છે.

અત્રે જે આડત તથા મોતીસંબંધી વેપાર છે તેમાં આશાથી છૂટવાનું અને અથવા તેનો ઓછો પ્રસંગ કરવાનું થાય તેવો કોઈ રસ્તો ધ્યાનમાં આવે તો લખશો, અમે તો આ વિષે સમાગમમાં વિશેષતાથી જણાવી શકાય તો જણાવશું. આ વાત લક્ષમાં રાખશો.

ત્રણ વર્ષની સમજથી એવું વર્તાયા કરે છે કે, પરમાર્થસંબંધી કે વ્યવહારસંબંધી કંઈ પણ લખતાં કંટાળો આવી જાય છે; અને લખતાં લખતાં કલ્પિત જેવું લાગવાથી વારંવાર અપૂર્ણ છોડી દેવાનું થાય છે. પરમાર્થમાં ચિત્ત જે વખતે એકાગ્રવત્ હોય ત્યારે જો પરમાર્થસંબંધી લખવાનું, અથવા કહેવાનું બને તો તે યથાર્થ કહેવાય; પણ ચિત્ત અસ્થિરવત્ હોય, અને પરમાર્થસંબંધી લખવાનું કે કહેવાનું કરવામાં આવે, તો તે ઉદીરણા જેવું થાય, તેમ જ અંતર્વૃત્તિનો યથાતથ્ય તેમાં ઉપયોગ નહીં હોવાથી તે આત્મબુદ્ધિથી લખ્યું કે કહ્યું નહીં હોવાથી કલ્પિતરૂપ કહેવાય; જેથી તથા તેવાં બીજાં કારણોથી પરમાર્થસંબંધી લખવાનું તથા કહેવાનું ઘણું ઓછું થઈ ગયું છે. આ સ્થળે સહજ પ્રશ્ન થશે કે, ચિત્ત અસ્થિરવત્ થઈ જવાનો હેતુ શો છે? પરમાર્થમાં જે ચિત્ત વિશેષ એકાગ્રવત્ રહેતું તે ચિત્ત પરમાર્થમાં અસ્થિરવત્ થવાનું કારણ કંઈ પણ જોઈએ. જો પરમાર્થસંશયનો હેતુ લાગ્યો હોય, તો તેમ બને, અથવા કોઈ તથાવિધ આત્મવીર્ય મંદ થવારૂપ તીવ્ર પ્રારબ્ધોદયના બળથી તેમ થાય...આ બે હેતુથી પરમાર્થવિચાર કરતાં, લખતાં, કે કહેતાં ચિત્ત અસ્થિરવત્ વર્તે. તેમાં પ્રથમ કહ્યો તે હેતુ વર્તવાનો સંભવ નથી. માત્ર બીજો હેતુ કહ્યો તે સંભવે છે. આત્મવીર્ય મંદ થવારૂપ તીવ્ર પ્રારબ્ધોદય હોવાથી તે હેતુ ટાળવાનો પુરુષાર્થ છતાં કાળક્ષેપ થયા કરે છે, અને તેના ઉદય સુધી તે અસ્થિરતા ટળવી કઠણ છે; અને તેથી પરમાર્થસ્વરૂપ ચિત્ત વિના તે સંબંધી લખવું, કહેવું એ કલ્પિત જેવું લાગે છે, તોપણ કેટલાક પ્રસંગમાં વિશેષ સ્થિરતા રહે છે. વ્યવહારસંબંધી કંઈ પણ લખતાં તે અસારભૂત અને સાક્ષાત ભ્રાંતિરૂપ લાગવાથી તે સંબંધી જે કંઈ લખવું કે કહેવું તે તુચ્છ છે, આત્માને વિકળતાનો હેતુ છે; અને જે કંઈ લખવું કહેવું છે તે ન કહ્યું હોય તોપણ ચાલી શકે એવું છે; માટે જ્યાંસુધી

કાળે તેનો સંભવ હોય શકે કે કેમ ? કેવળજ્ઞાનીને વિષે કેવા પ્રકારની આત્મસ્થિતિ હોય ? સમ્યક્‌દર્શન, સમ્યગ્‌જ્ઞાન અને કેવળજ્ઞાનના સ્વરૂપમાં કેવા પ્રકારે ભેદ હોવાયોગ્ય છે ? સમ્યક્‌દર્શનવાન પુરુષની આત્મસ્થિતિ કેવી હોય ? તમારે દયા થી......એ ઉપર જણાવેલા બોલપર યથાશક્તિ વિશેષ વિચાર કરવા યોગ્ય છે; તે સંબંધી પત્રવાટે તમારાથી લખાવા યોગ્ય લખશો. હાલ અત્રે ઉપાધીનું કેટલુંક ઓછાપણુ છે. એ જ વિનંતિ.

સં० ૧૯૫૧ ના અષાડ શુદ ૧૩, ગુરુવાર

આ० સ્વ० પ્રણામ.

કબીરપંથી ત્યાં આવ્યા છે; તેમનો સમાગમ કરવામાં બાધ સંભવતો નથી. તેમ જ કોઈ તેમની પ્રવૃત્તિ યથાયોગ્ય ન લાગતી હોય તો તે વાતપર બહુ લક્ષ ન દેતાં કંઈ તેમના વિચારનું અનુકરણ કરવાયોગ્ય લાગે તે વિચારવું. વૈરાગ્યવાન હોય તેનો સમાગમ કેટલાક પ્રકારે આત્મભાવની ઉન્નતિ કરે છે.

લોક સંબંધી સમાગમથી ઉદાસભાવ વિશેષ રહે છે. તેમ જ એકાંત જેવા યોગ વિના કેટલીક પ્રવૃત્તિનો ત્યાગ કરવો બની શકે નહીં, તેથી આપે લખેલી ઇચ્છા માટે પ્રવૃત્તિ થઈ શકવી અશક્ય છે.

અત્રેથી જે મિતિએ નિવૃત્ત થઈ શકાય તેવું હશે તે મિતિ તથા ત્યાર પછીની વ્યવસ્થા વિષે વિચાર યથાયોગ્ય થયે તે વિષે આપના તરફ પત્ર લખીશું.

મોહ૦ સં૦ ૧૯૫૧ ના અષાડ શુદ ૧, રવિ.

આ૦ સ્વ૦ પ્રણામ.

૪૦૮.

શ્રીમદ્ વીતરાગાય નમઃ

——:o:——

તમારાં લખેલાં પત્ર મળ્યાં છે. તથારૂપ ઉદયવિશેષથી પ્રત્યુત્તર લખવાની પ્રવૃત્તિ હાલ ઘણી સંક્ષેપ રહે છે. જેથી અત્રેથી પત્ર લખવામાં વિલંબ થાય છે, પણ તમે, કંઈ જ્ઞાનવાર્તા લખવાનું સૂઝે તે લખવામાં તે વિલંબના કારણથી ન અટકશો. હાલ તમારા તથા શ્રી......ના તરફથી જ્ઞાનવાર્તા જણાવવાનું થતું નથી તે લખશો. હાલ શ્રી કબીરસંપ્રદાયી સાધુનો કંઈ સમાગમ થાય છે કે કેમ? તે લખશો.

અત્રેથી થોડા વખત માટે નિવૃત્ત થવારૂપ સમય જાણવા પૂછ્યો તેનો ઉત્તર લખતાં મન સંક્ષેપાય છે; જો બનશે તો એક બે દિવસ પછી લખીશ.

નીચેના બોલો પ્રત્યે તમારે તથા......એ વિષે વિચારપરિણતિ કરવા યોગ્ય છે. કેવળજ્ઞાનનું સ્વરૂપ શા પ્રકારે ઘટે છે? આ ભારત ક્ષેત્રમાં આ

જ્ઞાનીપુરુષોએ ઉપદેશ્યો છે, કે જે નિવૃત્તિને યોગે શુભેચ્છાવાન એવો જીવ સદ્ગુરુ, સત્પુરુષ અને સત્શાસ્ત્રની યથાયોગ્ય ઉપાસના કરી યથાર્થ બોધ પામે એ જ વિનંતિ.

માગશર શુદ ૧૦, ભોમ, ૧૯૫૨, મુંબઈ.

૪૧૨.

બે અભિનિવેશ આડા આવી ઉભા રહેતા હોવાથી જીવ 'મિથ્યાત્વ'નો ત્યાગ કરી શકતો નથી. તે આ પ્રમાણે: લૌકિક અને શાસ્ત્રીય. ક્રમે કરીને સત્સમાગમયોગે જીવ જો તે અભિનિવેશ છોડે, તો 'મિથ્યાત્વ'નો ત્યાગ થાય છે; એમ વારંવાર જ્ઞાનીપુરુષોએ શાસ્ત્રાદિ દ્વારાએ ઉપદેશ્યું છતાં જીવ તે છોડવા પ્રત્યે ઉપેક્ષિત શા માટે થાય છે? તે વાત વિચારવાયોગ્ય છે.

સં૦ ૧૯૫૨ ના પોશ શુદ ૫ રવિ, મુંબઈથી.

૪૧૩

સર્વ દુઃખનું મૂળ સંયોગ (સંબંધ) છે એમ જ્ઞાનવંત એવા તીર્થંકરે કહ્યું છે. સમસ્ત જ્ઞાની પુરુષોએ એમ દીઠું છે. તે સંયોગ બે પ્રકારે મુખ્યપણે કહ્યો છે: અંતરસંબંધી, અને બાહ્યસંબંધી. અંતર્સંયોગનો વિચાર થવાને આત્માને બાહ્યસંયોગનો અપરિચય કર્તવ્ય છે, જે અપરિચયની સપરમાર્થ ઇચ્છા જ્ઞાનીપુરુષોએ પણ કરી છે.

સં૦ ૧૯૫૨ ના પોશ શુદ ૫, રવિ મુંબઈની

૪૧૪

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

૪૧૫

[illegible]

વર્ષ ૨૯ મું.

૪૦૯.

—નિશદિન નૈનમેં નિંદ ન આવે, નર તબહિ નારાયન પાવે.

મુંબઇ, નવેમ્બર ૧૦, ૧૮૯૫.

સુંદરદાસજી.

૪૧૦.

જે જે પ્રકારે પરદ્રવ્ય (વસ્તુ) ના કાર્યનું સંક્ષેપપણું થાય, નિજદોષ જોવાનો દૃઢ લક્ષ રહે, અને સત્સમાગમ, સત્શાસ્ત્રને વિષે વર્દ્ધમાન પરિણતિ ને પરમભક્તિ વર્ત્યા કરે તે પ્રકારની આત્મતા કર્યા જતાં, તથા જ્ઞાનીનાં વચનોનો વિચાર કરવાથી દશા વિશેષતા પામતાં, યથાર્થ સમાધિને યોગ્ય થાય એવો લક્ષ રાખશો એમ, કહ્યું હતું. એ જ વિનંતિ.

સં० ૧૯૫૨ ના માગશર શુદ ૧૦, મંગળ, મુંબઇ.

૪૧૧.

સત્સંગ, વિચાર, ધ્યાન એ આદિ સર્વ ભૂમિકાને વિષે સર્વસંગપરિત્યાગ બળવાન ઉપકારી છે એમ જાણીને જ્ઞાનીપુરુષોએ 'અનગારત્વ' નિરૂપણ કર્યું છે. યદ્યપિ પરમાર્થથી સર્વસંગપરિત્યાગ યથાર્થ બોધ થયે પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય છે એમ જાણતા છતાં પણ સત્સંગમાં નિત્ય નિવાસ થાય, તો તેવો સમય પ્રાપ્ત થવાયોગ્ય છે એમ જાણી, સામાન્ય રીતે બાહ્યસર્વસંગપરિત્યાગ

પ્રારબ્ધ છે એમ માનીને જ્ઞાની ઉપાધિ કરે છે એમ જણાતું નથી, પણ પરિણતિથી છૂટ્યા છતાં, ત્યાગવા જતાં બાહ્ય કારણો રોકે છે, એ જ્ઞાની ઉપાધિસહિત દેખાય છે; તથાપિ તેની નિવૃત્તિના લક્ષને નિત્ય ભજે છે.

પ્રણામ.

સં० ૧૯૫૨, પોષ વદ ૨. મુંબઇથી.

૪૧૭.

દેહાભિમાન રહિત એવા સત્પુરુષોને અત્યંત ભક્તિથી ત્રિકાળ નમસ્કાર.

—:o:—

જ્ઞાનીપુરુષોએ વારંવાર આરંભપરિગ્રહના ત્યાગનું ઉત્કૃષ્ટપણું કહ્યું છે અને ફરીફરીને તે ત્યાગનો ઉપદેશ કર્યો છે, અને ઘણુંકરી પોતે પણ એમ વર્ત્યા છે, માટે મુમુક્ષુ પુરુષને અવશ્યકરી તેની સંક્ષેપવૃત્તિ જોઇએ; એમાં સંદેહ નથી.

આરંભપરિગ્રહનો ત્યાગ કયા કયા પ્રતિબંધથી જીવ ન કરી શકે, અને તે પ્રતિબંધ કયા પ્રકારે ટાળી શકાય, એ પ્રકારે મુમુક્ષુ જીવે પોતાના ચિત્તમાં વિશેષ વિચારઅંકુર ઉત્પન્ન કરી કંઇ પણ તથારૂપ ફળ આણવું ઘટે. જો તેમ કરવામાં ન આવે, તો તે જીવને મુમુક્ષુતા નથી, એમ પ્રાયે કહી શકાય.

આરંભ અને પરિગ્રહનો ત્યાગ કયા પ્રકારે થયો હોય, તો યથાર્થ કહેવાય તે પ્રથમ વિચાર કરી પછી ઉપર કહ્યો તે વિચારઅંકુર મુમુક્ષુ જીવે પોતાના અંતઃકરણમાં અવશ્ય ઉત્પન્ન કરવો યોગ્ય છે.

તથારૂપ ઉદયથી વિશેષ લખવાનું હાલમાં બની શકતું નથી.

સં० ૧૯૫૨, પોશ વદ ૯, મુંબઇ.

૪૧૮.

ૐ

ઉત્કૃષ્ટ સંપત્તિનાં ઠેકાણાં જે ચક્રવર્ત્યાદિ પદ તે સર્વ અનિત્ય દેખી વિચારવાન પુરુષો તેને છોડીને ચાલી નીકળ્યા છે; અથવા પ્રારબ્ધોદયે વસ્યા તોપણ અમૂર્છિતપણે, અને ઉદાસીનપણે તેને પ્રારબ્ધોદય સમજીને વર્ત્યા છે, અને ત્યાગનો લક્ષ રાખ્યો છે.

સંવત ૧૯૫૨, પોશ વદ ૧૧, રવિ, મુંબઇ.

કોઇ એક વચનને બહુવચન જેવું જાણી, તે મુખ્ય સાધન એવા સત્સમાગમ તેના સમાન, કે તેથી વિશેષ ભાર શાસ્ત્રપ્રત્યે મૂકે છે; ને જીવને પણ 'અપ્રશસ્ત શાસ્ત્રિય અભિનિવેશ' છે. આત્મા ગમ્ય કરવા અર્થે શાસ્ત્રો ઉપકારી છે, અને તે પણ સ્વચ્છંદરહિત પુરુષને; એટલો લક્ષ રાખી સત્શાસ્ત્ર વિચારાય તો તે 'શાસ્ત્રિય અભિનિવેશ' ગણવાયોગ્ય નથી. સંક્ષેપથી લખ્યું છે.

સં૰ ૧૯૫૨ ના પોષ શુદ ૮, વાર સોમે, મુંબઈથી.

૪૧૬.

ॐ

સર્વ પ્રકારના ભયને રહેવાના સ્થાનકરૂપ આ સંસારને વિષે, માત્ર એક વૈરાગ્ય જ અભય છે.

—:o:—

મોટા મુનિઓને જે વૈરાગ્ય દશા પ્રાપ્ત થવી દુર્લભ તે વૈરાગ્ય દશા તો ગૃહવાસને વિષે જેને પ્રાયે વર્તતી હતી એવા શ્રી મહાવીર ઋષભાદિ પુરુષો પણ ત્યાગને ગ્રહણ કરી ચાલી નીકળ્યા એ જ ત્યાગનું ઉત્કૃષ્ટપણું ઉપદેશે છે.

ગૃહસ્થાદિ વ્યવહાર વર્તે ત્યાં સુધી આત્મજ્ઞાન ન થાય, કે આત્મજ્ઞાન હોય તેને ગૃહસ્થાદિ વ્યવહાર ન હોય, એવો નિયમ નથી. તેમ છતાં પણ ત્યાગ વ્યવહારની ભલામણ પરમ પુરુષોએ ઉપદેશી છે, કેમકે ત્યાગ આત્મ-ઐશ્વર્યને સ્પષ્ટ વ્યક્ત કરે છે, તેથી અને લોકને ઉપકારભૂત છે તેથી, ત્યાગ અકર્તવ્યલક્ષે કર્તવ્ય છે, એમાં સંદેહ નથી.

સ્વસ્વરૂપને વિષે સ્થિતિ તેને, 'પરમાર્થસંયમ' કહ્યો છે. તે સંયમને કારણભૂત એવાં અન્ય નિમિત્તોના ગ્રહણને 'વ્યવહારસંયમ' કહ્યો છે. કોઇ જ્ઞાનીપુરુષોએ તે સંયમનો પણ નિષેધ કર્યો નથી. પરમાર્થની ઉપેક્ષાએ-લક્ષવગર-જે 'વ્યવહારસંયમ'માં જ 'પરમાર્થસંયમ'ની માન્યતા રાખે તેના 'વ્યવહારસંયમ'નો તેનો અભિનિવેશ ટાળવા નિષેધ કર્યો છે, પણ વ્યવહાર-સંયમમાં કંઇ પણ પરમાર્થની નિમિત્તતા નથી એમ જ્ઞાનીપુરુષોએ કહ્યું નથી.

પરમાર્થના કારણભૂત એવા 'વ્યવહારસંયમ'ને પણ 'પરમાર્થસંયમ' કહ્યો છે.

રહે, અને મત્પુરુષનાં વચનો ગ્રહણ કરવાની આત્મવૃત્તિ થાય તેમ કરે છે. વર્તમાનકાળમાં તે પ્રકારની વિશેષ હાનિ થશે એમ જાણી, જ્ઞાનીપુરુષોએ આ કાળને દુષમકાળ કહ્યો છે; અને તેમ પ્રત્યક્ષ દેખાય છે.

સર્વ કાર્યમાં કર્તવ્યમાત્ર આત્માર્થ છે; એ સંભાવના નિત્ય મુમુક્ષુ જીવે કરવી યોગ્ય છે. જેઠ વદ ૧, ૧૯૫૨, મુંબઈ.

૪૨૨.

ૐ સદ્ગુરૂપ્રસાદ.

પર્યાયજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયા પ્રથમ જે જીવોને ઉપદેશકપણું વર્તતું હોય, તે જીવોએ જે પ્રકારે વૈરાગ્ય, ઉપશમ અને ભક્તિનો લક્ષ થાય તે પ્રકારે પ્રસંગપ્રાપ્ત જીવોને ઉપદેશ આપવો ઘટે; અને જે પ્રકારે તેને નાના પ્રકારના અસદ્ આગ્રહનો, તથા કેવળવેષવ્યવહારાદિનો અભિનિવેશ ઘટે તે પ્રકારે ઉપદેશ પરિણામી થાય તેમ-આત્માર્થ વિચારી કહેવું ઘટે. ક્રમે કરીને તે જીવો યથાર્થ માર્ગની સન્મુખ થાય એવો યથાશક્તિ ઉપદેશ કર્તવ્ય છે.

સં૦ ૧૯૫૨, ફાગણ શુદ ૧૦, મુંબઈ.

૪૨૩.

ૐ સદ્ગુરૂપ્રસાદ.

દેહધારી છતાં નિરાવરણ જ્ઞાનસહિત વર્તે છે એવા મહાપુરુષોને
ત્રિકાળ નમસ્કાર.

સર્વ કષાયનો અભાવ દેહધારી છતા પરમ જ્ઞાનીપુરુષને વિષે બને એ પ્રકારે અમે લખ્યું તે પ્રસંગમાં "અભાવ" શબ્દનો અર્થ "ક્ષય" ગણીને લખ્યો છે.

જગત્વાસી જીવને રાગદ્વેષ ગયાની ખબર પડે નહીં; બાકી જે મોટા પુરુષ છે તે, જાણે છે કે, આ મહાત્મા પુરુષને વિષે રાગદ્વેષનો અભાવ, કે ઉપશમ વર્તે છે એમ લખી, આપે શંકા કરી કે, "જેમ મહાત્મા પુરુષને જ્ઞાનીપુરુષો અથવા દૃઢ મુમુક્ષુ જીવો જાણે છે તેમ, જગતના જીવો શામાટે ન જાણે? મનુષ્યાદિ પ્રાણીને જેમ જોઇને જગત્વાસી જીવો જાણે છે કે, આ મનુષ્યાદિ છે, અને મહાત્માપુરુષો પણ જાણે છે કે, આ મનુષ્યાદિ છે;

૪૧૯.

મહાત્મા બુદ્ધ (ગૌતમ) જરા, દારિદ્ર, રોગ અને મૃત્યુ એ ચારને એક આત્મજ્ઞાનવિના અન્ય સર્વ ઉપાયે અજીત દેખી, જેને વિષે તેની ઉત્પત્તિનો હેતુ છે એવા સંસારને છેડીને ચાલ્યા જતા હવા. શ્રીઋષભાદિ અનંત જ્ઞાની પુરુષોએ એ જ ઉપાય ઉપાસ્યો છે, અને સર્વ જીવોને તે ઉપાય ઉપદેશ્યો છે. તે આત્મજ્ઞાન દુર્લભ-પ્રાયે-દેખીને નિષ્કારણ કરૂણાશીલ એવા તે સત્પુરુષોએ ભક્તિમાર્ગ પ્રકાશ્યો છે, જે સર્વ અશરણને નિશ્ચળ શરણરૂપ છે, અને સુગમ છે.

મુંબઈ, પોષ વદ ૧૨, રવિ, ૧૯૫૨.

૪૨૦.

અસંગ એવું આત્મસ્વરૂપ સત્સંગને યોગે સૌથી સુલભપણે જાણવાયોગ્ય છે, એમાં સંશય નથી. સત્સંગનું માહાત્મ્ય સર્વ જ્ઞાનીપુરુષોએ અતિશય કરી કહ્યું છે તે, યથાર્થ છે. એમાં વિચારવાનને કોઇ રીતે વિકલ્પ થવાયોગ્ય નથી.

રવિવાર, મહા શુદ ૪, ૧૯૫૨, મુંબઈ.

૪૨૧.

ॐ સદ્‌ગુરૂ પ્રસાદ

જ્ઞાનીના સર્વ વ્યવહાર પરમાર્થમૂળ હોય છે, તોપણ જે દિવસે ઉદય પણ આત્માકાર વર્તશે તે દિવસને ધન્ય છે.

—:૦:—

સર્વ દુઃખથી મુક્ત થવાનો સર્વોત્કૃષ્ટ ઉપાય 'આત્મજ્ઞાન'ને કહ્યો છે. તે જ્ઞાનીપુરુષોનાં વચનો સાચાં છે,—અત્યંત સાચાં છે. જ્યાંસુધી જીવને તથારૂપ આત્મજ્ઞાન ન થાય ત્યાંસુધી, આત્યંતિક બંધનની નિવૃત્તિ ન હોય એમાં સંશય નથી. તે આત્મજ્ઞાન થતાં સુધી જીવે 'મૂર્તિમાન આત્મજ્ઞાનસ્વરૂપ' એવા સદ્‌ગુરૂદેવનો નિરંતર આશ્રય અવશ્ય કરવાયોગ્ય છે; એમાં સંશય નથી. તે આશ્રયનો વિયોગ હોય ત્યારે, આશ્રયભાવના નિત્ય કર્તવ્ય છે.

ઉદયને યોગે તથારૂપ આત્મજ્ઞાન થયા પ્રથમ ઉપદેશકાર્ય કરવું પડતું હોય, તો જે વિચારવાન મુમુક્ષુ તે પરમાર્થના માર્ગને અનુસરવાને હેતુભૂત એવા ભક્તિ, સત્પુરુષના ગુણગ્રામ, સત્પુરુષપ્રત્યે પ્રમોદભાવના, અને સત્પુરુષપ્રત્યે અવિરોધભાવના લોકોને ઉપદેશે છે; જે પ્રકારે મતમતાંતરનો અભિનિવેશ

૪૨૪.

કાગળ પહોંચ્યો છે. સામાન્યપણે વર્ત્તતી ચિત્તવૃત્તિઓ લખી તે, વાંચી છે. વિસ્તારથી હિતવચન લખવાની જીજ્ઞાસા જણાવી તે વિષે, સંક્ષેપમાં નીચે લખ્યાથી વિચારશોઃ—

પ્રારબ્ધોદયથી જે પ્રકારનો વ્યવહાર પ્રસંગમાં વર્ત્તે છે તે પ્રત્યે દૃષ્ટિ દેતાં જેમ પત્રાદિ લખવામાં સંક્ષેપતાથી વર્ત્તવાનું થાય છે, તેમ વધારે યોગ્ય છે, એવો અભિપ્રાય ઘણુંકરીને રહે છે. આત્માને વાસ્તવ્યપણે ઉપકારભૂત એવો ઉપદેશ કરવામાં જ્ઞાની પુરુષો સંક્ષેપતાથી વર્ત્તે નહીં એમ ઘણુંકરીને બનવાયોગ્ય છે; તથાપિ બે કારણે કરીને તે પ્રકારે પણ જ્ઞાનીપુરુષો વર્ત્તે છેઃ તે ઉપદેશ જિજ્ઞાસુ જીવનેવિષે પરિણામ થાય એવા સંયોગોવિષે તે જિજ્ઞાસુ જીવ વર્ત્તતો ન હોય, અથવા તે ઉપદેશ વિસ્તારથી કર્યે પણ ગ્રહણ કરવાનું તેનેવિષે તથારૂપ યોગ્યપણું ન હોય, તો જ્ઞાનીપુરુષ તે જીવોને ઉપદેશ કરવામાં સંક્ષેપપણે પણ વર્ત્તે છે; અથવા પોતાને બાહ્ય વ્યવહાર એવા ઉદયરૂપ હોય કે, તે ઉપદેશ જીજ્ઞાસુ જીવને પરિણમતાં પ્રતિબંધરૂપ થાય; અથવા તથારૂપ કારણવિના તેમ વર્ત્તી મુખ્યમાર્ગને વિરોધરૂપ, કે સંશયના હેતુરૂપ થવાનું કારણ બનતું હોય તોપણ જ્ઞાનીપુરુષો સંક્ષેપપણે ઉપદેશમાં પ્રવર્ત્તે અથવા મૌન રહે.

સર્વસંગપરિત્યાગ કરીને ચાલી નીકળ્યાથી પણ જીવ ઉપાધિરહિત થતો નથી, કેમકે જ્યાં સુધી અંતર્પરિણતિપર દૃષ્ટિ ન થાય, અને તથારૂપ માર્ગે ન પ્રવર્ત્તાય, ત્યાંસુધી, સર્વસંગપરિત્યાગ પણ નામ માત્ર થાય છે, અને તેવા અવસરમાં પણ અંતર્પરિણતિપર દૃષ્ટિ દેવાનું ભાન જીવને આવવાનું કઠણ છે, તો પછી આવા ગૃહવ્યવહારને વિષે લૌકિક અભિનિવેશપૂર્વક રહી અંતર્પરિણતિપર દૃષ્ટિ દેવાનું બનવું કેટલું દુઃસાધ્ય હોવું જોઈએ તે વિચારવાયોગ્ય છે. વળી તેવા વ્યવહારમાં રહી જીવે અંતર્પરિણતિપર કેટલું બળ રાખવું જોઈએ તે પણ વિચારવાયોગ્ય છે, અને અવશ્ય તેમ કરવાયોગ્ય છે.

વધારે શું લખીએ? જેટલી પોતાની શક્તિ હોય, તે સર્વ શક્તિથી એક લક્ષ રાખીને, લૌકિક અભિનિવેશને સંક્ષેપ કરીને, કંઈ પણ અપૂર્વ નિરાવરણપણું દેખાતું નથી માટે સમજ્યાનું માત્ર અભિમાન છે એમ જીવને સમજાવીને, જે પ્રકારે જીવ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રને વિષે સતત્ જાગૃત થાય તે જ કરવામાં વૃત્તિ જોડવી, અને રાત્રિદિવસ તે જ ચિંતામાં પ્રવર્ત્તવું એ જ વિચારવાન જીવનું કર્તવ્ય છે, અને તેને માટે સત્સંગ, સત્શાસ્ત્ર અને સરળતાદિ નિજગુણ

એક જેવા લાગવાથી બેયનું જાણવું કાર્યું બને છે, અને જ્યાં ભેદ વર્તે છે, તેવો ભેદ થવાનાં ક્યાં કારણો મુખ્યપણે વિશ્વસ્વરૂપાત્મક છે?" એ પ્રકારે પ્રશ્ન તેનું સમાધાન—

અનુભવાદિને જગતવાસી જીવો જાણે છે કે, ઇંદ્રિય સ્વરૂપથી તથા ઇંદ્રિય ચેષ્ટાથી જાણે છે. એક બીજાની મુદ્રામાં, આકારમાં, તથા ઇંદ્રિયોમાં જે ભેદ છે તે, ચક્ષુ આદિ ઇંદ્રિયોથી જગતવાસી જીવ જાણી શકે છે; અને કેટલાક તે જીવના અભિપ્રાય પણ અનુમાનપરથી જગતવાસી જીવ જાણી શકે છે, કેમકે તે તેના અનુભવનો વિષય છે; પણ જ્ઞાનદશા અથવા વીતરાગતા જે, મુખ્યપણે ઇંદ્રિય સ્વરૂપ તથા ઇંદ્રિય ચેષ્ટાનો વિષય નથી; અંતરાત્મગુણ છે. અને અંતરાત્મગુણ ભાવ્યજીવોના અનુભવનો વિષય ન હોવાથી, તેમ જ તથારૂપ અનુમાન પણ પ્રવર્ત્તે એવા જગતવાસી જીવોને પ્રાયેકરીને સંસ્કાર નહીં હોવાથી, જ્ઞાની કે વીતરાગને તે ઓળખી શકતા નથી. કોઈક જીવ સત્સમાગમના યોગથી, સહજ શુભકર્મના ઉદયથી, તથારૂપ કંઈ સંસ્કાર પામીને, જ્ઞાની કે વીતરાગને યથાર્થ ઓળખી શકે. તથાપિ ખરેખરૂં ઓળખાણ તો દૃઢ મુમુક્ષુતા પ્રગટ્યે, તથારૂપ સત્સમાગમથી પ્રાપ્ત થયેલ ઉપદેશને અવધારણ કર્યે, અંતરાત્મવૃત્તિ પરિણમ્યે, જીવ, જ્ઞાની કે વીતરાગને ઓળખી શકે. જગતવાસી એટલે જગતદૃષ્ટિવાળા જે તેની દૃષ્ટિએ ખરેખરૂં જ્ઞાની કે વીતરાગનું ઓળખાણ ક્યાંથી થાય? અંધકારને વિષે પડેલા પદાર્થને મનુષ્યચક્ષુ દેખી શકે નહીં તેમ, દેહને વિષે રહ્યા એવા જ્ઞાની, કે વીતરાગને જગતદૃષ્ટિજીવ ઓળખી શકે નહીં. જેમ અંધકારને વિષે પડેલો પદાર્થ મનુષ્યચક્ષુથી જોવાને બીજા કોઈ પ્રકાશની અપેક્ષા રહે છે, તેમ જગતદૃષ્ટિ જીવોને જ્ઞાની, કે વીતરાગની ઓળખાણ માટે, વિશેષ શુભ સંસ્કાર અને સત્સમાગમની અપેક્ષા યોગ્ય છે. જો તે યોગ પ્રાપ્ત ન હોય, તો જેમ અંધકારમાં પડેલો પદાર્થ અને અંધકાર એ બેય એકાકાર ભાસે છે, ભેદ ભાસતો નથી, તેમ તથારૂપ યોગવિના, જ્ઞાની કે વીતરાગ અને અન્ય સંસારી જીવોનું એકાકારપણું ભાસે છે. દેહાદિ ચેષ્ટાથી પ્રાયેંકરીને ભેદ ભાસતો નથી.

જે દેહધારી સર્વ અજ્ઞાન અને સર્વ કષાયરહિત થયા છે, તે દેહધારી મહાત્માને ત્રિકાળ પરમભક્તિથી નમસ્કાર હો! નમસ્કાર હો!! તે મહાત્મા વર્ત્તે છે તે દેહને, ભૂમિને, ઘરને, માર્ગને, આસનાદિ સર્વેને નમસ્કાર હો! નમસ્કાર હો!!

ફાગણ વદ ૩, સોમ, ૧૯૫૨, મુંબઈ

વાણી જ્ઞાનીની વાણી જેવી શબ્દે જોઇ પ્રાયે ભ્રાંતિ પામવાયોગ્ય નથી, કેમકે શુષ્કજ્ઞાનીની વાણીમાં આશયે જ્ઞાનીની વાણીની તુલના હોતી નથી. જ્ઞાનીની વાણી પૂર્વાપર અવિરૂદ્ધ, આત્માર્થઉપદેશક, અપૂર્વ અર્થનું નિરૂપણ કરનાર હોય છે, અને અનુભવસહિતપણું હોવાથી આત્માને સતત જાગ્રત કરનાર હોય છે. શુષ્કજ્ઞાનીની વાણીમાં તથારૂપ ગુણો હોતા નથી, સર્વથી ઉત્કૃષ્ટ ગુણ જે પૂર્વાપર અવિરોધપણું તે શુષ્કજ્ઞાનીની વાણીને વિષે વર્તવાયોગ્ય નથી, કેમકે યથાસ્થિત પદાર્થદર્શન તેને હોતું નથી; અને તેથી ઠામ ઠામ કલ્પનાથી યુક્ત તેની વાણી હોય છે. એ આદિ નાના પ્રકારના ભેદથી જ્ઞાની અને શુષ્કજ્ઞાનીની વાણીનું ઓળખાણ ઉત્કૃષ્ટ મુમુક્ષુને થવાયોગ્ય છે. જ્ઞાનીપુરુષને તો સહજ સ્વભાવે તેનું ઓળખાણ છે, કેમકે પોતે ભાનસહિત છે, અને ભાનસહિત પુરુષવિના આ પ્રકારનો આશય ઉપદેશી શકાય નહીં, એમ સહેજે તે જાણે છે. અજ્ઞાન અને જ્ઞાનનો ભેદ જેને સમજાયો છે, તેને અજ્ઞાની અને જ્ઞાનીનો ભેદ સહેજે સમજવાયોગ્ય છે. અજ્ઞાનપ્રત્યેનો જેનો મોહ વિરામ પામ્યો છે, એવા જ્ઞાનીપુરુષને શુષ્કજ્ઞાનીનાં વચનો ભ્રાંતિ કેમ કરી શકે? બાકી સામાન્ય જીવોને અથવા મંદદશા અને મધ્યમદશાના મુમુક્ષુને શુષ્કજ્ઞાનીનાં વચનો સાદૃશ્યપણે જોવામાં આવવાથી બન્ને જ્ઞાનીનાં વચનો છે એમ ભ્રાંતિ થવાનો સંભવ છે. ઉત્કૃષ્ટ મુમુક્ષુને પ્રાયે તેવી ભ્રાંતિ [illegible] નથી, કેમકે જ્ઞાનીનાં વચનોની પરીક્ષાનું બળ તેને [illegible] થયું છે. [illegible] જ્ઞાની [illegible] હોય, અને [illegible] એવા મુમુક્ષુ [illegible] [illegible] જ્ઞાનીપુરુષ એમ [illegible] [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

ॐ

[illegible]

[illegible]

[illegible]

ॐ

[illegible] નમઃ

[illegible]

[illegible]

વાણી જ્ઞાનીની વાણી જેવી શબ્દે લેખે પ્રાપ્તે ભાંતિ પામવાયોગ્ય નથી,
શુષ્કજ્ઞાનીની વાણીમાં આશયે જ્ઞાનીની વાણીની તુલના હોતી નથી, [illegible]
વાણી પૂર્વાપર અવિરુદ્ધ, આત્માર્થઉપદેશક, અપૂર્વ અર્થનું નિરૂપણ [illegible]
હોય છે અને અનુભવસહિતપણે હોવાથી આત્માને સતત જાગૃત [illegible]
શુષ્કજ્ઞાનીની વાણીમાં તથારૂપ ગુણો હોતા નથી, સર્વથી [illegible]
ગુણ જે પૂર્વાપર અવિરુદ્ધપણું તે શુષ્કજ્ઞાનીની વાણીને વિષે વર્તવાયોગ્ય [illegible]
કેમકે યથાસ્થિત પદાર્થદર્શન તેને હોતું નથી અને તેથી ઠામ ઠામ [illegible]
પણ તેની વાણી હોય [illegible] પ્રકારના ભેદથી જ્ઞાની [illegible]
[illegible] છે જ્ઞાની [illegible]
[illegible] અનુભવસહિત છે, [illegible]

તારતમ્યતાથી ઉપજે છે. વર્તમાનકાળમાં તે વિશુદ્ધ તારતમ્યતાઃ પ્રાપ્ત થવી દુર્ગમ છે, કેમકે કાળનું પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપ ચારિત્રમોહનીય આદિ પ્રકૃતિના વિશેષ બળ સહિત વર્તતું જોવામાં આવે છે. સામાન્ય આત્મચારિત્ર પણ કોઈક જીવને વિષે વર્તવા યોગ્ય છે. તેવા કાળમાં તે જ્ઞાનની લબ્ધિ વ્યવચ્છેદ જેવી હોય એમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી; તેથી તે જ્ઞાન ઉપમાવાચક સમજવાયોગ્ય નથી; આત્મસ્વરૂપ વિચારતાં તો તે જ્ઞાનનું કંઈ પણ અસંભવિતપણું દેખાતું નથી. સર્વ જ્ઞાનની સ્થિતિનું ક્ષેત્ર આત્મા છે, તો પછી 'અવધિ,' મનઃપર્યવાદિ જ્ઞાનનું ક્ષેત્ર આત્મા હોય એમાં સંશય કેમ ઘટે? યદ્યપિ શાસ્ત્રના યથાસ્થિત પરમાર્થના અજાણ્યો તેની વ્યાખ્યા જે પ્રકારે કરે છે, તે વ્યાખ્યા વિરોધવાળી હોય, પણ પરમાર્થે તે જ્ઞાનનો સંભવ છે. જિનાગમમાં તેની જે પ્રકારના આશયથી વ્યાખ્યા કરી હોય તે વ્યાખ્યા, અને અજ્ઞાની જીવો આશય જાણ્યાવિના જે વ્યાખ્યા કરે, તેમાં મોટો ભેદ હોય એમાં આશ્ચર્ય નથી; અને તે ભેદને લીધે તે જ્ઞાનના વિષય માટે સંદેહ થવાયોગ્ય છે; પણ આત્મદૃષ્ટિએ જોતાં તે સંદેહનો અવકાશ નથી.

૪. કાળનો સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ વિભાગ 'સમય' છે, રૂપી પદાર્થનો સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ વિભાગ 'પરમાણુ' છે, અને અરૂપી પદાર્થનો સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ વિભાગ 'પ્રદેશ' છે. એ ત્રણે એવાં સૂક્ષ્મ છે કે, અત્યંત નિર્મળ જ્ઞાનની સ્થિતિ તેના સ્વરૂપને ગ્રહણ કરી શકે; સામાન્યપણે સંસારી જીવનો ઉપયોગ અસંખ્યાત સમયવર્તિ છે, તે ઉપયોગમાં સાક્ષાત્પણે એક સમયનું જ્ઞાન સંભવ નહીં. જો તે ઉપયોગ એક સમયવર્તિ અને શુદ્ધ હોય, તો તેને વિષે સાક્ષાત્પણે સમયનું જ્ઞાન થાય. તે ઉપયોગનું એક સમયવર્તિપણું કષાયાદિના અભાવે થાય છે, કેમકે કષાયાદિ યોગે ઉપયોગ મંદતાદિ ધારણ કરે છે, તેમ જ અસંખ્યાત સમયવર્તિપણું ભજે છે; તે કષાયાદિને અભાવે એક સમયવર્તિપણું થાય છે, અર્થાત્ કષાયાદિને યોગે તેને અસંખ્યાત સમયમાંથી એક સમય જૂદો પાડવાનું સામર્થ્ય નહોતું તે કષાયાદિને અભાવે એક સમય જૂદો પાડીને અવગાહે છે. ઉપયોગનું સમયવર્તિપણું કષાયરહિતપણું થયા પછી થાય છે, માટે એક સમયનું, એક પરમાણુનું, અને એક પ્રદેશનું જેને જ્ઞાન થાય તેને, 'કેવળજ્ઞાન' પ્રગટે એમ કહ્યું છે તે, સત્ય છે. કષાયરહિતપણાવિના કેવળજ્ઞાનનો સંભવ નથી, અને કષાયરહિતપણાવિના ઉપયોગ એક સમયને સાક્ષાત્પણે ગ્રહણ કરી શકતો નથી, માટે એક સમયને ગ્રહણ

વાણી જ્ઞાનીની વાણી જેવી શબ્દે જોતાં ભાસે ભ્રાંતિ પામવાયોગ્ય નથી, કેમકે શુષ્કજ્ઞાનીની વાણીમાં આશયે જ્ઞાનીની વાણીની તુલના હોતી નથી; જ્ઞાનીની વાણી પૂર્વાપર અવિરૂદ્ધ, આત્માર્થઉપદેશક, અપૂર્વ અર્થનું નિરૂપણ કરનાર હોય છે. અને અનુભવસહિતપણે હોવાથી આત્માને સતત જાગૃત કરનાર હોય છે. શુષ્કજ્ઞાનીની વાણીમાં તથારૂપ ગુણો હોતા નથી. સર્વથી ઉત્કૃષ્ટ ગુણ જે પૂર્વાપર અવિરોધપણું તે શુષ્કજ્ઞાનીની વાણીને વિષે વર્તવાયોગ્ય નથી, કેમકે યથાસ્થિત પદાર્થદર્શન તેને હોતું નથી; અને તેથી ઠામ ઠામ કલ્પના યુક્ત તેની વાણી હોય છે. એ આદિ નાના પ્રકારના [illegible] શુષ્કજ્ઞાનીની વાણીનું ઓળખાણ ઉત્કૃષ્ટ મુમુક્ષુને થવા

વાણી જ્ઞાનીની વાણી જેવી શબ્દે જોઇ પ્રાયે ભ્રાંતિ પામવાયોગ્ય નથી, કેમકે શુષ્કજ્ઞાનીની વાણીમાં આશયે જ્ઞાનીની વાણીની તુલના હોતી નથી; જ્ઞાનીની વાણી પૂર્વાપર અવિરૂદ્ધ, આત્માર્થઉપદેશક, અપૂર્વ અર્થનું નિરૂપણ કરનાર હોય છે; અને અનુભવસહિતપણું હોવાથી આત્માને સતત જાગ્રત કરનાર હોય છે. શુષ્કજ્ઞાનીની વાણીમાં તથારૂપ ગુણો હોતા નથી; સર્વથી ઉત્કૃષ્ટ ગુણ જે પૂર્વાપર અવિરોધપણું તે શુષ્કજ્ઞાનીની વાણીને વિષે વર્તવાયોગ્ય નથી, કેમકે યથાસ્થિત પદાર્થદર્શન તેને હોતુ નથી. અને તેથી ઠામ ઠામ કલ્પનાથી યુક્ત તેની વાણી હોય છે. એ આદિ નાના પ્રકારના ભેદથી જ્ઞાની અને શુષ્કજ્ઞાનીની વાણીનુ ઓળખાણ ઉત્કૃષ્ટ મુમુક્ષુને થવાયોગ્ય છે. જ્ઞાનીપુરુષને તો સહજ સ્વભાવે તેનુ ઓળખાણ છે કેમકે પોતે ભાનસહિત છે, અને ભાનસહિત પુરુષવિના આ પ્રકારનો આશય ઉપદેશી શકાય નહીં, એમ સહેજે તે જાણે છે. અજ્ઞાન અને જ્ઞાનનો ભેદ જેને સમજાયો છે તેને અજ્ઞાની અને જ્ઞાનીનો ભેદ સહેજે સમજાવાયોગ્ય છે. અજ્ઞાનપ્રત્યેનો જેનો મોહ વિરામ પામ્યો છે એવા જ્ઞાનીપુરુષને [illegible] ભ્રાંતિ કેમ કરી શકે? બાકી સામાન્ય જીવને અથવા મંદદશા [illegible] સમજવાના મુમુક્ષુને શુષ્કજ્ઞાનીનાં વચનો સાદૃશ્ય [illegible] આશય [illegible] જ્ઞાનનાં વચનો છે એમ ભ્રાંતિ થવાનો સંભવ [illegible] તેવા ભ્રાંતિનો સંભવ નથી, કેમકે [illegible] સ્થિર થયુ છે. પૂર્વકાળે [illegible] મુમુક્ષુની વૃત્તિ હોય તોપણ [illegible] જ્ઞાની પુરુષની છે, કેમકે [illegible] તેને વિષે આરાધક [illegible] [illegible] જ્ઞાની નીકળે છે. [illegible] થાય છે, અને [illegible] વર્તમાન જ્ઞાની [illegible] સહિત પુરુષવચનના [illegible] જીવને મુક્ત [illegible]

૩. જિનાગમમાં [illegible] જ્ઞાનના પ્રકાર સાથે છે. કેવળજ્ઞાન [illegible] અવધિ, મન[illegible] જ્ઞાન વર્તમાનકાળમાં [illegible] જ્ઞાન [illegible] તે જ્ઞાન [illegible] થવાયોગ્ય નથી એ જ્ઞાન મનુષ્ય જીવને [illegible] વિરુદ્ધ

તારતમ્યતાથી ઉપજે છે. વર્તમાનકાળમાં તે વિશુદ્ધ તારતમ્યતા પ્રાપ્ત થવી દુર્લભ છે, કેમકે કાળનું પ્રબળ સ્વરૂપ ચારિત્રમોહનીય આદિ પ્રકૃતિના વિશેષ બળ સહિત વર્તતું જોવામાં આવે છે. સામાન્ય આત્મચારિત્ર પણ કોઈક જીવને વિષે વર્તવા યોગ્ય છે. તેવા કાળમાં તે જ્ઞાનની લબ્ધિ અસંભવ જેવી હોય એમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી; તેથી તે જ્ઞાન ઉપમાવાચક ગણવાયોગ્ય નથી; આત્મસ્વરૂપ વિચારતાં તો તે જ્ઞાનનું કંઈ પણ અસંભવિતપણું દેખાતું નથી. સર્વ જ્ઞાનની સ્થિતિનું ક્ષેત્ર આત્મા છે, તો પછી અવધિ, મનઃપર્યવાદિ જ્ઞાનનું ક્ષેત્ર આત્મા હોય એમાં સંશય કેમ ઘટે? યદ્યપિ શાસ્ત્રના યથાસ્થિત પરમાર્થના અજ્ઞજીવો તેની વ્યાખ્યા જે પ્રકારે કરે છે, તે વ્યાખ્યા વિરોધવાળી હોય, પણ પરમાર્થે તે જ્ઞાનનો સંભવ છે. જિનાગમમાં તેની જે પ્રકારના આશયથી વ્યાખ્યા કરી હોય તે વ્યાખ્યા, અને અજ્ઞાની જીવો આશય જાણ્યાવિના જે વ્યાખ્યા કરે, તેમાં મોટો ભેદ હોય એમાં આશ્ચર્ય નથી; અને તે ભેદને લીધે તે જ્ઞાનના વિષય માટે સંદેહ થવાયોગ્ય છે; પણ આત્મદ્રષ્ટિએ જોતાં તે સંદેહનો અવકાશ નથી.

૪. કાળનો સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ વિભાગ 'સમય' છે, રૂપી પદાર્થનો સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ વિભાગ 'પરમાણુ' છે, અને અરૂપી પદાર્થનો સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ વિભાગ 'પ્રદેશ' છે. એ ત્રણે એવાં સૂક્ષ્મ છે કે, અત્યંત નિર્મળ જ્ઞાનની સ્થિતિ તેના સ્વરૂપને ગ્રહણ કરી શકે; સામાન્યપણે સંસારી જીવનો ઉપયોગ અસંખ્યાત સમયવર્તિ છે, તે ઉપયોગમાં સાક્ષાત્પણે એક સમયનું જ્ઞાન સંભવે નહીં; જો તે ઉપયોગ એક સમયવર્તિ અને શુદ્ધ હોય, તો તેને વિષે સાક્ષાત્પણે સમયનું જ્ઞાન થાય. તે ઉપયોગનું એક સમયવર્તિપણું કષાયાદિના અભાવે થાય છે, કેમકે કષાયાદિ યોગે ઉપયોગ મૂઢતાદિ ધારણ કરે છે, તેમ જ અસંખ્યાત સમયવર્તિપણું ભજે છે; તે કષાયાદિને અભાવે એક સમયવર્તિપણું થાય છે, અર્થાત્ કષાયાદિને યોગે તેને અસંખ્યાત સમયમાંથી એક સમય જૂદો પાડવાનું સામર્થ્ય નહોતું તે કષાયાદિને અભાવે એક સમય જૂદો પાડીને અવગાહે છે. ઉપયોગનું સમયવર્તિપણું કષાયરહિતપણું થયા પછી થાય છે; માટે એક સમયનું, એક પરમાણુનું, અને એક પ્રદેશનું જેને જ્ઞાન થાય તેને, 'કેવળજ્ઞાન' પ્રગટે એમ કહ્યું છે તે, સત્ય છે. કષાયરહિતપણાવિના કેવળજ્ઞાનનો સંભવ નથી, અને કષાયરહિતપણાવિના ઉપયોગ એક સમયને સાક્ષાત્પણે ગ્રહણ કરી શકતો નથી, માટે એક સમયને ગ્રહણ

વાણી જ્ઞાનીની વાણી જેવી શબ્દે જોઈ પ્રાયે ભ્રાંતિ પામવાયોગ્ય નથી, કેમકે શુષ્કજ્ઞાનીની વાણીમાં આશયે જ્ઞાનીની વાણીની તુલના હોતી નથી; જ્ઞાનીની વાણી પૂર્વાપર અવિરૂદ્ધ, આત્માર્થઉપદેશક, અપૂર્વ અર્થનું નિરૂપણ કરનાર હોય છે, અને અનુભવસહિતપણું હોવાથી આત્માને સતત્ જાગ્રત કરનાર હોય છે. શુષ્કજ્ઞાનીની વાણીમાં તથારૂપ ગુણો હોતા નથી, સર્વથી ઉત્કૃષ્ટ ગુણ જે પૂર્વાપર અવિરોધપણું તે શુષ્કજ્ઞાનીની વાણીને વિષે વર્તવાયોગ્ય નથી, કેમકે યથાસ્થિત પદાર્થદર્શન તેને હોતું નથી. અને તેથી ઠામ ઠામ કલ્પનાથી યુક્ત તેની વાણી હોય છે. એ આદિ નાના પ્રકારના ભેદથી જ્ઞાની અને શુષ્કજ્ઞાનીની વાણીનું ઓળખાણ ઉત્કૃષ્ટ મુમુક્ષુને થવાયોગ્ય છે. જ્ઞાનીપુરુષને તો સહજ સ્વભાવે તેનું ઓળખાણ છે કેમકે પોતે ભાનસહિત છે, અને ભાનસહિત પુરુષવિના આ પ્રકારનો આશય ઉપદેશી શકાય નહીં, એમ સહેજે તે જાણે છે અજ્ઞાન અને જ્ઞાનનો ભેદ જેને સમજાયો છે તેને અજ્ઞાની અને જ્ઞાનીનો ભેદ સહેજે સમજાવાયોગ્ય છે અજ્ઞાનપ્રત્યેનો જેનો મોહ વિરામ પામ્યો છે, એવા જ્ઞાનીપુરુષને શુષ્કજ્ઞાનીના વચનો ભ્રાંતિ કેમ કરી શકે? બાકી સામાન્ય જીવોને અથવા મંદદશા અને મધ્યમદશાના મુમુક્ષુને શુષ્કજ્ઞાનીના વચનો સાદૃશ્ય પણે જોતાં બન્ને જ્ઞાનીના વચનો છે એમ ભ્રાંતિ થવાનો સંભવ છે ઉત્કૃષ્ટ મુમુક્ષુને ઘણું કરીને તેવી ભ્રાંતિનો સંભવ નથી, કેમકે જ્ઞાનીના વચનોની પરીક્ષાનું બળ તેને વિશેષપણે સ્થિર થયું છે. પૂર્વકાળે જ્ઞાની થઈ ગયા હોય, અને માત્ર તેમની મુખવાણી રહી હોય; તોપણ વર્તમાનકાળે જ્ઞાનીપુરુષ એમ જાણી શકે કે આ વાણી જ્ઞાનીપુરુષની છે; કેમકે રાત્રિદિવસના ભેદની પેઠે અજ્ઞાની જ્ઞાનીની વાણીને વિષે આશયભેદ હોય છે, અને આત્મદશાના તારતમ્ય પ્રમાણે આશયવાળી વાણી નીકળે છે. તે આશય વાણીપરથી વર્તમાન જ્ઞાનીપુરુષને સ્વાભાવિક દૃષ્ટિગત થાય છે; અને કહેનાર પુરુષની દશાનું તારતમ્ય લક્ષગત થાય છે. અત્રે જે 'વર્તમાન જ્ઞાની' શબ્દ લખ્યો છે તે કોઈ વિશેષ પ્રજ્ઞાવાન પ્રગટ બોધબીજસહિત પુરુષશબ્દના અર્થમાં લખ્યો છે. જ્ઞાનીના વચનોની પરીક્ષા સર્વ જીવને સુલભ હોત તો નિર્વાણ પણ સુલભ જ હોત.

૩. જિનાગમમાં મતિ, શ્રુત આદિ જ્ઞાનના પાંચ પ્રકાર કહ્યા છે. તે જ્ઞાનના પ્રકાર સાચા છે, ઉપમાવાચક નથી. અવધિ, મનઃપર્યવાદિ જ્ઞાન વર્તમાનકાળમાં વ્યવચ્છેદ જેવાં લાગે છે તે પરથી તે જ્ઞાન ઉપમાવાચક ગણવાયોગ્ય નથી. એ જ્ઞાન મનુષ્ય જીવોને ચારિત્રપર્યાયની વિશુદ્ધ

તારતમ્યતાથી ઉપજે છે. વર્તમાનકાળમાં તે વિશુદ્ધતા પ્રાપ્ત થવી દુર્લભ છે, કેમકે કાળનું પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપ ચારિત્રમોહનીય આદિ પ્રકૃતિના વિશેષ બળ સહિત વર્તતું જોવામાં આવે છે. સામાન્ય આત્મચારિત્ર પણ કોઈક જીવને વિષે વર્તવા યોગ્ય છે. તેવા કાળમાં તે જ્ઞાનની લબ્ધિ વ્યવચ્છેદ જેવી હોય એમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી; તેથી તે જ્ઞાન ઉપમાવાચક અનુભવયોગ્ય નથી; આત્મસ્વરૂપ વિચારતાં તો તે જ્ઞાનનું કંઈ પણ અસંભવિતપણું દેખાતું નથી. સર્વ જ્ઞાનની સ્થિતિનું ક્ષેત્ર આત્મા છે, તો પછી અવધિ, મનઃપર્યવાદિ જ્ઞાનનું ક્ષેત્ર આત્મા હોય એમાં સંશય કેમ ઘટે? યદ્યપિ શાસ્ત્રના યથાસ્થિત પરમાર્થના અનભિજ્ઞો તેની વ્યાખ્યા જે પ્રકારે કરે છે, તે વ્યાખ્યા વિરોધ-વાળી હોય, પણ પરમાર્થે તે જ્ઞાનનો સંભવ છે. જિનાગમમાં તેની જે પ્રકારના આશયથી વ્યાખ્યા કરી હોય તે વ્યાખ્યા, અને અજ્ઞાની જીવો આશય જાણ્યાવિના જે વ્યાખ્યા કરે, તેમાં મોટો ભેદ હોય એમાં આશ્ચર્ય નથી; અને તે ભેદને લીધે તે જ્ઞાનના વિષય માટે સંદેહ થવાયોગ્ય છે; પણ આત્મદૃષ્ટિએ જોતાં તે સંદેહનો અવકાશ નથી.

૪. કાળનો સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ વિભાગ 'સમય' છે, રૂપી પદાર્થનો સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ વિભાગ 'પરમાણુ' છે, અને અરૂપી પદાર્થનો સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ વિભાગ 'પ્રદેશ' છે. એ ત્રણે એવાં સૂક્ષ્મ છે કે, અત્યંત નિર્મળ જ્ઞાનની સ્થિતિ તેના સ્વરૂપને ગ્રહણ કરી શકે; સામાન્યપણે સંસારી જીવનો ઉપયોગ અસંખ્યાત સમયવર્તિ છે, તે ઉપયોગમાં સાક્ષાત્પણે એક સમયનું જ્ઞાન સંભવે નહીં. જો તે ઉપયોગ એક સમયવર્તિ અને શુદ્ધ હોય, તો તેને વિષે સાક્ષાત્પણે સમયનું જ્ઞાન થાય. તે ઉપયોગનું એક સમયવર્તિપણું કષાયાદિના અભાવે થાય છે, કેમકે કષાયાદિ યોગે ઉપયોગ મૂઢતાદિ ધારણ કરે છે, તેમ જ અસંખ્યાત સમયવર્તિપણું ભજે છે; તે કષાયાદિને અભાવે એક સમય-વર્તિપણું થાય છે, અર્થાત્ કષાયાદિને યોગે તેને અસંખ્યાત સમયમાંથી એક સમય જુદો પાડવાનું સામર્થ્ય નહોતું તે કષાયાદિને અભાવે એક સમય જુદો પાડીને અવગાહે છે. ઉપયોગનું સમયવર્તિપણું કષાયરહિતપણું થયા પછી થાય છે; માટે એક સમયનું, એક પરમાણુનું, અને એક પ્રદેશનું જેને જ્ઞાન થાય તેને, 'કેવળજ્ઞાન' પ્રગટે એમ કહ્યું છે તે, સત્ય છે. કષાયરહિત-પણાવિના કેવળજ્ઞાનનો સંભવ નથી, અને કષાયરહિતપણાવિના ઉપયોગ એક સમયને સાક્ષાત્પણે ગ્રહણ કરી શકતો નથી, માટે એક સમયને ગ્રહણ

કરે તે સમયે, અત્યંત કષાયરહિતપણું જોઈએ, અને જ્યાં અત્યંત કષાયનો અભાવ હોય ત્યાં, 'કેવળજ્ઞાન' હોય છે. માટે એ પ્રકારે કહ્યું કે, એક સમય, એક પરમાણુ અને એક પ્રદેશનો જેને અનુભવ થયો તેને, 'કેવળજ્ઞાન' પ્રગટે. જીવને વિશેષ પુરુષાર્થને અર્થે આ એક સુગમ સાધનનો જ્ઞાનીપુરુષે ઉપદેશ કર્યો છે. સમયની પેઠે પરમાણુ અને પ્રદેશનું સૂક્ષ્મપણું હોવાથી ત્રણે સાથે ગ્રહણ કર્યા છે. અંતર્વિચારમાં વર્તવાને અર્થે જ્ઞાનીપુરુષોએ અસંખ્યાત યોગ કહ્યા છે. તે મધ્યેનો એક આ 'વિચારયોગ' કહ્યો છે, એમ સમજવા યોગ્ય છે.

૫. શુભેચ્છાથી માંડીને સર્વકર્મરહિતપણે સ્વસ્વરૂપસ્થિતિ સુધીમાં અનેક ભૂમિકાઓ છે. જે જે આત્માર્થી જીવો થયા, અને તેમનામાં જે જે અંશે જાગ્રતદશા ઉત્પન્ન થઈ, તે તે દશાના ભેદે અનેક ભૂમિકાઓ તેમણે આરાધી છે. શ્રી કબીર, સુંદરદાસ આદિ સાધુજને આત્માર્થી ગણવાયોગ્ય છે, અને શુભેચ્છાથી ઉપરની ભૂમિકાઓમાં તેમની સ્થિતિ સંભવે છે. અત્યંત સ્વસ્વરૂપસ્થિતિ માટે તેમની જાગ્રતિ અને અનુભવ પણ લક્ષગત થાય છે, એથી વિશેષ સ્પષ્ટ અભિપ્રાય હાલ આપવાની ઇચ્છા નથી થતી.

૬. 'કેવળજ્ઞાનના' સ્વરૂપનો વિચાર દુર્ગમ્ય છે. અને શ્રી........ કેવળ કોટીથી તેનો વિચાર કરે છે તેમાં, જો કે તેમનો અભિનિવેશ નથી, પણ તેમ તેમને ભાસે છે માટે, કહે છે માત્ર કેવળ કોટી છે, અને ભૂત, ભવિષ્યનું કંઈ પણ જ્ઞાન કોઈને ન થાય એવી માન્યતા કરવી ઘટતી નથી. ભૂત, ભવિષ્યનું યથાર્થ જ્ઞાન થવાયોગ્ય છે; પણ તે કોઈક વિરલા પુરુષોને, અને તે પણ વિશુદ્ધ ચારિત્રતારતમ્યે એટલે તે સંદેહરૂપ લાગે છે, કેમકે તેવી વિશુદ્ધ ચારિત્રતારતમ્યતા વર્તમાનમાં અભાવ જેવી વર્તે છે. કેવળજ્ઞાનનો અર્થ વર્તમાનમાં શાસ્ત્રવેત્તા માત્ર શબ્દબોધથી જે કહે છે, તે યથાર્થ નથી એમ, શ્રી.........ને લાગતું હોય તો તે સંભવિત છે. વળી ભૂત, ભવિષ્ય જાણવું એનું નામ 'કેવળજ્ઞાન' છે એવી વ્યાખ્યા મુખ્યપણે શાસ્ત્રકારે પણ કહી નથી. જ્ઞાનની અત્યંત શુદ્ધતા તેને, 'કેવળજ્ઞાન' જ્ઞાનીપુરુષોએ કહ્યું છે, અને તે જ્ઞાનમાં મુખ્ય તો આત્મસ્થિતિ અને આત્મસમાધિ કહ્યાં છે. જગતનું જ્ઞાન થવું એ આદિ કહ્યું છે તે, અપૂર્વ વિષયનું ગ્રહણ સામાન્ય જીવોથી થવું અશક્ય જાણીને કહ્યું છે. ક્રમે જગતના જ્ઞાનપર વિચાર કરતાં કરતાં આત્મસામર્થ્ય સમજાય. શ્રી ......મહાત્મા શ્રી

ખ્યાત.થી ઉપજે છે. વર્તમાનકાળમાં તે વિશુદ્ધ નયભ્યનઃપ્રાય થવી દુર્લભ
કેમકે કાળનું પ્રબળ સ્વરૂપ ચારિત્રમોહનીય આદિ પ્રકૃતિના વિશેષ બળ
ન વર્તતું જોવામાં આવે છે. સામાન્ય આત્મચારિત્ર પણ કોઈક જીવને
વર્તવા યોગ્ય છે. તેવા કાળમાં તે જ્ઞાનની લબ્ધિ વ્યવચ્છેદ જેવી હોય
માં કંઈ આશ્ચર્ય નથી; તેથી તે જ્ઞાન ઉપમાવાચક ગણવાયોગ્ય નથી;
મસ્વરૂપ વિચારતાં તો તે જ્ઞાનનું કંઈ પણ અસંભવિતપણું દેખાતું નથી.
જ્ઞાનની સ્થિતિનું ક્ષેત્ર આત્મા છે, તો પછી અવધિ, મનઃપર્યવાદિ
નું ક્ષેત્ર આત્મા હોય એમાં સંશય કેમ ઘટે? યદ્યપિ શાસ્ત્રના યથાસ્થિત
માર્થના અનભ્યાસે તેની વ્યાખ્યા જે પ્રકારે કરે છે, તે વ્યાખ્યા વિરોધ-
ી હોય, પણ પરમાર્થે તે જ્ઞાનનો સંભવ છે. જિનાગમમાં તેની જે
કના આશયથી વ્યાખ્યા કરી હોય તે વ્યાખ્યા, અને અજ્ઞાની જીવો
શય જાણ્યાવિના જે વ્યાખ્યા કરે, તેમાં મોટો ભેદ હોય એમાં આશ્ચર્ય
ી; અને તે ભેદને લીધે તે જ્ઞાનના વિષય માટે સંદેહ થવાયોગ્ય છે; પણ
મદૃષ્ટિએ જોતાં તે સંદેહનો અવકાશ નથી.

૪. કાળનો સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ વિભાગ 'સમય' છે, રૂપી પદાર્થનો
મમાં સૂક્ષ્મ વિભાગ 'પરમાણુ' છે, અને અરૂપી પદાર્થનો સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ
ભાગ 'પ્રદેશ' છે. એ ત્રણે એવાં સૂક્ષ્મ છે કે, અત્યંત નિર્મળ જ્ઞાનની
ર્તિ તેના સ્વરૂપને ગ્રહણ કરી શકે; સામાન્યપણે સંસારી જીવનો ઉપયોગ
સંખ્યાત સમયવર્તિ છે, તે ઉપયોગમાં સાક્ષાત્પણે એક સમયનું જ્ઞાન
ભવ નથી; જો તે ઉપયોગ એક સમયવર્તિ અને શુદ્ધ હોય, તો તેને વિષે
ક્ષાત્પણે સમયનું જ્ઞાન થાય. તે ઉપયોગનું એક સમયવર્તિપણું કષાયાદિના
ભાવ થાય છે, કેમકે કષાયાદિ યોગે ઉપયોગ મૂઢતાદિ ધારણ કરે છે, તેમ
અસંખ્યાત સમયવર્તિપણું ભજે છે; તે કષાયાદિને અભાવે એક સમય-
ર્તિપણું થાય છે. અર્થાત્ કષાયાદિને યોગે તેને અસંખ્યાત સમયમાંથી એક
મય જૂદો પાડવાનું સામર્થ્ય નહોતું તે કષાયાદિને અભાવે એક સમય જૂદો
રીને અવગાહે છે. ઉપયોગનું સમયવર્તિપણું કષાયરહિતપણું થયા પછી
ય છે; માટે એક સમયનું, એક પરમાણુનું, અને એક પ્રદેશનું જેને જ્ઞાન
ય તેને, 'કેવળજ્ઞાન' પ્રગટે એમ કહ્યું છે તે, સત્ય છે. કષાયરહિત-
ણાવિના કેવળજ્ઞાનનો સંભવ નથી, અને કષાયરહિતપણાવિના ઉપયોગ
ક સમયને સાક્ષાત્પણે ગ્રહણ કરી શકતો નથી, માટે એક સમયને ગ્રહણ

રહેવાય તેટલું ઉપકારી છે એમ ચિત્તમાં રહે છે. બાકીના પ્રશ્નોનું સમાધાન સમાગમે ધારશો.

સં૦ ૯૫૨, ચૈત્ર શુદ ૧૧, મુંબઇથી.

૪૨૭.

ભાઇ........નો તથા તમારો લખેલો એમ બે કાગળ મળ્યા છે. વિસ્તારપૂર્વક હાલ કાગળ લખવાનું ઘણુંકરીને ક્યારેક બને છે, અને વખતે તો પત્રની પહોંચ પણ કેટલાક દિવસ વ્યતીત થયે લખાય છે.

સત્સમાગમના અભાવપ્રસંગમાં તો વિશેષેકરી આરંભપરિગ્રહપ્રત્યેથી વૃત્ત સંક્ષેપવાનો અભ્યાસ રાખી, જેને વિષે ત્યાગવૈરાગ્યાદિ પરમાર્થસાધનો ઉપદેશ્યાં છે, તેવા ગ્રંથો વાંચવાનો પરિચય કર્તવ્ય છે, અને અપ્રમત્તપણે પોતાના દોષ વારંવાર જોવાયોગ્ય છે.

સં૦ ૧૯૫૨ ના ચૈત્ર વદ ૭, રવિ, મુંબઇ.

૪૨૮.

ૐ

શ્રી જિનવીતરાગે દ્રવ્યભાવ-સંયોગથી ફરી ફરી છૂટવાની ભલામણ કરી છે. અને તે સંયોગનો વિશ્વાસ પરમજ્ઞાનીને પણ કર્તવ્ય નથી. એવો અખંડ માર્ગ કહ્યો છે તે, શ્રી જિનવીતરાગના ચરણકમળમાં ભક્તિથી નમસ્કાર.

આત્મસ્વરૂપનો નિશ્ચય થવામાં જીવની અનાદિથી ભૂલ થતી આવી છે, સમસ્તશ્રુતજ્ઞાનસ્વરૂપ એવા દ્વાદશાંગમાં [illegible] પ્રથમ ઉપદેશાંગ એવું આચારાંગસૂત્ર છે તેના પ્રથમશ્રુતસ્કંધમાં, પ્રથમ અધ્યયનના પ્રથમ ઉદ્દેશમાં, પ્રથમવાક્યે, જે શ્રી જિને ઉપદેશ કર્યો છે તે સર્વ અંગના સર્વશ્રુતજ્ઞાનનો સારસ્વરૂપ છે. મોક્ષના બીજભૂત છે, સમ્યક્ત્વસ્વરૂપ છે. તે વાક્યપ્રત્યે ઉપયોગ સ્થિર થવાથી જીવને નિશ્ચય આવશે કે, જ્ઞાનીપુરુષના સમાગમની ઉપાસના વિના જીવ સ્વચ્છંદે નિશ્ચય કરે તે, છૂટવાનો માર્ગ નથી. સર્વ જીવનું પરમાત્માપણું છે એમાં સંશય નથી, તો પછી શ્રી.........પોતાને પરમાત્મસ્વરૂપ

ભાદિને વિષે 'કેવળ કોરી' કહેતા ન હોય, અને તેમના આજ્ઞાવર્તિ
સે જેમ મહાવીરસ્વામીના દર્શને પાંચસે મુમુક્ષુઓ કેવળજ્ઞાન પામ્યા તે
જ્ઞાવર્તિને કેવળજ્ઞાન કહ્યું છે, તે 'કેવળજ્ઞાન'ને 'કેવળ કોરી' કહેતા
, તો તે વાત કોઈ પણ રીતે ઘટે છે. એટલે કેવળજ્ઞાનનો શ્રી........
ધ કરે, તો તે આત્માનો નિષેધ કરવા જેવું છે. લોકો હાલ 'કેવળજ્ઞાન'ની
વ્યાખ્યા કરે છે તે 'કેવળજ્ઞાન'ની વ્યાખ્યા વિરોધવાળી દેખાય છે, એમ
ને લાગતું હોય તો તે પણ સંભવિત છે, કેમકે માત્ર 'જગતજ્ઞાન' તે
વળજ્ઞાન'નો વિષય વર્તમાનપરૂપણામાં ઉપદેશાય છે. આ પ્રકારનું સમાધાન
મનાં ઘણા પ્રકારના વિરોધ દૃષ્ટિગોચર થાય છે, અને તે વિરોધો દર્શાવી
ં સમાધાન લખવાનું હાલ તરતમાં બનવું અશક્ય છે તેથી, સંક્ષેપમાં
માધાન લખ્યું છે. સમાધાનપ્રસ્તાવાર્થે આ પ્રમાણે છેઃ "આત્મા જ્યારે
ત્યંત શુદ્ધજ્ઞાનસ્થિતિ ભજે, તેનું નામ 'કેવળજ્ઞાન' મુખ્યપણે છે. સર્વ
કારના રાગ દ્વેષનો અભાવ થયે અત્યંત શુદ્ધજ્ઞાનસ્થિતિ પ્રગટવાયોગ્ય છે. તે
સ્થિતિમાં જે કંઈ જાણી શકાય તે, 'કેવળજ્ઞાન' છે; અને તે સંદેહયોગ્ય
થી. શ્રી........'કેવળ કોરી' કહે છે, તે પણ મહાવીરસ્વામી સમીપે
તેના આજ્ઞાવર્તિ પાંચસે કેવળી જેવા પ્રસંગમાં સંભવિત છે. જગતના
ાનનો લક્ષ નહીં શુદ્ધ આત્મજ્ઞાન તે 'કેવળજ્ઞાન' છે એમ વિચારતાં
ાત્મદશા વિશેષપણું ભજે." એ પ્રમાણે આ પ્રશ્નના સમાધાનનો સંક્ષેપ
ાશય છે જેમ બને તેમ જગતના જ્ઞાનપ્રત્યેનો વિચાર છોડી સ્વરૂપજ્ઞાન
ાય તેમ કેવળજ્ઞાનનો વિચાર થવા અર્થ પુરુષાર્થ કર્તવ્ય છે. જગતનું જ્ઞાન
ું તેનું નામ 'કેવળજ્ઞાન' મુખ્યાર્થે જે ગણવાયોગ્ય નથી. જગતના
જીવોને વિશેષ લક્ષ થવા અર્થે વારંવાર જગતનું જ્ઞાન સાથે લીધું છે; અને
કલ્પિત છે એમ નહીં, પણ તે પ્રત્યે અભિનિવેશ કરવાયોગ્ય નથી.
આ વિષે વિશેષ લખવાની ઇચ્છા થાય છે, અને તે રોકવી પડે છે; તો
પણ સંક્ષેપ કરી લખીએ છીએ: 'આત્માને વિષેથી સર્વ પ્રકારનો અન્ય
અધ્યાસ ટળી સ્ફટિકની પેઠે આત્મા અત્યંત શુદ્ધતા ભજે તે, 'કેવળજ્ઞાન' છે.
અને જગતજ્ઞાનપણે તેને વારંવાર જિનાગમમાં કહ્યું છે: 'મહાત્મ્યથી કરી
બાહ્યદૃષ્ટિ જીવો પ્રવૃત્તવમાં પ્રવર્તે તે હતુ છે," અને શ્રી........એ 'કેવળ
કોરી' સર્વથા અંત કરી છે, એવું કહેવું યોગ્ય નથી. અમે અંતરાત્મપણે
પણ તેવું માન્યું નથી, તમે આ પ્રશ્ન લખ્યું એટલે કંઈ વિશેષ હેતુ વિચારી
સમાધાન લખ્યું છે; પણ હાલ તે પ્રશ્નનું સમાધાન કરવાવિષે જેટલું મૌન

'અનંતાનુબંધી' પ્રકૃતિથી રહિત માત્ર પ્રારબ્ધોદયથી વ્યવહાર વર્તતો હોય, તે વ્યવહાર સામાન્ય દશાના મુમુક્ષુને સંદેહનો હેતુ થઈ તેને ઉપકારભૂત થવામાં નિરોધરૂપ થતો હોય એવું, તે જ્ઞાનિપુરુષ દેખે છે, અને તે અર્થે પણ પરિગ્રહ સંયોગાદિ પ્રારબ્ધોદય વ્યવહારની પરિક્ષીણતા ઇચ્છે છે; તેમ થતાં સુધી કેવા પ્રકારથી તે પુરુષ વર્ત્યા હોય તો સામાન્ય મુમુક્ષુને ઉપકાર થવામાં હાનિ ન થાય? પત્ર વિશેષ સંક્ષેપમાં લખવાનું થયું છે; પણ તે પ્રત્યે તમે તથા શ્રી અચળ વિશેષ મનન કરશો.

મુંબઈ, વૈશાખ શુદ ૧, ભોમે, ૧૯૫૨.

૪૩૧.

શ્રી સુંદરલાલે વૈશાખ વદ એકમે દેહ છોડ્યાના ખબર લખ્યા તે વાંચ્યા. વિશેષકાળની માંદગીવિના યુવાન–અવસ્થામાં અકસ્માત્ દેહ છોડવાનું બન્યાથી સામાન્યપણે ઓળખતા માણસોને પણ તે વાતથી ખેદ થયા વિના ન રહે, તો પછી જેણે કુટુંબાદિક સંબંધસ્નેહે મૂર્છા કરી હોય, સહવાસમાં વસ્યા હોય, તે પ્રત્યે કંઈ આશ્રયભાવના રાખી હોય, તેને ખેદ થયા વિના કેમ રહે! આ સંસારમાં મનુષ્ય પ્રાણીને જે ખેદના અકથ્ય પ્રસંગો પ્રાપ્ત થાય છે, તે અકથ્ય પ્રસંગોમાંનો એક આ મોટો ખેદકારક પ્રસંગ છે. તે પ્રસંગમાં યથાર્થ વિચારવાન પુરુષો સિવાય સર્વે પ્રાણી ખેદવિશેષને પ્રાપ્ત થાય છે, અને યથાર્થ વિચારવાન પુરુષોને વૈરાગ્ય વિશેષ થાય છે. સંસારનું અશરણપણું, અનિત્યપણું અને અસારપણું વિશેષ દૃઢ થાય છે. વિચારવાન પુરુષોને તે ખેદકારક પ્રસંગનો મૂર્છાભાવે ખેદ કરવો તે માત્ર કર્મબંધનો હેતુ ભાસે છે, અને વૈરાગ્ય ખેદરૂપથી કર્મસંબંધનો હેતુ ભાસે છે,–અને તે સત્ય છે. મૂર્છાભાવે ખેદ કર્યાથી, પણ જે સંબંધીનો વિયોગ થયો છે તેની પ્રાપ્તિ થતી નથી; અને જે મૂર્છા થાય છે તે પણ અવિચારનું ફળ છે એમ વિચારી વિચારવાન પુરુષો તે મૂર્છાભાવ-પ્રત્યયિ ખેદને શમાવે છે, અથવા પ્રાયે કરીને તેવો ખેદ તેમને થતો નથી.–કોઈ રીતે તેવા ખેદનું હિતકારીપણું દેખાતું નથી. અને બનેલો પ્રસંગ ખેદનું નિમિત્ત છે, એટલે તેવે અવસરે વિચારવાન પુરુષોને જીવને હિતકારી એવો ખેદ ઉપજે થાય છે. સર્વ સંગનું અશરણપણું, અબંધવપણું, અનિત્યપણું અને તુચ્છપણું, તેમ જ અન્યત્વપણું દેખીને પોતાને વિશેષ પ્રતિબોધ થાય છે કે "હે જીવ! તારે કિંચિત્ પણ આ સંસારને વિષે ઉદાસીનભાવ કર્યા વિના મૂર્છા

માત્ર અસંગવિચારવિના કોઈ અન્ય ઉપાયે નથી એમ વિચારી, થતો ખેદ યથાશક્તિ વિચારથી, જ્ઞાનીપુરુષોનાં વચનામૃતથી, તથા સત્પુરુષના આશ્રય, સમાગમાદિથી અને વિરતિથી ઉપશાંત કરવો એ જ કર્તવ્ય છે.

વવાણીઆ, વૈશાખ વદ ૬, રવિ, ૧૯૫૨.

૪૩૨.

ૐ

“વર્તમાનકાળમાં આ ક્ષેત્રથી નિર્વાણની પ્રાપ્તિ થાય નહીં,” એમ જિનાગમમાં કહ્યું છે, અને વેદાંતાદિ એમ કહે છે કે “આ કાળમાં આ ક્ષેત્રથી નિર્વાણની પ્રાપ્તિ થાય,” તે માટે ......ને જે પરમાર્થ ભાસતો હોય તે લખશો. તમને અને......ને પણ આ વિષે જે કંઈ લખવા ઇચ્છા થાય તો લખશો.

“વર્તમાનકાળમાં આ ક્ષેત્રથી નિર્વાણપ્રાપ્તિ ન હોય એ સિવાય બીજા કેટલાક ભાવની પણ જિનાગમમાં તથા તેના આશ્રયને રચેલા એવા આચાર્યરચિત શાસ્ત્રોને વિષે વિચ્છેદના કહી છે. કેવળજ્ઞાન, મનઃપર્યવજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, પૂર્વજ્ઞાન, યથાખ્યાત ચારિત્ર, સૂક્ષ્મસાંપરાય ચારિત્ર, પરિહારવિશુદ્ધ ચારિત્ર, ક્ષાયક સમકિત અને પુલાકલબ્ધિ એ ભાવો મુખ્યકરીને વિચ્છેદ કહ્યા છે.” શ્રી......ને તેનો જે પરમાર્થ ભાસતો હોય તે લખશો. તમને તથા......ને આ વિષે જે કંઈ લખવાની ઇચ્છા થાય તો લખશો.

“વર્તમાનકાળમાં આ ક્ષેત્રથી આત્માર્થની કઈ કઈ મુખ્ય ભૂમિકા ઉત્કૃષ્ટ અધિકારીને પ્રાપ્ત થઈ શકે અને તે પ્રાપ્ત થવાનો માર્ગ કયો?” તે પણ શ્રી......થી લખાવાય તો લખશો. તેમ જ તે વિષે જો તમારી તથા...... ની લખવાની ઇચ્છા થાય તો લખશો.

ઉપર જણાવેલા પ્રશ્નોના ઉત્તર લખવાનું હાલ બને એમ ન હોય, તો તે પ્રશ્નોના પરમાર્થપ્રત્યે વિચારવાનો લક્ષ રાખશો.

સં० ૧૯૫૨ ના બીજા જેઠ વદ ૫, ગુરુવાર, મુંબઇ.

વર્ગની ઇચ્છા, તો તે ત્યાગ કર, ૦ ૦ ૦ ત્યાગ કર. તે મૂર્છાનું કંઇ ફળ નથી, સંસારમાં ક્યારેય પણ શરણભૂતાદિપણું પ્રાપ્ત થતું નથી, અને અવિચારપણા-વિના તે સંસારને વિષે મોહ અનંત જન્મ મરણનો અને પ્રત્યક્ષ ખેદનો હેતુ છે, દુઃખ અને ક્લેશનું બીજ છે, તેને શાંત કર, તેનો ક્ષય કર; હે જીવ! એ વિના બીજો કોઇ હિતકારી ઉપાય નથી." એ વગેરે ભાવિતાત્મતાથી વૈરાગ્યને શુદ્ધ અને નિશ્ચળ કરે છે. જે કોઇ જીવ યથાર્થ વિચારથી જુએ છે તેને, આ જ પ્રકારે ભાસે છે.

આ જીવને દેહસંબંધ હોઇને મૃત્યુ ન હોત, તો આ સંસાર શિવાય બીજે તેની વૃત્તિ જોડાવાનો અભિપ્રાય થાત નહીં; મુખ્યકરીને મૃત્યુને ભયે પરમાર્થરૂપ બીજે સ્થાનકે વૃત્તિ પ્રેરી છે; તે પણ કોઇક વિરલા જીવને પ્રેરિત થાય છે. ઘણા જીવોને તો બાહ્ય નિમિત્તથી મૃત્યુભયપરથી બાહ્ય, ક્ષણિક વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત થઇ, વિશેષ કાર્યકારી થયાવિના નાશ પામે છે; માત્ર કોઇક વિચારવાન અથવા સુલભબોધી, કે લઘુકર્મી જીવને તે ભયપરથી અવિનાશી, નિઃશ્રેય સત્પ્રત્યે વૃત્તિ થાય છે. મૃત્યુભય હોત તો પણ તે વૃદ્ધાવસ્થાએ નિયમિત પ્રાપ્ત થતું હોત તો જ જેટલા પૂર્વે વિચારવાનો થયા છે તેટલા ન થાત. અર્થાત્ વૃદ્ધાવસ્થાસુધી તો મૃત્યુનો ભય નથી એમ દેખીને પ્રમાદસહિત વર્તત. મૃત્યુનું અવશ્ય આવવું દેખીને તથા તેનું અનિયમિત પણે આવવું દેખીને, તે પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયે, સ્વજનાદિ સૌથી અરક્ષણપણું દેખીને, પરમાર્થ વિચારવામાં અપ્રમત્તપણું જ હિતકારી લાગ્યું. અને સર્વ-સંગનું અહિતકારીપણું વિચારવાન પુરુષોનો તે નિશ્ચય નિઃસંદેહ સત્ય છે. ત્યાગ સત્ય છે. મૂર્છાભાવનો ખેદ લાગીને અસંગભાવપ્રત્યયે ખેદ વિચારવાનને કર્તવ્ય છે.

જો આ સંસારને વિષે આવા પ્રસંગોનો સંભવ ન હોત, પોતાને અથવા પરને તેવા પ્રસંગથી અપ્રાપ્તિ દેખાતી હોત, અશરણાદિપણું ન હોત, તો પંચવિષયના સાધનસ્થાનનું કંઇ ન્યૂનપણું ભાસે ન હોતું એવા શ્રી ઋષભદેવાદિ પરમપુરુષો, અને ભરતાદિ ચક્રવર્તીઓ તેનો શા કારણે ત્યાગ કરત? એકાંત અસંગપણું શા કારણે ભજત?

હે આર્ય! યથાર્થ વિચારના અલ્પપણાને લીધે, પુત્રાદિ ભાવની કલ્પના અને મૂર્છાને લીધે, તમને કંઇ પણ ખેદ વિશેષ પ્રાપ્ત થવા સંભવિત છે; તો પણ તે ખેદનું બેયને કંઇ પણ હિતકારી ફળ નહીં હોવાથી, હિતકારીપણું

છે, કે કંઇ બીજો અર્થ ભાસે છે?" સર્વ દેશકાળાદિનું જ્ઞાન કેવળજ્ઞાનીને હોય એમ જિનાગમનો હાલ રૂઢીઅર્થ છે; બીજા દર્શનમાં એવો મુખ્યાર્થ નથી; અને જિનાગમથી તેવો મુખ્યાર્થ લોકોમાં હાલ પ્રચલિત છે, તે જ કેવળજ્ઞાનનો અર્થ હોય તો તેમાં કેટલાક વિરોધ દેખાય છે. જે બધા અત્રે લખી શકવાનું બન્યું નથી. તેમ જે વિરોધ લખ્યા છે, તે પણ વિશેષ વિસ્તારથી લખવાનું બન્યું નથી, કેમકે તે યથાવસરે લખવા યોગ્ય લાગે છે. જે લખ્યું છે તે, ઉપકારદૃષ્ટિથી લખ્યું છે, એમ લક્ષ રાખશો.

"યોગધારીપણું એટલે મન, વચન અને કાયાસહિત સ્થિતિ હોવાથી આહારાદિ અર્થે પ્રવૃત્તિ થતાં ઉપયોગાંતર થવાથી કંઇ પણ વૃત્તિનો એટલે ઉપયોગનો તેમાં નિરોધ થાય. એક વખતે બે ઉપયોગ કોઇને વર્તે નહીં એવો સિદ્ધાંત છે; ત્યારે, આહારાદિ પ્રવૃત્તિના ઉપયોગમાં વર્તતા કેવળજ્ઞાનીનો ઉપયોગ કેવળજ્ઞાનના જ્ઞેયમાં વર્તે નહીં, અને જો એમ બને તો કેવળજ્ઞાનને અપ્રતિહત કહ્યું છે, તે પ્રતિહત થયું ગણાય. અત્રે કદાપિ એમ સમાધાન કરીએ કે, આરસીને વિષે જેમ પદાર્થ પ્રતિબિંબિત થાય છે તેમ, કેવળજ્ઞાનને વિષે સર્વ દેશ, કાળ પ્રતિબિંબિત થાય છે; કેવળજ્ઞાની તેમાં ઉપયોગ દઇને જાણે છે એમ નથી, સહજ સ્વભાવે જ તેમનામાં પદાર્થ પ્રતિભાસ્યા કરે છે; માટે આહારાદિમાં ઉપયોગ વર્તતાં સહજ સ્વભાવે પ્રતિભાસિત એવા કેવળજ્ઞાનનું હોવાપણું યથાર્થ છે, તો ત્યાં પ્રશ્ન કરવા યોગ્ય છે કે, આરસીને વિષે પ્રતિભાસિત પદાર્થનું જ્ઞાન આરસીને નથી, અને અત્રે તો કેવળજ્ઞાનીને તેનું જ્ઞાન છે એમ કહ્યું છે, અને ઉપયોગ સિવાય આત્માનું બીજું એવું કયું સ્વરૂપ છે કે, આહારાદિમાં ઉપયોગ પ્રવર્તતા હોય ત્યારે, કેવળજ્ઞાનમાં પ્રતિબિંબિત જ્ઞેયને આત્મા તેથી જાણે?"

સર્વ દેશકાળાદિનું જ્ઞાન કેવળીને હોય ન કહેતાં 'સિદ્ધને' ગણીએ, તો સંભવિત થવા યોગ્ય ગણાય, કેમકે તેને યોગધારીપણું કહ્યું નથી. આમાં પણ પ્રશ્ન થવા યોગ્ય છે, તથાપિ યોગધારીના અપેક્ષાથી સિદ્ધને વિષે તેવા કેવળજ્ઞાનની માન્યતા હોય, તો યોગરહિતપણું હોવાથી તેમાં ઘટતા છે, એટલું પ્રતિપાદન કરવાને અર્થે લખ્યું છે. સિદ્ધને તેવું જ્ઞાન હોય જ એવા અર્થ પ્રતિપાદન કરવાને લખ્યું નથી. જો કે જિનાગમના રૂઢીઅર્થ પ્રમાણે જોતાં તો 'દેહધારી કેવળી' અને 'સિદ્ધને' વિષે કેવળજ્ઞાનનો ભેદ થતો નથી; બેયને સર્વ દેશકાળાદિનું જ્ઞાન હોય એમ રૂઢીઅર્થ છે બીજી

૪૩૩.

જેને મૃત્યુની સાથે મિત્રતા હોય, અથવા જે મૃત્યુથી નાસી છૂટી શકે એમ હોય, અથવા 'હું નહીં જ મરું' એમ જેને નિશ્ચય હોય તે ભલે સુખે સુએ.—શ્રી તીર્થંકર-ષડ્જીવનિકાય અધ્યયન.

જ્ઞાનમાર્ગ દુરારાધ્ય છે; પરમાવગાઢદશા પામ્યા પહેલાં તે માર્ગે પડવાનાં ઘણાં સ્થાનક છે: સંદેહ, વિકલ્પ, સ્વચ્છંદતા, અતિપરિણામીપણું એ આદિ કારણો વારંવાર જીવને તે માર્ગે પડવાના હેતુઓ થાય છે; અથવા ઉર્ધ્વભૂમિકા પ્રાપ્ત થવા દેતાં નથી; ક્રિયામાર્ગે અસદ્ અભિમાન, વ્યવહાર, આગ્રહ, સિદ્ધિમોહ, પૂજાસત્કારાદિ યોગ, અને દૈહિક ક્રિયામાં આત્મનિષ્ઠાદિ દોષોનો સંભવ રહ્યો છે. કોઈક મહાત્માને બાદ કરતાં ઘણા વિચારવાન જીવોએ ભક્તિમાર્ગનો તે જ કારણોથી આશ્રય કર્યો છે, અને આજ્ઞાશ્રિતપણું અથવા પરમપુરુષ સદ્ગુરુને વિષે સર્વાર્પણ સ્વાધીનપણું શિરસાવંદ્ય દીઠું છે, અને તેમ જ વર્ત્યા છે, તથાપિ તેવો યોગ પ્રાપ્ત થવો જોઈએ; નહીંતો ચિન્તામણિ જેવો જેનો એક સમય છે એવો મનુષ્યદેહ ઉલટો પરિભ્રમણવૃદ્ધિનો હેતુ થાય.

સં० ૧૯૫૨ ના અશાડ શુદ ૨, શનિ, મુંબઇ.

૪૩૪.

ૐ

શ્રી........ના અભિપ્રાયપૂર્વક લખેલો કાગળ તથા શ્રી........નો લખેલો કાગળ પહોંચ્યો છે. શ્રી........ના અભિપ્રાયપૂર્વક શ્રી........એ લખ્યું કે, નિશ્ચય અને વ્યવહારના અપેક્ષિતપણાથી જિનાગમ તથા વેદાદિ દર્શનમાં વર્તમાનકાળમાં આ ક્ષેત્રથી મોક્ષની ના તથા હા કહી હોવાનો સંભવ છે. એ વિશેષ અપેક્ષાથી યથાર્થ દેખાય છે. અને........એ જણાવ્યું છે કે, વર્તમાનકાળમાં સંઘયણાદિ હીન થવાનાં કારણોથી કેવળજ્ઞાનનો નિષેધ કર્યો છે, તે પણ અપેક્ષિત છે.

આગળપર વિશેષાર્થ લક્ષગત થવા માટે ગયા પત્રના પ્રશ્નને કંઈક સ્પષ્ટતાથી લખીએ છીએ:—"જેવા કેવળજ્ઞાનનો અર્થ વર્તમાનમાં જિનાગમથી વર્તમાન જૈનસમૂહને વિષે ચાલે છે, તેવો જ તેનો અર્થ તમને યથાર્થ ભાસે

સ્વધર્મમાં રહીને ભક્તિ કરવી એમ જણાવ્યું છે ત્યાં, 'સ્વધર્મ' શબ્દનો અર્થ વર્ણાશ્રમ ધર્મ છે, જે બ્રાહ્મણાદિ વર્ણમાં દેહ ધારણ થયો તે વર્ણને શ્રુતિ, સ્મૃતિએ કહેલો ધર્મ આચરવો તે વર્ણધર્મ છે, અને બ્રહ્મચર્યાદિ આશ્રમ ક્રમેકરી આચરવાની જે મર્યાદા શ્રુતિ, સ્મૃતિએ કરી છે, તે મર્યાદાસહિત તે તે 'આશ્રમમાં' વર્તવું તે 'આશ્રમધર્મ' છે. બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર એ ચાર વર્ણ છે; તથા બ્રહ્મચર્ય, ગૃહસ્થ, વાનપ્રસ્થ અને સંન્યસ્ત એ ચાર આશ્રમ છે. બ્રાહ્મણવર્ણે આ પ્રમાણે વર્ણધર્મ આચરવા એમ શ્રુતિ, સ્મૃતિમાં કહ્યું હોય તે પ્રમાણે બ્રાહ્મણ આચરે તો 'સ્વધર્મ, અને જો તેમ ન આચરતાં ક્ષત્રિયાદિને આચરવાયોગ્ય ધર્મને આચરે તો 'પરધર્મ' કહેવાય; તેથી એ પ્રકારે જે જે વર્ણમાં દેહ ધારણ થયો હોય, તે તે વર્ણના શ્રુતિ, સ્મૃતિએ કહેલા ધર્મપ્રમાણે વર્તવું તે 'સ્વધર્મ' કહેવાય, અને બીજા વર્ણના ધર્મ આચરે તો 'પરધર્મ' કહેવાય. તેવી રીતે આશ્રમધર્મસંબંધી પણ સ્થિતિ છે. જે વર્ણોને બ્રહ્મચર્યાદિ આશ્રમસહિત વર્તવાનું શ્રુતિ, સ્મૃતિએ કહ્યું છે, તે વર્ણે પ્રથમ ચોવીશ વર્ષસુધી બ્રહ્મચર્યાશ્રમમાં વર્તવું; પછી ચોવીશ વર્ષસુધી ગૃહસ્થાશ્રમમાં વર્તવું, ક્રમે કરીને વાનપ્રસ્થ અને સંન્યસ્તાશ્રમ આચરવા; એ પ્રમાણે આશ્રમનો સામાન્ય ક્રમ છે. તે તે આશ્રમમાં વર્તવાના મર્યાદાકાળને વિષે બીજા આશ્રમના આચારને ગ્રહણ કરે, તો તે 'પરધર્મ' કહેવાય; અને તે તે આશ્રમમાં તે તે આશ્રમના ધર્માને આચરે તો તે 'સ્વધર્મ' કહેવાય. આ પ્રમાણે વેદાશ્રિત માર્ગમાં વર્ણાશ્રમધર્મને 'સ્વધર્મ' કહ્યો છે. તે વર્ણાશ્રમધર્મને 'સ્વધર્મ' શબ્દે સમજવા યોગ્ય છે. અર્થાત્ સહજાનંદસ્વામીએ વર્ણાશ્રમધર્મને અત્ર 'સ્વધર્મ' શબ્દથી કહ્યો છે. ભક્તિપ્રધાન સંપ્રદાયોમાં ઘણું કરીને ભગવદ્ભક્તિ કરવી, એ જ જીવનો 'સ્વધર્મ' છે એમ પ્રતિપાદન કર્યું છે; પણ તે અર્થમાં અત્ર સ્વધર્મશબ્દ કહ્યો નથી, કેમકે ભક્તિ 'સ્વધર્મ'માં રહીને કરવી એમ કહ્યું છે. માટે સ્વધર્મનું જુદાપણે ગ્રહણ છે, અને તે વર્ણાશ્રમધર્મના અર્થમાં ગ્રહણ છે. જીવનો 'સ્વધર્મ' ભક્તિ છે, એમ જણાવવાને અર્થે તો ભક્તિશબ્દને બદલે ક્વચિત્ જ 'સ્વધર્મ'શબ્દ સંપ્રદાયોએ ગ્રહણ કર્યો છે; અને શ્રી સહજાનંદના વચનામૃતમાં ભક્તિને બદલે 'સ્વધર્મ' શબ્દ સંજ્ઞાવાચકપણે પણ વાપર્યો નથી; ક્વચિત્ શ્રી વલ્લભાચાર્યે વાપર્યો છે.

સં૦ ૧૯૫૨, અશાડ શુદ ૫, બુધ, મુંબઈ.

૪૩૮.

ૐ

"જિનાગમમાં ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય આદિ છ 'દ્રવ્ય' કહ્યાં છે; તેમાં કાળને 'દ્રવ્ય' કહ્યું છે; અને 'અસ્તિકાય' પાંચ કહ્યાં છે. કાળને 'અસ્તિકાય' કહ્યો નથી; તેનો શો હેતુ હોવો જોઈએ? કદાપિ કાળને 'અસ્તિકાય' ન કહેવામાં એવો હેતુ હોય કે, ધર્માસ્તિકાયાદિ પ્રદેશના સમૂહરૂપે છે; અને પરમાણુ પુદ્ગળ તેવી યોગ્યતાવાળાં 'દ્રવ્ય' છે; કાળ તેવી રીતે નથી, માત્ર એક સમયરૂપ છે; તેથી કાળને 'અસ્તિકાય' કહ્યો નથી. ત્યાં એમ આશંકા થાય છે કે એક સમય પછી બીજો, પછી ત્રીજો, એમ સમયની ધારા વર્ત્યા જ કરે છે, અને ધારામાં વચ્ચે અવકાશ નથી તેથી એક બીજા સમયનું અનુસંધાનપણું અથવા સમૂહાત્મકપણું સંભવે છે; જેથી કાળ પણ 'અસ્તિકાય' કહી શકાય. વળી સર્વજ્ઞને ત્રણે કાળનું જ્ઞાન થાય છે, એમ કહ્યું છે તેથી પણ એમ સમજાય કે, સર્વ કાળનો સમૂહ જ્ઞાનગોચર થાય છે; અને સર્વ સમૂહ જ્ઞાનગોચર થતો હોય તો કાળ 'અસ્તિકાય' સંભવે છે; અને જિનાગમમાં તેને અસ્તિકાય ગણ્યો નથી," એ આશંકા લખેલ તેનું સમાધાન નીચે લખ્યાથી વિચારવાયોગ્ય છેઃ-

જિનાગમની એવી પરૂપણા છે કે, કાળ 'ઉપચારિક દ્રવ્ય' છે; સ્વાભાવિક દ્રવ્ય' નથી.

જે પાંચ 'અસ્તિકાય' કહ્યા છે તેની વર્તનાનું નામ મુખ્યપણે કાળ છે. તે વર્તનાનું બીજું નામ પર્યાય પણ છે. જેમ ધર્માસ્તિકાય એક સમયે અસંખ્યાત પ્રદેશના સમૂહરૂપે જણાય છે, તેમ કાળ સમૂહરૂપે જણાતો નથી. એક સમય વર્તી લય પામે, ત્યારપછી બીજો સમય ઉત્પન્ન થાય છે. તે સમય દ્રવ્યની વર્તનાનો સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ ભાગ છે.

સર્વજ્ઞને સર્વ કાળનું જ્ઞાન થાય છે એમ કહ્યું છે તેનો મુખ્ય અર્થ તો એમ છે કે, 'પંચાસ્તિકાય, દ્રવ્યપર્યાત્મકપણે તેમને જ્ઞાનગોચર થાય છે; અને સર્વ પર્યાયનું જ્ઞાન તે જ સર્વકાળનું જ્ઞાન કહેવું છે. એક સમયે સર્વજ્ઞ પણ એક સમય જ વર્તતો દેખે છે, અને ભૂતકાળ, કે ભાવિકાળને વર્તતો દેખે નહીં; જો તેને પણ વર્તતો દેખે તો તે પણ 'વર્તમાનકાળ' જ કહેવાય. સર્વજ્ઞ ભૂતકાળને વર્તીચૂક્યાપણે અને ભાવિકાળને હવે પછી આમ વર્તશે એમ દેખે છે.

[illegible] કહ્યું છે, [illegible] નથી [illegible] જ્ઞાનમાં પણ તે જ [illegible] છે.

એક વખત જોયેલું [illegible] છે, તે [illegible] વિદ્યમાન નથી, પણ [illegible], તે [illegible] જ્ઞાનમાં [illegible] થાય છે, જેમ [illegible] ચિહ્ન [illegible] છે, [illegible] જ્ઞાનમાં [illegible] છે, [illegible] ચિહ્ન વર્તમાનમાં [illegible] હોતો નથી. એ જ રીતે [illegible] સમયમાં [illegible] પણ વર્તમાન [illegible] છે.

[illegible] છે કે, '[illegible]' છે, [illegible] સ્વાભાવિક [illegible] નથી. '[illegible]' [illegible] છે, પણ તેનું એક [illegible] અનુસંધાન છે [illegible] નથી, અને તેથી [illegible] નથી. [illegible] '[illegible]' [illegible] છે.

[illegible] પત્રમાં "પુદ્ગલઅનુભવથી '[illegible]' પ્રતીતિ" એમ લખ્યું છે, તેમ [illegible] નથી. 'પુદ્ગલઅનુભવથી [illegible] '[illegible]' પ્રતીત" એમ [illegible] પુદ્ગલના અનુભવનો [illegible] '[illegible]' એટલે '[illegible]' (આત્માની) પ્રતીતિ થાય છે, એમ અર્થ છે.

શ્રાવણ શુદ ૫, શુક્ર. વિ. સં. ૧૯૫૨, મુંબઈ.

[illegible]

[illegible] પત્ર [illegible] છે. તે કાગળમાં મુખ્યકરી ત્રણ પ્રશ્નો લખ્યા છે. તેના ઉત્તર નીચે લખવાથી વિચારશો. પ્રથમ પ્રશ્નમાં એમ લખ્યું છે કે "એક અનુભવી [illegible] આત્માના ગુણ-[illegible] છે કે [illegible] દેખાતો નથી, [illegible] દિવસે પણ દેખે છે, અને [illegible] રાત્રિએ [illegible] કાંઈ દેખાતું નથી, તેથી [illegible] આત્માના ગુણ

૪૪૦.

ૐ

"અમુક પદાર્થના જવા આવવાદિના પ્રસંગમાં ધર્માસ્તિકાયાદિના અમુક પ્રદેશે ક્રિયા થાય છે; અને જો એ પ્રમાણે થાય તો વિભાગપણું થાય. જેથી તે પણ કાળના સમયની પેઠે 'અસ્તિકાય' ન કહી શકાય?" એ પ્રશ્નનું સમાધાનઃ—જેમ ધર્માસ્તિકાયાદિના સર્વ પ્રદેશ એક સમયે વર્તમાન છે, અર્થાત્ વિદ્યમાન છે. તેમ કાળના સર્વ સમય કંઇ એક સમયે વિદ્યમાન હોતા નથી અને વળી દ્રવ્યના વર્તનાપર્યાય શિવાય કાળનું કંઇ જૂદું દ્રવ્યત્વ નથી, કે તેના 'અસ્તિકાયત્વ'નો સંભવ થાય. અમુક પ્રદેશે ધર્માસ્તિકાયાદિને વિષે ક્રિયા થાય અને અમુક પ્રદેશે ન થાય તેથી, કંઇ તેના 'અસ્તિકાયપણા'નો ભંગ થતો નથી; માત્ર એક પ્રદેશાત્મક તે દ્રવ્ય હોય, અને સમુદાય ક થવાની તેમાં યોગ્યતા ન હોય, તો તેના અસ્તિકાયપણાનો ભંગ થાય; અટલે કે, તો તે 'અસ્તિકાય' કહેવાય નહીં. પરમાણુ એક પ્રદેશાત્મક છે, તોપણ, તેવાં બીજાં પરમાણુઓ મળી તે સમુદાયાત્મકપણું પામે છે, માટે તે 'અસ્તિકાય' (પુદ્ગલાસ્તિકાય) છે. વળી એક પરમાણુમાં પણ અનંત પર્યાયાત્મકપણું છે, અને કાળના એક સમયમાં કંઇ અનંત પર્યાયાત્મકપણું નથી, કેમકે તે પોતે જ વર્તમાન એક પર્યાયરૂપ છે. એક પર્યાયરૂપ હોવાથી તે દ્રવ્યરૂપ ઠરતું નથી, તો પછી અસ્તિકાયરૂપ થવાનો વિકલ્પ પણ સંભવતો નથી.

૨. જળ અપ્કાયિક જીવનું સ્વરૂપ ઘણું સૂક્ષ્મ હોવાથી વિશેષપણે સામાન્યજ્ઞાને તેનો બોધ થવો કઠણ છે. તોપણ 'ષડ્દર્શનસમુચ્ચય' ગ્રંથ હાલ પ્રસિદ્ધ થયો છે, તેમાં ૧૪૧ થી ૧૪૩ સુધીના પાનામાં તેનું સ્વરૂપ કંઇક સમજાવ્યું છે તે વિચારવાનું બને તો વિચારશો.

૩. અગ્નિ અથવા બીજા બળવાન શસ્ત્રથી અપ્કાયિક જળ જીવ નાશ પામે એમ સમજાય છે. અહીંથી વરાળાદિરૂપે થઇ જે ઉંચે આકાશમાં વાદળાંરૂપે બંધાય છે તે વરાળાદિરૂપે થવાથી અચિત્ત થવાયોગ્ય લાગે છે, પણ વાદળાંરૂપે થવાથી ફરી સચિત્તપણું પામવા યોગ્ય છે. તે વાદળારૂપે જમીનપર પડ્યે પણ સચિત્ત હોય છે. માટી આદિના સાથે મળવાથી પણ તે અચિત્ત રહી શકવાયોગ્ય છે. સામાન્યપણે આમ જેવી માટી બળવાન શસ્ત્ર નથી, એટલે તેવું હોય ત્યારે પણ સચિત્તપણું સંભવે છે.

૪. બીજ વાવવાથી ઉગવાની યોગ્યતાવાળું છે ત્યાંસુધી નિર્જીવ હોય નહીં, સજીવ જ કહી શકાય. અમુક અવધિ પછી એટલે સામાન્યપણે

ક્ષયોપશમે સ્પર્શેન્દ્રિયની લબ્ધિ કંઈક વિશેષ વ્યક્ત (પ્રગટ) થાય છે. તેથી વિશેષ ક્ષયોપશમે સ્પર્શ અને રસેંદ્રિયની લબ્ધિ ઉત્પન્ન થાય છે. એમ વિશેષતાથી ઉત્તરોત્તર સ્પર્શ, રસ, ગંધ અને વર્ણ તથા શબ્દ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય એવો પંચેંદ્રિયસંબંધી ક્ષયોપશમ થાય છે, તથાપિ ક્ષયોપશમદશામાં ગુણનું સમ-વિષમપણું હોવાથી સર્વાંગે તે પાંચે ઇંદ્રિયસંબંધી જ્ઞાન, દર્શન થતાં નથી, કેમકે શક્તિનું તેવું તારતમ્ય (સત્વ) નથી, કે પાંચે વિષય સર્વાંગે ગ્રહણ કરે. યદ્યપિ અવધિ આદિ જ્ઞાનમાં તેમ થાય છે; પણ અત્રે તો સામાન્ય ક્ષયોપશમ, અને તે પણ ઇંદ્રિયસાપેક્ષ ક્ષયોપશમનો પ્રસંગ છે. અમુક નિયત પ્રદેશમાં જ તે ઇંદ્રિયલબ્ધિનું પરિણામ થાય છે તેનો હેતુ ક્ષયોપશમ તથા પ્રાપ્ત યોનિનો સંબંધ છે, કે નિયત પ્રદેશે (અમુક મર્યાદા-ભાગ ૨ માં) અમુક અમુક વિષયનું જીવને ગ્રહણ થાય.

ત્રીજા પ્રશ્નમાં એમ જણાવ્યું છે કે "શરીરના અમુક ભાગમાં પીડા હોય ત્યારે જીવ ત્યાં વળગી રહે છે, તેથી જે ભાગમાં પીડા છે, તે ભાગની પીડા વેદવામાટે તમામ પ્રદેશ તે તરફ ખેંચાતા હશે? જગતમાં કહેવત છે કે, *જ્યાં પીડા હોય ત્યાં જીવ વળગી રહે છે.*" તેનો સંક્ષેપમાં ઉત્તરઃ—

તે વેદના વેદવામાં કેટલાક પ્રસંગે વિશેષ ઉપયોગ રોકાય છે, અને બીજા પ્રદેશનું તે ભણી કેટલાક પ્રસંગમાં સહજ આકર્ષણ પણ થાય છે. કોઈ પ્રસંગમાં વેદનાનું બહુલપણું હોય તો સર્વ પ્રદેશ મૂર્છાગત સ્થિતિ પણ ભજે છે, અને કોઈ પ્રસંગમાં વેદના, કે ભયનાં બહુલપણે સર્વપ્રદેશ એટલે આત્માની દશમદ્વાર આદિ એક સ્થાનમાં સ્થિતિ થાય છે. આમ થવાનો હેતુ પણ અવ્યાબાધ નામનો જીવસ્વભાવ તથાપ્રકારે પરિણામી નહીં હોવાથી તેમ વીર્યાંતરાયના ક્ષયોપશમનું સમ-વિષમપણું હોય છે.

આવા પ્રશ્નો કેટલાક મુમુક્ષુ જીવને વિચારની પરિશુદ્ધિને અર્થે કર્તવ્ય છે. અને તેવા પ્રશ્નોનું સમાધાન જણાવવાની ચિત્તમાં સહજ ક્વચિત્ ઇચ્છા પણ રહે છે, તથાપિ લખવામાં વિશેષ ઉપયોગ રોકાઈ શકવાનું ઘણી મુશ્કેલીથી થાય છે. અને તેથી કોઈક વખત લખવાનું બને છે, અને કોઈક વખત લખવાનું બની શકતું નથી, અથવા નિયમિત ઉત્તર લખવાનું બની શકતું નથી. ઘણું કરીને અમુક કાળસુધી તો હાલ તો તથાપ્રકારે રહેવાયોગ્ય છે; તોપણ પ્રશ્નાદિ લખવામાં તમને પ્રતિબંધ નથી.

શ્રાવણ વદ ૧૨, શનિ, ૧૯૫૨.

ભ્રાંતિ આવી અનાદિ પરિણતિ છે તે જ પ્રાયે કરી જીવમાં જોવામાં આવે છે; અને કોઈ પ્રસંગે પણ તેનું પ્રાબલ્ય જોવામાં આવે છે એમ જાણી, મૃત્યુ સમીપ આવ્યે તથારૂપ પરિણતિ કરવાનો વિચાર વિચારવાન પુરુષ છોડી દઈ પ્રથમથી જ તે પ્રકારે વર્તે છે. તમે પોતે બાહ્ય ક્રિયાનો વિધિનિષેધાગ્રહ વિસર્જનવત્ કરી દઈ, અથવા તેમાં અંતરંગ પરિણામે ઉદાસીન થઈ, દેહ અને તેના સંબંધી સંબંધીના વારંવારના વિક્ષેપ છોડી દઈ યથાર્થ આત્મભાવનો વિચાર કરવાનું અભ્યાસ કરો તો તે જ સાર્થક છે. છેલ્લે અવસરે અનશનાદિ કે સંસ્તારાદિ કે સંલેખનાદિક ક્રિયા કદાચિત્ ન થાય તો પણ જે જીવને ઉપર કહેલો તે ભાવ સંપ્રાપ્ત છે તેનો જન્મ સફળ છે, અને ક્રમે કરી તે નિઃશ્રેયસ પ્રાપ્ત થાય છે. તમને બાહ્યક્રિયાદિના કેટલાંક કારણોથી વિશેષ વિધિનિષેધરૂપ જોઈને અમને ખેદ થતો કે આમાં કાળ વ્યતીત થતાં આત્માર્થ કેટલો સંભવતો હશે? આ શું યથાર્થ ન્યાયનો વિચાર કરી શકે છે, કે તમને તેનો આટલો બધો પરિચય થવાનો હેતુ કારણ નથી? સહજમાત્ર જેમાં ઉપયોગ દીધો હોય તો ભાસે તેવું છે કે તેમાં લગભગ આયુસ્થિતિનો ઘણો ભાગ વ્યતીત થવા જેવું થાય છે ને કોઈ અર્થે? અને તેનું શું પરિણામ? તે શા માટે તમને ધ્યાનમાં આવતું નથી? તે વિષે ક્વચિત્ કંઈ પ્રેરણાની ઇચ્છા થયેલી તેમને છે પણ તમારી તથારૂપ રુચિ અને સ્થિતિ ન દેખાવાથી પ્રેરણા કરતાં કરતાં વૃત્તિ અટકાવી લીધેલી. હવે પણ તમારા ચિત્તમાં આ વાતનો અવકાશ આપવાયોગ્ય અવસર છે. માત્ર લોકો વિચારવાન કે સમ્યગ્દૃષ્ટિ સમજે તેથી કલ્યાણ નથી અથવા બાહ્યવ્યવહારના ઘણા વિધિનિષેધના કર્તૃત્વના મહાત્મ્યમાં કંઈ કલ્યાણ નથી, એમ અમને તો લાગે છે. આ કંઈ એકાંતિક દૃષ્ટિએ લખ્યું છે, અથવા અન્ય કંઈ હેતુ છે એમ વિચારવું છોડી દઈ, જે કંઈ તે વચનોથી અંતર્મુખવૃત્તિ થવાની પ્રેરણા થાય તે કરવાનો વિચાર રાખવો એ જ સુવિચારદૃષ્ટિ છે. લોકસમુદાય કાંઈ ભલો થવાનો નથી, અથવા સ્તુતિ નિંદાના પ્રયત્નાર્થે આ દેહની પ્રવૃત્તિ તે વિચારવાનને કર્તવ્ય નથી. બાહ્યક્રિયાના અંતર્મુખવૃત્તિરહિતના વિધિ નિષેધમાં કંઈ પણ વાસ્તવ્ય કલ્યાણ નથી. ગચ્છાદિ ભેદને નિર્વાહવામાં, નાનાપ્રકારના વિકલ્પ સિદ્ધ કરવામાં, આત્માને આવરણ કરવા બરાબર છે. અનેકાંતિક માર્ગ પણ સમ્યક્ એકાંત એવા નિજપદની પ્રાપ્તિ કરાવવા સિવાય બીજા અન્ય હેતુએ ઉપકારી નથી, એમ જાણી લખ્યું છે. તે માત્ર અનુકંપાબુદ્ધિએ, નિરાગ્રહથી, નિષ્કપટતાથી, નિર્દંભતાથી અને હિતાર્થે લખ્યું છે, એમ જો તમે

(ઘઉં આદિનાં) બીજ ત્રણ વર્ષ સુધી સજીવ રહી શકે છે; તેથી વચ્ચે તેમાંથી જીવ ચવી જાય અથવા; પણ તે અવધિ વિત્યા પછી તે નિર્જીવ એટલે નિર્બીજ થવાયોગ્ય કહ્યું છે. કદાપિ બીજ જેવો આકાર તેનો હોય પણ તે વાવવાથી ઉગવાની યોગ્યતા રહિત થાય. સર્વ બીજની અવધિ ત્રણ વર્ષની. સંભવતી નથી, કેટલાંક બીજની સંભવે છે.

૫. ફ્રેંચ વિદ્વાને શોધેલા યંત્રની વિગતનું વર્તમાન મોકલ્યું તે વાંચ્યું છે. તેમાં 'આત્મા જોવાનું યંત્ર' તેનું નામ આપ્યું છે, તે યથાર્થ નથી. એવા કોઈ પણ પ્રકારના દર્શનની વ્યાખ્યામાં આત્માનો સમાવેશ થવાયોગ્ય નથી. તમે પણ તેને આત્મા જોવાનું યંત્ર સમજતા નથી એમ જાણીએ છીએ; તથાપિ "કાર્મણ, તૈજસ શરીર દેખાવાયોગ્ય છે, કે કંઈ બીજો ભાસ થવાયોગ્ય છે," તે જાણવાની જિજ્ઞાસા જણાય છે. કાર્મણ કે તૈજસ શરીર પણ તે રીતે દેખાવાયોગ્ય નથી; પણ ચક્ષુ, પ્રકાશ, તે યંત્ર, મરનારનો દેહ, અને તેની છાયા કે કોઈ આભાસવિશેષથી તેવો દેખાવ થવા સંભવે છે. તે યંત્ર વિષે વધારે વ્યાખ્યા પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યે પૂર્વાપર આ વાત જાણવામાં ઘણું કરીને આવશે. જવાના પરમાણુઓ દેખાવાવિષેમાં પણ કંઈક તેઓના લખવાની વ્યાખ્યા, કે જોયેલા સ્વરૂપની વ્યાખ્યા કરવામાં પર્યાયાંતર લાગે છે. જવાથી ગતિ પામેલા કોઈ પરમાણુસ્કંધ (વ્યાવહારિક પરમાણુ-કંઈક વિશેષ પ્રયોગે દૃષ્ટિગોચર થઈ શકવાયોગ્ય હોય તે) દૃષ્ટિગોચર થવા સંભવ છે. હજુ તેની વધારે કૃતિ પ્રસિદ્ધ થયે સમાધાન વિશેષપણે કરવું યોગ્ય લાગે છે.

સં૦ ૧૯૫૨ શ્રાવણ વદ ૧૨ શનિવાર, રાળજથી.

૭૪૧.

વિચારવાન પુરુષો તો કૈવલ્યદશા થતાં સુધી મૃત્યુને નિત્ય સમીપ જ સમજીને પ્રવર્તે છે.

પ્રાયે કરીને ઉપાર્જિત કરેલાં એવાં કર્મની રહસ્યભૂતમતિ મૃત્યુ વખતે વર્તે છે. કવચિત્-માંડ પરિચિત થયેં એવો પરમાર્થ તે એક ભાગ; અને નિત્ય, પરિચિત નિજકલ્પનાદિ ભાવે રૂઢધર્મનું ગ્રહણ એવો ભાગ, એમ ભાગ બે પ્રકારના થઈ શકે. સદ્વિચારે યથાર્થ આત્મદૃષ્ટિ, કે વાસ્તવ્ય ઉદાસીનતા તો સર્વ જીવસમૂહ જોતાં કોઈક વિરલ જીવને કદાચિત્ કવચિત્ હોય છે, અને

ઓછવાને માટે, અને આત્મામાં વિચારદશા પરિણામ પામવાને માટે, ઉપ-કારભૂત થાય છે. એમાં અનાસક્તિ ભાવ, તથા લૌકિક વિશેષતા દેખાડવાની બુદ્ધિ ઓછી કરવામાં આવે, તો તૃષ્ણા નિર્બળ થતી જાય છે. લૌકિક માન આદિનું તુચ્છપણું સમજાયામાં આવે તો તેની વિશેષતા ન લાગે અને તેથી તેની ઇચ્છા સહેજે મોળી પડી જાય, એમ યથાર્થ ભાસે છે. માંડ માંડ આજીવિકા ચાલતી હોય તોપણ મુમુક્ષુને તે ઘણું છે. કેમકે વિશેષનો કંઈ અવશ્ય ઉપયોગ (કારણ) નથી, એમ જ્યાંસુધી નિશ્ચયમાં ન આણવામાં આવે ત્યાંસુધી તૃષ્ણા નાનાપ્રકારે આવરણ કર્યા કરે. લૌકિક વિશેષતામાં કંઈ સારભૂતતા જ નથી એમ નિશ્ચય કરવામાં આવે, તો માંડ-આજીવિકા જેટલું મળતું હોય તોપણ તૃપ્તિ રહે. માંડ આજીવિકા જેટલું મળતું ન હોય તોપણ મુમુક્ષુ જીવ આર્તધ્યાન ઘણું કરીને થવા ન દે અથવા થયે તે પર વિશેષ ખેદ કરે, અને આજીવિકામાં તૂટતું, યથાધર્મે ઉપાર્જન કરવાની મંદ કલ્પના કરે. એ આદિ પ્રકાર વર્તતા તૃષ્ણાનો પરાભવ ક્ષીણ થવાયોગ્ય દેખાય છે.

૩. [illegible] પુરુષને વચને આધ્યાત્મિક શાસ્ત્ર પણ આત્મજ્ઞાનના હેતુ થાય છે, કેમકે 'પરમાર્થઆત્મા' શાસ્ત્રમાં વર્તતો નથી, સત્પુરુષમાં વર્તે છે. મુમુક્ષુએ જો કોઈ સત્પુરુષનો આશ્રય પ્રાપ્ત થયો હોય, તો કંઈ જ્ઞાનની યાચના કરવી ન ઘટે, માત્ર તથારૂપ વૈરાગ્ય ઉપશમાદિ પ્રાપ્ત કરવાના ઉપાય કરવા ઘટે તે યોગ્ય પ્રકારે સિદ્ધ થયે જ્ઞાનીનો ઉપદેશ સુલભ પરિણમે છે, અને યથાર્થ વિચાર તથા જ્ઞાનનો હેતુ થાય છે.

૪. જ્યાંસુધી ઓછી ઉપાધિવાળા ક્ષેત્રે આજીવિકા ચાલતી હોય ત્યાંસુધી, વિશેષ મેળવવાની કલ્પનાએ મુમુક્ષુએ કોઈ એક વિશેષ અલૌકિક હેતુવિના વધારે ઉપાધિવાળા ક્ષેત્રે જવું ન ઘટે, કેમકે તેથી ઘણી સત્પ્રવૃત્તિઓ મોળી પડી જાય છે, અથવા વર્ધમાન થતી નથી.

૫. યોગવાસિષ્ઠના પ્રથમના બે પ્રકરણ અને તેવા ગ્રંથો મુમુક્ષુએ વિશેષ કરી લક્ષ કરવાયોગ્ય છે. આ જ.

સ્તંભતીર્થસમીપ વડવાથી, સંવત્ ૧૯૫૨ ના ભાદ્રપદ શુદ ૧૧ ને ગુરુવાર.

૪૪૩.

કેટલાક પ્રશ્નોનું સમાધાન જાણવાની જિજ્ઞાસામાં રહે એ સ્વાભાવિક છે.

"ઘણુંકરીને બધા માર્ગોમાં મનુષ્યપણાને મોક્ષનું એક સાધન જાણી બહુ વખાણ્યું છે; અને જીવને જેમ તે પ્રાપ્ત થાય એટલે તેની વૃદ્ધિ થાય

ધ્યે વિચારવાન ને દૃષ્ટિગોચર થશે, અને વચનનું - ગ્રહણ કે પ્રેરણા
થવાનો હેતુ થશે.

રાળજ, શ્રાવણ વદ ૧૪, રવિ ૧૯૫૨.

૪૪૨.

સહજાત્મસ્વરૂપે યથાયોગ્ય પ્રાપ્ત થાય.—

બન્ને પત્રો પ્રાપ્ત થયાં છે. 'કંઈ પણ વૃત્તિ રોકવાને કરતાં વિશેષ અભિમાન વર્તે છે;' તેમ જ 'તૃષ્ણાના પ્રવાહમાં ચાલતાં તણાઈ જવાય છે, અને તેની ગતિ રોકવાનું સામર્થ્ય રહેતું નથી.' ઇત્યાદિ વિગત, તથા 'ક્ષમાપના અને હેડી ચાકસીના યોગવાસિષ્ઠસંબંધી પ્રસંગની જનતાબમ ટાળવા માટેમાં વિજ્ઞાપના' લખી તે વિગત વાંચી છે. હાલ લખવામાં ઉપયોગ વિશેષ રહી શકતો નથી, જેથી પત્રની પહોંચ પણ લખતાં રહી જાય છે. સંક્ષેપમાં તે પત્રોના ઉત્તર નીચે લખવાપરથી વિચારવા યોગ્ય છે.

૧. વૃત્તિઆદિ સંક્ષેપ અભિમાનપૂર્વક થતો હોય તો પણ કરવો યોગ્ય. વિશેષતા એટલી કે, તે અભિમાનપર નિરંતર ખેદ રાખવો. તેમ થાય તો ક્રમે કરીને વૃત્તિઆદિનો સંક્ષેપ થાય, અને તે સંબંધી અભિમાન પણ સંક્ષેપ થાય.

૨. ઘણે સ્થળે વિચારવાન પુરુષોએ એમ કહ્યું છે કે જ્ઞાન થયે કામ, ક્રોધ, તૃષ્ણાદિ ભાવ નિર્મૂળ થાય. તે સત્ય છે. તથાપિ તે વચનોનો એવો પરમાર્થ નથી કે, જ્ઞાન થયા પ્રથમ તે મોળાં ન પડે કે ઓછાં ન થાય. જોકે સમૂળ છેદ તો જ્ઞાને કરીને થાય, પણ કષાયાદિનું મોળાપણું કે ઓછાપણું ન થાય ત્યાંસુધી જ્ઞાન ઘણું કરીને પ્રાપ્ત જ ન થાય. જ્ઞાન પ્રાપ્ત થવામાં વિચાર મુખ્ય સાધન છે, અને તે વિચારને વૈરાગ્ય (ભોગપ્રત્યે અનાસક્તિ) તથા ઉપશમ (કષાયાદિનું ઘણું જ મોળાપણું, તે પ્રત્યે વિશેષ ખેદ), એ બે મુખ્ય આધાર છે, એમ જાણી તેનો નિરંતર લક્ષ રાખી તે ભાવ વધે એમ કરવું ઘટે છે. સત્પુરુષના વચનના યથાર્થ ગ્રહણવિના વિચાર ઘણું કરીને ઉદ્‌ભવ થતો નથી, અને સત્પુરુષના વચનનું યથાર્થ ગ્રહણ સત્પુરુષની પ્રતીતિથી [illegible] સંબંધે નિશ્ચય હોવાથી તેમની અનન્ય [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

હેતુ છે એવી લૌકિકદૃષ્ટિ ઉપરથી તે સ્થળે વૈર, વિરોધ, મનુષ્યાદિ પ્રાણીનો નાશ અને વંશરહિતપણું કરનારી થાય છે.

અલૌકિક દૃષ્ટિ પામીને, અથવા અલૌકિક દૃષ્ટિની અસરથી કોઈ પણ મનુષ્ય નાની વયમાં ત્યાગી થાય, તો તેથી જે ગૃહસ્થાશ્રમપણું પામ્યા ન હોય તેના વંશનો, અથવા ગૃહસ્થાશ્રમપણું પામ્યા હોય અને પુત્રોત્પત્તિ ન થઈ હોય તેના વંશનો નાશ થવાનો વખત આવે, અને તેટલાં મનુષ્યો ઓછાં જન્મવાનું થાય; જેથી મોક્ષસાધનના હેતુભૂત એવા મનુષ્ય દેહની પ્રાપ્તિ અટકાવવા જેવું બને એમ લૌકિક દૃષ્ટિથી યોગ્ય લાગે પણ પરમાર્થદૃષ્ટિથી તે ઘણુંકરીને કલ્પનામાત્ર લાગે છે. કોઈ પણ પૂર્વે પરમાર્થમાર્ગને આરાધીને અત્રે મનુષ્યપણું પામ્યા હોય તેને નાની વયથી જ ત્યાગ વૈરાગ્ય તીવ્રપણે ઉદયમાં આવે છે. તેવા મનુષ્યને સંતાનની ઉત્પત્તિ થયા પછી ત્યાગ કરવાનો ઉપદેશ કરવો, અથવા આશ્રમના અનુક્રમમાં મૂકવા તે યથાર્થ દેખાતું નથી, કેમકે મનુષ્ય દેહ તો ભાવદૃષ્ટિથી અથવા અપેક્ષાપણે મોક્ષસાધનરૂપ છે, અને યથાર્થ ત્યાગ, વૈરાગ્ય તો મુખ્યપણે મોક્ષસાધનરૂપ છે, અને તેવાં કારણો પ્રાપ્ત કરવાથી મનુષ્યદેહનું મોક્ષસાધનપણું થતું હતું તે કારણો પ્રાપ્ત થયે તે દેહથી ભોગાદિમાં પડવાનું કહેવું, એમ મનુષ્યદેહને મોક્ષ સાધનરૂપ કરવા બરાબર કહેવાય, કે સંસાર સાધનરૂપ કરવા બરાબર કહેવાય ? તે વિચારવાયોગ્ય છે.

વેદોક્ત માર્ગમાં ચાર આશ્રમ બાંધ્યા છે તે એકાંતે નથી. વામદેવ, શુકદેવ, જડભરતજી એ આદિ આશ્રમના ક્રમ વગર ત્યાગપણે વિચર્યા છે. જેઓથી તેમ થવું અશક્ય હોય તેઓ પરિણામે યથાર્થ ત્યાગ કરવાનો લક્ષ રાખી, આશ્રમપૂર્વક પ્રવર્તે તો તે સામાન્ય રીતે ઠીક છે એમ કહી શકાય. આયુષ્યનું એવું ક્ષણભંગુરપણું છે કે તેવો ક્રમ પણ વિરલાને જ પ્રાપ્ત થવાનો જોગ આવે. કદાપિ તેવું આયુષ્ય પ્રાપ્ત થયું હોય તો પણ તેવી વૃત્તિએ એટલે પરિણામે યથાર્થ ત્યાગ થાય એવા લક્ષે પ્રવર્તવાનું તો કોઈકથી જ બને તેવું છે.

જિનોક્ત માર્ગનો પણ એવો એકાંત સિદ્ધાંત નથી કે, અમુક જ વયમાં, અમુક જ મનુષ્યને, ત્યાગ કરવો. તથારૂપ સત્સંગ સદ્ગુરુનો યોગ થયે, તે આશ્રયે કોઈ પૂર્વના સંસ્કારવાળો એટલે વિશેષ વૈરાગ્યવાન પુરુષ ગૃહસ્થાશ્રમ પામ્યા પહેલાં ત્યાગ કરે, તો તેણે યોગ્ય કર્યું છે એમ જિનસિદ્ધાંત પ્રાયે કહે છે, કેમકે અપૂર્વ એવાં સાધનો પ્રાપ્ત થયે, ભોગાદિ ભોગવવા જેવું કરવું,

તેમ કરવાનો આશય, ઉપદેશ કર્યો દેખાય છે. જિનોક્ત માર્ગને વિષે તેવા
ઉપદેશ કર્યો દેખાતો નથી. વેદોક્ત માર્ગમાં અનુક્રમે ગતિ નથી એમ આદિ
કહ્યાથી તથા ચાર આશ્રમને વિધિથી કરીને વિચારનાં મનુષ્યની વૃદ્ધિ થાય
તેવા ઉપદેશ કર્યો દ્રષ્ટિગોચર થાય છે. જિનોક્ત માર્ગમાં તેથી ઉલટું જોવામાં
આવે છે. અર્થાત્ તેમ નહીં કરતાં ગમે ત્યારે છતાં વૈરાગ્ય પામે તો સંસાર
ત્યાગ કરી દેવા એવો ઉપદેશ જોવામાં આવે છે; તેથી ઘણા ગૃહસ્થાશ્રમને
પામ્યાવિના ત્યાગી થાય અને મનુષ્યની વૃદ્ધિ અટકે, કેમકે તેમના ત્યાગથી
તેઓ તેમને સંતાનોત્પત્તિનો સંભવ હોત, તે ન થાય. અને તેથી વંશનો
નાશ થવા જેવું થાય, જેથી દુર્લભ એવું મનુષ્યપણું જે મોક્ષસાધનરૂપ ગણ્યું
છે તેની હાનિ થાય છે. માટે તેવો અભિપ્રાય જિનનો કેમ હોય?" તે
સ્વરૂપ: આદિ વિગતનું પ્રશ્ન લખ્યું છે. તેનું સમાધાન વિચારવા અર્થે અત્રે
લખ્યું છે:—

લૌકિક દૃષ્ટિ અને અલૌકિક (લોકોત્તર) દૃષ્ટિમાં મોટો ભેદ છે, અથવા
એક બીજી દૃષ્ટિ પરસ્પર વિરુદ્ધ સ્વભાવવાળી છે. લૌકિક દૃષ્ટિમાં વ્યવહાર-
(સાંસારિક કારણો-) નું મુખ્યપણું છે. અને અલૌકિક દૃષ્ટિમાં પરમાર્થનું મુખ્યપણું
છે. માટે અલૌકિક દૃષ્ટિને લૌકિક દૃષ્ટિના ફળની સાથે પ્રાયે (ઘણું કરીને)
મેળવવી યોગ્ય નથી.

જૈન અને બીજા બધા માર્ગમાં ઘણું કરીને મનુષ્યદેહનું વિશેષ મહાત્મ્ય
કહ્યું છે એટલે મોક્ષ સાધનના કારણરૂપ હોવાથી તેને ચિંતામણિ જેવો કહ્યો
છે, તે સત્ય છે. પણ જો તેથી મોક્ષ સાધન કર્યું તો જ તેનું એ મહાત્મ્ય
છે; નહીં તો પશુના દેહ જેટલીએ વાસ્તવિક દૃષ્ટિથી તેની કિંમત દેખાતી નથી.

મનુષ્યાદિ વંશની વૃદ્ધિ કરવી, એ વિચાર મુખ્યપણે લૌકિક દૃષ્ટિનો
છે; પણ તે દેહ પામીને અવશ્ય મોક્ષ સાધન કરવું, અથવા તે સાધનનો
નિશ્ચય કરવો એ વિચાર મુખ્યપણે અલૌકિક દૃષ્ટિનો છે. અલૌકિક દૃષ્ટિમાં
મનુષ્યાદિ વંશની વૃદ્ધિ કરવી એમ કહ્યું નથી તેથી, મનુષ્યાદિનો નાશ કરવો
એમ તેમાં આવ્યું છે એમ સમજવું ન જોઈએ. લૌકિક દૃષ્ટિમાં તો
યુદ્ધાદિ ઘણા પ્રસંગોમાં હજારો મનુષ્યોના નાશ પામવાનો વખત આવે છે, અને
તેમાં ઘણા વંશરહિત થાય છે પણ પરમાર્થ એટલે અલૌકિક દૃષ્ટિમાં તેવાં
કાર્ય નથી કે જેથી તેમ થવાનો ઘણું કરીને વખત આવે અર્થાત્ એ સ્થળે
અલૌકિક દૃષ્ટિથી નિર્વેરતા અવિરોધ, મનુષ્યાદિ પ્રાણીની રક્ષા અને તેમના
વંશનું રહેવું એ સહજે બને છે, અને મનુષ્યાદિ વંશની વૃદ્ધિ કરવાનો જેનો

પ્રસંગોત્તરમાં પણ વિશેષ ઉપકારવિના પડવું ન ઘટે. તેવા પ્રસંગોથી કેટલીકવાર પરમાર્થદૃષ્ટિ ક્ષોભ પમાડવા જેવું પરિણામ આવે છે.

વડનાં ટેટા, કે પીપરના પીપાંનું રક્ષણ પણ કંઈ તેની વંશવૃદ્ધિને અર્થે કરવાના હેતુથી અભક્ષ્ય કહ્યાં છે એમ સમજવું યોગ્ય નથી. તેમાં કોમળપણું હોય છે ત્યારે અનંતકાયનો સંભવ છે, તથા તેને બદલે બીજી ઘણી ચીજોથી નિષ્પાપપણે રહી શકાય છે, છતાં તે જ અંગીકાર કરવાની ઇચ્છા રાખવી તે વૃત્તિનું ઘણું તુચ્છપણું થાય છે, તેથી અભક્ષ્ય કહ્યાં છે, તે યથાર્થ લાગવા યોગ્ય છે. પાણીના ટીપામાં અસંખ્યાત જીવ છે એ વાત ખરી છે, પણ ઉપર કહ્યાંમાં જે વડનાં ટેટા વગેરેનાં કારણો—તેવાં કારણો—તેમાં રહ્યાં નથી તેથી, તે અભક્ષ્ય કહ્યું નથી; જો કે તેનું પાણી વાપરવાની પણ આજ્ઞા છે એમ કહ્યું નથી, અને તેથી, પણ અમુક પાપ થાય એવો ઉપદેશ છે.

સં. ૧૯૫૦, ભાદરવા શુદ ૮, ગુરુ

૪૬૪

લૌકિક દૃષ્ટિ અને અલૌકિક દૃષ્ટિમાં મોટો ભેદ છે. લૌકિક દૃષ્ટિમાં વ્યવહારનું મુખ્યપણું છે અને અલૌકિક દૃષ્ટિમાં પરમાર્થનું મુખ્યપણું છે.

મનુષ્યદેહનું જૈન અને બીજા બધા માર્ગમાં વિશેષપણું અને અમૂલ્યપણું કહ્યું છે, તે સત્ય છે. પણ જો તેથી મોક્ષસાધન કરી શકાય તો જ તેનું વિશેષપણું અને અમૂલ્યપણું છે.

મનુષ્યાદિ પ્રાણીની વૃદ્ધિ કરવી એ વિચાર લૌકિક દૃષ્ટિનો છે, પણ મનુષ્યો યથાતથ્ય બોધ પામે [illegible] નિશ્ચય કરવા તથા પ્રતિ કરવી એ વિચાર અલૌકિક દૃષ્ટિનો છે.

[illegible]

અને તેની પ્રાપ્તિ અર્થે પ્રયત્ન કરી પોતાનું પ્રાપ્ત આત્મસાધન ગુમાવવા જેવું કરવું, અને પોતાથી સંતતિ થઈ તે મનુષ્યવૃદ્ધિ પામશે, તે મોક્ષ મળવારૂપ છે, એવી મનોરથમાત્ર કલ્પનામાં પડવું તે મનુષ્યપણાનું ઉત્તમપણું ગણાવે યથાર્થ કહ્યા જેવું થાય.

દ્રવ્યાદિ કારણ બધાં નથી, જ્ઞાનીપુરુષની દ્રષ્ટિમાં જે ત્યાગ કરવાને યોગ્ય નથી, એવાં પ્રાપ્ત યોગ, કે એક વૈરાગ્યવાન જીવને ત્યાગ એવો પ્રશસ્ત જ છે એમ કંઈ જિનસિદ્ધાંત એકાંતે નથી.

પ્રથમથી જ જેને ઉત્તમ સંસ્કારવાળો વૈરાગ્ય ન હોય તે પુરુષ કદાપિ આશ્રમો પરિણામે લક્ષ રાખી આશ્રમપૂર્વક પ્રવર્તે તો તેણે એકાંતે ભૂલ જ કરી છે; અને ત્યાગ જ કર્યો હોત તો ઉત્તમ હતું એમ પણ જિનસિદ્ધાંત નથી. માત્ર મોક્ષસાધનનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયે તે પ્રસંગ જતો કરવો ન જોઈએ એમ જિનનો ઉપદેશ છે.

ઉત્તમ સંસ્કારવાળા પુરુષો ગૃહસ્થાશ્રમ કર્યા સિવાય ત્યાગ કરે તેથી મનુષ્યની વૃદ્ધિ અટકે, તેથી મોક્ષસાધનનાં કારણો અટકે, એ વિચારનું અલ્પદૃષ્ટિથી યોગ્ય દેખાય, પણ તથારૂપ ત્યાગવૈરાગ્યનો યોગ પ્રાપ્ત થયે મનુષ્યદેહનું સફળપણું થવા અર્થે તે યોગનો અપ્રમત્તપણે, વિઘ્નરહિત લાભ પ્રાપ્ત કરવો તે વિચાર તો પૂર્વાપર અવિરુદ્ધ અને પરમાર્થદૃષ્ટિથી સિદ્ધ કહેવાય. આયુ-સંપૂર્ણ છે, તથા અલ્પપણે સંતતિ થાય તો તેઓ મોક્ષસાધન કરશે એવો નિશ્ચય કરી, સંતતિ થશે જ એવું માન્ય રાખી, પાછો આવ્યાને આવો ત્યાગ પ્રકાશિત થશે એવું અવિચાર કરવાને આશ્રમપૂર્વક પ્રવર્તવાનું કોણ વિચારવાન એકાંતે યોગ્ય ગણે? પોતાના વૈરાગ્યમાં મંદપણું ન હોય, અને જ્ઞાનીપુરુષ જેને ત્યાગ કરવાયોગ્ય ગણતા હોય, તેણે બીજા મનોરથમાત્ર કારણોનો, અથવા અનિશ્ચિત કારણોનો વિચાર છોડી દઈ, નિશ્ચિત અને પ્રાપ્ત ઉત્તમ કારણોનો આશ્રય કરવો એ જ ઉત્તમ છે, અને એ જ મનુષ્યપણાનું સાર્થક છે; બાકી વૃદ્ધિ આદિની તો કલ્પના છે. ખરેખર મોક્ષમાર્ગ નાશ કરી માત્ર મનુષ્યની વૃદ્ધિ કરવાની કલ્પના કર્યા જેવું કરીએ તો બને.

એ આદિ ઘણાં કારણોથી પરમાર્થદૃષ્ટિથી જે બોધ્યું છે તે જ યોગ્ય જોવામાં આવે છે. ઉપયોગ આવા પ્રસંગમાં વિશેષ કરી પ્રેરવા કારણ પડે છે. તોપણ સંક્ષેપમાં જે કંઈ લખવાનું બન્યું તે ઉદીરણાવત્ કરીને લખ્યું છે. જ્યાંસુધી બને ત્યાંસુધી જ્ઞાનીપુરુષનાં વચનોને લૌકિક આશયમાં ન ઉતારવાં, અથવા અલૌકિક દૃષ્ટિએ વિચારવાયોગ્ય છે; અને જ્યાંસુધી લૌકિક

અનેક જીવો જે મનુષ્યાદિ પ્રાણીનો નાશ કરતાં ડરતા નથી તેઓ ઉપદેશ પામી વર્ત્તમાનમાં તેવી રીતે મનુષ્યાદિનો નાશ કરતાં કેમ ન અટકે! તથા શુભવૃત્તિ પામવાથી ફરી મનુષ્યપણું કેમ ન પામે? અને એ રીતે મનુષ્યનું રક્ષણ તથા વૃદ્ધિ પણ સંભવે.

અલૌકિક દૃષ્ટિમાં તો મનુષ્યની હાનિ વૃદ્ધિ આદિનો મુખ્ય વિચાર નથી, કલ્યાણ અકલ્યાણનો મુખ્ય વિચાર છે. એક રાજા જો અલૌકિક દૃષ્ટિ પામે તો પોતાને મોહે હજારો મનુષ્યપ્રાણીનો યુદ્ધમાં નાશ થવાનો હેતુ દેખી ઘણીવાર વગરકારણે તેવાં યુદ્ધો ઉત્પન્ન ન કરે, તેથી ઘણા માણસોનો બચાવ થાય, અને તેથી વંશવૃદ્ધિ થઇ ઘણા માણસો વધે એમ પણ વિચાર કેમ ન લઇ શકાય!

ઇંદ્રિયો અતૃપ્ત હોય, વિશેષ મોહપ્રધાન હોય, મોહવૈરાગ્યે માત્ર ક્ષણિક વૈરાગ્ય ઊગ્યો હોય, અને યથાતથ્ય સત્સંગનો જોગ ન હોય, તો તેને સંન્યાસ આપવું પ્રાયે પ્રશસ્ત કહી ન શકાય, એમ કહીએ તો વિરોધ નહીં; પણ ઉત્તમ સંસ્કારવાળા અને મોહાંધ એમણે સર્વેએ ગૃહસ્થાશ્રમ ભોગવીને જ ત્યાગ કરવો એવો પ્રતિબંધ કરતાં તો આયુષ્યાદિનું અનિયમિતપણું, પ્રાપ્તજોગે તેને દૂર કરવાપણું એ આદિ ઘણા વિરોધથી મોક્ષસાધનનો નાશ કરવા બરાબર થાય અને જેથી ઉત્તમપણું ગણ્યું હતું તે ન થયું તો પછી મનુષ્યપણાનું ઉત્તમપણું પણ શું છે? એ આદિ અનેક પ્રકારે વિચાર કરવાથી લૌકિક દૃષ્ટિ ટળી અલૌકિક દૃષ્ટિએ વિચારજાગૃતિ થશે.

[illegible] કે પોતાના કુળનું રક્ષણ કરી તેની વંશવૃદ્ધિ અર્થે કરવાના હેતુથી બ્રહ્મચર્ય રહ્યું નથી તેમ કામભોગપણું હોય છે ત્યારે, અનંતકાળપણાનો અભાવ છે તથા તેને અહીં ઓછી ઘણી ચીજોથી સાથી [illegible] મરણ [illegible] એ ચિંતન ઘણું સુંદરપણું છે તેથી, અત્યંત કહ્યું છે [illegible] યથાતથ્ય [illegible] છે.

પશુઓના દેહમાં [illegible] છે, એ વાત ખરી છે; પણ તેનું [illegible] નથી અને કર્યું નથી. વળી તેને બદલે ગૃહસ્થાદિકો [illegible] નથી તેમ. [illegible] થાય છે, પણ મનુષ્યને તો [illegible] પણ [illegible] આવી નથી.

[illegible] અને [illegible] પદાર્થોને લૌકિક દૃષ્ટિના આદરમાં ન [illegible] છે, અને અલૌકિક દૃષ્ટિએ વિચારવાયોગ્ય છે, તે અલૌકિક દૃષ્ટિમાં [illegible] જે [illegible] હાનિ હોય, તો

વળી એકાંતે એવો નિયમ બાંધ્યો હોય કે, બ્રહ્મચર્યાશ્રમ, ગૃહસ્થાશ્રમાદિ ક્રમે કરી આટલા આટલા વર્ષસુધી સેવીને પછી ત્યાગી થવું તો તે પણ સ્વતંત્ર વાત નથી. તથારૂપ આયુષ્ય ન હોય તો ત્યાગનો અવકાશ ન આવે.

વળી જો અપુત્રપણે ત્યાગ ન કરવ એમ ગણીએ તો તો કેટલેક વૃદ્ધાવસ્થાસુધીમાં પણ પુત્ર થતા નથી તે માટે શું સમજવું?

જૈનમાર્ગનો પણ એવો એકાંત સિદ્ધાંત નથી કે ગમે તે વયમાં ગમે તેવે માણસે ત્યાગ કરવો. તથારૂપ સત્સંગ, સદ્ગુરુનો યોગ થયે, વિશેષ વૈરાગ્યવાન પુરુષ સત્પુરુષને આશ્રયે ત્યાગ નાની વયમાં કરે તો તેથી તેણે તેમ કરવું પ્રશસ્ત નથી એમ જિનસિદ્ધાંત નથી. તેમ કરવું યોગ્ય છે એમ જિનસિદ્ધાંત છે, કેમકે અપૂર્વ એવાં સાધનો પ્રાપ્ત થયે ભોગાદિ સાધનો ભોગવવાના વિચારમાં પડવું, અને તેની પ્રાપ્તિઅર્થે પ્રયત્ન કરી તેને અમુક વર્ષસુધી ભોગવવાં જ, એ તો જે મોક્ષસાધનથી મનુષ્યપણાનું ઉત્તમપણું હતું તે ટાળી પશુવત્ કરવા જેવું થાય.

ઇંદ્રિયાદિ શાંત થયાં નથી, જ્ઞાનીપુરુષની દૃષ્ટિમાં હજુ તે ત્યાગ કરવાને યોગ્ય નથી, એવા મંદવૈરાગ્યવાન અથવા મોહવૈરાગ્યવાનને ત્યાગ લેવો પ્રશસ્ત જ છે એમ કંઇ જિનસિદ્ધાંત નથી. પ્રથમથીજ જેને સત્સંગ જોગ ન હોય, તથા પૂર્વના ઉત્તમ સંસ્કારવાળો વૈરાગ્ય ન હોય તે પુરુષ કદાપિ આશ્રમપૂર્વક પ્રવર્તે તો તેથી તેણે એકાંતે ભૂલ કરી છે એમ ન કહી શકાય; જો કે તેણે પણ રાત્રિદિવસ ઉત્કૃષ્ટ ત્યાગની જાગ્રતિ રાખતાંપૂર્વક ગૃહસ્થાશ્રમાદિ કરવું પ્રશસ્ત છે.

ઉત્તમ સંસ્કારવાળા પુરુષો ગૃહસ્થાશ્રમ કર્યાસિવાય ત્યાગ કરે તેથી મનુષ્યપ્રાણીની વૃદ્ધિ અટકે અને તેથી મોક્ષસાધનનાં કારણ અટકે એ વિચારનું અલ્પ દૃષ્ટિથી યોગ્ય દેખાય, કેમકે પ્રત્યક્ષ મનુષ્યદેહ જે મોક્ષસાધનનો હેતુ થતો હતો તેને રોકીને પુત્રાદિની કલ્પનામાં પડી, વળી તેઓ મોક્ષ સાધન આરાધશે જ એવો નિશ્ચય કરી, તેની ઉત્પત્તિમાટે ગૃહસ્થાશ્રમમા પડવું, અને વળી તેની ઉત્પત્તિ થશે એ પણ માની લેવું, અને કદાપિ તે સંયોગો બન્યા તો જેમ હાલ પુત્રોત્પત્તિમાટે આ પુરુષને અટકવું પડ્યું હતું તેમ તેને પણ અટકવું થાય તેથી તો કોઇને ઉત્કૃષ્ટ ત્યાગરૂપ મોક્ષસાધન પ્રાપ્ત થવાનો વખત ન આવવા દેવા જેવું થાય.

વળી કોઇ કોઇ ઉત્તમ સંસ્કારવાન પુરુષોના ગૃહસ્થાશ્રમ પહેલાંના ત્યાગથી વંશવૃદ્ધિ અટકવાનો વિચાર લઇએ તો તેવા ઉત્તમ પુરુષના ઉપદેશથી

એવા મૂળ જ્ઞાનાદિ પામવા રે, અને જવા અનાદિ બંધ; મૂળ૦
ઉપદેશ સદ્ગુરૂનો પામવા રે, ટાળી સ્વચ્છંદ ને પ્રતિબંધ; મૂળ૦
એમ દેવ જિનંદે ભાખિયું રે, મોક્ષમારગનું શુદ્ધ સ્વરૂપ; મૂળ૦
ભવ્ય–જનોના હિતને કારણે રે, સંક્ષેપે કહ્યું સ્વરૂપ. મૂળ૦

સં૦ ૧૯૫૨ ના આસો સુદ ૧, આનંદ.

૪૯૬.

ૐ સદ્ગુરૂપ્રસાદ.

——:૦:——

શ્રી રામદાસસ્વામિનું યોજેલું "દાસબોધ" નામનું પુસ્તક મરાઠી ભાષામાં છે. તેનું ગુજરાતી ભાષાંતર છપાઇ પ્રગટ થયું છે; જે પુસ્તક વાંચવા તથા વિચારવા અર્થે મોકલ્યું છે.

પ્રથમ ગણપતિ આદિની સ્તુતિ કરી છે તેથી, તેમ જ પાછળ જગતના પદાર્થોને આત્મારૂપ વર્ણવીને ઉપદેશ કર્યો છે તેથી, તેમ જ તેમાં વેદાંતનું મુખ્યપણું વર્ણવ્યું છે તે વગેરેથી કંઇ પણ ભય ન પામતાં, અથવા વિકલ્પ નહીં પામતાં, આત્માર્થવિષેના ગ્રંથકર્તાના વિચારોનું અવગાહન કરવાયોગ્ય છે.

આત્માર્થ વિચારવામાં તેથી ક્રમે કરીને સુલભતા થાય છે.

જેણે જેણે સદ્ગુરૂનેવિષે તથા તેમની દશાનેવિષે વિશેષપણું દીઠું છે, તેને તેને ઘણુંકરીને અહંભાવ તથારૂપ પ્રસંગ જોવામાં ઉદયપ્રસંગ થતો નથી; અથવા તરત શમાય છે. તે અહંભાવને જો આગળથી ઝેર જેવો પ્રતીત કર્યો હોય, તો પૂર્વાપર તેનો સંભવ ઓછો થાય. કંઇક અંતરમાં ચાતુર્યાદિ ભાવે મીઠાશ સૂક્ષ્મપરિણતિએ પણ રાખી હોય, તો તે પૂર્વાપર વિશેષતા પામે છે. પણ ઝેર જ છે. નિશ્ચય ઝેર જ છે, પ્રગટ 'કાળકૂટ' ઝેર છે; એમાં કોઇ રીતે સંશય નથી. અને સંશય થાય, તો તે સંશય માનવો નથી; તે સંશયને અજ્ઞાન જ જાણવું છે; એવી તીવ્ર ખારાશ કરી મૂકી હોય તો તે અહંભાવ ઘણુંકરી બળ કરી શકતો નથી. વખતે તે અહંભાવને રોકવાથી નિરહંભાવતા થઇ તેનો પાછો અહંભાવ થઇ આવવાનું બને છે; તેપણ આગળ ઝેર, ઝેર અને ઝેર માની રાખી વર્ત્યું હોય તો આત્માર્થને બાધ ન થાય.

શ્રી આનંદ, આસો સુદ ૧, ગુરુ.

બેસાડવા, નહીંતો પોતાનું વિશેષ જાણપણું નથી એમ જણાવવું, તથા મોક્ષમાર્ગમાં કેવળ કિંકિરવિચાર કોનો નથી એ આદિ કારણો યથાશક્તિ દર્શાવી બનતું સમાધાન કરવું, નહીંતો અને સાંભળી તેવા પ્રસંગથી દૂર રહેવું એ ઠીક છે.

નાનાપ્રકારના પ્રશ્નોત્તરનો લક્ષ એક આત્માર્થપ્રત્યે થાય, તો આત્માને ઘણો ઉપકાર થવાનો સંભવ રહે.

સંવત્ ૧૯૫૨ ના ભાદ્રપદ શુદ ૮, રાળજ.

૭૯૫.

ૐ

શ્રીસદ્‌ગુરુચરણાય નમઃ

મૂળ મારગ સાંભળો જિનનો રે—

કરી વૃત્તિ અખંડ સન્મુખ, મૂળ મારગ સાંભળો જિનનો રે.

નો'ય પૂજાદિની જો કામના રે, નો'ય વ્હાલું અંતર ભવદુઃખ; મૂળ૦

કરી જોજો વચનની તુલના રે, જોજો શોધીને જિનસિદ્ધાંત; મૂળ૦

માત્ર કહેવું પરમાર્થહેતુથી રે, કોઈ પામે મુમુક્ષુ વાત; મૂળ૦

જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રની શુદ્ધતા રે, એકપણે અને અવિરુદ્ધ; મૂળ૦

જિનમારગ તે પરમાર્થથી રે, એમ કહ્યું સિદ્ધાંતે બુધ; મૂળ૦

લિંગ અને ભેદો જે વ્રતના રે, દ્રવ્ય દેશ કાળાદિ ભેદ; મૂળ૦

પણ જ્ઞાનાદિની જે શુદ્ધતા રે, તે તો ત્રણે કાળે અભેદ; મૂળ૦

હવે જ્ઞાન દર્શનાદિ શબ્દનો રે, સંક્ષેપે સુણો પરમાર્થ; મૂળ૦

તેને જોતાં વિચારી વિશેષથી રે, સમજાશે ઉત્તમ આત્માર્થ; મૂળ૦

છે દેહાદિથી ભિન્ન આતમા રે, ઉપયોગી સદા અવિનાશ. મૂળ૦

એમ જાણે સદ્‌ગુરુઉપદેશથી રે, કહ્યું જ્ઞાન તેનું નામ ખાસ; મૂળ૦

જે જ્ઞાને કરીને જાણિયું રે, તેની વર્તે છે શુદ્ધ પ્રતીત; મૂળ૦

કહ્યું ભગવંતે દર્શન તેહને રે, જેનું બીજું નામ સમકીત. મૂળ૦

જેમ આવી પ્રતીતિ જીવની રે, જાણ્યો સર્વેથી ભિન્ન અસંગ; મૂળ૦

તેવો સ્થિર સ્વભાવ તે ઉપજે રે, નામ ચારિત્ર તે અણલિંગ; મૂળ૦

તે ત્રણે અભેદ પરિણામથી રે, જ્યારે વર્તે તે આત્મારૂપ; મૂળ૦

તેહ મારગ જિનનો પામિયો રે, કિંવા પામ્યો તે નિજસ્વરૂપ; મૂળ૦

[illegible]

[illegible]

૪૨૭.

આત્માર્થી ભાઈ શ્રી...........મહેતે—

તમારો લખેલો કાગળ મળ્યો હતો. આ કાગળથી તેનો ટૂંકામાં ઉત્તર લખ્યો છે:—

નાતાલમાં સ્થિતિ કરવાથી તમારી કેટલીક સદ્વૃત્તિઓ વિશેષતા પામી છે, એમ પ્રતીતિ થાય છે; પણ તમારી તેમ વર્તવાની ઉત્કૃષ્ટ ઇચ્છા તેમાં હેતુભૂત છે. રાજકોટ કરતાં નાતાલ કેટલીક રીતે તમારી વૃત્તિને ઉપકાર કરી શકે એવું ક્ષેત્ર ખરું એમ માનવામાં હાનિ નથી. કેમકે તમારી સરળતા સાચવવામાં અંગત ચિંતાનો લય રહી શકે એવા પ્રપંચમાં અનુસરવાનું દબાણ નાતાલમાં ઘણું કરીને નહીં; પણ જેની સદ્વૃત્તિઓ વિશેષ બળવાન ન હોય, અથવા નિર્બળ હોય, અને તેને ઇંગ્લેંડાદિમાં સ્વતંત્રપણે રહેવાનું હોય, તો અભક્ષ્યાદિવિષયમાં તે દોષિત થાય એમ લાગે છે. જેમ તમને નાતાલ ક્ષેત્રમાં પ્રપંચનો વિશેષ યોગ નહીં હોવાથી તમારી સદ્વૃત્તિઓ વિશેષતા પામી, તેમ રાજકોટ જેવામાં કઠણ પડે એ યથાર્થ લાગે છે; પણ કોઈ સારા આર્યક્ષેત્રમાં સત્સંગાદિ યોગમાં તમારી વૃત્તિઓ નાતાલ કરતાં પણ વિશેષતા પામત એમ સંભવે છે. તમારી વૃત્તિઓ જોતાં તમને નાતાલ અનાર્ય ક્ષેત્રરૂપે અસર કરે એવું મારી માન્યતામાં ઘણુંકરીને નથી; પણ સત્સંગાદિ યોગની ઘણુંકરીને પ્રાપ્તિ ન થાય તેથી, કેટલુંક આત્મનિરાકરણ, ન થાય તે રૂપ હાનિ માનવી કંઈક વિશેષ યોગ્ય લાગે છે.

અત્રેથી ‘આર્યઆચારવિચાર’ સાચવવાસંબંધી લખ્યું હતું તે આવા ભાવાર્થમાં લખ્યું હતુ: ‘આર્યઆચાર’ એટલે મુખ્ય કરીને દયા, સત્ય, ક્ષમાદિ ગુણોનું આચરવું તે; અને ‘આર્યવિચાર’ એટલે, મુખ્ય કરીને આત્માનું અસ્તિત્વ, નિત્યત્વ, વર્તમાનકાળસુધીમાં તે સ્વરૂપનું અજ્ઞાન, તથા તે અજ્ઞાન અને અભાનનાં કારણો, તે કારણોની નિવૃત્તિ અને તેમ થઇ અવ્યાબાધ આનંદસ્વરૂપ અભાન એવા નિજપદમાં સ્વાભાવિક સ્થિતિ થવી તે. એમ સંક્ષેપ મુખ્ય અર્થથી તે શબ્દો લખ્યા છે. વર્ણાશ્રમાદિ, વર્ણાશ્રમાદિ-પૂર્વક આચાર તે સદાચારના અંગભૂત જેવા છે. વર્ણાશ્રમાદિપૂર્વક વિશેષ પારમાર્થિક હેતુવિના તો વર્તવું યોગ્ય છે, એમ વિચારસિદ્ધ છે; જો કે વર્ણા-શ્રમધર્મ વર્તમાનમાં બહુ નિર્બળ સ્થિતિને પામ્યો છે, તોપણ આપણે તો જ્યાંસુધી ઉત્કૃષ્ટ ત્યાગદશા ન પામીએ, અને જ્યાંસુધી ગૃહાશ્રમમાં વાસ હોય ત્યાંસુધી, તો વાણીઆરૂપ વર્ણધર્મને અનુસરવું તે યોગ્ય છે, કેમકે અભક્ષ્યાદિ

બાહ્યક્રિયામાં રાચતાં, અંતર્ભેદ ન કાંઈ;
જ્ઞાનમાર્ગ નિષેધતાં, તેહ ક્રિયાજડ આંહિ. ૪.

બાહ્યક્રિયામાં જ માત્ર રાચી રહ્યાં છે, અંતર્ કંઈ ભેદાયું નથી અને જ્ઞાનમાર્ગને નિષેધ્યા કરે છે, તે અહીં ક્રિયાજડ કહ્યાં છે. ૪.

બંધ, મોક્ષ છે કલ્પના, ભાખે વાણીમાંહિ;
વર્તે મોહાવેશમાં, શુષ્કજ્ઞાની તે આંહિ. ૫.

બંધ, મોક્ષ માત્ર કલ્પના છે, એવાં નિશ્ચયવાક્ય માત્ર વાણીમાં બોલે છે, અને તથારૂપ દશા થઈ નથી, મોહના પ્રભાવમાં વર્તે છે, એ અહીં શુષ્કજ્ઞાની કહ્યા છે. ૫.

વૈરાગ્યાદિ સફળ તો, જો સહ આતમજ્ઞાન;
તેમ જ આતમજ્ઞાનની, પ્રાપ્તિતણાં નિદાન. ૬.

વૈરાગ્યત્યાગાદિ જો સાથે આત્મજ્ઞાન હોય તો સફળ છે, અર્થાત્ મોક્ષની પ્રાપ્તિના હેતુ છે અને જ્યાં આત્મજ્ઞાન ન હોય ત્યાં પણ જો તે આત્મજ્ઞાનને અર્થે કરવામાં આવતાં હોય, તો તે આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિના હેતુ છે. ૬.

ત્યાગ વિરાગ ન ચિત્તમાં, થાય ન તેને જ્ઞાન;
અટકે ત્યાગ વિરાગમાં, તો ભૂલે નિજ ભાન. ૭.

જેના ચિત્તમાં ત્યાગ અને વૈરાગ્યાદિ સાધનો ઉત્પન્ન થયાં ન હોય તેને જ્ઞાન ન થાય; અને જે ત્યાગ, વિરાગમાં જ અટકી રહી, આત્મજ્ઞાનની આકાંક્ષા ન રાખે, તે પોતાનું ભાન ભૂલે અર્થાત્ અજ્ઞાનપૂર્વક ત્યાગવૈરાગ્યાદિ હોવાથી તે પૂજાસત્કારાદિથી પરાભવ પામે અને આત્માર્થ ચૂકી જાય. ૭.

જ્યાં જ્યાં જે જે યોગ્ય છે, તહાં સમજવું તેહ;
ત્યાં ત્યાં તે તે આચરે, આત્માર્થી જન એહ. ૮.

જ્યાં જ્યાં જે જે યોગ્ય છે ત્યાં ત્યાં તે તે સમજે અને ત્યાં ત્યાં તે તે આચરે એ, આત્માર્થી પુરુષનાં લક્ષણ છે. ૮.

સેવે સદ્ગુરુચરણને, ત્યાગી દઈ નિજપક્ષ;
પામે તે પરમાર્થને, નિજપદનો લે લક્ષ. ૯.

પોતાના પક્ષને છોડી દઈ, જે સદ્ગુરુરૂપ ચરણને સેવે તે પરમાર્થને પામે અને આત્મસ્વરૂપનો લક્ષ તેને થાય. ૯.

વધારે લખવું યોગ્ય દેખાતું નથી. તેમ ત્યાગ કરે અને મંદિરનું આરાધન
તેમ બનવું યોગ્ય છે.

બીજી ઉતરતી જાતિઓ અથવા મુસલમાનાદિનો કોઈ તેવાં નિમંત્રણોમાં
આચાર્યાદિને અડકે નહીં રૂપિયો એનો રૂપાધાર આદિ એનાં તે સંઘનો
સાર ભાગવતનો ભંગ કરેલો હોય, તો તેમ અનુસરે તો સારૂં છે.
એ જ વિનંતિ.

સં૦ ૧૯૫૨ ના આસો સુદ ૩, શુક્ર, આણંદ.

૪૪૮.

શ્રી સદ્ગુરૂચરણાય નમઃ

ॐ

શ્રી આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્ર.

જે સ્વરૂપ સમજ્યાવિના, પામ્યો દુઃખ અનંત;
સમજાવ્યું તે પદ નમું, શ્રીસદ્ગુરૂ ભગવંત. ૧.

જે આત્મસ્વરૂપ સમજ્યાવિના ભૂતકાળે હું અનંત દુઃખ પામ્યો, તે પદ
જે સમજાવ્યું એટલે ભવિષ્યકાળે ઉત્પન્ન થવાયોગ્ય એવાં અનંત દુઃખ પામત
મૂળ જેણે છેદ્યું એવા શ્રીસદ્ગુરૂ ભગવાનને નમસ્કાર કરૂં છું. ૧.

વર્ત્તમાન આ કાળમાં, મોક્ષમાર્ગ બહુ લોપ;
વિચારવા આત્માર્થિને, ભાખ્યો અત્ર અગોપ્ય. ૨.

આ વર્તમાનકાળમાં મોક્ષમાર્ગ બહુ લોપ થઈ ગયો છે; જે મોક્ષમાર્ગ
આત્માર્થિના વિચારવાને અર્થે ગુરુશિષ્યના સંવાદરૂપે અત્રે પ્રગટ કહીએ છીએ. ૨.

કોઈ ક્રિયાજડ થઈ રહ્યા, શુષ્કજ્ઞાનમાં કોઈ;
માને મારગ મોક્ષનો, કરૂણા ઉપજે જોઈ. ૩.

કોઈ ક્રિયાને જ વળગી રહ્યા છે; અને કોઈ શુષ્કજ્ઞાનને જ વળગી
રહ્યા છે; એમ મોક્ષમાર્ગ માને છે, જે જોઈને દયા આવે છે. ૩.

રોકે જીવ સ્વચ્છંદ તો, પામે અવશ્ય મોક્ષ;
પામ્યા એમ અનંત છે, ભાખ્યું જિન નિર્દોષ. ૧૫.

જીવ અનાદિ કાળથી પોતાના ડહાપણે અને પોતાની ઇચ્છાએ ચાલ્યો છે, એનું નામ 'સ્વચ્છંદ' છે. જો તે સ્વચ્છંદને રોકે તો જરૂર તે મોક્ષને પામે અને એ રીતે ભૂતકાળે અનંત જીવ મોક્ષ પામ્યા છે, એમ રાગ, દ્વેષ અને અજ્ઞાન એમાંનો એકે દોષ જેને વિષે નથી એવા દોષરહિત વીતરાગે કહ્યું છે. ૧૫

પ્રત્યક્ષસદ્‌ગુરૂયોગથી, સ્વચ્છંદ તે રોકાય;
અન્ય ઉપાય કર્યા થકી, પ્રાયે બમણો થાય. ૧૬.

પ્રત્યક્ષસદ્‌ગુરૂના યોગથી તે સ્વચ્છંદ રોકાય છે, બાકી પોતાની ઇચ્છાએ બીજા ઘણા ઉપાય કર્યાં છતાં ઘણુંકરીને તે બમણો થાય છે. ૧૬.

સ્વચ્છંદ મત આગ્રહ તજી, વર્તે સદ્‌ગુરૂલક્ષ;
સમકિત તેને ભાખિયું, કારણ ગણી પ્રત્યક્ષ. ૧૭.

સ્વચ્છંદને તથા પોતાના મતના આગ્રહને તજીને જે સદ્‌ગુરૂના લક્ષે ચાલે તેને, પ્રત્યક્ષ કારણ ગણીને વીતરાગે 'સમકિત' કહ્યું છે. ૧૭.

માનાદિક શત્રુ મહા, નિજછંદે ન મરાય;
જાતાં સદ્‌ગુરૂશરણમાં અલ્પ પ્રયાસે જાય. ૧૮.

માન, અને પૂજાસત્કારાદિનો લોભ એ આદિ મહાશત્રુ છે, તે પોતાના ડહાપણે ચાલતાં નાશ પામે નહીં, અને સદ્‌ગુરૂના શરણમાં જતાં સહજ પ્રયત્નમાં જાય. ૧૮.

જે સદ્‌ગુરૂઉપદેશથી, પામ્યો કેવળજ્ઞાન;
ગુરૂ રહ્યા છદ્મસ્થ પણ, વિનય કરે ભગવાન. ૧૯.

જે સદ્‌ગુરૂના ઉપદેશથી કોઇ કેવળજ્ઞાનને પામ્યા, તે સદ્‌ગુરૂ હજુ છદ્મસ્થ રહ્યા હોય, તોપણ જે કેવળજ્ઞાનને પામ્યા છે એવા તે કેવળીભગવાન છદ્મસ્થ એવા પોતાના સદ્‌ગુરૂની વૈયાવચ્ચ કરે છે. ૧૯.

એવો માર્ગ વિનય તણો, ભાખ્યો શ્રી વીતરાગ;
મૂળ હેતુ એ માર્ગનો, સમજે કોઇ સુભાગ્ય. ૨૦.

એવો વિનયનો માર્ગ શ્રી જિને ઉપદેશ્યો છે. એ માર્ગનો મૂળહેતુ એટલે તેથી આત્માને શો ઉપકાર થાય છે તે, કોઇક સુભાગ્ય એટલે સુલભબોધી અથવા આરાધક જીવ હોય તે સમજે. ૨૦.

આત્મજ્ઞાન સમ-દર્શિતા વિચરે ઉદય પ્રયોગ;
અપૂર્વવાણી પરમશ્રુત, સદ્ગુરૂ લક્ષણયોગ્ય. ૧૦.

આત્મજ્ઞાનને વિષે જેમની સ્થિતિ છે, અર્થાત્ પરભાવની ઇચ્છાથી જે રહિત થયા છે, તથા શત્રુ, મિત્ર, હર્ષ, શોક, નમસ્કાર તિરસ્કારાદિ ભાવ પ્રત્યે જેને સમતા વર્તે છે; માત્ર પૂર્વે ઉપાર્જન થયેલાં એવાં કર્મોના ઉદયને લીધે જેમની વિચરવાઆદિ ક્રિયા છે; અજ્ઞાની કરતાં જેની વાણી પ્રત્યક્ષ જુદી પડે છે, અને ષડ્દર્શનના તાત્પર્યને જાણે છે, તે સદ્ગુરૂનાં ઉત્તમ લક્ષણો છે. ૧૦.

પ્રત્યક્ષસદ્ગુરૂ સમ નહીં, પરોક્ષજિનઉપકાર;
એવો લક્ષ થયાવિના, ઉગે ન આત્મવિચાર. ૧૧.

જ્યાંસુધી જીવને પૂર્વકાળે થઇ ગએલા એવા જિનની વાતપર જ લક્ષ રહ્યા કરે, અને તેનો ઉપકાર કહ્યા કરે અને જેથી પ્રત્યક્ષ આત્મભ્રાંતિનું સમાધાન થાય એવા સદ્ગુરૂનો સમાગમ પ્રાપ્ત થયો હોય તેમાં પરોક્ષજિનોનાં વચન કરતાં મોટો ઉપકાર સમાયો છે, તેમ જે ન જાણે તેને આત્મવિચાર ઉત્પન્ન ન થાય ૧૧.

સદ્ગુરૂના ઉપદેશ વણ, સમજાય ન જિનરૂપ;
સમજ્યાવણ ઉપકાર શો? સમજ્યે જિનસ્વરૂપ. ૧૨.

સદ્ગુરૂના ઉપદેશવિના જિનનું સ્વરૂપ સમજાય નહીં, અને સ્વરૂપ સમજાયવિના ઉપકાર શો થાય? જો સદ્ગુરૂઉપદેશે જિનનું સ્વરૂપ સમજે તો સમજનારનો આત્મા પરિણામે જિનની દશાને પામે. ૧૨.

આત્માદિ અસ્તિત્વના, જેહ નિરૂપક શાસ્ત્ર;
પ્રત્યક્ષસદ્ગુરૂયોગ નહીં, ત્યાં આધાર સુપાત્ર. ૧૩.

જે જિનાગમાદિ આત્માના હોવાપણાન તથા પરલોકાદિના હોવાપણાનો ઉપદેશ કરનારાં શાસ્ત્રો છે, તે પણ જ્યાં પ્રત્યક્ષસદ્ગુરૂનો જોગ ન હોય ત્યાં, સુપાત્ર જીવને આધારરૂપ છે પણ સદ્ગુરૂસમાન તે ભ્રાંતિના છેદક ન કહી શકાય. ૧૩.

અથવા સદ્ગુરૂએ કહ્યાં જે અવગાહન કાજ;
તે તે નિત્ય વિચારવાં, કરી મતાંતર ત્યાજ. ૧૪.

અથવા જે સદ્ગુરૂએ તે શાસ્ત્રો વિચારવાની આજ્ઞા દીધી હોય તે તે શાસ્ત્રો મતાંતર એટલે કુળધર્મને સાર્થક કરવાનો હેતુ આદિ ભ્રાંતિ છોડીને માત્ર આત્માર્થે વિચારવાં. ૧૪.

પ્રત્યક્ષસદ્ગુરુયોગમાં, વર્તે દ્રષ્ટિ વિમુખ;
અસદ્ગુરુને દ્રઢ કરે, નિજમાનાર્થે મુખ્ય. ૨૬.

પ્રત્યક્ષસદ્ગુરુનો ક્યારેક યોગ મળે તો દુરાગ્રહાદિછેદક તેની વાણી સાંભળીને તેનાથી અવળી રીતે ચાલે, અર્થાત્ તે હિતકારી વાણીને ગ્રહણ કરે નહીં, અને પોતે ખરેખરો દ્રઢ મુમુક્ષુ છે એવું માન મુખ્યપણે મેળવવાને અર્થે અસદ્ગુરુસમીપે જઈને પોતે તેના પ્રત્યે પોતાનું વિશેષ દ્રઢપણું જણાવે. ૨૬.

દેવાદિ ગતિ ભંગમાં, જે સમજે શ્રુતજ્ઞાન;
માને નિજમતવેષનો, આગ્રહ મુક્તિનિદાન. ૨૭.

દેવ નારકાદિ ગતિના, 'ભાંગા' આદિનાં સ્વરૂપ કોઈક વિશેષ પરમાર્થહેતુથી કહ્યા છે, તે હેતુને જાણ્યો નથી, અને તે ભંગજાળને શ્રુતજ્ઞાન જે સમજે છે, તથા પોતાના મતના વેષનો આગ્રહ રાખવામાં જ મુક્તિનો હેતુ માને છે. ૨૭.

લહ્યું સ્વરૂપ ન વૃત્તિનું, ગ્રહ્યું વ્રત અભિમાન;
ગ્રહે નહીં પરમાર્થને, લેવા લૌકિકમાન. ૨૮.

વૃત્તિનું સ્વરૂપ શું ? તે પણ જે જાણતો નથી, અને 'હું વ્રતધારી છું' એવું અભિમાન ધારણ કર્યું છે. ક્વચિત્ પરમાર્થના ઉપદેશનો યોગ બને તોપણ લોકમાં પોતાનું માન અને પૂજાસત્કારાદિ જતાં રહેશે, અથવા તે માનાદિ પછી પ્રાપ્ત નહીં થાય એમ જાણીને તે પરમાર્થને ગ્રહણ કરે નહીં. ૨૮.

અથવા નિશ્ચયનય ગ્રહે, માત્ર શબ્દનીમાંય;
લોપે સદ્વ્યવહારને, સાધનરહિત થાય. ૨૯.

અથવા 'સમયસાર' કે 'યોગવાસિષ્ઠ' જેવા ગ્રંથો વાંચી તે માત્ર નિશ્ચયનયને ગ્રહણ કરે ? કેવી રીતે ગ્રહણ કરે ? માત્ર કહેવારૂપે, અંતરંગમાં તથારૂપ ગુણની કશી સ્પર્શના નહીં, અને સદ્ગુરુ, સત્શાસ્ત્ર, તથા વૈરાગ્ય, વિવેકાદિ સાચા વ્યવહારને લોપે, તેમ જ પોતાને જ્ઞાની માની લઈને સાધનરહિત વર્તે. ૨૯.

જ્ઞાનદશા પામ્યો નહીં, સાધનદશા ન કાંઈ;
પામે તેનો સંગ જે, તે બૂડે ભવમાંહી. ૩૦.

તે જ્ઞાનદશા પામે નહીં, તેમ વૈરાગ્યાદિ સાધનદશા પણ તેને નથી, જેથી તેવા જીવનો સંગ બીજા જીવને થાય તે પણ ભવસાગરમાં ડૂબે. ૩૦.

અસદ્ગુરુએ વિનયનો, લાભ લહે જો કાંઈ;
મહામોહિનીય કર્મથી, બૂડે ભવજળમાંહિ. ૨૧.

આ વિનયમાર્ગ કહ્યો તેનો લાભ એટલે તે શિષ્યાદિની પાસે કરાવવાની ઇચ્છા કરીને જો કોઇ પણ અસદ્ગુરુ પોતાને વિષે સદ્ગુરુપણું સ્થાપે તો તે મહામોહિનીય કર્મનું ઉપાર્જન કરીને ભવસમુદ્રમાં બૂડે. ૨૧.

હોય મુમુક્ષુ જીવ તે, સમજે એહ વિચાર;
હોય મતાર્થી જીવ તે, અવળો લે નિર્ધાર. ૨૨.

જે મોક્ષાર્થી જીવ હોય તે, આ વિનયમાર્ગાદિનો વિચાર સમજે, અને જે મતાર્થી હોય તે, તેનો અવળો નિર્ધાર લે, એટલે કાં પોતે તેવો વિનય શિષ્યાદિ પાસે કરાવે, અથવા અસદ્ગુરુને વિષે પોતે સદ્ગુરુની ભ્રાંતિ રાખી આ વિનયમાર્ગનો ઉપયોગ કરે છે. ૨૨.

હોય મતાર્થી તેહને, થાય ન આતમલક્ષ;
તેહ મતાર્થીલક્ષણો, અહીં કહ્યાં નિર્પક્ષ. ૨૩.

જે મતાર્થી જીવ હોય તેને આત્મજ્ઞાનનો લક્ષ થાય નહીં; એવા મતાર્થી જીવનાં અહીં નિષ્પક્ષપાતે લક્ષણો કહ્યાં છે: ૨૩.

મતાર્થિલક્ષણ.

બાહ્યત્યાગ પણ જ્ઞાન નહીં, તે માને ગુરુ સત્ય;
અથવા નિજકુળધર્મના, તે ગુરુમાં જ મમત્વ. ૨૪.

જેને માત્ર બાહ્યથી ત્યાગ દેખાય છે, પણ આત્મજ્ઞાન નથી, અને ઉપલક્ષણથી અંતરંગ ત્યાગ નથી, તેવા ગુરુને સાચા ગુરુ માને, અથવા તો પોતાના કુળધર્મના ગમે તેવા ગુરુ હોય તોપણ તેમાંજ મમત્વ રાખે. ૨૪.

જે જિનદેહપ્રમાણ ને, સમવસરણાદિ સિદ્ધિ;
વર્ણન સમજે જિનનું, રોકી રહે નિજબુદ્ધિ. ૨૫.

જે જિનના દેહાદિનું વર્ણન છે, તેને જિનનું વર્ણન સમજે છે, અને માત્ર પોતાના કુળધર્મના દેવ છે માટે માનપણાના કલ્પિત રાગે સમવસરણાદિ માહાત્મ્ય કહ્યા કરે છે, અને તેમાં પોતાની બુદ્ધિને રોકી રહે છે; એટલે પરમાર્થહેતુસ્વરૂપ એવું જિનનું જે અંતરંગસ્વરૂપ જાણવાયોગ્ય છે તે, જાણતા નથી તથા તે જાણવાનું પ્રયત્ન કરતા નથી અને માત્ર સમવસરણાદિમાં જ જિનનું સ્વરૂપ કહી મતાર્થમાં રહે છે. ૨૫.

પ્રત્યક્ષસદ્ગુરુપ્રાપ્તિનો, ગણે પરમ ઉપકાર,
ત્રણે યોગ એકત્વથી, વર્તે આજ્ઞાધાર. ૩૫.

પ્રત્યક્ષસદ્ગુરુની પ્રાપ્તિનો મોટો ઉપકાર જાણે, અર્થાત્ શાસ્ત્રાદિથી જે સમાધાન થઈ શકવાયોગ્ય નથી અને જે દોષો સદ્ગુરુની આજ્ઞા ધારણ કર્યા વિના જતા નથી તે, સદ્ગુરુયોગથી સમાધાન થાય, અને તે દોષો ટળે, માટે પ્રત્યક્ષસદ્ગુરુનો મોટો ઉપકાર જાણે, અને તે સદ્ગુરુપ્રત્યે મન, વચન કાયાથી આજ્ઞાંકિતપણે વર્તે. ૩૫.

એક હોય ત્રણ કાળમાં, પરમારથનો પંથ,
પ્રેરે તે પરમાર્થને, તે વ્યવહાર સમંત. ૩૬.

ત્રણે કાળને વિષે પરમાર્થનો પંથ એટલે મોક્ષનો માર્ગ એક હોવો જોઈએ, અને જેથી તે પરમાર્થ સિદ્ધ થાય તે વ્યવહાર જીવે માન્ય રાખવો જોઈએ-બીજો નહીં. ૩૬.

એમ વિચારી અંતરે, શોધે સદ્ગુરુયોગ,
કામ એમ આત્માર્થનું, બીજો નહીં મનરોગ. ૩૭.

એમ અંતરમાં વિચારીને જે સદ્ગુરુના યોગની શોધ કરે, માત્ર એક આત્માર્થની ઇચ્છા રાખે પણ માનપૂજાદિક સિદ્ધિરિદ્ધિની કશી ઇચ્છા રાખે નહીં,-એ રોગ જેના મનમાં નથી. ૩૭.

કષાયની ઉપશાંતતા, માત્ર મોક્ષઅભિલાષ,
ભવે ખેદ પ્રાણીદયા, ત્યાં આત્માર્થનિવાસ. ૩૮.

જ્યાં કષાય પાતળા પડ્યા છે, માત્ર એક મોક્ષપદ સિવાય બીજા કોઈ પદની અભિલાષા નથી, સંસાર પર વૈરાગ્ય વર્તે છે, અને પ્રાણીમાત્ર પર દયા છે, એવા જીવને વિષે આત્માર્થનો નિવાસ થાય. ૩૮.

દશા ન એવી જ્યાંસુધી, જીવ લહે નહીં જોગ્ય,
મોક્ષમાર્ગ પામે નહીં, મટે ન અંતરરોગ. ૩૯.

જ્યાંસુધી એવી યોગ્યદશાને જીવ પામે નહીં, ત્યાંસુધી તેને મોક્ષમાર્ગની પ્રાપ્તિ ન થાય, અને આત્મભ્રાંતિરૂપ અનંત દુઃખનો હેતુ એવો અંતરરોગ ન મટે. ૩૯.

આવે જ્યાં એવી દશા, સદ્ગુરુબોધ સુહાય,
તે બોધે સુવિચારણા, ત્યાં પ્રગટે સુખદાય. ૪૦.

એવી દશા જ્યાં આવે ત્યાં સદ્ગુરુનો બોધ શોભે, અર્થાત્ પરિણામ પામે અને તે બોધના પરિણામથી સુખદાયક એવી સુવિચારદશા પ્રગટે. ૪૦.

એ પણ જીવ મતાર્થમાં, નિજમાન દિ કાજ;
પામે નહીં પરમાર્થને, અન્‌અધિકારીમાં જ. ૩૧.

એ જીવ પણ મતાર્થમાં જ વર્તે છે, કેમકે ઉપર કહ્યા જીવ તેને જેમ કુળધર્માદિથી મતાર્થતા છે, તેમ આને જ્ઞાની ગણાવવાના માનની ઇચ્છાથી પોતાના શુષ્કમતનો આગ્રહ છે, માટે તે પણ પરમાર્થને પામે નહીં, અને અન્‌અધિકારી એટલે જેને વિષે જ્ઞાન પરિણામ પામવા યોગ્ય નહીં એવા જીવોમાં તે પણ ગણાય. ૩૧.

નહીં કષાયઉપશાંતતા, નહીં અંતરવૈરાગ્ય;
સરળપણું ન મધ્યસ્થતા, એ મતાર્થી દુર્ભાગ્ય. ૩૨.

જેને ક્રોધમાનમાયાલોભરૂપ કષાય પાતળા પડ્યા નથી તેમ જેને અંતર્વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો નથી, આત્મામાં ગુણ ગ્રહણકરવારૂપ સરળપણું જેને રહ્યું નથી, તેમ સત્યાસત્યતુલના કરવાને જેને અપક્ષપાતદૃષ્ટિ નથી, તે મતાર્થી જીવ દુર્ભાગ્ય એટલે જન્મ, જરા, મરણને છેદવાવાળા મોક્ષમાર્ગને પામવા યોગ્ય એવું તેનું ભાગ્ય ન સમજવું. ૩૨.

લક્ષણ કહ્યાં મતાર્થીનાં, મતાર્થ જાવા કાજ,
હવે કહું આત્માર્થીનાં, આત્મ-અર્થ સુખસાજ. ૩૩.

એમ મતાર્થી જીવનાં લક્ષણ કહ્યાં, તે કહેવાનો હેતુ એ છે કે, કોઇ પણ જીવનો તે જાણીને મતાર્થ જાય. હવે આત્માર્થી જીવનાં લક્ષણ કહીએ છીએ: તે લક્ષણ કેવાં છે કે, આત્માને અવ્યાબાધ સુખની સામગ્રીના હેતુ છે. ૩૩.

આત્માર્થીલક્ષણ.

આત્મજ્ઞાન ત્યાં મુનિપણું, તે સાચા ગુરૂ હોય,
બાકી કુળગુરૂકલ્પના, આત્માર્થી નહીં જોય. ૩૪.

જ્યાં આત્મજ્ઞાન હોય ત્યાં મુનિપણું હોય. અર્થાત્ આત્મજ્ઞાન ન હોય ત્યાં મુનિપણું ન જ સંભવે "જમ્મંતિ પાસહ તં મોણંતિ પાસહ" (જ્યાં સમકિત એટલે આત્મજ્ઞાન છે, ત્યાં મુનિપણું જાણો) એમ "આચારાંગ સૂત્રમાં" કહ્યું છે. એટલે જેમ આત્મજ્ઞાન હોય તે સાચા ગુરૂ છે એમ જાણે છે અને આત્મજ્ઞાનરહિત હોય તોપણ પોતાના કુળના ગુરૂને સદ્‌ગુરૂ માનવા એ માત્ર કલ્પના છે તેથી કંઇ ભવછેદ ન થાય એમ આત્માર્થી જુએ છે. ૩૪.

એક દેહરૂપે છે, માટે આત્માને જૂદો માનવો તે મિથ્યા છે, કેમકે તેનું કશું જૂદું એંધાણ એટલે ચિન્હ નથી. ૪૬.

વળી જો આત્મા હોય તો, જણાય તે નહીં કેમ ?
જણાય જો તે હોય તો, ઘટ પટ આદિ જેમ. ૪૭.

અને જો આત્મા હોય તો તે જણાય શા માટે નહીં ? જો ઘટ, પટ, આદિ પદાર્થો છે તો જેમ જણાય છે, તેમ આત્મા હોય તો શા માટે ન જણાય ? ૪૭.

માટે છે નહીં આતમા, મિથ્યા મોક્ષઉપાય,
એ અંતરશંકાતણો, સમજાવો સદુપાય. ૪૮.

માટે આત્મા છે નહીં, અને આત્મા નથી એટલે તેના મોક્ષના અર્થે ઉપાય કરવા તે ફોકટ છે, એ મારા અંતરની શંકાનો કંઈ પણ સદુપાય સમજાવો એટલે સમાધાન હોય તો કહો. ૪૮.

સમાધાન.—સદ્ગુરૂ ઉવાચ.

'આત્મા છે' એમ સદ્ગુરૂ સમાધાન કરે છેઃ—

ભાસ્યો દેહાધ્યાસથી, આત્મા દેહ સમાન;
પણ તે બન્ને ભિન્ન છે, પ્રગટલક્ષણે ભાન. ૪૯.

દેહાધ્યાસથી એટલે અનાદિકાળથી અજ્ઞાનને લીધે દેહનો પરિચય છે તેથી, આત્મા દેહ જેવો અર્થાત્ તને દેહ ભાસ્યો છે; પણ આત્મા અને દેહ બન્ને જૂદાં છે, કેમકે બેય જૂદાં જૂદાં લક્ષણથી પ્રગટ ભાનમાં આવે છે. ૪૯.

ભાસ્યો દેહાધ્યાસથી, આત્મા દેહસમાન;
પણ તે બન્ને ભિન્ન છે, જેમ અસિ ને મ્યાન. ૫૦.

અનાદિકાળના અજ્ઞાનને લીધે દેહના પરિચયથી દેહ જ આત્મા ભાસ્યો છે, અથવા દેહ જેવો આત્મા ભાસ્યો છે, પણ જેમ તરવાર ને મ્યાન, મ્યાનરૂપ લાગતાં છતાં બન્ને જૂદાં જૂદાં છે, તેમ આત્મા અને દેહ બન્ને જૂદા જૂદા છે. ૫૦.

જે દ્રષ્ટા છે દ્રષ્ટિનો, જે જાણે છે રૂપ;
અબાધ્ય અનુભવ જે રહે, તે છે જીવસ્વરૂપ. ૫૧.

તે આત્મા દૃષ્ટિ એટલે આંખથી ક્યાંથી જણાય ? કેમકે ઊલટો તેનો તે જોનાર છે. સ્થૂળસૂક્ષ્માદિ રૂપને જે જાણે છે અને સર્વને બાધ કરતાં કરતાં કોઈ પણ પ્રકારે જેનો બાધ કરી શકાતો નથી એવો જે અનુભવ રહે છે તે, જીવનું સ્વરૂપ છે. ૫૧

જ્યાં પ્રગટે સુવિચારણા, ત્યાં પ્રગટે નિજજ્ઞાન,
જે જ્ઞાને ક્ષય મોહ થઈ, પામે પદ નિર્વાણ. ૪૧.

જ્યાં સુવિચારદશા પ્રગટે ત્યાં, આત્મજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય, અને તે જ્ઞાનથી મોહનો ક્ષય કરી નિર્વાણપદને પામે. ૪૧.

ઉપજે તે સુવિચારણા, મોક્ષમાર્ગ સમજાય,
ગુરુશિષ્યસંવાદથી, ભાખું ષટ્પદ આંહિ. ૪૨.

જેથી તે સુવિચારદશા ઉત્પન્ન થાય, અને મોક્ષમાર્ગ સમજવામાં આવે તે, છ પદરૂપે ગુરુશિષ્યના સંવાદથી કરીને અહીં કહું છું. ૪૨.

ષટ્પદનામકથન.

'આત્મા છે,' 'તે નિત્ય છે,' 'છે કર્તા નિજકર્મ,'
'છે ભોક્તા,' વળી 'મોક્ષ છે,' 'મોક્ષઉપાય સુધર્મ.' ૪૩.

'આત્મા છે.' 'તે આત્મા નિત્ય છે,' 'તે આત્મા પોતાના કર્મનો કર્તા છે.' 'તે કર્મનો ભોક્તા છે' 'તેથી મોક્ષ થાય છે,' અને તે 'મોક્ષનો ઉપાય એવો સત્ધર્મ છે.' ૪૩.

ષટ્સ્થાનક સંક્ષેપમાં, ષટ્દર્શન પણ તેહ,
સમજાવા પરમાર્થને, કહ્યાં જ્ઞાનીએ એહ. ૪૪.

એ છ સ્થાનક અથવા છ પદ અહીં સંક્ષેપમાં કહ્યાં છે, અને વિચાર કરવાથી ષટ્દર્શન પણ તે જ છે. પરમાર્થ સમજવાને માટે જ્ઞાનીપુરુષે એ છ પદો કહ્યાં છે. ૪૪.

શંકા.—શિષ્ય ઉવાચ.

શિષ્ય પ્રથમ સ્થાનકની શંકા કહે છેઃ—

નથી દૃષ્ટિમાં આવતો, નથી જણાતું રૂપ,
બીજો પણ અનુભવ નહીં, તેથી ન જીવસ્વરૂપ. ૪૫.

દૃષ્ટિમાં આવતો નથી, તેમ જેનું કંઈ રૂપ જણાતું નથી, તેમ સ્પર્શાદિ બીજા અનુભવથી પણ જણાતો નથી, માટે જીવનું સ્વરૂપ નથી; અર્થાત્ જીવ નથી. ૪૫

અથવા દેહજ આતમા, અથવા ઇંદ્રિય પ્રાણ,
મિથ્યા જુદો માનવો, નહીં જુદું એંધાણ. ૪૬.

અથવા દેહ જ છે તે આત્મા છે, અથવા ઇંદ્રિયો છે તે, આત્મા તે, આત્મા છે. અથવા શ્વાસોચ્છ્વાસ છે તે આત્મા છે, અર્થાત્ એ સૌ એ

જડ ચેતનનો ભિન્ન છે, કેવળ પ્રગટ સ્વભાવ;
એકપણું પામે નહીં, ત્રણે કાળ દ્વય ભાવ. ૫૭.

કોઈ કાળે જેમાં જાણવાનો સ્વભાવ નથી તે જડ, અને સદાય જે જાણવાના સ્વભાવવાન છે, તે ચેતન, એવો બેયનો કેવળ જૂદો સ્વભાવ છે, અને તે કોઈ પણ પ્રકારે એકપણું પામવાયોગ્ય નથી. ત્રણે કાળ જડ જડ ભાવે, અને ચેતન ચેતન ભાવે રહે એવો બેયનો જૂદો જૂદો દ્વૈતભાવ પ્રસિદ્ધ જ અનુભવાય છે. ૫૭.

આત્માની શંકા કરે, આત્મા પોતે આપ;
શંકાનો કરનાર તે, અચરજ એહ અમાપ. ૫૮.

આત્માની શંકા આત્મા આપે પોતે કરે છે. જે શંકાનો કરનાર છે, તે જ આત્મા છે. તે જણાતો નથી, એ માપ ન થઈ શકે એવું આશ્ચર્ય છે. ૫૮.

શંકા—શિષ્ય ઉવાચ.

આત્મા નિત્ય નથી, એમ શિષ્ય કહે છેઃ—

આત્માના અસ્તિત્વના, આપે કહ્યા પ્રકાર;
સંભવ તેનો થાય છે, અંતર કર્યે વિચાર. ૫૯.

આત્માના હોવાપણા વિષે આપે જે જે પ્રકાર કહ્યા તેનો અંતરમાં વિચાર કરવાથી સંભવ થાય છે. ૫૯

બીજી શંકા થાય ત્યાં, આત્મા નહીં અવિનાશ;
દેહયોગથી ઉપજે, દેહ વિયોગે નાશ. ૬૦.

પણ બીજી એમ શંકા થાય છે કે, આત્મા છે તોપણ તે અવિનાશ એટલે નિત્ય નથી. ત્રણે કાળ હોય એવો પદાર્થ નથી, માત્ર દેહના સંયોગથી ઉત્પન્ન થાય, અને વિયોગે નાશ પામે. ૬૦.

અથવા વસ્તુ ક્ષણિક છે, ક્ષણે ક્ષણે પલટાય;
એ અનુભવથી પણ નહીં, આત્મા નિત્ય જણાય. ૬૧.

અથવા વસ્તુ ક્ષણે ક્ષણે બદલાતી જોવામાં આવે છે, તેથી સર્વ વસ્તુ ક્ષણિક છે, અને અનુભવથી જોતા પણ આત્મા નિત્ય જણાતો નથી. ૬૧.

સમાધાન.—સદ્ગુરૂ ઉવાચ.

'આત્મા નિત્ય છે,' એમ સમાધાન કરે છેઃ—

દેહ માત્ર સંયોગ છે, વળી જડ રૂપી દૃશ્ય;
ચેતનનાં ઉત્પત્તિ લય, કોના અનુભવ વશ્ય. ૬૨.

છે ઇંદ્રિય પ્રત્યેકને, નિજ નિજ વિષયનું જ્ઞાન;
પાંચ ઇંદ્રીના વિષયનું, પણ આત્માને ભાન. ૫૨.

કર્ણેન્દ્રિયથી સાંભળ્યું તે તે કર્ણેન્દ્રિય જાણે છે, પણ ચક્ષુ-ઇંદ્રિય તેને જાણતી નથી, અને ચક્ષુ-ઇંદ્રિયે દીઠેલું તે કર્ણેન્દ્રિય જાણતી નથી અર્થાત્ સૌ સૌ ઇંદ્રિયને પોતપોતાના વિષયનું જ્ઞાન છે, પણ બીજી ઇંદ્રિયોના વિષયનું જ્ઞાન નથી, અને આત્માને તો પાંચે ઇંદ્રિયના વિષયનું જ્ઞાન છે. અર્થાત્ જે તે પાંચે ઇંદ્રિયોના ગ્રહણ કરેલા વિષયને જાણે છે તેજ, 'આત્મા' છે, અને આત્મા વિના એકેક ઇંદ્રિય એકેક વિષયને ગ્રહણ કરે એમ કહ્યું તેપણ ઉપચારથી કહ્યું છે ૫૨.

દેહ ન જાણે તેહને, જાણે ન ઇંદ્રિ પ્રાણ;
આત્માની સત્તાવડે, તેહ પ્રવર્તે જાણ. ૫૩.

દેહ તેને જાણતો નથી, ઇંદ્રિયો તેને જાણતી નથી, અને શ્વાસોચ્છ્વાસરૂપ પ્રાણ પણ તેને જાણતો નથી; તે સૌ એક આત્માની સત્તા પામીને પ્રવર્તે છે, નહીં તો જડપણે પડ્યાં રહે છે, એમ જાણ. ૫૩.

સર્વ અવસ્થાને વિષે, ન્યારો સદા જણાય;
પ્રગટરૂપ ચૈતન્યમય, એ એંધાણ સદાય. ૫૪.

જાગ્રત, સ્વપ્ન, અને નિદ્રા એ અવસ્થામાં વર્તતાં છતાં તે તે અવસ્થાઓથી જુદો જે રહ્યા કરે છે, અને તે તે અવસ્થા વ્યતીત થયે પણ જેનું હોવાપણું છે, અને તે તે અવસ્થાને જે જાણે છે, એવો પ્રગટસ્વરૂપ ચૈતન્યમય છે, અર્થાત્ જાણ્યા જ કરે એવો જેનો સ્વભાવ પ્રગટ છે, અને એ તેની નિશાની સદાય વર્તે છે, કોઈ દિવસ તે નિશાનીનો ભંગ થતો નથી. ૫૪.

ઘટ પટ આદિ જાણ તું. તેથી તેને માન;
જાણનાર તે માન નહીં, કહીએ કેવું જ્ઞાન. ૫૫.

ઘટ, પટ આદિને તું પોતે જાણે છે, 'તે છે' એમ તું માને છે, અને જે તે ઘટ પટ આદિનો જાણનાર છે તેને માનતો નથી, એ જ્ઞાન તે કેવું કહેવું? ૫૫

પરમ બુદ્ધિ કૃશ દેહમાં, સ્થૂળ દેહ મતિ અલ્પ;
દેહ હોય જો આતમા, ઘટે ન આમ વિકલ્પ. ૫૬.

દુર્બળ દેહને વિષે પરમ બુદ્ધિ જોવામાં આવે છે, અને સ્થૂળ દેહને વિષે થોડી બુદ્ધિ જોવામાં આવે છે; જો દેહ જ આત્મા હોય તો એવો વિકલ્પ એટલે વિરોધ થવાનો વખત ન આવે ૫૬.

અથવા એમ નહીં, તો આત્મા સદા અસંગ છે, અને સત્વાદિ ગુણવાળી પ્રકૃતિ કર્મનો બંધ કરે છે; તેમ નહીં, તો જીવને કર્મ કરવાની પ્રેરણા ઇશ્વર કરે છે, તેથી ઇશ્વરેચ્છારૂપ હોવાથી જીવ તે કર્મથી 'અબંધ' છે. ૭૨.

માટે મોક્ષ ઉપાયનો, કોઈ ન હેતુ જણાય;
કર્મતણું કર્તાપણું, કાં નહીં કાં નહીં જાય? ૭૩.

માટે જીવ કોઇ રીતે કર્મનો કર્તા થઇ શકતો નથી, અને મોક્ષનો ઉપાય કરવાનો કોઇ હેતુ જણાતો નથી કાં જીવને કર્મનું કર્તાપણું નથી અને જો કર્તાપણું હોય તો કોઇ રીતે તે તેનો સ્વભાવ મટવા યોગ્ય નથી ૭૩.

સમાધાન—સદ્ગુરૂ ઉવાચ

કર્મનું કર્તાપણું આત્માને જે પ્રકારે છે તે સદ્ગુરુ સમાધાન કરે છે:—

હોય ન ચેતનપ્રેરણા, કોણ ગ્રહે તો કર્મ;
જડ સ્વભાવ નહીં પ્રેરણા, જુઓ વિચારી ધર્મ. ૭૪.

ચેતન એટલે આત્માની પ્રેરણારૂપ પ્રવૃત્તિ ન હોય, તો કર્મને કોણ ગ્રહણ કરે? જડનો સ્વભાવ પ્રેરણા નથી. જડ અને ચેતન બેના ધર્મ વિચારી જુઓ. ૭૪.

જો ચેતન કરતું નથી, થતાં નથી તો કર્મ;
તેથી સહજ સ્વભાવ નહીં, તેમ જ નહીં જીવધર્મ. ૭૫.

આત્મા જો કર્મ કરતો નથી, તો થતા નથી; તેથી સહજ સ્વભાવે એટલે અનાયાસે થાય એમ કહેવું ઘટતું નથી; તેમ જ તે જીવનો ધર્મ પણ નહીં, કેમકે સ્વભાવનો નાશ થાય નહીં, અને આત્મા ન કરે તો કર્મ થાય નહીં, એ ભાવ ટળી શકે છે, માટે તે આત્માનો સ્વાભાવિક ધર્મ નહીં ૭૫.

કેવળ હોત અસંગ જો, ભાસત તને ન કેમ?
અસંગ છે પરમાર્થથી, પણ નિજભાને તેમ. ૭૬.

કેવળ જો અસંગ હોત, અર્થાત્ ક્યારે પણ તેને કર્મનું કરવાપણું ન હોત, તો તને પોતાને તે આત્મા પ્રથમથી કેમ ન ભાસત? પરમાર્થથી તે આત્મા અસંગ છે, પણ તે તો જ્યારે સ્વરૂપનું ભાન થાય ત્યારે થાય. ૭૬.

કર્તા ઈશ્વર કો નહીં, ઈશ્વર શુદ્ધ સ્વભાવ;
અથવા પ્રેરક તે ગણ્યે, ઈશ્વર દોષ પ્રભાવ. ૭૭.

દેહમાત્ર પરમાણુનો સંયોગ છે, અથવા સંયોગે કરી આત્માના સંબંધમાં છે. વળી તે દેહ જડ છે, રૂપી છે, અને દૃશ્ય એટલે બીજા કોઈ દ્રષ્ટાનો તે જાણવાનો વિષય છે; એટલે તે પોતે પોતાને જાણતો નથી, તો ચેતનનાં ઉત્પત્તિ અને નાશ તે ક્યાંથી જાણે? તે દેહના પરમાણુએ પરમાણુનો વિચાર કરતાં પણ તે જડ જ છે, એમ સમજાય છે. તેથી તેમાંથી ચેતન-ઉત્પત્તિ થવા યોગ્ય નથી, અને ઉત્પત્તિ થવા યોગ્ય નથી તેથી ચેતન તેમાં નાશ પણ પામવા યોગ્ય નથી. વળી તે દેહ રૂપી એટલે સ્થૂળાદિ પરિણામવાળો છે, અને ચેતન દ્રષ્ટા છે, ત્યારે તેના સંયોગથી ચેતનની ઉત્પત્તિ શી રીતે થાય? અને તેમાં લય પણ કેમ થાય? દેહમાંથી ચેતન ઉત્પન્ન થાય છે, અને તેમાં જ નાશ પામે છે એ વાત કોના અનુભવને વશ રહી? અર્થાત્ એમ કોણે જાણ્યું? કેમકે જાણનાર એવા ચેતનની ઉત્પત્તિ દેહથી પ્રથમ છે નહીં, અને નાશ તો તેથી પહેલાં છે, ત્યારે એ અનુભવ થયો કોને? ૬૨.

જેના અનુભવ વશ્ય એ, ઉત્પન્ન લયનું જ્ઞાન;
તે તેથી જુદા વિના, થાય ન કેમે ભાન. ૬૩

જેના અનુભવમાં જ ઉત્પત્તિ અને નાશનું જ્ઞાન વર્તે તે ભાન તેથી જુદા વિના કોઈ પ્રકારે પણ સંભવતું નથી, અર્થાત્ ચેતનનાં ઉત્પત્તિ લય થાય છે, એવો કોઈને પણ અનુભવ થવા યોગ્ય છે નહીં. ૬૩.

જે સંયોગો દેખીએ, તે તે અનુભવ દૃશ્ય;
ઉપજે નહીં સંયોગથી, આત્મા નિત્ય પ્રત્યક્ષ. ૬૪.

જે જે સંયોગો દેખીએ છીએ તે તે અનુભવસ્વરૂપ એવા આત્માના દૃશ્ય એટલે તેને આત્મા જાણે છે, અને તે સંયોગનું સ્વરૂપ વિચારતાં એવો કોઈ પણ સંયોગ સમજાતો નથી, કે જેથી આત્મા ઉત્પન્ન થાય છે, માટે આત્મા સંયોગથી નહીં ઉત્પન્ન થયેલો એવો છે; અર્થાત્ અસંયોગી છે, સ્વાભાવિક પદાર્થ છે, માટે તે પ્રત્યક્ષ 'નિત્ય' સમજાય છે. ૬૪.

જડથી ચેતન ઉપજે, ચેતનથી જડ થાય;
એવો અનુભવ કોઈને, ક્યારે કદી ન થાય. ૬૫.

જડથી ચેતન ઉપજે, અને ચેતનથી જડ ઉત્પન્ન થાય એવો કોઈને ક્યારે-કદી-પણ અનુભવ થાય નહીં. ૬૫.

ભાવકર્મ નિજકલ્પના, માટે ચેતનરૂપ;
જીવવીર્યની સ્ફુરણા, ગ્રહણ કરે જડધૂપ. ૮૨.

ભાવકર્મ જીવને પોતાથી ભ્રાંતિ છે, માટે તે ચેતનરૂપ છે, અને તે ભ્રાંતિને અનુયાયી થઇ જીવવીર્ય સ્ફુરાયમાન થાય છે, તેથી જડ એવાં દ્રવ્ય કર્મની વર્ગણા તે ગ્રહણ કરે છે.

ઝેર સુધા સમજે નહીં, જીવ ખાય ફળ થાય;
એમ શુભાશુભ કર્મનું, ભોક્તાપણું જણાય. ૮૩.

ઝેર અને અમૃત પોતે જાણતાં નથી કે અમારે આ જીવને ફળ આપવું છે, તોપણ જે જીવ ખાય છે, તેને તે ફળ થાય છે; એમ શુભાશુભ કર્મ આ જીવને આ ફળ આપવું છે એમ જાણતાં નથી, તોપણ ગ્રહણ કરનાર જીવ, ઝેર અમૃતના પરિણામની રીતે ફળ પામે છે. ૮૩.

એક રાંકને એક નૃપ, એ આદિ જે ભેદ;
કારણવિના ન કાર્ય તે, એ જ શુભાશુભ વેદ્ય. ૮૪.

એક રાંક છે, અને એક રાજા છે, એ આદિ શબ્દથી નીચપણું, ઉચપણું, કુરૂપપણું, સુરૂપપણું એમ ઘણું વિચિત્રપણું છે; અને એવો જે ભેદ રહે છે—તે સર્વને સમાનતા નથી—તે જ શુભાશુભ કર્મનું ભોક્તાપણું છે, એમ સિદ્ધ કરે છે, કેમકે કારણવિના કાર્યની ઉત્પત્તિ થતી નથી. ૮૪.

ફળદાતા ઇશ્વરતણી, એમાં નથી જરૂર;
કર્મ સ્વભાવે પરિણમે, થાય ભોગથી દૂર. ૮૫.

ફળદાતા ઇશ્વરની એમાં કંઇ જરૂર નથી. ઝેર અને અમૃતની રીતે શુભાશુભ કર્મ સ્વભાવે ફળ દેતાં જેમ નિવૃત્ત થાય છે, પરિણમે છે: અને નિઃસત્વ થયેથી ઝેર અને અમૃત ફળ દેતાં જેમ નિવૃત્ત થાય છે, તેમ શુભાશુભ કર્મને ભોગવવાથી તે નિઃસત્વ થાય છે. ૮૫.

તે તે ભોગ્ય વિશેષનાં, સ્થાનક દ્રવ્ય સ્વભાવ;
ગહન વાત છે શિષ્ય આ, કહી સંક્ષેપે સાવ. ૮૬.

ઉત્કૃષ્ટ શુભ અધ્યવસાય તે ઉત્કૃષ્ટ શુભગતિ છે, અને ઉત્કૃષ્ટ અશુભ અધ્યવસાય તે ઉત્કૃષ્ટ અશુભગતિ છે. શુભાશુભ અધ્યવસાય મિશ્રગતિ છે: અને તે જીવપરિણામ તે જ મુખ્યપણે તો ગતિ છે, તથાપિ ઉત્કૃષ્ટ શુભ દ્રવ્યનું ઉર્ધ્વગમન, ઉત્કૃષ્ટ અશુભ દ્રવ્યનું અધોગમન, શુભાશુભની મધ્યસ્થિતિ,

જગતનો અથવા જીવોના કર્મનો ઈશ્વર કર્તા કોઈ છે નહીં; શુદ્ધ આત્મસ્વભાવ જેનો થયો છે તે ઈશ્વર છે, અને તેને જો પ્રેરક એટલે કર્મકર્તા ગણીએ તો તેને દોષનો પ્રભાવ થયો ગણવો જોઈએ; માટે ઈશ્વરની પ્રેરણા જીવના કર્મ કરવામાં પણ કહેવાય નહીં. ૭૭.

> ચેતન જો નિજભાવમાં, કર્તા આપસ્વભાવ;
> વર્તે નહીં નિજભાનમાં, કર્તા કર્મપ્રભાવ. ૭૮.

આત્મા જો પોતાના શુદ્ધ ચૈતન્યાદિ સ્વભાવમાં વર્તે તો તે પોતાના તે જ સ્વભાવનો કર્તા છે, અર્થાત્ તે જ સ્વરૂપમાં પરિણમિત છે, અને તે શુદ્ધ ચૈતન્યાદિ સ્વભાવના ભાનમાં વર્તતો ન હોય ત્યારે કર્મભાવનો કર્તા છે. ૭૮.

શંકા.—શિષ્ય ઉવાચ.

તે કર્મનું ભોક્તાપણું જીવને નહીં હોય? એમ શિષ્ય કહે છેઃ—

> જીવ કર્મકર્તા કહો, પણ ભોક્તા નહીં સોય;
> શું સમજે જડ કર્મ કે, ફળપરિણામી હોય? ૭૯.

જીવને કર્મનો કર્તા કહીએ તોપણ તે કર્મનો ભોક્તા જીવ નહીં ઠરે, કેમકે જડ એવાં કર્મ શું સમજે કે તે ફળ દેવામાં પરિણામી થાય? અર્થાત્ ફળદાતા થાય? ૭૯.

> ફળદાતા ઈશ્વર ગણ્યે, ભોક્તાપણું સધાય;
> એમ કહ્યે ઈશ્વરતણું, ઈશ્વરપણું જ જાય. ૮૦.

ફળદાતા ઈશ્વર ગણીએ તો ભોક્તાપણું સાધી શકીએ, અર્થાત્ જીવને ઈશ્વર કર્મ ભોગવાવે તેથી જીવ કર્મનો ભોક્તા સિદ્ધ થાય, પણ પરને ફળ દેવા આદિ પ્રવૃત્તિવાળો ઈશ્વર ગણીએ તો તેનું ઈશ્વરપણું જ રહેતું નથી, એમ પણ પાછો વિરોધ આવે છે. ૮૦.

> ઈશ્વર સિદ્ધ થયા વિના, જગત્-નિયમ નહીં હોય;
> પછી શુભાશુભ કર્મનાં, ભોગ્યસ્થાન નહીં કોય. ૮૧.

તેવો ફળદાતા ઈશ્વર સિદ્ધ થતો નથી, એટલે જગતનો નિયમ પણ કોઈ રહે નહીં, અને શુભાશુભ કર્મ ભોગવવામાં કોઈ સ્થાનક પણ ઠરે નહીં, એટલે જીવને કર્મનું ભોક્તૃત્વ ક્યાં રહ્યું? ૮૧.

સમાધાન.—સદ્ગુરુ ઉવાચ.

જીવને પોતાનાં કરેલાં કર્મનું ભોક્તાપણું છે, એમ સદ્ગુરુ સમાધાન કરે છેઃ—

કર્મસહિત અનંતકાળ વીત્યો તે તે શુભાશુભ કર્મપ્રત્યેની જીવની આસક્તિને લીધે વીત્યો, પણ તેના પર ઉદાસીન થવાથી તે કર્મફળ છેદાય, અને તેથી મોક્ષસ્વભાવ પ્રગટ થાય. ૯૦.

દેહાદિ સંયોગનો, આત્યંતિક વિયોગ;
સિદ્ધ મોક્ષ શાશ્વતપદે, નિજ અનંત સુખભોગ. ૯૧.

દેહાદિ સંયોગનો અનુક્રમે વિયોગ તો થયા કરે છે, પણ તે પાછો ગ્રહણ ન થાય તે રીતે વિયોગ કરવામાં આવે, તો સિદ્ધસ્વરૂપ મોક્ષસ્વભાવ પ્રગટે, અને શાશ્વતપદે અનંત આત્માનંદ ભોગવાય. ૯૧.

શંકા—શિષ્ય ઉવાચ.

મોક્ષનો ઉપાય નથી, એમ શિષ્ય કહે છે:—

હોય કદાપિ મોક્ષપદ, નહીં અવિરોધ ઉપાય;
કર્મો કાળ અનંતનાં, શાથી છેદ્યાં જાય? ૯૨.

મોક્ષપદ કદાપિ હોય તોપણ તે પ્રાપ્ત થવાનો કોઈ અવિરોધ એટલે યથાતથ્ય પ્રતીત થાય એવો ઉપાય જણાતો નથી, કેમકે અનંત કાળનાં કર્મો છે, તે આવા અલ્પાયુષ્યવાળા મનુષ્યદેહથી કેમ છેદ્યાં જાય? ૯૨.

અથવા મત દર્શન ઘણાં, કહે ઉપાય અનેક;
તેમાં મત સાચો કયો, બને ન એહ વિવેક. ૯૩.

અથવા કદાપિ મનુષ્યદેહના અલ્પાયુષ્ય વગેરેની શંકા છોડી દઈએ, તોપણ મત અને દર્શન ઘણાં છે, અને તે મોક્ષના અનેક ઉપાયો કહે છે, અર્થાત્ કોઈ કંઈ કહે છે, અને કોઈ કંઈ કહે છે, તેમાં કયો મત સાચો એ વિવેક બની શકે એવો નથી. ૯૩.

કયી જાતિમાં મોક્ષ છે, કયા વેષમાં મોક્ષ;
એનો નિશ્ચય ના બને, ઘણા ભેદ એ દોષ. ૯૪.

બ્રાહ્મણાદિ કઈ જાતિમાં મોક્ષ છે અથવા કયા વેષમાં મોક્ષ છે, એનો નિશ્ચય પણ ન બની શકે એવો છે, કેમકે તેવા ઘણા ભેદો છે, અને એ દોષે પણ મોક્ષનો ઉપાય પ્રાપ્ત થવાયોગ્ય દેખાતો નથી. ૯૪.

તેથી એમ જણાય છે, મળે ન મોક્ષ-ઉપાય;
જીવાદિ જાણ્યા તણો, શો ઉપકાર જ થાય? ૯૫

એમ દ્રવ્યનો વિચિત્ર સ્વભાવ છે, અને તે આદિ હેતુથી તે તે ભોગસ્થાનક હોવા યોગ્ય છે. હે શિષ્ય! જડ ચેતનના સ્વભાવ સંયોગાદિ સૂક્ષ્મસ્વરૂપનો અત્રે ઘણો વિચાર સમાય છે, માટે આ વાત ગહન છે, તો પણ તેને અત્યંત સંક્ષેપમાં કહી છે. ૮૬.

શંકા—શિષ્ય ઉવાચ.

જીવનો તે કર્મથી મોક્ષ નથી, એમ શિષ્ય કહે છે—

કર્તા ભોક્તા જીવ હો, પણ તેનો નહીં મોક્ષ;
વીત્યો કાળ અનંત પણ, વર્તમાન છે દોષ. ૮૭.

કર્તા, ભોક્તા જીવ હો પણ તેથી તેનો મોક્ષ થવાયોગ્ય નથી, કેમકે અનંતકાળ થયો તોપણ કર્મ કરવારૂપી દોષ હજુ તેને વિષે વર્તમાન જ છે. ૮૭.

શુભ કરે ફળ ભોગવે, દેવાદિ ગતિ માંય;
અશુભ કરે નરકાદિ ફળ, કર્મ રહિત ન ક્યાંય. ૮૮.

શુભ કર્મ કરે તો તેથી દેવાદિ ગતિમાં તેનું શુભ ફળ ભોગવે, અને અશુભ કર્મ કરે તો નરકાદિ ગતિને વિષે તેનું અશુભ ફળ ભોગવે; પણ જીવ કર્મરહિત કોઈ સ્થળે હોય નહીં. ૮૮.

સમાધાન—સદ્ગુરુ ઉવાચ.

તે કર્મથી જીવનો મોક્ષ થઈ શકે છે. એમ સમાધાન કરે છેઃ

જેમ શુભાશુભ કર્મપદ, જાણ્યાં સફળ પ્રમાણ;
તેમ નિવૃત્તિ-સફળતા, માટે મોક્ષ સુજાણ. ૮૯.

જેમ શુભાશુભ કર્મપદ તે જીવના કરવાથી તે થતાં જાણ્યાં, અને તેથી તેનું ભોક્તાપણું જાણ્યું, તેમ નહીં કરવાથી અથવા તે કર્મનિવૃત્તિ કરવાથી તે નિવૃત્તિ પણ થવાયોગ્ય છે; માટે તે નિવૃત્તિનું પણ સફળપણું છે, અર્થાત્ જેમ તે શુભાશુભ કર્મ અફળ જતાં નથી, તેમ તેની નિવૃત્તિ પણ અફળ જવાયોગ્ય નથી; માટે તે નિવૃત્તિરૂપ મોક્ષ છે એમ હે વિચક્ષણ! તું વિચાર. ૮૯.

વીત્યો કાળ અનંત તે, કર્મ શુભાશુભ ભાવ;
તેહ શુભાશુભ છેદતાં, ઉપજે મોક્ષસ્વભાવ. ૯૦.

રાગ દ્વેષ અજ્ઞાન એ, મુખ્ય કર્મની ગ્રંથ;
થાય નિવૃત્તિ જેહથી, તે જ મોક્ષનો પંથ. ૧૦૦.

રાગ, દ્વેષ અને અજ્ઞાન એનું એકત્વ એ કર્મની મુખ્ય ગાંઠ છે; અર્થાત્ એ વિના કર્મનો બંધ ન થાય; તેની જેથી નિવૃત્તિ થાય તે જ મોક્ષનો માર્ગ છે. ૧૦૦.

આત્મા સત્ ચૈતન્યમય, સર્વાભાસરહિત;
જેથી કેવળ પામિયે, મોક્ષપંથ તે રીત. ૧૦૧.

'સત્' એટલે 'અવિનાશી', અને 'ચૈતન્યમય' એટલે 'સર્વભાવને પ્રકાશવારૂપ સ્વભાવમય' 'અન્ય સર્વ વિભાવ અને દેહાદિ સંયોગના આભાસથી રહિત એવો', 'કેવળ' એટલે 'શુદ્ધ આત્મા' પામિયે તેમ પ્રવર્તાય તે મોક્ષમાર્ગ છે. ૧૦૧.

કર્મ અનંત પ્રકારનાં, તેમાં મુખ્યે આઠ;
તેમાં મુખ્યે મોહિનીય, હણાય તે કહું પાઠ. ૧૦૨.

કર્મ અનંત પ્રકારનાં છે, પણ તેના મુખ્ય જ્ઞાનાવરણાદિ આઠ પ્રકાર થાય છે. તેમાં પણ મુખ્ય મોહનીયકર્મ છે. તે મોહનીયકર્મ હણાય તેનો પાઠ કહું છું. ૧૦૨.

કર્મ મોહિનીય ભેદ બે, દર્શન ચારિત્ર નામ;
હણે બોધ વીતરાગતા, અચુક ઉપાય આમ. ૧૦૩.

તે મોહનીય કર્મ બે ભેદે છે,—એક 'દર્શનમોહનીય' એટલે 'પરમાર્થને વિષે અપરમાર્થબુદ્ધિ અને અપરમાર્થને વિષે પરમાર્થબુદ્ધિરૂપ;' બીજી 'ચારિત્રમોહનીય' 'તથારૂપ પરમાર્થને પરમાર્થ જાણીને આત્મસ્વભાવમાં જે સ્થિરતા થાય, તે સ્થિરતાને રોધક એવા પૂર્વસંસ્કારરૂપ કષાય અને નોકષાય', તે ચારિત્રમોહનીય. દર્શનમોહનીયને આત્મબોધ, અને ચારિત્રમોહનીયને વીતરાગપણું નાશ કરે છે. આમ તેના અચૂક ઉપાય છે, કેમકે મિથ્યાબોધ તે દર્શનમોહનીય છે; તેનો પ્રતિપક્ષ સત્યાત્મબોધ છે; અને ચારિત્રમોહનીય રાગાદિક પરિણામરૂપ છે, તેનો પ્રતિપક્ષ વીતરાગભાવ છે. એટલે અંધકાર જેમ પ્રકાશ થવાથી નાશ પામે છે—તે તેનો અચૂક ઉપાય છે—તેમ બોધ અને વીતરાગતા દર્શનમોહનીય અને ચારિત્રમોહનીયરૂપ અંધકાર ટાળવામાં પ્રકાશસ્વરૂપ છે; માટે તે તેનો અચૂક ઉપાય છે. ૧૦૩.

તેથી એમ જણાય છે કે, મોક્ષનો ઉપાય પ્રાપ્ત થઈ શકે એવું નથી, માટે જીવાદિનું સ્વરૂપ જાણ્યાથી પણ શું ઉપકાર થાય? અર્થાત્ જે પદને અર્થે જાણવાં જોઈએ તે પદનો ઉપાય પ્રાપ્ત થવો અશક્ય દેખાય છે. ૯૫.

પાંચે ઉત્તરથી થયું, સમાધાન સર્વાંગ;
સમજું મોક્ષ-ઉપાય તો, ઉદય ઉદય સદ્ભાગ(ય). ૯૬.

આપે પાંચે ઉત્તર કહ્યા તેથી સર્વાંગ એટલે બધી રીતે મારી શંકાનું સમાધાન થયું છે; પણ જો મોક્ષનો ઉપાય સમજું તો સદ્ભાગ્યનો ઉદય-ઉદય-થાય. અત્ર 'ઉદય' 'ઉદય' બે વાર શબ્દ છે તે પાંચ ઉત્તરના સમાધાનથી થયેલી મોક્ષપદની જિજ્ઞાસાનું તીવ્રપણું દર્શાવે છે. ૯૬.

સમાધાન—સદ્ગુરુ ઉવાચ.

મોક્ષનો ઉપાય, છે એમ સમાધાન કરે છેઃ—

પાંચે ઉત્તરથી થઈ, આત્મા વિષે પ્રતીત;
થાશે મોક્ષોપાયની, સહજ પ્રતીત એ રીત. ૯૭.

પાંચે ઉત્તરની તારા આત્માને વિષે પ્રતીતિ થઈ છે, તો મોક્ષના ઉપાયની પણ એ જ રીતે તને સહજમાં પ્રતીતિ થશે. અત્રે 'થશે' અને 'સહજ' એ બે શબ્દ સદ્ગુરુએ કહ્યા છે તે જેને પાંચ પદની શંકા નિવૃત્ત થઈ છે તે મોક્ષોપાય સમજવો કંઈ કઠણ જ નથી એમ દર્શાવવા, તથા શિષ્યનું વિશેષ જિજ્ઞાસુપણું જાણી અવશ્ય તેને મોક્ષોપાય પરિણમશે એમ ભાસવાથી (તે વચન) કહ્યાં છે, એમ સદ્ગુરુનાં વચનનો આશય છે. ૯૭.

કર્મભાવ અજ્ઞાન છે, મોક્ષભાવ નિજવાસ;
અંધકાર અજ્ઞાન સમ, નાશે જ્ઞાનપ્રકાશ. ૯૮.

કર્મભાવ છે તે જીવનું અજ્ઞાન છે અને મોક્ષભાવ છે તે જીવના પોતાના સ્વરૂપને વિષે સ્થિતિ થવી તે છે. અજ્ઞાનનો સ્વભાવ અંધકાર જેવો છે. તેથી જેમ પ્રકાશ થતાં ઘણા કાળનો અંધકાર છતાં નાશ પામે છે, તેમ જ્ઞાનપ્રકાશ થતાં અજ્ઞાન પણ નાશ પામે છે. ૯૮.

જે જે કારણ બંધનાં, તેહ બંધનો પંથ;
તે કારણ છેદક દશા, મોક્ષપંથ ભવઅંત. ૯૯

જે જે કારણો કર્મબંધનાં છે, તે તે કર્મબંધનો માર્ગ છે; અને તે તે કારણોને છેદે એવી જે દશા છે તે મોક્ષનો માર્ગ છે; ભવનો અંત છે. ૯૯.

જે મોક્ષનો માર્ગ કહ્યો તે હોય તો ગમે તે જાતિ કે વેષથી મોક્ષ થાય; એમાં કંઇ ભેદ નથી. જે સાધે તે મુક્તિપદ પામે; અને તે મોક્ષમાં પણ બીજા કશા પ્રકારનો ઉંચનીચત્વાદિ ભેદ નથી. અથવા આ વચન કહ્યાં તેમાં બીજો કંઇ ભેદ એટલે ફેર નથી. ૧૦૭.

કષાયની ઉપશાંતતા, માત્ર મોક્ષ અભિલાષ;
ભવે ખેદ અંતર દયા, તે કહીએ જિજ્ઞાસ. ૧૦૮.

ક્રોધાદિ કષાય જેના પાતળા પડ્યા છે, માત્ર આત્માને વિષે મોક્ષ થવા સિવાય બીજી કોઇ ઇચ્છા નથી, અને સંસારના ભોગપ્રત્યે ઉદાસીનતા વર્તે છે; તેમ જ પ્રાણીપર અંતરથી દયા વર્તે છે તે જીવને મોક્ષમાર્ગનો જિજ્ઞાસુ કહીએ, અર્થાત્ તે માર્ગ પામવાયોગ્ય કહીએ ૧૦૮.

તે જિજ્ઞાસુ જીવને. થાય સદ્ગુરૂ બોધ;
તો પામે સમકીતને, વર્તે અંતરશોધ. ૧૦૯.

તે જિજ્ઞાસુ જીવને જો સદ્ગુરૂનો ઉપદેશ પ્રાપ્ત થાય તો તે સમકીતને પામે, અને અંતરની શોધમાં વર્તે. ૧૦૯.

મત દર્શન આગ્રહ તજી, વર્તે સદ્ગુરૂલક્ષ;
લહે શુદ્ધ સમકીત તે, જેમાં ભેદ ન પક્ષ. ૧૧૦.

મત અને દર્શનનો આગ્રહ છોડી દઇ જે સદ્ગુરૂને લક્ષે વર્તે, તે શુદ્ધ સમકિતને પામે, કે જેમાં ભેદ તથા પક્ષ નથી. ૧૧૦.

વર્તે નિજસ્વભાવનો, અનુભવ લક્ષ પ્રતીત;
વૃત્તિવહે નિજભાવમાં, પરમાર્થે સમકીત. ૧૧૧.

આત્મસ્વભાવનો જ્યાં અનુભવ. લક્ષ અને પ્રતીત વર્તે છે, તથા વૃત્તિ આત્માના સ્વભાવમાં વહે છે. ત્યાં પરમાર્થે સમકિત છે. ૧૧૧.

વર્ધમાન સમકિત થઇ, ટાળે મિથ્યાભાસ;
ઉદય થાય ચારિત્રનો, વીતરાગપદ વાસ. ૧૧૨.

તે સમકિત વધતી જતી ધારાથી હાસ્ય શોકાદિ જે કંઇ આત્માને વિષે મિથ્યાભાસ ભાસ્યા છે તેને ટાળે, અને સ્વભાવ સમાધિરૂપ ચારિત્રનો ઉદય થાય, જેથી સર્વ રાગદ્વેષના ક્ષયરૂપ વીતરાગપદમાં સ્થિતિ થાય. ૧૧૨.

કેવળ નિજસ્વભાવનું, અખંડ વર્તે જ્ઞાન;
કહિયે કેવળજ્ઞાન તે, દેહ છતાં નીર્વાણ. ૧૧૩.

કર્મબંધ ક્રોધાદિથી, હણે ક્ષમાદિક તેહ;
પ્રત્યક્ષ અનુભવ સર્વને, એમાં શો સંદેહ ? ૧૦૪.

ક્રોધાદિ ભાવથી કર્મબંધ થાય છે, અને ક્ષમાદિક ભાવથી તે હણાય છે; અર્થાત્ ક્ષમા રાખવાથી ક્રોધ રોકી શકાય છે, સરળતાથી માયા રોકી શકાય છે, સંતોષથી લોભ રોકી શકાય છે; એમ રતિ અરતિ આદિના પ્રતિપક્ષથી તે તે દોષો રોકી શકાય છે, તે જ કર્મબંધનો નિરોધ છે; એમ તે જ તેની નિવૃત્તિ છે. વળી સર્વને આ વાતનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ છે, અથવા સર્વને પ્રત્યક્ષ અનુભવ થઈ શકે એવું છે. ક્રોધાદિ રોક્યાં રોકાય છે, અને જે કર્મબંધને રોકે છે, તે અકર્મદશાનો માર્ગ છે. એ માર્ગ પરલોકે નહીં, પણ અત્રે અનુભવમાં આવે છે, તો એમાં સંદેહ શો કરવો ? ૧૦૪.

છોડી મત દર્શન-તણો, આગ્રહ તેમ વિકલ્પ;
કહ્યો માર્ગ આ સાધશે, જન્મ તેહના અલ્પ. ૧૦૫.

આ મારો મત છે, માટે મારે વળગી જ રહેવું, અથવા આ મારું દર્શન છે, માટે ગમે તેમ મારે તે સિદ્ધ કરવું એવો આગ્રહ અથવા એવા વિકલ્પને છોડીને આ જે માર્ગ કહ્યો છે, તે સાધશે, તેના અલ્પ જન્મ જાણવા. અહીં 'જન્મ' શબ્દ બહુવચનમાં વાપર્યો છે, તે એટલું જ દર્શાવવાને કે, ક્વચિત્ તે સાધન અધૂરાં રહ્યાં તેથી, અથવા જઘન્ય, કે મધ્યમ પરિણામની ધારાથી આરાધન થયાં હોય તેથી, સર્વ કર્મ ક્ષય થઈ ન શકવાથી બીજો જન્મ થવાનો સંભવ છે; પણ તે બહુ નહીં; બહુ જ અલ્પ. "સમકિત આવ્યા પછી જો વમે નહીં, તો ઘણામાં ઘણા પંદર ભવ થાય," એમ જિને કહ્યું છે," અને "જે ઉત્કૃષ્ટપણે આરાધે તેનો તે ભવે પણ મોક્ષ થાય;" અત્રે તે વાતનો વિરોધ નથી. ૧૦૫.

ષટ્પદનાં ષટ્પ્રશ્ન તેં, પૂછ્યાં કરી વિચાર;
તે પદની સર્વાંગતા, મોક્ષમાર્ગ નિર્ધાર. ૧૦૬.

હે શિષ્ય! તેં છ પદનાં છ પ્રશ્નો વિચાર કરીને પૂછ્યાં છે, અને તે પદની સર્વાંગતામાં મોક્ષમાર્ગ છે, એમ નિશ્ચય કર. અર્થાત્ એમાંનું કોઈ પણ પદ એકાંતે, કે અવિચારથી ઉત્થાપતાં મોક્ષમાર્ગ સિદ્ધ થતો નથી. ૧૦૬.

જાતિ વેષનો ભેદ નહીં, કહ્યો માર્ગ જો હોય;
સાધે તે મુક્તિ લહે, એમાં ભેદ ન લેશ. ૧૦૭.

" સર્વ જ્ઞાનીઓનો નિશ્ચય અત્રે આવીને શમાય છે; એમ કહીને સદ્ગુરુ મૌનતા ધરીને સહજસમાધિમાં સ્થિત થયા, અર્થાત્ વાણીયોગની અપ્રવૃત્તિ કરી. ૧૧૮.

શિષ્યબોધ બીજ પ્રાપ્તિ કથન.

સદ્ગુરૂના ઉપદેશથી, આવ્યું અપુર્વ ભાન;
નિજપદ નિજ માંહીં લહ્યું, દુર થયું અજ્ઞાન. ૧૧૯

શિષ્યને સદ્ગુરુના ઉપદેશથી અપૂર્વ એટલે પૂર્વે કોઇ દિવસ નહીં આવેલું એવું ભાન આવ્યું, અને તેને પોતાનું સ્વરૂપ પોતાને વિષે યથાતથ્ય ભાસ્યું, અને દેહાત્મબુદ્ધિરૂપ અજ્ઞાન દૂર થયું. ૧૧૯.

ભાસ્યું નીજસ્વરૂપ તે, શુદ્ધ ચેતનારૂપ;
અજર અમર અવિનાશી ને, દેહાતીત સ્વરૂપ. ૧૨૦

પોતાનું સ્વરૂપ શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપ, અજર, અમર, અવિનાશી અને દેહથી સ્પષ્ટ જૂદું ભાસ્યું. ૧૨૦.

કર્તા ભોકતા કર્મનો, વિભાવ વર્તે જ્યાંય;
વૃતિ વહી નીજભાવમાં, થયો અકર્તા ત્યાંય. ૧૨૧

જ્યાં વિભાવ એટલે મિથ્યાત્વ વર્તે છે, ત્યાં મુખ્ય નયથી કર્મનું કર્તાપણું અને ભોક્તાપણું છે, આત્મસ્વભાવમા વૃત્તિ વહી તેથી અકર્તા થયો. ૧૨૧.

અથવા નીજપરિણામ જે, શુદ્ધ ચેતનારૂપ;
કર્તા ભોકતા તેહનો, નીર્વિકલ્પસ્વરૂપ. ૧૨૨

અથવા આત્મપરિણામ જે શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપ છે, તેનો નિર્વિકલ્પસ્વરૂપે કર્તા, ભોક્તા થયો. ૧૨૨.

મોક્ષ કહ્યો નીજશુદ્ધતા, તે પામે તે પંથ;
સમજાવ્યો સંક્ષેપમાં, સકળ માર્ગ નિર્ગ્રંથ. ૧૨૩

આત્માનું શુદ્ધપદ છે તે મોક્ષ છે, અને જેથી તે પમાય તે તેનો માર્ગ છે; શ્રી સદ્ગુરુએ કૃપા કરીને નિર્ગ્રંથનો સર્વ માર્ગ સમજાવ્યો. ૧૨૩.

અહો! અહો! શ્રી સદ્ગુરૂ, કરૂણાસિંધુ અપાર;
આ પામરપર પ્રભુ કર્યો, અહો! અહો! ઉપકાર. ૧૨૪

અહો! અહો! કરુણાના અપાર સમુદ્રસ્વરૂપ આત્મલક્ષ્મીએ યુક્ત સદ્ગુરુ, આપ પ્રભુએ આ પામર જીવ પર આશ્ચર્યકારક એવો ઉપકાર કર્યો. ૧૨૪.

સર્વ આભાસરહિત આત્મસ્વભાવનું જ્યાં અખંડ એટલે ક્યારે પણ ખંડિત ન થાય, મંદ ન થાય, નાશ ન પામે એવું જ્ઞાન વર્તે તેને કેવળજ્ઞાન કહીએ છીએ. જે કેવળજ્ઞાન પામ્યાથી ઉત્કૃષ્ટ જીવન્મુક્તદશારૂપ નિર્વાણ, દેહ છતાં જ અહીં અનુભવાય છે. ૧૧૩.

કોટિ વર્ષનું સ્વપ્ન પણ, જાગ્રત થતાં શમાય;
તેમ વિભાવ અનાદિનો, જ્ઞાન થતાં દૂર થાય. ૧૧૪.

કરોડો વર્ષનું સ્વપ્ન હોય તોપણ જાગ્રત થતાં તરત તે શમાય છે, તેમ અનાદિનો વિભાવ છે તે આત્મજ્ઞાન થતાં દૂર થાય છે. ૧૧૪.

છૂટે દેહાધ્યાસ તો, નહીં કર્તા તું કર્મ;
નહીં ભોક્તા તું તેહનો, એ જ ધર્મનો મર્મ. ૧૧૫.

હે શિષ્ય! દેહમાં જે આત્મતા મનાઈ છે, અને તેને લીધે સ્ત્રી પુત્રાદિ સર્વમાં અહંમમત્વપણું વર્તે છે, તે આત્મતા જો આત્મામાં જ મનાય, અને તે દેહાધ્યાસ એટલે દેહમાં આત્મબુદ્ધિ તથા આત્મામાં દેહબુદ્ધિ છે તે છૂટે, તો તું કર્મનો કર્તા પણ નથી, અને ભોક્તા પણ નથી, અને એ જ ધર્મનો મર્મ છે. ૧૧૫.

એ જ ધર્મથી મોક્ષ છે, તું છો મોક્ષસ્વરૂપ;
અનંત દર્શન જ્ઞાન તું, અવ્યાબાધ સ્વરૂપ. ૧૧૬.

એ જ ધર્મથી મોક્ષ છે, અને તું જ મોક્ષસ્વરૂપ છો; અર્થાત્ શુદ્ધ આત્મપદ એ જ મોક્ષ છે. તું અનંત જ્ઞાન દર્શન તથા અવ્યાબાધ સુખસ્વરૂપ છો. ૧૧૬.

શુદ્ધ બુદ્ધ ચૈતન્યઘન, સ્વયંજ્યોતિ સુખધામ;
બીજું કહીએ કેટલું? કર વીચાર તો પામ. ૧૧૭.

તું દેહાદિક સર્વ પદાર્થથી જુદો છે, કોઈમાં આત્મદ્રવ્ય ભળતું નથી, કોઈ તેમાં ભળતું નથી. દ્રવ્યે દ્રવ્ય પરમાર્થથી સદાય ભિન્ન છે; માટે તું શુદ્ધ છો, બોધસ્વરૂપ છો, ચૈતન્યપ્રદેશાત્મક છો, સ્વયંજ્યોતિ એટલે કોઈ પણ તને પ્રકાશતું નથી, સ્વભાવે જ તું પ્રકાશરૂપ છો, અને અવ્યાબાધ સુખનું ધામ છો. બીજું કેટલું કહીએ! અથવા ઘણું શું કહેવું? ટૂંકામાં એટલું જ કહીએ છીએ, જો વિચાર કર તો તે પદને પામીશ. ૧૧૭.

નિશ્ચય સર્વે જ્ઞાનીનો, આવી અત્ર સમાય;
ધરી મૌનતા એમ કહ્યું, સહજસમાધિ માંય. ૧૧૮.

જો ઇચ્છો પરમાર્થ તો, કરો સત્ય પુરુષાર્થ;
ભવસ્થિતિ આદિ નામ લઇ, છેદો નહીં આત્માર્થ. ૧૩૦

જો પરમાર્થને ઇચ્છતા હો, તો સાચો પુરુષાર્થ કરો, અને ભવસ્થિતિ આદિનું નામ લઈને આત્માર્થને છેદો નહીં. ૧૩૦.

નિશ્ચયવાણી સાંભળી, સાધન તજવાં નોય;
નિશ્ચય રાખી લક્ષમાં, સાધન કરવાં સોય. ૧૩૧

આત્મા અબંધ છે, અસંગ છે, સિદ્ધ છે, એવી નિશ્ચયમુખ્ય વાણી સાંભળીને સાધન તજવાં યોગ્ય નથી, પણ તથારૂપ નિશ્ચય લક્ષમાં રાખી સાધન કરીને તે નિશ્ચયસ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવું. ૧૩૧.

નય નિશ્ચય એકાંતથી, આમાં નથી કહેલ;
એકાંતે વ્યવહાર નહીં, બન્ને સાથ રહેલ. ૧૩૨

અત્રે એકાંતે નિશ્ચયનય કહ્યો નથી, અથવા એકાંતે વ્યવહારનય કહ્યો નથી. બન્ને જ્યાં જ્યાં જેમ ઘટે તેમ સાથે રહ્યાં છે. ૧૩૨.

ગચ્છ મતની જે કલ્પના, તે નહીં સદ્વ્યવહાર;
ભાન નહીં નિજરૂપનું, તે નિશ્ચય નહીં સાર. ૧૩૩

ગચ્છ, મતની કલ્પના છે તે સદ્વ્યવહાર નથી. પણ આત્માર્થીનાં લક્ષણમાં કહી તે દશા અને મોક્ષોપાયમાં જિજ્ઞાસુનાં લક્ષણ આદિ કહ્યાં તે સદ્વ્યવહાર છે; જે અત્ર તો સંક્ષેપમાં કહેલ છે. પોતાના સ્વરૂપનું ભાન નથી, અર્થાત્ જેમ દેહ અનુભવમાં આવે છે, તેમ આત્માનો અનુભવ થયો નથી, દેહાધ્યાસ વર્તે છે, અને જે વૈરાગ્યાદિ સાધન પામ્યા વિના નિશ્ચય પોકાર્યા કરે છે, તે નિશ્ચય સારભૂત નથી. ૧૩૩.

આગળ જ્ઞાની થઇ ગયા, વર્તમાનમાં હોય;
થાશે કાળ ભવિષ્યમાં, માર્ગભેદ નહીં કોય; ૧૩૪

ભૂતકાળમાં જે જ્ઞાનીપુરુષ થઈ ગયા છે, વર્તમાનકાળમાં જે છે, અને ભવિષ્યકાળમાં થશે, તેને કોઈને માર્ગનો ભેદ નથી, અર્થાત્ પરમાર્થે તે સૌનો એક માર્ગ છે, અને તે પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય વ્યવહાર પણ તે જ પરમાર્થસાધકરૂપે દેશ કાળાદિને લીધે ભેદ કહ્યો હોય છતાં એક ફળ ઉત્પન્ન કરનાર હોવાથી તેમાં પણ પરમાર્થે ભેદ નથી. ૧૩૪.

શું પ્રભુ ચરણ કને ધરું, આત્માથી સૌ હીન;
તે તો પ્રભુએ આપીયો, વર્તું ચરણાધીન. ૧૨૫.

હું પ્રભુના ચરણ આગળ શું ધરું! (સદ્ગુરુ તો પરમ નિષ્કામ છે; એક નિષ્કામ-કરુણાથી માત્ર ઉપદેશના દાતા છે, પણ શિષ્યધર્મે શિષ્યે આ વચન કહ્યું છે.) જે જે જગતમાં પદાર્થ છે, તે સૌ આત્માની અપેક્ષાએ નિર્મૂલ્ય જેવા છે, તે આત્મા તો જેણે આપ્યો તેના ચરણસમીપે હું બીજું શું ધરું! એક પ્રભુના ચરણને આધીન વર્તું, એટલું માત્ર ઉપચારથી કરવાને હું સમર્થ છું. ૧૨૫.

આ દેહાદિ આજથી, વર્તો પ્રભુ આધીન;
દાસ દાસ હું દાસ છું, તેહ પ્રભુનો દિન. ૧૨૬.

આ દેહ આદિ, શબ્દથી જે કંઈ મારું ગણાય છે, તે આજથી કરીને સદ્ગુરુ પ્રભુને આધીન વર્તો, હું તેહ પ્રભુનો દાસ છું, દાસ છું દીન દાસ છું. ૧૨૬.

ષટ્ સ્થાનક સમજાવીને, ભિન્ન બતાવ્યો આપ;
મ્યાનથકી તરવારવત્, એ ઉપકાર અમાપ. ૧૨૭.

છએ સ્થાનક સમજાવીને હે સદ્ગુરુ દેવ! આપે દેહાદિથી આત્માને, જેમ મ્યાનથી તરવાર જુદી કાઢીને બતાવીએ તેમ સ્પષ્ટ જુદો બતાવ્યો; આપે માપી શકાય નહીં એવો ઉપકાર કર્યો. ૧૨૭.

ઉપસંહાર

દર્શન ષટે સમાય છે, આ ષટ્ સ્થાનક માંહિ;
વિચારતાં વિસ્તારથી, સંશય રહે ન કાંઈ. ૧૨૮.

છએ દર્શન આ છ સ્થાનકમાં સમાય છે. વિશેષકરીને વિચારવાથી કોઈ પણ પ્રકારનો સંશય રહે નહીં. ૧૨૮.

આત્મભ્રાંતિસમ રોગ નહીં, સદ્ગુરુ વૈદ્ય સુજાણ;
ગુરુઆજ્ઞાસમ પથ્ય નહીં, ઔષધ વિચાર ધ્યાન. ૧૨૯.

આત્માને પોતાના સ્વરૂપનું ભાન નહીં એવા ભ્રાંતિ જેવો રોગ નથી, સદ્ગુરુ જેવા તેના કોઈ સાચા અથવા નિપુણ વૈદ્ય નથી, સદ્ગુરુઆજ્ઞાએ ચાલવા સમાન બીજો કોઈ પથ્ય નથી, અને વિચાર તથા નિદિધ્યાસન જેવું કોઈ તેનું ઔષધ નથી. ૧૨૯.

સકળ જગત તે એઠવત, અથવા સ્વપ્નસમાન;
તે કહીએ જ્ઞાનીદશા, બાકી વાચાજ્ઞાન. ૧૪૦.

સમસ્ત જગત્ જેણે એંઠજેવું જાણ્યું છે, અથવા સ્વપ્નજેવું જગત્ જેને જ્ઞાનમાં વર્તે છે, તે જ્ઞાનીની દશા છે, બાકી માત્ર વાચાજ્ઞાન એટલે કહેવા માત્ર જ્ઞાન છે. ૧૪૦.

સ્થાનક પાંચ વિચારીને, છઠ્ઠે વર્તે જેહ;
પામે સ્થાનક પાંચમું, એમાં નહીં સંદેહ. ૧૪૧.

પાંચે સ્થાનકને વિચારીને જે છઠ્ઠે સ્થાનકે વર્તે, એટલે તે મોક્ષના જે ઉપાય કહ્યા છે તેમાં પ્રવર્તે તે પાંચમું સ્થાનક એટલે મોક્ષપદ તેને પામે. ૧૪૧.

દેહ છતાં જેની દશા, વર્તે દેહાતીત;
તે જ્ઞાનીના ચરણમાં, હો વંદન અગણિત. ૧૪૨.

પૂર્વપ્રારબ્ધયોગથી જેને દેહ વર્તે છે, પણ તે દેહથી અતીત એટલે દેહાદિની કલ્પનારહિત આત્મામય જેની દશા વર્તે છે, તે જ્ઞાનીપુરુષના ચરણકમળમાં અગણિત વાર વંદન હો! ૧૪૨.

શ્રીસદ્ગુરુચરણાર્પણમસ્તુ.

સં० ૧૯૫૨ ના આશ્વિન વદ ૧, ગુરૂવારે, નડિયાદ.

૪૨૬.

ૐ

જિનવર કહે છે જ્ઞાન તેને, સર્વ ભવ્યો સાંભળો:—

જો હોય પૂર્વ ભણેલ નવ પણ, જીવને જાણ્યો નહીં,
તો સર્વ તે અજ્ઞાન ભાખ્યું, સાક્ષી છે આગમ અહીં;
એ પૂર્વ સર્વ કહ્યા વિશેષે, જીવ કરવા નિર્મળો,
જિનવર કહે છે જ્ઞાન તેને, સર્વ ભવ્યો સાંભળો. ૧.

નહીં ગ્રંથમાંહિ જ્ઞાન ભાખ્યું, જ્ઞાન નહીં કવિ—ચાતુરી,
નહીં મંત્ર તંત્રો જ્ઞાન દાખ્યાં, જ્ઞાન નહીં ભાષા ઠરી;
નહીં અન્ય સ્થાને જ્ઞાન ભાખ્યું, જ્ઞાન જ્ઞાનીમાં કળો,
જિનવર કહે છે જ્ઞાન તેને, સર્વ ભવ્યો સાંભળો. ૨.

સર્વ જીવ છે સિદ્ધસમ, જે સમજે તે થાય;
સદ્‌ગુરૂઆજ્ઞા જિનદશા, નિમિત્ત કારણ માંય. ૧૩૫.

સર્વ જીવને વિષે સિદ્ધ સમાન સત્તા છે, પણ તે તો જે સમજે તેને પ્રગટ થાય. તે પ્રગટ થવામાં સદ્‌ગુરૂની આજ્ઞાથી પ્રવર્તવું, તથા સદ્‌ગુરૂએ ઉપદેશેલી એવી જિનદશાનો વિચાર કરવો તે બેય નિમિત્ત કારણ છે. ૧૩૫.

ઉપાદાનનું નામ લઇ, એ જે તજે નિમિત્ત;
પામે નહીં સિદ્ધત્વને, રહે ભ્રાંતિમાં સ્થિત. ૧૩૬.

સદ્‌ગુરૂઆજ્ઞા આદિ તે આત્મસાધનનાં નિમિત્ત કારણ છે, અને આત્માનાં જ્ઞાન દર્શનાદિ ઉપાદાન કારણ છે; એમ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે; તેથી ઉપાદાનનું નામ લઇ જે કોઇ તે નિમિત્તને તજશે તે સિદ્ધપણાને નહીં પામે, અને ભ્રાંતિમાં વર્ત્યા કરશે, કેમકે સાચા નિમિત્તના નિષેધાર્થે તે ઉપાદાનની વ્યાખ્યા શાસ્ત્રમાં કહી નથી, પણ ઉપાદાન અજાગૃત રાખવાથી તારૂં સાચા નિમિત્ત મળ્યા છતાં કામ નહીં થાય, માટે સાચાનિમિત્ત મળ્યે તે નિમિત્તને અવલંબીને ઉપાદાન સન્મુખ કરવું, અને પુરૂષાર્થરહિત ન થવું; એવો શાસ્ત્રકારે કહેલી તે વ્યાખ્યાનો પરમાર્થ છે. ૧૩૬.

મુખથી જ્ઞાન કથે અને, અંતર છૂટ્યો ન મોહ;
તે પામર પ્રાણી કરે, માત્ર જ્ઞાનીનો દ્રોહ. ૧૩૭.

મુખથી નિશ્ચયમુખ્ય વચનો કહે છે; પણ અંતરથી પોતાને જ મોહ છૂટ્યો નથી, એવા પામર પ્રાણી માત્ર જ્ઞાની કહેવરાવવાની કામનાએ સાચા જ્ઞાની-પુરૂષનો દ્રોહ કરે છે. ૧૩૭.

દયા શાંતિ સમતા ક્ષમા, સત્ય ત્યાગ વૈરાગ્ય;
હોય મુમુક્ષુઘટ વિષે, એહ સદા સુજાગ્ય. ૧૩૮.

દયા, શાંતિ, સમતા, ક્ષમા, સત્ય, ત્યાગ, અને વૈરાગ્ય એ ગુણો મુમુક્ષુના ઘટમાં સદાય સુજાગ્ય એટલે જાગૃત હોય; અર્થાત્ એ ગુણોવિના તો મુમુક્ષુપણું પણ ન હોય. ૧૩૮.

મોહભાવ ક્ષય હોય જ્યાં, અથવા હોય પ્રશાંત;
તે કહીએ જ્ઞાનીદશા, બાકી કહીએ ભ્રાંત. ૧૩૯.

મોહભાવનો જ્યાં ક્ષય થયો હોય, અથવા જ્યાં મોહદશા બહુ ક્ષીણ થઇ હોય, ત્યાં જ્ઞાનીની દશા કહીએ, અને બાકી તો જેણે પોતામાં જ્ઞાન માની લીધું છે, તેને ભ્રાંતિ કહીએ. ૧૩૯.

પામ્યા શુદ્ધ સ્વભાવને, છે જિન તેથી પુજ્ય;
સમજો જિનસ્વભાવ તો, આત્મભાવનો ગુજ્ય.

સદ્ગુરુના ઉપદેશથી જે જિનનું સ્વરૂપ સમજે, તે પોતાના સ્વરૂપની દશા પામે, કેમકે શુદ્ધ આત્માપણું એ જ જિનનું સ્વરૂપ છે, અથવા રાગ, દ્વેષ અને અજ્ઞાન જિનને વિષે નથી; તે જ શુદ્ધ આત્મપદ છે, અને તે પદ તો સત્તાએ સર્વ જીવનું છે. તે સદ્ગુરુ-જિનને અવલંબીને અને જિનના સ્વરૂપને કહેવે કરી મુમુક્ષુ જીવને સમજાય છે.[1]

નડિયાદ, આસો વદ ૨, ૧૯૫૨.

૪૫૧.

સ્વરૂપસ્થિત ઇચ્છારહિત, વિચરે પુર્વપ્રયોગ;
અપુર્વ વાણી પરમશ્રુત, સદ્ગુરુલક્ષણ યોગ્ય.

આત્મસ્વરૂપને વિષે જેની સ્થિતિ છે વિષય અને માન પૂજાદિ ઇચ્છાથી રહિત છે, અને માત્ર પૂર્વે ઉત્પન્ન થયેલા એવા કર્મના પ્રયોગથી જે વિચરે છે; જેમની વાણી અપૂર્વ છે, અર્થાત્ નિજઅનુભવસહિત જેનો ઉપદેશ હોવાથી અજ્ઞાનીની વાણી કરતાં પ્રત્યક્ષ જુદી પડે છે, અને પરમશ્રુત એટલે ષટ્દર્શનના યથાસ્થિત જાણ હોય, એ સદ્ગુરુનાં યોગ્ય લક્ષણો છે.

અત્રે સ્વરૂપસ્થિત એવું પ્રથમપદ કહ્યું તેથી જ્ઞાનદશા કહી, ઇચ્છા-રહિતપણું કહ્યું તેથી ચારિત્રદશા કહી, ઇચ્છારહિત હોય તે વિચરી કેમ શકે? એવી આશંકા, 'પૂર્વ યોગ એટલે પૂર્વનાં બંધાયેલાં પ્રારબ્ધથી વિચરે છે; વિચરવા આદિની બાકી જેને કામના નથી,' એમ કહી (એવી આશંકા) નિવૃત્ત કરી; અપૂર્વ વાણી એમ કહેવાથી વચનાતિશયતા કહી, કેમકે તે વિના મુમુક્ષુને ઉપકાર ન થાય; પરમશ્રુત કહેવાથી ષટ્દર્શન અવિરુદ્ધ દશાએ જાણનાર કહ્યા, એટલે શ્રુતજ્ઞાનનુ વિશેષપણું દર્શાવ્યું.

આશંકા—વર્તમાનકાળમાં સ્વરૂપસ્થિત પુરુષ હોય નહીં, એટલે જે સ્વરૂપસ્થિત વિશેષણવાળા સદ્ગુરુ કહ્યા છે, તે આજે હોવાયોગ્ય નથી.

---

1. આ લેખ લખતાં આ સ્થળેથી અપૂર્ણ મૂકી દીધેલો છે.—સંશોધક.

આ જીવ, ને આ દેહ, એવો ભેદ જો ભાસ્યો નહીં;
પચખાણ કીધાં ત્યાં સુધી મોક્ષાર્થ તે ભાખ્યાં નહીં.
એ પાંચમે અંગે કહ્યો, ઉપદેશ કેવળ નિર્મળો,
જિનવર કહે છે જ્ઞાન તેને, સર્વ ભવ્યો સાંભળો. ૩.

કેવળ નહીં બ્રહ્મચર્યથી,..............................

....

કેવળ નહીં સંયમ થકી, પણ જ્ઞાન કેવળથી કળો;
જિનવર કહે છે જ્ઞાન તેને, સર્વ ભવ્યો સાંભળો. ૪.

શાસ્ત્રો વિશેષ સહીત પણ, જો જાણિયું નિજ રૂપને,
કાં તેહવો આશ્રય કરજો, ભાવથી સાચા મને;
તો જ્ઞાન તેને ભાખ્યું, જો સમ્મતિ આદિ સ્થળો,
જિનવર કહે છે જ્ઞાન તેને, સર્વ ભવ્યો સાંભળો. ૫.

આઠ સમિતિ જાણીએ જો, જ્ઞાનિના પરમાર્થથી,
તો જ્ઞાન ભાખ્યું. તેહને, અનુસાર તે મોક્ષાર્થથી:
નિજકલ્પનાથી કોટી શાસ્ત્રો, માત્ર મનનો આમળો,
જિનવર કહે છે જ્ઞાન તેને, સર્વ ભવ્યો સાંભળો. ૬.

ચાર વેદ પુરાણ આદિ શાસ્ત્ર સૌ મિથ્યાત્વના,
શ્રીનંદીસૂત્રે ભાખિયાં છે, ભેદ જ્યાં સિદ્ધાંતના;
પણ જ્ઞાનીને તે જ્ઞાન ભાસ્યાં, એ જ ઠેકાણે ઠરો,
જિનવર કહે છે જ્ઞાન તેને, સર્વ ભવ્યો સાંભળો. ૭.

વ્રત નહીં પચ્ચખાણ નહીં, નહીં ત્યાગ વસ્તુ કોઈનો,
મહા પદ્મ તીર્થંકર થશે, શ્રેણીક ઠાણાંગ જોઈ લ્યો;
છેદો અનંતા ———————————————— ..

સં. ૧૯૫૨, આસો, આણંદ.

૪૫૦.

સદ્ગુરૂના ઉપદેશથી, સમજે જિનનું રૂપ;
તો તે પામે નિજદશા, જિન છે આત્મસ્વરૂપ.

પૂર્વનિબંધન કર્મના ઉદયથી પ્રમતદશા ક્વચિત્ વર્તે છે તેને લીધે 'પ્રમત્ત' સર્વ ચારિત્ર કહેવાય, પણ તેથી સ્વરૂપસ્થિતિમાં વિરોધ નહીં, કેમકે આત્મસ્વભાવનું બાહુલ્યતાથી આવિર્ભાવપણું છે. વળી આગમ પણ એમ કહે છે કે, ચોથે ગુણસ્થાનકેથી તેરમા ગુણસ્થાનક સુધી આત્મપ્રતીતિ સમાન છે; જ્ઞાનનો તારતમ્યભેદ છે. વળી ઠામ ઠામ એકાકીપણે વિચરવાનો નિષેધ કર્યો છે, અને સદ્ગુરુની સેવામાં વિચરવાનો જ ઉપદેશ કર્યો છે; તેથી પણ એમ સમજાય છે કે, જીવને હિતકારી અને મુખ્ય માર્ગ એને તે જ, અને અસદ્ગુરુથી પણ કલ્યાણ થાય એમ કહેવું તે તો તીર્થંકરાદિની જ્ઞાનીની આસાતના કરવાસમાન છે, કેમકે તેમાં અને સદ્ગુરુમાં કંઈ ભેદ ન પડ્યો; જન્માંધ, અને અત્યંત શુદ્ધ નિર્મળ ચક્ષુવાળાનું કંઈ ન્યૂનાધિકપણું કર્યું જ નહીં. વળી કોઈ 'શ્રી ઠાણુંગસૂત્ર' ની ચોભંગી ગ્રહણ કરીને એમ કહે છે કે 'અભવ્યના તાર્યા પણ તરે,' તો તે વચન પણ વદતોવ્યાઘાત જેવું છે; એક તો મૂળમાં 'ઠાણુંગ' માં તે પ્રમાણે પાઠજ નથી; જે પાઠ છે તે આ પ્રમાણે છે: ______

તેનો શબ્દાર્થ આ પ્રમાણે છે: ______

______

તેનો વિશેષાર્થ ટીકાકારે આ પ્રમાણે કર્યો છે: ______

______

જેમાં કોઈ સ્થળે અભવ્યના તાર્યા તરે એવું કહ્યું નથી; અને કોઈ એક ટબામાં કોઈએ એવું વચન લખ્યું છે તે તેની સમજનું અયથાર્થપણું સમજાય છે.

કદાપિ એમ કોઈ કહે કે, અભવ્ય કહે છે તે યથાર્થ નથી. એમ ભાસવાથી યથાર્થ શું છે? તેનો બોધ થવાથી સુવિચારને પામીને તર્યા એમ અર્થ કરીએ, તો તે એક પ્રકારે સમાધાન થાય છે, પણ તેથી અભવ્યના તાર્યા તર્યા એમ કહી શકાતું નથી. એમ વિચારી જે માર્ગથી અનંત જીવ તર્યા છે, તરે છે, અને તરશે તે માર્ગને અવગાહવા અને સ્વકલ્પિત અર્થનો માનાદિની જાગવણી છોડી દઈ ત્યાગ કરવો એ જ શ્રેય છે. જો અભવ્યથી તરાય છે એમ તમે કહો, તો તો આમ નિશ્ચય થાય છે કે, અસદ્ગુરુથી તરાય એમાં કશો સંદેહ નથી. અને અસોચ્ચા કેવળી જેમણે પૂર્વે કોઈ પાસેથી ધર્મ સાંભળ્યો નથી, તેને કોઈ તથારૂપ આવરણના ક્ષયથી જ્ઞાન ઉપજ્યું છે એમ શાસ્ત્રમાં નિરૂપણ કર્યું છે, તે આત્માનું મહાત્મ્ય દર્શાવવા, અને જેને સદ્ગુ-

સમાધાન—વર્તમાનકાળમાં કદાપિ એમ કહેવું હોય તો કહેવાય કે 'કેવળભૂમિકા' ને વિષે એવી સ્થિતિ અસંભવિત છે, પણ આત્મજ્ઞાન જ ન થાય એમ કહેવાય નહીં; અને આત્મજ્ઞાન છે તે સ્વરૂપસ્થિતિ છે.

આશંકા—આત્મજ્ઞાન થાય તો વર્તમાન કાળમાં મુક્તિ થવી જોઇએ અને જિનાગમમાં ના કહી છે.

સમાધાન—એ વચન કદાપિ એકાંતે એમ જ એમ માનીએ, તોપણ તેથી એકાવતારીપણાનો નિષેધ થતો નથી, અને એકાવતારીપણું આત્મજ્ઞાન વિના પ્રાપ્ત થાય નહીં.

આશંકા—ત્યાગ વૈરાગ્યાદિના ઉત્કૃષ્ટપણાથી તેને એકાવતારીપણું કહ્યું હશે.

સમાધાન—પરમાર્થથી ઉત્કૃષ્ટ ત્યાગ વૈરાગ્ય વિના એકાવતારીપણું થાય જ નહીં, એવો સિદ્ધાંત છે; અને વર્તમાનમાં પણ ચોથા, પાંચમા અને છઠ્ઠા ગુણસ્થાનકનો કશો નિષેધ છે નહીં. અને એ ત્રણે ગુણસ્થાનકેથી જ આત્મજ્ઞાનનો સંભવ થાય છે; પાંચમે વિશેષ સ્વરૂપસ્થિતિ થાય છે, છઠ્ઠે ઘણા અંશે સ્વરૂપસ્થિતિ થાય છે, પૂર્વપ્રેરિત પ્રમાદના ઉદયથી માત્ર કોઇક પ્રમાદદશા આવી જાય છે, પણ તે આત્મજ્ઞાનને રોધક નથી, ચારિત્રને રોધક છે.

આશંકા—અત્રે તો સ્વરૂપસ્થિત એવું પદ વાપર્યું છે, અને સ્વરૂપસ્થિતપદ તો તેરમે ગુણસ્થાનકે જ સંભવે છે.

સમાધાન—સ્વરૂપસ્થિતિની પરાકાષ્ઠા તો ચૌદમા ગુણસ્થાનકને છેડે થાય છે, કેમકે નામ ગોત્રાદિ ચાર કર્મનો નાશ ત્યાં થાય છે, તે પહેલાં કેવળીને ચાર કર્મનો સંગ છે, તેથી સંપૂર્ણ સ્વરૂપસ્થિતિ તો તેરમે ગુણસ્થાનકે પણ કહેવાય.

આશંકા—ત્યાં નામાદિ કર્મથી કરીને અવ્યાબાધ સ્વરૂપસ્થિતિની ના કહે તો તે ઠીક છે, પણ કેવળજ્ઞાનરૂપ સ્વરૂપસ્થિતિ છે, તથા સ્વરૂપસ્થિતિ કહેવામાં દોષ નથી, અને અત્રે તો તેમ નથી માટે સ્વરૂપસ્થિતપણું કેમ કહેવાય.

સમાધાન—કેવળજ્ઞાનને વિષે સ્વરૂપસ્થિતિનું તારતમ્ય વિશેષ છે; અને ચોથે, પાંચમે છઠ્ઠે, ગુણસ્થાનકે તેથી અલ્પ છે, એમ કહેવાય; પણ સ્વરૂપસ્થિતિ નથી એમ ન કહી શકાય. ચોથે ગુણસ્થાનકે મિથ્યાત્વમુક્તદશા થવાથી આત્મસ્વભાવ આવિર્ભાવપણું છે અને સ્વરૂપસ્થિતિ છે. પાંચમે ગુણસ્થાનકે દેશે કરીને ચારિત્રઘાતક કષાય રોકાવાથી આત્મસ્વભાવનું ચોથા કરતા વિશેષ આવિર્ભાવપણું છે, અને છઠ્ઠામાં કષાયો વિશેષ રોકાવાથી સર્વ ચારિત્રનું ઉદયપણું છે, તેથી આત્મસ્વભાવનું વિશેષ આવિર્ભાવપણું છે. માત્ર છઠ્ઠે ગુણસ્થાનકે

દુરાગ્રહ તે પ્રત્યક્ષ દેખાય છે. જો સદ્ગુરુનાં ચરણ સેવ્યાં હોત, તો એવા દુરાગ્રહમાં પડી જવાનો વખત ન આવત, અને આત્મસાધનમાં જીવ હોરાત, અને તથારૂપ સાધનથી પરમાર્થને પામત, અને નિજપદનો લક્ષ લેત: અર્થાત્ તેની વૃત્તિ આત્મા સન્મુખ થાય. પૂર્વે સદ્ગુરુનો યોગ તો ઘણી વખત થયો છે, છતાં જીવનું કલ્યાણ થયું નહીં, જેથી સદ્ગુરુના ઉપદેશનું એવું કંઇ વિશેષપણું દેખાતું નથી, એમ આશંકા થાય તો તેનો ઉત્તર બીજા પદમાં જ કહ્યો છે કે, જે પોતાના પક્ષને ત્યાગી દઇ સદ્ગુરુના ચરણને સેવે, તે પરમાર્થને પામે. અર્થાત્ પૂર્વે સદ્ગુરુનો યોગ થયાની વાત સત્ય છે, પરંતુ ત્યાં જીવે તેને સદ્ગુરુ જાણ્યા નથી, અથવા ઓળખ્યા નથી, પ્રતીત્યા નથી, અને તેની પાસે પોતાનાં માન અને મત મૂક્યાં નથી, અને તેથી સદ્ગુરુનો ઉપદેશ પરિણામ પામ્યો નહીં, અને પરમાર્થની પ્રાપ્તિ થઇ નહીં એમ જો પોતાનો મત એટલે સ્વચ્છંદ અને કુળધર્મનો આગ્રહ દૂર કરીને સદુપદેશ ગ્રહણ કરવાનો કામી થયો હોત તો અવશ્ય પરમાર્થ પામત. અત્રે અસદ્ગુરુએ દૃઢ કરાવેલા દુર્બોધથી અથવા માનાદિકના તીવ્ર કામીપણાથી એમ પણ આશંકા થવી સંભવે છે કે "કેક જીવોના પૂર્વે કલ્યાણ થયાં છે; અને તેમને સદ્ગુરુના ચરણ સેવ્યા વિના કલ્યાણની પ્રાપ્તિ થઇ છે, અથવા અસદ્ગુરુથી પણ કલ્યાણની પ્રાપ્તિ થાય; અસદ્ગુરુને પોતાને ભલે માર્ગની પ્રતીતિ નથી, પણ બીજાને તે પમાડી શકે: એટલે બીજો તે માર્ગની પ્રતીતિ, તેનો ઉપદેશ સાંભળીને કરે તો તે પરમાર્થને પામે, માટે સદ્ગુરુચરણને સેવ્યાવિના પણ પરમાર્થની પ્રાપ્તિ થાય." એવી આશંકાનું સમાધાન કરે છે: યદ્યપિ કોઇ જીવો પોતે વિચાર કરતાં બુઝયા છે, એવો શાસ્ત્રમાં પ્રસંગ છે; પણ કોઇ સ્થળે એવો પ્રસંગ કહ્યો નથી કે, અસદ્ગુરુથી અમુક બુઝયા. હવે, કોઇ પોતે વિચાર કરતાં બુઝયા છે એમ કહ્યું છે તેમાં, શાસ્ત્રોનો કહેવાનો હેતુ એવો નથી કે, સદ્ગુરુની આજ્ઞાએ વર્તવાથી જીવનું કલ્યાણ થાય છે એમ અમે કહ્યું છે, પણ તે વાત યથાર્થ નથી; અથવા સદ્ગુરુની આજ્ઞાનું જીવને કંઇ કારણ નથી એમ કહેવાને માટે. તેમ જે જીવો પોતાના વિચારથી સ્વયંબોધ પામ્યા છે એમ કહ્યું છે તે પણ વર્તમાનદેહે પોતાના વિચારથી, અથવા બોધથી બુઝ્યા કહ્યા છે, પણ પૂર્વે તે વિચાર અથવા બોધ તેણે સન્મુખ કર્યો છે તેથી વર્તમાનમાં તે સ્ફુરાયમાન થવાનો સંભવ છે. તીર્થંકરાદિ 'સ્વયંબુદ્ધ' કહ્યા છે તે પણ પૂર્વે ત્રીજે ભવે સદ્ગુરુથી નિશ્ચય સમકિત પામ્યા છે એમ કહ્યું છે. એટલે કે સ્વયંબુદ્ધપણું કહ્યું છે તે વર્તમાનદેહની અપેક્ષાએ કહ્યું છે; અને તે

યોગ ન હોય તેને જાગૃત કરવા, કે તે અનેકાંતમાર્ગ નિરૂપણ કરવા, દર્શાવ્યું છે; પણ સદ્ગુરુઆજ્ઞાએ પ્રવર્તવાનો માર્ગ ઉપેક્ષિત કરવા દર્શાવ્યું નથી. વળી એ સ્થળે તો, ઊલટું, તે માર્ગ ઉપર દૃષ્ટિ આવવા, વધારે સબળ કર્યું છે, અને કહ્યું છે કે તે અશોચ્યા કેવળી

અર્થાત્ અશોચ્યા કેવળીનો આ પ્રસંગ સાંભળીને કોઈએ જે શાશ્વતમાર્ગ ચાલ્યો આવે છે, તેના નિષેધ પ્રત્યે જવું એવો આશય નથી; એમ નિવેદન કર્યું.

કોઈ તીવ્ર આત્માર્થીને એવો કદાપિ સદ્ગુરુનો યોગ ન મળ્યો હોય, અને તેની તીવ્ર કામનામાંને કામનામાં જ નિજવિચારમાં પડવાથી, અથવા તીવ્ર આત્માર્થને લીધે નિજવિચારમાં પડવાથી આત્મજ્ઞાન થયું હોય તો તે સદ્ગુરુમાર્ગનો ઉપેક્ષિત નહીં એવો, અને સદ્ગુરુથી પોતાને જ્ઞાન મળ્યું નથી માટે મોટો છું એવો નહીં હોય, તેને થવું હોય; એમ વિચારી વિચારવાન જીવે શાશ્વત મોક્ષમાર્ગનો લોપ ન થાય તેવું વચન પ્રકાશવું જોઈએ. એક ગામથી બીજે ગામ જવું હોય અને તેનો માર્ગ દીઠો ન હોય એવો પોતે પચાસ વર્ષનો પુરુષ હોય, અને લાખો ગામ જોઈ આવ્યો હોય તેને પણ તે માર્ગની ખબર પડતી નથી, અને કોઈને પૂછે ત્યારે જણાય છે, નહીં તો ભૂલ ખાય છે; અને તે માર્ગને જાણનાર એવું દશ વર્ષનું બાળક પણ તેને તે માર્ગ દેખાડે છે તેથી તે પહોંચી શકે છે; એમ લૌકિકમાં અથવા વ્યવહારમાં પણ પ્રત્યક્ષ છે. માટે જે આત્માર્થી હોય, અથવા જેને આત્માર્થની ઈચ્છા હોય તેણે સદ્ગુરુના યોગે તરવાના કામી જીવનું કલ્યાણ થાય એ માર્ગ લોપવો ઘટે નહીં, કેમકે તેથી સર્વ જ્ઞાની પુરુષની આજ્ઞા લોપવા બરાબર થાય છે.

—સમજવાથી પરમાર્થ થાય છે તે જાણતો નથી. વળી જેમ દયા દાનાદિનું શાસ્ત્રોમાં નિષ્ફળપણું કહ્યું છે તેમ, નવપૂર્વસુધી ભણ્યા છતાં તે પણ આફળ ગયું એમ જ્ઞાનનું પણ નિષ્ફળપણું કહ્યું છે, તો તે શુષ્કજ્ઞાનનો જ નિષેધ છે. એમ છતાં તેનો લક્ષ તેને થતો નથી, કેમકે જ્ઞાની બનવાના માને આત્મા મૂઢતાને પામ્યો છે. તેથી તેને વિચારવાનો અવકાશ રહ્યો નથી. એમ ક્રિયાજડ અથવા શુષ્કજ્ઞાની તે બન્ને ભૂલ્યા છે, અને તે પરમાર્થ પામવાની વાંછા રાખે છે, અથવા પરમાર્થ પામ્યા છીએ એમ કહે છે, તે માત્ર તેમનો

સદ્ગુરુના નિષેધને અર્થે કહ્યું નથી; અને જો સદ્ગુરુપદનો નિષેધ કરે તો તે સદ્દેવ, સદ્ગુરુ, અને સદ્ધર્મની પ્રતીતિ વિના સમકિત કહ્યું નથી તે, કહેવા માત્ર જ થયું. અથવા જે શાસ્ત્રનું તમે પ્રમાણ લ્યો છો તે શાસ્ત્ર સદ્ગુરુ એવા જિનનાં કહેલાં છે તેથી પ્રમાણિક માનવાયોગ્ય છે, કે કોઇ અસદ્ગુરુનાં કહેલાં છે તેથી, અપ્રમાણિક માનવાયોગ્ય છે ! જો અસદ્ગુરુનાં શાસ્ત્રો પણ પ્રમાણિક માનવામાં બાધ ન હોય, તો તો અજ્ઞાન અને રાગ, દ્વેષ આરાધવાથી પણ મોક્ષ થાય એમ કહેવામાં બાધ નથી; તે વિચારવા યોગ્ય છે. 'આચારાંગસૂત્ર'માં કહ્યું છે કેઃ—

પ્રથમ શ્રુત સ્કંધ, પ્રથમાધ્યાયના પ્રથમ ઉદ્દેશે, પ્રથમ વાક્ય .

આ જીવ પૂર્વથી આવ્યો છે; પશ્ચિમથી આવ્યો છે; ઉત્તરથી આવ્યો છે; દક્ષિણથી આવ્યો છે; અથવા ઉર્ધ્વથી, નીચેથી, કે કોઇ અનેરી દિશાથી આવ્યો છે એમ જે જાણતો નથી તે, મિથ્યા દૃષ્ટિ છે. જે જાણે તે સમ્યગ્દૃષ્ટિ. તે જાણવાનાં ત્રણ કારણો આ પ્રમાણેઃ—તીર્થંકરના ઉપદેશથી, સદ્ગુરુના ઉપદેશથી, અને જાતિસ્મૃતિજ્ઞાનથી. અત્રે જાતિસ્મૃતિ જ્ઞાન કહ્યું તે પણ પૂર્વના ઉપદેશની સંધિ કહી છે.

એટલે પૂર્વે તેને બોધ થવામાં સદ્ગુરુનો અસંભવ ધારવો ઘટતો નથી, વળી ઠામ ઠામ જિનાગમમાં એમ કહ્યું છે કે, "ગુરુણો છંદાણું વત્ત"—ગુરુની આજ્ઞાએ ચાલતાં અનંતા જીવો સીઝયા, સીઝે છે, અને સીઝશે. તેમ કોઇ જીવ પોતાના વિચારવાથી બોધ પામ્યા, તેમાં પ્રાયે પૂર્વે સદ્ગુરુ ઉપદેશનું કારણ હોય છે. પણ કદાપિ જ્યાં તેમ ન હોય ત્યાં પણ તે સદ્ગુરુનો નિત્યકામી રહ્યો થકો સદ્વિચારમાં પ્રેરાતો પ્રેરાતો સ્વવિચારથી આત્મજ્ઞાન પામ્યો એમ કહેવાયોગ્ય છે. અથવા તેને કંઇ સદ્ગુરુની ઉપેક્ષા નથી; અને જ્યાં સદ્ગુરુની ઉપેક્ષા વર્તે ત્યાં માનનો સંભવ થાય છે; અને જ્યાં સદ્ગુરુપ્રત્યે માન હોય ત્યાં કલ્યાણ થવું કહ્યું, કે તેને સદ્વિચાર પ્રેરવાનો આત્મગુણ કહ્યો. તથારૂપ માન આત્મગુણનું અવશ્ય ઘાતક છે.

બાહુબળજીમાં અનેક ગુણસમૂહ વિદ્યમાન છતાં નાના અઠ્ઠાણું ભાઇને વંદન કરવામાં પોતાનું લઘુપણું થશે માટે અત્ર જ ધ્યાનમાં રોકાવું યોગ્ય છે એમ રાખી એક વર્ષસુધી નિરાહારપણે અનેક ગુણસમુદાયે આત્મધ્યાનમાં રહ્યા તોપણ આત્મજ્ઞાન થયું નહીં. બાકી બીજી બધી રીતની યોગ્યતા છતાં એક એ માનના ગુણથી તે જ્ઞાન અટક્યું હતું. જ્યારે શ્રી ઋષભદેવ પ્રેરેલી એવી બ્રાહ્મી અને સુંદરી સતીએ તેને તે દોષ નિવેદન કર્યો, અને તે દોષનું ભાન તેને થયું, તથા તે

વૈરાગ્યાદિ પણ પામ્યા નથી, તો આત્મજ્ઞાન ક્યાંથી પામ્યા હો તે કંઈક આત્મામાં વિચારો, સંસારપ્રત્યે બહુ ઉદાસીનતા, દેહની મૂર્છાનું અલ્પત્વ, ભોગમાં અનાસક્તિ તથા માનાદિનું પાતળાપણું એ આદિ ગુણોવિના તો આત્મજ્ઞાન પરિણામ પામતું નથી, અને આત્મજ્ઞાન પામ્યે તો તે ગુણો અત્યંત દૃઢ થાય છે, કેમકે આત્મજ્ઞાનરૂપ મૂળ તેને પ્રાપ્ત થયું; તેને બદલે તમે આત્મજ્ઞાન અમને છે, એમ માનો છો, અને આત્મામાં તો ભોગાદિ કામનાની અગ્નિ બળ્યા કરે છે; પૂજા સત્કારાદિની કામના વારંવાર સ્ફુરાયમાન થાય છે; સહજ અશાતાએ બહુ આકુળવ્યાકુળતા થઈ જાય છે, તે કેમ લક્ષમાં આવતાં નથી કે, આ આત્મજ્ઞાનનાં લક્ષણો નહીં! 'માત્ર માનાદિ કામનાએ આત્મજ્ઞાની કહેવરાવું છું,' એમ જે સમજવામાં આવતું નથી તે સમજો; અને વૈરાગ્યાદિ સાધનો પ્રથમ તો આત્મામાં ઉત્પન્ન કરો, કે જેથી આત્મજ્ઞાનની સન્મુખતા થાય.

ત્યાગ વિરાગ ન ચિત્તમાં, થાય ન તેને જ્ઞાન,
અટકે ત્યાગ વિરાગમાં, તો ભૂલે નિજ ભાન.

જેના અંતઃકરણમાં ત્યાગ વૈરાગ્યાદિ ગુણો ઉત્પન્ન થયા નથી, એવા જીવને આત્મજ્ઞાન ન થાય, કેમકે મલીન અંતઃકરણરૂપ દર્પણમાં આત્મોપદેશનું પ્રતિબિંબ પડવું ઘટતું નથી. તેમ જ માત્ર ત્યાગ, વિરાગમાં રાચીને કૃતાર્થતા માને તે પણ પોતાના આત્માનું ભાન ભૂલે, અર્થાત્ આત્મજ્ઞાન નહીં હોવાથી અજ્ઞાનનું સહચારીપણું છે જેથી તે ત્યાગ વૈરાગ્યાદિનું માન ઉત્પન્ન કરવા અર્થે અને માનાર્થે સર્વ સંયમાદિ પ્રવૃત્તિ થઈ જાય, જેથી સંસારનો ઉચ્છેદ ન થાય, માત્ર ત્યાં જ અટકવું થાય, અર્થાત્ તે આત્મજ્ઞાનને પામે નહીં એમ ક્રિયાજડને સાધન-ક્રિયા-અને તે સાધનનું જેથી સાર્થકપણું થાય છે એવા આત્મજ્ઞાનનો ઉપદેશ કર્યો, અને શુષ્કજ્ઞાનીને ત્યાગ વિરાગાદિ સાધનનો ઉપદેશ કરી વાચાજ્ઞાનમાં કલ્યાણ નથી એમ કહ્યું.

જ્યાં જ્યાં જે જે યોગ્ય છે, તહાં સમજવું તેહ,
ત્યાં ત્યાં તે તે આચરે, આત્માર્થી જન એહ.

જે જે ઠેકાણે જે જે યોગ્ય છે એટલે જ્યાં જ્યાં વૈરાગ્યાદિ યોગ્ય હોય ત્યાં વૈરાગ્યાદિ સમજે; જ્યાં આત્મજ્ઞાન યોગ્ય હોય ત્યાં આત્મજ્ઞાન સમજે; એમ જે જ્યાં જોઈએ તે ત્યાં સમજવું, અને ત્યાં ત્યાં તે પ્રમાણે પ્રવર્તવું, એ આત્માર્થી જીવનું લક્ષણ છે, અર્થાત્ મતાર્થી હોય, કે માનાર્થી હોય તે યોગ્ય માર્ગને ગ્રહણ ન કરે, અથવા ક્રિયામાં જ જેને દુરાગ્રહ થયો છે, અથવા

નથી; અને પરમાર્થની પ્રાપ્તિ થતી નથી. અને જે શુષ્કજ્ઞાની છે તેણે પણ સદ્ગુરુના ચરણ સેવ્યા નથી, માત્ર પોતાની મતિ-કલ્પનાથી સ્વચ્છંદપણે અધ્યાત્મ ગ્રંથો વાંચ્યા છે, અથવા શુષ્કજ્ઞાની સમીપથી તેવા ગ્રંથો, કે વચનો સાંભળી લઈને પોતાને વિષે જ્ઞાનીપણું માન્યું છે, અને જ્ઞાની ગણવાના પદનું એક પ્રકારનું માન છે તેમાં તેને મીઠાશ રહી છે, અને એ તેનો પક્ષ થયો છે. અથવા કોઈ એક કારણવિશેષથી શાસ્ત્રોમાં દયા, દાન, અને હિંસા, પૂજાનું સમાનપણું કહ્યું છે તેવા વચનોને, તેનો પરમાર્થ સમજ્યાવિના હાથમાં લઈને માત્ર પોતાને જ્ઞાની બનાવવા અર્થે, અને પામર જીવના તિરસ્કારના અર્થે તે વચનોનો ઉપયોગ કરે છે, પણ તેવાં વચનો કયે લક્ષે[1]

નડિયાદ, આસો વદ ૨, સંવત્ ૧૯૫૨.

૪૫૩.

વૈરાગ્યાદિ સફળ તો, જો સહ આતમજ્ઞાન;
તેમ જ આતમજ્ઞાનની, પ્રાપ્તિતણાં નિદાન.

વૈરાગ્ય, ત્યાગ, દયાદિ અંતરંગવૃત્તિવાળી ક્રિયા છે, તે જો સાથે આત્મજ્ઞાન હોય, તો સફળ છે: અર્થાત્ ભવનું મૂળ છેદે છે. અથવા વૈરાગ્ય ત્યાગ દયાદિ આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિનાં કારણો છે, એટલે જીવમાં પ્રથમ એ ગુણો આવ્યેથી સદ્ગુરુનો ઉપદેશ તેમાં પરિણામ પામે છે. ઉજ્જ્વળ અંતઃકરણવિના સદ્ગુરુનો ઉપદેશ પરિણમતો નથી, તથા વૈરાગ્યાદિ આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિનાં સાધનો છે એમ કહ્યું. અત્રે જે જીવો ક્રિયાજડ છે તેને એવો ઉપદેશ કર્યો કે, કાયા જ માત્ર રોકવી તે કાંઈ આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિના હેતુ નથી. વૈરાગ્યાદિ ગુણો આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિના હેતુ છે માટે તમે તે ક્રિયાને અવગાહો; અને તે ક્રિયામાં પણ અટકીને રહેવું ઘટતું નથી, કેમકે આત્મજ્ઞાનવિના તે પણ ભવનું મૂળ છેદી શકતાં નથી; માટે આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિને અર્થે તે વૈરાગ્યાદિ ગુણોમાં વર્તો, અને કાયક્લેશરૂપ, પણ કષાયાદિનું જેમાં તથારૂપ કંઈ ક્ષીણપણું થતું નથી તેમાં, તમે મોક્ષમાર્ગનો દુરાગ્રહ રાખો નહીં: એમ ક્રિયાજડને કહ્યું અને જે શુષ્કજ્ઞાનીઓ ત્યાગવૈરાગ્યાદિ રહિત છે, માત્ર વાચાજ્ઞાની છે તેને એમ કહ્યું કે, વૈરાગ્યાદિ સાધન છે તે આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિના કારણો છે: કારણવિના કાર્યની ઉત્પત્તિ થતી નથી; તમે

---

૧. આ લેખ લખતા આ સ્થાનેથી અપૂર્ણ મૂકી દીધેલ છે—સંશોધક.

જીવ જેવા જેવા અધ્યવસાયથી કર્મને ગ્રહણ કરે છે, તેવા તેવા વિપાકથી કર્મ પરિણમે છે; અને જેમ ઝેર અને અમૃત પરિણમી રહ્યે નિઃસત્ત્વ થાય છે, તેમ ભોગથી તે કર્મ દૂર થાય છે.

તેમ જ, "ઇશ્વર જો કર્મફળદાતા ન હોય, અથવા જગત્કર્તા ન ગણીએ, તો કર્મ ભોગવવાનાં વિશેષ સ્થાનકો એટલે નરકાદિ ગતિ આદિ સ્થાન ક્યાંથી હોય, કેમકે તેમાં તો ઇશ્વરનાં કર્તૃત્વની જરૂર છે!" એવી આશંકા પણ કરવાયોગ્ય નથી, કેમકે મુખ્યપણે તો ઉત્કૃષ્ટ શુભ અધ્યવસાય તે ઉત્કૃષ્ટ દેવલોક છે; અને ઉત્કૃષ્ટ અશુભ અધ્યવસાય તે ઉત્કૃષ્ટ નરક છે; શુભાશુભ અધ્યવસાય તે મનુષ્ય તિર્યંચાદિ છે, અને સ્થાનવિશેષ એટલે ઉર્ધ્વલોક દેવગતિ એ આદિ ભેદ છે. જીવસમૂહનાં—કર્મદળનાં પણ—તે પરિણામવિશેષ છે, એટલે તે તે ગતિઓ જીવના કર્મવિશેષ પરિણામાદિ સંભવે છે.

આ વાત ઘણી ગહન છે, કેમકે અચિંત્ય એવું જીવવીર્ય, અચિંત્ય એવું પુદ્ગલસામર્થ્ય એના સંયોગવિશેષથી લોક પરિણમે છે; તેનો વિચાર કરવા માટે ઘણો વિસ્તાર કહેવો જોઇએ, પણ અત્ર તો મુખ્યકરીને આત્મા કર્મનો ભોક્તા છે એટલો લક્ષ કરાવવાનો હોવાથી નામ સંક્ષેપે આ પ્રસંગ કહ્યો છે.

નડિઆદ, આસો વદ ૨, સં૦ ૧૯૫૨.

૪૫૫.

"ઇશ્વર સિદ્ધ થયા વિના એટલે કર્મફળદાતૃત્વાદિ કોઇ પણ ઇશ્વર ઠર્યા વિના જગતની વ્યવસ્થા રહેવી સંભવતી નથી, એવા અભિપ્રાય પરત્વે નીચે પ્રમાણે વિચારવા યોગ્ય છે:—

જો કર્મના ફળને ઇશ્વર આપે છે એમ માનીએ, તો ત્યાં ઇશ્વરનું ઇશ્વરપણું જ રહેતું નથી, કેમકે પરને ફળ દેવાદિ પ્રપંચમાં પ્રવર્તતાં ઇશ્વરને દેહાદિ અનેક પ્રકારનો સંગ થવો સંભવે છે. અને તેથી યથાર્થ શુદ્ધતાનો ભંગ થાય છે. મુક્ત જીવ જેમ નિષ્ક્રિય એટલે પરભાવાદિનો કર્તા નથી; જો પરભાવાદિનો કર્તા થાય તો તો સંસારની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેમ જ ઇશ્વર પણ પરને ફળ દેવા આદિરૂપ ક્રિયામાં પ્રવર્તે તો તેને પણ પરભાવાદિ કર્તાપણાનો પ્રસંગ આવે છે, અને મુક્ત જીવ કરતાં તેનું ન્યૂનત્વ ઠરે છે, તેથી તો તેનું ઇશ્વરત્વ જ ઉચ્છેદવા જેવી સ્થિતિ થાય છે. વળી જીવ અને ઇશ્વરનો સ્વભાવભેદ માનતાં પણ અનેક દોષ સંભવે છે. બન્નેને

શુષ્કજ્ઞાનનો જ અભિમાનમાં જેણે જ્ઞાનીપણું માની લીધું છે, તે ત્યાગ વિરાગાદિ સાધનને અથવા આત્મજ્ઞાનને ગ્રહણ ન કરી શકે. જે આત્માર્થી હોય તે જ્યાં જ્યાં જે જે કરવું ઘટે છે તે તે કરે, અને જ્યાં જ્યાં જે જે સમજવું ઘટે છે તે તે સમજે. અને જ્યાં જે જે આચરવું ઘટે છે તે તે આચરે તે આત્માર્થી કહેવાય. અત્રે 'સમજવું' અને 'આચરવું' એ બે સામાન્યપદે છે. પણ વિભાગપદે કહેવાનો આશય એવો પણ છે કે; જે જે જ્યાં સમજવું ઘટે તે તે ત્યાં સમજવાની કામના જેને છે, અને જે જે જ્યાં આચરવું ઘટે તે તે ત્યાં આચરવાની જેને કામના છે તે પણ આત્માર્થી કહેવાય.

નડિયાદ, આસો વદ ૨, સંવત્ ૧૯૫૨.

૪૫૬

"કર્મ જડ છે, તો તે શું સમજે કે, આ જીવને આ રીતે મારે ફળ આપવું, અથવા તે સ્વરૂપે પરિણમવું? માટે જીવ કર્મનો ભોક્તા થવો સંભવતો નથી." એ આશંકાનું સમાધાન નીચેથી થશેઃ—

જીવ પોતાના સ્વરૂપના અજ્ઞાનથી કર્મનો કર્તા છે. તે અજ્ઞાન તે ચેતનરૂપ છે, અર્થાત્ જીવની પોતાની કલ્પના છે, અને તે કલ્પનાને અનુસરીને તેના વીર્યસ્વભાવની સ્ફૂર્તિ થાય છે, અથવા તેનું સામર્થ્ય તદનુયાયીપણે પરિણમે છે, અને તેથી જડની ધૂપ એટલે દ્રવ્યકર્મરૂપ પુદ્ગલની વર્ગણાને તે ગ્રહણ કરે છે.

ઝેર અને અમૃત પોતે એમ સમજતાં નથી કે, અમને ખાનારને મૃત્યુ, દીર્ઘાયુષતા થાય છે, પણ સ્વભાવે તેને ગ્રહણ કરનારપ્રત્યે જેમ તેનું પરિણમવું થાય છે; તેમ જીવમાં શુભાશુભ કર્મ પણ પરિણમે છે, અને ફળ સન્મુખ થાય છે. એમ જીવને કર્મનું ભોક્તાપણું સમજાય છે.

જો શુભાશુભ કર્મનું ફળ ન થતું હોય, તો એક રાંક અને એક રાજા એ આદિ જે ભેદ છે, તે ન થવા જોઈએ, કેમકે જીવપણું સમાન છે, તથા મનુષ્યપણું સમાન છે તો સર્વને સુખ અથવા દુઃખ પણ સમાન જોઈએ; જેને બદલે આવું વિચિત્રપણું જણાય છે, તે જ શુભાશુભ કર્મથી ઉત્પન્ન થયેલો ભેદ છે, કેમકે કારણવિના કાર્યની ઉત્પત્તિ થતી નથી. એમ શુભ અને અશુભ કર્મ ભોગવાય છે.

ઝેર ઝેરપણે પરિણમે છે, અને અમૃત અમૃતપણે પરિણમે છે, તેમ અશુભ કર્મ અશુભપણે પરિણમે અને શુભ કર્મ શુભપણે પરિણમે છે, માટે

પછી આ ચેતન છૂટી જશે ' અર્થાત્ નાશ પામશે એમ જડ એવો દેહ શી રીતે જાણે? કેમકે જાણનારો પદાર્થ તો જાણનાર જ રહે છે, દેહ જાણનાર થઇ શકતો નથી, તો પછી ચેતનના ઉત્પત્તિ લયનો અનુભવ કોને વશ કહેવો? દેહને વશ તો કહેવાય એવું છે જ નહીં, કેમકે તે પ્રસક્ષ જડ છે, અને તેનું જડપણું જાણનારો એવો તેથી ભિન્ન બીજો પદાર્થ પણ સમજાય છે. જો કી એમ કહીએ કે, ચેતનનાં ઉત્પત્તિ લય ચેતન જાણે છે, તો તે વાત તો બોલતાં જ વિરોધ પામે છે, કેમકે ચેતનનાં ઉત્પત્તિ લય જાણનાર તરીકે ચેતનને જ અંગીકાર કરવો પડ્યો, એટલે એ વચન તો માત્ર અપસિદ્ધાંતરૂપ અને કહેવા માત્ર થયું. જેમ ' મારા મોઢામાં જીભ નથી ' એવું વચન કોઇ કહે તેમ ' ચેતનનાં ઉત્પત્તિ લય ચેતન જાણે છે. માટે ચેતન નિત્ય નથી ' એવું કહીએ તે તેવું પ્રમાણ થયું. તે પ્રમાણનું કેવું યથાર્થપણું છે તે તમે જ વિચારી જુઓ.

દેહની ઉત્પત્તિ અને દેહના લયનું જ્ઞાન જેના અનુભવમાં વર્તે છે, તે તે દેહથી જુદો ન હોય તો કોઇ પ્રકારે દેહની ઉત્પત્તિ અને લયનું જ્ઞાન થાય નહીં અથવા જેની ઉત્પત્તિ અને લય જે જાણે છે, તે તેથી જુદો જ હોય, કેમકે તે ઉત્પત્તિલયરૂપ ન ઠર્યો, પણ તેનો જાણનાર ઠર્યો. માટે તે બેની એકતા કેમ થાય? જે જે દેહાદિ સંયોગો દેખાય છે તે તે અનુભવ સ્વરૂપ એવા આત્માના દૃશ્ય એટલે આત્મા તેને જુએ છે અને જાણે છે એવા પદાર્થ [illegible] સંયોગોનો વિચાર કરી જુઓ, તો કોઇ પણ [illegible] અનુભવસ્વરૂપ એવો આત્મા ઉત્પન્ન થઇ શકવા યોગ્ય તમને જણાશે [illegible] સંયોગો તમને જાણતા નથી અને તમે તે સર્વ સંયોગોને જાણો છો, એ જ તમારું તેથી જુદાપણું અને અસંયોગીપણું એટલે તે સંયોગોથી ઉત્પન્ન નહીં થવાપણું સહજે સિદ્ધ થાય છે, અને અનુભવમાં આવે છે. તેથી કોઇ પણ સંયોગોથી જેની ઉત્પત્તિ થઇ શકતી નથી, કોઇ પણ સંયોગોથી જેની ઉત્પત્તિ અનુભવમાં આવી શકતી નથી, જે જે સંયોગો કલ્પીએ તેથી તે અનુભવ ન્યારો ને ન્યારો જ માત્ર તેને જાણનારરૂપે જ રહે છે તે અનુભવ સ્વરૂપ આત્માને તમે નિત્ય અસ્પર્શ એટલે તે સંયોગોના ભાવરૂપ સ્પર્શને પામ્યો નથી એમ જાણો. કેમકે કોઇ પણ સંયોગોથી જે ઉત્પન્ન ન થયું હોય અર્થાત્ પોતાના સ્વભાવથી કરીને જે પદાર્થ સિદ્ધ હોય, તેનો લય બીજા કોઇ પણ પદાર્થમાં થાય નહીં અને જો બીજા પદાર્થમાં તેનો લય થતો હોય, તો તેમાંથી તેની પ્રથમ ઉત્પત્તિ થવી જોઇતી હતી, નહીં તો તેમાં તેની લયરૂપ ઐક્યતા થાય નહીં, માટે આત્મા અનુત્પન્ન અને

જો ચૈતન્યસ્વભાવ માનીએ, તો બેય સમાન ધર્મના કર્તા થયા; તેમાં ઈશ્વર જગતાદિ રચે અથવા કર્મનું ફળ આપવારૂપ કાર્ય કરે, અને મુક્ત ગણાય; અને જીવ એક માત્ર દેહાદિ સૃષ્ટિ રચે, અને પોતાનાં કર્મોનું ફળ પામવા માટે ઈશ્વરાશ્રય ગ્રહણ કરે, તેમ જ બંધમાં ગણાય, એ યથાર્થ વાત દેખાતી નથી. એવી વિષમતા કેમ સંભવિત થાય? વળી જીવ કરતાં ઈશ્વરનું સામર્થ્ય વિશેષ માનિએ તોપણ વિરોધ આવે છે. ઈશ્વર શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપ ગણીએ તો શુદ્ધ ચૈતન્ય એવા મુક્ત જીવમાં, અને તેમાં, ભેદ પડવો ન જોઈએ, અને ઈશ્વરથી કર્મનાં ફળ આપવાદિ કાર્ય ન થવાં જોઈએ; અથવા મુક્ત જીવથી પણ તે કાર્ય થવું જોઈએ; અને ઈશ્વરને જો અશુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપ ગણીએ તો તો સંસારી જીવો જેવી તેની સ્થિતિ ઠરે, ત્યાં પછી સર્વજ્ઞાદિ ગુણનો સંભવ ક્યાંથી થાય? અથવા દેહધારી-સર્વજ્ઞની પેઠે તેને 'દેહધારી સર્વજ્ઞ ઈશ્વર' માનીએ તોપણ સર્વ કર્મફળદાતૃત્વરૂપ 'વિશેષ સ્વભાવ' ઈશ્વરમાં કયા ગુણને લીધે માનવાયોગ્ય થાય? અને દેહ તો નાશ પામવાયોગ્ય છે, તેથી ઈશ્વરનો પણ દેહ નાશ પામે, અને તે મુક્ત થયે કર્મફળદાતૃત્વ ન રહે, એ આદિ અનેક પ્રકારથી ઈશ્વરને કર્મફળદાતૃત્વ કહેતાં દોષ આવે છે, અને ઈશ્વરને તેવે સ્વરૂપે માનતાં તેનું ઈશ્વરપણું ઉત્થાપવાસમાન થાય છે.

નડીઆદ, આસો વદ ૨, સંવત્ ૧૯૫૨

૪૫૬.

"જીવનું સ્વરૂપ અવિનાશી એટલે નિત્ય-ત્રિકાળ રહેવાવાળું-શાશ્વતનું નથી; દેહના યોગથી એટલે દેહના જન્મ સાથે તે જન્મે છે. અને દેહના વિયોગે એટલે દેહના નાશથી તે નાશ પામે છે," એ આશંકાનું સમાધાન આ પ્રમાણે વિચારજો:—

દેહ છે તે જીવને માત્ર સંયોગસંબંધે છે. પણ જીવનુ મૂળ સ્વરૂપ ઉત્પન્ન થવાનું કંઈ તે તે કારણ નથી; અથવા દેહ છે તે માત્ર સંયોગથી ઉત્પન્ન થયેલો એવો પદાર્થ છે. વળી તે જડ એટલે કોઈને જાણતો નથી, પોતાને તે જાણતો નથી, તો બીજાને શું જાણે? વળી દેહ રૂપી છે, સ્થૂળાદિ સ્વભાવવાળો છે, અને ચક્ષુનો વિષય છે: એ પ્રકારે દેહનું સ્વરૂપ છે, તો તે ચેતનનાં ઉત્પત્તિ અને લયને શી રીતે જાણે? અર્થાત્ પોતાને તે જાણતો નથી, તો મારાથી આ ચેતન ઉત્પન્ન થયું છે' એમ શી રીતે જાણે? અને 'મારા છૂટી જવા

પરાદિ પણ ક્રોધાદિ ભાવમાં પરિણમતા જોઈએ, અને કર્મના ગ્રહણમાં હેતુ જોઈએ, પણ તેવો અનુભવ તો કોઈને ક્યારે પણ થતો નથી; એથી ચેતન એટલે જીવ કર્મ ગ્રહણ કરે છે, એમ સિદ્ધ થાય છે; અને તે માટે કર્મનો કર્તા કહીએ છીએ. અર્થાત્ એમ જીવ કર્મનો કર્તા છે. તમે એમ પૂછ્યું કે, "કર્મના કર્તા કર્મ કહેવાય કે કેમ?" તેનું પણ સમાધાન આથી તમને થશે કે, જડ કર્મમાં પ્રેરણારૂપ ધર્મ નહીં હોવાથી તે તે રીતે ગ્રહવા અસમર્થ છે, અને કર્મનું કરવાપણું જીવને છે, કેમકે તેને વિષે પ્રેરણાશક્તિ છે. વળી તમે અનાયાસથી તે કર્મો થતાં હોય, એમ કહ્યું તે વિચારીએ. અનાયાસ એટલે શું? આત્માએ નહીં ચિંતવ્યું? અથવા આત્માનું કંઈ પણ કર્તૃત્વ છતાં પ્રવર્તતું નહીં? અથવા ઈશ્વરાદિ કોઈ કર્મ વળગાડી દે તેથી થતું? અથવા પ્રકૃતિ પરાણે વળગે તેથી થતું? એવા મુખ્ય ચાર વિકલ્પથી અનાયાસકર્તાપણું વિચારવાયોગ્ય છે. પ્રથમ વિકલ્પ આત્માએ નહિ ચિંતવ્યું [illegible] તો તો કર્મનું ગ્રહણપણું [illegible]

[illegible]

...ત્રિકાળ નિત્ય છે, એવી પ્રતીતિ કરી જોવા લાગશે. ગર્ભમાં ...થી ક્રોધનું વિશેષપણું જોવામાં આવે છે; પારેવાને વિષે જન્મથી જ ...હિંસકપણું જોવામાં આવે છે; માંકડ આદિ જંતુઓને પકડતાં, તે ...નારથી દુઃખ થાય છે એવી ભયસંજ્ઞા પ્રથમથી તેના અનુભવમાં રહી છે ...થી, તે નાસી જવાનું પ્રયત્ન કરે છે; કેટ પ્રાણીમાં જન્મથી પ્રીતિનું, ...માં સમતાનું, કેટમાં વિશેષ નિર્ભયતાનું, કેટમાં ગંભીરતાનું, કેટમાં વિશેષ ભયસંજ્ઞાનું, કેટમાં કામાદિ પ્રત્યે અસંગતાનું, અને કેટને આહારાદિ વિષે ...અધિક અધિક લુબ્ધપણાનું, વિશેષપણું જોવામાં આવે છે, એ આદિ ભેદ એટલે ક્રોધાદિ સંજ્ઞાના ન્યૂનાધિકપણા આદિથી, તેમ જ તે તે પ્રકૃતિઓ જન્મ...સહચારીપણે રહી જોવામાં આવે છે તેથી, તેનું કારણ પૂર્વના સંસ્કારો જ સંભવે છે. કદાપિ એમ કહીએ કે, ગર્ભમાં વીર્ય રેતના ગુણના યોગથી તે તે પ્રકારના ગુણો ઉત્પન્ન થાય છે, પણ તેમાં પૂર્વજન્મ કંઈ કારણભૂત નથી. એ કહેવું પણ યથાર્થ નથી. જે માબાપો કામને વિષે વિશેષ પ્રીતિવાળાં જોવામાં આવે છે, તેના પુત્રો પરમ વીતરાગ જેવા બાળપણાથી જ જોવામાં આવે છે; વળી જે માબાપોમાં ક્રોધનું વિશેષપણું જોવામાં આવે છે, તેની સંતતિમાં સમતાનું વિશેષપણું દૃષ્ટિગોચર થાય છે, તે શી રીતે થાય? વળી તે વીર્ય રેતના તેવા ગુણો સંભવતા નથી, કેમકે તે વીર્ય રેત પોતે ચેતન નથી, તેમાં ચેતન સંચરે છે, એટલે દેહ ધારણ કરે છે; એથી કરીને વીર્ય રેતને આશ્રયે ક્રોધાદિ ભાવ ગણી શકાય નહીં. ચેતનવિના કોઈ પણ સ્થળે તેવા ભાવો અનુભવમાં આવતા નથી. માત્ર તે ચેતનાશ્રિત છે; એટલે વીર્ય રેતના ગુણો નથી; જેથી તેના ન્યૂનાધિકે કરી ક્રોધાદિનું ન્યૂનાધિકપણું મુખ્યપણે થઈ શકવાયોગ્ય નથી. ચેતનના ઓછા અધિકા પ્રયોગથી ક્રોધાદિનું ન્યૂનાધિકપણું થાય છે, જેથી ગર્ભના વીર્ય રેતનો ગુણ નહીં, પણ ચેતનનો તે ગુણને આશ્રય છે. અને તે ન્યૂનાધિકપણું તે ચેતનના પૂર્વના અભ્યાસથી જ સંભવે છે, કેમકે કારણ વિના કાર્યની ઉત્પત્તિ ન થાય. ચેતનનો પૂર્વપ્રયોગ તથાપ્રકારે હોય, તો તે સંસ્કાર વર્તે. જેથી આ દેહાદિ પ્રથમના સંસ્કારોનો અનુભવ થાય છે અને તે સંસ્કારો પૂર્વજન્મ સિદ્ધ કરે છે, અને પૂર્વજન્મની સિદ્ધિથી આત્માની નિત્યતા સહજે સિદ્ધ થાય છે.

નડિયાદ, સંવત ૧૯૫૨ ના આસો વદ ૨.

૪૫૭.

જો ચેતનની પ્રેરણા ન હોય, તો કર્મ કોણ ગ્રહણ કરે? પ્રેરણાપણે ગ્રહણ કરાવવારૂપ સ્વભાવ જડનો છે જ નહીં; અને એમ હોય તો ઘટ,

કેમકે ગ્રહણ કરેલી વસ્તુથી ગ્રહણ કરનારી વસ્તુનું કેવળ એકત્વ કેમ થાય! તેથી જીવે ગ્રહણ કરેલાં એવાં જે દ્રવ્યકર્મ તેનો જીવ ત્યાગ કરે, તો થઇ શકવાયોગ્ય છે, કેમકે તે તેને સહકારી સ્વભાવે છે, સહજ સ્વભાવે નથી; અને તે કર્મને મેં તમને અનાદિ ભ્રમ કહ્યો છે; અર્થાત્ તે કર્મનું કર્તાપણું અજ્ઞાનથી પ્રતિપાદન કર્યું છે. તેથી પણ તે નિવૃત્ત થવાયોગ્ય છે, એમ સાથે સમજવું ઘટે છે. જે જે ભ્રમ હોય છે, તે તે વસ્તુની ઉલટી સ્થિતિની માન્યતારૂપ હોય છે, અને તેથી તે ટળવાયોગ્ય છે. જેમ મૃગજળમાંથી જળબુદ્ધિ. કહેવાનો હેતુ એ છે કે, અજ્ઞાને કરીને પણ જો આત્માને કર્તાપણું ન હોય, તો તો કશું-ઉપદેશાદિ શ્રવણ, વિચાર, જ્ઞાન, આદિ સમજવાનો હેતુ ર'તો નથી. હવે અહીં આગળ જીવનું પરમાર્થે જે કર્તાપણું છે તે કહીએ છીએઃ—

પોતાના સ્વરૂપના ભાનમાં આત્મા પોતાના સ્વભાવનો એટલે ચૈતન્યાદિ સ્વભાવનો જ કર્તા છે. અન્ય કોઇ પણ કર્માદિનો કર્તા નથી; અને આત્મા જ્યારે પોતાના સ્વરૂપના ભાનમાં વર્તે નહીં ત્યારે કર્મના પ્રભાવનો કર્તા કહ્યો છે. પરમાર્થે તો જીવ અક્રિય છે. એમ વેદાંતાદિનું નિરૂપણ છે. અને જિનપ્રવચનમાં પણ સિદ્ધ એટલે શુદ્ધાત્માનું અક્રિયપણું છે એમ નિરૂપણ કર્યું છે; છતાં અમે આત્માને શુદ્ધાવસ્થામાં કર્તા હોવાથી સક્રિય કહ્યો એથી સંદેહ અત્રે થવાયોગ્ય છે તે સંદેહ આ પ્રકારે શમાવવા યોગ્ય છેઃ—શુદ્ધાત્મા પરયોગનો, પરભાવનો અને વિભાવનો ત્યાં કર્તા નથી, માટે અક્રિય કહેવા યોગ્ય છે પણ ચૈતન્યાદિ સ્વભાવનો પણ આત્મા કર્તા નથી, એમ જો કહીએ તો તો પછી તેનું કંઇ પણ સ્વરૂપ ન રહે. શુદ્ધાત્માને યોગક્રિયા નહીં હોવાથી તે અક્રિય છે, પણ સ્વાભાવિક ચૈતન્યાદિ સ્વભાવરૂપ ક્રિયા હોવાથી તે સક્રિય છે. ચૈતન્યાત્મપણું આત્માને સ્વાભાવિક હોવાથી તેમાં આત્માનું પરિણમવું તે એકાત્મપણે જ છે, અને તેથી પરમાર્થનયથી સક્રિય એવું વિશેષણ ત્યાં પણ આત્માને આપી શકાય નહીં. નિજસ્વભાવમાં પરિણમવારૂપ સક્રિયતાથી નિજસ્વભાવનું કર્તાપણું શુદ્ધાત્માને છે, તેથી કેવળ શુદ્ધ સ્વધર્મ હોવાથી એકાત્મપણે પરિણમે છે તથા અક્રિય કહેતાં પણ દોષ નથી. જે વિચારે સક્રિયતા, અક્રિયતા નિરૂપણ કરી છે, તે વિચારના પરમાર્થને ગ્રહીને સક્રિયતા, અક્રિયતા કહેતાં દોષ નથી.

નડિયાદ, સંવત્ ૧૯૫૨ ના આસો વદ ૨.

ું નામ પ્રકૃતિ છે; એટલે કર્મનું કર્તાપણું કર્મને જ કહેવા બરાબર થયું.
ા જુદે નિમિત્તે દેખાડ્યું છે. પ્રકૃતિ નહીં, તો અંતઃકરણાદિ કર્મ ગ્રહણ કરે
આત્મામાં કર્તાપણું વગરે છે, એમ કહીએ તો તે પણ એકાંતે સિદ્ધ
, અંતઃકરણાદિ પણ ચેતનની પ્રેરણાવિના અંતઃકરણાદિરૂપે પ્રથમ કરે
ક્યાંથી? ચેતન જે કર્મવળગવાનું મનન કરવા અવલંબન લે છે, તે
ઃકરણ છે. જો ચેતન મનન કરે નહીં, તો કંઇ તે વળગણામાં મનન
ાનો ધર્મ નથી; તે તો માત્ર જડ છે. ચેતનની પ્રેરણાથી ચેતન તેને
લંબીને કંઇ ગ્રહણ કરે છે, તેથી તેના વિષે કર્તાપણું આરોપાય છે, પણ
પણે તે ચેતન કર્મનો કર્તા છે, આ સ્થળે તમે વેદાંતાદિ દૃષ્ટિએ
ારશો તો અમારાં આ વાક્યો તમને ભ્રાંતિગત પુરુષનાં કહેલાં લાગશે.
ું હવે જે પ્રકાર કહ્યો છે, તે સમજવાથી તમને તે વાક્યની યથાતથ્યતા
શે; અને ભ્રાંતિગતપણું ભાસ્યમાન નહીં થાય. જો કોઇ પણ પ્રકારે
ત્માનું કર્મનું કર્તૃત્વપણું ન હોય. તો કોઇ પણ પ્રકારે તેનું ભોકતૃત્વપણું
ું ન ઠરે, અને જ્યારે એમ જ હોય, તો પછી તેના કોઇ પણ પ્રકારનાં
ખનો સંભવ આત્માને ન જ થતો હોય, તો પછી વેદાંતાદિ શાસ્ત્રો સર્વ
નથી રહિત થવાનો જે માર્ગ ઉપદેશે છે તે શા માટે ઉપદેશે છે? 'જ્યાંસુધી
ત્મજ્ઞાન થાય નહીં ત્યાંસુધી દુઃખની આત્યંતિક નિવૃત્તિ થાય નહીં,' એમ
દાંતાદિ કહે છે. તે જો દુઃખ ન જ હોય, તો તેની નિવૃત્તિનો ઉપાય શા
ટે કહેવો જોઇએ? અને કર્તૃત્વપણું ન હોય, તો દુઃખનું ભોકતૃત્વપણું
ાંથી હોય? એમ વિચાર કરવાથી કર્મનું કર્તૃત્વ ઠરે છે. હવે અત્રે એક
શ્ન થવાયોગ્ય છે, અને તમે પણ તે પ્રશ્ન કર્યું છે કે "જો કર્મનું કર્તાપણું
આત્માને માનીએ, તો તો આત્માનો તે ધર્મ ઠરે, અને જે જેનો ધર્મ હોય
ે કદાપિ પણ ઉચ્છેદ થવાયોગ્ય નથી; અર્થાત્ તેનાથી કેવળ ભિન્ન પડી
કવાયોગ્ય નથી. જેમ અગ્નિની ઉષ્ણતા અથવા પ્રકાશ તેમ." એમ જ જો
ર્મનું કર્તાપણું આત્માનો ધર્મ ઠરે, તો તે નાશ પામે નહીં. જેથી સર્વ
પ્રમાણાંશના સ્વીકારવિના એમ ઠરે; પણ વિચારવાન હોય તે કોઇ એક
પ્રમાણાંશ સ્વીકારીને બીજા પ્રમાણાંશનો નાશ ન કરે. 'તે જીવને કર્મનું
કર્તાપણું ન હોય?' અથવા 'હોય તો તે પ્રતીત થવાયોગ્ય નથી.' એ
આદિ પ્રશ્ન કર્યાના ઉત્તરમાં જીવનું કર્મનું કર્તૃત્વ જણાવ્યું છે. કર્મનું કર્તૃત્વ
હોય તો તે ટળેજ નહીં, એમ કાંઇ સિદ્ધાંત સમજવો યોગ્ય નથી, કેમકે જે
જે કાંઇ પણ વસ્તુ ગ્રહણ કરી હોય તે છોડી શકાય એટલે ત્યાગી શકાય;

૭. તે સત્સંગ પણ જીવને ઘણીવાર પ્રાપ્ત થયા છતાં ફળવાન થયો નથી એમ શ્રી વીતરાગે કહ્યું છે, કેમકે તે સત્સંગને ઓળખી, આ જીવે તેને પરમ હિતકારી જાણ્યો નથી; પરમ સ્નેહે ઉપાસ્યો નથી; અને પ્રાપ્ત પણ અપ્રાપ્ત ફળવાન થવા યોગસંજ્ઞાએ વિસર્જન કર્યો છે, એમ કહ્યું છે. આ અમે કહ્યું તે જ વાતની વિચારણાથી અમારા આત્મામાં આત્મગુણ આવિર્ભાવપામી સમાધિપર્યંત પ્રાપ્ત થવા એવા સત્સંગને હું અત્યંત અત્યંત ભક્તિએ નમસ્કાર કરૂં છઉં

૮. અવશ્ય આ જીવે પ્રથમ સર્વ સાધનને ગૌણ જાણી નિર્વાણનો મુખ્ય હેતુ એવો સત્સંગ જ સર્વાર્પણપણે ઉપાસવો યોગ્ય છે, કે જેથી સર્વ સાધન સુલભ થાય છે; એવો અમારો આત્મસાક્ષાત્કાર છે.

૯. તે સત્સંગ પ્રાપ્ત થયે જો આ જીવને કલ્યાણ પ્રાપ્ત ન થાય, તો અવશ્ય આ જીવનો જ વાંક છે, કેમકે તે સત્સંગના અપૂર્વ, અલભ્ય, અત્યંત દુર્લભ એવા યોગમાં પણ તેણે તે સત્સંગના યોગને બાધ કરનાર એવા માઠાં કારણોનો ત્યાગ ન કર્યો.

૧૦. મિથ્યાગ્રહ, સ્વચ્છંદપણું, પ્રમાદ અને ઇંદ્રિયવિષયથી ઉપેક્ષા ન કરી હોય તો જ સત્સંગ ફળવાન થાય નહીં, અથવા સત્સંગમાં એક નિષ્ઠા–અપૂર્વ ભક્તિ–આણી ના હોય, તો ફળવાન થાય નહીં. જો એક એવી અપૂર્વ ભક્તિથી સત્સંગની ઉપાસના કરી હોય, તો અલ્પકાળમાં મિથ્યાગ્રહાદિ નાશ પામે, અને અનુક્રમે સર્વ દોષથી મુક્ત થાય.

૧૧. સત્સંગની ઓળખાણ થવી જીવને દુર્લભ છે. કોઇ મહત્ પુણ્યયોગે તે ઓળખાણ થયે નિશ્ચય કરી આ જ સત્સંગ, સત્પુરુષ છે એવો સાક્ષીભાવ ઉત્પન્ન થયો હોય તે જીવે તો અવશ્ય કરી પ્રવૃત્તિને સંકોચવી: પોતાના દોષ ક્ષણે ક્ષણે, કાર્યે કાર્યે, અને પ્રસંગે પ્રસંગે, તીક્ષ્ણ ઉપયોગે કરી જોવા; જોઇને પરિક્ષીણ કરવા; અને તે સત્સંગને અર્થે દેહત્યાગ કરવાનો યોગ થતો હોય તો તે સ્વીકારવો, પણ તેથી કોઇ પદાર્થને વિષે વિશેષ ભક્તિસ્નેહ થવા દેવા યોગ્ય નથી; તેમ પ્રમાદે રસગારવાદિ દોષે તે સત્સંગ પ્રાપ્ત થયે પુરુષાર્થધર્મ મંદ રહે છે, અને સત્સંગ ફળવાન થતો નથી એમ જાણી પુરુષાર્થવીર્ય ગોપવવું ઘટે નહીં.

૧૨. સત્સંગ એટલે સત્પુરુષનું ઓળખાણ થયે પણ તે યોગ નિરંતર રહેતા ન હોય, તો સત્સંગથી પ્રાપ્ત થયો છે એવો જે ઉપદેશ તે પ્રત્યક્ષ

૪૫૮.

સત્પુરુષની આજ્ઞામાં વર્તવાનો જેનો દૃઢ નિશ્ચય વર્તે છે, અને જે તે નિશ્ચયને આરાધે છે, તેને જ જ્ઞાન સમ્યક્પરિણામી થાય છે, એ વાત આત્માર્થી જીવે અવશ્ય લક્ષમાં રાખવાયોગ્ય છે. અમે જે આ વચનો લખ્યાં છે, તેના સર્વ જ્ઞાનીપુરુષો સાક્ષી છે.

સં૦ ૧૯૫૨ ના આસો વદ ૧૦, શનિવાર, નડિયાદ.

૪૫૯.

અનંતવાર દેહને અર્થે આત્મા ગાળ્યો છે, જે દેહ આત્માને અર્થે ગળાશે તે દેહે આત્મવિચાર જન્મ પામવાયોગ્ય જાણી સર્વ દેહાર્થની કલ્પના છોડી દઈ એક માત્ર આત્માર્થમાં જ તેનો ઉપયોગ કરવો એવો મુમુક્ષુ જીવને અવશ્ય નિશ્ચય જોઈએ.

સં૦ ૧૯૫૨, આસો વદ ૧૦, શનિવાર, નડિયાદ.

૪૬૦.*

૧. સહજસ્વરૂપે જીવની સ્થિતિ થવી તેને શ્રી વીતરાગ 'મોક્ષ' કહે છે.

૨. સહજસ્વરૂપથી જીવ રહિત નથી, પણ તે સહજસ્વરૂપનું માત્ર ભાન જીવને નથી, જે થવું તે જ સહજસ્વરૂપે સ્થિતિ છે.

૩. સંગના યોગે આ જીવ સહજસ્થિતિને ભૂલ્યો છે; સંગની નિવૃત્તિએ સહજસ્વરૂપનું અપરોક્ષ ભાન પ્રગટે છે.

૪. એ જ માટે સર્વ તીર્થંકરાદિ જ્ઞાનીઓએ અસંગપણું જ સર્વોત્કૃષ્ટ કહ્યું છે, કે જેના અંતે સર્વ આત્મસાધન રહ્યાં છે.

૫. સર્વ જિનાગમમાં કહેલાં વચનો એક માત્ર અસંગપણામાં જ સમાય છે; કેમકે તે થવાને અર્થે જ તે સર્વ વચનો કહ્યાં છે. એક પરમાણુથી માંડી ચૌદ રાજલોકની અને મેષોન્મેષથી માંડી શૈલેશી અવસ્થાપર્યંતની સર્વ ક્રિયા વર્ણવી છે, તે એ જ અસંગતા સમજાવવાને અર્થે વર્ણવી છે.

૬. સર્વ ભાવથી અસંગપણું થવું તે સૌથી દુષ્કરમાં દુષ્કર સાધન છે, અને તે નિરાશ્રયપણે સિદ્ધ થવું અત્યંત દુષ્કર છે એમ વિચારી શ્રી તીર્થંકરે સત્સંગને તેનો આધાર કહ્યો છે, કે જે સત્સંગના સહજસ્વરૂપભૂત એવું અસંગપણું જીવને ઉત્પન્ન થાય છે.

લોભ નથી, પણ આત્માનું પરમ કલ્યાણ કરવાની ઇચ્છા છે. મારી માનુષીને પાપસાગરનું પ્રાપ્ત થાય.

નડિયાદ, આસો વદ ૧૨, સોમ. સં. ૧૯૫૨.

છોરુ રાયચંદના દંડવત્ પ્રાપ્ત થાય

૪૬૨.

ધર્મસંબંધી પત્રાદિ વ્યવહાર પણ ઘણો થોડો રહે છે; જેથી નમાં કેટલાંક પત્રોની પહોંચ માત્ર લખાવાનું બન્યું છે.

જિનાગમમાં આ કાળને 'દુષમ' એવી સંજ્ઞા કહી છે, તે પ્રત્યક્ષ દેખાય છે; કેમકે 'દુષમ' શબ્દનો અર્થ 'દુઃખે કરીને પ્રાપ્ત થવાયોગ્ય' એવો થાય છે. તે દુઃખેકરીને પ્રાપ્ત થવાયોગ્ય તો એવો એક પરમાર્થમાર્ગ મુખ્યપણે કહી શકાય; એને તેવી સ્થિતિ પ્રત્યક્ષ જોવામાં આવે છે, જો કે પરમાર્થમાર્ગનું દુર્લભપણું તો સર્વકાળને વિષે છે; પણ આવા કાળને વિષે તો વિશેષ કરીને કાળ પણ દુર્લભપણાના કારણરૂપ છે.

અત્ર કહેવાનો હેતુ એવો છે કે, ઘણુંકરીને આ ક્ષેત્રે વર્તમાનકાળમાં પૂર્વે જેણે પરમાર્થમાર્ગ આરાધ્યો છે, તે દેહ ધારણ ન કરે;–અને તે સત્ય છે. કેમકે જો તેવા જીવનો સમૂહ દેહધારી પણે આ ક્ષેત્રે વર્તતો હોત, તો તેમને તથા તેમના સમાગમમાં આવનાર એવા ઘણા જીવોને પરમાર્થમાર્ગની પ્રાપ્તિ સુખે કરીને થઇ શકતી હોત, અને તેથી આ કાળને 'દુષમ' કહેવાનું કારણ રહેત નહીં. આ રીતે પૂર્વારાધક જીવોનું અલ્પપણું એ આદિ છતાં પણ વર્તમાનકાળને વિષે જો કોઇ પણ જીવ પરમાર્થમાર્ગ આરાધવા ઇચ્છે, તો અવશ્ય આરાધી શકે, કેમકે દુઃખ કરીને પણ આ કાળને વિષે પરમાર્થમાર્ગ પ્રાપ્ત થાય, એમ પૂર્વ જ્ઞાનીઓનું કથન છે.

સર્વ જીવને વર્તમાન કાળમાં માર્ગ દુઃખે કરીને જ પ્રાપ્ત થાય, એવો એકાંત અભિપ્રાય વિચારવાયોગ્ય નથી ઘણું કરીને તેમ બને એવો અભિપ્રાય સમજવાયોગ્ય છે. તેના ઘણા કારણો પ્રત્યક્ષ દેખાય છે. પ્રથમ કારણ, ઉપર દર્શાવ્યું તે કે, પૂર્વનું ઘણુંકરીને આરાધકપણું નહીં.

બીજું કારણ, તેવું આરાધકપણું નહીં તેને લીધે વર્તમાનદેહે તે આરાધક માર્ગની રીતિ પણ પ્રથમ સમજવામાં ન હોય; તેથી અનારાધકમાર્ગને આરાધકમાર્ગ માની લઇ જીવે પ્રવૃત્તિ કરી હોય છે.

સત્પુરુષના ગુણ વિચારવો, તથા આરાધવો, કે જે આરાધનથી જીવને અપૂર્વ એવું સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન થાય છે.

૧૩. સર્વ કાળમાં મુખ્ય અને અવશ્યમાં અવશ્ય એવો નિશ્ચય રાખવો કે, જે કંઈ માટે કરવું છે, તે આત્માને કલ્યાણરૂપ થાય તે જ કરવું છે. અને તે જ અર્થ આ ત્રણ યોગની ઉદયબળે પ્રવૃત્તિ થતી હોય તો થવા દેવી, પણ છેવટે તે ત્રિયોગથી રહિત એવી સ્થિતિ કરવાને અર્થે તે પ્રવૃત્તિને સંક્ષેપતાં સંક્ષેપતાં ક્ષય થાય એ જ ઉપાય કર્તવ્ય છે. તે ઉપાય મિથ્યાગ્રહનો ત્યાગ, પ્રમાદ અને ઇંદ્રિયવિષયનો ત્યાગ એ મુખ્ય છે. તે સત્સંગના યોગમાં અવશ્ય આરાધન કર્યા જ રહેવું અને સત્સંગના પરોક્ષપણામાં તો અવશ્ય-અવશ્ય-આરાધન કર્યા જ કરવાં, કેમકે સત્સંગપ્રસંગમાં તો જીવનું કંઈક ન્યૂનપણું હોય, તો તે નિવારણ થવાનું સત્સંગ સાધન છે, પણ સત્સંગના પરોક્ષપણામાં તો એક પોતાનું આત્મબળ જ સાધન છે. જો તે આત્મબળ સત્સંગથી પ્રાપ્ત થયેલા એવા બોધને અનુસરે નહીં, તેને આચરે નહીં, આચરવામાં થતા પ્રમાદને છોડે નહીં, તો કોઈ દિવસે પણ જીવનું કલ્યાણ થાય નહીં.

સંક્ષેપમાં લખેલાં જ્ઞાનીના માર્ગના આશ્રયને ઉપદેશનારાં આ વાક્યો મુમુક્ષુ જીવે પોતાના આત્માને વિષે નિરંતર પરિણામી કરવાયોગ્ય છે; જે પોતાના આત્મગુણને વિશેષ વિચારવા શબ્દરૂપે અમે લખ્યાં છે.

૪૧૧.

શિરછત્ર પિતાશ્રીજી,—

મુંબઈથી આ બાજુ આવવામાં ફક્ત નિવૃત્તિનો હેતુ છે. શરીરની અસ્વસ્થતાથી આ તરફ આવવું થયું નથી. આપની કૃપાથી શરીર સારું રહે છે. મુંબઈમાં રોગના ઉપદ્રવને લીધે આપની તથા રેવાશંકરભાઈની આજ્ઞા થવાથી આ તરફ વિશેષ સ્થિરતા કરી, અને તે સ્થિરતામાં આત્માને નિવૃત્તિ વિશેષ કરી રહી છે. હાલ મુંબઈમાં રોગની શાંતિ ઘણી થઈ છે. સંપૂર્ણ શાંતિ થયે તે તરફ જવાનો વિચાર રાખ્યો છે, અને ત્યાં ગયા પછી ઘણું કરીને ભાઈ મનસુખને આપના તરફ થોડા વખત માટે મોકલવાનું ચિત્ત છે, જેથી મારી માતુશ્રીના મનને પણ ગોઠશે. આપને પ્રતાપે નાણું મેળવવાનો ઘણું કરીને

૪૧૯.

પ્ર૦. આસ્તિક એવાં મૂળ પાંચ દર્શન આત્માનું નિરૂપણ કરે છે; તેમાં ભેદ જોવામાં આવે છે; તેનું સમાધાન:

દિન પ્રતિદિન જૈનદર્શન ક્ષીણ થતું જોવામાં આવે છે, અને વર્દ્ધમાનસ્વામી થયા પછી થોડાએક વર્ષમાં તેમાં નાના પ્રકારના ભેદ થયા દેખાય છે, તે આદિનાં શાં કારણો?

હરિભદ્રાદિ આચાર્યોએ નવીન યોજનાની પેઠે પુરાતનની ઉન્નતિ કરી દેખાય છે, પણ લોકસમુદાયમાં જૈનમાર્ગ વધારે પ્રચાર પામ્યો દેખાતો નથી, અથવા તથારૂપ અતિશયસંપન્ન ધર્મપ્રવર્તક પુરુષનું તે માર્ગમાં ઉત્પન્ન થવું ઓછું દેખાય છે, તેનાં શાં કારણો?

હવે વર્તમાનમાં તે માર્ગની ઉન્નતિ થવી સંભવે છે કે કેમ? અને થાય તો શી શી રીતે થવી સંભવિત દેખાય છે, અર્થાત્ તે વાત ક્યાંથી જન્મ પામી, કેવી રીતે, કેવા દ્વારે, કેવી સ્થિતિમાં પ્રચાર પામવી સંભવિત દેખાય છે? ફરી જાણે વર્દ્ધમાનસ્વામીના વખત જેવો વર્તમાનકાળના યોગાદિ અનુસાર તે ધર્મ ઉદય પામે એવું દીર્ઘદૃષ્ટિથી ભાસે છે, અને સંભવતું હોય તો તે શા શા કારણથી?

જૈનસૂત્ર હાલ વર્તમાનમાં છે, તેમાં તે દર્શનનું સ્વરૂપ ઘણું અધૂરું રહેલું જોવામાં આવે છે, તે વિરોધ શાથી ટળે?

તે દર્શનની પરંપરામાં એમ કહ્યું છે કે, વર્તમાનકાળમાં કેવળજ્ઞાન ન હોય, અને કેવળજ્ઞાનનો વિષય લોકાલોકને દ્રવ્યગુણપર્યાયસહિત સર્વ કાળપરત્વે જાણવાનો માન્યો છે તે યથાર્થ દેખાય છે? અથવા તે માટે વિચારતાં કંઇ નિર્ણય આવી શકે કે કેમ? તેની વ્યાખ્યા કંઇ ફેર દેખાય છે કે કેમ? અને મૂળ વ્યાખ્યા પ્રમાણે કંઇ બીજો અર્થ થતો હોય, તો તે અર્થાનુસાર વર્તમાનમાં કેવળજ્ઞાન ઉપજે કે કેમ? અને તે ઉપદેશી શકાય કે કેમ? તેમ જ બીજાં જ્ઞાનોની વ્યાખ્યા કહી છે, તે પણ કંઇ ફેરવાળી લાગે છે કે કેમ? અને તે શા કારણોથી?

દ્રવ્ય, ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય આત્મા મધ્યમ અવગાહી સંકોચ વિકાસનું ભાજન; મહાવિદેહાદિ ક્ષેત્રની વ્યાખ્યા તે કંઇ અપૂર્વ રીતે કે કહેલી રીતે ઘણાજ બળવાન પ્રમાણસહિત સિદ્ધ થવા યોગ્ય દેખાય છે કે કેમ?

ત્રીજું કારણ, ઘણું કરીને ક્યાંક સત્સમાગમ અથવા સદ્ગુરુનો યોગ બને, અને તે પણ ક્વચિત્ બને.

ચોથું કારણ, અસત્સંગ આદિ કારણોથી જીવને અસદ્ગુર્વાદિકનું ઓળખાણ થવું પણ દુષ્કર વર્તે છે, અને ઘણું કરીને અસદ્ગુર્વાદિને ,વિષે સત્ય પ્રતીતિ માની જીવ ત્યાં જ રોકાઈ રહે છે.

પાંચમું કારણ, ક્વચિત્ સત્સમાગમાદિનો યોગ બને તો પણ બળ, વીર્યાદિનું એવું શિથિલપણું, કે જીવ તથારૂપ માર્ગ ગ્રહણ ન કરી શકે. અથવા ન સમજી શકે, અથવા અસત્સમાગમાદિ, કે પોતાની કલ્પનાથી મિથ્યાને વિષે સત્યપણે પ્રતીતિ કરી હોય.

ઘણું કરીને વર્તમાનમાં કાં તો શુષ્કક્રિયા પ્રધાન પણામાં જીવે મોક્ષમાર્ગ કલ્પ્યો છે, અથવા બાહ્યક્રિયા અને શુદ્ધવ્યવહારક્રિયાને ઉત્થાપવામાં મોક્ષમાર્ગ કલ્પ્યો છે; અથવા સ્વમતિકલ્પનાએ અધ્યાત્મ ગ્રંથો વાંચી કથન માત્ર અધ્યાત્મ પામી મોક્ષમાર્ગ કલ્પ્યો છે: એમ કલ્પવાથી જીવને સત્સમાગમાદિ હેતુમાં તે તે માન્યતાનો આગ્રહ આડો આવી પરમાર્થ પામવામાં સ્થંભભૂત થાય છે.

જે જીવો શુષ્કક્રિયાપ્રધાનપણામાં મોક્ષમાર્ગ કલ્પે છે, તે જીવોને તથા-ઉપદેશનું પોષણ પણ રહ્યા કરે છે. જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને તપ એમ મોક્ષમાર્ગ ચાર પ્રકારે કહ્યો છતાં પ્રથમનાં બે પદ તો તેમણે વીસાર્યા જેવું હોય છે, અને 'ચારિત્ર' શબ્દનો અર્થ વેષ તથા માત્ર બાહ્યવિરતિમાં સમજ્યા જેવું હોય છે; 'તપ' શબ્દનો અર્થ માત્ર ઉપવાસાદિ વ્રતનું કરવું,-તે પણ બાહ્યસંજ્ઞાથી-તેમાં સમજ્યા જેવું હોય છે; વળી ક્વચિત્ જ્ઞાન-દર્શનપદ કહેવાં પડે, તો ત્યાં 'લૌકિક કથન જેવા ભાવોનાં કથનને' જ્ઞાન, અને 'તેની પ્રતીતિ અથવા 'તે કહેનારની પ્રતીતિને વિષે' 'દર્શન' શબ્દનો અર્થ સમજ્યા જેવું રહે છે. જે જીવો બાહ્ય ક્રિયા (એટલે દાનાદિ) અને શુદ્ધ વ્યવહારક્રિયાને ઉત્થાપવામાં મોક્ષમાર્ગ સમજે છે, તે જીવો શાસ્ત્રોના કોઈ એક વચનને અણસમજણભાવે ગ્રહણ કરીને સમજે છે. દાનાદિ ક્રિયા જો કોઈ અહંકારાદિથી, નિદાનબુદ્ધિથી, કે જ્યાં તેવી ક્રિયા ન સંભવે એ .. છઠ્ઠા ગુણસ્થાને કરે, તો તે સંસારહેતુ છે, એમ શાસ્ત્રોનો મૂળ આશય છે: પણ સમૂળગી દાનાદિ ક્રિયા ઉત્થાપવાનો શાસ્ત્રોનો હેતુ નથી, તે માત્ર પોતાની મતિકલ્પનાથી નિષેધે છે. તેમ જ વ્યવહાર બે પ્રકારના છેઃ-એક પરમાર્થહેતુમૂળવ્યવહાર, અને બીજો વ્યવહારરૂપવ્યવહાર; પૂર્વે આ જીવે અનંતીવાર કર્યા છતાં આત્માર્થ થયો નહીં

પ્રકારે પરમાર્થમાર્ગ સત્પુરુષોએ પ્રકાશિત ધ્યાન થાય, તે તે પ્રકારે ધ્યાન કરો યોગ્ય; એ જે આરંભ પરિગ્રહનો ત્યાગ એ મૂળ દેખાય છે. તથાપિ અંતર્મુખવૃત્તિનો હેતુ હોવાથી વારંવાર તેનો ત્યાગ ઉપદેશ્યો છે.

૫૭૨.

જ્યાંસુધી તૃષ્ણા ઓછી કરી નથી, જન્મ, જરા, મરણ મટતાં નથી કે જે તૃષ્ણા કર્મ છે; તેથી જન્મ, જરા, મરણ છે. માટે એમ જાણી તેમ તૃષ્ણા ઓછી કરવા જવું.

૫૭૩.

અન્યસંબંધી જે તાદાત્મ્યપણું ભાસે છે, તે તાદાત્મ્યપણું નિવૃત્ત થાય, તો સહજસ્વભાવે આત્મા મુક્ત જ છે, એમ શ્રી ઋષભાદિ અનંત જ્ઞાની પુરુષો કહી ગયા છે; યાવત્ યથાર્થમાં સમાયા છે.

૫૭૪.

વિષયાદિ ઇચ્છિત પદાર્થ ભોગવી તેથી નિવૃત્ત થવાની ઇચ્છા રાખવી, અને તે ક્રમે પ્રવર્તવાથી આગળપર તે વિષયમૂર્છા ઉત્પન્ન થતી ન સંભવે એમ થવું કઠણ છે, કેમકે જ્ઞાનદશાવિના વિષયનું નિર્મૂળપણું થવું સંભવતું નથી. માત્ર ઉદય વિષય ભોગવવાથી નાશ થાય પણ જો જ્ઞાનદશા ન હોય, તો ઉત્સુક પરિણામ વિષય આરાધતાં ઉત્પન્ન થયાવિના ન રહે. અને તેથી વિષય પરાજિત થવાને બદલે વિશેષ વર્દ્ધમાન થાય. જેને જ્ઞાનદશા છે તેવા પુરુષો વિષયાકાંક્ષાથી અથવા વિષયનો અનુભવ કરી તેથી વિરક્ત થવાની ઇચ્છાથી તેમાં પ્રવર્તતા નથી, અને એમ જો પ્રવર્તવા જાય, તો જ્ઞાનને પણ આવરણ આવવાયોગ્ય છે. માત્ર પ્રારબ્ધસંબંધી ઉદય હોય એટલે કરી ન શકાય તેથીજ જ્ઞાનીપુરુષની ભોગપ્રવૃત્તિ છે. તે પણ પૂર્વપશ્ચાત્ પશ્ચાત્તાપવાળી અને મંદમાં મંદ પરિણામસયુક્ત હોય છે. સામાન્ય મુમુક્ષુ જીવ વૈરાગ્યના ઉદ્ભવને અર્થે વિષય આરાધવા જતાં તો ઘણું કરી બંધાવા સંભવ છે, કેમકે જ્ઞાનીપુરુષ પણ તે પ્રસંગોને માંડ માંડ જીતી શક્યા છે, તો જેની માત્ર વિચારદશા છે એવા પુરુષનો ભાર નથી કે તે વિષયને એ પ્રકારે જીતી શકે.

કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું જ મહાવીર ભગવાનમાં ભગવાન આત્માની જ્યાં જુદી જુદી રીતે દર્શનમોહનીયના હેતુ શા કહ્યા છે, તે સમાધાન કહેવું ઘણું વિચાર છે, જેમાં તે કેવળજ્ઞાન અતિ વિરલ આત્માઓને પ્રાપ્તિના એટલા અલ્પ કાળમાં ભગવાન આત્મા ન હોય

અવિરતિ, દેશવિરતિ, સર્વવિરતિ, એમાંના કયા આત્મપ્રદેશ પુરુષથી વિશેષ ઉન્નતિ થઈ શકવાનો સંભવ રહે છે? સર્વવિરતિ કેટલો કાળમાં પ્રતિબંધો લીધે પ્રવર્તી શકે નહીં? દેશવિરતિ અને અવિરતિની તથાપ પ્રતીતિ થતી હોય, અને તેવા દૈનમાર્ગમાં પણ એ રીતનો પ્રવેશ કહ્યો છે.

આ વિકલ્પ અમને શા માટે ઊઠે છે? અને તે અમારી દશાનું ચિત્ત છે તે અમારી રાખે?

૧૯૫૨.   [અપૂર્ણ.

૫૭૦.

જેમ નિર્મળતા રે રત્ન સ્ફટિકતણી, તેમ જ જીવસ્વભાવ રે;
તે જિનવીરે રે ધર્મ પ્રકાશિયો, પ્રબળ કષાયઅભાવ રે.

સહજ દ્રવ્ય અત્યંત પ્રકાશિત થયે, એટલે સર્વ કર્મનો ક્ષય થયે અસંગતા કહી છે, અને સુખસ્વરૂપતા કહી છે. જ્ઞાનીપુરુષનાં તે વચન અત્યંત સત્ય છે, કેમકે સત્સંગથી પ્રત્યક્ષ-અત્યંત પ્રગટ- તે વચનોનો અનુભવ થાય છે.

નિર્વિકલ્પઉપયોગનો લક્ષ, સ્થિરતાનો પરિચય કર્યાથી થાય છે. સદ્વિચાર અને વૈરાગ્ય, ઉપશમ એ સૌને સ્થિરતાના હેતુ છે.

૫૭૧.

અનંતાનુબંધાદિ જે પ્રકૃતિઓની ક્ષય છે, તે પ્રકૃતિઓને પણ સતત જાગૃતિરૂપ બળવાનપણું થા વીતરાગે કહી છે, કેમકે અનંતકાળના અભ્યાસવાળા પદાર્થો એમ છે તે કમ પણ દૃષ્ટિને આકર્ષે એવો ભય રાખવાયોગ્ય છે. આવી ભૂમિકામાં આ પ્રકારે જાગ્રતપણું ઘટે છે, એમ છે તો પછી વિચારદશા ઉંચી છે એવા મુમુક્ષુ જીવે સતત જાગૃતિ રાખવી ઘટે એમ કહેવામાં ન આવ્યું હોય, તો પણ સ્પષ્ટ સમજી શકાય એમ છે કે, મુમુક્ષુ જીવે જો જો

એવી સહાયતા કંઇ આપ કે જે વડે કલ્યાણનો માર્ગ હું બીજાને બોધી શકું, દર્શાવી શકું.—ખરા પુરુષો દર્શાવી શકે. સર્વોત્તમ નિર્ગ્રંથપ્રવચનના બોધ ભણી વાળી આત્મવિરાધક પંથેથી પાછાં ખેંચવામાં સહાયતા આપ!! તારો ધર્મ છે કે, સમાધિ અને બોધિમાં સહાયતા આપવી.

[અંગત.]

૪૭૭.

પૂર્વ પુણ્યના ઉદયથી, મળ્યો સદ્ગુરુયોગ;
વચન સુધા શ્રવણે જતાં, થયું હૃદય ગત શોગ.
નિશ્ચય એથી આવિયો, ટળશે અહિં ઉતાપ;
નિત્ય કર્યો સત્સંગ મેં, એક લક્ષથી આપ.

૪૭૮.

માતુશ્રીને શરીરે તાવ આવવાથી તથા કેટલોક વખત થયાં અત્રે આવવા વિષે તેમની વિશેષ આકાંક્ષા હોવાથી ગયા સોમવારે અત્રેથી આજ્ઞા થવાથી નડિયાદથી સોમવારે રવાના થવાનું થયું હતું; બુધવારે બપોરે અત્રે આવવું થયું છે.

શરીરને વિષે વેદનીયનું અશાતાપણે પરિણમવું થયું હોય તે વખતે શરીરનો વિપરિણામી સ્વભાવ વિચારી, તે શરીર અને શરીરને સંબંધે પ્રાપ્ત થયેલાં સ્ત્રીપુત્રાદિ પ્રત્યેનો મોહ વિચારવાન પુરુષો છોડી દે છે, અથવા તે મોહને મંદ કરવામાં પ્રવર્ત્તે છે. 'આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્ર' વિશેષ વિચારવાયોગ્ય છે.

સંવત્ ૧૯૫૩ના કારતક શુદ, ૧૦ શનિ, વવાણિઆ.

૪૭૯.

લોકની દૃષ્ટિને જ્યાંસુધી આ જીવ વમે નહીં તથા તેમાંથી અંતવૃત્તિ છૂટી ન જાય ત્યાંસુધી જ્ઞાનીની દૃષ્ટિનું વાસ્તવિક મહાત્મ્ય લક્ષગત ન થઈ શકે એમાં સંશય નથી.

સં૦ ૧૯૫૩ના કારતક શુદ ૧૧, રવિ, વવાણીઆ.

૪૭૫.

જ્ઞાનીપુરુષને જે સુખ વર્તે છે તે નિજસ્વભાવમાં સ્થિતિનું વર્તે છે. બાહ્યપદાર્થમાં તેને સુખબુદ્ધિ નથી, માટે તે તે પદાર્થથી જ્ઞાનીને સુખદુઃખાદિનું વિશેષ ઓછાપણું કહી શકાતું નથી. જો કે સામાન્યપણે શરીરના સ્વાસ્થ્યાદિથી શાતા, જ્વરાદિથી અશાતા જ્ઞાની અને અજ્ઞાની બન્નેને થાય છે, તથાપિ જ્ઞાનીને તે તે પ્રસંગ હર્ષ વિષાદનો હેતુ નથી, અથવા જ્ઞાનના તારતમ્યમાં ન્યૂનપણું હોય તો કંઈક હર્ષ વિષાદ તેથી થાય છે; તથાપિ કેવળ અજાગૃતતાને પામવાયોગ્ય એવા હર્ષ વિષાદ થતા નથી. ઉદયબળે કંઈક તેવાં પરિણામ થાય છે, તોપણ વિચારજાગૃતિને લીધે તે ઉદય ક્ષીણ કરવા પ્રત્યે જ્ઞાનીપુરુષનાં પરિણામ વર્તે છે. વાયુ ફેર હોવાથી વહાણનું બીજી તરફ ખેંચાવું થાય છે, તથાપિ વહાણ ચલાવનાર જેમ પહોંચવાયોગ્ય માર્ગ ભણી તે વહાણને રાખવાના પ્રયત્નમાં જ વર્તે છે, તેમ જ્ઞાનિપુરુષ મન વચનાદિ યોગને નિજભાવમાં સ્થિતિ થવા ભણી જ પ્રવર્તાવે છે; તથાપિ ઉદયવાયુયોગે યત્કિંચિત્ દશા ફેર થાય છે; તોપણ પરિણામ-પ્રયત્ન-સ્વધર્મને વિષે છે.

જ્ઞાની નિર્ધન હોય, અથવા ધનવાન હોય; અજ્ઞાની નિર્ધન હોય, અથવા ધનવાન હોય એવો કંઈ નિયમ નથી. પૂર્વનિષ્પન્ન શુભ અશુભ કર્મ પ્રમાણે બન્નેને ઉદય વર્તે છે. જ્ઞાની ઉદયમાં સમ વર્તે છે. અજ્ઞાની હર્ષવિષાદને પ્રાપ્ત થાય છે.

જ્યાં સંપૂર્ણ જ્ઞાન છે, ત્યાં સ્ત્રિયાદિ પરિગ્રહનો પણ અપ્રસંગ છે; તેથી ન્યૂનભૂમિકાની જ્ઞાનદશામાં (ચોથે પાંચમે ગુણસ્થાને) જ્યાં તે યોગનો પ્રસંગ સંભવે છે, તે દશામાં વર્તતા જ્ઞાની-સમ્યક્દૃષ્ટિ-ને સ્ત્રિયાદિ પરિગ્રહની પ્રાપ્તિ થાય છે.

૪૭૬.

હે જ્ઞાતપુત્ર ભગવન્! કાળની બલિહારી છે. આ ભારતના હીનપુણ્યી મનુષ્યોને તારું સત્ય, અખંડ અને પૂર્વાપર અવિરોધ શાસન ક્યાંથી પ્રાપ્ત થાય! થવામાં આવાં વિઘ્નો ઉત્પન્ન થયાં. તારાં બોધેલાં શાસ્ત્રો કલ્પિત અર્થથી વિરાધ્યાં, કેટલાંક સમૂળગાં ખંડ્યાં; ધ્યાનનું કાર્ય, સ્વરૂપનું કારણ એ જે તારી પ્રતિમા તેથી કટાક્ષદૃષ્ટિએ લાખો લોક વળ્યાં; તારા પછી પરંપરાએ જે આચાર્ય પુરુષો થયા તેના વચનમાં અને તારાં વચનમાં પણ શંકા નાખી દીધી, એકાંત કરી તારું શાસન નિંદાવ્યું. શાસન દેવી!

તો કેવળી લોકાલોક જાણે છે–દેખે છે તે પણ 'પરઉપયોગ' કહેવાય. પણ તેમ નથી, કારણ તેને વિષે રતિપણું, અરતિપણું નથી.

સિદ્ધાંતના બાંધાવિષે એમ સમજવું કે, આપણી બુદ્ધિ ન પહોંચે તેથી તે વચનો અસત્ છે એમ ન કહેવું; કારણ કે જેને તમે અસત્ કહો છો, તે શાસ્ત્રથી જ પ્રથમ તો તમે જીવ, અજીવ એવું કહેતાં શીખ્યા છો, અર્થાત્ તે જ શાસ્ત્રોને આધારે જ તમે જે કાંઈ જાણો છો તે જાણ્યું છે; તો પછી તેને અસત્ કહેતાં તે ઉપકારને બદલે દોષ કરવા બરાબર ગણાય. વળી શાસ્ત્રના લખનારાઓ પણ વિચારવાન હતા. તેથી તે (સિદ્ધાંત) વિષે જાણતા હતા. મહાવીરસ્વામી પછી ઘણે વર્ષે લખાણાં છે માટે અસત્ કહેતાં તે દોષ ગણાય.

જ્ઞાનીની આજ્ઞાએ વર્તતા એવા ભદ્રિક મુમુક્ષુ જીવને "બ્રહ્મચર્ય પાળવું એટલે સ્ત્રિયાદિકના પ્રસંગમાં ન જવું" એવી આજ્ઞા ગુરુએ કરી હોય તો તે વચનપર દૃઢ વિશ્વાસ કરી તે તે સ્થાનકે ન જાય; જ્યારે જેને માત્ર આધ્યાત્મિક શાસ્ત્રાદિક વાંચી મુમુક્ષુતા થઈ હોય, તેને એમ અહંકાર રહ્યા કરે કે, "એમાં તે શું જીતવું છે?" આવી ઘેલછાના કારણથી તે તેવા (સ્ત્રિયાદિકના) પ્રસંગમાં જાય. કદાચ તે પ્રસંગથી એકવાર બેવાર બચે. પણ પછી તે પદાર્થપ્રત્યે દૃષ્ટિ દેતાં 'આ ઠીક છે' એમ કરતાં કરતાં તેને તેમાં આનંદ થાય, અને તેથી સ્ત્રિયો સેવે.

જ્ઞાનીની આજ્ઞા પ્રમાણે ભોળો ભોળો જીવ તો વર્તે; એટલે તે બીજા વિકલ્પો નહીં કરતાં તેવા પ્રસંગમાં ન જ જાય. આ પ્રકારે, જે જીવને "આ સ્થાનકે જવું યોગ્ય નથી" એવાં જે જ્ઞાનીનાં વચનો તેનો દૃઢ વિશ્વાસ છે તે બ્રહ્મચર્યવ્રતમાં રહી શકે છે. અર્થાત્ તે આ અકાર્યમાં પ્રવૃત્ત ન થાય. જ્યારે, જ્ઞાનીના આજ્ઞાંકિત નથી એવા માત્ર આધ્યાત્મિક શાસ્ત્રો વાંચી થએલા મુમુક્ષુઓ અહંકારમાં ફર્યા કરે, અને માન્યા કરે એમાં તે શું જીતવું છે! આવી માન્યતાને લઈને આ જીવ પડી જાય છે, અને આગળ વધી શકે નહીં. આ ક્ષેત્ર છે તે નિવૃત્તિવાળું છે, પણ જેને નિવૃત્તિ થઈ હોય તેને તેમ છે. તેમ ખરા જ્ઞાની છે તે સિવાયને તો બ્રહ્મચર્યવ્રત ન થાય એમ કહેવામાત્ર છે. જેમ જેને નિવૃત્તિ થઈ નથી તેને પ્રથમ તો એમ થાય છે કે "આ ક્ષેત્ર સારું છે. અહીં રહેવા જેવું છે," પણ પછી એમ એમ કરતાં વિશેષ પ્રેરણા થવાથી ક્ષેત્રાકારવૃત્તિ થઈ જાય. જ્ઞાનીની વૃત્તિ ક્ષેત્રાકાર ન થાય;

ઉપદેશછાયા.[1]

સ્ત્રી, પુત્ર, પરિગ્રહાદિ ભાવો પ્રત્યે મૂળ જ્ઞાન થયા પછી જો એવી ભાવના રહે કે, "જ્યારે ઇચ્છીશ ત્યારે આ મિથ્યાદિ પ્રસંગ ત્યાગી શકીશ" તો તે મૂળ જ્ઞાનથી વમાવી દેવાની વાત સમજવી; અર્થાત્ મૂળ જ્ઞાનમાં જો કે ભેદ પડે નહીં, પણ આવરણરૂપ થાય. વળી શિષ્યાદિ અથવા ભક્તિના કરનારાઓ ભૂલથી પડી અથવા અટકી જશે, એવી ભાવનાથી જ્ઞાનીપુરુષ પણ વર્તે તો જ્ઞાનીપુરુષને પણ નિરાવરણજ્ઞાન તે આવરણરૂપ થાય; અને તેથી જ વર્ધમાનાદિ જ્ઞાનીપુરુષો અનિદ્રાપણે સાડાબાર વર્ષ સુધી રહ્યા; સર્વથા અસંગપણું જ શ્રેયસ્કર લીધું; ભાવ નિરાગપણું, વિજોગી અને નિર્ભયી જ્ઞાન થયા પછી ઉપદેશકાર્ય કર્યું. માટે "અમને આમ થયું તો ઠીક, અથવા અમને આમ નહીં કહેવાય તો ખોટું" એ વગેરે વિકલ્પો સાધુ મુનિઓએ ન કરવા.[2]

હાલના વખતમાં મનુષ્યોનું કેટલુંક આયુષ્ય સ્ત્રીપાસે જાય, કેટલુંક નિદ્રામાં જાય, કેટલુંક ધંધામાં જાય, અને સહેજ રહે તે કુગુરુ લૂંટી લે. એટલે મનુષ્યભવ નિરર્થક ચાલ્યો જાય.

પ્ર૦:—"કેવળજ્ઞાનીએ સિદ્ધાંતો પ્રરૂપ્યાં તે 'પરઉપયોગ' કે 'સ્વઉપયોગ'? શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે કેવળજ્ઞાની સ્વઉપયોગમાં જ વર્તે."

ઉ૦:—તીર્થંકર કોઇને ઉપદેશ દે તેથી કરી 'પરઉપયોગ' કહેવાય નહીં. 'પરઉપયોગ' તેને કહેવાય કે જે ઉપદેશ દેતાં રતિ, અરતિ, હર્ષ, અહંકાર થતાં હોય. જ્ઞાનીપુરુષને તો તાદાત્મ્યસંબંધ હોતો નથી જેથી ઉપદેશ દેતાં રતિ, અરતિ ન થાય. રતિ, અરતિ થાય તે 'પરઉપયોગ' કહેવાય. જો એમ હોય

---

૧ સંવત્ ૧૯૫૨ના શ્રાવણ માસમાં શ્રી આણંદ અને તેની આસપાસમાં શ્રીમદ્‌નું નિવૃત્તિઅર્થે રહેવું થયેલું આ વખતે તેમના સમીપવાસી ભાઇને જે પ્રસંગોપાત્ત ઉપદેશવિચારોનું શ્રવણ થયેલું તેની છાયામાત્ર તેઓની સ્મૃતિમાં રહી ગયેલી. તે ઉપરથી તે ભાઇએ ક્રમવાર તે છાયાનો સાર પૃથક્ પૃથક્ સ્થળે ઘણી અપૂર્ણ અને અવ્યવસ્થિત સ્થિતિમાં લખી લીધેલો હતો; જે અત્રે આપીએ છીએ. —સંશોધક.

૨ આ વચનોનો સમુચ્ચયઆશય એમ છે કે, જે જ્ઞાની ઉપદેષ્ટા છે તેણે સર્વ શ્રોતાને સમભાવે સ્વાતંત્ર્યસહિત નિસ્પૃહપણે બોધવા —સંશોધક.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

ણ કે, ક્ષેત્ર નિવૃત્તિવાળું છે, અને પોતે પણ નિવૃત્તિભાવ પામેલા છે એટલે
તે યોગ અનુકૂળ છે. શુષ્કજ્ઞાનીઓને પ્રથમ તો એમ અભિમાન રહ્યા કરે :
એમાં શું જીતવું છે? પણ પછી ધીમે ધીમે સ્ત્રિયાદિ પદાર્થોમાં સપડાઇ
ય છે; ત્યારે ખરા જ્ઞાનીને તેમ થતું નથી.

દ્વાદશ સિદ્ધાંતોનો જે બાંધો જોવામાં આવે છે તે જ અક્ષરોમાં અનુક્રમે
વંકરે કહ્યું હોય એમ કંઇ નથી. પણ જેમ કોઇ વખતે કોઇએ વાચના,
ચ્છના, પરાવર્તના, અનુપ્રેક્ષા અને ધર્મકથા સંબંધી પૂછ્યું તો તે વખતે તે
બંધી વાત કહી. વળી કોઇએ પૂછ્યું કે, ધર્મકથા કેટલા પ્રકારે તો કહ્યું કે
ર પ્રકારે:—આક્ષેપણી, વિક્ષેપણી, નિર્વેગણી, સંવેગણી. આ ને આવા પ્રકારની
ત થતી હોય તે તેમની પાસે જે ગણધરો હોય તે ધ્યાનમાં રાખી લે,
ને અનુક્રમે તેનો બાંધો બાંધે. જેમ અહીં કોઇ વાત કરવાથી કોઇ ધ્યાનમાં
ખી અનુક્રમે તેનો બાંધો બાંધે તેમ. બાકી તીર્થંકર જેટલું કહે તેટલું કંઇ
ઓના ધ્યાનમાં ન રહે, અભિપ્રાય ધ્યાનમાં રહે. વળી ગણધરો પણ બુદ્ધિ-
ન હતા એટલે તે (તીર્થંકરે કહેલાં) વાક્યો કાંઇ આમાં નથી એમ પણ નથી.

સિદ્ધાંતોનો બાંધો એટલો બધો સખત છે છતાં યતિલોકોને તેથી વિરુદ્ધ
ાચરણ કરતા જોઇએ છીએ. દાખલા તરીકે, કહ્યું છે કે, સાધુઓએ ધુપેલ
ખવું નહીં, છતાં તે લોકો નાખે છે આથી કાંઇ જ્ઞાનીની વાણીનો દોષ
થી. પણ જીવની સમજણશક્તિનો દોષ છે. જીવમાં સદ્બુદ્ધિ ન હોય તો
ત્યક્ષયોગે પણ તેને અવળું જ પરિણામ છે, અને જીવમાં સદ્બુદ્ધિ હોય તો
વળું બાને છે. પ્રાપ્ત-જ્ઞાન પામેલો પુરુષ આપ્ત-વિશ્વાસ કરવાયોગ્ય પુરુષ.

મુમુક્ષુ એટલે સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ સમજવા નહીં. જીવને ભુલવણીનાં સ્થાનક
ણાં છે. માટે વિશેષ વિશેષ જાગૃતિ રાખવી. મુઝાવું નહીં; મંદતા ન કરવી
ષાર્થધર્મ વર્ધમાન કરવો.

જીવને સત્પુરુષનો યોગ મળવો દુર્લભ છે. અપારમાર્થિક ગુરુને જો
તાનો શિષ્ય બીજા ધર્મમાં જાય તો તાવ ચડે છે. પારમાર્થિક ગુરુને "આ
ારો શિષ્ય છે" એવો ભાવ હોતો નથી. કોઇ કુગુરુઆશ્રિત જીવ બોધશ્રવણ-
ર્થે સદ્ગુરુ પાસે એક વખત ગયો હોય, અને પછી તે તેના તે ગુરુ પાસે
ય, તો તે કુગુરુ તે જીવને અનેક વિચિત્ર વિકલ્પો બેસાડી દે છે, કે જેથી
જીવ ફરી સદ્ગુરુ પાસે જાય નહીં. તે જીવને બિચારાને તો સત્, અસત્
ણીની પરીક્ષા નથી એટલે ભોળવાઇ જાય છે, અને સાચા માર્ગથી પડી
ય છે.

તેનો ત્યાગ કરતાં આત્માની વૃત્તિ ક્ષોભ પામતી નથી, કારણ કે તેમાં તુચ્છ પણું સમજાયું છે. આવી રીતે જ્ઞાનીને જગતના સર્વ પદાર્થ તુચ્છ ભાસ્યા છે. જ્ઞાનીને એક રૂપિયાથી માંડી સુવર્ણ ઇત્યાદિક પદાર્થમાં સરખાપણું જ ભાસે છે.

સ્ત્રી એ હાડમાંસનું પૂતળું છે એમ સ્પષ્ટ જાણ્યું છે તેથી વિચારવાની વૃત્તિ ત્યાં ક્ષોભ પામતી નથી. તોપણ સાધુને એવી આજ્ઞા કરી છે કે, [illegible] ન ખસી શકે તેવા મુનિએ પણ નાક કાન છેદેલી એવી જે સો વરસની વૃદ્ધ સ્ત્રી તેની સમીપ પણ રહેવું નહીં. કારણ કે તે વૃત્તિને ક્ષોભ પમાડે જ એવું જ્ઞાનીએ જાણ્યું છે. સાધુને તેવું જ્ઞાન નથી કે તેથી [illegible] એમ ધારી તેની સમીપ રહેવાની આજ્ઞા કરી નથી. એ વચન ઉપર જ્ઞાનીએ [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

વિચારવાનને પુદ્ગલમાં તન્મયપણું-તાદાત્મ્યપણું-થતું નથી. અજ્ઞાની પૌદ્ગલિક સંયોગના હર્ષનો પત્ર વાંચે તો તેનું મોઢું ખુશીમાં દેખાય, અને ભયનો કાગળ આવે તો ઉદાસ થઈ જાય.

સર્પ દેખી આત્મવૃત્તિમાં ભયનો હેતુ થાય ત્યારે તાદાત્મ્યપણું કહેવાય. તન્મયપણું થાય તેને જ હર્ષ, શોક થાય છે. નિમિત્ત છે તે તેનું કાર્ય કર્યા વગર રહે નહીં.

મિથ્યાદૃષ્ટિને વચમાં સાક્ષી નથી.[1]

દેહ ને આત્મા બન્ને જુદા છે એવો જ્ઞાનીને ભેદ પડ્યો છે. જ્ઞાનીને વચમાં સાક્ષી છે. જ્ઞાન, જાગૃતિ હોય તો જ્ઞાનના વેગે કરી, જે જે નિમિત્તો મળે તેને પાછું વાળી શકે.

જીવ વિભાવ પરિણામમાં વર્તે તે વખતે કર્મ બાંધે; અને સ્વભાવ પરિણામમાં વર્તે તે વખતે કર્મ બાંધે નહીં.

સ્વચ્છંદ ટળે તો જ મોક્ષ થાય. સદ્ગુરુની આજ્ઞા વિના આત્માર્થી જીવનાં શ્વાસોચ્છ્વાસ સિવાય બીજું ન ચાલે એવી જિનની આજ્ઞા છે.

પાંચ ઇંદ્રિયો શી રીતે વશ થાય? વસ્તુઓ ઉપર તુચ્છભાવ લાવવાથી. ફૂલ સુકાવાથી તેની સુગંધી થોડીવાર રહી નાશ પામે છે, ને ફૂલ કરમાઈ જાય છે, અને તેથી કાંઈ સંતોષ થતો નથી તેની પેઠે તુચ્છ ભાવ આવવાથી ઇંદ્રિયોના વિષયોમાં લુબ્ધતા થતી નથી.

પાંચ ઇંદ્રિયોમાં જિહ્વાઇંદ્રિય વશ કરવાથી બાકીની ચાર ઇંદ્રિયો સહેજે વશ થાય છે.

જ્ઞાનીપુરુષને શિષ્યે પ્રશ્ન પૂછ્યું. "બાર ઉપાંગ તો બહુ ગહન છે; અને તેથી મારાથી સમજી શકાય તેમ નથી; માટે બાર ઉપાંગનો સાર જ બતાવો કે જે પ્રમાણે વર્તું તો મારું કલ્યાણ થાય" સદ્ગુરુએ ઉત્તર આપ્યો. "બાર ઉપાંગનો સાર તમને કહીએ છીએ કે વૃત્તિઓનો ક્ષય કરવો."

આ વૃત્તિઓ બે પ્રકારની કહી. એક બાહ્ય અને બીજી આંતર. બાહ્યવૃત્તિ એટલે આત્માથી બહાર વર્તવું તે. આત્માની અંદર પરિણમવું-તેમાં સમાવું-તે અંતર્વૃત્તિ. પદાર્થનું તુચ્છપણું ભાસ્યમાન થયું હોય તો અંતર્વૃત્તિ રહે. જેમ અલ્પ કિંમતનો એવો જે માટીનો ઘડો તે ફૂટી ગયા અને પછી

૧. આ વચનનો આશય એવો છે કે, મિથ્યાદૃષ્ટિને વિપરીતપણે વર્તતાં કોઈ રોકી શકનાર નથી, અર્થાત્ મિથ્યાદૃષ્ટિને નાશનો ભય નથી-સંશોધક.

અનાથદાસજીએ કહ્યું છે કે, "એક અજ્ઞાનીના કોટિ અભિપ્રાય છે, અને કોટી જ્ઞાનીનો એક અભિપ્રાય છે."

ઉત્તમ જાતિ, આર્ય ક્ષેત્ર, ઉત્તમ કુળ, અને સત્સંગ એ આદિ પ્રકારથી આત્મગુણ પ્રગટ થાય છે.

તમે માન્યો છે તેવો આત્માનો મૂળ સ્વભાવ નથી; તેમ આત્માને કર્મે કાંઇ સાવ આવરી નાંખ્યો નથી. આત્માના પુરુષાર્થધર્મનો માર્ગ મૂળ ખુલ્લો છે.

બાજરા અથવા ઘઉંનો એક દાણો લાખ વર્ષ સુધી રાખી મૂક્યો હોય (સડી જાય તે વાત અમારા ધ્યાનમાં છે) પણ જો તેને પાણી, માટી આદિનો સંયોગ ન મળે તો, ઉગવાનો સંભવ નથી, તેમ સત્સંગ અને વિચારનો યોગ ન મળે તો આત્મગુણ પ્રગટ થતો નથી.

શ્રેણિકરાજા નરકમાં છે, પણ સમભાવે છે-સમકિતિ છે; માટે તેને દુઃખ નથી.

ચાર કઠિયારાના દૃષ્ટાંતે ચાર પ્રકારના જીવો છેઃ—

ચાર કઠિયારા જંગલમાં ગયા. પ્રથમ સર્વેએ કાષ્ઠ લીધાં. ત્યાંથી આગળ ચાલ્યા કે સુખડ આવી. ત્યાં ત્રણેએ સુખડ લીધી. એક કહે કે "એ જાતનાં લાકડાં ખપે કે નહીં, માટે મારે તો લેવાં નથી, આપણે નિત્ય લઈએ છીએ તેજ મારે તો સારાં." આગળ ચાલતાં સોનું રૂપું આવ્યું. ત્રણમાંથી બેએ સુખડ નાખી દઈ, સોનું રૂપું લીધું, એકે ન લીધું. ત્યાંથી આગળ ચાલ્યા કે રત્નચિંતામણિ આવ્યાં. તેમાંથી એકે સોનું નાખી દઈ રત્નચિંતામણિ લીધાં; એકે સોનું રહેવા દીધું.

૧. આ જગ્યાએ એમ દૃષ્ટાંત ઘટાવવું કે જેણે લાકડાં જ લીધાં અને બીજું ન લીધું તે પ્રકારના એક જીવ છે કે જેણે લૌકિક કર્મ કરતાં જ્ઞાનીપુરુષને ઓળખ્યા નહીં, દર્શન પણ કર્યાં નહીં, તેથી તેનાં જન્મ જરા મરણ પણ ટળ્યાં નહીં, ગતિ પણ સુધરી નહીં.

૨. સુખડ લીધી અને કાષ્ઠ નાખી દીધાં ત્યાં દૃષ્ટાંત એમ ઘટાવવું કે, જેણે સહેજ જ્ઞાનીને ઓળખ્યા, દર્શન કર્યાં, તેથી તેની ગતિ સારી થઈ.

૩. સોનું આદિ લીધું તે દૃષ્ટાંત એમ ઘટાવવું કે જેણે જ્ઞાનીને તે પ્રકારે ઓળખ્યા માટે તેને દેવગતિ પ્રાપ્ત થઈ.

૪. રત્નચિંતામણિ જેણે લીધાં તે દૃષ્ટાંત એમ ઘટાવવું કે જે જીવને જ્ઞાનીની યથાર્થ ઓળખાણ થઈ તે જીવ ભવમુક્ત થયા.

આ કારણથી વૃત્તિઓને ઉપશમ કરવા કરતાં ક્ષય કરવી; એટલે ફરીથી ઉદ્દભવે નહીં. જ્યારે જ્ઞાનીપુરુષ ત્યાગ કરાવવાને માટે કહે કે, આ પદાર્થ ત્યાગી દે ત્યારે વૃત્તિ જણાવે છે કે, ઠીક છે, હું બે દિવસ પછી ત્યાગીશ. આવા ભુલાવામાં પડે છે કે, વૃત્તિ જાણે છે કે, ઠીક થયું, [illegible]. એટલામાં શિથિલપણાનાં કારણો મળે કે "આ ત્યાગવાથી રોગનાં કારણો થશે; માટે હમણાં નહીં પણ આગળ ત્યાગીશ." આ રીતે વૃત્તિઓ છેતરે છે.

આ પ્રકારે અનાદિકાળથી જીવ છેતરાય છે. કોઇનો વીશ વર્ષનો પુત્ર મરી ગયો હોય, તે વખતે તે જીવને એવી કચવાટ લાગે કે, "આ સંસાર ખોટો છે. પણ બીજે જ દિવસે એ વિચાર બાહ્યવૃત્તિ વિસ્મરણ કરાવે છે કે, "એનો છોકરો કાલસ્વારે મોટો થઇ રહેશે; એમ થતું જ આવે છે; શું કરીએ!" આમ થાય છે; પણ એમ નથી થતું કે, તે પુત્ર જેમ મરી ગયો, તેમ હું પણ મરી જઇશ, માટે સમજીને વૈરાગ્ય પામી ચાલ્યો જાઉં તો સારું. આમ વૃત્તિ થતી નથી. ત્યાં વૃત્તિ છેતરે છે.

(કોઇ અભિમાની) જીવ એમ માની બેસે છે કે, "હું પંડિત છું, શાસ્ત્રવેત્તા છું, ડાહ્યો છું, ગુણવાન છું, લોક મને ગુણવાન કહે છે," પણ તેને જ્યારે તુચ્છ પદાર્થનો સંયોગ થાય છે ત્યારે તરત જ તેની વૃત્તિ ખેંચાય છે. આવા જીવને જ્ઞાની કહે છે કે, તું વિચાર તો ખરો કે તે તુચ્છ પદાર્થની કિંમત કરતાં તારી કિંમત તુચ્છ છે! જેમ એક પાઇની ચાર બીડી મળે છે; અર્થાત્ પા પાઇની એક બીડી છે. તેવી બીડીનું જો તને વ્યસન હોય તો તું અપૂર્વ જ્ઞાનીનાં વચનો સાંભળતો હોય તોપણ જો ત્યાં ક્યાંયથી બીડીનો ધુમાડો આવ્યો તો તારા આત્મામાંથી ધુમાડો નીકળે છે,[1] અને જ્ઞાનીનાં વચનો ઉપરથી પ્રેમ જતો રહે છે બીડી જેવા પદાર્થમાં—તેની ક્રિયામાં—વૃત્તિ ખેંચવાથી વૃત્તિક્ષોભ નિવૃત્ત થતો નથી! પા પાઇની બીડીથી જો એમ થઇ જાય છે તો વ્યસનની કિંમત તેથી પણ તુચ્છ થઇ—એક પાઇના ચાર આત્મા થયા! માટે દરેક પદાર્થમાં તુચ્છપણું વિચારી વૃત્તિ બહાર જતી અટકાવવી; અને ક્ષય કરવી.

---

૧. અત્ર કહેવાનો હેતુ એવો છે કે, તુચ્છ પદાર્થો પણ ત્યાગી શકાતા નથી એવા શિથિલપરિણામી જીવો તુચ્છ પદાર્થના સંયોગે જ્ઞાનીના અપૂર્વ યોગના ભોગે એકાકાર થઇ જાય છે.—સંશોધક.

શરીરનું બળ આ વિષયાદિરૂપ કેડ-કમર-ઉપર છે. જ્ઞાનીપુરુષનો બોધ લાગવાથી વિષયાદિરૂપ કેડનો ભંગ થાય છે. અર્થાત્ વિષયાદિનું તુચ્છપણું લાગે છે; અને તે પ્રકારે સંસારનું બળ ઘટે છે; અર્થાત્ જ્ઞાનીપુરુષના બોધમાં આવું સામર્થ્ય છે.

શ્રી મહાવીરસ્વામીને સંગમ નામે દેવતાએ બહુ જ—પ્રાણત્યાગ થતાં વાર ન લાગે તેવા—પરિષહ દીધા ત્યાં કેવી અદ્ભુત સમતા! ત્યાં તેઓએ વિચાર્યું કે જેનાં દર્શન કરવાથી કલ્યાણ થાય, નામ સ્મરવાથી કલ્યાણ થાય તેના સંગમાં આવીને અનંત સંસાર વધવાનું આ જીવને કારણ થાય છે. આવી અનુકંપા આવવાથી આંખમાં આંસુ આવી ગયાં. કેવી અદ્ભુત સમતા? પારકી દયા કેવી રીતે ઊગી નીકળી હતી? તે વખતે મોહરાજાએ જો જરા ધક્કો માર્યો હોત તો તો તરત જ તીર્થંકરપણું સંભવત નહીં; જો કે દેવતા તો ભાગી જાત. મોહનીયના મળને મૂળથી નાશ કર્યો છે—અર્થાત્ મોહને જીત્યો છે તો મોહ કેમ કરે?

શ્રી મહાવીરસ્વામી સમીપે ગોશાળાએ આવી બે સાધુને બાળી નાંખ્યા ત્યારે જો જરા ઐશ્વર્યપણું કરી સાધુની રક્ષા કરી હોત તો તીર્થંકરપણું ફરી કરવું પડત. પણ જેને "હું ગુરુ છું, મારા શિષ્ય છે" એવી ભાવના નથી તેને તેવા પ્રકારે કરવું પડતું નથી. "હું શરીરરક્ષણનો દાતાર નથી, ફક્ત ભાવઉપદેશનો દાતાર છું; જો હું રક્ષા કરું તો મારે ગોશાળાની રક્ષા કરવી જોઈએ, અથવા આખા જગતની રક્ષા કરવી ઘટે" એમ વિચાર્યું. અર્થાત્ તીર્થંકર એમ મમત્વ કરે જ નહીં.

[illegible] અભિપ્રાય [illegible] આ કાળ થોડી વાર [illegible] નથી. [illegible]

[illegible]

એક વન છે. તેમાં મહાત્મ્યવાળા પદાર્થો છે. તેનું જે પ્રકારે ઓળખાણ થાય તેટલું મહાત્મ્ય લાગે, અને તે પ્રમાણમાં તે ગ્રહે. આ રીતે જ્ઞાનીપુરુષરૂપી વન છે. તે જ્ઞાનીપુરુષનું અગમ્ય અગોચર મહાત્મ્ય છે. તેનું જેટલું ઓળખાણ થાય તેટલું મહાત્મ્ય લાગે; અને તે તે પ્રમાણમાં તેનું કલ્યાણ થાય.

સાંસારિક ખેદનાં કારણો જોઈ, જીવને કડવાશ લાગતાં છતાં તે વૈરાગ્ય ઉપર પગ દઈ ચાલ્યો જાય છે, પણ વૈરાગ્યમાં પ્રવૃત્તિ કરતો નથી.

લોકો જ્ઞાનીને લોકદૃષ્ટિએ દેખે તો ઓળખે નહીં.

આહારાદિ વગેરેમાં પણ જ્ઞાનીપુરુષની પ્રવૃત્તિ બાહ્ય વર્તે છે. કેવી રીતે? જેમ, ઘડો ઉપર (આકાશમાં) છે, અને પાણીમાં ઊભા રહીને, પાણીમાં દૃષ્ટિ રાખી, બાણ સાંધી તે (ઊંચેનો ઘડો) વીંધવો છે; લોક જાણે છે કે, વીંધનારની દૃષ્ટિ પાણીમાં છે; પણ વાસ્તવિક રીતે ઘડો વીંધવાનો છે; તેનો લક્ષ કરવા માટે વીંધનારની દૃષ્ટિ આકાશમાં છે. આ રીતે જ્ઞાનીની ઓળખાણ કોઈ વિચારવાનને હોય છે.

દૃઢ નિશ્ચય કરવો કે, વૃત્તિઓ બહાર જતી ક્ષય કરવી; એ જ જ્ઞાનીની આજ્ઞા છે.

સ્પષ્ટ પ્રીતિથી સંસાર કરવાની ઇચ્છા થતી હોય તો સમજવું કે, જ્ઞાનીપુરુષને જોયા નથી. જે પ્રકારે પ્રથમ સંસારમાં રસસહિત વર્તતો હોય તે પ્રકારે, જ્ઞાનનો યોગ થયા પછી વર્તે નહીં એ જ જ્ઞાનીનું સ્વરૂપ.[1]

જ્ઞાનીને જ્ઞાનદૃષ્ટિ-અંતર્દૃષ્ટિ-થી જોયા પછી સ્ત્રી જોઈને રાગ ઉત્પન્ન થાય નહીં; કારણ કે, જ્ઞાનીનું સ્વરૂપ વિષયસુખકલ્પનાથી જુદું છે. અનંત સુખ જાણ્યું હોય તેને રાગ થાય નહીં; અને જેને રાગ થાય નહીં તેણે જ જ્ઞાનીને જોયા; અને તેને જ જ્ઞાનીપુરુષનાં દર્શન કર્યા પછી સ્ત્રીનું સજીવન શરીર અજીવનપણે ભાસ્યાવિના રહે નહીં; કારણ કે, જ્ઞાનીનાં વચનો યથાર્થ રીતે સાચાં જાણ્યાં છે. જ્ઞાનીની સમીપ દેહ અને આત્મા જુદા પૃથક્ પૃથક્ જાણ્યા છે તેને દેહ બાદ કરી આત્મા ભિન્ન ભિન્ન ભાસે; અને તેથી સ્ત્રીનાં શરીર અને આત્મા જુદાં ભાસે છે. તેણે સ્ત્રીનું શરીર માંસ, માટી, હાડકાં આદિનું પૂતળું જાણ્યું છે એટલે ત્યાં રાગ ઉત્પન્ન થતો નથી.

આખા શરીરનું બળ-ઉપર નીચેનું બન્ને-કમર ઉપર છે જેની કમર ભાંગી ગઈ છે તેનું બધું બળ ગયું. વિષયાદિ જીવની તૃષ્ણા છે. સંસારરૂપી

---

૧ જ્ઞાનીનું ખરું સ્વરૂપ એ જ કે તેનો યોગ થયા પછી સાચા જીવની દશા અપૂર્વપણું પામે એવો આ ઠેકાણે કહેવાનો અભિપ્રાય છે.—સંશોધક.

"મિચ્છામિ દુક્કડં" કે અસદ્ભૂત વચનનો "મિચ્છામિ દુક્કડં!" ત્યારે ગૌતમસ્વામીએ કહ્યું કે, અસદ્ભૂત વચનનો "મિચ્છામિ દુક્કડં" ત્યારે આનંદશ્રાવકે કહ્યું "મહારાજ! હું 'મિચ્છામિ દુક્કડં' લેવાને યોગ્ય નથી." એટલે ગૌતમસ્વામી ચાલ્યા ગયા, અને જઈને મહાવીરસ્વામીને પૂછ્યું (ગૌતમસ્વામી તેનું સમાધાન કરે તેવા હતા, પણ ગુરુ છતાં ગુરુએ તેમ કરે નહીં તેથી મહાવીરસ્વામીપાસે જઈ હકીકત કહી). મહાવીરસ્વામીએ કહ્યું "હે ગૌતમ! હા, આનંદ દેખે છે એમ જ છે અને તમારી ભૂલ છે, માટે તમે આનંદપાસે જઈ ક્ષમાપના લ્યો." 'તહેત્' કહી ગૌતમસ્વામી ક્ષમાપવા ગયા. જો ગૌતમસ્વામીમાં 'મોહ' નામનો મહા સુભટ પરાભવ પામ્યો ન હોત તો ત્યાં જાત નહીં, અને કદાપિ ગૌતમસ્વામી એમ કહેતે કે, "મહારાજ! આપના આટલા બધા શિષ્ય છે તેમની હું ચાકરી કરું, પણ ત્યાં તો નહીં જાઉં; તો તે વાત કબૂલ થાત નહીં. ગૌતમસ્વામી પોતે ત્યાં જઈ ક્ષમાવી આવ્યા!

'સાસ્વાદનસમકિત' એટલે વમી ગયેલું સમકિત. અર્થાત્ જે પરીક્ષા થયેલી તેને આવરણ આવી જાય, તોપણ મિથ્યાત્વ અને સમકિતની કિંમત તેને જુદીને જુદી લાગે. જેમ, છાશમાંથી માખણ કાઢી લીધું, ને પછી પાછું છાશમાં નાખ્યું. માખણને છાશ પ્રથમ જેવાં એકમેક હતાં તેવાં એકમેક પછી થાય નહીં, તેમ મિથ્યાત્વની સાથે એકમેક થાય નહીં. હીરામણિની કિંમત થઈ છે, પણ કાચની મણિ આવે ત્યારે હીરામણિ સાક્ષાત્ અનુભવમાં આવે તે દૃષ્ટાંત પણ અત્રે ઘટે છે.

સદ્ગુરુ, સદ્દેવ, કેવળીનો પ્રરૂપેલો ધર્મ તેને સમ્યક્ત્વ કહ્યું. પણ સદ્દેવ અને કેવળી એ બે સદ્ગુરુમાં સમાઈ ગયા!

નિર્ગ્રંથગુરુ એટલે પૈસારહિત ગુરુ નહીં, પણ જેની ગ્રંથિ છેદાઈ છે એવા ગુરુ. સદ્ગુરુની ઓળખાણ થાય ત્યારે વ્યવહારગ્રંથિ છેદાવાનો ઉપાય છે. જેમ, એક માણસને કાચની મણિ લઈ થયું કે, "મારી પાસે સાચી મણિ છે. આવી કોઈ પાસે નથી." પછી તેણે એક વિચક્ષણપાસે જઈને કહ્યું "મારી મણિ સાચી છે" પછી તે વિચક્ષણે તેથી સારી તેથી સારી, એમ વધતી વધતી કિંમતની મણિ બતાવીને કહ્યું કે, કાં ફેર લાગે છે 'બરાબર' જોજો, ત્યાર તેણે કહ્યું "હા ફેર લાગે છે." પછી તે વિચક્ષણે ઝુમર બતાવી કહ્યું, કે તારા જેવી તો ઘણાયે ઝુમરમાં છે. આ ઝુમર બતાવ્યા પછી સાચી મણિ બતાવી ત્યારે તેને તેની બરાબર કિંમત થઈ.

અંશમાત્રે આચરણ કર્યું હોય અને રાત્રિભોજનથી જ, અથવા "આ કુળમાંથી જ મોક્ષ થાય, અથવા આમાં જ મોક્ષ છે." એમ દુરાગ્રહથી માન્યું હોય તો તેવો દુરાગ્રહ મૂકાવવાને માટે જ્ઞાનીપુરુષો કહે "મૂકી દે; જ્ઞાની પુરુષોની આજ્ઞાએ તેમ (રાત્રિભોજનત્યાગાદિ) કર," અને તેમ કરે તો કલ્યાણ થાય. અનાદિકાળથી દિવસે તેમ જ રાત્રે ખાધું છે, પણ જીવનો મોક્ષ થયો નથી!

આ કાળમાં આરાધકપણાનાં કારણો ઘટતાં જાય છે, અને વિરાધકપણાનાં લક્ષણો વર્ધમાન પામતાં જાય છે.

કેશીસ્વામી મોટા હતા, અને પાર્શ્વનાથસ્વામીના શિષ્ય હતા, તો પણ પાંચ મહાવ્રત અંગીકાર કર્યાં હતાં.

કેશીસ્વામી અને ગૌતમસ્વામી મહા વિચારવાન હતા, પણ કેશીસ્વામીએ એમ ન કહ્યું "હું દીક્ષાએ મોટો છું માટે તમે મારી પાસે ચારિત્ર લ્યો." વિચારવાન અને સરળ જીવ જેને તરત કલ્યાણયુક્ત થઈ જવું છે તેને આવી વાતનો આગ્રહ હોય નહીં.

કોઈ સાધુ જેણે પ્રથમ આચાર્યપણે અજ્ઞાનઅવસ્થાએ ઉપદેશ કર્યો હોય, અને પછી તેને જ્ઞાનીપુરુષનો સમાગમ થતાં તે જ્ઞાનીપુરુષ જો આજ્ઞા કરે કે, જે સ્થળે આચાર્યપણે ઉપદેશ કર્યો હોય ત્યાં જઈ એક ખૂણે છેવાડે બેસી બધાં લોકોને એમ કહે કે, મેં અજ્ઞાનપણે ઉપદેશ આપ્યો છે, માટે તમે ભૂલ ખાશો નહીં; તો તે પ્રમાણે સાધુને કર્યાવિના છૂટકો નહીં. જો તે સાધુ એમ કહે "મારાથી એમ થાય નહીં; એને બદલે આપ કહો તો પહાડ ઉપરથી પડતું મૂકું, અથવા બીજું ગમે તે કહો તે કરું; પણ ત્યાં તો મારાથી નહીં જવાય" જ્ઞાની કહે છે "કદાપિ તું લાખ વાર પર્વતથી પડે તોપણ કામનું નથી. અહીં તો તેમ કરશે તો જ મોક્ષ મળશે. તેમ કર્યાવિના મોક્ષ નથી; માટે જઈને ક્ષમાપના માગે તો જ કલ્યાણ થાય."

ગૌતમસ્વામી ચાર જ્ઞાનના ધણી હતા અને આનંદશ્રાવક પાસે ગયા હતા. આનંદશ્રાવકે કહ્યું "મને જ્ઞાન ઉપજ્યું છે." ત્યારે ગૌતમસ્વામીએ કહ્યું-"ના, ના એટલું બધું હોય નહીં. માટે આપ ક્ષમાપના લ્યો." ત્યારે આનંદશ્રાવકે વિચાર્યું કે, મારા ગુરુ છે, કદાચ આ વખતે ભૂલ ખાય છે, તોપણ ભૂલ ખાઓ છો એમ કહેવું યોગ્ય નથી. ગુરુ છે માટે શાન્તિથી કહેવું યોગ્ય છે એમ ધારી આનંદશ્રાવકે કહ્યું કે, મહારાજ! સદ્ભૂત વચનનું

પોતાના ઝવેરાતની દાબડી લાવીને જોયું તો નંગ ખોટાં લાગ્યાં. એટલે તરત ફેંકી દીધાં. ત્યારે તેને પેલા ઝવેરીએ પૂછ્યું કે, તે નાંખી કેમ દીધાં? ત્યારે તેણે કહ્યું કે, માત્ર ખોટાં છે માટે નાંખી દીધાં છે. જો પેલા ભાઈએ પ્રથમથી જ ખોટાં કહ્યાં હોત તો તે માનત નહીં; પણ જ્યારે પોતાને વસ્તુની કિંમત આવી ને ખોટાંને ખોટારૂપે જાણ્યાં ત્યારે ઝવેરીને કહેવું પડ્યું નહીં કે ખોટાં છે. આ જ રીતે પોતાને સદ્‌ગુરુની પરીક્ષા થતાં અસદ્‌ગુરુને અસત્ જાણ્યા તો પછી તે તરત જ અસદ્‌ગુરુ વર્જીને સદ્‌ગુરુના શરણમાં પડે; અર્થાત્ પોતામાં કિંમત કરવાની શક્તિ આવવી જોઈએ.

ગુરુપાસે રોજ જઈ એકેંદ્રિયાદિક જીવોના સંબંધમાં અનેક પ્રકારની શંકાઓ, અને કલ્પનાઓ કરી પૂછ્યા કરે. પણ કોઈ દિવસ એમ પૂછે નથી કે, એકેંદ્રિયથી માંડી પંચેંદ્રિયને જાણવાનો પરમાર્થ શો? એકેંદ્રિયાદિ જીવો સંબંધી કલ્પનાઓથી કાંઈ મિથ્યાત્વગ્રંથી છેદાય નહીં. એકેંદ્રિયાદિ જીવોનું સ્વરૂપ જાણવાનું કારણ તો દયા પાળવાનું છે; પણ માત્ર પ્રશ્ન કરવાની ખાતર તેવા પ્રકારની વાતો કરવાનું કંઈ ફળ નથી; વાસ્તવિક રીતે તો સમકિત પ્રાપ્ત કરવાનું છે, માટે ગુરુપાસે જઈ નકામાં પ્રશ્નો કરવા કરતાં ગુરુને કહેવું કે, એકેંદ્રિયાદિકની વાત આજે જાણી, હવે તે વાત કાલ કરશો નહીં. પણ સમકિતની ગોઠવણ કરજો. આવું કહે, તો કોઈ દહાડો એનો નીવેડો આવે. પણ રોજ એકેંદ્રિયાદિની કડાકુટ કરે તો એનું કલ્યાણ ક્યારે થાય?

સમુદ્ર છે તે ખારો છે. એકદમ તો તેની ખારાશ નીકળે નહીં. તેને માટે આ પ્રકારે ઉપાય છે કે, તે સમુદ્રમાંથી એકેક વહેળા લેવાં, અને તે વહેળામાં જેથી તે પાણીની ખારાશ મટે, અને મીઠાશ થાય એવો ખાર નાખવો પણ તે પાણી શોષાવાના બે પ્રકાર છે: એક તો સૂર્યનો તાપ, અને બીજી જમીન. માટે પ્રથમ જમીન તૈયાર કરવી અને પછી નીકદ્વારાએ પાણી લઈ જવું અને પછી ખાર નાખવો કે જેથી ખારાશ મટી જશે. આ જ રીતે મિથ્યાત્વરૂપી સમુદ્ર છે, તેમાં કદાગ્રહાદિરૂપ ખારાશ છે; માટે કુળધર્મરૂપી વહેળાને યોગ્યતારૂપ જમીનમાં લઈ સદ્‌બોધરૂપી ખાર નાખવો એટલે સત્પુરુષરૂપી તાપથી ખારાશ મટી જશે.

> દુર્બળ દેહ ને માસઉપવાસી, જો છે માયારંગ રે,
> તોપણ ગર્ભ અનંતા લેશે, બોલે બીજું અંગ રે—

પછી જૂતિને જૂતી જાણી જુદી કરી. પછી કોઈક એમ બતાવી તેનું કહે કે, તે ત્યાં મોંયું જે સાંપી લાગી છે એવી તો પડી જ છે. આવા આવરણથી એમ જાણી જણાતી જુદી જાય; પણ પછી જૂતી દેખાય એ પ્રકારે સમ્યક્ત્વ ઉદ્દભવ થયું હોય તે પ્રકારે જ તરત આવૃત્તિમાં આવે કે આવી જાગી હોય નહીં. અર્થાત્ આવરણ હોય, પણ પ્રથમની પ્રમાણમાં જૂનાર નહીં, આ પ્રકારે વિચારવાન પ્રાણીનો યોગ બનતાં તત્ત્વપ્રતીતિ થાય, પણ પછી મિથ્યાત્વીના સંગથી આવરણ આવતાં ઉંચા થઈ જાય; જો કે તત્ત્વપ્રતીતિ જેમ નહીં પણ તેને આવરણ આવી જાય. આનું નામ 'સાસ્વાદનસમ્યક્ત્વ.'

સમ્મુખ અને અસમ્મુખમાં શાસ્ત્રદિવસ જેટલો અંતર છે.

એક ઝવેરી હતો. વેપાર કરતાં ઘણી ખોટ જવાથી તેની પાસે કાંઇ પણ દ્રવ્ય રહ્યું નહીં. મરણ વખત આવી પહોંચ્યો એટલે સ્ત્રી છોકરાનો વિચાર કરે છે કે, મારી પાસે કાંઇ દ્રવ્ય નથી, પણ જો હાલ કહીશ, તો છોકરો નાની ઉમરનો છે તેથી દેહ છૂટી જશે. સ્ત્રીએ સામું જોયું ત્યારે તેણે કહ્યું કે, કાંઇ કહો છો? પુરુષે કહ્યું "શું કહું?" સ્ત્રીએ કહ્યું કે, મારું અને છોકરાનું ઉદરપોષણ થાય તેવું બતાવો ને કંઇ કહો. ત્યારે તેણે વિચાર કરીને કહ્યું કે, ઘરમાં ઝવેરાતની પેટીમાં કિંમતી નંગની દાબડી છે તે જ્યારે તારે આજીવિકાની જરૂર પડે ત્યારે કાઢીને મારા ભાઇબંધ પાસે જઇને વેચાવજે. ત્યાં તને ઘણું દ્રવ્ય આવશે. આટલું કહીને પેલો પુરુષ કાળધર્મ પામ્યો. કેટલાક દિવસે નાણાંવિના ઉદરપોષણ માટે પીડાવા લાગી, પેલો છોકરો તેના પિતાએ પ્રથમ કહેલ ઝવેરાતનાં નંગ લઇ, તેના કાકા (પિતાનો ભાઇબંધ ઝવેરી) પાસે ગયો ને કહ્યું કે, મારે આ નંગ વેચવાં છે. તેનું દ્રવ્ય જે આવે તે મને આપો. ત્યારે પેલા ઝવેરીભાઇએ પૂછ્યું 'આ નંગ વેચીને શું કરવું છે?' "ઉદર ભરવા પૈસા જોઇએ છીએ" એમ પેલા છોકરાએ કહ્યું ત્યારે તે ઝવેરીએ કહ્યું: સો પચાસ રૂપિયા જોઇએ તો લઇ જા, ને રોજ મારી દુકાને આવતો રહેજે, અને ખર્ચ લઇ જજે. આ નંગ હાલ રહેવા દે." પેલા છોકરાએ પેલા ભાઇની વાત સ્વીકારી. અને પેલું ઝવેરાત પાછું લઇ ગયો. પછી રોજ ઝવેરીની દુકાને જતાં ઝવેરીના સમાગમે તે છોકરો હીરા, પાના, માણેક, નીલમ બધાંને ઓળખતાં શીખ્યો ને તેની તેને કિંમત થઇ. પછી પેલા ઝવેરીએ કહ્યું: "તું તારું જે ઝવેરાત પ્રથમ વેચવા લાવ્યો હતો તે લાવ, હવે વેચીએ." પછી ઘેરથી છોકરાએ

નિરિચ્છા છતાં રાગ ફરી ફરી આપવા ઇચ્છે તેને લીધે, આવી પડે, તે તેને વિચાર થાય કે "જો તારે પ્રધાનપણું હશે તો, ઘણા જીવોની દયા પળાશે, હિંસા ઓછી થશે, પુસ્તકશાળાઓ થશે, પુસ્તકો છપાશે." એવા ધર્મના કેટલાંક હેતુ જાણીને વૈરાગ્યભાવનાએ વેદે તેને ઉદય કહેવાય. ઇચ્છાસહિત ભોગવે, અને ઉદય કહે તે તો શિથિલતાના અને સંસાર રઝળવાના હેતુ થાય.

કેટલાક જીવો મોહગર્ભિત વૈરાગ્યથી, અને કેટલાક દુઃખગર્ભિત વૈરાગ્યથી દિક્ષા લે છે. "દિક્ષા લેવાથી સારાં સારાં નગરે, ગામે ફરવાનું થશે. દિક્ષા લીધા પછી સારા સારા પદાર્થો ખાવાને મળશે. ઉઘાડા પગે તડકે ચાલવું પડશે તેટલી મુશ્કેલી છે, પણ તેમ તો સાધારણ ખેડુતો કે પાટીદારો પણ તડકામાં કે ઉઘાડે પગે ચાલે છે, તો તેની પેરે સહજ થઇ રહેશે; પણ બીજી રીતે દુ:ખ નથી અને કલ્યાણ થશે." આવી ભાવનાથી દિક્ષા લેવાને જે વૈરાગ્ય થાય તે "મોહગર્ભિત વૈરાગ્ય." પૂનેમને દહાડે ઘણા લોકો ડકોર જાય છે, પણ કોઇ એમ વિચારતું નથી કે આથી આપણું કલ્યાણ શું થાય છે! પૂનેમને દહાડે રણછોડજીનાં દર્શન કરવા બાપદાદા જતા તે જોઇ છોકરા જાય છે, પણ તેનો હેતુ વિચારતા નથી. આ પ્રકાર પણ મોહગર્ભિત વૈરાગ્યનો છે.

જે સાંસારિક દુ:ખથી સંસારત્યાગ કરે છે તે દુઃખગર્ભિત વૈરાગ્ય સમજવો.

જ્યાં જાઓ ત્યાં કલ્યાણની રૂઢ થાય તેવી દૃઢ મતિ કરવી. કુગચ્છનો આગ્રહ મૂકાવવો એ જ સત્સંગનું મહાત્મ્ય સાંભળ્યાનું પ્રમાણ છે. મતમતાંતરાદિ ધર્મના મોટા મોટા અનંતાનુબંધીય પર્વતની ફાટની માફક મળે જ નહીં. કદાગ્રહ કરવો નહીં, ને કદાગ્રહ કરતા હોય તેને ધીરજથી સમજાવીને મૂકાવવો ત્યારે સમજ્યાનું ફળ છે. અનંતાનુબંધીય માન કલ્યાણ થવામાં આડા સ્થંભરૂપ કહેલ છે. જ્યાં જ્યાં ગુણી મનુષ્ય હોય, ત્યાં ત્યાં તેનો સંગ કરવાનું વિચારવાન જીવ કહે. અજ્ઞાનીના લક્ષણો લૌકિક ભાવનાં છે. જ્યાં જ્યાં દુરાગ્રહ હોય ત્યાં ત્યાંથી છૂટવું, "એને મારે જોવતાં નથી" એ જ સમજવાનું છે.

પ્રમાદથી યોગ ઉત્પન્ન થાય છે. અજ્ઞાનીને પ્રમાદ છે. યોગથી અજ્ઞાન ઉત્પન્ન થતું હોય, તો જ્ઞાનીને વિષે પણ સંભવે માટે જ્ઞાનીને યોગ હોય, પણ પ્રમાદ હોય નહીં.

જેટલી ભ્રાન્તિ વધારે તેટલું વધારે. સૌથી મોટો રોગ મિથ્યાત્વ.

જે જે વખતે તપશ્ચર્યા કરવી, તે તે વખતે સ્વચ્છંદથી ન કરવી; અહંકારથી ન કરવી. લોકોને લીધે ન કરવી; જીવે જે કાંઇ કરવું તે સ્વચ્છંદે ન કરવું. "હું ડાહ્યો છું" એવું માન રાખવું તે ક્યા ભવને માટે! "હું ડાહ્યો નથી" એવું સમજ્યા તે મોક્ષે ગયા છે. મુખ્યમાં મુખ્ય વિઘ્ન સ્વચ્છંદ છે. જેનો દુરાગ્રહ છેદાયો તે લોકોને પણ પ્રિય થાય છે. કદાગ્રહ મૂક્યો હોય તો બીજાને પણ પ્રિય થાય છે; માટે કદાગ્રહ મૂકાયાથી બધાં ફળ થવા સંભવે છે.

ગૌતમસ્વામીએ મહાવીરસ્વામીને વેદનાં પ્રશ્નો પૂછ્યાં તેનું, સર્વ દોષનો ક્ષય કર્યો છે એવા તે મહાવીરસ્વામીએ વેદના દાખલા દઇ સમાધાન (સિદ્ધતા) કરી આપ્યું.

બીજાને ઉંચા ગુણે ચઢાવવા, પણ કોઇની નિંદા કરવી નહીં. કોઇને સ્વચ્છંદે કાંઇ કહેવું નહીં. કહેવાયોગ્ય હોય તો અહંકારરહિતપણે કહેવું. પરમાર્થદૃષ્ટિએ રાગદ્વેષ ઘટ્યો હોય તો ફળીભૂત થાય, વ્યવહારથી તો ભોળા જીવોને પણ રાગદ્વેષ ઘટ્યા હોય; પણ પરમાર્થથી રાગદ્વેષ મોળા પડે, તો કલ્યાણનો હેતુ છે.

મોટા પુરુષોની દૃષ્ટિએ જોતાં બધાં દર્શન સરખાં છે. જૈનમાં વીશ-લાખ જીવો મતમતાંતરમાં પડ્યા છે! જ્ઞાનીની દૃષ્ટિએ ભેદાભેદ હોય નહીં.

જે જીવને અનંતાનુબંધીનો ઉદય છે તેને સાચા પુરુષની વાત પણ ગમે નહીં, અથવા સાચા પુરુષની વાત સાંભળવી ગમે નહીં.

મિથ્યાત્વની ગ્રંથિ છે. તેની સાત પ્રકૃતિ છે. માન આવે એટલે સાતે આવે. એતેમાં અનંતાનુબંધીની ચાર પ્રકૃતિ ચક્રવર્તિ સમાન છે. તે કોઇ રીતે ગ્રંથીમાંથી નીકળવા દે નહીં. મિથ્યાત્વ રખવાળ (રક્ષપાળ) છે! આખું જગત્ તેની સેવા ચાકરી કરે છે!

પ્ર૦:—ઉદયકર્મ કોને કહીએ!

ઉ૦:—ઐશ્વર્યપદ પ્રાપ્ત થતાં તેને ધક્કો મારીને પાછું કાઢે કે "આ મારે જોઇતું નથી: મારે આને શું કરવું છે!" કોઇ રાજા, પ્રધાનપણું આપે તોપણ પોતે લેવા ઇચ્છે નહીં. "મારે એને શું કરવું છે! ઘરસંબંધીની આટલી ઉપાધિ થાય તો ઘણી છે." આવી રીતે ના પાડે; ઐશ્વર્યપદની

અનાદિકાળના અજ્ઞાનને લીધે જેટલો કાળ ગયો તેટલો કાળ મોક્ષ થવા માટે જોઇએ નહીં, કારણ કે પુરુષાર્થનું બળ કર્મો કરતાં વધુ છે. કેટલાક જીવો બે ઘડીમાં કલ્યાણ કરી ગયા છે! સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ ગમે ત્યાંથી આત્માને ઊંચો લાવે, અર્થાત્ સમ્યક્ત્વ આવ્યે જીવની દૃષ્ટિ ફરી જાય.

મિથ્યાદૃષ્ટિ સમકિતિપ્રમાણે જપતપાદિ કરે છે, એમ છતાં મિથ્યાદૃષ્ટિનાં જપતપાદિ મોક્ષના હેતુભૂત થતાં નથી, સંસારના હેતુભૂત થાય છે. સમકિતિના જપતપાદિ મોક્ષના હેતુભૂત થાય છે. સમકિતિ દંભરહિત કરે છે; આત્માને જ નિંદે છે, કર્મો કરવાનાં કારણોથી પાછો હઠે છે. આમ કરવાથી તેના અહંકારાદિ સહેજે ઘટે છે. અજ્ઞાનીના બધાં જપતપાદિ અહંકાર વધારે છે અને સંસારના હેતુ થાય છે.

જૈનશાસ્ત્રોમાં કહ્યું છે કે, લબ્ધિઓ ઉપજે છે. જૈનને વેદ જન્મથી જ લડતાં આવે છે પણ આ વાત તો બન્ને જણા કબૂલ કરે છે; માટે સંભવિત છે. આત્મા સાક્ષી પૂરે છે; ત્યારે આત્મામાં ઉલ્લાસપરિણામ આવે છે.

હોમહવનાદિ લૌકિક રીવાજ ઘણો ચાલતો જોઇ, તીર્થંકર ભગવાને પોતાના કાળમાં દયાનું વર્ણન ઘણુંજ જ સૂક્ષ્મ રીતે કર્યું છે. જૈનના જેવા દયાસંબંધીના વિચારો કોઇ દર્શન કે સંપ્રદાયવાળાઓ કરી શક્યા નથી; કેમકે તેઓ (જૈન) પંચેંદ્રિયનો ઘાત તો ન કરે, પણ તેઓએ એકેંદ્રિયાદિમાં જીવ હોવાનું વિશેષ વિશેષ દૃઢ કરી દયાનો માર્ગ વર્ણવ્યો છે.

આ કારણે ચાર વેદ, અઢાર પુરાણ આદિનાં જેણે વર્ણન કર્યાં છે તેણે અજ્ઞાનથી, સ્વચ્છંદથી, મિથ્યાત્વથી સંશયથી કર્યાં છે એમ કહ્યું છે. આ વચનો બહુ જ ભારે નાખ્યાં છે. ત્યાં આગળ ઘણો જ વિચાર કરી પાછું વર્ણન કર્યું છે કે, અન્ય દર્શનો—વેદાદિ—ના ગ્રંથો છે તે જો સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ વાંચે તો સમ્યક્ રીતે પરિણમે. અને જિનના અથવા ગમે તેવા ગ્રંથો મિથ્યાદૃષ્ટિ વાંચે તો મિથ્યાત્વરૂપે પરિણમે.

જીવને જ્ઞાનીપુરુષસમીપે તેમના અપૂર્વ વચનો સાંભળવાથી અપૂર્વ ઉલ્લાસપરિણામ આવે છે, પણ પછી પ્રમાદી થતાં અપૂર્વ ઉલ્લાસ આવતો નથી. જેમ અગ્નિની સગડીપાસે બેઠા હોઇએ ત્યારે ટાઢ વાય નહીં, અને સગડીથી વેગળા ગયા એટલે પાછી ટાઢ વાય; તેમ જ્ઞાનીપુરુષસમીપ તેમનાં અપૂર્વ વચનો સાંભળ્યાં ત્યારે પ્રમાદાદિ જાય, અને ઉલ્લાસપરિણામ આવે, પણ

"સ્વભાવમાં રહેવું, વિભાવથી છૂટવું" એ જ મુખ્ય તો સમજવાનું છે. બાળજીવોને સમજવા સારુ સિદ્ધાંતોના મોટા ભાગનું વર્ણન જ્ઞાનીપુરુષોએ કર્યું છે.

કોઈ ઉપર રોષ કરવો નહીં, તેમ કોઈ ઉપર રાજી થવું નહીં. આમ કરવાથી એક શિષ્યને બે ઘડીમાં કેવળજ્ઞાન પ્રગટ થયું એમ શાસ્ત્રમાં વર્ણન છે.

જેટલો રોગ હોય તેટલી દવા કરવી પડે છે. જીવને સમજવું હોય તો સહજ વિચાર પ્રગટે; પણ મિથ્યાત્વરૂપી મોટો રોગ છે તેથી (સમજવા માટે) ઘણો કાળ જવો જોઈએ. શાસ્ત્રમાં જે સોળ રોગ કહ્યા છે તે સઘળા આ જીવને છે એમ સમજવું.

જે સાધન બતાવ્યાં છે તે સાવ સુલભ છે. સ્વચ્છંદથી, અહંકારથી, લોકલાજથી, કુળધર્મના રક્ષણ અર્થે તપશ્ચર્યા કરવી નહીં, આત્માર્થે કરવી. તપશ્ચર્યા બાર પ્રકારે કહી છે. આહાર નહીં લેવો એ વગેરે બાર પ્રકાર છે. સત્ સાધન કરવા માટે જે કાંઈ બતાવ્યું હોય તે સાચા પુરુષના આશ્રયે કરવું. પોતાપણે વર્તવું તે જ સ્વચ્છંદ છે એમ કહ્યું છે. સદ્ગુરુની આજ્ઞાવિના શ્વાસોચ્છ્વાસ ક્રિયા સિવાય બીજું કંઈ કરવું નહીં.

સાધુએ લઘુશંકા પણ ગુરુને કહીને કરવી એવી જ્ઞાનીપુરુષોની આજ્ઞા છે.

સ્વચ્છંદાચારે શિષ્ય કરવો હોય તો આજ્ઞા માગે નહીં; અથવા કલ્પના કરે. પરોપકાર કરવામાં માઠી સંકલ્પના વર્તતી હોય, અને તેવા જ ઘણા વિકલ્પો કરી સ્વચ્છંદ મૂકે નહીં, તે અજ્ઞાની આત્માને વિઘ્ન કરે. તેમ જ આવા બધા પ્રકાર સેવે, અને પરમાર્થનો રસ્તો બાદ કરીને વાણી કરે. આ જ પોતાનું ડહાપણ, અને તેને જ સ્વચ્છંદ કહેલ છે.

આજ્ઞાન વધારે લેવાથી મિથ્યાત્વ ગાળીયું એમ જીવ ધારે પણ તેમ બને નહીં, કેમકે જેમ એક પાડો જે હજારો કડબના પૂળા ખાઈ ગયો છે તે એક તણખલાથી બીએ નહીં, તેમ મિથ્યાત્વરૂપી પાડો જે પૂળારૂપી અનંતાનુબંધીય કષાયે અનંતા ચારિત્ર ખાઈ ગયો તે તણખલારૂપી આજ્ઞાનથી કેમ ડરે? પણ જેમ પાડાને એક બંધનથી બાંધીએ ત્યારે આધીન થઈ જાય; તેમ મિથ્યાત્વરૂપી પાડાને આત્માના બળરૂપી બંધનથી બાંધીએ ત્યારે મિથ્યાત્વ ઘટે. (અર્થાત્ આત્માનું બળ વધે ત્યારે મિથ્યાત્વ ઘટે.)

જીવની અનાદિકાળથી ભૂલ ચાલી આવે છે. તે સમજવાને અર્થે જીવની જે ભૂલ-મિથ્યાત્વ-છે તેને મૂળથી છેદવી જોઇએ જો મૂળથી છેદવામા આવે તો તે પાછી ઉગે નહીં. નહીંતો તે પાછી ઉગી નીકળે છે; જેમ પૃથ્વીમાં મૂળ રહ્યું હોય તો ઝાડ ઉગી નીકળે છે તેમ માટે જીવની મૂળ ભૂલ શું છે તે વિચારી વિચારી તેથી છૂટું થવું જોઇએ. 'મને શાથી બંધન થાય છે?' "તે કેમ ટળે?" એ વિચાર પ્રથમ કર્તવ્ય છે

રાત્રિભોજન કરવાથી આળસ, પ્રમાદ થાય; જાગૃતિ થાય નહીં, વિચાર આવે નહીં એ આદિ દોષના ઘણા પ્રકાર રાત્રિભોજનથી થાય છે. મૈથુન ઉપરાંત પણ બીજા ઘણા દોષ થાય છે.

કોઇ લીલોતરી મોળતું હોય તો અમારાથી તો જો [illegible] નહીં. તેમ આત્મા ઉજ્જ્વળતા પામે તો ઘણીજ અનુકંપાબુદ્ધિ

થકી પ્રમાદાદિ ઉત્પન્ન થાય. જો પૂર્વના સંસ્કારથી, તે વચનો અંતર્પરિણામ પામે, તો દિનપ્રતિદિન ઉલ્લાસપરિણામ વધતાં જાય; અને યથાર્થ રીતે ભાન થાય, અજ્ઞાન મટે; અથવા ભૂલ મટે. સ્વરૂપ જાગૃતમાન્ થાય. બહારથી વચન સાંભળીને, અંતર્પરિણામ થાય નહીં, તો જેમ સગડીથી વેગળા થયા એટલે ટાઢ વાય તેવી રીતે દોષ ઘટે નહીં.

* કેશીસ્વામીએ પરદેશી રાજાને બોધ દેતી વખતે 'જડ જેવો,' 'મૂઢ જેવો' કહ્યો હતો તેનું કારણ પરદેશીરાજાને વિષે પુરુષાર્થ જગાડવા માટેનું હતું. જડપણું, મૂઢપણું મટાડવાને માટે ઉપદેશ દીધો છે. જ્ઞાનીનાં વચનો અપૂર્વ પરમાર્થ સિવાય બીજા હેતુએ હોય નહીં. બાળજીવો એમ વાતો કરે છે કે છદ્મસ્થપણાથી કેશીસ્વામી પરદેશીરાજાપ્રત્યે તેમ બોલ્યા હતા; પણ એમ નથી. તેમની પરમાર્થ અર્થે જ વાણી નીકળી હતી.

જડપદાર્થને લેવા મૂકવામાં ઉન્માદથી વર્તે તો તેને અસંયમ કહ્યો; તેનું કારણ એ છે કે, ઉતાવળથી લેવા મૂકવામાં આત્માનો ઉપયોગ ચૂકી જઈ તાદાત્મ્યપણું થાય. આ હેતુથી ઉપયોગ ચૂકી જવો તેને અસંયમ કહ્યો.

અહંકારે આચાર્યપણું ધારી દંભ રાખે, અને ઉપદેશ દે, તો પાપ લાગે. આત્મવૃત્તિ રાખવા માટે ઉપયોગ રાખવો.

શ્રી આચારાંગસૂત્રમધ્યે કહ્યું છે, કે 'આશ્રવા ને પરિસ્રવા,' ને જે 'પરિસ્રવા તે આશ્રવા.' આશ્રવ છે તે જ્ઞાનીને મોક્ષનાહેતુ થાય છે, અને જે સંવર છે, છતાં તે અજ્ઞાનીને બંધના હેતુ થાય છે એમ પ્રગટ કહ્યું છે. તેનું કારણ જ્ઞાનીને વિષે ઉપયોગની જાગૃતિ છે, અને અજ્ઞાનીને વિષે નથી. ઉપયોગ બે પ્રકારે કહ્યા:—

૧. દ્રવ્યઉપયોગ. ૨. ભાવઉપયોગ.

જેવું સિદ્ધનું સામર્થ્ય છે, તેવું સર્વ જીવનું થઈ શકે છે. માત્ર અજ્ઞાનવડે કરી ધ્યાનમાં આવતું નથી વિચારવાન જીવ હોય તેણે તો તે સંબંધી નિત્ય વિચાર કરવો.

જીવ એમ સમજે છે કે, હું જે ક્રિયા કરૂં છું એથી મોક્ષ છે. ક્રિયા કરવી એ સારી વાત છે, પણ લોકસંજ્ઞાએ કરે, તો તેને તેનું ફળ હોય નહીં.

એક માણસના હાથમાં ચિંતામણિ આવ્યો હોય, પણ જો તેની તેને ખબર ન પડે તો નિષ્ફળ છે. જો ખબર પડે તો સફળ છે. તેમ જીવને ખરેખરા જ્ઞાનીની ઓળખ પડે તો સફળ છે,

જીવની અનાદિકાળથી ભૂલ ચાલી આવે છે. તે સમજવાને અર્થે જીવની જે ભૂલ-મિથ્યાત્વ-છે તેને મૂળથી છેદવી જોઈએ જો મૂળથી છેદવામા આવે તો તે પાછી ઉગે નહીં. નહીંતો તે પાછી ઉગી નીકળે છે; જેમ પૃથ્વીમાં મૂળ રહ્યું હોય તો ઝાડ ઉગી નીકળે છે તેમ. માટે જીવની મૂળ ભૂલ શું છે તે વિચારી વિચારી તેથી છૂટું થવું જોઈએ. "મને શાથી બંધન થાય છે?" "તે કેમ ટળે?" એ વિચાર પ્રથમ કર્તવ્ય છે.

રાત્રિભોજન કરવાથી આળસ, પ્રમાદ થાય; જાગૃતિ થાય નહીં; વિચાર આવે નહીં એ આદિ દોષના ઘણા પ્રકાર રાત્રિભોજનથી થાય છે. મૈથુન ઉપરાંત પણ બીજા ઘણા દોષ થાય છે.

કોઈ લીલોતરી મોળતું હોય તો અમારાથી તો જોઈ શકાય નહીં તેમ આત્મા ઉજ્જ્વળતા પામે તો ઘણીજ અનુકંપાબુદ્ધિ વર્તે છે

જ્ઞાનમાં મનગું ભમે; અનગું ન ભમે. જ્ઞાની મોહને પેસવા દેતા નથી. તેઓનો જાગૃત ઉપયોગ હોય છે. જ્ઞાનીનાં જેવાં પરિણામ વર્તે તેવું કાર્ય જ્ઞાનીને થાય. અજ્ઞાનીને વર્તે તેવું અજ્ઞાનીને થાય. જ્ઞાનીનું ચાલવું સવળું, બોલવું સવળું, અને બધું જ સવળું જ હોય છે. અજ્ઞાનીનું બધું અવળું જ હોય છે; વર્તનના વિકલ્પ હોય છે.

મોક્ષનો ઉપાય છે. ઓઘભાવે ખબર હશે, વિચારભાવે પ્રતીતિ આવશે.

અજ્ઞાની પોતે દરિદ્રિ છે. જ્ઞાનીની આજ્ઞાથી કામક્રોધાદિ ઘટે છે. જ્ઞાની તેના વૈદ્ય છે. જ્ઞાનીના હાથે ચારિત્ર આવે તો મોક્ષ થાય. જ્ઞાની જે જે વ્રત આપે તે તે ઠેઠ લઈ જઈ પાર ઉતારનાર છે. સમકિત આવ્યા પછી આત્મા સમાધિ પામશે, કેમકે સાચો થયો છે.

પ્રશ્નઃ-જ્ઞાનથી કર્મ નિર્જરે ખરાં?

ઉત્તરઃ-સાર જાણવો તે જ્ઞાન. સાર ન જાણવો તે અજ્ઞાન. કંઈ પણ પાપથી આપણે નિવર્તીએ, અથવા કલ્યાણમા પ્રવર્તીએ તે જ્ઞાન. પરમાર્થ સમજીને કરવો. અહંકારરહિત લોકસંજ્ઞારહિત આત્મામા પ્રવર્તવું તે 'નિર્જરા.'

આ જીવની સાથે રાગદ્વેષ વળગેલા છે, જીવ અનંતજ્ઞાનદર્શનસહિત છે, પણ રાગદ્વેષવડે તે વિનાનો છે તે જીવને ધ્યાનમા આવતું નથી.

સિદ્ધને રાગદ્વેષ નથી જેવું સિદ્ધનું સ્વરૂપ છે તેવું જ સર્વ જીવનું સ્વરૂપ છે. માત્ર જીવને અજ્ઞાને કરી ધ્યાનમા આવતું નથી. તેટલામાટે વિચારવાને સિદ્ધના સ્વરૂપનો વિચાર કરવો, એટલે પોતાનું સ્વરૂપ સમજાય.

એક માણસના હાથમાં ચિંતામણિ આવ્યો હોય, ને તેની તેને ખબર (ઓળખાણ) છે તો તેના પ્રત્યે તેને ઘણો જ પ્રેમ આવે છે, પણ જેને ખબર નથી તેને કંઈ પણ પ્રેમ આવતો નથી.

આ જીવની અનાદિકાળની જે ભૂલ તે ભાંગવી છે. ભાંગવા સારુ જીવની મોટામાં મોટી ભૂલ શું છે તેનો વિચાર કરવો, ને તેનું મૂળ છેદવા ભણી લક્ષ રાખવો. જ્યાંસુધી મૂળ રહે ત્યાંસુધી વધે.

"મને શાથી બંધન થાય છે?" અને "તે શાથી ટળે?" એ જાણવા માટે શાસ્ત્રો કરેલાં છે. લોકોમાં પૂજાવા માટે શાસ્ત્રો કરેલાં નથી.

આ જીવનું સ્વરૂપ શું છે?

જીવનું સ્વરૂપ જ્યાંસુધી જાણવામાં ન આવે, ત્યાંસુધી અનંતા જન્મમરણ કરવા પડે. જીવની શું ભૂલ છે તે હજુસુધી ધ્યાનમાં આવતું નથી.

જીવનો ક્લેશ ભાંગશે તો ભૂલ મટશે. જે દિવસે ભૂલ ભાંગશે તેજ દિવસથી સાધુપણું કહેવાશે. તેમ જ શ્રાવકપણા માટે સમજવું.

કર્મની વર્ગણા જીવને દૂધ અને પાણીના સંયોગની પેઠે છે. અગ્નિના પ્રયોગથી પાણી ચાલ્યું જઈ દૂધ બાકી રહે છે તે રીતે જ્ઞાનરૂપી અગ્નિથી કર્મવર્ગણા ચાલી જાય છે.

દેહને વિષે હુંપણું મનાયેલું છે તેથી જીવની ભૂલ ભાંગતી નથી. જીવ દેહની સાથે ભળી જવાથી એમ માને છે કે 'હું વાણીઓ છું.' 'બ્રાહ્મણ છું.' પણ શુદ્ધ વિચારે તો તેને 'શુદ્ધ સ્વરૂપમય છું' એમ અનુભવ થાય. આત્માનું નામ ઠામ કે કાંઈ નથી એમ ધારે તો કોઈ ગાળો વગેરે દે તો તેથી તેને કંઈ પણ લાગતું નથી.

જ્યાં જ્યાં જીવ મારાપણું કરે છે ત્યાં ત્યાં તેની ભૂલ છે. તે ટાળવા સારુ શાસ્ત્ર કહ્યાં છે.

ગમે તે કોઈ મરી ગયું હોય તેનો જો વિચાર કરે તો તે વૈરાગ્ય છે. જ્યાં જ્યાં 'આ મારાં ભાઈભાંડુ' વગેરે ભાવના છે ત્યાં ત્યાં કર્મબંધનો હેતુ છે. આ જ રીતે સાધુ પણ ચેલા પ્રત્યે રાખે, તો આચાર્યપણું નાશ પામે. નિર્દંભપણું નિરહંકારપણું કરે, તો આત્માનું કલ્યાણ જ થાય.

પાંચ ઇંદ્રિયો શી રીતે વશ થાય? વસ્તુઓ ઉપર તુચ્છભાવ લાવવાથી. ફૂલના દૃષ્ટાંતે:—ફૂલમાં સુગંધ હોય છે તેથી મન સંતુષ્ટ થાય છે; પણ સુગંધ

થોડીવાર રહી નાશ પામી જાય છે, અને ફુલ કરમાઇ જાય છે. પછી કાંઇ મનને સંતોષ થતો નથી; તેમ સર્વ પદાર્થને વિષે તુચ્છભાવ લાવવાથી ઇંદ્રિયોને પ્રિયતા થતી નથી, અને તેથી ક્રમે ઇંદ્રિયો વશ થાય છે. વળી પાંચ ઇંદ્રિયોમાં પણ જિહ્વાઇંદ્રિય વશ કરવાથી બાકીની ચાર ઇંદ્રિયો સહેજે વશ થાય છે. તુચ્છ આહાર કરવો. કોઇ રસવાળા પદાર્થમાં દોરાવું નહીં. બલિષ્ટ આહાર ન કરવો.

એક ભાજનમાં લોહી, માંસ, હાડકાં, ચામડું, વીર્ય, મળ, મૂત્ર એ સાત ધાતુ પડી હોય; અને તેના પ્રત્યે કોઇ જોવાનું કહે તો તેના ઉપર અરુચિ થાય. ને થુંકવા પણ જાય નહીં. તેવી જ રીતે સ્ત્રીપુરુષના શરીરની રચના છે. પણ ઉપરની રમણીયતા જોઇ જીવ મોહ પામે છે. અને તેમાં તૃષ્ણાપૂર્વક દોરાય છે. અજ્ઞાનથી જીવ ભૂલે છે એમ વિચારી, તુચ્છ જાણીને પદાર્થ ઉપર અરુચિ ભાવ લાવવો આ રીતે દરેક વસ્તુનું તુચ્છપણું જાણવું. આ રીતે જાણીને મનનો નિરોધ કરવો.

તીર્થંકરે ઉપવાસ કરવાની આજ્ઞા કરી છે તે માત્ર ઇંદ્રિયોને વશ કરવા માટે. એકલા ઉપવાસ કરવાથી ઇંદ્રિયો વશ થતી નથી. પણ ઉપયોગ હોય તો-વિચારસહિત થાય તો—વશ થાય છે. જેમ લક્ષવગરનું બાણ નકામું જાય છે, તેમ ઉપયોગવિનાનો ઉપવાસ આત્માર્થે થતો નથી.

આપણે વિષે કોઇ ગુણ પ્રગટ્યો હોય, અને તે માટે જો કોઇ માણસ આપણી સ્તુતિ કરે અને જો તેથી આપણો આત્મા અહંકાર લાવે તો તે પાછો હઠે. પોતાના આત્માને નિંદે નહીં, અભ્યંતરદોષ વિચારે નહીં, તો જીવ લૌકિક ભાવમાં ચાલ્યો જાય; પણ જો પોતાના દોષ જુએ, પોતાના આત્માને નિંદે, અહંભાવરહિતપણું વિચારે, તો સત્પુરુષના આશ્રયથી આત્મલક્ષ થાય.

માર્ગ પામવામાં અનંત અંતરાયો છે, તેમાં વળી 'મેં આ કર્યું." "મેં કેવું સરસ કર્યું" આવા પ્રકારનું અભિમાન છે! "મેં કાંઇ કર્યું જ નથી" એવી દૃષ્ટિ મૂકવાથી તે અભિમાન દૂર થાય.

લૌકિક અને અલૌકિક એવા બે ભાવ છે. લૌકિકથી સંસાર, અને અલૌકિકથી મોક્ષ

બાહ્યઇંદ્રિયો વશ કરી હોય, તો સત્પુરુષના આશ્રયથી અંતર્લક્ષ થઇ શકે. આ કારણથી બાહ્યઇંદ્રિયો વશ કરવી તે શ્રેષ્ઠ છે. બાહ્યઇંદ્રિયો વશ હોય, ને સત્પુરુષનો આશ્રય ન હોય તો લૌકિકભાવમાં જવાનો સંભવ છે.

એક માણસના હાથમાં ચિંતામણિ આવ્યો હોય, ને તેની તેને ખબર (ઓળખાણ) છે તો તેના પ્રત્યે તેને ઘણો જ પ્રેમ આવે છે, પણ જેને ખબર નથી તેને કંઇ પણ પ્રેમ આવતો નથી.

આ જીવની અનાદિકાળની જે ભૂલ તે ભાંગવી છે. ભાંગવાસારૂ જીવની મોટામાં મોટી ભૂલ શું છે તેનો વિચાર કરવો, ને તેનું મૂળ છેદવા ભણી લક્ષ રાખવું. જ્યાંસુધી મૂળ રહે ત્યાંસુધી વધે.

"મને શાથી બંધન થાય છે?" અને "તે શાથી ટળે?" એ જાણવાસારૂ શાસ્ત્રો કરેલાં છે. લોકોમાં પૂજાવાસારૂ શાસ્ત્રો કરેલાં નથી.

આ જીવનું સ્વરૂપ શું છે?

જીવનું સ્વરૂપ જ્યાંસુધી જાણવામાં ન આવે, ત્યાંસુધી અનંતા જન્મ મરણ કરવા પડે. જીવની શું ભૂલ છે તે હજુસુધી ધ્યાનમાં આવતું નથી.

જીવનો ક્લેશ ભાંગશે તો ભૂલ મટશે. જે દિવસે ભૂલ ભાંગશે તેજ દિવસથી સાધુપણું કહેવાશે. તેમ જ શ્રાવકપણા માટે સમજવું.

કર્મની વર્ગણા જીવને દૂધ અને પાણીના સંયોગની પેઠે છે. અગ્નિના પ્રયોગથી પાણી ચાલ્યું જઇ દૂધ બાકી રહે છે તે રીતે જ્ઞાનરૂપી અગ્નિથી કર્મવર્ગણા ચાલી જાય છે.

દેહને વિષે હુંપણું મનાયેલું છે તેથી જીવની ભૂલ ભાંગતી નથી. જીવ દેહની સાથે ભળી જવાથી એમ માને છે કે 'હું વાણીઓ છું.' 'બ્રાહ્મણ છું.' પણ શુદ્ધ વિચારે તો તેને 'શુદ્ધ સ્વરૂપમય છું' એમ અનુભવ થાય. આત્માનું નામ ઠામ કે કાંઇ નથી એમ ધારે તો કોઇ ગાળો વગેરે દે તો તેથી તેને કંઇ પણ લાગતું નથી.

જ્યાં જ્યાં જીવ મારાપણું કરે છે ત્યાં ત્યાં તેની ભૂલ છે. તે ટાળવાસારૂ શાસ્ત્ર કહ્યાં છે.

ગમે તે કોઇ મરી ગયું હોય તેનો જો વિચાર કરે તો તે વૈરાગ્ય છે. જ્યાં જ્યાં 'આ મારાં ભાઇ બંધુ' વગેરે ભાવના છે ત્યાં ત્યાં કર્મબંધનો હેતુ છે. આ જ રીતે સાધુ પણ ચેલા પ્રત્યે રાખે, તો આચાર્યપણું નાશ પામે. નિર્દભપણું નિરહંકારપણું કરે, તો આત્માનું કલ્યાણ જ થાય.

પાંચ ઇંદ્રિયો શી રીતે વશ થાય? વસ્તુઓ ઉપર તુચ્છભાવ લાવવાથી. ફૂલના દૃષ્ટાંતે—ફૂલમાં સુગંધ હોય છે તેથી મન સંતુષ્ટ થાય છે; પણ સુગંધ

કોઈ પણ પદાર્થ બીજાને આપવાની મુનિને આજ્ઞા આપી નથી. દેહને ધર્મસાધન ગણી તેને નિભાવવાને માટે જે કાંઈ આજ્ઞા આપી છે તે આપી છે; બાકી બીજાને કાંઈ પણ આપવાની ભગવાને આજ્ઞા આપી નથી. આજ્ઞા આપી હોત તો પરિગ્રહ વધત, અને તેથી કરી અનુક્રમે અન્ન, પાણી વગેરે આણીને કુટુંબનું અથવા બીજાનું પોષણ કરીને દાનેશ્વરી થાત. માટે મુનિઓએ વિચારવું કે તીર્થંકરે જે કાંઈ રાખવાની આજ્ઞા આપી છે, તે માત્ર તારા પોતાને માટે, અને તે પણ લૌકિક દૃષ્ટિ મૂકાવી સંયમમાં જોડવાને અર્થે આપી છે.

મુનિ ગૃહસ્થને ત્યાંથી એક સોય લાવ્યો હોય, અને તે ખોવાઈ જવાના કારણથી પણ પાછી ન આપે તો તેણે ત્રણ ઉપવાસ કરવા એવી જ્ઞાનીપુરુષોએ આજ્ઞા કરી છે; તેનું કારણ એ છે કે, તે ઉપયોગશૂન્ય રહ્યો. જો આટલો બધો બોજો ન મૂક્યો હોત, તો બીજી વસ્તુઓ લાવવાનું મન થાત; અને કાળે કરી પરિગ્રહ વધારી, મુનિપણું ખોઈ બેસત. જ્ઞાનીએ આવા આકરા માર્ગ પ્રરૂપ્યા છે તેનું કારણ એ છે કે તે જાણે છે કે, આ જીવ વિશ્વાસ કરવાયોગ્ય નથી; કારણ કે તે ભ્રાન્તિવાળો છે. જો સહેજ છૂટ આપી હશે તો કાળે કરી તેવા તેવા પ્રકારમાં વિશેષ પ્રવર્તશે એવું જાણી જ્ઞાનીએ સોયજેવી નિર્જીવ વસ્તુના સંબંધમાં આ પ્રમાણે વર્તવાની આજ્ઞા કરી છે. લોકની દૃષ્ટિમાં આ વાત સાધારણ છે, પણ જ્ઞાનીની દૃષ્ટિમાં તેટલી છૂટ પણ મૂળથી પાડી દે [illegible].

[illegible] "અમને [illegible] આપો" એમ કહેવાના અભિપ્રાયથી [illegible] ઉપદેશ [illegible] મૂકી દીધા ' જુઓ [illegible]

[illegible]

[illegible]

ઉપાય કર્યાવિના કાંઇ દરદ મટતું નથી. તેમ લોભરૂપી જીવને દરદ છે તેનો ઉપાય કર્યાવિના તે ન જાય. આવા દોષ ટાળવા માટે જીવ લગાર માત્ર ઉપાય કરતો નથી. જો ઉપાય કરે તો તે દોષ હાલ ભાગી જાય. કારણ ઊભું કરે તો કાર્ય થાય. કારણ વિના કાર્ય ન થાય.

સાચા ઉપાય જીવ શોધતો નથી. જ્ઞાનીપુરુષનાં વચનો સાંભળે તો પ્રતીતિ નથી. "મારે લોભ મૂકવો છે" એવી બીજભૂત લાગણી થાય તો દોષ ટળી જતાં અનુક્રમે 'બીજજ્ઞાન' પ્રગટે.

આત્મા એક છે કે અનેક છે? જો આત્મા એક જ હોય તો પૂર્વે રામચંદ્રજી મુક્ત થયા છે, અને તેથી સર્વની મુક્તિ થવી જોઇએ; અર્થાત્ એકની મુક્તિ થઇ હોય તો સર્વની મુક્તિ થાય; અને તો પછી બીજાને શાસ્ત્ર,-સદ્ગુરુ આદિ સાધનોની જરૂર નથી. મુક્તિ થાય, પછી એકાકાર થઇ જાય છે?:—જો મુક્ત થયા પછી એકાકાર થઇ જતું હોય, તો સ્વાનુભવ આનંદ અનુભવે નહીં. એક પુરુષ અહીં આવી બેઠો; અને તે વિદેહમુક્ત થયો. ત્યાર પછી બીજો અહીં આવી બેઠો. તે પણ મુક્ત થયો. આથી કરી કાંઇ ત્રીજો મુક્ત થયો નહીં. એક આત્મા છે તેનો આશય એવો છે કે, સર્વ આત્મા વસ્તુપણે સરખા છે; પણ સ્વતંત્ર છે. સ્વાનુભવ કરે છે. આ કારણથી આત્મા પ્રત્યેક છે. "આત્મા એક છે, માટે તારે બીજી કાંઇ ભ્રાંતિ રાખવાની જરૂર નથી. જગત્ કાંઇ છે જ નહીં. એવા ભ્રાન્તિરહિતપણાસહિત વર્તવાથી મુક્તિ છે." એમ જે કહે છે તેણે વિચારવું જોઇએ કે, તે એકની મુક્તિએ સર્વની મુક્તિ થવી જ જોઇએ. પણ એમ નથી થતું. માટે આત્મા પ્રત્યેક છે. જગતની ભ્રાન્તિ ટળી ગઇ એટલે એમ સમજવાનું નથી કે, ચંદ્ર, સૂર્યાદિ ઉપરથી પડી જાય છે! આત્માને વિષેથી ભ્રાન્તિ ટળી ગઇ એમ આશય સમજવાનો છે. રૂઢીએ કાંઇ કલ્યાણ નથી. આત્મા શુદ્ધ વિચારને પામ્યાવિના કલ્યાણ થાય નહીં.

માયા કપટથી જૂઠું બોલવું તેમાં ઘણું પાપ છે. તે પાપના બે પ્રકાર છે. માન અને ધન મેળવવા માટે જૂઠું બોલે તો તેમાં ઘણું પાપ છે. આજીવિકા અર્થે જૂઠું બોલવું પડ્યું હોય, અને પશ્ચાત્તાપ કરે, તો પ્રથમવાળા કરતાં કાંઇક ઓછું પાપ લાગે.

બાપ પોતે પચાસ વર્ષનો હોય, અને તેનો છોકરો વીસ વર્ષનો મરી જાય તો તે (બાપ) તેની પાસેના જે દાગીના હોય તે કાઢી લે છે! પુત્રના દેહાંતસમે જે વૈરાગ્ય હતો તે સ્મશાન વૈરાગ્ય હતો!

વાચના (વાંચવું), પૃચ્છના (પૂછવું); પરિવર્તના (ફરી ફરી વિચારવું.) ધર્મકથા (ધર્મવિષયની કથા કરવી) એ ચાર દ્રવ્ય છે; અને અનુપ્રેક્ષા એ ભાવ છે. પ્રથમ ચાર જો અનુપ્રેક્ષા ન આવે તો દ્રવ્ય છે.

'અજ્ઞાનીઓ આજ કેવળજ્ઞાન નથી;' 'મોક્ષ નથી' એવી હીનપુરુષાર્થની વાતો કરે છે. જ્ઞાનીનું વચન પુરુષાર્થ પ્રેરે તેવું હોય. અજ્ઞાની શિથિલ છે, તેથી એવા હીનપુરુષાર્થનાં વચનો કહે છે. પંચમકાળની, ભવસ્થિતિની, કે આયુષ્યની વાત મનમાં લાવવી નહીં; અને એવી વાણી પણ સાંભળવી નહીં.

કોઇ હીનપુરુષાર્થી વાતો કરે કે ઉપાદાનકારણનું શું કામ છે? પૂર્વે અશોચ્ચાકેવળી થયા છે. તો એવી વાતોથી પુરુષાર્થહીન ન થવું. સત્સંગ ને સત્ સાધનવિના કોઇ કાળે પણ કલ્યાણ થાય નહીં. જો પોતાની મેળે કલ્યાણ થતું હોય તો માટીમાંથી ઘડો થવો સંભવે. લાખ વર્ષ થાય તોપણ ઘડો થાય નહીં. તેમ ઉપાદાનકારણવિના કલ્યાણ થાય નહીં. તીર્થંકરનો યોગ થયો હશે એમ શાસ્ત્રવચન છે છતાં કલ્યાણ થયું નથી તેનું કારણ પુરુષાર્થરહિતપણાનું છે. પૂર્વે તેમને જ્ઞાની મળ્યા હતા છતાં પુરુષાર્થવિના જેમ તે યોગ નિષ્ફળ ગયા તેમ જ્ઞાનીયોગ મળ્યો છે, ને પુરુષાર્થ નહીં કરો તો આ યોગ પણ નિષ્ફળ જશે. માટે પુરુષાર્થ કરવો;—અને તો જ કલ્યાણ થશે. ઉપાદાનકારણ શ્રેષ્ઠ છે.

એમ નિશ્ચય કરવો કે, સત્પુરુષના કારણ—નિમિત્ત—થી અનંત જીવ તરી ગયા છે. કારણવિના કોઇ જીવ તરે નહીં. અશોચ્ચાકેવળીને પણ આગળ પાછળ તેવો યોગ પ્રાપ્ત થયો હશે. સત્સંગવિના આખું જગત્ ડૂબી ગયું છે!

મીરાંબાઇ મહાભક્તિવાન હતાં.

સુંદર રીતઆચરણવાળા સુંદર સમાગમથી સમતા આવે. સમતાની વિચારણાઅર્થે બે ઘડિનું સામાયિક કરવું કહ્યું છે. સામાયિકમાં મનના મનોરથ અવળા સવળા ચિંતવે તો કાંઇ પણ ફળ થાય નહીં. સામાયિક મનના ઘોડા દોડતા અટકાવવામાટે પ્રરૂપેલ છે. મતઆગ્રહવિના દિવસસંબંધી એક પક્ષ ચોથની તિથિનો આગ્રહ કરે છે. અને બીજો પક્ષ પાંચમની તિથિનો આગ્રહ કરે છે. આગ્રહ કરનાર બન્ને મિથ્યાત્વી છે. જ્ઞાનીપુરુષોએ તિથિઓની મર્યાદા આત્માર્થે કરી છે. જો ચોક્કસ દિવસ નિશ્ચિત ન કર્યો હોત, તો આવશ્યક વિધિઓનો નિયમ રહેત નહીં. આત્માર્થે તિથિની મર્યાદાનો લાભ લેવા

ચક્રવર્તિ રાજાઓ જેવા પણ નમ્ર થઈ ચાલ્યા ગયા છે! ચક્રવર્તિરાજા હોય, તેણે રાજ્યનો ત્યાગ કરી દિક્ષા લીધી હોય, અને તેની કાંઈ ભૂલ હોય, અને તે ચક્રવર્તિરાજ્યપણાના વખતના વખતની દાસીનો છોકરો તે ભૂલ ભાંગી શકે તેમ હોય તો તેની પાસે જઈ તેનું કહેવું ગ્રહણ કરવાની આજ્ઞા કરી છે. જો તેને દાસીના છોકરા પાસે જતાં એમ રહે કે, "મારાથી દાસીના છોકરા પાસે કેમ જવાય" તો તેને રખડી મરવાનું છે. આવા કારણમાં લોકલાજ છોડવાનું કહ્યું છે, અર્થાત્ આત્માને હિતનું કારણ હોય ત્યાં લોકલાજ ગણી નથી. લોકલાજ આવાં કારણોમાં ગણી છેઃ—જેમ મુનિ વિષયાસક્તિથી વેશ્યાશાળામાં ગયો; પણ ત્યાં જતાં તેને એમ થયું કે "મને લોક દેખશે તો મારી નિંદા થશે. માટે અહીંથી પાછું વળવું." તો ત્યાં લોકલાજ રાખવી એમ કહ્યું છે, કેમકે આ સ્થળે લોકલાજનો ડર આત્માથી બ્રહ્મચર્ય રહે છે જે ઉપકાર છે.

હિતકારી શું છે તે સમજવું જોઈએ. આઠમની તકરાર તિથિઅર્થે કરવી નહીં, પણ લીલોતરીના રક્ષણ અર્થે તિથિ પાળવી. લીલોતરીના રક્ષણ અર્થે આઠમાદિ તિથિ કહી છે. કાંઈ તિથિને અર્થે આઠમાદિ કહી નથી. માટે આઠમાદિ તિથિનો કદાગ્રહ મટાડવો. જે કાંઈ કહ્યું છે તે કદાગ્રહ કરવાને કહ્યું નથી. આત્માની શુદ્ધિથી જેટલું કરશો તેટલું હિતકારી છે. અશુદ્ધિથી કરશો તેટલું અહિતકારી છે. માટે શુદ્ધતાપૂર્વક સદ્વ્રત સેવવાં.

આપણે તો બ્રાહ્મણ, વૈષ્ણવ ગમે તે સમાન છે. જૈન કહેવાતા હોય, અને મતવાળા હોય તો તે અહિતકારી છે. મતરહિત હિતકારી છે.

સામાયિકશાસ્ત્રકારે વિચાર કર્યો કે, કાયાને સ્થિર રાખવાની હશે, તો પછી વિચાર કરશે, બંધ નહીં બાંધ્યો હોય તો બીજે કામે વળગશે એમ જાણી તેવા પ્રકારનો બંધ બાંધ્યો. જેવાં મન પરિણામ રહે તેવું સામાયિક થાય. મનના ઘોડા દોડતા હોય તો કર્મબંધ થાય. મનના ઘોડા દોડતા હોય, અને સામાયિક કર્યું હોય તો તેનું ફળ તે કેવું થાય!

કર્મબંધ થોડે થોડે છોડવા ઇચ્છે તો છૂટે. જેમ કોઠી ભરી હોય, પણ કાણું કરી કાઢે તો છેવટે ખાલી થાય. પણ દૃઢ ઇચ્છાથી કર્મ છોડવાં એજ સાર્થક છે.

આવશ્યકના છ પ્રકાર—સામાયિક, ચોવીસથ્થો, વંદના, પ્રતિક્રમણ, કાયોત્સર્ગ, પ્રત્યાખ્યાન. સામાયિક એટલે સાવદ્ય યોગની નિવૃત્તિ.

જ્ઞાનીપુરુષરૂપી સૂર્ય પ્રગટ થયા પછી ખરા અધ્યાત્મીઓ શુષ્ક રીતે પ્રવર્તે નહીં. ભાવઅધ્યાત્મમાં પ્રગટપણે વર્તે. આત્મામાં ખરેખરા ગુણો ઉત્પન્ન થયા પછી મોક્ષ થાય. આ કાળમાં દ્રવ્ય અધ્યાત્મીઓ-જ્ઞાનદગ્ધો-ઘણા છે. દ્રવ્યઅધ્યાત્મી દેવળના ઇંડાની પેઠે

મોહાદિ વિકાર એવા છે કે સમ્યક્દ્રષ્ટિને પણ ડોલાયમાન કરી નાંખે છે; માટે તમારે તો સમજવું કે, મોક્ષમાર્ગ પામવામાં તેવાં વિઘ્નો ઘણાં છે. આયુષ્ય થોડું છે, અને કામ મહાભારત કરવાનું છે. જેમ હોડી નાની હોય અને મોટો મહાસાગર તરવાનો હોય, તેમ આયુષ્ય થોડું છે, અને સંસારરૂપી મહાસાગર તરવો છે. જે પુરુષો પ્રભુના નામથી તર્યા છે તે પુરુષોને ધન્ય છે. અજ્ઞાની જીવને ખબર નથી કે ક્યાંથી જગ્યા પડવાની છે. પણ જ્ઞાનીઓએ તે નક્કી કર્યું છે. અજ્ઞાનીઓ-દ્રવ્ય અધ્યાત્મીઓ-કહે છે કે, મનમાં કષાય નથી. સમ્યક્દૃષ્ટિ ચૈતન્યસંયોગે છે.

એક મુનિ ગુફામાં ધ્યાન કરવા જતા હતા. ત્યાં સિંહ મળ્યો. તેમના હાથમાં લાકડી હતી. સિંહ સામી લાકડી ઉગામી હોત તો સિંહ ચાલ્યો જાત એમ મનમાં થતાં મુનિને વિચાર આવ્યો કે "હું આત્મા અજર, અમર છું. દેહ મારો નથી. માટે જે થાય તે ભલે." એવી જ ઉભા રહે. [illegible] આવી ભાવના ભાવતાં તે ઉભા રહ્યા તો કેવળજ્ઞાન પ્રગટ થયું. માટે વિચારદશા, વિચારદશા [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

બાકી સિદ્ધિસિદ્ધિનો ભેદ ભૂલી દેશો. એવી કલ્પના કરવી નહીં. એવી સંગ્રામમાં પડવું નહીં.

આનંદઘનજીએ કહ્યું છે કે, "ફળ અનેકાંત લોચન ન દેખે; ફળ અનેકાંત કિરિયા કરી બાપડા રડવડે ચાર ગતિમાંહી લેખે." એટલે જે ક્રિયા કરવાથી અનેક ફળ થાય તે ક્રિયા મોક્ષાર્થે નહીં. અનેક ક્રિયાનું ફળ એક મોક્ષ હોવો તે હોવું જોઈએ. આત્માના અંશો પ્રગટ થવા માટે ક્રિયાઓ વર્ણવી છે. જો ક્રિયાઓનું તે ફળ ન થયું તો તે સર્વ ક્રિયા સંસારના હેતુઓ છે. "નિંદામિ, ગરિહામિ, અપ્પાણં વોસિરામિ" એમ જે કહ્યું છે તેનો હેતુ કષાયને વોસરાવવાનો છે, પણ લોકો તો બિચારા ગમે તે આત્મા વોસરાવી દીએ છે!

હવે દેવગતિની, મોક્ષના સુખની, અથવા બીજી તેવી કામનાની ઇચ્છા ન રાખવી. પંચમકાળના ગુરુઓ કેવા છે તે પ્રત્યે એક સંન્યાસીનું દૃષ્ટાંત. એક સંન્યાસી હશે તે પોતાના શિષ્યને ત્યાં ગયો. ટાઢ વધુ હતી. જમવા બેસવા વખતે શિષ્યે નહાવાનું કહ્યું ત્યારે, ગુરુએ મનમાં વિચાર કર્યો કે, "ટાઢ ઘણી છે, અને નહાવું પડશે." આમ વિચાર કરી સંન્યાસીએ કહ્યું કે "મેં તો જ્ઞાનગંગાજળમાં સ્નાન કર્યું છે." શિષ્ય વિચક્ષણ હોવાથી સમજી ગયો, અને તેને શિક્ષા મળે તેમ રસ્તો લીધો. શિષ્યે "જમવા પધારો" એવા માન સહિત બોલાવી જમાડયા. પ્રસાદ પછી ગુરુમહારાજ એક ઓરડામાં સૂઈ રહ્યા, ગુરુને તૃષા લાગી એટલે શિષ્ય પાસે જળ માંગ્યું: એટલે તરત શિષ્યે કહ્યું: "મહારાજ! જળ જ્ઞાનગંગામાંથી લ્યો." જ્યારે શિષ્યે આવો સખત રસ્તો લીધો ત્યારે ગુરુએ કબૂલ કર્યું કે 'મારી પાસે જ્ઞાન નથી. દેહની શાતાને અર્થે ટાઢમાં મેં સ્નાન નહીં કરવાનું કહ્યું હતું!'

મિથ્યાદૃષ્ટિના પૂર્વના જપ તપ હજુ સુધી એક આત્મહિતાર્થે થયા નથી!

આત્મા મુખ્યપણે આત્મસ્વભાવે વર્તે તે 'અધ્યાત્મજ્ઞાન.' મુખ્યપણે જેમાં આત્મા વર્ણવ્યો હોય તે 'અધ્યાત્મશાસ્ત્ર.' અક્ષરઅધ્યાત્મીનો મોક્ષ નથી થતો. જે ગુણો અક્ષરોમાં કહ્યા છે તે ગુણો જો આત્મામાં પ્રવર્તે તો મોક્ષ થાય. સત્પુરુષમાં ભાવઅધ્યાત્મ પ્રગટ છે. માત્ર વાણી સાંભળવાની ખાતર વચનો સાંભળે તો શબ્દ [illegible] અધ્યાત્મીની આ અધ્યાત્મની વાતો કરે, અને મહા અનર્થકારક પ્રવર્તન કરે. આ કારણથી તેવાઓને જ્ઞાનદગ્ધ કહેવા. આવા અધ્યાત્મીઓ શુષ્ક અને અજ્ઞાની સમજવા.

સત્સંગ થાય ત્યારે માયા વેગળી રહે છે; અને સત્સંગનો જોગ મટ્યો કે પાછી તૈયારને તૈયાર ઉભી છે. માટે બાહ્યઉપાધિ ઓછી કરી તેથી સત્સંગ વિશેષ થાય છે. આ કારણથી બાહ્યત્યાગ શ્રેષ્ઠ છે.

જ્ઞાનીને દુઃખ નથી. અજ્ઞાનીને દુઃખ છે. સમાધિ કરવા માટે જ સાધ શરણ સેવવાનાં છે. ખોટા રંગ તે ખોટા રંગ છે. સાચો રંગ સદા રહે છે. જ્ઞાનીને મળ્યા પછી દેહ છૂટી ગયો (દેહ ધારણ કરવાનું ન રહે) એમ સમજવું. જ્ઞાનીનાં વચનો પ્રથમ કડવાં લાગે છે, પણ પછી જણાય છે કે, જ્ઞાનીપુરુષ સંસારનાં અનંત દુઃખો મટાડે છે. જેમ ઓસડ કડવું છે, પણ ઘણા વખતનો રોગ મટાડે છે તેમ.

ત્યાગ ઉપર હમેશાં લક્ષ રાખવો. ત્યાગ મોળો રાખવો નહીં. શ્રાવકે ત્રણ મનોરથ ચિંતવવા. સત્યમાર્ગને આરાધન કરવા માટે માયાથી દૂર રહેવું. ત્યાગ કર્યાં જ કરવો. માયા કેવી રીતે ભૂલવે છે તે પ્રત્યે દૃષ્ટાંતઃ કોઈ એક સંન્યાસી હતો તે એમ કહ્યા કરે કે "હું માયાને ભગવા દઉં જ નહીં. નગ્ન થઈને વિચરીશ." ત્યારે માયાએ કહ્યું કે "હું તારી આગળને આગળ ચાલીશ." "જંગલમાં એકલો વિચરીશ" એમ સંન્યાસીએ કહ્યું ત્યારે માયા કહે કે, "હું સામી થઈશ." સંન્યાસી પછી જંગલમાં રહેતા. અને કાંકરા ને રેતી બેઉ સરખાં છે એમ કહી નિર્વાહ કરતા પછી માયાને કહ્યું કે "તું ક્યાં છે?" માયાએ જાણ્યું કે આને ગર્વ ઘણો ચઢ્યો છે એટલે કહ્યું કે "મારે આવવાનું શું કામ છે? મારો મોટો પુત્ર અહંકાર તારી હજૂરમાં મૂકેલો હતો."

માયા [illegible] કરે છે. માટે જ્ઞાની કહે છે કે, હું બધાથી ન્યારો છું; [illegible] થઈ છું [illegible] છું એમ છું [illegible] છું. માટી [illegible] છે. માટે દેહ [illegible] માટી [illegible] નહીં [illegible] નહીં.

[illegible] નથી [illegible]

દેહનું કુશળ શું? [illegible] દેહ નથી, [illegible] છે. સંસારમાં [illegible] નહીં [illegible] નહીં [illegible] નિયમે. રહેઠાણ [illegible] હવે [illegible] નહીં [illegible]

મોટા પરપોટા જેવડે, તે નાખ્યાં બહાર, કેમ જાગૃતિ કે મારું કલ્યાણ થશે? આમ ગજબ કરવાનો દીપવા જેવી નથી. એક પૈસો આપું તેવી ચોરી કરે છે, ને ગમતા કરતો દીપવા જેવી નથી છે! જુઓ કેટલું કેટલું ભયું અજ્ઞાન! કેટલો વખત જ ન જાય!

આત્મામાં કેવું છે તેનું જ જ્ઞાન તે જ "કથાજ્ઞાનગમિત" કહ્યું છે. આમ અજ્ઞાનથી છે. સિદ્ધનો આમ સિદ્ધને થતો નથી. બાળજીવોને બાળનો આમ થતો નથી. આનું કારણ એ પ્રકારનું તેને અજ્ઞાન દૂર થયું છે.

સમ્યક્ત્વ ન આવે ત્યાં સુધી મિથ્યાત્વ; અને મિશ્રગુણસ્થાનકનો નાશ થાય ત્યારે સમ્યક્ત્વ કહેવાય. અજ્ઞાનીના બધા પહેલા ગુણસ્થાનકે છે.

સરાગપણે સાધુશ્રાવકો જે સંયમ તેને "સરાગસંયમ" કહેવાય. નિવૃત્તિ અનિવૃત્તિસ્થાનક હેઠે પડે ત્યારે સરાગસંયમમાંથી "વીતરાગસંયમ" થાય. તેને નિવૃત્તિ અનિવૃત્તિ બરાબર છે. સ્વચ્છંદે કલ્પના, તે ભ્રાંતિ છે. "આ તો આમ નહીં, આમ હશે" એવો જે ભાવ તે "શંકા". સમજવા માટે વિચાર કરી પૂછવું તે "આશંકા" કહેવાય.

પોતાથી ન સમજાય તે "આશંકામોહનીય." સાચું જાણ્યું હોય છતાં ખોટો ભાવ આવે નહીં તે પણ આશંકામોહનીય. પોતાથી ન સમજાય તે પૂછવું. સાંભળ્યા પછી ઉત્તર વિચાર માટે આમ કેમ હશે એવું જાણવા આકાંક્ષા થાય તેનું સમ્યક્ત્વ જાય નહીં અર્થાત્ તે પતીત હોય નહીં. ખોટી ભ્રાંતિ થાય તે શંકા. ખોટી પ્રતીતિ તે અનંતાનુબંધીમાં સમાય. અનુક્રમ-ભંગ હોય છતાં તો મિથ્યાત્વ ક્ષયોપશમ એટલે નાશ ને સમાધાન જાણવું.

જ્ઞાનમાર્ગે આરાધે તો, અને રસ્તે ચાલે તો જ્ઞાન થાય. સમજાય તો આત્મા સહજમાં પ્રગટે, નહીંતો કષ્ટથી જાય તોય પ્રગટે નહીં. મહાભાગ્ય સુભ-ભાગ્ય હોય એ. નિર્મળ બુદ્ધિ અને ભક્તિ જોઈએ. અંતઃકરણની શુદ્ધિ થાય તો જ્ઞાન એની મેળે થાય. જ્ઞાનીને ઓળખાય તો જ્ઞાનપ્રાપ્તિ થાય. કેટલાક જીવ સાચા હોય તો જ્ઞાની તેને કહે કે, બધી કલ્પના મૂકવા જેવી છે. જ્ઞાન તે જ્ઞાનીને આધારે જ્ઞાની ઓળખે તો યથાર્થ જ્ઞાન થતું નથી.

જ્યારે જ્ઞાનીનો ત્યાગ (દેહત્યાગ) આવે અર્થાત્ જેવા જીવો તેવા યથાર્થ ત્યાગ કરવાનું જ્ઞાની કહે ત્યારે માયા ભુલાવી દે છે, માટે બરાબર જાગૃત રહેવું; અને માયાને દૂર કરતા રહેવું. જ્ઞાનીના ત્યાગ (જ્ઞાનીએ બતાવેલ ત્યાગ) માટે તો બધી તૈયાર રહેવું.

લૌકિક અને લોકોત્તર ખુલાસો જૂદો હોય છે. ઉદયનો દોષ કાઢવો એ લૌકિક ખુલાસો છે. અનાદિકાળનાં કર્મો બે ઘડીમાં નાશ પામે છે; કર્મનો દોષ કાઢવો નહીં. આત્માને નિંદવો, ધર્મ કરવાની વાત આવે ત્યારે પૂર્વકર્મના દોષની વાત આગળ કરે છે. પુરુષાર્થ કરવો શ્રેષ્ઠ છે. પુરુષાર્થ પહેલો કરવો. મિથ્યાત્વ, પ્રમાદ અશુભયોગ મૂકવા

કર્મ ટાળ્યાવગર ટળવાનાં નથી. તેટલા માટે જ જ્ઞાનીઓએ શાસ્ત્રો વર્ણવ્યાં છે. શિથિલ થવાને સાધનો બતાવ્યાં નથી. પરિણામ ઉચાં આવવાં જોઈએ: કર્મ ઉદય આવશે એવું મનમાં રહે તો કર્મ ઉદયમાં આવ! બાકી પુરુષાર્થ કરે, તો તો કર્મ ટળી જાય. ઉપકાર થાય તે જ લક્ષ રાખવો.

કર્મ ગણી ગણીને નાશ કરવાનાં નથી. જ્ઞાનીપુરુષ તો સામટો ગોટો વાળી નાશ કરે છે.

વિચારવાને બધાં આલંબનો મૂકી દઈ, આત્માના પુરુષાર્થનો જય થાય તેવું આલંબન લેવું. કર્મબંધન આલંબન લેવું નહીં. આત્મામાં પરિણામ પામે તે અનુપ્રેક્ષા.

માટીમા ઘડો થવાની સત્તા છે; પણ દંડ ચક્ર કુંભારાદિ મળે તો થાય, તેમ આત્મા માટીરૂપ છે તેને સદ્ગુરુ આદિ સાધન મળે તો આત્મજ્ઞાન થાય. જે જ્ઞાન થયુ હોય તે પૂર્વે થઈ ગએલા જ્ઞાનીઓએ સંપાદન કરેલું છે તેને પૂર્વાપર મળતુ આવવુ જોઈએ. અને વર્તમાનમાં પણ જે જ્ઞાનીપુરુષોએ જ્ઞાન સંપાદન કરેલુ છે તેનાં વચનોને મળતું આવવુ જોઈએ; નહિંતો અજ્ઞાનને જ્ઞાન માન્યુ છે એમ કહેવાય.

જ્ઞાન બે પ્રકારનાં છેઃ—એક બીજભૂત જ્ઞાન: અને બીજું વૃક્ષભૂત જ્ઞાન. પ્રતીતિએ બન્ને સરખા છે. તેમાં ભેદ નથી. વૃક્ષભૂત-કેવળ નિરાવરણ-થાય ત્યારે તે જ ભવે મોક્ષ થાય અને બીજભૂત જ્ઞાન થાય ત્યારે છેવટે પંદર ભવે મોક્ષ થાય.

આત્મા અરૂપી છે, એટલે વર્ણગંધરસસ્પર્શરહિત વસ્તુ છે; અવસ્તુ નથી. ષડ્દર્શન જેટલું બાંધ્યાં છે તેટલું બાંધુ જ ઉપપણું વાપર્યું છે.

બંધ ઘણી અપેક્ષાએ થાય છે, પણ મૂળ પ્રકૃતિ આઠ છે. તે કર્મની આંટી ઉકેલવા માટે આઠ પ્રકારે કહી છે.

આયુષ્કર્મ એક જ ભવનું બંધાય. વિશેષ ભવનું આયુષ બંધાય નહીં જો બંધાતુ હોય તો કોઈને કેવળજ્ઞાન ઉપજે નહીં

અજ્ઞાન ટાળવાનું છે. ઉપદેશથી પોતાપણું મટાડવું છે. અજ્ઞાન ગયું તેનું દુઃખ ગયું.

જ્ઞાની ગૃહસ્થાવાસમાં બાહ્યઉપદેશવ્રત દે નહીં. ગૃહસ્થાવાસમાં હોય એવા પરમજ્ઞાની માર્ગ ચલાવે નહીં;-માર્ગ ચલાવવાની રીતે માર્ગ ચલાવે નહીં; કેમકે પોતે અવિરત રહી વ્રત આદરાવે નહીં; કેમકે તેમ કરવાથી ઘણાં કારણોમાં વિરોધ આવે.

સકામ ભક્તિથી જ્ઞાન થાય નહીં. નિષ્કામ ભક્તિથી જ્ઞાન થાય. જ્ઞાનીના ઉપદેશને વિષે અદ્‌ભુતપણું છે. તેઓ નિરિચ્છાપણે ઉપદેશ દે છે. સ્પૃહારહિત હોય છે. ઉપદેશ એ જ્ઞાનનું માહાત્મ્ય છે. માહાત્મ્યને લઈને ઘણા જીવો બૂઝે છે.

અજ્ઞાનીનો સકામ ઉપદેશ હોય છે; જે સંસારફળનું કારણ છે. જગતમાં અજ્ઞાનીનો માર્ગ વધારે છે. જ્ઞાનીને મિથ્યાભાવનો ક્ષય થયો છે; અહંભાવ મટી ગયો છે; માટે અમૂલ્ય વચનો નીકળે. બાળજીવોને જ્ઞાની અજ્ઞાનીનું ઓળખાણ હોય નહીં.

આચાર્યજીએ જીવોનો સ્વભાવ પ્રમાદી જાણી, વર્ષ ત્રણ ત્રણ દિવસને આંતરે નિયમ પાળવાની આજ્ઞા કરી છે. તિથિઓને માટે આગ્રહ કદાગ્રહ ન રાખવાં. મૂકવા. કદાગ્રહ મૂકાવવા અર્થે તિથિઓ કરી છે. તેને બદલે તે જ દિવસે કદાગ્રહ વધારે છે. હાલમાં ઘણાં વર્ષો થયાં પર્યુષણમાં તિથિઓની ભ્રાન્તિ ચાલે છે. ઢુંઢિયા તપા તિથિઓનો વાંધો કાઢી તકરાર કરે છે તે મોક્ષે જવાનો રસ્તો નથી. કદાચિત્ પાંચમનો દિવસ ન પળાયો, અને છઠ્ઠ પાળે અને આત્મામાં કોમળતા હોય તો તે ફળવાન થાય. જેથી ખરેખરું પાપ લાગે છે તે રોકવાનું પોતાના હાથમાં છે-પોતાથી બને તેવું છે-તે રોકતો નથી; ને બીજી તિથિ આદિની બાબતની ફિકર કર્યા કરે છે. અનાદિથી શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ ને સ્પર્શનો મોહ રહ્યો છે. તે મોહ અટકાવવાનો છે. મોટું પાપ અજ્ઞાનનું છે.

અવિરતિના પાપની ચિંતા થતી હોય તેનાથી જગ્યામાં રહેવાય કેમ!

પોતે ત્યાગ કરી શકે નહીં. અને બહાના કાઢે કે મારે અંતરાયો ઘણા છે. ધર્મનો પ્રસંગ આવે ત્યારે "ઉદય" છે એમ કહે. "ઉદય ઉદય" કહ્યા કરે, પણ કાંઈ કૂવામાં પડતો નથી. ગાડામાં બેઠો હોય, અને ખાડો આવે તો સાચવી સંભાળીને ચાલે. તે વખતે ઉદય ભૂલી જાય. અર્થાત્ પોતાની શિથિલતા હોય તેને બદલે ઉદયનો દોષ કાઢે છે.

તે વચનોનો વિચાર કરવો: તેની પ્રતીતિ કરવી: તે "વ્યવહારસમ્યક્ત્વ." આત્માની ઓળખાણ થાય તે "પરમાર્થસમ્યક્ત્વ."

અંતઃકરણની શુદ્ધિવિના બોધ અસર પામતો નથી: માટે પ્રથમ અંતઃકરણમાં કોમળતા લાવવી. વ્યવહાર અને નિશ્ચય એ આદિની મિથ્યા ચર્ચામાં નિરાગ્રહ રહેવું: મધ્યસ્થભાવે રહેવું. આત્માના સ્વભાવને જે આવરણ તેને જ્ઞાનીઓ 'કર્મ' કહે છે.

સાત પ્રકૃતિ ક્ષય થાય ત્યારે સમ્યક્ત્વ પ્રગટે. અનંતાનુબંધી ચાર કષાય: મિથ્યાત્વમોહનીય, મિશ્રમોહનીય, સમકિતમોહનીય એ સાત પ્રકૃતિ ક્ષય થાય ત્યારે સમ્યક્ત્વ પ્રગટે. કષાય તે શું?

સત્પુરુષો મળ્યે જીવને તે બતાવે કે તું જે વિચાર કર્યાવિના કરે છે તેમાં કલ્યાણ નથી. છતાં તે કરવા માટે દુરાગ્રહ રાખે, ઉન્માર્ગે મોક્ષમાર્ગ માને: અને મોક્ષમાર્ગને ઉન્માર્ગ માને તે 'મિથ્યાત્વમોહનીય.' ઉન્માર્ગથી મોક્ષ થાય નહીં: માટે માર્ગ બીજો હોવો જોઇએ એવો જે ભાવ તે 'મિશ્રમોહનીય' 'આત્મા આ હશે?' તેવું જ્ઞાન થાય તે 'સમ્યક્ત્વમોહનીય' 'આત્મા છે' એવો નિશ્ચયભાવ તે 'સમ્યક્ત્વ.'

નિયમથી જીવ કોમળ થાય છે દયા આવે છે. મનનાં પરિણામ ઉપયોગસહિત જો હોય તો કર્મ ઓછાં લાગે. ઉપયોગરહિત હોય તો કર્મ વધારે લાગે. અંતઃકરણ કોમળ કરવા—શુદ્ધ કરવા—વ્રતાદિ કરવાનું કહ્યું છે. સ્વાદબુદ્ધિ ઓછી કરવા નિયમ કરવા. કુળધર્મ જ્યાં જ્યાં જોઇએ છીએ ત્યાં ત્યાં આડો આવે છે.

લૌકિક દ્રષ્ટિમાં વૈરાગ્ય ભક્તિ નથી. પુરુષાર્થ કરવાનું અને સત્ય રીતે વર્તવાનું ધ્યાનમાં જ આવતું નથી. તે તો લોકો ભૂલી જ ગયા છે.

માણસો વરસાદ આવે ત્યારે પાણી ટાંકામાં ભરી રાખે છે, પણ મુમુક્ષુ જીવો આટલો આટલો ઉપદેશ સાંભળીને જરાય ગ્રહણ કરતા નથી, તે મોટું આશ્ચર્ય છે. તેનો ઉપકાર શી રીતે થાય?

જ્ઞાનીઓ દોષ ઘટાડવા માટે અનુભવના વચનો કહે છે: માટે તેવાં વચનોનું સ્મરણ કરી જો તે મનન કરવામાં આવે, શ્રવણ મનન થાય, તો સહેજે આત્મા ઉજ્જ્વલ થાય. તેમ કરવામાં કાંઇ બહુ મહેનત નથી. તેવાં વચનોનો વિચાર ન કરે તો કોઇ દિવસ પણ દોષ ઘટે નહીં

સદાચાર સેવવા જોઇએ. જ્ઞાની પુરુષોએ દયા, સત્ય, અદત્તાદાન, બ્રહ્મચર્ય, પરિગ્રહ પ્રમાણ વગેરે સદાચાર કહ્યા છે. જ્ઞાનીઓએ જે સદાચારો સેવવા

જ્ઞાનીપુરુષ સમતાથી કલ્યાણનું જે સ્વરૂપ બતાવે છે તે ઉપકારને અર્થે બતાવે છે. જ્ઞાનીપુરુષો માર્ગમાં ભૂલા પડેલા જીવને સીધો રસ્તો બતાવે છે. જ્ઞાનીને માર્ગે ચાલે તેનું કલ્યાણ થાય. જ્ઞાની થયા પછી ઘણો કાળ જાય એટલે અંધકાર થઈ જવાથી અજ્ઞાનની પ્રવૃત્તિ થાય; અને જ્ઞાનીપુરુષોનાં વચનો ન સમજાય; તેથી લોકોને અવળું ભાસે. ન સમજાય તેથી લોકો ગચ્છના ભેદ પાડે છે. ગચ્છના ભેદ જ્ઞાનીઓએ પાડ્યા નથી. અજ્ઞાની માર્ગનો લોપ કરે છે. જ્ઞાની થાય ત્યારે માર્ગનો ઉદ્યોત કરે છે. અજ્ઞાનીઓ જ્ઞાનીની સામા થાય છે. માર્ગસન્મુખ થવું જોઈએ.

બાહ્ય અને અજ્ઞાની જીવો નાની નાની બાબતોમાં ભેદ પાડે છે. ચાંદલા અને મુહપત્તી વગેરેના આગ્રહમાં કલ્યાણ નથી. અજ્ઞાનીને મતભેદ કરતાં વાર લાગતી નથી. જ્ઞાનીપુરુષો રૂઢી માર્ગને બદલે શુદ્ધ માર્ગ પ્રરૂપતા હોય તો જીવને જુદું ભાસે અને જાણે કે આપણો ધર્મ નહીં. જે જીવ કદાગ્રહરહિત તે શુદ્ધ માર્ગ આદરે. વિચારવાનોનો તો કલ્યાણનો માર્ગ એક જ હોય. અજ્ઞાનમાર્ગના અનંત પ્રકાર છે.

જેમ પોતાનું છોકરું કુબડું હોય અને બીજાનું છોકરું ઘણું રૂપાળું હોય, પણ રાગ પોતાના છોકરાપર આવે; ને સારું લાગે. તેવીજ રીતે જે કુળધર્મ પોતાને માન્યો છે તે ગમે તેવા દૂષણવાળો હોય તો પણ સાચો લાગે છે. વૈષ્ણવ, બૌદ્ધ, ઢુંઢિયા, જૈનાદિ ગમે તે હોય પણ જે કદાગ્રહરહિતપણે શુદ્ધ સમતાથી પોતાનાં આવરણો ઘટાડશે તેનુંજ કલ્યાણ થશે.

સામાયિક કાયાનો યોગ રોકે; આત્માને નિર્મળ કરવા માટે કાયાનો યોગ રોકવો. રોકવાથી પરિણામે કલ્યાણ થાય. કાયાની સામાયિક કરવા કરતાં આત્માની સામાયિક એકવાર કરો. જ્ઞાનીપુરુષનાં વચનો સાંભળી સાંભળીને ગાંઠ બાંધો તો આત્માની સામાયિક થશે. મોક્ષનો ઉપાય અનુભવગોચર છે. જેમ અભ્યાસે કરી આગળ જવાય છે તેમ મોક્ષને માટે પણ છે.

જ્યારે આત્મા કંઈપણ ક્રિયા કરે નહીં ત્યારે અબંધ કહેવાય.

પુરુષાર્થ કરે તો કર્મથી મુક્ત થાય. અનંતકાળનાં કર્મો હોય, અને જો યથાર્થ પુરુષાર્થ કરે તો કર્મ એમ ન કહે કે હું નહીં જાઉં. બે ઘડીમાં અનંતા કર્મો નાશ પામે છે. આત્માની ઓળખાણ થાય તો કર્મ નાશ પામે.

સમ્યક્ત્વ શાથી પ્રગટે? આત્માનો યથાર્થ લક્ષ થાય તેથી. સમ્યક્ત્વના બે પ્રકાર છેઃ-૧. વ્યવહાર અને ૨. પરમાર્થ. સદ્ગુરુનાં વચનોનું સાંભળવું,

દઇ જે વિચારથી પોતાના દોષો ઘટાડેલા (નાશ કરેલા) તે વિચારો, અને તે ઉપાયો જ્ઞાનીઓ ઉપકારઅર્થે કહે છે. તે શ્રવણ કરી આત્મામાં પરિણામ પામે તેમ કરવું.

કયા પ્રકારે દોષ ઘટે ? જીવ લૌકિક ભાવ કર્યા કરે છે, ને દોષ કેમ ઘટતા નથી એમ કહ્યા કરે છે !

મુમુક્ષુઓએ જાગૃત-જાગૃત થઇ વૈરાગ્ય વધારવો જોઇએ. સત્પુરુષનું એક વચન સાંભળી પોતાને વિષે દોષો હોવા માટે બહુ જ ખેદ રાખશે, અને દોષ ઘટાડશે ત્યારે જ ગુણ પ્રગટશે. સત્સંગસમાગમની જરૂર છે. બાકી સત્પુરુષ તો જેમ એક વટેમાર્ગુ, બીજા વટેમાર્ગુને રસ્તો બતાવી ચાલ્યો જાય છે તેમ બતાવી ચાલ્યા જાય છે. શિષ્યો કરવા માટે સત્પુરુષની ઇચ્છા નથી. દુરાગ્રહ મટ્યો તેને આત્માનું ભાન થાય છે. ભ્રાન્તિ જાય તો તરત સમ્યક્ત્વ થાય.

બાહુબલિજીને જેમ કેવળજ્ઞાન પાસે (અંતરમાં) હતું, કાંઇ બહાર નહોતું; તેમ સમ્યક્ત્વ પોતાનીપાસે જ છે.

જીવ અહંકાર રાખે છે, અસત્ વચન બોલે છે; ભ્રાન્તિ રાખે છે; તેનું લગારે ભાન નથી. એ ભાન થયાવિના નિવેડો આવવાનો નથી.

શૂરવીર વચનોને બીજાં એક વચનો પહોંચે નહીં. જીવને સત્પુરુષનો એક શબ્દ પણ સમજાયો નથી. મોટાઇ નડતી હોય તો મૂકી દેવી. ઢુંઢિયા 'મુમતિ,' તપ્પા 'મૂર્તિ' આદિના કદાગ્રહ મૂકી રહ્યા છે ! તેવા કદાગ્રહમાં કંઇ જ હિત નથી. શ્રુતજ્ઞાન કરીને આગ્રહ કદાગ્રહથી દૂર રહેવું; પણ વિરોધ કરવો નહીં.

જ્યારે જ્ઞાનીપુરુષો થાય છે ત્યારે મતભેદ, કદાગ્રહ ઘટાડી દે છે. જ્ઞાની અનુકંપાઅર્થે માર્ગ બોધે છે અજ્ઞાની કુગુરુઓ મતભેદ ઠામ ઠામ વધારી કદાગ્રહ ચોકસ કરે છે.

સાચા પુરુષ મળે ને તેઓ જે કલ્યાણનો માર્ગ બતાવે તે જ પ્રમાણે વર્તે તો અવશ્ય કલ્યાણ થાય. માર્ગ [illegible] પૂછવે. સત્પુરુષના આશ્રયે સારાં આચરણ કરવાં. ખોટી બુદ્ધિ મનુષ્યને હેરાન કરનારી છે. પાપની ક્રિયા [illegible] મમત્વ હોય ત્યાં જ મિથ્યાત્વ. [illegible] કલ્યાણ હોય. કલ્યાણનો માર્ગ એક જ હોય; સો બસો ન હોય. અંતરના દોષો નાશ થશે, અને સમપરિણામ આવશે તો જ કલ્યાણ થશે.

કહેલ છે તે યથાર્થ છે; સેવવાયોગ્ય છે. વચમ આણીએ જીવે મન નિયમ કરવાં નહીં.

વિષયકષાયાદિ દોષ ગયાવિના સામાન્ય આશયવાળા દયા વગેરે આવે નહીં; તો પછી ઉચ્ચ આશયવાળા દયા વગેરે ક્યાંથી આવે? વિષયકષાયસહિત મોક્ષે જવાય નહીં. અંતઃકરણની શુદ્ધિવિના આત્મજ્ઞાન થાય નહીં. ભક્તિ એ સર્વ દોષને ક્ષય કરવાવાળી છે; માટે તે સર્વોત્કૃષ્ટ છે.

જીવે વિકલ્પનો વ્યાપાર કરવો નહીં. વિચારવાન અવિચારણા અને અકાર્ય કરતાં ક્ષોભ પામે. અકાર્ય કરતાં જે ક્ષોભ ન પામે તે અવિચારવાન.

અકાર્ય કરતાં પ્રથમ જેટલો ત્રાસ રહે છે તેટલો બીજી ફેરે કરતાં રહેતો નથી. માટે પ્રથમથી જ અકાર્ય કરતાં અટકવું, દૃઢ નિશ્ચય કરી અકાર્ય કરવું નહીં.

સત્પુરુષો ઉપકારઅર્થે જે ઉપદેશ કરે છે તે શ્રવણ કરે, ને વિચારે તો જીવના દોષો અવશ્ય ઘટે. પારસમણિનો સંગ થયો, ને લોઢાનું સુવર્ણ ન થયું તો કાં તો પારસમણિ નહીં; અને કાં તો ખરું લોઢું નહીં. તેવી જ રીતે જેના ઉપદેશથી સુવર્ણમય આત્મા ન થાય તો કાં તો તે ઉપદેષ્ટા સત્પુરુષ નહીં, અને કાં તો સામો માણસ યોગ્ય જીવ નહીં. યોગ્ય જીવ અને ખરા સત્પુરુષ હોય તો ગુણ પ્રગટયાવિના રહે નહીં.

લૌકિક આલંબન ન જ કરવાં. જીવ પોતે જાગે તો બધાં વિપરીત કારણો મટી જાય. જેમ કોઈ પુરુષ ઘરમાં નિદ્રાવશ થવાથી તેના ઘરમાં કૂતરાં, બિલાડાં વગેરે પેસી જવાથી નુકસાન કરે અને પછી તે પુરુષ જાગ્યાં પછી નુકસાન કરનારા એવાં જે કૂતરાં આદિ પ્રાણીઓ તેનો દોષ કાઢે; પણ પોતાનો દોષ કાઢતો નથી કે હું ઉંઘી ગયો તો આમ થયું; તેમ જીવ પોતાના દોષો જોતો નથી. પોતે જાગૃત રહેતો હોય, તો બધાં વિપરીત કારણો મટી જાય, માટે પોતે જાગૃત રહેવું.

જીવ એમ કહે છે કે, મારા તૃષ્ણા, અહંકાર, લોભ આદિ દોષો જતા નથી. અર્થાત જીવ પોતાનો દોષ કાઢતો નથી, અને દોષોનો વાંક કાઢે છે. જેમ સૂર્યનો તાપ બહુ પડે છે, અને તેથી બહાર નીકળાતું નથી. માટે સૂર્યનો દોષ કાઢે છે; પણ છત્રિ અને પગરખાં સૂર્યના તાપથી રક્ષણઅર્થે બનાવ્યાં છે તેનો ઉપયોગ કરતો નથી તેમ. જ્ઞાનીપુરુષોએ લૌકિક ભાવ મૂકી

આત્માનું તેમને ભાન થાય છે. તારતમ્યપણામાં ફેર પડે. પદ્દર્શન પોતાની સમજણે બેસાડે તો કોઈવાર બેસે નહીં. તે તેમનું સત્પુરુષના આશ્રયે થાય. જેણે આત્મા અસંગ, અક્રિય વિચાર્યો હોય તેને ભ્રાન્તિ હોય નહીં. સંશય હોય નહીં. આત્માના હોવાપણા સંબંધમાં પ્રશ્ન રહે નહીં.

પ્ર૦:—સમ્યક્ત્વ કેમ જણાય ?

ઉ૦:—માંહીથી દશા ફરે ત્યારે સમ્યક્ત્વની ખબર એની મેળે પડે. સતદેવ એટલે રાગદ્વેષ ને અજ્ઞાન જેનાં ક્ષય થયાં છે તે. સદ્ગુરુ કોણ કહેવાય ? મિથ્યાત્વગ્રંથિ જેની છેદાણી છે તે. સદ્ગુરુ એટલે નિર્ગ્રંથ. સતધર્મ જ્ઞાનીપુરુષોએ બોધેલો જે ધર્મ. આ ત્રણે તત્ત્વ યથાર્થ રીતે જાણે ત્યારે સમ્યક્ત્વ થયું ગણાય.

અજ્ઞાન ટાળવા માટે કારણો (સાધનો) બતાવ્યાં છે જ્ઞાનનું સ્વરૂપ જ્યારે જાણે ત્યારે મોક્ષ થાય.

પરમવૈદ્યરૂપી સદ્ગુરુ મળે અને ઉપદેશરૂપી દવા આત્મામાં પરિણામ પામે ત્યારે રોગ જાય. પણ તે દવા અંતરમાં ન ઉતારે, તો તેનો કોઈ કાળે રોગ જાય નહીં. જીવ ખરેખરું સાધન કરતો નથી. જેમ આખા કુટુંબને ઓળખવું હોય તો પહેલાં એક જણને ઓળખે તો બધાની ઓળખાણ થાય, તેમ પહેલાં સમ્યક્ત્વનું ઓળખાણ થાય ત્યારે બધા આત્માના ગુણરૂપી કુટુંબનું ઓળખાણ થાય. સમ્યક્ત્વ સર્વોત્કૃષ્ટ સાધન કહ્યું છે. બહારની વૃત્તિઓ ઘટાડી અંતર પરિણામ કરે, તો સમ્યક્ત્વનો માર્ગ આવે. ચાલતાં ચાલતાં ગામ આવે, પણ વગર ચાલ્યે ગામ ન આવે. જીવને યથાર્થ સત્પુરુષોની પ્રતીતિ થઈ નથી.

બહિરાત્મામાંથી અંતરાત્મા થયા પછી પરમાત્મપણું પ્રાપ્ત થવું જોઈએ. દૂધ ને પાણી જુદાં છે તેમ સત્પુરુષના આશ્રયે–પ્રતીતિએ–દેહ અને આત્મા જુદા છે એમ ભાન થાય. અંતરમાં પોતાના આત્માનુભવરૂપે, જેમ દૂધ ને પાણી જુદાં થાય તેમ દેહ અને આત્મા જુદા લાગે ત્યારે પરમાત્મપણું પ્રાપ્ત થાય. જેને આત્માના વિચારરૂપી ધ્યાન છે–સતત નિરંતર ધ્યાન છે–આત્મા જેને સ્વપ્નમાં પણ જુદો જ ભાસે–કોઈ વખત જેને આત્માની ભ્રાન્તિ થાય જ નહીં–તેને જ પરમાત્મપણું થાય.

અંતરાત્મા નિરંતર કષાયાદિ નિવારવા પુરુષાર્થ કરે છે. ચૌદમા ગુણસ્થાનક સુધી એ વિચારરૂપી ક્રિયા છે. જેને વૈરાગ્ય ઉપશમ વર્તતો હોય

મતભેદને છેદે તે જ સાચા પુરુષ. સમપરિણામને રસ્તે ચઢાવે તે સાચો સંગ. વિચારવાનને માર્ગનો ભેદ નથી.

હિંદુ અને મુસલમાન સરખા નથી. હિંદુઓના ધર્મગુરુઓ જે ધર્મબોધ કરી ગયા હતા તે બહુ ઉપકાર અર્થે કરી ગયા હતા. તેવો બોધ પીરાણા મુસલમાનનાં શાસ્ત્રોમાં નથી. આત્માપેક્ષાએ કણબી, વાણિયો, મુસલમાન નથી. તેનો જેને ભેદ ગયો તેજ શુદ્ધ; ભેદ ભાસે તે જ અનાદિની ભૂલ છે. કુળાચાર પ્રમાણે જે સાચું માન્યું તે જ કષાય છે.

મોક્ષ એટલે શું? આત્માનું અત્યંત શુદ્ધપણું તે–અજ્ઞાનથી છૂટી જવું તે–સર્વ કર્મથી મુક્ત થવું તે "મોક્ષ." યથાતથ્ય જ્ઞાન પ્રગટ્યે મોક્ષ. ભ્રાન્તિ રહે ત્યાંસુધી આત્મા જગતમાં છે. અનાદિકાળનું એવું જે ચેતન તેનો સ્વભાવ જાણપણું–જ્ઞાન–છે, છતાં ભૂલી જાય છે તે શું? જાણપણામાં ન્યૂનતા છે. યથાતથ્ય જાણપણું નથી. તે ન્યૂનતા કેમ મટે? તે જાણપણારૂપી સ્વભાવને ભૂલી ન જવું;–તેને વારંવાર દૃઢ કરે તો ન્યૂનતા મટે.

જ્ઞાનીપુરુષનાં વચનોનું અવલંબન લેવાથી જાણપણું થાય. સાધન છે તે ઉપકારના હેતુઓ છે. અધિકારીપણું સત્પુરુષના આશ્રયે લે તો સાધનો ઉપકારના હેતુઓ છે. સત્પુરુષની દૃષ્ટિએ ચાલવાથી જ્ઞાન થાય છે. સત્પુરુષોનાં વચનો આત્મામાં પરિણામ પામ્યે મિથ્યાત્વ, અવ્રત, પ્રમાદ, અશુભયોગ વગેરે બધા દોષો અનુક્રમે મોળા પડે. આત્મજ્ઞાન વિચારવાથી દોષો નાશ થાય છે. સત્પુરુષો પોકારી પોકારીને કહી ગયા છે, પણ જીવને લોકમાર્ગમાં પડી રહેવું છે; અને લોકોત્તર કહેવરાવવું છે; ને દોષ કેમ જતા નથી એમ માત્ર કહ્યા કરવું છે. લોકનો ભય મૂકી સત્પુરુષોનાં વચનો આત્મામાં પરિણમાવે તો સર્વ દોષ જાય. જીવે મારાપણું લાવવું નહીં. મોટાઇ, ને મહત્તા મૂક્યા વગર સમ્યક્ત્વનો માર્ગ આત્મામાં પરિણામ પામવો કઠણ છે.

વેદાંતશાસ્ત્રો વર્તમાનમાં સ્વચ્છંદથી વાંચવામાં આવે છે; ને તેથી શુષ્કપણા જેવું થઇ જાય છે. ષડ્દર્શનમાં ઝઘડો નથી; પણ આત્માને કેવળ મુક્તદૃષ્ટિએ જોતાં તીર્થંકરે લાંબો વિચાર કર્યો છે. મૂળ લક્ષગત થવાથી જે જે વક્તા (સત્પુરુષો) એ કહ્યું તે યથાર્થ છે એમ જણાશે.

આત્માને ક્યારે પણ વિકાર ન ઉપજે, તથા રાગદ્વેષપરિણામ ન થાય ત્યારે જ કેવળજ્ઞાન કહેવાય. ષડ્દર્શનવાળાએ જે વિચાર કર્યો છે તેથી

ચોથે ગુણસ્થાનકે ગ્રંથિભેદ થાય અગીઆરમેથી પડે છે તેને 'ઉપશમ સમ્યક્ત્વ' કહેવાય. લોભ ચારિત્રને પાડનારો છે. ચોથે ગુણસ્થાનકે ઉપશમ અને ક્ષાયિક બન્ને હોય. ઉપશમ એટલે સત્તામાં આવરણનું રહેવું. ક્યાંબુનાં ખરેખરાં કારણો જીવને ધાર્યામાં નથી. જે શાસ્ત્રો વૃત્તિને સંક્ષેપે નહીં (વૃત્તિને સંકોચે નહીં) પરંતુ વધારે તેવાં શાસ્ત્રોમાં ન્યાય ક્યાંથી હોય?

વ્રત આપનારે અને વ્રત લેનારે બન્નેએ વિચાર તથા ઉપયોગ રાખવા. ઉપયોગ રાખે નહીં, ને ભાર રાખે તો નિકાચિતકર્મ બંધાય. 'આટલું કરવું' (પરિગ્રહમર્યાદા કરી) એમ જેના મનમાં હોય તે શિથિલ કર્મ બાંધે પણ કર્યે કાંઇ મુક્તિ હોય નહીં. એક વ્રત માત્ર લઇ અજ્ઞાનને કાઢવા ઇચ્છે છે તેવાને અજ્ઞાન કહે છે કે તારાં કેક ચારિત્ર હું ખાઇ ગયો છું: તેમાં તે શું મોટી વાત છે?

જે સાધનો બતાવે તે તરવાનાં સાધનો હોય તો જ ખરાં સાધન. બાકી નિષ્ફળ સાધન છે. વ્યવહારમાં અનંતા ભાંગા ઉઠે છે, તો કેમ પાર આવે? કોઇ માણસ ઉતાવળો બોલે તેને કષાયી કહેવાય. કોઇ ધીરજથી બોલે તેને શાન્તિ દેખાય, પણ અંતર્પરિણામ હોય તો શાંતિ કહેવાય.

જેને સુવાની એક પથારી જોઇએ તે દશ ઘર મોકળાં રાખે તો તેની વૃત્તિ ક્યારે સંકોચાય? વૃત્તિ રોકે તેને પાપ નહીં. કેટલાક જીવો એવા છે કે વૃત્તિ ન રોકાય એવાં કારણો ભેગાં કરે—આથી પાપ રોકાય નહીં.[1]

ચૌદ રાજલોકની કામના છે તે પાપ છે. માટે પરિણામ જોવાં. ચૌદ રાજલોકની ખબર નથી એમ કદાચ કહો, તોપણ જેટલું ધાર્યું તેટલું તો નક્કી પાપ થયું. મુનિને તણખલું પણ ગ્રહવાની છૂટ નથી. ગૃહસ્થ એટલું ગ્રહે તો તેટલું તેને પાપ છે.

જડને આત્મા તન્મયપણે થાય નહીં. સુતરની આંટી સુતરથી કાંઇ જૂદી નથી; પણ આંટી કાઢવી તેમાં વિકટતા છે, જો કે સુતર ઘટે નહીં ને વધે નહીં, તેવી જ રીતે આત્મામાં આંટી પડી ગઇ છે.

સત્પુરુષ અને સત્શાસ્ત્ર એ વ્યવહાર કાંઇ કલ્પિત નથી. સદ્ગુરુ સત્શાસ્ત્રરૂપી વ્યવહારથી સ્વરૂપ શુદ્ધ થાય ત્યારે કેવળ વર્તે. પોતાનું સ્વરૂપ જાણવું

---

૧. સામાન્યપણે જેટલો પરિગ્રહ રાખવાની જરૂર હોય તેનાં કરતાં પણ જે જીવો અજ્ઞાનવડે પરિગ્રહનો વિસ્તાર બહુ મોટો રાખે છે, અને કહે છે કે અમે વિરતિ આદરીએ છીએ, એવા જીવોને સંબોધી આ પ્રસંગ કહ્યો છે.—સંશોધક

તેને જ વિચારવાન કહીએ. આત્મા ગોચર થયા પછી સંસારમાં આવવું નથી. આત્મા સ્વાનુભવ છે, તે ચક્ષુથી દેખાતો નથી. ઇન્દ્રિયથી રહિત એવું જે જ્ઞાન તે જાણે છે. આત્માનો ઉપયોગ મનન કરે તે મન છે. વળગણા છે તેથી મન જુદું કહેવાય. સંકલ્પ વિકલ્પ મૂકી દેવા તે 'ઉપયોગ.' જ્ઞાનને આવરણ કરનાર નિકાચિતકર્મ ન બાંધ્યું હોય તેને સત્પુરુષનો બોધ લાગે. આયુષનો બંધ હોય તે રોકાય નહીં.

જીવે અજ્ઞાન ગ્રહ્યું છે તેથી ઉપદેશ પરિણમે નહીં; કારણ આવરણને લીધે પરિણમવાનો રસ્તો નથી. જ્યાંસુધી લોકના અભિનિવેશની કલ્પના કર્યા કરે ત્યાંસુધી આત્મા ઊંચો આવે નહીં; અને ત્યાંસુધી કલ્યાણ પણ થાય નહીં. ઘણા જીવો સત્પુરુષનો બોધ સાંભળે છે, પણ તેને વિચારવાનો યોગ બનતો નથી.

ઇન્દ્રિયોના નિગ્રહનું ન હોવાપણું, કુળધર્મનો આગ્રહ, માન શ્લાઘાની કામના, અમધ્યસ્થપણું એ કદાગ્રહ છે. તે કદાગ્રહ જ્યાંસુધી જીવ ન મૂકે ત્યાંસુધી કલ્યાણ થાય નહીં. નવ પૂર્વ ભણ્યો તોપણ રખડ્યો! ચૌદ રાજલોક જાણ્યો પણ દેહમાં રહેલો આત્મા ન ઓળખ્યો; માટે રખડ્યો! જ્ઞાનીપુરુષ બધી શંકાઓ ટાળી શકે છે; પણ તરવાનું કારણ સત્પુરુષની દૃષ્ટિએ ચાલવું તે છે; અને તો જ દુઃખ મટે. આજ પણ પુરુષાર્થ કરે તો આત્મજ્ઞાન થાય. જેને આત્મજ્ઞાન નથી તેનાથી કલ્યાણ થાય નહીં.

વ્યવહાર જેનો પરમાર્થ છે તેવા આત્મજ્ઞાનીની આજ્ઞાએ વર્તે આત્મા સદ્ગમન થાય,-કલ્યાણ થાય.

જીવને કર્મનો બંધ કેમ પડે? નિકાચિત ક્રિયે-ઉપયોગે અને અન-ઉપયોગે કર્મબંધ પડે.

આત્મજ્ઞાન સહજ નથી. 'પંચીકરણ,' 'વિચારસાગર' વાંચીને કથન માત્ર માન્યાથી જ્ઞાન થાય નહીં. જેને અનુભવ થયો છે એવા અનુભવીના આશ્રયે તે સમજી તેની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તે તો જ્ઞાન થાય. સમજ્યાવિના રસ્તો ભારે વિકટ છે. હીરો કાઢવા માટે ખાણ ખોદવી તે મહેનત છે, પણ હીરો લેતાં તેમાં મહેનત નથી. તે જ પ્રમાણે આત્માસંબંધી સમજણ આવવી દુર્લભ છે; નહીં તો આત્મા કંઈ દૂર નથી. ભાન નથી તેથી દૂર લાગે છે. જીવને કલ્યાણ કરવું, ન કરવું તેનું ભાન નથી; અને પોતાપણું રાખવું છે.

વિચારે તો અર્હંત થાય. સિદ્ધિગત વિચારે તો સિદ્ધ થાય. આચાર્યપદ તો આચાર્ય થાય. ઉપાધ્યાયનો વિચાર કરે તો ઉપાધ્યાય થાય. વિચારે તો આત્મા સ્ત્રી. અર્થાત્ જે સ્વરૂપને વિચારે તે રૂપ આત્મા. આત્મા એક છે કે અનેક છે તેની ચિંતા કરવી નહીં. આપણે તો વિચારની જરૂર છે કે "હું એક છું." જગતને મેળવવાની શી... એક, અનેકનો વિચાર ઘણી આઘી દશાએ પહોંચ્યા પછી વિચારવાનો છે. જગત્ ને આત્મા સ્વપ્ને પણ એક જાણશો નહીં. આત્મા અચળ છે, નિરાવરણ છે. વેદાંત સાંભળીને પણ આત્માને ઓળખવો. આત્મા સર્વ વ્યાપક છે, કે આત્મા દેહને વિષે છે તે અનુભવ પ્રત્યક્ષ અનુભવગમ્ય છે.

બધા ધર્મનું તાત્પર્ય એ છે કે, આત્માને ઓળખવો. બીજાં બધાં સાધન છે તે જે ઠેકાણે જોઇએ (ઘટે) તે જ્ઞાનીની આજ્ઞાએ વાપરતાં અધિકારી જીવને ફળ થાય. દયા વગેરે આત્માને નિર્મળ થવાનાં સાધનો છે.

મિથ્યાત્વ, પ્રમાદ, અવ્રત, અશુભયોગ, એ અનુક્રમે જાય તો સત્પુરુષનું વચન આત્મામાં પરિણામ પામે. તેથી બધા દોષો અનુક્રમે નાશ પામે. આત્મજ્ઞાન વિચારથી થાય છે. સત્પુરુષ તો પોકારી પોકારીને કહી ગયા છે, પણ જીવ લોકમાર્ગે પડ્યો છે; ને તેને લોકોત્તરમાર્ગ માને છે, આથી કરી કોઇ દોષ જતા નથી. લોકનો ભય મૂકી સત્પુરુષનાં વચનનો આત્મામાં પરિણામ પામે તો સર્વ દોષ જાય. જીવે મારાપણું લાવવું નહીં; મોટાઇ અને મહત્તા મૂક્યા વગર સમ્યક્ માર્ગ આત્મામાં પરિણામ પામે નહીં.

બ્રહ્મચર્યવિષે—પરમાર્થ હેતુ માટે નદી ઊતરવાને ઠાણા પાણીની મુનિને આજ્ઞા આપી. પણ અબ્રહ્મચર્યની આજ્ઞા નથી, ને તેને માટે કહ્યું છે કે, અલ્પ આહાર કરજે, ઉપવાસ કરજે એકાંતર કરજે, છેવટે ઝેર ખાઇને મરજે, પણ બ્રહ્મચર્ય ભાંગીશ નહીં.

દેહની મૂર્છા હોય તેને કલ્યાણ કેમ ભાસે ? સર્પ કરડે ને ભય ન થાય ત્યારે સમજવું કે, આત્મજ્ઞાન પ્રગટ્યું છે. આત્મા અજર-અમર છે. "હું" મરવાનો નથી; તો મરણનો ભય શો ? જેને દેહની મૂર્છા ગઇ તેને આત્મજ્ઞાન થયું કહેવાય.

પ્રશ્ન—જીવે કેમ વર્તવું ?

સમાધાન—સત્સંગને યોગે આત્માનું શુદ્ધપણું પ્રાપ્ત થાય તેમ. પણ સત્સંગનો સદા યોગ નથી મળતો. જીવ યોગ્ય થવા માટે ક્રિયા કરતો નથી;

તે સમકિત. સત્પુરુષનું વચન સાંભળવું દુર્લભ છે, શ્રદ્ધવું દુર્લભ છે, વિચારવું દુર્લભ છે તો અનુભવવું દુર્લભ હોય તેમાં શી નવાઈ?

ઉપદેશજ્ઞાન અનાદિનું ચાલતું આવે છે. એકલાં પુસ્તકથી જ્ઞાન થાય નહીં. પુસ્તકથી જ્ઞાન થતું હોય તો પુસ્તકનો મોક્ષ થાય! સદ્‌ગુરુની આજ્ઞા પ્રમાણે ચાલવું એમાં ભૂલી જવાય તો પુસ્તક અવલંબનભૂત છે,—ચૈતન્યપણું ગોખે તો—ચૈતન્યપણું પ્રાપ્ત થાય;—ચૈતન્યપણું અનુભવગોચર થાય તે. સદ્‌ગુરુનું વચન શ્રવણ કરે, મનન કરે, ને આત્મામાં પરિણમાવે તો કલ્યાણ થાય.

જ્ઞાન અને અનુભવ હોય તો મોક્ષ થાય. વ્યવહારને નિષેધવો નહીં. એકલા વ્યવહારને વળગી રહેવું નહીં.

આત્મજ્ઞાનની વાત સામાન્ય થઈ જાય એવી રીતે કરવી ઘટે નહીં. આત્મજ્ઞાનની વાત એકાંતે કહેવી. આત્માનું હોવાપણું વિચારવામાં આવે તો અનુભવમાં આવે; નહીંતો તેમાં શંકા થાય છે. જેમ એક માણસને વધારે પડળથી દેખાતું નથી તેમ આવરણની બળવત્તાને લીધે આત્માને થાય છે. ઉંઘમાં પણ આત્માને સામાન્યપણે જાગૃતિ છે. આત્મા કેવળ ઉંઘે નહીં; તેને આવરણ આવે; આત્મા હોય તો જ્ઞાન થાય, જડ હોય તો જ્ઞાન કોને થાય?

પોતાને પોતાનું ભાન થવું-પોતે પોતાનું જ્ઞાન પામવું-તે જીવન્મુક્ત થવું. ચૈતન્ય એક હોય તો ભ્રાન્તિ કોને થઈ? મોક્ષ કોનો થયો? બધા ચૈતન્યની જાતિ એક પણ પ્રત્યેક ચૈતન્યનું સ્વતંત્રપણું જૂદું ચૈતન્ય છે, ચૈતન્યનો સ્વભાવ એક છે. મોક્ષ સ્વાનુભવગોચર છે. નિરાવરણમાં ભેદ નથી. પરમાણુ ભેગાં થાય નહીં એટલે કે આત્માને પરમાણુનો સંબંધ નહીં ત્યારે મુક્તિ. પરસ્વરૂપમાં નહીં મળવું તે મુક્તિ.

કલ્યાણ કરવું, ન કરવું તેનું ભાન નથી; પણ જીવને પોતાપણું રાખવું છે. બંધ ક્યાં સુધી થાય? જીવ ચૈતન્ય ન થાય ત્યાં સુધી. એકેન્દ્રિયાદિક યોનિ હોય તોપણ જીવનો જ્ઞાનસ્વભાવ કેવળ લોપાઈ જાય નહીં. અંશે ખુલ્લો રહે છે. અનાદિ કાળથી જીવ બંધાયો છે. નિરાવરણ થયા પછી બંધાતો નથી. "હું જાણું છું" એવું અભિમાન તે ચૈતન્યનું અશુદ્ધપણું. આ જગતમાં બંધ ને મોક્ષ ન હોત તો શ્રુતિનો ઉપદેશ કોને અર્થે? આત્મા સ્વભાવે કેવળ અક્રિય છે; પ્રયોગે ક્રિય છે. જ્યારે નિર્વિકલ્પ સમાધિ થાય ત્યારે જ અક્રિયપણું કહ્યું છે. નિર્વિવાદપણે વેદાંત વિચારવામાં આવ્યું નથી. આત્મા અદ્વૈતપદ

આની કદાગ્રહ મૂકતા નથી. આવા જીવોને "ક્રિયાવાદી" અથવા "ક્રિયાજડ" ગણવા. ક્રિયાજડને આત્માનો લક્ષ હોય નહીં. ૩. "અમને "આત્મજ્ઞાન" છે. આત્માને ભ્રાન્તિ હોય જ નહીં; આત્મા કર્તા નથી; ને ભોક્તા નથી; માટે કાંઈ નથી." આવું બોલનારાઓ "શુષ્ક અધ્યાત્મી" - "પોલા જ્ઞાની" થઈ બેસી અનાચાર સેવતાં અટકે નહીં.

આવા ત્રણ પ્રકારના જીવો હાલમાં જોવામાં આવે છે. જીવે જે કાંઈ કરવાનું છે તે આત્માના ઉપકાર અર્થે કરવાનું છે તે વાત તેઓ ભૂલી ગયા છે. હાલમાં જૈનમાં ચોરાસીથી સો ગચ્છ થઈ ગયા છે. તે બધામાં કદાગ્રહ થઈ ગયા છે; છતાં તેઓ બધા કહે છે કે "જૈનધર્મ અમારો ગચ્છ છે."

"પડિક્કમામિ, નિંદામિ' આદિ પાઠનો લૌકિકમાં હાલ એવો અર્થ થઈ ગયો જણાય છે કે "આત્માને વોસરાવું છું." એટલે જેનો અર્થ-ઉપકાર-કરવાનો છે તેને જ-આત્માને જ-ભૂલી ગયા છે. જેમ જાન જોડી હોય, અને વિધ વિધ વૈભવ વગેરે હોય, પણ જો એક વર ન હોય તો ન શોભે; અને વર હોય તો શોભે. જૈનમાં હાલમાં આત્માનો ભૂલાવો થ ગયો છે.

સૂત્રો, ચૌદપૂર્વનું જ્ઞાન, મુનિપણું, શ્રાવકપણું, હજારો જાતનાં સદાચરણ, તપશ્ચર્યા આદિ જે જે સાધનો-જે જે મહેનતો-જે જે પુરુષાર્થ-કર્યાં છે તે એક આત્માને ઓળખવા માટે. તે પ્રયત્ન જો આત્માને ઓળખવા માટે-શોધી કાઢવા માટે-આત્માને અર્થે થાય તો સફળ છે; નહીંતો નિષ્ફળ છે. જો કે તેથી બાહ્ય ફળ થાય, પણ ચાર ગતિનો છેદ થાય નહીં. જીવને સત્પુરુષનો જોગ થાય, અને લક્ષ થાય, તો તે સહેજે યોગ્ય જીવ થાય; અને પછી સદ્ગુરુની આસ્થા હોય, તો સમ્યક્ત્વ થાય.

શમ=ક્રોધાદિ પાતળાં પાડવાં તે. સંવેગ=મોક્ષમાર્ગ સિવાય બીજી કોઈ ઇચ્છા નહીં તે. નિર્વેદ=સંસારથી થાકી જવું તે-સંસારથી અટકી જવું તે. આસ્થા=સાચા ગુરુની—સદ્ગુરુની આસ્થા થવી તે. અનુકંપા=સર્વ પ્રાણીપર સમભાવ રાખવો તે—નિર્વૈરબુદ્ધિ રાખવી તે. આ ગુણો સમકિતી જીવમાં સહેજે હોય. પ્રથમ સાચા પુરુષનું ઓળખાણ થાય, તો પછી આ ગુણ આવે. વેદાંતમાં વિચાર અર્થે ષટ્ સંપત્તિ બતાવી છે. વિવેક વૈરાગ્યાદિ સદ્ગુણ થાય થયા પછી જીવ યોગ્ય-મુમુક્ષુ-કહેવાય.

સમકિત છે તે દેશચારિત્ર છે; દેશે કેવળજ્ઞાન છે. શાસ્ત્રમાં આ કાળમાં મોક્ષનો સાવ નિષેધ નથી. જેમ આગગાડીનો રસ્તો છે તેની મારફતે વહેલું

[illegible] નહિ [illegible] કરી. [illegible] નહિ [illegible] છે, [illegible] છે, [illegible] કરી [illegible] છે, [illegible] નથી [illegible]

[illegible] કરવા [illegible] નથી, [illegible] છે. [illegible] કરી [illegible] નથી [illegible] છે [illegible] છે.

[illegible] નથી [illegible] નહિ [illegible] નથી [illegible] છે [illegible] છે. [illegible] નથી [illegible] છે. [illegible] " [illegible] નથી [illegible] " [illegible] નથી [illegible] નથી [illegible] " [illegible] નહિ [illegible] " [illegible] નથી [illegible] " [illegible]

ઉત્તરઃ—વ્રત નિયમ કરવાનાં છે. તેની સાથે કજીઆ, ઉંચાં અને ઘરમાં મારાપણું કરવું નહીં. ઉંચી દિશાએ જવા માટે વર્ત કરવાં.

સાચા ખોટાની પરિક્ષા કરવી તે ઉપર એક સાચા ભક્તનું દૃષ્ટાંત:— એક રાજા બહુ ભક્તિવાળો હતો; અને તેથી ભક્તોની સેવા બહુ કરતો; ભક્તોનું અન્ન વસ્ત્રાદિથી પોષણ કરતો ઘણા ભક્તો ભેગા થયા. પ્રધાને જાણ્યું કે, રાજા ભોળો છે; ભક્તો ઠગી ખાનારા છે; માટે તેની રાજાને પરીક્ષા કરાવવી, પણ હાલ રાજાને પ્રેમ બહુ છે તેથી માનશે નહીં; માટે કોઇ અવસરે વાત; એમ વિચારી કેટલોક વખત ખમી જતાં કોઇ અવસર મળવાથી તેણે રાજાને કહ્યું "આપ ઘણો વખત થયા બધા ભક્તોની સરખી સેવા ચાકરી કરો છો; પણ તેમાં કોઇ મોટા હશે, કોઇ નાના હશે; માટે બધાને ઓળખીને ભક્તિ કરો " ત્યારે રાજાએ હા કહી કહ્યું: "ત્યારે કેમ કરવું?" રાજાની રજા લઇ પ્રધાને બે હજાર ભક્તો હતા તે બધાને ભેગા કરી કહેવરાવ્યું કે, તમે દરવાજા બહાર આવજો, કેમકે રાજાને જરૂર હોવાથી આજે ભક્તતેલ કાઢવું છે. તમે બધા ઘણા દિવસ થયા રાજાનો માલમસાલો ખાઓ છો; તો આજે રાજાનું આટલું કામ તમારે કરવું જ જોઇએ. ઘાણીમાં ઘાલી તેલ કાઢવાનું સાંભળ્યું કે, બધા ભક્તોએ તો ભાગવા માંડયું; અને નાસી ગયા. એક સાચો ભક્ત હતો તેણે વિચાર કર્યો કે, રાજાનું નિમક-અન્ન ખાધું તો તેના પ્રત્યે નિમકહરામ કેમ થવાય? રાજાએ પરમાર્થ જાણી અન્ન દીધું છે; માટે રાજા ગમે તેમ કરે તેમ કરવા દેવું. આમ વિચારી ઘાણી પાસે જઇ કહ્યું કે, ' તમારે 'ભક્ત–તેલ' કાઢવું હોય તો કાઢો." પછી પ્રધાને રાજાને કહ્યું "જુઓ, તમે બધા ભક્તોની સેવા કરતા હતા; પણ સાચા ખોટાની પરિક્ષા નહોતી." જુઓ, આ રીતે, સાચા જીવો તો વિરલા જ હોય; અને તેવા વિરલા સાચા સદ્‌ગુરુની ભક્તિ શ્રેયકર છે. સાચા સદ્‌ગુરુની ભક્તિ, મન, વચન અને કાયાએ કરવી.

એક વાત સમજાય નહીં ત્યાંસુધી બીજી વાત સાંભળવી શું કામની! સાંભળેલું મૂકવું નહીં. એકવાર જમ્યા ને પચ્યાવગર બીજું ખાવું નહીં તેની પેઠે. તપ વગેરે કરવા ને કાંઇ મહાભારત વાત નથી; માટે તપ કરનારે અહંકાર કરવો નહીં. તપ એ નાનામાં નાનો ભાગ છે. ભૂખે મરવું કે ઉપવાસ કરવા તેનું નામ તપ નથી. માંહીથી શુદ્ધ અંતઃકરણ થાય ત્યારે તપ કહેવાય; અને તેથી મોક્ષગતિ થાય. બાહ્ય તપ શરીરથી થાય. તપ છ પ્રકારે

જવાય, ને ધમરસને મોક્ષ જવાય તેમ આ કાળમાં મોક્ષનો રસ્તો પણ રસ્તા જેવો હોય તો તેથી ન પહોંચાય એમ કાંઇ નથી; વહેલા ચાલે તો વહેલા જવાય; કાંઇ રસ્તો બંધ નથી. આ રીતે મોક્ષમાર્ગ છે; તેનો નાશ નથી. અજ્ઞાની અકલ્યાણના માર્ગમાં કલ્યાણ માની, સ્વચ્છંદે કલ્પના કરી, જીવોને તરવાનું બંધ કરાવી દે છે. અજ્ઞાનીના રાગી ભોળા જીવો અજ્ઞાનીના કહ્યા પ્રમાણે ચાલે છે; અને તેવા કર્મના બાંધેલા બન્ને ભારી ગતિને પ્રાપ્ત થાય છે. આવા કુગુરુઓ જૈન મતોમાં વિશેષ થયા છે.

નય આત્માને સમજાવવા અર્થે કહ્યા છે; પણ જીવો તો નયવાદમાં ગુંચવાઇ જાય છે. આત્મા સમજાવવા જતાં નયમાં ગુંચવાઇ જવાથી તે પ્રયોગ અવળો પડ્યો. સમકિતદૃષ્ટિ જીવને 'કેવળ જ્ઞાન' કહેવાય. વર્તમાન ભાન થયું છે માટે 'દેશકેવળ જ્ઞાન' થયું કહેવાય; બાકી તો આત્માનું ભાન થયું એટલે 'કેવળજ્ઞાન. તે આ રીતે કહેવાયઃ સમકિતદૃષ્ટિને આત્માનું ભાન થાય ત્યારે તેને કેવળજ્ઞાનનું ભાન પ્રગટ્યું; અને ભાન પ્રગટ્યું એટલે કેવળજ્ઞાન અવશ્ય થવાનું; માટે આ અપેક્ષાએ સમકિતદૃષ્ટિને કેવળજ્ઞાન કહ્યું છે. સમ્યક્ત્વ થયું એટલે જમીન ખેડી ઝાડ વાવ્યું, ઝાડ થયું, ફળ થયું, ફળ થોડાં ખાધાં, ખાતાં ખાતાં આયુષ પુરું થયું; તો પછી બીજે ભવ ફળ ખવાય. માટે 'કેવળજ્ઞાન' આ કાળમાં નથી, નથી એવું અવળું માની લેવું નહીં; અને કહેવું નહીં. સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થતાં અનંતા ભવ મટી એક ભવ આડો રહ્યો. માટે સમ્યક્ત્વ ઉત્કૃષ્ટ છે. આત્મામાં કેવળજ્ઞાન છે. પણ આવરણ ટળ્યે કેવળજ્ઞાન હોય. આ કાળમાં સંપૂર્ણ આવરણ ટળે નહીં, એક ભવ બાકી રહે; એટલે જેટલું કેવળજ્ઞાનાવરણીય જાય તેટલું કેવળજ્ઞાન થાય છે. સમકિત આવ્યે માંહી—અંતરમાં—દશા ફરે; કેવળજ્ઞાનનું બીજ પ્રગટ થયું. સદ્ગુરુવિના માર્ગ નથી, એમ મોટા પુરુષોએ કહ્યું છે. આ ઉપદેશ જાણીને —વગર કારણે—કહ્યો નથી. સમકિતી એટલે મિથ્યાત્વમુક્ત; કેવળજ્ઞાની એટલે ચારિત્રાવરણથી સંપૂર્ણપણે મુક્ત; અને સિદ્ધ એટલે દેહાદિથી સંપૂર્ણપણે મુક્ત.

પ્રશ્ન:—કર્મ ઓછાં કેમ થાય?

ઉત્તરઃ—ક્રોધ ન કરે, માન કરે, માયા ન કરે, લોભ ન કરે તેથી કર્મ ઓછાં થાય.

બાહ્યક્રિયા કરીશ ત્યારે મનુષ્યપણું મળશે; અને કોઇ દિવસ સાચા પુરુષનો જોગ મળશે.

પ્રશ્ન:—વ્રતનિયમ કરવાં કે નહીં?

સામાયિક બદુ નિષેધવા જેવું નથી; જો કે સાવ જડ કરી નાંખેલ છે. તે કરનારાં જીવોને ખબર પણ નથી હોતી કે શું થાય ! સમ્યક્ત્વ પહેલું જોઈએ. જે વચન સાંભળવાથી આત્મા થાય તે સત્પુરુષનાં વચન શ્રવણ થાય તો પછી સમ્યક્ત્વ થાય. વિચારીને લઈને, ઇંદ્રિયો વશ કરવા છ કાયાનો આરંભ કાયાથી ન નિપજે થાય ત્યારે સામાયિક થઈ શકે.

ભવસ્થિતિ, પંચમકાળમાં મોક્ષનો અભાવ આદિ શંકાઓથી જીવ વૃત્તિ કરી નાંખી છે. પણ જો આવા જીવો પુરુષાર્થ કરે, ને પંચમકાળ મોક્ષ થતાં હાથ ઝાલવા આવે ત્યારે તેનો ઉપાય અમે લઈશું. તે ઉપાય કાંઈ નથી. જળહળતો અગ્નિ નથી. મફતનો જીવને ભડકાવી દીધો છે. જીવને પુરુષાર્થ કરવો નથી; અને તેને લઈને બહાનાં કાઢવાં છે. આ પોતાનો સમજવો. સમતાની વૈરાગ્યની વાતો સાંભળવી, વિચારવી. બાહ્ય વાતો જેમ બને તેમ મૂકી દેવી. જીવ તરવાનો કામી હોય, ને સદ્ગુરુની આજ્ઞાએ વર્તે તો બધી વાસનાઓ જતી રહે.

સદ્ગુરુની આજ્ઞામાં બધાં સાધનો સમાઈ ગયાં. જે જીવો તરવાના કામી હોય છે તેમાં બધી વાસનાનો નાશ થાય છે. જેમ કોઈ સો પચાસ ગાઉ વેગળો હોય, તો બે ચાર દિવસે પણ ઘરભેગો થાય, પણ લાખો ગાઉ વેગળો હોય, તે એકદમ ઘર ભેગો ક્યાંથી થાય? તેમ આ જીવ કલ્યાણ માર્ગથી થોડો વેગળો હોય, તો તો કોઈક દિવસ કલ્યાણ પામે, પણ જો સાવ ઊંધે રસ્તે હોય ત્યાં ક્યાંથી પાર પામે?

દેહાદિનો અભાવ થવો, મૂર્છાનો નાશ થવો તે જ મુક્તિ. એક ભવ જેને બાકી રહ્યો હોય તેને દેહની એટલી બધી ચિંતા ન જોઈએ. અજ્ઞાન ગયા પછી એક ભવ કાંઈ વિસાતમાં નથી. લાખો ભવ ગયા ત્યારે એક ભવ તો શું હિસાબમાં !

હોય મિથ્યાત્વ, ને માને છઠ્ઠું કે સાતમું ગુણસ્થાનક, તેનું શું કરવું ! ચોથા ગુણસ્થાનકની સ્થિતિ કેવી હોય ? ગણધર જેવી મોક્ષમાર્ગની પરમ પ્રતીતિ આવે.

મરવાનો કામી હોય તે માથું કાપીને આપતાં પાછો હઠે નહીં. શિથિલ હોય તે સહેજ કુલક્ષણ હોય તે પણ મૂકી શકે નહીં. વીતરાગ જે વચન કહેતાં ડર્યા છે તે અજ્ઞાની સ્વચ્છંદે કરી કહે છે; તો તે કેમ છૂટશે !

૧. અંતર્વૃત્તિ થાય તે. ૨. એક આસને કાયાને બેસાડવી તે. ૩. ઓછો આહાર કરવો તે. ૪. નિરસ આહાર કરવો તે. ૫. વૃત્તિઓ ઓછી કરવી તે. ૬. આહારનો ત્યાગ તે.

તિથિને અર્થે ઉપવાસ કરવાના નથી; પણ આત્માને અર્થે ઉપવાસ કરવાના છે. બાર પ્રકારે તપ કહ્યા છે. તેમાં આહાર ન કરવો તે તપ જિહ્વાઇંદ્રિય વશ કરવાનો ઉપાય જાણીને કહ્યો છે. જિહ્વાઇંદ્રિય વશ કરી, તો બધી ઇંદ્રિયો વશ થવાનું નિમિત્ત છે. ઉપવાસ કરો તેની વાત બહાર ન કરો; બીજાની નિંદા ન કરો; ક્રોધ ન કરો; જો આવા દોષો ઘટે તો મોટો લાભ થાય. તપાદિ આત્માને અર્થે કરવાનાં છે, લોકને દેખાડવા અર્થે કરવાનાં નથી. કષાય ઘટે તેને 'તપ' કહ્યો છે. લૌકિક દૃષ્ટિ ભૂલી જાઓ.

સહુ સામાયિક કરે છે, અને કહે છે કે, જ્ઞાની સ્વીકારે તે ખરૂં. સમકિત હશે કે નહીં તે પણ જ્ઞાની સ્વીકારે તે ખરૂં. પણ જ્ઞાની સ્વીકારે શું ! અજ્ઞાની સ્વીકારે તેવું તમારૂં સામાયિક વ્રત અને સમકિત છે ! અર્થાત્ વાસ્તવિક સામાયિક વ્રત અને સમકિત તમારાં નથી. મન, વચન અને કાયા વ્યવહારસમતામાં સ્થિર રહે તે સમકિત નહીં. જેમ ઉંઘમાં સ્થિર યોગ માલુમ પડે છે છતાં તે વસ્તુતઃ સ્થિર નથી; અને તેટલા માટે તે સમતા પણ નથી. મન, વચન, કાયા ચૌદમાં ગુણસ્થાનક સુધી હોય; મન તો કાર્ય કર્યા વગર બેસતું જ નથી. કેવળીના મનયોગ ચપળ હોય, પણ આત્મા ચપળ હોય નહીં. આત્મા ચોથે ગુણસ્થાનકે ચપળ હોય, પણ સર્વથા નહીં. 'જ્ઞાન' એટલે આત્માને યથાતથ્ય જાણવો તે. 'દર્શન' એટલે આત્માની યથાતથ્ય પ્રતીતિ તે. 'ચારિત્ર' એટલે આત્મા સ્થિર થાય તે. આત્મા ને સદ્ગુરુ એક જ સમજવા. આ વાત વિચારથીગ્રહણ થાય છે. પૂર્વે જે અજ્ઞાન ભેગું કર્યું છે તે ખસે તો જ્ઞાનીની અપૂર્વ વાણી સમજાય. ખોટી વાસના-ધર્મના ખોટા સ્વરૂપને ખરું જાણ્યું તે

તપ આદિક પણ જ્ઞાનીની કસોટી છે. શાતાશીલિયું વર્તન રાખ્યું હોય, અને અશાતા આવે તો જ્ઞાન મંદ થાય છે.

વિચારવગર ઇંદ્રિયો વશ થવાની નથી. અવિચારથી ઇંદ્રિયો દોડે છે. નિવૃત્ત માટે ઉપવાસ બતાવ્યા છે. હાલમાં કેટલાક અજ્ઞાની જીવો ઉપવાસ કર્યા હોય ત્યારે દુકાને બેસે છે, અને તેને 'પોષધ' ઠરાવે છે. આવા કલ્પિત પોષધ જીવે અનાદિ કાળથી કર્યા છે. તે બધા જ્ઞાનીઓએ નિષ્ફળ ઠરાવ્યા છે. સ્ત્રી, ઘર, છોકરાં ભૂલી જવાય ત્યારે સામાયિક કર્યું કહેવાય. વ્યવહાર

એનો અર્થ આંધળો માર્ગ બતાવે તેવો છે. અસદ્‌ગુરુઓ આવાં ખોટાં આલંબન દે છે:

"જ્ઞાનાપેક્ષાએ સર્વવ્યાપક, સત્‌ચિત્ આનંદ એવો હું આત્મા એક છું" એમ વિચારવું, ધ્યાવવું. નિર્મળ, અત્યંત નિર્મળ, પરમ શુદ્ધ ચૈતન્યઘન પ્રગટ આત્મસ્વરૂપ છે. સર્વને બાદ કરતાં કરતાં જે અબાધ્ય અનુભવ રહે છે તે આત્મા છે. જે સર્વને જાણે છે તે આત્મા છે. જે સર્વ ભાવને પ્રકાશે છે તે આત્મા છે. ઉપયોગમય આત્મા છે. અવ્યાબાધ સમાધિસ્વરૂપ આત્મા છે.

આત્મા છે. આત્મા અત્યંત પ્રગટ છે, કેમકે સ્વસંવેદન પ્રગટ અનુભવમાં છે. અનુત્પન્ન અને અમલિન સ્વરૂપ હોવાથી આત્મા નિત્ય છે. ભ્રાંતિપણે પરભાવનો કર્તા છે. તેના ફળનો ભોક્તા છે. ભાન થયે સ્વભાવપરિણામી છે. સર્વથા સ્વભાવપરિણામ તે મોક્ષ છે. સદ્‌ગુરુ, સત્સંગ, સત્શાસ્ત્ર, સદ્વિચાર અને સંયમાદિ તેનાં સાધન છે. આત્માના અસ્તિત્વથી માંડી નિર્વાણ સુધીનાં પદ સાચાં છે;–અત્યંત સાચાં છે, કેમકે પ્રગટ અનુભવમાં આવે છે. ભ્રાંતિપણે આત્મા પરભાવનો કર્તા હોવાથી શુભાશુભ કર્મ આત્મા ભોગવે છે. માટે, ઉત્કૃષ્ટ શુભથી ઉત્કૃષ્ટ અશુભ સુધીના સર્વ ન્યૂનાધિક પર્યાય ભોગવવારૂપ ક્ષેત્ર, અવશ્ય છે.

નિજસ્વભાવ–જ્ઞાન–માં કેવળ ઉપયોગે તન્મયાકાર સહજ સ્વભાવે નિર્વિકલ્પપણે આત્મા પરિણમે તે સમ્યક્ત્વ છે. નિરંતર તે પ્રતીતિ વર્ત્યા કરે તો તેને ક્ષાયક સમ્યક્ત્વ કહીએ છીએ. ક્વચિત્ મંદ, ક્વચિત્ તીવ્ર, ક્વચિત્ વિસર્જન, ક્વચિત્ સ્મરણરૂપ એમ પ્રતીતિ રહે તેને ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ કહીએ છીએ. તે પ્રતીતિને સત્તાગત આવરણ ઉદય આવ્યા નથી ત્યાં સુધી ઉપશમસમ્યક્ત્વ કહીએ છીએ. આત્માને આવરણ ઉદય આવે ત્યારે પ્રતીતિથી પડી જાય તેને સાસ્વાદનસમ્યક્ત્વ કહીએ છીએ. અત્યંત પ્રતીતિ થવાના યોગમાં સત્તાગત અલ્પ પુદ્‌ગલનું વેદવું જ્યાં રહ્યું છે તેને વેદકસમ્યક્ત્વ કહીએ છીએ. તથારૂપ પ્રતીતિ થયે, અન્યભાવસંબંધી અહંમમત્વાદિ હર્ષ, શોક ક્રમે કરી ક્ષય થાય. મનરૂપ યોગમાં તારતમ્યસહિત જે કોઈ ચારિત્ર આરાધે તે સિદ્ધિ પામે છે; અને જે સ્વરૂપસ્થિરતા ભજે તે સ્વભાવસ્થિતિ પામે છે. નિરંતર સ્વરૂપલાભ, સ્વરૂપાકાર ઉપયોગનું પરિણમન એ આદિ સ્વભાવ અંતરાય કર્મના ક્ષયે પ્રગટે છે. કેવળ સ્વભાવપરિણામી જ્ઞાન તે કેવળજ્ઞાન છે.

'જંબુદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિ' નામના જૈનસૂત્રમાં એમ કહ્યું છે કે, આ કાળમાં મોક્ષ નથી. આ ઉપરથી એમ ન સમજવું કે, મિથ્યાત્વનું ટળવું, અને તે

મહાવીરસ્વામીના દીક્ષાના વરઘોડાની વાત-સ્વરૂપ-જો વિચારો તો વૈરાગ્ય થાય. એ વાત અદ્ભુત છે. તે ભગવાન અપ્રમાદી હતા. તેઓને ચારિત્ર વર્તતું હતું, પણ જ્યારે બાહ્યચારિત્ર લીધું ત્યારે મોક્ષે ગયા.

અવિરતિ શિષ્ય હોય તો તેની સરભરા કેમ કરાય? રાગદ્વેષ મારવા માટે નીકળ્યો, અને તેને તો કામમાં આવ્યા ત્યારે રાગદ્વેષ ક્યાંથી જાય! જિનનાં આગમનો જે સમાગમ થયો હોય, તે તો પોતાના ક્ષયોપશમ પ્રમાણે થયો હોય, પણ સદ્ગુરુના યોગ પ્રમાણે ન થયો હોય. સદ્ગુરુનો યોગ મળ્યે તેની આજ્ઞા પ્રમાણે ચાલ્યો તેનો ખરેખરો રાગદ્વેષ ગયો.

ગંભીર રોગ મટાડવા માટે ખરી દવા તરત ફળ આપે છે. તાવ તો એક બે દિવસે પણ મટે.

માર્ગ અને ઉન્માર્ગનું ઓળખાણ થવું જોઈએ. તરવાનો કામી એ શબ્દ વાપરો ત્યાં અભવ્યનું પ્રશ્ન થતું નથી. કામીમાં પણ ભેદ છે.

પ્રશ્નઃ—સત્પુરુષ કેમ ઓળખાય?

ઉત્તરઃ—સત્પુરુષો તેમનાં લક્ષણોથી ઓળખાય. સત્પુરુષોનાં લક્ષણોઃ— તેઓની વાણીમાં પૂર્વાપર અવિરોધ હોય, તેઓ ક્રોધનો જે ઉપાય કહે તેથી ક્રોધ જાય, માનનો જે ઉપાય કહે તેથી માન જાય. જ્ઞાનીની વાણી પરમાર્થરૂપ જ હોય છે. તે અપૂર્વ છે. જ્ઞાનીની વાણી બીજા અજ્ઞાનીની વાણીની ઉપર ને ઉપર જ હોય. જ્યાંસુધી જ્ઞાનીની વાણી સાંભળી નથી, ત્યાં સુધી સૂત્રો પણ છાશબાકળા જેવાં લાગે. સદ્ગુરુ અને અસદ્ગુરુનું ઓળખાણ, સોનાની અને પીતળની કંઠીના ઓળખાણની પેઠે થવું જોઈએ. તરવાના કામી હોય, અને સદ્ગુરુ મળે તો કર્મ ટળે. સદ્ગુરુ કર્મ ટાળવાનું કારણ છે. કર્મો બાંધવાનાં કારણો મળે તો કર્મ બંધાય, અને કર્મ ટાળવાનાં કારણો મળે તો કર્મ ટળે. તરવાના કામી હોય તે ભવસ્થિતિ આદિનાં આલંબન ખોટાં કહે છે. તરવાના કામી કોને કહેવાય? જે પદાર્થને જ્ઞાની ઝેર કહે તેને ઝેર જાણી મૂકે, અને જ્ઞાનીની આજ્ઞા આરાધે તેને તરવાના કામી કહેવાય.

ઉપદેશ સાંભળવાની ખાતર સાંભળવાના કામીએ કર્મરૂપ ગોદડું ઓઢ્યું છે તેથી ઉપદેશરૂપ લાકડી લાગતી નથી. તરવાના કામી હોય તેણે ધોતીઆરૂપ કર્મ ઓઢ્યાં છે તેથી ઉપદેશરૂપ લાકડી પહેલી લાગે. શાસ્ત્રમાં અભવ્યના તાર્યા તરે એમ કહ્યું નથી. ચોભંગીમાં એમ અર્થ નથી. ઢુંઢિયાના ધરમશી નામના મુનિએ એની ટીકા કરી છે. પોતે તર્યા નથી, ને બીજાને તારે છે

મોહ ગયો તે જ સમાધિ છે. પોતાના હાથમાં દોરી નથી તેથી, મિથ્યાદૃષ્ટિ બહારનાં કારણોમાં તદાકાર થઇ જઇ તે રૂપ થઇ જાય છે.

સમકિતદૃષ્ટિને બહારનાં દુઃખ આવ્યે ખેદ હોય નહીં; જો કે રોગ આવે એવું ઇચ્છે નહીં, પણ રોગ આવ્યે રાગદ્વેષપરિણામ થાય નહીં.

શરીરનો ધર્મ–રોગાદિ જે હોય તે કેવળીને પણ થાય; કેમકે વેદનીયકર્મ છે તે તો સર્વેએ ભોગવવું જ જોઇએ. સમકિત આવ્યાવગર કોઇને સહજ સમાધિ થાય નહીં. સમકિત થવાથી સહેજે સમાધિ થાય. સમકિત થવાથી સહેજે આસક્તભાવ મટી જાય. બાકી આસક્તભાવને અમસ્થી ના કહેવાથી બંધ રહે નહીં. સત્પુરુષના વચનપ્રમાણે, તેની આજ્ઞાપ્રમાણે વર્તે તેને સમકિત અંશે થયું.

બીજી બધા પ્રકારની કલ્પનાઓ મૂકી, પ્રત્યક્ષ સત્પુરુષની આજ્ઞાએ વચન સાંભળવાં; તેની સાચી શ્રદ્ધા કરવી, તે આત્મામાં પરિણમાવવાં, તો સમકિત થાય. શાસ્ત્રમાં કહેલ મહાવીરસ્વામીની આજ્ઞાથી દરેક જીવ વર્તે તેવા પ્રકારના જીવો હાલમાં નથી; માટે પ્રત્યક્ષતાની જોઇએ. કાળ વિકરાળ છે. કુગુરુઓએ લોકને અવળો માર્ગ બતાવી ભૂલાવ્યા; મનુષ્યપણું લૂંટી લીધું છે; એટલે જીવ માર્ગમાં કેમ આવે? જો કે કુગુરુઓએ લૂંટી લીધા છે, પણ તેમાં તે બિચારાઓનો વાંક નથી, કેમકે તે માર્ગની ખબર નથી. મિથ્યાત્વરૂપી બરોળની ગાંઠ મોટી છે, માટે બધો રોગ ક્યાંથી મટે? જેની ગ્રંથિ છેદાઇ તેને સહજસમાધિ થાય કેમકે જેનું મિથ્યાત્વ છેદાયું તેની મૂળ ગાંઠ છેદાઇ; અને તેથી બીજા ગુણો પ્રગટે જ.

સાચા પુરુષનો બોધ પ્રાપ્ત થવો તે અમૃત પ્રાપ્ત થવા બરાબર છે. અજ્ઞાની ગુરુઓએ બિચારા મનુષ્યોને લૂંટી લીધા છે કોઇ જીવને ગચ્છનો આગ્રહ કરાવી, કોઇને મતનો આગ્રહ કરાવી, ન તરાય એવા આલંબનો દઇને સાવ લૂંટી લઇ મુંઝવી નાખ્યા છે–મનુષ્યપણું લૂંટી લીધું છે.

સમોવસરણથી ભગવાનની ઓળખાણ થાય એ બધી કડાકૂટ મૂકી દેવી. લાખ સમોવસરણ હોય, પણ જ્ઞાન ન હોય તો કલ્યાણ થાય નહીં. જ્ઞાન હોય તો કલ્યાણ થાય. ભગવાન માણસ જેવા માણસ હતા. તેઓ ખાતા, પીતા, બેસતા, ઉઠતા. એવો ફેર નથી ફેર બીજો જ છે; સમોવસરણાદિના પ્રસંગો લૌકિક ભાવના છે. ભગવાનનું સ્વરૂપ એવું નથી. ભગવાનનું સ્વરૂપ સાવ નિર્મળ આત્મા સંપૂર્ણ જ્ઞાન પ્રગટ્યે છે તેવું છે. સંપૂર્ણ જ્ઞાન પ્રગટે તે

...ન, કષાયરૂપ મોહ નથી. મિથ્યાત્વ કષાયરૂપ મોહ છે; પણ અરીસા
... આત્મીય દેહાદિક મોહ નથી. આ ઉપરથી એમ કહી શકાય કે,
...પ્રકારનું જ્ઞાન હોય નહીં, ત્યારી ... હોય નહીં તેમ હોય નહીં.
...કાળમાં મોક્ષના નહીં હોવાપણાની આશા ... તે ...
સત્પુરુષની વાત પુરુષાર્થને મંદ કરવાની હોય નહીં. પુરુષાર્થને ઉત્તેજન
...વાની હોય.

ઝેર ને અમૃત સરખાં છે એમ જ્ઞાનીએ કહ્યું હોય તો તે અપેક્ષિત
ઝેર અને અમૃત સરખાં કહેવાથી ઝેર ગ્રહણ કરવાનું કહ્યું છે એમ નથી.
...રીતે શુભ અશુભ બન્ને ક્રિયાના સંબંધમાં સમજવું. ક્રિયા-શુભ અશુ
...ભ બન્નેનો નિષેધ કહ્યો હોય તો, મોક્ષની અપેક્ષાએ છે. તેથી કરી શુભ
અશુભ ક્રિયા સરખી છે એમ ગણી કરી અશુભ ક્રિયા કરવી નહીં. સત્
પુરુષનું કથન હોય જ નહીં. સત્પુરુષનું વચન અધર્મમાં ધર્મનું સ્થાપન
...નું હોય જ નહીં.

જે ક્રિયા કરવી તે નિર્દંભપણે, નિરહંકારપણે કરવી. ક્રિયાના ફળની
...કાંક્ષા રાખવી નહીં. શુભ ક્રિયાનો કાંઈ નિષેધ છે જ નહીં, પણ જ્યાં જ્યાં
... બાહ્ય ક્રિયાથી જ મોક્ષ માન્યો છે ત્યાં ત્યાં નિષેધ છે.

શરીર ઠીક રહે તે પણ એક જાતની સમાધિ. મન ઠીક રહે તે પણ
... જાતની સમાધિ. સહજસમાધિ એટલે બાહ્યકારણો વગરની સમાધિ.
...થી પ્રમાદાદિ નાશ થાય. જેને આ સમાધિ વર્તે છે તે કોઈ લાખ રૂપીઆ
...ે તો આનંદ થાય નહીં, કે કોઈ પડાવી લે તો ખેદ થાય નહીં. જેને
...ા અશાતા બન્ને સમાન છે તેને સહજસમાધિ કહી. સમકિત દૃષ્ટિને
...ય હોય, અલ્પ મોહ કદાચિત્ થઈ આવે પણ પાછો સમાધાન પામી જાય,
...ંતા હોય ન ... ... આમ થવું ન ઘટે"
...ર વિચાર છે, અને આત્માને નિજ છે. ... મોહ થાય તોપણ તેનું (સમ-
...નું) બળ ચાલે નહીં. સમકિતદૃષ્ટિને અંગ ... પ્રતીતિ પ્રમાણે સદાય
...ધિ છે. કનકવાની દોરી જેમ હાથમાં છે તેમ સમકિતદૃષ્ટિના હાથમાં
...ી વૃત્તિરૂપી દોરી છે.

સમકિતદૃષ્ટિ ... સહજસમાધિ છે. સત્તામાં કર્મ રહ્યાં હોય, પણ
...તાને સહજસમાધિ છે. બહારના કારણોથી તેને સમાધિ નથી. આત્મામાંથી

જીવ મારાપણું માને છે તે જ દુઃખ છે. કેમકે મારાપણું માન્યું કે, ચિંતા થઈ કે કેમ થશે? કેમ કરીએ? ચિંતામાં જે સ્વરૂપ થઈ જાય છે તે જ અજ્ઞાન છે. વિચારથી કરી, જ્ઞાને કરી જોઈએ, તો કોઈ મારું નથી એમ જણાય. જો એકની ચિંતા કરો, તો આખા જગતની ચિંતા કરવી જોઈએ. માટે દરેક પ્રસંગે મારાપણું થતું અટકાવવું; તો ચિંતા-કલ્પના-પાતળી પડશે. તૃષ્ણા જેમ બને તેમ પાતળી પાડવી. વિચાર કરી કરીને તૃષ્ણા ઓછી કરવી. આ દેહને પચાસ રૂપીઆનો ખર્ચ જોઈએ તેને બદલે હજારો લાખોની ચિંતા કરી તે અગ્નિએ આખો દિવસ બળ્યા કરે છે. બાહ્ય ઉપયોગ તૃષ્ણાની વૃદ્ધિ થવાનું નિમિત્ત છે, જીવ મોટાઈને લીધે તૃષ્ણા વધારે છે. તે મોટાઈ રાખીને રાખીને મુક્તપણું થતું નથી. જેમ બને તેમ મોટાઈ, તૃષ્ણા પાતળાં પાડવાં. નિર્ધન કોણ? ધન માગે-ઇચ્છે-તે નિર્ધન. જે ન માગે તે ધનવાન છે. જેને વિશેષ લક્ષ્મીની તૃષ્ણા-તેની દુઃખધા, બળતરા છે તેને જરા પણ સુખ નથી. લોક જાણે છે કે, શ્રીમંત સુખી છે, પણ વસ્તુતઃ તેને રોમે રોમે બળતરા છે. માટે તૃષ્ણા ઘટાડવી.

આહારની વાત એટલે ખાવાના પદાર્થોની વાત તુચ્છ છે. તે કરવી નહીં. વિહારની એટલે સ્ત્રી ક્રીડાની વાત ઘણી તુચ્છ છે. નિહારની વાત તે પણ ઘણી તુચ્છ છે. શરીરનું શાતાપણું કે દીનપણું એ બધી તુચ્છપણાની વાત કરવી નહીં. આહાર વિષ્ટા છે. વિચારો કે, ખાધા પછી વિષ્ટા થાય છે. વિષ્ટા ગાય ખાય તો દૂધ થાય છે. ને વળી ખેતરમાં ખાતર નાખતાં અનાજ થાય છે. આવા રીતે ઉત્પન્ન થયેલ અનાજનો જ આહાર બને વિષ્ટાતુલ્ય જાણી, તેની ચર્ચા ન કરવી, તે તુચ્છ વાત છે.

સામાન્ય જીવોથી વાત મૌનપણે રહેવાય નહીં, ને રહે તો અંતરની કલ્પના મટે નહીં અને જ્યાંસુધી કલ્પના હોય ત્યાંસુધી તેને માટે રસ્તો કાઢવો જ જોઈએ. એટલે પછી લખીને કલ્પના બહાર કાઢે. પરમાર્થકામમાં બોલવું. વ્યવહારકામમાં પ્રયોજન વગર લવારો કરવો નહીં. જ્યાં કડાકૂટ થતી હોય ત્યાંથી દૂર રહેવું, વૃત્તિ ઓછી કરવી.

ક્રોધ, માન, માયા, લોભ મારે પાતળા પાડવા છે એવો જ્યારે લક્ષ થશે,—જ્યારે તેનો થોડો થોડો પણ ક્ષય થશે—ત્યારે પછી સહજ થશે. અભિમાન આગળપણું કરનાર દેહ દુઃખ અનુભવમાં આવે ત્યારે તેને અભિમાનથી અજ્ઞાનમાં કરેલ કલ્પિત થોડે થોડે પાતળા પડયા પછી સહજરૂપ થઈ પછી જ

જે ભગવાનનું સ્વરૂપ વર્તમાનમાં ભગવાન હોત તો તમે માનત નહીં. ભગવાનનું માહાત્મ્ય જ્ઞાન છે. ભગવાનના સ્વરૂપનું ચિંતવન કરવાથી આત્મા ભાનમાં આવે; પણ ભગવાનના દેહથી ભાન પ્રગટે નહીં. જેને સંપૂર્ણ ઐશ્વર્ય પ્રગટે તેને ભગવાન કહેવાય. જેમ ભગવાન વર્તમાન હોત, અને તમને બતાવત તો માનત નહીં; તેમ વર્તમાનમાં જ્ઞાની હોય તો મનાય નહીં. સ્વધામ પહોંચ્યા પછી કહે કે એવા જ્ઞાની થવા નથી. પછવાડેથી જીવો તેની પ્રતિમાને પૂજે પણ વર્તમાનમાં પ્રતીત ન કરે. જીવને જ્ઞાનીનું ઓળખાણ વર્તમાનમાં થતું નથી.[1]

સમકિતને ખરેખરું વિચારે, તો નવમે સમયે કેવળજ્ઞાન થાય; નહીં તો એક ભવમાં કેવળજ્ઞાન થાય; છેવટે પંદરમે ભવે કેવળજ્ઞાન થાય જ. માટે સમકિત સર્વોત્કૃષ્ટ છે. જુદા જુદા વિચારભેદો આત્મામાં લાભ થવા અર્થે કહ્યા છે; પણ ભેદમાં જ આત્માને ગુંચવવા કહ્યા નથી. દરેકમાં પરમાર્થ હોવો જોઈએ.

સમકિતીને કેવળજ્ઞાનની ઇચ્છા નથી!

અજ્ઞાની ગુરુઓએ લોકોને અવળે માર્ગે ચઢાવી દીધા છે. અવળું પકડાવી દીધું છે એટલે લોકો ગચ્છ, કુળ આદિ લૌકિક ભાવમાં તદાકાર થઈ ગયા છે. અજ્ઞાનીઓએ લોકને સાવ અવળો જ માર્ગ સમજાવી દીધો છે. તેઓના સંગથી આ કાળમાં અંધકાર થઈ ગયો છે. અમારી કહેલી દરેકે દરેક વાત સંભારી પુરુષાર્થ વિશેષપણે કરવો. ગચ્છાદિના કદાગ્રહો મૂકી દેવા જોઈએ. જીવ અનાદિ કાળથી રખડયો છે. સમકિત થાય તો સહેજે સમાધિ થાય; અને પરિણામે કલ્યાણ થાય. જીવ સત્પુરુષના આશ્રયે જો આજ્ઞાદિ ખરેખર આરાધે, તેના ઉપર પ્રતીત આણે, તો ઉપકાર થાય જ.

એક તરફથી ચૌદ રાજલોકનું સુખ હોય, અને બીજી તરફ સિદ્ધના એક પ્રદેશનું સુખ હોય તોપણ સિદ્ધના એક પ્રદેશનું સુખ અનંતું થઈ જાય.

વૃત્તિને ગમે તેમ કરી રોકવી, જ્ઞાનવિચારથી રોકવી, લોકલાજથી રોકવી, ઉપયોગથી રોકવી, ગમે તેમ કરીને પણ વૃત્તિને રોકવી. મુમુક્ષુઓએ કોઈ પદાર્થવિના ચલે નહીં એવું રાખવું નહીં.

૧ આ વિચારો શ્રીમદે પોતાને ઉદ્દેશી કહ્યા જણાય છે. તેઓનું ઓળખાણ વર્તમાન દેહવિલય પછી જીવોને થશે એવો અભિપ્રાય જણાવવાનો હેતુ છે.—સંશોધક.

આત્માને નિંદવો; અને એવો ખેદ કરવો કે જેથી વૈરાગ્ય આવે; સંસાર ખોટો લાગે. ગમે તે મરણ પામે, પણ જેની આંખમાંથી આંસુ આવે—સંસાર અસાર જાણી જન્મ, જરા, મરણ મહાભયંકર જાણી વૈરાગ્ય પામી આંસુ આવે—તે ઉત્તમ છે. પોતાનો છોકરો મરણ પામે; ને રુવે તેમાં કાંઈ વિશેષ નથી, તે તો મોહનું કારણ છે.

આત્મા પુરુષાર્થ કરે તો શું ન થાય? મોટા મોટા પર્વતોના પર્વત છેદી નાંખ્યા છે; અને કેવા કેવા વિચાર કરી તેને રેલ્વેના કામમાં લીધા છે! આ તો બહારનાં કામ છે છતાં જય કર્યો છે. આત્માને વિચારવો એ કાંઈ બહારની વાત નથી. અજ્ઞાન છે તે મટે તો જ્ઞાન થાય.

અનુભવી વૈદ્ય તો દવા આપે, પણ દરદી જો ગળે ઉતારે તો રોગ મટે; તેમ સદ્ગુરુ અનુભવ કરીને જ્ઞાનરૂપ દવા આપે, પણ મુમુક્ષુ ગ્રહણ કરવારૂપ ગળે ઉતારે ત્યારે મિથ્યાત્વરૂપ રોગ ટળે.

બે ઘડી પુરુષાર્થ કરે, તો કેવળજ્ઞાન થાય એમ કહ્યું. રેલ્વે આદિ ગમે તેવો પુરુષાર્થ કરે તોપણ બે ઘડીમાં તૈયાર થાય નહીં; તો પછી કેવળજ્ઞાન કેટલું સુલભ છે તે વિચારો.[1]

જે વાતો જીવને મંદ કરી નાંખે, પ્રમાદી કરી નાંખે તેવી વાતો સાંભળવી નહીં. એથી જ જીવ અનાદિ રખડ્યો છે. ભવસ્થિતિ, કાળ આદિનાં આલંબન લેવાં નહીં. એ બધા બહાનાં છે.

જીવને સંસારી આલંબનો-વિટંબનાઓ-મૂકવાં નથી, ને ખોટાં આલંબન લઈને કહે છે કે કર્મનાં દળિયાં છે એટલે મારાથી કાંઈ બની શકતું નથી. આવાં આલંબન લઈ પુરુષાર્થ કરતો નથી. જો પુરુષાર્થ કરે, ને ભવસ્થિતિ કે કાળ નડે ત્યારે તેનો ઉપાય કરીશું. પણ પ્રથમ પુરુષાર્થ કરવો.

સાચા પુરુષની આજ્ઞા આરાધે તે પણ પરમાર્થરૂપ જ છે. તેમાં લાભ જ થાય. એ વેપાર લાભનો જ છે.

જે માણસે લાખો રૂપીઆ સામું પાછું વાળીને જોયું નથી, તે હવે હજારના વેપારમાં બહાના કાઢે છે; તેનું કારણ અંતરથી આત્માર્થની ઇચ્છા નથી. જે આત્માર્થી થયા તે પાછું વાળીને સામું જોતા નથી; પુરુષાર્થ કરી સામા આવી જાય છે. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે આવરણ, સ્વભાવ, ભવસ્થિતિ પાકે ક્યારે? તો કહે કે પુરુષાર્થ કરે ત્યારે.

---

૧ આ વિચારો પુરુષાર્થ જાગૃત કરવાના હેતુથી કહ્યા છે.—સંગ્રાહક

નિદ્રામાં ઊંઘ માટે જેમ અને તેમ અવ્યાબાધ રાખ્યા; અને વિચારમાં જાગૃત જાગ્યો. જેમના પ્રસંગથી ઇંદ્રિયાદિ ઉપરનું નિમિત્ત થાય તે તેને અનુકૂળનું નહીં; કેમકે તેને કેમ કરીએ તો થાય. ત્યારે તેનાના અર્થે કેમ કેમ કરે. માટે વિચાર કર્યા કે, તે જિજ્ઞાસાને કામ તે અહંતના ઉદય છે; જેની જે મહીએ તે મહીએ સાંભ થાય માટે જેમ અને તેમ એવું વિચાર કરી પોતે સ્થિર રહેવું. કોઈપણ સ્થાનકે, ક્ષેત્રમાં સ્થિતિ વિચરી વગેરે જાણવા પાત્ર. મુંઝાવું એકાગ્રતા કરવી, કારણકે તે એકાંત દુઃખકારી છે, જેમ ઉદય હોય તેમ ભલેઃ માટે મુંઝાવું અવશ્ય છોડી દેવી. આવા પ્રસંગે જેમ અને તેમ એકલા કરવું.

ચિલાતીપુત્ર કોઈનું માથું કાપી લાવ્યો હતો. ત્યારબાદ જ્ઞાનીને મળ્યો; અને કહ્યું કે મોક્ષ આપ; નહીં તો માથું કાપી નાખીશ. પછી જ્ઞાનીએ કહ્યું કે "ભગવત-નમોકાર ઉં! વિવેક (માથાને માથું સમજવું), શમ (બધા ઉપર સમભાવ રાખવો તે) અને ઉપશમ (વૃત્તિઓને બહાર જવા દેવી નહીં; અને અંતર્વૃત્તિ રાખવી) વિચાર વિચાર અભ્યાસમાં પરિણમાવવાથી આત્માનો મોક્ષ થાય છે."

કોઈ એક સંપ્રદાયવાળા એમ કહે છે કે, વેદાંતવાળાની મુક્તિ કરતાં એમ ખમાવી કરતાં, ચાર ગતિ સારી; સુખદુઃખનો પોતાને અનુભવ તો રહે.

સિદ્ધમાં સંવર કહેવાય નહીં, કેમકે ત્યાં કર્મ આવતું નથી એટલે પછી રોકવાનું પણ હોય નહીં. મુક્તને વિષે સ્વભાવ ગણાય. એક ગુણથી-અંશથી તે સંપૂર્ણ સુધી.

સિદ્ધઆત્મા સ્વભાવસુખ પ્રગટ્યું. કર્મનાં આવરણો મટ્યાં; એટલે સંવર, નિર્જરા હવે કોને રહે? ત્રણ યોગ પણ હોય નહીં. મિથ્યાત્વ, પ્રમાદ, કષાય, યોગ અભાવથી મહાત્મા તેને કર્મ આવતાં નથી; એટલે તેને કર્મ રોકવાનાં હોય નહીં. એક કળાની રકમ હોય; અને પછી થોડે થોડે પૂરી કરી દીધી એટલે ખાતું બંધ થયું. તેવી રીતે. પાંચ કારણો કર્મના હતાં તે સંવર નિર્જરાથી પૂર્ણ કર્યાં એટલે પાંચ કારણરૂપી ખાતું બંધ થયું. એટલે પછી ફરી કોઈ રીતે પ્રાપ્ત થાવજ નહીં. ધર્મસંન્યાસ=ક્રોધ, માન, માયા, લોભ આદિ દોષો છેદવા તે

જીવ તો સદાય જીવતો જ છે તે કોઈ વખત ઊંઘતો નથી; કે મરતો નથી; મરવો સંભવતો નથી. સ્વભાવ સર જીવવા જ છે. જેમ શ્વાસોચ્છ્વાસ વિના કોઈ જીવ જંગલમાં આવતો નથી તેમ જ્ઞાનસ્વરૂપ ચૈતન્યવિના કોઈ જીવ નથી.

જ્ઞાન જે કામ કરે છે તે અદ્ભુત છે. સત્પુરુષનાં વચનવગર વિચાર આવતો નથી; વિચારવિના વૈરાગ્ય આવે નહીં. વૈરાગ્યવગર જ્ઞાન આવે નહીં. આ કારણથી સત્પુરુષનાં વચનો વારંવાર વિચારવાં.

ખરેખરી આશંકા ટળે તો ઘણી નિર્જરા થાય છે. જીવ જો સત્પુરુષનો માર્ગ જાણતો હોય, તેનો તેને વારંવાર બોધ થતો હોય તો ઘણું ફળ થાય.

સાત નય અથવા અનંત નય છે. તે બધા એક આત્માર્થે જ છે, અને આત્માર્થ તે જ એક ખરો નય. નયનો પરમાર્થ જીવથી નીકળે તો ફળ થાય. છેવટે ઉપશમભાવ આવે, તો ફળ થાય; નહીં તો જીવને નયનું જ્ઞાન જાળરૂપ થઈ પડે અને તે વળી અહંકાર વધવાનું ઠેકાણું છે. સત્પુરુષના આશ્રયે જાળ ટળે.

વ્યાખ્યાનમાં ભંગજાળ રાગ (સ્વર) કાઢી સંભળાવે છે, પણ તેમાં આત્માર્થ નથી. જો સત્પુરુષના આશ્રયે કષાયાદિ મોળા પાડો, ને સદાચાર સેવી અહંકારરહિત થાઓ, તો તમારું અને બીજાનું હિત થાય. દંભરહિત આત્માર્થે સદાચાર સેવવા, જેથી ઉપકાર થાય.

ખાર[illegible] જમીન હોય, ને તેમાં વરસાદ પડે તો શું કામ આવે? તેમ જ્યાંસુધી આત્મામાં ઉપદેશ પરિણમન નહીં [illegible] હોય ત્યાંસુધી તે શું કામનો? [illegible] ઉપદેશવાર્તા [illegible] નહીં ત્યાંસુધી ફરી ફરી સાંભળવી [illegible] કાયર થાય તો આત્મા [illegible] અભ્યાસ [illegible] [illegible]

[illegible] ઓછો છે. [illegible] મતમતાંતરનાં [illegible] જીવ પાછો [illegible] મતાથી છૂટે [illegible] સમ્યગ્દૃષ્ટિનાં [illegible]

[illegible] આપ્યો છે. [illegible] વિચા- [illegible] કરવાનું [illegible]

પાંચ કારણો મળે ત્યારે મુક્ત થાય. તે પાંચે કારણો પુરુષાર્થમાં રહ્યાં છે. અનંતા ચોથા આરા મળે, પણ પોતે જો પુરુષાર્થ કરે તો મુક્તિ પ્રાપ્ત થાય. જીવે અનંતા કાળથી પુરુષાર્થ કર્યો નથી. બધાં ખોટાં આલંબનો લઈ માર્ગે આડાં વિઘ્નો નાખ્યાં છે. કલ્યાણવૃત્તિ ઊગે ત્યારે ભવસ્થિતિ પાકી જાણવી. શૂરાતન હોય તો વર્ષનું કામ બે ઘડીમાં કરી શકાય.

પ્રશ્ન:—વ્યવહારમાં ચોથા ગુણસ્થાનકે કયા કયા વ્યવહાર લાગુ પડે? શુદ્ધ વ્યવહાર કે બીજો ખરો?

ઉત્તર:—બીજા બધાય લાગુ પડે. ઉદયથી શુભાશુભ વ્યવહાર છે, અને પરિણતિએ શુદ્ધ વ્યવહાર છે.

પરમાર્થથી શુદ્ધ કર્તા કહેવાય. પ્રત્યાખ્યાની, અપ્રત્યાખ્યાની ખપાવ્યા છે માટે શુદ્ધ વ્યવહારના કર્તા છે. સમકિતીને અશુદ્ધ વ્યવહાર ટાળવાનો છે. સમકિતી પરમાર્થથી શુદ્ધ કર્તા છે. નયના પ્રકાર ઘણા છે; પણ જે પ્રકારવડે આત્મા ઊંચો આવે, પુરુષાર્થ વર્ધમાન થાય તે જ પ્રકાર વિચારવો. પ્રત્યેક કાર્ય કરતાં પોતાની ભૂલ ઉપર લક્ષ રાખવો. એક સમ્યક્ ઉપયોગ થાય, તો પોતાને અનુભવ થાય કે કેવી અનુભવદશા પ્રગટે છે!

સત્સંગ હોય તો બધા ગુણો સહેજે થાય. દયા, સત્ય, અદત્ત, બ્રહ્મચર્ય, પરિગ્રહમર્યાદા આદિ અહંકારરહિત કરવાં. લોકોને બતાવવા અર્થે કાંઈપણ કરવું નથી. મનુષ્યઅવતાર મળ્યો છે, ને સદાચાર નહીં સેવે, તો પસ્તાવાનું થશે. મનુષ્યઅવતારમાં સત્પુરુષનું વચન સાંભળવાનો, વિચારવાનો યોગ મળ્યો છે.

સત્ય બોલવું એ કાંઈ મુશ્કેલ નથી. સાવ સહેજ છે. જે વેપારાદિ સત્યવડે થાય તે જ કરવા. જો છ મહિના સુધી એમ વર્તાય તો પછી સત્ય બોલવું સહેજ થઈ જાય છે. સત્ય બોલતાં કદાચ થોડો વખત પ્રથમ થોડું નુકસાન થાય, પણ પછી અનંત ગુણનો ધણી જે આત્મા તે આખો લૂંટાઈ જાય છે તે લૂંટાતો બંધ પડે. સત્ય બોલતાં ધીમે ધીમે સહેજ થઈ જાય છે; અને થયા પછી વ્રત લેવું. અભ્યાસ રાખવો; કેમકે ઉત્કૃષ્ટ પરિણામવાળા આત્મા વિરલા છે.

જીવ જો લૌકિક ભયથી ભય પામ્યો તો તેનાથી કાંઈ પણ થાય નહીં. લોક ગમે તેમ બોલે તેની દરકાર ન કરતાં આત્મહિત જેનાથી થાય તે સદાચરણ સેવવાં.

કેટલાક હળુકર્મી સંસારી જીવોને છોકરા ઉપર મોહ કરતાં જેટલો અરેરાટ આવે છે તેટલો પણ હાલના કેટલાક સાધુઓને શિષ્યો ઉપર મોહ કરતાં આવતો નથી!

તૃષ્ણાવાળો જીવ નિત્ય ભિખારી; સંતોષવાળો જીવ સદા સુખી.

સાચાદેવનું, સાચા ગુરુનું, સાચા ધર્મનું ઓળખાણ થવું બહુ મુશ્કેલ છે. સાચા ગુરુનું ઓળખાણ થાય, તેનો ઉપદેશ હોય તો દેવ, સિદ્ધ, ધર્મ એ બધાનું ઓળખાણ થાય. બધાનું સ્વરૂપ સદ્ગુરુમાં સમાય.

સાચા દેવ અર્હત, સાચા ગુરુ નિર્ગ્રંથ; સાચા હરિ રાગદ્વેષ જેના ગયા છે તે. ગ્રંથિરહિત એટલે ગાંઠરહિત. મિથ્યાત્વ તે અંતરગ્રંથિ છે. પરિગ્રહ તે બાહ્યગ્રંથિ છે. મૂળમાં અભ્યંતર ગ્રંથિ ન છેદાય ત્યાંસુધી ધર્મનું સ્વરૂપ સમજાય નહીં. જેની ગ્રંથિ ગઈ છે તેવા પુરુષ મળે તો ખરેખરૂં કામ થાય; તેમાં વળી સત્સમાગમ રહે, તો વિશેષ કલ્યાણ થાય. જે મૂળ ગાંઠ છેદવા શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે તે સહુ ભૂલી ગયા છે; ને બહારથી તપશ્ચર્યા કરે છે. દુઃખ સહન કરતાં છતાં મુક્તિ થતી નથી તો દુઃખ વેદવાનું કારણ જે વૈરાગ્ય તે ભૂલી ગયા. દુઃખ અજ્ઞાનનું છે.

અંદરથી છૂટે ત્યારે બહારથી છૂટે; અંદરથી છૂટ્યા વગર બહારથી છૂટે નહીં. એકલું બહારથી છોડે તેમાં કામ થાય નહીં. આત્મસાધનવગર કલ્યાણ થતું નથી.

બાહ્ય અને અંતર બન્ને સાધન જેને છે તે ઉત્કૃષ્ટ પુરુષ છે; અને તે શ્રેષ્ઠ છે. જે સાધુના સંગથી અંતર્ગુણ પ્રગટે તેનો સંગ કરવો. કલઈનો અને ચાંદીનો રૂપિઓ સરખા કહેવાય નહીં. કલઈ ઉપર સિક્કો પાડ્યો પણ તેની રૂપિયાની કીમત થાય નહીં. ત્યારે ચાંદી છે તેના ઉપર સિક્કો પાડ્યો નહીં તોપણ તેની કીમત જાય નહીં, તેમ જ ગૃહસ્થપણામાં સમકિત હોય તો તેની કીમત જાય નહીં. સહુ કહે છે કે અમારા ધર્મથી મોક્ષ છે.

આત્મામાં રાગ દ્વેષ ગયે જ્ઞાન પ્રગટે. ગમે ત્યાં બેઠા, ને ગમે તે સ્થિતિમાં મોક્ષ થાય પણ રાગદ્વેષ જાય તો. મિથ્યાત્વ, ને અહંકાર મટ્યાવગર રાજપાટ છોડે, ઝાડની માફક સુકાઈ જાય, પણ મોક્ષ થાય નહીં. મિથ્યાત્વ ગયા પછી સહુ સાધન સફળ થાય. આટલા માટે સમ્યગ્દર્શન શ્રેષ્ઠ છે.

સંસારમાં મોહ છે, સ્ત્રીપુત્રમાં મારાપણું થઈ ગયું છે; ને કષાયનો ભરેલો છે તે રાત્રિભોજન ન કરે તોપણ શું થયું? જ્યારે મિથ્યાત્વ જાય ત્યારે તેનું ખરૂં ફળ થાય.

સત્સમાગમમાં જીવ આવે, ને દૃષ્ટિનું ઝેરપણું ન જાય, તો સત્સમાગમમાં આવ્યો નથી એમ સમજવું. મત ગયો નહીં ત્યાંસુધી ગુણ પ્રગટે નહીં. અપૂર્વ દોષ ટાળીને મન આપે ત્યારે ઠીક. જ્ઞાનીપુરુષ પરમાર્થનો જ ઉપદેશ આપે છે. મુમુક્ષુઓએ આમાં સાધનો સેવવાં યોગ્ય છે.

સમકિતનાં મૂળ બાર વ્રત:—સ્થૂળપ્રાણાતિપાત; સ્થૂળમૃષાવાદ; સ્થૂળ કરવાનો હેતુ—

જ્ઞાનીઓએ આત્માનો ઓર જ માર્ગ સમજાવ્યો છે. વ્રત બે પ્રકારનાં છે:—૧. સમકિત વગર બાહ્યવ્રત છે. ૨. સમકિતસહિત અંતરવ્રત છે. સમકિતસહિત બાર વ્રતનો પરમાર્થ સમજાય તો ફળ થાય.

બાહ્યવ્રત, અંતરવ્રતને અર્થે છે; જેવી રીતે એકડો શીખવા માટે લીટા છે તેમ પ્રથમ તો લીટા કરતાં એકડો વાંકો ચૂકો થાય; અને એમ કરતાં કરતાં પછી એકડો બરાબર થાય.

જીવે જે જે સાંભળ્યું છે તે તે અવળું જ ગ્રહણ કર્યું છે. જ્ઞાની બિચારા શું કરે! કેટલુંક સમજાવે? સમજાવવાની રીતે સમજાવે. મારીકૂટીને સમજાવ્યે આત્મજ્ઞાન થાય નહીં. આગળ જે જે વ્રતાદિ કર્યાં તે તે અફળ ગયાં, માટે હવે સત્પુરુષની દૃષ્ટિએ પરમાર્થ સમજીને કરો. એકને એક વ્રત હોય પણ મિથ્યાદૃષ્ટિની અપેક્ષાએ બંધ છે, અને સમ્યક્દૃષ્ટિની અપેક્ષાએ નિર્જરા છે. પૂર્વે જે વ્રતાદિ નિષ્ફળ ગયાં છે તે હવે સફળ થવાયોગ્ય સત્પુરુષનો યોગ થયો છે, માટે પુરુષાર્થ કરવો; સદાચરણ ટેકસહિત સેવવાં, મરણ આવ્યે પણ પાછા હઠવું નહીં. જ્ઞાનીનાં વચનો શ્રવણ થતાં નથી; નહીં તો દશા બદલ્યા વિના કેમ રહે!

આરંભપરિગ્રહનું સંક્ષેપપણું કરવું; વાંચવામાં ચિત્ત ચોંટે નહીં તેનું કારણ નિરસપણું લાગે છે. જેવી રીતે માણસ નિરસ આહાર કરી બેસે તો પછી ભાવે નહીં તેવી રીતે.

જ્ઞાનીઓએ કહ્યું છે તેથી જીવ અવળો ચાલે છે; એટલે સત્પુરુષની વાણીમાંથી પરિણામ પામે! લોકલાજ આદિ શલ્ય છે, એ શલ્યને લઈને જીવનું પાણી ભભકતું નથી. ને શલ્યો સત્પુરુષનાં વચનરૂપી ટાંકણે કરી તડ પડે તો પાણી ભભકી ઊઠે. જીવના શલ્ય હજારો દિવસના નિયોગને લઈને ન ટળે, પણ સત્સંગનો યોગ એક મહિના સુધી થાય, તો ટળે; ને રસ્તે જીવ ચાલ્યો જાય.

રોગ ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે સ્ત્રી, છોકરાં છૈયાં, ભાઇ કે કોઇ પણ લેઇ શકતાં નથી!

સંતોષ કરી ધર્મ ધ્યાન કરવું; છોકરાં છૈયાં વગેરે અન્યની ન જેટલી ચિંતા કરવી નહીં. એક સ્થાનકે બેસી, વિચારી, સત્પુરુષના સંગે, જ્ઞાનીનાં વચન સાંભળી વિચારીને ધન આદિની મર્યાદા કરવી.

બ્રહ્મચર્ય યથાતથ્ય રીતે તો કોઇ વિરલા જીવ પાળી શકે છે; તોપણ લોકલાજથી બ્રહ્મચર્ય પળાય તો તે ઉત્તમ છે.

મિથ્યાત્વ ગયું હોય તો ચાર ગતિ ટળે. સમકિત ન આવ્યું હોય અને બ્રહ્મચર્ય પાળે તો દેવલોક મળે.

વાણીઓ, બ્રાહ્મણ, પશુ, પુરુષ, સ્ત્રીઆદિ કલ્પનાએ કરી "હું વાણીઓ, બ્રાહ્મણ, પુરુષ, સ્ત્રી, પશુ છું" એમ માન્યું છે; પણ વિચાર કરે તો પોતે તેમાંનો કોઇ નથી, "મારૂં" સ્વરૂપ તેથી જુદું જ છે.

સૂર્યના ઉદ્યોતની પેઠે દિવસ ચાલ્યો જાય; તેમ અંજળીજળની માફક આયુષ ચાલ્યું જાય.

લાકડું કરવતથી વ્હેરાય, તેમ આયુષ ચાલ્યું જાય છે; તોપણ મૂર્ખ પરમાર્થ સાધતો નથી: ને મોહના જથ્થા ભેગા કરે છે.

"બધા કરતાં હું જગતમાં મોટો થાઉં" એવી મોટાઇ મેળવવાની તૃષ્ણામાં, પાંચ ઇંદ્રિયોને વિષે લયલીન, મદ્ય પીધો હોય તેની પેઠે, ઝાંઝવાનાં પાણીની માફક સંસારમાં જીવ ભમે છે; અને કુળ, ગામ, ગતિઓને વિષે મોહના નચાવવાથી નાચ્યા કરે છે!

આંધળો વણે: ને વાછરો ચાવે એની પેઠે અજ્ઞાનીની ક્રિયા નિષ્ફળ જાય છે.

'હું કર્તા' 'હું કરૂં છું' 'હું કેવું કરૂં છું!' આદિ જે વિભાવ છે તે જ મિથ્યાત્વ. અહંકારથી કરી સંસારમાં અનંત દુઃખ પ્રાપ્ત થાય; ચારે ગતિમાં રઝળે.

કોઇનું દીધું દેવાતું નથી; કોઇનું લીધું લેવાતું નથી, જીવ ફોકટ કલ્પના કરી રઝળે છે. જે પ્રમાણે કર્મ ઉપાર્જન કરેલાં હોય તે પ્રમાણે લાભ, અલાભ, આયુષ, શાતા, અશાતા મળે છે. પોતાથી કાંઇ આપતું લેવાતું નથી ... આપ્યું'; 'મેં દુઃખ આપ્યું'; 'મેં અન્ન

સો ઉપવાસ કરે, પણ જ્યાંસુધી માંહીથી ખરેખરાં [illegible] ત્યાંસુધી ફળ થાય નહીં.

શ્રાવક કોને કહેવા? જેને સંતોષ આવ્યો હોય; કષાય પાતળા હોય; માંહીથી ગુણ આવ્યા હોય; સાચો સંગ મળ્યો હોય તેને શ્રાવક. આવા જીવને બોધ લાગે, તો બધું વલણ ફરી જાય,-દશા ફરી જાય. સંગ મળવો તે પુણ્યનો જોગ છે.

જીવો અવિચારથી ભૂલ્યા છે; જરા કોઈ કહે કે તરત ખોટું [illegible] વિચારે નહીં કે, મારે શું? તે કહેશે તો તેને કર્મ બંધાશે.

સામાયિક સમતાને કહેવાય. જીવ અહંકાર કરી આકુળવ્યાકુળ [illegible] અહંકાર માયા ખરચે છે; તે માઠી ગતિનાં કારણો છે. સાચા સંગ વગર એ દોષ ઘટે નહીં.

જીવને ડાહ્યા કહેવરાવવું બહુ ગમે છે. વગર બોલાવ્યે ડહાપણ કરી મોટાઈ લે છે. જે જીવને વિચાર નહીં તેનો છૂટવાનો આરો નહીં. જો વિચાર કરે, અને સાચા માર્ગે ચાલે તો છૂટવાનો આરો આવે.

અહંકારથી, માનથી, કેવળ્ય પ્રગટ થતું નથી. તે મોટા દોષ છે. અજ્ઞાનમાં મોટા નાનાની કલ્પના છે. બાહુબળજીએ વિચાર્યું કે હું [illegible] વગરનો છું માટે

પંદર ભેદે સિદ્ધ કહ્યા તેનું કારણ રાગ દ્વેષ અને અજ્ઞાન જેના [illegible] તે ગમે તે વેશે, ગમે તે જગાએ, ગમે તે લિંગે કલ્યાણ થાય તે છે.

સાચો માર્ગ એક જ છે માટે આગ્રહ રાખવો નહીં. ઢુંઢિયા [illegible] છે, તપા [illegible] છે એવી કલ્પના કરવી નહીં. દયા, સત્ય આદિ સદાચરણ મુક્તિના રસ્તા છે માટે સદાચરણ સેવવાં.

લોચ કરવા [illegible] કહ્યા છે તે શરીરની મમતાની તે પરીક્ષા છે માટે. તે મોક્ષ [illegible] તેમ [illegible] જોવાનું મન થાય [illegible] માટે ઉપાધિ કરી [illegible] આ કારણથી [illegible] કહ્યું છે.

[illegible] ઉપાધિથી નિવૃત્તિ [illegible] હોવાય; [illegible] ઉપદેશ [illegible] કરાય; [illegible] કરતાં, કોઈ [illegible] તો કલ્યાણ થાય. આ કારણથી [illegible] કરવાનું જણાવ્યું છે.

આપ્યું' એવી મિથ્યા ભાવના કરે છે, ને તેને લઈને કર્મ ઉપાર્જન કરે છે. મિથ્યાત્વે કરી ખોટો ધર્મ ઉપાર્જન કરે છે.

જગતમાં આનો આ પિતા; આનો આ પુત્ર એમ કહેવાય છે; પણ કોઈ કોઈનું નથી. પૂર્વના કર્મના ઉદયે સઘળું બન્યું છે.

અહંકારે કરી જે આવી મિથ્યાબુદ્ધિ કરે છે તે ભૂલ્યા છે. ચાર ગતિમાં રઝળે છે; અને દુઃખ ભોગવે છે.

અધમાધમ પુરુષનાં લક્ષણો:-સાચા પુરુષને દેખી તેને રોષ ઉત્પન્ન થાય; તેનાં સાચાં વચન સાંભળી નિંદા કરે છે;-ખોટી બુદ્ધિવાળાં સાચી બુદ્ધિવાળાને દેખી રોષ કરે; સરળને મૂર્ખ કહે;-વિનય કરે તેને ધનના ખુશામતીઆ કહે; પાંચ ઇંદ્રિયો વશ કરી હોય તેને ભાગ્યહીન કહે. સાચા ગુણવાળાને દેખી રોષ કરે. સ્ત્રી પુરુષના સુખમાં લવલીન. આવા જીવો માઠી ગતિને પ્રાપ્ત થાય. જીવ કર્મને લઈને, પોતાના સ્વરૂપજ્ઞાનથી અંધ છે; તેને જ્ઞાનની ખબર નથી.

એક નાકને માટે-મારું નાક રહેલો સારું-એવી કલ્પનાને લીધે પોતાનું શૂરવીરપણું દેખાડવા લડાઈમાં ઉતરે છે; નાકની તો રાખ થવાની છે!

દેહ કેવો છે? રેતીના ઘર જેવો. મસાણની મઢી જેવો. પર્વતની ગુફાની માફક દેહમાં અંધારું છે. ચામડીને લીધે દેહ ઉપરથી રૂપાળો લાગે છે. દેહ અવગુણની ઓરડી, માયા અને મેલને રહેવાનું ઠેકાણું છે, દેહમાં પ્રેમ રાખવાથી જીવ રખડ્યો છે. તે દેહ અનિત્ય છે. બદફેલની ખાણ છે. તેમાં મોહ રાખવાથી જીવ ચારે ગતિમાં રઝળે છે. કેવા રઝળે છે? ઘાણીના બળદની માફક. આંખે પાટા બાંધે છે; તેને ચાલવાના માર્ગમાં સંકડાઈ રહેવું પડે છે; ફરવાનું મન થાય પણ છૂટી શકાય નહીં. ભૂખ્યા તરસ્યાનું કહેવાય નહીં. શ્વાસોચ્છ્વાસ નિરાંતે લેવાય નહીં. તેની પેઠે જીવ પરાધીન છે. જે સંસારમાં પ્રીતિ કરે છે તે આવા પ્રકારનું દુઃખ સહન કરે છે.

ધુમાડા જેવાં લુગડાં પહેરી તેઓ આડંબર કરે છે, પણ તે ધુમાડાની માફક નાશ પામવાયોગ્ય છે. આત્માનું જ્ઞાન માયાને લઈને દબાઈ રહે છે.

જે જીવ આત્મેચ્છા રાખે છે તે નાણાંને નાકના મેલની પેઠે લાગે છે. માખી ગળપણમાં વળગી છે તેની પેઠે આ અભાગીઓ જીવ કુટુંબના સુખમાં વળગ્યો છે.

વૃદ્ધ, જુવાન, બાળ એ સર્વ સંસારમાં બૂડ્યા છે. કાળના મુખમાં છે; એવું લક્ષ રાખવું. તે લક્ષ રાખીને સંસારમાં ઉદાસીનપણે રહેવું.

જૈન માર્ગ શું? રાગ દ્વેષ અને અજ્ઞાનનું જવું તે. અજ્ઞાની સાધુઓએ ભોળા જીવોને સમજાવી તેને મારી નાંખ્યા જેવું કર્યું છે. પોતે જો પ્રથમ વિચાર કરે કે, મારા દોષ શું ઘટ્યા છે? તો તો જણાય કે જૈનધર્મ તો મારાથી વેગળો રહ્યો છે. જીવ અવળી સમજણ કરી પોતાનું કલ્યાણ ભૂલી જઈ, બીજાનું અકલ્યાણ કરે છે. તપ્પા ઢુંઢિયાના સાધુને, અને ઢુંઢિયા તપ્પાના સાધુને અન્ન પાણી ન આપવા માટે પોતાના શિષ્યોને ઉપદેશ આપે છે. કુગુરુઓ એક બીજાને મળવા દેતા નથી; એક બીજાને મળવા દે તો તો કષાય ઓછા થાય. નિંદા ઘટે.

જીવ નિરપેક્ષી રહેતા નથી. અનાદિથી પક્ષમાં પડ્યા છે, અને તેમાં રહીને કલ્યાણ ભૂલી જાય છે.

બાર કુળની ગૌચરી કહી છે તેની કેટલાક મુનિઓ ક્યાં નથી. તેમને લુગડાંઆદિ પરિગ્રહનો મોહ મટ્યો નથી. એકવાર આહાર લેવાનું કહ્યું છતાં બે વાર લે છે. જે જ્ઞાનીપુરુષનાં વચનથી આત્મા ઉંચો આવે તે સાચો માર્ગ તે પોતાનો માર્ગ. સાચો ધર્મ પુસ્તકમાં છે, પણ આત્મામાં ગુણ પ્રગટે નહીં ત્યાંસુધી કંઇ ફળ આપે નહીં. "આપણો ધર્મ" એવી કલ્પના છે. આપણો ધર્મ શું? મહાસાગર કોઇનો નથી, તેમ ધર્મ કોઇના બાપનો નથી. જેમાં દયા, સત્ય આદિ હોય તે પાળો. તે કોઇનાં બાપનાં નથી. અનાદિ કાળનાં છે; શાશ્વત છે. જીવે ગાંઠ પકડી છે કે આપણો ધર્મ છે, પણ શાશ્વત માર્ગ શું? શાશ્વત માર્ગથી સહુ મોક્ષે ગયા છે. રજોહરણ, દોરો કે, મુમતિ, કપડાં કાંઇ આત્મા નથી. વહોરાના નાડાની માફક જીવ પક્ષનો આગ્રહ પકડી બેઠો છે એવી જીવની મૂઢતા છે. "આપણા જૈનધર્મના શાસ્ત્રમાં બધું છે. શાસ્ત્રો આપણી પાસે છે." એવું મિથ્યાભિમાન જીવ કરી બેઠો છે. ક્રોધ, માન, માયા, લોભરૂપી ચોર રાતદિવસ માલ ચોરી લે છે તેનું ભાન નથી.

તીર્થંકરનો માર્ગ સાચો છે. દ્રવ્યમાં બદામ સરખી પણ પણ રાખવાની આજ્ઞા નથી. વૈષ્ણવના કુળધર્મના કુગુરુઓ આરંભ પરિગ્રહ મૂક્યા વગર લોકોપાસેથી લક્ષ્મી ગ્રહણ કરે છે; અને તે રૂઢી વેપાર થઇ પડ્યો છે. તે પોતે અગ્નિમાં બળે છે, તો તેનાથી બીજાની અગ્નિ શી રીતે શાંત થાય? જૈનમાર્ગનો પરમાર્થ સાચા ગુરુથી સમજવાનો છે. જે ગુરુને સ્વાર્થ હોય તે પોતાનું અકલ્યાણ કરે, ને શિષ્યોનું પણ અકલ્યાણ થાય.

જૈનલિંગધારીપણું ધરી જીવ અનંતિ વાર રખડ્યો છે.—બાહ્યવર્તિ લિંગધારી લૌકિક વ્યવહારમાં અનંત વાર રખડ્યો છે. આ ઠેકાણે જૈનમાર્ગે

જે મહાપુરુષો બીજા જીવોને ઉપદેશ દઈ કલ્યાણ બતાવે છે તે મહાપુરુષોને અનંતો લાભ પ્રાપ્ત થયો છે. મહાપુરુષો પરજીવની નિષ્કામ કરુણાના સાગર છે. વાણીના ઉદય પ્રમાણે, તેમની વાણી નીકળે છે. તેઓ કોઈ જીવને દીક્ષા લે તેવું કહે નહીં. તીર્થંકરે પૂર્વે કર્મ બાંધ્યું છે તે વેદવા માટે બીજા જીવનું કલ્યાણ કરે છે; બાકી તો ઉદય પ્રમાણે દયા વર્તે છે. તે દયા નિષ્કારણ છે, તેમ તેઓને પારકી નિર્જરાએ કરી પોતાનું કલ્યાણ કરવાનું નથી. તેમનું કલ્યાણ તો થયેલું જ છે. તે ત્રણ લોકના નાથ તો તરીને જ બેઠા છે. સત્પુરુષ કે સમકિતીને પણ એવો ઉપદેશ દેવાની ઇચ્છા હોય નહીં. તે પણ નિષ્કારણ દયાની ખાતર ઉપદેશ દે છે. મહાવીરસ્વામી ગૃહવાસમાં રહેતા છતાં પણ ત્યાગી જેવા હતા.

હજારો વર્ષના સંયમી પણ જેવો વૈરાગ્ય રાખી શકે નહીં તેવો વૈરાગ્ય ભગવાનનો હતો. જ્યાં જ્યાં ભગવાન્ વર્તે છે, ત્યાં ત્યાં બધા પ્રકારના અર્થ પણ વર્તે છે. તેઓની વાણી ઉદયપ્રમાણે શાંતિપૂર્વક પરમાર્થહેતુથી નીકળે છે. અર્થાત્ તેમની વાણી કલ્યાણ અર્થે જ છે. તેઓને જન્મથી મતિ, શ્રુત, અવધિ એ ત્રણ જ્ઞાન હતાં. તે પુરુષના ગુણગ્રામ કરતાં અનંત નિર્જરા છે. જ્ઞાનીની વાત અગમ્ય છે. તેઓનો અભિપ્રાય જણાય નહીં. જ્ઞાનીપુરુષની ખરી ખૂબી એ છે કે, તેમણે અનાદિથી નહીં છેદાયેલા એવા રાગ દ્વેષ ને અજ્ઞાન તેને છેદી ભેદી નાખ્યા છે. એ ભગવાનની અનંત કૃપા છે. તેને પચીસસો વર્ષ થયાં; છતાં તેમની દયા આદિ હાલ વર્તે છે. એ તેમનો અનંતો ઉપકાર છે. જ્ઞાની આડંબર દેખાડવા અર્થે વ્યવહાર કરતા નથી. તેઓ સહજ સ્વભાવે ઉદાસીનપણે વર્તે છે.

જ્ઞાની દોષ પાસે જઈ દોષ છેદી નાખે છે; જ્યારે અજ્ઞાની જીવ દોષ છેદી શકતા નથી. જ્ઞાનીની વાત અદ્ભુત છે.

વાડામાં કલ્યાણ નથી; અજ્ઞાનીના વાડા હોય. જેમ સોઢું પોતે તરે નહીં, અને બીજાને તારે નહીં તેમ. વીતરાગનો માર્ગ અનાદિનો છે. જેના રાગ, દ્વેષ અને અજ્ઞાન ગયાં તેનું કલ્યાણ. બાકી અજ્ઞાની કહે કે, મારા ધર્મથી કલ્યાણ છે તો તે માનવું નહીં. એમ કલ્યાણ હોય નહીં. ઢુંઢિયાપણું કે તપાપણું માન્યું તો કષાય ચઢે. તપો ઢુંઢિયા સાથે બેઠો હોય તો કષાય ચઢે અને ઢુંઢિયો તપા સાથે બેઠો કષાય ચઢે; એ અજ્ઞાની સમજવા. બન્ને સમજ્યા વગર વાડા બાંધી કર્મ ઉપાર્જન કરી રખડે છે. વહોરાના નાડાની માફક મતાગ્રહ પકડી બેઠા છે. મુમતિ આદિનો આગ્રહ મૂકી દેવો.

લોક કહે છે કે સમકિત છે કે નહીં તે કેવળજ્ઞાની જાણે. આત્મા છે તે કેમ ન જાણે? કાંઈ આત્મા ગામ ગયો નથી; સમકિત થયું છે તે આત્મા પોતે જાણે. જેમ કોઈ પદાર્થ ખાવાથી ફળ આપે છે તેમ જ સમકિત આવ્યે–ભ્રાંતિ મટ્યે–તેનું ફળ પોતે જ્ઞાનનું ફળ જ્ઞાન આપે જ. પદાર્થનું ફળ પદાર્થ. સંપૂર્ણ પ્રમાણે આત્મામાંથી–માંહીથી–કર્મ જવું જવું થયાં હોય તેની પોતાને ખબર પડે? અર્થાત્ ખબર પડે જ. સમકિતીની દશા છાની રહે સમકિત માને તે પીતળની હીરકંડીને સોનાની હીરકંડી માને તેવી

સમકિત થયું હોય તો દેહાત્મબુદ્ધિ મટે; જો કે અલ્પ બોધ, મધ્યમ બોધ, વિશેષ બોધ જેવો હોય તે પ્રમાણે પછી દેહાત્મબુદ્ધિ મટે. દેહે રોગ આવ્યે જેનામાં આકુળ—વ્યાકુળતા માલમ પડે તે મિથ્યાત્વી.

જે જ્ઞાનીને આકુળતા વ્યાકુળતા મટી ગઈ છે તેને અંતરંગ પચ્ચખાણ જ છે. તેને બધા પચ્ચખાણ આવી જાય છે. જેને રાગદ્વેષ મટી ગયા તેને [illegible] છોકરો મરી જાય તોય ખેદ થાય નહીં. શરીરને વ્યાધિ થવાથી જેને વ્યાકુળપણું થાય છે, અને જેનું કલ્પના માત્ર જ્ઞાન છે તે અધ્યાત્મજ્ઞાન માનવું. આવા કલ્પિત જ્ઞાની તે પેલા જ્ઞાનને અધ્યાત્મ માની અનાચાર સેવી બહુ જ રખડે છે. એ શાસ્ત્રનું ફળ?

આત્માને પુત્ર પણ ન હોય અને પિતા પણ ન હોય. જે કલ્પના સાચું માની બેઠા છે તે મિથ્યાત્વી છે. ખોટા સંગથી સમજાતું નથી માટે સમકિત આવતું નથી. સત્પુરુષના સંગથી જેમ [illegible] હોય તો સમકિત થાય.

સમકિત ને મિથ્યાત્વની તરત ખબર પડે તેવું છે. સમકિતીની અને મિથ્યાત્વીની વાણી ઘડીએ ઘડીએ જુદી પડે છે. જ્ઞાનીની વાણી એક જ [illegible] અનંત [illegible] મટે ત્યારે જ સમ્યક્ત્વ થાય. [illegible] જાણે, તેમની દવા જાણે, [illegible] તે પ્રમાણે ઉપાય કરે તો [illegible] મટે. રોગ જાણ્યા વગર અજ્ઞાની જે ઉપાય કરે તેથી રોગ વધી જાય [illegible] ને દવા કરે નહીં તો રોગ કેમ મટે? ન મટે. તો આ તો રોગે [illegible] શાસ્ત્ર તો જ્ઞાન કહેવાય નહીં. જ્ઞાન તો માંહીથી [illegible] જ કહેવાય. [illegible] માટે સત્પુરુષના વચન સાંભળવાનું [illegible] છે.

જ્ઞાની ભગવાને કહ્યું છે કે [illegible] તે કેવળ [illegible] થયા છે. [illegible]

નિવેડા નથી; જેટલા અંતરંગે સાચો માર્ગ જાણે તે "જૈન." બાકીના અનાદિ કાળથી જીવે ખોટાને સાચું માન્યું છે, અને તે જ અજ્ઞાન છે. મનુષ્યદેહનું સાર્થક ખોટા આગ્રહ-દુરાગ્રહ મૂકી કલ્યાણ થાય તો છે. જ્ઞાની સાચું જ બતાવે. આત્મજ્ઞાન પ્રગટે ત્યારે જ આત્મજ્ઞાનીપણું માનવું. ગુણ પ્રગટ્યા વગર માનવું એ ભૂલ છે. ઝવેરાતની કીમતવગર ઝવેરીપણું માનવું નહીં. અજ્ઞાની ખોટાને સાચું નામ આપી વાડા બંધાવે છે. સાચનું ઓળખાણ હોય તો કોઈ વખત પણ સાચું મળશે.

જો જીવ પોતાને મુમુક્ષુ માનતો હોય, તરવારનો કામી માનતો હોય તેણે, દેહને વિષે રોગ થતી વખત આકુળ-વ્યાકુળપણું થયું હોય તો તે વખત વિચારવું કે તારું મુમુક્ષુપણું-ડહાપણ ક્યાં ગયાં! જો તરવાનો કામી હોય તો તો દેહને અસાર જાણે; દેહને આત્માથી જુદો જાણે છે, તેને આકુળતા આવવી જોઈએ નહીં. દેહ સચવ્યો સચવાતો નથી કેમકે તે ક્ષણમાં ભાંગી જાય છે,-ક્ષણમાં રોગ, ક્ષણમાં વેદના થાય. દેહના સંગે દેહ દુઃખ આપે છે માટે આકુળ-વ્યાકુળપણું થાય છે તે જ અજ્ઞાન છે. શાસ્ત્રશ્રવણ કરી રોજ સાંભળ્યું છે કે દેહ આત્માથી જુદો છે, ક્ષણભંગુર છે; પણ દેહને વેદના આવ્યે તો રાગદ્વેષપરિણામ કરી બૂમ પાડે છે. દેહ ક્ષણભંગુર છે એવું તમે શાસ્ત્રમાં સાંભળવા શું કરવા જાઓ છો? દેહ તો તમારી પાસે છે તો અનુભવ કરો, દેહ પ્રગટ માટી જેવો છે; રાખ્યો રખાય નહીં. વેદના વેદતાં ઉપાય ચાલે નહીં ત્યારે શું સાચવે! કંઈ પણ બનીશકતું નથી. આવા દેહનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ થાય છે, તો તેની મમતા કરી કરવું શું? દેહનો પ્રગટ અનુભવ કરી શાસ્ત્રમાં કહ્યું કે તે અનિત્ય છે; દેહમાં મૂર્છા કરવા જેવું નથી.

જ્યાંસુધી દેહાત્મબુદ્ધિ ટળે નહીં ત્યાંસુધી સમ્યક્ત્વ થાય નહીં. જીવને સાચ ક્યારેય આવ્યું જ નથી; આવ્યું હોત તો મોક્ષ થાત. ભલે સાધુપણું, શ્રાવકપણું અથવા તો ગમે તે લ્યો, પણ સાચવગર સાધન તે વૃથા છે. જે દેહાત્મબુદ્ધિ મટાડવા માટે સાધનો બતાવ્યાં છે તે દેહાત્મબુદ્ધિ મટે ત્યારે સાચ્ચાં સમજાય. દેહાત્મબુદ્ધિ શું છે તે મટાડવા-મટાડવાનું સૂઝવવા-સાધનો કરવાનાં છે. તે ન મટે તો સાધુપણું શ્રાવકપણું શાસ્ત્રશ્રવણ કે ઉપદેશ તે વગડામાં પોક મૂક્યા જેવું છે. જેણે એ ભ્રમ ભાંગી ગયા છે, તે જ સાધુ, તે જ આચાર્ય, તે જ જ્ઞાની. જેમ અમૃતભોજન જમે તે કાંઈ છાનું રહે નહીં, તેમ ભ્રાંતિ મટે તે કાંઈ છાનું રહે નહીં.

એટલે ભ્રાંતિરૂપ અજીર્ણ કેમ મટે? અજ્ઞાની ગુરૂઓ જ્ઞાનને બદલે તપ બતાવે;
તપમાં જ્ઞાન બતાવે; આવી રીતે અવળું અવળું બતાવે તેથી જીવને તરવું
બહુ મુશ્કેલીવાળું છે. અહંકારાદિરહિતપણે તપાદિ કરવાં.

કદાગ્રહ મૂકીને જીવ વિચારે, તો માર્ગ જૂદો છે. સમકિત સુલભ છે,
પ્રત્યક્ષ છે, સહેલું છે. જીવ ગામ મૂકી આઘો ગયો છે તે પાછો ફરે ત્યારે
ગામ આવે. સત્પુરૂષોનાં વચનોનું આસ્થાસહિત શ્રવણ મનન કરે તો સમ્યક્ત્વ
આવે. તે આવ્યા પછી વ્રત પચ્ચખાણ આવે, ત્યારે પછી પાંચમું ગુણસ્થાનક
પ્રાપ્ત થાય.

સાચું સમજાઇ તેની આસ્થા થઇ તે જ સમ્યક્ત્વ છે. જેને ખરા
ખોટાની કીંમત થઇ છે; તે—ભેદ જેને મટ્યો છે તેને સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થાય.
અસદ્ગુરૂથી સત્ સમજાય નહીં. દયા, સત્ય, અદત્ત આદિ સદાચાર એ
સત્પુરૂષની સમીપ આવવાના સત્ સાધન છે. સત્પુરૂષો જે કહે છે તે સૂત્રના
સિદ્ધાંતના પરમાર્થ છે. અનુભવથી કહીએ છીએ,—અનુભવથી શંકા મટાડવાનું
કહીએ છીએ અનુભવ પ્રગટ દીવા છે; ને સૂત્ર કાગળમાં લખેલ દીવો છે.

ઢુંઢિયાપણું કે તપાપણું કર્યાં કરો તેથી સમકિત થવાનું નથી; ખરેખરૂં
સાચું સ્વરૂપ સમજાય, માંહીથી દશા ફરે તો સમકિત થાય. પરમાર્થમાં પ્રમાદ
એટલે આત્મામાંથી બહાર વૃત્તિ તે, ઘાતિકર્મ ઘાત કરે તેને કહેવાય. પરમાણુ
આત્માની અપેક્ષા છે. પરમાણુને પક્ષપાત નથી. જે રૂપે પરિણમાવે તે
રૂપે પરિણમે.

નિકાચિત કર્મમાં સ્થિતિબંધ હોય તો બરોબર બંધ થાય છે. સ્થિતિ-
કાળ ન હોય અને નિવૃત્તે, પશ્ચાત્તાપે જ્ઞાન વિચારે તો નાશ થાય. સ્થિતિકાળ
હોય તો ભોગવ્યે છૂટકો.

ક્રોધાદિક કરી જે કર્મો ઉપાર્જન કર્યા હોય તે ભોગવ્યે છૂટકો. ઉદય
આવ્યે ભોગવવું જ જોઇએ. સમતા રાખે તેને સમતાનું ફળ. સહુ સહુના
પ્રમાણે કર્મ ભોગવવા પડે છે.

જ્ઞાન સ્ત્રી પણામાં, પુરૂષપણામાં સરખું જ છે. જ્ઞાન આત્માનું છે.

...ીની આજ્ઞાપર પગ ભરી આપે તે કલ્યાણનો રસ્તો નહીં. લોક કહે છે કે,
...ુ છે; પણ આત્મદશા પર્ય તે સાધુ.

નરસિંહમેહતો કહે છે કે, અનાદિ કાળથી આમને આમ ચાલતાં કાળ
..., પણ નિવેડો આવ્યો નહીં આ માર્ગે નહીં; કેમકે અનાદિ કાળથી
...નાં ચાલતાં પણ માર્ગ હાથ આવ્યો નહીં. જો માર્ગજ હોય તો અત્યાર સુધી
...! એ હાથમાં આવ્યું નહીં એમ બને નહીં. માટે માર્ગ જુદો જ હોવો
...ીએ.

તૃષ્ણા કેમ ઘટે? લૌકિક ભાવમાં મોટાઈ મૂકી દે તો. "ઘરકુટુંબ
...દિને મારે શું કરવું છે? લૌકિકમાં ગમે તેમ હોય, પણ મારે તો મોટાઈ
...ી ગમે તે પ્રકારે તૃષ્ણા ઘટે તેમ કરવું છે," એમ વિચારે તો તૃષ્ણા
...-ઓછી પડે.

તપનું અભિમાન કેમ ઘટે? ત્યાગ કરવો તેનો ઉપયોગ રાખવાથી.
...મને આ અભિમાન કેમ થાય છે!' એમ રોજ વિચારતાં અભિમાન
...ું પડશે.

જ્ઞાની કહે છે તે કુંચીરૂપી જ્ઞાન, વિચારે, તો અજ્ઞાનરૂપી તાળું ઉઘડી
...ય;—દેરસાંય તાળાં ઉઘડી જાય. કુંચી હોય તો તાળું ઉઘડે: આણી 'હાણા
...ર્યે તો તાળું ભાંગી જાય.

'કલ્યાણ શું હશે?' એવો જીવને ભ્રમ છે. ને કાંઈ હાથી ઘોડા
...ી. જીવને આવી ભ્રાન્તિને લીધે કલ્યાણની કિંમત સમજાતી નથી. સમ-
...ય તો તો સુગમ છે જીવની ભ્રાંતિઓ દૂર કરવા માટે જગતનું વર્ણન
...ાવ્યું છે. જેથી જીવ હમેશના અંધ માર્ગથી થાકે તો માર્ગમાં આવે.

જ્ઞાની પરમાર્થ—સમ્યક્ત્વ—હોય તે જ કહે 'કષાય ઘટે તે કલ્યાણ.'—
જીવના રાગ દ્વેષ અને અજ્ઞાન જાય તેને કલ્યાણ કહેવાય' એવું લોક કહે,
...ે કે અમારા ગુરૂઓએ કહ્યું છે સાથે સત્પુરૂષો જુદું શું બતાવે છે?"
...આવી આડી કલ્પનાઓ કરી જીવને પોતાના દોષ મટાડવા નથી.

આત્મા અજ્ઞાનરૂપી પત્થરે કરી [illegible] ગયો છે. જ્ઞાની જ આત્માને
...ઉંચો લાવશે. આત્મા દબાઈ ગ[illegible] તે કલ્યાણ સૂઝતું નથી. જ્ઞાની
સદ્‌વિચારરૂપી સહેલી [illegible] ...ાઓ દબાયેલા તાળાને લાગે છે.

જીવને માહીથી [illegible] ...જ અપૂર્વ ભાવે, તે જ રીતે ભ્રાંતિરૂપી
...અજ્ઞાનું મટયે કલ્યાણ થાય, પણ જીવને અજ્ઞાની ગુરૂએ ભડકાવી માર્યો છે

૪૮૨.

આયુષ્ય અલ્પ અને અનિયત પ્રવૃત્તિ, અસીમ બળવાન અસત્સંગ, પૂર્વનું ઘણું કરીને અનારાધકપણું, બળવીર્યની હીનતા એવાં કારણોથી રહિત કોઇક જીવ હશે, એવા આ કાળને વિષે પૂર્વે ક્યારે પણ નહીં જાણેલો, નહીં પ્રતીત કરેલો, નહીં આરાધેલો તથા નહીં સ્વભાવસિદ્ધ થયેલો એવો "માર્ગ" પ્રાપ્ત કરવો દુષ્કર હોય એમાં આશ્ચર્ય નથી; તથાપિ જેણે તે પ્રાપ્ત કરવા સિવાય બીજો કોઇ લક્ષ રાખ્યો જ નથી, તે આ કાળને વિષે પણ અવશ્ય તે માર્ગ પામે છે. લૈકિક કારણોમાં અધિક હર્ષ વિષાદ મુમુક્ષુ જીવ કરે નહીં.

૧૯૫૩, માગશર શુદ ૧, શનિ, વવાણીઆ.

૪૮૩.

શ્રી માણેકચંદનો દેહ છૂટવા સંબંધી ખબર જાણ્યા. સર્વ દેહધારી જીવો મરણ પાસે શરણરહિત છે. માત્ર તે દેહનું યથાર્થ સ્વરૂપ પ્રથમથી જાણી તેનું મમત્વ છેદીને નિજસ્થિરતાને અથવા જ્ઞાનીના માર્ગની યથાર્થ પ્રતીતિને પામ્યા છે, તે જ જીવ તે મરણકાળે શરણસહિત છતાં ઘણુંકરીને ફરી દેહ ધારણ કરતા નથી, અથવા મરણકાળે દેહના મમત્વભાવનું અલ્પત્વ હોવાથી પણ નિર્ભય વર્તે છે. દેહ છૂટવાનો કાળ અનિયત હોવાથી વિચારવાન પુરુષો અપ્રમાદપણે પ્રથમથી જ તેનું મમત્વ નિવૃત્ત કરવાનો અવિરુદ્ધ ઉપાય સાધે છે; અને એ જ તમારે અમારે સૌએ લક્ષ રાખવાયોગ્ય છે. પ્રીતિબંધનથી ખેદ થવા યોગ્ય છે, તથાપિ એમાં બીજો કોઇ ઉપાય નહીં હોવાથી તે ખેદને વૈરાગ્યસ્વરૂપમાં પરિણમન કરવો, એજ વિચારવાનને કર્તવ્ય છે.

સં૦ ૧૯૫૩ના માગશર શુદ ૩, બુધ, વવાણીઆ.

૪૮૪.

સર્વજ્ઞાયનમઃ

'યોગવાસિષ્ઠ'ના પ્રથમના બે પ્રકરણ, 'પંચીકરણ', 'દાસબોધ' તથા 'વિચારસાગર' એ ગ્રંથો તમારે વિચારવા યોગ્ય છે. એમનો કોઇ ગ્રંથ તમે પૂર્વે વાંચ્યો હોય તોપણ વાંચવા યોગ્ય છે, તેમજ વિચારવો યોગ્ય છે. જૈનપદ્ધતિના એ ગ્રંથો નથી એમ જાણીને તે ગ્રંથો વિચારતાં ક્ષોભ પામવો યોગ્ય નથી.

૪૮૦.

જ્ઞાનીઓએ મનુષ્યપણું ચિંતામણિરત્નતુલ્ય કહ્યું છે, તે વિચારો તો પ્રત્યક્ષ જણાય તેવું છે. વિશેષ વિચારતાં તો તે મનુષ્યપણાનો એક સમય પણ ચિંતામણિરત્નથી પરમ માહાત્મ્યવાન અને મૂલ્યવાન દેખાય છે, અને જો દેહાર્થમાં જ તે મનુષ્યપણું વ્યતીત થયું તો એક ફૂટી બદામની કીમતનું નથી એમ નિઃસંદેહ દેખાય છે.

કારતક વદ ૭, રવિ, ૧૯૫૨, વવાણિયા.

૪૮૧.

ૐ સર્વજ્ઞાય નમઃ

દેહનું અને પ્રારબ્ધોદય જ્યાંસુધી બળવાન હોય ત્યાંસુધી દેહસંબંધી કુટુંબ, કે જેનું ભરણપોષણ કરવાનો સંબંધ છૂટે તેવો ન હોય, અર્થાત્ અગારવાસપર્યંત જેનું ભરણપોષણ કરવું પડ્યું હોય તેનું ભરણપોષણ માત્ર મળતું હોય તો તેમાં સંતોષ પામીને મુમુક્ષુ જીવ આત્મહિતનો જ વિચાર કરે તથા પુરુષાર્થ કરે. દેહ અને દેહસંબંધી કુટુંબનાં માહાત્મ્યાદિ અર્થે પરિગ્રહાદિના પરિણામપૂર્વક સ્મૃતિ પણ ન થવા દે. કેમકે તે પરિગ્રહાદિની પ્રાપ્તિ આદિ કાર્ય એવાં છે, કે આત્મહિતનો અવસર જ ઘણુંકરીને પ્રાપ્ત થવા ન દે.

સંવત્ ૧૯૫૩ ના કાર્તિક વદ ૧૧, બુધે, વવાણિયા.

ત્યાગરૂપે બાહ્યસંયમ જ્ઞાનીપુરુષોએ ઉપદેશ્યો છે, જે પ્રાયે તમને પ્રાપ્ત છે. વળી યથાર્થ ભાવસંયમની જિજ્ઞાસાથી પ્રવર્તો છો, માટે અમુક અવસર પ્રાપ્ત થયે જાણી સત્શાસ્ત્ર, અપ્રતિબદ્ધતા, ચિત્તની એકાગ્રતા, સત્પુરુષનાં અનુપ્રેક્ષાદ્વારા તે સફળ કરવી યોગ્ય છે.

સંવત ૧૯૫૩ના માર્ગ૦ વદ ૧૧, બુધ. વવાણીઆ.

૪૮૮.

વિષમભાવનાં નિમિત્તો બળવાનપણે પ્રાપ્ત થયા છતાં જે જ્ઞાની પુરુષ અવિષમ ઉપયોગે વર્ત્યા છે, વર્તે છે, અને ભવિષ્યકાળે વર્તે તે સર્વને વારંવાર નમસ્કાર.

—:૦:—

ઉત્કૃષ્ટમાં ઉત્કૃષ્ટ વ્રત, ઉત્કૃષ્ટમાં ઉત્કૃષ્ટ તપ, ઉત્કૃષ્ટમાં ઉત્કૃષ્ટ નિયમ, ઉત્કૃષ્ટમાં ઉત્કૃષ્ટ લબ્ધિ, ઉત્કૃષ્ટમાં ઉત્કૃષ્ટ ઐશ્વર્ય, એ જેમાં સહેજે સમાય છે એવા નિરપેક્ષ અવિષમ ઉપયોગને નમસ્કાર: એ જ ધ્યાન.

સંવત ૧૯૫૩ના પોષ શુદ ૧૦, ભોમે, વવાણીઆ.

૪૮૯.

રાગ, દ્વેષનાં પ્રત્યક્ષ બળવાન નિમિત્તો પ્રાપ્ત થયે પણ જેનો આત્મભાવ કિંચિત્ માત્ર પણ ક્ષોભ પામતો નથી, તે જ્ઞાનીના જ્ઞાનનો વિચાર કરતાં પણ મહા નિર્જરા થાય; એમાં સંશય નથી.

સંવત ૧૯૫૩ના પોષ શુદ ૧૧, બુધ, વવાણીઆ.

૪૯૦.

આરંભ અને પરિગ્રહનો ઇચ્છાપૂર્વક પ્રસંગ હોય તો આત્મલાભને વિશેષ ઘાતક છે અને વારંવાર અસ્થિર, અપ્રશસ્ત પરિણામનો હેતુ છે, એમાં તો સંશય નથી; પણ જ્યાં અનિચ્છાથી ઉદયના કોઈ એક યોગથી પ્રસંગ વર્તતો હોય ત્યાંપણ આત્મભાવના ઉત્કૃષ્ટપણાનો બાધ કરનાર, તથા આત્મસ્થિરતાને અંતરાય કરનાર તે આરંભ પરિગ્રહનો પ્રસંગ પ્રાયે થાય છે, માટે પરમ કૃપાળુ જ્ઞાનીપુરુષોએ ત્યાગમાર્ગ ઉપદેશ્યો છે; તે મુમુક્ષુ જીવે દેશે અને સર્વથા અનુસરવાયોગ્ય છે.

સંવત ૧૯૫૩ના પોષ વદ ૪, શુક્ર, વવાણીઆ.

આદિમાં જે જે વૃત્તિ, કે વસ્તુનો ઓળખાણ થાય છે, તે તે વૃત્તિ અને વસ્તુનો યથાયોગ્ય પ્રકારે આદિ અનુક્રમે પરિગ્રહ, આહારાદિ વિષયમાં, લોકસંબંધી વ્યાખ્યાન વગેરે—પ્રસંગ જેવું પ્રવર્તન છે એમ યથાર્થ જાણ્યા વિના પ્રાપ્ત છે તે વૃત્તિનો ત્યાગ ન થાય. પ્રથમ તે વૃત્તિ અને વસ્તુઓ પ્રત્યે ઉદાસ ભાવની દૃષ્ટિ રાખી કાર્ય ન થવા પૂર્વક કરવા યોગ્ય છે.

મુંબઈ, સંવત ૧૯૫૧ ના માર્ગ૦ સુદ ૧૦, સોમ.

૪૮૫.

સર્વજ્ઞાયનમઃ

જો જ્ઞાનીનો માર્ગ સુગમપણે તો આ મનુષ્ય દેહ એક પ્રાપ્ત પણ પ્રત્યક્ષ ચિંતામણિ છે. એમાં સંશય નથી.

સંવત ૧૯૫૧ ના માર્ગ૦ સુદ ૧૨, વવાણીઆ.

૪૮૬.

સર્વજ્ઞાયનમઃ

વૃત્તિનો લક્ષ તથારૂપ સર્વસંગપરિત્યાગપ્રત્યે વર્તતાં છતાં જે મુમુક્ષુને પ્રારબ્ધવિશેષથી તે યોગનો અનુદય રહ્યા કરે, અને કુટુંબાદિનો પ્રસંગ તથા આજીવિકાદિ કારણે પ્રવૃત્તિ રહે—જે યથાન્યાયથી કરવી પડે, પણ તે ત્યાગના ઉદયને પ્રતિબંધક જાણી સખેદપણે કરે—તે મુમુક્ષુએ પૂર્વોપાર્જિત શુભાશુભ કર્માનુસાર આજીવિકાદિ પ્રાપ્ત થશે એમ વિચારી માત્ર નિમિત્તરૂપ પ્રયત્ન કરવું ઘટે, પણ ભયાકુળ થઈ ચિંતા, કે ન્યાયત્યાગ કરવા ન ઘટે; કેમકે તે તો માત્ર વ્યામોહ છે;—એ શમાવવાયોગ્ય છે. પ્રાપ્તિ શુભાશુભ પ્રારબ્ધાનુસાર છે. પ્રયત્ન વ્યવહારિક નિમિત્ત છે એટલે કરવું ઘટે; પણ ચિંતા તો માત્ર આત્મગુણરોધક છે.

સં૦ ૧૯૫૧ ના માર્ગ૦ સુદ ૧૨, વવાણીઆ.

૪૮૭.

આરંભ તથા પરિગ્રહની પ્રવૃત્તિ આત્મહિતને ઘણા પ્રકારે રોધક છે, અથવા સત્સમાગમના યોગમાં એક વિશેષ અંતરાયનું કારણ જાણીને તેના

૪૫૫.

—તે માટે ઉભા કર જોડી, જિનવર આગળ કહિયે રે;
સમય ચરણ–સેવા શુદ્ધ દેજો, જેમ આનંદઘન લહિયે રે.
—મુનિશ્રી આનંદઘન.

સંવત્ ૧૯૫૩ ના મહા વદ ૧૨, વવાણીઆ.

૪૫૬.

એકાંત નિશ્ચયનયથી મતિ આદિ ચાર જ્ઞાન, સંપૂર્ણ શુદ્ધ જ્ઞાનની અપેક્ષાએ વિકલ્પજ્ઞાન કહી શકાય; પણ સંપૂર્ણ શુદ્ધજ્ઞાન એટલે સંપૂર્ણ નિર્વિકલ્પજ્ઞાન ઉત્પન્ન થવાનાં એ જ્ઞાન સાધન છે. તેમાં પણ શ્રુતજ્ઞાન મુખ્યપણે છે. કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થવામાં જ્યાંસુધી તે જ્ઞાનનું અવલંબન છે. પ્રથમથી કોઇ જીવ એનો ત્યાગ કરે તો કેવળજ્ઞાન પામે નહીં. કેવળજ્ઞાન સુધી દશા પામવાનો હેતુ શ્રુતજ્ઞાનથી થાય છે.

સંવત્ ૧૯૫૩ ના મહા વદ ૨, વવાણીઆ.

૪૫૭.

"જ્ઞાનનું ફળ વિરતિ છે," વીતરાગનું આ વચન સર્વ મુમુક્ષુઓએ નિત્ય સ્મરણમાં રાખવાયોગ્ય છે. જે વાંચવાથી, સમજવાથી, તથા આત્મા વિભાવથી, વિભાવના કાર્યોથી, અને વિભાવના પરિણામથી ઉદાસ ન થયો, વિભાવનો ત્યાગી ન થયો; વિભાવના કાર્યોનો અને વિભાવનાં ફળનો ત્યાગ ન થયો, તે વાંચવું, વિચારવું, અને તે સમજવું અજ્ઞાન છે. વિચારવૃત્તિ સાથે ત્યાગવૃત્તિ ઉત્પન્ન કરવી તે જ વિચાર સફળ છે; એમ કહેવાનો જ્ઞાનીનો પરમાર્થ છે.

સંવત્ ૧૯૫૩ ના ફાગણ વદ ૧૧, શ્રી વવાણીઆ.

૪૫૮

ૐ સર્વજ્ઞાય નમઃ.

'આત્મસિદ્ધિ'માં કહેલા સમકિતના પ્રકારનો વિશેષાર્થ જિજ્ઞાસાને કારણ માગ્યો છે. 'આત્મસિદ્ધિ'માં ત્રણ પ્રકારના સમકિત ઉપદેશ્યાં છે:

૪૫૧.

દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી, કાળથી, અને ભાવથી એમ ચારે પ્રકારે અપ્રતિબંધપણે આત્મતામાં વર્તતા નિર્ગ્રંથને કહ્યું છે; તે વિશેષ અનુપ્રેક્ષા કરવા યોગ્ય છે.
મોરબી, સંવત્ ૧૯૫૩ ના મહા શુદ ૯, બુધ.

૪૫૨.

કેટલા પુરુષ પોતે વિશેષ સદાચારમાં તથા સંયમમાં પ્રવર્તે છે, તેના સમાગમમાં આવવા ઇચ્છતા જીવોને તે પદ્ધતિનાં અવલોકનથી જેવો સદાચાર તથા સંયમનો લાભ થાય છે, તેવો લાભ વિસ્તારવાળા ઉપદેશથી પણ ઘણું-કરીને થતો નથી; તે લક્ષ રાખવાયોગ્ય છે.

સં. ૧૯૫૩ના મહા શુદ ૯. બુધ, મોરબીથી.

૪૫૩.

જે પ્રકારે બીજા મુમુક્ષુ જીવોના ચિત્તમાં, તથા આપમાં નિર્મળતા-આત્મશુદ્ધિ થાય, તે તે પ્રકારે પ્રવર્તવું કર્તવ્ય છે. નિયમિત શ્રવણ કરાવાય, તથા આરંભ પરિગ્રહના સ્વરૂપ સમ્યક્પ્રકારે તેનાં નિવૃત્તિને અને નિર્મળતાને કેટલા પ્રતિબંધક છે તે વાત ચિત્તમાં દૃઢ થાય, તેમ અરસપરસ જ્ઞાનકથા થાય તેમ કર્તવ્ય છે.
સંવત્ ૧૯૫૩ ના મહા વદ ૪, રવિ, મોરબી.

૪૫૪.

—સકળ સંસારી ઇંદ્રિયરામી, મુનિગુણ આતમરામી રે;
મુખ્યપણે જે આતમરામી, તે કહિયે નિષ્કામી રે.
—મુનિશ્રી આનંદઘન.

મોરબી, રવિ, મહા વદ ૪, ૧૯૫૩.

૫૦૭

પરમભક્તિથી સ્તુતિકરનારપ્રત્યે પણ જેને રાગ નથી, અને દ્વેષથી પરિષહ ઉપસર્ગ કરનારપ્રત્યે પણ જેને દ્વેષ નથી તે પુરુષરૂપ ભગવાનને વારંવાર નમસ્કાર.

—:૦:—

અદ્વેષવૃત્તિ વર્ત્તવું યોગ્ય છે, ધીરજ કર્ત્તવ્ય.

"આચરંગ" વાંચતાં સાધુનો દીર્ઘશંકાદિ કારણોમાં પણ ઘણો સંક્ષેપ માર્ગ જોવામાં આવ્યો તે પરથી એવી આશંકા થય છે, કે એટલી બધી સંક્ષેપ એવી અલ્પ ક્રિયામાં પણ રાખવાનું કારણ શું હશે?" તે આશંકાનું સમાધાનઃ—

સતત અંતર્મુખ ઉપયોગે સ્થિતિ એ જ નિર્ગ્રંથનો પરમ ધર્મ છે. એક સમય પણ બહિર્મુખ કરવો નહીં એ નિર્ગ્રંથનો મુખ્ય માર્ગ છે; પણ તે સંયમાર્થે દેહાદિ સાધન છે તેના નિર્વાહને અર્થે સહજ પણ પ્રવૃત્તિ થવાયોગ્ય છે. કંઇ પણ તેવી પ્રવૃત્તિ કરતાં ઉપયોગ બહિર્મુખ થવાનું નિમિત્ત છે, તેથી તે પ્રવૃત્તિ અંતર્મુખ ઉપયોગપણે રહ્યા કરે એવા પ્રકારમાં ગ્રહણ કરાવી છે. કેવળ અને સહજ અંતર્મુખ ઉપયોગ તો મુખ્યતાએ 'કેવળ ભૂમિકા' નામે તેરમે ગુણસ્થાનકે હોય છે. અને નિર્મળ વિચારધારાના બળવાનપણાસહિત અંતર્મુખ ઉપયોગ સાતમે ગુણસ્થાનકે હોય છે. પ્રમાદથી તે ઉપયોગ સ્ખલિત થાય છે, અને કંઇ વિશેષ અંશમાં સ્ખલિત થાય તો વિશેષ બહિર્મુખ ઉપયોગ થઇ ભાવ અસંયમપણે ઉપયોગની પ્રવૃત્તિ થાય છે. તે ન થવા દેવાને, અને દેહાદિ સાધનના નિર્વાહની પ્રવૃત્તિ પણ ન છોડી શકાય એવી હોવાથી, તે પ્રવૃત્તિ અંતર્મુખ ઉપયોગે થઇ શકે એવી અદ્ભુત સંકલનાથી ઉપદેશી છે. જેને 'પાંચ સમિતિ' કહેવાય છે. જેમ આજ્ઞા આપી છે તેમ આજ્ઞાના ઉપયોગપૂર્વક ચાલવું પડે તો ચાલવું, જેમ આજ્ઞા આપી છે તેમ આજ્ઞાના ઉપયોગપૂર્વક બોલવું પડે તો બોલવું; જેમ આજ્ઞા આપી છે તેમ આજ્ઞાના ઉપયોગપૂર્વક આહારાદિ ગ્રહણ કરવું, જેમ આજ્ઞા આપી છે તેમ આજ્ઞાના ઉપયોગપૂર્વક વસ્ત્રાદિનું લેવું મૂકવું; જેમ આજ્ઞા આપી છે તેમ આજ્ઞાના ઉપયોગપૂર્વક દીર્ઘશંકાદિ શરીરમળનો ત્યાગકરવાયોગ્ય ત્યાગ કરવો, એ પ્રકારે પ્રવૃત્તિરૂપ 'પાંચ સમિતિ' કહી છે. જે જે સંયમમાં પ્રવર્ત્તવાના બીજા પ્રકાર ઉપદેશ્યા છે, તે તે સર્વ આ 'પાંચ સમિતિ' માં સમાય છે; અર્થાત્ જે

આપ્ત પુરુષના વચનની પ્રતીતિરૂપ, આજ્ઞાની અપૂર્વ રુચિરૂપ, સ્વચ્છંદનિરોધપણે આપ્ત પુરુષની ભક્તિ; એ પ્રથમ સમકિત કહ્યું છે.

પરમાર્થની સ્પષ્ટ અનુભવાંશે પ્રતીતિ એ સમકિતનો બીજો પ્રકાર કહ્યો છે.

નિર્વિકલ્પ પરમાર્થઅનુભવ તે સમકિતનો ત્રીજો પ્રકાર કહ્યો છે.

પહેલું સમકિત બીજા સમકિતનું કારણ છે. બીજું સમકિત ત્રીજા સમકિતનું કારણ છે. ત્રણે સમકિત વીતરાગ પુરુષે માન્ય કર્યાં છે. ત્રણે સમકિત ઉપાસવાયોગ્ય છે, સત્કાર કરવાયોગ્ય છે; ભક્તિ કરવાયોગ્ય છે.

કેવળજ્ઞાન ઉપજવાના છેલ્લા સમયસુધી સત્પુરુષનાં વચનોનું અવલંબન વીતરાગે કહ્યું છે; અર્થાત્ બારમા ક્ષીણમોહગુણસ્થાનક પર્યંત શ્રુતજ્ઞાનથી આત્માના અનુભવને નિર્મળ કરતાં કરતાં તે નિર્મળતા સંપૂર્ણતા પામ્યે કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે. તે ઉત્પન્ન થવાના પ્રથમ સમયસુધી સત્પુરુષે ઉપદેશેલો માર્ગ આધારભૂત છે; એમ કહ્યું છે તે નિઃસંદેહ સત્ય છે.

સંવત્ ૧૯૫૩ ના ફા૦ વદ ૧૧, રવિ, વવાણીઆ.

૪૯૯.

લેશ્યા—જીવનાં કૃષ્ણાદિ દ્રવ્યની પેઠે ભાસમાન પરિણામ.
અધ્યવસાય—લેશ્યા-પરિણામની કંઈક સ્પષ્ટપણે પ્રવૃત્તિ.
સંકલ્પ—કંઈ પણ પ્રવૃત્તિ કરવાનો નિર્ધારિત અધ્યવસાય.

વિકલ્પ—કંઈ પણ પ્રવૃત્તિ કરવાનો અપૂર્ણ-અનિર્ધારિત-સંદેહાત્મક-અધ્યવસાય.

સંજ્ઞા—કંઈ પણ આગળ પાછળની ચિંતવનશક્તિવિશેષ અથવા સ્મૃતિ.

પરિણામ—જળના દ્રવણસ્વભાવની પેઠે દ્રવ્યની કથંચિત્ અવસ્થાંતર પામવાની શક્તિ છે, તે અવસ્થાંતરની વિશેષ ધારા, તે પરિણતિ.

મિથ્યાત્વસહિત મતિજ્ઞાન તથા શ્રુતજ્ઞાન હોય તો તે 'અજ્ઞાન.'

મિથ્યાત્વસહિત અતીંદ્રિય જ્ઞાન હોય તે 'વિભંગજ્ઞાન.'

કંઈ પણ વિશેષપણે જાણવું તે 'વિજ્ઞાન.'

સં૦ ૧૯૫૩ના ફાલ્ગુન વદ ૧૧, સોમે, વવાણીઆ.

"'જ્ઞાનાવરણીયકર્મ' અને 'અજ્ઞાન' એક નથી. 'જ્ઞાનાવરણીયકર્મ' જ્ઞાનને આવરણસ્વરૂપ અને 'અજ્ઞાન' જ્ઞાનાવરણીયકર્મના ક્ષયોપશમસ્વરૂપ એટલે આવરણ ટળવાસ્વરૂપ છે.

'અજ્ઞાન' શબ્દનો સાધારણ ભાષામાં "જ્ઞાનરહિત" અર્થ થાય છે જેમ જડ જ્ઞાનથી રહિત છે તેમ; પણ નિર્ગ્રંથપરિભાષામાં તો મિથ્યાત્વસહિત જ્ઞાનનું નામ 'અજ્ઞાન' છે; એટલે તે દૃષ્ટિથી અજ્ઞાનને અરૂપી કહ્યું છે.'

એમ આશંકા થાય કે, જો અજ્ઞાન અરૂપી હોય, તો સિદ્ધમાં પણ હોવું જોઇએ. તેનું સમાધાન આ પ્રમાણે છે; મિથ્યાત્વસહિત જ્ઞાનનું નામ 'અજ્ઞાન' કહ્યું છે. તેમાંથી મિથ્યાત્વ જતાં જતાં બાકી જ્ઞાન રહે છે, તે જ્ઞાન સંપૂર્ણ શુદ્ધતાસહિત સિદ્ધ ભગવંતમાં વર્તે છે. સિદ્ધનું, કેવળજ્ઞાનીનું અને સમ્યગ્દૃષ્ટિનું જ્ઞાન મિથ્યાત્વરહિત છે. મિથ્યાત્વ જીવને ભ્રાંતિસ્વરૂપે છે. તે ભ્રાંતિ યથાર્થ સમજાયે નિવૃત્ત થઇ શકવાયોગ્ય છે. મિથ્યાત્વ દિશાભ્રમરૂપ છે.

ચૈત્ર શુદ ૪, સોમ, સંવત્ ૧૯૫૩, વવાણીઆ.

૫૦૨.

૧. એકેંદ્રિય જીવને અનુકૂળ સ્પર્શાદિની પ્રિયતા અવ્યક્તપણે છે, તે 'મૈથુનસંજ્ઞા' છે.

૨. એકેંદ્રિય જીવને દેહ અને દેહના નિર્વાહાદિ સાધનમાં અવ્યક્ત મૂર્છારૂપ 'પરિગ્રહસંજ્ઞા' છે. વનસ્પતિએકેંદ્રિય જીવમાં આ સંજ્ઞા કંઇક વિશેષ વ્યક્ત છે.

ચૈત્ર શુદ ૪. સંવત્ ૧૯૫૩, સો. વવાણીઆ.

૫૦૩.

ૐ. સર્વજ્ઞાયનમ:

કેટલાક રોગાદિક ઔષધાદિ–સંપ્રાપ્ત થવે–અસર કરે છે, કેમકે તે રોગાદિના હેતુનો કર્મબંધ કંઇ પણ તેવા પ્રકારનો હોય છે. ઔષધાદિ નિમિત્ત મળ્યેથી તે પુદ્ગલ વિસ્તારમાં પ્રસરી જાય, અથવા ત્યાંથી ખસી જાય, અથવા વેદવાનું નિમિત્તપણું હોય છે. તેવી રીતે નિવૃત્ત થવાયોગ્ય તે રોગાદિ

કોઈ નિર્દોષને પ્રવૃત્તિ કરવાની આજ્ઞા આપી છે, તે પ્રવૃત્તિ ત્યાગ કરી શકાય છે તેની જ આજ્ઞા આપી છે; અને તે એવા પ્રકારમાં આપી છે કે, મુખ્ય હેતુ જે અંતર્મુખ ઉપયોગ તેને જેમ અવ્યાબાધના રહે તેમ આપી છે. તે જ પ્રમાણે વર્તવામાં આવે તો, ઉપયોગ સતત જાગૃત રહ્યા કરે, અને જે જે સમયે જીવનાં, જેટલી જેટલી જ્ઞાનશક્તિ તથા વીર્યશક્તિ છે તે તે અપ્રમત્ત રહ્યા કરે. લોચાંદિક ક્રિયાએ પ્રવર્તતાં પણ અપ્રમત્તસંયમદૃષ્ટિ વિસ્મરણ ન થાય તે હેતુએ તેવી તેવી ગ્રહણત્યાગની ક્રિયા ઉપદેશી છે. પણ સત્પુરુષની દૃષ્ટિ વિના તે સમજાતી નથી. આ રહસ્યદૃષ્ટિ સંક્ષેપમાં લખી છે તે પર ઘણો મોટો વિચાર કર્તવ્ય છે. સર્વ ક્રિયામાં પ્રવર્તતાં આ દૃષ્ટિ સ્મરણમાં આણવાનો લક્ષ રાખવાયોગ્ય છે. 'કર્મગ્રંથ'ની વાંચના કર્તવ્ય છે.

ચૈત્ર શુદ ૬, રવિ, સંવત ૧૯૫૩; વવાણિઆ.

૭૫૧.

ત્રણે પ્રકારનાં સમકિતમાંથી ગમે તે પ્રકારનું સમકિત આવે તો પણ વધારેમાં વધારે પંદર ભવે મોક્ષ થાય; અને જો તે સમકિત આવ્યા પછી જીવ વમે, તો વધારેમાં વધારે અર્ધપુદ્ગલપરાવર્તનકાળ સુધી સંસારપરિભ્રમણ થઈને મોક્ષ થાય.

તીર્થંકરનાં નિગ્રંથ, નિગ્રંથીઓ, શ્રાવક અને શ્રાવિકાઓ, સર્વને જીવઅજીવનું જ્ઞાન હતું તેથી સમકિત કહ્યું છે એમ કંઈ નથી. તેમાંના ઘણા જીવોને માત્ર સાચા અંતરંગ ભાવથી તીર્થંકરની અને તેમના ઉપદેશેલા માર્ગની પ્રતીતિથી પણ સમકિત કહ્યું છે. એ સમકિત પામ્યા પછી જો વમ્યું ન હોય, તો વધારેમાં વધારે પંદર ભવ થાય. સાચા મોક્ષમાર્ગને પામેલા સત્પુરુષની તથારૂપ પ્રતીતિથી સિદ્ધાંતમાં પણ ઘણે સ્થળે સમકિત કહ્યું છે. એ સમકિત આવ્યા વિના જીવને ઘણું કરીને જીવ અને અજીવનું યથાર્થ જ્ઞાન પણ થતું નથી. જીવ અજીવનું જ્ઞાન પામવાનો મુખ્ય માર્ગ એ જ છે.

મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, મનઃપર્યવજ્ઞાન, કેવળજ્ઞાન, મતિઅજ્ઞાન, શ્રુતઅજ્ઞાન, અને વિભંગઅજ્ઞાન, એ આઠ જીવના ઉપયોગસ્વરૂપ હોવાથી અરૂપી કહ્યાં છે. 'જ્ઞાન' અને 'અજ્ઞાન' એ બેમાં મુખ્ય ભેદ આટલો છે કે જે જ્ઞાન સમકિતસહિત છે, તેને 'જ્ઞાન' કહ્યું છે, અને જે જ્ઞાન મિથ્યાત્વસહિત છે તેને 'અજ્ઞાન' કહ્યું છે; પણ વસ્તુતાએ બન્ને જ્ઞાન છે.

પુદ્‌ગલ પોતાનો સ્વભાવ દર્શાવે છે, તેમ ઔષધાદિની ઉપાદાન ક્રિયા તેના કર્તાની જ્ઞાનાદિ વૃત્તિ, તથા તે ગ્રહણકર્તાના જેવી ધારણા તેના જેવાં જ્ઞાનાદિ છે, વૃત્તિ છે—તેને પોતાનો સ્વભાવ દર્શાવવાને માત્ર તથારૂપ શુભ શુભસ્વરૂપે અને અશુભ અશુભસ્વરૂપે સફળ છે.

ગૃહસ્થવ્યવહારમાં પણ પોતાનાં દેહે રોગાદિ થયે જેટલી દૃષ્ટિ રહે તેટલી રાખવી; અને આર્તધ્યાનનું યથાર્દષ્ટિએ જોતાં પરિણામ આવવાયોગ્ય દેખાય, અથવા આર્તધ્યાન ઉપજતું દેખાય, ઔષધાદિ વ્યવહાર ગ્રહણ કરતાં નિરવદ્ય (નિષ્પાપ) ઔષધાદિની વૃત્તિ ક્વચિત્ પોતાને અર્થે, અથવા પોતાને આશ્રિત એવા અનુકંપાયોગ્ય પર જીવને અર્થે સાવદ્ય ઔષધાદિનું ગ્રહણ થાય તો તેનું સાવદ્યપણું નિ(ષ્ઠુર) પરિણામના હેતુ જેવું, અથવા માર્ગને ઉથાપે તેવું હોવું ન જોઈએ એ લક્ષ રાખવાયોગ્ય છે.

સર્વ જીવને હિતકારી એવી જ્ઞાનીપુરુષની વાણીને કંઈ પણ એ દૃષ્ટિ ગ્રહણ કરીને અહિતકારી અર્થમાં ઉતારવી નહીં; એ ઉપયોગ નિ[illegible] સ્મરણમાં રાખવાયોગ્ય છે.

ચૈત્ર શુદ ૧૦, સોમે, ૧૯૫૩, શ્રી વવાણીઆથી.

૫૦૪.

ૐ સર્વજ્ઞાયનમઃ

જે વેદનીયપર ઔષધ અસર કરે છે, તે ઔષધ વેદનીયનો વસ્તુતાએ નિવૃત્ત કરી શકે છે એમ કહ્યું નથી, કેમકે તે ઔષધ કે વેદનીયનો નાશ કરે તો અશુભ કર્મ નિષ્ફળ થાય, અથવા ઔષધ શુભ રૂપ કહેવાય. પણ ત્યાં એમ સમજવું યોગ્ય છે કે, તે અશુભ કર્મ એવા પ્રકારની છે કે તેને પરિણામાન્તર પામવામાં ઔષધાદિ નિમિત્ત થઈ શકે. મંદ, મધ્યમ, શુભ અથવા અશુભ બંધને કોઈ સ્વજાતીય મળવાથી ઉત્કૃષ્ટ બંધ પણ થઈ શકે છે. મંદ, કે મધ્યમ બાંધેલ કેટલા શુભ બંધને કોઈ એક અશુભ કર્મવિશેષના પરાભવથી અશુભ પરિણામ થાય છે, તેમ જ તેવા અશુભ બંધને કોઈ એક શુભકર્મના યોગથી પરિણામીપણું થાય છે.

કર્મબંધન હોય, તો તે તેનાપર ઔષધાદિની અસર થતી નથી, અથવા ઔષધાદિ પ્રાપ્ત થતાં નથી, કે સમ્યક્ ઔષધાદિ પ્રાપ્ત થતાં નથી.

અમુક કર્મબંધ કેવા પ્રકારના છે, તે યથાર્થ જ્ઞાનદૃષ્ટિવિના જાણવું કઠણ છે, એટલે ઔષધાદિ વ્યવહારની પ્રવૃત્તિ એકાંતે નિષેધી ન શકાય. પોતાના દેહના સંબંધમાં કોઈ એક પરમ આત્મદૃષ્ટિવાળા પુરુષ તેમ વર્તે તો એટલે ઔષધાદિ ગ્રહણ ન કરે તો તે યોગ્ય છે; પણ બીજા સામાન્ય જીવો તેમ વર્તવા જાય તો તે એકાંતિક દૃષ્ટિથી કેટલીક હાનિ કરે; તેમાં પણ પોતાને આશ્રિત રહેલા એવા જીવાત્માને અથવા બીજા કોઈ જીવાત્માને રોગાદિ કારણોમાં તેવા ઉપચાર કરવાના વ્યવહારમાં વર્તી શકે તેવું છે. ત્યાં ઉપચારાદિ કરવાની ઉપેક્ષા કરે તો અનુકંપામાર્ગ છોડી દેવા જેવું થાય. કોઈ જીવ મરે તેવો પ્રસંગ હોય તોપણ તેની આસના વાસના કરવાનું, તથા આશ્વાસનાદિ-વ્યવહાર, છોડી દેવામાં આવે તો તેને આર્તધ્યાનના હેતુ થવા જેવું થાય. ગૃહસ્થવ્યવહારમાં એવી એકાંતિક દૃષ્ટિ કરતાં ઘણાં વિરોધ ઉત્પન્ન થાય. ત્યાગવ્યવહારમાં પણ એકાંતે ઉપચારાદિનો નિષેધ જ્ઞાનીએ કર્યો નથી. નિર્ગ્રંથને સ્વપરિગ્રહિત શરીરે રોગાદિ થાય ત્યારે ઔષધાદિ ગ્રહણ કરવામાં એવી આજ્ઞા છે કે, જ્યાંસુધી આર્તધ્યાન ન ઉપજવાયોગ્ય દૃષ્ટિ રહે ત્યાંસુધી ઔષધાદિ ગ્રહણ ન કરવું, અને તેવું વિશેષ કારણ દેખાય તો નિરવદ્ય ઔષધાદિ ગ્રહણ કરતાં આજ્ઞાનો અતિક્રમ નથી; અથવા યથાસૂત્ર ઔષધાદિ ગ્રહણ કરતાં આજ્ઞાનો અતિક્રમ નથી; અને બીજા નિર્ગ્રંથને શરીરે રોગાદિ થયું હોય ત્યારે તેની વૈયાવચ્ચાદિ કરવાનો પ્રકાર જ્યાં દર્શાવ્યો છે ત્યાં કંઈ પણ વિશેષ અનુકંપાદિ દૃષ્ટિ રહે એવી રીતે દર્શાવ્યો છે. એટલે ગૃહસ્થવ્યવહારમાં એકાંત તેનો ત્યાગ અશક્ય છે એમ સમજવું.

તે ઔષધાદિ કંઈ પણ પાપક્રિયાથી થયાં હોય, તોપણ તેથી પોતાના ઔષધાદિપણાનો ગુણ દેખાડ્યા વિના ન રહે, અને તેમાં થયેલી પાપક્રિયા પણ પોતાનો ગુણ દેખાડ્યાવિના ન રહે, અર્થાત્ જેમ ઔષધાદિના પુદ્ગલમાં રોગાદિ પુદ્ગલને પરાભવ કરવાનો ગુણ છે, અને તેથી કર્મબંધ થઈ યથા-અવસરે તે પાપક્રિયાનું ફળ ઉદયમાં આવે. ન પાપક્રિયાવાળાં ઔષધાદિ કરવામાં કરાવવામાં તથા અનુમોદન કરવામાં ગ્રહણ કરનાર જીવની જેવી જેવી દેહાદિ અર્થે મૂર્છા છે, મનનું આકુળવ્યાકુળપણું છે, તથા તે ઔષધાદિની પાપક્રિયા છે, તે સર્વ પોતપોતાના દરજ્જાર છે તેવો દર્શાવે છે. જેમ ઔષધાદિનો

૫૦૫.

છ કાયનું સ્વરૂપ પણ સત્પુરુષની દૃષ્ટિએ પ્રતીત કરતાં તથા વિચારતાં જ્ઞાન જ છે. 'આ જીવ કઈ દિશાથી આવ્યો છે' એ વાક્યથી 'શસ્ત્રપરિજ્ઞા-અધ્યયન' પ્રારંભ્યું છે. સદ્ગુરુમુખે તે પ્રારંભવાક્યના આશયને સમજવાથી સમસ્ત દ્વાદશાંગીનું સ્વરૂપ સમજવાયોગ્ય છે.

વવાણીઆ ચૈત્ર વદ ૧, રવિ, સં૦ ૧૯૫૩.

૫૦૬.

તથારૂપ (યથાર્થ) આપ્ત (મોક્ષમાર્ગ માટે જેના વિશ્વાસે પ્રવર્તી શકાય એવા) પુરુષનો, જીવને, સમાગમ થવામાં કોઈએક પુણ્યહેતુ જોઈએ છીએ; તેનું ઓળખાણ થવામાં મહત્મહત્પુણ્ય જોઈએ છીએ, અને તેની આજ્ઞાભક્તિએ પ્રવર્તવામાં મહદ્પુણ્ય જોઈએ છીએ; એવાં જ્ઞાનીનાં વચનો છે તે સાચાં છે એમ પ્રત્યક્ષ અનુભવ થાય છે. તથારૂપ આપ્ત પુરુષના અભાવ જેવો આ કાળ વર્તે છે, તોપણ આત્માર્થી જીવે તેનો સમાગમ ઇચ્છતાં તેના અભાવે પણ વિશુદ્ધિસ્થાનકના અભ્યાસનો લક્ષ અવશ્ય કરીને કર્તવ્ય છે.

ઇડર, વૈશાખ વદ ૧૨, શુક્ર, ૧૯૫૩.

૫૦૭.

કેવળ નિરાશા પામવાથી જીવને સત્સમાગમનો પ્રાપ્ત લાભ પણ શિથિલ થઈ જાય છે. સત્સમાગમના અભાવનો ખેદ રાખતા છતાં પણ સત્સમાગમ થયો છે એ પરમ પુણ્યયોગ [illegible] સત્સમાગમયોગ બનતાંસુધીમાં ગૃહસ્થાવાસે સ્થિતિ હોય [illegible] નીતિસહ કંઈ પણ જાગૃતિ લઈને પરમાર્થમાં ઉત્સાહસહિત અવશ્ય વિશુદ્ધિસ્થાનક નિત્ય અભ્યાસતાં રહેવું એ જ કર્તવ્ય છે.

૫૦૮.

જેને કોઈ પણ પ્રત્યે રાગ દ્વેષ રહ્યા નથી તે મહાત્માને વારંવાર નમસ્કાર.

પરમયોગી એવા શ્રી ઋષભદેવાદિ પુરુષો પણ જે દેહને રાખી શક્યા નથી, તે દેહમાં એક વિશેષપણું રહ્યું છે. તે એ કે તેનો સંબંધ વર્તે ત્યાંસુધીમાં

મુખ્યપ્રાણીને બંધ પરિણામાનુસાર થાય છે. કોઈ એક મનુષ્યપ્રાણીનો જીવ પરિણામે નાશ કરવાથી તેને 'નિકાચિત' કર્મ ઉત્પન્ન થઈ જ્યાં કેટલાક અજ્ઞાનના કારણથી અને સાક્ષી આદિના અભાવથી રાજનીતિના નિયમમાં તે કર્મ કરનાર મનુષ્ય છૂટી જાય તેથી કાંઈ તેનો બંધ 'નિકાચિત' નહીં હોય એમ સમજવાયોગ્ય નથી. તેના વિપાકનો ઉદય થવાનો વખત દૂર હોય તેથી પણ એમ બને. વળી કેટલાક અપરાધમાં રાજનીતિના નિયમે શિક્ષા થાય છે, તે પણ કર્તાના પરિણામવત્ જ છે એમ એકાંતે નથી. અથવા તે શિક્ષા કોઈ આગળ ઉત્પન્ન કરેલા અશુભ કર્મના ઉદયરૂપ પણ હોય છે, અને વર્તમાન કર્મબંધ સત્તામાં પડ્યા રહે છે. જે યથાઅવસરે વિપાક આપે છે.

સામાન્યપણે અસત્યાદિ કરતાં હિંસાનું પાપ વિશેષ છે. પણ વિશેષદૃષ્ટિએ તો હિંસા કરતાં અસત્યાદિનું પાપ એકાંતે ઓછું છે એમ ન સમજવું; અથવા વધારે છે એમ પણ એકાંતે ન સમજવું. હિંસાના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ અને તેના કર્તાના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવને અનુસરીને તેનો બંધ કર્તાને થાય છે. તેમ જ અસત્યાદિના સંબંધમાં પણ સમજવાયોગ્ય છે. કોઈએક હિંસા કરતાં કોઈએક અસત્યાદિનું ફળ એક ગુણ, બે ગુણ, કે અનંતગુણવિશિષ્ટપર્યંત થાય છે. તેમ જ કોઈએક અસત્યાદિ કરતાં કોઈએક હિંસાનું ફળ પણ એક ગુણ, બે ગુણ, કે અનંતગુણવિશિષ્ટપર્યંત થાય છે.

ત્યાગની વારંવાર વિશેષ ચિંતના છતાં, સંસારપ્રત્યે વિશેષ ઉદાસીનતા છતાં, કોઈએક પૂર્વકર્મના બળવાનપણાથી જે જીવ ગૃહસ્થાવાસ ત્યાગી શકતા નથી, તે પુરુષ ગૃહસ્થાવાસમાં કુટુંબાદિના નિર્વાહઅર્થે જે કાંઈ પ્રવૃત્તિ કરે છે, તેમાં તેનાં પરિણામ જેવાં જેવાં વર્તે છે, તે તે પ્રમાણે બંધાદિ થાય. મોહ છતાં અનુકંપા માનવાથી, કે પ્રમાદ છતાં ઉદય માનવાથી, કંઈ કર્મબંધ ભૂલરૂપ ખાતો નથી. તે તો યથાપરિણામ બંધરૂપ થાય છે. કર્મના સૂક્ષ્મ પ્રકારોને મતિ વિચારી ન શકે તોપણ શુભ અને અશુભ કર્મ સાચાં છે, એ નિશ્ચય કરી વિસ્મરણ કરવા નહીં. પ્રત્યક્ષ પરમ ઉપકારી હોવાથી, તથા સિદ્ધપદના બતાવનાર પણ તેઓ હોવાથી, સિદ્ધ કરતાં અર્હંતને પ્રથમ નમસ્કાર કર્યો છે.

શ્રી વવાણીઆ, ચૈત્ર શુદ ૧૫, શનિ, સંવત્ ૧૯૫૩.

સમાન જાણે છે, કુટુંબનાં સ્નેહને જેવો ચલાયમાન જાણે છે, લક્ષ્મીને સંધ્યા વખતની જેવી મૃગજળની પેઠે ભાસમાન જાણે છે, કીર્તિની ઇચ્છાને બાળકના ખેલ જેવી જાણે છે, અને પુદ્ગલના ઉદયને જે વિકારમાન જાણે છે, એવી જેની દૃષ્ટિ છે તેને ભગવાન વીતરાગ પ્રતીત કરે છે.

ખાત્રીથી આત્મા પરમાર્થે જેણે કોઈપણ જીવ વિશેની ગતિ કે ઉપશાંત કરી. જેણે અત્યંત ઉપાધિને આત્મા પરમપુરુષની ઉપર કરી છે તે દશાના અવલંબને આ મહત્ત્વ કર્યો એમ વિચારવા છે, કેમકે બીજે કોઈ પણ વિકલ્પ ગણવાનું કાંઈ નથી. જે કોઈ સાચા અંતઃકરણે સત્પુરુષના વચનને ગ્રહણ કરશે તે સત્યને પામશે એમાં કાંઈ સંશય નથી, અને શરીરનિર્વાહાદિ વ્યવહાર તેના પ્રારબ્ધ પ્રમાણે પ્રાપ્ત થવાયોગ્ય છે, એટલે તે વિષે પણ કાંઈ વિકલ્પ રાખવાયોગ્ય નથી. જે વિકલ્પ તમે ઘણું કરીને સમાવ્યો છે, તો પણ વિશેષના અર્થે અત્ર લખ્યું છે.

સર્વ જીવ પ્રત્યે સર્વ ભાવ પ્રત્યે અખંડ એકરસ વીતરાગદશા રાખવી એ જ સર્વ જ્ઞાનનું ફળ છે. આત્મા શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપ, જન્મ જરા મરણરહિત અસંગસ્વરૂપ છે, એમાં સર્વ જ્ઞાન સમાય છે. તેની પ્રતીતિમાં સર્વ સમ્યક્દર્શન સમાય છે. આત્માને અસંગ સ્વરૂપે સ્વભાવદશા રહે તે, સમ્યક્ ચારિત્ર, ઉત્કૃષ્ટ સંયમ, અને વીતરાગદશા છે. જેના સંપૂર્ણપણાનું ફળ સર્વ દુઃખનો ક્ષય છે, એ કેવળ નિઃસંદેહ છે, કેવળ નિઃસંદેહ છે.

જેઠ વદ ૬, રવિ, ૧૯૫૩. મુંબઈ

૭૮૧

આજ શ્રી સોભાગે જેઠ વદ ૧૦, ગુરુવાર સવારે કલાક ૧૦ ને ૫૦ મિનિટે દેહ મૂકવાના સમાચાર વાંચી ઘણો ખેદ થયો છે. જેમ જેમ તેમના અદ્ભુત ગુણો પ્રત્યે દૃષ્ટિ જાય છે તેમ તેમ અધિક અધિક ખેદ થાય છે.

જીવને દેહનો સબંધ એ જ રીતે છે, તેમ છતાં પણ અનાદિથી તે દેહને ત્યાગતાં જીવ ખેદ પામ્યા કરે છે, અને તેમાં દૃઢ મોહથી એકપણાની પેઠે વર્તે છે. જન્મ મરણાદિ સંસારનું મુખ્ય બીજ એ જ છે. શ્રી સોભાગે

[illegible]

[illegible]

[illegible]

સંવત્ ૧૯૫૦, જેઠ સુદ ૮, ભોમ, મુંબઈ.

૫૦૪

મહત્પુરુષદશાવર્ણન.

—કીચસો કનક જાકે નીચસો નરેશપદ
મીચસી મિતાઈ ગરુવાઈ જાકે ગારસી,
જહરસી જોગ જાનિ કહરસી કરામતિ
હહરસી હૌંસ પુદ્ગલછબી છારસી,
જાલસો જગવિલાસ ભાલસો ભુવનવાસ
કાલસો કુટુંબકાજ લોકલાજ લારસી,
સીઠસો સુજસ જાને બીઠસો બખત માને
ઐસી જાકી રીતિ તાહિ બંદત બનારસી.

જે જ્ઞાની કાદવસરખું કનક જાણે છે, રાજગાદીને નીચપદસરખી જાણે છે, કોઈથી સ્નેહ કરવો તેને મરણસમાન જાણે છે, મોટાઈને લીંપવાની ગાર જેવી જાણે છે, કીમિયા વગેરે જોગને ઝેરસમાન જાણે છે, સિદ્ધિ વગેરે ઐશ્વર્યને અશાતાસમાન જાણે છે, જગતમાં પૂજ્યતા થવા આદિની હોંસને અનર્થસમાન જાણે છે, પુદ્ગલની છબી એવી ઔદારિકાદિ કાયાને રાખ જેવી જાણે છે, જગતના ભોગ-વિલાસને મુંઝાવારૂપ જાળસમાન જાણે છે, ઘરવાસને ભાલા

જન્મ મરણ આદિ અનંત દુઃખનો આત્યંતિક (સર્વથા) ક્ષય થવાનો ઉપાય અનાદિકાળથી જીવના જાણવામાં નથી. તે ઉપાય જાણવાની, અને કરવાની સાચી ઇચ્છા ઉત્પન્ન થયે જીવ જો સત્પુરુષના સમાગમનો લાભ પામે, તો તે ઉપાયને જાણી શકે છે, અને તે ઉપાય ઉપાસીને સર્વ દુઃખથી મુક્ત થાય છે.

તેવી સાચી ઇચ્છા પણ ઘણુંકરીને જીવને સત્પુરુષના સમાગમથી જ પ્રાપ્ત થાય છે. તેવો સમાગમ, તે સમાગમની ઓળખાણ, દર્શાવેલા માર્ગની પ્રતીતિ, અને તેમ જ ચાલવાની પ્રવૃત્તિ જીવને પરમ દુર્લભ છે.

મનુષ્યપણું, જ્ઞાનીનાં વચનોનું શ્રવણ પ્રાપ્ત થવું, તેની પ્રતીતિ થવી, અને તેમણે કહેલા માર્ગમાં પ્રવૃત્તિ થવી પરમ દુર્લભ છે; એમ શ્રી વર્દ્ધમાન સ્વામીએ 'ઉત્તરાધ્યયન' ના ત્રીજા અધ્યયનમાં ઉપદેશ્યું છે.

પ્રત્યક્ષ સત્પુરુષના સમાગમમાં અને તે આશ્રમમાં વિચરતા મુમુક્ષુઓને મોક્ષસંબંધી બધાં સાધનો અલ્પ પ્રયાસે અને અલ્પ કાળે પ્રાયે (ઘણુંકરીને) સિદ્ધ થાય છે; પણ તે સમાગમનો યોગ પામવો બહુ દુર્લભ છે. તે જ સમાગમના યોગમાં મુમુક્ષુ જીવનું નિરંતર ચિત્ત વર્તે છે.

સત્પુરુષનો યોગ પામવો તો સર્વકાળમાં દુર્લભ છે; તેમાં પણ આવા દુષમકાળમાં તો ક્વચિત્ જ તે યોગ બને છે. વિરલા જ સત્પુરુષ વિચરે છે. તે સમાગમનો લાભ અપૂર્વ છે એમ જાણીને, જીવે મોક્ષ માર્ગની પ્રતીતિ કરી, તે માર્ગનું નિરંતર આરાધન કરવું યોગ્ય છે.

તે સમાગમનો યોગ ન હોય ત્યારે આરંભ પરિગ્રહ તરફથી વૃત્તિને ઓસરાવી સત્શાસ્ત્રનો પરિચય વિશેષ કર્તવ્ય છે. વ્યવહારિક કાર્યોની પ્રવૃત્તિ કરવી પડતી હોય તોપણ તેમાંથી વૃત્તિને મોળી પાડવા જો જીવ ઇચ્છે છે, તે જીવ મોળી પાડી શકે છે; અને સત્શાસ્ત્રના પરિચયને અર્થે ઘણો અવકાશ પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

આરંભ પરિગ્રહપરથી જેના ચિત્ત ઉદાસ પામી છે, એટલે તેને અસાર જાણી તે પ્રત્યેથી જે જીવો ઓસર્યા છે, તે જીવોને સત્પુરુષના સમાગમ અને સત્શાસ્ત્રનું શ્રવણ વિશેષપણે હિતકારી થાય છે. આરંભ પરિગ્રહપર વિશેષ વૃત્તિ વર્તતી હોય તે જીવમાં સત્પુરુષના વચનનું, અથવા સત્શાસ્ત્રનું પરિણમન થવું કઠણ છે.

આરંભ પરિગ્રહપરથી વૃત્તિ મોળી પાડવાનું, અને સત્શાસ્ત્રના પરિચયમાં રુચિ કરવાનું પ્રથમ કઠણ પડે છે, કેમકે જીવનો અનાદિ પ્રકૃતિભાવ તેથી

તેવા દેહને ત્યાગતાં મોટા મુનિઓને દુર્લભ એવી નિશ્ચય અસંગતાથી નિજ-ઉપયોગમય દશા રાખીને અપૂર્વ હિત કર્યું છે, એમાં સંશય નથી.

વડીલપણાથી, તથા તેમના તમારાપ્રત્યે ઘણા ઉપકાર હોવાથી, તેમ જ તેમના ગુણોના અદ્ભુતપણાથી તેમનો વિયોગ તમને વધારે ખેદકારક થયો છે, અને થવાયોગ્ય છે. તેમના તમારાપ્રત્યેના સંસારી વડીલપણાનો ખેદ વિસ્મરણ કરી, તેમણે તમારા સર્વપ્રત્યે જે પરમ ઉપકાર કર્યો હોય, તથા તેમના ગુણોનું જે જે અદ્ભુતપણું તમને ભાસ્યું હોય, તેને વારંવાર સંભારી, તેવા પુરુષનો વિયોગ થયો તેનો અંતરમાં ખેદ રાખી, તેમણે આરાધવાયોગ્ય જે જે વચનો અને ગુણો કહ્યા હોય તેનું સ્મરણ આણી તેમાં આત્માને પ્રેરવો એમ તમો સર્વપ્રત્યે વિનંતિ છે. સમાગમમાં આવેલા મુમુક્ષુઓને શ્રી સોભાગનું સ્મરણ સહેજે ઘણા વખતસુધી રહેવાયોગ્ય છે.

મોહે કરીને જે સમયે ખેદ થાય, તે સમયે પણ તેમના ગુણોનું અદ્ભુતપણું સ્મરણમાં આણી, મોહથી થતો ખેદ સમાવીને ગુણોના અદ્ભુતપણાનો વિરહ થયો તે પ્રકારમાં તે ખેદ પ્રવર્તાવવા યોગ્ય છે.

આ ક્ષેત્રે આ કાળમાં શ્રી સોભાગ જેવા વિરલા પુરુષ મળે એમ અમને વારંવાર ભાસે છે.

ધીરજથી સર્વેએ ખેદ સમાવવો, અને તેમના અદ્ભુત ગુણોનો અને ઉપકારી વચનોનો આશ્રય કરવા યોગ્ય છે. 'શ્રી સોભાગ' મુમુક્ષુએ વિસ્મરણ કરવાયોગ્ય નથી.

સંસારનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ જેણે જાણ્યું છે, તેને તે સંસારના પદાર્થની પ્રાપ્તિથી, કે અપ્રાપ્તિથી હર્ષ, શોક થવાયોગ્ય નથી. તોપણ એમ જણાય છે કે, સત્પુરુષના સમાગમની પ્રાપ્તિથી કંઇ પણ હર્ષ, અને તેમના વિયોગથી કંઇ ખેદ અમુક ગુણસ્થાનકસુધી તેમને પણ થવાયોગ્ય છે.

શ્રી સોભાગની સરળતા, પરમાર્થસંબંધી નિશ્ચય, મુમુક્ષુપ્રત્યે પરમ ઉપકારના આદિ ગુણો વારંવાર વિચારવાયોગ્ય છે.

જેઠ વદ ૧૨, શનિ, ૧૯૫૩, મુંબઈ. શાંતિઃ શાંતિઃ શાંતિઃ

૫૧૧.

સર્વ જીવ સુખને ઇચ્છે છે, પણ કોઇક વિરલા પુરુષ તે સુખનું યથાર્થ સ્વરૂપ જાણે છે.

૫૧૪.

પરમસંયમી પુરુષોને નમસ્કાર.

અસારભૂત વ્યવહાર, સારભૂત પ્રયોજનની પેઠે કરવાનો ઉદય છતાં, જે પુરુષો તે ઉદયથી ક્ષોભ ન પામતાં સહજભાવ-સ્વધર્મમાં રહ્યા છે, તે પુરુષોના ભીષ્મવ્રતનું વારંવાર સ્મરણ કરીએ છીએ.

સં. ૧૯૫૩, અશાડ વદ ૧૧, રવિ, મુંબઈથી.

૫૧૫

પરમઉત્કૃષ્ટ સંયમ જેના લક્ષમાં નિરંતર વર્ત્યા કરે છે તે સત્પુરુષોના સમાગમનું ધ્યાન નિરંતર છે.

પ્રતિક્ષિત (નિબંધ) વ્યવહારની શ્રી.........ની જિજ્ઞાસાથી અનંતગુણવિશિષ્ટ જિજ્ઞાસા વર્ત્તે છે. બળવાન, અને વેદ્યાવિના અટળ ઉદય હોવાથી અંતરંગ ખેદ સમતાસહિત વેદીએ છીએ. દીર્ઘકાળને ઘણા અલ્પપણામાં લાવવાના ધ્યાનમાં વર્તાય છે. એકત્વભાવના આત્મશુદ્ધિની ઉત્કૃષ્ટતા કરે છે.

મુંબઈ, શ્રા૦ શુદ ૩, રવિ, ૧૯૫૩.

૫૧૬.

દીર્ઘકાળની જેની સ્થિતિ છે, તેને અલ્પકાળની સ્થિતિમાં આણી જેમણે કર્મક્ષય કર્યો તે મહાત્માઓને નમસ્કાર.

સદ્વર્તન સદ્ગ્રંથ, અને સત્સમાગમમાં પ્રમાદ કર્તવ્ય નથી.

સં૦ ૧૯૫૩ ના શ્રાવણ સુદ ૧૫ ગુરુવાર, મુંબઈથી.

૫૧૭

" મોક્ષમાર્ગપ્રકાશ " નામે ગ્રંથ મુમુક્ષુ જીવે વિચારવાયોગ્ય છે. તે અવલોકન કરતાં કોઈ કોઈ વિચારમાં મતમતાંતર જેવું લાગે તો નહીં મુંઝાતાં તે સ્થળે વધારે મનન કરવું, અથવા સત્સમાગમને યોગે તે સ્થળ સમજવું યોગ્ય છે.

મૂકે છે. લોકમાં જેણે નિયમ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો છે, તે તેમ કરી શકાય છે, માટે નિયમ ઉલ્લંઘન કર્યાથી તે પ્રકૃતિ કર્તવ્ય છે.

સર્વ મુમુક્ષુઓએ આ વાતનો નિશ્ચય અને નિર્વિષય કરવો ઘટે છે. પ્રમાદ, અને અનધ્યવસાય ટાળવું ઘટે છે.

અષાડ સુદ ૪, રવિ, ૧૯૫૩, મુંબઈ.

૫૧૨

મુનિપણાથી માંડીને શૈલેશીકરણપર્યંતની સર્વ ક્રિયા જે જ્ઞાનીને સન્મત છે, તે જ્ઞાનીના વચનો ત્યાગ વૈરાગ્યનો નિષેધ કરવામાં પ્રવર્તે નહીં; ત્યાગ વૈરાગ્યના સાધનરૂપે પ્રથમ ત્યાગ વૈરાગ્ય આવે છે, તેનો પણ જ્ઞાની નિષેધ કરે નહીં. એકલી જડક્રિયામાં પ્રવર્તી જ્ઞાનીના માર્ગથી વિમુખ રહેતા હોય, અથવા મતિના મૂઢપણે કરી ઊંચી દશા પામતા અટકતા હોય, અથવા અસત્સમાગમથી મતિવ્યામોહ પામી અન્યથા ત્યાગ વૈરાગ્યને ત્યાગ વૈરાગ્યપણે માની લીધા હોય તેના નિષેધને અર્થે કરુણાબુદ્ધિથી જ્ઞાની યોગ્ય વચનથી "તેનો નિષેધ" ક્વચિત્ કરતા હોય, તો વ્યામોહ નહીં પામતાં તેનો સદ્હેતુ સમજી યથાર્થ ત્યાગ વૈરાગ્યની ક્રિયામાં અંતર તથા બાહ્યમાં પ્રવર્તવું યોગ્ય છે.

સં. ૧૯૫૩ ના અષાડ સુદ ૧૫, બુધ, મુંબઈથી.

૫૧૩

—સકળ સંસારી ઇંદ્રિયરામી, મુનિગણ આતમરામી રે,
મુખ્યપણે જે આતમરામી, તે કહિયે નિઃકામી રે.

હે મુનિઓ ! દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી, કાળથી અને ભાવથી અસંગપણે વિચરવાનો સતત ઉપયોગ સિદ્ધ કરવા યોગ્ય છે. જેમણે જગતસુખસ્પૃહા છોડી જ્ઞાનીના માર્ગનો આશ્રય ગ્રહણ કર્યો છે, તે અવશ્ય તે અસંગ ઉપયોગને પામે છે. જે શ્રુતથી અસંગતા ઉલ્લસે તે શ્રુતનો પરિચય કર્તવ્ય છે.

મુંબઈ, અષાડ વદ ૧, ગુરુ, સં. ૧૯૫૩.

૫૨૦.

શરીરાદિ બળ ઘટવાથી સર્વ મનુષ્યોની માત્ર દિગમ્બરવૃત્તિએ વર્તી ચારિત્રનો નિર્વાહ ન થઈ શકે તેથી જ્ઞાનીએ ઉપદેશેલી મર્યાદાપૂર્વક શ્વેતામ્બરપણાથી વર્તમાનકાળ જેવા કાળમાં, ચારિત્રનો નિર્વાહ કરવાને અર્થે પ્રવૃત્તિ છે, તે નિષેધ કરવાયોગ્ય નથી. તેમ જ વસ્ત્રનો આગ્રહ કરી દિગમ્બરવૃત્તિનો એકાંતે નિષેધ કરી વસ્ત્રમૂર્છાદિ કારણોથી ચારિત્રમાં શિથિલપણું પણ કર્તવ્ય નથી. દિગમ્બરપણું અને શ્વેતામ્બરપણું દેશ, કાળ, અધિકારીયોગે ઉપકારનાં હેતુ છે, એટલે જ્યાં જ્ઞાનીએ જેમ ઉપદેશ્યું તેમ પ્રવર્તતાં આત્માર્થ જ છે.

"મોક્ષમાર્ગપ્રકાશ"માં વર્તમાનજિનાગમ, કે જે શ્વેતામ્બરસંપ્રદાયને માન્ય છે, તેનો નિષેધ કર્યો છે, તે નિષેધ કર્તવ્ય નથી. વર્તમાનઆગમમાં અમુક સ્થળે વધારે સંદેહનાં સ્થાન છે, પણ સત્પુરુષની દૃષ્ટિએ જોતાં તેનું નિરાકરણ થાય છે, માટે ઉપશમદૃષ્ટિએ તે આગમો અવલોકન કરવામાં સંશય કર્તવ્ય નથી.

સં૦ ૧૯૫૩ ના ભાદ્રપદ વદ ૦)) રવિવાર, મુંબઈથી.

૫૨૧.

ૐ પારમાર્થિક હેતુવિશેષથી પત્રાદિ લખવાનું બની શકતું નથી. જે અનિત્ય છે, જે અસાર છે અને જે અશરણરૂપ છે, તે આ જીવને પ્રીતિનું કારણ કેમ થાય છે, તે વાત રાત્રિદિવસ વિચારવાયોગ્ય છે.

લોકદૃષ્ટિ અને જ્ઞાનીની દૃષ્ટિને પશ્ચિમ પૂર્વ જેટલો તફાવત છે. જ્ઞાનીની દૃષ્ટિ પ્રથમ નિરાલંબન છે, રુચિ ઉત્પન્ન કરતી નથી; જીવની પ્રકૃતિને મળતી આવતી નથી; તેથી જીવ તે દૃષ્ટિમાં રુચિવાન થતો નથી, પણ જે જીવોએ પરિષહ વેઠીને થોડા કાળસુધી તે દૃષ્ટિનું આરાધન કર્યું છે તે સર્વ દુઃખના ક્ષયરૂપ નિર્વાણને પામ્યા છે, તેના ઉપાયને પામ્યા છે.

જીવને પ્રમાદમાં અનાદિથી રતિ છે, પણ તેમાં રતિ કરવાયોગ્ય કંઈ દેખાતું નથી.

સં૦ ૧૯૫૩ ના આસો સુદ ૮, મુંબઈથી.

૫૨૨.

ૐ સત્પુરુષોના અગાધ ગંભીર સંયમને નમસ્કાર.

અવિષમ પરિણામથી જેમણે કાળકૂટ વિષ પીધું એવા શ્રી ઋષભાદિ પરમપુરુષોને નમસ્કાર

પરમોત્કૃષ્ટ સંયમમાં સ્થિતિની વાત તો દૂર રહી, પણ તેના સ્વરૂપનો વિચાર થવો પણ વિકટ છે.

૧૯૫૩, શ્રાવણ શુદ ૧૫, મુંબઈ.

૫૧૮.

ૐ

સર્વ-ઉત્કૃષ્ટ ભૂમિકામાં સ્થિતિ થતાપર્યંત શ્રુતજ્ઞાનનું અવલંબન લઈને સત્પુરુષો પણ સ્વદશામાં સ્થિર રહી શકે છે, એમ જિનનો અભિમત છે તે પ્રત્યક્ષ સત્ય દેખાય છે.

સર્વોત્કૃષ્ટ ભૂમિકાપર્યંતમાં શ્રુતજ્ઞાન (જ્ઞાનીપુરુષનાં વચનો)નું અવલંબન જે જે વખતે મંદ પડે છે, તે તે વખતે કંઈ કંઈ ચપળપણું સત્પુરુષો પણ પામી જાય છે, તો પછી સામાન્ય મુમુક્ષુ જીવો, કે જેને વિપરીત સમાગમ, વિપરીત શ્રુતાદિ-અવલંબન રહ્યાં છે તેને વારંવાર વિશેષ વિશેષ ચપળપણું થવાયોગ્ય છે.

એમ છે તોપણ જે મુમુક્ષુઓ સત્સમાગમ, સદાચાર અને સત્શાસ્ત્ર-વિચારરૂપ અવલંબનમાં દૃઢ નિવાસ કરે છે, તેને સર્વોત્કૃષ્ટ ભૂમિકાપર્યંત પહોંચવું કઠણ નથી; કઠણ છતાં પણ કઠણ નથી.

મુંબઈ, સંવત્ ૧૯૫૩ ના શ્રાવણ વદ ૧૨.

૫૧૯.

પરમકૃપાળુ પૂજ્ય પિતાશ્રીજી— વવાણીઆબંદર.

આજદિવસપર્યંત મેં આપનો કોઈ પણ અવિનય, અભક્તિ, કે અપરાધ કર્યો હોય તે બે હાથ જોડી મસ્તક નમાવીને શુદ્ધ અંતઃકરણથી ખમાવું છું. કૃપાકરીને આપ ક્ષમા આપશો. મારી માતુશ્રીપ્રત્યે પણ તે જ રીતે ખમાવું છું; તેમ જ બીજા સાધર્મીપ્રત્યે મેં કોઈ પણ પ્રકારનો અપરાધ, કે અવિનય જાણતાં, અથવા અજાણતાં કર્યો હોય તે શુદ્ધ અંતઃકરણથી ખમાવું છું. કૃપાકરીને સૌ ક્ષમા આપશોજી.

સં. ૧૯૫૩ના ભાદરવા શુદ ૫, શુક્રવાર, મુંબઈથી

છોરૂ રાયચંદના દંડવત્ પ્રણામ વાંચ.

પરિણામરૂપ 'યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય'માં આત્મસ્વભાવપરિણામરૂપ યોગના મુખ્ય વિષય છે. વારંવાર તે વિચારવાયોગ્ય છે.

આસો વદ ૧૪, રવિવાર, સં૦ ૧૯૫૩, મુંબઈ.

૫૨૫.

—ગુરૂ ગણધર ગુણધર અધિકાર, પ્રચુર પરંપર ઔર,
વ્રત તપધર, તનુ નગનધર, વંદૌ વૃષસિર મૌર,

જગત વિષયના વિક્ષેપમાં સ્વરૂપવિભ્રાંતિવડે વિશ્રાંતિ પામતું નથી. અનંત અવ્યાબાધ સુખનો એક અનન્ય ઉપાય સ્વરૂપસ્થ થવું તે જ છે. એ જ હિતકારી ઉપાય જ્ઞાનીએ દીઠો છે. ભગવાન જિને દ્વાદશાંગી એ જ અર્થે નિરૂપણ કરી છે; અને એ જ ઉત્કૃષ્ટતાથી તે શોભે છે, જયવંત છે.

જ્ઞાનીના વાક્યના શ્રવણથી ઉલ્લાસિત થતો એવો જીવ ચેતન, જડને ભિન્નસ્વરૂપ યથાર્થપણે પ્રતીતિ કરે છે. અનુભવે છે; અનુક્રમે સ્વરૂપસ્થ થાય છે. યથાસ્થિત અનુભવ થવાથી સ્વરૂપસ્થ થવાયોગ્ય છે.

દર્શનમોહ વ્યતીત થવાથી જ્ઞાનીના માર્ગમાં પરમભક્તિ સમુત્પન્ન થાય છે. તત્ત્વપ્રતીતિ સમ્યક્‌પણે ઉત્પન્ન થાય છે. તત્ત્વપ્રતીતિવડે શુદ્ધચૈતન્યપ્રત્યે વૃત્તિનો પ્રવાહ વળે છે. શુદ્ધચૈતન્યના અનુભવઅર્થે ચારિત્રમોહ વ્યતીત કરવા યોગ્ય છે. ચારિત્રમોહ, ચૈતન્યના—જ્ઞાનીપુરુષના સન્માર્ગના નૈષ્ઠિકપણાથી પ્રલય થાય છે. અસંગતાથી પરમાવગાઢ અનુભવ થવા યોગ્ય છે.

હે આર્ય મુનિવરો! એ જ અસંગ શુદ્ધચૈતન્યાર્થે અસંગયોગને અહોનિશ ઇચ્છીએ. હે મુનિવરો! અસંગતાનો અભ્યાસ કરો. જે મહાત્માઓ અસંગ ચૈતન્યમાં લીન થયા છે, અને થશે તેને નમસ્કાર.

૫૨૬.

અત્ર હાલ કાંઈક બાહ્યઉપાધિ ઓછી વર્તે છે. તમારા પત્રમાં પ્રશ્નો છે તેનું સમાધાન નીચે લખ્યાથી વિચારશો. પૂર્વકર્મ બે પ્રકારનાં છે, અથવા જીવથી જે જે કર્મ કરાય છે તે બે પ્રકારથી કરાય છે. એક પ્રકારમાં કર્મ એવાં છે કે, જે પ્રકારે કાળાદિ તેની સ્થિતિ છે, તે જ પ્રકારે તે ભોગવી

પરિણામમાં તો જે અમૃત જ છે, પણ પ્રથમ દશાએ કાળકૂટ વિષની પેઠે મૂંઝવે છે એવા શ્રી સંયમને નમસ્કાર. તે જ્ઞાનને, તે દર્શનને, અને તે ચારિત્રને વારંવાર નમસ્કાર.

મુંબઈ, સં૦ ૧૯૫૩ના આસો સુદ ૮ રવિ.

૫૨૩.

ઉપરની ભૂમિકાઓમાં પણ અવકાશ પ્રાપ્ત થયે અનાદિ વાસનાનું સંક્રમણ થઈ આવે છે, અને આત્માને વારંવાર એમ થયા કરે છે કે, હવે ઉપરની ભૂમિકાની પ્રાપ્તિ થવી દુર્લભ જ છે, અને વર્તમાનભૂમિકામાં સ્થિતિ પણ થવી દુર્લભ છે, એવા અસંખ્ય અંતરાયપરિણામ ઉપરની ભૂમિકામાં પણ બને છે, તો પછી શુભેચ્છાદિ ભૂમિકાએ તેમ બને એ કંઈ આશ્ચર્યકારક નથી. તેવા અંતરાયથી ખેદ નહીં પામતાં આત્માર્થી જીવે પુરુષાર્થદૃષ્ટિ કરવી, અને શૂરવીરપણું રાખવું; હિતકારી દ્રવ્ય ક્ષેત્ર આદિ યોગનું અનુસંધાન કરવું; સત્શાસ્ત્રનો વિશેષ પરિચય રાખી વારંવાર હઠ કરીને પણ મનને સદ્વિચારમાં પ્રવેશિત કરવું, અને મનના દુરાત્મ્યપણાથી આકુળવ્યાકુળતા નહીં પામતાં ધૈર્યથી સદ્વિચારપંથે જવાનો ઉદ્યમ કરતાં જય થઈ ઉપરની ભૂમિકાની પ્રાપ્તિ થાય છે અને અવિક્ષેપપણું પ્રાપ્ત થાય છે.

આસો વદ ૭, સં૦ ૧૯૫૩; મુંબઈ.

૫૨૪.

ૐ શ્રી હરિભદ્રાચાર્યે 'યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચયગ્રંથ' સંસ્કૃતમાં રચ્યો છે. 'યોગબિંદુ' નામે યોગનો બીજો ગ્રંથ પણ તેમણે રચ્યો છે. હેમચંદ્રાચાર્યે 'યોગશાસ્ત્ર' નામે ગ્રંથ રચ્યો છે. શ્રી હરિભદ્રકૃત 'યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય'ની પદ્ધતિએ ગુર્જરભાષામાં શ્રી યશોવિજયજીએ 'સ્વાધ્યાય'ની રચના કરી છે. શુભેચ્છાથી માંડીને નિર્વાણપર્યંતની ભૂમિકાઓમાં બોધતારતમ્ય તથા ચારિત્રસ્વભાવનું તારતમ્ય મુમુક્ષુ જીવને વારંવાર શ્રવણ કરવાયોગ્ય, વિચાર કરવાયોગ્ય, અને સ્થિતિ કરવાયોગ્ય આશયથી તે પ્રગટ પ્રકાશ્યું છે. યમથી માંડીને સમાધિપર્યંત અષ્ટાંગયોગ બે પ્રકારે છે: એક પ્રાણાદિનિરોધરૂપ, બીજો આત્મસ્વભાવ-

શકાય. બીજો પ્રકાર એવો છે કે, જ્ઞાનથી, વિચારથી કેટલાંક કર્મ નિવૃત્ત થાય. જ્ઞાન થવા છતાં પણ જે પ્રકારનાં કર્મ અવશ્ય ભોગવવાયોગ્ય છે તે પ્રથમ પ્રકારનાં કર્મ કહ્યાં અને જે જ્ઞાનથી ટળી શકે છે, તે બીજા પ્રકારનાં કર્મ કહ્યાં છે. કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયા છતાં દેહનું રહેવું થાય છે, તે દેહનું રહેવું એ કેવળજ્ઞાનીની ઇચ્છાથી નથી, પણ પ્રારબ્ધથી છે. એટલું સંપૂર્ણ જ્ઞાનબળ છતાં તે દેહસ્થિતિ વેદ્યાસિવાય કેવળજ્ઞાનીથી પણ છૂટી શકાય નહીં; એવી સ્થિતિ છે; જો કે તેવા પ્રકારથી છૂટવાવિષે કોઈ જ્ઞાનીપુરુષ ઇચ્છા કરે નહીં, તથાપિ અત્રે કહેવાનું એમ છે કે, જ્ઞાનીપુરુષને પણ તે કર્મ ભોગવવાયોગ્ય છે; તેમજ અંતરાયાદિ અમુક કર્મની વ્યવસ્થા એવી છે કે, તે જ્ઞાનીપુરુષને પણ ભોગવવાયોગ્ય છે; અર્થાત્ જ્ઞાનીપુરુષ પણ તે કર્મ ભોગવ્યાવિના નિવૃત્ત કરી શકે નહીં. સર્વ પ્રકારનાં કર્મ એવાં છે કે, તે અફળ હોય નહીં; માત્ર તેની નિવૃત્તિના પ્રકારમાં ફેર છે.

એક, જે પ્રકારે સ્થિતિ વગેરે બાંધ્યું છે તે જ પ્રકારે ભોગવવાયોગ્ય હોય છે. બીજાં, જીવનાં જ્ઞાનાદિ-પુરુષાર્થધર્મે નિવૃત્ત થાય એવાં હોય છે. જ્ઞાનાદિ-પુરુષાર્થધર્મે નિવૃત્ત થાય એવાં કર્મની નિવૃત્તિ જ્ઞાનીપુરુષ પણ કરે છે; પણ ભોગવવાયોગ્ય કર્મને જ્ઞાનીપુરુષ સિદ્ધિઆદિ પ્રયત્ને કરી નિવૃત્ત કરવાની ઇચ્છા કરે નહીં, એ સંભવિત છે. કર્મને યથાયોગ્યપણે ભોગવવાવિષે જ્ઞાનીપુરુષને સંકોચ હોતો નથી. કોઈ અજ્ઞાનદશા છતાં પોતાવિષે જ્ઞાનદશા સમજનાર જીવ કદાપિ ભોગવવાયોગ્ય કર્મ ભોગવવા વિષે ન ઇચ્છે તોપણ ભોગવ્યે જ છૂટકો થાય એવી નીતિ છે. જીવનું કરેલું જો વગર ભોગવ્યે અફળ જતું હોય, તો પછી બંધ મોક્ષની વ્યવસ્થા ક્યાંથી હોઈ શકે ? વેદનીયાદિ કર્મ હોય તે ભોગવવા વિષે અમને નિરિચ્છા થતી નથી. જો નિરિચ્છા થતી હોય, તો ચિત્તમાં ખેદ થાય કે, જીવને દેહાભિમાન છે તેથી ઉપાર્જિત કર્મ ભોગવતાં ખેદ થાય છે; અને તેથી નિરિચ્છા થાય છે. મંત્રાદિથી, સિદ્ધિથી અને બીજાં તેવાં અમુક કારણોથી અમુક ચમત્કાર થઈ શકવા અસંભવિત નથી, તથાપિ ઉપર જેમ અમે જણાવ્યાં તેમ ભોગવવાયોગ્ય એવાં 'નિકાચિત-કર્મ' તે તેમાંના કોઈ પ્રકારે મટી શકે નહીં; અમુક 'શિથિલકર્મ'ની ક્વચિત્ નિવૃત્તિ થાય છે, પણ તે કંઈ ઉપાર્જિત કરનારે વેદ્યાવિના નિવૃત્ત થાય છે એમ નહીં; આકારફેરથી તે કર્મનું વેદવું થાય છે. કોઈએક એવું 'શિથિલકર્મ' છે કે, જેમાં અમુક વખત ચિત્તની સ્થિરતા રહે તો તે નિવૃત્ત થાય; તેવું કર્મ

તે મંત્રાદિમાં સ્થિરતાના યોગે નિવૃત્ત થાય એ સંભવિત છે, અથવા કોઈ પાસે પૂર્વલાભનો કોઈ એવો બંધ છે કે, જે માત્ર તેની થોડી કૃપાથી ફળીભૂત થઈ આવે; એ પણ એક સિદ્ધિ જેવું છે; તેમ અમુક મંત્રાદિના પ્રયત્નમાં હોય, અને અમુક પૂર્વાંતરાય તુટવાનો પ્રસંગ સમીપવર્તિ હોય તો પણ કાર્ય સિદ્ધિ મંત્રાદિથી થઈ ગણાય; પણ એ વાતમાં કંઈ સંદેહ પણ ચિત્ત થવાનું કારણ નથી. નિષ્ફળ વાર્તા છે. આત્માના કલ્યાણસંબંધનો એમાં કોઈ મુખ્ય પ્રસંગ નથી. મુખ્ય પ્રસંગ વિસ્મૃતિનો હેતુ એવી કથા થાય છે; માટે તે પ્રકારના વિચારનો, કે શોધનો નિર્ધાર લેવાની ઈચ્છા કરવા કરતાં ત્યાગી દેવી સારી છે, અને તે ત્યાગે સહેજે નિર્ધાર થાય છે.

* * * * *

આત્મામાં વિશેષ આકુળતા ન થાય તેમ રાખશો. જે થવાયોગ્ય હશે, તે થઈ રહેશે, અને આકુળતા કરતાં પણ જે થવાયોગ્ય હશે તે થશે. તેની સાથે આત્મા પણ અપરાધી થશે.

* * * * *

ાર્ય. બીજો પ્રકાર એવો છે કે, જ્ઞાનથી, વિચારથી કેટલાંક કર્મ નિવૃત્ત
ાં. જ્ઞાન થવા છતાં પણ જે પ્રકારનાં કર્મ અવશ્ય ભોગવવાયોગ્ય છે તે
ીમ પ્રકારનાં કર્મ કહ્યાં અને જે જ્ઞાનથી ટળી શકે છે, તે બીજા પ્રકારનાં
ં કહ્યાં છે. કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયા છતાં દેહનું રહેવું થાય છે, તે દેહનું
ું એ કેવળજ્ઞાનીની ઇચ્છાથી નથી, પણ પ્રારબ્ધથી છે. એટલું સંપૂર્ણ
ાનબળ છતાં તે દેહસ્થિતિ વેદ્યાશિવાય કેવળજ્ઞાનીથી પણ છૂટી શકાય નહીં,
ેવી સ્થિતિ છે; જો કે તેવા પ્રકારથી છૂટવાવિષે કોઇ જ્ઞાનીપુરુષ ઇચ્છા કરે
ી, તથાપિ અત્રે કહેવાનું એમ છે કે, જ્ઞાનીપુરુષને પણ તે કર્મ ભોગવવા
ગ્ય છે; તેમજ અંતરાયાદિ અમુક કર્મની વ્યવસ્થા એવી છે કે, તે જ્ઞાની
રુષને પણ ભોગવવાયોગ્ય છે; અર્થાત્ જ્ઞાનીપુરુષ પણ તે કર્મ ભોગવ્યાવિના
િવૃત્ત કરી શકે નહીં. સર્વ પ્રકારનાં કર્મ એવાં છે કે, તે અફળ હોય નહીં;
ાત્ર તેની નિવૃત્તિનાં પ્રકારમાં ફેર છે.

એક, જે પ્રકારે સ્થિતિ વગેરે બાંધ્યું છે તે જ પ્રકારે ભોગવવાયોગ્ય
ોય છે. બીજાં, જીવનાં જ્ઞાનાદિ–પુરુષાર્થધર્મે નિવૃત્ત થાય એવાં હોય છે.
્ઞાનાદિ–પુરુષાર્થધર્મે નિવૃત્ત થાય એવાં કર્મની નિવૃત્તિ જ્ઞાનીપુરુષ પણ કરે
ે; પણ ભોગવવાયોગ્ય કર્મને જ્ઞાનીપુરુષ સિદ્ધિઆદિ પ્રયત્ને કરી નિવૃત્ત કર-
ાની ઇચ્છા કરે નહીં, એ સંભવિત છે. કર્મને યથાયોગ્યપણે ભોગવવાવિષે
્ઞાનીપુરુષને સંકોચ હોતો નથી. કોઇ અજ્ઞાનદશા છતાં પોતાવિષે જ્ઞાનદશા
સમજનાર જીવ કદાપિ ભોગવવાયોગ્ય કર્મ ભોગવવા વિષે ન ઇચ્છે તોપણ
ભોગવ્યે જ છૂટકો થાય એવી નીતિ છે. જીવનું કરેલું જો વગર ભોગવ્યે અફળ
જતું હોય, તો પછી બંધ મોક્ષની વ્યવસ્થા ક્યાંથી હોઇ શકે ! વેદનીયાદિ
કર્મ હોય તે ભોગવવા વિષે અમને નિરિચ્છા થતી નથી. જો નિરિચ્છા થતી
હોય, તો ચિત્તમાં ખેદ થાય કે, જીવને દેહાભિમાન છે તેથી ઉપાર્જિત કર્મ
ભોગવતાં ખેદ થાય છે; અને તેથી નિરિચ્છા થાય છે. મંત્રાદિથી, સિદ્ધિથી
અને બીજાં તેવાં અમુક કારણોથી અમુક ચમત્કાર થઇ શકવા અસંભવિત
નથી, તથાપિ ઉપર જેમ અમે જણાવ્યાં તેમ ભોગવવાયોગ્ય એવાં 'નિકાચિત-
કર્મ' તે તેમાંના કોઇ પ્રકારે મટી શકે નહીં; અમુક 'શિથિલકર્મ'નો ક્વચિત્
નિવૃત્તિ થાય છે, પણ તે કંઇ ઉપાર્જિત કરનારે વેદ્યાવિના નિવૃત્ત થાય છે
એમ નહીં; આકારફેરથી તે કર્મનું વેદવું થાય છે. કોઇએક એવું 'શિથિલકર્મ'
છે કે, જેમાં અમુક વખત ચિત્તની સ્થિરતા રહે તો તે નિવૃત્ત થાય, તેવું કર્મ

૫૨૯.

ૐ

ખેદ નહીં કરતાં શૂરવીરપણું ગ્રહીને જ્ઞાનીને માર્ગે ચાલતાં મોક્ષપાટણ
લભ જ છે. વિષય, કષાયાદિ વિશેષ વિકાર કરી જાય તે વખતે વિચારવાન
પોતાનું નિર્વીર્યપણું જોઈને ઘણો જ ખેદ થાય છે, અને આત્માને
વાર નિંદે છે. ફરી ફરીને તિરસ્કારની વૃત્તિથી જોઈ, ફરી મહત્પુરુષના
રિત્ર અને વાક્યનું અવલંબન ગ્રહણ કરી, આત્માને શૌર્ય ઉપજાવી તે
યાદિ સામે અતિ હઠ કરીને તેને હઠાવે છે ત્યાંસુધી નીચે મને બેસતા
થી; તેમ એકલો ખેદ કરીને અટકી રહેતા નથી; એ જ વૃત્તિનું અવલંબન
માર્થી જીવોએ લીધું છે, અને તેથી જ અંતે જય પામ્યા છે. આ વાત
મુમુક્ષુઓએ મુખે કરી હૃદયમાં સ્થિર કરવાયોગ્ય છે.

મુંબઈ, માર્ગશીર્ષ શુદ ૫, રવિ, ૧૯૫૪.

૫૩૦

ૐ

શુભેચ્છાથી માંડીને ક્ષીણમોહપર્યંત સત્શ્રુત અને સત્સમાગમ સેવવાયોગ્ય છે. સર્વ કાળમાં એ સાધનનું જીવને દુર્લભપણું છે, તેમાં આવા કાળમાં દુર્લભપણું વર્તે તે યથાસંભવ છે. દુષમકાળ અને હુંડાવસર્પિણી નામે આશ્ચર્યભાવ અનુભવથી પ્રત્યક્ષ દ્રષ્ટિગોચર થાય એવું છે. આત્મશ્રેયઇચ્છક પુરુષે તેથી ક્ષોભ ન પામતાં વારંવાર તે યોગપર પગ દઈ સત્શ્રુત, સત્સમાગમ, અને સદ્વૃત્તિ બળવાન કરવાયોગ્ય છે.

મહા શુદ ૪, બુધવાર સં૦ ૧૯૫૪.

૫૩૧.

આ જીવને ઉત્તાપના મૂળ હેતુ શું છે? તથા તેની કેમ નિવૃત્તિ થતી નથી? અને તે કેમ થાય? એ પ્રશ્ન વિશેષકરી વિચારવાયોગ્ય છે. અંતરમાં ઉતારીને વિચારવાયોગ્ય છે.

જ્યાંસુધી એ ક્ષેત્રે સ્થિતિ રહે ત્યાંસુધી ચિત્તને વધારે દૃઢ રાખી વર્તવું. એજ વિનંતિ.

સં૦ ૧૯૫૪ ના મહા વદ ૪, ગુરૂ, વવાણીઆ.

વર્ષ ૩૧ મું.

૫૨૭.

કરણ અંતર્મુખ થવાનો સત્પુરુષોનો માર્ગ સર્વદુઃખક્ષયનો ઉપાય છે, પણ તે કોઈક જીવને સમજાય છે. મહત્પુણ્યના યોગથી, વિશુદ્ધ મતિથી, તીવ્ર વૈરાગ્યથી, અને સત્પુરુષના સમાગમથી તે ઉપાય સમજાવાયોગ્ય છે. તે સમજવાનો અવસર એક માત્ર આ મનુષ્યદેહ છે; તે પણ અનિયત કાળના ભયથી ગ્રહિત છે; ત્યાં પ્રમાદ થાય છે એ ખેદ અને આશ્ચર્ય છે.

૧૯૫૪ના કારતક વદ ૫, રવિ, મુંબઈ.

૫૨૮.

ક્ષયોપશમ, ઉપશમ, ક્ષાયક, પારિણામિક, ઔદયિક અને સન્નિપાતિક એ ૭ ભાવનો લક્ષ કરી આત્માને તે ભાવે અનુપ્રેક્ષી જોતાં સદ્વિચારમાં વિશેષ સ્થિતિ થશે.

જ્ઞાન, દર્શન, અને ચારિત્ર એ આત્મભાવરૂપ છે, તે સમજવા માટે ઉપર કહ્યા તે ભાવો વિશેષ અવલંબન ભૂત છે.

સં૦ ૧૯૫૪ના માર્ગશીર્ષ સુદ ૫, રવિવાર, મુંબઈથી.

૫૩૫.

જે અચિંત્ય દ્રવ્યની શુદ્ધચિતિસ્વરૂપ કાંતિ પરમ પ્રગટ થઇ અચિંત્ય કરે છે, તે અચિંત્ય દ્રવ્ય સહજ સ્વાભાવિક નિજસ્વરૂપ છે એવો નિશ્ચય જે પરમકૃપાળુ સત્પુરૂષોએ પ્રકાશ્યો તેનો અપાર ઉપકાર છે.

———:o:———

ચંદ્ર ભૂમિને પ્રકાશે છે, તેના કિરણની કાંતિના પ્રભાવથી સમસ્ત ભૂમિ શ્વેત થઇ જાય છે: પણ કંઇ ચંદ્ર ભૂમિરૂપ કોઇ કાળે તેમ થતો નથી: એમ સમસ્ત વિશ્વનો પ્રકાશક એવો આ આત્મા તે કયારે પણ વિશ્વરૂપ થતો નથી; સદા–સર્વદા–ચૈતન્યસ્વરૂપ જ રહે છે. વિશ્વમાં જીવ અભેદતા માને છે. એ જ ભ્રાંતિ છે.

જેમ આકાશમાં વિશ્વનો પ્રવેશ નથી સર્વ ભાવની વાસનાથી આકાશ રહિત જ છે તેમ સમ્યક્દ્રષ્ટિપુરુષોએ પ્રત્યક્ષ સર્વ દ્રવ્યથી ભિન્ન, સર્વ અન્ય પર્યાયથી રહિત જ આત્મા દીઠો છે. જેની ઉત્પત્તિ કોઇ પણ અન્ય દ્રવ્યથી થતી નથી તેવા આત્માનો નાશ પણ ક્યાંથી હોય?

અજ્ઞાનથી, અને સ્વસ્વરૂપપ્રત્યેના પ્રમાદથી આત્માને માત્ર મૃત્યુની ભ્રાંતિ છે, તે જ ભ્રાંતિ નિવૃત્ત કરી શુદ્ધચૈતન્ય નિજઅનુભવપ્રમાણસ્વરૂપમાં પરમ જાગ્રત થઇ જ્ઞાની સદાય નિર્ભય છે.

એ જ સ્વરૂપના લક્ષથી સર્વ જીવ પ્રત્યે સામ્યભાવ ઉત્પન્ન થાય છે. સર્વ પરદ્રવ્યથી વૃત્તિ વ્યાવૃત્ત કરી આત્મા અક્લેશ સમાધિને પામે છે.

પરમસુખસ્વરૂપ, પરમોત્કૃષ્ટ શાંત, શુદ્ધચૈતન્યસ્વરૂપ સમાધિને સર્વકાળને માટે પામ્યા તે ભગવંતોને નમસ્કાર તે પદમાં નિરંતર લક્ષરૂપ પ્રવાહ છે જેનો તે સત્પુરુષોને નમસ્કાર.

સંવત્ ૧૯૫૮, જ્યેષ્ઠ શુદ ૧ શનિ.

શાંતિઃ શાંતિઃ શાંતિ.

———

૫૩૬

ૐ નમઃ

મનની વૃત્તિ શુદ્ધ અને સ્થિર થાય એવો સત્સમાગમ પ્રાપ્ત થવો બહુ દુર્લભ છે. વળી તેમાં આ દુષમકાળ હોવાથી જીવને તેનો વિશેષ અંતરાય છે.

૫૨૨.

દુષમકાળનું પ્રબળ રાજ્ય વર્તે છે, તોપણ અડગ નિશ્ચયથી, સત્પુરુષની આજ્ઞામાં વૃત્તિનું અનુસંધાન કરી જે પુરુષો અગુપ્ત વીર્યથી સમ્યક્ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રની ઉપાસના ઇચ્છે છે, તેને પરમશાંતિનો માર્ગ હજી પણ પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય છે.

ચૈત્ર વદ ૧૨, રવિ, ૧૯૫૪, મોરબી.

૫૨૩.

સર્વથી સર્વ પ્રકારે હું ભિન્ન છું, એક કેવળ શુદ્ધચૈતન્યસ્વરૂપ પરમોત્કૃષ્ટ અચિંત્ય સુખસ્વરૂપ માત્ર એકાંત શુદ્ધ અનુભવ રૂપ હું છું; ત્યાં વિક્ષેપ શો? વિકલ્પ શો? ભય શો? ખેદ શો? બીજી અવસ્થા શી? હું માત્ર નિર્વિકલ્પ શુદ્ધ શુદ્ધ, પ્રકૃષ્ટ શુદ્ધ, પરમશાંત ચૈતન્ય છું; હું માત્ર નિર્વિકલ્પ છું. હું નિજસ્વરૂપમય ઉપયોગ કરું છું, તન્મય થાઉં છું. શાંતિઃ શાંતિઃ શાંતિઃ

જ્યેષ્ઠ શુદ ૧, શનિવાર, ૧૯૫૪.

૫૨૪.

સર્વ દ્રવ્યથી, સર્વ ક્ષેત્રથી, સર્વકાળથી, અને સર્વ ભાવથી જે સર્વ પ્રકારે અપ્રતિબદ્ધ થઇ નિજસ્વરૂપમાં સ્થિત થયા તે પરમપુરુષોને નમસ્કાર.

જેને કોઇ પ્રિય નથી, જેને કોઇ અપ્રિય નથી, જેને કોઇ શત્રુ નથી, જેને કોઇ મિત્ર નથી; જે માન, અપમાન, લાભ, અલાભ; હર્ષ, શોક; જન્મ, મૃત્યુ આદિ દ્વંદ્વનો અભાવ કરી શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપને વિષે સ્થિતિ પામ્યા છે, પામે છે, અને પામશે, તેમનું અતિ ઉત્કૃષ્ટ પરાક્રમ સાનંદાશ્ચર્ય ઉપજાવે છે.

દેહપ્રત્યે જેવો વસ્ત્રનો સંબંધ છે, તેવો આત્માપ્રત્યે જેણે દેહનો સંબંધ યથાતથ્ય દીઠો છે, મ્યાનપ્રત્યે તરવારનો જેવો સંબંધ છે, તેવો દેહપ્રત્યે જેણે આત્માનો સંબંધ દીઠો છે, અબદ્ધ-સ્પષ્ટ-આત્મા જેણે અનુભવ્યો છે, તે મહત્પુરુષોને જીવન અને મરણ બન્ને સમાન છે.

તે શ્રીમત્ અનંતચતુષ્ટયસ્થિત ભગવંતનો, અને તે જયવંત ધર્મનો આશ્રય સદૈવ કર્તવ્ય છે. જેને બીજું કંઈ સામર્થ્ય નથી એવા અબુધ અને અશક્ત મનુષ્યો પણ તે આશ્રયના બળથી પરમસુખહેતુ એવાં અદ્ભુત ફળને પામ્યા છે, પામે છે, અને પામશે માટે નિશ્ચય અને આશ્રય જ કર્તવ્ય છે. અધીરજથી ખેદ કર્તવ્ય નથી.

ચિત્તમાં દેહાદિ ભયનો વિક્ષેપ પણ કરવો યોગ્ય નથી.

દેહાદિ સંબંધી જે પુરુષો હર્ષ, વિષાદ કરતા નથી, તે પુરુષો પૂર્ણ દ્વાદશાંગને સંક્ષેપમાં સમજ્યા છે. એમ સમજો; એ જ દૃષ્ટિ કર્તવ્ય છે.

'તું ધર્મ પામ્યો નથી,' !હું ધર્મ કેમ પામીશ?' એ આદિ ખેદ નહીં કરતાં વીતરાગ પુરુષોનો ધર્મ, જે દેહાદિ સંબંધીથી હર્ષવિષાદવૃત્તિ દૂર કરી આત્મા અસંગ શુદ્ધચૈતન્યસ્વરૂપ છે એવી વૃત્તિનો નિશ્ચય અને આશ્રય ગ્રહણ કરી તે જ વૃત્તિનું બળ રાખવું અને મંદવૃત્તિ થાય ત્યાં વીતરાગ પુરુષોની દશાનું સ્મરણ કરવું; તે અદ્ભુત ચરિત્રપર દૃષ્ટિ પ્રેરીને વૃત્તિને અપ્રમત્ત કરવી, એ સુગમ અને સર્વોત્કૃષ્ટ ઉપકારક તથા કલ્યાણસ્વરૂપ છે.

વસો (ગુજરાત), આસો શુદ ૬. બુધવાર, સં ૧૯૫૪. નિર્વિકલ્પ.

૫૪૦.

અનુભવઉત્સાહદશા.

—જૈસેં નિરભેદરૂપ નિહચેં અતીત હુતો
તૈસો નિરભેદ અબ ભેદકોં ન ગહૈંગો,
દીસૈ કર્મરહિત સહિત સુખ સમાધાન
પાયો નિજ થાન ફિર બાહિર ન બહૈંગો;
કબહૂ કદાચિ અપનો સુભાવ ત્યાગિ કરિ
રાગ રસ રાચિકે ન પરવસ્તુ ગહૈંગો,
અમલાન જ્ઞાન વિદ્યમાન પરગટ ભયો
યાહી ભાંતિ આગમ અનંત કાલ રહૈંગો.

—શ્રી બનારસીદાસજી

૫૪૧.

જે સ્વરૂપજિજ્ઞાસુ પુરુષો છે, તે પૂર્ણ શુદ્ધ સ્વરૂપને પામ્યા છે એવા ભગવાનના સ્વરૂપમાં પોતાની વૃત્તિ તન્મય કરે છે; જેથી પોતાની સ્વરૂપદ

જે જીવને પ્રત્યક્ષ સત્સમાગમનો વિશેષ લાભ પ્રાપ્ત થાય તે મહત્પુણ્યવાનપણું છે. સત્સમાગમના વિયોગમાં સત્શાસ્ત્રનો સદાચારપૂર્વક પરિચય અવશ્ય કરવાયોગ્ય છે.

જેઠ વદ ૪, બુધ, ૧૯૫૪.

૫૩૭.

અપાર મહામોહજળને અનંત અંતરાય છતાં ધીર રહી જે પુરુષ તર્યા તે શ્રી પુરુષ ભગવાનને નમસ્કાર.

અનંત કાળથી જે જ્ઞાન ભવહેતુ થતું હતું, તે જ્ઞાનને એક સમયમાત્રમાં જાત્યંતર કરી જેણે ભવનિવૃત્તિરૂપ કર્યું, તે કલ્યાણમૂર્તિ સમ્યગ્દર્શનને નમસ્કાર.

લખવામાં વધારે ઉપયોગ હાલ પ્રવર્તાવી શકાય નથી.

સં૦ ૧૯૫૪ ના અષાડ શુદ ૧૧, મુંબઈથી.

૫૩૮.

સ્વભાવજાગૃતદશા.

—ચિત્ર સારી ન્યારી પરજંક ન્યારો સેજ ન્યારી
ચાદરભી ન્યારી ઇહાં જૂઠી મેરી થપના,
અતીત અવસ્થા સૈન નિદ્રા વાહી કોઉ પૈ ન
વિદ્યમાન પલક ન યામેં અબ છપના;
શ્વાસ ઔ સુપન દોઉ નિદ્રાકી અલંગ બૂઝે
સૂઝે સબ અંગ લખિ આતમદરપના,
ત્યાગી ભયો ચેતન અચેતનતા ભાવ ત્યાગી
ભાલૈ દૃષ્ટિ ખોલિકૈ સંભાલૈ રૂપ અપના.

સંવત્ ૧૯૫૪. —શ્રી બનારસીદાસજી.

૫૩૯.

શ્રીમત્ વીતરાગભગવંતોએ નિશ્ચિતાર્થ કરેલો એવો અચિંત્ય ચિંતામણિસ્વરૂપ પરમહિતકારી પરમઅદ્ભુત, સર્વ દુઃખનો નિઃસંશય આત્યંતિક ક્ષય કરનાર પરમઅમૃતસ્વરૂપ એવો સર્વોત્કૃષ્ટ શાશ્વત ધર્મ જયવંત વર્તો; ત્રિકાળ જયવંત વર્તો,

વર્તમાનમાં તે ભગવાન્ સિદ્ધાલયમાં સ્વરૂપસ્થિતપણે વિરાજમાન છે. પણ 'ભૂતપ્રજ્ઞાપનીય નય'થી તેમને વિષે 'તીર્થંકરપદ'નો ઉપચાર કરાય છે. તે ઔપચારિક નયદૃષ્ટિથી તે ચોવીશ ભગવાનની સ્તવનારૂપે આ ચોવીશ સ્તવનોની રચના કરી છે. સિદ્ધભગવાન્ કેવળ અમૂર્તપદે સ્થિત હોવાથી તેમનું સ્વરૂપ સામાન્યતાથી ચિંતવવું દુર્ગમ્ય છે. અર્હતભગવાનનું સ્વરૂપ મૂળ દૃષ્ટિથી ચિંતવવું તો તેવું જ દુર્ગમ્ય છે. પણ સયોગીપદના અવલંબનપૂર્વક ચિંતવના સામાન્ય જીવોને પણ વૃત્તિ સ્થિર થવાને કંઈક સુગમ ઉપાય છે જેથી અર્હતભગવાનની સ્તવનાથી સિદ્ધપદની સ્તવના થયા છતાં આટલો વિશેષ ઉપકાર જાણી શ્રી આનંદઘનજીએ આ ચોવીશી ચોવીશ તીર્થંકરની સ્તવના રૂપે રચી છે. નમસ્કારમંત્રમાં પણ અર્હતપદ પ્રથમ કરવાનો હેતુ એટલો જ છે કે, તેમનું વિશેષ ઉપકારીપણું છે.

ભગવાનના સ્વરૂપનું ચિંતન કરવું તે પરમાર્થદૃષ્ટિવાન પુરુષોને ગૌણતાથી સ્વરૂપનું જ ચિંતવન છે. 'સિદ્ધપ્રાભૃત'માં કહ્યું છે કે—

જારિસ સિદ્ધ સહાવો । તારિસ સહાવો સવ્વ જીવાણં ॥
તહ્મા સિદ્ધંત રુઈ । કાયવ્વા ભવ્વ જીવેહિં ॥

જેવું સિદ્ધભગવાનનું આત્મસ્વરૂપ છે, તેવું સર્વ જીવોનું આત્મસ્વરૂપ છે; તે માટે ભવ્ય જીવોએ સિદ્ધત્વને વિષે રુચી કરવી. તેમ જ શ્રી દેવચંદ્રસ્વામીએ કહ્યું છે કે "જિનપૂજના રે તે નિજપૂજના.' જેના યથાર્થ-મૂળ-દૃષ્ટિથી જોઈએ તો જિનની પૂજા તે આત્મસ્વરૂપનું જ પૂજન છે. સ્વરૂપઆકાંક્ષી મહાત્માઓએ એમ જિનભગવાનની તથા સિદ્ધભગવાનની ઉપાસના સ્વરૂપપ્રાપ્તિનો હેતુ જાણ્યો છે.

—ગુણસ્થાનકપર્યંત તે સ્વરૂપચિંતવના જીવને પ્રબળ અવલંબન છે. વળી માત્ર એકલું અધ્યાત્મસ્વરૂપ ચિંતવન જીવને આમોદ ઉપજાવે છે; ઘણા જીવોને શુષ્કતા પ્રાપ્ત કરાવે છે, અથવા સ્વેચ્છાચારિપણું ઉત્પન્ન કરે છે; અથવા ઉન્મત્ત-પ્રલાપ-દશા ઉત્પન્ન કરે છે. ભગવાનના સ્વરૂપના ધ્યાનાવલંબનથી ભક્તિપ્રધાન દૃષ્ટિ થાય છે, અને અધ્યાત્મદૃષ્ટિ ગૌણ થાય છે. જેથી શુષ્કતા, સ્વેચ્છાચારિપણું, અને ઉન્મત્તપ્રલાપતા થતાં નથી. આત્મદશા-બળ થવાથી સ્વાભાવિક અધ્યાત્મપ્રધાનતા થાય છે. આત્મા સ્વાભાવિક ઉચ્ચ ગુણોને ભજે છે, એટલે શુષ્કતાદિ દોષો ઉત્પન્ન થતા નથી. અને ભક્તિમાર્ગ

જાયમન થતી જાય છે, અને સર્વોત્કૃષ્ટ યથાખ્યાતચારિત્રને પ્રાપ્ત થાય છે. જેવું ભગવાનનું સ્વરૂપ છે, તેવું જ શુદ્ધનયની દૃષ્ટિથી આત્માનું સ્વરૂપ છે. આ આત્મા અને સિદ્ધભગવાનના સ્વરૂપમાં ઔપાધિક ભેદ છે; સ્વાભાવિક સ્વરૂપથી જોતાં તો આત્મા સિદ્ધભગવાનની તુલ્ય જ છે. સિદ્ધભગવાનનું સ્વરૂપ નિરાવરણ છે; અને વર્તમાનમાં આ આત્માનું સ્વરૂપ આવરણસહિત છે, અને એજ ભેદ છે; વસ્તુતાએ ભેદ નથી, તે આવરણ ક્ષીણ થવાથી આત્માનું સ્વાભાવિક સિદ્ધસ્વરૂપ પ્રગટે છે. અને જ્યાં સુધી તેવું સ્વાભાવિક સિદ્ધસ્વરૂપ પ્રગટ્યું નથી ત્યાં સુધી સ્વાભાવિક સિદ્ધસ્વરૂપને પામ્યા છે એવા સિદ્ધભગવાનની ઉપાસના કર્તવ્ય છે; તેમજ અર્હંતભગવાનની ઉપાસના પણ કર્તવ્ય છે, કેમકે તે ભગવાન્ સયોગીસિદ્ધ છે. સયોગરૂપ પ્રારબ્ધને લઈને તેઓ દેહધારી છે; પણ તે ભગવાન્ સ્વરૂપસમવસ્થિત છે. સિદ્ધભગવાન્ અને તેમના જ્ઞાનમાં, દર્શનમાં, ચારિત્રમાં કે વીર્યમાં કંઈ પણ ભેદ નથી; એટલે અર્હંતભગવાનની ઉપાસનાથી પણ આ આત્મા સ્વરૂપલયને પામી શકે છે, પૂર્વ મહાત્માઓએ કહ્યું છે કે:—

> જે જાણઈ અરિહંતે । દવ્વ ગુણ પજ્જવેહિં ય ॥
> સો જાણઈ નિય અપ્પા । મોહો ખલુ જાઇય તસ્સ લય ॥

'જે ભગવાન અર્હંતનું સ્વરૂપ દ્રવ્ય, ગુણ અને પર્યાયથી જાણે, તે પોતાના આત્માનું સ્વરૂપ જાણે, અને તેનો નિશ્ચયકરીને મોહ નાશ પામે.'

તે ભગવાનની ઉપાસના કેવા અનુક્રમથી જીવોને કર્તવ્ય છે, તે નવમા સ્તવનમાં શ્રી આનંદઘનજી કહેવાના છે.

ભગવાન સિદ્ધને નામ, ગોત્ર, વેદનીય અને આયુષ્ય એ કર્મોનો પણ અભાવ છે; તે ભગવાન કેવળ કર્મરહિત છે. ભગવાનઅર્હંતને આત્મસ્વરૂપને આવરણીય કર્મોનો ક્ષય છે, પણ ઉપર જણાવેલાં ચાર કર્મનો પૂર્વબંધ વેદીને ક્ષીણ કરતાંસુધી તેમને વર્તે છે. જેથી તે પરમાત્મા 'સાકારભગવાન' કહેવાયોગ્ય છે.

તે અર્હંતભગવાનમાં જે કોઈ 'તીર્થંકરનામકર્મ'નો શુભયોગ પૂર્વે ઉત્પન્ન કર્યો હોય છે, તે 'તીર્થંકરભગવાન્' કહેવાય છે; જેમનો પ્રતાપ, ઉપદેશબળ, આદિ મહત્પુણ્યયોગના ઉદયથી આશ્ચર્યકારી શોભે છે.

ભરતક્ષેત્રમાં વર્તમાન અવસર્પિણીકાળમાં તેવા ચોવીશ તીર્થંકર થયા; શ્રી ઋષભદેવથી શ્રી વર્દ્ધમાન.

હે સખી! આ જગત્ને વિષે પતિનો વિયોગ ન થાય તે અર્થે સ્ત્રીઓ જે નાના પ્રકારના ઉપાય કરે છે, તે ઉપાય સાચા નથી: અને એમ મારા પતિની પ્રાપ્તિ થતી નથી. તે ઉપાયનું મિથ્યાપણું જણાવવા તેમાંના થોડાએક તને કહું છું. કોઈએક તો પતિની સાથે કાષ્ઠમાં બળવા ઇચ્છે છે, કે જેથી તે પતિની સાથે મેળાપ જ રહે, પણ તે મેળાપનો કંઈ સંભવ નથી. કેમકે તે પતિ તો પોતાના કર્માનુસાર જે સ્થળને પ્રાપ્ત થવાનો હતો ત્યાં ગયો, અને સતી થઈને મળવા ઇચ્છે છે એવી તે સ્ત્રી પણ મેળાપને અર્થે એક ચિતામાં બળી મરવા ઇચ્છે છે, તોપણ તે પોતાના કર્માનુસાર દેહને પ્રાપ્ત થવાની છે; બન્ને એક જ સ્થળે દેહ ધારણ કરે, અને પતિપત્નીરૂપે સંબંધ પામીને નિરંતર સુખ ભોગવે એવો કંઈ નિયમ નથી: એટલે તે પતિનો વિયોગ થયો. વળી તેના યોગનો પણ અસંભવ રહ્યો: એવો પતિનો મેળાપ તે મેં ખોટો ગણ્યો છે, કેમકે તેનું ઠામ ઠેકાણું કંઈ નથી.

અથવા, પ્રથમ પદનો અર્થ એવો પણ થાય છે કે, પરમેશ્વરરૂપ પતિની પ્રાપ્તિને અર્થે કોઈ કાષ્ઠ ભક્ષણ કરે છે, એટલે પંચાગ્નિની ધૂણીએ સળગાવી તેમાં કાષ્ઠ હોમી તે અગ્નિનો પરિસહ સહન કરે છે, અને તેથી એમ પણ સમજે છે કે, પરમેશ્વરરૂપ પતિને પામીશું. પણ તે સમજવું ખોટું છે; કેમકે પંચાગ્નિ તાપવામાં તેની પ્રવૃત્તિ છે, તે પતિનું સ્વરૂપ જાણી, તે પતિ પ્રસન્ન થવાનાં કારણો જાણી, તે કારણોની ઉપાસના તે કરતા નથી માટે તે પરમેશ્વરરૂપ પતિને ક્યાંથી પામશે? તેની મતિ જેવા સ્વભાવમાં પરિણમી છે તેવા જ પ્રકારની ગતિને તે પામશે, જેથી તે મેળાપનું કંઈ ઠામ ઠેકાણું નથી.

હે સખી! કોઈ વળી એમ કહે છે કે, આ જગત્, જેનું સ્વરૂપ ઓળખવાનો લક્ષ ન થઈ શકે તેવા ભગવાનની લીલા છે અને તે 'અલખ ભગવાન' તેની ઇચ્છા પૂર્ણ કરે છે એમ સમજીને આ જગત્ ભગવંતની લીલા માની તે ભગવાનનો તે લીલાને મહિમા ગાતામાં જ પોતાની ઇચ્છા પૂર્ણ થશે, (એટલે ભગવાન પ્રસન્ન થઈને તેને વિષે લક્ષ્ય કરશે) એમ માને છે, પણ તે ખોટું છે, કેમકે તે ભગવંતના સ્વરૂપના અજ્ઞાનથી જ એમ કહે છે.

જે ભગવાન્ અનંત જ્ઞાનદર્શનમય સર્વોત્કૃષ્ટ સુખ સમાધિમય છે, તે ભગવાનને આ જગત્નું કર્તૃત્વ કેમ હોય? અને લીલાને અર્થે પ્રવૃત્તિ કેમ

પ્રત્યે પણ જુગુપ્સિત થતા નથી. સ્વાભાવિક આત્મદશા સ્વરૂપલીનતા પામતી જાય છે. અર્હંતાદિના સ્વરૂપધ્યાનાવલંબન વખત વૃત્તિ આત્માકારતા ભજે છે, ત્યાં [1]

૫૨૭.

—ઋષભ જિનેશ્વર પ્રીતમ માહરો રે, ઓર ન ચાહું રે કંથ;
રીઝયો સાહેબ સંગ ન પરિહરે રે, ભાંગે સાદી અનંત.

વીતરાગોને વિષે ઈશ્વર એવા ઋષભદેવ ભગવાન્ મારા સ્વામી છે, તેથી હવે હું બીજા કંથની ઇચ્છા કરતી નથી, કેમકે તે પ્રભુ રીઝયા પછી છોડતા નથી. તે પ્રભુનો યોગ પ્રાપ્ત થવો તેની આદિ છે; પણ તે યોગ કોઈવાર પણ નિવૃત્તિ પામતો નથી, માટે અનંત છે.

જગતના ભાવોમાંથી ઉદાસીન થઈ ચૈતન્યવૃત્તિ શુદ્ધચૈતન્યસ્વભાવે સમવસ્થિત ભગવાનમાં પ્રીતિમાન થઈ તેનો હર્ષ આનંદઘનજી દર્શાવે છે. પોતાની શ્રદ્ધા નામની સખીને આનંદઘનજીની ચૈતન્યવૃત્તિ કહે છે, હે સખી! મેં ઋષભદેવ ભગવાનથી લગ્ન કર્યું, અને તે ભગવાન મને સર્વથી વહાલા છે. એ ભગવાન મારા પતિ થવાથી હવે હું બીજા કોઈ પણ પતિની ઇચ્છા કરું જ નહીં, કેમકે બીજા બધા જન્મ, જરા, મરણાદિ દુઃખે કરીને આકુળ વ્યાકુળ છે; ક્ષણવાર પણ સુખી નથી; તેવા જીવને પતિ કરવાથી મને સુખ ક્યાંથી થાય? ભગવાન્ ઋષભદેવ તો અનંત અવ્યાબાધ સુખસમાધિને પ્રાપ્ત થયા છે, માટે તેનો આશ્રય કરું તો મને તેજ વસ્તુની પ્રાપ્તિ થય; તે યોગ વર્તમાનમાં પ્રાપ્ત થવાથી હે સખી! મને પરમ શીતલતા થઈ. બીજા પતિનો તો કોઈ કાળે વિયોગ પણ થાય, પણ આ મારા સ્વામીનો તો કોઈ પણ કાળે વિયોગ થાય જ નહીં. જ્યારથી તે સ્વામી પ્રસન્ન થયા ત્યારથી કોઈ પણ દિવસ સંગ છોડતા નથી. એ સ્વામીના યોગનો સ્વભાવ સિદ્ધાંતમાં સાદિઅનંત એટલે તે યોગ થવાની આદિ છે, પણ કોઈ દિવસ તેનો વિયોગ થવાનો નથી, માટે અનંત છે એમ કહ્યા છે તેથી હવે મારે કોઈપણ દિવસ તે પતિનો વિયોગ થશે જ નહીં.

---

[1] આનંદઘનતીર્થંકરસ્તવનાવલીપરત્વેનું આ વિવેચન લખતાં આ સ્થળેથી અપૂર્ણ મૂકાયું છે.—સંશોધક.

હે સખી ! પતિને પ્રસન્ન કરવાના તો ઘણા પ્રકાર છે. અનેક પ્રકારે શબ્દ સ્પર્શાદિ ભોગથી પતિની સેવા કરવામાં આવે છે એવા ઘણા પ્રકાર છે, પણ તે સૌમાં ચિત્તપ્રસન્નતા એ જ સૌથી ઉત્તમ સેવા છે, અને ક્યારે પણ ખંડિત ન થાય એવી સેવા છે. કપટરહિત થઈને આત્મા અર્પણ કરી પતિની સેવા કરવાથી ઘણા આનંદના સમૂહની પ્રાપ્તિનો ભાગ્યોદય થાય.

ભગવાનરૂપ પતિની સેવાના પ્રકાર પણ જે દ્રવ્યપૂજા, આજ્ઞાપૂજા. દ્રવ્યપૂજાના પણ ઘણા ભેદ છે. પણ તમાં સર્વોત્કૃષ્ટ પૂજા ચિત્તપ્રસન્નતા એટલે તે ભગવાનમાં ચૈતન્યવૃત્તિ પરમહર્ષથી એકત્વે કરવી તે જ છે; તેમાં જ સર્વ સાધન સમાય છે. તે જ અખંડિત પૂજા કેમકે જો ચિત્ત ભગવાનમાં લીન હોય તો બીજા યોગ પણ ચિત્તાધીન હોવાથી ભગવાનને આધીન જ છે, અને ચિત્તની લીનતા ભગવાનમાંથી ન તો જ જગતના ભાવોમાંથી ઉદાસીનતા વર્ત્તે, અને તેમાં ગ્રહણ વિકલ્પ પ્રવર્ત્તે નહીં; જેથી તે સેવા અખંડ જ રહે. જ્યાંસુધી ચિત્તમાં બીજો ભાવ હોય ત્યાંસુધી તમારા સિવાય બીજામાં મારે કંઇ પણ ભાવ નથી એ દેખાડીએ તો તે વૃથા જ છે; અને કપટ છે; અને જ્યાંસુધી કપટ ત્યાંસુધી ભગવાનના ચરણમાં આત્માનું અર્પણ ક્યાંથી થાય ! જેથી જગતના ભાવપ્રત્યે વિરામ પમાડી વૃત્તિને શુદ્ધચૈતન્ય ભાવવાળી કરવાથી તે વૃત્તિમાં અન્યભાવ રહ્યો ન હોવાથી શુદ્ધ કહેવાય, અને તે નિષ્કપટ વાય. એવી ચૈતન્યવૃત્તિ ભગવાનમાં લીન કરવામાં આવે તે જ આત્મઅર્પણ કહેવાય. ધન ધાન્યાદિ સર્વ ભગવાનને અર્પણ કર્યાં હોય, પણ જો આત્મ અર્પણ ન કર્યો હોય એટલે તે આત્માની વૃત્તિ ભગવાનમાં લીન કરી હોય, તો તે ધન ધાન્યાદિકનું અર્પણ કરવું સકપટ જ છે; કેમકે અર્પણ કરનાર આત્મા અથવા તેની વૃત્તિ તો બીજે સ્થળે લીન છે. જે પોતે બીજે સ્થળે લીન છે, તેના અર્પેલા બીજા જડપદાર્થ ભગવાનમાં અર્પણ ક્યાંથી થઇ શકે ? માટે ભગવાનમાં ચિત્તવૃત્તિની લીનતા એ જ આત્મઅર્પણ છે; અને એ જ આનંદઘનપદની રેખા એટલે પરમઅવ્યાબાધ સુખ મોક્ષપદની નિશાની છે, અર્થાત્ જેને એવી દશાની પ્રાપ્તિ થાય તે પરમ આનંદઘનસ્વરૂપ મોક્ષને પ્રાપ્ત થશે એવાં લક્ષણ તે લક્ષણ છે.

ત્યારે લીલાની પ્રવૃત્તિ તો દેખાય જ છે. જો પૂર્ણ હોય તે શું ઇચ્છે જ નહીં. ભગવાન તો અનંત આનંદસ્વરૂપ કરીને પૂર્ણ છે; તેને કિંચિત્ ઇચ્છા નથી કહીએ ત્યારે પણ! લીલાની ઉત્પત્તિ કઈ કારણથી થાય, તેની ઉત્પત્તિ તો સાધુજનો અપરિપૂર્ણપણાથી જ થાય; ભગવાન તો તેની પરિપૂર્ણ છે, માટે તેની પ્રવૃત્તિ ઇચ્છારૂપ લીલા પ્રત્યે ન જ થાય. એ લીલા તો તેમનો વિલાસ છે; આપણોને જ તેનો સંભવ છે. જો આપણી પેઠે તેને ઓળખતા નથી, અને કોઈ કે અન્ય હોય તેને ક્રોધ, માન, માયા, લોભ આદિ હોવું પણ સંભવિતપણું છે; એથી કરીને એનો તો લીલા તેનો જ વિલાસ છે; અને એનો દેહવિલાસ તો અનાદિથી કહ્યો છે. વિલાસ-માન મુમુક્ષુઓ પણ તેનો દેહવિલાસ ઇચ્છતા નથી, તો અનંત જ્ઞાનમય ભગવાન્ તે કેમ ઇચ્છે? એથી ભગવાનનું સ્વરૂપ લીલાના કર્તાપણાથી અનંત છે એમ સમજે છે, તે ભ્રાન્તિ છે; અને તે ભ્રાંતિને અનુસરીને ભગવાનને પ્રસન્ન કરવાનો તે જે માર્ગ લે છે તે પણ ભ્રાંતિમય જ છે; એથી તે ભગવાનરૂપ પતિની તેને પ્રાપ્તિ થતી નથી.

હે સખી! કોઈ પતિ રીઝવવા માટે ઘણા પ્રકારનાં તપ કરે છે, પણ તે માત્ર શરીરને તાપ છે; એ પતિને રાજી કરવાનો માર્ગ મેં કહ્યો નથી; પતિને રંજન કરવાને તો બન્નેની ધાતુનો મેળાપ થવો તે છે.

કોઈ સ્ત્રી ભલે નેકશા કરાવી તપથી કરી પોતાના પતિને રીઝવવા ઇચ્છે તોપણ જ્યાંસુધી તે સ્ત્રી પોતાની પ્રકૃતિ પતિની પ્રકૃતિના સ્વભાવાનુસાર કરી ન શકે, ત્યાંસુધી પ્રકૃતિના પ્રતિકૂળપણાને લીધે તે પતિ પ્રસન્ન ન જ થાય. અને તે સ્ત્રીને માત્ર શરીરે દુઃસહ તાપની પ્રાપ્તિ થાય; તેમ કોઈ મુમુક્ષુની વૃત્તિ ભગવાનને પતિપણે પ્રાપ્ત કરવાની હોય તો તે ભગવાનના સ્વરૂપાનુસાર વૃત્તિ ન કરે, અને અન્ય સ્વરૂપને ઇચ્છિમાન છતાં અનેક પ્રકાર-નો તપ તપીને દુઃખ સહે તોપણ તે ભ... પામે નહીં. કેમકે જેમ પતિ પત્નીનો ખરો મેળાપ, અને ખરી પ્રસન્નતા ધાતુના એકત્વમાં છે, તેમ હે સખી! ભગવાનમાં આ વૃત્તિને પતિપણે સ્થાપન કરી ને અચળ રાખવું હોય તો તે ભગવાનની સાથે ધાતુમેળાપ કરવો જ યોગ્ય છે; અર્થાત્ તે ભગવાન જે શુદ્ધચૈતન્ય ધાતુપણે પરિણમ્યા છે તેવી શુદ્ધચૈતન્યાદિક કરવાથી જ તે ધાતુમાંથી પ્રતિકૂળ સ્વભાવ નિવર્તવાથી એકત્વ થવાનો સંભવ છે; અને તે જ ધાતુમેળાપથી તે ભગવાનરૂપ પતિની પ્રાપ્તિનો કોઈ પણ કાળે વિયોગ થવાનો નથી.

૫૪૩.

ૐ નમઃ

અહો જિણેહિં અસાવજ્જા । વિત્તી સાહુણ દેસિયા ॥
મોખ સાહણ હેઉસ્સ । સાહુ દેહસ્સ ધારણા ॥

ભગવાન્ જિને આશ્ચર્યકારક એવી નિષ્પાપવૃત્તિ (આહારગ્રહણ) મુનિઓની ઉપદેશી (તેપણ શા અર્થે!!) માત્ર મોક્ષસાધનને અર્થે. મુનિને દેહ જોઇએ તેના ધારણાર્થે. (બીજા કોઇ પણ હેતુથી નહીં)—

અહો નિચ્ચ તવા કમ્મં । સવ્વ બુદ્ધેહિં વં નિયં ॥
જાપ લજ્જા સમાવિત્તી । એગભત્તં ચ ભોયણં ॥

સર્વ જિન ભગવંતોએ આશ્ચર્યકારક (અદ્ભુત ઉપકારભૂત) એવું તપઃકર્મ નિત્યને અર્થે ઉપદેશ્યું. (તે આ પ્રમાણેઃ) સંયમના રક્ષણાર્થે સમ્યક્‌વૃત્તિએ એક વખત આહાર ગ્રહણ.—

—દશવૈકાલિકસૂત્ર.

તથારૂપ અસંગ નિર્ગ્રંથપદનો અભ્યાસ સતત વર્દ્ધમાન કરજો. 'પ્રશ્નવ્યાકરણ,' 'દશવૈકાલિક,' 'આત્માનુશાસન' હાલ સંપૂર્ણ લક્ષ રાખીને વિચારશો. એક શાસ્ત્ર પુરૂં વાંચ્યા પછી બીજું વિચારશો.

સ્થિતિઃ વનક્ષેત્ર, પ્ર૦ આસો વદ ૯, રવિ. ૧૯૫૪.

—:૦:—

૫૪૬.

—ઉવસંત ખીણ મોહો। મગ્ગે જિણ ભાસિદે ન સમુવગદો॥
ણાણાણુ મગ્ગ ચારી। નિવ્વાણપુર વજ્જદિ ધીરો॥

'દર્શનમોહ ઉપશાંત અથવા ક્ષીણ થયો છે જેનો ધીર પુરુષ વીતરાગોએ દર્શાવેલા માર્ગને અંગીકાર કરીને શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વભાવપરિણામી થઇ મોક્ષપુરપ્રત્યે જાય છે.'

ચૈત્ર શુદ ૧, ૧૯૫૫, વવાણીઆ.

૫૪૭.

ૐ

'દ્રવ્યાનુયોગ' પરમગંભીર અને સૂક્ષ્મ છે. નિર્ગ્રંથપ્રવચનનું રહસ્ય છે. શુક્લધ્યાનનું અનન્ય કારણ છે. શુક્લધ્યાનવડે કેવળજ્ઞાન સમુત્પન્ન થાય છે. મહાભાગ્યવડે તે 'દ્રવ્યાનુયોગ'ની પ્રાપ્તિ થાય છે.

દર્શનમોહનો અનુભાગ ઘટવાથી, અથવા નાશ પામવાથી, વિષયપ્રત્યે ઉદાસીનતાથી, અને મહત્પુરુષના ચરણકમળની ઉપાસનાના બળથી 'દ્રવ્યાનુયોગ' પરિણમે છે.

જેમ જેમ સંયમ વર્દ્ધમાન થાય છે, તેમ તેમ 'દ્રવ્યાનુયોગ' યથાર્થ પરિણમે છે. સંયમની વૃદ્ધિનું કારણ સમ્યક્‌દર્શનનું નિર્મળત્વ છે. તેનું કારણ પણ 'દ્રવ્યાનુયોગ' થાય છે.

સામાન્યપણે 'દ્રવ્યાનુયોગ'ની યોગ્યતા પામવી દુર્લભ છે. આત્મારામ-પરિણામી, પરમવીતરાગદૃષ્ટિવંત, પરમઅસંગ એવા મહાત્મા પુરુષો તેના મુખ્ય પાત્ર છે.

કોઇ મહત્પુરુષના મનને અર્થે 'પંચાસ્તિકાય'નું સંક્ષિપ્ત સ્વરૂપ લખ્યું હતું; તે મનનઅર્થે આ સાથે મોકલ્યું છે.

હે આર્ય! 'દ્રવ્યાનુયોગ'નું ફળ સર્વ ભાવથી વિરામ પામવારૂપ સંયમ છે. તે આ પુરુષનાં વચન તારા અંતઃકરણમાં તુ કોઇ દિવસ શિથિલ કરીશ નહી. વધારે શું! સમાધિનું રહસ્ય એ જ છે. સર્વ દુઃખથી મુક્ત થવાનો અનન્ય ઉપાય એજ છે.

શ્રી વવાણીઆ, ચૈત્ર શુદ ૫, ૧૯૫૫

વર્ષ ૩૨ મું.

૫૪૪.

ૐ નમઃ

જેમ બને તેમ વીતરાગશ્રુતનું અનુપ્રેક્ષણ (ચિંતવન) વિશેષ કર્તવ્ય છે. પ્રમાદ પરમ રિપુ છે, એ વચન જેને સમ્યક્‌નિશ્ચિત થયું છે તે પુરુષો કૃતકૃત્ય થતાં સુધી નિર્ભયપણે વર્તવાનું સ્વપ્ન પણ ઇચ્છતા નથી.

ઇડરથી, માર્ગશીર્ષ શુદ ૧૫, સોમવાર, ૧૯૫૫,

૫૪૫.

૧. ચરમાવર્ત હો ચરમકરણ તથા, ભવપરિણતિપરિપાક રે,
દોષ ટળે ને દૃષ્ટિ ખુલે ભલી, પ્રાપતિ પ્રવચનવાક રે.

૨. પરિચય પાતક ઘાતક સાધુશું અકુશલ અપચય ચેત રે;
ગ્રંથ અધ્યાતમ શ્રવણ મનન કરી, પરિશીલન નય હેત રે.

૩. મુગધ સુગમ કરી સેવન લેખવે, સેવન અગમ અનૂપ રે.
દેજો કદાચિત્ સેવકયાચના, આનંદઘનરસરૂપ રે.

—આનંદઘન. સંભવજિનસ્તવન.

ફાગણ વદ ૦)), સંવત્ ૧૯૫૫, વવાણીઆ.

---

૧૩. [illegible]

૧૪. [illegible]

૧૫. [illegible]

૧૬. [illegible]

૧૭. [illegible]

૧૮. [illegible]

૧૯. [illegible]

૨૦. [illegible] નિશ્ચયકાળ [illegible]

૨૧. [illegible]

૨૨. [illegible] અસ્તિત્વ [illegible] છે.

૨૩. [illegible]

૨૪. તે [illegible] રહિત છે. [illegible] છે.

૨૫. 'સમય,' 'નિમેષ,' 'કાષ્ઠા,' 'કલા,' 'નાલી,' 'મુહૂર્ત,' 'દિવસ,' 'રાત્રિ,' 'માસ,' 'ઋતુ' અને 'સંવત્સરાદિ' તે 'વ્યવહારકાળ' છે.

૫૪૮

ઓમ્ સર્વજ્ઞાયનમઃ નમઃ સદ્ગુરવે.

પંચાસ્તિકાય.

૧. સો ઇંદ્રોએ વંદનીક, ત્રણ લોકને કલ્યાણકારી, મધુર અને નિર્મળ જેનાં વાક્ય છે, અનંત જેના ગુણો છે, જેમણે સંસારનો પરાજય કર્યો છે, એવા ભગવાન સર્વજ્ઞ વીતરાગને નમસ્કાર.

૨. સર્વજ્ઞ મહામુનિના મુખથી ઉત્પન્ન થયેલું અમૃત—આ શાસ્ત્ર—ચાર ગતિથી જીવને મુક્ત કરી નિર્વાણ પ્રાપ્ત કરાવનાર એવાં આગમને નમન કરીને કહું છું તે શ્રવણ કરો.

૩. પાંચ અસ્તિકાયના સમૂહરૂપ અર્થસમયને સર્વજ્ઞ વીતરાગદેવે 'લોક' કહ્યો છે. તેથી ઉપરાંત માત્ર આકાશરૂપ અનંત એવો 'અલોક' છે.

૪. 'જીવ', 'પુદ્ગલ-સમૂહ', 'ધર્મ', 'અધર્મ' તેમજ 'આકાશ' એ પદાર્થો પોતાના અસ્તિત્વમાં નિયમથી રહ્યા છે. પોતાની સત્તાથી અભિન્ન છે, અને અનેકપ્રદેશાત્મક છે.

૫. અનેક ગુણ અને પર્યાયસહિત જેનો અસ્તિત્વસ્વભાવ છે તે 'અસ્તિકાય.' તેનાથી ત્રૈલોક્ય ઉત્પન્ન થાય છે.

૬. તે અસ્તિકાય ત્રણે કાળે ભાવપણે પરિણામી છે, અને પરાવર્તન જેનું લક્ષણ છે એવા કાળ સહિત છએ 'દ્રવ્યસંજ્ઞા'ને પામે છે.

૭. એ દ્રવ્યો એક બીજામાં પ્રવેશ કરે છે, એકમેકને અવકાશ આપે છે, એકમેક મળી જાય છે, અને જુદાં પડે છે; પણ પોતપોતાના સ્વભાવનો ત્યાગ કરતાં નથી.

૮. સત્તાસ્વરૂપે સર્વ પદાર્થ એકત્વવાળા છે. તે સત્તા અનંત પ્રકારના સ્વભાવવાળી છે; ઉત્પાદવ્યયધ્રુવત્વવાળી સામાન્ય વિશેષાત્મક છે.

૯. દ્રવ્યનું લક્ષણ સત્ છે, જે ઉત્પાદવ્યયધ્રુવતાસહિત છે; ગુણ પર્યાયના આશ્રયરૂપ છે. એમ સર્વજ્ઞદેવ કહે છે.

૧૦. દ્રવ્યની ઉત્પત્તિ અને વિનાશ થતાં નથી; તેનો 'અસ્તિ' સ્વભાવ જ છે ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રુવત્વ પર્યાયને લઈને છે.

૧૧. પોતાના સદ્ભાવ પર્યાયને દ્રવે છે તે તે ભાવે પરિણમે છે તે માટે દ્રવ્ય કહીએ છીએ, જે પોતાની સત્તાથી અનન્ય છે.

૧૨. પર્યાયથી રહિત દ્રવ્ય ન હોય. દ્રવ્ય વિના પર્યાય ન હોય, બન્ને અનન્યભાવથી છે એમ મહામુનિઓ કહે છે.

૩૮. કોઇએક જીવો કર્મનું ફળ વેદે છે. કોઇએક જીવો કર્મબંધકર્તૃત્વ વેદે છે; અને કોઇએક જીવો માત્ર શુદ્ધ જ્ઞાનસ્વભાવ વેદે છે; એમ વેદકભાવથી જીવરાશિના ત્રણ ભેદ છે.

૩૯. સ્થાવરકાયના જીવો પોતપોતાનાં કરેલાં કર્મોનું ફળ વેદે છે. ત્રસજીવો કર્મબંધચેતના વેદે છે, અને પ્રાણથી રહિત એવા અતીંદ્રિય જીવો શુદ્ધજ્ઞાનચેતના વેદે છે.

૪૦. ઉપયોગ, જ્ઞાન અને દર્શન એમ બે પ્રકારનો છે. જીવને સર્વકાળ તે અનન્યભૂતપણે જાણવો.

૪૧. મતિ, શ્રુત, અવધિ, મનઃપર્યવ અને કેવળ એમ જ્ઞાનના પાંચ ભેદ છે. કુમતિ, કુશ્રુત, અને વિભંગ એમ અજ્ઞાનના ત્રણ ભેદ છે. એ બધા જ્ઞાનોપયોગના ભેદ છે.

૪૨. ચક્ષુદર્શન, અચક્ષુદર્શન, અવધિદર્શન, અને અવિનાશી અનંત એવું કેવળદર્શન એમ દર્શનોપયોગના ચાર ભેદ છે.

૪૩. આત્મા ને જ્ઞાનગુણનો સંબંધ છે, અને તેથી આત્મા જ્ઞાની છે એમ નથી. પરમાર્થથી બન્નેનું અભિન્નપણું જ છે.

૪૪. જો દ્રવ્ય જુદું હોય, અને ગુણ પણ જુદા હોય તો એક દ્રવ્યના અનંત દ્રવ્ય થઇ જાય; અથવા દ્રવ્યનો અભાવ થાય.

૪૫. દ્રવ્ય અને ગુણ અનન્યપણે છે; બન્નેમાં પ્રદેશભેદ નથી. દ્રવ્યના નાશથી ગુણનો નાશ થાય, અને ગુણના નાશથી દ્રવ્યનો નાશ થાય એવું એકપણું છે.

૪૬. વ્યપદેશ (કથન), સંસ્થાન, સંખ્યા અને વિષય એ ચાર પ્રકારની વિવક્ષાથી દ્રવ્ય ગુણના ઘણા ભેદ થઇ શકે; પણ પરમાર્થનયથી એ ચારેનો અભેદ છે.

૪૭. પુરુષની પાસે ધન હોય તેનું ધનવંત એવું નામ કહેવાય; તેમ આત્માની પાસે જ્ઞાન છે તે [illegible]જ્ઞાનવંત એવું નામ કહેવાય છે. એમ ભેદ અભેદનું સ્વરૂપ છે. જે [illegible] બન્ને પ્રકારથી તત્ત્વજ્ઞો જાણે છે.

૪૮. આત્મા અને જ્ઞાનનો સર્વથા ભેદ હોય તો બન્ને અચેતન થાય, એમ વીતરાગ સર્વજ્ઞનો સિદ્ધાંત છે.

૪૯. જ્ઞાનનો સંબંધ થવાથી આત્મા જ્ઞાની થાય છે એવો સંબંધ માનવાથી આત્મા અને અજ્ઞાન–જડત્વ–નો એકભાવ થવાનો પ્રસંગ આવે

૫૦. સમવર્તિત્વ સમવાય અપૃથક્ભૂત અને અપૃથક્સિદ્ધ છે; માટે દ્રવ્ય અને ગુણનો સંબંધ વીતરાગોએ અપૃથક્સિદ્ધ કહ્યો છે.

૨૬. કાળનાં કોઈપણ પરિમાણ (માપ) વિના બહુ કાળ, થોડો કાળ એમ કહી શકાય નહીં. તેની મર્યાદા પુદ્ગલદ્રવ્યવિના થતી નથી, તેથી કાળને પુદ્ગલદ્રવ્યથી ઉત્પન્ન થવાપણું કહીએ છીએ.

૨૭. ચૈતન્યવાળો, જાણનાર, ઉપયોગવાળો, પ્રભુ, કર્તા ભોક્તા, દેહપ્રમાણ, વસ્તુતાએ અમૂર્ત અને કર્માવસ્થામાં મૂર્ત એવો જીવ છે.

૨૮. કર્મમલથી સર્વ પ્રકારે મુક્ત થવાથી, ઊર્ધ્વ લોકાંતને પ્રાપ્ત થઈ તે સર્વજ્ઞ, સર્વદર્શી ઇંદ્રિયથી પર એવું અનંતસુખ પામે છે.

૨૯. પોતાના સ્વાભાવિક ભાવને લીધે આત્મા સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી થાય છે, અને પોતાનાં કર્મથી મુક્ત થવાથી અનંતસુખ પામે છે.

૩૦. 'બળ,' 'ઇંદ્રિય,' 'આયુ,' અને 'ઉચ્છ્વાસ' એ ચાર પ્રાણવડે જે ભૂતકાળે જીવતો હતો, વર્તમાનકાળે જીવે છે, અને ભવિષ્યકાળે જીવશે તે 'જીવ.'

૩૧. અનંત અગુરુ લઘુ ગુણથી નિરંતર પરિણમેલા અનંત જીવો છે, અસંખ્યાત પ્રદેશપ્રમાણ છે. કોઈક જીવો લોકપ્રમાણ અવગાહનાને પામ્યા છે.

૩૨. કોઈક જીવો તે અવગાહનાને પામ્યા નથી. મિથ્યાદર્શન, કષાય અને યોગસહિત અનંત એવા સંસારી જીવો છે. તેથી રહિત એવા અનંત સિદ્ધ છે.

૩૩. જેમ પદ્મરાગ નામનું રત્ન દૂધમાં નાંખ્યું હોય તો તે દૂધના પરિમાણપ્રમાણે પ્રભાસે છે, તેમ દેહને વિષે સ્થિત એવો આત્મા તે માત્ર દેહપ્રમાણ પ્રકાશક—વ્યાપક—છે.

૩૪. એક કાયામાં સર્વ અવસ્થામાં જેમ તેનો તે જ જીવ છે, તેમ સર્વત્ર સંસાર-અવસ્થામાં પણ તેનો તે જ જીવ છે, અધ્યવસાયવિશેષથી કર્મરૂપી રજોમલથી તે જીવ મલીન થાય છે.

૩૫. જેને પ્રાણધારણપણું નથી, તેમ પ્રાણધારણપણાનો જેને સર્વથા અભાવ થયો છે, તે દેહથી ભિન્ન અને વચનથી અગોચર જેમનું સ્વરૂપ છે એવા સિદ્ધ છે.

૩૬. વસ્તુદ્રષ્ટિથી જોઈએ તો સિદ્ધપદ ઉત્પન્ન થતું નથી, કેમકે તે કોઈ બીજા પદાર્થથી ઉત્પન્ન થતું કાર્ય નથી, તેમ તે કોઈ પ્રત્યે કારણરૂપ પણ નથી, કેમકે અન્ય સંબંધે તેની પ્રવૃત્તિ નથી.

૩૭. શાશ્વત, અશાશ્વત, ભવ્ય, અભવ્ય, શૂન્ય, અશૂન્ય, વિજ્ઞાન અને અવિજ્ઞાન એ ભાવ, જો મોક્ષમાં જીવનું અસ્તિત્વ ન હોય તો કોને હોય?

૧૩. જેમ કર્તા નહીં છતાં પુદ્ગલથી જેમ ઘણા સ્કંધોની ઉત્પત્તિ થાય છે, તેમ કર્મપણે પણ સ્વાભાવિકપણે પુદ્ગલ પરિણમે છે એમ જાણવું.

૧૪. જીવ અને પુદ્ગલસમૂહ અન્યોન્ય મજબૂત અવગાહિત છે. યથાકાળે ઉદય થયે તેથી જીવ સુખદુઃખરૂપ ફળ વેદે છે.

૧૫. તેથી કર્મભાવનો કર્તા જીવ છે, અને ભોક્તા પણ જીવ છે. વેદકભાવથી તે કર્મફળ તે અનુભવે છે.

૧૬. એમ કર્તા અને ભોક્તા આત્મા પોતાના ભાવથી થાય છે. મોહથી સારી રીતે આચ્છાદિત એવો તે જીવ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરે છે.

૧૭. (મિથ્યાત્વ) મોહનો ઉપશમ થવાથી અથવા ક્ષય થવાથી વીતરાગ કહેલ માર્ગને પ્રાપ્ત ધીર, શુદ્ધ જ્ઞાનાચારવંત નિર્વાણપુર પ્રત્યે જાય છે.

૧૮. એક, બે પ્રકારથી, ત્રણ પ્રકારથી, ચાર ગતિના પ્રકારથી, [illegible] ગુણની મુખ્યતાથી, [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] તેથી, [illegible] [illegible] [illegible].

[illegible]

૫૧. વર્ણ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શ એ ચાર વિશેષ પરમાણુદ્રવ્યથી અનન્યપણે છે. વ્યવહારથી તે પુદ્ગલદ્રવ્યથી ભેદપણે કહેવાય છે.

૫૨. તેમ જ દર્શન અને જ્ઞાન પણ જીવથી અનન્યભૂત છે. વ્યવહારથી તેનો આત્માથી ભેદ કહેવાય છે.

૫૩. આત્મા (વસ્તુપણે) અનાદિ-અનંત છે, અને સંતાની અપેક્ષાએ સાદિ-સાંત પણ છે. તેમ સાદિ-અનંત પણ છે. પાંચ ભાવના પ્રાધાન્યપણાથી તે તે ભંગ છે. સદ્ભાવથી જીવદ્રવ્ય અનંતા છે.

૫૪. એમ સત્‌નો વિનાશ અને અસત્ જીવનો ઉત્પાદ, પરસ્પર વિરુદ્ધ છતાં જેમ અવિરોધપણે સિદ્ધ છે તેમ સર્વજ્ઞ વીતરાગદેવે કહ્યો છે.

૫૫. નારક, તિર્યંચ, મનુષ્ય અને દેવ એ નામકર્મની પ્રકૃતિ સત્‌નો નાશ અને અસત્‌ભાવનો ઉત્પાદ કરે છે.

૫૬. ઉદય ઉપશમ ક્ષાયક ક્ષયોપશમ અને પારિણામિક ભાવથી જીવના ગુણોનું બહુ વિસ્તીર્ણપણું છે.

૫૭. દ્રવ્યકર્મનું નિમિત્ત પામીને ઉદયાદિક ભાવે જીવ પરિણમે છે; ભાવકર્મનું નિમિત્ત પામીને દ્રવ્યકર્મ પરિણમે છે. કોઈ કોઈના ભાવના કર્તા નથી; તેમ કર્તાવિના થયાં નથી.

૫૮. સર્વ પોતપોતાનો સ્વભાવ કરે છે; તેમ આત્મા પણ પોતાના જ ભાવનો કર્તા છે; પુદ્ગલકર્મનો આત્મા કર્તા નથી, એ વીતરાગનાં વાક્ય સમજવાયોગ્ય છે.

૫૯. કર્મ જો કર્મ કરે, અને આત્મા આત્માને જ કરે, તો પછી તેનું ફળ કોણ ભોગવશે? અને તે ફળ કર્મ કોને આપે!

૬૦. કર્મ પોતાના સ્વભાવાનુસાર યથાર્થ પરિણમે છે. જીવ પોતાના સ્વભાવાનુસાર તેમ ભાવકર્મને કરે છે.

૬૧. સંપૂર્ણ લોક પુદ્ગલસમૂહથી અવગાઢપણે ભરેલો છે. સૂક્ષ્મ અને બાદર એવા વિવિધ પ્રકારના અનંત સ્કંધોથી.

૬૨. આત્મા જ્યારે ભાવકર્મરૂપ પોતાનો સ્વભાવ કરે છે, ત્યારે ત્યાં રહેલાં પુદ્ગલ-પરમાણુઓ પોતાના સ્વભાવને લીધે કર્મભાવને પ્રાપ્ત થાય છે, અને એક બીજો એકક્ષેત્રાવગાહપણે અવગાહતા પામે છે.

૮૭. જીવ, પુદ્ગલસમૂહ, ધર્મ અને અધર્મ એ દ્રવ્યો લોકથી અનન્ય છે; અર્થાત્ લોકમાં છે; લોકથી બહાર નથી. આકાશ લોકથી પણ બહાર છે, અને તે અનંત છે. જેને 'અલોક' કહીએ છીએ.

૮૮. જો ગમન અને સ્થિતિનું કારણ આકાશ હોત તો ધર્મ અને અધર્મ દ્રવ્યના અભાવને લીધે સિદ્ધભગવાનનું અલોકમાં પણ ગમન હોત.

૮૯. જે માટે સિદ્ધભગવાનનું સ્થાન ઊર્ધ્વલોકાંતે સર્વજ્ઞ વીતરાગદેવે કહ્યું છે, તેથી ગમન અને સ્થાનનું કારણ આકાશ નથી એમ જાણો.

૯૦. જો ગમનનો હેતુ આકાશ હોત, અથવા સ્થાનનો હેતુ આકાશ હોત તો અલોકની હાનિ થાય અને લોકના અંતની વૃદ્ધિ પણ થાય.

૯૧. તેથી ધર્મ અને અધર્મ દ્રવ્ય ગમન તથા સ્થિતિનાં કારણ છે, પણ આકાશ નથી. આ પ્રમાણે લોકનો સ્વભાવ શ્રોતાજીવોપ્રત્યે સર્વજ્ઞ વીતરાગદેવે કહ્યો છે.

૯૨. ધર્મ, અધર્મ અને, (લોક) આકાશ, અપૃથક્ભૂત (એકક્ષેત્રાવગાહી) અને સરખાં પરિમાણવાળાં છે. નિશ્ચયથી ત્રણે દ્રવ્યની પૃથક્ ઉપલબ્ધિ છે. પોતપોતાની સત્તાથી રહ્યાં છે. એમ એકતા અનેકતા છે.

૯૩. આકાશ, કાળ, જીવ, ધર્મ અને અધર્મ એ દ્રવ્યો મૂર્તતારહિત છે, અને પુદ્ગલદ્રવ્ય મૂર્ત છે. તેમાં જીવદ્રવ્ય ચેતન છે.

૯૪. જીવ અને પુદ્ગલ એક બીજાને ક્રિયાના સહાયક છે. દ્રવ્યો (તે પ્રકારે) સહાયક નથી. જીવ પુદ્ગલદ્રવ્યના નિમિત્તથી ક્રિયાવાન હોય છે. કાળના કારણથી પુદ્ગલ અનેક સ્કંધપણે પરિણમે છે.

૯૫. જીવને જે ઇંદ્રિયગ્રાહ્ય વિષય છે તે પુદ્ગલદ્રવ્ય મૂર્ત છે. બાકીનાં અમૂર્ત છે. મન પોતાના વિચારના નિશ્ચિતપણાથી બન્નેને જાણે છે.

૯૬. કાળપરિણામથી ઉત્પન્ન થાય છે, પરિણામ કાળથી ઉત્પન્ન થાય છે. બન્નેનો એમ સ્વભાવ છે. 'નિશ્ચયકાળથી ક્ષણભંગુરકાળ' હોય છે.

૯૭. કાળ એવો શબ્દ સદ્ભાવનો બોધક છે, તેમાં એક નિત્ય છે, બીજો ઉત્પન્નપ્રધ્વંસી છે.

૯૮. એ કાળ, આકાશ, ધર્મ, અધર્મ અને પુદ્ગલ તથા જીવ એ બધાંને દ્રવ્ય એવી સંજ્ઞા છે. કાળને અસ્તિકાય એવી સંજ્ઞા નથી.

૯૯. એમ જિનના પ્રવચનનું સાર એવું આ પંચાસ્તિકાયના સ્વરૂપના સંક્ષેપને જે યથાર્થપણે જાણી રાગ અને દ્વેષથી મુક્ત થાય છે તે સર્વ દુઃખથી પરિમુક્ત થાય.

૭૫. સ્કંધથી શબ્દ ઉત્પન્ન થાય છે. અનંત પરમાણુઓના મેળાપ—તેનો સંઘાત—સમૂહ તેનું નામ સ્કંધ. તે સ્કંધો પરસ્પર સ્પર્શાવાથી–અથડાવાથી નિશ્ચય કરીને શબ્દ ઉત્પન્ન થાય છે.

૭૬. તે પરમાણુ નિત્ય છે. પોતાના રૂપાદિ ગુણોને અવકાશ–આધાર–આપે છે. પોતે એક પ્રદેશી હોવાથી એક પ્રદેશથી ઉપરાંત અવકાશને પ્રાપ્ત થતો નથી. બીજા દ્રવ્યને અવકાશ (આકાશની પેઠે) આપતો નથી.

સ્કંધના ભેદનું કારણ છે; સ્કંધના ખંડનું કારણ છે, સ્કંધનો કર્તા છે. કાળના પરિમાણ (માપ), સંખ્યા (ગણના)નો હેતુ છે.

૭૮. એક રસ, એક વર્ણ, એક ગંધ અને બે સ્પર્શ, શબ્દની ઉત્પત્તિનું કારણ, અને એક પ્રદેશાત્મકપણે અશબ્દ, સ્કંધપરિણિત છતાં વ્યતિરિક્ત તે પરમાણુ જાણવો.

૭૯. ઇંદ્રિયોએ કરી ઉપભોગ્ય તેમ જ કાયા મન અને કર્મ આદિ જે જે અનંત એવા મૂર્ત પદાર્થો છે તે સર્વ પુદ્ગલદ્રવ્ય જાણવું.

૮૦. ધર્માસ્તિકાય અરસ, અવર્ણ, અગંધ, અશબ્દ અને અસ્પર્શ છે. સકળ-લોકપ્રમાણ છે. અખંડિત, વિસ્તીર્ણ અને અસંખ્યાતપ્રદેશાત્મક દ્રવ્ય છે–

૮૧. અનંત, અગુરુ લઘુગુણપણે તે નિરંતર પરિણમિત છે. ગતિક્રિયાયુક્તને કારણભૂત છે; પોતે અકાર્ય છે; અર્થાત્ કોઈથી ઉત્પન્ન થયેલું તે દ્રવ્ય નથી.

૮૨. જેમ મત્સ્યની ગતિને જળ ઉપકાર કરે છે, તેમ જીવ અને પુદ્ગલ દ્રવ્યની ગતિને ઉપકાર કરે છે તે 'ધર્માસ્તિકાય' જાણવો.

૮૩. જેમ ધર્મ–અસ્તિકાય દ્રવ્ય છે તેમ અધર્માસ્તિકાય પણ છે એમ જાણો. સ્થિતિક્રિયાયુક્ત જીવ, પુદ્ગલને તે પૃથ્વીની પેઠે કારણભૂત છે.

૮૪. ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાયને લીધે લોક અલોકનો વિભાગ થાય છે. એ ધર્મ અને અધર્મ દ્રવ્ય પોતાના પ્રદેશથી કરીને જૂદાં જૂદાં છે. પોતે હલન ચલન ક્રિયાથી રહિત છે, અને લોકપ્રમાણ છે.

૮૫. ધર્માસ્તિકાય જીવ પુદ્ગલને ચલાવે છે એમ નથી; જીવ પુદ્ગલ ગતિ કરે છે તેને સહાયક છે.

૮૬. સર્વ જીવોને તથા બાકીના પુદ્ગલોને સંપૂર્ણ અવકાશ આપે છે તેને 'લોકાકાશ' કહીએ છીએ.

૧૨. ડાંસ, મચ્છર, માખી, ભમરી, ભમરા, પતંગ આદિ રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શને જાણે છે તે ચાર-ઇંદ્રિય જીવો જાણવા.

૧૩. દેવ, મનુષ્ય, નારક, તિર્યંચ-જળચર, સ્થળચર અને ખેચર તે વર્ણ, રસ, સ્પર્શ, ગંધ અને શબ્દને જાણે છે. જે બળવાન પાંચ ઇંદ્રિયવાળા જીવો છે.

૧૪. દેવતાના ચાર નિકાય છે. મનુષ્ય, કર્મ અને અકર્મ ભૂમીનાં એમ બે પ્રકારનાં છે. તિર્યંચના ઘણા પ્રકાર છે; તથા નારકી તેની પૃથ્વી-યોનિ જેટલી જાતિ છે તેટલી જાતિના છે.

૧૫. પૂર્વે બાંધેલું આયુષ્ ક્ષીણ થવાથી, જીવ ગતિનામકર્મને લીધે આયુ અને લેશ્યાના વશથી બીજા દેહમાં જાય છે.

૧૬. દેહાશ્રિત જીવોના સ્વરૂપનો એ વિચાર નિરૂપણ કર્યો; તેના 'ભવ્ય' અને 'અભવ્ય' એવા બે ભેદ છે. દેહરહિત એવા 'સિદ્ધભગવંતો' છે.

૧૭. જે સર્વ જાણે છે, દેખે છે, દુઃખ ભેદીને સુખ ઇચ્છે છે, શુભ અને અશુભને કરે છે અને તેનું ફળ ભોગવે છે તે 'જીવ' છે.

૧૮. આકાશ, કાળ, પુદ્ગલ અને ધર્મ અધર્મ દ્રવ્યને વિષે જીવત્વગુણ નથી; તેને અચૈતન્ય કહીએ છીએ, અને જીવને સચૈતન્ય કહીએ છીએ.

૧૯. સુખ દુઃખનુ વેદન, હિતમાં પ્રવૃત્તિ, અહિતમાં ભીતિ તે ત્રણે કાળમાં જેને નથી તેને સર્વજ્ઞ મહામુનિઓ 'અજીવ' કહે છે.

૨૦. સંસ્થાન, સંઘાત, વર્ણ, રસ, સ્પર્શ, ગંધ અને શબ્દ એમ પુદ્ગલદ્રવ્યથી ઉત્પન્ન થતા ગુણ પર્યાયો ઘણા છે.

૨૧. અરસ, અરૂપ, અગંધ, અશબ્દ, અનિર્દિષ્ટ સંસ્થાન, અને વચનઅગોચર એવો જેનો ચૈતન્ય ગુણ છે તે 'જીવ' છે.

૨૨. જે નિશ્ચયકરી સંસારસ્થિત જીવ છે તેના બે પ્રકારના પરિણામ હોય છે. પરિણામથી કર્મ ઉત્પન્ન થાય છે, તેથી સારી અને માઠી ગતિ થાય છે.

૨૩. ગતિની પ્રાપ્તિથી દેહ થાય છે, દેહથી ઇંદ્રિયો અને ઇંદ્રિયોથી વિષય ગ્રહણ થાય છે, અને તેથી રાગ, દ્વેષ ઉત્પન્ન થાય છે.

૨૪. સંસારચક્રવાલમા તે ભાવે કરીને પરિભ્રમણ કરતા જીવોમાં કોઇ જીવોનો સંસાર અનાદિ-સાંત છે, અને કોઇનો અનાદિ-અનંત છે એમ ભગવાન સર્વજ્ઞે કહ્યું છે.

૧૦૦. આ પરમાર્થને જાણીને જે મોહના હણનાર થયા છે, અને જેણે રાગદ્વેષને શાંત કર્યા છે, તે જીવ સંસારની દીર્ઘ પરંપરાનો નાશ કરી શુદ્ધાત્મપદમાં લીન થાય.

ઇતિ પંચાસ્તિકાય પ્રથમ અધ્યાય:

ૐ જિનાયનમઃ નમઃ શ્રીસદ્‌ગુરવે.

૧. મોક્ષના કારણ શ્રી ભગવાન મહાવીરને ભક્તિપૂર્વક મસ્તક નમાવી, તે ભગવાનનો કહેલો પદાર્થભેદરૂપ મોક્ષનો માર્ગ કહું છું.

૨. દર્શન અને જ્ઞાન તેમ જ રાગદ્વેષથી રહિત એવું ચારિત્ર-સમ્યક્-બુદ્ધિ—જેને પ્રાપ્ત થયેલ છે એવા ભવ્યજીવને મોક્ષમાર્ગ હોય.

૩. તત્ત્વાર્થની પ્રતીતિ તે 'સમ્યક્ત્વ,' તે ભાવોનું જાણવું તે 'જ્ઞાન,' વિષયમાર્ગપ્રત્યે શાંતભાવ થવો તે 'ચારિત્ર.'

૪. 'જીવ,' 'અજીવ,' 'પુણ્ય,' 'પાપ,' 'આશ્રવ,' 'સંવર,' 'નિર્જરા,' 'બંધ,' અને 'મોક્ષ' એ ભાવો તે 'તત્ત્વ' છે.

૫. 'સંસારસ્થ' અને 'સંસારરહિત' એમ બે પ્રકારના જીવો છે. બન્ને ચૈતન્યોપયોગ લક્ષણ છે. સંસારી દેહસહિત અને અસંસારી દેહરહિત જીવો છે.

૬. પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ અને વનસ્પતિ એ જીવ સંશ્રિત છે. તે જીવોને મોહનું પ્રબળ પણું છે અને સ્પર્શ-ઇંદ્રિયના વિષયનું તેને જ્ઞાન છે.

૭. તેમાં ત્રણ સ્થાવર છે. અલ્પ યોગવાળા અગ્નિ અને વાયુકાય તે ત્રસ છે. તે મનના પરિણામથી રહિત એક-ઇંદ્રિય જીવો જાણવા.

૮. એ પાંચ પ્રકારનો જીવસમૂહ મનપરિણામથી રહિત અને એકેંદ્રિય છે એમ સર્વજ્ઞે કહ્યું છે.

૯. ઇંડામાં જેમ પક્ષીનો ગર્ભ વધે છે, જેમ મનુષ્યગર્ભમાં મૂર્છાગત અવસ્થા છતાં જીવત્વ છે. તેમ એકેંદ્રિય જીવો પણ જાણવા.

૧૦. શબૂક, શંખ, છીપ, કૃમિ એ આદિ જે જીવો રસ અને સ્પર્શને જાણે છે તે બે-ઇંદ્રિય જીવો જાણવા.

૧૧. જૂ, માંકડ, કીડી, વીંછી આદિ અનેક પ્રકારના બીજા પણ કીડાઓ રસ, સ્પર્શ, અને ગંધને જાણે છે, તે ત્રણ-ઇંદ્રિય જીવો જાણવા.

૩૮. જે સંવરયુક્ત સર્વ કર્મની નિર્જરા કરતો જીવ વેદનીય અને આયુષ્ય કર્મથી રહિત થાય તે મહાત્મા તે જ ભવે 'મોક્ષ' પામે.

૩૯. જીવનો સ્વભાવ અપ્રતિહત જ્ઞાનદર્શન છે. તેનું અનન્યમય આચરણ —શુદ્ધનિશ્ચયમય એવો સ્થિર સ્વભાવ તે 'નિર્મળ ચારિત્ર' સર્વજ્ઞ વીતરાગદેવે કહ્યું છે.

૪૦ વસ્તુપણે આત્માનો સ્વભાવ નિર્મળ જ છે, ગુણ અને પર્યાય પરસમય પરિણામીપણે અનાદિથી પરિણમ્યા છે તે દ્રષ્ટિથી અનિર્મળ છે. જો તે આત્મા સ્વસમયને પ્રાપ્ત થાય તો કર્મબંધથી રહિત થાય.

૪૧. જે પરદ્રવ્યને વિષે શુભ અથવા અશુભ રાગ કરે છે તે જીવ 'સ્વચારિત્ર' થી ભ્રષ્ટ છે અને 'પરચારિત્ર' આચરે છે એમ જાણવું.

૪૨. જે ભાવવડે આત્માને પુણ્ય અથવા પાપ આસ્રવની પ્રાપ્તિ થાય તે વર્તમાન આત્મા પરચારિત્રમાં વર્તે છે એમ વીતરાગ સર્વજ્ઞે કહ્યું છે.

૪૩. જે સર્વ સંગમાત્રથી મુક્ત થઇ અનન્યમયપણે આત્મસ્વભાવમાં સ્થિત છે, નિર્મળ જ્ઞાતા, દ્રષ્ટા છે તે સ્વચારિત્ર આચરનાર જીવ છે.

૪૪. પરદ્રવ્યપ્રત્યેના ભાવથી રહિત, નિર્વિકલ્પ જ્ઞાનદર્શનમય પરિણામી આત્મા છે તે સ્વચારિત્રાચરણ છે.

૪૫. સમ્યક્ત્વ, આત્મજ્ઞાન, અને રાગદ્વેષથી રહિત એવું ચારિત્ર, સમ્યક્બુદ્ધિ પ્રાપ્ત થયેલ છે જેને એવા ભવ્ય જીવનો મોક્ષમાર્ગ છે.

૪૬. આ તત્ત્વાર્થ પ્રતીતિ તે 'સમ્યક્ત્વ,' તત્ત્વાર્થનું જ્ઞાન તે 'જ્ઞાન,' અને વિષયના વિમૂઢમાર્ગપ્રત્યે શાંતભાવ તે 'ચારિત્ર.'

૪૭. ધર્માસ્તિકાયાદિના સ્વરૂપની પ્રતીતિ તે 'સમ્યક્ત્વ.' બાર અંગ અને પૂર્વનું જાણપણું તે [illegible] તપશ્ચર્યાદિમાં પ્રવૃત્તિ તે 'વ્યવહાર મોક્ષમાર્ગ' છે.

૪૮. તે તે સમાધિત આત્મા, શિવાય જ્યાં અન્ય કિંચિત્ માત્ર કરતો નથી, માત્ર અનન્ય આત્મામય છે ત્યાં 'નિશ્ચય મોક્ષમાર્ગ' સર્વજ્ઞ વીતરાગે કહ્યો છે.

૪૯. જે આત્મા આત્મસ્વભાવમય એવાં જ્ઞાન દર્શનને અનન્યમય આચરે છે. તેને તે નિશ્ચય જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર છે.

૫૦. જે આ સર્વ જાણશે અને દેખશે તે અવ્યાબાધ સુખ અનુભવશે આ ભાવોની પ્રતીતિ ભવ્યને થાય છે, અભવ્યને થતી નથી.

૨૫. અજ્ઞાન, રાગ, દ્વેષ અને ચિત્તપ્રસન્નતા જે જે આત્મામાં વર્તે છે, તેથી શુભ, કે અશુભ પરિણામ થાય છે.

૨૬. જીવને શુભ પરિણામથી પુણ્ય થાય છે, અને અશુભ પરિણામથી પાપ છે તેનાથી શુભાશુભ પુદ્ગલના ગ્રહણરૂપ કર્મપણું પ્રાપ્ત થાય છે.

૨૭. તૃષાતુરને, ક્ષુધાતુરને, રોગીને અથવા બીજા દુઃખી મનના જીવને તેનું દુઃખ મટાડવાના ઉપાયની ક્રિયા કરવામાં આવે તેનું નામ 'અનુકંપા.'

૨૮. ક્રોધ, માન, માયા અને લોભની મિઠાશ જીવને ક્ષોભ પમાડે છે અને પાપભાવની ઉત્પત્તિ કરે છે.

૨૯. ઘણા પ્રમાદવાળી ક્રિયા, ચિત્તની મલીનતા, ઇંદ્રિયવિષયમાં લુબ્ધતા, બીજા જીવોને દુઃખ દેવું, તેનો અપવાદ બોલવો એ આદિ વર્તનથી જીવ 'પાપ-આશ્રવ' કરે છે.

૩૦. ચાર સંજ્ઞા, કૃષ્ણાદિ ત્રણ લેશ્યા ઇંદ્રિયવશતા, આર્ત્ત અને રૌદ્રધ્યાન, દુષ્ટભાવવાળી ધર્મક્રિયામાં મોહ એ 'ભાવ પાપ આશ્રવ' છે.

૩૧. ઇંદ્રિયો, કષાય અને સંજ્ઞાનો જય કરવાવાળો કલ્યાણકારી માર્ગ જીવને જે કાળે વર્તે છે તે કાળે જીવને પાપ-આશ્રવરૂપ છિદ્રનો નિરોધ છે એમ જાણવું.

૩૨. જેને સર્વ દ્રવ્ય પ્રત્યે રાગ, દ્વેષ તેમ જ અજ્ઞાન વર્તતું નથી એવા સુખ દુઃખવિષે સમાનદૃષ્ટિના ધણી નિર્ગ્રંથ મહાત્માને શુભાશુભ આશ્રવ નથી.

૩૩. યોગનો નિરોધ કરીને જે તપશ્ચર્યા કરે છે, તે નિશ્ચય બહુ પ્રકારનાં કર્મોની 'નિર્જરા' કરે છે.

૩૪. જે સંયમીને જ્યારે યોગમાં પુણ્ય પાપની પ્રવૃત્તિ નથી ત્યારે તેને શુભાશુભકર્મકર્તૃત્વનો 'સંવર' —'નિરોધ' છે.

૩૫. જે આત્માર્થના સાધનાર સંવરયુક્ત, આત્માસ્વરૂપ જાણીને તદ્રૂપ ધ્યાન કરે છે તે મહાત્મા સાધુ કર્મરજને ખંખેરી નાખે છે.

૩૬. જેને રાગ દ્વેષ તેમ જ મોહ અને યોગપરિણમન વર્તતાં નથી તેને, શુભાશુભ કર્મને બાળીને ભસ્મ કરવાવાળો ધ્યાનરૂપી અગ્નિ પ્રગટે.

૩૭. દર્શનજ્ઞાનથી ભરપૂર, અન્ય દ્રવ્યના સંસર્ગથી રહિત એવું ધ્યાન નિર્જરા-હેતુથી ધ્યાવે છે તે મહાત્મા સ્વભાવસહિત છે.

ગમે તેવું પ્રયત્ન કરવામાં આવે તોપણ દુઃખનો ક્ષય થઇ શકે નહીં. અને ગમે તેટલી અરૂચિ, અપ્રિયતા અને અભાવ તે દુઃખપ્રત્યે હોય છતાં તેને અનુભવ્યા જ કરવું પડે. વાસ્તવિક ઉપાયથી તે દુઃખ મટાડવાનું પ્રયત્ન કરવામાં આવે, અને તે પ્રયત્ન ન સહન થઇ શકે એટલા પરિશ્રમપૂર્વક કર્યું હોય છતાં ને દુઃખ ન મટવાથી દુઃખ મટાડવા ઇચ્છતા મુમુક્ષુને અત્યંત વ્યામોહ થઇ આવે છે, અથવા થયા કરે છે, કે આનું શું કારણ? આ દુઃખ ટળતું કેમ નથી? કોઇ પણ પ્રકારે મારે તે દુઃખની પ્રાપ્તિ ઇચ્છિત નહીં છતાં સ્વપ્નેય પણ તેના પ્રત્યે કંઇ પણ વૃત્તિ નહીં છતાં તેની પ્રાપ્તિ થયા કરે છે, અને હું જે જે પ્રયત્ન કરૂં છું તે તે બધાં નિષ્ફળ જઇ દુઃખ અનુભવ્યા જ કરૂં છું એનું શું કારણ? શું દુઃખ કોઇનું મટતું જ નહીં હોય? દુઃખી થવું એ જ જીવનો સ્વભાવ હશે? શું કોઇ એક જગત્‌કર્ત્તા ઇશ્વર હશે તેણે આમ જ કરવું યોગ્ય ગણ્યું હશે? શું ભવિતવ્યતાને આધીન એ વાત હશે? અથવા કોઇ એક મારા કરેલા આગલા અપરાધનું ફળ હશે? એ વગેરે અનેક પ્રકારના વિકલ્પો જે જીવો મનસહિત દેહધારી છે તે કર્યા કરે છે. અને જે જીવો મનરહિત છે તે અવ્યક્તપણે દુઃખનો અનુભવ કરે છે, અને અવ્યક્તપણે તે દુઃખ મટે એવી ઇચ્છા રાખ્યા કરે છે. આ જગતને વિષે પ્રાણીમાત્રની વ્યક્ત અથવા અવ્યક્ત ઇચ્છા પણ એ જ છે કે, કોઇ પણ પ્રકારે મને દુઃખ ન હો. અને સર્વથા સુખ હો. પ્રયત્ન પણ એ જ અર્થે છે છતાં તે દુઃખ શા માટે મટતુ નથી? એવો પ્રશ્ન ઘણા ઘણા વિચારવાનોને પણ ભૂતકાળે ઉત્પન્ન થયો હતો: વર્તમાનકાળે પણ થાય છે અને ભવિષ્યકાળે પણ થશે, તે અનંત અનંત વિચારવાનોમાંથી અનંત વિચારવાનો તેના યથાર્થ સમાધાનને પામ્યા અને દુઃખથી મુક્ત થયા વર્તમાનકાળે પણ જે જે વિચારવાનો યથાર્થ સમાધાન પામે છે તે પણ તથારૂપ ફળને પામે છે, અને ભવિષ્યકાળે પણ જે જે વિચારવાનો યથાર્થ સમાધાન પામશે તે તે તથારૂપ ફળને પામશે એમાં સંશય નથી.

શરીરનું દુઃખ માત્ર ઔષધ કરવાથી મટી જતુ હોત, મનનું દુઃખ ધનાદિ મળવાથી જતુ હોત, અને બાહ્ય સંસર્ગ સંબંધનું દુઃખ મનને કંઇ અસર ઉપજાવી શકતુ ન હોત, તો દુઃખ મટવા માટે જે જે પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે તે તે સર્વ જીવોનુ સફળ થાત; પણ, જ્યારે તેમ બનતું જોવામાં ન આવ્યું ત્યારે જ વિચારવાનોને પ્રશ્ન ઉત્પન્ન થયુ કે દુઃખ મટવા માટે બીજો જ ઉપાય હોવો જોઇએ. આ જે કરવામા આવે છે તે ઉપાય અયથાર્થ

૫૧. દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્ર એ 'મોક્ષમાર્ગ' છે, તેની સેવનાથી 'મોક્ષ' પ્રાપ્ત થાય છે. અને (અમુક હેતુથી) 'બંધ' થાય છે એમ મુનિઓએ કહ્યું છે.

૫૨. અર્હતસિદ્ધચૈત્યપ્રવચનમુનિજ્ઞાનભક્તિસંપન્ન ઘણું પુણ્ય ઉપાર્જન કરે છે, પણ તે તે સર્વ કર્મનો ક્ષય કરતો નથી.

૫૩. જેના હૃદયને વિષે અણુમાત્ર પરદ્રવ્ય પ્રત્યે રાગ વર્તે છે, તે સર્વ આગમનો જાણનાર હોય તોપણ 'સ્વસમય' નથી જાણતો એમ જાણવું.

૫૪. તે માટે સર્વ ઇચ્છાથી નિવર્તી નિઃસંગ અને નિર્મમત્વ થઈને જે સિદ્ધસ્વરૂપની ભક્તિ કરે તે નિર્વાણને પ્રાપ્ત થાય.

૫૫ પરમેષ્ઠિપદને વિષે જેને તત્ત્વાર્થપ્રતીતિપૂર્વક ભક્તિ છે, અને નિર્ગ્રંથ-પ્રવચનમાં રુચિપણે જેની બુદ્ધિ પરિણમી છે, તેમજ તે સંયમતપસહિત વર્તે છે તો તેને મોક્ષ કંઈ દૂર નથી.

૫૬. અર્હંતની, સિદ્ધની, ચૈત્યની, પ્રવચનની ભક્તિસહિત જે તપશ્ચર્યા છે તો તે નિયમથી દેવલોકને અંગીકાર કરે છે.

૫૭. તેથી ઇચ્છામાત્રની નિવૃત્તિ કરો. સર્વત્ર કિંચિત્માત્ર પણ રાગ કરો મા, કેમકે વીતરાગ ભવસાગરને તરે છે.

૫૮. માર્ગનો પ્રભાવ થવાને અર્થે, પ્રવચનની ભક્તિથી ઉત્પન્ન થયેલી પ્રેરણાથી પ્રવચનના રહસ્યભૂત 'પંચાસ્તિકાય'ના સંક્ષેપરૂપ આ શાસ્ત્ર મેં કહ્યું.

ઇતિ પંચાસ્તિકાય સમાપ્તમ્.

૫૪૯[1].

+શારીરિક, માનસિક અનંત પ્રકારનાં દુઃખોએ આકુળ વ્યાકુળ જીવોને તે દુઃખોથી છૂટવાની બહુ બહુ પ્રકારે ઇચ્છા છતાં તેમાંથી મુક્ત થઈ શકતા નથી તેનું શું કારણ? એવું પ્રશ્ન અનેક જીવોને ઉત્પન્ન થયા કરે; પણ તેનું યથાર્થ સમાધાન કોઈક વિરલ જીવને જ પ્રાપ્ત થાય છે. જ્યાંસુધી દુઃખનું મૂળ કારણ યથાર્થપણે જાણવામાં ન આવ્યું હોય ત્યાંસુધી, તે ટાળવાને માટે

---

૧ શાસ્ત્રપત્રના છે — સંશોધક

+ પહેલી આવૃત્તિમાં આ પત્રકનો લેખ હાથ લાગ્યો ન હતો, પણ આ વખતે કચ્છ તરફથી મળી આવતાં દેવામાં આવ્યો છે.

જેમ જેમ સમ્યક્દર્શન શુદ્ધ થતું જાય છે, તેમ તેમ સમ્યક્ચારિત્ર પ્રત્યે વીર્ય ઉલ્લસતું જાય છે; ક્રમે કરીને સમ્યક્ચારિત્રની પ્રાપ્તિ થવાનો વખત આવે છે, જેથી આત્મામાં સ્થિર સ્વભાવ પ્રગટે છે; અને આત્મા નિજ પદમાં લીન થઇ સર્વ કર્મ કલંકથી રહિત થવાથી એક શુદ્ધઆત્મસ્વભાવરૂપ મોક્ષમાં પરમઅવ્યાબાધસુખના અનુભવસમુદ્રમાં સ્થિત થાય છે.

સમ્યક્દર્શનની પ્રાપ્તિથી જેમ જ્ઞાન સમ્યક્સ્વભાવને પામે છે-એ સમ્યક્દર્શનનો પરમ ઉપકાર છે-તેમ સમ્યક્દર્શન ક્રમે કરી શુદ્ધ થતું જઇ પૂર્ણ સ્થિર સ્વભાવ સમ્યક્ચારિત્રને પ્રાપ્ત થાય તેને અર્થે સમ્યક્જ્ઞાનના બળની તેને ખરેખરી આવશ્યકતા છે. તે સમ્યક્જ્ઞાનપ્રાપ્તિનો ઉપાય વીતરાગશ્રુત અને તે શ્રુતતત્ત્વોપદેષ્ટ મહાત્મા છે.

વીતરાગશ્રુતના પરમરહસ્યને પ્રાપ્ત થયેલા અસંગ અને પરમકરુણાશીલ મહાત્માનો યોગ પ્રાપ્ત થવો અતિશય કઠણ છે. મહત્ભાગ્યોદયના યોગથી જ તે યોગ પ્રાપ્ત થાય છે એમાં સંશય નથી, કહ્યું છે કે,—

તહા રૂવાણં સમણાણં ॥

તે શ્રમણમહાત્માઓનાં પ્રવૃત્તિલક્ષણો પરમપુરુષે આ પ્રમાણે કહ્યાં છેઃ

અભ્યંતરદશાનાં ચિન્હ તે મહાત્માઓનાં પ્રવૃત્તિલક્ષણોથી નિર્ણીત કરી શકાય; જો કે પ્રવૃત્તિલક્ષણ કરતાં અભ્યંતરદશા વિષેનો નિશ્ચય અન્યપણ નીકળે છે. કોઇ એક શુદ્ધવૃત્તિમાન મુમુક્ષુને તેવા અભ્યંતરદશાની પરીક્ષા આવે છે.

એવા મહાત્માઓના સમાગમ અને વિનયની શી જરૂર ? ગમે તેવા પુરુષ હોય પણ સારી રીતે શાસ્ત્ર વાચ, સમજાવે તેવા પુરુષથી જીવ કલ્યાણ-

છે, અને જોયું એમ જુએ છે માટે તે દુઃખનું મૂળ કારણ તેને યથાર્થ જાણવામાં આવે, અને તેના પ્રમાણે ઉપાય કરવામાં આવે તો દુઃખ મટે; નહીં તો નહીંજ મટે.

જે વિચારવાનો દુઃખનું યથાર્થ મૂળ કારણ વિચારવા ઉદ્યમિત થતાં કોઈ એકજ તેનું યથાર્થ સમાધાન પામ્યા અને ઘણા યથાર્થ સમાધાન નહીં પામતાં છતાં મતિ વ્યામોહાદિ કારણથી યથાર્થ સમાધાન પામ્યા છીએ એમ માનવા લાગ્યા, અને તે પ્રમાણે ઉપદેશ કરવા લાગ્યા, અને ઘણા લોક તેને અનુસરવા પણ લાગ્યા. જગતમાં જુદા જુદા ધર્મ મત જોવામાં આવે છે તેની ઉત્પત્તિનું મુખ્ય કારણ એ જ છે. "ધર્મથી દુઃખ મટે" એમ ઘણાખરા વિચારવાનોની માન્યતા થઈ, પણ ધર્મનું સ્વરૂપ સમજવામાં એક બીજામાં ઘણો તફાવત પડ્યો. ઘણા તો પોતાનો મૂળ વિષય ચૂકી ગયા; અને ઘણા તો તે વિષયમાં મતિ થાકવાથી અનેક પ્રકારે નાસ્તિકાદિ પરિણામોને પામ્યા.

દુઃખનાં મૂળ કારણ અને તેની શી રીતે પ્રવૃત્તિ થઈ તેના સંબંધમાં થોડાક મુખ્ય અભિપ્રાયો અત્રે સંક્ષેપમાં જણાવવામાં આવે છે.

દુઃખ શું છે? તેનાં મૂળ કારણો શું છે? અને તે શાથી મટી શકે? તે સંબંધી જિનો એટલે વીતરાગોએ પોતાનો જે મત દર્શાવ્યો છે તે અહીં સંક્ષેપમાં કહીએ છીએઃ

હવે, તે યથાર્થ છે કે કેમ? તેનું અવલોકન કરીએ છીએઃ

•

જે જે ઉપાયો દર્શાવ્યા તે સમ્યક્દર્શન, સમ્યક્જ્ઞાન, અને સમ્યક્ચારિત્ર, અથવા તે સર્વેનું એક નામ 'સમ્યક્મોક્ષ.'

સમ્યક્દર્શન, સમ્યક્જ્ઞાન, અને સમ્યક્ચારિત્રમાં સમ્યક્દર્શનની મુખ્યતા ઘણે સ્થળે તે વીતરાગોએ કહી છે. જો કે સમ્યક્જ્ઞાનથીજ સમ્યક્દર્શનનું પણ ઓળખાણ થાય છે, તો પણ સમ્યક્દર્શનની પ્રાપ્તિ વગરનું જ્ઞાન સંસાર એટલે દુઃખના હેતુ રૂપે હોવાથી સમ્યક્દર્શનનું મુખ્યપણું ગ્રહણ કર્યું છે.

જેઓ મંથા તેનો ત્યાગ કરવાને સમર્થ નથી તેમણે આ પ્રમાણે
સાગપૂર્વક કરવું યોગ્ય છે. તેનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે ઉપદેશ્યું છે:

તે મહાત્માપુરુષના ગુણાતિશયપણાથી, સમ્યક્આચરણથી, પરમજ્ઞાનથી
પરમશાંતિથી, પરમનિવૃત્તિથી મુમુક્ષુ જીવની અશુભ વૃત્તિઓ પરાવર્તન પા
શુભસ્વભાવને પામી સ્વરૂપપ્રત્યે વળતી જાય છે.

તે પુરુષનાં વચનો આગમસ્વરૂપ છે, તોપણ વારંવાર પોતાથી વચનયોગની
પ્રવૃત્તિ ન થાય તેથી, તથા નિરંતર સમાગમનો યોગ ન બને તેથી, તથા
વચનનું શ્રવણ તાદૃશ્ય સ્મરણમાં ન રહે તેથી, તેમ જ કેટલાક ભાવો
સ્વરૂપ જાણવામાં પરાવર્તનની જરૂર હોય છે તેથી, અનુપ્રેક્ષાનું બળ વૃદ્ધિ
પામવાને અર્થે વીતરાગશ્રુત-વીતરાગ શાસ્ત્ર-એક બળવાન ઉપકારી સાધન
છે; જો કે તેવા મહાત્માપુરુષદ્વારા જ પ્રથમ તેનું રહસ્ય જાણ્યું હોયએ
પછી વિશુદ્ધ દૃષ્ટિ થયે મહાત્માના સમાગમના અંતરાયમાં પણ તે શ્રુ
બળવાન ઉપકાર કરે છે અથવા જ્યાં કેવળ તેવા મહાત્માઓનો યોગ બની
શકતો નથી ત્યાં પણ વિશુદ્ધ દૃષ્ટિવાનને વીતરાગશ્રુત પરમોપકારી છે, અને
તે જ અર્થે થઈને મહાપુરુષોએ એક શ્લોકથી માંડી દ્વાદશાંગસુધીની રચના
કરી છે.

તે દ્વાદશાંગના મૂળ ઉપદેષ્ટા સર્વજ્ઞવીતરાગ છે: કે જેના સ્વરૂપનું મહા
ત્માપુરુષો નિરંતર ધ્યાન કરે છે, અને તે પદની પ્રાપ્તિમાં જ સર્વસ્વ સમાયું
છે એમ પ્રતીતિથી અનુભવે છે. સર્વજ્ઞવીતરાગનાં વચનો ધારણ કરીને મહાત્

તો યથાર્થ માર્ગ શા માટે ન પામી શકે? એવી આશંકાનું સમાધાન કરવામાં આવે છે.

એવા મહાત્માપુરુષનો યોગ બહુ દુર્લભ છે. સારા દેશ, કાળમાં પણ એવા મહાત્માઓનો યોગ દુર્લભ છે; તો આવા દુષમકાળમાં તેમ હોય એમાં કંઈ કહેવું રહેતું નથી.   કહ્યું છે કે,—

યદ્યપિ તેવા મહાત્માપુરુષનો ક્વચિત્ યોગ બને છે; તોપણ જો શુદ્ધવૃત્તિમાન્ મુમુક્ષુ હોય તો તે અપૂર્વ ગુણને તેવા સત્સમાગમમાં પ્રાપ્ત કરી શકે છે. જેવા મહાત્માપુરુષનાં વચનપ્રતાપથી સત્સમાગમમાં ચક્રવર્તિઓ પોતાનું રાજપાટ છોડી ભયંકર વનમાં તપશ્ચર્યા કરવાને ચાલી નીકળતા હતા, તેવા મહાત્માપુરુષના યોગથી અપૂર્વ ગુણ કેમ પ્રાપ્ત ન થાય?

સારા દેશ, કાળમાં પણ ક્વચિત્ તેવા મહાત્માનો યોગ બની આવે છે, કેમકે તેઓ અપ્રતિબદ્ધ-વિહારી હોય છે. ત્યારે એવા પુરુષોનો નિત્ય સંગ રહી શકે તેમ શી રીતે બની શકે કે જેથી મુમુક્ષુ જીવ સર્વ દુઃખ ક્ષય કરવાના અનન્ય કારણોને પૂર્ણપણે ઉપાસી શકે? તેનો માર્ગ આ પ્રમાણે ભગવાન્ જિને અવલોક્યો છે

નિત્ય તેમના સમાગમમાં આજ્ઞાધીનપણે વર્તવું જોઈએ, અને તે માટે બાહ્યાભ્યંતર પરિગ્રહાદિ ત્યાગ અવશ્ય છે.

વિચારમાં ઘણાં સ્થળો તે અપ્રયોજન જેવાં છે; તે પણ પદેશ છે.

—

અપાત્ર શ્રોતાને દ્રવ્યાનુયોગાદિ ભાવ ઉપદેશવાથી નાસ્તિકતાદિ [illegible]
ઉત્પન્ન થવાનો વખત આવે છે, અથવા શુષ્કતાની [illegible] વખત આવે છે.

દેવ, આ [illegible] નથી [illegible], અને જે [illegible]

આ પ્રમાણે [illegible] વર્તમાન થાય છે.

હિંસા રહિએ ધમ્મે, અટ્ઠારહ દોસ વિરહિએ દેવે ॥
નિગ્ગંથે પવયણે, સદ્દહણં હોઈ સમ્મત્તં ॥ ૧ ॥

તથા

[illegible]

[illegible]

આચાર્યોએ દ્વાદશાંગીની રચના કરી હતી; અને તદુપરાંત આચાર્ય મહાત્માઓએ બીજા અનેક નિર્દોષ શાસ્ત્રોની રચના કરી છે. આ પ્રમાણે દ્વાદશાંગનાં નામો છે: આચારાંગ ... દ્રષ્ટિવાદ.

તેમાં આ પ્રમાણે નિરૂપણ છે:

કાળદોષથી ઘણાં સ્થળો તેમાંથી વિસર્જન થઇ ગયાં, અને માત્ર અલ્પ સ્થળો રહ્યાં:

જે અલ્પસ્થળો રહ્યાં તેને એકાદશાંગને નામે શ્વેતામ્બરઆચાર્યો કહે છે. દિગમ્બરો તેમાં અનુમત નહીં થતાં એમ ... કે,—

વિસંવાદ કે મતાગ્રહની દ્રષ્ટિએ તેના બન્ને કેવળ ભિન્નભિન્ન માર્ગની પેઠે જોવામાં આવે છે. દીર્ઘ દ્રષ્ટિએ જોતાં તેનાં જૂદાં જ કારણો જોવામાં આવે છે.

ગમે તેમ હો, પણ આ પ્રમાણે બન્ને બહુ નજીકનાં આવી જાય છે;

૫૫૩

અપ્રમત્ત સ્વભાવનું વારંવાર સ્મરણ કરીએ છીએ. પરમાર્થિક શ્રુત અને વૃત્તિજયનો અભ્યાસ વર્દ્ધમાન કરવો યોગ્ય છે.

અશાડ શુદ ૮, રવિવાર, ૧૯૫૫, મોહમયીક્ષેત્ર.

૫૫૪.

મુમુક્ષુ તથા બીજા જીવોના ઉપકારને નિમિત્તે જે ઉપકારશીલ બાહ્ય પ્રતાપની સૂચના-વિજ્ઞાપન દર્શાવ્યું તે અથવા બીજાં કોઈ કારણો કોઈ અપેક્ષાએ ઉપકારશીલ થાય છે.

હાલ તેવા પ્રવૃત્તિસ્વભાવપ્રત્યે ઉપશાંતવૃત્તિ છે. પ્રારબ્ધયોગથી જે બને તે પણ શુદ્ધસ્વભાવના અનુસંધાનપૂર્વક થવું ઘટે છે.

મહાત્માઓએ [illegible] પરમપદનો ઉપદેશ કર્યો છે. તેથી એમ જણાય છે કે, તે ઉપદેશનું માર્ગ પરમ મહત્ત જ છે. સર્વ જીવપ્રત્યે [illegible] પણ [illegible]પ્રમત્ત રહેવાનો જેના યોગનો સ્વભાવ છે, તેનો આત્મ[illegible] [illegible] ઉપદેશનો આકર્ષક હોય-તેવી નિષ્કામ [illegible] હોય તે યથાર્થ [illegible].

અશાડ [illegible] ૧૯૫૫, મુંબઈ.

૫૫૫.

ૐ

[illegible] ભક્તિ ઉત્તરોત્તર ગુણની વૃદ્ધિ થાય એવા સદ્વર્તની પ્રાપ્ત [illegible] આચરણની ઉપાસના)-રૂપ સદ્વર્તન [illegible] પરમપુરુષની મુખ્ય ભક્તિ છે.

[illegible] "સદ્ધર્મરૂપ આકૃતિ [illegible]

[illegible] કરતાં પણ જે જ્ઞાનીપુરુષ [illegible] રાજ્યથી થતું દુઃખ સહજમાં પ્રાપ્ત થાય

[illegible] ૧૦, [illegible] ૯૯

આસ્રવને રોકી શકે એવો ચૈતન્યસ્વભાવ તે 'ભાવસંવર,' અને તેથી દ્રવ્યાસ્રવને રોકે તે 'દ્રવ્યસંવર' જાણો છે. વ્રત, સમિતિ, ગુપ્તિ, ધર્મ, અનુપ્રેક્ષા અને પરિષહજય એમ ચારિત્રના ઘણા પ્રકાર તે 'ભાવસંવર'ના વિશેષ જાણવા.

તપશ્ચર્યાએ કરીને જે કાળે કર્મના પુદ્ગલોએ રસ ભોગવી લીધો તે 'ભાવનિર્જરા.' તે પુદ્ગલપરમાણુઓનું આત્મપ્રદેશથી ખરી પડવું તે 'દ્રવ્યનિર્જરા.'

સર્વ કર્મનો ક્ષયવતારૂપ આત્મસ્વભાવ તે 'ભાવમોક્ષ.' કર્મવર્ગણાથી આત્મદ્રવ્યનું જૂદું થઇ જવું તે 'દ્રવ્યમોક્ષ.'

શુભ અને અશુભ ભાવને પુન્ય અને પાપ જીવને હોય છે. સાતા, શુભાયુ, શુભનામ અને ઉચ્ચગોત્રનો હેતુ 'પુણ્ય' છે. 'પાપ'થી તેથી વિપરીત થાય છે.

સમ્યક્દર્શન, સમ્યક્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્ર મોક્ષનાં કારણ છે, 'વ્યવહાર' અને 'નિશ્ચય' નયથી તે ત્રણે છે. 'નિશ્ચય'થી આત્મા એ ત્રણેમય છે.

જીવાદિ તત્વોપ્રત્યે આસ્થારૂપ આત્મસ્વભાવ તે 'સમ્યક્દર્શન;' મતઆગ્રહથી રહિત તે 'સમ્યક્જ્ઞાન.'

સંશય, વિપર્યય અને ભ્રાંતિથી રહિત આત્મસ્વરૂપને અને પરસ્વરૂપને યથાર્થપણે ગ્રહણ કરી શકે તે 'સમ્યક્જ્ઞાન.' સાકારોપયોગરૂપ તેના ઘણા ભેદ છે.

ભાવોનું સામાન્યસ્વરૂપ જે ઉપયોગ ગ્રહણ કરી શકે તે 'દર્શન.' 'દર્શન' શબ્દ શ્રદ્ધાના અર્થમાં પણ વપરાય છે; એમ આગમમાં કહ્યું છે.

છદ્મસ્થને પ્રથમ દર્શન અને પછી જ્ઞાન થાય છે. કેવળીભગવાનને બન્ને સાથે થાય છે.

અશુભભાવથી નિવૃત્તિ, અને શુભભાવમાં પ્રવૃત્તિ તે 'ચારિત્ર' વ્યવહારનયથી તે 'ચારિત્રવ્રત' સમિતિગુપ્તિરૂપે શ્રી વીતરાગોએ કહ્યું છે.

સંસારના મૂળ હેતુઓના વિશેષ નાશ કરવાને અર્થે બાહ્ય અને અંતરંગ ક્રિયાનો જ્ઞાનીરૂપને નિરોધ થાય તેનું નામ 'પરમ સમ્યક્ચારિત્ર' વીતરાગોએ કહ્યું છે

મોક્ષના હેતુરૂપ એ બન્ને ચારિત્ર ધ્યાનથી અવશ્ય મુનિઓ પામે છે, તેટલા માટે પ્રયત્નવાન ચિત્તથી ધ્યાનનો ઉત્તમ અભ્યાસ કરો.

જો તમે સ્થિરતા ઇચ્છતા હો તો પ્રિય અથવા અપ્રિય વસ્તુમાં મોહ ન કરો, રાગ ન કરો, દ્વેષ ન કરો, અનેક પ્રકારના ધ્યાનની પ્રાપ્તિને અર્થે પાંત્રિશ, સોળ, છ, પાંચ, ચાર, બે, અને એક એક પરમેષ્ઠિપદના વાચક છે

૫૫૬.

ક્ષણુ યોગની અલ્પ પ્રવૃત્તિ, તે પણુ સમ્યક્પ્રવૃત્તિ હોય ત્યારે મહત્ પુરુષના વચનામૃતનું મનન પરમશ્રેયનું મૂળ દૃઢીભૂત કરે છે; ક્રમે કરીને પરમપદ સંપ્રાપ્ત કરે છે.

ચિત્ત અવિક્ષેપ રાખી પરમશાંત શ્રુતનું અનુપ્રેક્ષણ કર્તવ્ય છે.

શ્રાવણુ સુદ ૭. ૧૯૫૫, મોહમયીક્ષેત્ર.

૫૫૭.

ૐ

જે વચનોની આકાંક્ષા છે, તે ઘણું કરીને યોગ્ય વખતમાં પ્રાપ્ત થશે.

દૃઢવિનિશ્ચયના અભ્યાસપૂર્વક સત્શ્રુત અને સત્સમાગમ નિરંતર ઉપાસવાયોગ્ય છે. ક્ષીણમોહપર્યંત જ્ઞાનીની આજ્ઞાનું અવલંબન પરમ હિતકારી છે.

આજદિવસપર્યંત તમારાપ્રત્યે, તથા તમારા સમીપ વસતાં આર્યો આર્યોપ્રત્યે યોગના પ્રમત્તસ્વભાવવડે કિંચિત્ જે અન્યથા થયું હોય તે અર્થે નમ્રભાવથી ક્ષમાની યાચના છે.

મુંબઈ, ભાદ્રપદ સુદ ૫. રવિવાર, (૧૯૫૬) શાંતિઃ

૫૫૮.

ૐ. જે જ્ઞાનીપુરુષોને દેહાભિમાન ટળ્યું છે, તેને કંઇ કરવું રહ્યું નથી; એમ છે તોપણુ તેમને સર્વસંગપરિત્યાગાદિ સત્પુરુષાર્થના પરમપુરુષે ઉપકારભૂત કહી છે.

૫૫૯.

જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મના પુદ્ગલયોગથી ગ્રહણુ થાય છે તે 'દ્રવ્યાશ્રવ' જાણુવો. જિનભગવાને તે અનેક ભેદથી કહ્યો છે.

જીવ જે પરિણુામથી કર્મના બંધ કરે છે તે 'ભાવબંધ.' કર્મપ્રદેશ, પરમાણુઓ, અને જીવનો અન્યોન્યપ્રવેશરૂપ સંબંધ થવો તે 'દ્રવ્યબંધ.'

પ્રકૃતિ, સ્થિતિ, અનુભાગ અને પ્રદેશ એમ ચાર પ્રકારનો બંધ છે. પ્રકૃતિ અને પ્રદેશબંધ યોગથી થાય છે. સ્થિતિ તથા અનુભાગબંધ કષાયથી થાય છે.

કુંદકુંદાચાર્યજી, આનંદઘનજીને સિદ્ધાંત સંબંધી જ્ઞાન તીવ્ર હતું. કુંદકુંદાચાર્ય તો આત્મસ્થિતિમાં બહુ સ્થિત હતા. નામનું જેને દર્શન તે બધા સમ્યક્ત્વી કહી શકાતા નથી. વિશેષ હવેપછી—

વ્યાખ્યાન સાર સંક્ષેપ.[1]

—:૦:—

૧. પહેલે ગુણસ્થાનકે ગ્રંથિ છે તેનું ભેદન કર્યાવિના આત્મા ગુણસ્થાનકે જઇ શકતો નથી. જોગાનજોગ મળવાથી અકામનિર્જરા કરતો જીવ આગળ વધે છે; ને ગ્રંથિ ભેદ કરવાથી નજીક આવે છે. અહીં આગળ ગ્રંથિનું એટલું બધું પ્રબળપણું છે કે, તે ગ્રંથિભેદ કરવામાં મોળો પડી જઇ અસમર્થ થઇ જઇ પાછો વળે છે; હિમ્મત કરી આગળ વધવા ધારે છે; પણ મોહનીયના કારણથી રૂપાન્તર સમજાઇ પોતે ગ્રંથિભેદ કરે છે એમ સમજે છે; અને ઉલટું તે સમજવારૂપ મોહના કારણથી ગ્રંથિનું નિબિડપણું કરે છે. તેમાંથી કોઇક જ જીવ જોગાનજોગ પ્રાપ્ત થયે અકામનિર્જરા કરતાં અતિ બળવાન થઇ તે ગ્રંથિને મોળી પાડી અથવા પોચી કરી, આગળ વધી જાય છે જે અવિરતિસમ્યક્દૃષ્ટિનામે ચોથું ગુણસ્થાનક છે; જ્યાં મોક્ષમાર્ગની સુપ્રતીતિ થાય છે. આનું બીજું નામ 'બોધબીજ' છે. અહીં આત્માના અનુભવની શરૂઆત થાય છે; અર્થાત્ મોક્ષ થવાનું બીજ અહીં રોપાય છે.

૨ આ 'બોધબીજ ગુણસ્થાનક'—ચોથા ગુણસ્થાનક—થી તેરમા ગુણસ્થાનક સુધી આત્મઅનુભવ એક સરખો છે; પરંતુ જ્ઞાનાવરણીયકર્મની નિરાવરણતાનુસાર જ્ઞાનની વિશુદ્ધતા ઓછી અધિકી હોય છે તેના પ્રમાણમાં અનુભવનું પ્રકાશવું કહી શકે છે

***

[1] શ્રીમદ્દના સંવત્ ૧૯૫૪-૫૫ ના શ્રી મોરબીના આગમન પ્રસંગે વ્યાખ્યાનના જે મુદ્દાઓ (Points) યથાશક્તિ સ્મૃતિમાં રાખી મુમુક્ષુએ પોતાના ક્ષયોપશમાનુસાર એક શ્રોતાએ ટૂંક ટૂંક સ્થળે અસ્વસ્થિતપણે ઉતારી લીધેલા તેનો સંગ્રહ કરી અમે આ સ્થળે મૂકીએ છીએ આ સ્મૃત વચનો હોવાથી શ્રીમદ્દના લેખીત વચનોની રાહાનુસાર અમે તેના ઉપર આંક રાખ્યા નથી —પ્રકાશક.

તેનું જ જાપપૂર્વક ધ્યાન કરો. વિશેષ સ્વરૂપ શ્રી ગુરુના ઉપદેશથી જાણવું યોગ્ય છે.

૫૬૦.

એક આત્મપરિણતિ સિવાયના બીજા જે વિષયો તેને વિષે ચિત્ત અવ્યવસ્થિતપણે વર્તે છે, અને તેવું અવ્યવસ્થિતપણું લોકવ્યવહારથી પ્રતિકૂળ હોવાથી લોકવ્યવહાર ભજવો ગમતો નથી, અને ત્યજવો બનતો નથી; એ વેદના ઘણું કરીને દિવસના આખા ભાગમાં વેદવામાં આવ્યા કરે છે.

ખાવાને વિષે, પીવાને વિષે, બોલવાને વિષે, શયનને વિષે, લખવાને વિષે, કે બીજા વ્યાવહારિક કાર્યોને વિષે જેવું જોઈએ તેવું ભાનથી પ્રવર્તાતું નથી, અને તે પ્રસંગો રહ્યા કરવાથી આત્મપરિણતિને સ્વતંત્ર પ્રગટપણે અનુસરવામાં વિક્ષેપ આવ્યા કરે છે, અને તે વિષે ઘણું કરીને ક્ષણે ક્ષણે દુઃખ રહ્યા કરે છે.

[illegible] ની સ્થિતિમાં જ [illegible] રહે છે અને [illegible] તે સ્થિતિનો વિયોગ રહ્યા [illegible] નથી [illegible]

પ્રાપ્ત થઈ તે નથી કેવલિ ગણિ એ પ્રાપ્ત [illegible] [illegible]
[illegible] શરીરના મુખમાંથી [illegible] છે, અને [illegible]
[illegible] અગ્ર થયું છે તે પ્રથમ [illegible]
[illegible] તે [illegible] થાય છે.

૧૧. [illegible] તે [illegible] છે, [illegible] છે, અને તે [illegible]
અને [illegible] નિગોદ તેનું નામ '[illegible]' છે.

***

૧૨. નિગોદના બે ભેદ છે. એક વ્યવહાર, બીજો અવ્યવહાર [illegible]
નિગોદ, અને બીજો [illegible] નિત્યનિગોદ.

૧૩. વ્યવહારનિગોદ [illegible] છે, [illegible] નિગોદ [illegible]
[illegible] છે.

૧૪. [illegible] છે. [illegible]
[illegible] નિગોદ [illegible]
[illegible] [illegible]-નિગોદ [illegible]
[illegible] છે. [illegible]
[illegible] નથી.

૧૫. [illegible] નિગોદ [illegible]
[illegible]
[illegible] નહીં.

૧૬. [illegible]
[illegible]

૧૭. [illegible]
[illegible]

*

૧૮. [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

૧૯. [illegible]
[illegible]

૩. જ્ઞાનાવરણનું એવે પ્રકારે નિરાકરણ થયું તે 'કેવળજ્ઞાન' એટલે 'બોધ,' જે બુદ્ધિજન્યથી કહેવામાં આવે છે એમ નથી; પરંતુ અનુભવગમ્ય છે.

૪. બુદ્ધિજન્યથી નિશ્ચય કરેલો સિદ્ધાંત તેથી વિશેષ બુદ્ધિજન્ય અથવા નહીં તો બન્ને ફરી શકે છે; પરંતુ જે વસ્તુ અનુભવગમ્ય-અનુભવસિદ્ધ-થઈ છે તે ત્રણે કાળમાં ફરી શકતી નથી.

૫. હાલના સમયમાં જૈનદર્શનને વિષે અવિરતિસમ્યગ્દૃષ્ટિનામા ચોથા ગુણ-સ્થાનકથી અપ્રમત્તનામા સાતમા ગુણસ્થાનકસુધી આત્મઅનુભવ સ્પષ્ટ સ્વીકારેલ છે.

૬. સાતમાથી સયોગીકેવળીનામા તેરમા ગુણસ્થાનકસુધીનો કાળ અંતર્મુહૂર્તનો છે. તેરમાનો કાળ વખતે લાંબો પણ હોય છે. ત્યાંસુધી આત્મ-અનુભવ પ્રતીતિરૂપ છે.

૭. આ કાળને વિષે મોક્ષ નથી એમ માની જીવ મોક્ષહેતુભૂત ક્રિયા કરી શકતો નથી, અને તેવી માન્યતાને લઈને જીવનું પ્રવર્તન બીજી જ રીતે થાય છે.

૮. પાંજરામાં પૂરેલો સિંહ પાંજરાથી પ્રત્યક્ષ જુદો છે, તોપણ બહાર નીકળવાને સામર્થ્યરહિત છે. તેમ જ ઓછા આયુષ્યના કારણથી, અથવા સંઘયણાદિ અન્ય સાધનોના અભાવે આત્મારૂપી સિંહ કર્મરૂપી પાંજરામાંથી બહાર આવી શકતો નથી એમ માનવામાં આવે તો તે માનવું સકારણ છે.

૯. આ અસાર એવા સંસારને વિષે મુખ્ય એવી ચાર ગતિ છે; જે કર્મ-બંધથી પ્રાપ્ત થાય છે. બંધ વિના તે ગતિ પ્રાપ્ત થતી નથી. અબંધ એવું જે મોક્ષસ્થાનક તે બંધથી થનારી એવી જે ચાર ગતિ તે રૂપ સંસારને વિષે નથી. સમ્યક્ત્વ અથવા ચારિત્રથી બંધ થતો નથી એ તો ચોક્કસ છે; તો પછી ગમે તે કાળમાં સમ્યક્ત્વ અથવા ચારિત્ર પામે ત્યાં તે સમયે બંધ નથી, અને જ્યાં બંધ નથી ત્યાં સંસાર નથી.

૧૦. સમ્યક્ત્વ અને ચારિત્રમાં આત્માની શુદ્ધ પરિણતિ છે, તથાપિ તે સાથે મન વચન શરીરના શુભજોગ પ્રવર્તે છે. તે શુભજોગથી શુભ એવો બંધ થાય છે. તે બંધને લઈને દેવાદિગતિ એવો જે સંસાર તે કરવો પડે છે. પરંતુ તેથી વિપરીત જે સમ્યક્ત્વ અને ચારિત્ર જેટલે અંશે પ્રાપ્ત થાય છે તેટલે અંશે મોક્ષ પ્રગટ થાય છે; તેનું ફળ દેવાદિ ગતિ

છે તે ઇંદ્રિયની સહાયતાથી થઇ શકે છે, પરંતુ તે સંબંધી આ વિવેચન નથી. આ વિવેચન 'કેવળજ્ઞાન' સંબંધી છે.[1]

(આ) વિભાવભાવથી થયેલો જે પુદ્‍ગલાસ્તિકાયનો સંબંધ તે આત્માથી પર છે તેનું, તથા જેટલા પુદ્‍ગલનો સંયોગ થયો તેનું યથાન્યાયથી જ્ઞાન અર્થાત્ અનુભવ થાય તે અનુભવગમ્યમાં સમાય છે. અને તેને કારણે લોકસમસ્તમાં જે પુદ્‍ગલ તેનો પણ એવો જ નિર્ણય થાય તે બુદ્ધિબળમાં સમાય છે. જેમ, જે આકાશપ્રદેશને વિષે, અથવા તે તેની નજીક વિભાગી આત્મા સ્થિત છે તે આકાશપ્રદેશના ટેકા ભાગને લઇને અછેદ્ય અભેદ્ય એવું જે અનુભવાય છે તે અનુભવગમ્યમાં સમાય છે; અને તે ઉપરાંતનો બાકીનો આકાશ જેને કેવળજ્ઞાનીએ પોતે પણ અનંત—જેનો અંત નહીં એવો—કહેલ છે, તે અનંત આકાશનો પણ તે પ્રમાણે ગુણ હોવો જોઇએ એવું બુદ્ધિબળે નિર્ણીત કરેલું હોવું જોઇએ.

(ઇ) આત્મજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું, અથવા તો આત્મજ્ઞાન થયું, એ વાત અનુભવગમ્ય છે. તે આત્મજ્ઞાન ઉત્પન્ન થવાથી આત્મઅનુભવ દશા ઉપરાંત શું શું થવું જોઇએ એમ જે કહેવામાં આવ્યું છે તે બુદ્ધિબળથી કહેલું, એમ ધારી શકાય છે.

(ઈ) ઇંદ્રિયના સંયોગથી જે કંઇ દેખવું, જાણવું થાય તે જો કે અનુભવગમ્યમાં સમાય છે ખરું, પરંતુ અહીં તો અનુભવગમ્ય આત્મતત્વને વિષે કહેવાનું છે; જેમાં ઇંદ્રિયોની સહાયતા, અથવા તો સંબંધની જરૂર છે નહીં. તે શિવાયની વાત છે. કેવળજ્ઞાની સહજ દેખી જાણી રહ્યા છે: અર્થાત્ લોકના સર્વ પદાર્થને અનુભવ્યા છે એમ જે કહેવામાં આવે છે તેમાં ઉપયોગનો સંબંધ રહે છે; કારણ કે, કેવળજ્ઞાનીના ૧૩ મા અને ૧૪ મા ગુણસ્થાનક એવા બે વિભાગ કરવામાં આવ્યા છે તેમાં ૧૩ મા ગુણસ્થાનકવાળા કેવળજ્ઞાનીને યોગ છે એમ સ્પષ્ટ છે, અને જ્યાં એ પ્રમાણે છે ત્યાં, ઉપયોગની ખાસ રીતે જરૂર છે, અને જ્યાં ખાસ રીતે જરૂર છે ત્યાં, બુદ્ધિબળ છે એમ કહ્યાવિના ચાલે તેમ નથી; અને જ્યાં એ પ્રમાણે ઠરે છે ત્યાં અનુભવ સાથે બુદ્ધિબળ પણ ઠરે છે.

---

1. "આત્મપ્રદેશનો જે સ્વભાવ તે 'કેવળજ્ઞાન'" એમ આ વિવેચનો [illegible] છે.—સંશોધક.

અનંત સંસારનો હેતુ હોવાથી 'અનંતાનુબંધિ કષાય' એમ કહ્યું તો તે સાધારણતઃ અનંત સંસારની વૃદ્ધિ થતી જોઈએ, અને તે હિસાબે અનંત સંસાર વ્યતીત થયા પહેલાં મોક્ષ કેમ થઈ શકે? એ વાત વિચારવાયોગ્ય છે.

૨૦. જે ક્રોધાદિથી અનંત સંસારની વૃદ્ધિ થાય તે અનંતાનુબંધિ કષાય છે, એ પણ નિઃશંક છે. તે હિસાબે ઉપર બતાવેલા ક્રોધાદિ અનંતાનુબંધિ સંભવતા નથી. ત્યારે અનંતાનુબંધિની ચોકડી બીજી રીતે સંભવે છે.

૨૧. સમ્યક્ જ્ઞાન, દર્શન, અને ચારિત્ર એ ત્રણેની એકત્વતા તે 'મોક્ષ.' તે સમ્યક્ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર એટલે વીતરાગ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર છે. તેનાથી જ અનંત સંસારથી મુક્તપણું પમાય છે. આ વીતરાગજ્ઞાન કર્મનો અબંધક છે. વીતરાગ માર્ગે ચાલવું, અથવા તેમની આજ્ઞાએ ચાલવું એ પણ અબંધક છે. તે પ્રત્યે જે ક્રોધાદિ કષાય હોય તેથી નિવૃત્ત થવું તે જ અનંત સંસારથી અસંગપણે મુક્ત થવું છે, અર્થાત્ મોક્ષ છે. મોક્ષથી વિપરીત એવો જે અનંત સંસાર તેની વૃદ્ધિ જેનાથી થાય છે તેને અનંતાનુબંધિ કહેવામાં આવે છે; અને છે પણ તેમ જ. વીતરાગ માર્ગે અને તેમની આજ્ઞાએ ચાલનારાનું કલ્યાણ થાય છે. આવો જે ઘણા જીવોનો કલ્યાણકારી માર્ગ તે પ્રત્યે ક્રોધાદિભાવ-જે મહા વિપરીતના કરનારા છે-તેજ અનંતાનુબંધિ કષાય છે.

૨૨. જો કે ક્રોધાદિભાવ લૌકિકે પણ રૂડા નથી; પરંતુ વીતરાગે પ્રરૂપેલા વીતરાગજ્ઞાન અથવા મોક્ષધર્મ અથવા તો સત્ધર્મ તેનું ખંડન, અથવા તે પ્રત્યે ક્રોધાદિભાવ તીવ્ર મંદાદિ જેવે ભાવે હોય તેવે ભાવે અનંતાનુબંધિ કહેવાય; જેથી અનંત એવા સંસારની વૃદ્ધિ થાય છે.

* * *

૨૩. અનુભવનો કારણપણું કાળમાં અભાવ નથી. બુદ્ધિબળથી મુકરર કરેલ વાત જે અપ્રત્યક્ષ છે તેનો ક્વચિત્ અભાવ પણ થવા ઘટે.

૨૪. "કેવળજ્ઞાન એટલે જ્યારે કંઈ પણ જાણવું અવરોધ નથી તે કે આત્મપ્રદેશનો જે સ્વભાવભાવ છે તે!" —

(અ) આત્માએ ઉત્પન્ન કરેલ વિભાવભાવ અને તેથી જડપદાર્થનો થયેલો સંયોગ તે રૂપે થયેલા આવરણે કરી જે કંઈ દેખવું, જાણવું થાય

૩૦. જીવ પહેલા ગુણસ્થાનકમાંથી નીકળી ગ્રંથીભેદસુધી અનંતિવાર આવ્યો ને ત્યાંથી પાછો વળી ગયો છે.

૩૧. જીવને એવો ભાવ રહે છે કે, સમ્યક્ત્વ અનાયાસે આવતું હશે; પરંતુ તે તો પ્રયાસ-પુરુષાર્થ-કર્યાવિના પ્રાપ્ત થતું નથી.

૩૨. કર્મપ્રકૃતિ ૧૫૮ છે. સમ્યક્ત્વ આવ્યાવિના તેમાંની કોઇપણ પણ પ્રકૃતિ સમૂળગી ક્ષય થાય નહીં. અનાદિથી જીવ નિર્જરા કરે છે પરંતુ મૂળ માંથી એક પણ પ્રકૃતિ ક્ષય થતી નથી! સમ્યક્ત્વમાં એવું સામર્થ્ય છે, તે પ્રકૃતિને મૂળમાંથી ક્ષય કરે છે. તે આવી રીતે કે-અમુક પ્રકૃતિ ક્ષય થયા પછી તે આવે છે; અને જીવ બળીઓ થાય તો આસ્તે આસ્તે સર્વ પ્રકૃતિ ખપાવે છે.

૩૩. સમ્યક્ત્વ સર્વને ન જણાય એમ પણ નહીં, તેમ કોઇને પણ ન જણાય એમ પણ નહીં. વિચારવાનને તે જણાય છે.

૩૪. જીવને સમજાય તો સમજવા પછીથી બહુ સુગમ છે; પણ સમજવા સારુ જીવે આજદિવસ સુધી ખરેખરો લક્ષ આપ્યો નથી. સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થવાના જીવને જ્યારે જ્યારે જોગ બન્યા છે ત્યારે ત્યારે બરાબર ધ્યાન આપ્યું નથી, કારણ કે જીવને અંતરાય ઘણા છે. કેટલાક અંતરાયો તો પ્રત્યક્ષ છે, છતાં જાણવામાં આવતા નથી. જો જણાવનાર મળે તોપણ અંતરાયના જોગથી ધ્યાનમાં લેવાનું બનતું નથી. કેટલાક અંતરાય તો અવ્યક્ત છે, કે જે ધ્યાનમાં આવવા જ મુશ્કેલ છે.

૩૫. સમ્યક્ત્વનું સ્વરૂપ માત્ર વાણીવાનથી કહી શકાય; એકદમ કહેવામાં આવે તો ત્યાં આગળ જીવને ઉલટા ભાવ ભાસે; તથા સમ્યક્ત્વ ઉપર ઉલટો અભાવ થવા માંડે પરંતુ તે જ સ્વરૂપ જો અનુક્રમે જેમ જેમ દશા વધતી જાય તેમ તેમ કહેવામાં અથવા સમજાવવામાં આવે તો તે સમજવામાં આવી શકવાયોગ્ય છે.

૩૬ આ કાળને વિષે મોક્ષ છે એમ બીજા માર્ગમાં કહેવામાં આવે છે. જૈનમાર્ગમાં આ કાળને વિષે અમુક ક્ષેત્રમાં તેમ થતું જોકે કહેવામાં આવતું નથી, છતાં તેજ ક્ષેત્રમાં આ કાળને વિષે સમ્યક્ત્વ થઇ શકે છે, એમ કહેવામાં આવ્યું છે.

(૬) આ પ્રમાણે ઉપયોગ ફુરવાથી આત્માને જે જડપદાર્થ નજીક છે તેનો તો અનુભવ થાય છે; પણ જે નજીક નથી અર્થાત્ જેનો યોગ નથી તેનો અનુભવ થતો એમ કહેવું એ મુશ્કેલીવાળું છે; અને જેની સાથે જેના પદાર્થનો અનુભવગમ્ય નથી એમ કહેવાથી કહેવાના કેવળજ્ઞાનના અર્થને વિરોધ આવે છે, તેથી ત્યાં બુદ્ધિબળથી સર્વે પદાર્થનું, સર્વ પ્રકારે, સર્વ કાળનું જ્ઞાન થાય છે એમ કહે છે.

૨૫. એક કાળના કલ્પેલા સમય જે અનંત છે તેને સમૂહે અનંતકાળ કહેવાય છે. તેમાંના વર્તમાન કાળ પહેલાના જે સમય અતીત થાય છે તે ફરીથી આવવાના નથી એ વાત ન્યાયસંપન્ન છે; તે સમય અનુભવગમ્ય શી રીતે થઈ શકે એ વિચારવાનું છે.

૨૬. અનુભવગમ્ય જે સમય થયા છે તેનું જે સ્વરૂપ છે તે, તથા તે સ્વરૂપ સિવાય તેનું બીજું સ્વરૂપ થતું નથી, અને તે જ પ્રમાણે અનાદિ અનંત કાળના બીજા જે સમય તેનું પણ તેવું જ સ્વરૂપ છે; એમ બુદ્ધિબળથી નિર્ણીત થયેલું જણાય છે.

૨૭. આ કાળને વિષે જ્ઞાન ક્ષીણ થયું છે; અને જ્ઞાન ક્ષીણ થવાથી મતભેદ ઘણા થયા છે. જેમ જ્ઞાન ઓછું તેમ મતભેદ વધારે, અને જ્ઞાન વધુ તેમ મતભેદ ઓછા. નાણાની પેઠે જ્યાં નાણું ઘટ્યું ત્યાં કંકાસ વધારે, અને જ્યાં નાણું વધ્યું ત્યાં કંકાસ ઓછો હોય છે.

૨૮. જ્ઞાનવિના સમ્યક્ત્વનો વિચાર સૂઝતો નથી. મતભેદ ઉત્પન્ન નથી કરવો એવું જેના મનમાં છે તે જે જે વાંચે અથવા સાંભળે તે તે તેને ફળે છે. મતભેદાદિ કારણને લઇને શ્રુતજ્ઞાનાદિ ફળતાં નથી.

૨૯. વાટે ચાલતાં એક ફાળિયું કાંટામાં ભરાયું, અને રસ્તાની મુસાફરી હજી છે, તો બની શકે તો કાંટા દૂર કરવા, પરંતુ કાંટા કાઢવાનું ન બની શકે તો તેટલા માટે ત્યાં ને ત્યાં રાત ન રહેવું; પણ ફાળિયું મૂકી દઈ ચાલી નીકળવું, તેવી જ રીતે જિનમાર્ગનું સ્વરૂપ તથા તેનું રહસ્ય શું છે તે સમજ્યાવિના, અથવા તેનો વિચાર કર્યાવિના અલ્પ અલ્પ શંકાઓ માટે બેસી રહી આગળ ન વધવું તે ઉચિત નથી. જિનમાર્ગ ખરી રીતે જોતાં તો જીવને કર્મક્ષય કરવાનો ઉપાય છે, પણ પોતાના મતથી ગૂંચાઇ ગયેલ છે.

૩૦. જીવ પહેલા ગુણસ્થાનકમાંથી નીકળી ગ્રંથિભેદસુધી અનંતિવાર આવ્યો ને ત્યાંથી પાછો વળી ગયો છે.

૩૧. જીવને એવા ભાવ રહે છે કે, સમ્યક્ત્વ અનાયાસે આવતું હશે; પરંતુ તે તો પ્રયાસ-પુરુષાર્થ-કર્યાવિના પ્રાપ્ત થતું નથી.

૩૨. કર્મપ્રકૃતિ ૧૫૮ છે. સમ્યક્ત્વ આવ્યાવિના તેમાંની કોઈપણ પ્રકૃતિ સમૂળગી ક્ષય થાય નહીં. અનાદિથી જીવ નિર્જરા કરે છે પરંતુ મૂળમાંથી એક પણ પ્રકૃતિ ક્ષય થતી નથી! સમ્યક્ત્વમાં એવું સામર્થ્ય છે, તે પ્રકૃતિને મૂળમાંથી ક્ષય કરે છે. તે આવી રીતે કે—અમુક પ્રકૃતિ ક્ષય થયા પછી તે આવે છે; અને જીવ બળીઓ થાય તો અનુક્રમે સર્વ પ્રકૃતિ ખપાવે છે.

૩૩. સમ્યક્ત્વ સર્વેને ન જણાય એમ પણ નહીં, તેમ કોઈને પણ ન જણાય એમ પણ નહીં. વિચારવાનને તે જણાય છે.

૩૪. જીવને સમજાય તો સમજ્યા પછીથી બહુ સુગમ છે; પણ સમજવા સારુ જીવે આજદિવસ સુધી ખરેખરો લક્ષ આપ્યો નથી. સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થવાના જીવને જ્યારે જ્યારે જોગ બન્યા છે ત્યારે ત્યારે બરાબર ધ્યાન આપ્યું નથી, કારણ કે જીવને અંતરાય ઘણા છે. કેટલાક અંતરાયો તો પ્રત્યક્ષ છે, છતાં જાણવામાં આવતા નથી. જો જણાવનાર મળે તોપણ અંતરાયના જોગથી ધ્યાનમાં લેવાનું બનતું નથી. કેટલાક અંતરાય તો અવ્યક્ત છે, કે જે ધ્યાનમાં આવવા જ મુશ્કેલ છે.

૩૫. સમ્યક્ત્વનું સ્વરૂપ માત્ર વાણીથી કહી શકાય; એકદમ કહેવામાં આવે તો ત્યાં આગળ જીવને ઉલટા ભાવ ભાસે; તથા સમ્યક્ત્વ ઉપર ઉલટો અભાવ થવા માંડે. પરંતુ તે જ સ્વરૂપ જો અનુક્રમે જેમ જેમ દશા વધતી જાય તેમ તેમ કહેવામાં અથવા સમજાવવામાં આવે તો તે સમજવામાં આવી શકવાયોગ્ય છે.

૩૬. આ કાળને વિષે મોક્ષ છે એમ બીજા માર્ગમાં કહેવામાં આવે છે. જૈનમાર્ગમાં આ કાળને વિષે અમુક ક્ષેત્રમાં મોક્ષ થવો કહેવામાં આવતું નથી; છતાં તે જ ક્ષેત્રમાં આ કાળને વિષે સમ્યક્ત્વ થઈ શકે છે, એમ કહેવામાં આવ્યું છે.

અર્થે તો નહીંજ કહેવામાં આવ્યું હોય; જ્યાં કહેવાથી બીજી રીતે સમજવામાં આવ્યું હોય, તો તેમાં સમજનારે પોતાની ભૂલ થઈ છે એમ સમજવાનું છે.

૪૬. જેણે કષાયભાવનું ઉચ્છેદન કર્યું છે તે કષાયભાવનું સેવન થાય એમ કદી પણ કરે નહીં.

૪૭. અમુક ક્રિયા કરવી એવું જ્યાં સુધી અમારા તરફથી કહેવામાં નથી આવતું ત્યાં સુધી એમ સમજવું કે તે કારણસહિત છે; ને તેથી કરી ક્રિયા ન કરવી એમ કરવું નથી.

૪૮. હાલ અમુક ક્રિયા કરવી એમ કહેવામાં જો આવે, અને પાછળથી દેશકાળને અનુસરી તે ક્રિયાને બીજા આકારમાં મૂકી કહેવામાં આવે તો શ્રોતાના મનમાં શંકા આણવાનું કારણ થાય કે, એક વખત આમ કહેવામાં આવતું હતું, ને બીજી વખત આમ કહેવામાં આવે છે; ને એવી શંકાથી તેનું શ્રેય થવાને બદલે અશ્રેય થાય.

* * *

૪૯. બારમા ગુણસ્થાનકમાં છેલ્લા સમય સુધી પણ જ્ઞાનીની આજ્ઞા પ્રમાણે ચાલવાનું થાય છે. તેમાં સ્વચ્છંદપણું વિલય થાય છે.

૫૦. સ્વચ્છંદે નિવૃત્તિ કરવાથી વૃત્તિઓ શાંત થતી નથી, પણ ઉન્મત્ત થાય છે, અને તેથી પડવાનો વખત આવે છે; અને જેમ જેમ આગળ ગયા પછી જો પડવાનું થાય છે, તો તેમ તેમ તેને પછાડ વધારે લાગે છે. એટલે ઘણો તે ઊંડો જાય છે. અર્થાત્ પહેલામાં જઈ ખૂંચે છે, એટલું જ નહીં પરંતુ તેને ત્યાં ઘણા કાળ સુધી જોરથી પછાડથી ખૂંચ્યા રહેવું પડે છે.

૫૧. હજુ પણ શંકા કરવી હોય તો કરવી, પણ એટલું તો ચોક્કસપણે શ્રદ્ધવું કે જીવથી માંડી મોક્ષ સુધી છે, અને મોક્ષનો ઉપાય પણ છે; તેમાં કાંઈ પણ અસત્ય નથી. આવો નિર્ણય કર્યા પછી તેમાં તો કોઈ દિવસ શંકા કરવી નહીં. અને એ પ્રમાણે નિર્ણય થયા પછી ઘણું કરીને શંકા થતી નથી. જો કદાચ શંકા થાય તો તે દેશ શંકા થાય છે. ને તેનું સમાધાન થઈ શકે છે. પરંતુ મૂળમાં એટલે જીવથી માંડી મોક્ષ સુધી અથવા તેના ઉપાયમાં શંકા થાય તો તે દેશશંકા નથી પણ સર્વશંકા છે, ને તે શંકાથી પડવું જ થાય છે; અને તે પડવું એટલા બધા જોરમાં થાય છે કે તેની પછાડ અત્યંત લાગે છે.

૩૭ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર એ ત્રણે આ કાળને વિષે છે. પ્રયોજનભૂત પદાર્થનું જાણપણું તે 'જ્ઞાન' તેની સુપ્રતીતિ તે 'દર્શન;' અને તેથી થતી ક્રિયા તે "ચારિત્ર" છે. આ ચારિત્ર, આ કાળને વિષે જૈનમાર્ગમાં સમ્યક્ત્વ પછી સાતમા ગુણસ્થાનકસુધી પ્રાપ્ત કરી શકવાનું સ્વીકારવામાં આવ્યું છે.

૩૮. સાતમા સુધી પહોંચે તોપણ મોટી વાત છે.

૩૯. સાતમાસુધી પહોંચે તો તેમાં સમ્યક્ત્વ સમાઇ જાય છે, અને જો ત્યાં સુધી પહોંચે તો તેને ખાત્રી થાય છે કે, આગળની દશાનું કેવી રીતે છે? પરંતુ સાતમા સુધી પહોંચ્યા વિના આગળની વાત ખ્યાલમાં આવી શકતી નથી.

***

૪૦. વધતી દશા થતી હોય તો તેને નિષેધવા જરૂર નથી અને ન હોય તો માનવા જરૂર નથી. નિષેધકર્યાવિના આગળ વધતા જવું.

***

૪૧. સામાયિક છ, આઠ કોટિનો વિવાદ મૂકી દીધા પછી નવવિના નથી થતું; અને છેવટે નવ નવ કોટિએ વૃત્તિ મૂક્યા વિના મોક્ષ નથી.

૪૨. ૧૧ પ્રકૃતિ ખપાવ્યા વિના સામાયિક આવે નહીં. સામાયિક થાય તેની દશા તો અદ્ભુત થાય. ત્યાંથી છ, સાત, અને આઠમા ગુણસ્થાનકે જાય; ને ત્યાંથી બે ઘડીમાં મોક્ષ થઇ શકે છે.

***

૪૩. મોક્ષમાર્ગ તરવારની ધાર જેવો છે, એટલે એક ધારો—એક પ્રવાહરૂપે—છે. ત્રણે કાળમાં એક ધારાએ એટલે એક સરખો પ્રવર્તે તે જ મોક્ષમાર્ગ; વહેવામાં ખંડિત નહીં તે જ મોક્ષમાર્ગ.

***

૪૪. આગાઉ બે વખત કહેવામાં આવ્યું છે છતાં આ ત્રીજી વખત કહેવામાં આવે છે કે, ક્યારેય પણ જીવને બાહ્યક્રિયાનો નિષેધ કરવામાં આવ્યો નથી. છતાંય કે અમારા આત્માને વિષે નવા જાત કોઇ દશા સંબંધી પણ ઉત્પન્ન થાય તેમ છે નહીં.

૪૫. હરીયાળી આદિ, મિથ્યાત્વ, અથવા દર્શન સુધરવાની ક્રિયાના સંબંધમાં વખતે કોઇ પ્રસંગે કંઇ કહેવામાં આવ્યું હોય, તો ત્યાં ક્રિયાના નિષેધ

સમ્યક્ત્વ' છે તે દરેક રહસ્યના પર્યાયસહિત, કેવળી જાણી શકે છે; અથવા દરેક પ્રયોજનભૂત પદાર્થના હેતુ અહેતુ સંપૂર્ણપણે જાણવા એ કેવળી સિવાય બીજાથી બની શકતું નથી, ત્યાં આગળ 'નિશ્ચ સમ્યક્ત્વ' કેવળીગમ્ય કહ્યું છે. તે પ્રયોજનભૂત પદાર્થના સામાન્યપણે અથવા સ્થૂળપણે હેતુ, અહેતુ સમજી શકાય એ બનવાયોગ્ય છે, અને તે કારણને લઈને મહાન બનારસીદાસ વગેરેએ પોતાને સમ્યક્ત્વ છે એમ કહેલું છે.

૫૯. 'સમયસાર' મહાન બનારસીદાસે કરેલી કવિતામાં 'અમારે હૃદયને વિષે બોધબીજ થયું છે' એમ કહેલું છે, અર્થાત્ પોતાને વિષે સમ્યક્ત્વ છે એમ કહ્યું છે.

૬૦. સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયા પછી વધારેમાં વધારે પંદર ભવની અંદર મુક્તિ છે. અને જો ત્યાંથી તે પડે છે તો અર્ધપુદ્ગલપરાવર્તનકાળ ગણાય. અર્ધપુદ્ગલપરાવર્તનકાળ ગણાય તોપણ તે સાદિસાંતના ભાંગમાં આવી જાય છે; એ વાત નિઃશંક છે.

૬૧. સમ્યક્ત્વનાં લક્ષણો:—

૧. કષાયનું મંદપણું, અથવા તેના રસનું મોળાપણું.

૨. મોક્ષમાર્ગ તરફ વલણ.

૩. સંસાર બંધનરૂપ લાગે, અથવા સંસાર ખારો ઝેર લાગે.

૪. સર્વ પ્રાણી ઉપર દયાભાવ, તેમાં વિશેષે કરી પોતાના આત્મા તરફ દયાભાવ.

૫. સદ્દેવ, સદ્ધર્મ સદ્ગુરુ ઉપર આસ્થા.

*

૬૨. આત્મજ્ઞાન, અથવા આત્માથી પર એવું જે કર્મસ્વરૂપ, અથવા પુદ્ગલાસ્તિકાય વગેરેનું જે સ્વરૂપ જુદા જુદા પ્રકારે, જુદે જુદે પ્રસંગે, અતિ સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ અને અતિ વિસ્તારવાળું જ્ઞાનીથી પ્રકાશવું થયું છે; તેમાં શો હેતુ સમાય છે કે શી રીતે? અને સમાય છે તો શું? તે વિષે વિચાર કરવાથી તત કારણ તેમાં સમાયેલાં છે એમ માલૂમ પડે છે; સદ્ગુણાશ્રયપ્રકાશ, તદ્ વિચાર, તેની પ્રતીતિ, આચરણ વગેરે તે સર્વે હેતુનું ફળ મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય તે છે. તેમ જ મોક્ષની પ્રાપ્તિનો જે માર્ગ તે આ હેતુથી સુપ્રતીતરૂપ થાય છે.

*

૫૨. ક્યા બે અક્ષર છે તે બે પ્રકારે છે: એક 'ન્યાયે' અને બીજો 'નિઃસ્પૃહે.'

૫૩. મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનથી જે કંઈ જાણી શકાય છે તેમાં અનુમાન સાથે રહે છે, પરંતુ તેથી આગળ અને અનુમાનવિના શુદ્ધપણે જાણવું એ મનઃપર્યવજ્ઞાનનો વિષય છે એટલે મૂળ તો મતિ, શ્રુત, અને મનઃપર્યવજ્ઞાન એક છે, પરંતુ મનઃપર્યવમાં અનુમાનવિના મતિની નિર્મળતાએ શુદ્ધ જાણી શકાય છે.

૫૪. મતિની નિર્મળતા થવા એ સંયમવિના થઈ શકે નહીં; વૃત્તિને રોકવાથી સંયમ થાય છે, અને તે સંયમથી મતિની શુદ્ધતા થઈ શુદ્ધ પર્યાયનું જે જાણવું (અનુમાન વિના) તે મનઃપર્યવજ્ઞાન છે.

૫૫. મતિજ્ઞાન એ લિંગ એટલે ચિન્હથી જાણી શકાય છે; અને તે મનઃપર્યવમાં લિંગ અથવા ચિન્હની જરૂર નથી.

૫૬. મતિજ્ઞાનથી જાણવામાં અનુમાનની આવશ્યકતા રહે છે, અને તે અનુમાનને લઈને જાણેલું ફેરફારરૂપ પણ થાય છે. જ્યારે મનઃપર્યવને વિષે તેમ (ફેરફારરૂપ) થતું નથી. કેમકે તેમાં, અનુમાનના સહાયપણાની જરૂર નથી. શરીરની ચેષ્ટાથી ક્રોધાદિ પારખી શકાય છે, પરંતુ તેનું, (ક્રોધાદિનું) મૂળસ્વરૂપ ન દેખાવા સારૂ શરીરની વિપરીત ચેષ્ટા કરવામાં આવી હોય તો તે ઉપરથી પારખી શકવું-પરીક્ષા કરવી-એ દુર્ઘટ છે; તેમજ શરીરની ચેષ્ટા કોઈપણ આકારમાં ન કરવામાં આવી હોય ત્યાં તેના ચેહરા જોયા વિના તેનું (ક્રોધાદિનું) જાણવું તે અતિ દુર્ઘટ છે. જ્યાં તે પ્રમાણે પરબારૂં થઈ શકતું તે જ મનઃપર્યવજ્ઞાન છે.

* *

૫૭. લોકોમાં એવી માન્યતાએ એમ માનવામાં આવતું કે, "આપણને સમ્યક્ત્વ છે કે શી રીતે તે કેવળી જાણે. નિશ્ચય સમ્યક્ત્વ છે એ વાત તો કેવળીગમ્ય છે." આગમની દ્રષ્ટિપ્રમાણે એમ માનવામાં આવતું; પરંતુ બનારસીદાસ અને બીજા તે દશાના પુરુષો એમ કહે છે કે અમને સમ્યક્ત્વ થયું છે એ નિશ્ચયથી કહીએ છીએ.

૫૮. શાસ્ત્રમાં એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે, 'નિશ્ચય સમ્યક્ત્વ છે કે શી રીતે તે કેવળી જાણે' તે વાત અમુક નયથી સત્ય છે; તેમ કેવળજ્ઞાની સિવાય પણ બનારસીદાસ વગેરેએ મોઘમપણે એમ કહ્યું છે કે, "અમને સમ્યક્ત્વ છે, અથવા પ્રાપ્ત થયું. તે વાત પણ સત્ય છે; કારણ 'નિશ્ચય

વિશેષ કાંઈ કરી શકતું નથી; તો પછી તારા કરતાં માયામાં ચૂર્ણના શાની? એટલું જ નહીં, પરંતુ તને પામવામાં મારી જરૂર રહે છે."!

***

૬૮. ગ્રંથાદિ વાંચવાનું શરૂ કરતાં પ્રથમ મંગલાચરણ કરવું, અને તે ગ્રંથ ફરીથી વાંચતાં, અથવા ગમે તે ભાગથી તે વાંચવાનું શરૂ કરતાં-માંડતી વખત-પ્રથમ મંગલાચરણ કરવું એવી શાસ્ત્રપદ્ધતિ છે તેનું મુખ્ય કારણ એ છે કે, બાહ્યવૃત્તિમાંથી આત્મવૃત્તિમાં કરવી છે માટે તેમ કરવામાં પ્રથમ શાંતપણું કરવાની જરૂર છે, અને તે પ્રમાણે પ્રથમ મંગલાચરણ કરવાથી શાંતપણું પ્રવેશ કરે છે. વાંચવાનો અનુક્રમ જે હોય તે બનતાંસુધી ન જ તોડવો જોઈએ; તેમાં જ્ઞાનીનો દાખલો લેવા જરૂર નથી.

***

૬૯. આત્મા અનુભવગમ્ય, અથવા આત્માજનિત સુખ અને મોક્ષસુખ તે એક જ છે. માત્ર શબ્દ જુદા છે.

૭૦. કેવળજ્ઞાની શરીરને લઈને નથી કે બીજાના શરીર કરતાં તેમનું શરીર તફાવતવાળું જોવામાં આવે. વળી તે કેવળજ્ઞાન શરીરથી કરી નીપજાવેલ છે એમ નથી. તે તો આત્માવડે કરી પ્રગટ કરવામાં આવ્યું છે. તેને લીધે શરીરથી તફાવત જણાવાનું કારણ નથી; અને શરીર તફાવતવાળું લોકોના જોવામાં નહીં આવવાથી લોકો તેનું મહાત્મ્ય બહુ જાણી શકતા નથી.

૭૧. જેને મતિજ્ઞાન તથા શ્રુતજ્ઞાનની અંશે પણ ખબર નથી તે જીવ કેવળજ્ઞાનનું સ્વરૂપ જાણવા ઇચ્છે તે શી રીતે બની શકવાયોગ્ય છે! અર્થાત્ બની શકવાયોગ્ય નથી.

૭૨. મતિ સ્ફુરાયમાન થઈ જણાયેલું જે જ્ઞાન તે 'મતિજ્ઞાન' અને શ્રવણ થવાથી થયેલું જે જ્ઞાન તે 'શ્રુતજ્ઞાન;' અને તે શ્રુતજ્ઞાનનું મનન થઈ પ્રગમ્યું ત્યારે તે પાછું મતિજ્ઞાન થયું, અથવા તે 'શ્રુતજ્ઞાન' પ્રગમ્યાથી બીજાને કહેવામાં આવ્યું ત્યારે તેજ કહેનારને વિષે મતિજ્ઞાન અને સાંભળનારને માટે શ્રુતજ્ઞાન થાય છે. તેમ 'શ્રુતજ્ઞાન' મતિવિના થઈ શકતું નથી, અને તે જ મતિ પૂર્વ શ્રુત હોવું જોઈએ એમ એક બીજાને કાર્ય કારણનો સબંધ ભેદ છે, તે સર્વ ભેદને જેમ જોઈએ તેમ હેતુ સહિત જાણ્યા નથી-હેતુસહિત જાણવા સમજવા એ દુર્ઘટ છે-અને ત્યાર પછી આગળ વધતાં અવધિજ્ઞાન જેના પણ ઘણા ભેદ છે, તે જે

૬૩. કર્મ અનંત પ્રકારનાં છે. તેમાં મુખ્ય ૧૫૮ છે. તેમાં મુખ્ય આઠ કર્મપ્રકૃતિ વર્ણવવામાં આવી છે. આ બધા કર્મમાં મુખ્ય-પ્રાધાન્ય-એવું મોહનીય છે; જેનું સામર્થ્ય બીજા કરતાં અત્યંત છે. અને સ્થિતિ પણ સર્વ કરતાં વધારે છે.

૬૪. આઠ કર્મમાં ચાર ઘનઘાતિ છે તે ચારમાં પણ મોહનીય અત્યંત પ્રબળપણે ઘનઘાતિ છે. મોહનીયકર્મ સિવાય સાત કર્મ છે તે મોહનીયકર્મના પ્રતાપથી પ્રબળપણે થાય છે. જો મોહનીય ખસે તો બીજાં નિર્બળ થઇ જાય છે. મોહનીય ખસવાથી બીજાઓનો પગ ટકી શકતો નથી.

૬૫. કર્મબંધના ચાર પ્રકાર છે. પ્રકૃતિબંધ, પ્રદેશબંધ, સ્થિતિબંધ, અને રસબંધ. તેમાં પ્રદેશ, સ્થિતિ અને રસ એ ત્રણ બંધના સરવાળાનું નામ પ્રકૃતિ આપવામાં આવ્યું છે. પ્રદેશબંધ છે તે, આત્માના પ્રદેશની સાથે પુદ્ગલનો જમાવ અર્થાત્ જોડાણ છે. ત્યાં તેનું પ્રબળપણું હોતું નથી; તે ખેરવવા ધારે તો ખરી શકે તેમ છે. મોહને લઇને સ્થિતિ તથા રસનો બંધ પડે છે, અને તે સ્થિતિ તથા રસનો બંધ છે તે જીવ ફેરવવા ધારે તો ફરી જ શકે એમ બનવું અશક્ય છે. આવું મોહને લઇને એ સ્થિતિ તથા રસનું પ્રબળપણું છે.

*

૬૬. સમ્યક્ત્વ અન્યોક્તિએ પોતાનું દૂષણ બતાવે છે. " મને ગ્રહણ કરવાથી ગ્રહણ કરનારની ઇચ્છા ન હોય તોપણ મારે તેને પરાણે મોક્ષે લઇ જવો પડે છે. માટે મને ગ્રહણ કરવા પહેલાં એ વિચાર કરવો કે, મોક્ષે જવાની ઇચ્છા ફેરવવી હશે તો પણ કામ આવવાનો નથી; મને ગ્રહણ કર્યા પછી નવમે સમયે તો મારે તેને મોક્ષે પહોંચાડવો જોઇએ. ગ્રહણ કરનાર કદાચ શિથિલ થઇ જાય તોપણ બને તો તે જ ભવે, અને ન બને તો વધારેમાં વધારે પંદર ભવે મારે તેને મોક્ષે પહોંચાડવો જોઇએ. કદાચ મને છોડી દઇ મારાથી વિરુદ્ધ આચરણ કરે, અથવા પ્રબળમાં પ્રબળ એવા મોહને ધારણ કરે તોપણ અર્ધ-પુદ્ગલપરાવર્તનની અંદર મારે તેને મોક્ષે પહોંચાડવો એ મારી પ્રતિજ્ઞા છે." ! અર્થાત્ અહીં સમ્યક્ત્વની મહત્તા બતાવી છે.

૬૭. સમ્યક્ત્વ કેવળજ્ઞાનને કહે છે : " હું એટલે સુધી કાર્ય કરી શકું છું : અને તું પણ તે જ કાર્ય કરે છે;—તું તેથી કાંઇ

૮૦. અમુક આચાર્ય એમ કહે છે કે, દિગમ્બરના આચાર્યે એમ સ્વીકાર્યું છે કે "જીવનો મોક્ષ થતો નથી. પરંતુ મોક્ષ સમજાય છે; તે એવી રીતે કે જીવ શુદ્ધસ્વરૂપી છે; તેને બંધ થયો નથી. તો પછી મોક્ષ થવાપણું ક્યાં રહે છે? પરંતુ તેણે માનેલું છે કે, 'હું બંધાણો છું' તે માનવાપણું વિચારવડીએ કરી સમજાય છે કે મને બંધન નથી માત્ર માન્યું હતું; તે માનવાપણું શુદ્ધ સ્વરૂપ સમજાયાથી રહેતું નથી; અર્થાત્ મોક્ષ સમજાય છે." આ વાત, 'શુદ્ધનય'ની, અથવા 'નિશ્ચયનય'ની છે. પર્યાયાર્થી નયવાળાઓ એ નયને વળગી આચરણ કરે તો તેને રખડી મરવાનું છે.

***

૮૧. 'ઠાણાંગસૂત્ર'માં કહેવામાં આવ્યું છે કે જીવ, અજીવ, પુણ્ય, પાપ, આશ્રવ, સંવર, નિર્જરા, બંધ, અને મોક્ષ એ પદાર્થ સદ્ભાવ છે; એટલે તેના ભાવ છતાં છે; કલ્પવામાં આવ્યા છે એમ નથી.

૮૨. વેદાંત છે તે શુદ્ધનયઆભાસી છે. શુદ્ધનયઆભાસમતવાળા 'નિશ્ચયનય' સિવાય બીજા નયને એટલે 'વ્યવહારનય'ને ગ્રહણ કરતા નથી. જિન અનેકાંતિક છે. અર્થાત્ તે સ્યાદ્વાદી છે.

૮૩. કોઈ નવ તત્ત્વની, કોઈ સાત તત્ત્વની, કોઈ ષડ્દ્રવ્યની, કોઈ બે રાશિની વાત કહે છે, પરંતુ તે સઘળું જીવ, અજીવ એવી બે રાશિ અથવા એ બે તત્ત્વ અથાત્ દ્રવ્યમાં સમાય છે.

૮૪. નિગોદમાં અનંતા જીવ રહ્યા છે એ વાતમાં તેમ જ કંદમૂળમાં સોયની અણી ઉપર રહે તેટલા નાના ભાગમાં અનંતા જીવ રહ્યા છે તે વાતમાં આશંકા કરવાપણું છે નહીં. જ્ઞાનીએ જેવું સ્વરૂપ દીઠું છે તેવું જ કહ્યું છે. આ જીવ જે સ્થૂળદેહપ્રમાણ થઈ રહ્યો છે, અને જેને પોતાના સ્વરૂપનું હજુ જાણપણું નથી થયું તેને એવી ઝીણી વાત સમજવામાં ન આવે તે વાત ખરી છે પરંતુ તેને આશંકા કરવાનું કારણ નથી. તે આ રીતે; ચોમાસાના વખતમાં એક ગામના પાદરમાં તપાસીએ તો ઘણી લીલોતરી જોવામાં આવે છે, અને તેવી થોડી લીલોતરીમાં અનંતા જીવો છે; તો એવા ઘણા ગામનો વિચાર કરીએ તો જીવની સંખ્યાના પ્રમાણનો અનુભવ નથી થતો, છતાં બુદ્ધિબળથી વિચાર કરતાં અનંતપણું સંભાવી શકાય છે. કંદમૂળ આદિમાં અનંતપણું

અથવા રૂપી પદાર્થને જાણવાનો વિષય છે તેને, અને તેમ પ્રમાણે મનઃપર્યવનો વિષય છે તે અવગાહોને કંઈ અંશે પણ જાણવા સમજવાની જેને શક્તિ નથી એવા મનુષ્યો પર અને અરૂપી પદાર્થના અવગાહ ભાવને જાણનારું એવું જે કેવળજ્ઞાન તેના વિષે જાણવા, સમજવાનું પ્રશ્ન કરે તો તે શી રીતે સમજી શકે! અર્થાત્ ન સમજી શકે.

***

૭૩. જ્ઞાનીના માર્ગને વિષે ચાલનારને કર્મબંધ નથી; તેમજ તે જ્ઞાનીની આજ્ઞા પ્રમાણે ચાલનારને પણ કર્મબંધ નથી, કારણ કે ક્રોધ, માન, માયા લોભાદિનો ત્યાં અભાવ છે; અને તે અભાવના હેતુએ કરી કર્મબંધ ન થાય. તો પણ 'ઇરિયા પંથ'ને વિષે ચાલતાં 'ઇરિયા પંથ'ની ક્રિયા જ્ઞાનીને લાગે છે; અને જ્ઞાનીની આજ્ઞા પ્રમાણે ચાલનારને પણ તે ક્રિયા લાગે છે.

***

૭૪. જે વિદ્યાથી જીવ કર્મ બાંધે છે, તે જ વિદ્યાથી જીવ કર્મ છોડે છે!

૭૫. તેજ વિદ્યા સંસારી હેતુના પ્રયોગે વિચાર કરવાથી કર્મબંધ કરે છે, અને તેજ વિદ્યાથી દ્રવ્યનું સ્વરૂપ સમજવાના પ્રયોગથી વિચાર કરે છે ત્યાં કર્મ છોડે છે!

૭૬. 'ક્ષેત્રસમાસ'માં ક્ષેત્રસંબંધાદિની જે જે વાતો છે, તે અનુમાનથી માનવાની છે. તેમાં અનુભવ હોતો નથી; પરંતુ તે સઘળું કારણોને લઈને વર્ણવવામાં આવે છે. તેની શ્રદ્ધા વિશ્વાસપૂર્વક રાખવાની છે. મૂળ શ્રદ્ધામાં ફેર હોઈને આગળ સમજવામાં ઠેઠ સુધી ભૂલ ચાલી આવે છે.

***

૭૭. જ્ઞાન પાંચ પ્રકારનું છે. તે જ્ઞાન જો સમ્યક્ત્વવિનાનું મિથ્યાત્વસહિત હોય તો 'મતિ અજ્ઞાન' 'શ્રુત અજ્ઞાન' અને 'અવધિ અજ્ઞાન' એમ કહેવાય. તે મળી કુલ આઠ પ્રકાર છે.

૭૮. મતિ, શ્રુત, અને અવધિ મિથ્યાત્વસહિત હોય તો તે 'અજ્ઞાન' છે, અને સમ્યક્ત્વસહિત હોય તો 'જ્ઞાન' છે. તે સિવાય બીજો ફેર નથી,

***

૭૯. દેહાદિ સહિત જીવ કંઈ પણ પ્રવૃત્તિ કરે તો તેનું નામ 'કર્મ' છે,— શુભ અથવા અશુભ અધ્યવસાયવાળું પરિણમન તે 'કર્મ' કહેવાય; અને શુદ્ધ અધ્યવસાયવાળું પરિણમન તે કર્મ નથી, પણ 'નિર્જરા' છે.

વસ્તુ એવી જે આંખ તે જોઇ શકે છે. થોડા આકાશમાં જો અનંત પરમાણુ અચિંત્ય સામર્થ્યને લીધે ન સમાઇ શકતાં હોય તો, આંખથી કરી પોતાના કદ જેવડી જ વસ્તુ જોઇ શકાય, પણ તેથી વધારે મોટો ભાગ જોઇ ન શકાય; અથવા આરિસામાં ઘણાં ઘરો આદિ મોટી વસ્તુનું પ્રતિબિંબ મોટારૂપે પડે નહીં. આ જ કારણથી પરમાણુનું પણ અચિંત્ય સામર્થ્ય છે. અને તેને લઇને થોડા આકાશને વિષે અનંત પરમાણુ સમાઇ રહી શકે છે.

૮૯. આ પ્રમાણે પરમાણુ આદિ દ્રવ્યનું સૂક્ષ્મભાવથી નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે, તે જો કે પરભાવનું વિવેચન છે, તોપણ તે કારણસર છે, અને સહેતુ કરવામાં આવેલું છે.

૯૦. ચિત્ત સ્થિર કરવામાટે, અથવા વૃત્તિને બહાર ન જવા દેતાં અંતરંગમાં લઇ જવામાટે પરદ્રવ્યના સ્વરૂપનું સમજવું કામે લાગે છે.

૯૧. પરદ્રવ્યનું સ્વરૂપ વિચારવાથી વૃત્તિ બહાર ન જતાં અંતરંગને વિષે રહે છે, અને સ્વરૂપ સમજ્યા પછી તેના થયેલા જ્ઞાનથી તે તેનો વિષય થઇ રહેતાં, અથવા અમુક અંશે સમજવાથી તેટલો તેનો વિષય થઇ રહેતાં, વૃત્તિ પાધરી બહાર નીકળી પરપદાર્થો વિષે રમણ કરવા દોડે છે; ત્યારે પરદ્રવ્ય કે જેનું જ્ઞાન થયું છે તેને સૂક્ષ્મભાવે કરી સમજવા માંડતાં વૃત્તિને પાછી અંતરંગમાં લાવવી પડે છે; અને તેમ લાવ્યા પછી વિશેષપણે સ્વરૂપ સમજાયાથી જ્ઞાનેકરી તેટલો તેનો વિષય થઇ રહેતાં વળી વૃત્તિ બહાર દોડવા માંડે છે; ત્યારે જાણ્યું હોય તેથી વિશેષ સૂક્ષ્મભાવે ફરી વિચારવા માંડતાં વળી પણ વૃત્તિ પાછી અંતરંગને વિષે પ્રેરાય છે. એમ કરતા કરતા વૃત્તિને વારંવાર અંતરંગભાવમાં લાવી શાંત કરવામાં આવે છે. અને એ પ્રમાણે વૃત્તિને અંતરંગમાં લાવતા લાવતા આત્માનો અનુભવ વખતે થઇ જાય છે, અને જ્યારે એ પ્રમાણે થાય છે ત્યારે વૃત્તિ બહાર જતી નથી, પરંતુ આત્માને વિષે શુદ્ધ પરિણતિ રૂપ થઇ પરિણમે છે; અને તે પ્રમાણે પરિણમવાથી બાહ્ય પદાર્થનું દર્શન સહજ થાય છે. આ કારણોથી, પરદ્રવ્યનું વિવેચન કામનું અથવા હેતુરૂપ થાય છે.

૯૨. જીવ પોતાને જે અલ્પજ્ઞાન હોય છે તેના વડે મોટો એવો જે જ્ઞેય પદાર્થ તેનું સ્વરૂપ જાણવા ઇચ્છે છે, તે ક્યાંથી થઇ શકે! અર્થાત ન જ થઇ શકે. જ્ઞેયપદાર્થનું સ્વરૂપ જાણવાનું ન થઇ શકે ત્યાં, ત્યાંશ

ગોચર છે. બીજા શ્રીતિનતીમાં અનંતપણું સંભવતું નથી, પરંતુ કેવળજ્ઞાનમાં અનંતપણું ઘટે છે. કેવળજ્ઞાનનો અમુક ભેદ જાણ જેને વાસ્તવામાં આવે તો તે હિસે છે તે કારણથી પણ ત્યાં જ્ઞાનનું વિશેષપણું ઘટે છે; તથાપિ જો પ્રતીતિ ન થતી હોય તો આત્માનુભવ કરવો; આત્માનુભવ થવાથી પ્રતીતિ થાય છે. જ્યાં સુધી આત્માનુભવ નથી થતો, ત્યાં સુધી તે પ્રતીતિ થવી મુશ્કેલ છે, માટે જો તેની પ્રતીતિ કરવી હોય તો પ્રથમ આત્માના અનુભવી થવું.

*

૮૫ જ્યાં સુધી જ્ઞાનાવરણીયનો ક્ષયોપશમ નથી થયો, ત્યાં સુધી સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થવાની ઇચ્છા રાખનારે તે વાતની પ્રતીતિ રાખી આજ્ઞાનુસાર વર્તન કરવું.

*

૮૬. જીવમાં સંકોચ વિસ્તારની શક્તિરૂપ ગુણ રહે છે તે કારણથી તે નાના મોટા શરીરમાં દેહપ્રમાણ સ્થિતિ કરી રહે છે. આ જ કારણથી જ્યાં થોડા અવકાશને વિષે પણ ગોળાપણું વિશેષપણું કરી શકે છે ત્યાં જીવો તેમ કરી રહેલા છે.

૮૭. જેમ જેમ જીવ કર્મપુદ્ગલ વધારે ગ્રહણ કરે છે, તેમ તેમ તે વધારે નિબિડ થઇ નાના દેહને વિષે રહે છે.

૮૮. પદાર્થને વિષે અચિંત્ય શક્તિ છે. દરેક પદાર્થ પોતપોતાના ધર્મને ત્યાગતા નથી. એક જીવ પરમાણુરૂપે ગ્રહેલા એવાં જે કર્મ તે અનંત છે. તેવા અનંત જીવ જેની પાસે કર્મરૂપી પરમાણુ અનંતા અનંત છે તે સઘળા નિગોદઆશ્રયી થોડા અવકાશમાં રહેલા છે. તે વાત પણ શંકા કરવા-યોગ્ય નથી. સાધારણ ગણિતપ્રમાણે એક પરમાણુ એક આકાશ પ્રદેશ અવગાહે છે. પરંતુ તેનામાં અચિંત્ય સામર્થ્યપણું છે તે સામર્થ્યધર્મે કરી થોડા આકાશને વિષે અનંતા પરમાણુ રહ્યા છે. એક આરિસો છે તે સામે તેથી ઘણી મોટી વસ્તુ મૂકવામાં આવે, તો પણ તેટલો આકાર તેમાં સમાઇને રહે છે. આંખ એક નાની વસ્તુ છે છતાં તેની નાની વસ્તુ તેમાં સૂર્ય ચંદ્રાદિ મોટા પદાર્થોનું સ્વરૂપ જોવું જાણવામાં આવે છે. તે જ રીતે આકાશ જે ઘણું વિશાળ ક્ષેત્ર છે તે પણ એક આંખને વિષે દેખાવારૂપે સમાય છે. મોટાં મોટાં એવાં ઘણાં ઘરો તેને નાની

૯૬. એવી આશંકા કરવામાં આવે કે, શરીરથી ભિન્ન-દૂર-એટલે ઘણે એવાં કોઈ કોઈ પદાર્થપ્રત્યે જીવ રાગ, દ્વેષ કરે તો તે ત્યાંના અહીં બંધ બાંધે છે કે શી રીતે? તેનું સમાધાન એમ થાય છે કે, રાગદ્વેષરૂપ પરિણતિ તો આત્માની વિભાવરૂપ પરિણતિ છે; અને તે પરિણતિ કરનાર આત્મા છે; અને તે શરીરને વિષે રહી કરે છે; ત્યાં આગળ એટલે શરીરને વિષે રહેલો એવો જે આત્મા, તે જે ક્ષેત્ર છે તે ક્ષેત્રે રહેલાં એવાં જે પુદ્ગલ પરમાણુ તેને ગ્રહીને બાંધે. બહાર ગ્રહવા જતો નથી.

* * *

૯૭. યશ અપયશ કીર્તિ જે નામકર્મ છે, તે નામકર્મસંબંધ જે શરીર લઈને છે તે શરીર રહે છે ત્યાંસુધી ચાલે છે; ત્યાંથી આગળ ચાલતા નથી. જીવ સિદ્ધપણાને પ્રાપ્ત થાય, અથવા વિરતિપણું પામે ત્યારે તે સંબંધ રહેતો નથી. સિદ્ધપણા વિષે એક આત્મા સિવાય બીજું કંઈ નથી, અને નામકર્મ એ એક જાતનું કર્મ છે, તો ત્યાં યશ અપયશ આદિનો સંબંધ શી રીતે ઘટે? અવિરતિપણાથી જે કંઈ પાપક્રિયા થાય છે તે પાપ ચાલ્યું આવે છે.

૯૮. 'વિરતિ' એટલે 'મૂકાવું' અથવા રતિથી વિરુદ્ધ, એટલે રતિ નહીં તે. અવિરતિમાં ત્રણ શબ્દનો સંબંધ છે. અ+વિ+રતિ=અ નહીં+વિ=વિરુદ્ધ+રતિ=પ્રીતિ એટલે પ્રીતિ વિરુદ્ધ નહીં તે 'અવિરતિ' છે. તે અવિરતિપણું બાર પ્રકારનું છે.

૯૯. પાંચ ઇંદ્રિય, અને છઠ્ઠું મન તથા પાંચ સ્થાવર જીવ, અને એક ત્રસ જીવ મળી કુલ તે બાર પ્રકાર છે.

૧૦૦. એવો સિદ્ધાન્ત છે કે, [illegible] જીવને પાપ લાગતું નથી તે [illegible] જ્યાં સુધી [illegible] ત્યાં સુધી અવિરતિપણાનું પાપ લાગે છે. [illegible] તેને પાપક્રિયા ચાલી આવે છે.

૧૦૧. કોઈ જીવ [illegible] મરણ પામે અને તે પદાર્થની યોજના એવા પ્રકારની હોય કે [illegible] પદાર્થ જ્યાં સુધી રહે, ત્યાં સુધી તેનાથી પાપક્રિયા થયા કરે તો [illegible] નથી તે જીવને અવિરતિપણાને લઈને પાપક્રિયા ચાલી આવે છે. કેમ કે જીવે બીજો પર્યાય ધારણ કર્યો અગાઉના પર્યાય સંબંધે જે જે પદાર્થની યોજના કરેલી છે તેની ક[illegible]

પોતાના આત્મજ્ઞાનમાં ન સમજવાનું કારણ ન માનતાં તેથી મોટા ફેરફારો તેને વિષે તેમ કરે છે, પરંતુ જ્ઞાનીએ જાણી પોતાના આત્મજ્ઞાનથી ન સમજવાપણાનું કારણ માનતો નથી.

૬૩. જીવ પોતાનું સ્વરૂપ જાણી શકતો નથી; તો પછી પરનું સ્વરૂપ જાણવા ઇચ્છે તે તેનાથી શી રીતે બની–શકશે?–શકાય? અને જ્યાંસુધી ન જાણવામાં આવે ત્યાંસુધી ત્યાં કંઈ સંશય ઊપજ્યા કરે છે. એટલી સમજવું કે નિજસ્વરૂપનું જ્ઞાન તે જ્યાંસુધી પ્રગટ નથી થયું, ત્યાંસુધી પદાર્થનું પણ તેવું જ્ઞાન યથાર્થ તેમજ તે કશા કામનું નથી; માટે નિજ સ્વરૂપનું ધ્યાન રાખી, બીજી બધી વાતો મૂકી દઈ પોતાના આત્માને તેમ કરવો એ છે કે, બીજી બધી વાતો મૂકી દઈ પોતાના આત્માને ઓળખવા પ્રયત્ન કરવો જે સારભૂત છે તે જોવા માટે આ 'આત્મા શુદ્ધ સ્વરૂપી છે,' 'તે કર્મનો કર્તા છે,' અને તેથી (કર્મથી) તેને બંધ થાય છે, 'તે બંધ શી રીતે થાય છે,' 'તે બંધ કેવી રીતે નિવૃત્ત થાય' અને 'તે બંધથી નિવૃત્તિ થવું એ મોક્ષ છે' આદિ વિચારો સંબંધી વારંવાર, અને ઘણું કરીને વિચાર કરવો યોગ્ય છે; અને એ પ્રમાણે વારંવાર વિચાર કરવાથી વિચાર વૃદ્ધિને પામે છે; તે તેને લીધે નિજસ્વરૂપનો અંશે અંશે અનુભવ થાય છે. જેમ જેમ નિજસ્વરૂપનો અનુભવ થાય છે, તેમ તેમ દ્રવ્યનું જે અચિંત્ય સામર્થ્ય તે તેના અનુભવમાં આવતું જાય છે. તેને લઈને ઉપર બતાવેલી એવી જે શંકાઓ (જેવી કે, લોક આકાશમાં અનંત જીવનું સમાવું, અથવા અનંત પુદ્ગલ પરમાણુનું સમાવું) તેનું કરવાપણું રહેતું નથી; અને તે યથાર્થ છે. એમ સમજાય છે. તે છતાં પણ તે ગાનવામાં ન આવતું હોય તો અથવા શંકા કરવાનું કારણ રહેતું હોય તો જ્ઞાની કહે છે કે, ઉપર બતાવેલો પુરુષાર્થ કરવામાં આવેથી અનુક્રમે સિદ્ધ થશે.

•••

૬૪. જીવ કર્મબંધ જે કરે છે તે દેહ–સ્થિત રહેલા જે આકાશ તેને વિષે રહેલાં જે સૂક્ષ્મ પુદ્ગલ તેમાંથી, ગ્રહણ કરે છે. બહારથી લઈ કર્મ બાંધતો નથી.

૬૫. આકાશમાં ચૌદ રાજલોકને વિષે સદા–સર્વદા–પુદ્ગલ પરમાણુ ભરપૂર છે; તે જ પ્રમાણે શરીરને વિષે રહેલા જે આકાશ ત્યાં પણ સૂક્ષ્મ પુદ્ગલ પરમાણુનો સમૂહ ભરપૂર છે. ત્યાંથી સૂક્ષ્મ પુદ્ગલ જીવ ગ્રહી, કર્મબંધ પાડે છે.

ક્રિયાથી થતો બંધ મુખ્ય એવા પાંચ પ્રકારે છેઃ

૧. મિથ્યાત્વ	૨. અવિરતિ	૩. કષાય	૪. પ્રમાદ	૫. યોગ
૫	૧૨	૨૫		૧૫

૧૦૫. મિથ્યાત્વની હાજરી હોય ત્યાં સુધી અવિરતિપણું નિર્મૂલ થતું નથી એટલે જતું નથી; પરંતુ જો મિથ્યાત્વપણું ખમે તો અવિરતિપણાને જવું જ જોઇએ એ નિ:સંદેહ છે; કારણ કે, મિથ્યાત્વસહિત વિરતિપણું આદરવાથી મોહભાવ જતો નથી. મોહભાવ કાયમ છે ત્યાં સુધી અભ્યંતરઅવિરતિપણું થતું નથી, અને પ્રમુખપણે રહેલો એવો જે મોહભાવ તે નાશ પામવાથી અભ્યંતર અવિરતિપણું રહેતું નથી, અને બાહ્ય જો અવિરતિપણું આદરવાન ન આવ્યું હોય તો પણ જો અભ્યંતર છે તો સહેજે બહાર આવે છે.

૧૦૬. અભ્યંતરવિરતિપણું પ્રાપ્ત થયા પછી, અને ઉદય આધિન બાહ્યથી વિરતિપણું ન આદરી શકાય તો પણ જ્યારે ઉદયકાળ સંપૂર્ણ થઇ રહે ત્યારે સહેજે વિરતિપણું રહે છે. કારણકે અભ્યંતરવિરતિપણું પહેલેથી પ્રાપ્ત થયેલું છે; જેથી હવે અવિરતિપણું છે નહીં, કે તે અવિરતિપણાની ક્રિયા કરી શકે.

૧૦૭. મોહભાવવડે કરીને જ મિથ્યાત્વ છે. મોહભાવનો ક્ષય થવાથી મિથ્યાત્વનો પ્રતિપક્ષ, જે સમ્યક્ભાવ તે પ્રગટે છે માટે ત્યાં આગળ મોહભાવ કેમ હોય? અર્થાત્ હોતો નથી.

૧૦૮. જો એવી આશંકા કરવામાં આવે કે, પાંચ ઇંદ્રિય અને છઠું મન તથા પાંચ સ્થાવરકાય અને છઠ્ઠી ત્રસકાય એમ બાર પ્રકારે વિરતિ આદરવામાં આવે તો લોકમાં રહેલા જીવ અને અજીવ રાશિ નામના બે સમૂહ છે તેમાંથી પાંચ સ્થાવરકાય અને છઠ્ઠી ત્રસકાય મળી જીવરાશિની વિરતિ થઇ; પરંતુ લોકમાં રખડાવનાર એટલે અજીવરાશિ જે જીવથી પર છે તે પ્રત્યે પ્રીતિ તેનું નિવૃત્તિપણું આમાં આવતું નથી, ત્યાં સુધી વિરતિ શી રીતે ગણી શકાય? તેનું સમાધાન: પાંચ ઇંદ્રિય અને છઠ્ઠા મનથી જે વિરતિ કરવી છે તેનું જે વિરતિપણું છે તેમાં અજીવરાશિની વિરતી આવી જાય છે.

૧૦૯. પૂર્વે જ્ઞાનીની વાણી આ જીવે નિશ્ચયપણે કદિ સાંભળી નથી, અથવા તે વાણી સમ્યક્પ્રકારે માથે ચઢાવી નથી એમ સર્વદર્શીએ કહ્યું છે.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

૧૧૦. સત્પુરુષપ્રતિષ્ઠિત ધર્માત્મા સંયમને પાળનારાં એટલે સદ્‌ગુરુની આજ્ઞાએ વર્તતાં પાપથકી વિરામવું થાય છે, અને અભેદ્ય એવા સંસાર સમુદ્રનું તરવું થાય છે.

***

૧૧૧. વસ્તુરૂપ કેટલાક સ્થાનકે આજ્ઞાવડીએ પ્રતિષ્ઠિત છે, અને કેટલાક સ્થાનકે અધિકારપૂર્વક પ્રતિષ્ઠિત છે. પરંતુ આ કાળનું પ્રબળપણું એટલું બધું છે, કે હવે પછીની કાળે પણ વિચારપૂર્વક પ્રતિષ્ઠિતને માટે જેમ પ્રવર્તશે તે જાણવાની આ કાળને વિષે શક્તિ જણાતી નથી, માટે ત્યાં આગમ આજ્ઞાપૂર્વક પ્રતિષ્ઠિત રહેવું એ યોગ્ય છે.

૧૧૨. જ્ઞાનીએ કહ્યું છે કે "બુઝો ! કેમ બુઝતા નથી? ફરી આવો અવસર આવવો દુર્લભ છે."

***

૧૧૩. લોકને વિષે જે પદાર્થ છે તેના ધર્મ દેવાધિદેવે પોતાના જ્ઞાનમાં ભાસવાથી જેમ હતા તેમ વર્ણવ્યા છે; પદાર્થો તે ધર્મથી બહાર જઈ પ્રવર્તતા નથી: અર્થાત્ જ્ઞાની મહાત્માએ પ્રકાશ્યું તેથી બીજી રીતે પ્રવર્તતા નથી; તેથી તે જ્ઞાનીની આજ્ઞાપ્રમાણે પ્રવર્તે છે એમ કહ્યું છે, કારણ કે જ્ઞાનીએ પદાર્થના જેવા ધર્મ હતા તેવા જ તેના ધર્મ કહ્યા છે.

***

૧૧૪. કાળ મૂળ દ્રવ્ય નથી, ઉપચારિક દ્રવ્ય છે, અને તે જીવ તથા અજીવ (અજીવમાં મુખ્યત્વે પુદ્‌ગલાસ્તિકાયમાં વિશેષપણે સમજાય છે) માંથી ઉત્પન્ન થયેલ છે અથવા જીવાજીવની પર્યાય–અવસ્થા તે કાળ છે. દરેક દ્રવ્યના અનંતા ધર્મ છે. તેમાં ઉર્ધ્વપ્રચય, અને તિર્યક્‌પ્રચય એવા બે ધર્મ છે; અને કાળને વિષે તિર્યક્‌પ્રચય ધર્મ નથી. એક ઉર્ધ્વપ્રચય ધર્મ નથી.

૧૧૫. ઉર્ધ્વપ્રચયથી પદાર્થમાં જે ધર્મનું ઉદ્‌ભવવું થાય છે તે ધર્મનું તિર્યક્‌પ્રચયથી પાછું તેમાં સમાવું થાય છે. કાળના સમયને તિર્યક્‌પ્રચય નથી, તેથી જે સમય ગયો તે પાછો આવતો નથી.

૧૧૬. દિગમ્બરઅભિપ્રાય મુજબ 'કાળદ્રવ્ય'ના લોકમાં અસંખ્યાતા અણુ છે.

૧૧૭. દરેક દ્રવ્યના અનંતા ધર્મ છે. તે તેમાં કેટલાક ધર્મ વ્યક્ત છે; કેટલાક અવ્યક્ત છે. કેટલાક મુખ્ય છે; કેટલાક સામાન્ય છે; કેટલાક વિશેષ છે.

પ્રસિદ્ધ છે. આવી કરવા ઇચ્છનારે પુરુષાર્થ કરવાથી સુપ્રતીત
પ્રત્યક્ષ અનુભવગમ્ય થાય છે.

૧૩૧. સૂત્ર અને સિદ્ધાંત એ બે જૂદાં છે. રક્ષણાર્થે સિદ્ધાંતે સૂત્રો
પેટીમાં રાખવામાં આવ્યા છે. દેશ, કાળને અનુસરી સૂત્ર રચવા
એટલે ગુંથવામાં આવે છે; અને તેમાં સિદ્ધાંતની ગુંથણી કરવા
આવે છે તે સિદ્ધાંતો અને તે કાળમાં, અને તે ક્ષેત્રમાં ફેરફાર નથી
અથવા ખંડિતપણાને પામતા નથી; અને જો તેમ થાય તો
સિદ્ધાંત નથી.

૧૩૨. સિદ્ધાંત એ ગણિતની માફક પ્રત્યક્ષ છે તેથી તેમાં કોઈ જાતની
કે અધુરાપણું સમાતું નથી. અક્ષર જોડીયા હોય તો સુધારીને
વાંચે છે, પરંતુ આંકની ભૂલ થાય તો તે હિસાબ ખોટો કરે
માટે આંકડા જોડીયા હોતા નથી. આ દૃષ્ટાંત ઉપદેશમાર્ગે
સિદ્ધાંતમાર્ગને ઘટાવવું.

૧૩૩. સિદ્ધાંતો અને તે દેશમાં, અને તે ભાષામાં, અને તે કાળમાં રચાયેલ
હોય, તેપણ અસિદ્ધાંતપણાને પામતા નથી. દાખલા તરીકે, અને
ચાર થાય. પછી અને તો ગુજરાતી કે સંસ્કૃત, કે પ્રાકૃત, કે અરબી
કે પર્શીયન, કે ઇંગ્લિશ ભાષામાં લખાયેલ હોય, તે આંકડાને
ને સંજ્ઞામાં ઓળખવામાં આવે તોપણ બે ને બેનો સરવાળો ચાર થ
એ વાત પ્રત્યક્ષ છે. જેમ નવે નવે એકાશી તે અને તે દેશમાં,
ને ભાષામાં, અને ધોળા દિવસે કે અંધારી રાત્રિએ ગણવામાં આવે
તેપણ ૮૦ અથવા ૮૨ થતા નથી, પરંતુ એકાશી જ થાય છે.
આ જ પ્રમાણે સિદ્ધાંતનું પણ છે.

૧૩૪. પ્રત્યક્ષ છે એ પ્રત્યક્ષ છે. જ્ઞાનીના અનુભવગમ્યની ભાષા છે. તેમાં
અનુમાનનું કામ આવતું નથી. અનુમાન એ તર્કનો વિષય છે
અને તર્ક એ આગળ જતાં કેટલીકવાર ખોટો પણ પડે. પરંતુ
પ્રત્યક્ષ જે અનુભવગમ્ય છે તેમાં કાંઈપણ ખોટાપણું સમાતું નથી.

૧૩૫. જેને ગુણસ્થાનક, અથવા સર્વાંગનું જ્ઞાન થયું છે તે એમ કહે કે,
તે ગુણસ્થાનક એકાશી ત્યાં આવ્યા જેને સર્વાંગ અથવા ગુણસ્થાનકનું જ્ઞાન
થયું નથી અર્થાત્ ક્ષયોપશમ થયો નથી તે અનુમાનથી અથવા
તર્કથી એમ કહે છે કે "૮૮ થતા હોય તો કેમ ના કહી

૧૨૪. નય જે કહેવામાં આવે છે તે નય પોતે કંઈ વસ્તુ નથી, પરંતુ વસ્તુનું સ્વરૂપ સમજવા તથા તેની સુપ્રતીતિ થવા પ્રમાણનો અંશ છે.

૧૨૫. અમુક નયથી કહેવામાં આવ્યું ત્યારે બીજા નયથી પ્રતીત થતા ધર્મની અસ્તિ નથી એમ ઠરતું નથી.

***

૧૨૬. કેવળજ્ઞાન એટલે માત્ર જ્ઞાન જ. તે સિવાય બીજું કંઈ જ નહીં. અને જ્યારે એમ છે ત્યારે તેને વિષે બીજું કશું સમાતું નથી. સર્વથા સર્વ પ્રકારે રાગદ્વેષનો ક્ષય થાય ત્યારે જ કેવળજ્ઞાન કહેવાય. જો કોઈ અંશે રાગદ્વેષ હોય તો તે ચારિત્રમોહનીયના કારણથી છે. જ્યાં આગળ જેટલે અંશે રાગદ્વેષ છે ત્યાં આગળ તેટલે અંશે અજ્ઞાન છે, જેથી કેવળજ્ઞાનમાં તે સમાઈ શકતાં નથી, એટલે કેવળજ્ઞાનમાં તે હોતાં નથી. તે એક બીજાનાં પ્રતિપક્ષી છે. જ્યાં કેવળજ્ઞાન છે ત્યાં રાગદ્વેષ નથી, અથવા જ્યાં રાગદ્વેષ છે ત્યાં કેવળજ્ઞાન નથી.

***

૧૨૭. ગુણ અને ગુણી એક જ છે, પરંતુ કોઈ કારણે તે પરિચ્છિન્ન પણ છે. સામાન્ય પ્રકારે તો ગુણનો સમુદાય તે 'ગુણી' છે; એટલે ગુણ અને ગુણી એક જ છે. જુદી જુદી વસ્તુ નથી. ગુણીથી ગુણ જુદો પડી શકતો નથી. જેમ સાકરનો કટકો છે તે 'ગુણી' છે અને મિઠાશ છે તે ગુણ છે. 'ગુણી' જે સાકર અને ગુણ જે મિઠાશ તે બન્ને સાથે જ રહેલ છે. મિઠાશ કંઈ જુદી પડતી નથી, તથાપિ 'ગુણ' 'ગુણી' કોઈ અંશે ભેદવાળા છે.

૧૨૮. કેવળજ્ઞાનીનો આત્મા પણ દેહવ્યાપકક્ષેત્રઅવગાહિત છે; જ્યાં લોકાલોકના પદાર્થ-પદાર્થો જે દેહથી દૂર છે તેને પણ એકદમ જાણી શકે છે.

૧૨૯. સ્વ પરને જુદા પાડનાર જે જ્ઞાન તે જ્ઞાન આ જ્ઞાનને પ્રયોજનભૂત કહેવામાં આવ્યું છે. આ સિવાયનું જ્ઞાન તે 'અજ્ઞાન' છે. શુદ્ધ આત્મદશારૂપ જ્ઞાન જિન છે તેનો, અર્થાત્ જિનપ્રતિપન્ન જૈન સ્વરૂપે છે. તે જ્ઞાન કરતા પામવા સારુ જે પરિણતિ, અથવા અનુકરણ અથવા માર્ગ તેનું નામ 'જૈન'–જે માર્ગ ચાલવાથી જૈનપણું પ્રાપ્ત થાય છે.

૧૩૦. આ માર્ગ આત્મગુણરોધક નથી પણ બોધક છે, એટલે આત્મગુણ પ્રગટ કરે છે, જેમાં કંઈ સંશય નથી. આ વાત પરોક્ષ નથી, પણ

અર્થાત્ પોતાને ક્ષયોપશમ હોય તે ઉપરાંતની વાતો કરવા એ
ન સમજી શકાય.

૧૪૦. ગ્રંથિ પહેલે ગુણસ્થાનકે છે તેનું ભેદન કરી આગળ વધી એ
સુધી સંસારી જીવો પહોંચ્યા નથી. કોઇ જીવ નિર્જરા કરવાથી ઊ
ભાવે આવતાં, પહેલામાંથી નીકળવા વિચાર કરી, ગ્રંથિભેદની ન
આવે છે ત્યાં આગળ ગાંઠનું એટલું બધું તેના ઉપર જોર થાય
કે, ગ્રંથિભેદ કરવામાં શિથિલ થઇ જઇ અટકી પડે છે; અને
પ્રમાણે મોળો થઇ પાછો વળે છે. આ પ્રમાણે ગ્રંથિભેદ ન
અનંતીવાર આવી જીવ પાછો ફર્યો છે. કોઇ જીવ પ્રબળ પુરુષાર્થ ક
નિમિત્ત કારણનો જોગ પામી ફરીથી કરી ગ્રંથિભેદ કરી આ
નથી આવે છે, અને જ્યારે ગ્રંથિભેદ કરી આગળ વધ્યો કે, ચોથ
આવે છે, અને ચોથામાં આવ્યો કે વહેલામોડો મોક્ષ થશે, એ
ને જીવને છાપ મળે છે.

૧૪૧. આ ગુણસ્થાનકનું નામ 'અવિરતિસમ્યક્દૃષ્ટિ' છે; જ્યાં વિરતિપ
વિના સમ્યક્જ્ઞાનદર્શન છે.

૧૪૨. કહેવામાં એમ આવે છે કે, તેરમું ગુણસ્થાનક આ કાળ ને આ ક્ષેત્
ન પમાય પરંતુ તેમ કહેનારા પહેલામાંથી ખસતા નથી. જો તે
પહેલામાંથી ખસી ચોથા સુધી આવે, અને ત્યાં પુરુષાર્થ કરી સાત
જે અપ્રમાદી છે ત્યાં સુધી પહોંચે તો પણ એક મોટામાં મો
વાત છે. સાતમા ના પહોંચ્યા વિના તે પછીની દશાની સુપ્રતી
થઇ શકવી ન છે.

૧૪૩. આત્માને વિષે પ્રમાદ રહિત જાગૃતદશા તે જ સાતમું ગુણસ્થાનક
ત્યાં પહોંચવાથી તેમાં સમ્યક્ત્વ સમાય છે. ચોથા ગુણસ્થાનકે જી
આવીને ત્યાંથી પાંચમું 'દેશવિરતિ,' છઠ્ઠું 'સર્વવિરતિ' અને સાત
'પ્રમાદરહિત વિરતિ' છે, ત્યાં પહોંચે છે. ત્યાં આગળ પહોંચ્યે
આગળની દશાની અંશે અનુભવ અથવા સુપ્રતીતિ થાય છે. ચો
ગુણસ્થાનકવાળો જીવ સાતમા ગુણસ્થાનકે પહોંચવાની હદ નો
વિચાર કરે તો તે શી રીતે પ્રતીતિમાં આવી શકે? કારણ કે તે
જાણવાનું સાધન જે આવરણ રહિત થવું તે પહેલા ગુણસ્થાનકવાળા
પાસે હોય નહીં.

૧૪૪. સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયેલ જીવની દશાનું સ્વરૂપ જ જુદું હોય છે. પહેલા ગુણસ્થાનકવાળા જીવની દશાની જે સ્થિતિ અથવા ભાવ છે તેના કરતાં ચોથું ગુણસ્થાનક પ્રાપ્ત કરવાની દશાની જે સ્થિતિ અથવા ભાવ તે જુદાં જોવામાં આવે છે. અર્થાત્ જુદી જ દશાનું વર્તન જોવામાં આવે છે.

૧૪૫. પહેલું મોળું કરે તો ચોથે આવે એમ કહેવા માત્ર છે; ચોથે આવવામાં જે વર્તન છે તે વિષય વિચારવાજોગ છે.

૧૪૬. આગળ ૪,૫,૬ અને ૭મા ગુણસ્થાનકસુધીની જે વાત કહેવામાં આવી છે તે કહેવામાત્ર, અથવા સાંભળવામાત્ર જ છે એમ નથી, પરંતુ સમજીને વારંવાર વિચારવા યોગ્ય છે.

૧૪૭. બની શકે તેટલો પુરુષાર્થ કરી આગળ વધવા જરૂર છે.

૧૪૮. ન પ્રાપ્ત થઇ શકે તેવી ધીરજ, સંઘયણ, આયુની પૂર્ણતા ઇત્યાદિના અભાવથી કદાચ સાતમા ગુણસ્થાનક ઉપરનો વિચાર અનુભવમાં ન આવી શકે, પરંતુ સુપ્રતીત થઇ શકવાયો

૧૪૯. સિંહના દાખલાની માફક સિંહને લોહના જબરદસ્ત પાંજરામાં પૂરવામાં આવ્યો હોય તો તે અંદર રહ્યો પોતાને સિંહ સમજે છે, પાંજરામાં પુરાયેલો માને છે; અને પાંજરાની બહારની ભૂમિકા પણ જુએ છે. માત્ર લોહના મજબુત સળિયાની આડને લીધે બહાર નીકળી શકતો નથી. આ જ રીતે સાતમા ગુણસ્થાનક ઉપરનો વિચાર સુપ્રતીત થઇ શકે છે.

૧૫૦. આ પ્રમાણે છતાં જીવ મતભેદાદિ કારણોને લઇને રોકાઇ જઇ આગળ વધી શકતો નથી.

૧૫૧ મતભેદ અથવા રૂઢિ આદિ નજીવી બાબત છે, અર્થાત તેમાં મોક્ષ નથી. માટે ખરી રીતે સત્યની પ્રતીતિ કરવાની જરૂર છે.

૧૫૨. શુભાશુભ અને શુદ્ધાશુદ્ધ પરિણામ ઉપર બધો આધાર છે. અલ્પ બાબતમાં પણ દોષ માનવામાં આવે ત્યાં મોક્ષ થતો નથી. લોકરૂઢીમાં અથવા લોકવ્યવહારમાં પડેલો જીવ મોક્ષતત્ત્વનું રહસ્ય જાણી શકતો નથી તેનું કારણ તેને વિષે રૂઢીનું અથવા લોકસંજ્ઞાનું માહાત્મ્ય છે. આથી કરી બાહ્યક્રિયાનો નિષેધ કરવામાં આવતો નથી. જે કાંઇ પણ ન કરતાં તદ્દન અનર્થ કરે છે તે કરતાં બાહ્યક્રિયા ઉપયોગી છે.

[illegible] હોય ત્યાં [illegible] [illegible] તેના જે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

***

૧૧૬. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] સુધી [illegible]

***

૧૧૭. [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] કરી [illegible]

૧૧૮. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], તે [illegible] [illegible], તે [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] કરી [illegible] [illegible] છે

***

૧૧૯. [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] નહીં, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે.

૧૨૦. [illegible], [illegible] છે

૧૨૧. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે. તે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] સુધી [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે.

૧૨૨. (૧) [illegible] [illegible] [illegible] હોય, અને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], તે [illegible] [illegible]

---

૧ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] નથી.—[illegible]

૧૭૬. તેમજ કાર્મણ શરીર પણ છે,—જે તૈજસ કરતાં સૂક્ષ્મ છે. તે પણ તૈજસની માફક રહે છે. સ્થૂળ શરીરની અંદર પીડા થાય છે, અથવા રોગાદિ થાય છે તે જ કાર્મણ શરીર છે. કાર્મણથી રોગાદિ થઈ તૈજસયોગાદિ ઉત્પન્ન થાય છે. વેદનાનો અનુભવ જીવ કરે છે, પરંતુ વેદના થતી તે કાર્મણ શરીરને આશ્રયે થાય છે. કાર્મણ શરીર એ જીવનું અવલંબન છે.

૧૭૭. ઉપરનું ચાર યોગનું તથા તેના સૂક્ષ્મભાવનું જે સ્વરૂપ તે ફરી વારંવાર વિચારવાયોગ્ય છે; અનુભવયોગ્ય છે. તે પરિણામે નિર્જરાનો હેતુ થાય છે, વા નિર્જરા થાય છે. ચિત્તની સ્થિરતા કરવા માટે આ કહેવામાં આવ્યું છે; કારણ કે, એ સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ છે એ કંઈ ન સમજાયું હોય તો તેને ફરી ફરી વારંવાર વિચાર કરવાનું બને છે; અને તેના વિચારથી જીવની બાહ્યવૃત્તિ નહીં થતાં અંદરની અંદર વિચારના સૂત્રો સમાયેલી રહે છે.

૧૭૮. અંતર્વિચારનું સાધન ન હોય તો જીવની બાહ્યવૃત્તિ ઉપર ફરી ફરી અનેક જાતના પડ બંધાય છે. જીવને આલંબન જોઈએ છીએ; તેને નવરા બેસી રહેવાનું ઠીક પડતું નથી. એટલે જો તેને [illegible] ઉપર પ્રમાણેનું આલંબન થયું હોય તો તેના વિચારે [illegible] [illegible] અંદર સમાયેલી રહે છે. અને તેમ થવાથી નિર્જરા થાય છે.

૧૭૯. [illegible] અને [illegible] મિથ્યાત્વ છે તે જીવનું [illegible] [illegible] કહેવામાં આવ્યું છે. તે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] અનિશ્ચિત નથી. નિશ્ચિત છતાં [illegible] [illegible] વિચારથી [illegible] અસમાધ છે. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

૧૮૦. [illegible] [illegible] આત્મામાં આવી રહ્યા છે, તે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

તે અદત્તમાંથી તીર્થંકરે પર વસ્તુ જેટલી ગ્રહણ કરવાની છૂટ આપી છે, તેટલાને અદત્ત ગણવામાં આવતાં નથી.

(૨) ગુરુની આજ્ઞા પ્રમાણે કરેલા વર્તનના સંબંધે અદત્ત ગણવામાં આવતું નથી.

૧૭૩. ઉપદેશના ચાર મુખ્ય પ્રકાર છે:

(૧) દ્રવ્યાનુયોગ. (૨) ચરણાનુયોગ. (૩) ગણિતાનુયોગ. (૪) ધર્મકથાનુયોગ.

(૧) લોકને વિષે રહેલાં દ્રવ્યો, તેનાં સ્વરૂપ, તેના ગુણ, ધર્મ, હેતુ, અહેતુ પર્યાયાદિ અનંત અનંત પ્રકારે છે, તેનું જેમાં વર્ણન છે તે 'દ્રવ્યાનુયોગ.'

(૨) આ દ્રવ્યાનુયોગનું સ્વરૂપ સમજાયા પછી કેમ ચાલવું તે સંબંધીનું વર્ણન તે 'ચરણાનુયોગ.'

(૩) દ્રવ્યાનુયોગ તથા ચરણાનુયોગથી તેની ગણત્રીનું પ્રમાણ, તથા લોકને વિષે રહેલા પદાર્થ, ભાવો, ક્ષેત્ર કાળાદિની ગણત્રિના પ્રમાણની જે વાત તે 'ગણિતાનુયોગ.'

(૪) સત્પુરુષોના ધર્મચરિત્રની કથાઓ કે જેનો ધડો લઇ જીવને પડતાં અવલંબનકારી થઇ પરિણમે તે 'ધર્મકથાનુયોગ.'

૧૭૪. પરમાણુમાં રહેલા ગુણ સ્વભાવાદિ કાયમ રહે છે, અને પર્યાય તે ફરે છે. દૃષ્ટાંત તરીકે: પાણીમાં રહેલો શીતગુણ એ ફરતો નથી, પણ પાણીમાં જે તરંગો ઉઠે છે તે ફરે છે, અર્થાત્ તે એકપછી એક ઉઠી તેમાં સમાય જાય છે. આ પ્રમાણે પર્યાયવસ્થા અવસ્થાંતર થયા કરે છે. તેથી કરી પાણીની વિષે રહેલ જે શિતલતા અથવા પાણીપણું તે ફરી જતાં નથી પણ કાયમ રહે છે, અને પર્યાયરૂપ તરંગ તે ફર્યા કરે છે. તેમજ ગુણની હાની વૃદ્ધિરૂપ ફેરફાર તે પણ પર્યાય છે. તેના વિચારથી પ્રતીતિ અને પ્રતીતિથી ત્યાગ અને ત્યાગથી જ્ઞાન થાય છે.

૧૭૫ તૈજસ અને કાર્મણ શરીર સ્થૂલદેહપ્રમાણ છે. તૈજસ શરીર ગરમી કરે છે, તથા આહાર પચાવવાનું કામ કરે છે. શરીરના અમુક અંગ ઘસવાથી ગરમ જણાય છે તે તૈજસના કારણથી જણાય છે. માથા ઉપર ધૃતાદિ મુકી તે શરીરની પરિક્ષા કરવાની રૂઢી છે. તેનો અર્થ એ કે તે શરીર સ્થૂલ શરીરમાં છે કે શી રીતે? અર્થાત્ સ્થૂલ શરીરમાં જીવની માફક તે આખા શરીરમાં રહે છે.

અહીં તો સાસ્વાદન ચોથાથી પતિત થયેલ માનેલ છે; એટલે તે ઉતરતું છે; તેથી પાંચમા તરીકે ન મૂકી શકાય પણ બીજા તરીકે મૂકવું એ બરાબર છે.

૧૮૯. આવરણ છે એ વાત નિર્વિવાદ છે. જે શ્વેતામ્બર તથા દિગમ્બર બન્ને કહે છે; પરંતુ આવરણને સાથે લઈ કહેવામાં થોડુંએક એક બીજાથી તફાવતવાળું છે.

૧૯૦. શ્વેતામ્બર કહે છે કે, કેવળજ્ઞાન સત્તારૂપે નહીં, પરંતુ શક્તિરૂપે રહ્યું છે.

૧૯૧. જો કે સત્તા શક્તિનો સામાન્ય અર્થ એક છે; પરંતુ વિશેષાર્થમાં કંઈક ફેર રહે છે.

***

૧૯૨. દૃઢપણે ઓઘ આસ્થાથી વિચારપૂર્વક અભ્યાસથી 'વિચારસહિત આસ્થા' થાય છે.

***

૧૯૩. તીર્થંકર જેવા પણ સંસારપક્ષે વિશેષ વિશેષ સમૃદ્ધિના ધણી હતા. ત્યાં તેમને પણ ત્યાગ કરવાની જરૂર પડી હતી; તો પછી અન્ય જીવને તેમ કર્યા સિવાય છૂટકો નથી.

૧૯૪. ત્યાગના બે પ્રકાર છે: એક બાહ્ય, અને બીજો અભ્યંતર. તેમાંનો બાહ્યત્યાગ તે અભ્યંતર ત્યાગને સહાયકારી છે. (ત્યાગ સાથે વૈરાગ્ય જોડાય છે કારણ કે વૈરાગ્ય થયે જ ત્યાગ થાય છે.)

૧૯૫. જીવ એમ માને છે કે હું [illegible] સમજું છું, અને જ્યારે ત્યાગ કરવા ધારીશ ત્યારે એકદમ ત્યાગ કરી શકીશ. પરંતુ તે માનવું મિથ્યા થાય છે [illegible] નથી એવા પ્રસંગ નથી આવ્યો, ત્યાં સુધી પોતાનું જોર રહે [illegible] એવો વખત આવે છે ત્યારે, શિથિલ પરિણામ [illegible] માટે આસ્તે આસ્તે તપાસ કરીને તથા [illegible] પરિણામ કેવાં શિથિલ થઈ [illegible]

૧[illegible] [illegible] જેટલી બને તેટલી [illegible] [illegible] પડે છે, [illegible]

[illegible] કહેવું છે. [illegible]

[illegible]

[illegible] (૧) [illegible] (૨) [illegible] મિથ્યાત્વ [illegible]

[illegible]

[illegible] પ્રતીતિ–જેમ જે આકાશમાં [illegible] પરંતુ [illegible] દર્શન સત્ય છે, અને [illegible] ઉપર સરખી પ્રતીતિ તે મિથ્ [illegible] દર્શન [illegible] નથી; કારણ કે, ત્યાં [illegible] દર્શનની [illegible] પહેલું દર્શન સાચે [illegible]

[illegible] પરંતુ [illegible] પાછા વળતાં પહેલું [illegible] તેને જ્યારે [illegible] પાછું મળી જાય, અને

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર
વર્ષ ૩૩ મું સંવત ૧૯૫૭ અંતિમાવસ્થા

વર્ષ ૩૩ મું.

૫૬૧.[1]

ૐ.

૧. અપૂર્વ અવસર એવો ક્યારે આવશે?
ક્યારે થશું બાહ્યાંતર નિર્ગ્રંથ જો!
સર્વ સંબંધનું બંધન તીક્ષ્ણ છેદીને,
વિચરશું કવ મહત્પુરુષને પંથ જો? — અપૂર્વ૦

૨. સર્વભાવથી ઔદાસીન્યવૃત્તિ કરી,
માત્ર દેહ તે સંયમહેતુ હોય જો;
અન્ય કારણે અન્ય કશું કલ્પે નહીં,
દેહે પણ કિંચિત્ મૂર્છા નવ હોય જો. — અપૂર્વ૦

૩. દર્શનમોહ વ્યતીત થઈ ઊપજ્યો બોધ જે,
દેહ ભિન્ન કેવળ ચૈતન્યનું જ્ઞાન જો:
તેથી પ્રક્ષીણ ચારિત્રમોહ વિલોકિયે,
વર્તે એવું શુદ્ધસ્વરૂપનું ધ્યાન જો. — અપૂર્વ૦

---

૧ શ્રીમદ્દનાં આ ગુણસ્થાનક્રમ નિઃસંશયપણે નિર્ણિત થઈ શકતો નથી. આ પરત્વે જે કાંઈ નિર્ણય અમે કરી શક્યા છીએ તે એ છે કે, સંવત્ ૧૯૫૨ થી સંવત્ ૧૯૫૬ સુધીના કોઈ વર્ષમાં શ્રી વવાણીઆ ક્ષેત્રે તે લખાએલ છે.-સંશોધક.

૪ આત્મસ્થિરતા ત્રણ સંક્ષિપ્ત યોગની,
મુખ્યપણે તો વર્તે દેહપર્યંત જો;
ઘોર પરિષહ કે ઉપસર્ગ ભયે કરી,
આવી શકે નહીં તે સ્થિરતાનો અંત જો. અપૂર્વ૦

૫ સંયમના હેતુથી યોગપ્રવર્તના,
સ્વરૂપલક્ષે જિનઆજ્ઞા આધીન જો;
તે પણ ક્ષણ ક્ષણ ઘટતી જાતી સ્થિતિમાં,
અંતે થાયે નિજસ્વરૂપમાં લીન જો. અપૂર્વ૦

૬ પંચ વિષયમાં રાગદ્વેષ વિરહિતતા,
પંચ પ્રમાદે ન મળે મનનો ક્ષોભ જો;
દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર ને કાળ, ભાવ પ્રતિબંધ વણ,
વિચરવું ઉદયાધીન પણ વીતલોભ જો. અપૂર્વ૦

૭ ક્રોધ પ્રત્યે તો વર્તે ક્રોધસ્વભાવતા,
માન પ્રત્યે તો દીનપણાનું માન જો;
માયા પ્રત્યે માયા સાક્ષી ભાવની,
લોભ પ્રત્યે નહીં લોભ સમાન જો. અપૂર્વ૦

૮ બહુ ઉપસર્ગકર્તા પ્રત્યે પણ ક્રોધ નહીં,
વંદે ચક્રી તથાપિ ન મળે માન જો;
દેહ જાય પણ માયા થાય ન રોમમાં,
લોભ નહીં છો પ્રબળ સિદ્ધિ નિદાન જો. અપૂર્વ૦

૯ નગ્નભાવ, મુંડભાવ, સહ અસ્નાનતા,
અદંતધોવન આદિ પરમ પ્રસિદ્ધ જો;
કેશ, રોમ, નખ કે અંગે શૃંગાર નહીં,
દ્રવ્યભાવ સંયમમય નિર્ગ્રંથ સિદ્ધ જો. અપૂર્વ૦

૧૦ શત્રુ મિત્ર પ્રત્યે વર્તે સમદર્શિતા,
માન અમાને વર્તે તે જ સ્વભાવ જો;
જીવિત કે મરણે નહીં ન્યૂનાધિકતા,
ભવ મોક્ષે પણ શુદ્ધ વર્તે સમભાવ જો. અપૂર્વ૦

૧૧ એકાકી વિચરતો વળી સ્મશાનમાં,
વળી પર્વતમાં વાઘ સિંહ સંયોગ જો;

વર્ષ ૩૩ મું.

———:o:———

૫૬૧.[1]

ૐ.

૧. અપૂર્વ અવસર એવો ક્યારે આવશે?
ક્યારે થઈશું બાહ્યાંતર નિર્ગ્રંથ જો?
સર્વ સંબંધનું બંધન તિક્ષ્ણ છેદીને,
વિચરશું કવ મહત્પુરૂષને પંથ જો? — અપૂર્વ૦

૨. સર્વભાવથી ઔદાસીન્યવૃત્તિ કરી,
માત્ર દેહ તે સંયમહેતુ હોય જો;
અન્ય કારણે અન્ય કશું કલ્પે નહીં,
દેહે પણ કિંચિત્ મૂર્છા નવ હોય જો. — અપૂર્વ૦

૩. દર્શનમોહ વ્યતીત થઈ ઉપજ્યો બોધ જે,
દેહ ભિન્ન કેવળ ચૈતન્યનું જ્ઞાન જો;
તેથી પ્રક્ષીણ ચારિત્રમોહ વિલોકિયે,
વર્તે એવું શુદ્ધસ્વરૂપનું ધ્યાન જો. — અપૂર્વ૦

---

૧ શ્રીમદ્‌નો આ ગુણસ્થાનક્રમ નિઃસંશયપણે નિર્ણિત થઈ શકતો નથી. આ પરત્વે જે કંઈ નિર્ણય અમે કરી શક્યા છીએ તે એ છે કે, સંવત્ ૧૯૪૨ થી સંવત્ ૧૯૫૬ સુધીના કોઈ વર્ષમાં શ્રી વવાણીઆ ક્ષેત્રે તે લખાએલ છે.-સંશોધક.

૧૯. પૂર્વ પ્રયોગાદિ કારણના યોગથી,
ઊર્ધ્વગમન સિદ્ધાલય પ્રાપ્ત સુસ્થિત જો;
સાદિ અનંત અનંત સમાધિ સુખમાં,
અનંત દર્શન, જ્ઞાન, અનંત સહિત જો. અપૂ°

૨૦, જે પદ શ્રી સર્વજ્ઞે દીઠું જ્ઞાનમાં,
કહી શક્યા નહીં પણ તે શ્રી ભગવાન જો;
તેહ સ્વરૂપને અન્ય વાણી તે શું કહે?
અનુભવગોચર માત્ર રહ્યું તે જ્ઞાન જો. અપૂ°

૨૧. એહ પરમપદપ્રાપ્તિનું કર્યું ધ્યાન મેં,
ગજાવગર ને હાલ મનોરથરૂપ જો;
તો પણ નિશ્ચય રાજચંદ્ર મનને રહ્યો,
પ્રભુ આજ્ઞાએ થાશું તે જ સ્વરૂપ જો. અપૂ°

૫૧૨.

ॐ સર્વજ્ઞ:

સર્વ અન્યભાવથી આત્મા રહિત છે, કેવળ એમ જેને અનુભવ વર્તે છે તે મુક્ત છે. બીજા સર્વ દ્રવ્યથી અસંગપણું, કાળથી અસંગપણું, અને અસંગપણું સર્વથા જે[illegible] છે તે મુક્ત છે. અટલ અનુભવસ્વરૂપ આત્મા સર્વ દ્રવ્યથી પ્રત્યક્ષ ભિન્ન ભાસવો ત્યાંથી મુક્તદશા વર્તે છે. તે પુરુષ મૌન થાય છે તે પુરુષ અપ્રતિબદ્ધ થાય છે તે પુરુષ અસંગ થાય છે. તે પુરુષ નિર્વિકલ્પ થાય છે અને તે પુરુષ મુક્ત થાય છે. જેણે ત્રણે કાળને વિષે દેહાદિથી પોતાનું કંઈ પણ સંબંધ નહોતો એવી અસંગદશા ઉત્પન્ન કરી તે ભગવાનરૂપ સત્પુરુષોને નમસ્કાર છે.

શુદ્ધ સહજઆત્મસ્વરૂપ

૫૧૩

ॐ

[illegible] અમુક મૌન નિયમપૂર્વક કર્તવ્ય છે.

[illegible], [illegible], ૧૯૫[illegible] [illegible]

તત્પર થયા, અને તે સન્માર્ગ ગવેષી, પ્રતીત કરી, તેને યથાયોગ્યપણે આરાધી, અવ્યાબાધ સુખસ્વરૂપ એવા આત્માના સહજ-શુદ્ધ-સ્વભાવરૂપ પરમપદમાં લીન થયા.

શાતા-અશાતાનો ઉદય, કે અનુભવ પ્રાપ્ત થવાનાં મૂળ કારણોને ગવેષતા એવા તે મહત્ પુરુષોને એવી વિલક્ષણ સાનંદાશ્ચર્યક વૃત્તિ ઉદ્ભવતી, કે શાતા કરતાં અશાતાનો ઉદય સંપ્રાપ્ત થયે અને તેમાં પણ તીવ્રપણે તે ઉદય સંપ્રાપ્ત થયે તેમનું વીર્ય વિશેષપણે જાગ્રત થતું, ઉલ્લાસ પામતું, અને તે સમય કલ્યાણકારી અધિકપણે સમજાતો.

કેટલાક કારણવિશેષને યોગે વ્યવહાર દૃષ્ટિથી ગ્રહણ કરવા યોગ્ય ઔષધાદિ આત્મમર્યાદામાં રહી ગ્રહણ કરતા, પરંતુ મુખ્યપણે તે પરમ ઉપશમની જ સર્વોત્કૃષ્ટ ઔષધરૂપે ઉપાસના.

ઉપયોગ લક્ષણે સનાતન-સ્ફુરિત એવા આત્માને દેહથી-તૈજસ અને કાર્મણ શરીરથી-પણ ભિન્ન અવલોકવાની દૃષ્ટિ સાધ્ય કરી, તે ચૈતન્યાત્મક સ્વભાવ-આત્મા-નિરંતર વેદક સ્વભાવવાળો હોવાથી અબંધ દશાને સંપ્રાપ્ત ન થાય ત્યાં સુધી શાતા અશાતારૂપ અનુભવ વેદ્યા વિના રહેવાનો નથી એમ નિશ્ચય કરી, જે શુભાશુભ પરિણામધારાની પરિણતિ વડે તે શાતા અશાતાનો સંબંધ કરે છે, તે ધારા પ્રત્યે ઉદાસીન થઇ, દેહાદિથી ભિન્ન અને સ્વરૂપમર્યાદામાં રહેલા તે આત્મામાં જે ચલસ્વભાવરૂપ પરિણામધારા છે તેનો આત્યંતિક વિયોગ કરવાનો સન્માર્ગ ગ્રહણ કરી, પરમ શુદ્ધચૈતન્યસ્વભાવરૂપ પ્રકાશમય તે આત્મા કર્મયોગથી સકલંક પરિણામ દર્શાવે છે. તેથી ઉપરામ થઇ, જેમ ઉપશમિત થવાય તે ઉપયોગમાં અને તે સ્વરૂપમાં સ્થિર થવાય, અચલ થવાય, તે જ લક્ષ, તે જ ભાવના, તે જ ચિંતવના અને તે જ સહજ પરિણામરૂપ સ્વભાવ કરવા યોગ્ય છે. મહાત્માઓની વારંવાર એવી શિક્ષા છે.

તે સન્માર્ગને ગવેષતા, પ્રતીત કરવા ઇચ્છતા, તેને સંપ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છતા એવા આત્માર્થી જનને પરમવીતરાગસ્વરૂપ દેવ, સ્વરૂપનૈષ્ઠિક, નિઃસ્પૃહ, નિર્ગ્રંથરૂપ ગુરુ, પરમદયામૂળ ધર્મ વ્યવહાર પરમશાંતરસ રહસ્યવાક્યમય સત્શાસ્ત્ર સન્માર્ગની સંપૂર્ણતા થતાં સુધી પરમભક્તિવડે ઉપાસવા યોગ્ય છે; જે આત્માના કલ્યાણનાં પરમ કારણો છે.

ભીસણ નરય ગઇએ, તિરિય ગઇએ કુદેવ મણુય ગઇએ;
પત્તો સિ તીવ્વ દુઃખં, ભાવહિ જિણ ભાવણા જીવ.

મનુષ્યમાં ચક્રવર્તિ, વાસુદેવ, બલદેવ તથા માંડલિક સ્થાન છે, નિર્યંચમાં પણ ક્યાંએક ઇષ્ટ ભોગ ન છે. તે સર્વ સ્થાનને જીવ છાંડશે, એ તિ મૈત્રી અને બંધુઆદિ એ સર્વનો ત એવો આ વાસ છે.

જ્યેષ્ટ શુદ ૬૧. ૧૯૫૬. શ્રીવવા૦

૫૭૦.

ૐ

પરમપુરૂષને અભિમત એવા અભ્યંતર અને બાહ્ય બન્ને સંયમને ઉલ્લાસિત ભક્તિએ નમસ્કાર.

—:o:—

'મોક્ષમાળા' વિષે જેમ તમને સુખ થાય તેમ પ્રવર્તો.

મનુષ્યપણું, આર્યતા, જ્ઞાનીનાં વચનોનું શ્રવણ, તે પ્રત્યે અસ્તિક્યપણું, સંયમ, તે પ્રત્યે વીર્યપ્રવૃત્તિ, પ્રતિકૂળ યોગોએ પણ સ્થિતિ, અંતપર્યંત સંપૂર્ણ માર્ગરૂપ સમુદ્ર તરી જવો એ ઉત્તરોત્તર દુર્લભ અને અત્યંત કઠણ છે. એ નિઃસંદેહ છે.

શરીરપ્રકૃતિ ક્વચિત્ ઠીક જોવામાં આવે છે, ક્વચિત્ તેથી વિપરીત પણ જોવામાં આવે છે. કાંઇક અશાતાપણું હમણાં જોવામાં આવે છે.

શ્રી વવાણીઆ, જ્યેષ્ઠ વદ ૦)), બુધે સં૦ ૧૯૫૭. ૐ શાંતિ

૫૭૧

નિર્ગ્રંથ મહાત્માઓનાં દર્શન અને સમાગમ મુક્તિની સમ્યક્ પ્રતીતિ કરાવે છે.

તથારૂપ મહાત્માઓનાં એક આર્ય વચનનું સમ્યક્ પ્રકારે અવધારણ થવાથી યાવત્ મોક્ષ થાય એમ શ્રીમાન્ તીર્થંકરે કહ્યું છે તે યથાર્થ છે. આ જીવમાં તથારૂપ યોગ્યતા જોઇએ. પરમકૃપાળુ મુનિવરોને ફરી ફરી નમસ્કાર કરીએ છીએ.

સં૦ ૧૯૫૬, જ્યેષ્ઠ વદ ૦)), શ્રી વવાણીઆ. ૐ શાંતિઃ

૫૭૨.

ૐ

ચક્રવર્તિની સમસ્ત સંપત્તિ કરતાં પણ જેનો એક સમયમાત્ર પણ

ભયંકર નરકગતિમાં, તિર્યંચગતિમાં અને માઠી દેવ તથા મનુષ્યગતિમાં હે જીવ! તું તીવ્ર દુઃખને પામ્યો; માટે હવે તો જિનભાવના (જિન ભગવાન જે પરમશાંત રસે પરિણમી સ્વરૂપસ્થ થયા તે પરમશાંતસ્વરૂપ ચિંતના) ભાવ, ચિંતવ. (કે જેથી તેવા અનંત દુઃખોનો આત્યંતિક વિયોગ થઈ પરમ અવ્યાબાધ સુખસંપત્તિ સંપ્રાપ્ત થાય.)

શ્રી ધર્મપુર, ચૈત્ર વદ ૪, બુધ, સં૦ ૧૯૫૬

શાંતિઃ શાંતિઃ શાંતિઃ

૫૬૭.

પ્રમત્ત-પ્રમત્ત એવા વર્તમાન જીવો છે, અને પરમ પુરુષોએ અપ્રમત્તમાં સહજ આત્મશુદ્ધિ કહી છે, માટે તે વિરોધ શાંત થવા પરમપુરુષનો સમાગમ, ચરણનો યોગ જ પરમ હિતકારી છે.

સંવત ૧૯૫૬ ના વૈશાખ વદ ૮, મંગળ, વવાણીઆ. શાંતિઃ

૫૬૮.

ૐ

'મોક્ષમાળા'માં શબ્દાંતર અથવા પ્રસંગવિશેષમાં કોઈ વાક્યાંતર કરવાની વૃત્તિ થાય તો કરશો. ઉપોદ્ઘાત આદિ લખવાની વૃત્તિ હોય તો લખશો. જીવનચરિત્રની વૃત્તિ ઉપશાંત કરશો.

ઉપોદ્ઘાતથી વાચકને, શ્રોતાને અલ્પ અલ્પ મતાંતરની વૃત્તિ વિસ્મરણ થઈ જ્ઞાની પુરુષોના આત્મસ્વભાવરૂપ પરમધર્મનો વિચાર કરવાની સ્ફુરણા થાય એવો લક્ષ સામાન્યપણે રાખશો. એ સહજ સૂચના છે.

શ્રી વવાણીઆ, વૈશાખ વદ ૯. બુધવાર. શાંતિઃ

૫૬૯[1].

સર્વ જિનવરે અલ્પ [illegible] શાસ્ત્રનિમિત્તે [illegible] કરવાના અમુક [illegible] થયા. [illegible] અનુક્રમે [illegible] હતું. [illegible] વિવિધ પ્રકારનાં મુખ્ય [illegible] તથા સામાન્ય [illegible] છે.

[1] આ પત્રમાં [illegible] છે [illegible], પણ [illegible] શકી નથી. [illegible]

૫૭૪.

ૐ

સમ્યક્ પ્રકારે વેદના અહિયાસવારૂપ પરમધર્મ પરમપુરુષોએ કહ્યો છે. શાંતિ

શ્રી મોરબી, અશાડ વદ ૯, શુક્રવાર, સં૦ ૧૯૫૬.

૫૭૫.

ઓમ્

મુમુક્ષુઓના અધ્યયન અને શ્રવણ, મનનને અર્થે શ્રાવણ વદ ૧૩ થી ભાદ્રપદ પૂર્ણિમાપર્યંત સુવ્રત, નિયમ અને નિવૃત્તિ- પરાયણતાના હેતુએ 'યોગશાસ્ત્ર' ગ્રંથનો ઉપયોગ કર્તવ્ય છે. પ્રમત્તભાવે આ જીવનું ભૂંડું કરવામાં કાંઇ ન્યુનતા રાખી નથી, તથાપિ આ જીવને નિજ હિતનો ઉપયોગ નથી એ જ અતિશય ખેદકારક છે. હે આર્યો ! હવે તે પ્રમત્તભાવને ઉલ્લાસિત વીર્યથી મોળો પાડી સુશીલસહિત સત્શ્રુતનું આરાધન કરી નિવૃત્તિએ આત્મભાવને પોષજો.

મોરબી, શ્રાવણ વદ ૧૦, ૧૯૫૬.

૫૭૬.

અહો, સત્પુરુષના વચનામૃત ! મુદ્રા અને સત્સમાગમથી સુષુપ્ત ચેતનને જાગ્રત કરનાર, પડતી વૃત્તિને સ્થિર રાખનાર, દર્શનમાત્રથી નિર્દોષ અપૂર્વ સ્વભાવને પ્રેરક, સ્વસ્વરૂપ પ્રતીતિ, અપ્રમત્ત સંયમ, અને પૂર્ણવીતરાગ નિર્વિકલ્પ સ્વભાવના કારણભૂત—છેલ્લે અયોગી સ્વભાવ પ્રગટ કરી અનંત અવ્યાબાધ સ્વરૂપમાં સ્થિતિ કરાવનાર, ત્રિકાળ જયવંત વર્તો.

શાંતિઃ શાંતિઃ શાંતિઃ

સં૦ ૧૯૫૬,

૫૭૭

પરમ વીતરાગોએ આત્મસ્થ કરેલું યથાખ્યાતચારિત્રથી પ્રગટેલું જે પરમ અસંગપણું નિરંતર વ્યક્તાવ્યક્તપણે સંભારું છું. આ દુષમ કાળમાં સત્સમાગમનો યોગ પણ અતિ દુર્લભ છે; ત્યાં પરમ સત્સંગ અને પરમ અસંગપણાનો યોગ ક્યાંથી બને ?

એવા ક્ષેત્રે વિચરવું યોગ્ય છે કે જે ક્ષેત્રે આત્મસાધન સુલભપણે થ

વર્ણન મહત્વાન છે એવો આ મનુષ્યદેહ અને પરમાર્થને અનુકૂળ એવા યોગ સંપ્રાપ્ત છતાં જો જન્મ મરણથી રહિત એવા પરમપદનું ધ્યાન રહ્યું નહીં તો આ મનુષ્યત્વને અધિષ્ઠિત એવા આત્માને અનંતવાર ધિક્કાર હો! જેમણે પ્રમાદનો જય કર્યો તેમણે પરમપદનો જય કર્યો.

સંવત્ ૧૯૫૬, જ્યેષ્ઠ વદ ૦)) શ્રી વવાણીઆ.

૫૭૩

બે વખત ઉપદેશ અને એક વખત આહાર ગ્રહણ તથા નિદ્રાસમયવિના બાકીનો અવકાશ મુખ્યપણે આત્મવિચારમાં, પદ્મનંદી આદિ શાસ્ત્રાવલોકનમાં અને, આત્મધ્યાનમાં વ્યતીત કરવા યોગ્ય છે. કોઈ બાઈ, ભાઈ ક્યારેક કંઈ પ્રશ્નાદિ કરે તો તેનું ઘટતું સમાધાન કરવું, કે જેમ તેનો આત્મા શાંત થાય. અશુદ્ધ ક્રિયાના નિષેધક વચનો ઉપદેશરૂપે ન બોલતાં શુદ્ધ ક્રિયામાં જેમ લોકોની રુચિ વધે તેમ ક્રિયા કરાવતા રહેવું. ઉદાહરણ દાખલ કે જેમ કોઈ એક માણસ તેની રૂઢિ પ્રમાણે સામાયિકવ્રત કરે છે તો તેનો નિષેધ [illegible]

[illegible]

અગ્નિ અને વાયુના જીવો કંઇક ગતિમાન જોવામાં આવે છે, પણ તે પોતાની સમજણ શક્તિપૂર્વક હોતું નથી, જેથી તેને સ્થાવર કહેવામાં આવે છે.

એકેંદ્રિય જીવમાં વનસ્પતિમાં જીવત્વ સુપ્રસિદ્ધ છે, છતાં તેનાં પ્રમાણે આ ગ્રંથમાં અનુક્રમમાં આવશે. પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ અને વાયુનું જીવત્વ આ પ્રમાણે સિદ્ધ કર્યું છે:[1]

૫૭૯.

પોતાના સમાધાનને અર્થે યથાશક્તિએ જૈન માર્ગને જાણ્યો છે તેનો સંક્ષેપે કંઇ પણ વિવેક કરૂં છું.

તે જૈનમાર્ગ જે પદાર્થનું હોવાપણું છે તેને હોવાપણે, અને નથી તેને નહીં હોવાપણે માને છે.

જેને હોવાપણું છે તે બે પ્રકારે છે. એમ કહે છે. જીવ અને અજીવ એ પદાર્થ સ્પષ્ટ ભિન્ન છે. કોઇ કોઇનો સ્વભાવ ત્યાગી શકે તેવા સ્વરૂપે નથી. અજીવ રૂપી અને અરૂપી બે પ્રકારે છે.

જીવ અનંતા છે. પ્રત્યેક પ્રત્યેક જીવ ત્રણે કાળ જૂદા છે. જ્ઞાન દર્શનાદિ લક્ષણે જીવ ઓળખાય છે. પ્રત્યેક જીવ અસંખ્યાત પ્રદેશને અવગાહીને રહે છે. સંકોચ વિકાશનું ભાજન છે. અનાદિથી કર્મગ્રાહક છે. તથા રૂપ સ્વરૂપ જાણ્યાથી પ્રતીતિમાં આણ્યાથી, સ્થિર પરિણામ થયે તે કર્મની નિવૃત્તિ થાય છે. સ્વરૂપે જીવ વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ રહિત છે. અજર, અમર, શાશ્વત વસ્તુ છે.

[અપૂર્ણ

૫૮૦.

દેહથી ભિન્ન સ્વપરપ્રકાશક પરમજ્યોતિસ્વરૂપ એવો આ આત્મા તેમાં નિમગ્ન થાઓ ! હે આર્ય જનો ! અંતર્મુખ થઇ, સ્થિર થઇ, તે આત્મામાં જ રહો તો. અનંત અપાર આનંદ અનુભવશો.

સર્વ જગતના જીવો કંઇને કંઇ મેળવીને સુખ પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છે છે. મોટો ચક્રવર્તિ રાજા, તે પણ વધતા વૈભવ, પરિગ્રહના સંકલ્પમાં પ્રયત્નવાન છે, અને મેળવવામાં સુખ માને છે. પણ અહો ! જ્ઞાનીઓએ તો તેથી

---

1. આ ગ્રંથની રચના કરેલી જણાતી નથી—સંશોધક.

વર્ષ ૩૩ મું

પરમશાંત શ્રુતના વિચારમાં ઇંદ્રિયનિગ્રહપૂર્વક આત્મપ્રવૃત્તિ રાખવામાં સ્વરૂપસ્થિરતા અપૂર્વપણે પ્રગટે છે.

શાંતિ.

૧૯૫૬.

૫૭૮.

અત્યંત સુપ્રસિદ્ધ છે કે, પ્રાણીમાત્રને દુઃખ પ્રતિકૂળ છે, અપ્રિય છે. સુખ અનુકૂળ તથા પ્રિય છે. તે દુઃખથી રહિત થવા માટે અને સુખની પ્રાપ્તિ માટે પ્રાણીમાત્રનું પ્રયત્ન છે.

પ્રાણીમાત્રનું એવું પ્રયત્ન છતાં પણ તેઓ દુઃખનો અનુભવ જ કરતાં દૃષ્ટિગોચર થાય છે. કવચિત્ [illegible] પ્રાણીને પ્રાપ્ત થતા [illegible] જણાય છે, તે પણ દુઃખની [illegible] થી [illegible] તેનું

પ્રાણીમાત્રને [illegible] અપ્રિય [illegible] ઉપાય પ્રયત્ન [illegible] તે નિઃ[illegible] આ [illegible] સર્વીનું પ્રમાણ [illegible]

તેમનું પ્રયત્ન [illegible] અર્થે [illegible] ગમ [illegible] આદિ [illegible]

વિચ્છેદ થવાથી, ઘણાં સ્થળોમાં સ્થૂળતા-નિરૂપણ રહ્યું હોવાથી, નિર્ગ્રંથ ભગવાનના તે શ્રુતનો પૂર્ણ લાભ વર્તમાન મનુષ્યોને આ ક્ષેત્રે પ્રાપ્ત થતો નથી. ઘણા મતમતાંતરાદિ ઉત્પન્ન થવાનો હેતુ પણ એ જ છે, અને તેથી જ નિર્મળ આત્મતત્ત્વના અભ્યાસી મહાત્માઓની અલ્પતા થઈ.

શ્રુત અલ્પ રહ્યા છતાં, મતમતાંતર ઘણા છતાં, સમાધાનનાં કેટલાંક સાધનો પરોક્ષ છતાં, મહાત્મા પુરુષોનું ક્વચિત્ત્વ છતાં હે આર્યજનો! સમ્યગ્દર્શન, શ્રુતનું રહસ્ય એવો પરમપદનો પંથ, આત્માનુભવના હેતુ, સમ્યક્ચારિત્ર અને વિશુદ્ધ આત્મધ્યાન આજે વિદ્યમાન છે; એ પરમ હર્ષનું કારણ છે.

વર્તમાનકાળનું નામ દુષમકાળ છે. તેથી દુઃખે કરીને, ઘણા અંતરાયથી, પ્રતિકૂળતાથી, સાધનનું દુર્લભપણું હોવાથી, મોક્ષમાર્ગની પ્રાપ્તિ થાય છે; પણ વર્તમાનમાં મોક્ષમાર્ગનો વિચ્છેદ છે એમ ચિંતવવું જોતું નથી.

પંચમકાળમાં થયેલા મહર્ષિઓએ પણ એમ જ કહ્યું છે. તે પ્રમાણે પણ અત્રે કહું છું:

સૂત્ર અને બીજાં પ્રાચીન આચાર્યે તત્ અનુસાર રચેલાં ઘણાં શાસ્ત્રો વિદ્યમાન છે. સુવિહિત પુરુષોએ તો હિતકારી મતિથી જ રચ્યાં છે, કોઈ મતવાદી, હઠવાદી, અને શિથિલતાના પોષક પુરુષોએ રચેલાં કોઈ પુસ્તકો સૂત્રથી અથવા જિનાચારથી મળતાં ન આવતાં હોય, અને પ્રયોજનની મર્યાદાથી બાહ્ય હોય, તે પુસ્તકોના ઉદાહરણથી પ્રાચીન સુવિહિત આચાર્યનાં વચનોને ઉત્થાપવાનું પ્રયત્ન ભવભીરુ મહાત્માઓ કરતા નથી. પણ તેથી ઉપકાર થાય છે એમ જાણી તેનું બહુમાન કરતાં છતાં યથાયોગ્ય સદુપયોગ કરે છે.

દિગંબર અને શ્વેતાંબર એવા બે ભેદ જિનદર્શનમાં મુખ્ય છે. મતદૃષ્ટિથી તેમાં મોટા અંતર જોવામાં આવે છે. તત્ત્વદૃષ્ટિથી તેવો વિશેષ ભેદ જિનદર્શનમાં મુખ્યપણે પરોક્ષ છે; જે પ્રત્યક્ષ કાર્યભૂત થઈ શકે તેવા છે તેમાં તેવો ભેદ નથી; માટે બન્ને સંપ્રદાયમાં ઉત્પન્ન થતા ગુણવાન પુરુષો સમ્યક્દૃષ્ટિથી જુએ છે, અને જેમ તત્ત્વપ્રતીતિનો અંતરાય ઓછો થાય તેમ પ્રવર્તે છે.

જૈનાભાસથી પ્રવર્તેલા મતમતાંતરો બીજા ઘણા છે. તેનું સ્વરૂપ નિરૂપણ કરતાં પણ વૃત્તિ સંકોચાય છે; જેમાં મૂળ પ્રયોજનનું ભાન નથી; એટલું જ નહીં પણ મૂળ પ્રયોજનથી વિરુદ્ધ એવી પદ્ધતિનું અવલંબન વર્તે છે. તેને

વિપરીત જ સુખનો માર્ગ નિર્ણીત કર્યો કે કિંચિત્ માત્ર પણ મળતું એ જ સુખનો નાશ છે.

વિષયથી જેની ઇંદ્રિયો આર્ત છે, તેને શીતળ એવું આત્મસુખ આત્મતત્ત્વ ક્યાંથી પ્રતીતિમાં આવે?

પરમધર્મરૂપ ચંદ્રપ્રત્યે રાહુ જેવો પરિગ્રહ તેથી હવે હું વિરામ પામવાને જ ઇચ્છું છું,

અમારે પરિગ્રહને શું કરવો છે? કશું પ્રયોજન નથી.

"સર્વોત્કૃષ્ટ શુદ્ધિ ત્યાં સર્વોત્કૃષ્ટ સિદ્ધિ." હે આર્ય જનો! આ પરમ વાક્યનો આત્મપણે તમે અનુભવ કરો. [અંગત.

૫૮૧

ૐ નમઃ સિદ્ધેભ્યઃ

અનંત અવ્યાબાધ સુખમય પરમપદ તેની પ્રાપ્તિને અર્થે ભગવાન્ સર્વજ્ઞે નિરૂપણ કરેલો મોક્ષસિદ્ધાંત તે ભગવાનને પરમભક્તિથી નમસ્કાર કરીને કહું છું.

દ્રવ્યાનુયોગ, કરણાનુયોગ, ચરણાનુયોગ અને ધર્મકથાનુયોગના મહાનિધિ એવા વીતરાગપ્રવચનને નમસ્કાર કરું છું.

કર્મરૂપ વૈરીનો પરાજય કર્યો તે એવા અર્હંત ભગવાન્; જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ અને વીર્ય એવા મોક્ષના પાંચ આચાર જેના આચરણમાં પ્રવર્તમાન છે, અને બીજા ભવ્ય જીવોને તે આચારમાં પ્રવર્તાવે છે એવા આચાર્ય ભગવાન્; દ્વાદશાંગના અભ્યાસી, અને શ્રુત, શબ્દ, અર્થ, અને રહસ્યથી અન્ય ભવ્ય જીવોને અધ્યયન કરાવનાર એવા ઉપાધ્યાય ભગવાન્; મોક્ષમાર્ગને આત્મજાગૃતિપૂર્વક સાધતા એવા સાધુ ભગવાનને હું પરમભક્તિથી નમસ્કાર કરું છું.

શ્રી ઋષભદેવથી શ્રી મહાવીર પર્યંત વર્તમાન ભરતક્ષેત્રના ચોવીશ તીર્થંકરોના પરમ ઉપકારને વારંવાર સંભારું છું.

શ્રીમાન્ વર્દ્ધમાનજિન વર્તમાનકાળના ચરમતીર્થંકર દેવની શિક્ષાથી હાલ મોક્ષમાર્ગનું અસ્તિત્વ વર્તે છે. એ તેમના ઉપકારને સુવિહિત પુરુષો વારંવાર આશ્ચર્યમય દેખે છે.

કાળના દોષથી અપાર શ્રુતસાગરનો ઘણો ભાગ વિસર્જન થતો ગયો; અને બિંદુમાત્ર અથવા અલ્પમાત્ર વર્તમાનમાં વિદ્યમાન છે. ઘણાં સ્થળો

છે, અને તે તે પ્રકારે સાંખ્યાદિ દર્શનોને વિષે પણ ભેદ જોવામાં આવે છે. એક માત્ર શ્રી જિને કહ્યું છે તે આત્મસ્વરૂપ વિશેષ વિશેષ અવિરોધી જોવામાં આવે છે; અને તે પ્રકારે વેદવામાં આવે છે. સંપૂર્ણપણે અવિરોધી જિનનું કહેલું આત્મસ્વરૂપ હોવા યોગ્ય છે એમ ભાસે છે. સંપૂર્ણપણે અવિરોધી જ છે એમ કહેવામાં નથી આવતું તેનો હેતુ માત્ર એટલો છે કે સંપૂર્ણપણે આત્માવસ્થા પ્રગટી નથી, જે અવસ્થા અપ્રગટ છે; તે અવસ્થાનું અનુમાન વર્તમાનમાં કરીએ છીએ, જેથી તે અનુમાન પર અત્યંત ભાર ન દેવાયોગ્ય ગણી વિશેષ વિશેષ અવિરોધી છે એમ જણાવ્યું છે. સંપૂર્ણ અવિરોધી હોવા યોગ્ય છે એમ લાગે છે.

સંપૂર્ણ આત્મસ્વરૂપ કોઈ પણ પુરુષને વિષે પ્રગટવું જોઈએ એવો આત્માને વિષે નિશ્ચય પ્રતીતિ ભાવ આવે છે, અને તે કેવા પુરુષને વિષે પ્રગટવું જોઈએ એમ વિચાર કરતાં જિન જેવા પુરુષને પ્રગટવું જોઈએ એમ સ્પષ્ટ લાગે છે. કોઈને પણ આ સૃષ્ટિમંડળને વિષે આત્મસ્વરૂપ સંપૂર્ણ પ્રગટવા યોગ્ય હોય તો શ્રી વર્દ્ધમાનસ્વામીને વિષે પ્રથમ પ્રગટવાયોગ્ય લાગે છે, અથવા તે દશાના પુરુષોને વિષે સૌથી પ્રથમ સંપૂર્ણ આત્મસ્વરૂપ ———

૫૮૩.

સર્વને કહેલું, ગુરુઉપદેશથી આત્માનુ સ્વરૂપ જાણીને સુપ્રતીત કરીને તેનું ધ્યાન કરો.

જેમ જેમ ધ્યાનવિશુદ્ધિ તેમ તેમ જ્ઞાનાવરણીયનો ક્ષય થશે. પોતાની કલ્પનાથી તે ધ્યાન થતુ નથી.

જ્ઞાનમય આત્મા જેમને પરમોત્કૃષ્ટ ભાવે પ્રાપ્ત થયો, અને જેમણે પરદ્રવ્યમાત્ર ત્યાગ કર્યું છે, તે દેવને નમન હો! નમન હો!

બાર પ્રકારના નિદાનરહિત તપથી કર્મની નિર્જરા વૈરાગ્યભાવનાભાવિત અહંભાવરહિત એવા જ્ઞાનીને થાય છે. તે નિર્જરા પણ બે પ્રકારની જાણવી. સ્વકાળપ્રાપ્ત, અને તપથી. એક ચારે ગતિમાં થાય છે; બીજી વ્રતધારીને જ હોય છે.

જેમ જેમ ઉપશમની વૃદ્ધિ થાય, તેમ તેમ તપ કરવાથી કર્મની ઘણી નિર્જરા થાય.

તે નિર્જરાનો ક્રમ કહે છે. મિથ્યાદર્શનમાં વર્તતો પણ થોડા વખતમાં

મુનિપણાનું સ્વપ્ન પણ ક્યાંથી ? કેમકે ઘણા પ્રયોજનને વિસારી ક્લેશમાં પડ્યા છે, અને જીવોને પોતાની પૂજ્યતાદિને અર્થે પરમાર્થમાર્ગના અંતરાયક છે.

તે મુનિનું લિંગ પણ ધરાવતા નથી, કેમકે સ્વકપોલરચનાથી તેમની સર્વ પ્રવૃત્તિ છે. જિનાગમ અથવા આચાર્યની પરંપરાનું નામ માત્ર તેમની પાસે છે. વસ્તુતે તો તે તેથી પરાઙ્મુખ જ છે.

એક તુંબડાજેટલી, દોરાજેટલી અલ્પમાં અલ્પ વસ્તુના ગ્રહણત્યાગના આગ્રહથી જુદે માર્ગે ઉપજાવી કાઢી વર્તે છે, અને તીર્થનો ભેદ કરે છે. એવા મહામોહમૂઢ જીવ લિંગાભાસપણે આજે વીતરાગના દર્શનને ઘેરી બેઠા છે, એ જ અસંયતીપૂજા નામનું આશ્ચર્ય લાગે છે.

મહાત્મા પુરુષોની અલ્પ પણ પ્રવૃત્તિ સ્વપરને મોક્ષમાર્ગ સન્મુખ કરવાની છે. લિંગાભાસી જીવો મોક્ષ માર્ગથી પરાઙ્મુખ કરવામાં પોતાનું બળ પ્રવર્તતું જાણી હર્ષાયમાન થાય છે, અને તે સર્વ કર્મપ્રકૃતિમાં વધતા અનુભાગ અને સ્થિતિબંધનું સ્થાનક છે એમ હું જાણું છું.

પ૮૯[1]

અમારા ચિત્તને વિષે વારંવાર આવે છે, અને એમ પરિણામ સ્થિર રહ્યા કરે છે કે, જેવો આત્મકલ્યાણનો નિર્ધાર શ્રી વર્દ્ધમાનસ્વામીએ, કે શ્રી ઋષભાદિએ કર્યો છે તેવો નિર્ધાર બીજા સંપ્રદાયને વિષે નથી. વેદાંતાદિ દર્શનનો લક્ષ આત્મજ્ઞાન ભણી અને સંપૂર્ણ મોક્ષપ્રત્યે જતો જોવામાં આવે છે, પણ તેનો યથાયોગ્ય નિર્ધાર સંપૂર્ણપણે તેમાં જણાતો નથી, અંશે જણાય છે; અને કંઈક તે પણ પર્યાયફેર દેખાય છે. જો કે વેદાંતને વિષે ઠામ ઠામ આત્મચર્યા જ વિવેચી છે, તથાપિ તે ચર્યા સ્પષ્ટપણે અવિરુદ્ધ છે, એમ હજુ સુધી લાગી શકતું નથી; એમ પણ બને કે વખતે વિચારના કોઈ ઉદયભેદથી વેદાંતનો આશય બીજે સ્વરૂપે સમજવામાં આવતો હોય, અને તેથી વિરોધ ભાસતો હોય, એવી આશંકા પણ ફરી ફરી ચિત્તમાં કરવામાં આવી છે; વિશેષ આત્મવીર્ય પરિણમાવીને તેને અવિરોધ જોવા માટે વિચાર કર્યા કરેલ છે; તથાપિ એમ જણાય છે કે વેદાંત જે પ્રકારે આત્મસ્વરૂપ કહે છે તે પ્રકારે સર્વથા વેદાંત અવિરોધપણું પામી શકતું નથી; કેમકે તે કહે છે તે જ પ્રમાણે આત્મસ્વરૂપ નથી; કોઈ તેમાં મોટો ભેદ જોવામાં આવે

---

૧. આ પત્ર હાથમાં અપૂર્ણ મળી રહ્યો છે.-સંપાદક.

સર્વ જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ, સર્વ મોહ અને સર્વ વીર્યાદિ અંતરાય ક્ષય થવાથી આત્માનો 'સર્વજ્ઞ વીતરાગ સ્વભાવ' પ્રગટે છે.

નિર્ગ્રંથપદના અભ્યાસનો ઉત્તરોત્તર ક્રમ તેનો 'માર્ગ' છે. તેનું મૂળ 'સર્વજ્ઞોપદિષ્ટ ધર્મ' છે.

૫૨૬.

ચિંતિત જેનાથી પ્રાપ્ત થાય તે મણિને ચિંતામણિ કહ્યો છે. એ જ આ મનુષ્યદેહ છે કે જે દેહમાં, યોગમાં આત્યંતિક એવા સર્વ દુઃખના ક્ષયનો ચિંતિત ધારી તો પાર પડે છે.

અચિંત્ય જેનું માહાત્મ્ય છે એવા સત્સંગરૂપી કલ્પવૃક્ષ પ્રાપ્ત થયે જીવ દરિદ્ર રહે એમ બને તો આ જગતને વિષે તે અગિયારમું આશ્ચર્ય જ છે.

૫૨૭.

ૐ જિનાયનમઃ

જિનપરિભાષાવિચાર યથાવસરાનુસાર વિશેષ નિદિધ્યાસ કરવા યોગ્ય.

ભગવાન જિને કહેલા લોકસંસ્થાનાદિ ભાવ આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિથી સિદ્ધ થવા યોગ્ય છે. ચક્રવર્ત્યાદિનું સ્વરૂપ પણ આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિથી સમજાય એવું છે. મનુષ્ય-ઊંચત્વ પ્રમાણાદિમાં પણ તેવા સંભવ છે. કાળપ્રમાણાદિ પણ તે જ રીતે ઘટમાન છે. નિગોદાદિ પણ તે જ રીતે ઘટવા યોગ્ય છે. સિદ્ધસ્વરૂપ પણ એ જ ભાવથી નિદિધ્યાસ થવા યોગ્ય છે.- સંપ્રાપ્ત થવા યોગ્ય જણાય છે.

લોક શબ્દનો અર્થ— }
અનેકાંત શબ્દનો અર્થ— } આધ્યાત્મિક છે. 'સર્વજ્ઞ' શબ્દનો સમજવો બહુ ગૂઢ છે.

ધર્મકથારૂપ ચરિત્રો આધ્યાત્મિક પરિભાષાથી અલંકૃત લાગે છે. જંબૂદ્વીપાદિનું વર્ણન પણ અધ્યાત્મપરિભાષાથી નિરૂપિત કર્યું લાગે છે.

અતીંદ્રિય જ્ઞાનના ભગવાન જિને બે ભેદ પાડ્યા છે.

દેશપ્રત્યક્ષ—ને બે ભેદઃ (૧) અવધિ (૨) મનઃપર્યવ

ઇચ્છિતપણે અવલોકન કરતા આત્મા ઇંદ્રિયના અવલંબનવગર અમુક મર્યાદા જાણે તે 'અવધિ.' અનિચ્છિત છતાં માનસિક વિશુદ્ધિના બળે

ઉપશમસમ્યક્દર્શન પામવાનો છે, જેથી જીવ કરતાં અભંગન સમ્યક્દષ્ટિને
ધ્યાનગુણ નિર્જરા, તેથી દેશવિરતિ, તેથી સર્વવિરતિ જાણીને તેથી,

૫૮૪.

હે જીવ! આટલો બધો પ્રમાદ શો!
શુદ્ધ આત્મપદની પ્રાપ્તિને અર્થે વીતરાગ સન્માર્ગની ઉપાસના
કર્તવ્ય છે.

સર્વજ્ઞ દેવ
નિર્ગ્રંથ ગુરુ
દયા મુખ્ય ધર્મ
} શુદ્ધ આત્મદૃષ્ટિ થવાનાં અવલંબન છે.

સર્વજ્ઞે અનુભવેલો એવો શુદ્ધ આત્મપ્રાપ્તિનો ઉપાય શ્રી ગુરુદ્વારે જાણીને
—તેનું રહસ્ય ધ્યાનમાં લઈને આત્મપ્રાપ્તિ કરો.

મધ્યાત્મના સર્વ ત્રિવિધબંધ. કારણથી દેશવિરતિબંધ.
દ્રવ્યાનુયોગ સુસિદ્ધ—સ્વરૂપદૃષ્ટિ થતાં.
ચરણાનુયોગ સુસિદ્ધ—પદનિર્વિકાર થાત કરતાં.
કરણાનુયોગ સુસિદ્ધ—સુપ્રતીતદૃષ્ટિ થતાં. [અંગ ૮
ધર્મકથાનુયોગ સુસિદ્ધ—આશયભાવને સમજતાં.

૫૮૫.

ૐ નમઃ

સર્વ દુઃખનો આત્યંતિક અભાવ અને પરમ અવ્યાબાધ સુખની પ્રાપ્તિ
એ જ 'મોક્ષ' છે; અને તે જ 'પરમહિત' છે. વીતરાગસન્માર્ગ તેનો 'સદુ
પાય' છે. તે સન્માર્ગનો આ પ્રમાણે સંક્ષેપ છે.

સમ્યક્દર્શન, સમ્યક્જ્ઞાન, અને સમ્યક્ચારિત્રની એકત્રતા તે 'મોક્ષમાર્ગ
છે. સર્વજ્ઞના જ્ઞાનમાં ભાસ્યમાન તત્ત્વોની સમ્યક્પ્રતીતિ થવી તે 'સમ્યક્દર્શ
છે. તે તત્ત્વનો બોધ થવો તે 'સમ્યક્જ્ઞાન' છે. ઉપાદેય તત્ત્વનો અભ્યાસ
તે 'સમ્યક્ચારિત્ર' છે. શુદ્ધ આત્મપદ સ્વરૂપ એવા વીતરાગપદમાં સ્થિ
થવી તે એ ત્રણેની 'એકત્રતા' છે. સર્વજ્ઞદેવ, નિર્ગ્રંથગુરુ અને સર્વજ્ઞો
ધર્મની પ્રતીતિથી 'તત્ત્વપ્રતીતિ' પ્રાપ્ત થાય છે.

વાય છે. અસ્તિકાય એટલે પ્રદેશસમૂહાત્મક વસ્તુ. એક પરમાણુ પ્રમાણે અમૂર્ત વસ્તુના ભાગને 'પ્રદેશ' એવી સંજ્ઞા છે. અનેક પ્રદેશસમૂહાત્મક જે વસ્તુ હોય તે 'અસ્તિકાય' કહેવાય. એક જીવ અસંખ્યાતપ્રદેશપ્રમાણ છે. પુદ્ગલ પરમાણુ જો કે એક પ્રદેશાત્મક છે, પણ બે પરમાણુથી માંડીને અસંખ્યાત, અનંત પરમાણુઓ એકત્ર થઇ શકે છે; એમ અરસપરસ મળવાની શક્તિ તેમાં રહેલી હોવાથી અનેકપ્રદેશાત્મકપણું ને પામી શકે છે; જેથી તે પણ 'અસ્તિકાય' કહેવાયોગ્ય છે. 'ધર્મ' દ્રવ્ય અસંખ્યાતપ્રદેશપ્રમાણ 'આકાશ' દ્રવ્ય અનંતપ્રદેશપ્રમાણ હોવાથી ને પણ 'અસ્તિકાય' છે. એમ પાંચ અસ્તિકાય છે. જે પાંચ અસ્તિકાયના એકમેકાત્મકપણાથી આ લોકની ઉત્પત્તિ છે, અર્થાત્ 'લોક' એ પાંચ અસ્તિકાયના એકમેકાત્મકપણાથી આ 'લોકની' ઉત્પત્તિ છે, અર્થાત્ 'લોક' એ પાંચ અસ્તિકાયમય છે.

પ્રત્યેક પ્રત્યેક જીવ અસંખ્યાતપ્રદેશપ્રમાણ છે. તે જીવો અનંત છે. એક પરમાણુ એવાં અનંત પરમાણુઓ છે. બે પરમાણુઓ એકત્ર મળેલાં એવા દ્વિઅણુક–સ્કંધ અનંતા છે. એમ ત્રણ પરમાણુઓ એકત્ર મળેલા એવા ત્રિઅણુક–સ્કંધ અનંતા છે. ચાર પરમાણુ એકત્ર મળેલા એવા ચતુઃઅણુક–સ્કંધ અનંતા છે. પાંચ પરમાણુઓ એકત્ર મળેલા એવા પંચાણુક, સ્કંધ અનંતા છે. એમ છ પરમાણુ, સાત પરમાણુ, આઠ પરમાણુ, નવ પરમાણુ, દશ પરમાણુ એકત્ર મળેલા એવા અનંતા સ્કંધ છે. એમ જ અગિયાર પરમાણુ બાર ગો પરમાણુ, સંખ્યાત પરમાણુ, અસંખ્યાત પરમાણુ, તથા અનંત પરમાણુ એવા અનંતા સ્કંધ છે.

'ધર્મદ્રવ્ય' એક છે. તે અસંખ્યાત પ્રદેશપ્રમાણ–લોકવ્યાપક છે. 'અધર્મ દ્રવ્ય' એક છે. તે પણ અસંખ્યાતપ્રદેશપ્રમાણ–લોકવ્યાપક છે. 'આકાશદ્રવ્ય' એક છે. તે અનંતપ્રદેશપ્રમાણ છે. લોક લોકવ્યાપક છે. લોકપ્રમાણ આકાશ અસંખ્યાતપ્રદેશાત્મક છે

'કાળદ્રવ્ય' એ પાંચ અસ્તિકાયનો વર્તનારૂપ પર્યાય છે, એટલે ઉપચારિક દ્રવ્ય છે. વસ્તુતાએ તો પર્યાય જ છે. અને પળ વિપળથી માંડી વર્ષાદિ પર્યંત જે કાળ સૂર્યની ગતિપરથી સમજાય છે તે વ્યવહારિક કાળ' છે એમ શ્વેતાંબરાચાર્યો કહે છે. દિગંબરાચાર્યો પણ એમ કહે છે પણ વિશેષમાં એટલું કહે છે કે, લોકાકાશના એકેક પ્રદેશે એકેક કાલાણુ રહેલો છે; જે અવર્ણ, અગંધ, અરસ, અસ્પર્શ છે,—અગુરુ લઘુ સ્વભાવવાન છે તે કાલાણુઓ વર્તના

૭. જીવ, અજીવ પદાર્થો, પુણ્ય, પાપ, આશ્રવ તથા બંધ;
સંવર નિર્જરા મોક્ષ, તત્ત્વ કહ્યાં નવ પદાર્થ સંબંધ.
૮. જીવ અજીવ વિષે તે, નવે તત્ત્વનો સમાવેશ થાય;
વસ્તુ વિચાર વિશેષે, ભિન્ન પ્રબોધ્યા મહાન મુનિરાય.

પત્ર.[1]	પત્ર.[2]	
ચૈતન્ય જેનું મુખ્ય લક્ષણ છે.	મોક્ષમાર્ગનું અસ્તિત્વ.	પ્રમાણ.
દેહ પ્રમાણ છે.	આપ્ત.	નય.
અસંખ્યાતપ્રદેશપ્રમાણ છે.	ગુરુ.	અનેકાંત.
તે અસંખ્યાત પ્રદેશના લોક પરિમિત છે.	ધર્મ.	લોક.
પરિણામી છે.	ધર્મની યોગ્યતા.	અલોક.
અમૂર્ત છે,	કર્મ.	અહિંસા.
અનંત અગુરુ લઘુ પરિણત દ્રવ્ય છે.	જીવ.	સત્ય.
સ્વાભાવિક દ્રવ્ય છે.	અજીવ.	અસ્તેય.
કર્તા છે.	પુણ્ય.	બ્રહ્મચર્ય.
ભોક્તા છે.	પાપ.	અપરિગ્રહ.
અનાદિ સંસારી છે.	આશ્રવ.	આજ્ઞા.
ભવ્યત્વ લબ્ધિ પરિપાકાદિથી મોક્ષ સાધનમાં પ્રવર્તે છે.	સંવર.	વ્યવહાર.
	નિર્જરા.	આગમ.
મોક્ષ થાય છે	બંધ.	સંયમ.
મોક્ષમાં સ્વપરિણામી છે.	મોક્ષ.	વર્તમાનકાળ.
સંસારઅવસ્થામાં મિથ્યાત્વ, અવિરતિ	જ્ઞાન.	ગુણસ્થાનક.
પ્રમાદ, કષાય અને યોગ ઉત્તરોત્તર	દર્શન.	દ્રવ્ય અનુયોગ.
બંધનાં સ્થાનક છે	ચારિત્ર.	કરણ અનુયોગ.
સિદ્ધાવસ્થામાં યોગનો પણ અભાવ છે	તપ.	ચરણ અનુયોગ.
માત્ર ચૈતન્યસ્વભાવ આત્મદ્રવ્ય સિદ્ધપદ છે	દ્રવ્ય	ધર્મ કથાનુયોગ.
વિભાવપરિણામ ભાવકર્મ છે.	ગુણ	મુનિત્વ.
પુદ્ગલસંબંધ દ્રવ્યકર્મ છે.	પર્યાય.	ગૃહધર્મ.
	સંસાર.	પરિષહ.
	ઈશ્વરનું અસ્તિત્વ.	ઉપસર્ગ.

---

૧. [illegible] ૨. [illegible] પ્રસંગ.

પર્યાય અને વ્યાવહારિક કાળને નિમિત્તોપકારી છે—તે કાળાણુઓ 'દ્રવ્ય' કહેવાયોગ્ય છે, પણ 'અસ્તિકાય' કહેવાયોગ્ય નથી; કેમકે એક બીજા તે અણુઓ મળીને ક્રિયાની પ્રવૃત્તિ કરતાં નથી; જેથી બહુ પ્રદેશાત્મક નહીં હોવાથી 'કાળદ્રવ્ય' 'અસ્તિકાય' કહેવાયોગ્ય નથી; અને વિવેચનમાં પણ પંચાસ્તિકાયમાં તેનું ગૌણરૂપે સ્વરૂપ કહીએ છીએ.

'આકાશ' અનંતપ્રદેશપ્રમાણ છે. તેમાં અસંખ્યાત પ્રદેશ પ્રમાણમાં ધર્મ અધર્મ દ્રવ્યવ્યાપક છે, ધર્મ, અધર્મ દ્રવ્યનો એવો સ્વભાવ છે કે, જીવ અને પુદ્ગલ તેની સહાયતાના નિમિત્તથી ગતિ અને સ્થિતિ કરી શકે છે; જેથી ધર્મ અધર્મ દ્રવ્યનાં વ્યાપકપર્યંત જ જીવ અને પુદ્ગલની ગતિ સ્થિતિ છે; અને તેથી લોકમર્યાદા ઉત્પન્ન થાય છે. જીવ, પુદ્ગલ અને ધર્મ, અધર્મ દ્રવ્યપ્રમાણ આકાશ એ પાંચ જ્યાં વ્યાપક છે તે 'લોક' કહેવાય છે.

૫૯૦

ગીતિ.[1]

૧. પથ પરમપદ બોધ્યો, જેહ પ્રમાણે પરમ વીતરાગે;
તે અનુસરિ કહીશ. પ્રણમીને તે પ્રભુ ભક્તિરાગે.

૨. [illegible] સમ્યગ્દર્શન જ્ઞાન ચરણ પૂર્ણ,
[illegible] સમાધિ ત્યાં પરિપૂર્ણ.

૩. [illegible] ગુણાદિ સર્વે,
તેનો [illegible] કહું છું તજવી.

૪. [illegible] જ્ઞાન વિરહ ભાસે
[illegible] વિભ્રમ બંધ ત્યાં નાશે.

૫. [illegible] અવિકાર તથા થાય
[illegible] સમાધિ ત્યાં પામ

૬. [illegible] થાય
[illegible] ગુણદેવ

[1] [illegible]

૫. 'ઓસવાળ' તે 'ઓરપાક' જાતના રજપુત છે.
૬. અંધારામાં ન દેખવું એ 'એકાંત દર્શનાવરણીય' કર્મ ન કહેવાય; પણ 'મંદ દર્શનાવરણીય' કહેવાય. તમસનું નિમિત્ત અને તેજસનો અભાવ તેને લઈને તેમ બને છે.
૭. દર્શન રોકાયે જ્ઞાન રોકાય.
૮. જ્ઞેય જાણવા માટે જ્ઞાનને વધારવું જોઈએ. વજન તેવાં કાટલાં.
૯. જેમ પરમાણુની શક્તિ પર્યાયને પામવાથી વધતી જાય છે, તેમ ચૈતન્યદ્રવ્યની શક્તિ, વિશુદ્ધતાને પામવાથી વધતી જાય છે. કાચ, ચશ્મા, દુર્બિન આદિ પહેલા (પરમાણુ)નાં પ્રમાણ છે; અને અવધિ, મનઃપર્યવ, કેવળજ્ઞાન, લબ્ધિ, ઋદ્ધિ વગેરે બીજા (ચૈતન્યદ્રવ્ય) નાં પ્રમાણ છે.

સંવત્ ૧૯૫૭ (હાલારી) ના અશાડ શુદ ૬, સોમ—તા૦ ૨૩-૭-૧૯૦૦.

૧. 'ક્ષયોપશમસમ્યક્ત્વ'ને 'વેદકસમ્યક્ત્વ' પણ કહેવામાં આવે છે. પરંતુ ક્ષયોપશમમાંથી ક્ષાયિક થવાના સંધિના વખતનું જે સમ્યક્ત્વ તે વાસ્તવિક રીતે 'વેદકસમ્યક્ત્વ' છે.
૨. પાંચ સ્થાવર એકેંદ્રિય બાદર છે; તેમ જ સૂક્ષ્મ પણ છે. વનસ્પતિ શિવાય બાકીના ચારમાં અસંખ્યાત સૂક્ષ્મ કહેવામાં આવે છે. નિગોદ સૂક્ષ્મ અનંત છે; અને વનસ્પતિના સૂક્ષ્મ અનંત છે; ત્યાં નિગોદમાં સૂક્ષ્મ વનસ્પતિ ઘટે છે.
૩. શ્રી તીર્થંકર, અગિયારમું ગુણસ્થાનક સ્પર્શે નહીં; તેમ જ ૧ લું, ૨ જું તથા ૩ જું પણ ન સ્પર્શે.
૪. વર્દ્ધમાન, હીયમાન, અને સ્થિત એવી જે ત્રણ પરિણામની ધારા છે તેમાં હીયમાન પરિણામની ધારા સમ્યક્ત્વ આશ્રયી (દર્શનઆશ્રયી) શ્રી તીર્થંકરદેવને ન હોય, અને ચારિત્ર આશ્રયી ભજના.
૫. ક્ષાયિકચારિત્ર છે ત્યાં મોહનીયનો અભાવ છે. અને જ્યાં મોહનીયનો અભાવ છે ત્યાં ૧ લું, ૨ જું, ૩ જું અને ૧૧ મું એ ચાર ગુણસ્થાનકના સ્પર્શપણાનો અભાવ છે.
૬. ઉદય બે પ્રકારનો છે. એક પ્રદેશોદય, અને બીજો વિપાકોદય. વિપાકોદય બાહ્ય (દેખીતી) રીતે વેદાય છે; અને પ્રદેશોદય અંદરથી વેદાય છે.
૭. આયુષ્યકર્મનો બંધ પ્રકૃતિવિના થતો નથી, પણ વેદનીયનો થાય છે.
૮. આયુપ્રકૃતિ એક જ ભવમાં વેદાય છે. બીજી પ્રકૃતિઓ તે ભવમાં વેદાય, અને અન્ય ભવમાં પણ વેદાય.

આવશ્યક વચનસાર.[1]

સંવત્ ૧૯૫૭ (હાલારી) ના અષાડ શુદ ૪, રવિ, તા. ૧-૭-૧૯૦૦.

૧. જ્ઞાન વૈરાગ્ય સાથે, અને વૈરાગ્ય જ્ઞાન સાથે હોય છે; એકલાં ન હોય.

૨. વૈરાગ્ય શૃંગારસાથે ન હોય, અને શૃંગારસાથે વૈરાગ્ય ન હોય.

૩. વીતરાગ વચનની અસરથી ઇંદ્રિયસુખ નિરસ ન લાગ્યાં તો જ્ઞાનીનાં વચનો કાને પડ્યાં જ નથી એમ સમજવું.

૪. જ્ઞાનીનાં વચનો વિષયનું વિરેચન કરાવનારાં છે.

૫. છદ્મસ્થ એટલે આવરણયુક્ત.

૬. શૈલેશીકરણ, તેમાં (શૈલ=પર્વત+ઈશ=મોટો) પર્વતોમાં મોટો-મેરુના જેવું અચળ, અડગ.

૭. અકંપ ગુણવાળા—મન વચન કાયાના યોગની સ્થિરતાવાળા.

૮. મોક્ષમાં આત્માના અનુભવનો જો નાશ થતો હોય તો તે મોક્ષ શા કામનો ?

૯. આત્માનો ઊર્ધ્વ સ્વભાવ છે; તે પ્રમાણે પ્રથમ ઊંચો જાય, અને વખતે સિદ્ધશિલાએ અટકાય; પણ કર્મરૂપી બોજાને લીધે નીચે આવે. જેમ ડૂબેલો માણસ ઉછાળાથી એક વખત ઉપર આવે છે તેમ.

સંવત્ ૧૯૫૭ (હાલારી) ના અષાડ શુદ ૫, સોમ,—તા૦ ૨-૭-૧૯૦૦.

૧. જૈન એ આત્માનું સ્વરૂપ છે. તે સ્વરૂપ (ધર્મ) ને પ્રવર્તાવનાર પણ મનુષ્ય હતા. જેમકે, વર્તમાન અવસર્પિણીકાળમાં ઋષભાદિ ધર્મ પ્રવર્તાવનાર હતા. આથી કરી કંઈ અનાદિ આત્મધર્મનો વિચાર નહોતો એમ નહોતું.

૨. આશરે બે હજાર વર્ષ ઉપર એટલે જૈનયતિ શિખરસૂરિ આચાર્યે વૈશ્યને ક્ષત્રીય સાથે જોડ્યા.

૩. ઉત્કર્ષ, અપકર્ષ, અને સંક્રમણ એ સત્તામાં રહેલાં કર્મ પ્રકૃતિના થઈ શકે છે. ઉદયમાં આવેલી પ્રકૃતિના થઈ શકે નહીં.

૪. આયુકર્મના જે પ્રકારે બંધ હોય તે પ્રકારે દેહસ્થિતિ પૂર્ણ થાય.

---

[1] સંવત ૧૯ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

સંવત ૧૯૫૬ (શાક.રી) ના આષાડ શુદ ૮ બુધ.—તા. ૪-૭-૧૯૦૦.

૧. શ્રીમાન્ કુંદકુંદાચાર્યે અષ્ટપ્રાભૃત રચેલ છે. પ્રાભૃતભેદ—દર્શનપ્રાભૃત, જ્ઞાનપ્રાભૃત, ચારિત્રપ્રાભૃત, ભાવપ્રાભૃત ઇત્યાદિ. દર્શનપ્રાભૃતમાં જિનભાવનું સ્વરૂપ બતાવ્યું છે. શાસ્ત્રકર્તા કહે છે કે, અન્યભાવો અમે, તમે, અને દેવાધિદેવ સુધ્ધાં પૂર્વે ભાવ્યા છે; અને તેથી કાર્ય સર્યું નથી; એટલા માટે જિનભાવ ભાવવાની જરૂર છે. જે જિનભાવ શાંત છે, આત્માનો ધર્મ છે; અને તે ભાવ્યેથી જ મુક્તિ થાય છે.

૨. ચારિત્રપ્રાભૃત.

૩. દ્રવ્ય અને તેના પર્યાય માનવામાં નથી આવતા ત્યાં વિકલ્પ થવાથી ગુંચવાડા જેવું થાય છે. પર્યાય નથી માનતા તેનું કારણ તેટલે અંશે નહીં પહોંચવાનું છે.[1]

૪. દ્રવ્યના પર્યાય છે એમ સ્વીકારવામાં આવે છે ત્યાં દ્રવ્યનું સ્વરૂપ સમજવામાં વિકલ્પ રહેતો હોવાથી ગુંચવાડા જેવું થાય છે; અને તેથી જ રખડવું થાય છે.[2]

૫. સિદ્ધપદ એ દ્રવ્ય નથી; પણ આત્માનો એક શુદ્ધપર્યાય છે. તે પહેલાં મનુષ્ય, વા દેવ હતો ત્યારે તે પર્યાય હતો. એમ દ્રવ્ય શાશ્વત રહી પર્યાયાંતર થાય છે.

૬. શાન્તપણું પ્રાપ્ત કરવાથી જ્ઞાન વધે છે.

૭. આત્મસિદ્ધિ માટે દ્વાદશાંગીનું જ્ઞાન ભણતાં ઘણો વખત જાય. જ્યારે એક માત્ર શાંતપણું સેવ્યાથી તરત પ્રાપ્ત થાય છે.

૮. પર્યાયનું સ્વરૂપ સમજાવવા અર્થે શ્રી તીર્થંકરે ત્રિપદ (ઉત્પાદ, વ્યય, અને ધ્રૌવ્ય) સમજાવ્યાં છે.

---

૧. આત્મસ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવા ગુણપર્યાયાદિનું જ્ઞાન થવું આવશ્યક છે; ત્યાંપિ કેટલાંક દર્શનો ગુણપર્યાયનું અસ્તિત્વ સ્વીકારતા નથી અને નહીં સ્વીકારતા તેનું કારણ તેઓની વિચારદૃષ્ટિ તે જ્ઞાનસ્થિતિ પર્યંત નહીં પહોંચવાનું છે, એમ આ સ્થળે આશય જણાય છે.—સંશોધક

૨. જૈનાદિ દર્શનો ગુણપર્યાયાદિને સ્વીકારનારાં છે, પણ વેદાંત દર્શનનું યથાતથ્ય સ્વરૂપ નહીં સમજનારા કેટલાક અનુયાયીઓ, આત્માદિ સાધ્ય કરવા અર્થે તે ગુણપર્યાયાદિનું સ્વરૂપ કહેલ છે એ હેતુ સમજી શકતા નહીં હોવાથી, ગુણપર્યાયાદિનું સ્વરૂપ તે દર્શનોએ સ્વીકાર્યું, ન સ્વીકાર્યું તે બન્ને સમાન છે, એવો આ પ્રસંગનો ઉદ્દેશ અમે ધારીએ છીએ.—સંશોધક

૨૦. જૈનધર્મનો આશય, દિગમ્બર તેમ જ શ્વેતામ્બર આચાર્યોનો આશય, ને દ્વાદશાંગીનો આશય માત્ર આત્માનો સનાતન ધર્મ પમાડવાનો છે, અને તે જ સારરૂપ છે. આ વાતમાં કોઈ પ્રકારે જ્ઞાનીઓનો વિકલ્પ નથી. તે જ ત્રણે કાળમાં જ્ઞાનીઓનું કહેવું છે, હતું અને થશે.

૨૧. બાહ્ય વિષયોથી મુક્ત થઈ જેમ જેમ તેનો વિચાર કરવામાં આવે તેમ તેમ આત્મા વિરક્ત થતો જાય; નિર્મળ થતો જાય.

૨૨. ભંગજાળમાં પડવું નહીં. માત્ર આત્માની શાંતિનો વિચાર કરવો ઘટે છે.

૨૩. જ્ઞાનીઓ જોકે વાણિયા જેવા હીસાબી છે (-વાણિયાની પેઠે જેમ ન ખાય તેવા છે- અર્થાત્ સૂક્ષ્મપણે શોધન કરી તત્ત્વો સ્વીકારનારા છે) તો પણ છેવટે લોક જેવા લોક (-એકતાદિ) [એક સારભૂત વાત પકડી રાખનાર સાધારણ રીતે કહેવાય છે] થાય છે. અર્થાત્ છેવટે ગમે તેમ થાય પણ એક શાંતપણાને મૂકતા નથી; અને આખી દ્વાદશાંગીનો સાર પણ તે જ છે.

૨૪. જ્ઞાની ઉદયને જાણે છે; પણ શાતા, અશાતામાં તે પરિણમતા નથી.

૨૫. ઈંદ્રિયોના ભોગસહિત મુક્તપણું નથી. ઈંદ્રિયોના ભોગ છે ત્યાં સંસાર છે; ને સંસાર છે ત્યાં મુક્તપણું નથી.

૨૬. બારમા ગુણસ્થાનસુધી જ્ઞાનીનો આશ્રય લેવાનો છે,–જ્ઞાનીની આજ્ઞાએ વર્તવાનું છે.

૨૭. મહાન્ આચાર્યો અને જ્ઞાનીઓમાં દોષ તથા ભૂલ હોય નહીં આપણાથી ન સમજાય તેને લીધે આપણે ભૂલ માનીએ છીએ. આપણાથી સમજાય તેવું આપણામાં જ્ઞાન નથી માટે તેવું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયે જ્ઞાનીનો આશય ભૂલવાળો લાગે છે તે સમજાશે એવી ભાવના રાખવી. એક બીજા આચાર્યોના વિચારમાં કોઈ જગોએ કાંઈ ભેદ જોવામાં આવે તો તેમ થવું ક્ષયોપશમને લીધે સંભવે છે, પણ વસ્તુત્વે તેમાં વિકલ્પ કરવા જેવું નથી.

૨૮. જ્ઞાનીઓ ઘણા ડાહ્યા હતા. વિષયસુખ ભોગવી જાણતા હતા પાંચે ઇંદ્રિયો પૂર્ણ હતી; (પાંચે ઇંદ્રિયો પૂર્ણ હોય તે જ આચાર્ય પદવીને યોગ્ય થાય) છતાં આ સંસાર અને ઇંદ્રિયસુખ નિર્માલ્ય લાગવાથી તથા આત્માના સનાતન ધર્મને વિષે શ્રેયપણું લાગવાથી તેઓ વિષયસુખ વિરમી આત્માના સનાતનધર્મમાં જોડાયા છે.

(૧) તીર્થ (૨) અતીર્થ (૩) તીર્થંકર. (૪) અતીર્થંકર (૫) સ્વયંબુદ્ધ (૬) પ્રત્યેકબુદ્ધ (૭) બુદ્ધબોધિત. (૮) સ્રીલિંગ (૯) પુરુષલિંગ (૧૦) નપુંસકલિંગ. (૧૧) અન્યલિંગ. (૧૨) જૈનલિંગ (૧૩) ગૃહસ્થલિંગ (૧૪) એક (૧૫) અનેક સંસારી. સંસારી જીવો એક પ્રકારે, બે પ્રકારે ઇત્યાદિ અનેક પ્રકારે કહ્યા છે. એક પ્રકારે–સામાન્યપણે 'ઉપયોગ' લક્ષણે સર્વ સંસારી જીવો છે. બે પ્રકારે–ત્રસ, સ્થાવર અથવા વ્યવહારરાશિ, અવ્યવહારરાશિ, સૂક્ષ્મ નિગોદમાંથી નીકળી એક વખત ત્રસપણું પામ્યા છે તે 'વ્યવહારરાશિ'. અનાદિકાળથી સૂક્ષ્મ નિગોદમાંથી નીકળી કોઇ દિવસ ત્રસપણું પામ્યા નથી તે 'અવ્યવહારરાશિ.' ત્રણ પ્રકારે–સંયત, અસંયત અને સંયતાસંયત અથવા સ્રી, પુરુષને નપુંસક. ચાર પ્રકારે –ગતિઅપેક્ષાએ. પાંચ પ્રકારે–ઇંદ્રિયઅપેક્ષાએ. છ પ્રકારે–પૃથ્વી, અપ, તેજસ, વાયુ વનસ્પતિ અને ત્રસ. સાત પ્રકારે–કૃષ્ણ, નીલ, કાપોત, તેજો, પદ્મ, શુક્લ અને અલેસી. (ચૌદમા ગુણસ્થાનકવાળા લેવા પણ સિદ્ધ ન લેવા, કેમકે સંસારી જીવની વ્યાખ્યા છે.) આઠ પ્રકારે–અંડજ પોતજ, જરાયુજ, સ્વેદજ, રસજ, સમ્મૂર્છન, ઉદ્ભિજ્જ અને ઉપપાદ. નવ પ્રકારે–પાંચ સ્થાવર, ત્રણ વિકલેંદ્રિય, અને પંચેંદ્રિય. દશ પ્રકારે –પાંચ સ્થાવર ત્રણ વિકલેંદ્રિય, સંજ્ઞી તથા અસંજ્ઞી પંચેંદ્રિય. અગીઆર પ્રકારે–સૂક્ષ્મ, બાદર, ત્રણ વિકલેન્દ્રિય, અને પંચેંદ્રિયમાં જળચર, સ્થળચર, નભચર, મનુષ્ય, દેવતા, નારક. બાર પ્રકારે–છકાયના પર્યાપ્ત તથા અપર્યાપ્ત. તેર પ્રકારે–ઉપલા બાર ભેદ સંવ્યવહારિક તથા એક અસંવ્યવહારિક (સૂક્ષ્મ નિગોદનો). ચૌદ પ્રકારે–ગુણસ્થાનક આશ્રી, અથવા સૂક્ષ્મ, બાદર, ત્રણ વિકલેન્દ્રિય તથા સંજ્ઞી, અસંજ્ઞીના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત. એમ બુદ્ધિમાન પુરુષોએ સિદ્ધાંતને અનુસરી જીવના અનેક ભેદ (જુદા ભાવના ભેદ) કહ્યા છે.

સંવત્ ૧૯૫૭ (હાલરીના) અસાડ શુદ ૯. શુક્ર–તા. ૬–૧–૧૯૦૦.

૧. 'જાતિસ્મરણ જ્ઞાન' વિષે જે શંકા રહે છે તેનું સમાધાન આ ઉપરથી થશેઃ––જેમ બાલ્યાવસ્થાને વિષે જે કાંઇ જોયું હોય અથવા અનુભવ્યું હોય તેનું સ્મરણ વૃદ્ધાવસ્થામાં કેટલાકને થાય ને કેટલાકને ન થાય, તેમ પૂર્વજન્મનું ભાન કેટલાકને રહે, ને કેટલાકને ન રહે. ન રહેવાનું કારણ એ છે કે, પૂર્વદેહ છોડતાં બાહ્ય પદાર્થોને વિષે જીવ વળગી રહી મરણ કરે છે, અને નવો દેહ પામી તેમાં જ આસક્ત રહે છે. જેથી

૩૯. અનંતકાળથી જીવ રખડે છે; છતાં તેનો મોક્ષ થયો નહીં અને જ્ઞાનીએ એક અંતર્મુહૂર્તમાં મુક્તપણું બતાવ્યું છે !

૪૦. જીવ જ્ઞાનીની આજ્ઞા પ્રમાણે જ્ઞાનપણામાં વિચરે, તો અંતર્મુહૂર્તમાં મુક્ત થાય છે.

૪૧. અમુક વસ્તુઓ વ્યવચ્છેદ ગઈ એમ કહેવામાં આવે છે; પણ તેનો પુરુષાર્થ કરવામાં આવતો નથી તેથી વ્યવચ્છેદ ગઈ કહેવાય, જો તેનો સાચો-સાચો પુરુષાર્થ થાય તો તે ફરી પ્રગટે એમાં સંશય નથી. અંગ્રેજોએ ઉદ્યમ કર્યો તો હુન્નર તથા રાજ્ય પ્રાપ્ત કર્યાં; અને હિંદુસ્તાનવાળાએ ઉદ્યમ ન કર્યો તો પ્રાપ્ત કરી શક્યા નહીં. તેથી વિદ્યા (જ્ઞાન) વ્યવચ્છેદ ગઈ કહેવાય નહીં.

૪૨. વિષયો ક્ષય થયા નહીં છતાં જે જીવો પોતાને વિષે વર્તમાનમાં ગુણો માની બેઠા છે તે જીવોના જેવી ભ્રમણા ન કરતાં તે (વિષયો) ક્ષય કરવા ભણી લક્ષ આપવું.

સંવત ૧૯૫૭ ([illegible] અષાડ શુદ ૮, [illegible])

૧. ધર્મ, અર્થ, કામ ને મોક્ષ એ ચાર પુરુષાર્થમાં પ્રથમ ત્રણથી ચડિયાતો મોક્ષ. મોક્ષ અર્થે બાકીના ત્રણ છે.

૨. સુખસ્વભાવ આત્માનો ધર્મ એ એમ પ્રતીત થાય છે. તે સોનામાફક શુદ્ધ છે.

૩. કર્મવડે સુખ દુઃખ સહન કરતાં છતાં પરિગ્રહ ઉપાર્જન કરવા તથા તેનું રક્ષણ કરવા સૌ પ્રયત્ન કરે છે. સૌ સુખને ચાહે છે; પણ તે પરતંત્ર છે. પરતંત્રતા પ્રશંસાપાત્ર નથી

૪. તે માર્ગ (મોક્ષ) રત્નત્રયની આરાધનાવડે સર્વ કર્મનો ક્ષય થવાથી પ્રાપ્ત થાય છે.

૫. જ્ઞાનીએ નિરૂપણ કરેલાં તત્ત્વોનો યથાર્થ બોધ થવો તે 'સમ્યગ્જ્ઞાન'.

૬. જીવ, અજીવ, આસ્રવ સંવર, નિર્જરા, બંધ, મોક્ષ એ તત્ત્વો છે. (અત્રે પુણ્ય, પાપ આસ્રવમાં ગર્ભિત છે).

૭. જીવના બે ભેદ સિદ્ધ અને સંસારી—
સિદ્ધ. સિદ્ધને અનંત જ્ઞાન, દર્શન, વીર્ય સુખ એ સ્વભાવ સમાન છે; છતાં અનંતર પરંપર થવારૂપે પંદર ભેદ આ પ્રમાણે કહ્યા છે:—

૮. પૂર્વે સ્મૃતિમાં આવેલી વસ્તુ ફરી શાંતપણે સંભારે તો યથાસ્થિત સાંભરે.

૯. ગ્રંથિના બે ભેદ છેઃ–એક દ્રવ્ય–બાહ્ય–ગ્રંથિ (ચતુષ્પદ, દ્વિપદ, અપદ ઇ૦) બીજી ભાવ–અભ્યન્તર–ગ્રંથિ (આઠ કર્મ ઇ૦). સમ્યક્પ્રકારે બન્ને ગ્રંથિથી નિવર્તે તે 'નિર્ગ્રંથ'.

૧૦. મિથ્યાત્વ, અજ્ઞાન, અવિરતિ આદિ ભાવ જેને છોડવા જ નથી તેને વસ્ત્રનો ત્યાગ હોય, તોપણ તે પારલૌકિક કલ્યાણ શું કરે!

૧૧. સક્રિય જીવને અબંધનું અનુષ્ઠાન હોય એમ બને જ નહીં. (ક્રિયા જ્યાં અબંધ ગુણસ્થાનક હોતું નથી.)

૧૨. રાગાદિ દોષોનો ક્ષય થવાથી તેનાં સહાયકારી કારણોનો ક્ષય થાય છે. જ્યાં સુધી ક્ષય સંપૂર્ણપણે થતા નથી, ત્યાંસુધી મુમુક્ષુ જીવ સંતોષ માની બેસતા નથી.

૧૩. રાગાદિ દોષ અને તેના સહાયકારી કારણોના અભાવે બંધ થતો નથી. રાગાદિના પ્રયોગે કરી કર્મ હોય છે. તેના અભાવે કર્મનો અભાવ સર્વ સ્થળે જાણવો.

૧૪. આયુ કર્મ.

(અ) અપવર્તન–વિશેષકાળનું હોય તે કર્મ થોડા કાળમાં વેદી શકાય તેનું [illegible] તેના બંધ હોવાથી તે પ્રકારે ઉદયમાં આવે;–ભોગ-[illegible] આ [illegible] શબ્દનો અર્થ 'બે ભાગ થવા' એમ કેટલાક [illegible] રીતે હેતુ 'તુટવું' શબ્દનો 'દોરાનો નિકાલ' [illegible] અર્થમાં વપરાય છે તેવી રીતે 'આયુ તુટવું' [illegible] આયું. (૨) 'સોપક્રમ'–શિથિલ–એકદમ ભોગવી [illegible] નિ[illegible]=નિકાચિત. દેવ, નારક, યુગલ, ૬૩ શલાકા [illegible] ચરમ શરીરીને હોય છે. (૩) પ્રદેશોદય=પ્રદેશને મોઢા આગળ [illegible] પ્રદેશોદયથી જ્ઞાનીઓ કર્મનો ક્ષય અંતર્મુહૂર્તમાં [illegible] અપવર્તન [illegible] 'અનુદીરણા' એ બેનો અર્થ મળતો [illegible] કે, 'ઉદીરણામાં આત્માની શક્તિ છે. અને [illegible] કર્મની શક્તિ છે.' (બ) આયુષ ઘટે છે એટલે થોડા [illegible]

૧૫. અશાતાના ઉદયમાં જ્ઞાનની કસોટી થાય છે.

ઉપરી રીતે પ્રવર્તનારને અવકાશ રાખ્યો હોય તેને-પૂર્વનો ભવ અનુભવવામાં આવે છે,

૨. 'જાતિસ્મરણજ્ઞાન' એ મતિજ્ઞાનનો ભેદ છે. પૂર્વપર્યાય છોડતાં વેદનાના કારણને લઇને, નવો દેહ ધારણ કરતાં ગર્ભાવાસને લઇને, બાળપણામાં મૂઢપણાને લઇને, અને વર્તમાન દેહમાં અતિ લીનતાને લઇને, પૂર્વપર્યાયની સ્મૃતિ કરવાનો અવકાશ જ મળતો નથી; તથાપિ જેમ ગર્ભાવાસ તથા બાળપણ સ્મૃતિમાં રહે નહીં તેથી કરી તે નહોતાં એમ નથી, તેમ ઉપરનાં કારણોને લઇને પૂર્વપર્યાય સ્મૃતિમાં રહે નહીં તેથી કરી તે નહોતાં એમ કહેવાય નહીં. જેવી રીતે આંબા આદિ વૃક્ષોના કલમ કરવામાં આવે છે તેમાં સાનુકૂળતા હોય તો થાય છે, તેમ જો પૂર્વ પર્યાયની સ્મૃતિ કરવાને સાનુકૂળતા (યોગ્યતા) હોય તો 'જાતિસ્મરણજ્ઞાન' થાય. પૂર્વસંજ્ઞા કાયમ હોવી જોઇએ. અસંજ્ઞીનો ભવ આવવાથી 'જાતિ સ્મરણજ્ઞાન' ન થાય.

૩. આત્મા છે. આત્મા નિત્ય છે. પ્રમાણો:—

(૧) બાળકને ધાવતાં બચકારવાનું કોઇ શીખવે છે? તે પૂર્વાભ્યાસ છે.

(૨) સર્પ અને મોરને; હાથી અને સિંહને; ઉંદર અને બિલાડીને સ્વાભાવિક વૈર છે. તે કોઇ શીખવતું નથી. પૂર્વભવના વૈરની સ્વાભાવિક સંજ્ઞા છે.—પૂર્વજ્ઞાન છે.

૪. નિઃસંગપણું એ વનવાસીનો વિષય છે એમ જ્ઞાનીઓએ કહેલ છે તે સત્ય છે. જેનામાં બે વ્યવહાર—સાંસારિક અને અસાંસારિક—હોય તેનાથી નિઃસંગપણું થાય નહીં[1]

૫. સંસાર છોડયાવિના અપ્રમત્તગુણસ્થાનક નથી. અપ્રમત્તગુણસ્થાનકની સ્થિતિ અંતર્મુહૂર્તની છે.[2]

૬. 'અમે સમજ્યા છીએ,' 'શાન્ત છીએ' એમ કહે છે તે તો ઠગાયા છે.

૭. સંસારમાં રહી સાતમા ગુણસ્થાનની ઉપર વધી શકાતું નથી. આથી સંસારીને નિરાશ થવાનું નથી; પણ તે ધ્યાનમાં રાખવાનું છે.[3]

---

૧. શ્રીમદ્નો અપ્રમત્તભાવ અવ્યક્ત રીતે આ શબ્દો સૂચવે છે.—સંશોધક.

૨. આ વચન અપેક્ષિત છે, સંસારત્યાગની આવશ્યકતા સૂચવવા અર્થે કહ્યું છે.—સંશોધક.

૩. આ વચન પણ અપેક્ષિત છે, અભિપ્રાયપૂર્વક છે.—સંશોધક.

૫. જ્યાંસુધી યથાર્થ જ્ઞાન થાય નહીં ત્યાંસુધી મૌન રહેવું ઠીક છે. નહીં તો અનાચારસેવન થાય છે. આ વિષયને ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રમાં 'અનાચાર' નામે અધિકાર છે.

૬. જ્ઞાનીના સિદ્ધાંતમાં ફેર હોઈ શકે નહીં.

૭. મોક્ષ, આત્માનો સ્વધર્મ પ્રાપ્ત કરવા માટે કહેવામાં આવ્યો છે, [illegible] તેનું [illegible] સમજવામાં આવ્યું નથી તેથી ફેર લાગે છે.

૮. [illegible]

૯. [illegible]

૧૦. [illegible]

૧૧. [illegible]

૧૨. [illegible]

૧૩. [illegible]

૧૪. [illegible]

૧૫. [illegible]

૧૬. [illegible]

૧૭. [illegible]

[illegible]

૯. જો ખરા વૈદની પ્રાપ્તિ થાય, તો દેહનો વિધર્મ [illegible] ઔષધીથી વિધર્મમાંથી નીકળી સ્વધર્મ પકડે છે. તેવી રીતે જો ખરા ગુરુની પ્રાપ્તિ થાય, તો આત્માની શાંતિ ઘણી જ સુગમતાથી અને સહેજમાં થાય છે.

૧૦. ક્રિયા કરતાંમાં તત્પર એટલે અપ્રમાદી થવું. પ્રમાદ કરીને ઉદ્યમ કાયર થવું નહીં.

૧૧. સામાયિક-સંયમ. પ્રતિક્રમણ—આત્માની ક્ષમાપના, આરાધના. પૂજા-ભક્તિ.

૧૨. જિનપૂજા, સામાયિક, પ્રતિક્રમણ આદિ કેમ અનુક્રમે કરવાં તે કહેતાં એક પછી એક પ્રશ્ન ઉઠે; અને તેનો કેમે પાર આવે તેમ નથી. જ્ઞાનીની આજ્ઞા પ્રમાણે—જ્ઞાનીએ બતાવ્યા પ્રમાણે ગમે તે ક્રિયામાં વર્તે તોપણ તે મોક્ષના માર્ગમાં છે.

૧૩. અમારી આજ્ઞાએ વર્તતાં જો પાપ લાગે તો તે અમે અમારે શિરે ઓઢી લઈએ છીએ; કારણ કે જેમ રસ્તા ઉપર કાંટા પડ્યા હોય તે કોઈને વાગશે એમ જાણી માર્ગે ચાલતાં ત્યાંથી ઉપાડી લઈ કોઈને જ્યાં ન લાગે તેવી બીજી એકાંત જગોએ કોઈ મૂકે તો કાંઈ તેણે રાજ્યનો ગુન્હો કર્યો કહેવાય નહીં; તેમ મોક્ષનો શાંત માર્ગ બતાવતાં પાપ કેમ સંભવે !

૧૪. જ્ઞાનીની આજ્ઞાએ ચાલતાં જ્ઞાનીગુરુએ ક્રિયાઆશ્રી યોગ્યતાનુસાર કોઈને કાંઈ બતાવ્યું હોય અને કોઈને કાંઈ બતાવ્યું હોય તેથી મોક્ષનો માર્ગ અટકતો નથી.

૧૫. યથાર્થ સ્વરૂપ સમજ્યા વિના, અથવા પોતે જે બોલે છે તે પરમાર્થે યથાર્થ છે કે કેમ તે જાણ્યા વિના સમજ્યા વિના જે વક્તા થાય છે તે અનંત સંસારને વધારે છે, માટે જ્યાં સુધી આ સમજવાની શક્તિ થાય નહીં ત્યાં સુધી મૌન રહેવું સારું છે.

૧૬. વક્તા થઈ એક પણ જીવને યથાર્થ માર્ગ પમાડવાથી તીર્થંકરગોત્ર પમાય છે, અને તેથી ઉલટું કરવાથી મહામોહનીયકર્મ બંધાય છે.

૧૭ જો કે હમણાં જ તમે સર્વને માર્ગે ચઢાવીએ, પણ ભાજનના પ્રમાણમાં વસ્તુ મૂકાય છે. નહીંતો જેમ હલકાં વાસણમાં ભારે વસ્તુ મૂકવાથી વાસણનો નાશ થાય, તેમ થાય.

૧૮. તમારે કોઈ પ્રકારે ડરવા જેવું નથી; કારણ કે, તમારે માથે અમારા જેવા છે, તો હવે તમારા પુરુષાર્થને આધીન છે. જો તમે પુરુષાર્થ કરશો તો મોક્ષ થવો દૂર નથી. મોક્ષ પ્રાપ્ત કર્યો તે બધા

૨. મોક્ષમાર્ગ એ અગમ્ય તેમ જ સરળ છે.

અગમ્યઃ-માત્ર વિભાવદશાને લીધે મતભેદ પડવાથી કોઈ પણ સ્થળે મોક્ષમાર્ગ સમજાય તેવું રહ્યું નથી, અને તેને લીધે વર્તમાનમાં અગમ્ય છે. માણસ મરી ગયા પછી અજ્ઞાનપણે નાડ ઝાલીને વૈદાં કરવાનાં ફળની બરાબર, મતભેદ પડવાનું ફળ થયું છે, અને તેથી મોક્ષમાર્ગ સમજાય તેમ નથી. સરળઃ-મતભેદની કડાકૂટ જવા દઈ, જો આત્મા અને પુદ્ગલવચ્ચે વહેંચણી કરી, શાંતપણે અનુભવવામાં આવે તો મોક્ષમાર્ગ સરળ છે; અને દૂર નથી.

૩. અનેક શાસ્ત્રો છે. તે એકેક વાંચવા પછી તેનો નિર્ણય કરવા માટે બેસવામાં આવે તો તે હિસાબે પૂર્વાદિકનું જ્ઞાન અને કેવળજ્ઞાન કેમે પ્રાપ્ત થાય નહીં; અર્થાત્ કોઈ દિવસ પાર આવે નહીં; પણ તેની સંકલના છે, ને તે શ્રીગુરુદેવ બતાવે છે કે, અંતર્મુહૂર્તમાં મહાત્માઓ પ્રાપ્ત કરે છે.

૪. આ જીવે નવપૂર્વસુધી જ્ઞાન મેળવ્યું તોપણ કાંઈ સિદ્ધિ થઈ નહીં. તેનું કારણ વિમુખદશાએ પરિણમવાનું છે. જો સન્મુખદશાએ પરિણમ્યા હોય તો તત્ક્ષણ મુક્ત થાય.

૫. પરમશાંત રસમય 'ભગવતી આરાધના' જેવા એક જ શાસ્ત્રનું સારી રીતે પરિણમન થયું હોય તો બસ છે.

૬. આ આરા-કાળમાં સંઘયણ સારાં નહીં; આયુષ્ ઓછાં, દુર્ભિક્ષ, મરકી જેવા સંજોગો વારંવાર બને તેથી આયુષની કાંઈ નિશ્ચયપૂર્વક સ્થિતિ નથી, માટે જેમ બને તેમ આત્મહિતની વાત તરત જ કરવી. મુલતવી રાખવાથી ભૂલથાપ ખાઈ બેસાય છે. આવા સાંકડા સમયમાં તો એક જ સાંકડો માર્ગ-પરમ શાંત થવું તે-ગ્રહણ કરવો. તેથી જ ઉપશમ ક્ષયોપશમ અને ક્ષાયિકભાવ થાય છે.

૭. કામાદિ કોઈક જ વાર આપણાથી હારી જાય છે; નહીં તો ઘણીવાર આપણને થાપ મારી દે છે. એટલા માટે બનતાં સુધી જેમ બને તેમ ત્વરાથી તેને તજવાને અપ્રમાદી થવું, જેમ વહેલું થવાય તેમ થવું. શૂરવીરપણાથી તેમ તરત થવાય છે.

૮. વર્તમાનમાં દૃષ્ટિરાગાનુસારી માણસો વિશેષપણે છે.

૬. ચલન તે બંધ—યોગનું ચલાયમાન થવું તે 'બંધ.' યોગનું સ્થિર થવું તે અબંધ.

૭. જ્યારે અબંધ થાય ત્યારે મુક્ત થયા કહેવાય.

૮. ઉત્સર્ગમાર્ગ એટલે યથાખ્યાતચારિત્ર; જે નિરતિચારવાળું છે.
ઉત્સર્ગમાં ત્રણ ગુપ્તિ સમાય છે. અપવાદમાં પાંચ સમિતિ સમાય છે. ઉત્સર્ગ અક્રિય છે. અપવાદ સક્રિય છે. ઉત્તમ ઉત્સર્ગમાર્ગ છે; ને તેથી જે ઉતરતો તે અપવાદ છે. ચૌદમું ગુણસ્થાનક ઉત્સર્ગ છે; તેથી નીચેનાં ગુણસ્થાનકો એક બીજાની અપેક્ષાએ અપવાદ છે.

૯. મિથ્યાત, અવિરતિ, પ્રમાદ, કષાય, ને યોગથી એક પછી એક અનુક્રમે બંધ પડે છે.

૧૦. મિથ્યાત્વ, એટલે યથાર્થ ન સમજાય તે. મિથ્યાત્વથી વિરતિપણું ન થાય. વિરતિને અભાવે કષાય થાય, કષાયથી યોગનું ચલાયમાનપણું થાય છે. યોગનું ચલાયમાનપણું 'આશ્રવ,' અને તેથી ઉલટું તે 'સંવર.'

૧૧. દર્શનમાં ભૂલ થવાથી જ્ઞાનમાં ભૂલ થાય છે. જેવા રસથી જ્ઞાનમાં ભૂલ થાય તેવી રીતે આત્માનું વીર્ય સ્ફુરાય, અને તે પ્રમાણે પરમાણુ ગ્રહણ કરે ને તેવોજ બંધ પડે; અને તે પ્રમાણે વિપાક ઉદયમાં આવે. બે આંગળીના આંકડીયા પાડ્યા તે રૂપ ઉદય. ને તે મરડવા તે રૂપ ભૂલ, તે ભૂલથી દુઃખ થાય છે એટલે બંધ બંધાય છે. પણ મરડવારૂપ ભૂલ જવાથી આંકડા સહેજે વિપાક આપી નિર્જરે છે, અને નવો બંધ થતો નથી.

૧૨. દર્શનમાં ભૂલ થાય તેનું ઉદાહરણઃ—જેમ દીકરો બાપના જ્ઞાનમાં તેમ જ બીજાના જ્ઞાનમાં દેહઅપેક્ષાએ એક જ છે. બીજી રીતે નથી; પરંતુ બાપ તેને પોતાનો દીકરો કરી માને છે. તે જ ભૂલ છે. તે જ દર્શનમાં ભૂલ અને તેથી જો કે જ્ઞાનમાં ફેર નથી તો પણ ભૂલ કરે છે; ને તેથી ઉપર પ્રમાણે બંધ પડે છે.

૧૩. જો ઉદયમાં આવ્યા પહેલાં રસમાં મોળાશ કરી નાખવામાં આવે તો આત્મપ્રદેશથી કર્મ ખરી જઈ નિર્જરા થાય, અથવા મંદ રસે ઉદય આવે.

૧૪. જ્ઞાનીઓ નવી ભૂલ કરતા નથી, માટે તે અબંધ થઈ શકે છે.

મહાત્મા પ્રથમ આપણા જેવા મનુષ્ય હતા; અને કેવળજ્ઞાન પામ્યા પછી પણ દેહ તો તેનો તે જ રહે છે, તો પછી હવે તે દેહમાંથી તે મહાત્માઓએ શું કાઢી નાખ્યું તે સમજીને કાઢી નાખવાનું કરવાનું છે. તેમાં ડર શાનો? વાદવિવાદ કે મતભેદ શાનો? માત્ર શાંતપણે તે જ ઉપાસવા યોગ્ય છે.

સંવત્ ૧૯૫૬ (કાઠારી) ના અષાડ સુદ ૧૪,-બુધવાર તા. ૧૧-૭-૧૯૦૦.

૧. પ્રથમથી આયુષ્ય બાંધ્યું, તે બદલવા ઇચ્છ્યા હોઇએ તો બદલાય [illegible] તે કામ આવે છે; તેમ પ્રથમથી વૈરાગ્યદશા પ્રાપ્ત કરી હોય તો અવસર આવ્યે કામ આવે છે આરાધના થઇ શકે છે.

૨. [illegible] અર્થે [illegible] ઉપયોગ રાખ્યો હતો કે, તે [illegible] સૂત્ર, [illegible] તે પણ [illegible]-અવસ્થાને લીધે ચિંતામાં માથાના [illegible] શાસ્ત્રોમાં [illegible] ને મળતી નહીં. [illegible] ગણધરની સાખ આપી છે [illegible] મનના ઉદ્દેશે માલમ છે પણ તેનો અર્થ તેમ [illegible] એટલે પશુતુલ્ય ગણેલ વૈરાગ્ય [illegible] ને [illegible] રીતે [illegible] કેળીને [illegible] એટલે કે ગવેલાને મારી હોડી [illegible] મન થાય છે [illegible] વર્તમાનકાળે લોકના ભવિષ્યકાળમાં કહેવું [illegible] થાય છે.

૩. [illegible] ભગવતીની [illegible] ના કરેલી સ્થિતિ વગેરે [illegible]

૪. [illegible] પ્રથમ [illegible] ને [illegible] ભાન અને સમ્યગ્દર્શન [illegible] સમ્યગ્દર્શન [illegible] અનંત-

૫. તેમ [illegible] ના સમ્યગ્દર્શન [illegible] આખું અનાદિના [illegible] વાળો જીવ અધિકના [illegible] જણાય છે કે [illegible] કાળને [illegible] ભાવના નિજના [illegible] નથી, અને નિશ્ચય થઇ [illegible] તેમ આવ્યે છે ત્યાં પ્રથમનું અસહ્યપણું છે ત્યાં અધિકના ગણાય.

સંવત્ ૧૯૫૭ (હાલારી)ના અશાડ શુદ ૧૫, ગુરૂવાર.—તા૦ ૧૨।૭।૧૯૦૦.

૧. જ્ઞાનદર્શનનું ફળ યથાખ્યાતચારિત્ર, અને તેનું ફળ નિર્વાણ: અને તેનું ફળ અવ્યાબાધ સુખ.

સંવત્ ૧૯૫૭ (હાલારી)ના અશાડ વદ ૧, શુક્રવાર.—તા૦ ૧૩।૭।૧૯૦૦.

૧. દેવાગમનસ્તોત્ર જે મહાત્મા સમંતભદ્રાચાર્યે (જેના નામનો શબ્દાર્થ 'કલ્યાણ જેને માન્ય છે.' એવો થાય છે) બનાવેલ છે; અને તેના ઉપર દિગમ્બર તથા શ્વેતામ્બર આચાર્યોએ ટીકા કરી છે. એ મહાત્મા દિગમ્બરઆચાર્ય છતાં તેઓ કૃત ઉપરનું સ્તોત્ર શ્વેતામ્બરઆચાર્યોને પણ માન્ય છે. તે સ્તોત્રમાં નીચેનો શ્લોક છે:—

> દેવાગમનભોયાનચામરાદિવિભૂતય: ।
> માયાવિષ્વપિ દશ્યંતે, નાનસ્ત્વમસિ નો મહાન્॥

આ શ્લોકનો ભાવાર્થ એવો છે કે, દેવાગમન (દેવતાઓનું આવવું થતું હોય), આકાશગમન (આકાશગમન થઇ શકતું હોય), ચામરાદિ વિભૂતિ (ચામર વગેરે વિભૂતિ હોય—સમવસરણ થતું હોય આદિ) એ બધાં તો માયાવીઓનામાં પણ જણાય છે, (માયાથી અથવા યુક્તિથી પણ થઇ શકે) એટલે તેટલાથી જ આપ અમારા મહત્તમ નથી. (તેટલા ઉપરથી કાંઇ તીર્થંકર વા જિનેન્દ્રદેવનું અસ્તિત્વ માની શકાય નહી એવી વિભૂતિ આદિનું કાંઇ અમારે કામ નથી. અમે તો તેનો ત્યાગ કર્યો છે.)

આ આચાર્યે કેમ જાણે ગુફામાંથી નીકળતાં તીર્થંકરનું કાંડું પકડી ઉપર પ્રમાણે નિરપેક્ષપણે વચનો કહ્યાં હોય એવો આશય આ સ્થળે બતાવવામાં આવ્યો છે.

૨. આત્માનાં અથવા પરમેશ્વરનાં લક્ષણો કેવાં હોવા હોવાં જોઇએ તે સંબંધી 'તત્ત્વાર્થસૂત્રમાં' પહેલી ગાથા નીચેપ્રમાણે છે:—

> મોક્ષમાર્ગસ્ય નેતારં । ભેત્તારં કર્મભૂભૃતાં॥
> જ્ઞાતારં વિશ્વતત્ત્વાનાં । વંદે તદ્ગુણલબ્ધયે॥

સારભૂત અર્થ—

'મોક્ષમાર્ગસ્ય નેતારં' (મોક્ષમાર્ગે લઈ જનારને એમ કહેવાથી 'મોક્ષ'નું 'અસ્તિત્વ' માન્યું, અને લઈ જનાર એ ત્રણ વાત સ્વીકારી. જો મોક્ષ છે તો તેનો માર્ગ પણ જોઈએ, અને જો માર્ગ છે, તો તેનો દ્રષ્ટા પણ જોઈએ

૧૫. જ્ઞાનીઓએ માનેલું છે કે દેહ પોતાનો નથી; તે રહેવાનો પણ નથી; જ્યારે ત્યારે પણ તેનો વિયોગ થવાનો છે. એ ભેદવિજ્ઞાનને લઈને હમેશાં નગારાં વાગતાં હોય તેવી રીતે તેના કાને પડે છે, અને અજ્ઞાનીના કાન બહેરા હોય છે એટલે તે જાણતો નથી.

૧૬. જ્ઞાની દેહ જવાનો છે એમ સમજી તેનો વિયોગ થાય તેમાં ખેદ કરતા નથી. પણ જેવી રીતે કોઈની વસ્તુ લીધી હોય, ને તેને પાછી આપવી પડે તેમ દેહને ઉલ્લાસથી પાછો સોંપે છે; અર્થાત્ દેહમાં પરિણમતા નથી.

૧૭. દેહ અને આત્માનો ભેદ પાડવો તે 'ભેદજ્ઞાન.' તે જ્ઞાનીનો તેજાબ છે. તે તેજાબથી દેહ અને આત્મા જુદાં પડી શકે છે. તે વિજ્ઞાન થવા માટે મહાત્માઓએ સકળ શાસ્ત્રો રચ્યાં છે. જેમ તેજાબથી સોનું તથા કથિર જુદાં પડે છે, તેમ જ્ઞાનીના ભેદવિજ્ઞાનરૂપ તેજાબથી સ્વાભાવિક આત્મદ્રવ્ય અગુરુ લઘુ સ્વભાવવાળું હોઈને પ્રયોગી દ્રવ્યથી જુદું પડી સ્વધર્મમાં આવે છે.

૧૮. બીજા ઉદયમાં આવેલાં કર્મોનું આત્મા ગમે તેમ સમાધાન કરી શકે, પણ વેદનીયકર્મમાં તેમ થઈ શકે નહીં; ને તે આત્મપ્રદેશે વેદવું જ જોઈએ; ને તે વેદતાં મુશ્કેલીનો પૂર્ણ અનુભવ થાય છે. ત્યાં જો ભેદજ્ઞાન સંપૂર્ણ પ્રગટ થયું ન હોય, તો આત્મા દેહાકારે પરિણમે; એટલે દેહ પોતાનો માની લઈ વેદે છે. અને તેને લઈને આત્માની શાંતિનો ભંગ થાય છે. આવા પ્રસંગે જેમને ભેદજ્ઞાન સંપૂર્ણ થયું છે એવા જ્ઞાનીઓને અશાતાવેદની વેદતાં નિર્જરા થાય છે; ને ત્યાં જ્ઞાનીની કસોટી થાય છે. એટલે બીજા દર્શનોવાળા ત્યાં તે પ્રમાણે ટકી શકતા નથી, ને જ્ઞાની એવી રીતે માનીને ટકી શકે છે.

૧૯. પુદ્ગલદ્રવ્યની દરકાર રાખવામાં આવે તોપણ જ્યારે ત્યારે આદરણ જવાનું છે, અને જે પોતાનું નથી તે પોતાનું થવાનું નથી; માટે લાચાર થઈ દીન બનવું તે શા કામનું?

૨૦. યોગાયોગદિ યંપસાન્યોગ્યથી પ્રકૃતિ ને પ્રદેશબંધ થાય છે.

૨૧. સ્થિતિ તથા અનુભાગ કષાયથી બંધાય છે.

૨૨. આઠ વિધ, સાત વિધ, છ વિધ ને એક વિધ એ પ્રમાણે બંધ બંધાય છે.

આત્મવૃત્તિ વિશુદ્ધ થતાં બીજા દ્રવ્યને સંયોગે આત્મા દેહપણે-વિભાવે પરિણમ્યાનું જણાય રહે.

૧૨. અનંત ચૈતન્યનું સ્થિર થવું તે 'મુક્તિ.'

૧૩. મિથ્યાત્વ, અવિરતિ કષાય અને યોગ એના અભાવે અનુક્રમે યોગ સ્થિર થાય છે.

૧૪. પૂર્વના અભ્યાસને લીધે જે ઝોકું આવી જાય છે તે 'પ્રમાદ'

૧૫. યોગને આકર્ષણ કરનાર નહીં હોવાથી એની મેળે સ્થિર થાય છે

૧૬. રાગ અને દ્વેષ એ આકર્ષણ.

૧૭. સંક્ષેપમાં જ્ઞાનીનું એમ કહેવું છે કે, પુદ્ગલથી ચૈતન્યનો વિયોગ કરાવવો છે; એટલે કે રાગદ્વેષથી આકર્ષણ મટાડવું છે.

૧૮. અપ્રમત્ત થવાય ત્યાંસુધી જાગૃત જ રહેવાનું છે.

૧૯. જિનપૂજાદિ અપવાદમાર્ગ છે.

૨૦. મોહનીયકર્મ મનથી જીતાય, પણ વેદનીયકર્મ મનથી જીતાય નહીં; તીર્થંકરઆદિને પણ વેદવું પડે; ને બીજાના જેવું વમવું પણ લાગે. પરંતુ તેમાં (આત્મધર્મમાં) તેમના ઉપયોગની સ્થિરતા હોઇને નિર્જરા થાય છે, અને બીજાને-અજ્ઞાનીને બંધ પડે છે. ક્ષુધા, તૃષા એ મોહનીય નહીં પણ વેદનીયકર્મ છે.

૨૧. જે પુમાન પરધન હરૈ, સો અપરાધિ અજ્ઞ;
જે અપનો ધન વિવહરૈ, સો ધનપતિ ધર્મજ્ઞ.

—શ્રીબનારસીદાસ.

૨૨. પ્રવચનસારોદ્ધાર ગ્રન્થના ત્રીજા ભાગમાં જિનકલ્પનું વર્ણન કર્યું છે. એ ગ્રન્થ શ્વેતામ્બરી છે. તેમાં કહ્યું છે કે, એ કલ્પ સાધનાર નીચેના ગુણોવાળો મહાત્મા હોવો જોઇએ:—

૧. સંઘયણ. ૨. ધીરજ. ૩. શ્રુત. ૪. વીર્ય. ૫. અસંગતા.

૨૩. દિગમ્બરદૃષ્ટિમાં આ દશા સાતમા ગુણસ્થાનકવર્તીની છે. દિગમ્બરદૃષ્ટિ પ્રમાણે સ્થવિરકલ્પી અને જિનકલ્પી એ નગ્ન હોય; અને શ્વેતામ્બર પ્રમાણે પહેલા એટલે સ્થવિર નગ્ન ન હોય એ કલ્પ સાધનારને શ્રુતજ્ઞાન એટલું બધું બળવાન હોવું જોઇએ કે, વૃત્તિ શ્રુતજ્ઞાનકારે હોવી જોઇએ વિષયાકારે વૃત્તિ થવી ન જોઇએ. દિગમ્બર કહે છે કે નાગાનો મોક્ષ

અને જે દશા હોય તે જ આર્ષે કહી જઈ શકે. આર્ષે કહી જવાનું કાર્ય નિરાકાર ન કરી શકે, પણ સાકાર કરી શકે, અર્થાત્ મોક્ષમાર્ગનો ઉપદેશ સાકાર ઉપદેશક; એટલે દેહસ્થિતિએ જેણે મોક્ષ અનુભવ્યો છે એવા કરી શકે. 'ભેત્તાર' કર્મભૂભૃતાં (કર્મરૂપ પર્વતને ભેદવાવાળા) અર્થાત્ કર્મરૂપી પર્વતો તોડવાથી મોક્ષ હોઈ શકે; એટલે જેણે દેહસ્થિતિએ કર્મરૂપી પર્વત તોડ્યા છે તે સાકાર ઉપદેશક છે; તેવા કોણ? વર્તમાનદેહે જે જીવન્મુક્ત છે તે. જે કર્મરૂપી પર્વત તોડી મુક્ત થયા છે તેને ફરી કર્મનું હોવાપણું ન હોય; માટે કેટલાક માને છે, તેમ મુક્ત થયા પછી દેહ ધારણ કરે એવા જીવન્મુક્ત ન જોઈએ. 'જ્ઞાતારં વિશ્વતત્ત્વાનાં' (વિશ્વતત્ત્વના જાણનાર) એમ કહેવાથી એમ દર્શાવ્યું કે આપ્ત કેવા જોઈએ કે સમસ્ત વિશ્વના જ્ઞાયક હોય. 'વંદે તદ્ગુણ લબ્ધયે' (તેના ગુણની પ્રાપ્તિને અર્થે તેને વંદના કરું છું). અર્થાત્ આવા ગુણવાળા પુરુષ હોય તે જ આપ્ત છે; અને તે જ વંદન યોગ્ય છે.

૩. મોક્ષપદ બધા ચૈતન્યને સામાન્ય જોઈએ. એક જીવ આશ્રયી નહીં. એટલે એ ચૈતન્યનો સામાન્ય ધર્મ છે. એક જીવને હોય અને બીજા જીવને ન હોય એમ બને નહીં.

૪. 'ભગવતી આરાધના' ઉપર શ્વેતામ્બર આચાર્યોએ ટીકા કરેલ છે તે પણ તે જ નામે કહેવાય છે.

૫. કરણાનુયોગ કે દ્રવ્યાનુયોગમાં દિગમ્બર અને શ્વેતામ્બર વચ્ચે તફાવત નથી. માત્ર બાહ્ય વ્યવહારમાં તફાવત છે.

૬. કરણાનુયોગમાં ગણિતાકારે સિદ્ધાન્તો મેળવેલા છે. તેમાં તફાવત હોવાનો સંભવ નથી.

૭. કર્મગ્રન્થ મુખ્યપણે કરણાનુયોગમાં સમાય.

૮. 'પરમાત્મપ્રકાશ' દિગમ્બરઆચાર્યનો બનાવેલો છે તે ઉપર ટીકા થઈ છે.

૯. નિરાકુળતા એ સુખ છે. સંકલ્પ એ દુઃખ છે.

૧૦. કાયક્લેશ તપ કરતાં છતાં મહામુનિને નિરાકુળતા અર્થાત્ સ્વસ્થતા જોવામાં આવે છે. મતલબ જેને તપાદિકની આવશ્યકતા છે, અને તેથી તપાદિક કાયક્લેશ કરે છે, છતાં સ્વસ્થતા અનુભવે છે; તો પછી કાયક્લેશ કરવાનું રહ્યું નથી એવા સિદ્ધભગવાનને નિરાકુળતા કેમ ન સંભવે?

૧૧. દેહ કરતાં ચૈતન્ય સાવ સ્પષ્ટ છે. દેહગુણધર્મ જેમ જોવામાં આવે છે, તેમ આત્મગુણધર્મ જોવામાં આવે તો દેહ ઉપરનો રાગ નષ્ટ થઈ જાય.

૩૧. એનું એ જ ચૈતન્ય સ્ત્રીને સ્ત્રીરૂપે, અને પુરુષને પુરુષરૂપે પરિણમે છે; અને ખોરાક પણ તથાપ્રકારના જ આકારે પરિણમી પુષ્ટિ આપે છે.

૩૨. પરમાણુ પરમાણુને શરીરમાં લડતાં કોઇએ જોયાં નથી; પણ તેનું પરિણામવિશેષ જાણવામાં આવે છે. તાવની દવા તાવ અટકાવે છે એ જાણી શકીએ છીએ, પણ અંદર શું ક્રિયા થઇ તે જાણી શકતા નથી એ દૃષ્ટાન્તે. કર્મબંધ થતો જોવામાં આવતો નથી, પણ વિપાક જોવામાં આવે છે.

૩૩. અનાગાર-જેને વ્રતને વિષે અપવાદ નહીં તે.

૩૪. અણગાર-ઘરવિનાના.

૩૫. સમિતિ-સમ્યક્પ્રકારે જેની મર્યાદા રહી છે તે મર્યાદાસહિત, યથાસ્થિતપણે પ્રવર્ત્તવાનો જ્ઞાનીઓએ જે માર્ગ કહ્યો છે તે માર્ગ પ્રમાણે માપસહિત પ્રવર્ત્તવું તે.

૩૬. સત્તાગત-ઉપશમ.

૩૭. શ્રવણ ભગવાન-સાધુભગવાન્ અથવા મુનિ ભગવાન્.

૩૮. અપેક્ષા-જરૂરીયાત,-ઇચ્છા.

૩૯. સાપેક્ષ-બીજા કારણ, હેતુની જરૂરીયાત ઇચ્છે છે તે.

૪૦. સાપેક્ષત્વ અથવા અપેક્ષાએ-એક બીજાને લઇને.

સંવત્ ૧૯૫૭ (હાલારી)ના આશાડ વદ ૩, રવિ-તા૦ ૧૫ા૭ા૧૯૦૦.

૧. પાર્થિવપાક-સત્તાએ થયેલો.

૨. અનુપપન્ન-નહીં સંભવિત; નહીં સિદ્ધ થવાયોગ્ય.

રાત્રે-શ્રાવકઆશ્રયી. પરસ્ત્રીત્યાગ તથા બીજા અણુવ્રત વિષે.

૧. જ્યાંસુધી મૃષા અને પરસ્ત્રીનો ત્યાગ કરવામાં આવે નહીં ત્યાંસુધી સર્વ ક્રિયા નિષ્ફળ છે. ત્યાંસુધી આત્મામાં છળ કપટ હોવાથી ધર્મ પરિણમતો નથી.

૨. ધર્મ પામવાની આ પ્રથમ ભૂમિકા છે.

૩. જ્યાંસુધી મૃષાત્યાગ અને પરસ્ત્રીત્યાગ એ ગુણો ન હોય ત્યાંસુધી વક્તા તથા શ્રોતા હોઇ શકે નહીં.

૪. મૃષા જવાથી ઘણી અસત્ય પ્રવૃત્તિ ઓછી થઇ નિવૃત્તિનો પ્રસંગ આવે છે. સહજ વાતચીત કરતા પણ વિચાર કરવો પડે.

૫. મૃષા બોલવાથી જ લાભ થાય એવો કાંઇ નિયમ નથી. જો તેમ હોય, તો સાચા બોલનારા કરતાં જગતમાં અસત્ય બોલનારા ઘણા હોય છે,

નગ્ન નિર્વિચારાનો મોક્ષમાર્ગ છે. બાકી તે ઉન્મત્તમાર્ગ છે. નગ્ગો વિ મોક્ખમગ્ગો, સેસાય ઉમ્મગ્ગયા સવ્વે. વળી 'નાગા એ બાદશાહથી આઘા; એટલે તેથી વધારે અધિકારી' એ કહેવત પ્રમાણે, એ સ્થિતિ બાદશાહને પૂજ્ય છે.[1]

૨૪. ચેતના ત્રણ પ્રકારની.—૧. કર્મફળચેતના–એકેન્દ્રિય જીવ અનુભવે છે. ૨. કર્મચેતના–વિકલેન્દ્રિય તથા પંચેન્દ્રિય અનુભવે છે. ૩. જ્ઞાનચેતના–સિદ્ધપર્યાય અનુભવે છે.

૨૫. મુનિઓની વૃત્તિ અલૌકિક હોવી જોઈએ; તેને બદલે હાલ લૌકિક જોવામાં આવે છે.

સંવત્ ૧૯૫૭ (કાસારી)ના અષાડ વદ ૨, શનિ.–તા. ૧૪।૭।૧૯૦૦.

૨૬. પર્યાયાલોચન–એક વસ્તુને બીજી રીતે વિચારવી તે.

૨૭. આત્માની પ્રતીતિ માટે સંકલનાપ્રત્યે દૃષ્ટાંતઃ–૭ ઇંદ્રિયોમાં મન અધિષ્ઠાતા છે; અને બાકીની પાંચ ઇંદ્રિયે તેની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તનાર છે; અને તેની સંકલના કરનાર પણ એક મન જ છે. મન જો ન હોત તો કોઈ કાર્ય બનત નહીં. વાસ્તવિક રીતે કોઈ ઇંદ્રિયનું કાંઈ વળતું નથી. મનનું સમાધાન થાય છે; ને એ પ્રમાણે કે, એક ચીજ આંખે જોઈ, તે લેવા પગે ચાલવા માંડ્યું. ત્યાં જઈ હાથે લીધી, ને ખાધી ઇત્યાદિ. તે સઘળી ક્રિયાનું સમાધાન મને કર્યું છતાં એ સઘળાનો આધાર આત્મા ઉપર છે.

૨૮. જે પ્રદેશે વેદના વધારે હોય તે મુખ્યપણે વેદે છે; અને બાકીના ગૌણપણે વેદે છે.

૨૯. જગત્‌માં અભવ્યના જીવ અનંતગુણા છે. તેથી અનંતગુણા પરમાણુ એક સમયે એક જીવ ગ્રહણ કરે છે.

૩૦. દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાળ અને ભાવે બાહ્ય અને અભ્યંતર પરિણમતાં પરમાણુ જે ક્ષેત્ર વેદનારૂપે ઉદયમાં આવે ત્યાં એકઠા થઈ ત્યાં તે રૂપે પરિણમે, અને ત્યાં જેવા પ્રકારનો બંધ હોય તે ઉદયમાં આવે. પરમાણુઓ માથામાં એકઠા થાય તો ત્યાં માથાના દુખાવાને આકારે પરિણમે છે, આંખમાં આંખની વેદનાના આકારે પરિણમે છે.

---

૧. ઉત્કૃષ્ટ સંયમદશાનું પ્રતિપાદન આ પ્રસંગમાં કર્યું છે.—સંશોધક.

૧૧. એક પરમાણુ એક પ્રદેશી છતાં છ દિશાને સ્પર્શે. (ચાર દિશા તથા એક ઉર્ધ્વ અને બીજી અધો એ મળી છ દિશા.)

૧૨. નિયાણુ એટલે નિદાન.

૧૩. આઠ કર્મ બધાં વેદનીય છે; કારણ કે બધાં વેદાય છે; પરંતુ લોકપ્રસિદ્ધ વેદનું થતું નહીં હોવાથી લોકપ્રસિદ્ધ વેદનીયકર્મ જૂદું ગણ્યું છે.

૧૪. કાર્મણ, તૈજસ, આહારક, વૈક્રિય અને ઔદારિક એ પાંચ શરીરના પરમાણુ એકનાએક એટલે સરખા છે; પરંતુ તે આત્માના પ્રયોગ પ્રમાણે પરિણમે છે.

૧૫. અમુક અમુક મગજમાંની નસો દાબવાથી ક્રોધ, હાસ્ય, ઘેલછા ઉત્પન્ન થાય છે. શરીરમાં મુખ્ય મુખ્ય સ્થળો જીભ, નાસિકા, ઇત્યાદિ પ્રગટ જણાય છે તેથી માનીએ છીએ, પણ આવાં સૂક્ષ્મ સ્થાનો પ્રગટ જણાતાં નથી એટલે માનતા નથી: પણ તે જરૂર છે.

૧૬. વેદનીયકર્મ એ નિર્જરારૂપે છે. પણ દવા ઇત્યાદિ તેમાંથી ભાગ પડાવી જાય.

૧૭. જ્ઞાનીએ એમ કહ્યું છે કે, આહાર લેતાંય દુઃખ થતું હોય, અને છોડતાંય દુઃખ થતું હોય ત્યાં સંલેખના કરવી. તેમાં પણ અપવાદ હોય છે. જ્ઞાનીએ કાંઇ આત્મઘાત કરવાની ભલામણ કરી નથી.

૧૮. જ્ઞાનીએ અનંત ઔષધિ અનંતા ગુણેસંયુક્ત જોઇ છે, પરંતુ મોત મટાડી શકે એવી ઔષધિ કોઇ જોવામાં આવી નહીં! વૈદ્ય અને ઔષધિ એ નિમિત્તરૂપ છે.

૧૯. બુદ્ધદેવને રોગ, દારિદ્રતા, વૃદ્ધાવસ્થા, અને મોત એ ચાર બાબત ઉપરથી વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો હતો.

સંવત્ ૧૯૫૭ (હ.હા.ગી)ના અસાડ વદ ૪ ભોમ,—તા૦ ૧૦।૭।૧૯૦૦.

૧. ચક્રવર્તિને ઉપદેશ કરવામાં આવે, તો તે ઘડીકમાં રાજ્યનો ત્યાગ કરે, પણ ભિક્ષુકને અનંત તૃષ્ણા હોવાથી તે પ્રકારનો ઉપદેશ તેને અસર કરે નહીં.

૨. જો એક વખત આત્મામાં અંતર્વૃત્તિ સ્પર્શી જાય, તો અર્ધપુદ્ગલપરાવર્તન રહે એમ તીર્થંકરાદિએ કહ્યું છે. અંતર્વૃત્તિ જ્ઞાનથી થાય છે. અંતર્વૃત્તિ થવાનો આભાસ એની મેળે (સ્વભાવે જ) આત્મામાં થાય છે. અને તેમ થવાની ખાત્રી પણ સ્વભાવિક થાય છે. અર્થાત્ આત્મા 'થરમોમીટર' સમાન છે. તાવ હોવાની તેમ તાવ ઉતરી જવાની ખાત્રી

તો તેઓને ઘણો લાભ થતો જોઈએ; તેમ કાંઈ જોવામાં આવતું નથી; તેમ અસત્ય બોલવાથી લાભ થતો હોય તો કર્મ સાવ રદ થઈ જાય, અને શાસ્ત્ર પણ ખોટાં પડે.

૬. મન્ત્રનો જાપ છે. પ્રથમ મુનિથી જણાય, પણ પાછળથી મન્ત્રનો પ્રભાવ થાય, ને તેની અસર આમા આજુબાજુ તથા સંબંધમાં આવનાર ઉપર થાય.

૭. સત્યથી મનુષ્યનો આત્મા સ્ફટિક જેવો જણાય છે.

સંવત્ ૧૯૫૭ ([illegible]) અષાડ વદ ૪ સોમ, તા૦ ૧૧।૭।૧૯૦૦.

૧. દિગમ્બરસંપ્રદાય એમ કહે છે કે આત્મામાં 'કેવળજ્ઞાન' શક્તિરૂપે રહ્યું છે.
૨. શ્વેતામ્બરસંપ્રદાય કેવળજ્ઞાન સત્તારૂપે રહ્યાનું કહે છે.
૩. 'શક્તિ' શબ્દનો અર્થ 'સત્તા'થી વધારે ઝીણો થાય છે.
૪. શક્તિરૂપે છે, એટલે આવરણથી રોકાયું નથી. જેમ જેમ શક્તિ વધતી જાય એટલે તેના ઉપર જેમ જેમ પ્રયોગ થતા જાય, તેમ તેમ જ્ઞાન વિશુદ્ધ થતું જતાં, કેવળજ્ઞાન પ્રગટ થાય.
૫. સત્તામાં એટલે આવરણમાં રહ્યું છે, એમ કહેવાય.
૬. સત્તામાં કર્મપ્રકૃતિ હોય તે ઉદયમાં આવે એ શક્તિરૂપે ન કહેવાય.
૭. સત્તામાં કેવળજ્ઞાન હોય અને આવરણમાં ન હોય એમ ન બને.[1]
૮. કાન્તિ, દીપ્તિ, શરીરનું બળવું, ખાધેલું પાચન થવું, લોહીનું ફરવું, ઉપરના પ્રદેશોનું નીચે આવવું, નીચેનાનું ઉપર જવું (વિશેષ કારણથી સમુદ્‌ઘાતાદિ), રતાશ, તાવ આવવો: એ બધી તૈજસ્ પરમાણુની ક્રિયાઓ છે. તેમ જ સામાન્ય રીતે આત્માના પ્રદેશો ઉંચા નીચા થયા કરે એટલે કંપાયમાન રહે તે પણ તૈજસ્ પરમાણુથી.
૯. કાર્મણશરીર તે જ સ્થળે આત્મપ્રદેશોને પોતાના આવરણના સ્વભાવ બતાવે.
૧૦. આત્માના આઠ રુચક પ્રદેશ પોતાનું સ્થાન ન બદલે. સામાન્ય રીતે સ્થૂળ નયથી એ આઠ પ્રદેશ નાભિના કહેવાય, સૂક્ષ્મપણે ત્યાં અસંખ્યાતા પ્રદેશ કહેવાય.[2]

---

૧. અહીં શ્રોતાએ આ પ્રમાણે નોંધ કરી છે. 'ભગવતી આરાધના'માં વિશેષ જોવા (શ્રીમદે) ભલામણ કરી, ને પ્રદેશ વિશદપણે સમજાવવા (શ્રીમદે) કહ્યું:— સંશોધક.

૨. શ્રોતાની નોંધઃ—"આઠ પ્રદેશોનો સંબંધ (શ્રીમદે) બતાવ્યો."—સંશોધક.

૧૨. સમ્યક્દૃષ્ટિ ગૃહસ્થ એવા હોવા જોઈએ કે જેની પ્રતીતિ દુશ્મનો પણ કરે, એમ જ્ઞાનીઓએ કહ્યું છે. તાત્પર્ય કે, એવા નિષ્કલંક ધર્મ પાળનારા હોવા જોઈએ.[1]

રાત્રે.

૧૩. અવધિજ્ઞાન અને મનઃપર્યવજ્ઞાન વચ્ચે તફાવતઃ[2]

૧૪. પરમાવધિજ્ઞાન, મનઃપર્યવજ્ઞાનથી પણ ચઢી જાય છે; અને તે એક અપવાદરૂપે છે.

સંવત્ ૧૯૫૭ (હાલારી)ના અશાડ વદ ૫ બુધ,–તા૦ ૧૮।૭।૧૯૦૦.

૧. આરાધના થવા માટે સઘળાં શ્રુતજ્ઞાન છે, અને તે આરાધનાનું વર્ણન કરવા શ્રુતકેવળી પણ અશક્ય છે.

૨. જ્ઞાન, લબ્ધિ, ધ્યાન અને સમસ્ત આરાધનાનો પ્રકાર પણ એવો જ છે.

૩. ગુણનું અતિશયપણું જ પૂજ્ય છે, અને તેને આધીન લબ્ધિ, સિદ્ધિ ઇત્યાદિ છે, અને ચારિત્ર સ્વચ્છ કરવું એ તેનો વિધિ છે.

૪. દશવૈકાલિકમાં પહેલી ગાથા–"ધમ્મો મંગલ મુક્કિટ્ઠં, અહિંસા સંજમો તવો। દેવાવિ તં નમંસંતિ જસ્સ ધમ્મે સયામણો" ॥ એમાં સર્વ વિધિ સમાઈ જાય છે. પણ અમુક વિધિ એમ કહેવામાં આવેલ નથી તેથી એમ સમજવામાં આવે છે, કે સ્પષ્ટપણે વિધિ બતાવ્યો નથી.

૫. ગુણાતિશયમાં જ ચમત્કાર છે. (આત્માના).

૬. સર્વોત્કૃષ્ટ શાન્ત સ્વભાવ કરવાથી પરસ્પર વૈરવાળાં પ્રાણીઓ પોતાનો વૈરભાવ છોડી દઈ શાન્ત થઈ બેસે છે. એવો શ્રી તીર્થંકરનો અતિશય છે.

---

૧ આ વાતની નોંધ. 'અવધિજ્ઞાન, અને મનઃપર્યવજ્ઞાન સંબંધી 'નંદિસૂત્ર'માં જે વાક્યાર્થ [illegible] તે જ પ્રમાણે [illegible] અધિકાર વાંચવામાં આવ્યાનું (ફરીથી) જણાવ્યું અને વચ્ચે શું તફાવત છે તે જણાવવામાં નથી આવ્યા.–સંશોધક.

૨ આ વિષે અન્ય નોંધ મળી છે, કે 'પહેલાં (અવધિ, જ્ઞાનના [illegible]) [illegible] ઇત્યાદિ છે એથી ગુણસ્થાનકે પણ હોઈ શકે; સ્થૂળ છે; [illegible] માનના સ્થૂળ [illegible], અને બીજું (મનઃપર્યવજ્ઞાન [illegible]) [illegible] [illegible] [illegible] (ફરીથી) [illegible]"–સંશોધક.

૧૦. [illegible]

[illegible]

૧૦ [illegible]

૧૧ [illegible]

[illegible]

૧. [illegible]

૨. [illegible]

૩. [illegible]

૪. [illegible]

૫. [illegible]

૬. [illegible]

[illegible]

[illegible]

૭. જે કાંઈ સિદ્ધિ, લબ્ધિ ઇત્યાદિ છે તે આત્માના જાગૃતપણામાં એટલે આત્માના અપ્રમત્ત સ્વભાવમાં છે. તે બધી શક્તિઓ આત્માને આધીન છે. આત્માવિના કાંઈ નથી. એ સર્વનું મૂળ સમ્યક્ જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્ર છે.

૮. અત્યંત લેશ્યાશુદ્ધિ હોવાને લીધે પરમાણુ પણ શુદ્ધ હોય છે. સાત્ત્વિક અસાત્ત્વિક ઝાડ નીચે બેસવાથી જણાતી અસરના દૃષ્ટાન્તે.

૯. લબ્ધિ સિદ્ધિ સાચી છે; અને તે અપેક્ષાવગરના મહાત્માને પ્રાપ્ત થાય છે. જોગી વૈરાગી એવા મિથ્યાત્વીને પ્રાપ્ત થતી નથી. તેમાં પણ અનંત પ્રકાર હોઈને અપવાદ છે. એવી શક્તિઓવાળા મહાત્મા જાહેરમાં આવતા નથી; તેમ બતાવતા પણ નથી. જે કહે છે તેની પાસે તેવું હોતું નથી.

૧૦. લબ્ધિ ક્ષોભકારી, અને ચારિત્રને શિથિલ કરનારી છે. લબ્ધિ આદિ માર્ગેથી પડવાનાં કારણો છે. તેથી કરી જ્ઞાનીને તેનો તિરસ્કાર હોય છે. જ્ઞાનીને જ્યાં લબ્ધિ, સિદ્ધિ આદિથી પડવાનો સંભવ ઉત્પન્ન થાય છે ત્યાં તે પોતાથી વિશેષ જ્ઞાનીનો આશ્રય શોધે છે.

૧૧. આત્માની યોગ્યતાવગર એ શક્તિ આવતી નથી. આત્માએ પોતાનો અધિકાર વધારવાથી તે આવે છે.

૧૨. દેહ છૂટે છે તે પર્યાય છૂટે છે; પણ આત્મા આત્માકારે અખંડ ઊભો રહે છે; પોતાનું કાંઈ જતું નથી; જે જાય છે તે પોતાનું નથી એમ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન થાય નહીં ત્યાંસુધી મૃત્યુનો ભય લાગે છે.

૧૩. ગુરુ ગણધર ગુણધર અધિક, પ્રચુર પરંપર ઔર;
વ્રત તપ તનુ નગન ધર, વંદૌ વૃષ સિરમૌર. ૧.

—સ્વામીકાર્તિક.

પ્રચુર=પુષ્કળ, પુરતા: વિસ્તારથી. વૃષ=ધર્મ. સિરમૌર=માથાના મુકુટ.

૧૪. અવગાઢ=મજબૂત. પરમાવગાઢ=ઉત્કૃષ્ટપણે મજબૂત. અવગાહ–એક પરમાણુ પ્રદેશ રોકે તે વ્યાપવું. શ્રાવક=જ્ઞાનીનાં વચનના શ્રોતા. જ્ઞાનીનું વચન શ્રવણ કરનાર. દર્શન જ્ઞાન વગર ક્રિયા કરતાં છતાં શ્રુતજ્ઞાન વાંચતાં છતાં શ્રાવક સાધુ હોઈ શકે નહીં. ઔદયિક ભાવે તે શ્રાવક, સાધુ કહેવાય. પારિણામિક ભાવે કહેવાય નહીં. સ્થવિર=સ્થિર, જામેલ.

૧૫. સ્થવિરકલ્પ-જે સાધુ વૃદ્ધ થયા છે તેઓને શાસ્ત્રમર્યાદાએ વર્તવાનો-ચાલવાનો જ્ઞાનીઓએ મુકરર કરેલો, બાંધેલો; નક્કી કરેલો માર્ગ-નિયમ.

૧૬. જિનકલ્પ-એકાકી વિચરનાર સાધુઓને માટે કલ્પેલો અર્થાત્ બાંધેલો-મુકરર કરેલો જિનમાર્ગ વા નિયમ.

તા૦ ૧૯।૭।૧૯૦૦.

૧. સૌ ધર્મ કરતાં જૈનધર્મ ઉત્કૃષ્ટ દયાપ્રણીત છે. દયાનું સ્થાપન જેવું તેમાં કરવામાં આવ્યું છે, તેવું બીજા કોઈમાં નથી. "માર" એ શબ્દ જ "મારી" નાખવાની સજ્જડ છાપ તીર્થંકરોએ આત્મામાં મારી છે. એ જગોએ ઉપદેશનાં વચનો પણ આત્મામાં સર્વોત્કૃષ્ટ અસર કરે છે. શ્રી જિનની છાતીમાં જીવહિંસાના પરમાણુ જ ન હોય એવો અહિંસાધર્મ શ્રી જિનનો છે. જેનામાં દયા ન હોય તે જિન ન હોય. જૈનને હાથે ખુન થવાના બનાવો પ્રમાણમાં અલ્પ હશે. જૈન હોય તે અસત્ય બોલે નહીં.

૨. જૈન સિવાય બીજા ધર્મોની મુકાબલે અહિંસામાં બૌદ્ધ પણ ચઢી જાય છે. બ્રાહ્મણોની યજ્ઞાદિ હિંસકક્રિયાનો નાશ પણ શ્રી જિને ને શ્રી બુદ્ધે કર્યો છે. જે હજુ સુધી કાયમ છે.

૩. બ્રાહ્મણો યજ્ઞાદિ હિંસકધર્મવાળા હોવાથી શ્રી જિને તથા શ્રી બુદ્ધે સખત શબ્દો વાપરી ધિક્કાર્યા છે, તે યથાર્થ છે.

૪. બ્રાહ્મણોએ સ્વાર્થબુદ્ધિથી એ હિંસકક્રિયા દાખલ કરી છે. શ્રી જિને તેમ જ શ્રીબુદ્ધે જાતે વૈભવત્યાગ કરેલો હોવાથી તેઓએ નિઃસ્વાર્થબુદ્ધિએ દયાધર્મનો ઉપદેશ કરી હિંસકક્રિયાનો વિચ્છેદ કર્યો. જગત્સુખમાં તેઓની સ્પૃહા નહોતી.

૫. હિંદુસ્થાનના લોકો એક વખત વિદ્યાનો અભ્યાસ એવી રીતે છોડી દે છે કે, ફરીને તે ગ્રહણ કરતાં તેઓને કંટાળો આવે છે. યુરોપિયન પ્રજામાં તેથી ઊલટું છે. તેઓ તદ્દન છોડી દેતા નથી. પણ ચાલુ જ રાખે છે. પ્રવૃત્તિના કારણને લઈને વત્તોઓછો અભ્યાસ થઈ શકે એ વાત જુદી.

રાત્રે.—

૬. વેદનીયકર્મની સ્થિતિ જઘન્ય બાર મુહૂર્તની છે; તેથી ઓછી સ્થિતિનો બંધ પણ કષાય વગર એક સમયનો પડે, બીજે સમયે વેદે, ત્રીજે સમયે નિર્જરે.

આયુનો બંધ કરવા માટે વર્તમાનપર્યાયમાં એ ગુણસ્થાનકવર્તી જીવને ચાર ગતિ ખુલી છે. તેમાં ચારમાંથી એક એક ગતિનો બંધ કરી શકે. તે જ પ્રમાણે જે પર્યાયમાં જીવ હોય તેને તે આયુનો ઉદય હોય. મનક્ષણ કે ચાર ગતિમાંથી વર્ત્તમાન એક ગતિનો ઉદય હોઇ શકે; ને ઉદીરણા પણ તેની જ હોઇ શકે

૩. જે પ્રકૃતિ ઉદયમાં હોય તે સિવાય બીજી પ્રકૃતિની ઉદીરણા કરી શકે; ને તેટલો વખત ઉદયમાન્ પ્રકૃતિ રોકાઇ જાય; ને પછી ઉદયમાં આવે.

૪. ૭૦ કોડાકોડિનો મોટામાં મોટો સ્થિતિબંધ છે. તેમાં અસંખ્યાતા ભવ થાય. વળી પાછો તેવો ને તેવો ક્રમે ક્રમે બંધ પડતો જાય. એવા અનંત બંધની અપેક્ષાએ અનંતાભવ કહેવાય; પણ ઉપર કહ્યા પ્રમાણે જ ભવનો બંધ પડે.

તા૦ ૨૧।૭।૧૯૦૦.

૧. વિશિષ્ટ–મુખ્યપણે મુખ્યપણુંવાચક શબ્દ છે.

૨. જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય અને અંતરાય એ ત્રણ પ્રકૃતિ ઉપશમભાવમાં હોઇ શકે જ નહીં. ક્ષયોપશમભાવે જ હોય. એ પ્રકૃતિ જો ઉપશમભાવે હોય તો આત્મા જડવત્ થઇ જાય; અને ક્રિયા પણ કરી શકે નહીં; અથવા તો તેનાથી પ્રવર્તન પણ થઇ શકે નહીં. જ્ઞાનનું કામ જાણવાનું છે. દર્શનનું કામ દેખવાનું છે, અને વીર્યનું કામ પ્રવર્તવાનું છે. વીર્ય બે પ્રકારે વર્તી શકે છે: ૧. અભિસંધિ. ૨. અનભિસંધિ. અભિસંધિ =આત્માની પ્રેરણાથી વીર્યનું પ્રવર્તવું થાય તે. અનભિસંધિ=કષાયથી વીર્યનું પ્રવર્તવું થાય તે. જ્ઞાનદર્શનમાં ભૂલ થતી નથી પરંતુ ઉદયભાવે રહેલા દર્શનમોહને લીધે ભૂલ થવાથી એટલે ઔરનું તૌર જણાવાથી વીર્યની પ્રવૃત્તિ વિપરીતપણે થાય છે. જો સમ્યક્‌પણે થાય, તો સિદ્ધ-પર્યાય પામે. આત્મા કોઇ પણ વખતે ક્રિયા વગરનો હોઇ શકતો નથી. જ્યાં સુધી યોગો છે ત્યાં સુધી ક્રિયા કરે છે તે પોતાની વીર્યશક્તિથી કરે છે. તે ક્રિયા જોવામાં આવતી નથી, પણ પરિણામ ઉપરથી જાણવામાં આવે છે. ખાધેલો ખોરાક નિદ્રામાં પચી જાય છે એમ સવારે ઉઠતાં જણાય છે. નિદ્રા સારી આવી હતી ઇત્યાદિક બોલીએ છીએ તે થયેલી ક્રિયા સમજાવાથી બોલવામાં આવે છે. ચાળીશ વર્ષની ઉમરે આંકડા ગણતા આવડે તો શું તે પહેલા આંકડા નહોતા એમ કાંઇ કહી શકાશે? નહીં જ. પોતાને જ્ઞાન નહોતું તેથી એમ કહે. આ જ

પ્રમાણે જ્ઞાન દર્શનનું સમજવાનું છે. આત્માનાં જ્ઞાન દર્શન અને વીર્ય થોડાં ઘણાં પણ ખુલ્લાં રહેતાં હોવાથી આત્મા ક્રિયામાં પ્રવર્તી શકે. વીર્ય ચળાચળ રહેતાં સત્તા રહે છે. કર્મગ્રન્થ વાંચવાથી વિશેષ સ્પષ્ટ થશે. આટલા ખુલાસાથી પણ લાભ થશે.

૩. પારિણામિકભાવે હમેશાં જીવત્વપણું છે; એટલે જીવ જીવપણે પરિણમે, અને સિદ્ધત્વ ક્ષાયિકભાવે હોય, કારણ કે પ્રકૃતિઓનો ક્ષય કરવાથી સિદ્ધપર્યાય પમાય છે.

૪. મોહનીયકર્મ ઉદયિકભાવે હોય.

૫. વાણિયા ખોટા અક્ષર લખે છે, પણ આંકડા ખોટા લખતા નથી. ત્યાં તો બહુ સ્પષ્ટપણે લખે છે. તેવી રીતે કથાનુયોગમાં જ્ઞાનીઓએ વખતે ખોટું લખ્યું હોય તો ભલે. પણ કર્મપ્રકૃતિમાં તો ચોક્કસ આંકડા લખ્યા છે. તેમાં જરા નફાવત આવવા નથી દીધો.

તા૦ ૨૨।૭।૧૯૦૦.

૧. જ્ઞાન એ દોરો પરોવેલ સોય જેવું છે એમ ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રમાં કહેલું છે. દોરો પરોવેલ સોય ખોવાતી નથી તેમ જ્ઞાન હોવાથી સંસારમાં ભૂલું પડાતું નથી.

તા૦ ૨૩।૭।૧૯૦૦.

૧. પ્રતિહાર=તીર્થંકરનું ધર્મરાજ્યપણું બતાવનાર. પ્રતિહાર=દરવાન.

૨ સ્થૂળ, અલ્પ સ્થૂળ, તેથી પણ સ્થૂળ, દૂર, દૂરમાં દૂર તેથી પણ દૂર; એમ જણાય છે. અને તે ઉપરથી સૂક્ષ્મ, સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ આદિનું જ્ઞાન કોઈકને પણ હોવાનું સિદ્ધ થઈ શકે છે.

૩. "નમ" એ "આત્મમ"

૪. ઉપદ્રવ=દ્ધ્યાયવા, અનુપદ્રવ-નહીં [illegible], ઉપદ્રવ[illegible]-આધારભૂત. અધિ[illegible]=વસ્તુધર્મ [illegible] પાત્ર-એક પાત્રની અપેક્ષાએ બીજા પાત્ર [illegible] ને [illegible] તેનું [illegible] બને તે. વિષમ -[illegible] નહીં [illegible], [illegible] આલંબન-એ સામાન્ય વિશેષ ઉપ[illegible] [illegible] દર્શન સવિશેષ ચેતન-જ્ઞાન એ જ્ઞાન

૫. ભૂતસદ્ભૂત-સમ્યક્પ્રકારે [illegible] ઉત્પન્ન [illegible]-[illegible] જણાતું. વે

ઉદયની સાથે અગાઉથી અશુભના ઉદયનું પુસ્તક વાંચ્યું હોય તો શોક ન થાય. શુભના ઉદય વખતે શત્રુ મિત્ર થઇ જાય છે, અને અશુભના ઉદય વખતે મિત્ર શત્રુ થઇ જાય છે. સુખદુઃખનું ખરૂં કારણ કર્મ જ છે. કાર્તિકેયાનુપ્રેક્ષામાં કહ્યું છે કે, કોઇ માણસ કરજ લેવા આવે તેને, કરજ ચુકવી આપ્યાથી માથા ઉપરથી બોજો ઓછો થતાં કેવો હર્ષ થાય છે? તે પ્રમાણે પુદ્ગલ દ્રવ્યરૂપી શુભાશુભ કરજ જે કાળે ઉદયમાં આવે તે કાળે સમ્યક્પ્રકારે વેદી ચુકવી દેવાથી નિર્જરા થાય છે ને નવું કરજ થતું નથી; તો જ્ઞાનીપુરુષે કર્મરૂપી કરજમાંથી મુક્ત થવાને હર્ષાયમાનપણે તૈયાર થઇ રહેવું જોઇએ; કારણ તે દીધા વગર છૂટકો થવાનો નથી.

૨૨. સુખદુઃખ જે દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાળ ભાવે ઉદય આવવાનું હોય તેમ ઇન્દ્રાદિ પણ ફેરફાર કરવાને શક્તિવાન નથી.

૨૩. કરણાનુયોગમાં જ્ઞાનિએ અંતર્મુહૂર્ત આત્માનો અપ્રમત્ત ઉપયોગ માન્યો છે.

૨૪. કરણાનુયોગમાં સિદ્ધાન્તનો સમાવેશ થાય છે.

૨૫. ચરણાનુયોગમાં વ્યવહારમાં આચરી શકે તેનો સમાવેશ કર્યો છે.

૨૬. સર્વવિરતિમુનિને બ્રહ્મચર્યવ્રતની પ્રતિજ્ઞા જ્ઞાની આપે છે તે ચરણાનુયોગની અપેક્ષાએ; પણ કરણાનુયોગની અપેક્ષાએ નહીં; કારણ કે, કરણાનુયોગ પ્રમાણે નવમા ગુણસ્થાનકે વેદોદયનો ક્ષય થઇ શકે છે, ત્યાંસુધી થઇ શકતો નથી.

ઉદયની સાથે અગાઉથી અશુભના ઉદયનું પુસ્તક વાંચ્યું હોય તો દોષ ન થાય. શુભના ઉદય વખતે શત્રુ મિત્ર થઈ જાય છે, અને અશુભના ઉદય વખતે મિત્ર શત્રુ થઈ જાય છે. સુખદુઃખનું ખરું કારણ કર્મ જ છે. કાર્તિકેયાનુપ્રેક્ષામાં કહ્યું છે કે, કોઈ માણસ કરજ લેવા આવે તેને કરજ ચુકવી આપવાથી માથા ઉપરથી બોજો ઓછો થતાં કેવો હર્ષ થાય છે? તે પ્રમાણે પુદ્ગલ દ્રવ્યરૂપી શુભાશુભ કરજ જે કાળે ઉદયમાં આવે તે કાળે સમ્યક્પ્રકારે વેદી ચુકવી દેવાથી નિર્જરા થાય છે ને નવું કરજ થતું નથી; તો જ્ઞાનીપુરુષે કર્મરૂપી કરજમાંથી મુક્ત થવાને હર્ષાયમાનપણે તૈયાર થઈ રહેવું જોઈએ; કારણ તે દીધા વગર છૂટકો થવાનો નથી.

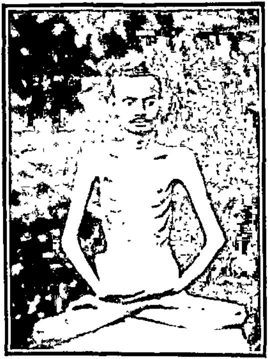
૨૨. સુખદુઃખ જે દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાળ ભાવે ઉદય આવવાનું હોય તેમાં ઇન્દ્રાદિ પણ ફેરફાર કરવાને શક્તિવાન નથી.

૨૩. કરણાનુયોગમાં જ્ઞાનીએ અંતર્મુહૂર્ત આત્માનો અપ્રમત્ત ઉપયોગ માન્યો છે.

૨૪. કરણાનુયોગમાં સિદ્ધાન્તનો સમાવેશ થાય છે.

૨૫. ચરણાનુયોગમાં વ્યવહારમાં આચરી શકે તેનો સમાવેશ કર્યો છે.

૨૬. સર્વવિરતિમુનિને બ્રહ્મચર્યવ્રતની પ્રતિજ્ઞા જ્ઞાની આપે છે તે ચરણાનુયોગની અપેક્ષાએ; પણ કરણાનુયોગની અપેક્ષાએ નહીં; કારણ કે, કરણાનુયોગ પ્રમાણે નવમા ગુણસ્થાનકે વેદોદયનો ક્ષય થઈ શકે છે. ત્યાંસુધી થઈ શકતો નથી.

વયક્રમમાં શ્રીમદ્‌ના કેટલાક અંગત અભિપ્રાયો આવી જાય છે. તે ઉપરાંત તેઓનું આભ્યંતર પરિણામ અવલોકન (Introspection) હમેશ ત્રણ હાથનોંધ (Memo-Books) પ્રાપ્ત થતાં અત્ર મૂકીએ છીએ. આ હાથનોંધમાં સ્વલોચનાથી ઉદ્ભવેલા પૃથક પૃથક ઉદ્ગારો સ્વઉપયોગાર્થે ક્રમરહિત લખેલા છે. આ હાથનોંધમાં બે વિલાયતના બાંધાની છે, અને એક અહિંના બાંધાની છે. પ્રથમની બેમાંથી એકના પુંઠા ઉપર અંગ્રેજી વર્ષ ૧૮૯૦ નું, અને બીજામાં ૧૮૯૬ નું, 'કેલેન્ડર' છે, અહીંવાળામાં નથી. વિલાયતવાળી બન્નેનાં કદ ઈંચ ૭×૪½ છે; અને અહીંવાળીનું કદ ઈંચ ૬¾×૪ છે. ૧૮૯૦ વાળીમાં ૧૦૦, ૧૮૯૬ વાળીમાં ૧૧૬ અને બીજી અહીંવાળીમાં ૬૦ પાનાં (Leaves) છે. આ ત્રણેમાં ઘણુંખરી એક લેખ ક્રમવાર નથી. દૃષ્ટાંત તરીકે, ૧૮૯૦ વાળી હાથનોંધમાં લખવાનો પ્રારંભ બીજા પાના (ત્રીજા પૃષ્ઠ)થી 'સહજ' એ મથાળા નીચેનો લેખ જોતાં થયો જણાય છે. આ પ્રારંભલેખની શૈલી જોતાં તે અંગ્રેજી વર્ષ ૧૮૯૦ અથવા વિક્રમ સંવત્ ૧૯૪૬ માં લખાયો હોય એમ સમજાય છે. આ પ્રારંભલેખ બીજા પાના-ત્રીજા પૃષ્ઠ-માં છે; જ્યારે પ્રારંભલેખ લખતી વેળા પહેલું પૃષ્ઠ મૂકી દીધેલું તે પાછળથી લખ્યું છે. આ જ રીતે ૫૧ મા પૃષ્ઠમાં સંવત્ ૧૯૫૧ ના પોષ માસની મીતિનો લેખ છે. ત્યારપછી ૬૨ મા પૃષ્ઠમાં સંવત્ ૧૯૫૧ ના ફાગણ વદ ૧૨ નો લેખ છે. અને ૬૭ મા પૃષ્ઠમાં સંવત્ ૧૯૫૧ ના મહા શુદ ૭ નો લેખ છે; જ્યારે ૧૩૦ મા પૃષ્ઠમા જે લેખ છે તે સંવત્ ૧૯૪૭ નો સંભવે છે. કેમકે તે લેખનો વિષય દર્શન-આલોચનારૂપ છે. જે દર્શન-આલોચના સંવત્ ૧૯૪૭ માં સમ્યગ્દર્શન (જુઓ નોંધ પહેલીનો નં. ૩૧ -એ ગરીબ સુદતગીને સમકિત શુદ્ધ પ્રકાર્યુ રે-) થવા પૂર્વે હોવાયોગ્ય છે વળી ૧૮૯૬ એટલે સંવત્ ૧૯૫૨ વાળી હાથનોંધ લખવી શરૂ કર્યા પછી તેમાં જ લખ્યું એમ પણ નથી કેમકે સંવત્ ૧૯૫૨ વાળી નવી હાથનોંધ છતાં ૧૮૯૦ (૧૯૪૬) વાળી હાથનોંધમાં સંવત્ ૧૯૫૩ ના લેખો છે. સંવત્ ૧૯૫૨ (૧૮૯૬) વાળી હાથનોંધ પૂરી થઇ રહ્યા પછી ત્રીજી અહીંના

જ્ઞાનનાં મૈત્ર-પ્રમાણનો-વિશ્વન હોવાપણુનો કોઈ કાળે પણ સંશય નહીં થાય.

તેને કોઈ પણ પ્રકારે ભય થતું નથી એ વાતનો કોઈ કાળે પણ સંશય પ્રાપ્ત નહીં થાય.

તે પોતાની નિર્ભય કોઈ પણ પ્રકારે નિઃસંશય વર્તે છે, એ વાતનો કોઈ કાળે પણ સંશય પ્રાપ્ત નહીં થાય.

મોક્ષમાર્ગ છે એ વાતનો કોઈ પણ કાળે સંશય નહીં થાય.

૩.૧ (હાથનોંધ ૧ પૃ ૩.

સાહિત્ય.

જે પુરુષ આ ગ્રંથમાં સહજ નોંધ કરે છે, તે પુરુષ માટે પ્રથમ સહજ તે પુરુષ હાલ છે.

તેની હમણાં એવી દશા અંતરમાં વર્તી છે કે કંઈક વિના સર્વ સંસારી ઇચ્છાની પણ તેણે વિસ્મૃતિ કરી નાખી છે. અ.

તે કંઈક પામ્યા પણ છે, અને પૂર્ણનો પરમ મુમુક્ષુ છે. છેલ્લા માર્ગનો નિ:શંક જિજ્ઞાસુ છે. આ.

હમણાં જે આવરણો તેને ઉદય આવ્યાં છે, તે આવરણોથી એને ખેદ નથી. પરંતુ વસ્તુભાવમાં થતી મંદતાનો ખેદ છે. ઈ.

૧ આ હાથનોંધ (Memo Book) લખવાનો પ્રારંભ કરતી વખતનો આ સ્વજીવનવૃત્તિપર્યાની (autobiographical) પ્રથમ લેખ છે. આ હાથનોંધ વિ૦ સં૦ ૧૯૪૬ (ઇ૦ સ૦ ૧૮૯૦) ની છે. —સંશોધક

અ. આ ઉદ્‌ગારો એવા પ્રકારનું સૂચવન કરે છે કે, શ્રીમદ્‌ની આ સમયની અંતરદશા એવા પ્રવાહમાં વહેતી હતી કે, તેથી તેઓને વિષે કંઈક દેહપર્યંત સર્વ સંસારી ઇચ્છાની વિસ્મૃતિ થઈ હોય —સંશોધક.

આ. આ વાક્યમાં જે પોતાની વૈરાગ્યદશાનું, પરમ મુમુક્ષુતાનું, અને નિ:શંક જિજ્ઞાસુતાનું કથન છે તે પદ તે 'પરમપદ' (સ્વસ્વરૂપપ્રાપ્તિ) હોવું સંભવે છે. —સંશોધક.

ઇ કયા આવરણોદયને લઈને આ વચનો લખાયાં છે તે અનુમાની શકાય તેમ નથી; તથાપિ તે આવરણોદય વસ્તુભાવને વિક્ષેપક હશે, કેમકે તથાપ્રકારની જાગૃતિ અત્ર જણાય છે. —સંશોધક.

માત્ર કેટલાક દેહધારીઓ હતા, જેઓ મારી નિવૃત્તિને માટે હોય એમ તે પુરૂષને શંકા થઇ.

વાયુ, અગ્નિ, કે પાણી, ભૂમિ એ કોઇ કેમ આવ્યું નથી?

(નેપથ્ય) તેઓ સુખનો વિચાર પણ કરી શકનાં નથી. દુઃખથી બિચારાં પરાધીન છે.

બે ઇંદ્રિય જીવો કેમ આવ્યા નથી?

(નેપથ્ય) એને માટે પણ એ જ કારણ છે. આ ચક્ષુથી જુઓ. તેઓ બિચારાને કેટલું બધું દુઃખ છે.

તેનો કંપ—તેનો થરથરાટ—પરાધીનપણું ઇત્યાદિક જોઇ શકાય તેવું ન હોતું—તે બહુ દુઃખી હતાં. (હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૧૦)

(નેપથ્ય) એ જ ચક્ષુથી હવે તમે આખું જગત્ જોઇ લ્યો. પછી બીજી વાત કરો.

ઠીક ત્યારે. દર્શન થયું, આનંદ પામ્યો; પણ પાછો ખેદ જન્મ્યો.

(નેપથ્ય) હવે ખેદ શાં કરો છે?

મને દર્શન થયું તે શું સમ્યક્ હતું?

"હા"

સમ્યક્ હોય તો પછી ચક્રવર્ત્યાદિક તે દુઃખી કેમ દેખાય!"

"દુઃખી હોય તે દુઃખી, અને સુખી હોય તે સુખી દેખાય."

ચક્રવર્ત્તિ તો દુઃખી નહીં હોય?

"જેમ દર્શન થયું તેમ શ્રધો. વિશેષ જોવું હોય તો ચાલો મારી સાથે"

ચક્રવર્ત્તિનાં અંતઃકરણમાં પ્રવેશ કર્યો.

અંતઃકરણમાં જોઇને પેલું દર્શન સમ્યક્ હતું એમ મેં માન્યું. તેનું અંતઃકરણ બહુ દુઃખી હતું. અનંત ભયના પર્યાયથી તે થરથરતું હતું. કાળ આયુષ્યની દોરીને ગળી જતો હતો. હાડ માંસમાં તેની વૃત્તિ હતી. કાંકરામાં તેની પ્રીતિ હતી. ક્રોધ માનનો તે ઉપાશક હતો. બહુ દુખ.

(હાથ નોંધ પૃષ્ઠ ૧૧.)

વારૂ. આ દેવોનું દર્શન પણ સમ્યક્ સમજવું.

"નિશ્ચય કરવા માટે ઇંદ્રના અંતઃકરણમાં પ્રવેશ કરીએ"

ચાલો ત્યારે—

(તે ઇંદ્રની ભવ્યનાથી ભૂલ ખાધી.) તે પણ પરમ દુઃખી હતો. બિચારો ચવીને કોઇ બિભત્સ સ્થળમાં જન્મવાનો હતો માટે ખેદ કરતો હતો.

'તમારૂં આમંત્રણ સ્વીકારવું, ન સ્વીકારવું એવું અમને કંઇ બંધન નથી અમે સુખી છીએ કે દુઃખી તેનું બતાવવાને પણ અમારૂં અહીં આગમન નથી. અમારાં પદની વ્યાખ્યા કરવા માટે પણ આગમન નથી. તમારાં કલ્યાણને અર્થે અમારૂં આગમન છે.' એક વૃદ્ધ પુરષે કહ્યું.

કૃપા કરીને ત્વરાથી કહો, આપ મારૂં શું કલ્યાણ કરશો તે અને આવેલા પુરુષોનું ઓળખાણ પાડો.

પ્રથમ તેમણે ઓળખાણ પાડી.

...આ વર્ગમાં ૪-૫-૬-૭-૮-૯-૧૦-૧૨ અંકવાળાં મુખ્યે મનુષ્યો છે. તે સઘળાં તમે જે પદને પ્રિય ગણ્યું તેના આરાધક યોગીઓ છે.

૪ થી તે પદ જ સુખરૂપ છે, અને બાકીની જગત્- (હાથનોંધ પૃ૪ ૧૪.)

વ્યવસ્થા અમે જેમ માનીએ છીએ તેમ માને છે. તે પદની અંતરંગની તેની અભિલાષા છે પણ તેઓ પ્રયત્ન કરી શકતા નથી; કારણ કેટલો વખત સુધી તેમને અંતરાય છે.

અંતરાય શી ? કરવા માટે તત્પર થાય એટલે થયું.

વૃદ્ધઃ—તમે ત્વરા ન કરો. તેનું સમાધાન હમણા જ તમને મળી શકશે —મળી જશે.

ઠીક—આપની તે વાતને સમ્મત થઉં છઉં.

વૃદ્ધઃ—આ '૫'ના અંકવાળો—એ કંઇક પ્રયત્ન પણ કરે છે. બાકી "૪" ના પ્રમાણે છે.

'૬' સર્વ પ્રકારે પ્રયત્ન કરે છે, પણ પ્રમત્તદશાથી પ્રયત્નમાં મંદતા આવી જાય છે.

'૭' સર્વ પ્રકારે અપ્રમત્તપ્રયત્નિ છે.

"૮-૯-૧૦" તેના કરતાં ક્રમે ઉજ્જ્વળ, પણ તે જ જાતિના છે. "૧૧" ના અંકવાળા પતિત થઇ જાય છે માટે અહીં તેનું આગમન નથી દર્શન થવા માટે બાર-મોજ હું-હમણા હું તે પદને સંપૂર્ણ જોવાનો છું-પરિપૂર્ણતા પામવાનો છુ. આયુ સ્થિતિ પૂરી થયે તમે જોયેલું પદ—તેમાં એ મને પણ જોશો.—

પિતાજીઃ—તમે મહાભાગ્ય છો. (હાથનોંધ પૃ૪ ૧૫)

આવા અંક કેટલા છે ?

વૃદ્ધ -ત્રણ અંક પ્રથમના તમને અનુકૂળ ન આવે. અગિયારમાનું પણ તેમ જ. "૧૩-૧૪ તમારી પાસે આવે એવું તેને નિમિત્ત રહ્યું નથી.

કાય સંયમ.

ઇંદ્રિય સંક્ષેપતા — આસન સ્થિરતા.

ઇંદ્રિય સ્થિરતા. — અનુપયોગ યથાસૂત્ર પ્રવૃત્તિ.

વચન સંયમ.

મૌનતા. — ઉપયોગ યથાસૂત્ર પ્રવૃત્તિ.

વચન સંક્ષેપ. — વચનગુપ્તિશયતા.

મનો સંયમ.

મનો સંક્ષેપતા. — મનસ્થિરતા.

આત્મચિંતનતા.

દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવ.

સંયમ કારણ નિમિત્તરૂપ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, અને ભાવ.

દ્રવ્ય—સંયમિત દેહ.

ક્ષેત્ર— નિવૃત્તિવાળાં ક્ષેત્રે સ્થિતિ-વિહાર.

કાળ—યથાસૂત્ર કાળ.

ભાવ—યથાસૂત્ર નિવૃત્તિસાધનવિચાર.

૮.[1] (હાથનોંધ ૧ પૃ ૨૧)

સુખની ઇચ્છા ન હોય તે નાસ્તિક, કાં સિદ્ધ, કાં જડ.

૯. (હાથનોંધ ૧ પૃ ૨૨)

એક સ્થિતિ—એ જ ભાવ અને એ જ સ્વરૂપ [illegible]

ન તો કલ્પના [illegible] યથાર્થ [illegible] હોય તો

આ [illegible] તો આ

[illegible] જ્ઞાન-દર્શન [illegible] આવ્યું છે. એમાં

આત્મા [illegible] ચિત્ત [illegible] અને [illegible] અવસ્થાનો [illegible]

એમ વિચારી [illegible] એમ [illegible] હતું કે, પોતાને [illegible]

અવસ્થાનો [illegible] નથી; [illegible] અવસ્થા [illegible]

[illegible] છે, એમ આ [illegible]

[illegible]

આ [illegible]

[illegible]

"૧૩" અતિરિક્ત આવે. ૨૦ પૂ૦ ૬૦ ટેક તો તેઓનું આગમન થાય. નહીં તો નહીં. તેઓનું આગમન કારણ માગવું નહીં. કારણ નથી.

(નેપથ્ય) "તમે એ ગમનાનાં અંતરમાં પ્રવેશ કરો, હું સહાયક થઈ શકું."

માસો-૪ થી ૧૧×૧૨ સુધી ક્રમે ક્રમે સુખની ઉત્તરોત્તર ચડતી લહરીઓ છૂટતી હતી. પણ શું કરીએ? મને તે બહુ પ્રિય લાગ્યું; અને એ જ મારું પોતાનું લાગ્યું.

હવે ખાસ મનોરંજન આપ ભાગ્યને કરે; એ જ તમારો ધર્મમાર્ગે. આવો તો કહે; અને આવો તો આ મંગલમય રહો. ઉઠીને બળ્યા સવેર.

(સ્વવિચારભુવન. દ્વાર પ્રથમ)

૫.[1] [હાથનોંધ પૃ૪ ૧૭.]

કાયાનું નિર્ભ્રમિતપણું.
વચનનું સ્યાદ્વાદપણું.
મનનું ઔદાસીન્યપણું.
આત્માનું મુક્તપણું.

(આ છેલ્લી સમજણ.)

૬.[2] [હાથનોંધ પૃ૪ ૧૮.]

આત્મસાધન.

દ્રવ્ય—હું એક છું. અમમ છું, સર્વ પરભાવથી મુક્ત છું.
ક્ષેત્ર—અસંખ્યાત નિજઅવગાહના પ્રમાણ છું.
કાળ—અજર, અમર, શાશ્વત છું. સ્વપર્યાયપરિણામી સમયાત્મક છું.
ભાવ—શુદ્ધ ચૈતન્ય માત્ર નિર્વિકલ્પ દ્રષ્ટા છું.

૭.[3] [હાથનોંધ પૃ૪ ૧૯.]

વચન સંયમ-	વચન સંયમ-	વચન સંયમ.
મનો સંયમ-	મનો સંયમ-	મનો સંયમ.
કાય સંયમ-	કાય સંયમ-	કાય સંયમ.

---

૧. દર્શનક્રમવિચારણા જણાય છે—સંશોધક
૨. શબ્દનયાપેક્ષા આત્મસ્વરૂપનું અત્ર અવલોકન કર્યું જણાય છે.—સંશોધક.
૩. મૌનવ્રતપાર્થે સંયમ શું કેવા પ્રકારે કરવો તે સંબંધીની વિચારણા અત્ર કરી જણાય છે—સંશોધક.

વિકરાળ કાળ !— . . . . વિકરાળ કર્મ ! . . . . વિકરાળ આત્મા ! . . . . જેમ . . . પણ એમ . . .
હવે ધ્યાન રાખો. એ જ કલ્યાણ. અ

૧૦. (હાથનોંધ પૃ૦ ૨૭)

એટલું જ શોધાય તો બધું પામશો: ખચીત એમાંજ છે. મને ચોક્કસ અનુભવ છે. સત્ય કહું છું, યથાર્થ કહું છું. નિઃશંક માનો. આ
એ સ્વરૂપ માટે સહજ કોઈ સ્થળે લખી વાળ્યું છે. . . . ઈ

૧૧.[1] (હાથ નોંધ પૃ૦ ૨૭)

મારગ સાચા મિલ ગયા, છૂટ ગયે સંદેહ;
હોતા સો તો જલ ગયા, ભિન્ન કિયા નિજ દેહ.[2]
સમજ પિછે સબ સરલ હૈ, બિનૂ સમજ મુશકીલ;
યે મુશકીલી કયા કહું ?
ખોજ પિંડ બ્રહ્માંડકા, પત્તા તો લગ જાય;
યેહી બ્રહ્માંડી વાસના, જબ જાવે તબ...
આપ આપકું ભુલ ગયા, ઇનસે કયા અંધેર ?
સમર સમર અબ હસત હૈ, નહિ ભૂલેંગે ફેર.[3]
જહાં કલપના—જલપના,—તહાં માનું દુઃખ છાંઈ;
મિટે કલપના=જલપના, તબ વસ્તુ તિન પાઈ.
કયા ઇચ્છત ? ખોવત સબે, હૈ ઇચ્છા દુઃખ મૂલ;
જબ ઇચ્છાકા નાશ તબ, મિટે અનાદિ ભૂલ.
ઐસી કહાંસે મતિ ભઇ, આપ આપ હૈ નાહિ

અ. 'વિકરાળ' શબ્દથી માંડી "એ જ કલ્યાણ" પર્યંતના ઉદ્‌ગારો કોઈ કોઈ અપૂર્વ અનુભૂતિનું નિમિત્ત જણાય છે.—સંશોધક.

આ. કોઈ પ્રકારના અનુભવની યથાર્થતા, અને સત્યતાની નિઃશંકતા કોઈ વર્તાતા આ ઉલ્લાસભાવ પ્રકટ્યો લાગે છે.—સંશોધક.

ઇ. અમે આ હાથનોંધ વિષેની સૂચનામાં જેમ જે જણાવ્યું છે કે, હાથનોંધમાં ક્રમાદિવિધિ અને હાથનોંધ ક્યારનાં ક્યારે જે પાનાં હાથ આવ્યું તે પાનામાં લખી વાળ્યું છે એ આ સ્થળોથી પ્રતીત થશે.—સંશોધક.

૧. દોહરા ગ્રંથનાં ઉદ્‌ગાર હતાં આ પરથી ... જણાય છે.—સંશોધક.

૨-૩ આ લીટીઓ નંબર ૧ ના અંકમાં મૂકેલાં આ હાથનોંધમાં નહીં; પણ પાછળથી એ બે લીટીઓ ... પૂરાં ... જેમ કે કોઈ જુદી જ કલમે લખી હોય તેવાં દેખાય છે.—સંશોધક.

૧૪.[1] (હાથનોંધ પૃ૰ ૩૭.)

અનુભવ.

૧૫.[2] (હાથનોંધ પૃ૰ ૩૯.)

એ ત્યાગી પણ નથી, અત્યાગી પણ નથી. એ રાગી પણ નથી. વીતરાગી પણ નથી.

પોતાનો ક્રમ નિશ્ચળ કરો. તેની ચોર ભાજુ નિવૃત્તિ ભૂમિકા રાખો.

આ દર્શન થાય છે તે કાં વૃથા જાય છે? એનો વિચાર પુનઃ પુનઃ વિચારતાં મૂર્છા આવે છે.

સંતજનોએ પોતાનો ક્રમ મૂક્યો છે તે પરમ અસમાધિને પામ્યા છે.

સંતપણું અતિ અતિ દુર્લભ છે. આવ્યા પછી સંત મળવા દુર્લભ છે. સંતપણાની જિજ્ઞાસાવાળા અનેક છે. પરંતુ સંતપણું દુર્લભ જ છે!

૧૬.[3] (હાથનોંધ પૃ૰ ૪૩.)

પ્રકાશ ભુવન.

ખચિત તે સત્ય છે. એમ જ સ્થિત છે. તમે આ ભણી વળો–

તેઓએ રૂપકથી કહ્યું છે. ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારે તેથી બોધ થયો છે, અને થાય છે; પરંતુ તે વિભંગરૂપ છે.

આ બોધ સમ્યક્ છે. તથાપિ ઘણોજ સૂક્ષ્મ અને મોહ ટળ્યે ગ્રાહ્ય થાય તેવો છે

સમ્યક્ બોધ પણ પૂર્ણ સ્થિતિમાં રહ્યો નથી. તો પણ જે છે તે યોગ્ય છે.

એ સમજીને હવે ઘટતો માર્ગ લ્યો.

કારણ શોધો મા, ના કહો મા, કલ્પના કરો મા. એમ જ છે.

એ પુરુષ યથાર્થ વક્તા હતો. અયથાર્થ કહેવાનું તેમને કાંઇ નિમિત્ત નહોતું.

---

૧. 'અનુભવ' એટલોજ શબ્દ લખી લખવું મૂકી દીધું છે કોઇ પ્રકારનો અનુભવ પ્રત્યક્ષ થતાં લખવાની અભિલાષા થઇ હોય.—સંશોધક.

૨. સ્ફુરાયમાન આત્મજાગૃતિને ક્રિયાશક્તિ આપવાનો પરમભાવ વર્તતો હશે તે સમયે આ વચનો લખાયાં સંભવે છે.—સંશોધક.

૩. આ લેખ ક્ષયોપશમભાવ માટે ઉપયોગ અને યથાવદાત્મત્વનો સમ્યક્ પરીક્ષણ અનુભવ સૂચવતો જણાય છે.—સંશોધક.

[illegible]

[illegible]
[illegible] ([illegible])
[illegible]

([illegible])

[illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]

([illegible])

[illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

ભાવ		[1](ખ) ઉદય ભાવ.
દ્રવ્ય–	એક લક્ષ	ઉદાસીન.
ક્ષેત્ર–	મોહમયિ	ઇચ્છા.
કાળ–	૮–૧	
ભાવ–	ઉદયભાવ	પ્રારબ્ધ.

૨૦. [2] (હાથનોંધ પૃ૦ ૫૨)

સામાન્ય ચેતન — સામાન્ય ચૈતન્ય
વિશેષ ચેતન — વિશેષ ચૈતન્ય
નિર્વિશેષ ચેતન (ચૈતન્ય)

સ્વાભાવિક અનેક આત્મા (જીવ) નિર્ગ્રંથ.
સોપાધિક અનેક આત્મા (જીવ) વેદાંત.

૨૧. [3] (હાથનોંધ પૃ૦ ૫૩)

ચક્ષુ અપ્રાપ્યકારી.
મન અપ્રાપ્યકારી.
ચેતનનું બાહ્ય આગમન (ગમન નહીં તે.)

છે કે, દ્રવ્યમર્યાદા એક લાખની કરવી. મુંબઈમાં એક વર્ષ ને આઠ માસ [illegible]. આમ વૃત્તિ છતાં ઉદયભાવ પ્રમાણે વર્તવું.

૧ (ખ) આને આ વાતને ફરી વિચારી જણાય છે - એક લાખ દ્રવ્ય [illegible] રીતે પ્રાપ્ત કરવું? તો કહે કે, ઉદાસીનપણે મુંબઈમાં સ્થિતિ [illegible] આ વાતનો ઉત્તર તેઓએ આપ્યો નથી તેથી એમ સૂચવે છે કે, [illegible] એક વર્ષને આઠ માસની સ્થિતિમાં [illegible] ભાવ છે? તો કહે [illegible] ઉદયભાવ તે શું? તો કહે કે પ્રારબ્ધ અર્થાત્ પૂર્વનિષ્પન્ન [illegible] વેદવી પડે તે. શ્રીમદે વ્યવહારમુક્તતા માટે સંવત [illegible] આ વિચારસૂત્ર કરી રાખેલ છે. ઉદાસીનભાવે એક લાખ [illegible] કરવી. એક વર્ષને આઠ માસ મુંબઈની સ્થિતિની [illegible] ઉદયભાવે કરવું; આમ વૃત્તિ [illegible] ઉત્તર થાય તેમ પી—સંપાદક.

૨ [illegible] —સંપાદક.

૩ [illegible] —સંપાદક.

શ્રી૦ મુ૦
ઈ૦ મુ૦
મો૦
મું૦

જે આત્યંતિક અભાવ. [illegible] પામ્યા પૂર્વે [illegible]— [illegible] [illegible]—[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]—[illegible] [illegible] [illegible] [illegible].

૨૬. (હાથનોંધ [illegible])

જિન અનાદિ છે. જીવ અનાદિ છે.[1]——

સત્પ્રાપ્ત પુરુષ અનાદિ છે. જીવ અને કર્મોનો સંબંધ અનાદિ છે.——[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] જીવ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].

૨૭. (હાથનોંધ [illegible])

[illegible] [illegible] [illegible] જિન [illegible], [illegible] [illegible] જીવ છે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] નથી [illegible].

(હાથનોંધ [illegible])

[illegible]

[illegible]

ઓગણીસેં ને એકત્રીસે,
આવ્યો અપૂર્વ અનુસાર રે;
ઓગણીસેં ને બેતાલીસે,
અદ્‌ભુત વૈરાગ્ય ધાર રે. ધન્ય૦

ઓગણીસેં ને સુડતાલીસે,
સમકિત શુદ્ધ પ્રકાશ્યું રે;
શ્રુત અનુભવ વધતી દશા,
નિજ સ્વરૂપ અવભાસ્યું રે. ધન્ય૦

ત્યાં આવ્યો રે ઉદય કારમો,
પરિગ્રહ કાર્ય પ્રપંચ રે;
જેમ જેમ તે હડસેલીએ,
તેમ વધે ન ઘટે રંચ રે. ધન્ય૦

વધતું એમ જ ચાલીયું, (હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૬૪.)
હવે દીસે ક્ષીણ કાંઈ રે;
ક્રમે કરીને રે તે જશે,
એમ ભાસે મનમાંહિ રે. ધન્ય૦

યથા હેતુ જે ચિત્તનો,
સત્યધર્મનો ઉદ્ધાર રે;
થશે અવશ્ય આ દેહથી,
એમ થયો નિરધાર રે. ધન્ય૦

આવી અપૂર્વ વૃત્તિ અહો,
થશે અપ્રમત્ત યોગ રે;
કેવળ લગભગ ભૂમિકા,
સ્પર્શીને દેહ વિયોગ રે. ધન્ય૦

અવશ્ય કર્મનો ભોગ છે,
ભોગવવો અવશેષ રે,
તેથી દેહ એક જ ધારીને,
જાશું સ્વરૂપ સ્વદેશ રે. ધન્ય૦

ભાવાર્થે અભિપ્રાય બાંધેલો હોવો જોઈએ. આ પછીની કડીમાં 'શુદ્ધ સમકિત' કહ્યું છે તેનો આશય "ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ" છે કે કેમ તે વિચારવું ઘટે છે, —સંશોધક.

માહ ૧૧ થી ૨૪ પર્યંત (હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૧૧.)

૨૯.[1]

આત્મા, વાણી, કાયા	મૌન	તેનું ધ્યાન કરવું
	અનક્ષર	(હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૧૨.)

૩૦.[2]

સંવત ૧૯૫૩ ના ફાગણ વદી ૧૨ સોમવાર

		આશય
	મુખ્ય	ધર્મ.
જિન	પદ્ધતિ	મુખ્ય.
સિદ્ધાંત	અહિંસા	જિનમુદ્રા સૂચક.
શાંત રસ	વ્યવહાર	
સિંહાદિ	સમાગમ	
મતાંતર	પ્રવર્તન	ધર્મ પ્રાપ્તિ.
શાંત રસ	અનુબંધ	નિવૃત્તિ સમાધાન
જિન		
લોકાદિ સ્વરૂપ—	સંશયની	કારણ.
જિન	પ્રતિમા	

કોઈક ગુણસ્થાનકારક ધ્યાન કરી. પરિ—અસાદિ કારણથી નિષ્ફળ થવું. અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકપર્યંત પહોંચવું કેવળ ભૂમિકાનું સહજ પરિણામી ધ્યાન—

(હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૧૩)

૩૧.[3]

ધન્ય રે દિવસ આ અહો,
જાગી રે શાંતિ અપૂર્વ રે.
દશ વર્ષે રે ધારા ઉલસી,
મટ્યો ઉદય કર્મનો ગર્વ રે. ધન્ય૦

---

૧. સ્વરૂપાનુસંધાન વિચાર્યુ જણાય છે.—સંશોધક.

૨. જિનશાસનના પુનઃ[illegible] સંબંધી અને પોતાની ગુણસ્થાનક સ્થિતિ સંબંધી આ [illegible] વિચારણા છે [illegible] વ્યવહાર સમજની આ સંબંધી કોઈ મહાન અને અદ્ભુત વિચારણા છે [illegible] કામ મહાન [illegible] છે એટલે અંતરંગ વિચારેલ છે. આ સંબંધી વિચાર [illegible] - સંશોધક

૩. હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૧૪ પર લખેલ [illegible] દિવસ ... પદ (Autobiographical poem) પણ [illegible] આ સ્વાત્મવૃત્તાંતાવાળા પદ [illegible] અને તેનું [illegible] સમાન છે. આ આંતર [illegible] આ [illegible] જણાય છે, [illegible] તો તેમાંનું [illegible] છે, [illegible]

૩૫.[1]

(હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૮૦)

સાંખ્ય કહે છે કે બુદ્ધિ જડ છે. પાતંજલી, વેદાંત એમજ કહે છે.
જિન કહે છે કે બુદ્ધિ ચેતન છે.
વેદાંત કહે છે કે આત્મા એક જ છે.
જિન કહે છે કે આત્મા અનંત છે.
જાતિ એક છે સાંખ્ય પણ તેમ જ કહે છે;
પાતંજલી પણ તેમ જ કહે છે.
વેદાંત કહે છે કે આ સમસ્ત વિશ્વ વંધ્યાપુત્રવત્ છે.
જિન કહે છે કે આ સમસ્ત વિશ્વ શાશ્વત છે.
પાતંજલી કહે છે કે નિત્ય મુક્ત એવો એક ઇશ્વર હોવો જોઇએ.
સાંખ્ય ના કહે છે. જિન ના કહે છે.

૩૬.[2]

શ્રીમાન્ મહાવીરસ્વામી જેવાએ અપ્રસિદ્ધ પદ રાખી ગૃહવાસરૂપ વેદોગૃહવાસથી નિવૃત્ત થયે પણ સાડાબાર જેવા દીર્ઘકાળ સુધી મૌન આચર્યું. નિદ્રા તજી વિષમ પરિષહ સહ્યા એનો હેતુ શો? અને આ જીવ આમ વર્તે છે, તથા આમ કહે છે તેનો હેતુ શો?

જે પુરુષ સદ્‌ગુરુની ઉપાસના વિના નિજ કલ્પનાએ આત્મસ્વરૂપનો નિર્ધાર કરે તે માત્ર પોતાના સ્વચ્છંદના ઉદયને વેદે છે, એમ વિચારવું ઘટે છે.

જે જીવ સત્પુરુષના ગુણનો વિચાર ન કરે અને પોતાની કલ્પનાના આશ્રયે વર્તે તે જીવ સહજમાત્રમાં ભવવૃદ્ધિ ઉત્પન્ન કરે છે, કેમકે અમર થવાનો અર્થે ઝેર પીએ છે

૩૭.[3]

સર્વ સંગ મહાસ્રવરૂપ તીર્થંકરે કહ્યો છે, તે સત્ય છે. *

આવી મિશ્ર ગુણસ્થાનક જેવી સ્થિતિ ક્યાં સુધી રાખવી? જે વાત

---

૧ હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૮૦ની નોંધ ૩૫.—સંશોધક.

૨-૩. સ્વદશાના દર્પણરૂપ શ્રીમદ્‌ના આ વિચારો અભ્યાસવાથી તેઓની આંતર સ્થિતિસંબંધનો અભિપ્રાય બાંધી શકવા યોગ્ય છે—સંશોધક.

(*) પોતાને વર્તતો રાગ મહાસ્રવરૂપ અનુભવવાનું કોઈ કારણ મળતું હશે તે પ્રસંગે આ પ્રકારની શ્રીમદ્‌ને સ્થિર અનુભૂતિ થવી સંભવે છે—સંશોધક.

આત્મભાવે વિભાવસંબંધી યોગ તેની ઉપેક્ષા જ શ્રેયભૂત લાગે છે. નિત્ય તે વિચારવામાં આવે છે. તે વિભાવપણે વર્ત્તતો આત્મભાવ ઘણો પરિક્ષીણ કર્યો છે, અને હજી પણ તે જ પરિણતિ વર્ત્તે છે. જ

તે સંપૂર્ણ વિભાવયોગ નિવૃત્ત કર્યા વિના ચિત્ત વિશ્રાંતિ પામે એમ જણાતું નથી, અને હાલ તો તે કારણે કરી વિશેષ ક્લેશ વેદન કરવા પડે છે, કેમકે ઉદય વિભાવ ક્રિયાનો છે, અને ઇચ્છા આત્મભાવમાં સ્થિતિ કરવાની છે. ઝ (હાથનોંધ પૃ૦ ૬૧.)

તથાપિ એમ રહે છે કે, ઉદયનું વિશેષ કાળ સુધી વર્ત્તતું રહે તો આત્મભાવ વિશેષ ચંચળ પરિણામને પામશે; કેમકે આત્મભાવ વિશેષ સંધાન કરવાનો અવકાશ ઉદયની પ્રવૃત્તિને લીધે પ્રાપ્ત ન થઇ શકે, અને તેથી તે આત્મભાવ કંઇ પણ અજાગૃતપણાને પામે. ટ

જે આત્મભાવ ઉત્પન્ન થયો છે, તે આત્મભાવપર જો વિશેષ લક્ષ કરવામાં આવે તો અલ્પકાળમાં તેનું વિશેષ વર્ધમાનપણું થાય, અને વિશેષ જાગૃતાવસ્થા ઉત્પન્ન થાય—અને થોડા કાળમાં હિતકારી એવી ઉગ્ર આત્મદશા પ્રગટે; અને જો ઉદયની સ્થિતિ પ્રમાણે ઉદયનો કાળ રહેવા દેવાનો વિચાર કરવામાં આવે તો હવે આત્મશિથિલતા થવાનો પ્રસંગ આવશે, એમ લાગે છે, કેમકે દીર્ઘકાળનો આત્મભાવ હોવાથી અત્યાર સુધી ઉદયબળ ગમે તેવું છતાં તે આત્મભાવ હણાયો નથી, તથાપિ કંઇક કંઇક તેની અજાગૃતાવસ્થા થવા દેવાનો વખત આવ્યો છે. એમ છતાં પણ હવે કેવળ ઉદયપર ધ્યાન આપવામાં આવશે તો શિથિલભાવ ઉત્પન્ન થશે. ડ

ના ઉપયોગની અસત્ય વિચારી છે, તથા આત્મભાવ અજાગૃતપણાને પામે તેવું બળ જો. તેથી સારા થવાનું અભ્યાસ કરવાનું વિચાર્યું જણાય છે—સંશોધક

(ડ). [illegible] ઉદયની સ્થિતિ પ્રમાણે ઉદયનો કાળ રહેવા દેવાનો વિચાર કરવામાં આવે તો [illegible] દીર્ઘકાળનો આત્મભાવ હોવાથી [illegible] ઉદયબળ ગમે તેવું છતાં તે આત્મભાવ હણાયો નથી, તથાપિ [illegible] ની અજાગૃતાવસ્થા થવા દેવાનો વખત આવ્યો છે. એમ છતાં [illegible] હવે કેવળ ઉદયપર ધ્યાન આપવામાં આવશે તો [illegible]

તે વ્યવહાર કેવા પ્રકારે સંક્ષેપ થઈ શકશે ?[૫]

કેમકે તેનો વિસ્તાર વિશેષપણે જોવામાં આવે છે. વ્યાપારસ્વરૂપે, કુટુંબ પ્રતિબંધ, યુવાવસ્થાપ્રતિબંધ, દયાસ્વરૂપ, વિકાર સ્વરૂપે, ઉદયસ્વરૂપે એ આદિ કારણે તે વ્યવહાર વિસ્તારરૂપ જણાય છે.[૬] (હાથનોંધ પૃ૦ ૬૦)

હું એમ જાણું છઉં કે અનંતકાળથી અપ્રાપ્તવત્ એવું આત્મસ્વરૂપ કેવળજ્ઞાન કેવળદર્શનસ્વરૂપે અંતર્મુહૂર્તમાં ઉત્પન્ન કર્યું છે, તો પછી વર્ષ છ માસ કાળમાં આટલો આ વ્યવહાર કેમ નિવૃત્ત નહીં થઈ શકે ? માત્ર જાગૃતિના ઉપયોગાંતરથી તેની સ્થિતિ છે, અને તે ઉપયોગનાં બળને નિત્ય વિચારેથી અલ્પકાળમાં તે વ્યવહાર નિવૃત્ત થઈ શકવા યોગ્ય છે. તો પણ તેની કેવા પ્રકારે નિવૃત્તિ કરવી, એ હજી વિશેષપણે મારે વિચારવું ઘટે છે. એમ માનું છઉં, કેમકે વીર્યને વિષે કંઈપણ મંદ દશા વર્તે છે. તે મંદ દશાનો હેતુ શો ?[૧]

ઉદય બળે પ્રાપ્ત થયો એવો પરિચય-માત્ર પરિચય, એમ કહેવામાં કશો બાધ છે ? તે પરિચયની વિષે વિશેષ અરુચિ રહે છે, તે છતાં તે પરિચય કરવો રહ્યો છે. તે પરિચયનો દોષ કહી શકાય નહીં, પણ નિજદોષ કહી શકાય. અરુચિ હોવાથી ઇચ્છારૂપ દોષ નહીં કહેતાં ઉદયરૂપ દોષ કહ્યો છે.[૨]

૫-૬ વ્યવહાર સંક્ષિપ્ત થવા યોગ્ય છે કે કેમ તેનો આ પ્રશ્નોત્તરમાં વિચાર કરતાં પોતાને સંક્ષેપને અંતરાયક વ્યાપારસ્વરૂપ, કુટુંબ પ્રતિબંધ, યુવાવસ્થા પ્રતિબંધ, દયાસ્વરૂપ, વિકારસ્વરૂપ, અને ઉદયસ્વરૂપાદિ કારણો જોવામાં આવે છે. —સંપાદક.

૧. અલ્પકાળમાં વ્યવહારનિવૃત્ત થવાની ઉગ્ર પરિણતિનું પરિણામ આ ઉદ્ગારો જણાય છે. 'વીર્યને વિષે કંઈપણ મંદતા વર્તે છે તે મંદ દશાનો હેતુ શો ?' કહેતાં જે પોતે પોતાને પ્રશ્ન કર્યો છે તે પરથી તેઓની નિર્દોષ જોવાની સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિનું અનુમાન થવા યોગ્ય છે 'અનંત કાળથી અપ્રાપ્તવત્ એવું આત્મસ્વરૂપ કેવળજ્ઞાન કેવળદર્શન સ્વરૂપે અંતર્મુહૂર્તમાં ઉત્પન્ન કર્યું છે' એ વાક્યમાં "કેવળજ્ઞાન કેવળદર્શન સ્વરૂપે" એમ જે કહેવામાં આવ્યું છે તેનો આશય 'સમ્યગ્દર્શન' લાગે છે, તથાપિ આ વાત વિશેષ સૂક્ષ્મ વિચારને પાત્ર જણાય છે.—સંપાદક.

૨ પોતે ઇચ્છિત કાંઈ (સ્વપ્ને ?) નહીં પ્રાપ્ત થવાનું કારણ પરિચયમાં પોતાને ગણે છે. જો કે તે પરિચયનો દોષ ન કહેતાં પોતાનો દોષ છે એમ સ્વીકારી, વળી વિચારે છે કે, તે પરિચયવેદન તો ઉદયદોષ છે; જો કે તેને વિષે અરુચિ રહેતી હોવાથી પોતાનો ઇચ્છારૂપ દોષ નહીં કહેતાં ઉદયરૂપ દોષ કહ્યો છે.—સંપાદક.

(હાથનોંધ ૧૦ ૬૨.)

જ્ઞાની પુરુષો ઉદયવશ દેહાદિ ધર્મ નિવર્તે છે. એ રીતે પ્રવૃત્તિ કરી હોય તો આત્મભાવ હણાયો ન જોઈએ; એ માટે તે વાત લક્ષમાં રાખી ઉદય વેદવો ઘટે છે, એમ વિચાર પણ સમજાયું ઘટતો નથી, કેમકે જ્ઞાનના તારતમ્ય કરતાં ઉદયબળ વધતું જોવામાં આવે તો જરૂર ત્યાં જ્ઞાનીએ પણ જાગૃત દશા કરવી ઘટે, એમ શ્રી સર્વજ્ઞે કહ્યું છે. ૭

અત્યંત દુષમ કાળ છે તેને લીધે અને હતપુણ્ય લોકોએ ભરતક્ષેત્ર ઘેર્યું છે તેને લીધે પરમ સત્સંગ—સત્સંગ કે સરળ પરિણામી જીવોનો સમાગમ પણ દુર્લભ છે, એમ જાણી જેમ અલ્પ કાળમાં સાવધાન થવાય તેમ કરવું ઘટે છે. ૮

૩૮. (હાથનોંધ ૧૦ ૬૩)

મૌન દશા ધારણ કરવી?[1]

વ્યવહારનો ઉદય એવો છે કે તે ધારણ કરેલી દશા લોકોને કષાયનું નિમિત્ત થાય, તેમ વ્યવહારની પ્રવૃત્તિ બને નહીં.

ત્યારે તે વ્યવહાર નિવૃત્ત કરવો?[3]

તે પણ વિચારતાં કઠણ લાગે છે, કેમકે તેવી કંઈક સ્થિતિ વેદવાનું ચિત્ત રહ્યા કરે છે. પછી તે શિથિલતાથી—ઉદયથી કે પરેચ્છાથી કે સર્વજ્ઞ દૃષ્ટિથી, એમ છતાં પણ અલ્પકાળમાં આ વ્યવહારને સંક્ષેપ કરવા ચિત્ત છે.[4]

---

(૭). (૮). પુનઃ પુરુષાર્થ જગાવવાનાં વચનો છે—સંશોધક.

૧-૨. પૂર્વે ૩૭ આંકથી વાચકને લક્ષમાં આવ્યું હશે કે, શ્રીમદ્ ગૃહસ્થાશ્રમમાં વૈશ્યસ્થિતિએ હતા; તથાપિ તેઓનો અંતરંગ લક્ષ નિર્ગ્રંથદશા પ્રત્યે હતો. નિર્ગ્રંથદશાને પોષક મૌન દશા હોવાથી એ દશા ધારણ કરવાની વૃત્તિ ઉદ્‌ભવતાં આ પ્રશ્નોત્તરરૂપ વિચારણા કરી છે—સંશોધક.

૩-૪. સર્વાર્થના સમયમાં વ્યવહારકાર્યમાં મૌન ધારણ કરવું શક્ય નહીં લાગતાં ફરી પ્રશ્નોત્તરમાં, વ્યવહારથી નિવૃત્તિ કેવા પ્રકારે કરવી તે વિચાર્યું જણાય છે. વ્યવહારનિવૃત્તિને અનુસરતા બાબતોનો વિચાર કરતાં, વ્યવહાર વેદવો કંઈ અંશે અનિવાર્ય જણાતા અને અભિપ્રાય ફેરવવા ૧ કારણે ૧ શિથિલતા, ૨ ઉદય, ૩ પરેચ્છા અને સર્વજ્ઞ દૃષ્ટ (કારણ) વિચારી લખ્યું છે તે કેમ જાણે પોતાથી નિવૃત્તિ ન થઈ શકતી હોય એવો ભાવ દર્શાવતાં કંઈ ક્રમપૂર્વક વ્યવહાર સંક્ષેપ કરવાની જિજ્ઞાસા રાખી હોય એવું આ પ્રશ્નોત્તરરૂપ વિચારણાથી જણાય છે.—સંશોધક.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

૨. [illegible] નથી—સંશોધક

૩. આ મિતિ ઉપરની લિપિ નીચે લખી છે, પણ તેનો સંબંધ [illegible] હતો નથી—સંશોધક.

[હાથનોંધ પૃ૦ ૯૬]

૩૯

ઘણો વિચાર કરી નીચેનું સમાધાન થાય છે.[3]

એકાંત દ્રવ્ય, એકાંત ક્ષેત્ર, એકાંત કાળ અને એકાંત ભાવરૂપ સંયમ આરાધ્યા વિના ચિત્તને શાંતિ નહીં થાય એમ લાગે છે. એવો નિશ્ચય રહે છે.

તે યોગ હજી કંઈ દૂર સંભવે છે, કેમકે ઉદયનું બળ દેખતાં તે નિવૃત્ત થતાં કેટલોક વિશેષ કાળ જશે.

[હાથનોંધ પૃ૦ ૯૭]

૪૦

મહાસુદ ૭ શનિવાર–વિક્રમ સંવત્ ૧૯૫૧ ત્યાર પછી દોઢ વર્ષથી વધારે સ્થિતિ નહીં.[4]

અને તેટલા કાળમાં ત્યાર પછી જીવનકાળ શી રીતે વેદવો તે વિચારવાનું બનશે.[5]—

[હાથનોંધ પૃ૦ ૯૮]

૪૧

અવિ અપ્પણો વિ દેહંમિ, નાયરંતિ મમાઇયં,

[હાથનોંધ પૃ૦ ૧૦૦]

૪૨

કામ, માન અને ઉતાવળ એ ત્રણનો વિશેષ સંયમ કરવા ઘટે છે.–[6]

[હાથનોંધ પૃ૦ ૧૦૧]

૪૩.[7]

હે જીવ, અસારભૂત લાગતા એવા આ વ્યવસાયથી હવે નિવૃત્ત થા, નિવૃત્ત!

તે વ્યવસાય કરવાનો [illegible] આત્મપ્રદેશ દેખાતો હોય તો પણ તેથી નિવૃત્ત થા, નિવૃત્ત.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

ષડ્ દર્શન અવલોકન.
વીતરાગ અભિપ્રાય વિચાર.
વ્યવહાર પ્રકરણ.
મુનીધર્મ.
આગારધર્મ.
મતમતાંતર નિરાકરણ.
ઉપસંહાર.

૪૯.[૩] [હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૧૧૦]

નવ તત્વવિવેચન.
ગુણસ્થાનકવિવેચન.
કર્મપ્રકૃતિવિવેચન.
વિચારપદ્ધતિ.
શ્રવણાદિ વિવેચન.
બોધબીજસંપત્તિ.
જીવાજીવવિભક્તિ.
શુદ્ધાત્મપદભાવના.

૫૦.[૧] [હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૧૧૧]

અંગ.
ઉપાંગ.
મૂળ
છેદ.
આશય પ્રકાશિતા ટીકા.

---

૩. આ વિષયો જે ગ્રંથમાં આવે તે પ્રકારના ગ્રંથની રચના કરવા માટે ન સંકલના કરી હોય એમ જણાય છે —સંશોધક

૧. 'અંગઉપાંગાદિ' એમ જે અત્રે ટાંક્યું છે તેનો હેતુ કાં તો સ્વતંત્ર અંગાદિ તૈયાર કરવાનો હોય અને તે વાત ટાંકી જતે ટાંકી લીધી હોય અથવા વર્તમાન જૈન અંગઉપાંગાદિની આશયપ્રકાશિતા ટીકા કે જેને વિષે 'જ્યવ...' વિષયો અત્રે જણાવ્યા છે તેનો સમાવેશ થાય, તે (ટીકા) લખવાનો હોય અને તેની સંકલના કરી હોય. મતલબ કે વર્તમાન અંગાદિ ઉપર 'ટીકા' લખવાનો હેતુ વિશેષ સંભવિત જણાય છે.—સંશોધક.

વર્ષ ૨૨ થી ૩૪ પર્યંત.

૪૬.૪ [હાથનોંધ પૃ૦ ૧૦૫]

ક્ષયોપશમી જ્ઞાન વિકલ્પ થતાં શી રીતે ? [હાથનોંધ પૃ૦ ૧૦૬]

૪૭.

જેમ નિર્મળતા રે રત્ન સ્ફટિક તણી,
તેમ જ જીવ સ્વભાવ રે;
તે જિન વીરે રે ધર્મ પ્રકાશિયો,
પ્રબળ કષાય અભાવ રે.

[હાથનોંધ પૃ૦ ૧૦૮)

૪૮.

વીતરાગ દર્શન.

ઉદ્દેશ પ્રકરણ
અર્હત મિમાંસા.

---

૪ આ પ્રશ્ન [illegible] જે [illegible] પોતાને [illegible] આધીન છે તે કહી શકાતું નથી. તે પોતાને [illegible] 'અમારા' [illegible] ઉદ્દેશીને કહ્યું છે કે મતિશ્રુતાદિ જ્ઞાનમાંના કોઈ જ્ઞાનને [illegible] કહ્યું છે [illegible] અનુમાન [illegible] થી તે મતિશ્રુતાદિ જ્ઞાનને ઉદ્દેશીને કહ્યું હોય તો તે [illegible] છે [illegible] મતિઆદિ જ્ઞાનમાંનું કોઈ જ્ઞાન ક્ષયોપશમ [illegible] તો [illegible] સંભવિત છે; તથાપિ જો 'શ્રુતજ્ઞાન'ને ઉદ્દેશીને કહ્યું [illegible] ક્ષાયોપશમિક શ્રુતજ્ઞાન' વગેરે [illegible] કોઈ [illegible] આ હો તે સમયે [illegible] આદિ જ્ઞાનને ઉદ્દેશીને કહ્યું હોય [illegible] હોય, તો 'જ્ઞાન' [illegible] વિશેષ [illegible] છે; તેમ [illegible] આ [illegible] માં આપેલા હોય તો [illegible] ક્ષાયોપશમિક [illegible] ની સાથમાં તેની સ્થિતિ [illegible] 'શુદ્ધ [illegible] અને 'શુદ્ધ [illegible] 'સ્વરૂપ [illegible] [illegible] આ પદ અહીં કહ્યું હોય [illegible]

[illegible]

૨ [illegible] 'વીતરાગ દર્શન' નામનું [illegible] જ્ઞાન છે — [illegible]

મનુષ્ય ઊંચતાદિ પ્રમાણ?
અભિપ્રાયાદિનું નિમિત્ત યોગે એકદમ ઉત્પન્ન થતું!
એક સિદ્ધ ત્યાં અનંત સિદ્ધ અવગાહના!

૫૨. [હા૦ નોં૦ પૃષ્ઠ ૧૧૪]

હેતુ અવક્તવ્ય![1]
એકમાં પર્યવસાન શી રીતે થઈ શકે છે?
અગમ્ય થતું નથી!
વ્યવહાર રચના કરી છે એમ 'કાર' હેતુથી સિદ્ધ થાય છે.

૫૩.[2] [હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૧૧૫]

સ્વસ્થિતિ–આત્મદશા સંબંધી વિચાર.
તથા તેનું પર્યવસાન!
ત્યારપછી લોકોપકાર પ્રવૃત્તિ?
લોકોપકાર પ્રવૃત્તિનું ધોરણ.
વર્તમાનમાં કેમ વર્તવું ઉચિત છે?
(હાલમાં)

૫૪.[3] [હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૧૧૭]

આત્મપરિણામની વિશેષ સ્થિરતા થવા વાણી અને કાયાનો સંયમ. સદુપયોગપણે કરવો ઘટે છે—

૫૫. [હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૧૧૮]

ત્રણે કાળમાં જે વસ્તુ જાત્યાંતર થાય નહીં તેને શ્રી જિન દ્રવ્ય કહે છે.
કોઈ પણ દ્રવ્ય પરપરિણામે પરિણમે નહીં. સ્વપણાનો ત્યાગ કરી શકે નહીં.
પ્રત્યેક દ્રવ્ય (દ્રવ્ય–ક્ષેત્ર–કાળ–ભાવથી) સ્વપરિણામી છે.
નિયત અનાદિ મર્યાદાપણે વર્તે છે.
જે ચેતન છે, તે કોઈ દિવસ અચેતન થાય નહીં; જે અચેતન છે તે કોઈ દિવસ ચેતન થાય નહીં.

૫૬.[5] [હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૧૨૦]

હે યોગ.

---

૧ ઉપરની નોંધ જુઓ—સંશોધક.
૨–૩ પોતાના જીવનક્રમની વિચારણા જણાય છે.—સંશોધક.
૪. આ વિચારણાનો હેતુ સ્વતઃ સ્પષ્ટ થઈ શકે તેમ છે.—સંશોધક
૫. "હે યોગ" એટલાજ અક્ષરો લખી મૂકી દીધું છે, તથાપિ યોગસંબંધે અંદર ઉગતાં કાંઈ તે સંબંધી લખવાનું ધાર્યું હશે એમ લાગે છે—સંશોધક.

વ્યવહારહેતુ.
પરમાર્થહેતુ.
પરમાર્થગૌણતાની પ્રસિદ્ધિ.
વ્યવહારવિસ્તારનું પર્યવસાન.
અનેકાંતદૃષ્ટિ હેતુ.
સ્વગતમતાંતર નિવૃત્તિપ્રયત્ન.
ઉપક્રમ ઉપસંહાર અવિરોધ લોકવર્ણન સ્થૂળત્વ હેતુ.
વર્તમાનકાળે આત્મસાધનભૂમિકા.
વીતરાગદર્શનવ્યાખ્યાનો અનુક્રમ.

૫. [હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૧૧૩]

પ્રશ્ન.[૨]

લોક સંસ્થાન ?
ધર્મ અધર્મ અસ્તિકાયરૂપ દ્રવ્ય ?
સ્વાભાવિક અભવ્યત્વ ?
અનાદિ અનંતનું જ્ઞાન શી રીતે ?
આત્મા સંકોચ વિકાસ ?
સિદ્ધ ઊર્ધ્વગમન–ચેતન, ખંડવત્ શા કારણે નહીં ?
કેવળજ્ઞાનમાં લોકાલોકનું જ્ઞાતૃત્વ શી રીતે ?
લોકસ્થિતિ મર્યાદા હેતુ ?
શાશ્વતવસ્તુલક્ષણ ?

ઉત્તર.

તે તે સ્થાનવર્તિ સૂર્ય ચંદ્રાદિ વસ્તુ,
અથવા નિયમિત ગતિ હેતુ ?
દુષમ સુષમાદિ કાળ ?

---

૨. કવિને આ પ્રકારના વિચારનું સમાધાન અન્યજનોના ઉપકારાર્થે લખવાનો વિચાર હોય, અને તેથી આ પ્રશ્નો અહીં ટાંક્યા હોય. અને કાં તો જે સમયે જૈનદર્શનની આલોચના કરતા હતા તે સમયે પોતાના સદ્‌ગ્ર્‌ ઉહાર્થે લખ્યા હોય; જો કે આ હાથનોંધ ૫૯ ૧૧૫ જેવા પરોપકારાર્થે હોવાનું અનુમાન વિશેષ વિશ્વાસપાત્ર છે. કારણ 'લોકાલોક પ્રવૃત્તિ' અને તેના 'ધોરણ' સંબંધે પોતે જે વિચાર કર્યો છે, તે પોતે જ્યાંસુધી પદાર્થના સ્વરૂપ વિષે નિશ્ચયાત્મક ન હોય ત્યાં સુધી કરવો શક્ય નથી.–સંશોધક.

૧૩

જે કોઇ પુરુષને જેટલે અંશે વીતરાગતા સંભવે છે, તેટલે અંશે તે પુરુષનું વાક્ય માન્યના યોગ્ય છે.

સાંખ્યાદિ દર્શને બંધ, મોક્ષની જે જે વ્યાખ્યા ઉપદેશી છે, તેથી બળવાન પ્રમાણુસિદ્ધ વ્યાખ્યા શ્રીજિનવીતરાગે કરી છે, એમ જાણું છઉં.

શં૦ જે જિને દ્વૈતનું નિરૂપણ કર્યું છે, આત્માને ખંડ દ્રવ્યવત્ કહ્યો છે, કર્તા ભોક્તા કહ્યો છે, અને નિર્વિકલ્પ સમાધિને અંતરાયમાં મુખ્ય કારણ થાય એવી પદાર્થવ્યાખ્યા કરી છે, તે જિનની શિક્ષા બળવાન પ્રમાણુસિદ્ધ છે એમ કેમ કહી શકાય? કેવળ અદ્વૈત—અને

[હાથનોંધ પૃષ્ટ ૧૨૭]

સહેજે નિર્વિકલ્પ સમાધિનું કારણ એવો જે વેદાંતાદિ માર્ગ તેનું તે કરતાં અવસ્ય વિશેષ પ્રમાણુસિદ્ધપણું સંભવે છે.

ઉ૦ યદ્યપિ એકવાર તમે કહો છો તેમ ગણીએ, પણ સર્વ દર્શનની શિક્ષા કરતા જિનની કહેલી બંધ મોક્ષના સ્વરૂપની શિક્ષા જેટલી બીજાં દર્શનની પ્રતિભાસતી નથી.—અને જે અવિકળ શિક્ષા તે જ પ્રમાણુસિદ્ધ છે.

શં૦ એમ જો તમે ધારો છો તો કોઇ રીતે નિર્ણયનો સમય નહીં આવે, કેમકે સર્વ દર્શનમાં જે જે દર્શનને વિષે જેની સ્થિતિ છે તે તે દર્શન માટે અવિકળતા માને છે.

ઉ૦ યદ્યપિ એમ હોય તો તેથી અવિકળતા ન ઠરે. જેનું પ્રમાણે કરી અવિકળપણું હોય તે જ અવિકળ ઠરે.

પ્ર૦ જે પ્રમાણે કરી તમે જિનની શિક્ષાને અવિકળ જાણો છો તે પ્રકારને તમે કહો; અને જે પ્રકારે વેદાંતનું વિકળપણું તમને સંભવે છે, તે પણ કહો.

૬૧.[1] [હાથનોંધ પૃષ્ટ ૧૩૦

પ્રત્યક્ષ અનેક પ્રકારના દુઃખને તથા દુઃખી પ્રાણીઓને જોઇને, તેમજ જગતની વિચિત્ર રચના જાણીને તેમ થવાનો હેતુ શો છે? તથા તે દુઃખનું

---

[1] શ્રીમદે સર્વ દર્શનો અને સંપ્રદાયોની કરેલી આલોચનાનું પરિણામ આ લેખ જણાય છે. જિનદર્શનની સિદ્ધિ શ્રીમદ્‌ને થઇ તે આ અવલોકનના અંતિમ વચનોથી જણાય છે; તથાપિ તે દર્શનની સિદ્ધિ થવામાં કેટલાંક પૂર્વાપર વિરોધ કારણો જોવામાં આવ્યા છે. આ આલોચનાલેખ પૃષ્ટ ૧૩૦ વિષે પૂરો થાય છે, અને જે પૂર્વાપર વિરોધવાળાં કારણો તે ૧૩૧ મા પૃષ્ટપર લખવાં જોઇએ, પણ ૧૩૧ પૃષ્ટ કોરૂં રહી ગયું છે. આલોચનાલેખમાં જે પ્રકારનાં કારણો સંબંધી

[illegible] કેવા પ્રકારે છે ? અને તેનો નિર્ણય કયા પ્રકારે [illegible] — [illegible] પ્રકારે [illegible] [illegible] [illegible]

૬૭ ૨

ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાય [illegible] [illegible] પૃષ્ઠ ૧૩૦.]

[illegible] આકાશાસ્તિકાય [illegible]

[illegible] થઈ શકે.

ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાય એક ક્ષેત્રાવગાહી છે, અને પરસ્પર [illegible] વિરોધ [illegible] વસ્તુ એક [illegible] થાય નહીં.

ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય અને આત્મા એક જ સમપ્રમાણ [illegible] છે, તેનો શું અર્થ સમજવો ?

[illegible]

અવધિ,
મનઃપર્યવ,
પરમાવધિ,
કેવળ,

૬૯.[૫] [હાથનોંધ પૃ. ૧૫

પરમાવધિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયા પછી કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન છે, એ સ્
અનુપ્રેક્ષા કરવા યોગ્ય છે.

અનાદિ અનંતકાળનું, અનંત એવા અલોકનું ગણિતથી અતીત અ
અસંખ્યાતથી પર એવો જીવસમૂહ, પરમાણુસમૂહ અનંત છતાં અનંતપણે
સાક્ષાત્કાર થાય તે ગણિતાતીતપણું છતાં શી રીતે સાક્ષાત્ અનંતપણું જ
એ વિરોધની શાંતિ ઉપર કહ્યાં તે રહસ્યથી યથાયોગ્ય સમજાય છે.

વળી કેવળજ્ઞાન નિર્વિકલ્પ છે, ઉપયોગનો પ્રયોગ કરવો પડતો નથી
સહજ ઉપયોગે તે છે; તે પણ રહસ્ય અનુપ્રેક્ષા કરવાયોગ્ય છે

કેમકે પ્રથમ સિદ્ધ કોણ? પ્રથમ જીવપર્યાય કયો? પ્રથમ પરમાણુ
પર્યાય કયો? એ કેવળજ્ઞાનગોચર પણ અનાદિ જ જણાય છે; અર્થાત્ કે
ળજ્ઞાન તેની આદિ પામતું નથી, અને કેવળજ્ઞાનથી કંઇ છાનું નથી એ
વાત પરસ્પર વિરોધી છે, તેનું સમાધાન પરમાવધિની અનુપ્રેક્ષાથી તથા સહ
ઉપયોગની અનુપ્રેક્ષાથી સમજવાયોગ્ય રસ્તો દેખાય છે.

૭૦.[૧] [હાથનોંધ પૃ. ૧૫

કંઇ પણ છે?
શું છે?
શા પ્રકારે છે?
જાણવા યોગ્ય છે?
જાણવાનું ફળ શું છે?

બંધનો હેતુ શો છે? [હાથનોંધ પૃ. ૧૫
પુદ્ગલનિમિત્ત બંધ કે જીવના દોષથી બંધ?

---

૫ શ્રીમદ્‌નું પરમાવધિ આદિ જ્ઞાનનું અનુશીલન છે.—સંશોધક.

૧. તત્વાર્થપ્રકાશ (વિ. સં. ૧૯૪૩) થયા પૂર્વે શ્રીમદે તત્ત્વવિચારણા અ
પ્રશ્નોથી કરી હોય અથવા આવા વિવેચનપૂર્વક વિવેચન લખવાના અભિપ્રાયથી
આ પ્રશ્નો લખ્યા હોય.—સંશોધક

૪ મહાં દ્રવ્ય શ્રેણીની પ્રમાણતા તે રૂપ કેવળજ્ઞાનસ્વભાવી આત્મા છે, કે સ્વસ્વરૂપાવસ્થાન નિજજ્ઞાનમય કેવળજ્ઞાન છે?

૫ આત્મામાં એક વિપરિણામ છે, સ્વભાવે વિપરિણામ છે. વિપરિણામ આત્માની મૂળ સત્તા છે, સંયોગી સત્તા છે. તે સત્તાનું કયું દ્રવ્ય મૂળ કારણ છે?

૬ હીનાધિક અવસ્થા ચેતન પામે તેને વિષે કંઈ વિશેષ કારણ છે. સ્વસ્વભાવનું? પુદ્ગલ સંયોગનું કે તેથી અતિરિક્ત?

૭ જે પ્રમાણે મોક્ષપદે આત્મતા પ્રગટે તે પ્રમાણે મૂળ દ્રવ્ય માનીએ તો લોકવ્યાપક પ્રમાણ આત્મા ન થવાનું કારણ શું?

૮ જ્ઞાન ગુણ અને આત્મા ગુણી એ ઘટના ઘટાવતાં આત્મા કથંચિત્ જ્ઞાનવ્યતિરિક્ત માનવો તે કેવી અપેક્ષાએ —જડત્વભાવે કે અન્યગુણ અપેક્ષાએ?

૯ મધ્યમ પરિણામવાળી વસ્તુનું નિત્યપણું શી રીતે સંભવે છે?

૧૦ શુદ્ધચેતનમાં અનેકની સંખ્યાનો ભેદ શા કારણે ઘટે છે?

૭૨.[1] [હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૧૬૫]

અ. જેનાથી માર્ગ પ્રવર્ત્યો છે, એવા મોટા પુરુષના વિચાર, બળ, નિર્ભયતાદિ ગુણો પણ મોટા હતા

આ. એક રાજ્ય પ્રાપ્ત કરવામાં જે પરાક્રમ ઘટે છે, તે કરતાં અપૂર્વ અભિપ્રાય સહિત ધર્મસંતતિ પ્રવર્તાવવામાં વિશેષ પરાક્રમ ઘટે છે.

ઇ. તથારૂપ શક્તિ યોગ્ય વખત પૂર્વે અત્ર જણાતી હતી, હાલ તેમાં વિકળતા જોવામાં આવે છે તેનો હેતુ શો હોવો જોઈએ તે વિચારવાયોગ્ય છે.

ઈ. દર્શનની રીતે આ કાળમા ધર્મ પ્રવર્તે એથી જીવોનું કલ્યાણ છે કે સંપ્રદાયની રીતે પ્રવર્તે તો જીવોનું કલ્યાણ છે તે વાત વિચારવાયોગ્ય છે.

ઉ. સંપ્રદાયની રીતે ઘણા જીવોને તે માર્ગ ગ્રહણ થવા યોગ્ય થાય, દર્શનની રીતે વિરલ જીવોને ગ્રહણ થાય.

ઊ. જો જિનને અભિમત માર્ગ નિરૂપણ કરવાયોગ્ય ગણવામાં આવે

---

૧. શ્રીમદ્‌ની માર્ગ પ્રવર્તાવવાની ઇચ્છા, આ લેખપરથી અત્યંત સ્પષ્ટ થાય છે.—સંશોધક.

અ. આ. માર્ગપ્રવર્તકને પરાક્રમાદિ કેવાં જોઈએ તે સંબંધીની શ્રીમદ્‌ની સાવધતા દર્શાવે છે.

ઇ. આ વિચાર વચનો છે

ઈ. ઉ. ઊ. દર્શનપદ્ધતિએ અને સંપ્રદાયપદ્ધતિએ માર્ગ પ્રવર્તાવવાની પોતાની

ઉ૦—

૭૬.³ [હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૧૬૯]

અમૂર્તપણાની વ્યાખ્યા શું?

અનંતપણાની વ્યાખ્યા શું?

આકાશનું અવગાહકધર્મપણું શા પ્રકારે?

મૂર્તામૂર્તનો બંધ આજે થતો નથી તો અનાદિથી કેમ થઈ શકે? વસ્તુસ્વભાવ એમ અન્યથા કેમ માની શકાય?

ક્રોધાદિભાવ જીવમાં પરિણામીપણે છે, નિવૃત્તપણે છે?

પરિણામીપણે જો કહીએ તો સ્વભાવિક ધર્મ થાય, સ્વભાવિક ધર્મનું ટળવાપણું ક્યાંય અનુભૂત થતું નથી.

નિવર્તપણે જો ગણીએ તો સાક્ષાત્ બંધ જે પ્રકારે જિન કહે છે તે પ્રમાણે માનતાં વિરોધ આવવો સંભવે છે.

૭૭.⁴ [હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૧૭૦]

જિનને અભિમત કેવળદર્શન અને વેદાંતને અભિમત બ્રહ્મ એમાં ભેદ શો છે?

૭૮.¹ [હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૧૭૧]

જિનને અભિમતે.

આત્મા—અસંખ્યાત પ્રદેશી—(૦) સંકોચ વિકાસનું ભાજન—અરૂપી લોક પ્રમાણ પ્રદેશાત્મક.

૭૯.² [હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૧૭૨]

જિન.

મધ્યમ પરિમાણનું નિત્યપણું, ક્રોધાદિનું પારિણામિકપણું (?) આત્મામાં કેમ ઘટે? કર્મ બંધનો હેતુ આત્મા, કે પુદ્ગલ, કે ઉભય કે કંઈ એથી પણ અન્ય પ્રકારે? મુક્તિમાં આત્મઘન? દ્રવ્યનું ગુણથી અતિરિક્તપણું શું? અથવા

---

૩ તત્ત્વાર્થપ્રકાશ (વિ૦ સં૦ ૧૯૫૦) પૂર્વેની તત્ત્વવિચારણા જણાય છે. —સંશોધક

૪ તત્ત્વાર્થપ્રકાશ (સં૦ ૧૯૫૦) પૂર્વે કરેલા ભિન્ન ભિન્ન દર્શનોના વિચારોના અવલોકનો આ ક્રમ છે.—સંશોધક.

૧. તત્ત્વવિચારણા છે—સંશોધક.

૨ તત્ત્વાર્થપ્રકાશ (સં૦ ૧૯૫૦) પૂર્વે આ પૃષ્ઠના [illegible] પ્રકારના તત્ત્વવિચારણાના [illegible] પ્રશ્નો લખ્યા હોય એમ અનુમાન થાય છે.—સંશોધક.

તો તે સંપ્રદાયના પ્રકારે નિરૂપણ થવો વિશેષ અસંભવિત છે, કેમકે તેની રચનાનું સાંપ્રદાયિક સ્વરૂપ થવું કઠણ છે.

દર્શનની અપેક્ષાએ કોઇક જીવને ઉપકારી થાય એટલો વિરોધ આવે છે.

૭૩.[૧]   [હાથનોંધ પૃષ્ટ ૧૧૬.]

જે કોઇ મોટા પુરુષ થયા છે તેઓ પ્રથમથી સ્વસ્વરૂપ (નિજશક્તિ) સમજી શકતા હતા, અને ભાવિ મહત્કાર્યનાં બીજને પ્રથમથી અવ્યક્તપણે વાવ્યા રહેતા હતા-અથવા સ્વાચરણ અવિરોધ જેવું રાખતા હતા.

અત્રે તે પ્રકાર વિશેષ વિરોધમાં પડ્યો હોય એમ દેખાય છે તે વિરોધમાં કારણો પણ અત્રે લખ્યાં છે.

૧ વિશેષ સંસારીની રીતિ જેવો વ્યવહાર વર્તતો હોવાથી.

૨ બ્રહ્મચર્યનું ધારણ.

૭૪.[૧]   [હાથનોંધ પૃષ્ટ ૧૧૭.]

અ. સોહં (આશ્ચર્યકારક) મહાપુરુષોએ ગવેષણા કરી છે.

આ. કલ્પિત પરિણતિથી જીવને વિરમવું આટલું બધું કઠણ થઇ પડ્યું છે તેનો હેતુ શો હોવો જોઇએ?

ઇ. આત્માના ધ્યાનનો મુખ્ય પ્રકાર કયો કહી શકાય?

ઈ. તે ધ્યાનનું સ્વરૂપ શા પ્રકારે?

ઉ. આત્માનું સ્વરૂપ શા પ્રકારે?

ઊ. કેવળજ્ઞાન જિનાગમમાં પ્રરૂપ્યું છે તે યથાયોગ્ય છે કે, વેદાંતે પ્રરૂપ્યું છે તે યથાયોગ્ય છે?

૭૫.[૧]   [હાથનોંધ પૃષ્ટ ૧૧૮.]

પ્રેરણાપૂર્વક સ્પષ્ટ ગમનાગમ ક્રિયા આત્માના અસંખ્યાત પ્રદેશપ્રમાણપણા માટે વિશેષ વિચારવાયોગ્ય છે.

પ્ર૦ પરમાણુ એક પ્રદેશાત્મક આકાશ અનંત પ્રદેશાત્મક માનવામાં જે હેતુ છે, તે હેતુ આત્માના અસંખ્યાત પ્રદેશપણા માટે યથાતથ્ય સિદ્ધ થતો નથી. મધ્યમ પરિણામી વસ્તુ અનુત્પન્ન જોવામાં આવતી નથી. માટે

શક્તિવિશેષે કોઇનદો સ્વાનુભવ હોય છે—સંશોધક.

૨. પ્રમત્તભાવ ટાળવાની પરમ જિજ્ઞાસા આ ઉદ્ગારો જણાવે છે.—સંશોધક.

૧. અ, આ, ઇ, ઈ, ઉ. ૨૧૦; ૨૫૪ છે,—

૨. કેવળજ્ઞાનના સ્થાપની વિચારણા ના છે.—સંશોધક.

૧. વસ્તુદીપન છે-સંશોધક.

એક જ જીવ નામનો પદાર્થ જૂદાં જૂદાં દર્શનો, સંપ્રદાયો, અને મ
જૂદે જૂદે સ્વરૂપે કહે છે; તેનો કર્મબંધ, અને મોક્ષ પણ જૂદે જૂદે સ્વ
કહે છે; એથી નિર્ણય કરવો સુગમ કેમ નથી?

(૨.[1] [હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૧૭

જૈનમાર્ગ.

૧ લોકસંસ્થાન,
૨ ધર્મ અધર્મ, આકાશ દ્રવ્ય.
૩ અરૂપીપણું.
૪ સુષમ દુષમાદિકાળ,
૫ તે તે કાળે ભારતાદિની સ્થિતિ—મનુષ્ય ઉચ્ચત્વાદિપ્રમાણ.
૬ નિગોદ સૂક્ષ્મ.
૭ ભવ્ય અભવ્ય નામે બે પ્રકારે જીવ.
૮ વિભાવ દશા પારિણામિક ભાવે.
૯ પ્રદેશ અને સમય તેનું વ્યાવહારિક પરમાર્થિક કંઇ સ્વરૂપ.
૧૦ ગુણ સમુદાયથી જૂદું કંઇ દ્રવ્યત્વ.
૧૧ પ્રદેશ સમુદાયનું વસ્તુત્વ.
૧૨ રૂપ, રસ, ગંધ, સ્પર્શથી જૂદું એવું કંઇ પણ પરમાણુપણું.
૧૩ પ્રદેશનું સંકોચાવું, વિકાશાવું.
૧૪ તેથી ઘનપણું કે પાતળાપણું.
૧૫ અસ્પર્શગતિ.
૧૬ એક સમય અત્ર અને સિદ્ધક્ષેત્ર હોવાપણું—અથવા તે જ સમ
લોકાંતગમન.
૧૭ સિદ્ધસંબંધી અવગાહ.
૧૮ અવધિ, મનઃપર્યવ અને કેવળની વ્યાવહારિક પરમાર્થિક કંઇ વ્યાખ્યા
—જીવની અપેક્ષા તથા દશ્ય પદાર્થની અપેક્ષાએ.
"મતિશ્રુતની વ્યાખ્યા—તે પ્રકારે." [હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૧૭૫
૧૯ કેવળજ્ઞાનની બીજી કંઇ વ્યાખ્યા.
૨૦ ક્ષેત્રપ્રમાણની બીજી કંઇ વ્યાખ્યા.
૨૧ સમસ્ત વિશ્વનો એક અદ્વૈત તત્વપર વિચાર.

---

૧. આ વિષયોના વિવેચનરૂપ ગ્રંથની સંકલના જણાય છે.—સંશોધક.

ગુણ ભણી એક દ્રવ્ય છે કે તે વિના બીજું દ્રવ્યનું કંઇ વિશેષ સ્વરૂપ છે? સર્વ દ્રવ્યનું વસ્તુત્વ-ગુણ બાદ કરી વિચારીએ તો એક છે કે કેમ? આત્મા ગુણી જ્ઞાન ગુણ એમ કહેવાથી કથંચિત્ આત્માનું જ્ઞાનરહિતપણું ખરું કે નહીં? જો જ્ઞાનરહિત આત્માપણું સ્વીકારીએ તો જડ બને? ચારિત્ર-વીર્યાદિ ગુણ કહીએ તો જ્ઞાનથી તેનું જુદાપણું હોવાથી તે જડ ઠરે તેનું સમાધાન શા પ્રકારે ઘટે છે? અભવ્યત્વ પારિણામિક ભાવે શા માટે ઘટે? ધર્માસ્તિકાય-અધર્માસ્તિકાય-આકાશ અને જીવ દ્રવ્ય દૃષ્ટિએ જોઇએ તો એક વસ્તુ ખરી કે નહીં? દ્રવ્યપણું શું? ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, અને આકાશનું સ્વરૂપ વિશેષ શી રીતે પ્રતિપાદન થઇ શકે છે? લોક અસંખ્ય પ્રદેશી-અને દ્વીપ સમુદ્ર અસંખ્યાતા તે

૮૦. [હાથનોંધ પૃ૩ ૧૭૩.]

આદિ વિરોધનું સમાધાન શા પ્રકારે છે? આત્મામાં પારિણામિકતા? મુક્તિમાં પણ સર્વ પદાર્થનું પ્રતિભાસવું? અનાદિ અનંતનું જ્ઞાન કયા પ્રકારે થવા યોગ્ય છે?
વેદાંત.

આત્મા એક, અનાદિ માયા, બંધમોક્ષનું પ્રતિપાદન એ તમે કહો છો એમ ઘટી શકતાં નથી.

આનંદ અને ચૈતન્યમાં શ્રી કપિલદેવજીએ વિરોધ કહ્યો છે તેનું શું સમાધાન છે? યથાયોગ્ય સમાધાન વેદાંતમાં જોવામાં આવતું નથી.

આત્મા નાનાવિના બંધ, મોક્ષ હોવાયોગ્ય જ નથી. તે તો છે, એમ જ્યાં કલ્પિત કહેવાથી પણ ઉપદેશાદિ કાર્ય કરવા યોગ્ય ઠરતાં નથી.

૮૧[3] [હાથનોંધ પૃ૪ ૨.]

જીવનું વ્યાપકપણું, પરિણામીપણું, કર્મસંબંધ, મોક્ષક્ષેત્ર, એ શા પ્રકારે ઘટવા યોગ્ય છે તે વિચારવામાં નથી આવતું. મંદબુદ્ધિ ન થવું. ગુણ અને ગુણીનો ભેદ સમજવા યોગ્ય નથી ?

જીવનું વ્યાપકપણું, સામાન્ય વિશેષાત્મકતા, પરિણામીપણું, લોકાલોકજ્ઞાયકપણું, કર્મસંબંધ, મોક્ષક્ષેત્ર એમ પ્રમાણ વિનિર્દેશથી શી રીતે સિદ્ધ છે.

---

૩. તત્ત્વવિચારકુટ ? સં. લગભગ ... (સંવત ૧૯૫૭) પૂર્વેના જણાય છે.—સંશોધક.

બીજે કોઈ ઉપાધિ (વ્યાપાર) કરવાના અભિપ્રાયથી મૌનપણે ઉપાધિનો ત્યાગ કરવાનો વિચાર કરે છે, એમ નથી.

પણ જ્યાં સુધી સર્વસંગ સંબંધ ત્યાગ નિવારણ થાય નહીં ત્યાં સુધી જે ગૃહાશ્રમ વર્તે તે ગૃહાશ્રમમાં કાળ વ્યતીત કરવા વિશેષ વિચાર કર્તવ્ય છે. શેનો વિચાર કરવો છે કે આશ્રમમાં વર્તવું તે આશ્રમનો વિચાર કર્તવ્ય છે, તેમાં પૂર્વાપર અવિરોધપણું નથી, તો કહેવું કરવું છે.

૯૫.[1] [હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૧૯૭]

દ્રવ્ય— પ્રશ્ન.
સ્થાપના— ધ્યાન.
મુખ:— યોગબળ.
પ્રકારણ નિર્ઝન દિગંબરત્વ.
ધ્યાન. નિરૂપણ.
યોગબળ. દ્રવ્ય સ્થાપના મુખ પ્રકરણ અવિરોધ
સ્વરૂપ સ્થિતિ
આત્મબળ.

૯૬. [હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૧૯૭]

સો ધર્મો જન્ય દયા, કર્મ રોગા ન જન્મા સો દેશ; તે ગુરુ જે નાગ્રી, આ જ પવિત્ર વિચર્યા

૯૭.[1] [હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૧૯૭]

અકિંચનપણાથી વિચરતા એકાંત મૌનથી જિન સદશ ધ્યાનથી તન્મયાત્મસ્વરૂપ એવો ક્યારે થઈશ?

૯૮.[2]

એકવાર વિક્ષેપ શમ્યાવિના બહુ સમીપ આવી શકતો યોગ્ય અપૂર્વ સંયમ પ્રગટશે નહીં. કેમ, ક્યાં, સ્થિતિ કરીએ?

અવિરોધપણું રહેવા અર્થે ગૃહસ્થાશ્રમ કેવા પ્રકારે વેદવો તે સબંધીનો શ્રીમદ્નો વિચાર આ ઉપરથી જણાય છે સંશોધક

- શ્રીમદ્ના દ્રવ્ય સબંધીની વિચારણા છે.—સંશોધક.
1. આ અદ્ભુત અભિલાષા સતત વિચારને પાત્ર છે.—સંશોધક.
2. આ લેખ અપૂર્વ સંયમાભિલાષા સૂચક છે.—સંશોધક.

હે જીવ! અસમ્યક્‌દર્શનને લીધે તે સ્વરૂપ તને ભાસતું નથી. તે સ્વરૂપ તને શંકા છે; વ્યામોહ અને ભય છે.

સમ્યક્‌દર્શનનો યોગ પ્રાપ્ત કરવાથી તે અભાસનાદિની નિવૃત્તિ થશે.

હે સમ્યક્‌દર્શની! સમ્યક્‌ચારિત્ર જ સમ્યક્‌દર્શનનું ફળ ઘટે છે, તેમાં અપ્રમત્ત થા.

જે પ્રમત્તભાવ ઉત્પન્ન કરે છે તે કર્મબંધની તને સુપ્રતીતિનો હેતુ

હે સમ્યક્‌ચારિત્રી! હવે શિથિલપણું ઘટતું નથી. ઘણો અંતરાય તે નિવૃત્ત થયો; તો હવે નિરંતરાય પદમાં શિથિલતા શા માટે કરે છે?

૮.[૨] [હા૦ નોં૦ ૨ જી પૃ૦ ૨૧.]

દુઃખનો અભાવ કરવાને સર્વ જીવ ઇચ્છે છે.

દુઃખનો આત્યંતિક અભાવ કેમ થાય? તે નહીં જાણવાથી દુઃ ઉત્પન્ન થાય. તે માર્ગને દુઃખથી મુકાવાનો ઉપાય જીવ સમજે છે.

જન્મ, જરા, મરણ મુખ્યપણે દુઃખ છે. તેનું બીજ કર્મ છે. કર્મ બીજ રાગ દ્વેષ છે, અથવા આ પ્રમાણે પાંચ કારણ છે.

મિથ્યાત્વ.
અવિરતિ.
પ્રમાદ.
કષાય.
યોગ.

પહેલા કારણનો અભાવ થયે બીજાનો અભાવ, પછી ત્રીજાનો, પછી ચોથાનો, અને છેવટે પાંચમા કારણનો એમ અભાવ થવાનો ક્રમ છે.

મિથ્યાત્વ મુખ્ય મોહ છે.

અવિરતિ ગૌણ મોહ છે.

પ્રમાદ, અને કષાય અવિરતિમાં અંતર્ભાવી શકે છે. યોગ સહચારીપણે ઉત્પન્ન થાય છે. ચારે વ્યતીત થયા પછી પણ પૂર્વ હેતુથી યોગ હોઇ શકે.

૯.[૧] [હા૦ નોં૦ ૨ જી પૃ૦ ૨૫]

હે મુનિઓ! જ્યાં સુધી કેવળ સમવસ્થાનરૂપ સહજ સ્થિતિ સ્વભાવિક ન થાય ત્યાં સુધી તમે ધ્યાન અને સ્વાધ્યાયમાં લીન રહો.

---

૨. સંસારાવસ્થામાં જીવની સ્થિતિ અને તેનાં હેતુ આદિ વિષે સ્પષ્ટતા જણાય છે-સંશોધક.

૧. મુનિઓને આવશ્યક સ્થિતિસંબંધી ઉપદેશ આ વિચારો છે.-સંશોધક

અહો ! આ દેહની રચના; અહો ! ચેતન; અહો ! તેનું સામર્થ્ય; અહો જ્ઞાની; અહો ! તેની ગવેષણા ! અહો તેમનું ધ્યાન ! અહો તેમની સમાધિ અહો તેમનો સંયમ ! અહો, તેમનો અપ્રમત્તભાવ ! અહો તેમની પરમ જાગૃતિ ! અહો, તેમનો વીતરાગ સ્વભાવ ! અહો, તેમનું નિરાવરણ જ્ઞાન અહો, તેમના યોગની શાંતિ ! અહો તેમના વચનાદિ યોગનો ઉદય !

હે આત્મા ! આ બધું તને સુપ્રતીત થયું છતાં પ્રમત્તભાવ કેમ ? મંદ પ્રયત્ન કેમ ? જઘન્યમંદ જાગૃતિ કેમ ? શિથિલતા કેમ ? મુંઝવણ કેમ અંતરાયનો હેતુ શો ?

અપ્રમત્ત થા, અપ્રમત્ત થા.

પરમ જાગૃત સ્વભાવ ભજ, પરમ જાગૃત સ્વભાવ ભજ.

---

૩૧ મું વર્ષ ૧૧ મો મહિનો બાવીસમો દિવસ લાગે છે; અર્થાત્ આ લેખ સંવત્ ૧૯૫૪ ના આસો વદ ૭ ને રોજ લખ્યો છે, અને તે દિવસે શ્રીમદ્‌ને ૩૧ ? વર્ષ, અગ્યારમો મહિનો, અને બાવીસમો દિવસ ચાલતાં હતાં. શ્રીમદ્‌નો જન્મદિવસ સંવત્ ૧૯૨૪ ના કાર્તિક શુદ ૧૫ ને રોજ છે. અને તે હિસાબે ગણતાં સંવત્ ૧૯૫૪ ના આસો વદ સાતમે અમે કહીએ છીએ તે પ્રમાણે શ્રીમદ્‌ને એકત્રીસમા વર્ષનો અગ્યારમો મહિનો અને બાવીસમો દિવસ ચાલતાં હોય. વિશેષ સમજણ આથી થશે -

વર્ષ		માસ		દિ	
૧૯૫૪	-	૧૧		૭	= સંવત્ ૧૯૫૪ ના આસો વદ ૭
—૧૯૨૪	-	૦	-	૧૫	= ,, ૧૯૨૪ ના કાર્તિક શુદ ૧૫
૩૦	-	૧૧		૨૨	= ૩૦ મું વર્ષ, અગ્યારમો મહિનો, અને બાવીસમો દિવસ.

સામાન્ય રીતેમાં એક વર્ષ પૂર્ણ થઈ પછી બીજા વર્ષના થોડા દિવસ કે માસ ગયા હોય, તેવામાં બીજું વર્ષ બેઠેલ છે, અને તે જ રીતે માસના સંબંધમાં પણ પદ્ધતિ માટે જ આ ગણતરી આ લેખ સંવત્ ૧૯૫૪ ના આસો વદ ૭ ને રોજ લખેલો છે, અને તેથી તે દિવસે શ્રીમદ્‌ને એકત્રીસમું વર્ષ, અગ્યારમો મહિનો અને બાવીસમો દિવસ ચાલતો કહેવાય. આ લેખથી તે [illegible] ૨૭ ના પૃષ્ઠ ૧૩ [illegible] વિશેષ ખુલાસા આવ્યા છે; તેનો લખવાની પદ્ધતિ અને રીતે, [illegible] લખવાના [illegible] —ઉદ્ધારક.

ધર્મસુગમતા.	}	પદ્ધતિ.
લોકાનુગ્રહ.		
યથાસ્થિત શુદ્ધ સનાતન.	}	વૃત્તિ.
સર્વોત્કૃષ્ટ જયવંત.		
ધર્મનો ઉદય.		

૧૪.[૨] [હા૦ નોં૦ ૨ જી પૃ૦ ૩૨]

સ્વપર પરમોપકારક પરમાર્થ સત્યધર્મ જયવંત વર્તો.

આશ્ચર્યકારક ભેદ પડી ગયા છે.

જગત્જીવોના કલ્યાણાર્થે અર્થાત્ 'માર્ગના પુનરુદ્ધાર' માટે વૃત્તિ આ યોજનામાં દર્શાવી છે એમ જણાશે. પ્રથમ "વૃત્તિ" શું છે? તો તેને માટે એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે "યથાસ્થિત શુદ્ધ સનાતન સર્વોત્કૃષ્ટ જયવંત ધર્મનો ઉદય" કરવો તે; પછી કેવી "પદ્ધતિ"એ તે "ઉદય કરવો તે વિચાર્યું જણાય છે, અને તેને માટે જણાવ્યું છે કે" લોકોને "ધર્મસુગમતા" થાય અને "લોકાનુગ્રહ" પણ થાય એ 'વૃત્તિ' અને 'પદ્ધતિ' નું પરિણામ શું લાવવું એ સંબંધી "સમાધાન" માં વિચાર્યું જણાય છે કે, "આત્મતત્વવિચાર" જગત્તત્વવિચાર," "જિનદર્શન તત્ત્વવિચાર" અને બીજા દર્શનતત્ત્વવિચાર "એ સંબંધી જગત્ જીવોનું સમાધાન કરવું" અમારૂ આ પુનરુદ્ધારસંબંધીનું અનુમાન આ પછીના એટલે હાથનોંધ ૨ જી પૃષ્ઠ ૩૩ માંના લેખ વિચારવાથી યોગ્ય જણાશે "જિનચૈતન્યપ્રતિમા" થયા પછી "જગત્ જીવોના કલ્યાણ અર્થે પ્રવૃત્તિ કરવી" એમ જે અમે ઉપર કહ્યું તે વાત હાથનોંધ ૨ જી ના પૃષ્ઠ ૩૫ મા પરની વિચારણામાં પ્રથમ વાક્ય "પરાનુગ્રહ પરમ કારુણ્યવૃત્તિ કરતા પણ પ્રથમ ચૈતન્ય જિન પ્રતિમા થા! ચૈતન્ય જિનપ્રતિમા થા!" વિચારવાથી યોગ્ય લાગશે કેમકે "પરાનુગ્રહ પરમ કારુણ્યવૃત્તિ કરતાં પણ પ્રથમ ચૈતન્ય જિન૦" નો અર્થ એમ સંભવે છે કે, પર કહેતાં અન્ય જીવો ના, અનુગ્રહ કરવારૂપ તારે વિષે જે પરમ કારુણ્યવૃત્તિ છે "તેનો ઉપયોગ કરતા પહેલાં" "પણ" પ્રથમ કહેતાં ચૈતન્ય જિનપ્રતિમારૂપ થા. સંશોધક.

૨. પોતે કરવા ધારેલા વીતરાગમાર્ગના પુનઃદિગ્વિજયને અંતરાયક કારણોનો પોતાનો અનુભવ શ્રીમદે આ લેખમાં દર્શાવ્યો છે. શ્રીમદને અનુભવગત થએલ આ અંતરાયક કારણો અતિ બળવાન જણાયા છતા ઉદ્ધાર કરવાની પોતાની પરમ ઇચ્છાના પરિણામમાં (હા૦ નોં૦ ૨ જી ના પૃષ્ઠ ૩૩ પર પોતે પોતાને પ્રશ્ન કર્યો છે કે 'ત્યારે (આગળ બધાં પ્રતિકૂળ સંયોગો છે) તમે શા માટે તે ધર્મનો ઉદ્ધાર ઇચ્છો છો? ' આ પ્રશ્નનો ઉત્તર તેઓએ જે આપ્યો છે કે "પરમ કારુણ્ય સ્વભાવથી" અને " સદ્ધર્મ પ્રત્યેની પરમ ભક્તિથી" તે મનન કરતાં અંતરની જૈનદર્શનોદ્ધારઇચ્છાનું પરમપણું દૃષ્ટિમાં આવી શકવા યોગ્ય છે"

ક્ષયિત છે.

સંપૂર્ણ કરવાનું સાધન દુર્ગમ્ય દેખાય છે.

તે પ્રભાવને વિષે મહત્ અંતરાય છે.

દેશકાળાદિ ઘણાં પ્રતિકૂળ છે.

વીતરાગોનો મત લોકપ્રતિકૂળ થઈ પડ્યો છે.

રૂઢીથી જે લોક તેને માને છે તેના લક્ષમાં પણ તે પ્રતીત જણાતો નથી, અથવા અન્યમતને વીતરાગોનો મત સમજી પ્રવર્તે જાય છે.

યથાર્થ વીતરાગોનો મત સમજવાની તેમનામાં યોગ્યતાની ઘણી ખામી

દૃષ્ટિરાગનું પ્રબળ રાજ્ય વર્તે છે.

વેષાદિ વ્યવહારમાં મોટી વિટંબના કરી મોક્ષમાર્ગનો અંતરાય કરી બેઠા

તુચ્છ પામર પુરુષો વિરાધક વૃત્તિના ઘણી અગ્રભાગે વર્તે છે.

કિંચિત્ સત્ય બહાર આવતાં પણ તેમને પ્રાણઘાતતુલ્ય દુઃખ થા હોય એમ દેખાય છે.

૧૫[1] [હા૦ નોં૦ ૨ જી પૃ૦ ૩૪.

ત્યારે તમે શા માટે તે ધર્મનો ઉદ્ધાર ઇચ્છો છો?

પરમ કારુણ્ય સ્વભાવથી.

તે સદ્ધર્મ પ્રત્યેની પરમ ભક્તિથી.

૧૬[2] [હા૦ નોં૦ ૨ જી પૃ૦ ૩૫.

એવંભૂત દૃષ્ટિથી ઋજુ સૂત્ર સ્થિતિ કર.
ઋજુસૂત્ર દૃષ્ટિથી એવંભૂત સ્થિતિ કર.
નૈગમ દૃષ્ટિથી એવંભૂત પ્રાપ્તિ કર.
એવંભૂત દૃષ્ટિથી નૈગમ વિશુદ્ધ કર.
સંગ્રહ દૃષ્ટિથી એવંભૂત થા.
એવંભૂત દૃષ્ટિથી સંગ્રહ વિશુદ્ધ કર.
વ્યવહારદૃષ્ટિથી એવંભૂતપ્રત્યે જા.
એવંભૂત દૃષ્ટિથી વ્યવહારવિરતિ કર.
શબ્દ દૃષ્ટિથી એવંભૂત પ્રત્યે જા.
એવંભૂત દૃષ્ટિથી શબ્દ નિર્વિકલ્પ કર.

---

૧. છેલ્લી નોંધ જુઓ.-સંશોધક

૨. [illegible] કહ્યું છે.-સંશોધક.

૧૯.[1] [હા૦ નોં૦ ૨ જી પૃ૦ ૪૧.]

હે કામ! હે માન! હે સંગઉદય!

હે વચનવર્ગણા, હે મોહ, હે મોહદયા!

હે શિથિલતા, તમે શા માટે અંતરાય કરો છો?

પરમ અનુગ્રહ કરીને હવે અનુકૂળ થાવ! અનુકૂળ થાવ.

૨૦.[2] [હા૦ નોં૦ ૨ જી પૃ૦ ૪૫.]

હે સર્વોત્કૃષ્ટ સુખના હેતુભૂત સમ્યક્દર્શન! તને અત્યંત ભક્તિ નમસ્કાર હો. અ.

આ અનાદિ અનંત સંસારમાં અનંત અનંત જીવો તારા આશ્રયવિના અનંત દુઃખને અનુભવે છે. આ.

તારા પરમાનુગ્રહથી સ્વસ્વરૂપમાં રુચિ થઈ, પરમ વીતરાગ સ્વભાવપ્રત્યે પરમનિશ્ચય આવ્યો. કૃતકૃત્ય થવાનો માર્ગ ગ્રહણ થયો. ઇ

હે જિન વીતરાગ! તમને અત્યંત ભક્તિથી નમસ્કાર કરું છું. તમે આ પામરપ્રત્યે અનંત અનંત ઉપકાર કર્યો છે. ઈ

હે કુંદકુંદાદિ આચાર્યો! તમારાં વચનો પણ સ્વરૂપાનુસંધાનને વિષે આ પામરને પરમઉપકારભૂત થયાં છે. તે માટે હું તમને અતિશય ભક્તિથી નમસ્કાર કરું છું. ઉ

હે શ્રી સોભાગ! તારા સત્સમાગમના અનુગ્રહથી આત્મદશાનું સ્મરણ થયું તે અર્થે તને નમસ્કાર કરું છું.

ઉત્તર 'ગોપ્યસ્થિતિ'માં છે. જો અમે કરેલું આ પૃથક્કરણ સત્ય હોય એટલે કે પ્રથમ ત્રણ પ્રશ્નોના ઉત્તર 'હુકાર'માં છે, અને ચોથો 'આયુષ્યબળ' સંબંધીનો ક્રમ 'ગોપ્યસ્થિતિ'માં છે, તો હોવાયોગ્ય છે, તો આપણે એવા અભિપ્રાયપર આવી શકીએ (જો આ લેખ તથા ૧૯ મ પૃષ્ઠ ૪ મા સુધીના લેખો એક જ દિવસે લખાયેલા હોય તો) કે સંવત્ ૧૯૫૪ ના આસો સુદ ૭ અથવા તેની લગભગમાં શ્રીમદ્દને પોતાને પોતાના 'આયુષ્' પરત્વે ગોપ્યસ્થિતિમાં રાખવા યોગ્ય વિચારણા થઈ હતી. અમારી દૃષ્ટિ પહોંચી તે અનુસાર અમે આ પૃથક્કરણ કરવા પ્રયાસ કર્યો છે.—સંશોધક.

૧. કામ, માન, સંગ, દયા, વચનવર્ગણા મંદ મોહદયા અને શિથિલતા આદિ તેઓની અત્યંત ઉપેક્ષા કરાવે છે.—સંશોધક.

૨. અ, આ, ઇ. સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિએ પોતાપ્રત્યે કરેલા ઉપકાર માટે તેને તેને પરમભાવથી નમસ્કાર કર્યો છે

ઈ. શ્રી જિનવીતરાગને, તેઓશ્રીના ઉપકાર માટે નમસ્કાર કર્યો છે.

ઉ. શ્રી કુંદકુંદાદિ આચાર્યોનાં વચનોએ શ્રીમદ્પ્રત્યે કરેલા ઉપકાર અર્થે તેને નમસ્કાર કર્યો છે.

તેનું પરાક્રમ છે?
અપ્રમત્ત શરીર થા.
તેટલું આયુષ્યબળ છે?
શું લખવું? શું કહેવું?
અંતર્મુખ ઉપયોગ કરીને જો.

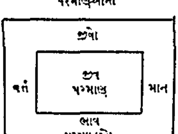
ૐ શાંતિઃ શાંતિઃ શાંતિઃ

રા!' તેનો આ ક્રમાંકે [illegible] જણવા યોગ્ય છે. 'પરાનુગ્રહ પરમકારુણ્યવૃત્તિ' એટલે 'અન્ય જીવોના અનુગ્રહ (આત્મિક ઉદ્ધાર) કરવારૂપ પરમ કરુણાવૃત્તિ' [illegible] ને તેની પ્રતિમારૂપ અર્થાત્ અ[illegible]ને સર્વા પહેલાં તું પોતે એવી જિનની [illegible] છે તે નિશ્ચય [illegible] પ્રાપ્ત કર. એ વખતે [illegible] જિનપ્રતિમાના [illegible] પરમાનુગ્રહ કરવા માટે [illegible] છે. પ્રથમ જિનની આરાધના કરવા માટે અને પછી પરમાનુગ્રહ કરવા માટે [illegible] અનુકૂળ છે કે કેમ તે સંબંધી વિચારણા કરી છે. [illegible] પોતે પોતાને પૂછે છે, અને પોતાને દૃષ્ટિમાં આવતાં તે [illegible] છે કે જે તે પોતે પોતાને [illegible] પ્રથમ ત્રણ પ્રશ્નોના [illegible] પોતે પોતાને ઉત્તર આપે છે: વિચારવાથી જણાય છે કે પ્રથમ ત્રણ પ્રશ્નોના ઉત્તર "હકાર" કે "નકાર" માં [illegible] "હકાર" માં છે, જ્યારે ચોથા પ્રશ્નનો ઉત્તર "હકાર" [illegible] કર્યો છે કે 'તેવો કાળ છે?' નથી. પણ 'આપસ્થિતિ' [illegible] જિનની આરાધનાને માટે તેનો આશય એવો જણાય છે કે, 'પરાનુગ્રહ' અને 'જિનની [illegible] છે કે 'તે વિષે નિર્વિકલ્પ થા' આ 'કાળ અનુકૂળ છે કે? તેનો ઉત્તર જે આપ્યો છે કે 'તે વિષે નિર્વિકલ્પ રહેવા જેવું છે' તેનો આશય એમ સમજાય છે કે, વર્તમાન [illegible] પ્રશ્ન જે કર્યો છે કે, તેવો ક્ષેત્ર યોગ અર્થાત્ વર્તમાન કાળ [illegible] નથી. [illegible] કરવા માટે ક્ષેત્ર અર્થાત્ [illegible]?' તેનો આશય એમ જણાય છે કે [illegible] 'અર્થાત્ 'અવરોધ' ને અનુકૂળ છે કે નહીં. તેનો ઉત્તર જે આપ્યો છે કે [illegible] પ્રતિકૂળ જણાઈ નથી. [illegible] ઘણી અશરણતા વિના [illegible]. તેનો આશય એમ જણાય [illegible] એમ જે કહ્યું કે 'તેનું પરાક્રમ છે?' તેનો [illegible] પોતાને (શ્રીમદ્‌ને) વિષે [illegible] છે, આવી ઇચ્છિત સ્થિતિ પ્રાપ્ત [illegible] 'અપ્રમત્ત શરીર થા' [illegible] કે નહીં! તેનો ઉત્તર જે આપ્યો છે [illegible]

[illegible] એમ દર્શાવે છે કે, જે 'અપ્રમત્તભાવ છે તે [illegible]' ને શાબ્દિક ઉત્તર પણ 'હકાર' માં આપ્યો [illegible] 'શરીર' પણ છે; અર્થાત્ આ [illegible] તેનો હેતુ એમ જણાય છે. ચોથો પ્રશ્ન જે કર્યો છે કે 'તેટલું આયુષ્યબળ છે?' તે 'આયુષ્યબળ' દર્શાવે છે કે શ્રીમદ્ પોતે ઇચ્છેલી સ્થિતિ પ્રાપ્ત [illegible] તેનો ઉત્તર જે આપ્યો છે કે 'શું લખવું? કે નહીં તે પોતાના મનમાં વિચાર છે, તેનો ઉત્તર જે આપ્યો છે કે [illegible] શું કહેવું? અંતર્મુખ ઉપયોગ કરીને જો' તે ઉપરથી એમ ન કહી શકાય [illegible] છે. તે [illegible] આશય તે એટલું જ કે તે [illegible] 'તેટલું [illegible]

જીવ અને

પરમાણુઓનો

સંયોગ.

કોઈ એક જીવ	એકેંદ્રિયપણે-પર્યાય	વર્તમાન ભાવ
,,	બે ઇંદ્રિયપણે-,,	
,,	ત્રણ ઇંદ્રિયપણે-,,	
,,	ચાર ઇંદ્રિયપણે-,,	
,,	પાંચ ઇંદ્રિયપણે-,,	
	સંજ્ઞી અસંજ્ઞી પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત	વર્તમાન ભાવ
	જ્ઞાની અજ્ઞાની	વર્તમાન ભાવ
	મિથ્યાદૃષ્ટિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ	વર્તમાન ભાવ
	એક અંશ ક્રોધ યાવત્ અનંત અંશ ક્રોધ	વર્તમાન ભાવ

સિદ્ધ ભાવ.

૨૧.૧ [પ્રા૦ નોં૦ ૭ ૭ પૃ૦ ૩૪.]

જેમ ભગવાન્ જિને નિરૂપણ કર્યું છે તેમ જ સર્વ પદાર્થનું સ્વરૂપ છે.
ભગવાન જિને ઉપદેશેલો આત્માનો સમાધિમાર્ગ શ્રી ગુરુના અનુગ્રહથી
જાણી, પરમપ્રયત્નથી ઉપાસના કરો.

૨૦ ૨ [પ્રા૦ નોં૦ ૭ ૭ પૃ૦ ૪૯]

જય વિતરાગ વિભુ, વંદિત સૂરિ વરદમાણ જિનચંદ

[illegible]

[illegible] [illegible]

[illegible]

[illegible] [illegible]

[illegible] [illegible]

[illegible] [illegible]

[illegible] [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] [illegible]

ૐ નમ

[illegible] }
[illegible] }
[illegible] }

[illegible] }
[illegible] }
[illegible] }

[illegible] }
[illegible] }

[illegible] [illegible]

ૐ નમ.

[illegible]

[illegible]

વર્ષ ૨૨ થી ૩૪ પર્યંત.

હાથનોંધ ૩ ૭.

૧ આ હાથનોંધ ક્યારથી લખાવી શરૂ થઈ, અને ક્યાંસુધી લખાઈ તેનો સમય નિર્ણીત થઈ શકતો નથી. ૨૨ મા વર્ષ પછી અને દેહોત્સર્ગ સુધીના વિચારો એમાં હોવાયોગ્ય છે એમ ધારી અમે "વર્ષ ૨૨ થી ૩૪ પર્યંત" એમ અત્રે કહ્યું છે.—સંશોધક.

૧.[1] [હા૦ નોં૦ ૩ ૭ પૃ૦ ૩.]

ૐ નમઃ

અર્હંત જિન વીતરાગ

અરિહંત છે.

રાગ દ્વેષનો આત્યંતિક ક્ષય થઈ શકે છે.

જ્ઞાનને પ્રતિબંધક રાગ દ્વેષ છે.

જ્ઞાન, જીવનો સ્વરૂપભૂત ધર્મ છે

જીવ એક અખંડ સંપૂર્ણ દ્રવ્ય હોવાથી તેનું જ્ઞાન સામર્થ્ય સંપૂર્ણ છે.

---

૧. હાથનોંધ ૩ ૭ ના પૃ૦ ૩ થી ૧૩ મા પૃ૦ સુધી [illegible] તે તત્ત્વાર્થના નિબંધ [illegible] —સંશોધક

[illegible]

[illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]

[illegible]
[illegible]

પર્યાય—અવસ્થા.

અનાદિ નિત્ય પર્યાય:—મેરૂ આદિ

૬. [હા૦ નોં૦ ૩ જી પૃ૦ ૧૫.]

ૐ નમઃ

સર્વ જીવ સુખને ઇચ્છે છે.
દુઃખ સર્વને અપ્રિય છે.
દુઃખથી મુક્ત થવા સર્વ જીવ ઇચ્છે છે.
વાસ્તવિક તેનું સ્વરૂપ ન સમજાવાથી તે દુઃખ મટતું નથી.
તે દુઃખના આત્યંતિક અભાવનું નામ મોક્ષ કહીએ છીએ.

[હાથનોંધ ૩ જી પૃષ્ઠ ૧૬.]

અત્યંત વીતરાગ થયાવિના આત્યંતિક મોક્ષ હોય નહીં.
સમ્યગ્જ્ઞાનવિના વીતરાગ થઈ શકાય નહીં.
સમ્યગ્દર્શનવિના જ્ઞાન અસમ્યક્ કહેવાય છે.
વસ્તુની જે સ્વભાવે સ્થિતિ છે, તે સ્વભાવે તે વસ્તુની સ્થિતિ સમજાવી તેને સમ્યગ્જ્ઞાન કહીએ છીએ.
સમ્યગ્જ્ઞાન દર્શનથી પ્રતીત થયેલા આત્મભાવે વર્તવું તે ચારિત્ર છે.
એ ત્રણેની એકતાથી મોક્ષ થાય.
જીવ સ્વાભાવિક છે.
જીવ અનંત છે.
પરમાણુ અનંત છે.
જીવ અને પુદ્ગલનો સંયોગ અનાદિ છે.
જ્યાંસુધી જીવને પુદ્ગલ સંબંધ છે ત્યાંસુધી સકર્મ જીવ કહેવાય.
ભાવ કર્મનો કર્તા જીવ છે.
ભાવ કર્મનું બીજું નામ વિભાવ કહેવાય છે.
ભાવ કર્મને લીધે જીવ પુદ્ગલ ગ્રહે છે.
તેથી તૈજસાદિ શરીર અને ઔદારિકાદિ શરીરનો યોગ થાય છે.
ભાવ કર્મથી વિમુખ થાય તો નિજ ભાવ પરિણામી થાય.

[હાથનોંધ ૩ જી પૃષ્ઠ ૧૭]

સમ્યગ્દર્શનવિના વાસ્તવિકપણે જીવ ભાવ કર્મથી વિમુખ ન થઈ શકે.
સમ્યગ્દર્શન થવાનો મુખ્ય હેતુ જિનવચનથી તત્ત્વાર્થ પ્રતીતિ થવી તે છે.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

શુદ્ધ ધર્મ સ્વાધીનતા.
ધર્મ મૂર્તિતા.
સર્વપ્રદેશે સંપૂર્ણ ગુણાત્મકતા.
વીતસંયમ.
લોકપ્રતિ નિષ્કારણ અનુગ્રહ.

૧૭.૧ [હાથનોંધ ૩ જી. પૃષ્ઠ ૪૩.]

ૐ નમઃ
સર્વજ્ઞ-વીતરાગ દેવ.

(સર્વ દ્રવ્ય ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવનો-સર્વપ્રકારે જાણનાર, રાગદ્વેષાદિ સર્વ વિભાવ જેણે ક્ષીણ કર્યા છે તે ઈશ્વર.)

તે પદ મનુષ્યદેહને વિષે સંપ્રાપ્ત થવા યોગ્ય છે. સંપૂર્ણ વીતરાગ થાય, તે સંપૂર્ણ સર્વજ્ઞ થાય.

સંપૂર્ણ વીતરાગ થઈ શકવા યોગ્ય એવા હેતુઓ પ્રતીત થાય છે.

૧૮ [હાથનોંધ ૩ જી, પૃષ્ઠ ૪૫.]

પ્રત્યક્ષ નિજ અનુભવ [illegible] સંશય કેમ?

તે અનુભવ [illegible] થાય છે તે [illegible] તો

કેવળ [illegible] નિર્વિકલ્પ [illegible]

અપ્રમત્ત [illegible] તેમ [illegible]

અપ્રમત્ત [illegible] તેમ વર્તે [illegible] છે ને

પ્રત્યક્ષ [illegible] અનુભવ

[illegible]

[illegible]

---

૧ [illegible]

[illegible]

હે બોધબીજ! તું અત્યંત હસ્તામલકવત્ વર્ત, વર્ત.

હે જ્ઞાન! તું દુર્ગમ્યને પણ હવે સુગમ સ્વભાવમાં લાવી મૂક.

હે ચારિત્ર! પરમ અનુગ્રહ કર, પરમ અનુગ્રહ કર.

[હા૦ નોં૦ ૩ જી પૃ૦ ૫૬]

હે યોગ! તમે સ્થિર થાઓ; સ્થિર થાઓ!

હે ધ્યાન! તું નિજસ્વભાવાકાર થા, નિજસ્વભાવાકાર થા.

હે વ્યગ્રતા! તું જતી રહે, જતી રહે.

હે અલ્પ કે મધ્ય અલ્પ કષાય! હવે તમે ઉપશમ થાઓ. ક્ષીણ થાઓ. અમારે કાંઇ તમારા પ્રત્યે રૂચિ રહી નથી.

હે સર્વજ્ઞપદ! યથાર્થ સુપ્રતીતપણે તું હૃદયાવેશ કર, હૃદયાવેશ કર.

હે અસંગ નિર્ગ્રંથપદ! તું સ્વાભાવિક વ્યવહારરૂપ થા!

હે પરમ કરુણામય સર્વ પરમહિતના મૂળ વીતરાગ ધર્મ! પ્રસન્ન થ', પ્રસન્ન.

હે આત્મા! તું નિજસ્વભાવાકાર વૃત્તિમાં જ અભિમુખ થા! અભિમુખ થા. ઓમ્.

હે વચનસમિતિ! હે કાય ચપળતા! [હાથનોંધ ૩ જી પૃ૦ ૬૧]

હે એકાંત વાસ! અને અસંગતા! તમે પણ પ્રસન્ન થાઓ! પ્રસન્ન થાઓ!

ખળભળી રહેલી એવી જે આભ્યંતર વર્ગણા તે કાં તો અભ્યંતર વેદી લેવી. કાં તો તેને સ્વચ્છ પુટ દઇ ઉપશમ કરી દેવી.

જેમ નિસ્પૃહતા બળવાન તેમ ધ્યાન બળવાન થઇ શકે-કાર્ય બળવાન થઇ શકે.

૨૭. (હાથનોંધ ૩ જી પૃ૦ ૬૩.)

ઇણમેવ નિગ્ગંથં પાવયણં સચ્ચં અણુત્તરં કેવલિયં પડિપુણ્ણં સંસુદ્ધં ણેયાઉયં સલ્લકત્તણં સિદ્ધિમગ્ગં મુત્તિમગ્ગં નિજ્જાણમગ્ગં નિવ્વાણમગ્ગં અવિતહમવિસંધિ સવ્વ દુક્ખ પહિણમગ્ગં એત્થં ઠિયા જીવા સિજ્ઝંતિ બુજ્ઝંતિ મુચ્ચંતિ પરિણિવ્વાયંતિ સવ્વ દુખાણ મનકરતિ તંમાણાએ તહા ગચ્છામો તહા ચિટ્ઠામો તહા ણિસિ તહા ય.મો, તહા સુયટ્ટામો તહા ભુંજામો તહા અબ્ભુટ્ટામો તહા ઉટ્ઠે મોતિ પાણાણં ભૂયાણં જીવાણં સત્તાણં સંજમેણ સંજમોતિ

૨૮.[1]

દ્વિ૦ આ૦ શુ૦ ૬૦ ૧૯૫૪.

---

[1] હેનું ૨૫૪ છે.—સંશોધક.

ધર્મ અધર્મ, આકાશ, કાળ એ ચાર અમૂર્ત દ્રવ્ય છે.
વસ્તુતાએ કાળ ઉપચારિક દ્રવ્ય છે.
ધર્મ, અધર્મ, આકાશ એક દ્રવ્ય છે.
કાળ, પુદ્ગલ અને જીવ અનંત દ્રવ્ય છે
દ્રવ્ય ગુણ પર્યાયાત્મક છે.

(હાથનોંધ ૩ જી પૃ૦ ૫૫.)

૨૫૨ (હાથનોંધ ૩ જી પૃ૦ ૫૭.)

પરમ ગુણમય ચારિત્ર જોઈએ, બળવાન અસંગાદિ ભાવ
પરમ નિર્દોષ શ્રુત.
પરમ પ્રતીતિ.
પરમ પરાક્રમ.
પરમ ઇંદ્રિયજય.
૧ મૂળનું વિશેષપણું.
૨ માર્ગની શરૂઆતથી અંતપર્યંતની અદ્ભુત સંકળના.
૩ નિર્વિવાદ—
૪ મુનિધર્મપ્રકાશ.
૫ ગૃહસ્થધર્મપ્રકાશ.
૬ નિર્ગ્રંથ પરિભાષાની નિધિ—
૭ શ્રુતસમુદ્ર પ્રવેશ માર્ગ.

૨૬૩ (હાથનોંધ ૩ જી પૃ૦ ૫૮)

સ્વપર ઉપકારનું મહત્ કાર્ય હવે કરી લે! ત્વરાથી કરી લે!
અપ્રમત્ત થા—અપ્રમત્ત થા.
શું કાળનો ક્ષણવારનો પણ ભરોસો આર્ય પુરુષોએ કર્યો?
હે પ્રમાદ! હવે તું જા જા
હે બ્રહ્મચર્ય[1]! હવે તું પ્રસન્ન થા.
હે વ્યવહારોદય! હવે પ્રબળતાથી ઉદય આવીને પણ તું શાંત થા, શાંત.
હે દીર્ઘસૂત્રતા! સુવિચારનું, ધીરજનું, ગંભીરપણાનું પરિણામ તું શા માટે થવા ઇચ્છે છે?

---

૧ આમાંની અંતર વિચાર [illegible] છે.— સંશોધક
૨. આમાંની પરમોત્કૃષ્ટ ચારિત્ર [illegible] સૂચવે છે. —સંશોધક.

ૐ નમઃ

સર્વ વિકલ્પનો, તર્કનો ત્યાગ કરીને.

મનનો
વચનનો
કાયાનો
ઇંદ્રિયનો
આહારનો
નિદ્રાનો
— જય કરીને.

નિર્વિકલ્પપણે અંતર્મુખવૃત્તિ કરી આત્મધ્યાન કરવું. માત્ર અનાબાધ અનુભવ સ્વરૂપમાં લીનતા થવા દેવી, બીજી ચિંતવના ન કરવી. જે જે તર્કાદિ ઊઠે, તે નહીં સંભારતાં ઉપશમાવી દેવા.

વીતરાગ દર્શન સંક્ષેપ.

મંગળાચરણ—શુદ્ધ પદને નમસ્કાર.

ભૂમિકા—મોક્ષપ્રયોજન.

તે દુઃખ મટવા માટે જૂદા જૂદા મતો પ્રરૂપણ કરી [illegible] વીતરાગદર્શન પૂર્ણ અને અવિરુદ્ધ છે, એનું સામાન્ય કથન. તે કોના ? [illegible] સ્વરૂપ.

તેની જીવને અપ્રાપ્તિ અને પ્રતિબંધ આવરણ થવાનાં કારણો.

મોક્ષજિજ્ઞાસાથી જીવ તે [illegible] ઉપાસના કરી.

આસ્રવ—તે આસ્રવના પ્રકાર અને હેતુ.
વિચાર—તે વિચારના પ્રકાર અને હેતુ.
વિપાક—તે વિપાકના પ્રકાર અને હેતુ.
મધ્યસ્થ યોગ્યતાનાં સ્થાનક—તેનાં કારણો.
ધ્યાનનાં સ્થાનક—તેનાં કારણો.
શંકાનાં સ્થાનક—તેનાં સમાધાન.
પતિત થવાનાં સ્થાનક—તેનાં કારણો.

ઉપસંહાર.

આસ્થા

પદાર્થનું અચિંત્યપણું બુદ્ધિમાં આવવાનાં કારણ

વર્ષ ૩૪ મું.

૫૮૮.

અંતિમ વચનો.

ઘણી ત્વરાથી પ્રવાસ પૂરો કરવાનો હતો; ત્યાં વચ્ચે સહરાનું રણ સંપ્રાપ્ત થયું, માથે ઘણો બોજો રહ્યો હતો તે આત્મવીર્યે કરી જેમ અલ્પકાળે વેદી લેવાય તેમ પ્રયત્ન કરતાં, પગે નિકાચિત ઉદયમાન થાક ગ્રહણ કર્યો.

જે સ્વરૂપ છે તે અન્યથા થતું નથી, એ જ અદ્ભુત આશ્ચર્ય છે. અવ્યાબાધ સ્થિરતા છે.

પ્રકૃતિ ઉદયાનુસાર કંઈક અશાતા મુખ્યપણે વેદી શાતા પ્રત્યે.

ૐ શાંતિઃ

રાજકોટ, ફાગણ વદ ૩ શુક્ર ૧૯૫૭.

૫૮૯

ઇચ્છે છે જે જોગી જન, અનંત સુખસ્વરૂપ
મૂળ શુદ્ધ તે આત્મપદ સયોગી જિન સ્વરૂપ. ૧

આત્મસ્વભાવ અગમ્ય તે, અવલંબન આધાર,
જિનપદથી દર્શાવિયો, તેહ સ્વરૂપ પ્રકાર. ૨

જિનપદ નિજપદ એકતા, ભેદભાવ નહીં કાંઈ
લક્ષ થવાને તેહનો, કહ્યાં શાસ્ત્ર સુખદાઈ. ૩

તેમ કર્યું છે; અને તેમાં જરૂર આત્મદશાને ભુલાવે એવો સંભવ રહે [illegible] ઉદય પણ જેટલો બન્યો તેટલો સમપરિણામે વેદ્યો છે; જો કે તે વેદ[illegible] કાળને વિષે સર્વસંગનિવૃત્તિ કોઈ રીતે થાય તો સારૂં; એમ સત્યા કર્યું [illegible] તો પણ સર્વસંગનિવૃત્તિએ જે દશા રહેવી જોઈએ તે દશા ઉદયમાં રહે [illegible] અલ્પકાળમાં વિશેષ કર્મની નિવૃત્તિ થાય એમ જાણી જેટલું બન્યું તેટલું [illegible] પ્રકારે કર્યું છે. પણ મનમાં હવે એમ રહે છે કે, આ પ્રસંગથી [illegible] સકલ ગૃહવાસથી દૂર થવાય. તેમ ન હોય તો પણ વ્યાપારાદિ પ્રસંગથી નિવૃત્ત-દૂર-થવાય તો સારૂં, કેમકે આત્મભાવે પરિણામ પામવાને વિષે [illegible] દશા જ્ઞાનીની જોઈએ તે દશા આ વ્યાપાર વ્યવહારાદિથી મુમુક્ષુ જીવ[illegible] દેખાતી નથી. આ પ્રકાર જે લખ્યો છે તે વિષે હમણાં વિચાર ક્યારે[illegible] ક્યારેક વિશેષ ઉદય પામે છે તે વિષે જે પરિણામ આવે તે ખરું. આ[illegible] પ્રસંગ લખ્યો છે, તે લોકોમાં હાલ પ્રગટ થવા દેવાયોગ્ય નથી. [illegible] ઉપર તે તરફ આવવાનું થવાનો સંભવ રહે છે. એ જ વિનંતિ.

આ૦ સ્વ૦ પ્રણામ.

(૨)

આપને સહજ વાચનના ઉપયોગાર્થે આપના પ્રશ્નનો ઉત્તરરૂપે [illegible] આ [illegible] છુ.

[illegible] પરમ [illegible] તેની વિકટ [illegible] થકે, [illegible]
[illegible] ઉપાધિના [illegible]
[illegible] નથી. [illegible]
[illegible] ઇચ્છા થયા કરે છે; [illegible]
[illegible] આત્માને [illegible]
[illegible] વિના [illegible] જરૂર [illegible] છે [illegible]
[illegible]
[illegible] કરેલાં [illegible]
[illegible] મન [illegible]
[illegible] પરિણામ [illegible]
[illegible] એમ જ [illegible]
[illegible] છે. આપનો નિરંતર [illegible]
[illegible] અમને ઘર પણ [illegible] છે.

વૃદ્ધિપત્ર.

જેમ નિર્મળતા રે રત્ન સ્ફટિક તણી, તેમ જ જીવ સ્વભાવ રે,
તે જિનવીરે રે ધર્મ પ્રકાશિયો, પ્રબળ કષાય અભાવ રે.

નમસ્કારપૂર્વક. સહજ દ્રવ્ય અત્યંત પ્રકાશિત થયે એટલે સર્વ કર્મનો ક્ષય થયે જ અસંગતા કહી છે; અને સુખસ્વરૂપતા કહી છે.

જ્ઞાનીપુરુષનાં તે વચન અત્યંત સાચાં છે, કેમકે સત્સંગથી પ્રત્યક્ષ-અત્યંત પ્રગટ-તે વચનોનો અનુભવ થાય છે.

નિર્વિકલ્પ ઉપયોગનો લક્ષ, સ્થિરતાનો પરિચય કર્યાથી થાય છે. સુધારસ, સત્સમાગમ, સત્શાસ્ત્ર, સદ્વિચાર, અને વૈરાગ્ય, ઉપશમ એ સૌ સ્થિરતાના હેતુ છે.

જો જ્ઞાની પુરુષના દૃઢ આશ્રયથી સર્વોત્કૃષ્ટ એવું મોક્ષપદ સુલભ છે. તો પછી ક્ષણે ક્ષણે આત્મોપયોગ સ્થિર કરવા ઘટે એવા કઠણ માર્ગ તે જ્ઞાનીપુરુષના દૃઢ આશ્રયે પ્રાપ્ત થવા કેમ સુલભ હોય? કેમકે તે ઉપયોગના એકાગ્રપણાવિના તો મોક્ષપદની ઉત્પત્તિ છે નહીં. જ્ઞાનીપુરુષના વચનનો દૃઢ આશ્રય જેને થાય તેને સર્વ સાધન સુલભ થાય એવો અખંડ નિશ્ચય સત્પુરુષોએ કર્યો છે. તો પછી અમે [illegible] છીએ કે, આ વૃત્તિઓનો જય કરવો ઘટે છે. તે વૃત્તિઓના [illegible] થઈ શકે? [illegible] છે કે, આ દુષમકાળને વિષે સત્સંગની [illegible] આશ્રય [illegible]; અને અસત્સંગથી [illegible] એમ જ થાય છે. [illegible] કે જેથી સર્વ સાધન અલ્પકાળમાં [illegible]

શ્રી તીર્થંકર [illegible] જ્ઞાનીપુરુષને, કદી સંસારપરિક્ષીણ [illegible] જ્ઞાનીપુરુષને [illegible] સંબંધ ભજવવા નથી, તો પણ પુરુષાર્થ મુખ્ય [illegible] પણ આત્માસ્થિતિપરિણામનો હેતુ થાય. [illegible] સિદ્ધાંતો માટે સમાગમે સમાધાન કરવાનું નિયમ થયું, એમ જાણ્યું [illegible] લખવાનું કર્યું નથી. જ્ઞાની પુરુષને [illegible] હોય નહીં પણ પ્રારબ્ધ પ્રતિબંધપણે હોય એમ છતાં પણ તેથી નિર્વિકલ્પ પરિણામને પામે એમ જ્ઞાનીની રીત હોય છે. જે રીતનો આશ્રય કરતાં હાલ ઘણું વર્ષ થયાં સ્થિર

કૃપાથી નિર્મળ મતિ ઓછી રહે છે. આપના ઉપાધિયોગ વિષે જે કે રક્ષા કરે છે, પણ જો કંઇ મતા છે, તે તે સર્વાત્માને હાથ છે: અને તે સત્તા નિશ્ચયેથી નિરાકાંક્ષ તેવા જ્ઞાનીને જ પ્રાપ્ત હોય છે: જ્યાંસુધી તે સર્વાત્મા હરિની ઇચ્છા જેમ હોય તેમ જાણીને પણ ચાલવું એ આસ્તિક ધર્મ છે, ઇત્યાદિક વાત ઘણી છે. રાગ્દે લખી શકતો નથી: અને બીજે કોઇ —સમાગમ શિવાય— એ વાત કરવાનો ઉપાય હાથમાં નથી: જેવી જ્યારે ઇશ્વરેચ્છા હશે ત્યારે તે વાત કરશું. ઉપર જે ઉપાધિમાંથી અવશ્ય પૂર્ણાનાં વચનો લખ્યાં છે તે ઉપર આપ થોડો વખત વિચાર કરજો. ત્યાં જ તેવી દશા થઇ રહે એવી આપની મનોવૃત્તિ છે; અને એવી ગાંઠી શિક્ષા લખવી તે સર્વાત્મા હરિની ઇચ્છા હોવાથી મેં આપને લખી છે માટે જેમ બને તેમ એને અવધારજો.

ફરી પણ આપને વિજ્ઞાપન છે કે ઉપાધિ વિષે જેમ બને તેમ નિઃશંકપણે રહી ઉદ્યમ કરજો. "કેમ થશે" એ વિચાર મુકી દેજો. આવી વિશેષ ચોખ્ખી વાત લખવાની યોગ્યતા હાલ મને ઇશ્વરે અનુગ્રહ કરી નથી અને તેનું કારણ મારી તેવી આધીન ભક્તિ નથી. આટે મેં પ્રકારે વિસારેલું એવી મારી ફરી ફરી વિનંતિ છે. એ શિવાય હું કંઇ બીજું લખવા યોગ્ય નથી. આ વિષય વિષે સમાગમે આગળે વાતચિત કરીશું. કોઇ રીતે આપે દિલગીર થવું નહીં આ ધીરજ આપવા તરીકેની જ સમ્મતિ છે. વધારે લખી શકાતું નથી પણ આપે આકુળ થવું ન જોઇએ; એ જ વિનંતિ ફરી ફરી માનજો. અને તો નિર્બળ છીએ જરૂર માનજો કે ચિંતા છીએ પણ ઉપર જે લખી છે તે સમ્મતિ તે તેમ છે. જેવી તેવી નથી. પણ સાચી છે. આપને માટે એ જ માર્ગ યોગ્ય છે. આપ જ્ઞાન કથા લખજો. પ્રેમપૂર્વક હાલ તો વાંચું છું. રવિવાર સુધીમાં પાછું મોકલવું ઘટશે. અને તેના માર્ગ નાનુ ઉતાવળ હોય તો જણાવજો તો મોકલી આપીશ. આપના બધા પ્રશ્નો માટી ઇચ્છાપૂર્વક ઉત્તર લખી શક્યો નથી. ઉપરાંત પ્રેમને લીધે આપ આ અંતરને સમજી લેશો. તમને નિઃશંકતા છે.

લિ૦ આજ્ઞાંકિત રાયચંદ.

(૪)

તમારાં પત્ર બે પહોંચ્યાં છે. એક પત્રમાં બે પ્રશ્ન લખ્યાં હતાં જેમાંના એકનું સમાધાન નીચે લખ્યું છે. જ્ઞાનીપુરુષને અનંતવાર ભક્તિ, નિષ્ક

વ્યવહારિક પ્રસંગ સબંધી આપનો હોય ત્યારે સ્પષ્ટ આપી જણાવવું પણ યોગ્ય છે, મારાપ્રત્યે તમે આપનો વ્યવસાય જણાવવાનું જેમ ન થાય તેમ જરૂર કરો. અને મારી સ્મૃતિપ્રમાણે આપે તે વાત પ્રકટ કરી હતી; તથાપિ તે પ્રમાણે થોડો વખત બની પાછું વ્યવસાય વિષે જણાવવાનું બને છે, તો [illegible] ભાગ પાછો વિચારી જરૂર તે વાત તમે વિસર્જન કરશો; અને નિયમ [illegible] વર્તિ રાખશો; તો આપને હિતકારી થશે; અને મારી અંતવૃત્તિને અસંતોષ ઉત્પન્નનું કારણ આવ્યું છે એમ મને થશે. કોઈ પણ સત્સંગપ્રસંગમાં એવું કરે તો મારું ચિત્ત બહુ વિચારમાં પડી જાય છે, કે સમાગમ છે, તેમાં પરમાર્થને નાશ કરનારી આ ભાવના આ જીવને હૃદયમાં આવી એમ [illegible] જ્યારે જ્યારે વ્યવસાય વિષે લખ્યું હતું, ત્યારે ત્યારે મેં ઘણુંકરીને [illegible] તથાપિ આપની વૃત્તિ વિશેષ ફેર જોવાથી કંઈ કંઈક ખેદ ચિત્તમાં આવ્યો હતો. પણ હાલ તરત તરતના પ્રસંગ પરથી આપે પણ તે [illegible] સમજણમાં [illegible] નું કારણ, આવ્યું છે એમ ચિત્તમાં રહે છે. આ વાત વિશેષ નિશ્ચય [illegible] સત્સંગના [illegible] માટે જેમ વ્યવસાય [illegible] પડે છે, તેમ ત્યારે [illegible] હોય, તો પણ [illegible] ચિત્તમાં [illegible] આવે નહીં.

(૫)

ૐ

[illegible]

જો કે ગણિતમાં પ્રથમ જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મો કહ્યાં છે; પણ આ કર્મની ઘણી મહત્વતા છે, કેમકે સંસારના મૂળભૂત, રાગદ્વેષનું આ મૂળ સ્થાન હોવાથી ભવભ્રમણ કરવામાં આ કર્મની મુખ્યતા છે; આવું મોહનીય કર્મનું બળવાનપણું છે, છતાં પણ તેનો ક્ષય કરવો સહેલ છે; એટલે કે જેમ વેદનીયકર્મ વેદ્યા વિના નિષ્ફળ થતું નથી તેમ આ કર્મને માટે નથી. વિપક્ષ ભાવનાથી મોહનીય કર્મની પ્રકૃતિરૂપ, ક્રોધ, માન, માયા, અને લોભાદિ કષાય તથા નોકષાયના અનુક્રમે ક્ષમા, નમ્રતા, નિરભિમાનપણું, સરળપણું, નિર્લોભતા અને સંતોષાદિની વિપક્ષ ભાવનાથી એટલે માત્ર વિચાર કરવાથી ઉપર દર્શાવેલા કષાયો નિષ્ફળ કરી શકાય છે. નોકષાય પણ વિચારથી ક્ષય પમાડી શકાય છે; એટલે કે તેને સારૂ બાહ્ય કાંઇ કરવું પડતું નથી. 'મુનિ' એ નામ પણ આ પૂર્વોક્ત રીતે વિચારીને વચન બોલવાથી સત્ય છે. ઘણું કરીને પ્રયોજન વિના બોલવું જ નહીં એનું નામ મુનિપણું. રાગ દ્વેષ ને અજ્ઞાન વિના યથાસ્થિત વસ્તુનું સ્વરૂપ કહેતાં બોલતાં છતાં પણ મુનિપણું—મૌનપણું—જાણવું. પૂર્વ તીર્થંકરાદિ મહાત્માઓએ આમ જ વિચાર કરી મૌનપણું ધારણ કરેલું; અને સાડાબાર વર્ષ લગભગ મૌનપણું ધારણ કરનાર ભગવાન વીરપ્રભુએ આવા ઉત્કૃષ્ટ વિચારે કરી આત્મામાંથી ફેરવી ફેરવીને મોહનીય કર્મનો સંબંધ કાઢી નાખી કેવળ જ્ઞાનદર્શન પ્રગટ કર્યું હતું. આત્મા ધારે તો સત્ય બોલવું કંઇ કઠણ નથી. વ્યવહારસત્યભાષા ઘણી વાર બોલવામાં આવે છે પણ પરમાર્થસત્ય બોલવામાં આવ્યું નથી; માટે આ જીવનું ભવભ્રમણ મટતું નથી. સમ્યક્ત્વ થયા પછી અભ્યાસથી પરમાર્થ સત્ય બોલવાનું બની શકે છે; અને પછી વિશેષ અભ્યાસે સહજ ઉપયોગ રહ્યા કરે છે. અસત્ય બોલ્યા વિના માયા થઇ શકતી નથી. વિશ્વાસઘાત કરવો તેનો પણ અસત્યમાં સમાવેશ થાય છે. ખોટા દસ્તાવેજ કરવા તે પણ અસત્ય જાણવું. પછી જે પ્રમુખ માનાદિની ભાવનાથી કરી આત્માર્થે કરવા જેવાં દેખાય તે અસત્ય હોય એમ જાણવું. અથવા સમ્યક્ દર્શન આવે તો જ સંપૂર્ણપણે પરમાર્થસત્ય વચન બોલી શકાય. એટલે કે તો જ આત્મામાંથી અન્યપણે પદાર્થ નિશ્ચયે ઉપયોગ સહ વચનની પ્રવૃત્તિ થઇ શકે. કોઇ પૂછે કે લોક શાશ્વત કેમ કહેવામાં આવ્યો તેનું કારણ ધ્યાનમાં રાખી તે બોલે તો તે સત્ય. આ વ્યવહારસત્યના પણ બે વિભાગ થઇ શકે છે. એક સર્વથા પ્રકારે અને બીજો દેશથી. નિશ્ચય સત્યપર ઉપયોગ રાખી પ્રિય એટલે જે વચન અન્યને અપ્રિય જેના પ્રત્યે બોલાતું હોય તેને પ્રીતિકારી હોય; અને સુખકારી હોય એવું

અપ્રકટ લખાણ.

(૧)

નીરાગી પુરૂષોને નમસ્કાર.

ઉદય આવેલાં કર્મોને ભોગવતાં નવાં કર્મો ન બંધાય તે માટે આત્માને સચેત રાખવો એ સત્પુરૂષોનો મહાન્ બોધ છે.

આત્માભિલાષી:

જ્યાં ત્યાં તમને વખત મળવાનો યોગ હો તો જિનભક્તિમાં વિશેષ વિશેષ ઉત્સાહની વૃદ્ધિ કરતા રહેશે; અને એક ઘડી પણ સત્સંગ કે સત્કથાનું સંશોધન કરતા રહેશો.

(કોઇ વેળા) શુભાશુભ કર્મના ઉદય સમયે હર્ષ શોકમાં નહીં પડતાં "ભોગવ્યે છૂટકો છે. અને આ વસ્તુ તે મારી નથી" એમ ગણી સમભાવની શ્રેણીને વધારતા રહેશો. વિશેષ લખતાં અત્યારે અટકું છું.

મહા વદ ૧૦, ૧૦૪૫, વવાણીઆબંદર.

લિ૦ રાયચંદના સત્પુરૂષોને નમસ્કાર સમેત પ્રણામ વાંચશો

---

(૨)

આત્મામાંજ એકતાન થયા વિના પરમાર્થના માર્ગની પ્રાપ્તિ બહુ જ અસુલભ છે. એકતાન થવું પણ બહુ જ અસુલભ છે.

આસો શુદ ૬, રવિ ૧૯૪૬ (હાલારી)

વિ૦ રાયચંદના યથા૦

---

(૩)

વિયોગથી થયેલા તાપ વિષેનું તમારૂં એક પત્ર ચારેક દિવસ પહેલાં પ્રાપ્ત થયું હતું તેમાં દર્શાવેલી ઇચ્છા વિષે ટુંકા શબ્દોમાં જણાવવા જેટલો વખત છે: તે એ કે તમને જેવી જ્ઞાનની જિજ્ઞાસા છે તેવી ભક્તિની નથી. ભક્તિ પ્રેમરૂપ વિના જ્ઞાન શૂન્યજ છે. તો પછી તેને પ્રાપ્ત કરીને શું કરવું છે? જે અટક્યું તે યોગ્યતાની કચાશને લીધે અને જ્ઞાની કરતાં જ્ઞાનમાં

૭ સત્પુરુષની પ્રાપ્તિ થયે જીવને માર્ગ ન મળે એમ બને કે કેમ? એમ બને તો તેનું કારણ શું? જો જીવની "અયોગ્યતા" જણાવવામાં આવે, તો તે અયોગ્યતા કયા નિશાની?

ચૈત્ર શુદ ૧૫, ગુરુ ૧૯૪૭, મુંબઈ.

---

(૭)

ભગવત્ મુક્તિ આપવામાં કૃપણ નથી, પણ ભક્તિ આપવામાં કૃપણ છે એમ લાગે છે. એવો ભગવત્‌ને લોભ શા માટે હશે?

વવાણીઆ, ભાદરવા વદ ૦)) ગુરુ. ૧૯૪૭.

લી. રાયચંદના પ્રણામ.

---

(૮)

"દોહરામૃત પદસંગ્રહ" વગેરે પુસ્તકો વાંચવાનો લક્ષ તો પરિચય રાખજો. વગેરે શબ્દથી સત્સંગ, ભક્તિ અને વીતરાગતાનું મહાત્મ્ય વર્ણવ્યું હોય તેવા પુસ્તકો સમજશો.

સત્સંગાદિકની જેમાં મહાત્મ્યતા વર્ણવી છે તેવાં પુસ્તકો અથવા પદો-કાવ્યો હોય તે વારંવાર મનન કરવાં અને સ્મૃતિમાં રાખવાયોગ્ય સમજશો.

જૈનસૂત્રો હાલ વાંચવાની ઇચ્છા થાય તો તે નિવૃત્ત કરવાયોગ્ય છે. કારણ કે તે વાંચવા સમજવામાં વધારે યોગ્યપણું હોવું જોઇએ; તે વિના યથાર્થ ફળની પ્રાપ્તિ હોતી નથી; તથાપિ બીજાં પુસ્તકોની ગેરહાજરી હોય તો 'ઉત્તરાધ્યયન'' અથવા 'સૂયગડાંગ'નું બીજું અધ્યયન વાંચશો.-વિચારશો.

ગમે તે ક્રિયા જપ તપ કે શાસ્ત્ર વાંચન કરીને પણ એકજ કાર્ય સિદ્ધ કરવાનું છે. તે એ કે, જગતની વિસ્મૃતિ કરવી; અને સત્‌ના ચરણમાં રહેવું.

અને એ એકજ લક્ષ ઉપર પ્રવૃત્તિ કરવાથી જીવને પોતાને શું કરવું યોગ્ય છે? અને શું કરવું અયોગ્ય છે? તે સમજાય છે—સમજાતું જાય છે.

એ લક્ષ અર્થે થયા વિના જપ, તપ, ધ્યાન કે દાન કોઇની યથાયોગ્ય સિદ્ધિ નથી; અને ત્યાંસુધી ધ્યાનાદિક નહીં જેવા કામના છે.

માટે એમાંના જીવથી જે જે સાધનો થઇ શકતાં હોય તે બધાં એક લક્ષને થવાને અર્થે કરવાં, કે જે લક્ષ અમે ઉપર જણાવ્યો છે; જપતપાદિ

ત્યારે પ્રેમ આવ્યો છે તેને લીધે, જ્ઞાની પાસે જ્ઞાન ઇચ્છવું ને કરતાં એક-સ્વરૂપ સમજી ભક્તિ ઉપજી એ પરમ કૃપા છે ત્યારે શું કહીએ ! ઇશ્વરકૃપા કરે તેને કળિયુગમાં એ પદાર્થની પ્રાપ્તિ થાય:—મહા વિકટ છે.

મન વચન કાયાથી તમારો કોઈપણ દોષ થયો હોય તો દીનતાપૂર્વક ક્ષમા માગું છું. આવતી કાલે અહીંથી રવાના થઈ વવાણિયા જવું ધાર્યું છે.

(૪)

કળિયુગ છે એટલે ક્યારે પણ ઉપજીવિકાનો વિયોગ કહેવાયો યથાયોગ્ય ગતિ પૂર્વાપર ન કરે.

ભાદરવા વદ ૧૩ ગુરુ, ૧૯૪૫.

વિ૦ રાયચંદના યથા૦

---

(૫)

(મન શ્રદ્ધા પામીને) જે કોઈ તમને ધર્મ નિમિત્તે ઇચ્છે તેનો સંગ રાખો.

કાર્તિક સુદ ૧૪, ગુરુ, ૧૯૪૭, મુંબઈ.

---

(૬)

૧. તરવાને માટે જીવે પ્રથમ શું જાણવું ?

૨. જીવનું પરિભ્રમણ થવામાં મુખ્ય કારણ શું ?

૩. તે કારણ કેમ ટળે ?

૪. તે માટે સુગમમાં સુગમ એટલે થોડા કાળમાં ફળદાયક થાય એવો કયો ઉપાય છે ?

૫. એવો કોઈ પુરુષ હશે કે જેથી એ વિષયનો નિર્ણય પ્રાપ્ત થાય ? આ કાળમાં એવા પુરુષ હોય એમ તમે માનો છો ? અને માનો છો તો તે ક્યાં કારણોથી ? [illegible] પુરુષના [illegible] હોય કે કેમ ? ખાસ એવા પુરુષ આ જ્ઞાને ક્યા ઉપાયે પ્રાપ્ત હોઈ શકે ?

૬. જો ... મળેલા [illegible] પુરુષ કે "મોક્ષમાર્ગ"ની ... પ્રાપ્ત [illegible] નિઃશંકતા [illegible] ? અને હોય તો શું કારણે [illegible] ? [illegible] દશામાં વર્તતા હોય, તો પૂછવું કે આપ વિષે તમને વિકલ્પ નથી આવતો ? ..... સર્વ પ્રકારે નિઃસ્પૃહતા છે, કે કેમ ? [illegible] સિદ્ધિ લેશ હશે કે કેમ ?

તેવા નિશ્ચય રહેતા નથી; અથવા તો નિરંતર વચનો એવો ભક્તિભાવ નથી રહેતો; અને વખતે તો મંદદને પ્રાપ્ત થઇ જાય તેવા સત્પુરુષના જોગને લાગી જેવી અલ્પ નિવૃત્તિ જણાય છે એવા પુરુષને દઢ શ્રદ્ધે–સેવ–છે; માટે નિર્વિકલ્પ પ્રસંગ જે કાળમાં સત્પુરુષને વર્તતો હોય તેવા કાળમાં તેમની સમીપનો વાસ તે જીવને વિશેષ હિતકાર જાણીએ છીએ. આ વાત અત્યારે આથી વિશેષ લખવી અશક્ય છે; જો કોઇ પ્રસંગે સમાગમ થાય, તો તમે તે વિષે પૂછજો; અને કંઇ વિશેષ કહેવા જેવો પ્રસંગ હશે, તો કહી શકવા સંભવ છે.

દીક્ષાની વારંવાર ઇચ્છા થતી હોય તોપણ હાલ તે વૃત્તિ સમાવેશ કરવી; અને કલ્યાણ શું અને તે કેમ હોય તેની વારંવાર વિચારણા અને ગવેષણા કરવી. એ પ્રકારમાં અનંતકાળ થયા ભૂલ થતી આવી છે, માટે અસત વિચાર પગલું ભરવું યોગ્ય છે. અત્યારે એજ વિનતિ.

સંવત્ ૧૯૪૮ ના ભાદરવા શુદ ૧, મુંબઇથી.

રાયચંદના નિષ્કામ યથાયોગ્ય.

(૧૦)

અત્રથી પ્રેમ તમપ્રત્યે કોઇ પણ પ્રકારે પૂર્વાદિ કાળને વિષે મન, વચન અને કાયાના જોગથી જે જે અપરાધાદિ કંઇ થયું હોય તે સર્વ અત્યંત આત્મભાવથી વિસ્મરણ કરી ક્ષમા ઇચ્છું છું. હવે પછીના કોઇ પણ કાળને વિષે તમપ્રત્યે તે પ્રકાર થવા અસંભવિત જાણું છું; તેમ છતાં પણ કોઇ અનુપયોગ ભાવે દેહાંતને વિષે તે પ્રકારે કદાચિત્ થાય તો તે વિષે પણ અત્ર અત્યંત નમ્ર પરિણામે ક્ષમા ઇચ્છું છું; અને તે ક્ષમારૂપ ભાવ આ પત્રને વિચારતાં વારંવાર ચિંતવી તમે પણ તે સર્વ પ્રકાર અમ પ્રત્યેના પૂર્વ કાળના વિસ્મરણ કરવાને યોગ્ય છો. કોઇ પણ સત્સંગવાર્તાનો પરિચય થાય તેમ યત્ન કરવો યોગ્ય છે. એજ વિનતિ.

ભાદરવા શુદ ૧૦ ગુરુ ૧૯૪૮.

(૧૧)

તમારું પત્ર ૧ આજે પહોંચ્યું છે, અને તે મેં વાંચ્યું છે. અત્રથી હમણાં પત્ર તમને મળવાથી થયેલા આનંદ નિવેદન કરતા તમે દીક્ષાદિ જ્ઞાન હાલ ઉપશાંત કરવાનું લખ્યું તે કારણ લક્ષ રાખ્યે છે. દીક્ષાદિ અનેક પ્રકારના દેહ પર દષ્ટિ પામી અત્યારે અનભ્યાસરૂપ દિક્ષા યોગ્ય છે, અથવા તો કેમ સદ્ગુરુના યોગે તેમ કરવું યોગ્ય છે. એ સિવાય બીજા પ્રકારે દિક્ષાનું

(૧૩)

વિષમ સંસારબંધન છેદીને ચાલી નીકળ્યા તે પુરુષોને અનંત પ્રણામ.

મહા શુદ એકમ બીજપર વખતે નીકળાય તોપણ ત્રણ દિવસ રસ્તામાં થાય તેમ છે, પણ મહા શુદ બીજપર નીકળાય તેવો સંભવ નથી. શુદ પાંચમ પર નીકળાય તેવો સંભવ છે. વચ્ચે ત્રણ દિવસ થવાના છે, તે ન ચાલતાં રોકાવાનું કારણ છે. ઘણું કરી શુદ ૯ ના લગ્ન છે; તો અત્રેથી મહા શુદ ૫ મે નિવૃત્ત થઇ શુદ ૮ વવાણીએ પહોંચાઇ શકાય તેમ છે; એટલે બાહ્ય કારણ જોતાં......આવ ાનું ન બની શકે તેવું છે; તોપણ કદાપિ એક દિવસ વગનાં અવકાશ મેળવ્યો હોય તો મળી શકે, પણ આંતરિક જૂદું હોવાથી તેમ કરવાનું હાલ કાઇપણ પ્રકારે ચિત્તમાં આવતું નથી...... ...સ્ટેશને......ની કે તમારી મને મળવાની ઇચ્છા હોય તે ઇ ટકાવતાં મન અસંતોષ પામે છે. તો ક્ષમા હાલ અટકાવવાનું મારું ચિત્ત રહે છે; કેમકે ચિત્તની વ્યવસ્થા યથાયોગ્ય નહીં હોવાથી ઉદયપ્રારબ્ધ વિના બીજા સર્વ પ્રકારમાં અસંગપણું રાખવું યોગ્ય લાગે છે; તે એટલે સુધી કે જેમનો ઓળખાણ પ્રસંગ છે તેઓ પણ હાલ ભૂલી જાય તો સારું, કેમકે સંગથી ઉપાધિ નિષ્કારણ વધ્યા કરે છે અને તેવી ઉપાધિ સહન કરવા યોગ્ય એવું હાલ મારું ચિત્ત નથી. નિરુપાયતા હોવાથી કંઇ પણ વ્યવહાર કરવાનું હાલ ચિત્ત હોય એમ જણાતું નથી; અને જે વ્યાપાર વ્યવહારની નિરુપાયતા છે તેથી પણ નિવૃત્ત થવાની ચિત્તના ઇચ્છા કરે છે. તેમ ચિત્તમાં. બીજાને બોધ કરવા યોગ્ય એવી મારી યોગ્યતા હાલ મને લાગતી નથી; કેમકે જ્યાં સુધી સર્વ પ્રકારનાં વિષમ સ્થાનકોમ સમવૃત્તિ ન થાય ત્યાંસુધી યથાર્થ આત્મજ્ઞાન કહ્યું જતું નથી, અને જ્યાં સુધી તેમ હોય ત્યાં સુધી તો નિજ અભ્યાસની રક્ષા કરવી ઘટે છે. અને હાલ તે પ્રકારની મારી સ્થિતિ હોવાથી હું આમ વર્તું છું, તે ક્ષમા યોગ્ય છે, કેમકે મારા ચિત્તમાં અન્ય કોઇ હેતુ નથી.

વળતી વખતે...સમાગમ કરવાનું બની શકે તેવું મારાથી બની શકે તેમ હતું, તો આગળથી તમને લખીશ, પણ મારા સમાગમમાં તમે આવવાથી મારું આવવું...થયું હતું તેમ બીજાઓના જાણવામાં તે પ્રસંગને લઇને આવે તો તે મને યોગ્ય લાગતું નથી; તેમ વ્યવહારિક કારણથી તમે સમાગમ કરો

સમજવાને યોગ્યતા મારી નથી, કેમકે બહુ વિચાર કરતાં વર્તમાનમાં તો તેવો સંભવ થાય છે, અને તે કારણથી સમાગમથી કેટલોક વખત દૂર રહેવાનું ચિત્ત રહ્યા કરે છે. તેમજ પત્રાદિદ્વારા પ્રતિબંધની પણ નિરિચ્છા રહ્યા કરે છે. આ વાત પ્રત્યે યથાશક્તિ વિચાર કરવો યોગ્ય છે.

પ્રશ્ન સમાધાનાદિ લખવાનો ઉદય પણ અલ્પ વર્તતો હોવાથી પ્રતિ થઇ શકતી નથી; તેમજ વ્યાપારરૂપ ઉદયને વેદવામાં લક્ષ વિશેષ રાખ્યાથી પણ તેનો આ કાળમાં ઘણો ભાર ઓછો થઇ શકે; એમ વિચારથી પણ બીજા પ્રકાર તેની સાથે આવતાં જાણીને પણ સંક્ષેપ કર્તવ્ય છે. આગળ જણાવ્યું તે પ્રમાણે વધતી વખતને ઘણું કરી સમાગમ થવાનો લક્ષ રાખીશ.

એક વિનંતિ અત્રે કરવા યોગ્ય છે કે, આ આત્મા વિષે તમને ગુણવ્યક્તત્વ ભાસતું હોય, અને તેથી અંતરમાં ભક્તિ રહેતી હોય તો તે ભક્તિ વિષે યથાયોગ્ય વિચાર કરી જેમ તમને યોગ્ય લાગે તેમ કરવા યોગ્ય છે; પણ બહાર આ આત્મા સંબંધી હાલ કંઇ પ્રસંગ ચર્ચિત થવા દેવા યોગ્ય નથી, કેમકે અવિરતિરૂપ ઉદય હોવાથી ગુણવ્યક્તત્વ હોય તો પણ લોકોને ભાસ્યમાન થવું કઠણ પડે; અને તેથી વિરાધના થવાનો કંઇ પણ હેતુ થાય; તેમજ પૂર્વ મહા પુરુષના અનુક્રમનું ખંડન કરવા જેવું પ્રવર્તન આ આત્માથી કંઇ પણ થયું ગણાય.

આ પત્રપર યથાશક્તિ વિચાર કરશો, અને તમારા સમાગમવાસી જે કોઇ મુમુક્ષુ ભાઇઓ હોય, તેમને હાલ નહીં-પ્રસંગે પ્રસંગે એટલે જે વખતે તેમને ઉપકારક થઇ શકે તેવું સંભવતું હોય ત્યારે આ વાત પ્રત્યે લક્ષિત કરશો. એજ વિનંતિ.

અશાડ વદ ૭) સોમ, ૧૯૫૧.

(૧૬)

મુંબઈમાં [illegible] વિશેષ છે. સટ્ટાવાળાઓને ઘણું નુકસાન ગયું છે. [illegible] સૌને ભલામણ છે કે, સટ્ટા જેવે રસ્તે ન ચડાય તેનું પુરતું ધ્યાન રાખશો.

માતુશ્રી તથા પિતાશ્રીને પાયલાગણ,

મુંબઈથી, ચૈત્ર શુદ ૧૪, શનિ.

રાયચંદના યથાયોગ્ય

છે એમ જણાવવું તે યથાર્થ છે; જેથી તે સમાગમ થવાનું લખવાનું મારાથી બને, તો એમ વાત અપ્રસિદ્ધ રહે તેમ કરશો એમ વિનંતિ છે.

બન્નેના પત્ર જુદા લખી શકવાની અશક્તિને લીધે એક પત્ર લખ્યું છે. એજ વિનંતિ.

૧૯૫૧ ના ચૈત્ર વદ ૧૦, રવિવાર.

આ૦ સ્વ૦ પ્રણામ.

(૧૪)

વિચારવાનને સંગથી અનિશ્ચિતપણું પરમ શ્રેયરૂપ છે.

ચૈત્ર વદ ૧૧, ગુરૂ, ૧૯૫૧.

(૧૫)

તમને તથા બીજા કોઇ સત્સમાગમની નિષ્ઠાવાળા ભાઈઓને અમારા સમાગમ વિષે જિજ્ઞાસા રહે છે તે પ્રકાર લક્ષમાં રહે છે, પણ તે વિષેનો અમુક કારણે અમે વિચાર કરતાં પ્રવૃત્તિ થતી નથી. —જે કારણો જણાવવાં બન્યું હોય તો પણ ચિત્ત સંક્ષેપ થાય છે. જો કે કહ્યું પણ તે વિષે સ્પષ્ટતાથી લખવાનું હોય તો પત્ર તથા સમાગમાદિની રાહ જોયા કરવાનું, અને તેમાં અનિશ્ચિતપણું થતું હોવાથી કંઇ ક્લેશ પ્રાપ્ત થવા દેવાનું જે અમારા મનથી થાય છે તે થવાનો સંભવ ઓછો થાય, પણ તે વિષે સ્પષ્ટતાથી લખતાં પણ ચિત્ત ઉપરામ પામ્યા કરે છે એટલે સહજ કાંઇ થાય તે થવા દેવું યોગ્ય ભાસે છે.

પરાણુશ્રિયેથી ઘણી વખત થાય કરી સમાગમનો યોગ થશે. ઘણું કરી [illegible] એમ [illegible] છે કે, હાલ ત્યારે સમાગમ પણ કરી શકવા યોગ્ય નથી. પ્રથમથી આ પ્રકારનો વિચાર રહ્યા કરતો હતો અને જે વિચાર ત્યારે અપ્રકાશ રાખતો હતો, પણ ઉદયવશાત કેટલાક ભાઈઓનો સમાગમ થવાનો પ્રસંગ થયો. જે માટે પ્રકાર પ્રતિબંધ થવા જેવું બનવું હતું, અને હાલ કંઇ પણ તેવું થયું છે એમ ભાસે છે. વર્તમાન આત્મદશા જોતાં તેટલો પ્રતિબંધ થવા દેવા યોગ્ય અધિકાર મને સંભવતો નથી.

અત્ર કંઇક પ્રસંગથા પ્રસંગ જણાવવા યોગ્ય છે. આ આત્માને વિષે ગુણનું વિશેષ વ્યક્તત્વ જાણી તમ વિષે કંઇક જીજ્ઞાસુ ભાઈઓની ભક્તિ વર્તતી હોય તો પણ તેથી તે ભક્તિની યોગ્યતા મારે વિષે સંભવે છે એમ

છે. સનાતન સર્વજ્ઞ એવા જ્ઞાની પુરુષોએ ઉપાસેલો એવો સન્માર્ગ પ્રાપ્ત થાય છે. સાચી મુમુક્ષુતા જેને પ્રાપ્ત થઈ હોય તેને પણ જ્ઞાનીનો સમાગમ અને આજ્ઞા (અપ્રમત્તયોગ) સંપ્રાપ્ત કરાવે છે. મુખ્ય મોક્ષમાર્ગને ક્રમ આ પ્રમાણે જણાય છે.

વર્તમાન કાળમાં તેવા સત્પુરુષનો યોગ અતિ દુર્લભ છે, કેમકે ઉત્તમ કાળમાં પણ તે યોગનું દુર્લભપણું હોય છે; એમ છતાં પણ સાચી મુમુક્ષુતા જેને ઉત્પન્ન થઈ હોય, રાત્રિ દિવસ આત્મકલ્યાણ થવાનું તથારૂપ ચિંતન રહ્યા કરતું હોય, તેવા પુરુષને તેવો યોગ પ્રાપ્ત થવો સુલભ છે.

'આત્માનુશાસન' હાલ મનન કરવા યોગ્ય છે.

શ્રાવણ વદ ૦)) ૧૯૫૦ મોહમયી.

(૨૦)

પત્ર મળ્યું છે, દિવાળીપર્યંત ઘણું કરીને આ ક્ષેત્રે સ્થિતિ થશે.

દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી, કાળથી અને ભાવથી જે સત્પુરુષોને પ્રતિબંધ નથી તે સત્પુરુષોને નમસ્કાર.

સત્સમાગમ સત્શાસ્ત્ર અને સદાચારમાં દૃઢ વિશ્વાસ એ આત્મદશા થવાના પ્રબળ અવલંબન છે. સત્સમાગમનો યોગ દુર્લભ છે, તોપણ મુમુક્ષુ-ઓએ તે યોગની તીવ્ર જિજ્ઞાસા રાખવી અને પ્રાપ્ત કરવી યોગ્ય છે. તે યોગના અભાવે, અવશ્ય કરી સત્શાસ્ત્રરૂપ વિચારનાં અવલંબને કરી સદાચરણી જાગૃત જીવે રાખવી ઘટે છે.

મુંબઈ, સંવત્ ૧૯૫૩ ના શ્રાવણ વદ ૧૨.

(૨૧)

આજપર્યંત તમારો કંઈ પણ અપરાધ કે અવિનય મારાથી થયો હોય તે ખમાવું છું.

બાહ્ય ક્રિયા અને ગુણસ્થાનકાદિએ વર્તતી ક્રિયાનું સ્વરૂપ ચર્ચવું હાલ સ્વપર ઉપકારી ઘણું કરીને નહીં થાય. એટલું કર્તવ્ય છે કે તુચ્છ મતમતાંતર પર દૃષ્ટિ ન આપતાં અસદ્‌વૃત્તિના નિરોધને અર્થે સત્શાસ્ત્રના પરિચય અને વિચારમાં જીવની સ્થિતિ કરવી યોગ્ય છે.

મુંબઈથી, સંવત ૧૯૫૩ ના ભાદરવા શુદ ૪, રવિ.

(૨૬)

ૐ નમઃ

હાલ એક અઠવાડિયું થયાં અત્રે સ્થિતિ છે. "આત્માનુશાસન" ગ્રંથ વાંચવા માટે પ્રવૃત્તિ કરતાં આજ્ઞાનો અતિક્રમ (ઉલ્લંઘન) નથી. વારંવાર તે ગ્રંથ હાલ વાંચવા તથા વિચારવાયોગ્ય છે. "ઉપદેશ પત્રો" વિષે ઘણું કરીને તરતમાં ઉત્તર પ્રાપ્ત થશે. વિશેષ યથાવસર.

માર્ગ. શુદ ૧૪, સોમ, ૧૯૫૫ ઇડરથી.

(૨૭)

વીતરાગશ્રુતનો અભ્યાસ રાખજો.

માર્ગ. શુદ ૧૪. સોમ, ૧૯૫૫, ઇડરથી.

(૨૮)

ઓમ્ નમઃ

અત્રે સમાગમ હાલ થવો અશક્ય છે. સ્થિતિ પણ વિશેષનો હવે સંભવ જણાતો નથી.

તમને જે સમાધાન વિશેષની જિજ્ઞાસા છે તે કોઇ એક નિવૃત્તિયોગ સમાગમમાં પ્રાપ્ત થવાયોગ્ય છે. જિજ્ઞાસાબળ, વૈરાગ્યબળ, ધ્યાનબળ અને જ્ઞાનબળ વર્ધમાન થવાને અર્થે આત્માર્થીજીવને તથારૂપ જ્ઞાનીપુરુષોનો સમાગમ વિશેષ કરી ઉપાસવા યોગ્ય છે. તેમાં પણ વર્તમાનકાળના જીવોને તે બળની દૃઢ છાપ પડી જવાને અર્થે ઘણા અંતરાયો જોવામાં આવે છે: જેથી તથારૂપ શુદ્ધ જિજ્ઞાસુ વૃત્તિઓ દીર્ઘકાળ પર્યંત સત્સમાગમ ઉપાસવાની આવશ્યકતા રહે છે.

સત્સમાગમને અભાવે વીતરાગ શ્રુત (પરમાર્થરસપ્રતિપાદક વીતરાગ વચનો) ની અનુપ્રેક્ષા કર્તવ્ય છે. ચિત્તસ્થૈર્યને માટે તે પરમ ઔષધ છે.

સં૰ ૧૯૫૫ માર્ગ૰ વદ ૧૪, શનિવાર, ઇડરથી.

(૨૯)

પત્ર સંપ્રાપ્ત થયું. યથાર્થ જોતાં એ તો શરીર એજ વેદનાની મૂર્તિ છે. સમયે સમયે જીવ તે દ્વારાએ વેદનાજ વેદે છે. માનસિક અશાતા અને પ્રાયે અશાતા જ વેદે છે માનસિક અશાતાનું મુખ્યપણું છતાં તે સૂક્ષ્મ સમ્યગ્દૃષ્ટિવાનને જણાય છે. શારીરિકને અશાતાનું મુખ્યપણું સ્થૂળ દૃષ્ટિવાનને પણ

અમુક અસદ્વૃત્તિઓનો પ્રથમ અવશ્ય કરી નિરોધ કરવા યોગ્ય છે. જે નિરોધના હેતુને દ્રઢતાથી અનુસરવું જોઇએ; તેમાં પ્રમાદ યોગ્ય નથી.

વવાણીઆ, ફાગણ વદ ૧૦ બુધ. ઓમ્

(૩૪)

ઓમ્

આત્મહિત અતિ દુર્લભ છે, એમ જાણી વિચારવાન પુરૂષો અપ્રમત્તપણે તેની ઉપાસના કરે છે.

સં. ૧૯૫૫, ચૈત્ર વદ ૯, ગુરૂવાર.

(૩૫)

હવે સ્થંભતીર્થથી કિસનદાસજીકૃત 'ક્રિયાકોષ' નું પુસ્તક પ્રાપ્ત થયું હશે. તેનું આદ્યંત અધ્યયન કર્યા પછી સુગમ ભાષામાં એક નિબંધ તે વિષે લખવાથી વિશેષ અનુપ્રેક્ષા થશે; અને તેવી ક્રિયાનું વર્તન પણ સુગમ છે એમ સ્પષ્ટતા થશે એમ સંભવે છે. સોમવાર પર્યંત સ્થિતિનો સંભવ છે.

રાજનગરમાં પરમતત્વદ્રષ્ટિનો પ્રસંગોપાત ઉપદેશ થયો હતો તે અપ્રમત્ત ચિત્તથી વારંવાર એકાંત યોગમાં સ્મરણ કરવા યોગ્ય છે. એજ વિનંતિ.

ઇડરથી, વૈશાખ વદ ૧૦, શનિ ૧૯૫૫.

(૩૬)

વ્યવહારપ્રતિબંધથી વિક્ષેપ ન પામતાં ધૈર્ય રાખી ઉત્સાહમાન વીર્યથી સ્વરૂપનિષ્ટ વૃત્તિ કરવા યોગ્ય છે.

મુંબઇ, જ્યેષ્ઠ વદ ૭, શુક્રવાર ૧૯૫૫.

(૩૭)

ઓમ્ નમઃ

"બિના નયન પાવે નહીં, બિના નયનકી બાત" એ વાકયનો હેતુ મુખ્ય આત્મદ્રષ્ટિ પરત્વે છે. સ્વાભાવિક ઉત્કૃષ્ટાર્થે એ વાકય છે. સમાગમના યોગે સ્પષ્ટાર્થ સમજવા યોગ્ય છે; તેમજ બીજા પ્રશ્નોનાં સમાધાન માટે હાલ પ્રવૃત્તિ બહુ અલ્પ વર્તે છે. સત્સમાગમના યોગમાં સહજમાં સમાધાન થવા યોગ્ય છે.

"બીના નયનાદિ" વાકયનો સ્વકલ્પનાથી કંઇપણ વિચાર ન કરતાં અથવા શુદ્ધ ચૈતન્યદ્રષ્ટિ પ્રત્યેનું વલણ તેથી વિક્ષેપ ન પામે, એમ વર્તવું યોગ્ય છે.

અનુભવ છે. જે વેદના પૂર્વે સુદૃઢ બંધથી જીવે બંધન કરી છે, તે વેદના ઉદય સંપ્રાપ્ત થતાં ઇંદ્ર, ચંદ્ર, નાગેંદ્ર કે જિનેંદ્ર પણ રોકવાને સમર્થ નથી. તેનો ઉદય જીવે વેદવો જોઈએ. અજ્ઞાનદૃષ્ટિ જીવો ખેદથી વેદે, તો પણ કંઈ તે વેદના ઘટતી નથી, કે જતી રહેતી નથી. સત્યદૃષ્ટિવાન જીવો શાંત ભાવે વેદે તો તેથી વેદના વધી જતી નથી, પણ નવીન બંધનો હેતુ થતી નથી. પૂર્વની બળવાન નિર્જરા થાય છે. આત્માર્થીને એજ કર્તવ્ય છે કે "હું શરીર નથી પણ તેથી ભિન્ન એવો જ્ઞાયક આત્મા છું, તેમ નિત્ય શાશ્વત છું. આ વેદના માત્ર પૂર્વ કર્મની છે; પણ મારું સ્વરૂપ નાશ કરવાને તે સમર્થ નથી, માટે મારે ખેદ કર્તવ્ય જ નથી," એમ આત્માનું અનુપ્રેક્ષન હોય છે. (હિતુ છે.)

માર્ગ૦ વદ ૦)) શુક્ર, ૧૯૫૫, ઇડરથી.

(૩૦)

કાગળ મળ્યો. વિશેષ યથાવસર.

માર્ગ વદ ૦)) શુક્ર, ૧૯૫૫, ઇડરથી.

(૩૧)

૧. 'તાકિ રૂપ નિહારતાં' એ પદનો અર્થ વીતરાગમુદ્રાસૂચક છે. રૂપાવલોકન દૃષ્ટિથી સ્થિરતા પ્રાપ્ત થયે સ્વરૂપાવલોકનદૃષ્ટિમાં પણ સુગમતા પ્રાપ્ત થાય છે.

૨. 'દર્શન મોહનો અનુભાગ ઘટવાથી સ્વરૂપાવલોકન દૃષ્ટિ પરિણમે છે.

૩. અર્હત સ્વરૂપોના નિરંતર અથવા વિશેષ સમાગમ, વીતરાગતત્ત્વ ચિંતવન અને ગુણ ચિંતવનમાં દર્શનમોહનો અનુભાગ ઘટવાનો મુખ્ય હેતુ છે. —તેથી સ્વરૂપદૃષ્ટિ સહજમાં પરિણમે છે.

ફાગણ સુદ ૧, રવિ, ૧૯૫૫ [illegible]

(૩૨)

[illegible]

'પુરુષાર્થસિદ્ધિઉપાય'નું [illegible]

[illegible]

[illegible]

ફાલ્ગુન સુદ ૧, શનિ ૧૯૫૫, [illegible]

(૩૩)

આત્માર્થીએ બોધ ક્યારે પરિણમી શકે છે એ ભાવ સ્થિર ચિત્તે વિચારવા યોગ્ય છે, જે મૂળભૂત છે.

(૪૨)

શ્રીમત્ પરમગુરુભ્યો નમઃ

જનવૃત્તિ જ્યાં સંકુચિત ન સંભવતી હોય અને નિવૃત્તિને યોગ્ય વિશેષ કારણો જ્યાં હોય તેવાં ક્ષેત્રે સત્પુરુષોએ વિહાર–ચાતુર્માસ સ્થિતિ કર્તવ્ય છે.

ચૈત્ર વદ ૫, ગુરુ, ૧૯૫૬, ધર્મપુર.

શાંતિઃ

(૪૩)

ઓમ્

મુમુક્ષુઓ:—

તમે લખેલો કાગળ મુંબઈ મળ્યો હતો. અત્ર વીશ દિવસ થયાં સ્થિતિ છે. કાગળમાં તમે લખેલા બે પ્રશ્નોનું સમાધાન અત્રે સંક્ષેપમાં લખ્યું છે.

૧. ઉપશમ શ્રેણિમાં મુખ્યપણે 'ઉપશમસમ્યક્ત્વ' સંભવે છે.

૨. ચાર ઘનઘાતી કર્મનો ક્ષય થતાં 'અંતરાયકર્મ'ની પ્રકૃતિનો પણ ક્ષય થાય છે, અને તેથી 'દાનાંતરાય, લાભાંતરાય, ભોગાંતરાય, અને ઉપભોગાંતરાય એ પાંચ પ્રકારનો અંતરાય ક્ષય થઈ, અનંત દાનલબ્ધિ, અનંત લાભલબ્ધિ, અનંતવીર્યલબ્ધિ, અનંતભોગલબ્ધિ, અને અનંત ઉપભોગલબ્ધિ સંપ્રાપ્ત થાય છે; જેથી તે અંતરાયકર્મ ક્ષય થયું છે એવા પરમ પુરુષ અનંત દાનલબ્ધિ આપવાને સંપૂર્ણ સમર્થ છે, તથાપિ પુદ્ગલદ્રવ્યરૂપે એ દાનાદિલબ્ધિની પરમપુરુષ પ્રવૃત્તિ કરતા નથી. મુખ્યપણે તો તે લબ્ધિની સંપ્રાપ્તિ પણ આત્માને સ્વરૂપભૂત છે, કેમકે ક્ષાયિક ભાવે તે સંપ્રાપ્ત છે; ઔદયિક ભાવે નથી; તેથી આત્મસ્વભાવભૂત છે, અને જે અનંત સામર્થ્ય આત્મામાં અનાદિ શક્તિરૂપે હતું તે વ્યક્ત થઈ આત્મા નિજસ્વરૂપમાં આવી શકે છે, તદ્રૂપ શુદ્ધ સ્વચ્છ ભાવે એક સમયમાં પરિણમી શકે છે; તે અનંતદાનલબ્ધિ કહેવા યોગ્ય છે. તેમજ અનંત આત્મસામર્થ્યની સંપ્રાપ્તિમાં કિંચિત્‌માત્ર વિયોગનું કારણ રહ્યું નથી તેથી અનંત લાભલબ્ધિ કહેવા યોગ્ય છે તથા, અનંતઆત્મસામર્થ્ય સંપ્રાપ્તિ સંપૂર્ણપણે પરમાનંદરૂપે કિંચિત્ માત્ર પણ વિયોગનું કારણ રહ્યું નથી તેથી અનંતભોગલબ્ધિ કહેવા યોગ્ય છે, તથા અનંત આત્મસામર્થ્ય સંપ્રાપ્તિ સંપૂર્ણપણે–પરમાનંદરૂપે વારંવાર વિશાળ અનુભવાવારૂપે પરિણમી શકે, તેમાં કિંચિત્ માત્ર પણ તેમાં વિયોગનું કારણ રહ્યું નથી; તેથી અનંત ઉપભોગલબ્ધિ કહેવા યોગ્ય છે, તેમજ અનંત આત્મસામર્થ્યની સંપ્રાપ્તિ સંપૂર્ણપણે થયા છતાં તે સામર્થ્યના અનુભવથી આત્મશક્તિ થકી, તે સં

આહારાદિનો જનસમૂહનો સંકોચભાવ રહેતો હોય ત્યાં ચાતુર્માસ યોગ્ય નથી. બાકી સર્વ ક્ષેત્ર શ્રેયકારી જ છે. આત્માર્થીને વિક્ષેપનો હેતુ શું હોય ! તેને બધું સમાન જ છે. આત્માએ વિચારતા એવા આર્ય પુરુષોને ધન્ય છે.

વવાણીઆ, વૈશાખ વદ ૧૩, શનિ, ૧૯૫૬. ઓમ શાંતિ

(૪૬)

ઓમ

મુનિઓને અર્થે અવિક્ષેપપણું જ સંભવિત છે. મુમુક્ષુઓએ વિનય કર્તવ્ય છે.

"ક્ષાયોપશમિક અસંખ્ય, ક્ષાયક એક અનન્ય" મનન અને નિદિધ્યાસન કરતાં આ વાક્યથી જે પરમાર્થ અંતરાત્મવૃત્તિમાં પ્રતિભાસે તે યથાશક્તિ લખવો યોગ્ય છે.

વૈશાખ વદ ૦)) સોમ, ૧૯૫૬, વવાણીઆ. શાંતિ

(૪૭)

ઓમ

આર્ય મુનિવરોને અર્થે અવિક્ષેપપણું સંભવિત છે. વિનયભક્તિ એ મુમુક્ષુઓનો ધર્મ છે.

અનાદિથી ચપળ એવું મન સ્થિર કરવું. પ્રથમ અત્યંતપણે સામું થાય એમાં કાંઈ આશ્ચર્ય નથી. ક્રમે કરીને તે મનને મહાત્માઓએ સ્થિર કર્યું છે-સમાવ્યું-ક્ષય કર્યું એ ખરેખર આશ્ચર્યકારક છે.

વૈશાખ વદ ૦)) સોમ ૧૯૫૬, વવાણીઆ. શાંતિ

(૪૮)

ઓમ

પરમકૃપાળુ મુનિવરોને રોમાંચિત ભક્તિથી નમસ્કાર હો !

ચાતુર્માસ સંબંધી મુનિઓને ક્યાંથી વિકલ્પ હોય ?

નિર્ગ્રંથો ક્ષેત્રને કયે છેડે બાંધે છે ? છેડાનો સંબંધ નથી.

નિગ્રંથ મહાત્માઓના દર્શન અને સમાગમ મુક્તિની સમ્યક્ પ્રતીતિ કરાવે છે.

તથારૂપ મહાત્માઓના એક આર્ય વચનનું સમ્યક્ પ્રકારે આરાધન થવાથી યાવત્ મોક્ષ થાય એમ શ્રીમાન્ તીર્થંકરે કહ્યું છે તે યથાર્થ છે. આ જીવમાં તથારૂપ યોગ્યતા જોઈએ.

શાલ નહીં પણ મીતિવાળાં પત્રો. *

—:o:—

(૫૨)[૧]

મારો વિચાર એવો થાય છે કે...પાસે હમેશાં તમારે જવું. અને તે જીઅથી, નહીં તો લખીને જણાવી દેજો કે, મારું અંતઃકરણ તમારા પ્રત્યે નિર્વિકલ્પિત છે, જ્યાં મારી પ્રવૃત્તિના હેતુ કેવળ તેને પણ આપને દુખરૂપ કારણ ન થાય એટલા માટે આગમનનો પરિચય મે ઓછો રાખ્યો છે તે માટે ક્ષમા કરશો પ૦ જેમ યોગ્ય લાગે તેમ કરી આત્મનિવૃત્તિ કરજો. અત્યારે એજ.

વવાણીઆ, આશો શુદ ૨, ગુરૂ.

વિ૦ રાયચંદના યથા૦

(૫૩)

જીવને પરમાર્થપ્રાપ્તિ કરવાને એ સિવાય બીજો ઉપાય નથી.

બીજું કાંઇ શોધમાં. માત્ર એક સત્પુરુષને શોધીને તેના ચરણકમળમાં સર્વ ભાવ અર્પણ કરી દઈ વર્ત્યો જા. પછી જો મોક્ષ ન મળે, તો મારી પાસેથી લેજે.

સત્પુરુષ એજ કે નિશદિન જેને આત્મઉપયોગ છે. શાસ્ત્રમાં નથી અને સાંભળવામાં નથી છતા અનુભવમાં આવે તેવું જેનું કથન છે. અંતરંગ સ્પૃહા નથી એવા જેનો ગુપ્ત આચરણ છે. બાકી તો કાંઇ કહ્યું જાય તેમ નથી.

અને આમ કર્યા વિના તારો કોઇ કાળે છુટકો થનાર નથી. આ અનુભવપ્રવચન મળ્.

આસો વદ ૧૦, ગનિ મોહમયી

વિ૦ રાયચંદના પ્રણામ.

એક સત્પુરુષને રાજી કરવામાં તેની સર્વ ઇચ્છાને પ્રશંસવામાં તેને સત્ય માનવામાં આખી જીંદગી ગઇ, તો ઉત્કૃષ્ટમાં ઉત્કૃષ્ટ પંદર ભવે અવશ્ય મોક્ષે જશો.

---

* નીચેના પત્રોની સાલ નક્કી નથી થઈ શકી. તેમાં મતિભેદ થશે છે.—સંશોધક.

૧. આ ૫૨ થી ૫૩ આંક સુધીના પત્રો વિ૦ સં૦ ૧૯૪૫-૪૬ ની સાલના હોવા સંભવ છે.—સંશોધક.

મહાભાગ્ય મુનિવરોને ફરી નમસ્કાર કરીએ છીએ.

વવાણીઆ, જેઠ સુદ ૧૩, સોમ, ૧૯૫૨. શાંતિ:

(૪૯)

શરીરપ્રકૃતિ સ્વસ્થાસ્વસ્થ વર્તે છે. વિક્ષેપ કર્તવ્ય નથી. હે આર્ય!

... થવાનો અભ્યાસ કરો.

વવાણીઆ, જેઠ વદ ૪, ૧૯૫૨. શાંતિ:

(૫૦)

—તે માટે કર જોડી, જિનવર આગળ કહિયે રે;
સમયચરણ સેવા શુદ્ધ દેજો, જેમ આનંદઘન લહિયે રે.

—શ્રીમાન્ આનંદઘનજી.

પત્રો સંપ્રાપ્ત થયા. શરીર પ્રકૃતિ સ્વસ્થાસ્વસ્થ છે; અર્થાત્ ક્વચિત્ ક્વચિત્ અસાતા મુખ્ય રહે છે. મુમુક્ષુભાઈઓને તે પણ લોકવિરુદ્ધ ન ... નેમ તીર્થયાત્રે ગમન કરતાં આજ્ઞાનો અતિક્રમ નથી.

અષાડ શુદ ૧, ગુરુ, ૧૯૫૩, વવાણીઆ. શાંતિ:

(૫૧)

વર્તમાન દુષમ કાળ વર્તે છે. મનુષ્યોના મન પણ દુષમ જ જોવામાં ... વે છે ઘણું કરીને પરમાર્થથી શુષ્ક અંતઃકરણવાળા પરમાર્થનો દેખાવ ... ઇચ્છાએ વર્તે છે. એવા વખતમાં કોના સંગ કરવો, કોની સાથે કેટલું ... મ પાડવું, કોની સાથે કેટલું બોલવું, કોની સાથે પોતાના કેટલા કાર્ય વ્યવ... નું સ્વરૂપ વિદિત કરી શકાય એમ ... કરવામાં રાખવાનો વખત છે; નહીં ... સદ્વૃત્તિવાન જીવને એમ ... પરિણામ થાય છે. આનો આભાસ ... આપને પણ કંઈ ધ્યાનમાં આવવા અર્થે આ વિનંતિ.

વડવાણ કૅ૫, સં ૧૯૫૭ કાર્તિક વદ ૫ રવિ.

હમણાં તમારે આ તરફ આવવાનું મુલત્વી રાખવા અડચણ નથી. મિત્ર.

ચૈત્ર શુદ ૪ શુક્ર ...

શાંતિ:

મુખ્ય ઉપર જણાવ્યું છે તે કારણ છે. તોપણ જો કંઈ ખાસ જેવું નહીં હોય, તો સ્ટેશનપર મળવા વિષે આગળથી તમને જણાવીશ.

મારા આવવા વિષેના ખબર વિશેષ કોઈને હાલ નહીં જણાવશો, કેમકે વધારે સમાગમમાં આવવાનું ઉદાસીનપણું રહે છે.

મુંબઈથી પોશ વદ ૦)), રવિવાર.

આત્મસ્વરૂપે પ્રણામ.

(૫૮)[3]

તેવા સમાગમ સમયે ચિત્તની જે દશા વર્તતી હતી તે તમે લખી તે યોગ્ય છે. તે દશા ભાન હતી, ભાન છે એમ જણાય તો પણ યથાવસરે આત્માથી જોવે તે દશા ઉપયોગપૂર્વક ચિંતન કરવી; તેથી જીવને વિશેષ ઉપકાર થાય છે.

પ્રશ્નો લખ્યા છે તેનું સમાગમયોગે સમાધાન થવાની વૃત્તિ રાખવી યોગ્ય છે, તેથી વિશેષ ઉપકાર થશે. આ તરફ વિશેષ વખત હાલ સ્થિતિ થવાનો સંભવ નથી.

વૈશાખ વદ ૧૨, વવાણીઆ.

(૫૯)[4]

પત્ર અને 'સમયસાર'ની પ્રત સંપ્રાપ્ત થઈ.

કુંદકુંદાચાર્યકૃત સમયસાર ગ્રંથ જુદો છે. આ ગ્રંથકર્તા જુદા છે અને ગ્રંથનો વિષય પણ જુદો છે. ગ્રંથ ઉત્તમ છે.

આર્ય ત્રિભોવને [illegible] ખબર તમને [illegible] તે વાંચ્યું છે. આર્ય [illegible] જેવા મુમુક્ષુનો વિરહ છે. [illegible] આત્મા [illegible] કર્મતત્ત્વે [illegible] આત્માને [illegible] નિવૃત્ત [illegible], તો તે મુમુક્ષુ [illegible]

[illegible]

શાંતિઃ શાંતિઃ શાંતિઃ

[illegible]

[illegible]

હે જીવ! આ ક્લેશરૂપ સંસાર થકી, વિરામ પામ, વિરામ; પામ કાંઈક વિચારપ્રમાદ છોડી જાગૃત થા! જાગૃત થા!! નહીં તો રત્નચિંતામણી જેવો આ મનુષ્યદેહ નિષ્ફળ જશે.

હે જીવ! હવે તારે સત્પુરુષની આજ્ઞા ઉપાસવા યોગ્ય છે.

ૐ શાંતિઃ શાંતિઃ શાંતિ

(૬૪)[1]

કેટલીક વાતો એવી છે કે, મન આત્માને આણે છે, અને મન વચન કાયાથી પર છે; કેટલીક વાતો એવી છે કે, જે વચન કાયાથી પર છે, પણ છે.

શ્રી ભગવાન
શ્રી મહાવીર[2]
શ્રી ભગવાન[2]

(૬૫)

સમજીને અલ્પભાષી થનારને (પાછળથી) પશ્ચાત્તાપ કરવાનો થોડો જ અવસર સંભવે છે.

ગયેલી એક પળ પણ પાછી મળતી નથી અને તે અમૂલ્ય છે, તો પછી આખી આયુષ્ય સ્થિતિ—એક પળનો હિત ઉપયોગ તે એક અમૂલ્ય કૌસ્તુભ ખોવા કરતાં પણ વિશેષ હાનિકારક છે, તો તેવી આઠ પળની એક ઘડીનો હિત ઉપયોગ કરવાથી કેવી હાનિ થવી જોઈએ? એમજ એક દિન, એક પક્ષ, એક માસ એક વર્ષ અને અનુક્રમે આખી આયુષ્યસ્થિતિનો હિત ઉપયોગ એ કેટલી હાનિ અને કેટલા અકિંચનુ કારણ થાય—એ વિચાર શુદ્ધ હૃદયથી તરત આવી શકશે.

સુખ અને આનંદ એ સર્વ પ્રાણી, સર્વ જીવ, સર્વસત્ત્વ (?) અને સર્વ જંતુને નિરંતર પ્રિય છે [illegible] દુઃખ અને આનંદ ભોગવે છે એનું શું કારણ હોવું જોઈએ? [illegible] હિત [illegible]—હિત ઉપયોગ થતે અટકાવવાને [illegible] પરંતુ દયા માર્ગ [illegible]

1. આ વચનો પત્રાંક [illegible] શ્રીમદ્‌ના અંતિમ ઉદ્‌ગારો છે?—સંશોધક
2. [illegible] અક્ષર વાંચવાથી 'ભગવાન' થશે, [illegible] અક્ષર વાંચવાથી 'ભગવાન' થશે—સંશોધક

(૬૯)

ઉચ્ચ ભૂમિકાને પામેલા મુમુક્ષુઓને પણ સત્પુરુષોનો યોગ અથવા
સત્સમાગમ આધારભૂત છે એમાં સંશય નથી. નિવૃત્તિમાન દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ
અને ભાવનો યોગ બનવાથી જીવ ઉત્તરોત્તર ઉચ્ચ ભૂમિકાને પામે છે. નિવૃત્તિ-
માન ભાવ પરિણામ થવાને નિવૃત્તિમાન દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર અને કાળ જીવે પ્રાપ્ત
કરવા યોગ્ય છે. શુદ્ધસમાગમના આ જીવને કોઈપણ યોગથી શુભેચ્છા-
કરવાની ઇચ્છા પ્રાપ્ત થાય, અને નિસ્પૃહ પરમ પુરુષોનો યોગ બને તો જ
આ જીવને ભાન આવવું યોગ્ય છે તે વિયોગમાં સત્શાસ્ત્ર અને સદાચારનો
પરિચય કર્તવ્ય છે—અવશ્ય કર્તવ્ય છે.

જીવને પરમાર્થ પામવામાં અપાર અંતરાય છે તેમાં પણ આવા કાળને
વિષે, તો તે અંતરાયનું અવર્ણનીય બળ હોય છે. શુભેચ્છાથી માંડી કેવળ પર્યંતની
ભૂમિકાએ પહોંચતાં ઠામઠામ તે અંતરાયો જોવામાં આવે છે, અને જીવને
વારંવાર તે અંતરાયો પરમાર્થ પ્રત્યે પાડે છે. જીવને મહત્પુણ્યના ઉદયથી જો
સત્સમાગમનો અપૂર્વ લાભ રહ્યા કરે, તો તે નિર્વિકલ્પપણે કેવળ પર્યંતની
ભૂમિકાએ પહોંચી જાય છે. સત્સમાગમના વિયોગમાં જીવે આત્મબળને વિશેષ
જાગૃત રાખી સત્શાસ્ત્ર અને શુભેચ્છાસંપન્ન પુરુષોના સમાગમમાં રહેવાયોગ્ય છે.

શ્રી ડુંગરની દશા લખી તે જાણી છે. શ્રી સોભાગ્યના વિયોગથી તેમને
સૌથી વધારે ખેદ થવાયોગ્ય છે. એક બળવાન સત્સમાગમનો યોગ જવાથી
આત્માર્થીના અંતઃકરણમાં બળવાન ખેદ થવાયોગ્ય છે. તમે સર્વ મુમુક્ષુ
નિરંતર સત્શાસ્ત્ર પરિચય રાખવાનું ચૂકશો નહીં. કોઈ કંઈ પ્રશ્ન અને શંકા
છે તેનો ઉત્તર ધારણ કરીને હાલ લખવાનું થતું નથી. તેથી કાંઈપણ વિકલ્પ
ન પડતાં અનુક્રમે તે ઉત્તર મળી જશે એમ વિચારવું યોગ્ય છે. થોડા દિવસ
પછી પાછું કરીને શ્રી ડુંગર પ્રત્યે એક પુસ્તક તેમને નિવૃત્તિનું પ્રાધાન્ય
રહે તેનું વાંચવા અર્થે મોકલવાનું થશે.

સત્શાસ્ત્રનો પરિચય નિયમપૂર્વક નિરંતર કરવાયોગ્ય છે. એક બીજાના
સમાગમમાં આવતા આત્માર્થવાર્તા કર્તવ્ય છે.

અત્રે સોભાગ્યનો સમાગમ વિશેષ વખત તમને રહ્યો હોત તો ઘણો
ઉપકાર થાત, પણ ભાવી પ્રબળ છે, તે માટે ઉપાય એ છે કે, તેમના ગુણોનું
વારંવાર સ્મરણ કરીને જીવને વિષે તે ગુણો ઉત્પન્ન થાય એવું વર્તન, નિય-
મિતપણે નિત્ય સદ્ગ્રંથનું વાંચન તથા મનન રાખવું યોગ્ય છે.

(૬૬)

જેમ બને તેમ સદ્વિચારનો પરિચય શીઘ્ર કરવો. (ઉપાધિમાં મુંઝાઈ રહેવાથી) યોગ્યપણું ન વધાય તે વાત લક્ષમાં રાખવાયોગ્ય જ્ઞાનીઓએ જાણી છે.

ઉચિત કામમાં પ્રવર્તતાં પણ અંતરંગ ભાવનાએ વર્તવાનો અભ્યાસ રાખવો યોગ્ય છે.

વિશેષ ભાવનાઓ ઉચિત એવા જ્ઞાન ગુણ આદિ એનો નિરંતર ચિંતન કરવા યોગ્ય છે. પ્રમાદમાં વૈરાગ્યની તીવ્રતા—મુમુક્ષુતા મંદ કરવા યોગ્ય નથી એવો નિશ્ચય રાખવો યોગ્ય છે.

(૬૭)

આ દુષમકાળમાં સત્સમાગમ અને સત્સંગપણું અતિ દુર્લભ છે; ત્યાં પરમ સત્સંગ અને પરમ અસંગપણાનો યોગ ક્યાંથી બને?

(૬૮)

શ્રી કૃષ્ણ ગમે તે ગતિને પ્રાપ્ત થયા હોય, પણ વિચારતાં તે આત્મભાવ ઉપયોગી હતા એમ સ્પષ્ટ જણાય છે. શ્રી કૃષ્ણે કાંચનની દ્વારિકાનું છપ્પન કોટી યાદવોથી સંપાદિત પ્રવૃત્તિના આકર્ષિત કારભારના યોગમાં સ્વામીપણું ભોગવ્યું તે શ્રી કૃષ્ણે જ્યારે દેહ મૂક્યો છે ત્યારે શી સ્થિતિ હતી તે વિચારવા યોગ્ય છે; અને વિચારી આ જીવને જરૂર આકુળપણાથી મુક્ત કરવા યોગ્ય છે. કુળનો સંહાર થયો છે, દ્વારિકાનો દાહ થયો છે તે શોકે શોકવાન એકલા વનમાં ભૂમિ પર આધાર કરી સૂતા છે ત્યાં જરાકુમારે બાણ માર્યું તે સમયે પણ ધીરજને અવગાહી છે તે શ્રી કૃષ્ણની દશા વિચારવા યોગ્ય છે.

સમ્યગ્દૃષ્ટિ અભક્ષ્ય આહાર કરે એ આદિ પ્રશ્નો લખ્યા. એ પ્રશ્નોના હેતુ વિચારવાથી જણાવવા યોગ્ય છે કે, પ્રથમ પ્રશ્નમાં કોઈ એક દૃષ્ટાંત ગ્રહણ કરી જીવ શુદ્ધ પરિણામની હાનિ કરવા જેવું છે. મનના અસ્થિરપણાથી જીવ પરિણામનો નિર્ણય નથી કરી શકતો. શ્રેણિકાદિના સંબંધમાં કોઈ એક સ્થળે એવી વાત કોઈ એક ગ્રંથમાં જણાવી છે, પણ તે કોઈ અપ્રવૃત્તિ કરવા અર્થે જણાવી નથી. તેમજ તે વાત યથાર્થ એમજ છે તેમ પણ નથી. સમ્યગ્દૃષ્ટિ પુરુષને અલ્પ માત્ર વ્રત નથી હોતું તોપણ સમ્યગ્જ્ઞાન આવ્યા પછી [illegible] તો પણ કેમ વધે [illegible] સમ્યગ્દર્શનનું અંગ છે એવા હેતુએ [illegible] જિનની વાણી [illegible] વાણી વિષય અને [illegible] અનુમોદનથી [illegible] રહિત હોય છે એવો નિશ્ચય રાખવો.

અનુક્રમે શું થાય છે તે જોવું યોગ્ય છે. "ભગવાન્ ભગવાનનું સંભાળશે, પણ જીવ જ્યારે પોતાપણું મૂકશે ત્યારે" એવું જે ભદ્રજનોનું વચન તે પણ વિચારવા હિતકારી છે. આપ કાંઇ જ્ઞાનકથા લખશો.

ઉપર મનથી ખુલાસો આપી શકાય એવી તમારી ઇચ્છા રહે છે, તે ઇચ્છા હોવાને લીધે જ ઉપર મનથી ખુલાસો આપવાનું બન્યું નથી; અને હજી પણ તે ઇચ્છા નિરોધ્ય [illegible] તમને બીજું યોગ્ય કર્તવ્ય નથી. અને [illegible] ખુલાસા આપીને એમ કરી તે ઇચ્છા નિરોધવી ઘટે છે, પણ મુમુક્ષુજીવના મનનું [illegible] સમાવવી ઘટે છે; એમ વિચારીને સમાવવી ઘટે છે. [illegible] નિર્મળ [illegible] ઇચ્છા [illegible] છે. કેમકે અમને એમ લાગે છે કે [illegible] તે [illegible] છે. [illegible] બુદ્ધિ છે, અને [illegible] થાય કે [illegible] બુદ્ધિ [illegible] નિરોધ કરે પણ, એમ વિચારી [illegible] છે, તેને ગણવું તે તમારે યોગ્ય નથી.

(૧)

[illegible] જોઇને પણ એક જ કર્તવ્ય [illegible] મનમાં રહે છે.

[illegible] સમાધાન [illegible] ભાવ છે.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

ત્યાગ કરવાનો અભિપ્રાય નથી કરતો તે એકદમ ત્યાગ કરવાનો પ્રસંગ આવે મોહનીય કર્મના બળ આગળ ટકી શકતો નથી; કારણ કર્મરૂપ શત્રુને ધીરે ધીરે નિર્બળ કર્યા વિના કાઢી મૂકવાને એકદમ અસમર્થ બને છે. આત્માના નિર્બળપણાને લઈને તેના ઉપર મોહનું બળવાનપણું છે. તેનું જોર ઓછું કરવાને આત્મા પ્રયત્ન કરે, તો એક વખતે તેના ઉપર જય મેળવવાની ધારણામાં તે ફાવે જ છે. જ્યાંસુધી મોહવૃત્તિ લડવા સામી નથી આવી ત્યાંસુધી મોહવશ આત્મા પોતાનું બળવાનપણું ધારે છે, પરંતુ તેવી કસોટીનો પ્રસંગ આવ્યે આત્માને પોતાનું કાયરપણું સમજાય છે. માટે જેમ બને તેમ પાંચ ઇંદ્રિયોના વિષય ઓછા કરવા તેમાં મુખ્યત્વે ઉપસ્થ ઇંદ્રિય અમવશમાં લાવવી. એમ અનુક્રમે બીજી ઇંદ્રિય—(અપૂર્ણ.)

(૭૮)

જે જે ઇચ્છાઓ તેમાં જણાવી છે તે કલ્યાણકારક જ છે, પરંતુ એ ઇચ્છાની સર્વ પ્રકારની સ્ફુર્ણા તો સાચા પુરુષના ચરણકમળની સેવામાં રહી છે. આ નિઃશંક વાક્ય સર્વ અનંત જ્ઞાનીઓએ સમ્મત કરેલું આપને જણાવ્યું છે અને ઘણા પ્રકારે સત્સંગમાં રહી છે. (અપૂર્ણ.)

(૭૯)

ઘણીવાર નામ વગેરેથી લિખિત પત્રો અમને મળ્યાં હોય છે; અને તેની પહોંચ પણ લખવાનું અશક્ય થઈ આવે, અથવા તો તેમ કરવું યોગ્ય ભાસે છે. આટલી વાત સ્મરણમાં રહેવા લખી છે. તેવા પ્રસંગ બને ત્યારે વિષે "ઇ નમાન"પત્રાદિના લેખન દોષથી એમ બન્યું હશે કે કેમ એ આદિ વિકલ્પ ન થવા અર્થે આ સ્મરણ રાખવાને કહ્યું છે.

જેની ભક્તિ નિષ્કામ છે એવા પુરુષોનો સત્સંગ કે દર્શન એ મહત પુણ્યરૂપ જાણવા યોગ્ય છે.

તમારા સમીપ સત્સંગીઓને સમરિયાતએ યથા૦

(૮૦)

ઓમ્ નમઃ

અપૂર્વ શાંતિ અને સમાધિ અચળપણે વર્તે જ છે. કુંભક, રેચક પાંચે વાયુ સંચાનમને ગતિને આગમનગમન સહિત આપે જ છે.[1]

[1] આ વાક્યમાં કંઈક ક્લિષ્ટતા અને અસ્પષ્ટતા લાગે છે. અસલ મળ્યા નથી, પણ એ કંઈક નકલ ઉપરથી અમે આ ઉતારો કર્યો છે.—સંશોધક

(૭૪)

નિસ્પૃહી મહાત્માઓને અભેદ ભાવે નમસ્કાર.

"અનંતકાળ થયાં જીવને પરિભ્રમણ કરતાં છતાં તેની નિવૃત્તિ કેમ થતી નથી?" અને "તે શું કરવાથી થાય?"

એ વાક્યમાં અનંત અર્થ સમાયેલો છે. તેને વિચાર્યા વિના કે દૃઢ વિશ્વાસ કર્યા વિના માર્ગના અંશનું અલ્પજ્ઞાન થતું નથી. બીજા બધા વિકલ્પો દૂર કરી આ એક ઉપર લક્ષ રાખવું સત્પુરુષોનું વચનામૃત વારંવાર વિચારી લેશો.

સંસારમાં રહેવું અને મોક્ષ થવા કહેવું એ બનવું અસુલભ છે.

મૈત્રી—સર્વ જીવ પ્રત્યે હિતચિંતવના.

પ્રમોદ—ગુણીજન જીવ પ્રત્યે ઉલ્લાસ પરિણામ.

કરુણા—કોઈ પણ જીવ જન્મ મરણથી મુક્ત થવો (થવાનું કરવું).

મધ્યસ્થતા—નિર્ગુણી જીવ પ્રત્યે ઉદાસીનતા.

(૭૫)

પ્રારબ્ધયોગથી જે બને તે પણ શુદ્ધ ભાવના અનુસંધાનપૂર્વક થતું ઘટે છે.

મહાત્માઓએ નિષ્કારણ કરુણાથી પરમપદનો ઉપદેશ કર્યો છે તેથી એમ જણાય છે કે, તે ઉપદેશનું કાર્ય પરમ મહત્ છે. સર્વ જીવ પ્રત્યે બાહ્ય દયામાં પણ અપ્રમત્ત રહેવાનો જેના યોગનો સ્વભાવ છે તેનો આત્મસ્વભાવ સર્વ જીવને પરમપદના ઉપદેશનો આકર્ષક હોય તેવી નિષ્કારણ કરુણાવાળો હોય તે યથાર્થ છે.

(૭૬)

"મનઃપર્યવજ્ઞાન કેવી રીતે પ્રગટે?"

સામાન્યપણે દરેક જીવને મતિજ્ઞાન હોય છે. તેને આશ્રયે રહેલા શ્રુતજ્ઞાનમાં વધારો થવાથી તે મતિજ્ઞાન બળ વધારે છે એમ અનુક્રમે મતિજ્ઞાન નિર્મળ થવાથી આત્માનું અસંયમપણું ટળી સંયમપણું થાય છે, ને તેથી મનઃપર્યવજ્ઞાન પ્રગટે છે. તેને યોગે આત્મા બીજાનો અભિપ્રાય જાણી શકે છે. લિંગ દેખાવ ઉપરથી બીજાના ક્રોધાદિ ભાવ જાણી શકાય છે તે મતિજ્ઞાનનો વિષય છે. તેવા દેખાવ વગર તે ભાવ જાણી શકાય તે મનઃપર્યવજ્ઞાનનો વિષય છે.

(૭૭)

પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષય સંબંધી.

જે જીવને મોહનીય કર્મરૂપી કષાયનો ત્યાગ કરવો હોય તે તેનો એકદમ ત્યાગ કરવા ધારશે ત્યારે કરી શકાશે તેવા વિશ્વાસ ઉપર રહી તેનો ક્રમે